МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГРИЦЕНКО СВІТЛАНА ПАВЛІВНА

УДК 811.161.2’37’373’04

ДИСЕРТАЦІЯ

ДИНАМІКА ЛЕКСИКОНУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVII СТ.

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело____________________

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант – **Гнатюк Лідія Павлівна**, доктор філологічних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Гриценко С. П. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 „Українська мова”. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2018.

У дисертації на підставі українськомовних писемних пам’яток різних стилів і жанрів досліджено лексикон української мови XVI–XVII ст. як системний динамічний феномен, що вербалізує динаміку культури суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пізнання еволюції української мови на лексичному рівні в XVI–XVII ст. – в період інтенсифікації усталених та встановлення нових зв’язків українців з іншими народами, їхніми мовами, традиційною культурою. Створення вичерпного лексичного портрета української мови XVI–XVII ст. зі спеціальною увагою до причин, форм, інтенсивності їх проявлення та хронології структурної та семантичної динаміки ідіома актуалізує проблему зіставлення в майбутньому різночасових етапів розвитку мови за обраними для аналізу параметрами як важливої передумови створення узагальнювального дослідження змін лексикону української мови.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вперше досліджено лексику української мови XVI–XVII ст. як системний динамічний феномен, розроблено і застосовано для його пізнання комплекс прийомів, вивчено природу, механізми, джерела та чинники розвитку лексичної системи мови (позамовні, внутрішньомовні та різноманітні їх поєднання) на визначеному часовому зрізі, виявлено співвідношення статичних і динамічних її складників; запропоновано низку нових підходів для верифікації часу постання нових номінативних одиниць у мові-реципієнті; окреслено роль міжмовної взаємодії у трансформації лексикону; розкрито закономірності насичення іншомовними елементами та дериватами різних тематичних і лексико-семантичних груп у контексті концептуальної організації мовної картини світу.

Практична цінність виконаної роботи визначається можливістю використання теоретичних положень студії в підготовці узагальнювальних праць з історичної лексикології української мови, етнолінгвістики та когнітивної лінгвістики; матеріали дослідження можуть бути використані в університетській лінгводидактиці (курси загального мовознавства, лексикології, історії мови, етнолінгвістики; спецкурси з теорії мовної взаємодії, когнітивної лінгвістики); у лексикографічній практиці (укладання словників історичних, іншомовної лексики, мови письменників XVI–XVII ст.); у подальших наукових студіях, присвячених утвердженню ідеї взаємозв'язку динаміки і відносної статики лексикону української мови визначеного часового сегмента.

У дослідженні обґрунтовано, що мова як єдність сталого й змінного, статики й динаміки оприявнюється в просторі й часі, реалізується в хронологічній тяглості – від давніших форм її існування до сучасних. Специфічно відтворюючи навколишній світ, мова постійно зазнає внутрішніх структурних змін; соціальні фактори, історичні події та діяльність окремих особистостей стимулюють і скеровують – безпосередньо чи опосередковано – напрямки мовної динаміки. Найбільше на зміни лексики і семантики впливає динаміка життя суспільства, його матеріальної та виробничої сфер, культурних домінант. Інтенсивність змін у різні часові проміжки неоднакова, що зумовлене дією домінантних чинників, притаманних для відповідного проміжку часу. Виникнення нового чи зникнення наявного в мові структурного елемента є не лише кількісною зміною, а передумовою постання нових зв'язків, відношень, залежностей. В історичній ретроспективі мова становить динамічну систему з притаманними їй змінністю під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, водночас – зі збереженням основних функцій та відносною загальною стабільністю структури.

Важливим чинником динаміки української мови, зокрема XVI–XVII ст., виявилися широкі контакти українців з іншими народами, які корелювали з міжмовною взаємодією, що зумовили зміну складу та функцій її структурних елементів. Промовистим для дослідження історії мови є не лише наслідки взаємодії, а й особливості її протікання.

Потужний іншомовний вплив на українську мову XVI–XVII ст. був зумовлений складною політичною, релігійною, культурною ситуацією в Україні, а поширені на її теренах мови (українська, церковнослов'янська, грецька, латинська, вірменська, турецька, кипчацько-татарська, польська, чеська, німецька, угорська, італійська, французька) маніфестували змагання різних ідеологій та політико-економічних систем, що вербалізувалося у мові українських писемних пам'яток окресленого часу. Комбінаторика різних форм зміни лексикону є багатоплановою, внаслідок чого постали різні типи змін, неоднакові за кількістю нових лексем. Однією з форм розвитку лексикону досліджуваного періоду було формування нових значень як питомих, так і запозичених лексем внаслідок метонімії, семантичної атракції; генералізація та спеціалізація значення; використання запозичень у складі сталих словосполук, клішованих виразів, термінологічних сполук, які є типовими для пам'яток офіційно-ділового стилю юридичного жанру та жанру урядового управління, однак рідше фіксуються пам'ятками інших стилів. Більшість таких утворень сформовані з елементів питомої та іншомовної генези; спорадично засвідчені сполуки лексем, до складу яких входять лише запозичення. Розбудова різних тематичних і лексико-семантичних груп унаслідок полісемантизації, міжстильової транслокації запозичень сприяла динаміці українського лексикону XVI–XVII ст. Важливим доказом цього процесу стало використання і семантичних еквівалентів як серед запозичень, так і серед питомих та запозичених лексем; при цьому не спостережено не лише семантичної, а й стильової диференціації запозичених і питомих лексем, що засвідчує високий ступінь інтенсивності процесу. Активізація формування абстрактної лексики, що свідчить про інтелектуалізацію носіїв мови, та поширення виразно конотованих, оцінних елементів, сприяло розбудові лексикону української мови XVI–XVII ст.; іноді пам'ятки фіксують випадки формування нового конотативного значення запозичення у мові-реципієнті на базі вже відомих у мові-джерелі.

Еволюція мови оприявнюється не лише у змінності, а й у сталості, оскільки спокій – це окремий прояв динаміки за умови мінімальних змін. Ця тенденція динаміки лексикону простежується в українській мові XVI–XVII ст., яка

успадкувала значну частину лексики XI–XV ст. без змін чи з мінімальними змінами. Зіставлення лексиконів різних хронологічних зрізів – до XV ст. і XVI–XVII ст. – засвідчило, що низка лексем, словоформ, значень, відтворених пам'ятками раніше, у пізніших пам'ятках відсутні, що уможливлює припущення про їх деактуалізацію в мовленні, функційну редукцію. За особливостями протікання та наслідками це явище не є однорідним: окреслюються зниклі лексеми, полісемантичні лексеми із втраченим значенням, запозичення із втраченою формою або ж заступлені семантично тотожним дериватом.

Пам'ятки XVI–XVII ст. демонструють значне розширення лексикону української мови шляхом переймання іншомовних номінативних одиниць, існування яких у попередній період не було підтверджене джерелами. Насичення ідеографічних сфер запозиченнями залежало від: стану розвитку відповідних ТГЛ і ЛСГ; актуальності сфери номінування; наявності питомих та іншомовних семантичних дублетів; стилю і жанру пам'ятки. Розвиток лексики окреслює соціокультурні домінанти для українців – 'навчання', 'пізнання', 'виробнича діяльність' тощо. Константами концептосфери для українського соціуму XVI–XVII ст. (як і попередніх періодів) залишалися 'довкілля' ('жива і нежива природа'), 'людина: зовнішня характеристика; розумова діяльність і емоційні стани'. Насичення одних ТГЛ новими елементами і незмінність чи редукція інших ТГЛ віддзеркалюють архітектоніку концептосфери відповідного часу, її динаміку. На підставі лексики обстежених україномовних пам'яток XVI–XVII ст. до ядра концептосфери належать: 'оборона держави / власних володінь, війна', 'віра / релігія', 'справедливість / право'.

Тексти українських пам'яток XVI–XVII ст. засвідчили, що чимало запозичень адаптувалися в мові-реципієнті, втратили ізольованість, набули нових зв'язків, зокрема шляхом семантичної та / чи формальної деривації; особливо виразно проступає цей процес у творенні нового формально-семантичного комплексу з вершиною – запозиченою лексемою. Динаміка формальної структури лексики, як правило, пов'язана зі зміною значення вихідної лексеми; лише зрідка непохідна лексема і дериват від неї засвідчують семантичну тотожність.

Формальна деривація усталює мотиваційні й словотворчі моделі, окреслює продуктивні з них для відповідного періоду розвитку мови. Урахування міжмовної взаємодії як важливого чинника динаміки української мови актуалізує увагу до поділу дериватів на монолінгвальні та гібридні. Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують наявність негібридних (монолінгвальних) і гібридних дериватів. Використання ресурсів української мови у формальній чи формально-семантичній деривації переконує в її потужності як джерела розвитку лексикону.

Аналіз дериватів іншомовної генези, історія їх появи в українській мові XVI–XVII ст., а також вивчення функціонування відповідних запозичень у мові, яка є джерелом їх виникнення, та в (можливих) мовах-посередницях дозволяють окремо для кожного випадку гіпотетично оцінювати їх або як такі, що утворені в мові-джерелі, або ж як такі, що постали внаслідок словотворення в мові-посередниці чи в мові-реципієнті; при цьому складність остаточних оцінок генези дериватів пов'язана з наявністю спільних для різних мов, що взаємодіють, афіксів та моделей словотворення.

Маркером розвитку лексикону української мови XVI–XVII ст. є велика кількість складних, переважно двоосновних, похідних утворень різних граматичних класів (іменники, прикметники, прислівники), що об'єднують у своїй структурі елементи питомі і запозичені, що дало підстави віднести словоскладання і основоскладання до активного типу словотворення зазначеного періоду як одного з визначальних джерел розвитку лексикону.

Дослідження динаміки лексичної системи визначеного періоду неможливе без пізнання історії кожного запозиченого слова, що передбачає окреслення його часових параметрів: з'ясування функціонування у мові-джерелі, у мовах-посередницях, встановлення часу появи у мові-реципієнті, а також вивчення особливостей функціонування, адаптації, зокрема входження в словотворчі та семантичні відношення з іншими елементами.

Пам'ятки різного часу відтворюють неперервність історичного існування багатьох лексем; у функціонуванні окремих запозичень простежено часові лакуни, які не є свідченням цілковитого зникнення лексеми в мові-реципієнті у відповідний

період, оскільки слову притаманне функційне, стильове переміщення, відтак – використання в тих стильових сегментах, які не відбиті писемними пам'ятками досліджуваного періоду. Для низки лексем запропоновано релятивні хронологічні характеристики (зазначення часового проміжку від одного року до іншого або відповідне століття).

Визначення часу появи лексеми в опорі на історію позначуваної реалії сприяло окресленню запозичень, які номінують поняття матеріальної культури, історія виникнення яких чітко встановлена, або визначено час, раніше якого ці запозичення не могли постати в мові-реципієнті. Урахування широкої позамовної інформації, контексту епохи для визначення часу лексичних запозичень в українську мову засвідчує, що історія реалій та історія їхніх назв нерозривні, тому для пізнання фактів мови мають значний пояснювальний потенціал. Визначення часу, від якого функціонує в українській мові запозичений мовний знак, сприяє уточненню джерела запозичення, зокрема за наявних у науці альтернативних пояснень. У таких випадках важливу роль відіграє інформація про особливості побутування аналізованих лексем у потенційних мовах-посередницях. Нерідко лексема демонструє мінімальну відмінність у часі її першої фіксації писемними пам'ятками у мовах-посередницях; за таких умов важливими лишаються формальні показники (характер дериваційних гнізд у потенційних мовах-посередницях та характер дериватів в українській мові як реципієнті). Хронологізація запозичень залишається важливим засобом досягнення вичерпної й об'єктивної характеристики динаміки номінативних одиниць у часі, а також пов'язаних із ними явищ позамовної дійсності – елементів матеріальної й духовної культури.

Аналіз лексики українських писемних пам'яток XVI–XVII ст. переконує в тому, що розбудова лексикону відбувається різними шляхами; їх характеристики не відповідають загальним моделям, оскільки навіть у межах окресленого напряму постання нових слів засвідчено прояви різноманітних факторів.

Основні теоретичні положення та практичні результати дослідження викладено у доповідях, виголошених на 17 Міжнародних наукових конференціях, 2 Міжнародних наукових симпозіумах, 3 Всеукраїнських наукових конференціях, 4

наукових читаннях, 1 регіональній науково-практичній конференції. Результати дослідження представлено в одноосібній монографії „Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст." (К.: КММ, 2017. – 936 с. – 55,5 др. арк.), у розділі колективної монографії „Латинська мова в Україні XV – початку XVIII ст." (у співавт. з Мироновою В. М., Корольовою Н. В. та ін.) та в 36 одноосібних статтях (27,87 др. арк.), з яких 29 опубліковано у наукових виданнях України, затверджених МОН як фахові (у тому числі 7 – у закордонних виданнях), 7 статтей – в інших виданнях (у тому числі 4 – в закордонних).

Ключові слова: динаміка, статика, взаємодія мов, лексикон, питома лексема, запозичення, мова-джерело, мова-реципієнт, мова-посередниця, адаптація, деривація, хронологія запозичування.

SUMMARY

Grytsenko S. P. Dynamics of the Ukrainian language vocabulary of the XVI–XVII century. – Qualifying scientific work on the manuscript rights. The thesis for the degree of Doctor of Philology at speciality 10.02.01 „Ukrainian language". – Taras Shevchenko Kyiv National University. – Kyiv, 2018.

On the basis of the Ukrainian written sources of different styles and genres the Ukrainian language vocabulary as the systematic dynamic phenomenon, which verberlizes the dynamic of the culture of the society, was studied.

The relevance of the studies is due to the need for learning the evolution of the Ukrainian language on the lexical level in the XVIth – XVIIth century – during the period of intensification of established and installation of new relationships of Ukrainian people with other peoples, their languages and traditional culture. Creating a comprehensive portrait of the Ukrainian language vocabulary of the XVIth – XVIIth century with special attention to the causes, forms and intensity of their manifestation and chronology of structural and semantic dynamics idiomactualizes the problem of matching in the future different timed stages of language development according to the parametres chosen for their analysis as an important prerequisite of generalized study of changes in the Ukrainian language vocabulary.

Scientific novelty of the thesis is that the first time the Ukrainian language vocabulary of the XVIth – XVIIth century as the systematic dynamic phenomenon was researched, the complex of techniques for its learning was developed and applied, nature, mechanisms, sources and factors of the development of lexical system of the languag (extralinguistic, intralingual and various combinations) at a certain time were studied, the ratio of static and dynamic components were found out; several new approaches to verification of time of the rise of new nominative units in the language-recipient were proposed; the role of interlingual interactions in the transformation of the lexicon was outlined; the regularities of saturation with derivatives and other language elements of various thematic and lexical-semantic groups in the context of the conceptual organization of the language picture of the world were outlined.

Practical value of the work is determined by the ability to use theoretical studies in preparation of generalizing works on historical lexicology of the Ukrainian language, cognitive linguistics and ethnolinguistics; the materials of the research can be used in university linguodidactics (courses of general linguistics, lexicology, history of language, ethnolinguistics, special courses on the theory of linguistic interaction, cognitive linguistics); in lexicographical practice (making historical dictionaries, foreign language vocabulary, speech of writers of the XVIth – XVIIth century) in further scientific studies devoted to strengthening the idea of interaction of dynamics and relative static of lexicon of the Ukrainian language of specified time segment.

The study is grounded that the language as the unity of sustainable and alternating statics and dynamics appears in space and time and it is realized in the chronological continuity – from older forms of its existence to modern ones. Specifically reproducing the world around us, the language constantly undergoes the internal structural changes; social factors, historical events and the activities of individuals stimulate and direct – directly or indirectly – the direction of speech dynamics. The dynamics of society, its material and production spheres, cultural dominants influence the vocabulary and semantic the most. The intensity of changes in different time periods is not the same, which is caused by the influence of the dominant factors appliable for certain period of time. Appearance of a new or disappearance of an existing structural element in the language is not only a

quantitative change, but a precondition for the rise of new connections, relationships and dependence. In the historical retrospective the language is a dynamic system with its inherent variability under the influence of external and internal factors at the same time, while preserving core functions and relatively common stability of the structure.

An important factor in the dynamics of the Ukrainian language, in particular the XVIth – XVIIth century were found out the extensive contacts of Ukrainian people with other nations, which correlated with inter language interaction that led to the change of the composition and functions of its structural elements. Not only the consequences of language interaction but also features of its flow are meaningful for the study of the language history.

The powerful influence of a foreign language on the Ukrainian language of the XVIth – XVIIth century was due to a difficult political, religious, cultural situation in Ukraine and its widely-spread languages (Ukrainian, Church Slavonic, Greek, Latin, Armenian, Turkish, Kipchak-Tatar, Polish, Czech, German, Hungarian, Italian, French) manifested the competition of various ideologies and political and economic systems, it was verbalized in the language of Ukrainian written sources of the certain period.

Combination of various forms of vocabulary change is multifaceted, thus various types of changes different by the number of new lexemes arose. One of the forms of vocabulary study of the researched period was the formation of new meanings both specific and borrowed lexemes as a consequence of metonymy, semantic attractions; generalization and specialization of meaning; the use of borrowings as a part of stable combinations of words, cliché expressions, terminology compounds that are typical for written sources of official-business style of judicial genre and governmental management genre but they are less fixed with the written sources of other styles. Most of these formations are made up of specific elements and foreign language genesis; sporadically certified lexemes compounds which include only borrowings. Development of various thematic and lexical-semantic groups as a result of polysemantics, translocation of borrowings between styles contributed to dynamics of the Ukrainian lexicon of the XVIth – XVIIth century. An important proof of this process was the use of the semantic equivalents among both borrowings and specific and borrowed lexemes without observation of not

only semantic but also stylistic differentiation and specific lexemes which confirms the high degree of intensity of the process. Activation of formation of an abstract vocabulary indicating on the intellectuality of speakers and the distribution of clearly connoted, evaluative elements contributed to the development of the Ukrainian language vocabulary of the XVIth – XVIIth century; sometimes written sources record some cases of forming a new connotative meaning of borrowings in a language-recipient based on already known in the language-source.

The evolution of the language appears not only in variability but also in stability, as peace is a separate display of dynamics with minimum changes. This tendency of the dynamics of vocabulary is seen in the Ukrainian language of the XVIth – XVIIth century as an inherited part in the lexicon of the XIth – XVth century unchanged or with minimal changes. Comparison of different lexicons of chronological sections – the XVIth century and the XVIth – XVIIth century – has shown that a number of lexemes, word forms, meanings, reproduced by written sources earlier are absent in later ones, which makes it possible to assume that they are deactualized in speech and functional reduction. With features of a flow and effects this phenomenon is not homogeneous, missing lexemes, polysemantic lexemes with the lost meaning, borrowings with the lost form or changed with semantically identical derivatives are outlined.

The written sources of the XVIth – XVIIth century demonstrate a significant expansion of the lexicon of the Ukrainian language in a way of adopting foreign nominative units, existence of which in the previous period was not confirmed by sources. Saturation of ideographic areas with borrowings depended on the state of the development of the thematic and lexical-semantic groups; the relevance of the sphere of nomination; presence of specific and foreign language semantic doublets; style and genre of the written source. The development of vocabulary outlines the socio-cultural dominant for Ukrainian people – ‘learning’, ‘knowledge’, ‘production activity’, etc.

Conceptual constants for the Ukrainian society of the XVIth – XVIIth century (as in previous periods) remained ‘environment’ (‘living and inanimate nature’), a human: external characteristics; and mental activity. Saturation thematic and lexical group with

some new elements and stability or reduction of other thematic and lexical group reflect conceptual architecture of a certain time, its dynamics.

Based on the studied vocabulary of the Ukrainian language written sources of the XVIth – XVIIth century the core conceptual includes: ‘defense of the state / own possessions, war’, ‘faith / religion’, ‘equity / right’. The texts of the Ukrainian written sources of the XVIth – XVIIth century showed that many borrowings adapted in the language-recipient lost their isolation, acquired new connections, particularly through semantic and / or formal derivation; this process is especially emerged in creating a new formal semantic complex with a top – borrowed lexeme. The dynamics of the formal structure of vocabulary,as a rule, is associated with changes in the meaning of output lexeme; only occasionally non-lexeme and its derivative testify the semantic identity.

Formal derivation establishes motivational and word-formation models, outlining productive ones for the corresponding period of language development. Taking into account the interlanguage interaction as an important factor in the dynamics of the Ukrainian language focuses attention on the division of derivatives into monolinguals and hybrids. The written sources of Ukrainian language of the XVIth – XVIIth century justify the presence of non-hybrid (monolingual) and hybrid derivatives. Using the resources of the Ukrainian language in formal or formal semantic derivation convinces in its power as a source of development of the lexicon.

The analysis of derivatives of foreign genesis, the history of their appearance in the Ukrainian language of the XVIth – XVIIth century, as well as the study of the functioning of the corresponding borrowings in the language, which is the source of their occurrence, and in (possible) intermediate languages, allow to be evaluated hypothetically for each case or as those that are created in the source-language, or as those that arose as a result of word formation in the language – intermediary or in the recipient language; while the complexity of the final estimates of the genesis of derivatives is due to the presence of common for different languages, which interact, affixes and word-formation models.

The marker of the development of the Ukrainian language vocabulary of the XVIth – XVIIth century is a large number of complex, preferably dibasic derived formations of different grammatical forms (nouns, adjectives, adverbs) that combine specific and

borrowed elements, that gave the reason to relate word compounding and base compounding to an active type of derivation of mentioned period as one of the key sources of the vocabulary development.

The study of the dynamics of lexical system of definite period is impossible without a learning of history of each borrowed word that provides outlining its temporal parameters: clarifying the operation of the source language, intermediary languages, setting of time of its occurrence in the language-recipient and also the study of the functioning, adaptation, in particular, entering into word-formation and semantic relations with other elements.

Written sources of different times reflect the constant historical existence of many lexemes; time gaps were tracked in the functioning of individual borrowings, they are not an evidence of complete disappearance of lexemes in the language recipient in the same period, since the word inherent functional, stylistic movement, then – using a style of segments that are not reflected in written sources of the researched period. For a number of lexemes the relational chronological parameters (specified time interval from one year to another or appropriate century) was proposed.

Determining the time of lexeme appearance based on the history of signified reality contributed to outlining of borrowings which nominate the concept of material culture, the origins of which are clearly set, or the time, before which such borrowings could not appear in the language – recipient,was determined. Taking into account the large amount of extra-language information, the context of the epoch for determining the time of lexical borrowing in the Ukrainian language testifies that the history of the realities and the history of their names are inseparable, therefore the knowledge of the facts of the language has a considerable explanatory potential.

Determining the time from which the borrowing functions in the Ukrainian language helps to clarify the source of borrowing, in particular, for alternative explanations available in science. In such cases, an important role is played by the information on the peculiarities of the existence of the analyzed lexemes in potential intermediate languages. Not rarely does a lexeme show a minimal difference in the time of its first written fixing in intermediary languages; under such conditions formal factors remain important (character

of the derivation sockets in potential intermediary languages and the nature of the derivatives in the Ukrainian language as the recipient).

Chronology of borrowings remains an important means to achieve full and objective characteristic of the dynamics of nominative units in time, as well as related phenomena of out of language reality – elements of material and spiritual culture.

Analysis of the vocabulary of the Ukrainian written sources of the XVIth – XVIIth century convinces that the development of the lexicon occurs in different ways; their characteristics are not appropriate to the general models, as even within the appointed direction of the rise of new words, manifestations of various factors are justified.

Basic theoretical and practical results of the study are described in the reports presented at the XVII International scientific conference, the second Ukrainian scientific conference, the fourth scientific readings, the first regional scientific conference. The study presents the results in an individual monography "The dynamics of the Ukrainian language vocabulary of the XVIth – XVIIth century" (K.: KMM, 2017. – 936 p. – 55,5 pp.) and in the chapter of a collective monography "The Latin language in Ukraine in the XVth – the beginning of the XVIIIth century"(in co-authorship with V. M. Myronova, N. V. Korolyova and others) and in 36 individual articles (27,87 pp.), from which 29 are published in scientific editions of Ukraine ,approved by the Ministry of Education and Sciences as professional ones (including 7 articles published in foreign editions), 7 articles published in another editions (including 4 articles published in foreign editions).

Keywords: dynamic, static, interaction of languages, vocabulary, specific lexeme, borrowing, source language, recipient language, intermediary language, adaptation, derivation, chronology of borrowings.

Список публікацій здобувача

1. Гриценко С. П. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст. : [монографія]. – К.: КММ, 2017. – 936 с.

2. Миронова В., Гриценко С., Корольова Н. та ін. Латинська мова в Україні XV – початку XVIII століття : [монографія]. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2014. – 591 с.

3. Гриценко С. П. Взаємодія мов у світлі класифікацій / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Н. Ф. Клименко. – № 6, кн. 1. – К. : «Прайм-М», 2002. – С. 103–107.

4. Гриценко С. П. Латинські запозичення в україномовних пам'ятках доби козацтва. / С. П. Гриценко. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. / Наук.-досл. центр „Часи козацькі"; Укр. тов-во охорони пам'яток історії та культури; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК; відп. ред. Телегін Д. Я. – Вип. 12. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2003. – С. 271–275.

5. Гриценко С. Мовні інновації: від імпульсу до усталеності. / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Г. Ф. Семенюк. – Вип. 14. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2003. – С. 51–52.

6. Гриценко С. П. Латинська мова і мовна політика України XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. О. С. Снітко. – Вип. 11, кн. 1. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 110–112.

7. Гриценко С. П. Польські запозичення в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. / Наук.-досл. центр „Часи козацькі"; Укр. тов-во охорони пам'яток історії та культури; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК; відп. ред. Телегін Д. Я. – Вип. 15. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2006. – С. 246–252.

8. Гриценко С. П. Військові полонізми доби козаччини. / С. П. Гриценко. // Мовні й концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Відп. ред. О. І. Чередниченко. – Вип. 21, ч. 1. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 192–197.

9. Гриценко С. П. Тематична класифікація польських запозичень (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сучасні тенденції розвитку мов. /

Мін-во освіти і науки України; відп. ред. Корольова А. В. – Серія 9. – Вип. 1. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 117–124.

10. Гриценко С. П. Лексичні запозичення XVI–XVII ст. як фактор розвитку української мови (на матеріалі „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.”) / С. П. Гриценко. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Проблеми граматики і лексикології української мови. / Мін-во освіти і науки України; відп. ред. Плющ М.Я. – Серія 10. – Вип. 5. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 137–142.

11. Гриценко С. П. Лінгвістична термінологія латинського походження. / С. П. Гриценко. // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України; НАУ, Гуманітарний ін-т; відп. ред. С. С. Кіраль. – К. : ДП „Інформативно-аналітичне агенство”, 2009. – Вип. 16. – С. 159–171.

12. Гриценко С. П. Польські лексичні запозичення XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 2. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2009. – С. 123–129.

13. Гриценко С. П. Становлення біологічної термінології та номенклатури: історико-методологічний погляд. / С. П. Гриценко. // Проблеми підготовки фахівців-аграріїв в навчальних закладах вищої та професійної освіти: матеріали Всеукр. наук.-метод. конференції. / Мін-во аграрної політики України, Ін-т професійної освіти АПН України; відп. ред. І. М. Бендера. – Кам’янець-Подільськ, 2009. – С. 68–72.

14. Гриценко С. П. Міжмовна взаємодія як фактор розвитку писемної української мови XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Ukrajinistika: minulost, přitomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací. Ukrainica Brunensia. – Vol. II. – Brno : Masarykova univerzita, 2009. – S. 81–90.

15. Гриценко С. П. Біологічна термінологія і номенклатура в Україні. / С. П. Гриценко. // Europejska nauka XXI powieką – 2009. Materiały V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji. – Vol. 10. – Filologiczne nauki. /

Red. naczelna: Prof. dr. hab. Sławomir Górniak. – Przemyśl : Nauka i studia, 2009. – S. 69–73.

16. Гриценко С. П. Українська побутова лексика латинського походження Київського періоду. / С. П. Гриценко. // „Dny vědy – 2009”. Materiȧly V Mezinȧrodni vědecko-praktickȧ konference. Dil Filologickė vědy. Hudba a život. / Šefredaktor: Prof. JUDr Zdeněk Černák. – Praha : Publishing House „Education and Science”, 2009. – S. 71–74.

17. Гриценко С. П. Латиномовна юридична термінологія: діахронічний погляд. / С. П. Гриценко. // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України: матеріали наук.-практ. конф. (25–26 березня 2009 р.). / Мін-во освіти і науки України, Нац. авіаційний ун-т; за заг. ред. І. В. Лузік, О. М. Акмалдінової. – К. : Національний авіаційний університет, 2009. – С. 19–21.

18. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексичного складу староукраїнської мови (за матеріалами „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.”). / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica: зб. наук. праць: до 80-річного ювілею професора Нікітіної Фіонілли Олексіївни. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 4. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2010. – С. 47–62.

19. Гриценко С. П. Лексика українських ділових пам’яток XVI–XVII ст. через призму запозичень. / С. П. Гриценко. // Актуальні проблеми української діалектології й історії мови: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України; Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Вип. 12–13. – Черкаси : Вид-во Черкаського нац. ун-ту імені Богдана Хмельницького, 2011. – С. 10–18.

20. Гриценко С. П. Номінування різних форм психічної діяльності людини в староукраїнських пам’ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 5, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2011. – С. 392–408.

21. Гриценко С. П. Побутові реалії українців крізь призму запозичень „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.”. / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Г. Ф. Семенюк. – Вип. 22. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2011. – С. 35–38.

22. Гриценко С. П. Номінація понять військової тактики, стратегії та маневрування в українських писемних пам’ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. А. Д. Бєлова. – Вип. 41, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2012. – С. 297–332.

23. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексико-семантичної групи „назви зброї та її частин” (на матеріалі українських писемних пам’яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 6, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2012. – С. 357–379.

24. Гриценко С. П. Історія походження та функціонування в українській мові назв одягу (кожух, каптан, жупан, свита, плащ). / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу. / Відп. ред. А. Д. Бєлова; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Вип. 43, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2013. – С. 278–293.

25. Gritsenko S. Lexical borrowings: problems and perspectives of the research / S. Gritsenko // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 7. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 50–59.

26. Гриценко С. П. Номінування колористичної гами в староукраїнських писемних пам’ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. / Київ. нац. лінгв. ун-т; відп. ред. А. В. Корольова. – Т. 16, № 1. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – С. 11–30.

27. Гриценко С. П. Військова лексика: співвідношення питомих та запозичених елементів (на матеріалі українських писемних пам’яток XVI–XVII ст.).

/ С. П. Гриценко. // Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. Anul II, nr. 1. – Cluj-Napoca, 2013. – S. 137–145.

28. Гриценко С. П. „Судьба” лексических заимствований староукраинского языка. / С. П. Гриценко. // Научные труды Калужского гос. ун-та им. К. Э. Циолковского. – Серия Гуманитарные науки. / Мин-во образования и науки РФ; Калужский гос. ун-т им. К. Э. Циолковского. – Калуга : Калужск. гос. ун-т, 2013. – С. 272–278.

29. Гриценко С. П. Німецькі запозичення на позначення назв одиниць виміру і ваги в староукраїнських писемних пам'ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka. Zbiór raportów naukowych. – Część 5. – Wrocław : Wydawca: Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2013. – S. 25–33.

30. Гриценко С. П. Семантическая адаптация заимствований в украинском языке. / С. П. Гриценко. // Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В. И. Карасика. Серия „Концептуальный и лингвальный миры”. / Отв. соред. В. В. Колесов, М. Т. Пименова, В. И. Теркулов. – Вып. 2, ч. 1. – К. : Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Изд. 2, испр. – С. 239–248.

31. Гриценко С. П. Лексические заимствования и языковая картина мира. / С. П. Гриценко. // Новые парадигмы и новые решения в современной лингвистике. Научный журнал. / Гл. ред. М. В. Пименова. – Кемерово : ВПО „Кемеров. госуд. ун-т”, 2013. – Серия „Славянский мир”. – Вып. 9. – С. 10–18.

32. Гриценко С. П. Запозичення як джерело збагачення військової лексики XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Писемні пам’ятки: від картотеки до словника. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Наук. тов-во ім. Шевченка; відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів : „Львівська політехніка”, 2013. – С. 41–89.

33. Гриценко С. П. Назви спецій, приправ, прянощів: генеза і функціонування. / С. П. Гриценко. // Science and education. A new dimension. Philology. / Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos. – II (I), Issue: 17. – Budapest, 2014. – S. 34–38.

34. Гриценко С. П. Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток кін. XVI–XVII ст.). /

С. П. Гриценко. // Studia ukrainica Poznaniensia. – Zeszyt III. – Poznań : Wydawnictwo naukowe, 2015. – S. 87–96.

35. Гриценко С. П. Іншомовна лексика на позначення грошових одиниць та операцій з ними (на матеріалі українських писемних пам’яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. Anul IV, nr. 1. – Cluj–Napoca, 2017. – S. 116–134.

36. Гриценко С. П. Динаміка українського лексикону XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова; відп. за вип. Л. В. Щитик, В. В. Калько. – Вип. 22–23. – Черкаси, 2017. – С. 71–81.

37. Гриценко С. П. На роздоріжжі: запозичення чи питоме утворення. / С. П. Гриценко. // Лінгвістика: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України, Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. К. Д. Глуховцева. – № 1 (36). – Старобільськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2017. – С. 5–20.

38. Гриценко С. П. Час запозичення як параметр опису історії українського лексикону. / С. П. Гриценко. // Science and education. A new dimension. Philology. / Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos. – V (33), Issue: 123. – Budapest, 2017. – S. 31–36.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Монографії

1. Гриценко С. П. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст. : [монографія]. – К. : КММ, 2017. – 936 с.

Рецензії:

Навальна М. Новий погляд на лексику української мови XVI–XVII сторіч. // Українська мова. – № 3, 2017. – С. 155–158.

Голубовська І. О. Рецензія на монографію С. П. Гриценко „Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст." (Київ, 2017). // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 11. – К. : „ЛОГОС", 2017. – С. 206–208.

2. Миронова В., Гриценко С., Корольова Н. та ін. Латинська мова в Україні XV – початку XVIII століття : [монографія]. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2014. – 591 с.

Статті у наукових фахових виданнях України

3. Гриценко С. П. Взаємодія мов у світлі класифікацій / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Н. Ф. Клименко. – № 6, кн. 1. – К. : «Прайм-М», 2002. – С. 103–107.

4. Гриценко С. Мовні інновації: від імпульсу до усталеності. / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Г. Ф. Семенюк. – Вип. 14. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2003. – С. 51–52.

5. Гриценко С. П. Латинська мова і мовна політика України XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. О. С. Снітко. – Вип. 11, кн. 1. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 110–112.

6. Гриценко С. П. Військові полонізми доби козаччини. / С. П. Гриценко. // Мовні й концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Відп. ред. О. І. Чередниченко. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 192–197.

7. Гриценко С. П. Лексичні запозичення XVI–XVII ст. як фактор розвитку української мови (на матеріалі „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.") / С. П. Гриценко. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Проблеми граматики і лексикології української мови. / Мін-во освіти і науки України; відп. ред. Плющ М. Я. – Серія 10. – Вип. 5. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 137–142.

8. Гриценко С. П. Історія походження та функціонування в українській мові назв одягу (кожух, каптан, жупан, свита, плащ). / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу. / Відп. ред. А. Д. Бєлова; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Вип. 43, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2012. – С. 278–293.

9. Gritsenko S. Lexical borrowings: problems and perspectives of the research / S. Gritsenko // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 7. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 50–59.

10. Гриценко С. П. Латинські запозичення в україномовних пам’ятках доби козацтва. / С. П. Гриценко. // Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. / Наук.-досл. центр „Часи козацькі”; Укр. тов-во охорони пам’яток історії та культури; Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК; відп. ред. Телегін Д. Я. – Вип. 12. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2003. – С. 271–275.

11. Гриценко С. П. Польські запозичення в українських писемних пам’ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. / Наук.-досл. центр „Часи козацькі”; Укр. тов-во охорони пам’яток історії та культури; Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК; відп. ред. Телегін Д. Я. – Вип. 15. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2006. – С. 246–252.

12. Гриценко С. П. Лексика українських ділових пам’яток XVI–XVII ст. через призму запозичень. / С. П. Гриценко. // Актуальні проблеми української діалектології й історії мови: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України; Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Вип. 12–13. – Черкаси : Вид-во Черкаського нац. ун-ту імені Богдана Хмельницького, 2011. – С. 10–18.

13. Гриценко С. П. Лінгвістична термінологія латинського походження. / С. П. Гриценко. // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України; НАУ, Гуманітарний ін-т; відп. ред. С. С. Кіраль. – К. : ДП „Інформативно-аналітичне агенство”, 2009. – Вип. 16. – С. 159–171.

14. Гриценко С. П. Номінація понять військової тактики, стратегії та маневрування в українських писемних пам’ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовні і концептцальні картини світу. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. А. Д. Бєлова. – Вип. 41, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2012. – С. 297–332.

15. Гриценко С. П. Номінування колористичної гами в староукраїнських писемних пам’ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. / Київ. нац. лінгв. ун-т; відп. ред. А. В. Корольова. – Т. 16, № 1. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – С. 11–30.

16. Гриценко С. П. Номінування різних форм психічної діяльності людини в староукраїнських пам'ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 5, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2011. – С. 392–408.

17. Гриценко С. П. Побутові реалії українців крізь призму запозичень „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.". / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Г. Ф. Семенюк. – Вип. 22. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2011. – С. 35–38.

18. Гриценко С. П. Польські лексичні запозичення XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 2. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2009. – С. 123–129.

19. Гриценко С. П. Тематична класифікація польських запозичень (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сучасні тенденції розвитку мов. / Мін-во освіти і науки України; відп. ред. Корольова А. В. – Серія 9. – Вип. 1. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 117–124.

20. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексико-семантичної групи „назви зброї та її частин" (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 6, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2012. – С. 357–379.

21. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексичного складу староукраїнської мови (за матеріалами „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст."). / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica: зб. наук. праць: до 80-річного ювілею професора Нікітіної Фіонілли Олексіївни. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 4. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2010. – С. 47–62.

22. Гриценко С. П. Семантическая адаптация заимствований в украинском языке. / С. П. Гриценко. // Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В. И. Карасика. Серия „Концептуальный и лингвальный миры". / Отв. соред. В. В. Колесов, М. Т. Пименова, В. И. Теркулов. – Вып. 2, ч. 1. – К. : Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Изд. 2, испр. – С. 239–248.

23. Гриценко С. П. На роздоріжжі: запозичення чи питоме утворення. / С. П. Гриценко. // Лінгвістика: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України, Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. К. Д. Глуховцева. – № 1 (36). – Старобільськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2017. – С. 5–20.

Статті у наукових фахових виданнях України, що входять до міжнародних науково-метричних баз даних

24. Гриценко С. П. Динаміка українського лексикону XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова; відп. за вип. Л. В. Щитик, В. В. Калько. – Вип. 22–23. – Черкаси, 2017. – С. 71–81.

Статті в іноземних періодичних, наукових фахових виданнях

25. Гриценко С. П. Військова лексика: співвідношення питомих та запозичених елементів (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. Anul II, nr. 1. – Cluj-Napoca, 2013. – S. 137–145.

26. Гриценко С. П. „Судьба" лексических заимствований староукраинского языка. / С. П. Гриценко. // Научные труды Калужского гос. ун-та им. К. Э. Циолковского. – Серия Гуманитарные науки. / Мин-во образования и науки РФ; Калужский гос. ун-т им. К. Э. Циолковского. – Калуга : Калужск. гос. ун-т, 2013. – С. 272–278.

27. Гриценко С. П. Лексические заимствования и языковая картина мира. / С. П. Гриценко. // Новые парадигмы и новые решения в современной лингвистике. Научный журнал. / Гл. ред. М. В. Пименова. – Кемерово : ВПО „Кемеров. госуд. ун-т", 2013. – Серия „Славянский мир". – Вып. 9. – С. 10–18.

28. Гриценко С. П. Назви спецій, приправ, прянощів: генеза і функціонування. / С. П. Гриценко. // Science and education. A new dimension. Philology. / Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos. – II (I), Issue: 17. – Budapest, 2014. – S. 34–38.

29. Гриценко С. Іншомовна лексика на позначення грошових одиниць та операцій з ними (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. Anul IV, nr. 1. – Cluj–Napoca, 2015. – S. 116–134.

30. Гриценко С. П. Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток кін. XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Studia ukrainica Poznaniensia. – Zeszyt III. – Poznań : Wydawnictwo naukowe, 2015. – S. 87–96.

31. Гриценко С. П. Час запозичення як параметр опису історії українського лексикону. / С. П. Гриценко. // Science and education. A new dimension. Philology. / Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos. – V (33), Issue: 123. – Budapest, 2017. – S. 31–36.

Наукові праці апробаційного характеру

32. Гриценко С. П. Становлення біологічної термінології та номенклатури: історико-методологічний погляд. / С. П. Гриценко. // Проблеми підготовки фахівців-аграріїв в навчальних закладах вищої та професійної освіти: матеріали Всеукр. наук.-метод. конференції. / Мін-во аграрної політики України, Ін-т професійної освіти АПН України; відп. ред. І. М. Бендера. – Кам'янець-Подільськ, 2009. – С. 68–72.

33. Гриценко С. П. Міжмовна взаємодія як фактор розвитку писемної української мови XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Ukrajinistika: minulost, přitomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací. Ukrainica Brunensia. – Vol. II. – Brno : Masarykova univerzita, 2009. – S. 81–90.

34. Гриценко С. П. Біологічна термінологія і номенклатура в Україні. / С. П. Гриценко. // Europejska nauka XXI powieką – 2009. Materiały V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji. – Vol. 10. – Filologiczne nauki. / Red. naczelna: Prof. dr. hab. Sławomir Górniak. – Przemyśl : Nauka i studia, 2009. – S. 69–73.

35. Гриценко С. П. Українська побутова лексика латинського походження Київського періоду. / С. П. Гриценко. // „Dny vědy – 2009". Materiály V Mezinárodni vědecko-praktická konference. Dil Filologické vědy. Hudba a život. / Šefredaktor: Prof. JUDr Zdeněk Černák. – Praha : Publishing House „Education and Science", 2009. – S. 71–74.

36. Гриценко С. П. Латиномовна юридична термінологія: діахронічний погляд. / С. П. Гриценко. // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України: матеріали наук.-практ. конф. (25–26 березня 2009 р.). / Мін-во освіти і науки України, Нац. авіаційний ун-т; за заг. ред. І. В. Лузік, О. М. Акмалдінової. – К. : Національний авіаційний університет, 2009. – С. 19–21.

37. Гриценко С. П. Німецькі запозичення на позначення назв одиниць виміру і ваги в староукраїнських писемних пам'ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka. Zbiór raportów naukowych. – Część 5. – Wrocław : Wydawca: Sp. z o.o. „Diamond trading tour", 2013. – S. 25–33.

38. Гриценко С. П. Запозичення як джерело збагачення військової лексики XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Писемні пам'ятки: від картотеки до словника. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Наук. тов-во ім. Шевченка; відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів : „Львівська політехніка", 2013. – С. 41–89.

ЗМІСТ

Список умовних скорочень назв мов…………………………………………… 29

Вступ…………………………………………………………………...……….. 30

Розділ І. Динаміка лексикону як об’єкт лінгвістичного опису…………... 44

І.1. Динаміка як іманентна ознака мови…………………………………… 44

І.2. Стан і прийоми вивчення лексики української мови XVI–XVII ст…..…… 60

І.3. Позамовні фактори розвитку лексики XVI–XVII ст……………….…..... 98

Висновки до розділу І…..…………………………………………………….. 129

Розділ ІІ. Статичне і динамічне в українському лексиконі XVI–XVII ст... 132

ІІ.1. Спадщина лексикону попередніх епох у пам’ятках XVI–XVII ст……….. 147

ІІ.1.1. Збереження лексики без відчутних змін…………………….………… 148

ІІ.1.2. Мінімальні семантичні зміни лексики…………….…………………..... 183

ІІ. 2. Редукція лексикону……………………………………………………… 187

ІІ.3. Ідеографічна стратифікація іншомовних переймань в українському лексиконі XVI–XVII ст……………………………………………………….. 193

Висновки до розділу ІІ..……………………………………………………… 339

Розділ ІІІ. Деривація як шлях розвитку номінативного ресурсу мови…. 343

ІІІ.1. Семантична деривація…………………………………………………….. 343

ІІІ.2. Формально-семантична деривація…………………………………….. 352

ІІІ.2.1. Негібридна деривація……………………………………………....... 355

ІІІ.2.1.1. Модель творення: запозичена основа + запозичений афікс…………. 355

ІІІ.2.1.2. Модель творення: питома основа + питомий афікс………………..... 362

ІІІ.2.2. Гібридна деривація……………………………………………………. 368

ІІІ.2.2.1. Модель творення: питома основа + запозичений афікс……………… 369

ІІІ.2.2.2. Модель творення: запозичена основа + питомий афікс……………… 370

Висновки до розділу ІІІ...……………………………………………………….. 383

Розділ IV. Іншомовні впливи як чинник динаміки лексикону української мови XVI–XVII ст………………………………………………….. 386

Висновки до розділу IV...…………………………………………………….. 404

Розділ V. Час запозичування як параметр опису динаміки лексикону української мови XVI–XVст………………………………………………….……… 407
Висновки до розділу V...…………………………………………………………….. 458
Висновки……………………………………………………………………………... 463
Список джерел, словників, довідників…… ……………………………….. 470
Список використаної літератури……………………………………………… 509
Додатки
I. Лексикографічне відтворення часу запозичень…………….……… 635
II. Ідеографія запозичень у писемних джерелах XI–XVII ст……....... 942
III. Назви професій та роду занять……………...……………….…..... 1044
IV. Семантичні зміни запозичень (фрагмент історичного опису)…... 1067
V. Запозичення в українських прислів’ях та приказках………………1080
Список публікацій та апробацій здобувача………………………………… 1089
Індекс лексем…………………………………………………………………… 1098

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ МОВ

англ.	англійська
ар.	арабська
башк.	башкирська
блр.	білоруська
болг.	болгарська
герм.	германізм
голл.	голландська
гот.	готська
гр.	грецька
дангл.	давньоанглійська (англосаксонська)
дгр.	давньогрецька
двн.	давньоверхньонімецька
дісл.	давньоісландська
друс.	давньоруська
іллір.	іллірійська
ісп.	іспанська
іт.	італійська
кипч.	кипчацька
кит.	китайська
крм.-тат.	кримськотатарська
лат.	латинська
лит.	литовська
молд.	молдавська
монг.	монгольська
нвн.	нововерхньонімецька
нім.	німецька
нлат.	новолатинська
ног.	ногайська
перс.	перська
пзн.лат.	пізньолатинська
пол.	польська

полаб.	полабська
псл.	праслов’янська
рос.	російська
рум.	румунська
руськ.	руська
свн.	середньоверхньонімецька
сгр.	середньогрецька
серб.	сербська
скіф.	скіфська
слат.	середньолатинська
слн.	словенська
слц.	словацька
снн.	середньонижньонімецька
стп.	старопольська
стн.	старонімецька
стч.	старочеська
схв.	сербохорватська
тат.	татарська
тур.	турецька
тюрк.	тюркська
уг.	угорська
уйг.	уйгурська
фр.	французька
цсл.	церковнослов’янська
чес.	чеська
чув.	чуваська
швд.	шведська

ВСТУП

Історія словникового складу мови віддавна перебуває в центрі уваги лінгвістів, оскільки зміни лексикону уможливлюють пізнання мовної картини світу в її динаміці, моделювання змін в економічному, культурному житті суспільства, з'ясування різновекторних зв'язків між народами в ретроспективі.

Мова як єдність сталого й змінного, статики й динаміки оприявнюється в просторі й часі, реалізується в хронологічній тяглості – від давніших форм її існування до сучасних: „… мова не народилася раптово, а створювалася поступово упродовж багатьох сторіч: вона є наслідком своєрідного розвитку в різні періоди. Періоди розвитку не змінювалися по черзі, як один вартовий іншим, але кожен період створював щось нове, що при непомітному переході до наступного становить підмурок для дальшого розвитку … Механізм мови і взагалі її будова і склад у даний час є результатом усієї попередньої його історії, всього попереднього його розвитку. І навпаки, цим механізмом у певний час зумовлюється дальший розвиток мови" [81, с. 67–68]. Змінність мови як її іманентний стан декларували багато теоретиків мовознавства (І. О. Бодуен де Куртене, Е. Косеріу, В. А. Звегінцев, О. С. Мельничук, Б. О. Серебренников, В. І. Кодухов, А. О. Білецький, Л. А. Булаховський, С. В. Семчинський), окремі з них зосереджували увагу на змінах мовної структури за відповідними рівнями мови (Н. Ф. Клименко) чи сферами функціонування (М. І. Навальна). Не втратили сьогодні актуальності думки А. О. Білецького про мову як динамічну знакову систему, що здатна видозмінюватися не лише в часі та в просторі, а й в окремому акті мовного спілкування. Змінюючись під тиском потреб комунікації, перебуваючи в постійному конфлікті між економією зусиль у мовленні і традицією функціонування (А. Мартіне), мова як система не порушує своєї динамічної рівноваги завдяки вибірковості відтворення інноваційних змін соціуму, оскільки не будь-яке нове явище в мові є корисним і не завжди йому належить майбутнє (С. В. Семчинський).

Важливим чинником динаміки будь-якої мови є широкі контакти між народами, що зумовлюють міжмовну взаємодію, зміну складу та функцій структурних елементів мови. Одним із вирішальних етапів у розвитку української

мови і культури стали мінливі XVI–XVII ст., що були наповнені бурхливими подіями, які на багато століть визначили життя українського народу. Це був час інтенсифікації усталених та встановлення нових зв'язків з іншими народами, їхніми мовами, традиційною культурою.

Ці обставини зумовили посилення уваги до мови, писемності, мовознавства цієї доби. Особливого значення набувають дослідження структурних рівнів української мови, задокументованих текстами тогочасних писемних пам'яток. У численних дослідженнях проаналізовано різні тематичні (ідеографічні) групи лексики, увагу зосереджено на складі, семантиці та джерелах постання насамперед номінативних засобів, пов'язаних з людиною (в її різноманітних виявах, діях, характеристиках), матеріальною культурою, виробничою, інтелектуальною діяльністю, довкіллям та ін. (Л. Л. Гумецька, А. А. Москаленко, Ф. Є. Ткач, В. В. Німчук, І. П. Чепіга, Д. Г. Гринчишин, М. Л. Худаш, Л. М. Полюга, Р. І. Осташ, Н. Л. Осташ, Р. Й. Керста, Г. В. Войтів, М. І. Чікало, О. В. Кровицька, Г. М. Дидик-Меуш, Л. П. Гнатюк, Г. І. Халимоненко, В. М. Мойсієнко, О. І. Ніка, Ю. В. Осінчук, І. Й. Ощипко, В. М. Титаренко, Н. А. Титаренко, Л. І. Батюк, Р. А. Юналаєва, О. А. Крижко, С. П. Руда, Т. Г. Файчук, І. Б. Царалунга, Р. О. Гринько, Н. Й. П'яст, О. З. Слободзяник, Г. М. Наєнко, В. Й. Горобець, В. В. Денисюк, Є. І. Чернов, Я. І. Рибалка, О. Я. Андріянова, О. Ю. Зелінська, Л. П. Бойко, А. Й. Пашук, І. Г. Букарєва, Б. Р. Стецюк, І. Огар, Н. В. Піддубна, Д. Б. Якимович-Чапран, І. В. Черевко, С. П. Гриценко та ін.). Чимало цінної інформації містять докладні студії про історію та географію окремих слів і фразеологізмів, описи пам'яток різних стилів (офіційно-ділового, конфесійного, публіцистичного, епістолярного) та коментарі до них, текстологічні зауваження до творів староукраїнської словесності, синтетичні праці про розвиток лексики в ширших часових проміжках, а також історичні, етимологічні словники та спеціальні розвідки про взаємодію мов, джерела поповнення лексикону.

Зауважимо, що пам'ятки лише частково відтворюють структуру мови, становлять своєрідний відгомін її реального буття. Це зумовлено насамперед ситуативним характером створення писемних пам'яток, зокрема сфери ділового

спілкування та юридичних документів, а також станом їх збереження та введення в інформаційний науковий простір. Дослідники назавжди позбавлені можливості спостерігати за живим мовленням носіїв і співтворців мови віддалених у часі епох, аналізувати мовну автентику минулого. Тому про усне мовлення, що завжди найточніше відтворює узус мови, її реальну структуру, доводиться говорити лише гіпотетично. Проте і на підставі цих далеких від повноти свідчень пам'яток лінгвісти моделюють ескізи мовної цілості, усвідомлюючи й ураховуючи ступінь умовності таких побудов.

Кожен період в історії мови має своє коло пам'яток, відтак для кожного з визначених дослідниками часових проміжків можна встановити свої прояви розвитку мови, набори рис і характеристик, ступінь інтенсивності. Це створює передумови для зіставного вивчення динаміки мови за окремими часовими зрізами, не нівелюючи ознак еволюційного процесу.

Унаслідок зіставлення впливів різних факторів на розвиток мови, враховуючи неоднакову інтенсивність їх проявлення в текстах пам'яток, видається можливим створення в майбутньому об'єктивної й різнопланової історії лексичного складу мови. При цьому вичерпне охоплення свідчень писемних пам'яток може стати однією з передумов глибокого пізнання еволюції лексикону як евристично особливо цінного рівня мовної структури.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пізнання еволюції української мови на лексичному рівні в окресленому часовому проміжку (XVI–XVII ст.) зі спеціальною увагою до причин, форм, інтенсивності їх проявлення та хронології структурної і семантичної динаміки ідіома. Створення вичерпного лексичного портрета української мови XVI–XVII ст. актуалізує проблему зіставлення в майбутньому різночасових етапів розвитку мови за обраними для аналізу параметрами як важливої передумови створення узагальнювального дослідження змін лексикону української мови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка „Мови та літератури народів

світу: взаємодія та самобутність” (номер державної реєстрації 11БФ044-01), затвердженої Міністерством освіти і науки України, та науково-дослідної теми кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики Київського національного університету імені Тараса Шевченка „Україна і сучасний світ: міжмовний та міжкультурний діалог” (номер державної реєстрації 16БФ044-01).

Мета роботи – виявлення змін у лексиконі української мови XVI–XVII ст., шляхів його розвитку; визначення чинників динаміки словникового складу (позамовних, внутрішньомовних та різноманітних їх поєднань); окреслення еволюції різних ідеографічних сфер лексики та сегментів мовної картини світу; дослідження інтенсивності перетворень у різних фрагментах лексичної системи; з’ясування ролі міжмовної взаємодії у трансформації лексикону; верифікація часу постання нових номінативних одиниць; установлення глибини входження запозичень у мову-реципієнт.

Реалізація зазначеної мети зумовила необхідність виконання таких **завдань**:

1) проаналізувати склад лексики, зафіксований пам’ятками української мови XVI–XVII ст.;

2) окреслити відношення лексикону української мови XVI–XVII ст. до словникового складу попередніх епох та виявити зміни в системі номінативних засобів;

3) дослідити чинники та механізми змін лексикону;

4) встановити роль міжмовної взаємодії в розвитку номінативного ресурсу української мови; визначити склад запозичень різних ідеографічних сфер лексики та проаналізувати динаміку їх формальної і семантичної структури;

5) з’ясувати часову стратифікацію запозичень та пов’язаних з ними елементів матеріальної й духовної культури;

6) передумовою реалізації зазначених завдань (1–3) є: узагальнення стану вивчення лексики української мови XVI–XVII ст. та дослідження мовної ситуації в Україні XVI–XVII ст.

Об’єкт вивчення – лексика україномовних писемних пам’яток як відтворення мовної картини світу українців XVI–XVII ст.

Предмет дослідження – розвиток лексикону української мови XVI–XVII ст., його форми та чинники.

Матеріалом студіювання слугували:

1) українські писемні пам’ятки XVI–XVII ст. різного змісту і призначення:

офіційно-ділового стилю юридичного жанру та жанру урядового (адміністративного) управління, а саме: *акти* („Акты Литовско-русского государства, изданные М. Довнар-Запольским”, „Акты Бориспольского мейского уряда 1612–1699 гг.”, „Акти Вижвівської міської книги XVII ст.”, „Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.)”, „Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік. 1635 рік”, „Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року”, „Актова книга Житомирського гродського суду 1649–1650 рр.”, „Пирятинські актові книги”, „Актовыя книги Полтавскаго Городового Уряда XVII вѣка”, „Полтавські акти XVII – I пол. XVIII ст.”, „Акти Полтавського полкового суду 1668–1740 рр.”, „Акты Полтавского суда (II пол. XVII ст.)”, „Акты Переяславского полка XVII–XVIII в.”, „Акти села Одрехови”) та *ратушні, замкові, міські, митні книги* („Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.”, „Луцька замкова книга 1560–1561 рр.”, „Книга Житомирская гродская, записовая и поточная 1646 года”, „Книга Луцкая гродская, поточная. Годъ 1624”, „Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.”, „Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина”, „Берестейська митна книга, 1583 р.”), *протоколи, артикули* („Протоколы Полтавского полкового суда в рукописях”, „Книга Київського підкоморського суду (1584–1644)”, „Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку, 1566)”), *грамоти, універсали, права* („Волинські грамоти XVI ст.”, „Універсали Івана Мазепи. 1687–1709”, „Права по которымъ судится малороссійскій народъ”), *документи воєводств, братств, шкіл* („Документи Брацлавського воєводства (1566–1606)”, „Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис кін. XVI – сер. XVII ст.”, „Порядок школьный. 1586”, „Прав школы греко-латино-славенской луцкой артикули. 1624 р.”), *інвентарі, реєстри, ревізії* („Інвентар сиріч порядноє описаня вещей обрітающихся в скарбці

церковном при храмі Успенія … пречистої приснодіви Марії … описаний Костянтином Медзапетою. 1637”, „Реєстр доходів і видатків братства церкви Богоявлення у Львові” (I пол. XVII ст.), „Реєстръ запорожскому войску 1649 г.”, „Ревізія Луцького замку 1545”), *описи замків* (1552 р.: Брацлавського, Вінницького, Володимирського, Житомирського, Київського, Кременецького, Луцького, Черкаського, Чорнобильського; 1616 р. – Остерського) і *меж володінь* („Попи(с) границъ и шкодъ межи великого княз(з)ства Литовского и корүны Полскоє. 1546”);

конфесійного стилю, зокрема: *катехізис* („Катехізисъ, албо вызнаніе вѣры святое соборное, апостольское, всходнее церкви” 1600 р.), *апостоли* („Крехівський апостол” II пол. XVI ст., „Апостолъ си єстъ книга новагѡ завѣта, Содєржащая в сєбѣ Дѣѧніѧ и Посланїѧ ст҃ых апостолѡвъ …” 1639 р.), *устави, приписи, молитослови* („Іѡанна Кассіана пүстынножитєля ѡ үставах манастырских” сер. XVII ст., „Наука о тайні святого покаянія” 1671 р., „Єѵχологіѡн або молитвословъ, или трєбникъ … повєлєніем Ѿтца Петра Могилы” 1646 р., „Сіа кніга нарицаємая зєрцало б҃гословїи, избранна ѡ(т) мнѡгихъ кни(г) б҃гословскихъ И трүдолюбїє(м) Съставълєна єромонаха Кирила Транъквилиона” 1618 р.), *євангелія* („Пересопницьке євангеліє” 1556–1561 рр., „Вербське Євангелія 1560-го року”, „Євангелія 1581 р. (у перекладі В. Негалевського)”, „Скотарське учительне євангеліє” 1588 р., „Тростянецьке учительне евангеліє” (з території Лемківщини, XVI ст.), „Єѵ(г)лїє учительноє, албо Казаня на кождую недѣлю и свята … 1616”, Транквілліон Ставровецкій Кирилл. „Єѵ^г^л’є үчителноє … 1616”, „Єѵ^г^лїє үчителноє албо Казанѧ на кождүю Ндлю и Свѧта оурочистыѣ. През Ст. Ѿтца н҃шєго Калліста…” 1637 р., „Тростянецьке учительне євангеліє” I пол. XVII ст.);

художнього стилю, зокрема *вірші, пісні, елегії, присвяти / подяки, інтермедії* (Беринда П. „На Р҃жство … Вѣршѣ длѧ оутѣхи православным хрстїаномъ”, Вишенський І. Твори, „Вірші з трагодії Христос пасхон Григорія Богослова”, „Вирши Ером. Климентия Зиновиева сына”, „Розмышлянє ѡ муцѣ х҃а сп҃сителѧ н҃шго … Вѣршами написаныи през … Іоаникіа Волковича”, „Вирши, сочиненные ректором Киево-братской школы Кассианом Саковичем”, „Українська поезія. Середина XVII ст.”, „Пісня про Кулину”, „Пісня про поразку 1648”, „Песни о

любви”, „Елегія з приводу татарських набігів на Україну”, Могила П. „Бл҃городному и бл҃гоч(с)тивому его м҃лти пану Богданави Стеткевичови Любавицкому”, „Євхарістиріон, албо вдѧчность... Петру Могилѣ … одъ спудеωвъ гимназіγм єг. млс. з школы Реторіки …”, „Інтермедії Я. Гаватовича”, „Українські інтермедії XVII–XVIII ст.” та ін.), а також *твори літописно-мемуарного жанру* („Густинская летопись”, „Львівський літопис 1498–1649”, „Київський літопис. Поч. XVII ст.”, „Острозький літопис. 1509–1633 рр.”, „Летопись Самовидца по новооткрытым спискам: С прил. трех малорос. хроник: „Хмельницкой”, „Краткого описания Малороссии” и „Собрания исторического””, „Лѣтописъ событий в Юго-Западной России в XVII в. Составил Самуил Величко”, „Галицько-Волинський літопис”, „Летопись Григория Грабянки”, „Отрывки из летописи Леонтия Боболинского. Приложение к Летописи Г. Грабянки”, „Книга глаголємаѧ кроникъ, сирєчь собранїє ωт многихъ Лѣтописцевъ …”, „Отрывки изъ лѣтописи Мгарскаго монастыря 1682–1775 г.”, „Рукописный хронограф … 1656”, „Черниговская летопись по новому списку. 1587–1725”);

публіцистичного стилю полемічного жанру (З. Копистенский „Палинодия”, „Нягівські Повчання”, Г. Смотрицький „Ключъ царства небесного”, „Антиризис или апология против Христофора Филалета”, „Апокрисисъ албо ω(т)повѣдь на книжкы о съборѣ берестейскомъ … чере(з) христофора филѧлета”, І. Вишенський „Сиє писаниє зовется зачапка мудраго латинника з глупым русином в диспутацию”, „Волинський релігійний вільнодумець”, „Гармонія східної церкви з костьолом римським”, П. Камінський „Манускрипт, писаний до певного уніата литовського, але не докінчений, від 1686 р.”, „Послання до латинян”, „Просфонима …”, „Питання і відповіді православного папісту”, „Унія греків з костьолом римським”), ораторсько-проповідницького жанру (І. Галятовскій „Ключъ разумѣнія” та „Боги поганскіи в(ъ) болванахъ мешкаючіи”, З. Копистенський „Ѿмілїа албо казаньє на роковγю Памѧть в Бзѣ Вєлєбногω … Еγθимїа Плєтєнєцкогω … написаноє …”, „Святого Кирила, екзарха Александрійського ігумена наука о противной унии против благочистивых священиков ясное казаніе”, „Ѿ тайнах цєрковныхъ в посполитости. За бл҃гсвєнїємъ и поданїємъ … Арсеніа Жєлиборского”, „Ієромонах

Азаріас. ВѢра єдинои Стои каѳоличєскои Апстлскои Црквє на ВсходѢ", В. Суразький „О єдіной істинной православной вѢрѢ… Книжица в шести отделахъ") та жанру повчань („Ученія и хитрость ратнаго строенія пехотныхъ людей", „Наүка о сєдми тайнахъ црковныхъ. Прєзвитеромъ до прыстойного шафованѧ тайнами стыми барзо потребнаѧ", „Пъчела: Збірник повчань поч. XVII ст.", І. Борецький „Пересторога зѢло потребная на потомные часы православным христіанам");

„протонаукового" стилю [Пещак 1979] „науково-практичного жанру" [Передрієнко 2007, 677] („Малоруський Луцидарій" (XVII ст.), „Український травник XVI ст.", „Книга лѢчебная ω(т) многи(х) лѢкарств", „ЛѢчеб(нѢ)къ, сиричъ Книга докторская", „ЛѢкарства описанъніє", „Травник – лікарский порадник XVI ст."), жанру граматичної, лінгвістичної літератури (Славинецький Є. „Лексикон латинський", Славинецький Є., Корецького-Сатановський А. „Лексикон словено-латинський." та „Лексиконъ славенороссќїй и именъ тлъкованіє", „Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ словъ просто съ предисловіємъ архимандрита Амфилохія", „Лексикон словенороський Памви Беринди", „Грамматіка доброглаголиваго еллино-словеснкаго языка. Совершеннаго искуства осми частей слова", „Грамматіка словєнска. Съвершенна(г) искүства осми частій слова, и иных ну(ж)дны(х). Новωсъставленна Л.Z.", „Грамматіки славенскиѧ правилное ѵнтаґма. Потщанїємъ МногогрѢшнаго Мніха Мєлєтїѧ Смотрискогω", Зизаній Л. „ЛЄКСИС СирѢчъ Реченїѧ, ВъкратъцѢ събранны и из слове(н)скаго ꙗзыка, на просты(й) Рускій Діѧлек(т)ъ Истолкованы. Л.Z.", „Синоніма славенороссская", „Грамматыка словенская написана пре Іωанна Ужевича Словянина");

епістолярного стилю (листи Богдана Хмельницького, „Листъ мєлєтїѧ, стѢйшого патрїарха алєксандрїйского, до вєлєбного єпископа ипатїѧ потѢѧ…", „Ѿтпись на листъ въ бозѢ велебного ωтца ипатїя володимерского і берестеиского єпспс До ясне ωсвецоного кнжати костентина ωстрозского, воєводы києвского", „Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького", „Послання київського митрополита М. Рогози з закликом складати пожертви на відбудову церкви, школи, шпиталю");

2) лексика, ексцерпована з писемних джерел; картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. (зберігається в Інституті українознавства імені І. П. Крип'якевича НАН України, м. Львів);

3) інформація історичних, етимологічних та діалектних словників слов'янських мов, лінгвістичних атласів;

4) дослідження лінгвістів, літературознавців, етнографів, фольклористів, істориків, археологів.

Методологічну базу дослідження становлять теоретичні положення про: 1) мову як цілісну систему елементів (Ф. де Соссюр, А. О. Білецький, С. В. Семчинський, О. О. Реформатський); 2) історичний розвиток мови (І. Бодуен де Куртене, А. Мартіне, Р. О. Будагов, О. О. Реформатський, О. М. Трубачов, О. С. Мельничук); 3) співвідношення статики та динаміки мови, чинники, що їх детермінують (М. В. Крушевський, І. О. Бодуен де Куртене, Е. Косеріу, А. Мейе, В. А. Звегінцев, А. О. Білецький, Б. О. Серебренников, О. С. Мельничук, Ю. С. Сорокін, С. В. Семчинський, Н. Ф. Клименко, М. П. Кочерган); 4) взаємодію мов (Л. П. Якубинський, І. І. Огієнко, Л. А. Булаховський, Ю. Шевельов, С. В. Семчинський, О. Б. Ткаченко, Н. Ф. Клименко, В. В. Мартинов, І. Г. Добродомов, Г. О. Хабургаєв, О. Горбач, Я. Сятковський, О. В. Калінін, О. І. Голанова, О. В. Маринова); 5) лексико-семантичну систему мови та типи її сегментації (Ф. Дорнзайф, Й. Трір, Й. Вайсгербер, Ф. П. Філін, Ф. П. Сороколєтов, Р. О. Будагов, Ю. Н. Караулов, В. В. Левицький); 6) формальні і семантичні аспекти деривації (Л. Л. Гумецька, С. П. Бевзенко, С. П. Самійленко, І. І. Ковалик, А. В. Майборода, П. І. Білоусенко, Н. Ф. Клименко, В. В. Німчук, В. В. Ґрещук, Є. А. Карпіловська, О. В. Меркулова); 7) час як параметр опису динаміки лексикону (І. О. Бодуен де Куртене, В. В. Виноградов, Ф. Славський, В. І. Литкін, С. Кохман, Я. Сятковський, Л. П. Гарбуль).

Методи дослідження. Специфіка об'єкта і поставлені завдання зумовили застосування загальнонаукових (*індукція, дедукція, аналіз, синтез*) і спеціальних лінгвістичних методів та прийомів. Як основні методи дослідження використано *описовий метод* для докладного аналізу фактичного мовного матеріалу та оцінки

явищ історії мови, мовного контактування, дериватології, а також для аналізу результатів зіставлення лексичних систем української мови різних часових проміжків у її розвитку, встановлення визначних ліній еволюції лексикону мови (методологічну цінність зберігає застереження В. М. Топорова про те, що самодостатність і іманентність мови роблять зайвим питання про сенс і мету опису мовних елементів, бо сенс і мета – в самому описі, тому їх потрібно шукати в самій мові); *лінгвокультурологічний* – для пізнання впливів позамовних чинників на зміни лексикону; *системно-класифікаційний* – для дослідження закономірностей поділу лексики на тематичні, лексико-семантичні групи (далі – ТГЛ, ЛСГ), ідеографічні сфери, для визначення взаємодії та взаємозалежностей між питомою й запозиченою лексикою. Метод *функційного аналізу* слугував з'ясуванню передумов і специфіки використання іншомовних елементів у текстах різних жанрів. У роботі застосовано *прийом кількісних підрахунків* для встановлення ступеня поширення іншомовних запозичень у різних сегментах лексичної системи, для окреслення продуктивності моделей деривації; прийом *трансформаційного аналізу* сприяв виявленню базових та похідних іншомовних лексем у мові-реципієнті та в мові-джерелі; методику *визначення часу появи лексеми в мові в опорі на писемні пам'ятки та історію позначуваних реалій* застосовано для окреслення хронології мовних одиниць.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше досліджено лексику української мови XVI–XVII ст. як системний динамічний феномен, розроблено і застосовано для його пізнання комплекс прийомів, вивчено природу, механізми, джерела та чинники розвитку лексичної системи мови на визначеному часовому зрізі, виявлено співвідношення статичних і динамічних її складників; запропоновано низку нових підходів до аналізу лексики в часі; розкрито закономірності насичення іншомовними елементами та дериватами різних ТГЛ і ЛСГ у контексті концептуальної організації мовної картини світу.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні системного дослідження лексики мови окресленого часу на підставі писемних пам'яток; виявленні закономірностей вербалізації позамовної сфери; з'ясуванні факторів розвитку лексикону мови; визначенні різних джерел та їх взаємодії в розширенні

номінативних засобів мови; доведенні зв’язку динаміки лексикону з осмисленням і профілюванням пізнаного позамовного світу.

Практичне значення дисертації визначається можливістю використання теоретичних положень студії в підготовці узагальнювальних праць з історичної лексикології української мови, етнолінгвістики та когнітивної лінгвістики; матеріали дослідження можуть бути використані в університетській лінгводидактиці (курси загального мовознавства, лексикології, історії мови, етнолінгвістики; спецкурси з теорії мовної взаємодії, когнітивної лінгвістики); у лексикографічній практиці (укладання словників історичних, іншомовної лексики, мови письменників XVI–XVII ст.).

Дослідження виконане на матеріалі одно- і різносистемних мов, побудоване на висуванні й подальшому обґрунтуванні **авторської концепції** щодо стверджування ідеї взаємозв’язку динаміки і відносної статики лексикону української мови XVI–XVII ст.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення і результати дисертаційної праці представлено в доповідях на 17 *міжнародних наукових конференціях*: „Взаємодія лексичної і граматичної семантики” (Київ, 22–23 травня 2008 р.), „Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя від дня народження професора Федота Трохимовича Жилка” (Київ, 4–7 березня 2008 р.), „Розвиток словникового складу та граматичного ладу української мови у зв’язку з демократизаційними та глобалізаційними процесами” (Рівне, 15–16 жовтня 2009 р.), „Ukrajinistika: minulost, přitomnost, budoucnost” (Брно, 19–20 листопада 2009 р.), „Europejska nauka XXI powieką – 2009” (Перемишль, 7–15 травня 2009 р.), „Dny vědy – 2009” (Прага, 27 березня – 5 квітня 2009 р.), „Думка й слово: традиції О. Потебні й сучасна філологічна наука (до 175-річчя О. Потебні)” (Київ, 21 жовтня 2010 р.), „Міжнародна наукова конференція до 80-річчя від дня народження професора Станіслава Володимировича Семчинського (1931–1999)” (Київ, 19–20 травня 2011 р.), „Ukrainistyka: tradycje i współczesność” (Варшава, 6 грудня 2013 р.), „Ukrainistyka: wczoraj, dzisiaj, jutro” (Познань, 8–9 листопада 2013 р.), „Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka” (Вроцлав, 28–30 вересня 2013 р.), „Етнознакові функції

культури: мова, література, фольклор" (Київ, 17 жовтня 2013 р.), „Modern problems of education and science" (Будапешт, 28–30 січня 2014 р.), „Українська термінологія і сучасність" (Київ, 22–24 квітня 2015 р.), „Діалектний текст як джерело лінгвістичних студій" (Київ, 23–24 березня 2015 р.), „Пріоритети мовознавчої науки у контексті глобалізаційних процесів" (Київ, 12–14 листопада 2015 р.), „Philology and linguistics in the digital age" (Будапешт, 26 березня 2017 р.); 2 *міжнародних наукових симпозіумах*: „Современная славистика между традицией и инновацией" (Клуж-Напока, 11–12 травня 2012 р.), „Диалог славистов в начале XXI века" (Клуж-Напока, 22–24 травня 2014 р.); 2 *міжнародних наукових читаннях*: „Класичні та сучасні мови у вимірах теоретичної та прикладної лінгвістики. Міжнародні наукові читання, присвячені 80-річчю доктора філологічних наук, професора Нікітіної Фіонілли Олексіївни" (Київ, 4 грудня 2009 р.), „Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність. Міжнародні наукові читання, присвячені 70-річчю від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко" (Київ, 4–7 жовтня 2009 р.), „Античний світ і сучасність" (Київ, 10 квітня 2014 р.); 3 *всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях*: „Діалог культур: лінгвістичний і літературознавчий виміри" (Київ, 9 квітня 2008 р.), „Етнічні виміри універсуму: мова, література, культура" (Київ, 14 квітня 2010 р.), „Актуальні проблеми сучасної граматики" (Черкаси, 27–28 квітня 2017 р.) та *науково-практичних читаннях* „Фольклор і література в історичному розвитку та державотворенні України" (Бориспіль, 22 лютого 2008 р.); *регіональній науково-практичній конференції* „Калужский государственный университет имени К. Э. Циолковского. Региональная университетская научно-практическая конференция" (Калуга, 18–22 лютого 2013 р.).

Публікації. Теоретичні положення й практичні результати дисертаційного дослідження викладено в одноосібній монографії „Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст." (К.: КММ, 2017. – 936 с. – 55,5 др. арк.), у розділі колективної монографії „Латинська мова в Україні XV – початку XVIII ст." (у співавт. з Мироновою В. М., Корольовою Н. В. та ін.) та в 36 одноосібних статтях (27,87 др. арк.), з яких 29 опубліковано у наукових виданнях України, затверджених МОН як

фахові (у тому числі 7 – в іноземних виданнях), 7 статей – в інших виданнях (у тому числі 4 – в іноземних).

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, п’яти розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку джерел, словників, довідників, списку використаної літератури (1136 позицій), п’яти додатків, індекса лексем.

Повний обсяг дисертації – 1151 с., обсяг основного тексту – 470 с.

Метамова дослідження

Культурна домінанта – одна з визначальних поняттєвих сфер, що організовує навколо себе інші пов’язані з нею сфери; це спільний спосіб бачення і розуміння світу, що визначається ставленням людини до природи і соціальними формами спілкування; це основа стильової єдності культури, її своєрідний генетичний код, що визначає внутрішні смислові межі культури і забезпечує єдність і спадковість національної традиції. У культурній домінанті кристалізується смислова єдність тієї чи іншої історичної епохи, вона забезпечує відносну стійкість споглядання та мислення і водночас інтегрує соціум як духовно-смислове ціле. Її зміни відбуваються внаслідок варіацій культурної традиції або „діалогічної зустрічі” різних культур.

Мова – специфічний вид знакової діяльності, який полягає в застосуванні історично усталених в етнічній спільноті артикуляційно-звукових актів для позначення явищ об’єктивної дійсності, їх відображень у свідомості з метою обміну між членами спільноти інформацією та подальшою її усною чи письмовою фіксацією. Мова – розпізнавальна ознака етнічної спільноти, засіб збереження духовної самобутності, складна динамічна система, яка перебуває в кожен момент свого існування у стані відносної рівноваги.

Динаміка – змінність, структурні і / чи функційні перетворення мовних одиниць; корелят статики.

Динамічна рівновага мови – рівновага, що встановлюється між тенденціями до збереження її структури та її змінністю.

Статика мови – відносна (умовна) незмінність, збереження в часі (в окресленому відрізку часу) структури і / чи функцій мовних одиниць.

Прогрес у мові / прогресивна еволюція – зміна, яка поліпшує можливості функціонування мови, яка сприяє зміцненню системного характеру кожної мовної підсистеми і мови в цілому.

Мовна зміна – видозміна формальної, семантичної чи функційної тотожності одиниці (одиниць) мови, заступлення однієї одиниці мови іншою.

Деактуалізація (редукція) лексикону – звуження функцій лексичних одиниць чи втрата їх.

Розширення лексикону – збільшення кількості лексичних одиниць та зміна функцій і наповнення наявних раніше лексичних одиниць.

Запозичення лексичне (номінативне) – слово, словосполука непитомого походження, які потрапили в мову-реципієнт з іншої мови, протиставляються за низкою ознак питомим лексемам, використовуються для вираження нових чи диференціації вже наявних понять.

Запозичування (переймання) – перехід елементів із мови-джерела в мову-реципієнт.

Питома лексема – елемент лексичної системи, генетично притаманний мові, протиставний запозиченню.

Дериват – мовна одиниця, створена на основі наявних вихідних мовних елементів.

Гібрид, гібридне слово – новий мовний знак, утворений із питомих та іншомовних компонентів.

Дублет – семантично тотожне слово, утворене від іншої основи.

Варіант – семантично тотожне слово, утворене від тієї самої основи.

Тематична група лексики – об’єднання лексичних елементів на підставі спільності (близькості) позначуваних реалій.

Час запозичення – реальний чи встановлений дослідником час входження іншомовного елемента в мову-реципієнт.

РОЗДІЛ І
ДИНАМІКА ЛЕКСИКОНУ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ОПИСУ
1.1. Динаміка як іманентна ознака мови

Мова, як і суспільство, яке нею послуговується, постійно перебуває в русі, зазнає змін. Розрізнення статики і динаміки в мові було чітко сформульоване ще представниками Казанської лінгвістичної школи М. В. Крушевським та І. О. Бодуеном де Куртене. Зокрема, було підкреслено, що в мові не існує незмінності, як і загалом у природі – все живе, все рухається, все змінюється, а спокій, зупинка, застій – явище умовне; це окремий випадок руху за умови мінімальних змін; статика мови є лише окремий випадок її динаміки або, швидше, її кінематики [82, с. 387]. Дослідники підкреслюють, що змінність мови є її природним, іманентним станом. Це підтверджують як теоретики мовознавства [455, с. 156; 355, с. 131; 804, с. 197; 61, с. 529; 442, с. 186; 799, с. 251], так і дослідники змін мовної структури за окремими рівнями мови [429, с. 6–7] чи сферами функціонування [617, с. 8–9]. Неодноразово лінгвісти звертали увагу на зв'язок варіативного за своєю природою мовлення і змінами мови в цілому, звідси – ззовні метафоричне означення мови як *живої*: „… живі мови … ніколи не зупиняються у своєму постійному активному функціонуванні, у своєму безперервному вдосконаленні" [104, с. 257].

Існуванню мови притаманні координати як простору, так і часу; перехрещення цих координат, поєднання створює той особливо складний у своїй реалізації в кожному акті мовлення феномен, яким є спостережувана дослідником мова. А. О. Білецький слушно підкреслював, що серед інших знакових систем мова є надзвичайно складною, гнучкою, динамічною, здатною видозмінюватися не лише в часі та в просторі, а навіть в окремому акті мовного спілкування (комунікації), семіотичною системою [61, с. 529]. Для пізнання мови особливе значення має диференціація підходів дослідника з визначених позицій – умовної статики чи реальної, проте не завжди виразно виявленої динаміки, хоча незаперечною є єдність стійкості і рухомості, стабільності й змінності, статики і динаміки мови [804, с. 199].

Дихотомія *синхронія* й *діахронія* – це не тільки протиставлення станів мови, а насамперед наявність протилежних домінант у її характеризуванні: адже діахронія не лише динамічна, а й водночас стабільна, а синхронія, навпаки, не лише статична, а й динамічна [499, с. 114]. Попри тісний зв'язок діахронії і змінності структури мови, функціонування її структурних елементів, усе ж поняття *діахронія* і *динаміка* не є тотожними [442, с. 186], як не тотожні й поняття *синхронія* і *статика* [463, с. 335]. Поняття в наведених парах накладаються лише частково: „… як не можна змішувати лексику і фонетику, морфологію і синтаксис, так само не можна змішувати динамічне і діахронічне, розвиток і історію мови" [442, с. 186].

Зміни будь-якої мовної одиниці відбуваються не як поодинокі акти, що торкаються ізольованих елементів мови, а захоплюють усю її систему. Тому мова окресленого часового проміжку – це такий її стан, що водночас об'єднує минуле з новими елементами, явищами, характерними ознаками [733, с. 442]. Важливо, що за будь-яких змін мови як системи в ній зберігається „динамічна рівновага між тенденціями до збереження її правил такими, якими вони були досі, і тенденціями до змін, що накреслюють її майбутні правила" [799, с. 252].

Внутрішня перебудова мови відбувається під впливом двох сил, одна з яких пов'язана з реалізацією комунікативних потреб соціуму, а друга – з організацією мови як знакової системи. Унаслідок цього, на думку Б. О. Серебренникова, мова проявляє подвійну залежність своєї еволюції: від зовнішнього середовища, в якому вона існує, і від внутрішнього механізму та будови [804, с. 198]. Комунікативна придатність як визначальна риса мови оприявнюється, зокрема, в протидії її структурним перетворенням, у гальмуванні змін та консервації наявних у структурі мови засобів. А. Мартіне підкреслював, що мова змінюється під тиском потреб комунікації в постійному конфлікті між економією зусиль у мовленні і традицією функціонування мови [555, с. 451]. Тому важливою рисою мови є вибірковість відтворення нею інноваційних змін соціуму, що також сприяє збереженню мови. Найбільше на зміни в мові, передусім на зміни лексики і семантики, впливають зміни культури суспільства: динаміка матеріальної сфери, оновлення форм виробництва, зміни суспільних відносин, трансформування культурних кодів, – усе

це передбачає вербалізацію чи за допомогою вже наявних формальних засобів, чи новими одиницями мови. Реакція соціуму на позамовні зміни вимагає гнучкості в користуванні мовою як інструментом закріплення інноваційного пізнаного та водночас інструментом передачі інформації у процесі комунікації. Тому закономірно сформувалася оцінка мови як творчості, творчої діяльності [273, с. 90].

Розвиток мови пов'язують також із прогресом у мові, що, на думку О. О. Потебні, є явищем безсумнівним [720, с. 12]. Розвиваючи ці думки, значно пізніше С. В. Семчинський підкреслював: „… мають рацію ті мовознавці, які розуміють процес розвитку мови як її прогресивну еволюцію"; „… зміна, яка поліпшує можливості функціонування мови, зміна, яка зміцнює системний характер кожної мовної підсистеми і мови в цілому, – це зміна, яка сприяє розвиткові мови, її прогресивній еволюції" [799, с. 254, 256]. Така прогресивна еволюція мови не завжди подібна до безперервної висхідної лінії, їй притаманні проміжні етапи, відступи від загального напряму розвитку, різним підсистемам мови властиві неоднакові темпи еволюції. Тому прогрес як загальна закономірність буття мови завжди має конкретні форми оприявнення.

У матеріальному і духовному світі, де всі предмети і явища перебувають у стані постійного руху, постійної зміни, про розвиток можна говорити лише стосовно об'єктів, які мають складну системну будову. Розвиток передає сутність перетворень і водночас зберігає інформацію про їх характер. Зауважимо, що філософському осмисленню категорії *розвиток* присвячено низку праць Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца, І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шеллінга, Й. Фіхте, О. Конта, Дж.С. Мілля, Г. Спенсера, А. Тюрго, М. Кондорсе, К. Сен-Сімона, Ч. Дарвіна, Б. Грушина та ін.

Не всі зміни у структурі об'єкта (кількість його складників, взаєморозташування, характер залежностей між ними) можна кваліфікувати як розвиток, а лише зміни якісні, наслідком яких є витворення іншої лінгвальної якості як на рівні структурних елементів, так і відношень між ними та категорій [799, с. 261]. У мові можна спостерегти й протилежні процеси, коли внаслідок змін елементи мови поступово згасають, виходять з ужитку, при цьому не порушуючи

глибоко системи в цілому. Зауважимо, що за умови сталої кількості складових елементів структури та зміни конфігурації взаємозв'язків елементів, їхніх функцій також можливі якісні зміни, тобто розвиток мови.

Складний характер лінгвального об'єкта та взаємодія різноманітних факторів, що виявляються в мовленні, породжують функційні та субстанційні перетворення його елементів; адже виникнення нового чи зникнення вже наявного в мові структурного складника є не лише кількісною зміною, а передумовою постання нових зв'язків, залежностей, що перетворюють уже наявні у мові зв'язки. Тому розвиток мови можемо уявити як сукупність нетотожних станів того самого об'єкта на різних часових зрізах, перехід від попереднього буття до наступного. При цьому розвиток відбувається в часі, який не можна змоделювати як ритмічну поступальну ходу, якою уявляємо об'єктивний рух часу. Насамперед необхідно брати до уваги ту обставину, що не в усі часові проміжки інтенсивність змін однакова, не всі об'єкти долають однакову відстань у своєму розвитку впродовж окресленого відрізка часу.

Рух, зміна об'єкта зумовлені зовнішніми чинниками, а розвиток – це внутрішній рух, джерелом якого є сам об'єкт, його структура і функції. Тому закономірно зринає гегелівське розуміння розвитку як результату боротьби протилежностей, змагання старих і нових складників об'єкта, як долання притиріч та заміна старих протиріч новими.

Деяка неокресленість терміна *розвиток* спричинена його широким використанням стосовно різноманітних об'єктів. Зокрема, розвиток може набувати форми перетворення одного об'єкта в інший (як зміна давньоукраїнського стану мови у напрямку до сучасної української мови), диференціації об'єкта (дивергенція), підпорядкування одного об'єкта іншому (асиміляція) тощо (докладніше див.: [58]).

Розрізняють дві взаємопов'язані форми розвитку: *еволюційну* (поступові, нерідко приховані від спостереження зміни структури об'єкта) та *революційну* (різкі, глибокі, інколи несподівані зміни). Наведену дихотомію – еволюція і революція мови – дослідники часто приймають як певне узагальнення, орієнтир в оцінках мовних змін, яким притаманна нерівномірність, вибірковість. Важливим є розуміння визначеності напрямку змін – прогресивного чи регресивного, розвитку чи

деградації, а також усвідомлення циклічності повторень пройденого шляху, можливість включення в історично пізніші етапи існування об'єкта багатьох рис його буття на попередніх часових зрізах. С. В. Семчинський справедливо зауважив, що „… у своєму висхідному рухові мова може зазнавати і таких змін, які не сприяють її вдосконаленню. Не будь-яке нове явище у мові є корисним і не завжди йому належить майбутнє" [785, с. 255]. Ураховуючи ці особливості динаміки мови, дослідники визначають *розвиток* як нескінченний висхідний рух по спіралі, переважно прогресивний (хоча не без протиріч, відступів): від простіших до складніших форм, від нижчих до вищих, досконаліше організованих підсистем. Дослідники пропонують поділяти прогрес мови на *абсолютний* і *відносний* [463, с. 353], хоча під час аналізу мовних змін таке протиставлення позбавлене операціональної доцільності, а ці типи довідно диференціювати видається складно. Динаміку мови зумовлює її відкритість до позалінгвального світу, неоднакова цінність елементів різних структурних рівнів, дисипативність мови як системи, тенденція до збереження стабільності та внутрішньої самоорганізації.

Таким чином, в історичній ретроспективі мова становить динамічну систему з притаманними їй змінністю під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників; збереженням основних функцій; відносною стабільністю структури.

Для розуміння динаміки мови важливим є поділ чинників цього процесу на: 1) нелінгвальні, або екстралінгвальні; 2) лінгвальні: а) зовнішні, або інтерлінгвальні та б) внутрішні, або інтралінгвальні [783, с. 30].

Показовою є думка Ф. де Соссюра про необов'язковість урахування екстралінгвальних чинників розвитку мови („… немає необхідності знати умови, в яких розвивалася та чи інша мова" [842, с. 61]); принципово цих же поглядів дотримувався й А. Мартіне, який уважав, що „… лише внутрішні причинові зв'язки становлять інтерес для лінгвіста" [554, с. 353]; див. також: [1046, с. 18; 996, с. 44; 354, с. 190]. Деякі дослідники перебільшують роль одних і применшують значення інших чинників, нерідко абсолютизують екстралінгвальні причини мовної еволюції [31, с. 106]. Так, визначальні фактори динаміки мови вбачають у: задоволенні комунікативних потреб [102], у специфічних умовах існування суспільства, яке

обслуговує мова [1090, с. 96; 1120, с. 17]. Проте мова – це соціальне явище, тому не лише зовнішні, а й внутрішні чинники динаміки мови віддзеркалюють загальний вплив соціуму; звідси судження про те, що „… внутрішні і зовнішні чинники становлення, розвитку і функціонування однаковою мірою є соціальними явищами, вони належать до соціальної сфери і диференціюються тільки як різні види соціальних явищ” [661, с. 17], хоча соціальний характер одних причин мовних змін більш очевидний, а інших – прихований, і відповідні чинники можуть здаватися автономними, особливо якщо зв’язки певної мовної підсистеми з суспільним розвитком не є безпосередніми чи якщо її зміни виникають стихійно внаслідок „саморегулювання” всієї системи або її частин [785, с. 264].

В історії мов окреслюються періоди, коли роль одних факторів (внутрішніх чи зовнішніх) значно зростає порівняно з іншими, але це не виключає наявності й дії сукупності факторів. Зовнішні чинники виявляються важливими для дослідження мови, коли їх ураховують під час аналізу внутрішніх тенденцій розвитку мови, знаходячи в них підтримку. Останнє особливо є показовим під час вивчення історичних змін у лексиці. Так, Ю. С. Сорокін справедливо зазначав, що історична лексикологія у своїх висновках спирається, з одного боку, на соціальні передумови, що накладають свій відбиток на появу і функціонування слова в мовній практиці, з другого, – на факти власне мовні, насамперед на взаємозв’язки лексики в різноманітних семантичних та ідеографічних об’єднаннях, її формальну будову, межі і характер функціонування в мовленні [839, с. 8]. Тому аналіз мовних змін вимагає комплексного врахування характеру, місця та причин мовної еволюції, що підкреслюють дослідники, зокрема: [804, с. 266]. Так само комплексно до вивчення змін мови підходив А. Мейе, який наголошував на необхідності врахування процесів, зумовлених: 1) структурою мови, її будовою; 2) психологічними, фізичними, просторовими, соціальними та іншими умовами функціонування мови; 3) впливами інших мов (докладніше: [1090]).

Важливою є думка І. О. Бодуена де Куртене про виділення з-поміж різноманітних чинників динаміки мови одного, визначального: „Причиною, двигуном усіх змін у мові є прагнення до зручності, намагання віднайти полегшення

у трьох сферах мовленнєвої діяльності: у сфері вимови (фонації), у сфері слухання і сприйняття (аудиції), … у сфері мовленнєвого мислення (церебрації)” [82, с. 386].

З-поміж зовнішніх причин розвитку мови лінгвісти виокремлюють міжмовну, міжетнічну взаємодію, зіткнення неоднакових мовних і культурних кодів етносів (яким притаманні соціокультурні відмінності, незбіжність рівнів виробництва, засад суспільного устрою), міграцію населення, особливості мовної політики тощо. Динаміка має різні оприявнення, відтак – різні площини аналізу, де враховують: сферу соціального буття мови; географічний простір – посідання мовою відповідних територій, ареалів чи поширення носіїв цієї мови на нові обшири; ступінь володіння мовою членами соціуму; рівень навчання мови. Жоден із чинників розвитку мови не можна переоцінювати, оскільки його проявлення має свої межі. Так, відносна стабільність мови є запорукою визначення мовних норм, кодифікації мовних явищ, підтримки й збереження мовленнєвих традицій; вона забезпечує передачу мови від одного покоління до іншого; динамізм мови пов’язаний із відтворенням складних явищ позамовної дійсності, змінами в житті суспільства, у якому ця мова функціонує й реалізує комунікацію в соціумі.

Зв’язок мови з колективною мисленнєвою, інтелектуальною діяльністю зумовлює зміну реєстру наявних у мові значень, динаміку інтелектуальної діяльності людини, освоєння чужого чи відтворення нового продукту власної розумової діяльності. Семіотична сфера, що відзначається особливою складністю, пов’язана, з одного боку, із процесом пізнання, установлення нових зв’язків (кореляції, похідності, асоціації) з раніше відомим, що оприявнює інтелектуальну деривацію, прирощення нового у сфері інтелекту, а з другого, – з вербалізацією мовними елементами пізнаної дійсності. Сфера динаміки мови – сфера інтелекту – так само має бути досліджувана, хоча, зосереджуючись на субстанції мови, більше уваги приділяємо семантиці. Змін може зазнавати і синтагматика вербальних елементів у мовленнєвому потоці, їх сполучуваність, що безпосередньо відбивається на виформуванні нових значень, що також є проявленням динаміки лексикону.

Важливим чинником динаміки будь-якої мови, української зокрема, є взаємодія з іншими мовами, наслідками якої є зміна складу структурних елементів

мов, їхніх функцій. Серед усіх структурних рівнів мови впливи інших мов найвиразніше виявляються в лексиці. На позначення слова, яке потрапило до мови-реципієнта з іншої мови і подальше функціонування якого було зумовлене як мовними, так і позамовними чинниками, у лінгвістиці використовують різні терміни та терміносполуки. Це є наслідком тривалої в часі традиції вивчення цього феномену в різних лінгвістичних школах. Серед цих номенів є назви різної усталеності щодо традиції використання: *запозичення* [СЛТГО, 82; ЛЕС, 174; УМЕ, 203; ССЛЗ, І, 304; 1009, с. 38; 745; 744; 788; 789; 796, с. 19; 284; 223; 983; 466; 418; 424; 873; 874; 777; 138; 195; 197; 198; 832; 834; 781, с. 344; 167; 441; 932, с. 113; 216, с. 128; 931, с. 141; 16, с. 305; 170], *запозичене слово* [645; 995; СЛТГО, 82; 885, с. 202], *лексичне запозичення* [СЛТКР, 64; СЛТГО, 82; 796, с. 20; 105, с. 12–13; 735]; *запозичена лексика* / *лексема* [610; 1027, с. 317], *іншомовне слово* [645; 191; СЛТКР, 76; СЛТГО, 99; УМЕ, 238; 824; 16, с. 305], *іншомовне запозичення* [634; 21], *слово / лексика іншомовного походження* [225; 101; 863], *іншомовна лексика* [620; 698], *іноземне слово* [645]; *позичення* / *позичка* [1009, с. 35]; *чуже слово, чужомовне слово* [649, с. 62; 1009, с. 35–40]; *іншомовне нашарування* [931, с. 141]; *інтерференція* [796, с. 19]; *словникове запозичення* [149]; *ентранжизм* [1009, с. 34]; *мікст* / *гібрид* / *гібридне слово* [415]; *неозапозичення* [429, с. 13].

Зауважимо, що в інших слов'янських лінгвістичних традиціях на позначення запозичень і запозичування так само використовується доволі широке коло термінів та описових позначень, напр.: у російській традиції: *заимствование* [СЛТА, 150–151; СЛТМ 104; СЛТЯ, 158; 494; 317; 861; 341; 148; 323; 155], *иноязычное слово* [853; 491; 492; 495; 493; 292, с. 8; 324; 887, с. 238; 547, с. 20; 549], *слово иноязычного происхождения* [625], *иностранное слово* [СЛТРТ, 131; 317, с. 159; 732, с. 139; СЛТА, 178; СЛТЯ, 158; 547, с. 21], *слово иностранного языка, иностранное заимствование, слово иностранного происхождения* [625], *заимствованное слово* [582; 386, с. 35; 175; 547, с. 19; 922, с. 5; 266, с. 48–49], *иноязычное заимствование* [839, с. 43; СЛТРТ, 131; 625; 450; 136; 627], *лексическое заимствование* [СЛТРТ, 103; 839, с. 43; 154; 625; 396; 551; 550], *заимствованная лексика* / *лексема* [156; 406; 365], *чужое слово* [266, с. 48–49; 496], *вторичное заимствование* [490; 183],

словарное заимствование [1026; 625], *оригинальное заимствование* / *заимствование в чистом виде* [523, с. 10], *интеграция* [124, с. 127], *усвоенные и освоенные* / *усвоенные, но не освоенные слова* [732, с. 135], *квазизаимствование* [52, с. 30], *промежуточные классы слов* [823, с. 244; 992, с. 178–179; 547, с. 30–31], *комбинированный тип слов* [63, с. 19], *псевдозаимствования* [158, с. 171; 182, с. 53; 497; 549]; *маркированные заимствования* [922, с. 15], *ксеноязычное слово* [СЛТЯ, 260]; *проникновения* [556, с. 53; 558, с. 175–178; СЛТЯ, 159], *гибридное слово* [459; 160, с. 60; 492, с. 118], *микст* [52, с. 30;], *потенциальное заимствование* [547, с. 8];

у білоруській традиції: *запазычанне* [115; 116], *іншамоўная лексіка* [771], *іншамоўная запазичанне* [431], *лексічнае запазычанне* [117; 162; 1073];

у польській традиції: *zapożyczenia* [1058; 1129; 1114, с. 7; 1130; 1101], *zapożyczenia leksykalne* [1130], *zapożychenie językowe* [Encyklopedia, 616], *pożyczka leksykalna* [1105, с. 411] тощо.

Семантично наведені терміни і терміносполуки різняються своїм обсягом: одні з них передають загальні значення, другі – вужчі спеціалізовані поняття, що стосуються процесу чи результату запозичування. Багато з наведених номенів не стали термінами, хоча і використовуються в лінгвістичних студіях. Таке термінологічне розмаїття, „недостатня розробленість … метамови теорії запозичень” [824, с. 73], неоднозначне пояснення процесів і явищ „мовної міграції” свідчать про багатоплановість і складність розв’язання цієї проблеми.

Найбільшого поширення набув не зовсім умотивований семантично термін *запозичення*, в якому поєднано позначення процесу і результату – слово чи сполука, перейнята з іншої мови [ЛЕС, 174]. Дослідники відзначали умовність терміна *запозичення*, підкресливши, що не зрозуміло, хто в кого запозичує; при цьому пропонують використовувати терміни *модель* (слово в мові-джерелі) і *копія* (це ж слово в мові-реципієнті) [342, с. 42]. Поділяючи думку О. Єсперсена, Ю. Шевельов підкреслював некоректність використання термінів *запозичення, позика* у лінгвістичному розумінні, оскільки у фінансовому світі позика передбачає, що одна сторона втратила якусь цінність, а інша її набула. При „мовній „позиці” ані перша сторона нічого не втрачає, бо й далі вживає свого слова, ані друга сторона не

повинна повертати те слово і може вживати його довіку" [1009, с. 35–36]. Близьку позицію щодо терміна *запозичення* пізніше обстоював С. В. Семчинський, який пояснював це „лінгвістичною традицією" (сам термін він трактував як елемент іншомовного походження будь-якого структурного рівня, що постав унаслідок взаємодії мов); водночас дослідник широко використовував перейнятий із психології й фізики термін *інтерференція*, яким позначавав не лише наслідки взаємодії мов, а передусім порушення норм мов, що взаємодіють [796, с. 19]. Російський дослідник Є. М. Верещагін протиставляв терміну *заимствование* („звичайне додавання" до інвентаря мови) термін *интеграция* (введення іншомовного за походженням елемента до системи мови), критерієм розрізнення яких є ступінь входження іншомовного елемента до системи мови-реципієнта [124, с. 127]. О. В. Калінін, навпаки, намагався відстояти доцільність використання терміна *запозичене слово*, оскільки до *иностранных* та *иноязычных слов* зараховував такі, які „дійсно належать лексиці інших мов і не входять до словникового складу" мови-реципієнта, а запозичені слова є повноправними „*словарными единицами*" [386, с. 35]. Пізніше близькі позиції зайняли О. Б. Ткаченко [885, с. 202; 887, с. 238], О. В. Маринова [547, с. 19].

Ураховуючи характер мовних контактів та роль позамовних чинників, В. В. Мартинов розрізняв *запозичення*, яке можливе завдяки торговельним і культурним зв'язкам між народами, і *проникнення*, яке є наслідком лише тривалого, територіально суміжного співіснування мов з обов'язковим білінгвізмом у районах співжиття етносів [556, с. 53; 558, с. 175–178]. Цінні думки висловив Л. П. Якубинський, який підкреслив значення вивчення такого типу взаємодії мов, коли відбувається заміна питомого слова іншомовним, або коли іншомовне слово функціонує як синонімім до лексеми, успадкованої від попереднього стану мови [1026] Розвиваючи положення Л. П. Якубинського, І. Г. Добродомов зауважив, що існують *проникнення* (*проникновения*) – нові слова, що увійшли в мову і виступають синонімами до наявних слів, зумовлюючи семантичні зрушення; *запозичення* (*заимствования*) – входять у мову іншого народу одночасно з новими предметами чи поняттями, не провокуючи при цьому семантичних змін наявних у мові лексем

[СЛТЯ, 159]. Зауважимо, що в сучасній російській лінгвістиці явище *проникнення* (*проникновения*) ще позначають термінами *иноязычные вкрапления*, *узуальные иноязычные вкрапления*, *инкрустации* (термін О. О. Реформатського, М. В. Панова), *трансплантации*, *цитации*, *гетерограммы*, *(иноязычные) включения*, *нетранслитерированные элементы*, *иносистемные языковые явления* (див.: [547, с. 64]).

Широко в дослідженнях використовують терміносполуки *иноязычное слово* [491, с. 5; 492; СЛТКР, 76; СЛТГО, 99] чи *иноязычная лексика* на позначення лексичного елемента непитомого походження, які, на відміну від терміносполуки *заимствованная лексика,* точніше відображають генетичний статус лексичного пласта [292, с. 8]. Протиставляючи формальне і функціональне засвоєння слів іншомовного походження, лінгвісти розрізняють *усвоенные и освоенные* та *усвоенные*, *но не освоенные слова* [732, с. 135], *укоренившиеся* та *неукоренившиеся* [102], *освоенные* та *осваиваемые* [385]. Термін *иностранное слово* позначає вужче поняття стосовно терміна *иноязычное слово*, який характеризує лексичну одиницю тільки з позиції її непитомого походження, незалежно від наявності / відсутності формальних чи семантичних слідів цього походження в самому слові [547, с. 21].

Синонімом до *иностранное слово* є впроваджена Г. О. Хабургаєвим терміносполука *маркированное заимствование*, яку автор пропонує для такого іншомовного слова, що не втратило зв’язку з мовою-джерелом, виділяючись у мові-реципієнті на тлі питомої лексики (пор.: екзотичні лексеми *бунгало*, *гейша*) [922, с. 5]. При цьому дослідник підкреслював важливу роль структурного освоєння запозиченого елемента, що „… в морфологічному відношенні, і за своєю словотвірною активністю, і за лексичною сполучуваністю та синонімічними зв’язками в новій мовній системі не виділяються із загального потоку слів відповідних лексико-семантичних груп” [922, с. 5].

Частовживаним у працях мовознавців є термін *лексичне запозичення* на позначення слова, яке прийшло в мову для вираження раніше невідомих понять, предметів і явищ, диференціювавши наявні в мові поняття [796, с. 20; 105, с. 12–13].

І. І. Огієнко, узявши до уваги давність запозичення та ступінь його поширення в мові-реципієнті (а саме звукову та морфологічну адаптацію запозичення), виділив

власне запозичені слова (які були запозичені давно і стали загальноприйнятими, їх іншомовне походження носіями мови не відчувається), *чисто іншомовні* слова (які вживаються в нашій мові часто, внаслідок чого вони набули значного поширення в літературному вжитку і навіть проникли в народну мову), *чисто іноземні* слова (які не часто вживаються в нашій мові; їх легко можна замінити відповідниками з мови, що запозичує; народній мові вони, як правило, не відомі; це т.зв. варваризми) [645, с. 136]. Зауважимо, що І. І. Огієнко в пізнішій праці всі „*чужі слова*” („*чужомовні слова*”) поділив на „слова давнопозичені, сильно в мові засвоєні й загальнознані – *активні чужомовні слова*” і „слова нові, в мові малознані й легко заступлювані своїми словами – *слова ялові*” [649, с. 62]. Ці окреслення не набули термінологічного статусу і поширення в лінгвістиці, хоча не втратили своєї актуальності досі.

Д. С. Лотте ввів у науковий обіг поняття *оригінальні запозичення*, чи *запозичення в чистому вигляді*, під яким розуміє слова, перейняті з іншої мови у формі, в якій лексема вживалася в мові-джерелі на момент запозичення; трансформація у процесі такого запозичення відсутня [523, с. 10].

В. Г. Гак, аналізуючи лексику з погляду її походження та позначуваних реалій, використав термін *ксенізм* (*ксеномовне слово*) – слова, що вербалізують реалії, які є чужими для соціуму-реципієнта [СЛТЯ, 260]; термін не набув поширення в українському мовознавстві, як і термін *ентранжизм* (*алотопізм*) з праці Ю. Шевельова на позначення „нових слів і зворотів, які можуть з’являтися у літературній мові з-поза її меж”, „слів і зворотів, позичених з чужих мов” (які „часто … називають чужомовні позики”) [1009, с. 34, 35].

Типовим явищем є творення нових слів (похідних) у мові-реципієнті на основі поєднання запозиченого і питомих словотвірних елементів. Такі явища спонукали О. І. Смирницького зробити висновок про те, що лексичне запозичення „…є певною більш або менш помітною подібністю словотворення” [823, с. 236]. Таким чином, створюються значні групи лексем, щодо яких „… не можна з достатньою впевненістю говорити як про запозичені чи як про такі, які утворені” на питомому ґрунті [497, с. 118]. Деякі лінгвісти пропонують маркувати такі лексеми спеціальним позначенням – *мікcти* [докладніше: 52, с. 30; 547, с. 28], *гібридні слова* [415].

Питання розмежування серед слів з іншомовною морфемою (кореневою чи службовою) власне запозичень і дериватів у діахронійних та синхронійних дослідженнях є актуальним. Л. Гальді, аналізуючи „Граматику російської мови", зауважував, що необхідно, щоб російські похідні більш послідовно відмежовувалися від дериватів західного походження (пор.: генштабист, значкист, связист / акварелист – франц. aqvuareliste) [160, с. 60].

Л. П. Крисін зазначав, що в лінгвістиці поширена множинність інтерпретацій запозичень, що зумовлено складністю визначення місця деривації аналізованого слова: воно є запозиченням чи результатом утворення на питомому ґрунті (рос. *балластировать* з: < нім. ballastieren чи < фр. ballaster чи від іменника *балласт*) [492, с. 118]; подібні думки висловлюють і чеські лінгвісти [докладніше: 1095, с. 197, 201]. Ця проблема особливо гостро постає перед істориками мови, про що докладно йтиметься в розділі ІІІ. Деривація як шлях розвитку номінативного ресурсу мови.

У процесі розрізнення понять *своя* і *чужа лексема, питома* і *запозичена* чимало лінгвістів указують на слова, які, на їхню думку, перебувають поза цією дихотомією, оскільки їх походження не вкладається в цю схему [547, с. 30], термінологічно позначаючи їх як: *комбінований тип слів* [63, с. 19], *проміжні групи* [823, с. 244] чи *класи слів* [547, с. 30–31; 492, с. 118], *особливий прошарок лексики* [992, с. 178–179], *квазізапозичення* [52, с. 30].

Також виділяють *псевдозапозичення* – слова, утворені від іншомовного кореня за допомогою іншомовного афікса [549]; про подібні явища писав раніше П. М. Біциллі [67, с. 601]). Проблема псевдозапозичень частково пов'язана із процесом утворення нових слів за допомогою іншомовних морфем (префіксів: *а*-, *анти*-, *дез*-, *пан*-, *супер*-, *екс*-; суфіксів -*ор (*-*єр)*, -*ізм*, -*іст*, -*ізація*), на чому наголошували В. Г. Гак („... наявність цілого ряду запозичених термінів однієї структури (напр.: ті, які мають препозитивні морфеми типу анти-, де-, квазі-, псевдо-: антиматерія, дегуманізація, квазіклас, псевдомінерал і т.п.) можуть спонукати утворення вітчизняних термінів аналогічної форми, через що інколи важко дати точну відповідь: запозичені терміни чи утворені на грунті російської мови") [158, с.

171] та О. І. Голанова („... за зовнішньою формою не завжди можна визначити, чи був даний термін запозичений чи самостійно створений із греко-латинських елементів у даній країні”) [182, с. 53].

Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська та Л. П. Кислюк уводять у науковий обіг термін *неозапозичення*, яке кваліфікують як нове слово іншомовного походження, адаптоване до системи української мови шляхом транскрибування (відображення звукової форми його прототипу в мові-джерелі) або транслітерування (відбиття графічної форми такого прототипу). Автори наголошують на важливості розрізнення *неозапозичень* та *іншомовних вкраплень* і *варваризмів*, тобто *іншомовних слів*, вживаних у звуковій та графічній формі мови джерела без адаптування до системи української мови [429, с. 13].

У лінгвістичному прогнозуванні актуальним є, на думку О. В. Маринової, поняття *потенційне запозичення*, що позначає неологізм, який із плином часу ввійде в систему мови-реципієнта як повноправна лексична одиниця [547, с. 8]; при цьому важливо врахувати як мовні, так і позамовні фактори, що впливають на долю цього слова.

Запозичення – це „не проста пересадка чужого слова в іншу мовну систему” [РЯ І, 365], а складне, тривале в часі, а тому й мінливе явище, різні етапи та характерні риси якого намагаються осмислити дослідники, виокремлюючи свій предмет як самодостатній. А. О. Іваницька, досліджуючи запозичення як процес, виділила такі його етапи: *використання або цитування іншомовного слова* (цей процес характеризується епізодичністю, а запозичений елемент ще не входить сповна до лексичної системи іншої мови), *сприйняття* (входження іншомовного слова разом із питомими одиницями в ті ж лексичні підсистеми; з цього моменту лексему можна вважати власне запозиченням, хоча вона ще довго зберігає в новій системі ознаки гетерогенності (більшу або меншу невідповідність її звуковим і граматичним типам), проте вже закріплюється як необхідний елемент нової лексико-семантичної системи), *інтеграція* (запозичений елемент настільки асимільований граматично, що його гетерогенність зневиразнюється, стирається, а носії мови більше не відчувають його іншомовного забарвлення) [363, с. 6].

Аксіоматичне в сучасному мовознавстві твердження про системний характер лексики спонукає дослідників до визначення критеріїв системного об'єднання кількісно та семантично різних груп лексики. Окреслення певних „класів" лексем, „груп" лексики чи „лексико-семантичних розрядів" („… об'єднання певного ряду предметно-тематичних груп" [117, с. 19]) розсіює ілюзію невичерпності лексичного матеріалу [557, с. 77], сприяє його різноаспектному вивченню. Групи словникового складу лексики виступають „своєрідними класифікаторами світу" [1067, с. 45].

Таку сегментацію лексико-семантичної системи уможливлюють ідеографічність уявлень про навколишній світ людини, фрагментарність пізнання та вибірковість вербалізації пізнаного світу. Адже у принципах класифікації лексики за тематичними групами (чи об'єднання слів за іншим принципом), у способах установлення взаємозв'язків між ними відбиваються уявлення про зовнішній світ, створюється своєрідна мовна картина світу. Ф. Дорнзайф наголошував, що при класифікації лексичного матеріалу „…необхідно виходити не з окремих слів, щоб визначити їх значення, а з речей, з понять, які відтворені цими словами. Цей шлях пізнання означає вивчення словесної оболонки думки" [цит. за: 388, с. 242].

Дискусія про доцільність поділу лексико-семантичної системи на: *предметні групи* [1059; 1042; 1052; 1069; 1091], *тематичні* і *лексико-семантичні групи* [908; 909; 907; 917; 841], *поняттєві* (давніша традиція – *понятійні*) [1123; 120], *словесні* [1099] чи *асоціативні поля* [388, с. 175; 512, с. 281] та інші об'єднання з абсолютизацією *логічних понять*, які є інваріантним ядром в усіх випадках вживання слова [1133, с. 81–86] чи *сфери чистих понять*, які мозаїчно покриті лексичними одиницями [1123], чи *слова* як „основної словникової одиниці в його багатогранних і складних смислових зв'язках з іншими одиницями словника" [908, с. 4] не нова в мовознавстві [103; 280; 908; 157] і зумовлена методологічними засадами студіювання мови [227, с. 7]. Обираючи критерій систематизації лексики, дослідник усвідомлює семантичні зв'язки між словами, ступінь їх інтенсивності і взаємодії, що зумовлені відношеннями слова, з одного боку, до системи предметів і явищ навколишнього світу, які об'єднані між собою відповідними зв'язками, а з

другого, – до системи інших лексичних одиниць мови, яким притаманні внутрішньомовні зв’язки [512, с. 269–270].

Актуальною залишається проблема встановлення меж лексичних об’єднань, зокрема тематичних груп лексики (далі в тексті – ТГЛ). Ф. П. Філін, звертаючи увагу на довільність перебудови ТГЛ без суттєвих змін відношень між компонентами, фактично стверджує, що ТГЛ не мають меж: „Слова, виражаючи свої власні значення, у межах однієї лексико-семантичної групи одночасно виявляються пов’язаними між собою відношеннями, які є суттєвими для їх значень. Це відношення синонімії, антонімії, … диференціації і узагальнення близьких їм суміжних значень. Зумовлені різними причинами зміни цих відношень впливають на розвиток значення окремого слова, на склад лексико-семантичної групи та її подальшу долю” [917, с. 535–536]. На відносному характері меж лексико-семантичної групи (далі в тексті – ЛСГ) наголошувала А. А. Уфімцева [908, с. 139–141]. Дещо обережніше підходить до висвітлення цього питання Р. О. Будагов, який ТГЛ поділяє на такі, що мають чіткі межі, і такі, для яких встановити межі дуже важко [103, с. 23]. Складність чіткого окреслення меж ТГЛ чи певного семантичного поля полягає ще й у: здатності людини до частого перегрупування об’єктів навколишньої дійсності, а відтак – пізнання й осмислення; у тому, що окремі поняття ще не остаточно сформовані, є розмитими, а тому перебувають на різних щаблях пізнання [388, с. 30, 33; 97, с. 8].

Зауважимо, що в семасіологічних дослідженнях останнього часу чітке розмежування ЛСГ і ТГЛ значною мірою деактуалізоване; виокремлення ТГЛ має скоріше операціональне, ніж чисто евристичне значення. Зауважимо, що неусталеність термінології (пор.: *тематична група слів*, *тематична група лексики*, *що стосується природи*, *виробнича лексика*, *побутова лексика* [591, с. 273–281]; *предметно-тематична група назв* [609, с. 8] та ін.) також ускладнює визначення понять ТГЛ чи ЛСГ.

Досліджуючи динаміку лексикону, передусім його семантичного рівня, варто відзначити паралелізм типів відношень у логіці та лінгвістиці, зокрема:

відношення рівнозначності понять у логіці – дублетності в лінгвістиці;

відношення виключення – гіперо-гіпонімічні відношення;

відношення контрадикторності (протиставлення) понять – антонімія;

відношення перетину (частина одного поняття суміжна з частиною іншого поняття) – семантичні переноси за подібністю (метафоризація) та за суміжністю (метонімія) [див.: 97, с. 6–17; 512, с. 286].

Говорячи про застосування порівняльно-історичного методу в лексикології, А. О. Білецький наголошував на необхідності вивчати зв'язки понять на різних щаблях розвитку суспільства і різні засоби вираження цих понять [62, с. 140].

І.2. Стан і прийоми вивчення лексики української мови XVI–XVII ст.

Історія словникового складу мови завжди привертала увагу лінгвістів; особливу актуалізацію спостерігаємо від сер. XX ст. Дослідження торкаються історії лексики різних ідеографічних сфер, зокрема, номінації *людини як центру всієї світобудови*: *людина в соціумі* (А. А. Бурячок [118], Д. Г. Гринчишин [220], Н. Л. Осташ [671], О. В. Кровицька [487; 481; 484; 483; 485], Т. Б. Пиц [699; 700; 697]), *життєзабезпечення людини* (*побут людини* (І. Й. Ощипко [679; 680], В. Й. Горобець [210; 207], Н. Л. Осташ [672; 673; 674], В. М. Титаренко [864], С. П. Гриценко [261; 251]), *одяг*, *взуття людини* (Л. І. Батюк [48], В. Й. Горобець [209], Г. М. Миронова [577; 578], Р. А. Юналаєва [1015], Г. В. Войтів [143; 144; 146; 147], Н. О. Яценко [1032; 1033; 1034; 1035], С. П. Гриценко [236]), *харчування* (І. П. Чепіга [964], В. І. Невойт [624], О. А. Крижко [477], С. А. Яценко [1038; 1039; 1037], С. П. Гриценко [246; 254]), *сфера здоров'я* (Ф. Є. Ткач [876], Т. В. Олещук (давньоруський період) [657], Г. М. Дидик-Меуш [310; 312; 309], С. П. Руда [755], Т. Г. Файчук [910], О. Ф. Миголинець [573]), *житло*, *інтер'єр*, *начиння* (І. П. Чепіга [950], І. Б. Царалунга [940], Р. О. Гринько [225; 226], Н. Й. П'яст [681])), *довкілля людини* (*жива природа* (І. В. Сабадош [766], І. О. Сокол [836], С. П. Гриценко [230; 256]), *нежива природа* (П. П. Чучка [988; 989; 990], Г. М. Дидик-Меуш та О. З. Слободзяник [УкрКр], О. З. Слободзяник [821], Г. М. Наєнко [619], О. М. Тріль [891; 893; 894; 892]), *колір* (А. П. Критенко [480], О. М. Дзівак [306; 304; 307; 308], О. В. Коваль-Костинська [438; 439], В. Й. Горобець [205], М. Ф. Мурьянов [616],

А. Г. Кириченко [410; 411], М. І. Чікало [983; 984], С. П. Гриценко [249]), *час* (М. П. Кочерган [465; 464], В. В. Денисюк [293]), *метрика* (М. Л. Худаш [935], Є. І. Чернов [973; 978; 974; 975; 972; 976; 977], В. О. Винник [130], С. П. Гриценко [247])), *заняття людини у сфері матеріального* (Г. І. Халимоненко [925], Т. Д. Михайленко [584; 585], Л. В. Мурашко [613], Я. П. Яремко [1029], Я. І. Рибалка [735; 737], О. Я. Андріянова [6; 7; 8], Л. В. Туровська [898], Н. О. Яценко [1034; 1035], С. П. Гриценко [252; 253; 258; 248; 259; 231; 234; 241; 242; 243; 244], О. Ю. Зелінська [356], Ф. Є. Ткач [882], Д. Г. Гринчишин [222; 219], Л. П. Бойко [84], А. Й. Пашук [687], І. Г. Букарєва [108], М. Л. Худаш [933], О. А. Сербенська [802], В. Й. Горобець [212], Б. Р. Стецюк [849], І. П. Чепіга [948; 963], Е. І. Огар [644]), *духовне життя людини* (О. М. Миронюк [581], С. В. Бібла [68], Н. В. Пуряєва [726], Ю. В. Осінчук [665; 669; 666; 667], Н. В. Піддубна [702]), *інтелектуальне життя людини* (Л. М. Полюга [708; 710; 711], Л. П. Гнатюк [178], Г. М. Наєнко [621], Т. В. Баймут [30], Д. Б. Якимович-Чапран [1019], С. П. Гриценко [237; 245; 253; 244], З. Й. Куньч [502], Д. П. Кирик [407; 409; 408], І. В. Черевко [967; 966], Н. А. Титаренко [867]).

Чимало досліджень присвячено історії окремих лексем чи груп лексем, фразеологізмів, їхньої семантики та особливостям функціонування [106; 107; 1; 191; 33; 32; 35; 37; 974; 974; 814; 296; 298; 53; 344, с. 188–189; 445; 446; 447; 678; 676; 677; 526; 192; 193; 194; 196; 311; 56; 236].

Такі студії дають змогу простежити історію та специфіку використання лексики різних тематичних груп у визначеному проміжку часу, окреслити їх склад і семантику, установити системні зв’язки в межах різних за принципом об’єднання груп лексем, з’ясувати джерела їх поповнення. Навіть за умови, коли дослідник не ставив перед собою завдання опису запозичень, він не міг оминути проблеми структурної організації відповідної тематичної групи лексики.

Чимало досліджень староукраїнського лексикону підпорядковані висвітленню ролі іншомовних впливів у розвитку української мови на різних хронологічних зрізах. Серед таких праць чільне місце посідають різноаспектні студії про *вплив польської мови на східнослов’янські* (*українську*, *російську*, *білоруську*) і навпаки.

Вагомим є доробок українських і польських мовознавців у висвітленні питання польських впливів на розвиток української мови, зокрема зв'язки цих мов у діахронії розглядав І. І. Первольф [688], лексичні полонізми в староукраїнських ділових документах вивчали С. Урбанчик [1125; 1126; 903; 904], В. М. Русанівський [759; 761; 760; 756], Л. Л. Гумецька [275], Н. П. Романова [750], Д. В. Костюк [458], Д. В. Будняк [105], В. М. Титаренко [866], С. П. Гриценко [252; 232; 258; 253; 254], І. Б. Царалунга [939], за даними 9-ти випусків ІСУМ польські впливи проаналізувала Л. В. Гонтарук [195]. Спеціальне дослідження присвячено ролі полонізмів у формуванні бойківського діалекту [659]. Важливо, що в низці студій виділено проблему ролі польської мови як посередниці в перейманні українською елементів чужих мов (В. М. Русанівський) та семантичного розвитку полонізмів у структурі української мови [777]. Цінним досвідом є охоплення аналізом пам'яток різних жанрів, що глибше розкриває впливи однієї мови на іншу [11; 12]. Попри значну кількість праць та їхню різноплановість „проблема польсько-українських мовних зв'язків виявилася розпорошеною на окремі часткові теми і, по суті, не набула узагальненого висвітлення" [750, с. 46]; за останні десятиліття ситуація докорінно не змінилася: потреба створення цілісного дослідження про польський вплив на українську мову залишається актуальною. Важливо, що водночас докладно вивчають і зворотні процеси – впливи української мови на розвиток польської мови, зокрема в середньопольську добу (XVI–XVII ст.), що зафіксували різножанрові польські писемні пам'ятки. Аналіз українськомовних елементів у польській мові подано в працях Т. Лера-Сплавінського [1082], Р. Ріхардта [1103], А. Брюкнера [1049; 1050], Т. Мініковської [1093], Г. Риттер [1107], А. Фаловського [1061], Г. Вишневської [1136], Н. М. Совтис [832; 833; 834; 835] та інших дослідників.

Польсько-російські мовні зв'язки досліджували О. О. Шахматов [998], Б. Конопелько [449], М. Смерда [822], Є. Е. Біржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутіна [66]. Польські впливи на білоруську мову описали А. Й. Журавський [346], В. М. Свєжинський [778], О. М. Булика [115; 117], І. Федорук [916].

Помітну роль у формуванні українського лексикону ІІ пол. XVI–XVII ст. відіграли богемізми. Дослідники відзначають, що зародження *українсько-чеських*

мовних контактів сягають XI–XII ст. [652, с. 475; 1045, с. 207–208; 756, с. 172], у XIV ст. відбувається посилення цих зв'язків [278, с. 92], а в XVI–XVII ст. вони стали особливо інтенсивними [343; 345; 278; 5]. Зауважимо, що пам'ятки Литовсько-Руської держави, зокрема зі сфери судочинства, зберігають впливи старочеського права, що зумовлювало також використання відповідної термінології; богемізми могли потрапляти в староукраїнську мову безпосередньо з чеської (це передусім ті номінативні одиниці, для яких не встановлено відповідників у старопольських джерелах), або через польськомовне посередництво (на таку ймовірність указують надійні відповідники у старопольських текстах) [1025]. Показовими є збіги формулярних елементів у староукраїнських і старочеських грамотах, що також може свідчити на користь впливів як зразків старочеських ділових документів на староукраїнські грамоти [1088, с. 180, 182; ці думки поділяють і розвивають: 278, с. 93; 174, с. 242–243].

Для низки запозичень в українську мову важко однозначно визначити чеську чи польську мову як джерело переймань, оскільки такі лексеми фіксують пам'ятки того самого часу в обох цих мовах; на проблему неможливості однозначного визначення мови-джерела звернуто увагу в: [278; 744; 5; 762]. Так само складним є з'ясування шляху постання в українській мові багатьох германізмів, які відтворені також чеськими і польськими пам'ятками (серед них лексеми *безецний*, *ведле*, *вшетеченство*, *ганити*, *гальба*, *гойний*, *дуфаня*, *зуфалий*, *власний*, *бавовна*, *фрасунок*, *мордир*, *окрутний*, *опатрний*, *скутечний*, *снадний*, *фольговати*, *шацувати*, *шлюбувати* та ін.) [71, с. 19]; зауважимо, що у багатьох працях питання шляху переймання лексики українською мовою – безпосередньо чи опосердковано – (богемізмів, германізмів) обійдено. На точність розв'язання проблем запозичень впливає також та обставина, що чимало писемних пам'яток XVI–XVII ст. неділової сфери у площині міжмовної взаємодії не вивчено.

У XIV–XVII ст. особливо активними були *українсько-білоруські мовні взаємовпливи*, зумовлені спільною політичною історією та тісними економічними і культурними зв'язками. За таких умов формувалася „українсько-білоруська" мова діловодства, у якій поєднано писемні традиції, що склалися до того часу на

українських і білоруських теренах. Зокрема, „дуже багато спільних ознак, значно більше, ніж про це досі писали”, які „зв’язують” українську і білоруську мови, виявив П. О. Бузук, піддавши при цьому обґрунтованим сумнівам теорію східнослов’янської мовної єдності в минулому. Дослідник зауважив: „… якби … ми згоджувалися з теорією дерева, то повинні були б білоруську мову об’єднати як наріччя не з великоруською мовою, а з українською. Та цього ми не зробимо, бо хоч ця теорія, бувши методологічно дуже зручна, й панувала досі в слов’янському мовознавстві, проте вона не відповідає дійсним взаємовідносинам поміж слов’янськими мовами” [106, с. 423]. Цій проблемі присвятили свої студії Л. А. Булаховський [111], Л. Л. Гумецька [277; 274], А. Й. Журавський [347; 346], В. В. Аніченко [10; 12], згодом – Г. І. Гримашевич [217]. Підкреслимо, що в сучасній славістиці досі лишається актуальною проблема об’єктивної кваліфікації мови пам’яток доби Великого князівства Литовського (які дослідники відносять то до українських, то до білоруських, то до українсько-білоруських), зокрема вироблення несуперечливих принципів розмежування староукраїнських і старобілоруських пам’яток цієї доби. Складність цієї проблеми підкреслювали С. Лінде [1084], О. І. Соболевський [830], В. О. Розов [748]. Деякі білоруські мовознавці (Л. М. Шакун [991, с. 87–90], А. Й. Журавський [346, с. 33–34], І. І. Крамко [349, с. 5], О. М. Булика [588], В. М. Свяжинський [780]), поділяючи погляди Ю. Ф. Карського [395, с. 253–262], оцінюють пам’ятки як належні до білоруських на підставі місця їх написання, а то й видання чи перевидання на тогочасних білоруських теренах, що є ілюстрацією заступлення власне мовознавчих аргументів, які не завжди є збіжними з останніми історико-культурними свідченнями.

Важливі принципи розмежування пам’яток української й білоруської писемності окреслили І. І. Огієнко [650; 647], Л. Л. Гумецька [277], Ю. Шевельов [999], В. В. Німчук [633], Г. П. Півторак [701], В. М. Мойсієнко [600; 593; 602; 599], І. Б. Царалунга [938] та ін. Зокрема, Л. Л. Гумецька звернулася до проблеми вироблення критеріїв розмежування давніх українських і білоруських пам’яток, підкресливши, що саме мовна близькість північноукраїнських і білоруських говірок того часу зумовила виникнення українсько-білоруського койне, зафіксованого в

письменстві [277]. У 1979 р. Ю. Шевельов спеціально наголосив, що „руська мова” тодішніх канцелярій „хиталася” між українськими і білоруськими рисами, тому в одних пам’ятках переважають перші, в інших – другі; у деяких випадках, нехай не так часто, вони виступають упереміш [999, с. 502]. Ю. Шевельов проаналізував ці пам’ятки за мовними особливостями, простежив еволюцію церковної і світської (канцелярійної) мов у XIV–XVI ст., навівши ознаки для їх диференціації, хоча при цьому застеріг від жорсткого поділу. Визначальним критерієм при встановленні мовної належності пам’ятки вчений уважав її лінгвальні риси, а не місце написання [999, с. 501–506]. В. В. Німчук, дослідивши причини труднощів у визначенні належності актових документів XIV–XVIII ст. до українських чи білоруських, запропонував різні критерії оцінки мовної належності текстів, довів безпідставність територіального критерію як визначального, застеріг від „збагачення” білоруської філології власне українськими „набутками” [633]. Г. П. Півторак, аналізуючи недоліки наявних критеріїв у розмежуванні українських і білоруських пам’яток XVI–XVII ст., рекомендує застосовувати статистичну методику [701]. В. М. Мойсієнко підкреслює, що заявлена проблема і сьогодні не має остаточного розв’язання з огляду на об’єктивні складні моменти (спільна історична доля українців і білорусів, успадкована обома східнослов’янськими народами писемна традиція Київської Русі), і суб’єктивні труднощі, зокрема заанґажованість дослідників – цільовому доборі та аналізі мовних рис [600; 593; 602; 599]. Попри значну кількість писемних пам’яток староукраїнської та старобілоруської мов, що удоступнені в кінці XX – на початку XXI ст., а також появу нових аналітичних студій текстів цих пам’яток, усе ж питання українсько-білоруської взаємодії залишається далеким від розв’язання.

На зміни в українському лексиконі XVI–XVII ст. також впливала російська мова, що пов’язують насамперед із політичною ситуцією досліджуваного періоду. Цей процес охопив спершу Слобожанщину, Лівобережжя, а згодом поширився і на Правобережжя. Найпомітніше насичення росіянізмами засвідчене в адміністративній, військовій, канцелярській лексиці. Згодом російськомовні елементи почали заступати окремі давніше засвоєні полонізми. Провідниками

російського мовного впливу були насамперед церковні та світські діячі. Україномовні автори, переходячи на службу в Московію, нерідко усували зі своїх творів виразні українізми, замінюючи їх більш зрозумілими для російських читачів церковнослов'янськими чи російськомовними елементами (С. Яворський, Є. Славинецький, Д. Туптало-Ростовський, Ф. Прокопович та ін.). Фонетично й морфологічно зрусифікований варіант староукраїнської літературної мови був поширений у сер. XVIII ст. у Духовній академії в Києві (митрополит Г. Кременецький і С. Миславський) та в діловодстві після скасування Гетьманщини на Лівобережжі (докладніше: [71; 751; 709; 1056; 601]. Зауважимо, що російсько-українська міжмовна взаємодія інших часових зрізів також була об'єктом докладного вивчення, зокрема ці процеси дослідили: в XV ст. – А. Золтан [359; 360; 361], у XVIII–XIX ст. – Г. П. Їжакевич [382; 383; 384], Г. М. Гнатюк [177].

На розвиток українського лексикону II пол. XVI–XVII ст. помітний вплив мала також німецька мова. *Українсько-німецькі контакти* мали тривалу історію і були зумовлені різними причинами, серед яких дослідники визначають: 1) контакти східних слов'ян із германо-норманськими племенами ще до утворення Київської держави; 2) династичні, політичні та економічні зв'язки Київської Русі (X–XI ст.) з німецькими землями; 3) торговельні та воєнні стосунки Галицького (X–XII ст.), а згодом Галицько-Волинського (XIII–XIV ст.) князівств із німецькими землями; 4) поширення Магдебурзького права, діяльність ремісничих цехів, німецька колонізація Галичини й Буковини (II пол. XIV ст.); 5) приєднання у XIV–XV ст. значної частини української території до Великого князівства Литовського, що торгувало із країнами Західної Європи; 6) панування Польщі на українських територіях із II пол. XVI ст., посилення впливу польської мови, на яку безпосередній вплив мала німецька; 7) приїзд у Східну Україну німецьких фахівців з різних галузей промисловості з кін. XVII – поч. XVIII ст. внаслідок реформ у Росії, що значно активізувало переклади з німецької мови; 8) колонізація південноукраїнських земель, зокрема німцями, у кін. XVIII ст. [615].

Отже, німецькомовний вплив був надзвичайно потужним упродовж усієї історії функціонування української мови, тому відіграв помітну роль у формуванні

українського лексикону, про що свідчить велика кількість германізмів, збережених сучасними українськими говорами ([768; 769; 754; 660; 457; 466; 168; 167; 1087; 522; 873; 875; 654; 138; 1134; 801; 1070; 167; 698; 700; 697]) та літературною мовою ([614; 818; 284]).

В. І. Сімович, аналізуючи вплив німецької мови на українську, у статті „Дещо про нашу купецьку мову" (1934 р.) наголошував на тривалості українсько-німецького мовного контактування: „Всі купецькі назви в нас іздавна були чужого походження. Все, що творили в нас міста: ремесло, торговля – було колись німецьке. Тим-то дуже вже давно наші люди позабирали від німців відповідні слова і поперероблювали по-свойому. Але ж це все слова вже тепер наші і цуратися їх не треба. Та й ніхто не цурається, вважаючи за свої і „штельмаха", і „лимаря", і самого-таки „купця", і „ремінь", і „ґонту", і „шрубу", і „дишель", і „орчик" і т. д." [816, с. 280]. В. В. Акуленко підкреслює, що „вплив німецької мови на українську відбувався й посилювався протягом усього періоду її становлення й розвитку як європейської. Німецька мова передавала сюди нові поняття та форми їх втілення" [2, с. 10].

Як зауважують дослідники, німецькі запозичення – одні з давніх запозичень в українській мові, наявні не лише в книжному, а й у народному мовленні. Про „них у статті „Слова, вошедшие в малорусский язык из немецкого" свого часу писав П. Єфименко (газ. „Черниговские губ. ведомости"), список таких слів у нього включає 125 одиниць; німецькі слова, що ввійшли до української мови, розглядав у своїх „Этимологических заметках" О. Потебня, який поділив їх на дві групи: слова, що зайшли до української мови через польську та словацьку (близько 70 одиниць), і слова, запозичені безпосередньо (близько двох десятків)" [344, с. 98]. Однак наукового дослідження слів, запозичених з німецької мови українською, на думку І. В. Шаровольського, на початок ХХ ст. не існувало, оскільки укладені списки германізмів були неповними, критично не перевіреними, хронологія запозичень залишалася не з'ясованою. Актуальними є зауваження вченого про те, що не всі запозичені з німецької мови слова є німецькими за походженням. Автор подає список німецьких слів (288 одиниць), засвоєних українською мовою (*верстат*,

лантух, *фартух*, *барвінок*, *бавовна*, *панчоха*, *шухляда* і т. д.), а також низку слів, запозичених українською мовою з німецької, що мають спорідненість з латинськими, грецькими, литовськими, санскритськими, старослов'янськими лексемами, та слів, що зайшли до німецької мови з латинської (*лампа*, *офірувати*, *майстер*, *чинш*), італійської (*муштра*, *цукор*) та французької (*балія*, *фальш*) мов; підкреслюється, що більшість германізмів запозичена українською мовою через посередництво польської (*варта*, *ганок*, *фарба*, *шнур*). І. В. Шаровольський пропонує хронологію окремих запозичень (4 лексеми – XIV ст., 20 – XV ст., 43 – XVI ст., 6 – XVI–XVII ст., 3 – XVII ст., 24 – XVIII ст., 1 – XIX ст.), розглядає причини й умови переймання, зокрема, пов'язані з виробничими відносинами народів (головною – вважав приїзд до міст у XIII–XIV ст. німецьких ремісників), а з XVIII ст. – і з німецькою колонізацією на Східній Україні [докладніше: 994].

З генезою 23 слів, визначених І. В. Шаровольським як германізми, не погоджується Д. І. Шелудько, який аналізує 786 одиниць; учені одностайні в тому, що основна маса німецьких слів проникла в українську мову через польську: „І коли між українським словом і його німецьким прототипом ми маємо подібність чи відмінність, то з'ясувати їх можемо, притягнувши для пояснення тільки польські посередні форми" [1008, с. 5], а „... безпосереднього впливу німецької мови ми не знайдемо. Найдужча німецька колонія в Україні, у Львові, вже на початку XVI в. розтанула серед польського оточення, а тим більше по інших містах менше мали німці змоги безпосередньо впливати на українство, окрім впливу мішаної польсько-німецької матеріальної культури" [1008, с. 13]. Д. І. Шелудько окреслив періоди переймання в староукраїнську мову германізмів (у XVI ст. документи фіксують 240 одиниць; „Лексикон" П. Беринди містить „кругло 200" таких слів, до кін. XVII ст. – 370 одиниць), причини їх поширення та роль польської мови у цьому процесі (захоплення Польщею Галичини, введення магдебурзького права в українських містах, створення німецької колонії у Львові й деяких інших містах Галичини, Волині, Поділля й Буковини, заснування цехів в українських містах, вплив німецького господарювання на українське). О. Горбач зауважив, що Д. І. Шелудько „не помітив двох інших смуг [поширення запозичень – Г.С.]: закарпатської (12–20

вв.) та буковинської (1775–1918 рр.) з безпосереднім позичанням та за мадярським, чесько-словацьким та румунським посередництвом [а не лише польським – Г.С.]" [199, с. 53]. Створений автором індекс германізмів, засвідчених в українських джерелах досліджуваного періоду, лише підвищує наукову цінність цієї розвідки: до кожного слова вчений подає польський і німецький відповідники, іноді додає білоруське або російське слово, вказує джерело його найдавнішого засвідчення на україномовному ґрунті [докладніше: 1008]. М. А. Жовтобрюх, даючи оцінку цим працям, зауважив: „На той час обидві названі розвідки про лексичні запозичення з німецької мови українською поповнювали відомості в цій ділянці знань, особливо фактичним матеріалом, в чому їх позитивне значення, хоч на сьогодні вже … вони застаріли" [344, с. 100].

До найскладніших питань історичної лексикології української мови, на думку О. Горбача, належить „проблема німецьких позичень у синхронному й історичному перекрої", причиною чого є те, що „досі немає ні повного історичного словника, при допомозі якого можна було б устійнити появу тих чи інших лексем, а так само досі відсутній і повний словник української мови в її говірках, що допоміг би з'ясувати географічну поширеність лексем, що їх уважаємо позиченими з німецької мови" [199, с. 50]. Автор відзначає внесок Г. Корбута у складання найповнішого переліку польських германізмів (2573 одиниці: з них 20 – готських, 50 – старовисоко-німецьких, 7 – іддішизмів) [див.: 1078], а також Р. Ріххардт, яка з-поміж 1170 польських запозичень, зафіксованих в українській літературній мові, окреслила 516 лексем німецького походження [див.: 1103]. Привертає увагу дослідника розвідка Р. Смаль-Стоцького, який, узявши за основу класифікацію Г. Корбута, виокремив „перед-середньовисоконімецькі позичення (29 „прагерманських", 31 готське, 31 „варязьке"-старонордійське) та власне-німецькі (105 старовисоконімецьких, 450 середньовисоконімецьких та 1137 нововисоконімецьких)" [1116: цит. за: 199, с. 53], відзначивши ступінь наповнення ними відповідних лексико-семантичних груп та шляхи входження в мову-реципієнт, однак не зауваживши при цьому їхню стилістичну маркованість та не надавши історико-фонетичного аналізу запозичень.

Велику роль у процесі переймання українською мовою германізмів відіграла польська мова. Б. В. Кобилянський наголошував, що необхідно розмежовувати власне германізми і полонізми (з німецьким корінням), які потрапили в мову-реципієнт (українську) в різні історичні періоди, а саме: 1) у староукраїнську мову XV–XVI, XVII–XVIII ст.; 2) у діалекти української мови XIX ст.; в українську літературну мову XIX ст.; 3) у діалекти української мови XX ст.; в українську літературну мову XX ст. [433, с. 31]. Розглядаючи методологічний аспект дослідження німецьких запозичень в українській мові, В. В. Акуленко радить вивчати історію переважної більшості германізмів в українській мові з урахуванням кількох сучасних вимірів: часового, географічного, соціокультурного, міжнародного та міжмовного, оскільки вплив німецької мови на українську відбувався й посилювався протягом майже всього періоду її становлення [2, с. 14].

Цікавими є роботи Ю. В. Опельбаума, в яких досліджено роль російських лексичних елементів у розвитку німецької мови [662; 663].

Вплив німецької мови на українську в II пол. XVI–XVII ст. висвітлено в сучасних дослідженнях з історії мови, як правило, побіжно, зокрема, у контексті розгляду впливів інших мов на староукраїнську [863; 864] або ж закумульовано увагу на ролі запозичень із германських мов у розширенні чи звуженні лексикону окремих тематичних груп, серед яких назви одиниць виміру і ваги [130; 247], назви одягу [48; 144], назви людей за їхньою професією та родом занять [222], назви ремісників [699], назви, пов’язані з торгівлею [84], військова лексика [735; 737; 8; 231; 232; 234; 248; 259], морська й судноплавна термінологія [200].

Зауважимо, що актуальним є створення діахронійного дослідження германських впливів на українську мову, яке б сприяло усвідомленню ролі німецької мови в розвитку українського лексикону, виокремило потужні щодо переймання запозичень періоди розвитку української мови, тематично окреслило б мовні репрезентації сегментів німецької культури в українських писемних пам’ятках II пол. XVI–XVII ст.

Українсько-румунські мовні взаємини актуалізувалися, як стверджував С. В. Семчинський, у XIV ст. – волохи (предки румунського народу) заселили

західноукраїнські землі, активно контактуючи з місцевим населенням; у XVI ст. польський перепис (1565 р.) засвідчив наявність у Галичині сіл, що керувалися „волоським правом”. У цей же період засновувалися українські села переселенцями з України на землях Румунії. У князівстві Молдова (від 1359 р.) тривалий час писемною мовою була староукраїнська літературна мова (або церковнослов'янська в українській редакції); нею писали грамоти канцелярії господаря, які, з одного боку, є цінним джерелом вивчення староукраїнської мови і в яких, з другого боку, відбито лексику румунської мови ще до появи перших румунських пам'яток у XVI ст. [794, с. 773–774]. Таким чином, українсько-румунські мовні контакти здійснювалися (і здійснюються) як на території сучасної Румунії (Мараморощина, Південна Буковина, Добруджа, Банат) і Молдови, так і на землях України (Північна Буковина, Закарпаття, Бесарабія), що спричинило різноманітні запозичення як в українській, так і в румунській мовах. Українсько-румунські мовні впливи були предметом дослідження Д. І. Шелудька [1108], І. В. Шаровольського [995], С. В. Семчинського [788; 786; 789; 790; 787; 795; 791; 797; 798; 782; 793; 794], М. В. Сергієвського [803], Й. О. Дзендзелівського [297], Н. Д. Раєвського [729], В. Ф. Чемеса [945; 944; 947; 946; 1124], І. Робчука [1104 (оцінку мовознавчій діяльності див.: 229)], Л. О. Лазаренко [506; 507], Ш. Вішована [1128], М. Павлюка й І. Робчука [682]. Н. Головач [185] та ін.

І. В. Шаровольський у розвідці „Румунські запозичені слова в українській мові” зібрав лексику (94 одиниці) румунського походження в українській мові, окреслив час її з'яви та умови, що цьому сприяли. Цінними є зауваження лінгвіста щодо неоднорідності за своїм походженням румунських лексичних запозичень в українській мові; дослідник виділяє слова споконвічно румунські (романські, зокрема *бешиха*, *буката*, *вакар*, *ватуля*, *гургуля*, *малай*, *ремигати*, *сапа*, *турма*, *царина* та ін.) і слова, запозичені румунською мовою з грецької, албанської, мадярської, турецької, татарської мов, а також мов слов'янських (*балта*, *гирло*, *пласт*, *сарака*) та слова невідомого походження (*кулеша*, *мамалига*). І. В. Шаровольський підкреслював, що слова румунського походження вживаються лише в Західній Україні, що зумовлене безпосереднім сусідством цих земель з

румунськими, а також волоською колонізацією в Карпатському підгір’ї. Автор наголошував, що встановити точну хронологію більшості запозичень немає змоги; лише для окремих лексем вченому вдалося визначити час їх входження до української мови, зокрема слово *бриндза* відоме в румунській мові з XIV ст., а в українській – з XVIII ст. (пор.: „масла кгорнец, сыра, брынъдзы” 1722–1723 рр. [ЖК, 161] – Г.С.), *царина* засвідчене в українській грамоті 1442 року; *ватуля*, *гургуля*, *плай* відомі в нашій мові з XVI ст., *гирло* – з XVII ст., *букатa* – з XVIII ст. Зауважимо, що опрацювання більшої кількості писемних пам’яток та лексикографічних джерел, дозволяє уточнити час переймання наведених запозичень, зокрема: лексема *букатa* в українській мові засвідчена в 1510 р. („тыи панове… имаю(т) ωсматрити тотү бүкатү земли” [Cost, 457; див. також: XVI ст. – НЄ, 162–163]). М. А. Жовтобрюх високо оцінив згадану розвідку „як першу працю з цієї проблеми” [344, с. 101; див. також: 527].

Зауважимо, що незважаючи на значний доробок лінгвістів у царині українсько-румунського мовного контактування пізнішого періоду, українському мовознавству бракує ґрунтовного дослідження про вплив румунських запозичень на становлення українського лексикону, виконаного з урахуванням усіх доступних писемних джерел та надбань української лексикографії. Усвідомлюючи, що вплив румунської мови на формування українського лексикону XVI–XVII ст. був менш потужним, порівняно із польськомовним, корисно було б простежити, які саме ідеографічні прогалини українського лексикону заповнювали румунські запозичення, у які відношення вступали з питомою лексикою, яку функцію виконують у сучасній українській мові.

Вплив тюркських мов з-поміж усіх неслов’янських мов, із якими контактувала українська, був, на думку Ю. Шевельова [999, с. 991], найбільшим, оскільки українсько-тюркські мовні контакти сягають ще часів ранньої східнослов’янської доби, коли степи Північного Причорномор’я контролювалися тюркомовними кочовими племінними об’єднаннями гунів (IV–V ст.), аварів-обрів (VI ст.), булгарів (VI–VII ст.) та хозарів (VII–X ст.), витіснених печенігами (IX–XI ст.), які потім поступилися кипчакам-куманам-половцям (XI–XIII ст.), а останні – кримським

татарам та ногайцям Золотої Орди. З розвитком козацтва й чумацтва, як свідчить О. М. Гаркавець, тюркський вплив на лексику української мови зростає ще більше, розвиваються й локальні мовні зв'язки – із кримськотатарською та ногайською мовами на півдні України; з вірмено-кипчацькою – в Кам'янці-Подільському, Львові, Луцьку, Станіславові (тепер Івано-Франківськ), Могилеві-Подільському та інших містах, де були колонії кипчакомовних вірменів; караїмською – у Луцьку, Станіславові й Галичі; з урумською – в Надазов'ї після переселення туди урумів із Криму в 1778–1779; з гагаузькою – в Бесарабії. У випадку локальних мовних зв'язків взаємовплив не обмежується запозиченням недублетної лексики, а часто охоплює всі лексичні сфери [165, с. 774–775]. У контексті дослідження українсько-тюркських мовних контактів цінною є праця О. Макарушки „Словар українських виразів, перенятих з мов туркских" (1895 р.), лексичною базою якого слугував реєстр „слів азийских", укладений О. М. Огоновським (1890 р.), та праці Ф. Міклошича. О. Макарушка хронологічно окреслив й охарактеризував три періоди українсько-тюркського мовного контактування: перший період – часи слов'янської єдності, „коли Славяне сусідували з турецькими племенами" (лексичне надбання – слово *клобук*, а також „багато слів на означенє убраня східного і домашних давних знарядів – слова, що задержались єще у мешканців Карпат"); другий період – від другої половини VII століття, „себто від покореня словяньских мешканців правого берега долішного Дунаю турецькими Болгарами" („туркскі" слова потрапляли на слов'янський ґрунт „через письменні твори болгарскі, а ще більше з безпосередних зносин Руси з туркскими ордами чорноморскими (печенігами, торками, половцями), потім татарами"); третій період – „від сталого осідку Турків в Європі" (східна лексика запозичувалася „завдяки воєнним виправам козаків в турецкі землі") [538, с. 3]. Проаналізувавши 406 лексем, О. Макарушка окреслив шляхи проникнення лексики тюркського походження в українську мову: безпосередньо чи через посередництво молдаван, румунів; до окремих слів навів етимологічні довідки, визначаючи при цьому арабське чи перське джерело. Д. Г. Гринчишин виділяє також три („традиційних") періоди впливу тюркських мов на українську, зауважуючи, що до XV ст. вони були подібні до впливів на російську мову (І період

– I ст. н.е. до утворення Київської Русі; II – час до монголо-татарського нашестя (X–XII ст.); III – період монголо-татарського нашестя (XII–XV ст.)), однак із XVI ст. тюркські впливи на українську мову посилилися, вони були зумовлені тогочасною політичною ситуацією, що дає підстави в історії тюрксько-українських взаємин окреслити ще один період – XVI–XVIII ст. як період тісних контактів українського населення з населенням Кримського ханства та Османської Туреччини [221, с. 90; див. також періодизацію: 45, с. 5–6].

Українсько-тюркське мовне контактування на різних мовних рівнях та в часовому вимірі привертало увагу багатьох лінгвістів, що зумовило появу низки різноаспектних досліджень про: вплив тюркських мов на слов'янські ([42; 43; 44; 901; 478; 164; 985), зокрема про переймання лексики тюркського походження в сучасну українську мову (Р. В. Болдирєв [90; 92; 91], І. Г. Добродомов [317], Р. А. Юналаєва [1015], Є. С. Отін [676; 677], Н. Ф. Клименко [423]) та функціонування лексем тюркського походження в сучасних українських діалектах (Л. Т. Масенко [559], В. В. Лобода [520; 521], В. Д. Познанська [705], І. О. Федоровська [915], А. О. Білецький [60]).

Українське історичне мовознавство також має деякі напрацювання у сфері вивчення функціонування тюркських запозичень у староукраїнський період, їх репрезентації в різножанрових пам'ятках, подальшого формального і семантичного пристосування до мови-реципієнта. Зокрема, ґрунтовно тюркські лексичні запозичення в українських літописах кін. XVII – поч. XVIII ст. описала М. С. Рогаль, докладно розглянувши причини їх появи [745; 741]. Дослідниця виокремила дві групи: I) тюркізми, які проникли в українську мову внаслідок запозичення понять чи предметів. Як правило, ці слова семантичних змін на українському мовному ґрунті не зазнавали (*мурза, солтанъ, бей, везиръ, баша, орда* тощо, таких слів переважна більшість) [745, с. 173–174]; II) слова, які в результаті великого ступеня освоєння стали вживатися на означення понять, що виникли на ґрунті суспільного життя українського народу (*асаулъ, бунчукъ, кошъ, курень*) [745, с. 184]. Відзначивши високий ступінь фонетичного і граматичного освоєння тюркізмів на українськомовному ґрунті, М. С. Рогаль кваліфікує їх як прості лексичні

запозичення, а не субстратні явища [745, с. 191]. Тюркізми (термін за М. К. Дмитрієвим, Д. Г. Гринчишиним ужито в широкому значенні) в лексиці рибальства й вівчарства, тюркську військову лексику, а також тюркські антропоніми в українських літописах X–XIII ст. („Львівський літопис” та „Острозький літописець”) різноаспектно дослідив Г. І. Халимоненко (етимологія, причини з’яви в мові-реципієнті, час проникнення, фонетична і морфологічна адаптація, зміна чи збереження семантики і т.д.) [924; 926; 925]. Докладно проаналізована лексика на позначення козацької атрибутики (*барабан*, *будзиган*, *киндяк*, *китайка*, *сурма*, *тулумбас*) [926, с. 74], специфічних бойових знарядь, притаманних тюркським народностям XII–XIV ст. і поширених на теренах України (*балта*, *будзиган*, *келеп*, *чекан*, *барбара*, *канчук*, *нагайка*, *ганджер*, *кинджал*, *палаш*, *ятаган*, *аркан*, *торок*, *чимбур*) [926, с. 93]. Цінними є уточнення етимології багатьох лексем, корекція часу запозичень, які спиралися на нововідкриті писемні пам’ятки (*булатная шабля*, *сагайдак*, *канчук*, *чамбул*, *джура*, *осавул*, *товариш*, *сурма*, *байдак* [926, с. 95, 104, 98, 92, 61, 64, 73, 84, 108]), дослідження семантики тюркізмів (*кобур*, *сагайдак*, *тулумбас*, *джура*, *товариш*, *атаман*, *безбаш* [926, с. 99, 104, 86, 62, 72, 69, 88–89]), роздуми щодо джерела запозичення і шляхів переймання (*карбач*, *барабан*, *сурма*, *кобза*, *китайка*, *чайка*, *байдак*, *сала*, *чардак*, *каюк*, *катарга* [926, с. 99, 74–75, 84–85, 83, 83, 113, 108, 112, 114, 110, 110]). Окремі тюркізми (*кафтан*, *епанча*, *терлик*, *армяк*), збережені українськими і російськими пам’ятками ділової писемності XV–XVI ст., які з часом стали історизмами, досліджені Е. М. Реп’євою [731]. Мовознавець відзначає помітну роль тюркських запозичень у збагаченні староукраїнського і староросійського побутового лексикону (назви тканин різного ґатунку, одягу, взуття) [731, с. 36].

Лексико-семантичний та етимологічний аналіз тюркських запозичень, зафіксованих у різножанрових пам’ятках XIV–XVII ст., провів Д. Г. Гринчишин [223; 221]. Цікавою є статистика і хронологічна паспортизація тюркізмів: в епоху домонголо-татарського нашестя в пам’ятках писемності Київської Русі, зокрема у „Слові о полку Ігоревім” засвідчено 18 тюркізмів [570, с. 273–302], у пам’ятках писемності Київської Русі домонгольського періоду – 27 лексем [569, с. 109–134],

„значно зросла кількість слів тюркського походження (20 одиниць) у період руйнівного нашестя на руські землі орд Батия у період тяжкої васальної залежності цих земель від Золотої Орди” [221, с. 91–92], „у пам’ятках української мови XIV ст. кількість тюркізмів незначна”, що „пояснюється … ослабленням Золотої Орди та її впливу на різні сфери суспільного життя українського населення, … захопленням частини українських земель Литвою і Польщею” – у ССУМ зафіксовано 14 лексем – 6 загальних назв і 8 власних [221, с. 92–93], „більше тюркізмів зустрічається у пам’ятках української мови XV ст.” – 35 тюркізмів – 16 апелятивів і 19 власних назв [221, с. 93], „кількість тюркізмів у пам’ятках української мови XVI – першої половини XVII ст. значно зросла. Їх нараховується близько сотні” [221, с. 95]. Д. Г. Гринчишин проаналізував ідеографію тюркізмів у різні періоди розвитку української мови; відзначив, що більшість запозичень потрапила безпосередньо в мову-реципієнт, незначна частина – за посередництва перської, арабської, польської, угорської, російської мов [221, с. 103; див. також: 223].

В. М. Титаренко, досліджуючи лексику іншомовного походження в північноукраїнських пам’ятках XVI–XVII ст., окреслила тюркізми в різних тематичних групах [863]; серед 62 лексем тюркського походження переважають слова, які були об’єктом едицій інших лінгвістів, яких авторка згадує в бібліографії (Халимоненко: позиції в бібліографії 209–211, Гринчишин: 40–41), однак, на жаль, не використовує при описі „свого” матеріалу, що дозволило б їй уточнити етимологію, семантику, шлях, час запозичення. Дивує ігнорування автором праць Г. В. Войтів [143; 144; 146; 147] при описі назв тканин, шкіри й виробів із них, різних видів одягу, прикрас та оздоблення до нього, взуття (*бачмакги*, *є(р)мякъ*, *жупанъ*, *калита*, *кафтан*, *кобенякъ*, *ко(л)пакъ*, *кунтушъ*, *кутасъ*, *сє(р)пано(к)*, *сукманъ*, *ѡпа(н)ча*, *Чоботъ*, *чуга*, *шлыкъ*, *аджа(м)скы(и)*, *делия*, *делюра*, *коберецъ*, *тафтуй*, *чи(ж)ми*), а також назви тканин, шкіри та хутра (*атласъ*, *бакгазия*, *ба(р)ханъ*, *во(и)лок*, *сафъянъ*, *юхтъ*, *китайка*, *ка(р)мазынъ*, *мухаяръ*); праць М. І. Чікало [984; 984] при аналізі назв кольорів (*буланый*, *буры(и)*, *карый*, *чалый*), В. О. Винник [130] при згадці назв на позначення міри, ваги й одиниць виміру (*а(р)ши(н)*, *безмѣнъ*, *рызы*), Г. Ф. Одинцова при описі тварин, зокрема коней [655].

Цікавою є інформація авторки щодо функціонування в північноукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. лексем *аджа(м)скы(и), тафтуй, чи(ж)ми, юхтъ, боклага, тебенки*, *кульбака.*

У сучасному українському мовознавстві відсутні ґрунтовні праці, присвячені дослідженню лексики виключно арабського походження, на відміну від російської, де безпосередньо арабським лексичним запозиченням свої наукові розвідки присвятили: С. Альхазраджи, Т. І. Гаврилова, М. Халлаві, Х. Хуссайн, Л. Валіулліна, О. В. Александрова, Аль-Кадімі Махмуд Гази Чаллюб, Р. М. Свєтлова та ін. Досі не встановлено кількості арабізмів в українській мові, не визначено особливостей лексико-семантичного засвоєння арабських лексичних запозичень, не описано їхній тематичний склад і т. д. (пор.: І. Кончак [452]). Крім того, питання арабізмів дуже тісно пов'язане з питанням формування в українській мові ісламської термінології [287, с. 203, 208], яка також є неопрацьованою, за винятком праці Н. В. Піддубної, яка, досліджуючи назви релігійних споруд різних віросповідань (християнства, язичництва, іудаїзму, ісламу, буддизму), історію їх розвитку в українській мові (від давньоукраїнського періоду до сучасності), уточнючи час їх появи, детально проаналізувала найпоширенішу лексему турецько-арабського походження *мечеть* (рідко *мечет*), що увійшла до лексичного фонду української мови в XVI–XVII ст. унаслідок посилених військових контактів із мусульманським Кримським ханством і Туреччиною, а також найдавніші назви мусульманських храмів в Україні XII–XIV ст. – перекручені арабізми *мізгат*, *мізгит*, *мезгит*, *мізгить*, які стали архаїзмами, пригадала архаїчну нині давньоукраїнську назву мечеті *ропата* (*ропота, ропать*) [докладніше див.: 702].

Лексичні запозичення з перської мови, які зафіксовані в сучасній українській мові, наводить у своїй розвідці Моллаахмаді Амірреза, підкреслюючи складність їх ідентифікації у порівнянні з російською мовою, оскільки російсько-іранські етнічні й мовні контакти були безпосередніми, а українсько-іранські довгий час опосередковані іншими народами і мовами, як індоєвропейськими, так і неіндоєвропейськими. Демонструється тематичне багатство персидських лексичних

запозичень, які потрапили в українську мову на різних хронологічних етапах [604, с. 419–420].

Отже, аналіз доробку українського мовознавства в царині вивчення орієнтальної лексики дозволяє констатувати як значні досягнення, так і великі прогалини. Зокрема, окреслені основні періоди тюркськомовного впливу, шляхи проникнення тюркізмів в українську мову, досліджена лексика тюркського походження в сучасній українській літературній мові і в окремих діалектах, описані тюркські лексичні запозичення в різножанрових пам'ятках XVI–XVIII ст. (літописах, ділових документах тощо), опрацьована ідеографічна репрезентація тюркізмів у писемних пам'ятках II пол. XVI–XVII ст. Докладного вивчення потребує питання впливу арабської мови на українську II пол. XVI–XVII ст.: не встановлено ступінь проникнення цих лексем у мову-реципієнт, не окреслено особливостей формально-семантичного засвоєння арабізмів на україномовному ґрунті, не досліджений тематичний вектор цих лексем, не проаналізовано участь лексики арабського походження у формуванні української ісламської термінології. Ґрунтовного дослідження потребує також питання впливу перської мови на різних етапах розвитку української мови, зокрема II пол. XVI–XVII ст. Відкритим лишається питання ступеня впливу орієнтальної лексики на формування українського лексикону II пол. XVI–XVII ст., оскільки „синтетичної історії лексичних орієнталізмів української мови ще не створено" і цей напрямок є перспективним для майбутніх досліджень [610, с. 16].

Тривалі контакти між еллінською та слов'янською культурами спричинили потужний *вплив грецької мови* на слов'янські, зокрема на українську. Відомо, що для східноєвропейських мов безпосереднім постачальником грецизмів виступала Візантія [121, с. 39], зв'язки з якою були встановлені з VIII–IX ст.; саме в цей період починають проникати в українську мову книжні слова грецького походження, хоча дописемні запозичення могли потрапляти туди ще раніше – у I ст. н. е. Історія міждержавних взаємин Київської Русі і Візантії, а відтак і мовних впливів, на думку Дж.-П. Аррінгтона, має три періоди: ранній – до 988 року, саме в цей період візантійська еліта готує політичне й ідеологічне підґрунтя для того, щоб зробити

Київську Русь своїм союзником, залучивши її до православного християнства [1040, с. 519]; посилювала цей процес Болгарія, яка вже в IX столітті н. е. перебувала під візантійським культурним впливом і поширювала надбання візантійської цивілізації у слов'янському світі [83, с. 523]; середній – від 988 року до XVI ст. (велика кількість грецьких слів запозичується через старослов'янську мову після прийняття християнства); пізній – XVI–XVII ст. – відроджується інтерес до грецької мови в суспільстві, її активно вивчають у різних навчальних закладах (запозичується значна кількість грецизмів, пов'язаних з освітнім процесом); новий – XVIII–XXI ст. – період розвитку різних галузей науки, в яких використовують грецькі терміни або ж грецькі словотвірні елементи.

Вагомий внесок у розбудову еліністики в Україні зробив А. О. Білецький, спектр проблематики досліджень якого скеровує і донині українських лінгвістів: класична філологія, епіграфіка, неоелліністика, діалектологія. Учений у монографії „Принципи етимологічних досліджень (на матеріалі грецької мови)” [59] сформулював критерії та основні принципи генетичного дослідження мов, виділення поняттєвих полів, продемонстрував „бачення ретроспективи розвитку грецької мови у перспективі сучасних досліджень” [419] (оцінку праці див.: [896, с. 45]). Для історика мови цінними є думки вченого про те, що, встановлюючи етимологічні зв'язки окремих слів, варто зважати на „*спеціальний контекст*” (а не керуватися лише фонетичним та семантичним критеріями) та „*історичний контекст*”, про можливі послідовні та непослідовні формальні зміни іншомовних лексем, а також семантичні (розширення, звуження, переміщення значення з однієї семантичної сфери в іншу, т. зв. „метафоризація”). А. О. Білецький порушив складне питання „самоідентичності” конкретного слова („до яких пір слово лишається „самим собою”, якщо його форма і значення можуть змінюватися практично безкінечно?”), встановлення „початку” і „кінця” змін форм і значення.

Розбудові української елліністики присвятила своє життя Т. І. Чернишова, яка, зокрема, дослідила кримсько-румейський діалект новогрецької мови (сартанську, урзуф-ялтинську, стильську, каракубську янісольську говірки), що функціонував у Надазов'ї у 24 селах поблизу Маріуполя. Важливими є висновки лінгвіста про те, що

носії румейського діалекту були нащадками тих греків, що тривалий час, від II пол. VI ст. і особливо – з XIII ст. до XVIII ст., переселялися спочатку до Криму, а згодом – до Надазов'я [980; 979; 981].

О. Д. Пономарів описав лексику грецького походження, її морфемний склад, етапи адаптації до системи мови-реципієнта та функціонування в сучасній українській мові [715; див. також: 761; 714]. Із проаналізованих 11300 слів грецького походження – 84,6% (9613) визначені дослідником як інтернаціоналізми. Учений актуалізує проблему окреслення поняття *слова грецького походження*, яке вживається „на позначення кількох типів грецизмів, з-поміж яких можна виділити: а) слова, запозичені з грецької мови … (*аскет, економія, катедра, мелодія*…), що зазнали порівняно невеликої морфологічної адаптації в українській мові; б) слова, що зазнали значної фонетико-морфологічної видозміни … (*оксамит*, *цирульник*, *черешня*); в) складні і складноскорочені слова, утворені з грецьких елементів (*агробіологія*, *телефон*, *телеграф*); г) складні і складноскорочені слова, утворені з різномовних компонентів, серед яких є хоч би один грецький (*легкоатлет*); ґ) похідні від усіх типів перелічених вище слів, утворені за допомогою українських та запозичених з інших мов афіксів (*аскетичний, економічний, оксамитка*, *оксамитний*, *агробіологічний*, *телеграфний*, *легкоатлетичний* …)" [715, с. 9–11]. О. Д. Пономареву, Н. Ф. Клименко і Є. К. Чернухіну належить перша спроба лексикографічного опрацювання грецьких запозичень в українській мові – „Новогрецько-український словник", який містить 22 тис. слів сучасної розмовної літературної новогрецької мови (димотики) [718].

Вагомий внесок у багатовекторність наукових студій сучасної української елліністики зробила Н. Ф. Клименко [425; 417; 423; 416; 420; 427; 426; 428]. Цікавим є дослідження історичних запозичень з турецької мови в українській та новогрецькій мовах, у якому автор звертає увагу на однакову їх кількість в українській (1000 лексем) та в грецькій (953) мовах та відносну еквівалентність їх значення. Дослідниця порівнює обсяги значень аналізованих слів у трьох різних мовах, їхній розвиток у напрямку розширення, звуження чи переосмислення, а

також словотворчий потенціал з метою з'ясування глибини входження в мову окремого запозичення [докладніше: 424].

Вплив класичних мов (та їх словотвірних елементів) на процес творення нової лексики сучасних європейських мов, зокрема української та німецької, досліджено Л. Черниш [971]. Авторка наголосила, що більшість грецизмів потрапили на Русь через перекладну літературу, починаючи з XI ст.

Функціонування грецьких та латинських запозичень в астрономічній термінології першої третини XX століття, уміщеній у третій частині „Словника математичної термінології" Ф. Калиновича та Г. Холодного, розглянуто в розвідці О. М. Андрусишин [9]. Автором відзначено, що найбільше запозичень походить із грецької та латинської мов (приблизно 8% від 68% загальної кількості терміносполук, виявлених серед 2010 астрономічних одиниць), що становить значний пласт в астрономічній терміносистемі; проаналізовано прості та складні за структурою астрономічні терміни грецького походження, окреслено їх лексико-семантичні підгрупи; виявлено характерні адаптивні зміни грецизмів у процесі пристосування до системи мови-реципієнта.

Цікавою, на наш погляд, є робота Георгіадіса Іоанніса „Грецькі запозичення в російській мові кінця XX – початку XXI століття" (2011 р.), у якій проаналізовано 3 тис. грецизмів, їх кількісне співвідношення у відповідних тематичних групах лексики (релігійна – 15% грецизмів від загальної кількості розглянутих мовних фактів; культура, мистецтво – 10%; назви рослин – 7%; найменування представників тваринного світу – 6%; будівництво, архітектура – 5%; риси характеру, емоції, поведінка – 2%; професії, заняття – 2%; предмети розкоші, коштовні матеріали – 2%; назви національностей – 1%; одяг – 1%; загальнонаукова лексика – 49% [170, с. 7]), установлено дериваційний потенціал слів грецького походження, розглянуто специфіку комунікативної репрезентації греків Кримського півострова в діахронії на тлі загальної лінгвокультурної ситуації в мультикультурному середовищі (розділ „Грецькі запозичення в полілінгвокультурній ситуації (на прикладі Криму)"), окреслено особливості засвоєння грецьких запозичень лексичною та словотвірною підсистемами мови-реципієнта. Автор підкреслив важливість вивчення структурно-

семантичної специфіки грецьких запозичень, оскільки такі дослідження заповнюють лакуну, що безпосередньо стосується греко-російських мовних контактів, починаючи з XV–XVI ст., коли російська мова значно поповнилася еллінською за походженням лексикою [170, с. 3].

Слід зауважити, що вплив грецької і латинської мов на російську мову XVII–XIX ст. докладно описав В. В. Виноградов, який підкреслив, що в XVI–XVII ст. відбувався процес „європеїзації" російської мови – західноєвропейська культура, західноєвропейські мови поширювалися на Москву з України, через Київ, де західноєвропейська схоластична освіта „торжествувала" над східновізантійським просвітництвом. На противагу хвилі європеїзації активізується архаїчна течія у сфері церковно-літературного мовлення. Вище духовенство і боярство культивують високі риторичні стилі церковнослов'янської мови, які продовжують традицію „візантійського вітійства". Учений підкреслив, що зв'язок московської церковнослов'янської мови з грецькою за „внутрішніми формами" добре відчували освічені книжники-консерватори з монахів, духовенства і знаті [докладніше див.: 131].

Еволюцію структури слів грецького походження в російській мові, а саме їх фонемний склад і морфологічну будову дослідив Ю. А. Романєєв, виділивши три групи запозичень: 1) ранні запозичення, які потрапили в російську мову прямо із середньогрецької (візантійська епоха) чи через посередництво старослов'янської (церковнослов'янської) мови (усні та книжні запозичення); 2) пізні запозичення (інтернаціоналізми) – з XV ст. до Петровської епохи включно (слова грецького походження запозичувалися з латинської мови європейськими мовами, а далі – в російську мову); 3) новітні терміни, створені на основі грецьких слів чи коренів (з сер. XIX ст.), а також терміни, створені з грецьких компонентів у західноєвропейських мовах і запозичені російською [докладніше: 749].

На відмінності процесу активного запозичення грецизмів у російській, українській і білоруській мовах звернула увагу у своєму дослідженні А. В. Гарник, наголосивши, що особливо інтенсивним цей процес у російській мові був у XVII–XVIII ст., на відміну від української і білоруської мов, у яких він відбувався раніше

– з поч. XIV–XV ст. – під впливом польської мови, в яку грецькі запозичення потрапили через латину. Мовознавець підкреслила, що дослідження історичної лексикології української і білоруської мов засвідчили перевагу латинізованих форм грецьких запозичень у XIV–XVIII ст. [166, с. 9–10]

Хоча Ю. А. Романєєв і стверджував, що „грецькі запозичення – традиційна тема в дослідженнях історії різних мов” [749, с. 12], на жаль, доводиться констатувати факт відсутності в сучасному українському мовознавстві цілісної наукової розвідки, яка б презентувала грецизми, зафіксовані в українських писемних пам’ятках II пол. XVI–XVII ст., а відома праця О. Д. Пономарева не дає можливості простежити час запозичення грецизмів, еволюцію їхньої семантики, кореляцію українського лексикону на момент запозичення і в діахронії.

Українсько-угорські мовні контакти мають цікаву історію: територіально сучасне Закарпаття в різні історичні періоди належало іншим державам: з XI століття до 1918 р., а також з 1939 до 1944 р. – Угорщині, з 1918 по 1939 р. – Чехословаччині. Тому лексикон українських говірок Закарпаття насичений запозиченнями, оскільки етнічні мешканці цього регіону довгий час перебували в безпосередніх взаєминах із представниками інших національностей, а саме німцями, румунами, словаками, угорцями тощо [докладніше: 41, с. 25; 39; 40; 902]; сама ця обставина і спонукає діалектологів, істориків мови, лексикологів, соціолінгвістів до нових наукових розвідок мовних і соціокультурних особливостей цього регіону.

Українсько-угорські мовно-культурні взаємини, як зазначає Л. О. Ткач, упродовж тривалого історичного періоду впливали на формування лексичного фонду української мови і залишили свій відбиток як на рівні розмовно-діалектного мовлення, так і в системі лексико-стилістичних засобів сучасної української літературної мови. Актуальність цієї проблематики в сучасному українському мовознавстві зумовлена не лише недостатнім її висвітленням і певною фрагментарністю досягнутих результатів, а й тим, що, крім суто мовознавчих та історико-культурних складників, вона має й певну реабілітаційну спрямованість [874, с. 25].

Історія дослідження українсько-угорських мовних контактів має вагомий доробок. „Першою спробою дослідження проблеми угорсько-українських … мовних взаємин у галузі лексики” [1060, с. 4] стала рукописна праця В. Довговича „Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах” (1835 р.) [1060]. Цінним для нас є констатація вченим того, що „руська мова теж запозичала слова з угорської”, а також фіксація ним 60 гунгаризмів [753, с. 235–243].

У 1881 р. Л. Чопей у науковій розвідці „Угорські слова в рутенській мові” [1054] зафіксував 537 запозичень з угорської мови, звернувши особливу увагу на їх фонетичну адаптацію в системі мови-реципієнта. Через два роки вчений, прагнучи зібрати якомога більше українських слів та найуживаніших церковнослов’янізмів, уклав перший „Русько-мадярський словарь” (20 тис. слів) [1055]. Саме ця праця і продемонструвала, які з угорських запозичень на кін. XIX ст. вже „укорінилися” в руській мові (їх автор виділяє курсивом): *алдомаш* ‘могорич’ < áldomás, *арань* ‘золото’ < arany, *аршовь* ‘заступ’ < ásó, ásókapa, *баговь* ‘жувальний тютюн’ < bagó, *байловати* ‘возитися’ < bajlódni, *бантовати* ‘бити’ < bántani, bántalmazni, *бировати* ‘могти’ < bírni, tehetni, *бизовати* ‘довіряти’ < bízik, megbíz, *галиба* ‘клопіт’ < galiba, *дялазловати* ‘ганьбити’ < gyalázni, *ердемловати* ‘заслуговувати’ < érdemelni, kiérdemelni, *кергетловати* ‘гнатися (за ким-небудь)’ < kergetni, *навновати* ‘надокучати’ < ráunni, megunni, *пергельовати* ‘підсмажувати’ < pergelni, pörkölni, *ругати* ‘копкати’ < rúgni, *сертесийель* ‘порозкидано’ < szerteszéjjel, szerteszét, *тамедловати(ся)* ‘нападати’ < támadni, neki támaszkodni [1055, с. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 12, 63, 86, 89, 147, 196, 251, 352, 361, 390]. Дослідник інколи помилково вважає слова запозиченнями з угорської мови, очевидно, спираючись на фонетичну близькість їх в обох мовах, наприклад: *боднарь* ‘бондар’ < уг. bodnár. Припускають, що в угорській мові ця лексема має слов’янське походження (*bodnár* [1388 tn., 1584] ‘kádár, pintér’ Szláv jövevényszó, vö. szlovén *bednjar*, nyelvjárási *bednár*, szlovák *debnár*, nyelvjárási *bednár, bodnár*, ukrán nyelvjárási *боднар* [bodnar]: ‘kádár’. A szláv szavak alapja a szláv **bъdъпъ* ‘hordó, kád’; vö. még: *bödön*. A ‘kerékgyártó’ jelentés kialakulását a hasonló hangalakú *bognár*, a ‘kulcsár’jelentést pedig aromán *butar* ‘kádár;

pincemester' segítette elő. Régi nyelvi szó [1063, с. 84]; в українській мові ця лексема має латинсько-грецьке коріння [ЕСУМ 1, 221]). Важливою для нас є думка автора про те, що „руський язык" є самостійною мовою, а не наріччям російської. Цей словник і сьогодні є цінним джерелом інформації для істориків мови, діалектологів, лексикологів.

У контексті вивчення українсько-угорських мовних контактів цікавою є праця Ш. Бонкало „Угорські елементи в рутенській літературі" (1934 р.), у якій звернуто увагу мовознавців на важливість дослідження літературних та мовних пам'яток XVI–XVIII ст., написаних рутенською мовою, джерелом яких була народна мова. Автор підкреслює, що хоча ці пам'ятки не мають особливої наукової чи літературної цінності, але з точки зору вивчення угорсько-рутенського мовного взаємозв'язку заслуговують на увагу [докладніше див.: 1048].

Вагомий внесок у дослідження українсько-угорських мовних контактів зробив Е. Д. Балецький, який вивчав мову ділових писемних пам'яток XVII ст. [36], висвітлював питання етимології угорських запозичень в українській мові та проблеми морфологічної адаптації гунгаризмів до системи мови-реципієнта, аналізував етимологію слів слов'янського походження в угорській мові [33; 32; 35; 34; 37].

Проблемою українсько-угорської мовної взаємодії цікавився і Л. Деже. Його „дослідження … представляють відомості про українську історичну лексику XVI століття, подають результати українсько-угорських, українсько-румунських та українсько-польських міжмовних контактів у галузі лексики, визначають шлях для подальших досліджень у сфері історичної лексики та діалектології" [753, с. 240]. Лінгвіст багато уваги приділив угорським запозиченням у закарпатських писемних пам'ятках XVI–XVIII ст. [325; 326; 327; 328; 329; 330]. На думку Л. Деже, до найдавнішого шару угорських запозичень належать ті, які запозичені від сер. XIII ст. до кін. XVI [див.: 325]. Прикладом давнього угорського запозичення є іменник *урик* 'дворянське володіння' < уг. örök, засвідчений у грамотах 1404 р. Вплив угорської мови на українську посилюється у XVI ст., писемним свідченням чого є „Поучения

на євангелие по Няговському списку 1758 г.”. Л. Деже уклав словник пам’ятки (2749 слів) та дослідив її лексичний склад, зокрема щодо генези [330].

Багато уваги студіюванню українсько-угорських мовних контактів приділив професор Угорської Академії Наук (з 2010 р.) Мігай Кочіш, який підготував до видання „Скотарське учительне Євангеліє” [819], докладно дослідив його правопис [468; 471], здійснив видання української рукописної книги XVI століття „Сегедська Мінея” [1076], проаналізував орфографічні особливості трьох українських рукописних книг XVI ст.: „Скотарського учительного Євангелія”, „Сегедської Мінеї” і „Сегедських листків” [470], описав фонетичні та морфологічні особливості староукраїнської мови [1075; 469], систематизував та дослідив правопис дванадцяти церковних рукописів XVI ст., які були створені на українській мовній території, а тепер зберігаються в бібліотеках Угорщини [1077], ознайомив угорського читача з історією вивчення українських говорів [1076].

П. М. Лизанець виявив усі можливі шляхи входження гунгаризмів в українську мову: книжний – переважно через перекладну літературу, офіційні державні документи, військові розпорядження, а також усний безпосередній – у мову говорів чи усний опосередкований – через румунські, словацькі, рідше – польські говори [514; 515; 516; 513]. Вплив угорської мови на українські говори Закарпаття також привертав увагу дослідників [див.: 1054, с. 270–294; 664; 634; 603; 299], як і питання появи українських запозичень в угорській мові [441].

Незважаючи на значний доробок лінгвістів із проблеми українсько-угорської мовної взаємодії, актуальним і перспективним лишається створення праці, в якій би були проаналізовані представлені в різножанрових писемних пам’ятках ІІ пол. XVI–XVII ст. різних регіонів України гунгаризми та встановлений ступінь їх асиміляції до системи мови-реципієнта, адже дослідження мадяризмів, на думку Л. О. Ткач є надзвичайно актуальним із погляду завдань сучасної діалектології, історичної лексикології, компаративістики, соціолінгвістики; соціолінгвістичні аспекти дослідження лексичних запозичень допоможуть реконструювати історико-культурний контекст та схарактеризувати соціальне середовище, в якому

відбувалася взаємодія носіїв різних мов, та тих соціальних верств, що відіграли роль провідника мовних впливів [874, с. 24].

Велику увагу історики мови приділили вивченню мови пам'яток відповідних стилів і жанрів, які, як стверджував С. П. Бевзенко, є одним із найдавніших джерел пізнання історії мови; цей процес особливо активізувався з сер. XIX ст., зокрема в другій його половині, та на поч. XX ст., коли масово готувалися до друку й видавалися староруські й староукраїнські пам'ятки [55, с. 160]. Зауважимо, що староукраїнська література XVI–XVIII ст. „за суспільною функцією мови", на думку В. А. Передрієнка, була репрезентована офіційно-діловим, конфесійним, науковим, епістолярним, публіцистичним і художнім стилями, які „порівняно з новою українською літературною мовою … мали значну відмінність у жанрових характеристиках, що зумовлене відмиранням одних і утвердженням інших жанрів усередині певного стилю" [690, с. 677].

Серед наукових описів пам'яток певних стилів і жанрів перевагу мають дослідження офіційно-ділового стилю юридичного жанру та жанру урядового управління, що було зумовлено кількісною перевагою пам'яток цього стилю. Історики мови активно досліджували лексику (як питому, так і запозичену) українських і молдавських грамот XIV–XV ст., про що свідчать праці В. Г. Ярошенка [1031], Л. І. Коломієць [443], І. С. Свєнціцького [779], М. Ф. Станівського [847], М. С. Антошина [13; 14], Ф. П. Медведєва [567], Л. В. Веневцевої [123]. Значення актової мови в історії розвитку української літературної мови надзвичайно велике, оскільки „в актах XVI віку відбилося цілим усе українське життя, а тому маємо матеріал з найріжніших ділянок: землеволодіння, торгівля, оренда, міське життя …" [652, с. 121].

А. М. Матвієнко в передмові до видання, аналізуючи мову Волинських грамот XVI ст., вказала на різновиди вміщених грамот залежно від їх призначення: духовні заповіти (testamenta), дарчі записи (donatio), продажні записи (venditio), заставні записи (obligatio), вінові записи (dotalitium), дільчі записи (divisio), уступні записи (cessio), мінові угоди (commutatio) [562, с. 6–7]. Автор відзначила, що мовне оформлення грамот характеризується „тісним зв'язком з живою народною мовою,

охоплюючи значний ареал живомовної лексики і фразеології”; однак „майже завжди був потяг до іншомовності – явище, чи не найяскравіше репрезентоване поляками, які до кінця XVI ст. в ділових і взагалі культурних сферах користувалися майже виключно латиною. Мова судових актів періоду Литовсько-Руської держави … була нічим іншим, як живою мовою з домішкою старослов’янізмів, полонізмів і значно рідше – латинізмів” [562, с. 7–8]. Лексичні полонізми в українсько-білоруській діловій мові XIV–XV ст. представлені М. С. Рогаль [743], в українській актовій мові кін. XVI – поч. XVII ст. – М. Худаш [936], I пол. і сер. XVII ст. – Ф. Є. Ткач [878; 877], полонізми та старослов’янізми „Актових книг полтавського городового уряду” описала О. М. Маштабей [565].

Лексичне багатство „простої мови”, великий масив польських запозичень у мові „Актової книги Житомирського міського уряду кінця XVI ст.” відзначив М. К. Бойчук у передмові до видання [89, с. 36].

На специфіку макаронічної мови (внесення в український текст елементів латинської мови) актових книг сер. XVII ст., на відміну від книг поч. XVII ст., звернув увагу В. В. Німчук у передмові до видання „Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.” [641, с. 21], мові актів Бориспільського міського уряду XVII ст. присвятив ряд статей М. А. Жовтобрюх, мову пирятинських актів XVII – поч. XVIII ст. вивчали Ю. Ф. Касим, Н. О. Боровська та ін., стародубських актів XVII ст. – Ф. А. Непийвода” [55, с. 167], лексику Полтавських актів XVII – I пол. XVIII ст. проаналізувала І. П. Чепіга [955].

В. М. Мойсієнко, аналізуючи „Акти Житомирського гродського уряду” за 1590 р. та за 1635 р., наголосив на активному використанні писарями запозичень, зокрема з польської мови, що було типовим, з огляду на фактичну двомовність (із XVII ст.) ведення актових книг [594, с. 30]. Автор підкреслив, що в пам’ятці можна простежити значний польський вплив на різних рівнях мовної системи: фонетичному, морфологічному, лексичному; дослідник звернув увагу на використання писарями при записі справ фраз і виразів з польської мови – т. зв. „штампів, властивих тодішньому діловодству, які нерідко й польські писарі запозичували з чеського взірця” [594, с. 32]. Порівнюючи актові книги кін. XVI ст. і

І пол. XVII ст., лінгвіст зауважує, що особливо інтенсивно полонізми починають проникати у практику ведення актових книг українськими писарями з XVII ст.; у текстах наявні і латинізми, які потрапили через посередництво польської мови, а також запозичення з німецької, англійської, французької, грецької, чеської, тюркських мов [594, с. 34–36]. На жаль, відкритим лишається питання глибини входження цих лексем до системи української мови, ступінь їх впливу на український лексикон досліджуваного періоду. На наявність іншомовної лексики не лише у сфері судочинства звертає увагу В. М. Мойсієнко у передмові до іншої писемної пам'ятки – „Актової книги Житомирського гродського уряду 1611 року": „Слова західноєвропейських мов (переважно латинізми, полонізми та германізми) настільки органічно вплітались в систему тодішньої староукраїнської літературної мови, що … їх уживали в повсякденні не лише писарі та шляхта … Більшість запозичених номенів стосуються, звичайно, судочинства" [595, с. 18].

На важливість вивчення підкоморських книг для лінгвістів та істориків звернув увагу в передмові до видання „Книги Київського підкоморського суду (1584–1644)" В. В. Німчук, оскільки в них „інкорпоровано повні або часткові копії документів, написані в попередні часи, тексти, старіші від розгляданих справ на десятки і сотні років. До того ж тут представлені різні „жанри" ділового стилю – грамоти, позови, виписки з книг різних закладів (установ)" [642, с. 36; див. також про актові тексти як об'єкт лінгвістичних досліджень: 949]. Автор відзначає „багатющий лексичний матеріал" пам'ятки: „лексичні запаси її, зокрема, юридична термінологія, яка склалася внаслідок поєднання питомої та засвоєної міжнародної – латинської, справді багаті" [642, с. 36].

Лексичні запозичення „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст." проаналізовані в дослідженні С. П. Гриценко [260]. Фонетичні та морфологічні особливості мови ратушної книги описала О. М. Маштабей у передмові до видання, наголосивши, що пам'ятка потребує „двоаспектного аналізу: по-перше, як відображення певного етапу трансформації української літературної мови в її актово-урядовому стилістичному варіанті і, по-друге, як історико-діалектологічного

джерела, що фіксує явища живого мовлення в говірковому регіоні Північно-Західної Полтавщини” [566, с. 8].

Загальний аналіз української мови ділових писемних пам’яток XVII ст. здійснив Е. Д. Балецький [36]. Народнорозмовні елементи в мові українських ділових текстів XVI – I пол. XVII ст., а також специфіку ділових пам’яток XVII–XVIII ст. Лівобережжя дослідила в низці праць І. П. Чепіга [956; 958]. Генетичний аналіз лексем кримінально-процесуального права канцелярської документації XVIII ст. здійснив В. Й. Горобець, що дозволило йому зробити висновок про перевагу серед правничих термінів власне українських лексем, незважаючи на значну кількість латинізмів та германізмів [206]; дослідник також звернув увагу на проблему мовно-текстологічного аналізу актової писемності кін. XVII – II пол. XVIII ст. [211]. Мову східноукраїнських грамот і ділових паперів XVIII ст. описав М. Мозер [590], мову Житомирського рукописного кодексу XVIII ст. дослідив В. М. Мойсієнко [597], Протокольну книгу Мукачівського єпископа вивчила У. Я. Єдлінська [333], лексику ділових документів Львівського Ставропігійського братства розписав М. Л. Худаш [934], який окремі розвідки присвятив метрологічній, виробничо-професійній, адміністративно-юридичній та суспільно-економічній термінології відповідних документів [935; 937; 933], морфологічні особливості мови „Війтівських книг” XVI–XVII ст. с. Одрехови дослідив І. М. Керницький [403; 404], мову староукраїнського перекладу Вісліцького і Краківсько-Вартського статутів описали В. М. Русанівський і Й. Ф. Андерш [762], А. В. Майборода розглянув мову універсалу гетьмана Запорозького Івана Самойловича (Батурин, 15.10.1672) у руслі проблеми формування української національної мови, констатуючи наявність фонетичних і морфологічних діалектизмів у староукраїнській мові [532, с. 58, 62]. Композиційну структуру заповітів кін. XVII–XVIII ст., еволюцію формуляра, лексико-стилістичні засоби, співвідношення питомих та іншомовних елементів, поширення народнорозмовних украплень у текст цих писемних пам’яток описала Н. І. Білан [69]. Серед досліджень пам’яток офіційно-ділового стилю варто згадати про наукові розвідки, об’єктом яких став дипломатичний жанр, зокрема ділова документація канцелярії Богдана

Хмельницького [884; 881; 883; 880]. Мову канцелярії Богдана Хмельницького аналізує О. П. Лахно, акцентуючи увагу на лексемах іншомовного походження, які ввійшли в давньоукраїнську актову мову через посередництво польської мови [511].

Староукраїнські писемні пам'ятки конфесійного стилю були об'єктом досліджень багатьох істориків мови, зокрема мову Крехівського Апостола 1560 р. проаналізував І. І. Огієнко [652], Українського гоміліарія 1588 р. – М. Кочіш [468], православного катехізису 1600 р. – С. Т. Голубєв [189; див. також: 454; 453], Скотарського учительного євангелія – М. Кочіш [471], „Требника" П. Могили – Г. М. Наєнко [620], Євангелія 1581 р. (у перекладі В. Негалевського) – О. А. Назаревський [623], Вербського Євангелія 1560-го року та Українського Житомирського Євангелія 1571 р. – І. І. Огієнко [646; 651], Пересопницького євангелія 1561 р. – О. Бодянський [319], П. Г. Житецький [338; 339], О. С. Грузинський [268; 269; 267], П. П. Плющ [703], Я. П. Запаско [353], І. П. Чепіга [957; 960; 962; 961]. Цінною є думка П. Г. Житецького про важливість усебічного вивчення мови Пересопницького євангелія (що стосується, власне, і всіх писемних пам'яток): „Изучение Пересопницкой рукописи не только с фонетической стороны, но и со стороны лексической, а также синтаксической, могли бы привести к результатам чрезвычайно важным. Перед нами бы открылась такая страница в умственной жизни этого края, которая могла бы осветить глухие века XV и XVI, а вместе с тем могла бы восполнить недостающие страницы, вырванные позднейшими переворотами на южнорусской земле" [338, с. 65; про значення цієї праці див.: 344, с. 11]. Церковнослов'янську лексику в українських учительних євангеліях XVII ст. дослідила У. Я. Єдлінська [334]. Перекладні конфесійні пам'ятки XVI ст. як джерело вивчення історії української лексики представлені в розвідці І. П. Чепіги [959]. Пам'яткою „простої мови" є твір невідомого автора „Наука о тайні святого покаянія", націлений на підвищення рівня самого духівника у справі сповіді і на можливість простим людям добре підготуватися до таїнства покаяння. Мову цієї пам'ятки докладно досліджував Р. Є. Кисельов [412]. Для істориків мови особливий інтерес і зацікавлення викликає додаток-словник застарілих на момент створення твору слів, серед яких представлені і запозичення.

Жанр житійно-повістевої літератури художнього стилю [690, с. 678] представлений пам'яткою Четья Мінея 1489 р., мову якої різноаспектно досліджували М. Карпінський [390], В. Н. Перетц [691], К. С. Симонова [815], Д. Г. Гринчишин [224], Г. В. Воронич [150; 151], Л. А. Гнатенко [176], О. В. Діденко [313], поділяючи думку про наближення мови тексту до живої народної мови. Зокрема, В. Н. Перетц звернув увагу на територіальну локалізацію пам'ятки, на скорочення церковнослов'янського тексту оригіналу, на введення глос перекладачем [691, с. 8–9]. Д. Г. Гринчишин проаналізував текст пам'ятки, зазначивши, що для історії української літературної мови „Четья Мінея 1489 р." цінна тим, що демонструє трансформацію церковнослов'янської мови на різних рівнях (фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному), її взаємодію з живою народнорозмовною мовою [224, с. 254]. Г. В. Воронич, аналізуючи фонетичний, морфологічний та лексичний склад пам'ятки, відстоює її староукраїнське (галицько-волинське) „авторство" та вказує ознаки впливу білоруського переписувача Березки на мову пам'ятки [151]. Глосографію пам'ятки проаналізувала К. С. Симонова, яка закцентувала увагу на відсутності на фонетичному рівні в пам'ятці особливостей, властивих лише білоруській мові, що не дає підстав кваліфікувати її як пам'ятку суто білоруської мови; на морфологічному рівні мова пам'ятки демонструє поступове усталення норм, які згодом лягли в основу української літературної мови. Дослідниця наголосила, що мова пам'ятки яскраво демонструє теорію про взаємодію у XIV–XV ст. двох літературних мов: староукраїнської, яка функціонувала не лише в офіційно-діловому, а й у конфесійному письменстві, та церковнослов'янської як панівної мови сфери культу [815, с. 73, 76, 78]. Л. А. Гнатенко вивчила графіко-орфографічну систему української рукописної пам'ятки „Четьї Мінеї 1489 року" з урахуванням палеографічних даних; уточнила історію створення, жанрову належність, кількість писців пам'ятки та їхні графіко-орфографічні особливості [176]. О. В. Діденко на матеріалі текстів „Чтеніе о житии и о погубленіи блаженную страстотерпцю Бориса и Гліба" Нестора та „Сказанія про Бориса та Гліба" („Четьї Мінеї 1489 року")

встановила на лексичному рівні ступінь впливу на церковнослов'янську мову „народнорозмовної стихії” [313].

Літописно-мемуарний жанр художнього стилю в українському історичному мовознавстві привернув увагу також багатьох лінгвістів, зокрема лексичні запозичення в українських літописах кін. XVII – I пол. XVIII ст. досліджувала М. С. Рогаль [742], мову літопису Самовидця, Хмільницького літопису – М. К. Бойчук [88], Л. І. Батюк [46; 47; 49], І. З. Петличний [694], лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості Галицько-Волинського літопису – А. І. Генсьорський [169], лексику історично-мемуарної прози І пол. XVIII ст., а саме матеріали українських діаріушів – В. Й. Горобець [208], особливості українського літописання ІІ пол. XVI–XVII ст. порівняно з києворуськими літописними традиціями розкрила І. П. Чепіга [952].

Публіцистичний стиль у староукраїнській літературі представлений пам'ятками:

полемічного жанру (вони були об'єктом мовного опису, зокрема: „Палинодія” З. Копистенського – Т. К. Молодід [606; 605], Нягівські Повчання – Л. Деже [330], „Ключъ царства небесного” Г. Смотрицького – В. М. Мойсієнко [596]);

ораторсько-проповідницького жанру („Ключ розуміння” Іоаникія Галятовського досліджували І. П. Чепіга [953; 965], О. Ю. Зелінська [357], творчість Антонія Радивиловського в контексті розвитку українських казань XVII ст. – О. І. Ніка [628]);

жанру повчань, яким притаманний дидактичний зміст (лексичний склад „Ученія и хитрость ратнаго строенія пехотныхъ людей” дослідив Р. І. Сидоренко [813; 814; 812]).

Пам'ятку „протонаукового” стилю [докладніше про історію стилю див.: 696] „науково-практичного жанру” [690, с. 677] – „Малоруський Луцидарій” (рукопис XVII ст.) – описав Ю. Ф. Карський, відзначивши, що „замечателен он [Луцидарий – Г.С.] и по языку: малорусские особенности проведены строго последовательно, насколько можно было их выразить при посредстве графики XVII в.” [394, с. 519]. Автором проаналізовані палеографічні, фонетичні, морфологічні, синтаксичні

особливості малоросійської версії (з-поміж 59 відомих інших версій), однак для істориків мови цінним також є лексика пам'ятки, яка рясніє запозиченнями (*барва, бляха, брама, зацный, жродло, едно, муръ* та ін.) [393; 394]. Мову ще однієї писемної пам'ятки цього жанру – українського травника XVI ст. – описав В. В. Німчук [638]. З кін. XVI ст., як стверджує В. А. Передрієнко, розвивається жанр граматичної, лінгвістичної літератури (граматики, тлумачні і перекладні словники) [690, с. 677]. Твори цього жанру, зокрема „Лексіконъ латинский”, „Лексіконъ словено-латинский” та „Лексиконъ славенороссківй и именъ тлъкованіє”, ретельно і різноаспектно описав В. В. Німчук [640; 637]; стислу лексикографічну характеристику рукописного словника XVI ст. „Лексисъ съ толкованиемъ словенскихъ мовъ просто”, вперше надрукованого в 1884 р., зробив П. Й. Горецький [202]; румунські запозичення в „Лексиконі” Памви Беринди проаналізував С. В. Семчинський [792], слов'янську природознавчу номенклатуру, засвідчену в „Лексиконі” Памви Беринди, дослідив М. В. Шарлемань [993], загальну характеристику мови „Лексикону” Памви Беринди зробили З. М. Веселовська [129], Г. І. Коляда [448], П. Й. Горецький [204].

Пам'ятки епістолярного стилю стали об'єктом вивчення українських лінгвістів. Стилістику епістолярної творчості Івана Мазепи описала О. М. Геращенко [173], яка відзначила поєднання в цих листах елементів книжної та народнорозмовної мов, відчутний вплив польської мови. Дослідниця, зіставляючи зразки польського інтимного епістолярного жанру, зокрема листи короля Яна III Собеського до дружини Марії-Казимири, пояснює наявність у листах до Мотрі Кочубеївни характерних польських запозичень, відзначає схожість образно-поетичних систем фольклору поляків та українців [173, с. 129]). Про польськомовні впливи йдеться й у дослідженні В. Московича, який відзначає, що листи написано з використанням українського фольклору, а також образів, характерних для польської епістолярної спадщини, з якою І. Мазепа міг ознайомитися, перебуваючи при дворі польського короля XVIII ст. Дослідник уважає листи автентичною пам'яткою, особливий стиль яких не можна імітувати [1094, с. 566]. На матеріалі епістолярної спадщини Богдана Хмельницького У. Я. Єдлінська дослідила питання історичного

синтаксису української мови (способи вираження підмета, присудка, особливості вживання другорядних членів речення, аналіз складного речення, будова багаточленних речень як найхарактерніших одиниць синтаксису даного хронологічного зрізу мови) [332]. Автор зауважує, що аналізовані листи не позбавлені полонізмів, „правда, кількість їх в окремих листах не однакова. Вплив польського діловодства виразніше проявляється в перших листах, у пізніших же … зафіксована обізнаність автора листа з мовою російської канцелярії. …в тих випадках, де запозичена польська форма листування, більше граматичних та лексичних полонізмів. … Значно послідовніше виявлені полонізми в лексико-синтаксичних категоріях листів, таких, як дієслово-зв’язка *рачити* у складеному присудку, а також система сполучників і сполучних слів” [332, с. 102]. Дослідниця поділяє думку Л. А. Булаховського [109] про те, що до польського сліду варто зарахувати характерну для літературної мови XVII ст. взагалі й досліджуваних листів зокрема гіпертрофію пов’язаності речень, яку польська мова у свою чергу перейняла з латинської. Цікавими є спостереження У. Я. Єдлінської про використання іншомовних сполучників у підрядних реченнях (*жеби, же, аби, даби, поневаж, аще* та ін.), які відбивають „певну безпорадність протистояти впливові іншомовних літературних зразків” [109, с. 68]. Розвиток епістолярного стилю наступного століття – XVIII ст. – дослідив В. А. Передрієнко [689].

Ці праці охоплюють значний за обсягом лексичний матеріал, докладно простежують семантику лексем, що часто слугує базою для створення ширших теоретичних узагальнень.

У II пол. XX – на поч. XXI ст. в українському історичному мовознавстві актуалізуються дослідження діалектних рис староукраїнської мови, здійснені на базі писемних пам’яток різних жанрів, зокрема, А. А. Москаленко дослідив „лексико-семантичні діалектизми”, зафіксовані в українських літописах XVI–XVII ст. [611], загальні спостереження над діалектними особливостями українських пам’яток XIV–XVIII ст. здійснив Д. Г. Гринчишин [218], Київський Псалтир 1397 р. як пам’ятку північного діалекту української мови проаналізував В. В. Німчук [635], північноукраїнські діалектні риси, відображені в „Четьї Мінеї” (1489 р.), виявила

Г. В. Воронич [152], діалектну лексику в учительному Євангелії Стефана Плав'янського (1668 р.) та діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. дослідила Х. Я. Макович [539; 540; 541; 542; 543], особливості центрально-українського ареалу за пам'ятками XVII ст., а також взаємодію мови українських ділових пам'яток XVII ст. з територіальними діалектами на морфологічному рівні висвітлив С. П. Самійленко [773; 772], актову мову пам'яток ареалу полтавських говірок XVII–XVIII ст. проаналізував С. Шевченко [1005], фонетичні риси північного наріччя української мови в XVI–XVII ст. дослідив В. М. Мойсієнко [598], фонетичні явища галицько-волинського діалекту за пам'ятками XVI–XVII ст. описані Г. Ф. Шило [1010], бойківські і лемківські лексичні особливості у мові староукраїнських писемних пам'яток XVI–XVII ст. проаналізував у науковій розвідці І. М. Керницький [402], синтаксичні звороти південно-західних говорів за пам'ятками XIV–XVIII ст. описав І. І. Слинько [820], риси гуцульських говорів у дарчому написі XVII ст. дослідив Й. О. Дзендзелівський [295].

Вирізняється низка праць, об'єктом едиції в яких стала мовотворчість представників староукраїнської словесності. Зокрема, мову українського полеміста М. Андрелли в контексті розвитку закарпатської „народної літератури" XVII ст. дослідив Л. Деже [329], польськомовну спадщину Лазаря Барановича та вплив української мови на особливий варіант польської мови, так званий периферійний діалект (polszczyzna kresowa), який використовували польські переселенці та представники українського суспільства, дослідила О. Лазаренко [508], яка описала також польську мову („яку прийнято називати львівською, з українськими лексичними вставками" [1127, с. 373]) епіграм і фрашок волинського шляхтича, поета і громадського діяча XVII ст. Данила Братковського [510], мовотворчість Антонія Радивиловського, а саме звукові та формальні особливості його мови, вивчав М. Н. Марковський [552], наукову лексику у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького проаналізувала Г. М. Наєнко [621; 618], едицію текстів Йоаникія Галятовського в контексті мовного протистояння XVII ст. здійснила Н. М. Яковенко [1024], генезу та визначальні риси староукраїнської мовної свідомості II пол. XVI – I

пол. XVIII ст. крізь призму спадщини Григорія Сковороди розглянула Л. П. Гнатюк [178; 179; 180; 181], мовні особливості, в тому числі і діалектні риси рукописної збірки Климентія Зіновієва описала М. С. Кулієвич [501] та ін. У процесі вивчення української літературної мови, на думку Л. М. Полюги, досі мало приділялося уваги творам Іпатія Потія [707], який перший серед українських авторів розвинув у полеміці бароковий напрямок і мова творів якого є своєрідним синтезом книжних прийомів і народних фразеологічних висловів і порівнянь [докладніше: 636, с. 4–6].

Зауважимо, що чимало фактів, які можуть внести *суттєві корективи* в розуміння специфіки розвитку староукраїнської мови досліджуваного періоду, можна віднайти саме у працях з діалектології, археології, етнографії, історії, фольклористики і т. д.

Публікації з історичної лексикології різняться обсягом і складом досліджуваної лексики, принципами виділення тематичних та лексико-семантичних груп, критеріями їх характеристики, зумовлені різною спрямованістю досліджень (текстологічні, етимологічні, семасіологічні, стилістичні, концептуальні, з акцентуванням уваги на міжмовних контактах і т. д.). Однак завдання історичного вивчення лексики, як підкреслював Ю. С. Сорокін, не можуть обмежуватися ні визначенням походження чи джерела окремих слів, ні загальним групуванням лексики за ознакою спільності її походження, утворення чи поняттєвого змісту, ні констатацією зміни форми і семантики окремих слів упродовж певного часу, оскільки історія окремого слова – це лише „епізод у загальному русі словникового складу”. Головне [завдання – Г.С.] полягає у визначенні загальних закономірностей розвитку і функціонування цієї складної сукупності одиниць, у встановленні різних внутрішніх зв’язків [839, с. 20].

У вивченні мови пам’яток історії української мови зроблено вже чимало, зокрема останнім часом, проте цей напрям в українському мовознавстві не втратив своєї актуальності. Це пояснюється тим, що потреба в новому надійному фактичному матеріалі, необхідному для здійснення узагальнювальних теоретичних досліджень історії української мови, весь час зростає. Дослідники історії української мови, на думку С. П. Бевзенка, мають ще чимало попрацювати над створенням

монографічних праць різного типу, присвячених вивченню історії різних структурних рівнів нашої мови. Ці дослідження мають здійснюватися шляхом якнайширшого залучення писаних пам'яток різних стилів і жанрів, з урахуванням даних діалектної мови [55, с. 168, 219]. На наш погляд, бракує також ґрунтовного монографічного дослідження узагальнювального характеру про тенденції розвитку староукраїнського лексикону, в якому був би висвітлений той потужний іншомовний вплив та форми протидії йому питомої лексики, було зведено воєдино результати розрізнених спостережень, визначено взаємозв'язок окремих елементів усередині лексичної системи та окреслено основні напрями розвитку українського лексикону.

І.3. Позамовні фактори розвитку лексики XVI–XVII ст.

В історії України XVI–XVII ст. – епоха першого культурного відродження, яке, за словами М. С. Грушевського, „…розбудило громадську енергію, … викликало нові пориви національної солідарності, викресало … нові методи освіти і культурного виховання" [272, с. 113], це „час піднесення національної самосвідомості, розквіту науки, культури, мистецтва" [758, с. 76]. Влучну характеристику дав йому О. І. Зілинський: „Для нас 16-те століття – це велике духовне потрясіння, яке було початком зовсім нової лінії культурного й політичного розвитку. Це переміна основ побуту, світогляду, суспільної організації … В цій добі вперше замінено лятентні відпори на активну ідеологічну зброю" [358, с. 279].

XVI–XVII ст. – особливий час в історії українського народу, пов'язаний із певними здобутками в боротьбі за власну державність, час, коли Україна заявила про свій величезний духовний та інтелектуальний потенціал [712, с. 125–129], це „доба найповнішого втілення Ренесансу, у який у міжчассі двох уній – Люблінської (1569 р.) і Берестейської (1596 р.) – вливається Реформація і Контрреформація, накладаючись у першій половині XVII ст. на місцевий різновид Барокко" [911, с. 331], епоха „великих духовних катаклізмів і немалих змагань, адже ренесансові віяння ламали звичний теїстично-схоластичний спосіб думання" [1007, с. 209].

Саме перелом XVI–XVII ст. був часом найбільшої інтенсивності в Україні реформаційних рухів – як сприйнятих із Заходу і частково зі Сходу, так і витворених на місцевій основі. Реформаційні рухи в кожній країні, у кожного народу набували свого специфічного змісту [див.: 401, с. 59]. На думку Я. Д. Ісаєвича, існують підстави вести мову про формування того типу суспільного руху, який був властивий „північному ренесансові", і тієї культури, яка виникла на цій основі: відродження середньовічної ментальності в поєднанні із засвоєнням деяких здобутків ренесансу і реформації із новими, специфічними бароковими явищами, тими, що виникли на ґрунті окресленого синтезу, і цілком новими [379, с. 482–483]. На специфіку цього періоду вказував і В. Д. Литвинов: „… ідеї гуманізму епохи Відродження, які розвивалися на вітчизняному ґрунті, були явищем, інтегрованим у загальноєвропейський процес", і „… наша культура підійшла до творення власних форм гуманізму, який існував в Україні в двох різновидах: по-перше, як аналог західноєвропейського Відродження, що сприймалося і переосмислювалося відповідно до потреб вітчизняної духовної культури; по-друге, у власних, національних формах, як породження розвитку попередніх культурно-філософських традицій" [519, с. 407]. Зауважимо, що довгий час у науці ширилася думка про те, що український народ не пережив ні Відродження, ні Реформації, допоки її не спростував І. М. Голенищев-Кутузов: „Від берегів Адріатики до Балтики, від Праги до Вільно в XV–XVII ст. проходив процес засвоєння і переробки гуманістичних ідей, не менш значний, ніж у Західній Європі" [184, с. 258].

XVI–XVII ст. О. І. Зілинський назвав „добою найбільшого вимирання матеріальної субстанції нації і рівночасно добою першої синтези її духовних сил. Це доба … повна світлої радості з нових духовних обріїв та стиду за дотеперішій упадок, розпачливої снаги рятувати все те, що було досі святим, і впертої неуступчивості обставин, повна курйозного сплітання великих посвят і грубих еготичних змагань, прикритих плащами ідейної проповіді" [358, с. 278]. Е. Вілсон ознакою цього періоду назвав „конфлікт ідентичностей", русини „ніби пересувалися туди-сюди в певному культурному континуумі" [137, с. 100].

Зауважимо, що Україна в 1590–1620 рр. опиняється у вкрай складній ситуації, що характеризувалася національним ренегатством: майже всі видатні руські великопанські роди або вимерли, або стали католицькими, про що веде мову М. Смотрицький під псевдонімом Теофіл Ортолог у „Треносі, або плачі східної церкви" (1610 р.), персоніфікуючи їх („… княжата Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Ружинські, Соломерецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини і инші без ліку … Ходкевичі, Глібовичі, Кишки, Сапіги, Дорогостайські, Войни, Воловичі, Зеновичі, Паци, Халецькі, Тишкевичі, Хребтовичі, Тризни, Горностаї, Бокії, Мишки, Гойські, Семашки, Гулевичі, Ярмолинські, Чолганські, Калиновські, Кирдеї, Загоровські, Мелешки, Боговитини, Павловичі, Сосновські, Скумини, Потії та инші …" [цит. за: 1028, с. 24]) та звинувачуючи в цій ситуації бездіяльний православний єпископат („звироднілих руських пастирів"): „Священики мої посліпли, пастирі мої поніміли …, старці мої подуріли, молодики мої здичавіли, доньки мої удалися на розпусту …" [цит. за: 141, с. 491]. Морально-духовна слабкість „української еліти" віддалила її від решти населення: „Українець із вищих соціальних верств нагадує порожню посудину, у яку стороння сила, спираючись на насильство, вливає свій – у кожен раз новий зміст: перефарбовує українця то в поляка, то в австрійця, то в росіянина" [519, с. 225].

У час, коли переважна більшість української аристократії переходила „в латинство, зрікалася своєї народності і засвоювала культуру польську" [560, с. 324], князь Острозький створив на Волині культурний центр: заснував школу (1570 р.), відкрив друкарню, згуртував достойних учених і письменників: Герасима Смотрицького (письменник кін. XVI ст., ректор школи), Кирила Лукаріса (учений, грек, учасник Брестського собору), Мануїла Мосхопулоса (грек, активний антипапіст), Діонісія Раллі (проватикански налаштований грек, привіз один зі списків Святого Письма з Ватикану), Никифора (протосинкел, учасник Брестського собору), Євстахія Нафанаїла (грек, здійснив переклади окремих текстів до Біблії), Христофора Філалета (поляк-протестант, справжнє ім'я – Мартин Бронєвський), Яна Лятоса (професор Краківського університету, був вигнаний за протест проти

календарної реформи папи Григорія XIII), Мотовила (протестант, автор першого оригінального твору-відповіді на антиправославний трактат П. Скарги) та ін. Про наукову еліту цього культурного центру згадував Захарія Копистенський у „Палинодії" (1622 р.): „Найдовалися при дворі его и мовцы, оному Демосфенови равныи, философове и различныи любомудрцы. Найдовалися и докторове славныи, в греческом, словенском и латинском языках выцвичоныи. Найдовалися и математикове и астрологове превыборныи, межи которыми он презацный математик, философ и астролог Ян Лятос, который календар новый славно зганил и пером доводне през друк доказал, же есть омыльный" [цит. за: 560, с. 325]. І. З. Мицько підкреслює, що „у жодному з культурно-ідеологічних центрів України XVI–XVII ст. не побувало стільки впливових, … високоосвічених особистостей православного Сходу та Балкан. З видатних достойників слід згадати Пелагонського митрополита Єремію, Стагонського єпископа Аврамія Гаціду, архієпископа Кізікійського та Тирновського Діонісія Раллі …, архімандрита Феофана (згодом Єрусалимського патріарха)" [586, с. 543]. Острозька школа синтезувала принципи грецької та латинської наук: у ній навчали слов'янської, грецької, латинської мов, граматики, діалектики, риторики та ін. Серед відомих випускників цієї школи (а таких було 500 осіб) вирізняються своєю діяльністю Мелетій Смотрицький та Петро Конашевич-Сагайдачний.

У кін. XVI–XVII ст. по всій Україні виникають навчальні заклади, що були названі *братськими школами* і набули греко-слов'янського вигляду. Першу таку школу заснувало братство у Львові (1586 р.). Зі статутів шкіл і реєстрів учнів, що збереглися до нашого часу, видно, що братські школи були закладами, приступними для всіх станів: приймали дітей панів, попів і дияконів, ковалів, пекарів, малярів, кравців, кушнірів і навіть дітей старців. У школах до багатого ставилися так само, як і до бідного, про що свідчить четвертий параграф „Порядку школьного" Львівської братської школи: „... богатыи над убогими в школѣ ничим выщим не мають быти, только самою наукою, плотію же равны всѣ, все бо єсми о Христе братія" [560, с. 328]. За зразком Львівської братської школи згодом постало чимало інших братських шкіл у: Перемишлі (1592 р.), Галичі, Городку, Рогатині, Стрию,

Миколаєві, Комарному, Ярославі, Холмі, Красноставі, Замості (1606 р.), Любліні, Більському, Бересті, Володаві, Пинську, Києві (1615 р.), Стрятині, Вінниці, Немирові, Кам'янці-Подільському, Межибожі, Луцьку (1620 р.), Володимирі Волинському, Крем'янці та ін. [99, с. 174–175; 72; 376; 369; 928]. Багато уваги в цих навчальних закладах приділялося вивченню слов'янської та грецької мов, опануванню граматики, яка позиціонувалася як „основаніе перьвое и подошва всѣм хитростем" і навчальним матеріалом якої слугували церковнослов'янська, грецька, латинська і польська мови. Найбільше цінували церковнослов'янську мову як мову православної церкви і духовної та іншої літератури (кн. Андрій Курбський протиставляв слов'янську мову „польской барбаріи"); високе становище посідала і грецька мова як мова константинопольської вселенської церкви, мова „справжньої" церковної науки й філософії, „її роль у слов'яно-руській культурі була аналогічна ролі латинської мови в культурі західній і польській" [560, с. 327]; негативне ставлення до латинської мови в українському суспільстві як до органу католицької церкви і літератури не стало на заваді впровадженню вивчення цієї мови у братських школах; необхідність вивчення польської мови у Польсько-Литовській державі ні в кого не викликала сумнівів, окрім виправданого побоювання тотальної полонізації українців.

При Києво-Богоявленському братстві діяла „школа наук елліно-словенського и латино-польского письма", як вона була названа у грамоті патріарха Феофана 1620 р. Після об'єднання її з Лаврською школою (заснованою П. Могилою в 1631 р.) виник знаменитий в історії української освіти Києво-Могилянський колегіум (1632 р.). Зауважимо, що П. Могила, прагнучи пересадити на православний ґрунт основи західноєвропейської і польської католицької науки, створив школу, яка, залишаючись суворо православною, насаджувала освіту за зразками і програмами західноєвропейських і польських колегіумів, зокрема єзуїтських [560, с. 330, 331]. Із відкриттям Києво-Могилянської колегії освітній і культурний центр з Острога, Вільна і Львова переміщується до Києва, що зумовлено переїздом на запрошення П. Могили до столиці Й. Борецького, І. Трофимовича-Козловського, П. Беринди, З. Копистенського, Т. Земки, Л. Зизанія, К. Саковича, С. Косіва (М. С. Грушевський

гумористично назвав це явище „першим нашествієм галичан на Київ” [цит. за: 544, с. 54]). Мовна політика цього навчального закладу була націлена на досконале володіння латинською мовою, слов’янській мові, як і грецькій, приділялося мало уваги. Д. Т. Блажейовський наголошував, що „Могилянська колегія у 1637 році … не дбала про українську мову, бо Могила і Косів запровадили чужі мови, латинську і польську, як викладові, бо більше корисні, занедбуючи українську …, а опісля дальший їх наслідник на митрополичім престолі запровадив московську, також як більш корисну” [78, с. 188]. З часом колегіум був реорганізований у Києво-Могилянську академію, яка стала видатним центром науки і освіти у всьому слов’янському світі та низці інших країн Європи, про що свідчить хоча б той факт, що в його стінах навчалися студенти з Болгарії, Сербії, Чорногорії, Далмації, Греції, західнослов’янських, арабських та деяких інших країн [72, с. 60]. З огляду на швидке зростання Академії та кількості її студентів була утворена філія у Вінниці, яка згодом перевезена до Гощі на Волині й існувала там до кінця XVII ст. [405, с. 996–997; 929; 187; 695; 872 та ін.].

Сирійський мандрівник Павло Алепський, який є автором найбільшого опису тогочасної України, відзначив високий освітній і культурний рівень українського населення: „Ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони (українці), за малими винятками, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати…” [817, с. 82]. Мандрівника найбільше вражала вправність у читанні дітей-сиріт: „ці діти, численніші від трави, усі вміють читати, навіть сироти. А сиріт і вдовиць дуже багато, бо їхніх батьків убито в безперервних війнах” [923, с. 64]. Велику просвітницьку місію виконували монастирські наставники, серед яких були „люди вчені, законознавці, оратори, що знають логіку, філософію, займаються глибокими питаннями” [923, с. 160]. Зауважимо, що більшість культурних діячів досліджуваного періоду були взірцями освіченості, вони знали по кілька мов і писали ними, зокрема М. Смотрицький – українською, церковнослов’янською, польською, латинською і грецькою мовами, С. Зизаній – українською і польською, Л. Зизаній – українською і російською, П. Беринда, К.-Т. Ставровецький – українською та церковнослов’янською [473, с. 90–97], гетьман Богдан

Хмельницький володів латинською, німецькою, французькою, польською, турецькою і татарською мовами [728, с. 368].

На теренах України досліджуваного періоду були сформовані книгописні осередки, розташовані при монастирях: київські (Печерський, Михайлівський), галицькі (Унівський, Спаський), волинські (Зимненський, Пересопницький), при міських та сільських церквах, при школах, братствах, у маєтках заможних шляхтичів та ін.; основна заслуга цих осередків полягала в поширенні рукописної книги [див.: 352; 98].

Однак рукописні книги не могли вже задовольнити ті великі просвітницькі потреби і завдання, які ставили перед собою діячі культурно-національного руху в Україні кін. XVI–XVII ст., що і спонукало до організації видавничої справи. Зауважимо, що схожою була ситуація і в інших європейських країнах, зокрема у 1574 р. з’явилася перша книга серболужицькою мовою (Будишин); виникають друкарні в багатьох містах Європи, серед яких Торунь (1568 р.), Люблін (1575 р., словенська друкарня), Познань (1577 р.), Банська Бистриця (1577–1578 рр.), Трнава (тс.), Бардіїв (тс.), Рига (1578 р.) та ін. [див.: 377; 380]. Ф. Бекон влучно підкреслив, що друкарство „змінило вигляд і стан світу” [цит. за: 4, с. 58].

Українське друкарство, на думку І. І. Огієнка, було започатковане 1491 р. у Кракові німцем за походженням Швайпольтом Фіолем, який вперше поза етнічним конгломератом на замовлення української громади випустив у світ кириличним шрифтом за зразком західноукраїнських рукописів Часословець і Осьмигласник [647, с. 105, 279]. Пізніше – 15 лютого 1574 р. – у Львові вийшов друком „Апостол” І. Федорова. Ця праця і стала „первістком українського книгодрукування” на етнічних землях [560, с. 339] (у квітні 1575 р. у Львові надруковано „Букварь”). Проте дослідники стверджують, що початком книгодрукування слід вважати 1569 рік – час створення друкарем „Євангелія Учительного” [862, с. 31]. Другим імпульсом у видавничій справі стало видання І. Федоровим в Острозі 18 червня 1578 р. „Азбуки” і 1581 р. – „Острозької біблії” (1256 с.). У 1586 р. Львівське братство організувало свою друкарню, яка швидко розвинула діяльність і дожила як

типографія Ставропігіального інституту до нашого часу (до 1648 р. ця друкарня виготовила 36 книг обсягом 2842 арк. [370, с. 615]).

В. Тяпинський у Несвіжі мав власну друкарню, у якій видав народною мовою „Євангеліє” (1570 р.) для шкільних і народних потреб [914, с. 79]. Упродовж 1604–1606 рр. у Стрятині (Галичина) працювала друкарня Ф. Балабана. Після його смерті (травень 1606 р.) Є. Плетенецький купив („цѣною сребра”) і перевіз „прыпалую пылом” друкарню до Києва, у Лавру, і з 1615 р. почав друкування книг у Києві. Первістком київського книгодрукування став „Часослов”, який був надрукований у Лаврській типографії у 1616 р.; до 1648 р. було вже надруковано 72 книги обсягом 3765 арк. [370, с. 615]. У сер. XVII ст. в Україні діяло 25 друкарень у 17 містах і селах. Спершу було чимало малих приватних видавництв, частина з яких були пересувними [472, с. 150], але поступово видання книжок зосередилося в найбільших друкарнях – Києво-Печерської Лаври, Львівського братства, Михайла Сльозки, Львівського єзуїтського колегіуму [374, с. 319].

Розвиток друкарської справи в Україні характеризувався двома напрямками діяльності: з одного боку, – видання книг церковнослов’янською мовою і рідною українською, а з іншого, – видання навчальних посібників, словників, художніх творів іншими мовами, зокрема латинською [648]. Лише одна друкарня Львівського єзуїтського колегіуму випустила близько 60 книг латинською і польською мовами [351, с. 16]. Зауважимо, що, оцінюючи мову друкованих книжок в Україні кін. XVI–XVII ст., хотілося б відзначити, що з числа взятих на облік книг (до 1648 р.) 18,6% надруковано церковнослов’янською мовою, 13,9% – церковнослов’янською і українською, 11,2% – українською, 26,2% – латинською, 28,7% – польською, 1 книжка – старовірменською літературною мовою (грабар), 1 книжка – вірмено-кипчацькою мовою [370, с. 623, 625; 288]. За обсягом переважають видання церковнослов’янською мовою (75%; пор. польською – 10,2%, латинською – 5,4%, українською – 8,5% до 1615 р. і 9,1% до 1646 р.), що було зумовлено жанровою специфікою самих творів (пор.: літургійні книги, пам’ятки патристики, написані церковнослов’янською, і тези, диспути, панегірики – польською і латинською

мовами) та тим статусом і функцією, яку виконувала ця мова в українському суспільстві.

Ці факти свідчать, що період XVI–XVII ст. в Україні характеризується „найскомплікованішою у Європі (якщо не в усьому світі)" [636, с. 1] мовною ситуацією, оскільки „мови маніфестували змагання різних ідеологій (християнської схоластики і гуманізму) і політико-економічних систем (розрослого феодалізму і новопосталого капіталізму). Мови ставали протилежними світами і передвісниками народження нового світобачення, чи то концепції світу" [911, с. 332; 912, с. 74].

У XVI–XVII ст. в Україні, як стверджує О. А. Купчинський, активно розвивалися і застосовувалися різні мови, які належали до відмінних мовних систем, мали різну структуру і відрізнялися як походженням, так і характером використання; це були українська (руська), церковнослов'янська (слов'янська), грецька, латинська, гебрайська та ідиш, вірменська, турецька, кипчацько-татарська, польська, німецька, угорська, італійська, французька та ін. [504, с. 205]. Межі і сфери функціонування багатьох мов „немалою мірою формувала конфесійна ситуація в українських землях" [636, с. 1], оскільки у XVI ст. духівництво становило 10% населення України, зумовлюючи суттєвий вплив на суспільство і визначаючи його ідеологію [652, с. 69; 912, с. 349–442]. В. В. Німчук наголошував на актуальності розгляду мовної політики досліджуваного періоду в контексті розгляду церковно-релігійної ситуації в Україні: „Проблема зв'язку мовної та церковно-релігійної ситуації в Україні кінця XVI–XVII ст. … в усій повноті в лінгвістиці ніколи не ставилися ні в дореволюційних, ні в радянських дослідженнях з історії літературної мови. Ми прагнемо намітити шляхи її вивчення" [636, с. 1; див. також: 504, с. 202–218; 912, с. 374–402]

Перед кожним українцем кін. XVI–XVII ст. стояв мовний вибір, зумовлений низкою причин і обставин, на які вказує Ю. Шевельов: „У дво- чи багатомовних суспільствах … мовець у кожному конкретному випадку має вибрати, котрі з відомих йому мов ужити. Вибір зумовлюють юридичні, політичні, історичні, етнічні та інші чинники. А особливо, коли, – як у випадку української мови – більшість (українці) перебувають під владою меншостей …, мовне питання неминуче перестає

бути тільки лінгвістичним питанням, чи, краще сказати, безпосередньо лінгвістичним, а стає також – і то часто насамперед – питанням політичним, соціяльним і культурним. Дослідник мусить показати не лише, як розвивалася мова, а й *чому* саме так. *Чому* зумовлене, з одного боку, можливостями, забезпеченими мові, а з другого, обмеженнями, накладеними на неї, чи то законодавчими чи суспільно-історичними” [1002, с. 7].

На думку І. Д. Фаріон, строкате, суперечливе, химерне Бароко, розквіт якого в українській культурі припадає на кін. XVI–XVIII ст., розігрувалося на не менш барвистому і строкатому мовному тлі: як літературні мови вживають церковнослов’янську (словенську [912, с. 172–182]), книжну українську (проста мова [912, с. 200–210; 652, с. 12, 15; 692; 999, с. 719], руська [912, с. 188–200]), польську, меншою мірою грецьку і народну українську, яка проривалася в літературні сфери через побутове віршування, інтермедії, козацькі думи та як компонент книжної української [911, с. 335] (пор.: твердження В. В. Німчука про функціонування чотирьох літературних мов: української, церковнослов’янської (місцевої редакції), польської, латинської (у другій половині XVII ст – і грецької) [636, с. 1; див. також: 563]). Зауважимо, що староукраїнські книжники слов’яноруську мову („слов’яноукраїнська церковнослов’янська, тобто старослов’янська, що протягом багатьох століть зазнавала східнослов’янського впливу” [954, с. 79]) називали ще „языкомъ словянскимъ, словенскимъ, славенскимъ, словѣнскимъ”, а книжну українську – „руський (рускїй, роський, роскїй) язык, діалектъ”, „простый язык”, „проста мова”, „рѣчъ проста” (пор.: Кирило (Транквіліон) Ставровецький вказує на використання у своєму творі „Зерцало богословїи” двох мов „просты(и) языкъ и словен(ь)скїй”, аргументуючи свій вибір: „Та причина естъ: по-словен(ь)ску сѧ клали слова бг҃ословцувъ и доводы писма ст҃го, а другоє, ижъ слова никоторїи словенїского языку трудныи на простыи … и мнѡго таковы(х) найдуєтсѧ” [Зерц. 3., 5 нн.]). Дослідники зауважують, що в оригінальних писемних пам’ятках ІІ пол. XVI ст. чітко не простежується хронологічне розмежування таких самоназв як „руська” та „проста” [629, с. 132; 630]. Провідною тенденцією української літературно-писемної мови XVI ст. є

утвердження її на народній основі; до сер. XVI ст. книжна українська мова потіснила слов'яноруську навіть у жанрі конфесійної літератури [954, с. 79].

М. Смотрицький у передмові до „Граматики" встановлює чітку ієрархію мов досліджуваного періоду: грецька, латинська і слов'янська становлять трійцю священних мов, що мають усталені граматичні норми; руську і польську слід використовувати в перекладах і тлумаченнях для зручності менш освічених людей [цит. за: 921, с. 217].

Важко погодитися зі словами О. Є. Пахльовської, яка, аналізуючи мовну ситуацію в Києво-Могилянській академії, говорить про „рівноправність церковнослов'янської, давньоукраїнської, латинської, польської і грецької мов, що характеризує тогочасну українську ментальність як винятковий феномен. Це означає, що Україна цього періоду належить до латинсько-слов'янського симбіозу" [685, с. 24]. Однак у цьому „симбіозі" роль першої скрипки на правах державної і літературної мови посідала польська, на правах мови науки і судочинства – латинська, на правах священної і містичної мови – оберега східно-візантійської традиції – церковнослов'янська, а народна мова лише торувала дорогу у престижні сфери життя [911, с. 356]. Як свідчить П. Й. Горецький, у ІІ пол. XVI ст. „мова проста" починає вже служити допоміжним засобом у шкільному навчанні при вивченні самої „словенської мови" [203, с. 10]. Підтвердженням цієї тези слугує норма „Уставу" Львівської братської школи: „На первѣй научивши ся складовѣ лѣтеръ, потомъ грамматику учатъ, при томъ же и церковному чину учатъ, читаню, спѣваню. Также учатъ на кажды день, абы дѣти единъ другого пыталъ по грецку, абы ему отповѣдалъ по словенску, и тыжъ пытаются по словенску, абы имъ отповѣдано на простой мовѣ" [928, с. 420].

Соціолінгвістична картина кін. XVI–XVII ст. була вкрай напруженою для мовців, на чому наголошує М. П. Драгоманов: „І дух пропаганди, і притаманна часу Реформації увага до народних мас спонукали тогочасних письменників лишати латину і церковнослов'янщину для руської [мови – *С.Г.*]; хоча, з іншого боку, необхідність звертатися до європейської суспільної думки змушувала ворогуючі релігійні і політико-національні партії писати і латиною, а нападки католиків і

протестантів на незрозумілість церковнослов'янської мови і сильний вплив на тодішню церковну мову західної Русі чужих слів змушували багатьох ревнителів православ'я вивчати й обробляти свою церковну мову і священні книги і при цьому звертатися для перевірки до мови грецької" [320, с. 18].

Варто вказати ще й на різну стильову та жанрову презентацію літературних мов, яка в пізніший період, як стверджує Є. Ф. Маланюк, мала негативні наслідки: „отой мовний дуалізм доби Бароко, ц.т. існування (й співіснування) мов літературної („високого стилю") та людової („низького стилю"), відіграв свою досить трагічну – з погляду культурного процесу – ролю пізніше, а саме: довів до розриву мовно-культурної традиції „високого стилю" (травестована „Енеїда" Котляревського – 1798 р.). І лише генієві Т. Шевченка пощастило в ХІХ ст. піднести т. зв. народну мову до височини вповні літературної" [544, с. 56–57].

У XVI–XVII ст. українська шляхта змушена була вести постійну боротьбу за руську мову, намагалася забезпечити розвиток своєї мови і тим самим убезпечити Русь від втрати власної ідентичності, про що свідчить акт Люблінської унії від 5.06.1569 р., підписаний королем Сигизмундом Августом: „На прохання всіх станів позоставляємо, що по всяких їхніх судових справах, як назви, вписи до книг, акти й усякі їхні потреби, так і наших судів гродських і земських, як і з нашої коронної канцелярії наші декрети, і по всіх наших коронних потребах королівських і земських листи до них не яким иншим, а тільки руським письмом мають бути писані й проваджені на вічні часи" [Volumina Legum, t. II, s. 753, 764: цит. за: 647, с. 101]. Однак подібні розпорядження не виконувалися: сам король у своїх канцеляріях писав польською мовою до українців. Тому українська шляхта не раз зверталася до польського короля з петиціями виконувати свої ж розпорядження (1571 р. – сейм у Києві). Брацлавська шляхта відмовилася виконувати розпорядження короля Речі Посполитої Стефана Баторія 1576 р., написане польською мовою, вимагаючи: „… до насъ листы съ канцелерии вашой королевской милости рускимъ писмом выдавати росказати рачилъ" [Акты, III, 187]. На Варшавському сеймі 1590 р. українські посли відстояли „Поправу прав Воєводств Волинського, Брацлавського й Київського": „Щоб статути для тих воєводств, за їхнім правом, писалися руським язиком і

письмом, не мішаючи слів латинських” [Volumina Legum, t. II, s. 1340: цит. за: 498, с. 16; докладніше про польсько-руське мовне дипломатичне протистояння див.: 912, с. 284, 298]. Відстоював „діялектъ слов’янський” і П. Могила, який у листуванні та творчій діяльності послугувався руською мовою (пор.: із 19 його творів лише „Літос” написано польською мовою, решта – руською і церковнослов’янською), переконував у необхідності проводити богослужіння рідною мовою, оскільки виголошення літургічного чину чужою мовою є збиткуванням над віруючими [930, с. 372].

Збережені писемні пам’ятки свідчать про порушення польських привілеїв (1569 р., 1591 р., 1638 р., 1681 р.) щодо гарантії використання руської мови; статистику таких порушень наводить Ю. Шевельов: із 17 книг муніципальних і судових документів, написаних у період з 1582 р. і по 1776 р., 130 – польською мовою, 25 – змішаною польською і латинською, 13 – змішаною українською і польською, 3 – українською, 1 – латинською [999, с. 718].

В епоху П. Могили, після виходу граматики Мелетія Смотрицького, відбулася, на думку П. Г. Житецького, „міцна взаємодія між мовою книжною – слов’яно-руською і народною. Плодом цієї взаємодії була *книжна українська мова*, що мала задовольняти як людей більш книжних своєю граматичною правильністю, так і людей менш книжних своєю загальною доступністю. Письменники українські називали її *роською мовою*, *російським язиком*, іноді ж просто – *язиком руським*” [337, с. 48].

Утвердження книжної української мови відбувалося і через конфесійну літературу, долаючи тогочасні мовні і соціальні стереотипи (К. Ставровецький накликав на себе „лютую брань през(ъ) ч҃лкωвъ нѣкоторыхъ малоумныхъ и зазросливыхъ … неб҃лагодарныхъ и простотою глупства помраченыхъ” [УЄ Ст, І зв. нн.]), побоювання конфесійно небезпечних перекручень у процесі перекладу („иже прекладанїємъ зъ давныхъ пословицъ на новыя помылка чинится немалая” [УЄ № 552]). У кін. XVI ст. побачили світ переклади „простою” мовою: Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр., Крехівський апостол 60-х рр. XVI ст., Волинське євангеліє 1571 р., Новий Завіт (у перекладі Валентина Негалевського 1581 р.) та ін. [954, с.

80]. Подібні видання були нагальною потребою того часу і зумовлені важкістю сприйняття цих текстів церковнослов'янською чи грецькою мовами („языкъ славенскїй … тру(д)ности теж(ъ) словъ до вырозумѣнѧ темны(х) многїи в(ъ) собѣ маєт(ъ)" [ЛБ, 3], „то длѧ лєпшо(г)[о] вырозоумлєнѧ людоу хр(с)тіанского посполитого" [ПЄ, 392]). І. І. Огієнко, аналізуючи Крехівський апостол 1560 р., зауважував: „Духовенство … стало пильнувати чистоти тієї мови, якою говорило в церкві й писало богословські книжки, на цьому дуже виграла українська мова; вона сильно зросла й літературно вигладилася на самий навіть XVI вік. Уже під кінець цього століття богословська література, писана доброю українською мовою, набрала показних розмірів. З того часу … вже на широку міру усталилася українська літературна мова, і в цім була величезна заслуга передусім реформації" [652, с. 58–59]. Використання української мови в церковно-богословській сфері було суголосне загальноєвропейським тенденціям: у 1555 р. на Польському Сеймі значна кількість депутатів вимагала, щоб служба Божа у костелах відправлялася „народною" мовою („ut cultus divinus lingua vernacula publice in templis perageretur, quod Bulgaris eadem cum Polonis lingua utentibus olim a Sede Apostolica concenssum esset" // „щоб служба Божа надалі здійснювалася у храмах на виду в усіх рідною мовою, що дозволив Папський Престол болгарам, які користуються тією ж мовою нарівні з поляками" [Diariusze, 104]).

У XVI–XVII ст. книжна українська мова функціонально збагачується: вживається як актова мова [956; 949; 958], використовується в полемічному, ораторсько-проповідницькому, художньому, літописному письменстві, частково (порівняно з іншими жанрами) з'являється і в житійній літературі, що особливо віталося в українському суспільстві: „Триωдь постная" (1627 р.) була двічі перевидана (1640 р., 1648 р.), оскільки містила перекладені Т. Земкою з грецької на староукраїнську мову всі синаксарі і деякі статті, призначені для повчального читання [Тит, 179–180]. В. Н. Перетц наголошував, що ці переклади користувалися великою популярністю і були широко представлені в різних рукописних збірниках XVII ст. [692, с. 44–45; див. про розвиток руської мови: 593; 825]. П. Беринда підкреслював правомірність використання книжної української мови в цій сфері:

коли можна перекладати Святе Письмо із староєврейської мови на грецьку, а з грецької на старослов'янську, то можна перекладати його й на староукраїнську, як він пише, „на россійскую бесѣду общую" [Тит, 178].

Зауважимо, що українські книжники протиставляли церковнослов'янську мову українській літературній „не як її стилістичний варіант, а як окрему систему" [756, с. 111], підкреслюючи її потенціал, свідченням чого є видання низки перекладних (тлумачних) словників, серед яких „Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ словъ просто съ предисловіемъ архимандрита Амфилохія" (II пол. XVI ст.), „Лексис" Л. Зизанія (Вільна, 1596 р.), „Лексикон словенороський" П. Беринди (Київ, 1627 р.), Семимовний словник (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський) (I пол. XVII ст.) та ін.

Велику роль у розвої книжної української мови досліджуваного періоду відіграли письменники, культурні та духовні діячі [800]. Однак, як зауважив П. Г. Житецький, часто вченість письменника ставала „обернено пропорційною народності його мови. Багато залежало й від предмета мови: чим далі він стояв від життя, тим менше вважалося можливим говорити про нього звичайною мовою. На цих відношеннях предмета до вченої ерудиції письменника виникали різні вагання в бік книжного або народного ладу мови. Звідси стилістична різноманітність книжної української мови, підтримувана індивідуальністю письменника, тим чи іншим складом розуму, тими чи іншими душевними навичками та вподобаннями" [337, с. 58].

Виняткове становище в тогочасному українському суспільстві посідала церковнослов'янська мова, яка „вважалася недоторканною власністю всього православного слов'янства, на відміну від латинської мови, яка була органом католицицького слов'янства" [337, с. 22]. „Високою" в усіх православних слов'янських народів була саме церковнослов'янська мова, що пояснюється, на думку Я. Д. Ісаєвича, їхнім прагненням спертися на давні традиції вітчизняної культури, адже в період „другого церковнослов'янського впливу" південнослов'янські орфографічні норми, почасти і південнослов'янська лексика, приймалися східними слов'янами саме через свою архаїчність. Потяг до архаїки

можна пояснити тим, що в умовах зростання етнічної свідомості виникла потреба шукати „свою античність”, корені власної самобутності. Вірність традиції, збереження її споконвічних надбань розглядалися як найкращий спосіб не піддатися денаціоналізаційному натискові іноземних культурних впливів [375]. У XVI ст. церковнослов’янська мова „була досить занедбана” [758, с. 64] (пор.: „Сказую вамъ тайну великую, яко діяволъ толикую завись имаетъ на славянскій языкъ, же ледво живъ отъ гнѣва; радъ бы єго до щеты погубилъ, и всю борбу свою на тоє двигнулъ, да єго обмерзить и въ огиду и ненависть приведеть” [Виш, 23]). У досліджуваний період, на думку І. І. Огієнка, знання церковнослов’янської мови „знизилося до такого рівня, що розуміли її лише декотрі. І хто ж тоді мав дбати про добрі знання тієї мови, якщо духівництво було малоосвічене, а інтелігенція множила лави віровідступників? Від XVI століття маємо в розпорядженні непоодинокі докази повного занепаду знання церковної мови” [653, с. 12], зокрема Франциск Скорина вказував на те, що церковнослов’янські вирази є малозрозумілими для звичайних людей („неразумныи простымъ людемъ” [139, с. 30]), Василя Тяпинського обурює малоосвіченість шляхти та духовенства, ігнорування ними церковнослов’янської мови („Хто з віруючих міг би втриматись від сльоз, бачачи таку кару божу, бачачи таких величних князів, таких поважних панів, що так забувають свою славну мову … А що може бути ще смутнішим, ще гіршим, ніж оті, що поміж ними звуться духівниками й вчителями, відверто скажу – найгірше знають ту мову, найгірше її розуміють, навіть не навчаються”, що призводить до того, що „… навіть верстви інтелігенції у 1581 році не знали своєї церковної мови” [653, с. 13, 14]), П. Камінський у „Манускрипті …” критично схарактеризував мовне тло практики священиків: „Руською мовою так бридяться, що в цілій унії не почуєш руської проповіді; по-польськи теж ледве хто вміє; всі говорять по-уніятськи. І слушно: як церемонії мішані з грецьких і латинських, так і мова з польського й руського мішана; у всім мішана, приміром: pudź do okna – пайзі к вакну; wiatr – віцєр; drzewo – дзєрєво; będzie – будзє” [Кам, 263].

І. П. Чепіга зауважувала, що „і хоч у південно-західній Русі в XVI – першій половині XVII ст. церковнослов’янська мова не відігравала помітної ролі в

суспільному житті, а в більшості існуючих писемних жанрів панувала книжна українська мова, однак представники українського письменства бачили різницю між мовою високою, богослужбовою, і приземленою „простою”, намагаючись підняти авторитет мови культової писемності. Вони розуміли об’єднуюче значення церковнослов’янської мови для східних слов’ян” [954, с. 82; див. також: 951]. Чеський граматист Я. Благослав зазначав у своїй „Граматиці”: „[для передачі Божого слова] не годиться вживати абиякі, легкі, корчемні слова, що закон Божий не для того перекладений чеською мовою, щоб його тільки пастухи на пасовиську читали, знаходячи в ньому звичайну для себе мову, але більше для того, щоб він у суспільному зібранні богобоязливих людей різних станів з великою поважністю як воля або право свого найвищого цісаря і володаря всього живого читаний був і щоб гідно в їхніх вухах звучав” [цит. за: 758, с. 100]; отже, повага до культової мови, що була вищою над людською буденністю, існувала в усіх народів.

Церковнослов’янську мову зазначеного періоду П. Г. Житецький маркував „літературним фокусом”, „уніформою для всіх народних наріч, що звільняла як письменника, так і читачів від безпосереднього знайомства з цими наріччями … розрахована не на саму тільки Україну, а й на інших слов’ян грецького сповідання” [337, с. 22]. Перевага слов’янської мови полягала в досконалій структурі, яка була наближена до грецької мови, про що зазначає З. Копистенський: „Безпечнѣйшая есть рѣч и увиреннѣйшая философію и феологію славенским языком писати и з грецкого переводити, нижли латинским, который оскудный есть, же так реку – до трудных высоких і богословских рѣчей недовольный и недостаточный” [цит. за: 560, с. 328] Провідні культурні діячі того часу підкреслювали достоїнства церковнослов’янської мови і возвеличували її з-поміж інших, зокрема: П. Беринда характеризував церковнослов’янську мову як „широкїй и великославниый язык словенскїй ... ты(м) ѧзыко(м) в(ъ) Великой и Малой Рѡссїи, в(ъ) Сербїи, Болгарїи и по ины(м) сторонам(ъ) ѡ(т)правую(т)” [ЛБ, 3]; Т. Земка називає церковнослов’янську мову „дїялектом пространным”, „и всѧкоѧ бл͠г(д)ти и сладости преисплънен-наго” [Тит, 25]; М. Смотрицький зауважує, що церковнослов’янська мова є „языком … зацнѣйши(м), пе(н)кнѣйши(м), звѧ(з)нѣйши(м), супте(л)нѣйши(м) и

достато(ч)нѣйши(м)” [цит. за: 954, с. 84]; І. Вишенський „словенский язык” називав „плодоноснѣйший от всѣх языков и богу любимший”, „честнѣйший ест и от еллинскаго и латинскаго”, „истинною, правдою божиею основан, збудован и огорожен есть и ничтоже другое ухищрение в себѣ не имѣет, толко простоту и спасение рачителю словянского языка еднает” [Виш, 23, 24, 194], він закликав „книги церковные всѣ и уставы словенским языком друкуйте” [Виш, 23].

Підвищенню статусу церковнослов’янської мови сприяли і самі книжники, які постійно підкреслювали її зв’язок із грецькою мовою; разом із староєврейською ці мови „вважалися священними мовами, оскільки були першопочатковими мовами Біблії” [954, с. 82] (пор.: „того сутъ книги церковныи бг҃одухновенными мужами з(ъ) грецкогѡ языка на словенскїй преложоныи”, „Євангелїє учительноє … по-грецку написаноє, а тепе(р) повторе ново з грецкого и словенского языка на рускїй преложоноє” [Тит, 370–371, 321]). Як зауважує І. Д. Фаріон, „атрибутивний лінгвонім „сло(а)венскїй языкъ” у досліджуваний період відображає сприйняття духовною елітою церковнослов’янської мови не лише як сакральної та ієрархічно рівної за своїм релігійним статусом з грецькою мовою, але й опозиційної до латинської мови” [913].

Однак у суспільстві поширювалася й інша думка, висловлена єзуїтом П. Скаргою у книзі „O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckiem od tej jedności odstąpieniu” (Вільно, 1577 р., друге видання – 1590 р.), зокрема, що греки обманули Русь, не давши при хрещенні своєї мови, а церковнослов’янській бракує усталених граматичних і лексичних норм, без чого вона не придатна для наукових цілей. П. Скарга вважав, що лише латина і грека з їхніми традиціями й усталеними граматичними формами мали виконувати культурно-наукові та конфесійні функції [921, с. 213]. Він стверджував, що не було ще на світі і не буде ніякої академії чи колегії, де б богословіє, філософія та решта вільних наук викладались іншими мовами; зі слов’янською мовою ніхто не може стати вченим; нема й не може бути граматик і словників, потрібних для вивчення цієї мови [560, с. 321]. Своєрідною відповіддю на подібні звинувачення стало видання І. Федоровим у 1581 р. повного тексту Біблії (Острог) церковнослов’янською мовою, яка протягом двох століть була

„єдино вживаною версією Святого Письма” і „стала зразком церковнослов’янської мови на всі наступні часи” [739, с. 97, 98], а також видання „Грамматіки доброглаголиваго еллино-словенскаго языка” (1591 р.), підготовленої учнями Львівської братської школи під керівництвом викладача-грека Арсенія Еласонського [див.: 639, с. 44–68], яка „практично показала рівноцінність грецької і слов’янської мов на граматичному рівні” [954, с. 85]. Уперше „кодифікацію церковнослов’янської мови” [954, с. 86] було здійснено Л. Зизанієм у праці „Грамматіка словєнска. Съвершенна(г) искүства осми частій слова, и иных ну(ж)дны(х). Новѡсъставленна Л.Z.” (Вільно, 1596 р.), а виклад повного граматичного курсу цієї мови зробив М. Смотрицький („Грамматіки славенскиѧ правилное сѵнтаґма. Потщанїємъ МногогрѢшнаго Мніха Мєлєтїѧ Смотрискогѡ”, Єв’є, 1618 р.). На думку В. В. Німчука, в останній праці подано „кодифікацію старослов’янської мови *пізнього періоду*” (виділення – Г.С.) [639, с. 134], тобто *мови церковнослов’янської в її східнослов’янському варіанті*. „Праця М. Смотрицького … не мала собі рівних у слов’янському світі. З її появою ніхто вже не міг принизити церковнослов’янську мову як таку, що не має своєї граматичної теорії” [954, с. 86].

Зауважимо, що незважаючи на усталеність церковнослов’янської мови в культових конфесійних творах, у XVII ст. не відбулося її значного поширення на інші літературні стилі (окрім історичних творів: „Синопсис” Іннокентія Гізеля, Густинський літопис [337, с. 30]), що дало підставу Л. А. Булаховському назвати її „завмерлою стихією” [112, с. 231]. Перемога народної стихії в церковнослов’янській мові Пересопницького євангелія, Крехівського апостола спричинила „рух, названий в історії нашої мови церковнослов’янською реакцією. Церковнослов’янізми знову набирають прав громадянства і завойовують жанр за жанром: церковну літературу, драму, вірші, наукові книжки тощо, лишаючи народній мові кінець кінцем тільки царину гумору, сатири і лише почасти ліричної пісні” [999, с. 468]. Хвилеподібна церковнослов’янізація українського мовного простору продовжилася і в наступний період, на чому наголошував Ю. Шевельов: „З Котляревським починається нова хвиля визволення від церковнослов’янізмів, доходячи свого вершка в раннього Шевченка („Кобзар” 1840 р.). Але в своїх дальших творах, особливо останніх (після

1856 р.), Шевченко знову щедро впроваджує в українську літературну мову церковнослов'янізми, а П. Куліш не тільки робить це практично, ба й гаряче боронить теоретично" [999]. Послаблення позицій церковнослов'янської мови відбувається „якраз у ті часи, коли український народ стояв на переломі від етнографічної маси до національности – і шукав доказів своєї окремішности саме в своїй етнографічній чистоті", а наступ – „тоді, коли цей рух бував розбитий і штучно зупинений (кінець XVI ст.), або навпаки, коли він досягав свого – і народ підносився на рівень нації – якщо не в реальному тривалому державному існуванні, то бодай у свідомості" [999, с. 469–470].

Аналізуючи специфіку церковнослов'янської мови кін. XVI–XVII ст., П. Г. Житецький підкреслював, що „зберігалася … лише видимість церковнослов'янської мови, яка вважалася пишним одягом думки, завжди зверненої до матерій більш-менш поважних. Це був ветхий одяг старого батька на молодому організмі юнака-сина. Одягнуто його було почасти з необхідності, почасти з переконання в тому, що він може викликати пошану і повагу тих людей, які звикли цінувати в людині не стільки особисті гідності, скільки її спадкові права" [337, с. 45; див. також: 340].

Не варто забувати, що „старослов'янська, або церковнослов'янська (староболгарська), мова … була протиставленням, опорою в боротьбі проти польско-латинської мовної експансії XV – першої половини XVII ст." [71, с. 5].

Суперечливе ставлення до польської мови різних верств українського соціуму було зумовлене загальною політичною, культурною, релігійною й ідеологічною ситуацією, що склалася в Україні досліджуваного періоду. Берестейська унія 1596 р. окреслила вектор поступу України, яка до того була на роздоріжжі: „Спір між прихильниками православ'я та унії служив лише гаслом для велетенського змагання двох світоглядів – східно-консервативного та західно-поступового, що, крім релігії, охоплювали цілий ряд інших чинників, таких як національне настановлення, політичну та культурну орієнтацію" [587, с. 240]. Привілейованому становищу польської мови в українському суспільстві XVI–XVII ст. сприяло безпосереднє контактування українців з поляками [71, с. 15], католицька експансія шляхти,

світоглядна нестабільність православного духовенства, панування польської мови в освітній сфері, книгодрукуванні, літературі, релігії та ін. І. Д. Фаріон зауважує, що мовний код документів соборів Львівської єпархії XVI–XVIII ст. слугує промовистою характеристикою тенденцій у мовній свідомості духівництва спершу православного, відтак унійного: документи укладали трьома мовами – староукраїнською (руською) (27), польською (56) та латинською (4) [912, с. 380]. Зауважимо, що у ІІ пол. XVI ст. польська шляхта у Львові становила 45% місцевої шляхти, у Белзькому воєводстві серед шляхти польська становила 79%, українська – 15%, волоська – 4%, інших етносів – 2% [100, с. 38–39]. Єзуїтська ідеологія легко насаджувалася через численні освітні центри, серед яких чи не найпотужнішим була відкрита у 1570 р. єзуїтська колегія у Вільні, яка у 1579 р. отримала статус академії. Такі навчальні („ідеологічні”) заклади відкривалися в багатьох містах України, зокрема: 1571 р. – у Ярославі, 1608 р. – Львові і Луцьку, 1611 р. – Кам’янці-Подільському, 1635 р. – Новгороді-Сіверському [474, с. 33].

Від поч. XVII ст. численні тексти полемік, листи православні та уніати-русини писали переважно польською мовою або ж свідомо перекладали свої твори польською мовою, прагнучи „зробити їх зрозумілими й для тих, проти кого вони були спрямовані” [954, с. 91], „хоча в цих полеміках порушувалися питання збереження своєї „руської” самобутності всупереч загрозі католичення-спольщення” [626, с. 247]. Ю. Шевельов наголошував: „Бажаючи врятувати свою культуру від польського наступу, наші церковнослов’янізатори в дійсності самі сприяли остаточному перерванню процесів нормального розвитку літературної мови і тим самим проти своєї волі готували ґрунт для дальшого посилення полонізації”; учений підкреслював, що „глибиною опанування польщизною функцій літературної мови” стало використання польської мови в полеміці на релігійні теми [999, с. 465, 718], напр.: двома мовами вийшли „Апокрисис, албо ОтповѣдЪ соч. Христофора Филалета” (Вільно, 1597 р. – пол.; Острог, 1599 р. – руськ.), „Казаньє святого Кирила, патріархи ієрусалимского, о антіхристѣ и знаках єго. З розширенієм науки против єресей розных” Стефана Зизанія (Вільно, 1596 р.), „Антиризис против Христофора Филалета” Іпатія Потія (1599 р. – руськ., 1600 р. – пол.); польською

мовою написані: „θρηνος, to jest Lament…” М. Смотрицького (Вільно, 1610 р.), „Λιθος, або Kamień…” П. Могили (Київ, 1644). „Мовна строкатість” літературних творів кін. XVI – I пол. XVII ст., на думку І. Я. Франка, сприяла „ослабленню того сильного національного почуття, яке почало було вироблятися у період перед 1648 роком” і шкодила „правильному розвитку літературної мови Руси”: „Одні, як Гізель, застосовували поряд з польською тільки церковну мову, інші пишуть лише по-польськи, ще інші, як Галятовський, застосовують поряд з польською тільки південноруську літературну мову, інші ж, як козацькі літописці, пишуть винятково цією останньою, або ж, як Єрлич, тільки по-польськи, або, як автор густинської хроніки, лише по-церковному” [920, с. 354–355].

Намагання українців витіснити польську мову (а разом з нею і латинську) зі сфери діловодства та судоустрою (1569 р., 1571 р., 1577 р., 1645 р.) були почуті de iure: уряд гарантував ужиток руської мови у цих сферах лінгвофункціонування (привілеї 1569 р., 1591 р., 1638 р., 1681 р.). Однак, „… якщо польські королі і підписували толерантні документи, вони й не думали їх виконувати, бо менталітет польської державної структури цього не дозволяв” [723, с. 291], тому „… через ігнорування урядовцями як вимог української шляхти, так і власне гарантій польська мова (вкупі з латиною) невдовзі стала офіційною de facto” [999, с. 718]. А. Мартель засвідчує, що вже від сер. XVII ст. польська мова починає ширитися чимраз сильніше в Україні і Білорусі, витискаючи поступово дотепер тут панівну книжну мову з усіх царин її вжитку, – від ділової мови починаючи і мовою теологічних трактатів кінчаючи [1089, с. 39; див. також: 509]. Причиною такого переходу, на думку вченого, яку поділяє Ю. Шевельов, було те, що греко-церковнослов’янська культура … в ту пору лишилася цілком осторонь нового ренесансного руху, тоді як Польща, країна Рея і Кохановського, не згадуючи poetas minores, переживаючи саме в цей час золотий вік своєї літератури, була провідницею на схід Європи європейського ренесансу [1001, с. 457].

П. Г. Житецький стверджував, що від аналізованого періоду „бере свій початок значна частина полонізмів у книжній українській мові, від яких не вільні були українські письменники не тільки за часів польського державного режиму, але

навіть і тоді, коли цей режим відійшов уже у вічність. Є деяка польська домішка і в самій народній українській мові” [337, с. 51; див. також: 71, с. 14]. Українські писемні пам’ятки досліджуваного періоду фіксують сліди потужного впливу польської мови: „Більш відчутний він … в діловій і полемічній літературі, менш – у релігійно-культовій і художній. Польським вливом охоплена як лексика виробничо-професійна …, суспільно-економічна …, суспільно-політична …, адміністративно-юридична …, так і церковно-культова і побутова …” [71, с. 15–16; див. там само: про полонізми в Пересопницькому євангелії і Крехівському апостолі]. М. Л. Худаш, досліджуючи ділові документи Львівсього Ставропігійського братства кін. XVI – поч. XVII ст., зазначив, що полонізми в загальній кількості словесних знаків пам’яток того часу даного жанру займають близько 15–17%. Цей вплив дослідники кваліфікують як „більш зовнішній, ніж внутрішній, органічний”, оскільки він більше торкнувся лексичного складу, майже не або мало зачепивши її граматичну будову; він торкнувся тих лексичних груп, де українська мова або не мала своїх знаків вираження, або мала в недостатній кількості, яких не вистачало для передачі нових понять або їх відтінків [71, с. 16].

І. П. Чепіга „другу половину XVI і першу половину XVII ст. в історії української літературної мови щодо інтенсивності мовних запозичень, зокрема західнослов’янських елементів у лексиці, в основному полонізмів і запозичень з інших мов через польське посередництво” порівнює „хіба що з Петровською епохою в російській літературній мові” [954, с. 91]. Подібна мовна ситуація, як підкреслював Ю. Шевельов, „звичайно призводить до великого числа мовних позичень, особливо в лексиці, *але не до цілковитого відходу від своєї мови*” (виділення – Г.С.) [1001, с. 462–463]. Слід усвідомлювати, що „польські запозичення свідчили не про бідність староукраїнської мови, вони були даниною часу” [954, с. 92], прикрасою мови і доказом знайомства письменника з „ученою літературою”.

Помітну роль у мовно-культурному житті України досліджуваного періоду відіграла латинська мова, „універсальне значення якої не потребувало жодних спеціальних обґрунтувань, оскільки вона продовжувала бути загальноєвропейською культурною мовою, і в цьому відношенні її статус не змінився порівняно з

середніми віками” [848, с. 152]. Щоб збагнути статус латинської мови в Україні досліджуваного періоду та усвідомити ставлення пересічних громадян до неї, необхідно знати передісторію знайомства українців з латинською мовою, слід якої губиться в економічних та дипломатичних контактах верхівки Галицько-Волинського князівства XIII – I пол. XIV ст. зі своїми західними сусідами – поляками, угорцями і чехами. Саме на цей час, на думку О. А. Купчинського, припадає поява латинськомовних документів, що виходили з канцелярій галицько-волинських князів і були адресовані спершу переважно на захід, а далі, ймовірно – і для внутрішнього обігу в якості надавчих привілеїв, складених відповідно до усталеного латинського формуляра аналогічних актів Чехії, Угорщини та Польщі [503, с. 25–45]. Вже з II пол. XIV ст., коли розпочинається майже піввікова боротьба за „галицьку спадщину”, природними носіями латинської мови стають іноетнічні групи населення – городян і рицарів, які переміщаються із Силезії, німецьких земель, Угорського королівства та Польщі на терени спустошеної війнами Галицької Русі, закладаючи тут основу майбутнього строкатого поліетнічного суспільства [575, с. 5]. Латинська мова в Галицькій Русі знаходить своє застосування у трьох сферах: 1) *міській-магістратській*: у містах, які отримували магдебурзьке право, документація велася латинською мовою (перший відомий акт самоврядної громади міста Володимира 1324 р., написаний латинською мовою) [1021, с. 78]; 2) *церковній*: на теренах України створюються єпископські кафедри, при яких відкривалися „соборні школи” для підготовки помічників у богослужінні. Перша єпископська кафедра була створена у Львові у 1371 р., у Перемишлі – 1375 р.; наприкінці XV–XVI ст. соборних шкіл нараховувалося в Перемишльській дієцезії – 12, Львівській – 9, Холмській – 5; більшість із них у другій половині XV ст. набули статусу шкіл-колоній Краківського університету під спільною опікою єпископа і магістрату, розширивши навчання до „семи вільних мистецтв” західноєвропейської середньої школи, тобто тут викладали латинською мовою як єдиною мовою тогочасної освіти [1023, с. 267–269]; 3) „*земській*”, тобто *шляхетській сфері публічного побуту*: спершу у вигляді привілеїв шляхті на земельні маєтки, що їх видавала королівська канцелярія у Кракові, а з 1430-х років, після поширення коронного права на руські

землі – і в місцевій судово-адміністративній документації, яка велася латинською мовою в адміністративних центрах земель Галицької Русі: Львівської, Премишльської, Сяноцької, Галицької і Холмської [1021, с. 78–80].

„Наслідком уведення латинської мови зразу як окремого предмета, а потім як викладової мови щезала в українській школі давня програма греко-слов'янської школи з перевагою духовного й церковного напряму, а на її місце входила програма семи вільних наук, головно з гуманітарно-філологічним характером, часто рівночасно з запрошеними вчителями, вихованими у протестантських і католицьких колегіях" [141, с. 351]. Обов'язковим предметом вивчення в цих школах була латинська мова, яка на той час стала своєрідним мовним ідеалом, набула статусу „зразкової" мови: „… з розвитком гуманістичної освіченості грецька та латинська мови отримали суспільний статус класичних і культурних мов, які входили до кола загальної освіти" [572, с. 164]. Зауважимо, що далеко не всі схвально ставилися до поширення шкіл на території України. Г. Домецький зауважує, що „… від неучених попів і козаків велике було обурення і нащо заводите латинську і польську школи, яких в нас дотепер не було ..." [188, с. 436]. Зауважимо, що в братських школах на початку їх існування латинська мова не займала провідних позицій: „... обученіе именно славянскому языку здѣсь и занимало первенствующее место. Латинскій языкъ не процвѣталъ въ домогилянскихъ школахъ. Нѣкоторые ревнители православія строго консервативного направленія желали даже, чтобы онъ вовсе исключенъ былъ изъ школьной программы. Невключеніе въ школьную программу латинскаго языка, бывшаго не только ключемъ къ тоговременной наукѣ, но имѣвшаго вмѣстѣ съ тѣмъ въ литовско-польском государствѣ громадное общественное значеніе, – могло бы поставитъ южно-русскіе школы въ слишкомъ приниженное положение сравнительно съ польскими учебными заведеніями, и титло неуковъ и безъ того сплошь и рядомъ прилагавшееся къ воспитанникамъ сихъ школъ, безъ сомнѣнія, прилагалось бы къ нимъ еще чаще" [456, с. 184–185].

Переломним етапом у „визнанні" латинської мови в Україні були 30-ті роки XVII ст.: у грамоті від 26 травня 1620 р. патріарх Феофан називає Київську школу „еллино-славенскаго и латино-польскаго письма", а у листі до царя (1625 р.) самі

братчики назвали свою школу училищем „языка словяноросскаго и еллиногреческаго”. Зауважимо, що українським прогресивним діячам, зокрема П. Могилі, довелося боротися за право провадити навчання за західноєвропейськими зразками (що передбачало вільне володіння латинською мовою), оскільки польський король Владислав IV своїм привілеєм від 14 березня 1633 р. затвердив школи на українських землях такими, якими вони були до того часу, тобто з середнім рівнем, а в 1634 р. суворо заборонив мати в Києві й інших містах латинські школи [872, с. 95]. Універсалом від 18 березня 1635 р. Владислав IV утвердив право викладати латинською мовою лише курси діалектики й логіки [872, с. 96]. З цим правом Київська колегія залишилася до кінця польського панування над Києвом [345, с. 75]. Але на ці заборони П. Могила не звертав уваги і продовжував розпочату шкільну програму. У Києво-Могилянському колегіумі латинська мова посідала перше місце в навчальній програмі: „...розумѣется, значеніе латинскаго языка въ означенной школѣ за расматриваемое время было только тенью въ сопоставленіи съ тѣмъ значеніемъ, какое онъ пріобрѣтаетъ здѣсь въ слѣдующій (могилянский періодъ), – и Сильвестръ Коссовъ былъ вполнѣ правъ, заявляя, что они (т. е. профессора коллегіи могилянской) лучше насаждали въ русскіе умы латинскій языкъ, чемъ бывшіе до нихъ наставники” [187, с. 186–187]. Про місце латини в реорганізованому колегіумі писав і М. П. Булгаков: „Із мов найголовнішою почиталась латинська, яка через це й була у найбільш квітучому стані з перших років училища. Цією мовою викладалися всі науки, крім слов’янської граматики й православного катехізису; ...нею писалися майже всі твори учнівські” [114, с. 94]. Збереглося чимало шкільних курсів теорії поетичного та ораторського мистецтва досліджуваного періоду, написаних латинською мовою і прочитаних не лише в Києво-Могилянській, а й у Московській слов’яно-греко-латинській академіях та в інших навчальних закладах України і Росії. До найвідоміших належать твори А. Старновецького і М. Котозварського „Liber artis poeticae” (1637 р.), Я. Понтана „Commendatio brevis poeticae” (1646 р.), „Poetica practica” (1648 р.), „Subsidium Rhetoricum” (1670 р.), „Poeticarum institutionum breve compendium” (1671 р.), Й. Кроковського „Penuarium Tullianae Eloquentiae” (1683 р.), „Fons Castalius” (1685

р.), „Cunae Bethlumicae” (1686–1687 р.) [29, с. 13], І. Волянського „Rhetor Roxolanus” (1689 р.), „Promptuarium artis eloquentiae” (1691 р.), „Cytheron bivertex” (1694-1695 р.), „Lyra” (1696 р.), „Rosa inter spinas” (1696–1697 р.), С. Яворського „Concha” (1698 р.) [561, с. 10–17].

Вихованців Києво-Могилянської академії зобов’язували говорити латинською мовою „... і в класах, і в житлових кімнатах, і на самих вулицях, – словом – скрізь, де тільки могли зійтись один з одним” [114, с. 75]. За помилки в латині братчиків суворо карали: вішали на шию т. зв. calculus з написом „asinus asinorum” і треба було „… великого сприту, щоби позбутися цього calculus – передати тому, хто зробить помилку в латинській мові. Найприкріше було останньому, хто мусив заночовувати з calculus” [652, с. 495].

Латинська мова в І пол. XVI ст. поширилася і на канцелярії Галицько-Волинської держави [272, с. 302]. Як зазначав Ф. Дворнік, „вестернізація давньоруських інститутів та полонізація культурного життя найуспішніше відбувалися на Галицькій землі, яка опинилася під владою Польщі вже за Казимира III Великого (1333–1370 рр.). Хоч Казимир і зберіг автономний статус цієї землі та обіцяв поважати її релігійні й національні традиції, польський вплив мав тут невпинно зростати. Королі жалували тутешні плодючі землі польській шляхті, і скоро її стало так багато, що вона окупувала всі ключові державні посади. Це сприяло поширенню на галицькій землі європейських феодальних інститутів, і латина поступово витіснила старослов’янську мову з офіційної документації” [291, с. 417]. На Холмщині, Підляшші, Поліссі в зазначений період у канцеляріях користувалися не лише мовою „руською”, а й латинською [272, с. 248]. Після прийняття Люблінської унії (1596 р.) латинську мову було запроваджено в діловодство тих волинських міських канцелярій, де раніше використовували українську мову; на Поділлі з того часу актовою мовою також стала латинська [387, с. 13].

Характерною рисою латини цього періоду, на думку В. М. Миронової, було те, що нею користувалися двомовні читачі: мало хто вмів говорити нею від народження. Латина набувала езотеричності, цілком відмінної від церковної латини

раннього середньовіччя. Ступінь індивідуального засвоєння латинської мови в цей час визначався як обдаруванням кожного окремого творця латинськомовного тексту, так і сукупністю обставин [576, с. 67].

Отже, знання латинської мови в тих суспільно-політичних умовах було життєвою необхідністю, на чому наголошував С. Косов: „Перша причина, чому нашому народу потрібна латинська наука, – та, щоб нашу Русь не називали неосвіченою Руссю. А то поїде бідний русин на трибунал, на сейм, на сеймик, у міський або земський суд, – без латинської мови програє справу (bez laciny placi winy). Без неї – ні судді, ні адвоката (praktyka), ні розуму, ні посла; дивитиметься то на одного, то на другого, витріщивши очі, як ворона” [456, с. 184–185]. Пізніше (1644 р.) цю ж думку висловив митрополит П. Могила у своєму „Λιϑος, або Kamień…”: „Для Русі для літургії необхідно учитися грецькою і слов’янською [церковнослов’янською – С.Г.] мовами, але для політики не досить цього, а треба їм уміти польською мовою і латиною: в Короні Польській латинську мову як природню не мало вживають не тільки в костьолі, а також перед Його Королівською Милістю, в сенаті, як і в посольстві ..., так і в трибуналі, зрештою, у всіх політичних справах: для чого слушною є та мова русинам, що мешкають у Короні, без якої в тій країні не можна жити. Недопустима річ і непристойна була б [ситуація. – С.Г.], коли б перед паном у сенаті або в посольстві [русин. – С.Г.] говорив грецькою або слов’янською, коли йому з собою завжди треба було б возити перекладача і його сприймали б за чужинця або дурня, про що йому було б сказано” [Λίθος, 142]. Автор зазначав, що латинську мову треба вивчати якщо не для публічних промов, то, принаймні, для розуміння тих, хто послугувався латинською як розмовною мовою. Латинська мова була потрібна для диспутів на релігійні теми, щоб уміти відповідати тією мовою, якою запитували; для розуміння латинськомовних богословських книг, яких було багато, на відміну від грецьких і слов’янських [Λίθος, 146]. Вивчення латинської та грецької мов було суспільною необхідністю, продиктованою вимогою того часу: „Бог дасть, грека буде ad chorum, а латинь ad forum” (тобто грецька мова буде для церкви, а латинська – для світського життя) [719, с. 195].

Український вельможа В. Загоровський у своєму заповіті (1577 р.) наказував вчити дітей обов'язково латини: „А коли имъ Богъ милосердный дастъ в своємъ языку рускомъ въ писме светомъ науку досконалую ... тогды маєтъ єє милостъ пани дядиная моя бакаляра статечного, который бы ихъ науки латинского письма добре учити могъ, имъ зъєднавши, въ дому моємъ велѣтъ учитъ. А кгды вже в науце той добърыє початки въ себе мети будуть, маєтъ ихъ єє милость ..., до Вилъни къ єзуитам, бо тамъ фалятъ дѣтямъ добрую науку, або где ся напристойней ихъ милости видетъ будетъ, до науки дати, которое абы ся, до дому не приєжчаючи ани въ немъ бываючи, єсли Богъ дасть, семъ летъ або и болшъ уставичне и пилъне учили. Отколи имъ Богъ милостивый дастъ умеєтностъ досконалую въ латынской науце, маютъ быть даны" [652, с. 497]. Зауважимо, що шляхта спочатку не хотіла віддавати своїх дітей до шкіл загальних, де вчилися діти нижчих верств, тому освіта була домашньою. „Латину вивчали за історичними чи художніми текстами, дібраними залежно від рівня успішності учня. Ситуація змінилася з появою елітних єзуїтських колегій. Там дітей шляхти готували до майбутньої військової, політичної чи церковної кар'єри" [85, с. 46]. Основним здобутком таких шкіл, за словами М. С. Грушевського, було вивчення „культурних мов – латинської і грецької, – а латини особливо, як найповнійше, до вповні свобідного уживання в слові й письмі" [272, с. 451].

Знання латини в тогочасному українському суспільстві стає умовою „посідання гідного місця, … сприяє зміцненню суспільного становища; … латина стала ознакою, яка засвідчувала приналежність до еліти суспільства" [85, с. 30]. Бенджамін Франклін порівнював знання латини і греки з „капелюхом під пахвою в освіти": коли минула мода на перуки, ознакою вишуканості став капелюх, проте більшість людей не потребувала цього головного убору й тому носила його переважно в руках, що спричиняло певні незручності й завдавало зайвого клопоту. Те саме можемо сказати і про латину, важку у вивченні …, але конче потрібну еліті [1081, с. 459].

Вплив латинської мови на культурне життя в Україні кін. XVI–XVII ст. був досить сильним, що давалося взнаки і за кордоном; так, московські воєводи були

незадоволені тим, що в 1655 р. Виговський і Тетеря з львівськими послами розмовляли по-латині [652, с. 497], а коли в 1649 р. українці побудували в Москві школу, то на них скаржилися, що в ній навчають дітей латинської мови („кто по-латыни научится, тотъ съ правого пути совратится”) [727, с. 262]. А серед закарпатських українців в Угорщині латинський вплив був сильним аж до XVIII ст., де латина мала статус офіційної мови [693]. Про поширення латинської мови серед українців, належних до різних соціальних прошарків, знаходимо свідчення у згадках мандрівників та дипломатів, зокрема член польського посольства К. Гільдебрандт зазначав: „З генеральним писарем І. Виговським розмовляли латинською мовою, а під час подорожі мали з собою одного козака, що вмів говорити по-французьки” [817, с. 97]. Французький дипломат де ля Невіль згадує про І. Мазепу як про освічену людину, яка „прекрасно говорить латинською мовою” і „дуже любить оздоблювати свою розмову латинськими цитатами й щодо перфектного й досконалого знання цієї мови можеривалізувати з найкращими отцями-єзуїтами” [817, с. 120]. Інший мандрівник, У. Вердум, пригадує, що у Львові зустрів „порядну жінку, котра, коли я щось хотів у неї купити, вміла мені сказати чемний комплімент у латинській мові” [817, с. 114].

Поширенню латинської мови в Україні сприяла і польська культура. Латинська мова в Польщі відіграла помітну роль, на чому наголошує Є. Аксер: „... польська і латинська мови в XVI–XVII ст. функціонували паралельно, як мови розмовні: латина як розмовна мова на терені цілої держави, польська мова на частині території її поширення і в польськомовних родинах на інших теренах. Латина ... є мовою живою, тоді як на заході Європи перестала нею бути вже на початку XVI ст. Є також мовою літератури у такому сенсі, в якому на Заході віддавна вже бути не може. Є мовою міжлюдського спілкування. Текст, написаний латинською мовою, міг ... бути у нас у XVIII ст. призначений для широкого кола читачів” [1041, с. 102]. Латинська мова, на думку П. Г. Житецького, „входила в саму суть польського суспільного життя, становлячи необхідну приправу до польської мови серед скільки-небудь освічених людей” [337, с. 26]. Оскільки частина українських земель перебувала під владою Польщі, переважна більшість

інтелігенції, шляхти вільно володіла польською мовою (літературою) і легко переймала „дух" античності, який був притаманний польському суспільству, опосередковано знайомлячись і з латинізмами, що були невід'ємним складником лексики польської мови [про функціонування латини в Україні див.: 238; 239; 244].

Однак ні Україна, ні Польща, ні будь-яка інша європейська країна не оминули загальних тенденцій досліджуваної епохи – утвердження національних мов і прагнення до їх унормування: пор.: за оцінками Л. Февра і Г. Мартена, 77% книг, які вийшли друком у Європі до 1500 р., були ще написані латиною (що все-таки означає, що 23% були вже написані народними мовами); із 88 видань, надрукованих у Парижі в 1501 р., за винятком восьми, усі були латинськомовні, а після 1575 р. більшість … належала франкомовним. Незважаючи на тимчасове повернення латини в часи Контрреформації, її гегемонія була приреченою. І тут мова йде не лише про її загальну популярність. Трохи пізніше, але з не менш карколомною швидкістю, латина перестала бути мовою вищого прошарку панєвропейської інтелігенції [1062, с. 248–249, 321, 330]. Слід звернути увагу й на те, що змінилася і сама латина, на чому наголошував Б. Андерсон: „Латина, якою трансєвропейська інтелігенція тепер прагнула писати, ставала дедалі подібнішою до стилю Цицерона й, тим самим, усе віддаленішою від церковного й буденного життя. Таким чином вона набула езотеричності, цілком відмінної від церковної латини в середньовіччі. Адже давніша латина була таємничою не завдяки своїм темам чи стилю, а просто тому, що вона взагалі була писаною, тобто завдяки її статусу як тексту. Тепер вона ставала таємною через те, що саме було написано, через мову як таку" [4, с. 59].

Оцінюючи мовну ситуацію кін. XVI–XVII ст., варто ще раз наголосити на її складності, що виявилася в боротьбі різних тенденцій: онароднення, загальнодоступність староукраїнської літературно-писемної мови, усвідомлення фокусуючої ролі церковнослов'янської мови як мови релігійного культу, єзуїтська польсько- і латинськомовна експансії тощо. На думку Б. А. Успенського, в Україні досліджуваного періоду панувала двомовність, яка калькувала латинсько-польську двомовність у Польщі: еквівалентом латини виступала церковнослов'янська, а польської – староукраїнська [905, с. 70, 85]. М. І. Толстой підкреслював, що для

території України XVI–XVII ст. характерна не лише гомогенна двомовність, а й багатомовність [890, с. 60] (пор.: В. А. Передрієнко мовну ситуацію поч. XV – кін. XVII ст. охарактеризував як літературно-писемний білінгвізм (латино-польські і церковнослов'янські елементи) [954, с.105]). Більшість освічених людей XVI–XVII ст. перспективу мовного розвитку держави вбачали в розвої староукраїнської літературної мови, при цьому розуміючи важливість для наукового, культурного і політичного поступу знання інших іноземних мов.

Висновки до розділу І

Мова як єдність статики й динаміки реалізується в хронологічній тяглості – від давніших форм її існування до сучасних. Специфічно відтворюючи навколишній світ, мова постійно зазнає внутрішніх структурних змін. Соціальні фактори, історичні події, діяльність визначних особистостей стимулюють і скеровують – безпосередньо чи опосередковано – напрямки мовної динаміки. Найбільше на зміни лексики і семантики впливає динаміка життя суспільства, його матеріальної та виробничої сфер, культурних домінант.

Важливим чинником динаміки будь-якої мови, української зокрема, є взаємодія з іншими мовами, наслідками якої є зміна складу структурних елементів мов, їх функцій. Термін *мовна взаємодія* акумулює різноманітні, не схожі між собою форми і результати впливу однієї мови на іншу. Попри значний доробок лінгвістів у сфері мовного контактування метамова теорії запозичень розроблена недостатньо, що зумовлено як різною лінгвістичною традицією, так і різним обсягом термінів і терміносполук.

Зв'язок мови з колективною інтелектуальною, мисленнєвою діяльністю зумовлює зміну реєстру наявних у мові значень, динаміку інтелектуальної діяльності людини, освоєння чужого чи відтворення нового продукту власної розумової діяльності. Сфера динаміки мови – сфера інтелекту – у майбутньому потребує докладного опису.

Динаміку лексикону, крім внутрішньомовних чинників, зумовлюють зміни культури суспільства (динаміка матеріальної сфери, оновлення форм виробництва,

зміни суспільних відносин, трансформація культурних кодів), що продукує вербалізацію за допомогою вже наявних формальних засобів чи нових номінативних одиниць.

Мові притаманні й протилежні процеси, коли внаслідок змін її елементи поступово згасають, виходять з ужитку, при цьому не порушуючи глибоко системи в цілому (редукція лексикону).

Виникнення нового чи зникнення наявного в мові структурного елемента є не лише кількісною зміною, а передумовою постання нових зв'язків, відношень, залежностей. В історичній ретроспективі мова становить динамічну систему з притаманними їй змінністю під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, водночас – зі збереженням основних функцій та відносною загальною стабільністю структури.

Розвиток мови – це сукупність нетотожних станів того самого об'єкта на різних часових зрізах, перехід від попереднього буття до наступного. Інтенсивність змін у різні часові проміжки неоднакова, що зумовлене дією домінантних чинників, притаманних для відповідного проміжку часу. Аналіз мовних змін вимагає комплексного врахування всіх чинників у досліджуваний період, хоча важко заперечувати існування стимулювального чинника: прагнення до зручності у фонації, аудиції, церебрації (І. О. Бодуен де Куртене).

Проблема українсько-іншомовної взаємодії XVI–XVII ст. була в полі зору багатьох українських та зарубіжних лінгвістів, які досліджували впливи на українську мову (і навпаки) польської (С. Урбанчик, В. М. Русанівський, Л. Л. Гумецька, Н. П. Романова, Д. В. Костюк, В. М. Титаренко, Л. В. Гонтарук, О. М. Лазаренко), чеської (Л. Л. Гумецька, В. М. Русанівський, Й. Ф. Андерш, М. А. Жовтобрюх, І. К. Білодід), білоруської (І. К. Білодід, Л. Л. Гумецька, А. Й. Журавський, Г. І. Гримашевич, І. Б. Царалунга), російської (І. К. Білодід, Л. М. Полюга, Н. П. Романова, В. М. Мойсієнко, П. Цимбалістий), німецької (І. В. Шаровольський, Д. І. Шелудько, О. Горбач, В. В. Акуленко), румунської (Д. І. Шелудько, І. В. Шаровольський, С. В. Семчинський, Н. М. Головач), тюркських (Д. Г. Гринчишин, М. С. Рогаль, Г. І. Халимоненко), арабської

(Н. В. Піддубна), перської (Моллаахмаді Аміррез), грецької (А. О. Білецький, Т. І. Чернишова, Н. Ф. Клименко, О. Д. Пономарів), угорської (Е. Д. Балецький, Ф. Є. Ткач, Л. Деже, М. Кочіш) мов. Аналіз доробку українських і зарубіжних лінгвістів засвідчив багатсво підходів в описі мовного матеріалу, застосування різних прийомів, а також дозволив окреслити перспективи майбутніх студій.

Потужний іншомовний вплив на українську мову XVI–XVII ст. був зумовлений складною політичною, релігійною, культурною ситуацією в Україні, а поширені на її теренах мови (українська (руська), церковнослов'янська, грецька, латинська, вірменська, турецька, кипчацько-татарська, польська, чеська, німецька, угорська, італійська, французька) маніфестували змагання різних ідеологій та політико-економічних систем, ставали передвісниками народження нового світобачення, нової концепції світу. Складність мовної ситуації XVI–XVII ст. в Україні виявилася в боротьбі різних тенденцій, зокрема це онароднення староукраїнської літературно-писемної мови, набуття нею загальнодоступності; усвідомлення інтегрувальної ролі церковнослов'янської мови як мови релігійного культу; наявність відчутної польськомовної та латинськомовної експансії. Більшість освічених людей у цей період перспективу мовного розвитку держави вбачали в розбудові староукраїнської літературної мови, розуміючи водночас важливість для наукового, культурного і політичного поступу знання й використання інших мов.

Кожен період в історії мови, зокрема й XVI–XVII ст., залишив по собі коло пам'яток, відтак для кожного з визначених дослідниками часових проміжків історії мови можна встановити окремі прояви в розвитку мови, набори рис і характеристик, ступінь інтенсивності протікання важливих процесів. Їх пізнання є передумовою для зіставного системного вивчення динаміки мови за окремими часовими зрізами.

Унаслідок зіставлення впливів різних факторів на розвиток мови з урахуванням неоднакової інтенсивності їх вияву в текстах пам'яток видається можливим створення в майбутньому об'єктивної й різнопланової історії лексичного складу української мови. При цьому вичерпне охоплення свідчень писемних пам'яток може стати однією з передумов глибокого пізнання еволюції лексикону як евристично особливо цінного рівня мовної структури.

РОЗДІЛ ІІ
СТАТИЧНЕ І ДИНАМІЧНЕ
В УКРАЇНСЬКОМУ ЛЕКСИКОНІ XVI–XVII СТ.

Головною проблемою дослідження розвитку лексикону мови будь-якого часового проміжку є з'ясування причин та напрямів змін у словниковому складі визначеного хронологічного сегмента. Мовні зміни, які напоріз є спонтанними чи довільними, завжди вмотивовані: зумовлені зовнішніми стосовно мови імпульсами чи внутрішньомовними причинами. Тому існують різні класифікації розвитку лексикону окремої мови; їхнє значення зводиться, насамперед, до переліку форм змін. Так, серед типів змін визначають розвиток семантики (поява вторинного, переносного значень), зміну формальної структури за умови збереження значення та зміну значення і форми слова одночасно. Є самоочевидним, що комбінаторика форм зміни лексикону була і залишається різноспрямованою, унаслідок чого дослідники виділяють різні типи змін (зокрема за кількістю новотворів).

Динамічні процеси можна розглядати на тлі як усієї засвідченої писемної історії мови, так і окремих часових проміжків, адже „найбільш наглядно мовний динамізм виступає при розгляді мови в часовій, історичній перспективі" [804, с. 197]. Так, у XVI–XVII ст. помітною формою розвитку лексикону було формування вторинних значень як питомої, так і запозиченої лексики. Зокрема, полонізм *кресъ* (*kres* XIV ст. [SSP 3, 5, 382], 1562 р. [SP 11, 144–149]) позначав поняття 'край, межа, кордон' („Граница, крисъ, повѣ(т)" 1627 р. [ЛБ, 93]; „и кресу панянства, ничъ не уступила" 1630 р. [ІСУМ 15, 101]). Унаслідок метонімії поняття 'край, межа' → 'кінець' ('закінчення', 'завершення') як у просторі: *отъ кресу до кресу* 'від краю до краю' („Пото(м) вже попүстилъ в движенїє і шествїє абы непрестанны(м) теченїємъ и шествїє(м) свои(м), ω(т) кресү зась до того ж кресү, четырми врѣмены ω(т) крүгъ рокү скончавали" 1588 р. [Сур, 2]), так і в часі: *до кресу прышли* 'до кінця [життя] прийшли' – цю зміну виразно відтворюють усталені звороти з цим значенням: „што належить до заслугованья делъ благочестивыхъ и достойныхъ заплаты вечное, … вже стаютсе … непожиточными ку деланию … бо вже далей въ нихъ поступовати не могутъ, понеже вже до … кресу своего прышли" 1598 р. [Потій, 987], *кресъ вѣку*

‘кінець життя’: „южесь презъ тоє двоє кресү вѣкү своєгѡ дошолъ зүполне, и сѣдинъ мүдрости, и старости живота … дошєдши: за што Г҃ду Б҃гу д҃ша твоѧ подобаласѧ” 1620 р. [ІСУМ 15, 102], *кресъ живота* ‘тс.’: „и я, Анастазия … маючи завше въ памети, водлуг писма светого, неведомый час крѣсу живота своего, ведаючи, иже вси речи часом с памети людское сплывают и въ запомнене приходят, что бы писмом … не было варовано” 1646 р. [ПККДА І-І, 82]. Важливим є й інший напрямок зміни значення цього ж запозичення: *кресъ* ‘мета, ціль, прагнення’ (пор.: *kres* ‘cel, meta’ 1500 р. [SSP 3, 5, 382], ‘cel, zamiar, powinność, przeznaczenie’ 1590 р. [SP 11, 144–149]) → *кресъ* ‘результат, плід діяльності’ (пор.: *kres* ‘punkt kulminacyjny’ 1566 р. [SP 11, 144–149]), напр.: „Поүченїєм своѣмъ ѡбѧснилъ, ижъ латво можетъ кождый дороги н҃б(с)ныѣ вырозүмѣти … а добрых неѡдмѣнне, в лүдцѣ х҃вои до кресү пожаданого, вѣчноѣ радости провадити” (1637 р. [УЄ Кал., 4]), „Але недопүстилесь, Ѽ(т)че велебнѣйшїй Абы кресо(м) працъ долги(х) бы(л) столпъ ѡнъ давнѣ(и)шій” (1632 р. [Євх., 298]). Таким чином, якщо прийняти вихідним для *кресъ* значення ‘край, межа’, то модель динаміки можна уявити у вигляді схеми:

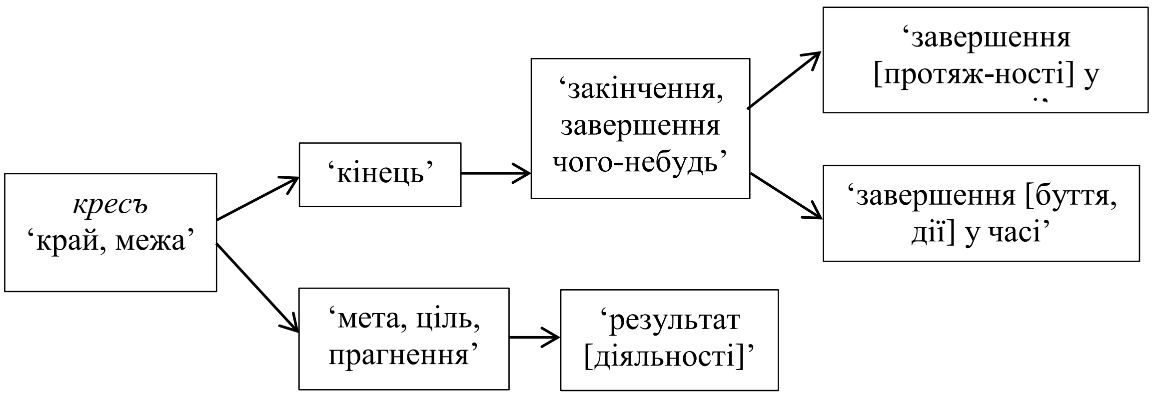

Схема 1. Семантична динаміка лексеми *кресъ*.

Латинізм (з гр.) *лямпа / лампа* мав вихідне значення ‘ліхтар, світильник, смолоскип’, тобто позначав предмет з окресленими ознаками ‘світити, освітлювати’ („была тежъ при том и лямъпа великая сребрная” 1631 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 625]). Унаслідок семантичної атракції аналізоване запозичення стало називати інші предмети, які дають світло, зокрема ‘зірка, світило, сузір’я Плеяд’ („лихтаръ в небѣ, зъ сєдми лѧмпъ зложоный” 1632 р. [Євх, 297]); простежується перенесення ознаки предмета ‘світити’ на інтелектуальну діяльність: ‘світоч – носій правди, добра,

освіти’ („Южъ запалила променемъ огнистымъ Лѧмпγ новγю; Словенского Дворγ: Из Желиборγ” 1642 р. [Бут, 8 зв.]) та на морально-етичні ознаки: ‘вияв Божої благодаті, світло, сяйво’ („такъ мѧ б͠же грѣхы заслѣпили, же нѣчого не вижоу згола: боу(д) теды воже(м) моимъ, д͠шу мою ласки твоеи ла(м)пою ѡсвѣти” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 189 зв.]), ‘чеснота, доброчесність’ („Яко тежъ и о десяти дѣвахъ оныхъ прикладне познаваемо: толко што едно олѣю для горѣня лямпъ своихъ въ начиняхъ своихъ, то есть въ тѣлѣ мѣшкаючимъ милосердіемъ до нищихъ, не просвѣтилися въ добродѣйствѣ своемъ, затворилися двери облюбенцовые, и не росказуетъ имъ” 1603 р. [РИБпитання, 54]), ‘жага, пристрасть’ („бо есть силна яко смерть милость, а твердо яко пекло желаніе, лампы ея // яко лампы пламенныя а огненыи” поч. XVI ст. [Песни о любви, 56–57]), див.: схема 2.

Схема 2. Семантична динаміка лексеми *лампа*.

Зазначимо, що при творенні вторинного значення часто простежується модель: предмет / об'єкт → ознака предмета / об'єкта. Так, полонізм *котвиця* 'кітва, якір' („вкину(в)ши чотыри ко(т)вицы с корабля" II пол. XVI ст. [КА, 159]) → 'геральдичний знак у формі якоря' („то ωздоба ваша Стеткевичове … стрѣла и Котвица с Кр(с)том" 1637 р. [ІСУМ 14, 55]) → 'підтримка, захист, опора' („Котвица, Преноснѣ, держава, γтвержѣнье, вспоможенье, потѣше(н)е, γтѣчка" 1627 р. [ЛБ, 55]).

Полонізм *колюмна* 'елемент архітектурної споруди, стовп, колона' („на колю(м)ны внγтръ ц҃ркви" 1598 р. [ЛСБ 1039, 5 зв.]) перенесено на архітектоніку соціуму, і тому основа життя соціуму, її визначна особа – 'видатний діяч, стовп' („колюмну церкви святое греческое" 1616 р. [АрхЮЗР, Ч. I, т. 7, 270])·

Церковнослов'янізм *западъ* 'частина світу' („Брамы оу того мѣста, зе всѣхъ четырохъ частій // по три брамѣ ω(т) въстока и запада, ω(т) юга и сѣвера" 1618 р. [Зерц., 67 зв.–68]) → 'визначальна ознака цієї частини світу', а саме: 'католицька релігія (поширення якої відбулося на Заході)' („ω(т)рѣкаючися сатаны и всѣ(х) дѣлъ его … и на запа(д) плюючи, такъ и҃нѣ це(р)кве во(с)то(ч)ныя держимося и на во(с)то(к) со(л)нца … всѣгды молимося" 1596 р. [ЛСБ, 301, 1 зв.]) і 'населення країн на цій території' („И въстокъ и запа(д) неха(и) тебе славятъ і югъ же и сиверъ вѣчно да похвалятъ" кін. XVI – поч. XVII ст. [ІСУМ 10, 125]), при цьому простежується перенесення ознаки 'місце розташування'.

Семантичні процеси можуть мати кілька етапів (= кілька кроків семантичної деривації), пор.: предмет → ознака предмета → ознака ознаки: зокрема латинізм (з гр.) *діамант* є мотиватором деривата *діамантовий* 'оздоблений діамантами' („крижик дияментовый, сем дияментов немалых попрек перегородили" 1613 р. [АрхЮЗР, Ч. I, т. 6, 426]) → 'міцний, твердий, як діамант' („статечность діаментовая" 1621 р. [ПАЛ, 319]).

Полонізм *здрой* 'джерело води' („Источникъ: Здрой, жрγдло, або крыниця" 1627 р. [ЛБ, 51]) → 'основа, начало, джерело' („Якъ бы мγтные ωчистилесь здроѣ: Церкви с҃тоѣ" 1642 р. [Бут, 9 зв.]) →'місце виникнення першоджерела' („Старайсяжъ пилно здро(и) злости затамовати" 1627 р. [ІСУМ 11, 207]).

Іноді одна пам'ятка фіксує запозичення як з основним значенням, так і з вторинним, зокрема полонізм *квасъ* у Пересопницькому євангелії (1556–1561 рр.) вжито на позначення 'речовини, що викликає кисле бродіння, закваски' („чємоу оупо(до)бимо цр(с)тво бжіє. по(до)бно єсть квасоу. которого взявши жона скрыла, [або схова(ла)] в моуцѣ три ситѣ, аж скисло всє" [ПЄ, 281 зв.]), а також із вторинним значенням 'єресь' („стєрєжитєсѧ ѡ(т) кваса фарисєискаго што сѧ выкладаєть лицємѣрьство" [ПЄ, 272 зв.]).

Зауважимо, що процес творення вторинного значення був притаманний і для питомої лексики, пор.: *днина* 'день, частина доби' і *днина* 'одиниця виміру площі землі, яку можна обробити упродовж дня' („которымъ то стадомъ наперед выпасли и вытолочили объшар дворный жита, … Буслови жита днин семъ, пшеници днину, овса …, конопель полднины" 1604 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 350]).

Розвитку лексикону досліджуваного періоду сприяли генералізація та спеціалізація значення. Прикладом першого процесу слугує полонізм *быдло*, який у писемних джерелах досліджуваного періоду позначав 'тварину взагалі' („яко за быдло насъ розумѣють" 1595 р. [Угр, 146]) і 'свійську тварину, худобу, скотину, бидло' („побрали з двора моєго збожє и быдла" 1512 р. [ALSS, III, 98], „би(д)ло рогатоє и дробноє" 1668 р. [АППС, 29]), а також фр. *боты* 'взуття' („Ѡбуща: Чєрєвикъ, ботъ, ѡбүв" 1627 р. [ЛБ, 149], „бедра свои ѡпояшите и боты мѣть бүдете на ногахъ" сер. XVII ст. [ІСУМ 3, 40]). Зауважимо, що іноді генералізація значення зумовлює утворення окремої лексеми, пор.: успадкований з княжого періоду герм. *мыто* на позначення 'торгове мито' [ІУМЛФ, 259; ИЛ, 595]) набув поширення у XIV–XV ст. (1366 р. [ССУМ 1, 626]; 1361 р. [МСТ 1, 443]; 1498 р. [ТУВН, 42]); ця ж лексема у XIV–XV ст. позначала 'місце, де збирали оплату за товар, який привозили і продавали, або перевозили транзитом, митна застава, митниця' („тоє всє єсмо подтвєрдили … съ всѣми границями … исъ рѣками, исъ мыты, исъ ловищи, исъ потоки…" 1361 р. [ССУМ I, 626]). У досліджуваний період лексема *мыто* 'митна застава' була заступлена дериватом *мытница* („онъ сѣдить на мытници" 1556–1561 рр. [ПЄ, 35]) та існувала одночасно з лат. *комора* 'тс.' („на комору Львовскую и мыто тежъ Корунное заплатили" 1537 р. [РЕА, I, 210]) та контамінованими

сполуками *комора мытная, комора мытницкая, комора мытнича* (1583 р., 1625 р., 1619 р. [ІСУМ 14, 213]). Значення ‘торгове мито’ за герм. *мыто* від досліджуваного періоду до сьогодні збереглося: „Устава єго королєвскиє милости мы гсдръ. Великого князства Литовского и зємли Волынскоє, зъ Скарбу єго королєвскоє милости выдана … почому маєтъ быти брано мыто ωт товаровъ, куплєных як ωт подданых єго кр. милости, так тєжъ князских, панских, духовных и светских, и тєжъ ωт цужоземъцовъ” 1569 р. [ТУВН, 140], а також виникло вторинне значення ‘плата, винагорода, заохочення’ („Слуга за мыто свое заслужоное возоветъ ко Господу” 1656 р. [Рукописный хронограф, 62]). Спеціалізація значення простежується в запозиченнях: гр. *фюникъ*, герм. *шинковати*, пол. (з нім.) *фляша, фляшка* та ін., про що див. нижче.

Уживання запозичень у складі сталих словосполук, клішованих виразів сприяли розвитку вторинного значення. Зокрема: *зеистиє* з свѣта сего / *зестьє* зъ сего жытія ‘смерть, кончина’ (1577 р. [ALSS, IV, 72] / 1595 р. [ІСУМ 11, 236]), голодный на *пенези* ‘той, хто не має грошей’ (1597 р. [РИБ, XIX, 234]), *штукою* зайти ‘вдатися до хитрощів, перехитрити’ (1626 р. [Кир.Н., 20]), въ *шранки* вступити ‘вступити в поєдинок, двобій’ (1599 р. [Апокрисис, 569]), выеждчати на *пляцъ* ‘доводити, аргументувати своє бачення на щось у словесному поєдинку’ ([Апокрисис, 745]), зостати на *пляцу* ‘загинути’ ([Апокрисис, 732]), зъ *пляцу* уступовати ‘залишити поле битви’ (1621 р. [ПАЛ, 910]), не *моцный* на голову ‘головний біль’ (1558 р. [ALSS, VI, 36]), *валку* мети ‘вести (війну), воювати’ (1547 р. [ALSS, IV, 527]), *валку* поднести ‘розпочати війну’ (кін. XVI– поч. XVII ст. [ІСУМ 3, 171]), *валку узнести* ‘виступити війною проти когось’ (1582 р. [Посл. до лат., 1131]), *запасы* ходити ‘боротися’ (1599 р. [ІСУМ 10, 132]), на *гарцъ* (*герцъ*) выежджати ‘вести боротьбу, виступати проти ворога’ (1627 р. [МІКСВ, 186]), выскаковати на *герц* ‘ставати до бою’ (1605 р. [Виш, 189]), горло своє *важити* ‘ризикувати життям’ (1614 р. [ІСУМ 3, 162]), на здоровя *важити* ‘зазіхати на життя’ (1605–1606 рр. [Перест., 45]), легко *важити* ‘нехтувати, легковажити’ (1621 р. [ПАЛ, 652]), *брамы* пекельные ‘царство диявола’ (1598–1599 рр. [Апокрисис, 156 зв.]), з *вечистых* часовъ / з вековъ *вечистых* ‘споконвіку, одвіку’ (1555 р. [ЛНБ 4, 1136, 25] / 1546 р.

[ОГ, 1 зв.]), на *гакъ* скинути ‘піддати тортурам’ (1509–1633 рр. [ОЛ, 126 зв.]), давати *ганбу* ‘осуджувати, ганити’ (1599 р. [КлОстр, 217], *ганьбу* дати [Номис, 132]), задати *кламство* ‘звинуватитити у брехні’ (1599 р. [Антиризис, 917]), *корчемноє* слово задати / слова *неуцтивые* задати ‘знеславити, зганьбити, обізвати дошкульно’ (1599 р. [Антиризис, 867] / 1627 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 584]), *фортунная* звѣзда ‘доля’ (1598 р. [ІСУМ 11, 134]), звѣзда *жеглѧрскаѧ* ‘провідна зірка’ (1637 р. [УЄ Кал., 7]), *висектовоє* лѣто ‘високосний рік’ (1612 р. [ІСУМ 4, 71]), *зрѣти* на лице ‘не боятися’ (1618 р. [Зерц., 56]), на лице *зрѧчи* ‘упереджено, необ’єктивно’ (1556–1561 рр. [ПЄ, 373 зв.–374]).

Окремі вирази зазнають термінологізації, вони притаманні переважно пам’яткам офіційно-ділового стилю юридичного жанру та жанру урядового управління. Більшість цих сполук утворені поєднанням питомої і запозиченої лексем, що засвідчує прагнення мовців адаптувати „чужий елемент” до рідної мови: именъє *вечистоє* ‘маєток з правом вічного володіння’ (1590 р. [ЛНБ 5, II 4047, 26]), *инстанцыю* чинити ‘звертатися з проханням; домагатися чогось’ (1609 р. [ЛСБ, 421, 3 зв.]), учинити *инътерцызу* ‘укласти договір, угоду’ (1633 р. [ЛСБ, 1054, 34]), *конътрадикъцию* чинити ‘чинити опір’ (1643 р. [ДМВН, 249]), *зуполный* зростъ ‘повноліття’ (І пол. XVII ст. [УЄ № 29515, 416 зв.]), торжищная *брама* ‘торгова брама, через яку пропускали купців’ (1642 р. [ЛС, 343]), *брама* судовая ‘суд’ (сер. XVII ст. [ІСУМ 3, 49]), *драпежство* чинити ‘грабувати’ (1560 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 93]), година *арештовая* / година звыклая до *арешту* ‘визначений час появи у суді обвинуваченого’ (1607 р. [ЛНБ 5, II 4052, 28–28 зв.] / 1617 р. [ЦДІАЛ 181, 2, 125, 2, 2]), на *декретѣ* станути ‘бути на розгляді’ (1608 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 12, 528]), *квалтовнымъ* обычаемъ ‘насильно, силоміць’ (1543 р. [ALSS, IV, 365]), *баницию* на собе носити / ωдє(р)жати ‘бути засудженим на вигнання’ (1600 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 285] / 1620 р. [ЛНБ 5, III 4057, 32]), судъ *каптуровый* ‘суд під час безкоролів’я’ (1569 р. [ЖКК, 196–197]), листъ *комисарский* / *комисейный / ревизорский* ‘документ про розгляд межових справ’ (1538 р. [ALSS, IV, 114] / 1545 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 39] / 1606 р. [ДБВ, 1020]), листъ *глейтовный* ‘охоронний лист’ (1522 р. [ЦДІАЛ 131, 335]), листъ *безмытный* ‘дозвіл на право безмитної торгівлі’ (1552 р. [ОЖЗ, 123]),

листъ *децкованый* ‘лист на право судовому виконавцю здійснювати стягнення, плату за судочинство’ (1546 р. [ALSS, IV, 458]), листъ *сеймовый* ‘ухвала сейму’ (1571 р. [ІСУМ 16, 56]), листъ-*цырокрафъ* ‘боргова розписка’ (1583 р. [АЖМУ, 46]), *арендовный* листъ ‘письмовий дозвіл на орендування майна, орендний лист’ (1593 р. [ПККДА І–2, 157–158]), *вечистый* листъ ‘дарча на маєток’ (1599 р. [ІСУМ 16, 49]), листъ *обликговый* ‘розписка боржника’ (кін. XVI ст. [Розм, 5]), *екзекуториалный* листъ ‘документ на право виконання судового вироку’ (1600 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 285]), листъ *фундацийный* ‘дарча грамота на будівництво чи утримання церкви, монастиря’ (1608 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 387]), *квитацийный* листъ ‘документ про сплату боржником боргу’ (1616 р. [ЛНБ, 103 15/Іс, 1865, 11]), листъ *квитовный* ‘підтверджувальний лист, засвідчує правильність’ (1618 р. [ЛНБ, 5 ІІ 4056, 61]), листъ *арештовный* ‘санкція на арешт’ (1627 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 581]), листъ *авизориалный* ‘письмове повідомлення, сповіщення’ (1643 р. [ДМВН, 253]), записъ *контрактовый* ‘письмове свідчення укладання договору’ (1619 р. [ТУВН, 266]). Іноді подібні сполуки фіксуються в пам’ятках інших стилів, зокрема конфесійного. Так, у творі ієромонаха Азаріаса „Ѿ образѣхъ. Ижъ якъ в старомъ законѣ з розказанѧ б҃жго были, так и в новомъ ѡт самого Х҃а Б҃га початокъ маютъ” (1619 р.) засвідчений вираз *контроверсїю чинити* ‘вступати у суперечку’: „И згола жаднои ко(н)тровєрсїи … не чинѧчи, мѣти чистецъ … посполү з єресю”.

Рідше пам’ятки фіксують сполуки лексем (у тому числі й термінологічні), до складу яких входять лише запозичення і які мають вторинне стале значення, зокрема: *брамы адовы* ‘пекло’ (1625 р. [ІСУМ 3, 49]), у *бѣчелованю имати* ‘відзначати, святкувати, пошановувати’ (XVI ст. [НЄ, 205]), *конътрактъ выдеркафовый* ‘викупний контракт’ (1631 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 627]), *квитъ отмытный* ‘квит про сплату мита’ (1602 р. [ТУВН, 236]), *квит скарбный* ‘розписка, видана скарбницею’ (1570 р. [ALSS, VII, 374]), зъ *цноты злупити* ‘позбавити невинності, цноти’ (XVII ст. [ІСУМ 12, 32]), *знаменіемъ жекгнатися* ‘хреститися’ (1608 р. [Гарм, 222]).

Аналіз джерел виявив використання запозичень у складі фразеологічних одиниць, де вони набувають іншого значення чи нових відтінків значення, що

сприяє розвитку лексикону мови-реципінта: на *шрот* губу пустити ‘розпустити язика, говорити дурниці’ (1599 р. [Антиризис, 867]; пор.: *шрот* ‘дріб (мисливський)’), *замыдляти* очи ‘замилювати очі’ (1598 р. [ІСУМ 10, 106]), не заглядайже ты въ мою *манътыку* ‘не втручатися до інших, займатися своїми справами’ (1599 р. [Апокрисис, 1051]; *манътыка* ‘дорожній мішок, торбина, сумка’), патріарха ткнули его въ *садно* скромными своими словы ‘присоромили’ (1621 р. [ПАЛ, 1090]; *садно* ‘нічний горщик’), *възносити* в висоту рога / рога *возносити* ‘демонструвати, виявляти силу’ (поч. XVII ст. [Різні проповіді, 165 зв.] / 1592 р. [ЛСБ, 213]), *ґвалтъ* вытиснути ‘примусити виконувати чиюсь волю’ (1602 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 487–488]; пор.: *на светъ вытиснути* ‘обнародувати щось забуте чи невідоме’ (1599 р. [Антиризис, 571])), на шию *вытручати* ‘гнати в шию’ (1639 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 752]), на свою руку *выцвичити* ‘привернути на свій бік, переманити’ (1627 р. [ІСУМ 6, 103]), на *гакъ* прийти ‘піддатися на чиюсь намову’ (1622 р. [Сак, 50]), *ґласкати* слоухи ‘пестити вухо, бути приємним для слуху’ (1605 р. [Мел. Лист., 37]), пасти *зрѣнїє* ‘задивлятися на щось’ (1646 р. [Перло, 145 зв.]), до *зневаги* привести ‘зігнорувати’ (1621 р. [ПАЛ, 688]), *зъневагою* накормити ‘зневажити, проігнорувати’ (1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 158]), *трафити* яко коса на камень ‘натрапити як коса на камінь’ (1599 р. [Антиризис, 771–772]), ламати *карки* ‘вбивати’ (1637 р. [УЄ Кал, 5]), на *каркъ* настоупає(т) ‘наближатися до когось (про смерть); добиватися переваги’(1615 р.; 1630 р. [968, с. 43]), (людина) твердого *карку* ‘уперта, непоступлива’ (1627 р. [ЛБ, 37]), *карки* до ѩрма подкладати ‘брати на себе зайвий клопіт, важкий тягар’ (1599 р. [КлОстр, 218]), здойняти з *карку* ‘позбутися чогось небажаного, скинути з плечей’ (1598 р. [ІСУМ 14, 53]), лежати на *карках* ‘бути об’єктом турботи, переживань, лежати на душі’ (1607 р. [Лѣк, 10]), всажати на свої *карки* ‘брати відповідальність за кого-небудь, звалювати собі на плечі когось’(1644 р. [КМПМ, II, 289]), животъ на *шанцъ* выставовати ‘ризикувати життям’ (1636 р. [ІСУМ 6, 62]). Останній фразеологізм утворився за схемою існуючих питомих, засвідчених у пам’ятках досліджуваного періоду, пор.: *на свѣтъ выставовати* ‘робити явним для всіх’ (1598 р. [Виш. Книж., 308]), *предъ очи выставовати* ‘привертати увагу’ (поч. XVII ст. [Різні проповіді, 228 зв.]), *на очи*

выставити ‘з’ясувати суть’ (поч. XVII ст. [Різні проповіді, 289 зв.]) чи ‘осоромити’ (1627 р. [ЛБ, 86]), *на ножки выставити* ‘виставити на показ’ (1598 р. [ІСУМ 6, 60]), *небу выставити* ‘розхвалити’ (І пол. XVII ст. [Рєз, 180]).

Запозичення проникали в мовлення українців і ставали невід’ємним елементом щоденного спілкування, виринаючи в приповідках, прислів’ях, приказках. Показовим у цьому відношенні є використання іншомовної термінології в приказках та прислів’ях, що свідчить про розширення меж функціонування цих запозичень, зокрема юридичної: воза і *адвоката* треба часто мастити; *адвокатову* помилку вішають, а лікареву закопують; град там не б’є, де *асекурація*; можна *засекуруватись* від вогню, та не від лиха; *неасекурована* хата горить скоріш; сидить, як на *екзекуції* ‘уперто’ [Плав’юк, 1–3, 300]; те, що не єсть, не писати в *реєстр*; ніхто з Богом *контракту* не брав; от мені велика *турбація* ‘великий клопіт’ [Номис, 101, 1, 97]; та економічної: хоч нема *бариша*, так слава хороша; горшки хоч сім раз перекинь, то все з *баришем*; *бариш* дурному товариш; покуль будуть *бариші*, у баби не стане душі; от *побаришовав*: ні стовпа, ні борошна [Номис, 206, 204, 205, 206, 206].

Полісемантизація запозичень сприяла розбудові різних ТГЛ і ЛСГ. Наприклад: латинізм *кварта* позначав: ‘міру місткості рідких і сипких тіл’ („куфъ ͡в ѡковитои горѢлки под дванадцатаста квартъ” 1659 р. [ЛРК, 96]), ‘податок з четвертої частини доходів королівських земель на утримання війська, кварцяне військо’ („… во(и)ско по(л)ское ква(р)цяноє, … Богда(н) Хмє(л)ницкий з рєєстровыми козаками …, по(д) Жо(л)тыми вѡдами збили” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 179]), ‘кухоль місткістю у кварту’ („Кварта, кухоль: кружка, видро, чванъ” 1642 р. [ЛС, 418]). Таким чином, латинізм *кварта* сприяв розбудові різних ТГЛ: метрологія (назви одиниць виміру та ваги), торговельна номенклатура та економічна лексика (назви грошових податків та повинностей), назви речей хатнього вжитку (назви посуду). Латинізм *клявзула* позначав ‘пункт офіційного документа, який необхідно виконати’ („менованы(и) запи(с) во вси(х) … его ко(н)дицияхъ, пу(н)кта(х), паракграфа(х), артикула(х), кля(в)зула(х) …, квитуеть, вызволяетъ” 1634 р. [ТУВН, 300]) та ‘металеву пластину для скріплювання книги’ („инре(л)ґаторγ за γвьезане помѢннїка

и ω(т) кля(в)зу(р) зло(т)нїкови до євгє(ліа) I” 1630 р. [ЛСБ 1052, 5]), унаслідок чого розбудовувалися ТГЛ судочинства та ТГЛ на позначення понять освіти і науки (друкарство). Часто одне запозичення сприяло розвиткові не лише ТГЛ, а й ЛСГ, зокрема лексема *армата* була віднесена до ТГЛ релігія, оскільки засвідчена у переносному значенні ‘духовна зброя’ (1631 р. [ІСУМ 1, 127]), а також до ТГЛ військова справа, розбудові ЛСГ якої сприяли її значення: ‘гармата’, ‘зброя’ (ЛСГ назви зброї та її елементів), ‘флот, армада’ (ЛСГ військові підрозділи та роди військ, тип військової служби).

Важливим показником розвитку лексикону є міжстильова динаміка запозичень. Дослідження різножанрових українських писемних пам’яток засвідчило належність одного запозичення не лише до різних ТГЛ (чи ЛСГ), а й до різних функціональних стилів. Так, військовий термін германського походження *штурмъ* ‘напад, захоплення’ зафіксований: у геральдичничній поезії, а саме в епіграмі „На старожитный герб их милости панов Горбацких” („Жадных се штурмом земных намнѢй варовати, Сам з Неба Архїєрей, хочет рятовати” сер. XVII ст. [УП, 59]); у пам’ятці полемічного жанру публіцистичного стилю – „Палинодии” Захарія Копистенського („Турецкимъ штурмомъ отпоръ валечный давали” 1621 р. [ПАЛ, 1111]); у пам’ятці літописно-мемуарного жанру художнього стилю („Іосіфъ … штурмомъ взялъ Ашкалонъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 203]). Германізм на позначення дії *штурмовати* засвідчений у різножанрових пам’ятках: художнього стилю (літописно-мемуарного жанру „Облеглъ мѢсто и штурмовалъ до него” 1656 р. [Рукописный хронограф, 200]; панегірику Петру Могилі „Єсли, наш Боже, на нас штурмовати Захочут враги, ты их отганяти Рач от нас … ” сер. XVII ст. [УП, 59]); конфесійного стилю („теперь апостатове нынѢшніи штурмуютъ, хотячи тотъ корабль-церковъ Божію и вѢрныхъ въ ней … безъ жадного улютованя утопити и памятку се зъ свѢта выгладити” 1626 р. [Кир.Н., 24]); публіцистичного стилю („Штурмовали на городъ” 1621 р. [ПАЛ, 1106]).

Юридичний термін латинського походження *декрет* ‘постанова верховної влади, що має силу закону, указ; ухвала гродського, земського, підкоморського, трибунальського судів, вирок’ засвідчений переважно в пам’ятках офіційно-

ділового стилю юридичного жанру (у знач. testamentum ‘заповіт’: „пан владыка Володимерский, будучи фаворъ кнежати Чорторыскому, *декретъ* свой *духовный* ку кривде цорки моее выдал” 1619 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 564]; див. також: 1584 р. [АЖМУ, 95], 1605 р. [ДМВН, 52], 1565 р. [ТУВН, 109], 1655 р. [ЛРК, 54], 1584 р. [ККПС, 58], 1607 р. [АСО, 115], 1638 р. [АБМУ, 26], 1623 р. [АрхЮЗР, Ч. 4, т. 1, 87]) та жанру урядового управління („а потомъ его кролевская милост и декретом своим кролевским имъ ку месту присудити рачилъ” 1569 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 250]). Це запозичення в писемних пам’ятках збережене і як релігійний термін на позначення ‘канонічна ухвала, догмат; анафема, прокляття; вирок Божого суду’. Тому воно зафіксоване в пам’ятках публіцистичного стилю полемічного жанру, зокрема в „Розмові папіста з православним” („то(т) же ѡгнь … по декретѣ страшно(м) … загорнетъ и на вѣки вѣчнїи моучити боудетъ” 1598 р. [Розм. пап., 33–35 зв.]) та в „Палинодии” Захарія Копистенського („А еслибы ся хто отступникомъ сталъ, теды подъ декретъ страшный анаѳемы муситъ таковый подпадати” 1621 р. [ПАЛ, 391]); художнього стилю (панегірик „Ѡміміа албо казаньє на роковүю Памѧть в Бзѣ Вєлєбногѡ … Еүѳиміа Плєтєнєцкогѡ”: „Приступѣте Игүменове, а внимайте собѣ, же и вы помрете, ведлүгъ декретү оного” 1625 р. [ХТМ, 36]; панегірик „На пресвѣтлый герб ясневелможных их милостей панов Могилов”: „Горкотиранскій юж нам не панует Декрет, кгды в святой Софіи продкует Петр митрополит Могила велможный, Пастыр побожный” сер. XVII ст. [УП, 63]). Пам’ятка публіцистичного стилю полемічного жанру „Антиризис или апология против Христофора Филалета” засвідчила аналізоване запозичення із вторинним, переносним значенням – ‘висновок, думка, розум’: „Пытаю тебе, Ѳилялете: если, водлугъ розъсудку твоего паръшывого, митрополитъ … не могъ сыноду отправовати, и называешъ то ѳрашъкою … – осудисежъ самъ своимъ декретомъ” 1599 р. [Антиризис, 805].

Подібну міжстильову транслокацію демонструють й інші латинізми, зокрема: *инстыкгаторъ* ‘урядова особа, що здійснювала нагляд за правосуддям, судовий оскаржувач, прокурор’ (стилі: офіційно-діловий / юридичний жанр 1570 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 79], 1605 р. [ДМВН, 103]; конфесійний 1637 р. [УЄ Кал, 42–43]; публіцистичний / проповідницький жанр 1605–1606 рр. [Перест., 37]; художній сер.

XVII ст. [УП, 194]); *гоноръ* ‘пошана, честь, слава’ (стилі: офіційно-діловий / юридичний жанр 1609 р. [ЛСБ, 421], 1638 р. [ТУВН, 307], 1650 р. [ДМВН, 204], 1665 р. [ЛРК, 125]; публіцистичний / жанр повчань поч. XVII ст. [Пчела, 29]; художній 1632 р. [Євх., 303], сер. XVII ст. [УП, 187]); *документъ* ‘документ; доказ’ (стилі: публіцистичний / проповідницький жанр 1605–1606 рр. [Перест., 39]; офіційно-діловий / юридичний жанр 1649 р. [ДМВН, 212], 1624 р. [ТУВН, 273]; художній 1632 р. [Євх., 279], сер. XVII ст. [УП, 180]) та ін.

Важливим доказом динаміки лексикону є використання в мовленні (відповідно – і в пам’ятках) семантичних еквівалентів як серед запозичень (тюрк. *изюм* – пол. *родзѣнка*; пол. (з нім.) *шафа* – пол. (з фр. або іт.) *кредансъ*; пол. *зверцадло* – цсл. *зерцало*), так і серед питомих та запозичених лексем (пол. *шлюбъ* – пит. *весѣлля, одруження*); при цьому не спостерігаємо не лише семантичної, а й стильової диференціації запозичених і питомих лексем, що засвідчує високий ступінь інтенсивності самого процесу. Дублетність, варіювання є наслідком існування двох різнонаправлених тенденцій у мові: збереження та стабілізації існуючої системи мови, з одного боку, і її адаптації, покращення, удосконалення, з іншого [804, с. 200]. Явище варіювання, дублетності було настільки поширене, що охопило всі ТГЛ, при цьому найбільше дублетів виявлено серед назв осіб за професіями та родом занять (nomina agentis): структурно окреслюються *дублети-пари*, коли до складу входять два компоненти: питомий і запозичений (*поворозникъ – линникъ*, *садовничій – вертоградаръ*, *гонецъ – куріеръ*, *звѣздозаконникъ – астрономъ*) і *дублети-багаточлени* (*дублетні ряди*), які утворені кількісно тотожними синонімічними рядами (*прошак, вѣчний старецъ – жебракъ, ковдошъ*; *сапожникъ, сапогошвецъ – чоботаръ, чижмаръ*) і кількісно відмінними синонімічними рядами: з перевагою питомих елементів (*торговникъ, торговецъ, гость, купецъ, перекупецъ, перекупникъ – гандлювникъ, крамаръ*; *спѣвакъ, пѣвєцъ – партесникъ*; *копатель, копачъ – ґрунтаръ*) чи з перевагою запозичень (*цельникъ – мытникъ, мытаръ, индукторъ*; *гривострыжца – барбер, цилюрикъ*; *грабитель, злодюга – лотръ, выдирца, опричникъ, збойца, драпѣжникъ, драпѣжца, драпѣжливый, лупѣжца,*

*коррупто
ъ, виоляторъ, ексъцесоръ*; *возникъ – фурманъ, форытаръ, дракгаръ, камонаръ*, *кучоръ*).

У пам’ятках XVI–XVII ст. відтворено чимало дериватів від назв осіб за родом діяльності, серед яких виокремлюються:

деривати з родовим значенням, в основі яких „відношення ідентифікації, ототожнення жінки з чоловіком за певною ознакою” [858, с. 36], зокрема соціальним становищем, родом занять чи рисою характеру тощо; напр.: пол. *окрутникъ* ‘тиран, мучитель’ → *окрутница* ‘тиранка, мучителька’ (1656 р.), пол. *вшетечникъ* ‘розпусник’ → *вшетечница* ‘розпусниця’ (1591 р.), нім. (з лат.) *майстеръ* ‘фахівець з якого-небудь ремесла, майстер’ → *майстриня* ‘вчителька, наставниця’ (1621 р.), лат. *кредиторъ* ‘кредитор’ → *кредиторка* ‘кредиторка’ (1623 р.), лат. *ктиторъ* ‘опікун, покровитель’ → *ктиторка* ‘опікунка, покровителька’ (1633 р.), нім. *крамаръ* ‘купець, крамар’ → *крамарка* ‘крамарка’ (1605 р.) та ін.;

деривати зі значенням ‘дружина чоловіка, який виконує означену функцію в соціумі’, що спираються на відношення посесивності, напр.: нім. *гетьман* → *гетмановая* ‘дружина гетьмана, гетьманша’ (1650 р. [ДМВН, 192]), тур. *гайдукъ* → *гайдучка* ‘дружина гайдука (солдата придворної охорони)’ (1635 р. [АрхЮзр, Ч. 1, т. 11, 403]), пол. *драбъ* → *драбоваѧ* ‘дружина пішого воїна, зброєносця’ (1552 р. [ОЛЗ, 183 зв.]), пол. *жолнѣръ* → *жолнѣровая* ‘дружина жовніра, солдатка’ (1612 р. [ЦДІАК, 221, 1, 57, 1]) та ін.

Зауважимо, що окремі запозичення утворюють деривати, які мають як родове значення, так і значення ‘дружина чоловіка, який виконує означену функцію в соціумі’, пор.: нім. *шинкаръ* ‘працівник чи господар питного закладу, шинку’ → *шинкарка* ‘дружина шинкаря’ і ‘особа, яка продає напої у спеціальному закладі – шинку’.

Писемні пам’ятки досліджуваного періоду зафіксували активізацію формування абстрактної лексики, що вказує на інтелектуалізацію носіїв мови, пор.: праслов’янське запозичення з готської мови *лихва* у пам’ятках XV ст. вжито на позначення ‘прибуток, процент, лихва’ („помиловати сироты, вдовици, и нищиѧ ноу(ж)ли посүлы брати лихвоу” 1489 р. [Четья Мінея, 341]), а вже у джерелах XVI

ст. спостерігається абстрагування значення – ‘лихварство’ („Лихвѧры которые дерүтъ людей оубогихъ, а то естъ лихва” 1569 [Наүка о тайнахъ, 109]). Пам’ятки досліджуваного періоду фіксують низку запозичень і з інших мов: пол.: *зычливость* ‘доброзичливість, зичливість, прихильність’ (1562 р.) і ‘бажання, прагнення, старання’ (1621 р.), *гойностъ* ‘щедрість, багатство’ (1582 р.), *жарливость* ‘вірність, відданість, щирість’ (1619 р.), *злученєсє* ‘поєднання’ (1621 р.), *зафрасованє* ‘неспокій, смуток, клопіт, турбота’ (1596 р.), *вонтпленье* ‘сумнів, непевність, вагання’ (1596 р.), *звазнєнє* ‘незгода, неприязнь, розбрат’ (1541 р.), *блюзнѣрство* ‘блюзнірство’ (1596 р.), *бенкартъ* ‘неправда, вигадка, брехня’ (1566 р.), *ошуканє* ‘обман, брехня’ (1621 р.), *окрутенство* ‘жорстокість’ (1597–1599 рр.), *доткливость* ‘образа, прикрість’ (1629 р.), *отуха* ‘мужність, сміливість’ (1597–1599 рр.), *встѧжливость* ‘стриманість’ (кін. XVI ст.), *залецанє* ‘прославлення’ (1598 р.) і ‘рекомендація’ (1603 р.) і ‘залицяння’ (1600–1601 рр.), *дигнитарство* ‘достоїнство, гідність’ (1598 р.), *зацность* ‘честь’ (1565 р.), *статечность* ‘гідність, солідність, повага’ (1621 р.), *оздобность* ‘прикраса, краса, урочистість’ (1610 р.); лат.: *бановань* ‘смуток, туга, печаль’ (XVI ст.), *анѣмушъ* ‘сміливість, впевненість, відвага’ (1644 р.), *гоноръ* ‘пошана, честь, слава’ (1609 р.); нім.: *ґвалтованьє* ‘гвалтування, безчещення’ (1566 р.), *зґвалченє* ‘збезчещення’ (1585 р.), ‘наруга, глум’ (сер. XVII ст.), ‘порушення, недотримання’ (1621 р.), *зневага* ‘(відсутність поваги, шанобливості) зневага’ (1621 р.); гр. *егкомїа* ‘похвала, похвальна мова’ (1634 р.) та ін.

Тематичне розмаїття пам’яток XVI–XVII ст. сприяло фіксуванню не лише одиниць із нейтральною емотивністю, а й виразно конотованих, оцінних елементів, зокрема: пол. *цнота* ‘чеснота, доблесть’ (1462 р. [ССУМ 2, 527], 1595 р. [РИБ, VII, 166], 1621р. [ПАЛ, 1139]; пор.: *cnota*, *czsnota* ‘zacność, cnotliwość’ кін. XIV ст.; ‘cześć’ 1500 р.; ‘jakaś zaleta etyczna’ кін. XIV ст. [SSP 1, 5, 315–316]), пол. *зелживость* ‘сором, срам, безчестя’ (1564 р. [ALSS, VI, 240]), пол. *затрентвѣнє* ‘(стан байдужості, відсутності співчуття) заціпеніння, закам’янілість’ (1627 р. [ЛБ, 138–139]), пол. *вшетечне* ‘розпусно’ (1580 р. [ЖКК, I, 183]) і ‘зухвало, нахабно, настирливо’ (1597–1599 рр. [Апокрисис, 921]), *тулачъ* ‘волоцюга’ (1621 р. [ПАЛ, 1174]). Українські пам’ятки фіксують випадки формування нового конотативного

значення запозичення у мові-реципієнті на базі вже відомих у мові-джерелі, зокрема полісемантичний полонізм *zbytni* позначав: ‘niepotrzebny, zbędny, zbyteczny’ 1449 р., ‘nieumiarkowany, nadmierny’ 1466 р., ‘istniejący nadal (po zniknięciu czegoś), pozostały’ 1436 р., ‘(o smiechu) niepohamowany, swawolny’ XV ст. [SSP 11, 4, 282]. В українських пам’ятках лексема *збытний* засвідчена із запозиченими першими двома значеннями: ‘надмірний (про розмір, міру вияву’ (1570 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 1, 23]) і ‘зайвий, непотрібний’ (1627 р. [ЛБ, 59]) та з новим значенням – ‘аморальний, розпусний’ (1623 р. [ІСУМ 11, 87]).

Зрідка в пам’ятках представлено нашарування емотивного значення в лексем, запозичених раніше в мову-реципієнт з неемотивним значенням. Так, лексема *троска* у грамоті XI ст. фіксується на позначення ‘удар блискавки’: „Семель тросками оуражаєма бываєть” [Срезн. ІІІ, 1003]; у XVI ст. під впливом польського *troska* ‘opieka, ochrona’ (І пол. XV ст. [SSP 9, 3, 188]) в українських пам’ятках виринає *троска* ‘піклування, турбота’: „Иже [сѣмя] есть межи терня впало, для троски и богатьства а роскоши сего свѣт и ими бывають подавлены” (1556–1561 рр. [ПЄ, 41]).

Говорячи про розвиток семантики, необхідно мати на увазі, що до окремих запозичених лексем у розпорядженні лінгвістів є різна кількість слововживань, на підставі яких можна з’ясувати окремі значення чи їх відтінки; дослідник часто зв’язаний вихідним матеріалом, який не дає змоги досягти повноти моделювання процесів семантичної та формальної деривації.

ІІ.1. Спадщина лексикону попередніх епох у пам’ятках XVI–XVII ст.

С. В. Семчинський справедливо зауважував, що історія мови – це взаємодія двох тенденцій: збереження однієї частини лексикону і зміна – поповнення чи втрата – іншої частини, тому мовна еволюція – це не лише змінність, а й сталість [785, с. 266] (пор.: „Кожна мова на будь-якому синхронічному зрізі – це єдність стійкого і змінного. Кожен стан мови є її динамічною рівновагою” [463, с. 335]). Спокій, зупинку, застій у мові І. О. Бодуен де Куртене розглядав як явище умовне,

як окремий випадок руху, динаміки за умови мінімальних змін [81, с. 349]. Ця тенденція динаміки лексикону, а саме – *розвиток за умови мінімальних змін чи без змін* – простежується і в українській мові досліджуваного періоду.

ІІ.1.1. Збереження лексики без відчутних змін

Значна частина лексики, яка успадкована з давньоруської мови, в XVI–XVIII ст. зберегла своє значення, зокрема це слова, пов'язані із загальним буттям людини (назви органів і частин тіла, номенклатура спорідненості та свояцтва, термінологія рослинного та тваринного оточення тощо), а незначні зміни, що відбулися в цих лексико-семантичних групах (відпадання віджилих слів, поява нових назв, семантичні перетворення в існуючих назвах), торкнулися лише периферії [ІУМЛФ, 280]. Пам'ятки XVI–XVII ст. засвідчують наявність значної кількості запозиченої лексики, яка була перейнята українською мовою в попередні періоди її розвитку і з часом не зазнала семантичних змін. Такі запозичення охоплюють практично всі ТГЛ.

У ТГЛ **освіта і наука** збереглися лексеми, що сягають: гр.: *астрологиꙗ, астрономиꙗ, острономҍꙗ, кондакъ, ѡкєѧ̈нъ, пирамида*; лат.: *генварь, ѳевраль, мартъ, априль, маи, июнь, іюль, августъ, сентебрий, октѧбрь, ноѧбрь, декабрь, планита, индиктъ, дата, квадратумъ, квадратъ*; герм. (з лат.) *валъ,* герм.: *ланъ*; рум. *боуката*.

Джерела XI ст. засвідчують уживання грецизмів *астрономиꙗ, острономҍꙗ* (XI ст.), *астрологиꙗ* (1073 р.) на позначення 'науки про небесні світила' [Срезн. 1, 32], які зберегли своє значення в досліджуваний період (1607 р., 1616 р. [ІСУМ І, 142]).

„У пам'ятках XIV–XV ст. представлені всі латинські назви місяців християнського календаря: *генварь* (*генарии, генарь, генварїи, генваръ* та ін.) (ССУМ, 1403, І, 241); *ѳевраль* (*февруарїи, феврoуарїи* та ін.) (1429, ІІ, 590); *мартъ* (1375, І, 578); *априль* (*априлїи* та ін.) (1428, І, 78); *маи* (1404, І, 571); *июнь* (*ї̈оунїи* та ін.) (1389, І, 456); *іюль* (*июлии*) (1401, І, 456); *августъ* (*аугоустъ*) (1400, І, 64); *сентебрий* (*сенътѧбръ, сентебрь, сентеврий* та ін.) (1424–1425, ІІ, 338); *октѧбрь* (*октобръ, октоврїи* та ін.) (1388, ІІ, 80); *ноѧбрь* (*ноєврїє, ноємбрь, ноємврїє, ноємври*

та ін.) (1378, II, 57); *декабрь* (*дєкємврїи*) (1322, I, 292)” [ІУМЛФ, 246], переважна більшість яких збережена в сучасній українській мові.

У XIV–XV ст. писемні пам’ятки фіксують назви земельних, водних та рослинних природних об’єктів, зокрема частовживаним був германізм латинського походження *валъ*, який позначав об’єкт рельєфу штучного походження ‘насип, вал’ („а хотаръ имъ … по краи буковины дѣломъ доловь до валу” 1392 р. [Cost, I, 7–8]) і з цим же значенням засвідчений у пам’ятці досліджуваного періоду („В Малой Рωссіи въ повѣтѣ Галицкомъ естъ мѣсто Заваловъ, названое ωт валωвъ, давно высыпаныхъ, которыхъ естъ три надъ тымъ мѣстомъ на горѣ” 1659 р. [Гал, 132]). Інший германізм – *ланъ* – зафіксований у джерелах із сер. XV ст. на позначення поняття ‘орна земля’ (1443 р. [Розов, 144–145]), у пам’ятках сер. XVI ст. він зберіг своє основне значення ‘земельне угіддя’ (1560–1561 рр. [ЛЗК, 247]). Набув поширення в XV ст. румунізм *боуката* ‘ділянка, частина земельного угіддя’, свідченням чого є 17 фіксацій слововживання в писемних пам’ятках, зокрема: „Дали томоу боукатоу землю монастырю нашемоу о(т) нѣмца” 1452 р. [Cost, II, 410]. У наступний період простежується зменшення використання цього запозичення (XVI ст. [НЄ, 162–162]). На позначення водних об’єктів у пам’ятках досліджуваного періоду вживалися праслов’янська лексема *море* і грецизм *океан.* „Якщо апелятив *море* міцно вкоренився в лексичному складі української мови XIV–XV ст., то назва *ωкєїанъ* (Пов., XV, 17), тільки освоювалася. Адже навіть значно пізніше – на початку XVII ст. – П. Беринда подає назву *ωкєанъ* … лише серед церковнослов’янізмів, а українським відповідником її вважає *всесвѣтнєє море* (Бер. Лекс., 1627, 242)” [ІУМЛФ, 184]. Зауважимо, що маркування цього водного об’єкта описовою конструкцією простежується від XVI ст. аж до XVIII ст.: *акиѧнъ вєликого морѧ* 1598 р. [Розм. пап., 11 зв.–12], *до мора великого ωкїѧна* XVII ст. [ІСУМк], *на ωкианѣ моры* XVIII ст. [ІСУМк]. Зауважимо, що пам’ятки досліджуваного періоду засвідчили тлумачення цього іншомовного слова через псл. *море*: („плавают *чрезъ море, которое словется ωкиянъ*” сер. XVII ст. [УкрКр, 228]), а також уживання окремої лексеми на позначення цього поняття: „до океану нашого” XVII ст. [ІСУМк], „ωцєаномъ зовєтсѧ” 1632 р. [Євх., 298].

Серед запозичень попереднього періоду на позначення понять зі сфери освіти виокремлюється грецизм *кондакъ* ‘хвалебна пісня церковного змісту, кондак’ (1097 р. [Срезн. I, 1268]), який зберіг своє значення і в досліджуваний період („псалмы, пѣнія, антифоны, тропары, кондаки, ирмосы … молитвы посвященїя Таинъ Хрыстовыхъ” 1608 р. [ІСУМ 14, 222–223]).

ТГЛ **рослинний світ** у попередні періоди була збагачена запозиченнями з латинської (*капоуста* (дериват *капустникъ*)), грецької (*дафнія, дафина, мигдалъ* / *мигдола* (дериват *мигдольныи*)), німецької (*ингбир*) та литовської (*стырта*) мов, які продовжили своє функціонування в наступний період розвитку української мови без змін. Зокрема, серед назв ***городніх рослин*** у писемних пам’ятках XV ст. засвідчений латинізм *капоуста* (1458 р. [ССУМ I, 470]), а у XII ст. – дериват *капустникъ* („и на горѣ огородъ, съ капустникомъ” 1150 р. [Срезн. I, 1195]; пор.: використання в цей період аналізованої лексеми на позначення ‘назви страви, капусти’: „капусты не ѧждь” 1073 р., „капуста солона безъ масла (великопостное кушанье)” 1193 р. [ib.]). Джерела XVI–XVII ст. зберегли запозичення *капуста* (*капүста*) і як ‘назву рослини’ і як ‘назву продукту харчування’, а також як антропонім: „капусты гряд пятдесят” 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 352], „у пивницы капусты двѣ стагви” 1590 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 204], „Юско Капуста” 1649 р. [РЗВ, 150 зв.]. Зауважимо, що прикметники-конкретизатори при аналізованій лексемі вказували на спосіб приготування цього овоча або ж на різновид цієї рослини: „капуста квашѣная” [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 241–242], „капу(с)та зѣлѣная”; „egvapsum, чѣ(р)ная капуста”; „heluell(e), aru(m), капу(с)та про(с)тая” [ЛС, 116, 182, 216], „олүсъ по ла(т)нски … нѥмѥцкаа или синѧа капүста” [Травн., 329], „римскаѧ капү(с)та или армѥнскаа капүста” [Травн., 171], „лѣснүю капүстү, которүю ѡни лѧпсанүм зовоу(т)” [Кас., 38 зв.], „карлисъ їли спинасїа то(л)күѥть(с) римскаѧ капү(с)та їли армѥ(н)скаа капүста” [Травн., 171]. До цієї ж ЛСГ належить і литуанізм *стырта* ‘стоги необмолочених снопів, укладені особливим чином, скирти’ („давывали … княгини … Витовтовой … сѣна четыры стырты” 1444 р. [ССУМ II, 387]), який зберіг своє значення у XVI–XVII ст. („В котором гумне я мел жита чотырнадцат стырт, в кождой стырте по осмидесяти копъ” 1564 р. [МСТ II, 374]).

ЛСГ ***назви дерев, кущів та їх плодів*** представлена грецизмами *дафнія / дафина* та *мигдалъ* / *мигдола* (дериват *мигдольныи*). На позначення ‘рослини родини лаврових, лавр’ пам’ятки XI ст. засвідчили лексему *дафнія* (*дафина*): „Оувязанъ дафнїємъ начатъ летати” [Срезн. I, 635]); цю рослину також використовували для поліпшення смакових властивостей страв. Аналізоване запозичення засвідчене в писемних джерелах пізнішого часу, зокрема: „pelasgos, кущъ дафніє” 1642 р. [ЛС, 304], „… сѣла по(д) єдным дєрєвом Дафином названым …” 1637 р. [УЄ Кал., 756]. Із писемних джерел попередніх періодів відомий грецизм *мигдалъ* (XII ст.) / *мигдола* (XIV ст.) та дериват *мигдольныи* (XIV ст.); з кін. XV ст. (1498 р.) це запозичення частіше стало фіксуватися як назва плоду дерева *amygdalus communis* [1038, с. 82], ця тенденція простежується і в досліджуваний період: „Свинѣ в золотих коритах микгдали ѣдают” сер. XVII ст. [УП, 333] („микдалъ” 1627 р. [ЛБ, 200]); а також як назва ‘різновиду дерева’: „Доубъ мигдальскъ” (Минея XVI в. Базильянскаго мон. во Львовѣ) [Срезн. II, 134], „дерево миґдаловоѣ” 1627 р. [ЛБ, 53]; спорадично – як назва вторинного продукту: „сокъ лимоновій з олѣйкомъ мигдалевимъ змѣшать” 1607 р. [Лѣк, 5]. ЛСГ ***назви трав і квітів, кореневищ*** у попередні періоди була збагачена германізмом латинського походження *инбир* (*ингбир*), який позначав ‘тропічну трав’янисту рослину, м’ясисте кореневище якої багате ефірними оліями та є сировиною для виготовлення прянощів’; ця рослина вирощувалася в арабських країнах та імпортувалася по всьому світу. Назва вперше виявлена в сер. XV ст. („коли имоут коупити татарскїи товар, оу сочавѣ, илї шолкь, илї пєрєць, илї камхи … илї ингбир, а они абы платили от гривны три гроши” 1456 р. [Cost, II, 788]) і збережена пам’ятками XVI–XVII ст. (*инбиръ, инберъ, имберъ*): „инбирь ѡби(л)но ростє(т) в арапски(х) страна(х)” XVI ст. [Травн., 480]. Зауважимо, що імпортування спецій і приправ до України набуло в досліджуваний період небувалих масштабів, свідченням чого може слугувати „Скорочений виклад митної устави Великого князівства Литовського, записаний до Луцьких гродських книг”, у якому подано перелік спецій і приправ як турецьких товарів (що свідчить про канали постачання) і встановлено мито на них: „Устава турецких товаровъ: … ѡт каменя имъберу – грошеи петнадцатъ; ѡт каменя перцу – грошеи двадцат; ѡт фунта шафрану – грошеи

чотыри; ωт каменя кменю – грошеи чотыри; ωт фунта мушкату – грошеи два; ωт фунта квету мушкатового – грошеи два; ωт фунъта гвоздиков – грошеи два; ωт фунту ценамону – грошеи три; ωт каменя микгдалов – грошеи чотыри; ωт каменя рыжу – грошеи два; ωт каменя ладану – грошеи десятъ" 1569 р. [ТУВН, 140–141].

ТГЛ **назви фауни** в попередні періоди була збагачена тюркізмом *товаръ* та латинізмом *делфинъ*. Давнє запозичення з тюркських мов *товаръ*, що виступає синонімом до поширеної в давньоруській мові лексеми *скотъ* (про розвиток семантики від 'багатство', 'маєтність', 'благополуччя' до 'худоба' і 'велика рогата худоба' див.: [227, с. 149]), спорадично засвідчене в пам'ятках XV ст. на позначення 'великої рогатої худоби': „алє пр҇ѧчтє и милоуитє кони и кобили и овци и свини и оусє товар коулко єст" 1481 р. [BD, II, 358], „ловити собѢ рибоу и пасти свои товар" 1490 р. [BD, I, 420–421]. На жаль, текст грамот не дозволяє безапелятивно стверджувати, що лексема *товаръ* має спеціалізоване значення 'велика рогата худоба', а не більш ширше – 'домашня худоба', 'худоба'. Зауважимо, що аналізована лексема в пам'ятках XV ст. виступає переважно на позначення поняття 'товар, крам, предмет купівлі-продажу' (62 фіксації) та маркує узагальнене поняття 'майно' (8 фіксацій). Така „семантична дифузність, відсутність чіткої диференціації між значеннями 'велика рогата худоба', 'свійська худоба взагалі' та 'об'єкт торгівлі', що поєднувалися у слові *товаръ*, зумовили наявність стійких словосполучень цього слова з конкретизуючими означеннями" [ІУМЛФ, 199], зокрема: сполука *живыи товаръ* позначала 'худобу як предмет торгівлі' („а тако(ж) ты(х) люди да є(ст) и(м) слобо(д)но о(т) доброво(л)но ходити съ хорнцо(м) или с солєю или по рибу или живы(м) товаро(м) имє(т) ходити или мртвы(м) … а мыто нигдє да нє да(ст) ни гро(ш)" 1453 р. [Cost, II, 461–462]), а *мертвий товаръ* – 'будь-який об'єкт торгівлі, крім худоби' („а кто оусхочєт тих люди соудити … или мито от них брати от оусєго их товароу … или живих товаръ или мертвих … вєздє да єст имї слободо и бєз мито" 1466 р. [BD, I, 96]). На думку М. Фасмера та О. М. Трубачова, це запозичення було полісемантичним ще в мові, з якої воно потрапило у слов'янські мови, і тому „з самого початку свого побутування на слов'нському ґрунті поєднувало в собі значення 'товар, майно, худоба' (Ф., IV, 67–68). Однак

виявлені всі ці значення лише в староукраїнській мові. Давньоруська мова, а також сучасні слов'янські мови, в яких виступає це слово, засвідчують їх … у вужчих поєднаннях" [ІУМЛФ, 200]. Пізніші українські прислів'я та приказки також демонструють дифузність значення, зокрема *товар* 'худоба': за хазяїном і товар плаче [Плав'юк, 254]; не то товар, що лежить, а то, що біжить; народ – як товар у череді: усякі є; овсяниця, просяниця – все то товару користь [Номис 139, 49, 199]; *товар* 'крам': за добрим товаром зовуть и паном; товар не потвар; оставайся лавка з товаром [Номис, 199, 199, 151]; *товар* 'корисні копалини (метал)': дорогий товар зпід землі йде [Номис, 41].

Латинізм *делфинъ* 'морський ссавець з породи китуватих' зафіксований у пам'ятці XIV ст. у формі *делфисъ* [Срезн. I, 651] та в пам'ятках XVII ст.: „Делфинове двѣ рибы морськии … взяли єго на хребти свои и на берегь вынеслы" [ІСУЯ, 691], „вздыхане де(л)фѣна е(ст) подобное человѣче(с)кому" 1642 р. [ЛС, 208].

Розвиток торгівлі на міждержавному рівні сприяв розбудові ТГЛ **назви їжі, напоїв, приготування та споживання їжі**, яка в попередні періоди збагатилася запозиченнями з різних мов (гр.: *үксүсъ, сахаръ, артусъ, миро*; лат.: *малмазия, мошкатъ*; пол.: *гвоздьникы, гвоздникы, гвозникы*; герм. *шафранъ*; ар. *корчма*; тюрк. *колбаса*; дісл. *сельдъ*), що позначали привозні продукти харчування чи перейняті в інших народів страви. Зокрема, серед ***назв напоїв*** **–**відомий з XII ст. грецизм *үксүсъ,* засвідчений зі значенням 'окислене вино' в „Грамоте Новгородскаго кн. Всеволода церкви Іоанна Предтечи на Опокахъ" (1136 р.): „А пошліны отъ него идетъ 40 колачевъ да сорокъ хлѣбовъ да капуста и уксусъ" [Срезн. III, 1193]. Писемні джерела II пол. XVII ст. фіксують цю лексему зі значенням 'кисле вино, винний квас' [477, с. 94]: „налил сосать острого уксусу" (1664 р.) [цит. за: 1037, с. 203], „Потомъ хваленій … Государъ велѣлъ всему войску козацкому зъ старшиною его поставити столъ Монаршій, на которій изобилно дано ... уксусовъ, пивовъ" [ЛСВ, III, 388]. Зауважимо, що пам'ятки досліджуваного періоду фіксують праслов'янізм готського походження [ЕСУМ 4, 242] *оцетъ*, який у давньоруській мові функціонував зі значенням 'оцетна кислота, яку отримували внаслідок окислення вина й

використовували як приправу’ [624, с. 110], а у староукраїнській мові зазнав розширення семантики: від ‘кислої приправи’ до ‘напоїв’, виступаючи синонімом до *уксусъ*: „питиѣ ѡцтосаха(р)ноѣ”; „ѡцѣ(т) с мѣдо(м)”; „ѡцѣ(т) смъшѣ(н) с водою” [ЛС, 296], „ѣжъ хлѣбъ розмочивши въ оцтѣ” [Рукописний хронограф, 71], „оцтомъ поено” [МСТ ІІ, 76]. Латинізм *малмазия* фіксується українськими пам’ятками з сер. XV ст. на позначення привозного ‘солодкого вина, яке виробляли в грецькому місті Мальвазії’ (пор.: *malvázia* ‘sladké vino dovážané z Grécka’ (XVII ст.) [HSSJ II, 254]): „а мы имаємъ давати паноу дєтрихоу на кажды рокъ ... по дєсѧть бочокъ вина и по двѣ – бочки малмазию” 1449 р. [ССУМ І, 572]; активне функціонування цього запозичення простежується і в наступному столітті, про що свідчать писемні джерела: „питѧ привозного мушкатєлы, малмазыи, мєду и пива” 1566 р. [ВЛС, 11 зв.], „ѡт куфы мушкателу, малмазеи и вина – по золотому черленому” 1569 р. [ТУВН, 141]. На позначення ‘хмільного напою’ пам’ятками попередніх століть зафіксований арабізм *корчма*. Уперше як назва напою лексема *корчма* засвідчена в пам’ятці „Паисіевскїй сборникъ конца XIV или начала XV в.”: „Ѡверзисѧ коръчмы вари і пити коръчмы” [Срезн. І, 1413]; засвідчена також у джерелах XV ст.: „А рокъ имъ тые корчмы почати варыти – на мясные запусты великого поста” 1487 р. [ССУМ І, 501] (пор.: „Къ вамъ во Псковъ из своей волости корчмы, пива и меду не пущати” 1474 р. [Срезн. І, 1413]). Своє функціонування це запозичення продовжило і в досліджуваний період, зберігши значення: „они дей колъкось недѣль тое корчмы не варили для переказы поганства Татаръ …” 1507 р. [АЮЗР, ІІ, 117].

Незамінним компонентом української кухні здавна були **прянощі, спеції та приправи**, які сприяли підсиленню смакових властивостей страв. Крім місцевих, українці охоче використовували привозні спеції (зі Сходу та з Голандії), вартість яких була високою. Пахучі трави застосовували не лише в кулінарії, а й у ритуальних обрядах, а особливо – в медицині. Зокрема, на позначення запашної імпортованої приправи, яку додавали при приготуванні солодких страв, тіста, м’яса, рибних та овочевих маринадів, напоїв, засвідчена польська лексема *гвоздика* та її фонетичні варіанти *гвоздьникы, гвоздникы, гвозникы,* напр.: в „Хожденіи за три моря

Аѳанасія Никитина въ 1466–1472 г. по Троицкому списку XVI в.” зазначено: „А родится въ немъ перецъ … да гвозникы” [Срезн. I, 512]. Батьківщиною *гвоздики* вважають Молуккські острови; до України вона потрапляла переважно з Індії та зі східних країн, про що свідчить писемна пам’ятка XVI ст.: „Гвоздика пло(д) є(ст) дрєвѧно(и) ... гвоздикү привозѧ(т) изъ индѣйски(х) стран” [Травн., 242]. Виникнення в досліджуваний період деривата *кгвоздиколюбецъ* 1596 р. [Виш, 249] слугує свідченням поширення як запозичення, так і позначуваної ним реалії. Серед перейнятих у попередні періоди ***назв приправ, прянощів*** пам’ятки засвідчують ще германізм (свн.) *шафран* ‘прянощі, виготовлені з рослини шафран’: „Почєнши гдє єстъ головноє мыто … циквы, шафран … а от того от оусєго щобы платили … мыто от гривноу три гроши” 1460 р. [BD, II, 273]. Ця лексема зберегла своє значення і пізніше (пор.: композит *шафранолюбець* ‘любитель шафрана’ у поезії І. Вишенського: „Єщє єси *пє(р)цолюбєцъ, шафранолюбєцъ, и(м)бєролюбєцъ // кгво(з)диколюбєцъ, кминолюбєцъ, цүкролюбєцъ*, и дрүги(х) брєдєнъ горко и *сла(д)колюбєцъ*” 1596 р. [Виш, 249]). До цієї ж ЛСГ належить і латинське запозичення *мушкатъ* ‘ароматне насіння мускатника, що його вирощують як прянощі для одержання ефірної олії’. Шлях переймання цього запозичення лінгвістами трактується по-різному, зокрема М. Фасмер стверджує, що слово *мушкатъ* потрапило через стп. muszkat < свн. muskat, нім. Muskat < лат. muscatum [Фасмер 3, 16; пор.: ПЭС I, 571]. Українські етимологи вбачають інший шлях переймання: через рос. (мускат) чи пол. (muszkat ‘мускат, мускатний горіх, сорт вина’) посередництво слово запозичено з фр. (muscat ‘мускатний виноград, сорт вина’), в яку воно потрапило з іт. (moscato ‘з мускусом змішане’), а в ту – із слат. (muscatum ‘мускатний горіх’ < muscus ‘мускус’) [ЕСУМ 3, 539–540]. З огляду на зафіксовані фонетичні варіанти в староукраїнській мові, на нашу думку, доречніше було б говорити про польське посередництво у процесі переймання цього запозичення. Пізніше (не без впливу російської мови) відбулися фонетичні зміни – заміна *-ш-* на *-с-*, що і відображено в сучасній українській мові. У позанормативній лексиці збережено старовинний корінь із приголосним *ш* – *мушкатель* ‘журавець великокореневищний’ [434, с. 201]. Уперше аналізована лексема засвідчена у формі

мошкатъ на позначення ‘мускатного горіха’ у „Хожденіи за три моря Аѳанасія Никитина въ 1466–1472 г. по Троицкому списку XVI в.”: „А родится въ немъ перецъ, да зеньзебиль, да цвѣтъ, да мошкатъ” [Срезн. II, 180]. У досліджуваний період це поняття позначали також сполукою *мушкатова галка* („мє(л)… Галокъ мүшкатовы(х) ҃г фунты” 1583 р. [ІСУМ 6, 186]). У пам’ятках XVI ст. (1553 р.) виявлено назву насіння цвіту дерева мускатника, яке використовували як прянощі: *мушкатъ*, *мушкатель*, *кветъ мушкатовый* [766, с. 75], *мушкатовый цвѣтъ*. Macir. Macis [СКор, 469], *мушкатєлка* сер. XVII ст. [ЛС, 273].

Серед запозичених у попередні періоди назв ***ласощів та солодощів*** у джерелах засвідчений грецизм *сахаръ*, успадкований староукраїнською мовою з давньоруської [ІУМЛФ, 386]. У творі Кирила Туровського „Притча о человѣческой души и о тѣлеси” (60-ті рр. XII ст. за сп. XVI ст.) зокрема зазначено: „Сладко бо медвенъ сотъ и добро есть сахаръ” [Срезн. III, 264]. Без змін це запозичення зафіксоване в пам’ятках досліджуваного періоду: „Насипати сахару, и дополня крепкою водою, жажечъ” 1607 р. [Лѣк, 6]. Зауважимо, що лексема *сахаръ* у XVII ст. була зміщена на периферію слововживання, поступившись герм. *цукор*: „... шафранъ, перецъ, цукоръ и иншое корене” [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 459]; „От каменя томасу цукру грошей два” [Пам, II, 536]. Про поширення лексеми *цукор* свідчить факт розширення її семантики (пор.: у літописі Г. Граб’янки вона зафіксована зі значенням ‘ласощі, солодощі’ [477, с. 67]: „Потомъ козаки … кинулись до жаку и взяли … цукри, фарини” [Летопись Грабянки, 56]), а також утворення дериватів („вино вареное цукрованое зъ хлѣбомъ идятъ” [Рукописний хронограф, 394]; „цукролюбецъ” [АЮЗР, II, 220]).

У пам’ятках XVI–XVII ст. збережено без змін запозичений раніше грецизм *артусъ* на позначення **борошняного виробу** – ‘(посвячений пасхальний хліб з пшеничної або пшоняної муки) артус’: „Едино бо есть артоусъ и хлѣбъ. а аплатокъ ино есть” („Написанїе на Латыноу ко Ярославоу … ѡ ересѣхъ” Никифора, митр. Кіевскаго, 1121 р. [Срезн. I, 28]). Припускаємо, що це запозичення не було поширеним серед мовців, оскільки пам’ятки XIV–XV ст. його не фіксують, а у джерелах досліджуваного періоду воно трапляється спорадично, з додатковим

роз’ясненням: „Взялъ Іисусъ артусъ, то естъ хлѣбъ, // и даючи ученикомъ рекъ: приймѣте и ядѣте, се естъ тѣло моє” 1603 р. [цит. за: ІСУМ 1, 130]. Зауважимо, що як елемент церковно-обрядової термінології ця лексема збереглася і в сучасній українській мові [726, с. 24].

Серед ***назв рослинних і тваринних жирів*** вирізняється грецизм *миро,* який позначав ‘запашне масло, яке добувають з тропічних рослин’ (1489 р. [Четья Мінея, 64]) і зберіг своє значення в досліджуваний період. Спорадично фіксується в „Книге г҇лемыѩ Кърмчиѩ, рекъше Правило законоу, Грецькымь ѩзыкомъ Номоканонъ” (за сп. 1280 р.) ***назва м’ясної страви*** – тюркізм *колбаса,* який, подолавши табу, набув поширення в писемних різножанрових пам’ятках пізнішого періоду: 1553 р. [ALSS, VI, 13], 1642 р. [ЛС, 194, 244], сер. XVII ст. [УП, 331]. Давньоісландське запозичення *селедецъ* / *сельдъ* позначало як назву фауни – ‘оселедець, річкова риба’, так і продукт харчування – ‘рибна страва’. Уперше це запозичення засвідчене в „Таможенной Бѣлозерской грамоте 1497 г.”: „А купитъ … кадъ рыби, или бочку селдеи”; воно зберегло своє значення в XVI–XVII ст.: „соль и селедцы на гору провадатъ” 1601 р. [АЮЗР, II, 43], „бочка селедцовъ” 1545 р. [Пам IV, отд. II, 173].

ТГЛ **назви одягу і взуття** зберегла окремі запозичення, що потрапили в мову-реципієнт у попередні періоди, зокрема з мов: гр.: *сандалиѩ, епеньдитъ, оксамитъ* / *аксамитъ*; лат. *цата*; пол. (з герм.) *бламъ*; чес. *гарусовыи* (від *гарусъ*); герм. (з ар.) *бархатъ*, герм. *баволна*; тюрк.: *чоботи, камка* / *камха дамаска*; ар.: *шюба, шолкъ*; перс.: *коуфтеръ* / *кувтѣръ* / *коутеръ, тафта*; фр. *шапка.*

На позначення предметів ***взуття*** та їх елементів у пам’ятках XVI–XVII ст. засвідчено питомі та запозичені терміни, відомі ще з давньоруських пам’яток; серед питомих частовживаними є: *калига* [Срезн. I, 1181–1182]*, копытьце* [Срезн. I, 1182], *лапоть (> лапотьникъ)* [Срезн. II, 8]*, лычьница* [Срезн. II, 63]*, плесница (< плесна / плѣсна)* [Срезн. II, 962]*, подошва* [Срезн. II, 1044]*, поръшьнь* [Срезн. II,1223], *прабошьнь* [Срезн. II, 1342–1343]*, обѹвь, обѹвище* (*обѹвати, обѹваю, обѹватисѧ*) [Срезн. II, 557], *сапогъ* [Срезн. III, 261]*, черевие / черевикъ* [Срезн. III, 1500].

Поширення в досліджуваний період набув тюркізм *чоботи* (*чоботъ* > *чоботища*) ‘взуття з високими халявами, на каблуках, з гострими загнутими догори

носками’, який у сер. XV ст. фіксується як антропонім (*чоботъ* 1445 р. [ССУМ II, 545]), а в XVI ст. – як назва взуття („З него знято кожух бараний и чоботы” 1564 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 15], 1552 р. [ОВЗ, 133]; „Чоботища невытертіе” [АЮЗР, II, 211]). Ця лексема стала частовживаною в мові-реципієнті, про що свідчать писемні пам’ятки досліджуваного періоду: розрізняли чоботи за *матеріалом* (специфікою шкіри, яку використовували у процесі виготовлення): *яловичие, козловые, сафяновые* чоботи („чоботы ко(з)ловые чо(р)ные” [ДМВН, 40], „чоботы сафъяновые” [ДМВН, 39]); за *призначенням*: „Послалъ корону, шату и чоботи цесарскіе” [Рукописный хронограф, 357], „чоботы коза(ц)кие ко(з)ловые” [ДМВН, 40]; за *кроєм*: (*чоботи пришви*, у яких голівка викроювалася зі шкіри і пришивалася до халяви; *калмицкиє чоботи*, *чоботы коза(ц)кие*); за *кольоровою гамою* (поширені: чорні або червоні, рідше – жовті; пор.: „Чоботъ пара жовтих Турецкихъ, зъ мештами жовтими Турецкими” [ЛСВ, IV, 120], „Чоботъ трое чи(р)воних” [ДНРМ, 133]).

Інше запозичення – грецизм *сандалиѩ*, який засвідчений ще в „Остромирово-му євангелії” (1056–1057 рр.) як ‘різновид взуття’ („Обоувены въ санъдалиѩ” [Срезн. III, 258]), у пам’ятках досліджуваного періоду вживається лише спорадично та з акцентуванням уваги читача на іншомовному походженні лексеми: „обуты ногы въ сан(ь)даліа (в черевики)” 1627 р. [ЛБ, 104].

ЛСГ ***назви верхнього одягу*** в попередні періоди збагатилася гр. запозиченням *епеньдитъ*, яке вперше зафіксоване в „Майской служебной минеи XI в. (Путятина) Софійской библ.”: „Въ ѥпендитъ истиньныи облечеся” [Срезн. I, 828] і продовжило своє функціонування в досліджуваний період. Пам’ятки підкреслюють специфіку цієї реалії, як верхнього одягу, наводячи синонімічний ряд, об’єднаний запозиченням-узагальненням: „Єпендитъ: обо(и)чи(к), камазєлѧ, сєрда(к), кафта(н), сүкнѧ, жүпанъ, кошүлѧ, або волнѧница” 1627 р. [ЛБ, 204], а також наголошуючи, що функцію верхнього одягу міг виконувати і відріз сукна („петръ коли оуслышалъ ижє г҃ъ єстъ єпєндито(м) ѡпоясалсѧ [соукномъ нєшитымъ ѡгорноулсѧ] бо былъ нагъ и оускочи(л) в морє” 1556–1561 рр. [ПЄ, 439 зв.]).

У писемних джерелах XIV ст. на позначення ‘різновиду верхнього теплого одягу, шуби’ фіксується арабізм *шуба* (> *шубка, шубочка*): „А губка далъ шюбу

свою куничюю дорогимъ сукномъ брунатънымъ пошита … пани ханъци" 1378 р. [Розов, 26], який є частовживаним у пам'ятках XVI–XVII ст.: „Пан Романъ за плачливыми прозбами ее к себе в одномъ летнику и шубце взялъ" 1564 р. [МСТ 2, 503].

Серед ***назв головних уборів***, представлених у писемних пам'ятках попереднього періоду, зокрема в „Душевной грамоте Московскаго кн. Ивана Даниловича, писанной между 1327–1328 гг." [Срезн. III, 1581], є старофранцузьке запозичення *шапка* 'чоловічий головний убір'; у староукраїнській мові воно фіксується з поч. XV ст. (1408 р.) [Cost, II, 632]. Зауважимо, що вживання з II пол. XV ст. цього запозичення у сталій сполуці *шапку ставити* на позначення юридичного поняття 'класти заставу (судова запорука у вигляді грошової застави, покладеної в шапку, яка зберігалася у сторонніх людей за рішенням суду, після чого застава того, хто програв, переходила в казну, суддям або тим, хто виграв справу)' демонструє розширення сфери його функціонування: „пани Василєвая шапъкоу ставила до людей добрых" 1478 р. [ALSS, III, 17]. Зауважимо, що прикметники-конкретизатори, що часто засвідчені у писемних джерелах досліджуваного періоду, вказують на: 1) *матеріал виробу*: „… шапокъ двє (одна ѡксами(т)ная, суб(и)рцовая, другая лисяя, фалє(н)дышовая)" [ДМВН, 193], „шапо(к) двє – (ѡ)дна куняя, другая ма(р)му(р)ковая" [ДМВН, 194], „шапка ѡксами(т)ная чо(р)ная кунами по(д)шитаѧ из бобро(м)" [АЖМУ, 105], „шапка собо(л)яѧ" [ЛНБ 103.1921.6 зв.]; 2) *призначення виробу*: „шапка невестяя", „шапо(к) … бєлоголо(в)ски(х) двє", „шапки єп҃(с)пє" [цит. за: 144, с. 127], „шапка женская" [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 493]; 3) *фасон*: „шапка … армянская зъ рожками баранкова" [ІСУМк], „шапка макгєрка" [ЖКК, І, 312], „шапка … столбоватая" [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 164].

ЛСГ ***назви матеріалів для виготовлення одягу*** в попередні періоди була збагачена запозиченнями з різних мов, зокрема: герм. (з ар.) *бархатъ*, герм. *баволна*, ар. *шолкъ*, перс. *коуфтеръ* / *кувтѣръ* / *коутеръ*, тур. *камка* / *камха дамаска*, фр. (з перс.) *тафта*, чес. *гарусовыи* (від *гарусъ*), пол. (з герм.) *бламъ*, гр. *оксамитъ* / *аксамитъ*. Причина активного входження в мову-реципієнт іншомовних слів відповідної групи криється в тісних торговельно-економічних зв'язках України з

іншими державами, що спричинило імпортування відсутніх товарів з-за кордону. Зокрема, германізм арабського походження *бархатъ* позначав ‘ворсисту бавовняну тканину, бархан, бумазею, байку’ і вперше був засвідчений у 1392 р.: „... и одеяния ови багряни бархаты и друзии вишневы бархоты и инии темносини бархоты” [Срезн. І, 43]. В українській мові з XVI ст. ця лексема функціонує у двох фонетичних варіантах *барханъ* („В … возе моемъ было … шту(ч)ка ба(р)хану, папери по(л)ризы” 1564 р. [ТУВН, 106]) та *бархатъ* („хочєш ли аксамитγ єдомашки, дамасцєнγ бархєтγ ... блаватγ” XVI ст. [Розм., 52 зв.]), а в XVII ст. пам’ятки засвідчують деривати *бархановый* („каптан бархановый” 1615 р. [АБМУ, 9]) та *бархутовый* („покровцовъ два одинъ бархутовый чорный, а другій камчастый бѣлый” 1638 р. [АЮЗР, III, 20]), які з сер. XVIII ст., як засвідчує пам’ятка „Дѣло о репарации Академии Киевской 1757 р.”, поступово витісняються русифікованим дериватом *бархатный* („Келѣхъ … в пудлѣ бархатном замикающійся” [ІСУЯ, 60]).

Германізм *баволна* ‘бавовна’ вперше відзначений у пам’ятці 1408 р. [Cost, II, 631] і постійно згадується при описі привозного товару в писемних джерелах XV ст., зокрема: „А що привєзоут от Басараб или от Тоуркох, или пєрєцъ, или баволноу … оу Баковѣ и Романов тръгъ … от воза по͡в златы тоурскых” 1460 р. [BD, II, 274]. У пізніших пам’ятках (кін. XVI ст.) засвідчений дериват *баволняный* 1568–1573 рр. [ПККДА II, дод. 560]. Зауважимо, що на поч. XVIII ст. у „Протоколах Полтавскаго полкового суда” зафіксована нормативна сучасна форма *бавовна* на позначення ‘шматка тканини, яким обмотували ноги, щоб узути чоботи’: „З чобот ... бавовну повиймавши, попалити в печѣ” 1705 р. [ППС, І, 250-б].

На позначення ‘тонкої тканини, виготовленої з шовкового волокна’ найбільшого поширення набуло арабське запозичення *шовкъ*. Зауважимо, що що загальноприйнятої етимології цієї лексеми не існує: вчені вказують і на дісл. походження (silki ‘шовк’), і на двн. (silecho ‘тс.’), і на дангл. (sioluc ‘тс.’), корені яких сягають гр. мови [докладніше: ЕСУМ 6, 450; Фасмер 4, 423]. У фонетичному варіанті *шолкъ* лексема вперше засвідчена в Північній Русі в „Душевной грамоте Московскаго кн. Ивана Даниловича...” (1327–1328 рр.): „поясъ золотъ съ крюкомъ на червчатѣ шолку” [Срезн. III, 1586]. Від 1408 р. у староукраїнських пам’ятках

з’являється форма *шолкъ* [ССУМ ІІ, 561], яка в XVI ст. поступається фонетичному варіанту *шовкъ* („Кошуля долгая коленская з лиштовками по подолу шовкомъ вышиваными” 1564 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 20]) та його деривата *шовковый* ‘виготовлений із шовку’ (1563 р. [РЕА, ІІ, 127]).

У пам’ятках української мови XV ст. збережене перське запозичення *куфтеръ*, що позначало ‘дорогоцінну турецьку шовкову тканину’: „а мы имаемъ давати … на кажды рокъ … по … пѧтъ коуфтєри” 1449 р. [Cost, ІІ, 747]. Зауважимо, що в цей період ще відбувався процес пристосування до системи мови-реципієнта нового слова, свідченням чого є неусталеність у графічній та фонетичній його передачі, зокрема: *коуфтєръ* [Cost, ІІ, 747], *кувтѣръ* [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 4, 29], *коутєръ* [ССУМ І, 531]. У пам’ятках досліджуваного періоду вживається переважно форма *куфтеръ* („Другій куфтеръ черленый, на немъ крестъ золотомъ шитъ” 1554 р. [КМПМ, І, дод. 10]) та прикметниковий дериват *куфтѣровый* („Ѿраро(в) дяко(н)ски(х) два єди(н) кγфтѣровы(и) а дрγги(и) вышиваны(и)” 1570–1588 рр. [ЛСБ 1034, 2]).

На позначення ‘старовинної іранської шовкової тканини з кольоровими візерунками, часто тканої золотом або сріблом’, яку імпортували в Україну, вживалося турецьке запозичення *камка*, перша писемна згадка про яке припадає на поч. XV ст.: у переліку привозних татарських товарів згадано *камкы* і встановлено відповідне мито (1408 р. [Cost, ІІ, 630]). Зауважимо, що пам’ятки цього періоду засвідчують сполуку *камха дамаска*, яка маркувала ‘адамашок’ (1462 р. [BD, І, 70]). Це запозичення активно функціонувало і в досліджуваний період („… заставила … // … ка(м)ки бєлоє пищатоє” 1578 р. [ЖКК, І, 118–119]); іноді пам’ятки уточнюють місце виготовлення цієї коштовної тканини, зокрема в „Описі Черкаського замку” (1552 р.) згадано про „камку алєкса(н)дры(и)скую на золоте” (8 зв.). Зауважимо, що з ІІ пол. XVI ст. тюркізм *камка* зафіксований у писемних джерелах на позначення ще ‘головного жіночого убору’ (1554 р. [КМПМ І, дод. 9]).

До традиційно вживаних шовкових тканин належить *тафта* ‘тонка шовкова тканина з полиском, яка в пітканні подібна до полотна’ [ІУМЛФ, 391]. Ця лексема була запозичена із французької мови, в яку потрапила з перської [ЕСУМ 5, 528–529]. У писемних пам’ятках запозичення *тафта* з’являється у кін. XV ст. у переліку

імпортованих товарів, зокрема: „перла, шолка, тафъты, ковры, чомлаты … дали цару Перекопъскому” 1499 р. [ТУВН, 44]. Його засвідчують і писемні джерела XVIII ст.: „На тафту до шлафрочка дитячого 28 к.” 1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 78].

З назв привозних тканин пам’ятки зберегли богемізм *гарусъ* на позначення ‘кольорової вовняної пряжі, тканини, яку виготовляли в м. Аррас (сучасна Франція), гарусу’ та його дериват *гарусовый / гарасовый* ‘виготовлений з гарусу’. Зауважимо, що дериват уперше засвідчений пам’ятками XV ст: „ризы гарусовыи бурнатныи ...” 1494 р. [Акты, I, 136] (пор. пізніші фіксації: „фартухъ чорный гарасовый” [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 11, 433], „поясовъ гарусови(х) ...” [ЛРК, 45]), а мотивувальне слово – XVI ст.: „от штуки гарусу грошей десят” 1568–1573 рр. [ПККДА, II, дод. 561], що уможливлює припущення про наявність мотивувального слова в мовленні українців раніше за його писемну фіксацію.

Писемними джерелами кін. XV ст. засвідчено полонізм германського походження *бламъ* на позначення ‘шматка хутра певного розміру’: „Два бламы завыйковые, а двои брушковыи” 1496 р. [Акты, I, 165], який часто трапляється в пізніших пам’ятках: „от кроликув блану футра …” 1568–1578 рр. [ПККДА, II, дод. 559], „пограбили бланъ заячи(и)” 1581 р. [ТУВН, 186].

На позначення ‘тканини з густим коротким ворсом із натурального шовку або штучного волокна’ в пам’ятках ужито грецизм *аксамитъ*. Зауважимо, що це запозичення давнє; уперше форма *оксамитъ* була зафіксована ще в „Іпатієвському літописі” [Срезн. II, 653]; вона є частовживаною в писемних джерелах наступних періодів: XV ст. („послано ... шоуба собольѧ волочонаѧ аксамитомъ” 1488 р. [ССУМ I, 67]) та XVI–XVII ст. („аксамиту дзѣкавого” [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 12, 16], „фєло(н) аксамиту те(м)нолазурового взористого” [Інв. Усп., 54 зв.]). Зауважимо, що пам’ятки досліджуваного періоду не засвідчують чіткого розрізнення між формами з фінальним *о*- та *а*- у грецизмі *оксамитъ* та його дериваті; пор.: „… сукон҃ъ дву лунских з оксамитомъ, одна чирвоная, а другая лазоровая” [АрхЮЗР, Ч. I, т. 6, 97]; „пласчъ чорний, аксамитный” [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 459, 430], „Двѣ делеи адамашковыхъ, одна зеленая, другая чирвоная, третяя дылѣя оксамитная чирвоная съ петлицами золотыми” [РЕА, II, 127].

ЛСГ ***назви прикрас*** збагатилася в попередні періоди, зокрема лат. *цата* ‘різновид прикраси’ був перейнятий ще в давньоукраїнський період і засвідчений в „Іпатіївському літописі” під 6683 р. (1175 р. за н.ст.): „Оукраси ю (церковь) иконами многоцѣньными … и оустрои ѣ различными цѧтами и аспидными цатами оукраси” [Срезн. III, 1435]. З цим же значенням аналізоване запозичення наявне в пам’ятках досліджуваного періоду: „Полица атласу зеленого зъ цатами позлотистыми” 1596 р. [АЮЗР, I, 264].

ТГЛ **назви речей хатнього вжитку** збагатилася полонізмом германського походження, який позначав ***назву посуду*** – *келих* ‘чаша, келих, чарка’; перша писемна фіксація цієї лексеми припадає на XV ст.: „кєлїхъ оучиненъ за по(л)торы гривны” [ССУМ I, 473]. Вона зберегла своє значення і в наступний період: „Были въ скарбе церковномъ … одинъ крестъ золотый … такъ тежъ килихъ сребный” 1586 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 233].

Серед **назв господарств і належних їм будівель** у писемних джерелах XV ст. фіксується германізм *фолварокъ* на позначення ‘невеликого маєтку разом із належними до нього житловими і господарськими будівлями’: „Szto iesmy kupył ymineyco w namysnyka melnyckoho pana nemiry hrymałowycza folwarky … y zemlam tych folwarkow hranycia mne iest hurmystrom mista Beresteyskoho … z folwarki ieho kotoryże on maiet podłe mista Beresteyskoho” 1500 р. [ССУМ II, 501]. Це запозичення зберегло своє значення в пам’ятках досліджуваного періоду: „По фолваркахъ посушило все збоже” 1656 р. [Рукописный хронограф, 72], „Продал крунъту свого част … ωт стены мѣсцькои напротив фолъваркови Іаръмола Коречка” 1639 р. [АВМК, 106]. Фіксація цього запозичення в пізніших приказках та прислів’ях (хто хоче мати дзиґарки, повинен мати *хвільварки* [Номис, 219]), а також наявність демінутива *фольварцекъ* (1591 р. [ПККДА I–2, 164]) засвідчують активний процес реципіювання іншомовного слова. До цієї ж ТГЛ належить полонізм *маетность* ‘маєток, маєтність’: „… грани около маєтностей єго учинылы” 1430 р. [ССУМ I, 570], який став уживатися на позначення поширених у ius Polonicum понять reczi ruchomyje / reczi neruchomyje ‘рухоме / нерухоме майно’ 1388 р. [ССУМ II, 313], що були перейняті з Римського права: res mancipi і res nec mancipi ‘тс.’. Запозичення

маетность продовжило активне функціонування в писемних пам'ятках XVI–XVII ст. („Всю маетность его и дѣти потратиль" 1656 р. [Рукописный хронограф, 36]).

На позначення 'допоміжного приміщення', а саме ***приміщення для приготування їжі,*** у писемних джерелах XV ст. спорадично фіксується германізм *кухня*: „давывали … княгини великой Витовтовой, съ дыма … въ кухню по курети и по десети яецъ" 1444 р. [АЮЗР, I, 17]. Засвоєння цієї лексеми українською мовою тривало і в наступні періоди: вона представлена у пам'ятках як XVI ст. („тобѣ дом поставити γ замкγ нашом … против кγхни" 1512 р. [ALSS, III, 100]), так і XVII ст. („кухню в домγ рогати(н)ско(м) ново зроби(л)" 1631 р. [ЛСБ 1052, 6]), а поява деривата *кухонный* у пам'ятках XVI–XVII ст. сигналізує про активну адаптацію германізму до системи мови-реципієнта.

ЛСГ ***назви забудов на прибудинковій території*** в писемних джерелах XV ст. представлена лат. *муръ*, який позначав 'кам'яну огорожу': „създа и сътвори … мур около монастирѣ" 1481 р. [ССУМ I, 620]. Лексема продовжила своє функціонування без змін у писемних джерелах наступного періоду: „Школы такъ муромъ яко древомъ фундовати" 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1108]. Виникнення в XVI–XVII ст. дериватів *муроломный, муровый, муровшикъ, муровный, муровати, муроване, муробитный* вказує на поширення цього запозичення в мові-реципієнті.

ТГЛ **назви споруд негосподарського призначення** у XII–XVI ст. була збагачена запозиченнями: пол. (з нім.) *буда*, пол. (з лат.) *гоумно*. Лексема *буда* виринає в пам'ятці XII ст. з уточненням призначення негосподарського приміщення, а саме як номінація 'тимчасового місця перебування покійника' [Срезн. I, 189]: „Вложимы и (Андр. Богол.) любо си в буди гробъ" 1175 р. (сп. XV ст.) [ІСУЯ, 147]; у староукраїнських пам'ятках сер. XV ст. це запозичення фіксується як антропонім: „а на то єстъ вѣра … пана тадора постэлника и вѣра пана боуда столника" 1448 р. [Cost, II, 306], що уможливлює припущення про існування й загальної назви *буда*, яка стала частовживаною в досліджуваний період на позначення 'негосподарської споруди, будівлі' („и в то(м) кгру(н)тє на (в)рочищу Бянє(в)щинє буду, то єсть гри(н)дю, сени, комору и ста(и)ню спалили" 1582 р. [АЖМУ, 39]) та 'поташні' („… бγдγ спалити казалъ и бγдниковъ де(й) побилъ" 1577 р. [ЖКК, I, 85–86]).

„Русская Правда въ Кормчей” 1282 р. засвідчила пол. (з лат.) *гоумно* ‘місце, куди звозили для зберігання й обмолоту скошений хліб, стодола, клуня’: „Аже крадеть гоумьно или жито … то всѣмъ по 3 грвн”. Зауважимо, що це запозичення фіксується ще в „Іпатієвському літописі” під 1143 р. (за сп. XV ст.): „(Буря) разноси хоромы и товаръ и клѣти и жито из гоуменъ”. Ця лексема не має часових лакун у писемній презентації, оскільки представлена зі сталим значенням у пам’ятках: XIV ст. („О пожогцѣхъ домовъ или гумна” 1347 р. [Акты, I, 11]), XV ст. („они обвели … где была пани Михайловаѧ гоумно” 1478 р. [ALSS, III, 17]), XVI ст. („А от збожья съ гуменъ шляхетскихъ абы мытъ не брано” 1551 р. [Акты, III, 29]), XVII ст. („Житница: Гумно, шпѣхлѣр, Спѣжарнѧ, стодола, клуна” 1627 р. [ЛБ, 44]), XVIII ст. („(Ґрунт) пустилем на будованя фолварка и гумна” 1719 р. [ІСУЯ, 629]). Поява деривата *гумънище* ‘місце, де було гумно’ в сер. XVI ст. свідчить про активне освоєння іншомовного слова: „Гүмънищо замъковое на пере(д)местъи где гүмно г(с)дрьское бывало и где дворе(ц)” 1552 р. [ОВЛЗ, 201].

ЛСГ ***назви матеріалів для зведення будівель і знарядь праці*** у XV ст. збагатилася грецизмами *кремида* ‘цегла’ (1489 р. [Четья Мінея, 268 зв.]) та *графия* ‘знаряддя для писання’ (1489 р. [Четья Мінея, 355]), які продовжили своє функціонування в досліджуваний період (1599 р. [ІСУМ 7, 79], *карадомида* 1566 р. [ЛСБ, 42]).

Активно в попередній період розвивалася **торовельна номенклатура та економічна лексика**, зокрема серед ***назв управлінння власним чи чужим майном*** у XIV ст. був перейнятий латинізм грецького походження *комора* ‘державна скарбниця, казна’: „по два гроша широкая оу кнѧжю комору давати на каждыи рокъ” 1377 р. [Розов, 24]; з таким значенням у цей же період вживається полонізм *скарбъ:* „jako rozprawca skarbu naszoho okrutne majet` byti karan” 1388 р. [ZPL, 107]. У досліджуваний період лексема *комора* вживається з видозміненим значенням ‘митниця’, позначаючи основний орган державного управління, що збирав гроші, які поповнювали казну держави: „лечъ они шли зъ Волохъ на места Коруны Полское, на комору Львовскую, и мыто тежъ Корунное заплатили” 1537 р. [РЕА, I, 210], а лексема *скарбъ* зберегла своє значення: „Грошей не стало въ скарбѣ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 142]. На позначення поняття ‘скарбниця’ в пам’ятках XII

ст. засвідчений грецизм *газофилакія*: „Газофюлакиѩ” 1144 р. [Срезн. I, 508], який продовжив своє функціонування і в пізніший час (XIV ст. [СДЯ II, 315]), зокрема писемні пам’ятки XVI–XVII ст. фіксують часте його використання в переносному („тыи то слова мовиль г͠с в газофилакїи то є(ст) в скарбници ц͠ркввнєй” 1556–1561 рр. [ПЄ, 379]) і прямому („Газофилакїя царей греческихъ” 1621 р. [ПАЛ, 891]) значеннях.

Збагатилася запозиченнями в попередній період і ЛСГ ***спосіб ведення господарювання, торгівлі, послуг*** (нім. *гендель, крамъ, крамныи, крамарє, крамарїа, шинковати*, тюрк. *товаръ*). Зокрема, на позначення поняття ‘товар’, ‘товар роздрібного продажу’ у XIV–XV ст. засвідчені: нім. *крамныи* („A jestliby kotoryje reczi kramnyje wez majet` myto platiti czerez wsi myta połozonyje kak i inszyje dajut` myto” 1388 р. [ZPL, 105]), *крамарє* („ту(т) к на(м) пришли брашовѢни и жа(лу)ю(т), ажє нє лишитє и(х) продавати свои тръговли друбныи, крамарє, ка(к) продали при нашє(г) родитєлѢ” 1435 р. [Cost, II, 695]), *крамарїа* („про то(ж) о(т) сєго часа, що бы єстє нє становили и(х), алє да су(т) волныи и слобо(д)ны продавати и свои крамарїа” 1435 р. [Cost, II, 695]), тюрк. *товаръ* („а кто оусхочєт тих люди соудити … или мито от них брати от оусєго их товароу … или живих товаръ или мертвих … вєздє да єст имї слободо и бєз мито” 1466 р. [BD, I, 96]), уг. *терхъ* („а коли сѧ воротѧтъ изъ угоръ, отъ каждого терху, у молдавици, по два гроши, а у бани отъ каждого терху по два гроши” 1408 р. [Cost, II, 631]). Лексеми *крамныи* та *товаръ* засвідчені в писемних джерелах досліджуваного періоду без зміни значення („также от всих едвабных речей и злотоглавов, крамныхъ речей и товаров, … по три гроши” 1563 р. [ПККДА I, дод. 556], „Устава турецких товаровъ: … ѡт каменя имъберу – грошеи петнадцатъ; ѡт каменя перцу – грошеи двадцат …” 1569 р. [ТУВН, 140–141]). Зауважимо, що окремі лексеми (уг. *терхъ,* нім. *крамарє, крамарїа*) не виявлені в пам’ятках досліджуваного періоду.

Процес торгу позначався германізмами: *гендель* ‘торгівля, торг’, *шинковати* ‘продавати, торгувати’, *крамъ* ‘роздрібна торгівля’, які засвідчені в писемних джерелах XIV–XV ст. (*гандель* 1389 р. [PEA, 1, 27], *крамъ* 1460 р. [BD, II, 273], *шинковати* 1389 р. [PEA, I, 27]). Ці запозичення продовжили своє активне функціо-

нування в мові-реципієнті, свідченням чого є їх часта фіксація в писемних пам'ятках досліджуваного періоду, зокрема: „так же ярмарки, торги и корчмы надали; купецтва, гандлевъ и иншихъ всякихъ обыходовъ допустили" 1592 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 3, 298], „Догтемъ нихто вже болшей не шинкуетъ" кін. XVII ст. [ВКЗ, 232], „Теди поновляемъ путь, аби пиво, медъ и брагу шинковати волно было" 1720 р. [ЛСВ, II, 545]). Зауважимо, що герм. *шинковати* в досліджуваний період мав як загальне значення 'продавати, торгувати', так і спеціалізоване – 'торгувати спиртними напоями', а герм. *крамъ* у XVI–XVII ст. змінив значення: від номінування процесу ('роздрібна торгівля') до позначення місця торгівлі ('приміщення для роздрібної торгівлі, крамниця' 1591 р. [ЧИОНЛ XIV–3, 100]).

ЛСГ ***місце продажу чи обміну товарів*** поповнилася в XIV–XV ст. германізмами (*мыто, броваръ*), арабізмом *корчма,* латинізмом (з гр.) *комора.* Зокрема, герм. *мыто* позначав 'місце, де збирали оплату за товар, який привозили і продавали, або перевозили транзитом, митна застава, митниця' („тоє всє єсмо подтвєрдили … съ всѣми границями … исъ рѣками, исъ мыты, исъ ловищи, исъ потоки" 1361 р. [ССУМ I, 626]), а в досліджуваний період був заступлений дериватом *мытница* („онъ сѣдить на мытници" 1556–1561 рр. [ПЄ, 35]). Германізм *броваръ* позначав 'місце, де торгують пивом': „алє оу томъ домоу абы корчмы не дєржали, ани ятки, ани бровара" 1456 р. [Cost, II, 791]; з цим же значенням засвідчений і в пам'ятках XVI–XVII ст.: „жыды … мыто Кремене(ц)кое з млины, … бровары з ме(р)ками солодовыми … кажъды(и) рокъ до Ска(р)бу нашого аре(н)дою плачыва(ли) по чотырыста … копъ гроше(и)" 1560 р. [ТУВН, 90], „Я, Паве(л) Семенови(ч) … продале(м) … брова(р) … ω(т)цу игуменови и все(й) ωбщежите(л)но(й) брати(и)" 1675 р. [АППС, 43]. Арабізм *корчма,* який позначав 'місце виготовлення і продажу спиртних напоїв', уперше засвідчений у староукраїнській пам'ятці у 1359 р.: „Ана продала пєтрашкови … свою дѣднину … и съ коръчмою и зємлєю" [Розов, 10]; у досліджуваний період запозичення зберегло своє значення і набуло поширення: „тежъ волялъ въ Фалимичахъ ночовати у подданого, где шинку жыдного не машъ, анижъ въ Хоболтове въ карчме, … кгдыжъ тамъ люди пяные, … и люди люзни ночевать звыкли" 1594 р. [АрхЮЗР, Ч. I, т. I, 420]. Зауважимо, що в XVI ст. ця сема

передавалася також сполукою запозичень (цсл. + ар.) *изба коръчомъная* 1552 р. [ІСУМ 13, 34]. Лат. (з гр.) *комора* позначав у пам’ятках XV ст. ‘складський будинок, крамницю’: „прода(л) єсми мѣстцо своє коморноє на мѣстє подлє болницкоє коморы оринѣ андрѣєвѣ женѣ” 1500 р. [ССУМ І, 492], зберігши це значення в досліджуваний період, пор.: „В коморе … рече(и) стра(в)ны(х): мясъ, му(к) гороху, пшона, кру(п) и соли побрали” 1582 р. [АЖМУ, 39], „коморы на местѣ съ крамами” 1564 р. [РЕА, ІІ, 131]. Зауважимо, що на позначення поняття ‘крамниця’ в XVI ст. це запозичення засвідчене також у складі сполуки *комора крамъная* 1552 р. [ОЛЗ, 178 зв.].

Окремі ЛСГ у попередні періоди поповнилися поодинокими запозиченнями, які продовжили своє функціонування зі збереженням значення в писемних джерелах XVI–XVII ст., зокрема ***засоби вираження вартості товару чи послуг*** збагатилися нім. *вага* ‘міська вага з правом для зважування товарів та дохід від неї’ (1498 р. [ССУМ І, 150], 1507 р. [Акты, ІІ, 11]), ***позначення боргово-кредитних відносин*** – цсл. *длъжникъ* (1435 р. [ССУМ І, 301], 1614 р. [ЦДІАЛ 37, 16, 13]), синонімом до якого у досліджуваний період виступив полонізм *длужникъ* (кін. XVI ст. [Розм., 63]). ЛСГ ***обліково-розрахункові операції*** поповнилася у XII–XV ст. значною кількістю запозичень, що без семантичних змін продовжили своє функціонування в досліджуваний період: серед них переважають германізми (*раховати* ‘рахувати’, *выраховати* ‘віддати готівкою’, *пѣнязи* ‘гроші’ (> *готовыи пѣнязи* ‘готівка’, *пѣняжный* ‘грошовий’), *коштъ* ‘(витрати, видатки) кошт’, *шкода* ‘матеріальні витрати, збитки; відшкодування’, *шкодити* ‘завдавати збитків, непередбачених витрат’), полонізми (*жолдъ* ‘плата військовикам’, *ошецованьє* ‘оцінка’) та окремі латинізми (*сума* ‘певна кількість грошей, сума’ (> *высумовати* ‘вирахувати’), лат. *монета* ‘загальна назва грошей’). Напр.: „за пѣнязи рахуючи” 1388 р. [Срезн. ІІІ, 110], „Рахуймо тое, чого еще не было” 1659 р. [Гал, 24], „А ѡбраховавши кошти и(х) знашли пя(т)деся(т) тисечъ серебрнико(в)” 1581 р. [ІСУМ 15, 69]; див. також: *пѣнязи* (XII ст. [Срезн. ІІ, 1784], 1386–1418 рр. [ССУМ ІІ, 146], 1508 р. [ALSS, III, 57]), *пѣняжный* (1388 р. [Срезн. ІІ, 1784]), *готовыи пѣнязи* (1420 р. [ІУМЛФ, 237]), *коштъ* (1459 р. [ССУМ І, 508], 1570 р. [ЛНБ 103, 26/d, 1814, 3]), *шкода* (1436 р. [ССУМ ІІ, 559], 1566 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 182–183]), *шкодити* (XV ст. [ССУМ ІІ,

560], 1580 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 135]), *жолдъ* (1433–1443 рр. [ССУМ I, 362], 1597–1599 рр. [Апокрисис, 201 зв.]), *ошацованьє* (XV ст. [ССУМ II, 119], 1656 р. [ЛРК, 84]), *сума* (1388 р. [ІУМЛФ, 237], 1496 р. [ССУМ II, 401–402], 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1032], *высумовати* 1475 р. [ССУМ I, 222]), *монета* (XV ст. [ССУМ I, 613], XVI ст. [ВГ, 153], 1560 р. [ТУВН, 90], 1636 р., 1640 р. [АВМК, 61, 120]).

У попередній період ЛСГ ***назви грошових податків та повинностей*** збагатилася запозиченнями: герм. лексема *мыто* ‘торгове мито’ успадкована з давньоруської мови [ІУМЛФ, 259; ИЛ, 595]) і в пам’ятках XIV–XV ст. зафіксована 183 рази, що свідчить про її поширення у мовному середовищі (1366 р. [ССУМ 1, 626]; 1361 р. [МСТ 1, 443]): „которыи бы купцы хотели мыто объежчати новыми дорогами … нехаи ѡн их встѧгает и мыто на них берет по-давному” 1498 р. [ТУВН, 42]. Писемні джерела досліджуваного періоду також часто фіксують це запозичення із збереженням значення: „Устава єго королєвскиє милости мы гсдрь. Великого князства Литовского и зємли Волынскоє, зъ Скарбу єго королєвскоє милости выдана … почому маєтъ быти брано мыто ѡт товаровъ, куплєных як ѡт подданых єго кр. милости, так тєжъ князских, панских, духовных и светских, и тєжъ ѡт цужоземъцовъ” 1569 р. [ТУВН, 140] (пор.: *безмытне* / *безмытно* ‘без сплати мита’ 1536 р. [ТУВН, 62] / 1526 р. [АЮЗР, I, 69]). Литуанізм *дякло* ‘податок натурою від урожаю і загального прибутку в селянському господарстві крім худоби’ (1444 р. [ІСУЯ, 866]) та дериват *подяколный* ‘різні податки натурою, що стягалися із селянських господарств, дякло’ (1499 р. [ССУМ II, 171]) зберегли своє значення і в досліджуваний період. Часте вживання лексеми *дякло* у пам’ятках XVI–XVII ст. засвідчує поширення цього запозичення в мові-реципієнті, зокрема: *дякло житноє* ‘данина від орних земель житом’ 1601 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 284], *дѧкло ржаноє* (*иржаноє, оржаноє*) ‘тс.’ 1522 р. [ALSS, III, 237], *дѧкло овсѧноє* ‘данина від орних земель вівсом’ і *дякло сенъноє* ‘данина сіном’: „записуем ему, … дворей нашъ ключа Луцкого, … з дяклы житными, овсяными и сенъными” 1566 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 188]. Латинізм *чиншъ* ‘податок’ та дериват *циншовий* ‘чинш’ засвідчені в писемних джерелах кін. XV ст. (*чиншъ* 1443 р. [ССУМ II, 543]; *циншовий* 1489 р. [ССУМ II,

526]), а також продовжили своє функціонування у XVI–XVII ст. (1553 р. [ALSS, VII, 359]; 1621 р. [ПАЛ, 876]).

ЛСГ ***назви грошових одиниць*** активно збагачувалася в попередні періоди запозиченнями з різних мов, зокрема: тюрк.: *алтынъ* ‘давня дрібна московська монета, вартістю 3 копійки’ (1375 р.), *денга* ‘дрібна монета вартістю ¼ копійки’ (1361–1382 рр.); нім.: *шелюгъ* ‘найдрібніша польська монета’ (1388 р.), нім. *дукатъ* ‘срібна, а потім золота монета Європи’ (1421 р.); лат. *цата* ‘дрібна монета, грош’ (1056–1057 рр.), лат. (з гр.) *талантъ* ‘грошова одиниця’ (1056–1057 рр.); гр.*: драхма* ‘грошова одиниця у Греції, драхма’ (XII ст. за сп. XIV ст.), *дидрахма* ‘грецька срібна монета вартістю у дві драхми, дідрахма’ (1284 р.); пол.: *вердунокъ* ‘давня польська монета, вартістю четвертини гривні’ (1347 р.), *гарель* ‘монета польської чеканки, яка мала змінну вартість’ (1497–1498 рр.); чес. (з лат.) *полугрошокъ* ‘півгрошик’ (1427 р.), *полъ гроша* (1444 р.), *широкий грошъ* (1377 р.). Ці лексеми засвідчені й у писемних джерелах пізнішого часу.

Тісні торговельно-економічні стосунки України з іншими державами на різних хронологічних зрізах сприяли запозиченню в мову-реципієнт значної кількості іншомовних лексем на позначення ***одиниць виміру та ваги***, які засвідчені в писемних джерелах попереднього періоду. Серед них переважають: латинізми (*миля*, *тахъръ*, *центнаръ,* лат. (з гр.) *литра*, *талантъ*), полонізми (*цеберъ*, *дорочный*, *завсє*, пол. (з нім.) *кресъ*), германізми (*морг*, *фунт*, *ланъ*, *хвиля*), грецизми (*кадъ* (> *полукадиє*), *кораманъ*, *индиктъ*); ця група представлена також тюрк. *безмен* (*батманъ*) та *кантаръ;* дісл. *пуд* (> *пудовик*); швд. *берковьскъ*.

Метрична одиниця *литра* вперше засвідчена в Остромировому євангелії [Срезн. II, 25] і збережена пам’ятками досліджуваного періоду, хоча її вага була змінною в часі й територіально, що було типовим для метрології минулого (пор.: ‘пакунок шовку або золотої пряжі вагою близько 240 г’ [МНС, 369]; В. О. Винник вказує на іншу вагу цієї метричної одиниці: „Гривна співвідноситься до літри – грецької одиниці ваги, фунта, тобто гривня прирівнювалася до 272 г” [130, с. 126]; ‘міра ваги, що дорівнювала 409,5 г, фунт’ [ІСУМ 16, 61]): „Што … у насъ єстъ литра, або фүнт злота, то оу Жидо(в) талант: вага была монєты золотоѣ, всѣ иншїѣ

ваги пєрєвышаючаѧ” 1637 р. [УЄ Кал, 463], „Литра [маєтъ] полторы гривны” 1699 р. [ІСУЯ І, 607]).

Ще в пам’ятках княжої доби засвідчений лат. (з гр.) *талантъ* на позначення ‘міри ваги, яка відповідала 100 фунтам або центнеру’ (1073 р. [Срезн. ІІІ, 921]), який без змін продовжив своє функціонування в досліджуваний період: „Талантъ або либра важитъ сто фунтовъ, то есть цетнаръ” 1656 р. [Рукописний хронограф, 50].

Латинізм *центнаръ / цетнаръ* переважно позначав ‘міру ваги, що дорівнювала 100 кг чи 100 фунтам’; в Україні діяли різні метрологічні стандарти, згідно з якими *варшавський центнар* важив 160 фунтів, *звичайний польський центнар* – 100 фунтів, *львівський центнар* – 126 фунтів (пор.: західноукраїнський віденський стандарт – 56 кг (період до возз’єднання України), сучасне метрологічне значення центнера: 50 кг – Англія, Швейцарія, Данія) [130, с. 133]. У староукраїнській мові лексема фіксується з кін. XV ст. із семою ‘міра ваги у 100 кг’: „Купці маютъ продавати … желѣзо, олово, мѣдъ, цыну … центнаромъ” [Акты, 1, 188], з таким же значенням засвідчена і в досліджуваний період: „Талантъ або либра важитъ сто фунтовъ, то есть цетнаръ” 1656 р. [Рукописний хронограф, 50].

З кін. XV ст. у „Привілеях місту Полоцьку” (1498 р.) засвідчений лат. *тахъръ* на позначення ‘міри лічби, 10, яка вживалася при підрахунках дрібного краму’: „Тые купцы … продавати маютъ: … сѣкиры, ножи и иньшые речи таковскіе тахромъ, або въ тужину” (цит. за: [Срезн. ІІІ, 929]); це запозичення без змін продовжило своє функціонування в писемних джерелах XVI ст.: „гребенеи ѡриховых три тахри” 1565 р. [ТУВН, 112].

З XIV ст. у писемних пам’ятках засвідчений лат. *миля* на позначення міри довжини, яка, на думку Е. Штамма, не була чітко регламентованою: у межах Польсько-Литовської держави існували *польська миля* – 7496 м, *литовська миля* – 5551 м, *українська миля велика* – 12057 м і *мала* – 8956 м, *руська миля* – 9724 м, *подільська миля* – 10423 м, *волинська* – 8486 м [1121, с. 36]; ‘міра довжини, що дорівнювала 1,06 км’ (синонім до слова *верста*) [130, с. 48]; ‘шляхова міра, що дорівнювала близько 8,5 км’ [МНС, 369] (пор.: у сучасній українській літературній мові лексема *миля* позначає ‘одиницю відстані, що відповідає 1’ земного меридіана

– 1852 м' [СУМ 4, 707]). У староукраїнських пам'ятках ця лексема фіксується з XIV ст. на позначення 'міри довжини у 7 км' [ССУМ І, 594]: „даемо … отцу владыце … село наше Бусчу … зъ лесами, подъ Дубно на две мили и ку Дерманю" 1322 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 2–3], використовується і в XV ст.: „Заразъ на граници Литовское войско, що въ третъ миляхъ, то спотыкало полками" 1494 р. [АЮЗР, II, 112] та в наступні періоди, утворюючи деривати, зокрема *помильне* 'плата від милі' 1557 р. [АЮЗР, III, 83].

Полонізм *цеберъ* 'міра ємності, об'ємом у відро, чан' уперше засвідчений у „Грамоті князя Мстислава Даниловича" (1289 р.): „Оуставлѩю … за ихъ коромолоу … по пѧти цебровъ ѡвса, а по пѧти цебровъ ржи" [цит. за: 169, с. 139; Срезн. III, 1439]. Як метрологічний термін ця лексема активно вживалася в XVI–XVII ст. жителями різних міст [934, с. 143–144]: „Кадолбовъ шест, цебры два" 1624 р. [Книга Гродская Луцкая, 213], „кадъ, цеберъ, кγфа" 1627 р. [ЛБ, 166]. Зауважимо, що аналізовану лексему (від пол. ceber, dzber < ceber, czebr, czber) кваліфікують як „змазуровану форму, що походить із псл. čьbьrъ" [ЕСУМ 6, 234; Фасмер 4, 294]; іноді вказується на німецьке джерело цього запозичення (Zobber) [1109, с. 95] чи зв'язок із литовською формою kibti 'зависати', kibēti 'рухатися' [Brückner, 56].

У писемних джерелах попередніх періодів на позначення часової міри засвідчені пол.: *дорочный* 'щорічний, річний' (1389 р. [ССУМ І, 320]), *завсє* 'завжди, завше, повсякчас' (1434 р. [ССУМ І, 372]), *кресъ* 'відрізок часу, термін, період' (XI ст. [Срезн. І, 1355]), які без змін фіксуються і в джерелах досліджуваного періоду („… певная пенсыя до скарбу его королевскои милости дорочне идетъ … ничего на закладъ …" 1612 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 466], „Богъ мγ неха(и) щаститъ завше в цнотахъ" кін. XVI ст. [Розм., 8 зв.], „Але о тыхъ рѣчахъ долга есть простирати мовы. Далей бы кресу заняло, нижли мы нынѣ кроткой въ мови назначили" 1602 р. [Діал., 50]).

Германізм *морг* 'міра землі, що дорівнювала 0,57 га' засвідчений уперше у писемних джерелах кін. XIV ст.: „Се язъ великыи князь Дмитреи Олгирдовичь, помолился есми Богу и святои Богородицы … и озера, о морги …, а кто порушитъ … розсудится со мною" 1388 р. [Срезн. II, 173]; ця лексема використовувалася і в

наступні періоди, часто поряд із позначенням відповідної дії – *морговати* ‘ділити землю на морги’: „А не могутъ ли быти прогоненные волоки съ причинъ разных, ино морговати” 1544–1587 рр. [Акты, III, 83].

Германізм *фунт* ‘міра ваги’ в українських пам’ятках з’являється в XIV ст.: „Тежъ, естли бы хто какъ на школу жидовскую металъ, тотъ маетъ старостѣ нашому заплатити два фунты перцу” 1383 р. [Срезн. III, 1358] і продовжує активно функціонувати в XV ст. („да шесть пунтовъ перцу” 1488 р. [ТУВН, 33]) та в досліджуваний період: „Колкганъ, цытваръ и иншии зелья (купувати) фунтомъ” 1510 р. [Акты, II, 77]. Аналізована лексема спочатку вживалася лише щодо привізних із Західної Європи товарів, іноді паралельно з метрологічною одиницею – *камінъ* („ωт каменя имъберу – грошеи петнадцать; ωт каменя перцу – грошеи двадцат; ωт фунта шафрану – грошеи чотыри; ωт каменя кменю – грошеи чотыри; ωт фунта мушкату – грошеи два; ωт фунта квету мушкатового – грошеи два; ωт фунъта гвоздиков – грошеи два” 1669 р. [ТУВН, 141]). „Пізніше *фунт* … увійшов у співвідношення з *гривною*; якийсь час ці назви співіснували, а з XVII ст., хоч назва *гривна* з метрологічним значенням ще зустрічається, слово *фунт* … цілком превалює у метрологічній практиці” [130, с. 127]: „… што побрано: … золота фунтовъ два по семнадцатъ золотыхъ; … киновари два фунты, за которую дал десѧт золотыхъ; шафрану два фунты …; имберу чотыри фунты, за которыи далъ чотыри талѧри; … шалии фунт” 1573 р. [ТУВН, 155]. Зауважимо, що як метрологічна одиниця *фунт* не мав сталої величини, тому вага була прив’язана територіально: *варшавський фунт* – 405,504 г, *німецький фунт* – 500 г, *російський фунт* – 409 г, 515 г [SW, I, 783]. На теренах України користувалися різними стандартами, зокрема на західноукраїнських землях – німецьким стандартом, який побутує в народній метрології і дотепер; на Наддніпрянщині утвердився російський метрологічний стандарт. В. О. Винник зазначив, що в сучасній українській мові ця назва звузила сферу вживання і дорівнює 400 г; 2,5 фунти – це 1 кг [130, с. 127].

Германізм *ланъ* ‘міра площі, землі’ вперше трапляється в українських грамотах І пол. XV ст.: „А нєнадобѣ оу тоую зємьлю никому оуступатисѧ, а ни съ лану чиньшу никому давати” 1443 р. [Розов, 145]; з цим же значенням слово

засвідчене і в писемних джерелах досліджуваного періоду: „И давали попү на годъ з ланү по ҃л грошe(и)” 1552 р. [ОВЛЗ, 198 зв.].

З ІІ пол. XV ст. на позначення певного проміжку часу вживається в пам’ятках германізм *хвиля, филя* ‘мить, момент, хвилина, час’: „и боудет потребнаѧ хвилѧ и час” 1468 р. [BD, II, 301], який із тим же значенням зберігся і в джерелах XVI–XVII ст.: „Але по малой хвили, якъ есмо до двора приехали” 1562 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 50], „По малой хвилѣ … страхъ мя обнялъ” 1646 р. [Диар. Фил., 53].

У писемних пам’ятках давньоруської мови як ‘міра місткості’ виступає грецизм *кадъ* та дериват *полукадиє* („Жита много и добра рожаются граду тому и окрестъ Іерусалима: одину кадъ сѣявшю, пакы взяти кадеи 90 или 100” 1141–1180 рр. [Дан. иг., 48; див. ще: Срезн. I, 1172], „Ї часть полукадьѩ крупъ” за сп. XIV ст. [Срезн. II, 1140]. Лексема *кад* виступала також мірилом площі (пор.: „А в селѣ сѣяли ржи на два плуга 16 кадеи” [Срезн. I, 1172]), а *нива на одну кадь* відповідала приблизно десятині [906, с. 306]. Аналізована лексема засвідчена в пам’ятках і як медова міра: „З выполозовскоѣ земли три кади меду дають” 1415 р. [Акты, I, 38]. В. О. Винник вказував, що місткість каді в період з Київської Русі до XV ст. в основному лишалася майже незмінною, якщо врахувати, що питома вага меду більша, ніж зерна злакових рослин [130, с. 99]. Значення ‘міра місткості, бочка’ для різного товару збережено й у досліджуваний період: „В тыхъ же … ѡсобъ дани медовое каде(и) чотири” 1650 р. [ДМВН, 208]; „ѡгүрков кадъ ѡдна” 1553 р. [ALSS, VI, 13], „соли кадовъ бочекъ чтыри” 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 137–138] (пор.: у сучасних буковинських говірках катка ‘цементована яма для силосу, води’ [СБГ, 193])

Грецизм *кораманъ* ‘міра місткості, кораймон’ відомий від поч. XV ст. („У Демидови Глуховичи дають карайман меду” 1415 р. [Акты, I, 37–38]) і засвідчений у пізніших пам’ятках („два караимона медоу” 1471 р. [ССУМ I, 470], „ино имъ за тое привезти к монастиру кораманъ меду и тыи подарки и што на слуги идетъ” 1507 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 10]). І. Ф. Єрофеїв стверджував, що ця лексема номінує міру, яка була тотожна відру [335, с. 48], оскільки грецький кораймон вміщував 1,5–1,75 пізнішого відра [969, с. 29]. З таким твердженням не погоджується В. О. Винник,

оскільки ця міра в писемних джерелах постала пізно (пам'ятки XI–XIII ст. її не засвідчили), а джерела XV ст. при описі данини згадують одночасно й іншу міру – відро, що при „ідентичності цих мір було б недоцільним" [130, с. 112]: „даивалъ … дани чотыри карамоны меду пресного а две ведре, а две кузни меду" 1493 р. [ССУМ I, 470].

Грецизм *индиктъ* 'найменування року в церковному літочисленні за 15-річними циклами' через церковнослов'янське посередництво потрапив у мову-реципієнт і став частовживаним у писемних джерелах від поч. XIV ст. (1322 р. [ССУМ I, 443]) та в досліджуваний період: „третий день, инъдикта пятогонадесят" 1512 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 4, 222].

Тюркізм *безмен* (*батманъ*) 'міра ваги, що дорівнювала 8–10 фунтам' відомий з XIV ст.: „Тивуномъ дохода ихъ безмѣномъ не давати, но давати имъ тивуномъ доходъ у нашь камень у вѣсячіи у Менскіи" 1396 р. [Срезн. I, 60]. За даними „Торговой книги 1575 и 1610 г." (за сп. XVII ст.): „Въ безменѣ вѣситъ польтретья фунта а малыхъ гривенокъ въ безменѣ 5 гривенокъ … а золотниковъ въ безменѣ 240". Найчастіше це запозичення у пам'ятках досліджуваного періоду виступає як міра солі та воску: „беретъ соли по два безмены" 1552 р. [ТУВН, 78], „три бе(з)мѣны во(с)ку … ѡ(д)далъ" 1623 р. [ЛСБ 1043, 36 зв.]; пор.: „… батман шаховъ 14, а гилянський 12 фунтовъ содержитъ въ себѣ" 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, I, 294]. Зауважимо, що розбіжність у трактуванні цієї міри ваги зумовлена, за В. О. Винником, наявністю різних метрологічних стандартів Московської Русі і українських земель Польсько-Литовського королівства [130, с. 130–131], зокрема: 'міра ваги, що дорівнює 8–10 фунтам' [МНС, 369; Ісаєвич 1961, 12], 'турецька міра ваги: 19 рос. хунтів' [ІСУЯ, 61], 'міра ваги, що дорівнювала 2,5 фунтів' [851, с. 30]. Були ще „помилкові" (за В. О. Винником) спроби науковців ототожнення метрологічних одиниць *фунт* і *безмін* [див.: 919, с. 72–73].

Тюркізм *кантаръ* 'міра ваги твердих і сипких тіл у 125 фунтів, безмен, кантар' у писемних пам'ятках уперше зафіксований на поч. XV ст. (1408 р. [Cost, II, 631]). Ця лексема стала частовживаною у пам'ятках XV–XVI ст.: „А кто идетъ до татаръской сторонѣ, отѣ 12 кантари у Сочавѣ одинъ рубель серебра" 1460 р. [Акты, I,

30], „… до(з)воли(л) нам сто ка(н)таре(и) спижи купи(ти) …” 1558 р. [ЛСБ, 25]; утворення дериватів свідчить про активне функціонування цього запозичення в мові-реципієнті, пор.: *контарне* ‘мито від продажу солі’, *контаржій, контаржиста, кантарій* ‘козак на Запорожжі, який пильнував за правильністю мір і ваг на базарах і надходженням прибутків’ [Яворницький, 375]).

Давньоісландська лексема *пуд* ‘вага в 16 кг’ була запозичена в давньоруську мову: „А дати имъ 20 пудъ меду на подсыту чистаго” 1136 р. [Срезн. II, 1724], у якій позначала не лише ‘міру ваги’, а й ‘гирю’, ‘прилад для зважування’, ‘мито за зважування’. У староукраїнський період слово набуває спеціалізованого метрологічного значення одиниці ваги для меду, солі, прядива, тютюну, лою, сала тощо. З XVIII ст. пуд, як і інші метрологічні одиниці, не має чітко визначеної міри для всієї України: побутує міра пуд, яка була еквівалентом 40 і 50 фунтам: „Пуд вагою в 50 футів … уособлював давніший метрологічний стандарт, оскільки до XVIII ст. 40-фунтовий пуд … не згадується, а при спробах приведення в певну систему метрологічних одиниць на території Лівобережної України у XVIII ст. йшлося про повсюдне запровадження 40-фунтового пуда замість 50-фунтового” [130, с. 136]. Писемні пам’ятки демонструють хитання міри пуд: „Роману Молодику казалем отправитъ … у хуторъ кухву … меду, въ якой вѣдерок 14 …, а ваги сорокових пудов 25 без 8 фунтов” [Дневник Марковича, I, 83], „Дани медовой … двадцать четыре пуда весу пятдесятного” [852, с. 95].

Відтопонімічне утворення *берковецъ, берковесокъ* ‘міра ваги, що дорівнювала 10 пудам, берківець’ є давньоруською прикметниковою формою, утвореною від назви шведського міста Bjärkö – відомого торговельного центру IX–X ст. [ЕСУМ 1, 174], у якому і був прийнятий метрологічний стандарт, що поширився в деяких країнах басейну Балтійського моря і проник далеко на схід і південь [130, с. 128]. Ця лексема відома з новгородських пам’яток XII ст., у яких вживається як метрологічна міра воску, солі і меду: „Имъ имати … ѡт двоу бѣрковска вощаныхъ полъ гривне сребра да гривенка перцу” („Грамота князя Всеволода”, 1136 р.), „Куплѧху солъ … бърковьскъ” („Новгородская лѣтопись по Синодальному списку”), „Въ погребѣхъ (на дворѣ Святослава) было 500 берковьсковъ меду” („Лѣтопись по Ипатскому

списку”, 1146 р.) [Срезн. I, 71]. У староукраїнських пам’ятках ця лексема фіксується як міра солі та прядива: „Отъ берковеска соли гр. 4” 1556 р. [РИБ, XXX, 397], „Отдана моя пенка въ важницю, которой зважено 7 берковцев” 1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 112]. Зауважимо, що в портових містах півдня України ще на поч. ХХ ст. *берковець* використовувася купцями-оптовиками в торговельних операціях із зерновим хлібом [130, с. 129].

Пам’ятки попереднього періоду засвідчили наявність запозичень на позначення суходольних та водних засобів пересування, які були збережені без змін пам’ятками досліджуваного періоду. Зокрема, серед назв ***суходольного транспорту*** пам’ятки XV ст. зберегла сполуку *фоурманскии возъ* ‘вантажний віз’, до складу якої входить дериват *фоурманскии* від нім. (через стп.) *фурманъ* ‘візник, кучер’: „А оу черновци от фоурманского воза мыто четири грош, а от орменского воза шесть грош” 1456 р. [Cost, II, 790]. Запозичення конкретизує значення – уточнює специфіку відповідного транспортного засобу, його призначення, технічні характеристики, особливості використання і т.д.: *возъ фурманский* – ‘вантажний віз’. З цим же значенням ця сполука фіксується і в пам’ятках XVI ст. („два возы фүрма(нъ)скихъ розминүти мо(г)ли” 1566 р. [ВЛС, 84 зв.]).

До цієї ж ЛСГ належить крм.-тат. *мажа* ‘віз’ (пор.: як назва ‘міра ваги у 100 фунтів’ походить з угорської мови, а як назва воза – з крм.-тат. [ЕСУМ 3, 358]). Зауважимо, що лексема *мажа* у слов’янському світі відома з X–XI ст. (рос. *мажара* ‘велика татарська гарба, віз’, біл. *мажара* ‘віз’, пол. *maża* ‘чумацький віз’, ‘prymitywny wóz *ukraiński* zrobiony z samego drewna, włącznie z osiami’); у значенні ‘(великий купецький віз, запряжений волами) мажа, чумацький віз’ це слово українській мові було відоме здавна і збереглося й дотепер у полтавських говорах [Ващенко, 57]. Першу писемну згадку цієї лексеми знаходимо в молдавській грамоті: „И дали єсми том(оу) монастирю на каждоє лѣто по(д) в҃ мажи рибоу о(т) кєлїи” 1446 р. [ССУМ I, 570]. Метрологічного значення термін набув, на думку Й. О. Дзендзелівського, на слов’янському грунті спочатку як назва поклажі на возі – ‘мажі’, а потім, будучи засвоєною угорською мовою у значенні метрологічного терміна, лексема *мажа* повернулася в новому значенні в суміжні з угорською

мовою говірки української мови [302, с. 114–115]: „Имают оброк на каждый год … два мажи рыби” [ІСУМк], „Соли мажъ две” 1646 р. [КГЖ, л. 392], „абы имъ ходили по рибγ мажи по дващи на годинγ, три(и) мажи оу весни, три мажи оу ωсєнъ” 1522 р. [ІСУМ 7, 196].

ЛСГ ***річково-морський транспорт*** у попередні періоди збагатилася гр.: *кубара* ‘довге судно’ (945 р. [Срезн. І, 1356]), *галеѧ* ‘різновид судна’, ‘човен у п’ять рядів весел’ (1204 р. [Срезн. І, 509]; Х–ХІ ст. [200, с. 8]; 1182 р. (сп. XV ст.) [ІСУЯ, 505]), *катарха* ‘(морське веслове судно, вид галери) каторга’ (1347 р. [Срезн. І, 1199]); цсл. *корабь* ‘судно’ (1430 р. [ССУМ І, 496]). Ці запозичення засвідчені в писемних пам’ятках досліджуваного періоду без змін. Розвиток річково-морського транспорту сприяв перейманню іншомовних слів на позначення ***реалій, пов’язаних з водним транспортом (деталями човнів, діями і процесами, ознаками)***, зокрема: гр.: *парγсъ* ‘вітрило’ (XI–XII ст. (про 907 р.) за сп. XV ст. [Срезн. ІІ, 882]; 1489 р. [Четья Мінея, 91]), гр. *катарть* ‘щогла’ (кін. XIV– поч. XV ст. [Срезн. І, 1199]); стп. (з лат.) *портъ* ‘місце швартування суден’ (1470 р. [ССУМ ІІ, 198]), які засвідчені в писемних джерелах досліджуваного періоду.

У попередній період активно розбудовувалася, зокрема завдяки запозиченням, ТГЛ **військова справа**. Полонізм *зброя* та його дериват *збройно* вперше засвідчені в писемних джерелах кін. XV ст. („и(ж) бы добрые юнаки и люди … кони бы добрые и зброи де(р)жа(ли)” 1496 р., „а намъ службу земскую служать конно, збройно” 1498 р. [ССУМ І, 389]). Значення ‘зброя’ та ‘зі зброєю, збройно’ збереглися за цими запозиченнями і в досліджуваний період: „Здобичу немалую войско … взяло: зброй большъ двухъ тысучъ” 1564 р. [Акты, ІІІ, 134], „конно, а збройно єхали” 1541 р. [ALSS, IV, 288]. Серед ***назв холодної зброї, її складових та супровідних елементів*** з попереднього періоду збережені в писемних пам’ятках XVI–XVII ст. без змін запозичення з мов: тюрк.: *чеканъ* ‘вид давньої зброї у вигляді палки з молотком на кінці’ (ХІ ст. [Срезн. ІІІ, 1487], 1656 р. [ЛРК, 66]), *сагайдак* чи *сайдак* ‘футляр для стріл’ (1466–1472 рр. за сп. XVI ст. [Срезн. ІІІ, 237], 1552 р. [ТУВН, 78]), *боуздоуганъ* чи *бъздыгъ* ‘символом влади у козаків – булава у вигляді кулі на древці’ (1446 р. чи 1448 р. [ССУМ І, 130, 134], 1637 р. [ЛСБ 1043, 49]), тюрк. (з перс.)

булатныи 'гартована сталь, стальний клинок, шабля' (80-ті рр. XIV ст. [Срезн. I, 192], 1572 р. [ЖКК, II, 25]); перс. *кордъ* 'палаш, меч' (XI ст. [Срезн. I, 1285], 1408 р. [ССУМ 1, 469], 1552 р. [ОЧЗ, 16]); уг. *шабля* 'холодна зброя (застосовувалася кіннотою), шабля' (*саблѩ* 1073 р. [Срезн. III, 238], 1496 р. [ССУМ II, 553], 1720 р. [ЛСВ, IV, 19]).

ЛСГ ***назви військових дій та їх оцінка*** поповнилася в попередній період полонізмами (*валка*, *валчити, здрада, здрадца*) та цсл. *израдити*, які без змін зафіксовані в писемних джерелах досліджуваного період (пор.: *валка* 'битва, бій' 1347 р. [Акты, I, 2], 1489 р. [Четья Мінея, 101], 1541 р. [АЮЗР, 1, 114]; *валка* 'війна' 1443–1452 рр. [ССУМ I, 151], 1510 р. [ІСУМ 3, 170–171]; *валчити* 'вести воєнні дії, воювати' 1468 р. [ССУМ I, 151], 1510 р. [ІСУМ 3, 172]; *здрада* '(віроломство, зрадництво, підступ) зрада' 1448 р. [ССУМ I, 408], 1583 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 369]; *здрадца* '(той, хто діє підступно, віроломно) зрадник' 1442 р. [ССУМ I, 408], 1540 р. [АЮЗР, II, 141], *здрайца* 'тс.' XVII ст. [Мл.Сл., 30]; *израдити* '(вчинити по-зрадницькому, підступно) зрадити' XIV ст. [Срезн. I, 1076], 1462 р. [ССУМ I, 408], 1602 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 493]).

Розвиток військової справи в попередні періоди сприяв розбудові військових підрозділів та розширенню військових чинів. Серед ***назв військових підрозділів*** зберігся цсл. (з гр.) *легионъ* 'велике військове з'єднання, легіон', який уперше був засвідчений в „Остромировому євангелії" [Срезн. II, 14], активно вживався в писемних джерелах пізнішого часу: „свєзавшє лєгиωны нєприязныя" 1489 р. [Четья Мінея, 230], „по(л)чище, легеω(н), по(л)къ" 1642 р. [ЛС, 252]. Також у писемних пам'ятках досліджуваного періоду засвідчене запозичення з тат. *ватага* 'великий військовий загін' ([ЛСВ, III, 452; АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 85; Акты, 5, 105]), яке вперше фіксується ще в „Іпатіївському літописі" (під 1190 р.): „Половци … возратишасѧ к ватагамъ своимъ" [ИЛ, 669]. Зауважимо, що в українських діалектах пізнішого періоду лексема *ватаг, ватага* набуває значення 'сторож приватних селянських наділів (за наймом громади)', 'сторож поміщицьких полів' [227, с. 72–73]. Пам'ятки XV ст. зберегли угорське запозичення *чата* 'розвідувально-сторожовий загін кінноти в татар і в козаків, варта' (*чета* 1499 р. [Срезн. III, 1503]), яке продовжило

своє функціонування в мові досліджуваного періоду: „[Войско моск.] въ ночи, напавши чатою, все мѣсто Полоцкое и заполоте сплѣндровало” 1633 р. [АЮЗР, ІІ, 91]. ***Військові чини*** в писемних джерелах попередніх періодів представлені запозиченнями з: лат. *дуксъ* ‘(старший над військом) вождь’ (XI ст. [Срезн. І, 742]); пол. *хоружій* ‘особа, що носила прапор або корогву війська’ (1433 р. XV ст. [ССУМ ІІ, 512]), *шляхта хоруговная* ‘очільник народного ополчення’ (1438 р. [ССУМ ІІ, 560]), пол. (з нім.) *рыцєрь* ‘кінний воїн шляхетського стану’ (1388 р. [ССУМ ІІ, 311]). Ці лексеми зберегли своє значення в досліджуваний період, як і назва ***військового атрибута*** – тюрк. (з перс.) *сурба* ‘різновид козацької дерев’яної труби, яку виготовляли з карагачу – дерева твердої породи’ (*сүрна* XIII ст. [Срезн. ІІІ, 626; ІУМЛФ, 154]; 1496 р. [АЛРГ, 70]; *сурма* 1627 р. [ЛБ, 152]) – та назви ***військового спорядження***: цсл. *шлемъ* ‘військовий головний убір’ (1097 р. [Срезн. ІІІ, 1597], 1627 р. [ЛБ, 158]), пол.(з нім.) *панцыр* ‘частина металевого військового спорядження, що захищала тулуб від ураження холодною зброєю, панцир’ (1420 р. [ССУМ, ІІ, 125], 1566 р. [ІСУЯ, 88]).

У кін. XIV ст. пам’ятки зафіксували лише два запозичення на позначення **кольорів**: нім. *броунатьный* ‘червоно-коричневий, темно-жовтий’ („А губка далъ шюбу свою куничюю дорогимъ сукномъ брунатънымъ пошита … пани ханъци” 1378 р. [Розов, 26]), тюрк. *карый* ‘темно-коричневий’ („А двое конев есмь велѣл бр͡а” 1391–1428 рр. [Срезн. І, 1198]). Ці лексеми були частовживаними в писемних джерелах XVI–XVII ст.: „Пограбили … делюру брунатную, фалендышовую, зеленымъ киромъ подшитую” [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 357], „Газучка ω(т)ласовая бурнатная” [ЖКК, І, 219], „… тые бояре … в одном саянику бурнатном … привезли мене” [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 136], „Соянъ мой табину бурнатного” [АЮЗР, І, 77], „… з скүръ боргатной фарбы” [Рукописний хронограф, 103 зв.]; „… за убивство чорного бобра четыре копи, за карого – две копи” [ІСУЯ, 108], „… вкрали … у Васка коня карого …” [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 229].

У попередні періоди найактивніше розбудовувалася ТГЛ **назви осіб за професією чи родом занять, назви представників соціальних верств**; було перейнято багато запозичень з мов:

гр.: *архитектонъ* ‘архітектор, будівничий, головний тесля’ („І Посланіє ап. Павла къ Коринѳянамъ” 54 р. за сп. XIV ст.), *комисъ* ‘конюший’ (XI ст.), *кондакаръ* ‘виконавець хвалебної пісні церковного змісту’ (XII ст.), *астрологъ* ‘ворожбит на зорях, астролог’ (XII ст. за сп. XVII ст.), *икономъ* ‘господар, розпорядник’ (1100 р.), *ктиторъ* ‘засновник’ (1382 р.) (> *ктиторство* (1424 р.)), *хартофилаксъ* ‘бібліотекар, хранитель книг’ (1423 р.), *келаръ* ‘монах, який завідує монастирськими припасами, займається світськими справами монастиря’ (1446 р.);

цсл.: *вертоградаръ* ‘садівник, городник’ (XI ст.), *живописецъ* ‘художник’ (1097 р.), *вождъ* ‘поводир’ (1073 р.), ‘керманич, вождь, глава’ (1076 р.), *вожь* ‘керманич, вождь’ (поч. XII ст.), *градаръ* ‘садівник, городник’ (XII ст.), *кметъ* ‘селянин, мужик, наймит, кмет’ (XII ст.; 1377 р.), *защитникъ* ‘воїн-захисник’ (1489 р.);

пол.: *влодаръ* ‘пан, господар, володар’ (XI ст.), *кат* ‘палач, кат, мучитель, деспот’ (1073 р.), *колесьни-цегонитель* (> *колесникъ*) ‘майстер, який виготовляє коляски’ (1250 р.), *жолнѣръ* ‘військовик, захисник’ (XIV ст.), ‘кіннотник шляхетського стану’ (1389 р.), *жолдоунарь* ‘вербувальник до війська’ (1444 р.), *запасникъ* ‘борець, воїн’ (1489 р.), *уломокъ* ‘безземельний селянин’ (XV ст.), *панъ* ‘представник вищого соціального стану’ (1352 р.), *пани, панїи, панїѧ, панна* (XV ст.), *пановати* (1499 р.), *панский* (1435 р.), пол. (з нім.) *воитъ* ‘голова місцевого самоврядування і міського суду’ (1359 р.);

нім.: *майстеръ* ‘трудівник, ремісник, робітник’ (XII ст., 1448 р.), *мынцаръ* ‘монетник, міняйло’ (1388 р.), *кухмистръ* ‘старший над кухарями, керівник кухні’ (1399 р.), *подканцлерій* ‘віце-канцлер’ (1415 р.), *подскрабій* ‘скарбник’ (1424 р.), *канцлеръ* ‘канцлер’ (1436 р.), *каньцлѣрии* ‘тс.’ (1445 р.), *мистръ* ‘ремісник, майстер’ (1448 р.), *гетманъ* ‘головнокомандувач, найвищий військовий чин, гетьман, отаман’ (1455 р.), *боуръмистръ* ‘виборний голова міської ради середньовічних міст, бургомістр’ (1463 р.), *францимеръ* ‘служниця, прислужниця’ (1494 р.), *кухмистръ* ‘титул сановника, який керував королівською кухнею’ (1489 р.). Існує думка, що слова з коренем **кух-* не мають безпосереднього німецького джерела і на слов’янському ґрунті їх необхідно конструювати від дієслова **kuxati* ‘готувати’, яке сягає ствнім. kochōn ‘т.с.’. Спочатку (від XIV ст.) назви з коренем **кух-* з’явилися у чеській мові;

до східних слов'ян вони потрапили за посередництва польської мови у XV–XVI ст. [1112, с. 240];

лат.: *капланъ* 'священик католицького обряду, капелан' (1441 р.), *капланский* (1490 р.), *дигнитаръ* 'сановник, достойник, вельможа' (1443 р.);

тур.: *карауль* 'військова сторожа' (1356 р.), *козакъ* '(представник запорізького війська) козак' (1363 р.), *караγльныи* 'той, хто заступив у караул, сторожа' (1473–1489 рр.), *джоура-тоул* 'присяжний' (1469 р.);

крм.-тат. *ватамманъ* 'очільник, ватажок, сільський старшина' (1294 р., 1435);

ар. *карчмаръ* 'корчмар' (XIV ст.), *корьчмитъ* 'корчмар' (1359 р.);

уг. *гайдукъ* 'солдат надвірної охорони, гайдук' (XIV ст.). Усі ці запозичення зберегли своє значення в досліджуваний період.

У попередні періоди розширився репертуар лексики на позначення різних аспектів **судочинства**; ці слова продовжили своє функціонування у XVI–XVII ст. Відповідна ТГЛ розвивалася на основі давньоукраїнського мовного фонду. Писемні джерела засвідчили вживання переважно спільнослов'янських за походженням слів, які позначають організацію і хід судового процесу, постанови суду, номінують процес виконання вироків, судово-адміністративну документацію, тощо. Серед запозичень переважала лексика латинського походження, яка була об'єктом попередніх студій [244]. Пам'ятки XIV–XV ст. засвідчили також поширення юридичних полонізмів, що було зумовлено позамовними чинниками, зокрема впровадженням ius Polonicum в Галичині і Західному Поділлі (Єдлинський привілей 1430 р.), зокрема: *скарга* 'офіційна заява в судову інстанцію' („oliżby czerez skarhu byłby naweden" 1388 р. [ZPL, 106]; виступала синонімом до питомих *жалоба* 1495 р. [ССУМ I, 353] і *тяжа* 1415 р. [ССУМ II, 455]); *габати, нагабати* 'подавати скаргу, скаржитися; позивати до суду' („а выволилъ то па(н) колѣ филь мѧковичь … ижь оу тои половици дѣднины и оу другои што пьрвое купилъ панъ кола нь можь(т) габати филь а ни его братьѧ" 1409 р. [Розов, 74], „пак ли бы кто нагабалъ тученѧка оу тои дѣдининѣ оу сернъку или кро(л) гсподарь то пани марегорѣта росоваѧ имаетъ заступити оправи(т) подлугъ земеско(г) права" 1418 р. [Розов, 89]); *поводъ* 'позивач' („оуставлѧемъ коли(ж) боудетъ у нашомъ дворе пере(д) на(с) позванъ, алюбо пре(д)

соудьи тогды пово(д) алюбо соудья име(т) емоу роскazать виноу за што позванъ” XV ст. [ССУМ II, 160]); *вырокъ* ‘рішення суду’ („Выро(к) в справе того(ж) Күрила Ивановича з бра(т)єю его ω де(л)ницу ω(т)чи(з)ны” XV ст. [219, с. 46–47]); *вырѣкати* ‘оголошувати рішення, постановляти’ („паноу нашемоу кролю … тоты записы оумарѣмо тым то листомъ, скажено и оуморено чинимъ, вырѣкаючи от сего часоу на потоум жаднои моци не имѣти ани твердости” 1462 р. [BD, II, 285]). Ці полонізми зберегли своє значення в XVI–XVII ст. (*скарга* 1621 р. [ПАЛ, 600], 1697 р. [МСТ II, 322]; *габати* 1627 р. [ЛБ, 86], 1539 р. [ALSS, IV, 184]; *нагабати* 1720 р. [ЛСВ, I, 117]; *поводъ* 1549 р. [АЮЗР, I, 125]; *вырокъ* 1642 р. [ДМВН, 220], 1656 р. [Рукописный хронограф, 29]; *вырѣкати* 1656 р. [Рукописный хронограф, 303]).

ІІ.І.2. Мінімальні семантичні зміни лексики

Привертає увагу група запозичень, які потрапили в мову-реципієнт у попередні періоди, а в писемних пам’ятках XVI–XVII ст. засвідчені з незначними (мінімальними) змінами семантики. Зокрема, поширений у XIV ст. (16 випадків фіксації) германізм *ґрунтъ* / *кгрунтъ* позначав ‘земельне угіддя, ґрунт’ („кгрунтъ Тременский по левой руце” 1322 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 2]). Продовживши активне функціонування в мові наступного періоду, запозичення зберегло своє основне значення ‘земельне угіддя, земля, ґрунт’ (1569 р. [ALSS, VII, 330]), а також набуло додаткових відтінків цього значення: ‘верхній родючий шар землі, рілля, земля, ґрунт’ (1615 р. [ЛНБ 103, 60/Іе, 254, 101]), ‘земляна поверхня, земля’ (1547 р. [ЦДІАЛ 129, 1, 11]) та ‘земельна площа під будівництво, ділянка землі’ (1591 р. [ЛСБ, 154]). Зауважимо, що германізм *ґрунтъ* / *кгрунтъ* у писемних джерелах XVI–XVII ст., особливо в ділових документах, уживається з прикметниками-конкретизаторами, утворюючи:

сталі сполуки, у яких лексема має узагальнене значення ‘майнова цінність’: *кгрунтъ бортницкий* ‘пасіка’ (1538 р. [УкрКр, 84]), *кгрунтъ воденый* ‘водне угіддя’ (1572 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 385]), *кгрунтъ ловский* ‘мисливське угіддя’ (1699 р. [УІМ, 332]), *кгрунтъ лѣсный / лѣсовый* ‘лісове угіддя, ліс’ (1699 р. [УкрКр, 88] / 1689 р. [УІМ, 176]), *кгрунтъ лядинский / пустовский* / *пустой* ‘необроблюване земельне

угіддя, пустище' (XVIII ст. / 1689 р. / 1718 р. [УкрКр, 89 / 94 / 94]), *кгрунтъ сеножатный / сѣнокосный* 'земельне угіддя, призначене для косіння трави' (1576 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 56] / 1689 р. [УкрКр, 95]) та

терміноелементи: *кгрунтъ пенный* 'земля, за яку судяться' (1558 р. [ЛНБ, 103, 16/Ic, 1898, 10–10 зв.]), *кгрунтъ заставный* / *кгрунтъ заведенный* 'земля, віддана у заставу' (1580 р. [ЛНБ, 103, 16/Ic, 1898, 25] / 1691 р. [УкрКр, 87]), *кгрунтъ выбитый* 'відчужене земельне угіддя' (1605 р. [ДБВ, 994]), *кгрунтъ венный* 'віно, земельне угіддя, одержане у посаг' (1691 р. [УкрКр, 84]), *кгрунтъ вечный* / *звечный* 'земельне угіддя, одержане у спадок із правом довічної власності' (1560–1561 рр. [ЛРК, 248] / 1595 р. [УкрКр, 87]), *кгрунтъ дѣдизный* / *дѣдичный* 'земельне угіддя, успадковане від предків' (1699 р. / 1616 р. [УкрКр, 86–87]), *кгрунтъ зупелный* 'земельне угіддя, яке перейшло у власність повністю (у повному обсязі)' (1636 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 714]), *кгрунтъ вислужений / вислужоний* 'угіддя, отримане у винагороду за військову службу' (XVIII ст. / 1689 р. [УкрКр, 86]).

З кін. XIV ст. у писемних пам'ятках фіксується германізм *дѣлъ* 'ділянка землі, уділ' (1393 р. [Розов, 52]). Ця лексема засвідчена і в писемних пам'ятках поч. XVI ст. з дещо видозміненим значенням 'пагорб, гора' 1501 р. [УкрКр, 120].

Поширення в XIV ст. набув ще один германізм – *пляцъ* на позначення 'земельної ділянки, місця під забудову' (1389 р. [РЕА, I, 26–27]), який функціонує в наступні століття, розширивши своє значення: 'місце, площа; земельне угіддя, земельний наділ; поле битви' (1552 р. [ОЛЗ, 179–179 зв.], 1665 р. [АБМУ, 74] і т. д.). Поширення дериватів (*плятчикъ, пляцикъ, пляцовый*) та вживання сталих сполук (*пляцъ вольный* 'земельний наділ, за який не платили податку', *пляцъ дворный* 'присадибна ділянка', *пляцъ куничный* 'земельний наділ, за який платили куничний податок', *пляцъ отчизный* 'земельний наділ, успадкований по батькові') свідчить про активне освоєння запозичення мовою-реципієнтом.

Незначних семантичних змін у досліджуваний період зазнав полонізм *быдло*, який засвідчений у пам'ятках кін. XIV ст. зі значенням 'велика рогата худоба' („волно резникомъ, … быдло купуючы в рынку и в клеткахъ своихъ тушами и чвертями, и на шроты рубаючи, кому хотя продавати волно" 1389 р. [РЕА, I, 27]). У

пам'ятці підкреслено, що лексема *быдло* не включає в себе поняття 'свиня' чи 'кінь, кобила', оскільки „євреям релігія забороняла мати справу з м'ясом свиней; м'ясо коней не вживалося в їжу у слов'ян" [ІУМЛФ, 200]. Джерела досліджуваного періоду засвідчують генералізацію значення, оскільки лексема позначала як 'тварину взагалі' („яко за быдло насъ розумѢютъ" 1595 р. [Угр, 146]), так і 'свійську тварину, худобу, скотину, бидло' („побрали з двора моєго збожє и быдла" 1512 р. [ALSS, III, 98]). Іноді наявне використання дублетів – запозичень-синонімів – в одній пам'ятці: „ПовѢдил ему наробок суседа его на ймя, што дей *товаръ* у пашни ест; он того ж часу пошол на поле до пашни своее и нашов *быдло* Лева Янковича" 1561 р. [МСТ II, 394]. У XVI–XVII ст. це запозичення стало частовживаним, що сприяло поширенню дериватів (*быдлокрадца* 'злодій худоби', *быдлячий* 'худоб'ячий, яловичий; тваринний', *быдлятко* 'скотинка'); використання прикметників-конкретизаторів у функції кваліфікаторів худоби було типовим явищем, зокрема: сполуки *быдло великоє* чи *быдло великоє рогатоє* позначало 'велику рогату худобу', до якої зараховували „воловъ …, коровъ …, теля(т) …, ялови(ц) …, быковъ третяковъ …, ѡзимковъ …" 1584 р. [АЖМУ, 126]; сполуки *быдло рогатоє* і *быдло нерогатоє* підкреслювали наявність чи відсутність відповідної частини тіла у тварини, позначаючи 'рогату худобу' (1551 р. [ALSS, IV, 111]) та 'свиней' (1572 р. [ЛНБ 5, III 4071, 32 зв.]), а сполука *быдло рогатоє малоє* засвідчувала існування 'малої рогатої худоби' (1552 р. [ОЛЗ, 191 зв.]); синонімічні сполуки *быдло дробноє* і *быдло малоє* вказують на дрібніший, порівняно з великою рогатою худобою, розмір тварин, позначаючи 'кіз' та 'овець' (1546 р. [ALSS, IV, 477]; пор.: *би(д)ло рогатоє и дробноє* 1668 р. [АППС, 29]); сполука *быдло дворскоє* об'єднувала в собі усіх свійських тварин, які були в господарстві: „в той час в том дворе было: … быдла дей дворского: волов …, коров …, телят, кон …, вепров …, свиней" 1568 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 163–164].

Пам'ятки княжого періоду зафіксували грецизм *фюникъ* із узагальнювальним значенням 'продукт харчування' („смокви фюники ядяше тъкмо" (1073 р.) [524, с. 119]); це значення у староукраїнський період спеціалізувалося: 'плоди фінікової пальми' та 'різновид дерева' („финігъ: финиковоє дерево, и ягода є(г)[о]" [ЛБ, 239],

„ово(щ) финиковий” [СКор, 442]). Зауважимо, що давня форма *финиґ* (*финик*) збережена в сучасних говірках південно-західного наріччя [632, с. 261].

У писемних джерелах XI ст. засвідчене французьке запозичення *боты* ‘башмак, черевик’: „приспѣꙗше зима и мрази лютии, и сьроꙗше вь γтлыхъ ботехъ ꙗко примерзнγти ногами къ камени” 1073 р. [Срезн. I, 158]. У пам’ятках поч. XVI ст. повторно виринає під впливом польської мови (пор.: *bot, but* ‘calceus, calceamentum’ (башмак, напівчобіт, взуття) 1415 р. [SSP I, 3, 179]) лексема *боты* (*буты*, *бюты*) з дещо видозміненим значенням ‘вид взуття, схожий на чоботи; боти’: „шаблю, боты … побра(л)” 1501 р. [ЦНБ II, 21039, 1 зв.], „… буто(в) туру(ц)кихъ па(р) пя(т)” 1650 р. [ДМВН, 193], „сапогъ, ботъ” 1596 р. [ЛЗ, 74], „Настегавы: Боты, сапоги” [ЛБ, 71], а також простежується генералізація значення – ‘взуття’: „Ѡбγща: Чєрєвикъ, ботъ, ѡбγв” 1627 р. [ЛБ, 149], „бедра свои ѡпояшите и боты мѣть бγдете на ногахъ” сер. XVII ст. [ІСУМ 3, 40].

У „Житии преп. Поликарпа, епископа Смирнскаго” під 6920 р. (1412 р.; різниця у літочисленні – 5508 р.) засвідчене російське запозичення [ЕСУМ 2, 442–443] *киверъ* на позначення ‘чоловічого головного убору, ківера, тюрбана’ [Срезн. I, 1207]. Зауважимо, що М. Фасмер вказує на більш ранню фіксацію цієї лексеми – 1378 р. [Фасмер 2, 228]. У кін. XVI ст. це запозичення ужито в пам’ятках української мови із семою ‘тюрбан’ („кидаръ шидѧны(и) киве(р) виссоновы(и), с тоненького поло(т)на” 1596 р. [ЛЗ, 53]), а також із більш конкретизованим значенням – ‘оздобна шапка’: „Кідаръ: Завои, ківеръ, капєлюшъ, шапка кролєвскаѧ а(б) поповскаѧ оздобнаѧ” 1627 р. [ЛБ, 216].

Тюркізм *барышникъ* ‘посередник у торгівлі’ позначав „спершу посередника в купівлі-продажу майнових володінь: Melentyiowi … desiet kop groszy a *Barysznikom* wedro medu (Рус., 1490, 48)” [ІУМЛФ, 236]. У пам’ятках досліджуваного періоду лексема вживається переважно на означення посередника при купівлі-продажу коней: „Грекъ ищеть где коня купить; барышник к нему приходить, изговорившись, барышник цыган с коньми приводить” 1619 р. [Інт., 15] (пор. сучасне значення: синонім до *гендляр, торгаш*).

Окреслюється група запозичень, які були перейняті в попередні періоди як власні назви (топоніми, антропоніми тощо), а в пам'ятках XVI–XVII ст. представлені як (або ще як і) загальні назви, зокрема: як топонім (назва села на Київщині) зафіксоване в пам'ятці XV ст. (1458 р. [Розов, 167]) половецьке запозичення *курганъ*, яке в писемних джерелах XVI–XVII ст. крім топонімічного та антропонімічного значення, позначає 'межовий насип, курган' 1510 р. [ІСУМ 15, 193] і продукує деривати *курганокъ* 1638 р. [ККПС, 177], *курганє* 1582 р. [ККПС, 80]. Германізм *бухта* як антропонім багаторазово (61 випадок) фіксується пам'ятками XV ст.: „А на то єст … в. п. Боухти пръкалаба килїискаго" 1468 р. [BD, I, 130]. У досліджуваний період це запозичення засвідчене на позначення 'затоки, бухти' („с … стороны Буга в бухте впередъ тыхъ всихъ комѧгъ п͠на Ягодинского комѧги" 1566 р. [ТУВН, 115]). Латинізм *цибуля* зафіксований у пам'ятках кін. XV ст. як антропонім: „... брали личбу ... в мытниковъ киевских в Санка а в Цибули с полутора году" [ССУМ II, 526], а в джерелах досліджуваного періоду – і як назва городньої рослини, причому в різних фонетичних варіантах: „Огороднины: цибулы града" 1646 р. [МСТ II, 471], „palladium, цєбуля" 1642 р. [ЛС, 298], „цыбули вєнков сто" 1578 р. [ЛНБ 103, 1928, 6 зв.], „увъ огородехъ капусты, морквы, цебули, петрушки, пастернаковъ, огорковъ, маки – то все поламали, порвали, покопали" 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 161].

Германізм *кухмистръ* у попередній період позначав 'сановника, який відав королівською кухнею, кухмістра' („панъ мичко кухмистръ вожикъ" 1399 р. [Розов, 59]; „панъ третина кγхмистръ" 1489 р. [Четья Мінея, 286 зв.]). У досліджуваний період запозичення зберігає основне значення (1627 р. [ЛБ, 181]), а також виступає у функції антропоніма: „мещане… Иванъ кожо(л)ка коробъка ѡнопре(и) кγхми(ст)ръ, … ми(т)ко москаликъ … ми(н)ко шило … иванъ коваль" 1552 р. [ІСУМ 15, 205].

ІІ.2. Редукція лексикону

Зіставлення лексиконів різних хронологічних зрізів – до XV ст. і XVI–XVII ст. – засвідчило, що низка лексем, словоформ, значень, відтворених пам'ятками раніше, у пізніших пам'ятках відсутні. Це уможливлює припущення про їх деактуалізацію в

мовленні, функційну редукцію. Це явище за особливостями протікання та наслідками не є однорідним. Серед втраченої лексики попереднього періоду окреслюються: зниклі лексеми, полісемантичні лексеми із втраченим значенням, запозичення із втраченою формою або ж заступлені семантично тотожним дериватом.

II.2.1. Зниклі лексеми:

закономірним явищем зміни лексикону будь-якої мови, української зокрема, є зникнення лексем, які позначали втрачені реалії, зокрема в досліджуваний період пам'ятками не засвідчений поширений раніше церковнослов'янізм грецького походження *сынъклитъ* 'рада старійшин' („Тые вси села, отъ насъ ку церкви Божой прыданые, маетъ держати господинъ богомолецъ нашъ Климентый … а за насъ и чада наша Господа Бога молити и о добромъ посполитомъ, вкупе зъ сынъклитомъ нашимъ … радити" 1322 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 3]), оскільки в XVI–XVII ст. перестав існувати відповідний орган самоврядування.

У XV ст. на позначення поняття 'міський радник' вживалися свн. форми *боургоуръ* („прїидє къ г(с)во ми посо(л) о(т) брашєва … на имѧ па(н) дє(к) хано(с) и па(н) боургоуръ михи(л) и просили оу г(с)ва ми миръ и мыто" 1437 р. [Cost, II, 709]) та *боургаръ* („а ли(ст) єсми дали бръгароу михаєви" 1437 р. [ССУМ I, 131]). У пам'ятках досліджуваного періоду ці лексеми були заступлені поширеними ще в XV ст. стп., стч. *рѧдца, райца* (від 1500 р. [ССУМ II, 312]) та утвореними пізніше дериватами *дорадца, порадца, порадникъ*.

Писемні пам'ятки XVI–XVII ст. не засвідчили герм. *крамарїа, крамарє,* які в попередній період уживалися на позначення поняття 'роздрібний товар': „о(т) сєго часа, що бы єстє нє становили и(х), алє да су(т) волнiи и слобо(д)ны продавати и свои крамарїа", „ту(т) к на(м) пришли брашовѣни и жа(лу)ю(т), ажє нє лишитє и(х) продавати свои тръговли друбныи, крамарє, ка(к) продали при нашє(г) родитєлѣ" 1435 р. [Cost, II, 695]. Зауважимо, що писемні джерела XIV ст. зафіксували на позначення цього ж поняття субстантивований прикметник *крамныи* („A jestliby kotoryje reczi kramnyje wez majet' myto platiti czerez wsi myta połozonyje kak i inszyje dajut' myto" 1388 р. [ССУМ I, 510]), який у досліджуваний період зберіг значення

‘товар роздрібного продажу в крамниці, крамний’ („крамныхъ речей и товаров, … по три гроши” 1563 р. [ПККДА I, дод. 556]) та набув значення ‘який стосується краму, крамний’ („Клєтокъ крамъныхъ на ры(н)кү кд͠” 1552 р. [ОВЛЗ, 198 зв.]; пор.: *крамарский* ‘товар роздрібного продажу в крамниці, крамний’ 1564 р. [ТУВН, 105]).

Полонізм *поемщина* позначав ‘церковний дохід’, а саме ‘збір, який сплачував селянин поміщику за дозвіл одружитися’: „… у Кобрыни на городи – церковъ … зо всими доходы и съ приходы …Также дали есмо и со всимъ съ тимъ, и съ поемщиками” 1465 р. [ССУМ II, 171–172]. У джерелах XVI–XVII ст. ця лексема не виявлена. Пам’ятки цього ж періоду не зберегли і запозичення з тат. мови *болкоуновщина* ‘збір на утримання почету князя, його послів та гінців’, яке було поширене у XV ст.: „А бо(л)коуно(в)щиноу даивали на приє(з)дъ кн͠язѧ вєликого витовта” 1471 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 2, 1].

У молдавських грамотах як синонім назви *поставъ* ‘сувій, міра довжини тканини’ засвідчується угорський семантичний еквівалент *вигъ* („алє полотно и бобовъ локтємъ не продаю(т), а соукна съ вигомъ да продаю(т)” 1449 р. [Cost, II, 743]), який у пізніших пам’ятках не фіксується. Не зафіксований у джерелах XVI–XVII ст. і метрологічний термін, поширений у XV ст., молд. *бєрбєница* ‘діжка, бочка’ („да имают на каждїи год от нас … оусы бєрбєницы мєдоу от дєсєтиноу що боудєт от сєлах их” 1466 р. [ССУМ I, 92]).

Зникає в досліджуваний період молд. *друмъ* ‘дорога, шлях’, яке було частовживаним у писемних пам’ятках II пол. XV ст. („А хотарь томоу сєлоу … дроумом по срѣд поєница, идєжє оупадаєт дроум оу брод старїи топлици, и от брода дроумом до пояна Болди” 1473 р. [ССУМ I, 327]). Ця лексема засвідчена у складі сталих сполук *дроумъ вознии* ‘возовий шлях’ („дроумом возним до лотока” 1473 р. [ССУМ I, 327]) та *вєликыи дроумъ* ‘битий шлях, тракт’ (1446 р. [ССУМ I, 158]), остання слугувала синонімом до питомої сполуки *вєликая дорога* (1400 р. [Cost, I, 27]).

Зникає і грецизм *дидаскалия* ‘церковна школа, дидаскалія’, поширений у XIV ст.: „Тые вси села … маетъ держати господин богомолецъ нашъ Климентый … а всими церквями и ихъ свесченъниками … радити … дидаскалию основати” 1322 р.

[АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 3], хоча частовживаним стає дериват *дидаскалъ*, який позначає ‘вчителя’ (докладніше: [ІСУМ 8, 15]).

Зауважимо, що з часом могли зникати не лише лексеми, а й окремі деривати, зокрема пам’ятками XVI–XVII ст. не зафіксований дериват герм. *жолдъ* ‘плата воїнам’ – *жолдоунарь* ‘вербувальник до війська’ („прото(ж) ни єдинъ боѢринъ, ни дворникъ, ни ослоухаръ, ни жолдоунарь … а ні инъ никто о(т) наши(х) оурѢдниковъ, да нє імаєть ни постати до того сєла” 1444 р. [Cost, II, 208]), а процес формування війська, ‘вербування’ нових воїнів позначений питомою лексемою *затягъ* та герм. *вербунокъ* („… абы поборы на заплату войску заслужоного и на затягъ новый позволили” 1630 р. [МИВР, 322]; „Новый войска вербунокъ” 1720 р. [ЛСВ, 1, 153]).

ІІ.2.2. Втрата значення полісемантичної лексеми:

церковнослов’янізм *рать* засвідчений у писемних джерелах X–XIII ст. на позначення понять ‘військо’ (911 р.), ‘ворог’ (XI ст.), ‘війна’ (1119 р.), ‘битва, бій’ (XIV ст.), ‘ворожнеча’ (1073 р.) [Срезн. III, 105–108]. У писемних пам’ятках XIV–XV ст. ця лексема позначає ‘збройні сили, військо’: „коли тои лихии бєкбула(т), побѣглъ тогда вси люди всѧ рать на бѣгъ повєрнулисѧ” 1392–1393 рр. [ССУМ II, 290]; спостерігається одночасне використання форм *рать* та *rattia* в одній пам’ятці: „Kak że i tymi razy kudy Rattia szłab ich, cerkwi naszy zhli”, „I poszli rati od Horodka, prichodili byli k Klecku i Boh naszym pomohł, pobili ich” 1433 р. [ССУМ II, 290]. Зауважимо, що церковнослов’янізм функціонував на тлі питомих лексем *вои, воиско* ‘військо’ (XI ст.) [Срезн. I, 285, 287], *воиско* 1455 р. [ССУМ I, 188]. У XVI–XVII ст. слово *рать* витісняється питомою лексемою *воиско* і латинізмом *армата* на позначення поняття ‘військо’, що засвідчують різножанрові пам’ятки: „ге(т)ма(н) … ро(с)казалъ … воиску абы за ДнѣпрЪ на лежү пошли на зиму” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 174], „А войско польское подъ Каменецъ на Оринино поле стягается” 1630 р. [МИВР, 322] та „Гетманъ запорозский зъ гарматою станулъ въ Бѣлой Церкви” 1630 р. [МИВР, 302]. Пор.: у поезії Григорія Богослова:

„Зевшоднъ аръматою моцно обляжетъ,
И кождому противъ него серце звяжетъ”
1630 р. [Вірші з трагодії, 166].

Лексема *рать* на позначення ‘ворог’, ‘війна’, ‘битва, бій’, ‘ворожнеча’ у писемних джерелах досліджуваного періоду не засвідчена, однак чітко окреслюється нове значення – ‘боротьба внутрішня, душевна’: „И зась на дрγгомъ мѣстцγ одинъ з ни(х) мовитъ та(к). [Лѣстви(ч)ни(к)] любовъ б҃жїа поглашаєтъ любовъ родителей. А хто бы повѣда(л) в(ъ) собѣ ѡбою имѣти, себе прельстилъ, слышалъ мовѧчого. нє прїйдохъ вложити покою на землю, але рать” [Отп. КО, 14];

на позначення ‘дрібна монета, гріш’, а також ‘гроші’ в „Остромировому євангелії” (1056–1057 рр.) засвідчений лат. *цата / цѧта* („Можааше бо се муро продано быти вѧще трии сътъ цѧтъ и дати нищиимъ”, „Покажѣте ми цѧтѫ киньсьнѫѭ” [Срезн. III, 1434, 1435]; „Принесѣте ми цатоу, да вижю” 1117 р. [Срезн. III, 1434]). Це запозичення в попередній період було частовживаним, що спричинило появу дериватів *цатавыи* ‘зроблений із цат (прикраса)’, *цатоимъцъ* ‘лихвар; той, хто приносить лихо’ XII ст. [Срезн. III, 1434]. У досліджуваний період ця лексема мовцями сприймається як чужомовна і позначає ‘дрібну монету’: „цата: еллински динаръ нарицателнѣ, шо десѧтъ в собѣ маетъ …” 1627 р. [ЛБ, 155], значення ‘гроші’ вона не зберегла;

лат. *школа*, який „з античної доби через європейське середньовіччя … з кінця XIV ст. з’явився у слововжитку Великого князівства Литовського” [2, 14] на позначення ‘навчального закладу’: „Teź, jestliby chto kak na szkołu ... metał, tot majet’ staroste naszomu zapłatiti dwa funty percu” 1388 р. [ZPL, 105]. У досліджуваний період лексема *школа* перебувала в синонімічних відношеннях зі словом *училище* („Схоли: школа, γчилиψє” [ЛБ, 235], „schola: училище, школа” [ЛС, 363]), а ділові пам’ятки фіксують уживання демінутива *шкулка* („на ве(с)нu фѣ(р)тку деревяную при не(й) и шку(л)ку муром осмотрити” 1633 р. [ЛСБ, 129, 1, 1124, 34]) та *школка* („тесляром за поставенье всего паркану при школцѣ” [ЛСБ, 129, 1, 113, а5]). У пам’ятках досліджуваного періоду запозичення *школа* позначає: ‘приміщення навчального закладу’ („Понеже вси купно братство ц҃ркв знову заложили муровати, и всѣ домы ц҃рковныи, шпиталь, школу и дом поповскыи” 1592 р. [Посл. Рогози, 10]; *школныи дом, дом братскии* [226, с. 15]); ‘послідовники християнського вчення’ („Ӏ҃ис Х҃с ... на ѡстатокъ роспущаючи школу свою, приказалъ Ап(с)ломъ абы шъли, й научали всѣ

народы” 1637 р. [Мог. Присв. Любавиц., с.т̃лз]); ‘система освіти’ („Боячися жеби ести дѣти свои хитростию и ересию латинскою не отравили и не поморили, залецаю вам, православным, правоверную школу и пораду даю, чого и учити се мѣют” 1608–1609 рр. [Виш. Зач., 175–176]); ‘суспільна думка’ („Тако бо Спас ко Иудеям рече ... Како вы можете истину глаголати в сопротивоборной школе на истину учившися. Коко вы можете истину глаголати о школе истину учащей, ни слыхавши? ... Прочтѣте в книзѣ сумненя своего и видете не сопротивное ли школы учения … А коли в такой школѣ лживой учили есте ся” XVII ст. [Виш. Книж., 61]); ‘колектив учнів’ („а братство множилося, школа росла, людей з неи ученых оных казнодѣевъ мудрых выходит” 1605 р. [Перест., 35–36]); ‘клас’ („Вѣдение всѣх учеников в Академии Кіевской обрѣтающихся в 1738 г. коликое число в какой школе имѣется: Учеников школы теологіи ... Учеников школы философии ... Учеников школы риторики ... Учеников школы поэтики ... Учеников школы синтаксимы ... Учеников школы грамматики ... Учеников школы інфімы” [ПАД, т. І, ч. 1, 61–81]). Аналіз семантики засвідчує відчутні зміни, яких зазнало запозичення *школа* й у пізніший період – XVIII–XX ст., пристосовуючись до мови-реципієнта: зникли семи ‘клас’, ‘колектив учнів’; натомість з’явилася нова – ‘сад’ [СУМ 11, 480].

ІІ.2.3. Зникнення однієї із форм запозичення (або заступлення її семантично тотожним дериватом):

запозичення з двн. *пискупъ* ‘єпископ’ засвідчене в писемних джерелах ІІ пол. XIV ст. („а иванъ губъка … купилъ єстъ тотъ мунастыръ … изъ блг(с)влѣнъємъ пискупа ларивона” 1378 р. [ССУМ ІІ, 148]) і вживалося одночасно з формою *бискупъ,* відомою з І пол. XIV ст. („Бискупъ Краковскый и старосты Краковскый и Судомирскый могуть дати примиріє” 1347 р. [ІСУЯ, 91]). Форма *бискупъ* продовжила своє функціонування у мові XV–XVII ст., на відміну від форми *пискупъ* та її дериватів *пискоупъство, пискоупъскии* (1401 р. [ССУМ ІІ, 148]), які не прижилися.

Різновидом податку, який сплачували в Україні XV ст., був ‘податок натурою’, що маркувався тюрк. *єсакъ*: „А тотъ панъ богданъ левковичь што люди заведаеть почонъ отъ великого цара и досюлѧ намъ єсакъ даивали, а тыи єсаки ажъ мене братомъ наречешь вели дати” 1484 рр. [ССУМ І, 349]. Пам’ятки XVI ст.

фіксують нову форму *єсачъчизна* на позначення ‘данини натурою, ясака’: „Теперъ єсачъники тые … даютъ єсачъчи(з)ны копү гроше(й)” 1552 р. [ОЧрЗ, 57 зв.] (пор.: поширені у XVI–XVII ст. форми *єсачниство* ‘обов’язок платити ясак’, *єсачъникъ* ‘особа, яка платить або збирає ясак’).

ІІ.3. Ідеографічна стратифікаці іншомовних переймань в українському лексиконі XVI–XVII ст.

Пам’ятки XVI–XVII ст., особливо з огляду на значну їх кількість порівняно з попереднім етапом, демонструють різні напрямки поповнення лексикону української мови. Зокрема, можна констатувати в цей період розширення лексичного складу внаслідок формальної та семантичної деривації як від питомих, так і від запозичених основ, а також поповнення його іншомовними елементами. Усе це збагачувало різні ідеографічні сфери. Вивчення розвитку лексики мови в часово віддалені періоди завжди залишає відкритим, до кінця не з’ясованим питання ролі усної комунікації, зокрема у процесі запозичення, складно однозначно відповісти на питання, чи аналізований елемент мови було прийнято з інших мов усним шляхом чи внаслідок використання писарями чужомовних зразків структурування текстів відповідних жанрів. Не можна вичерпно окреслити роль писаря, його ідіолектну, а часто й мовно-етнічну належність, оскільки ні писемні пам’ятки, ні інші джерела такої інформації не дають. Усе це лишається поза досяжністю для реальних спостережень сучасного історика мови, тому доводиться обмежуватися припущеннями щодо характеру міжмовної взаємодії.

Базовим джерелом дослідження української мови XVI–XVII ст. є тексти пам’яток відповідного періоду. Зберігає своє значення зауваження Ф. де Сосюра про забезпечення єдності мови в часі за допомогою письма, хоча „… письмо приховує мову від наших очей …” [843, с. 39, 44].

Писемні пам’ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчили входження в український лексикон великої кількості назв, які, ймовірно, не були раніше поширені, оскільки їх існування в українській мові не підтверджене писемними пам’ятками. Зауважимо, що зовсім не абсолютизуючи значення пам’яток як джерела

для встановлення реальної історії лексикону, все ж не можемо применшити роль фіксації.

Лексика на позначення понять освіти і наук. На формування лексикону освітньо-педагогічної сфери віддавна впливали іншомовні джерела, що вказує на відкритість самої освіти в Русі-Україні від найдавнішого часу. Адже від княжого періоду уже були відомі назви як питомі (*учити, научитися, учєньє, учєньє книжьноє* 'навчання грамоти', *учитєль, учєникъ, изумѣти* 'навчитися чогось' [ІУМЛФ, 158], *пысати, письць / писець, скорописець, писмены, читати, число, перекладати / прѣлагати, повѣсть, слово*), так і запозичені (*азъбукы*, *грамота* 'писемність, напис, письмо, лист, грамота, діловий документ', *єпистольꙗ* 'лист, послання', *ярлыкъ* 'грамота татарського хана', *харатьꙗ* 'пергамент', *хронографъ*, *историкъ*, *граматикиꙗ*, *философъ*) [докладніше: ІУМЛФ, 157–162]. Розвиток системи понять освітньої сфери підтверджено писемними пам'ятками і для складної доби XIV–XV ст.; у цей період з'являються і запозичені номінативні одиниці (*дидаскалия*, *школа*, *ѡкєїанъ, валъ, астрологъ, хартофилакъ*). Запозичення на позначення понять освіти і науки представлені майже в усіх поняттєвих полях, як засвідчують писемні джерела XVI–XVII ст. (докладніше див.: [467]); більшість із них досі активно використовуються мовцями, зокрема: *параграфъ* 'невеликий розділ', *шпаргалъ* 'старий списаний папірець' 1621 р. [ПАЛ, 1086, 602]; *аксиома* 'аксіома, незаперечне твердження' 1646 р. [ІСУМ 1, 85]; *лекція* 'усний виклад відповідного предмета' („читанȏ будуть звȗклѫм школъ способо(м) славенскій лекціи" 1619 р. [ГМС, 3]; пор.: у релігійній і світській сферах лексема була синонімом до слова *проповѣдь* [356, с. 164]: „акрѡама: слγханье, лекція" [ЛБ, 173], „... по пса(л)ме(х) двѣ лекціи, е(д)нγ з старого, другγю з нового завѣтγ ѡдправγютъ" [ІСУМк]); *акростіхісъ* 'акровірш' 1627 р. [ЛБ, 174] (див. також розглянуті раніше: *професоръ*, *магистръ*, *бакаларъ*, *студентъ*, *ректоръ*, *екзаменъ*, *гимназия, колеги-умъ*, *диспут* [244]); *твичине* 'навчання', *твичитися* 'навчатися, практикуватися' (1615 р. [АЮЗР, II, 70]). Окремі запозичення XVI–XVII ст. були рідковживаними навіть у досліджуваний період [ІУМЛФ, 303], зокрема лексема греко-латинського походження [Brückner, 192] *инкаустъ* 'чорнило' („Пречистой и животодательной

крове збавителя нашего Христа Господа вместо инкаусту уживати” 1621 р. [ПАЛ, 737]) чи лат. *секстернъ* ‘зошит’ („Знайшли секстерни три” 1656 р. [Рукописный хронограф, 344]).

У XVI–XVIII ст. значно ширше порівняно з попередніми періодами представлена лексика, пов’язана з математикою, астрономією, географією, фізикою та іншими науками, що пояснюється зростанням уваги до природничих знань, поширенням науково-матеріалістичного світогляду [ІУМЛФ, 311]. Як слушно зауважує Л. Л. Кутіна, „центр наукових інтересів на початку XVIII ст. рішуче змістився з наук гуманітарних, так шанованих середньовіччям, на науки природничі і математику” [505, с. 5]. Писемні пам’ятки фіксують запозичення на позначення основних понять:

математики, зокрема: гр.: *математикъ* 1621 р. [ПАЛ, 1136], *математическии* науки XVII ст. [ІСУЯ, 31], *аріѳметика* 1591 р. [Адельф., 3], *ґеѡметрїя* 1627 р. [ЛБ, 199]; нім.: *обрахованья* 1573 р. [АЮЗР, І, 193], форте(л) *рафованѧ* 1627 р. [ЛБ, 179], *рахуба* кін. XVII ст. [Зінов. Прип., 266], *порахунокъ* 1720 р. [ЛСВ, ІІІ, 432], *рахмистръ* [ІУМЛФ, 312], *пирамида* 1685 р. [ІУМЛФ, 312]; лат.: *фѣґура* 1627 р. [ЛБ, 148], *калкуляція* 1710 р. [ДНРМ, 44]); уг. *ищаловати* ‘обраховувати’ XVI ст. [НЄ, 219];

фізики: лат.: *натура* 1656 р. [Рукописный хронограф, 1], *елеменъти* 1599 р. [Антиризис, 749], *структура* кін. XVII ст. [Зінов. Прип., 127]; гр.: *стихія* 1618 р. [ІУМЛФ, 313], *магнєсъ* 1659 р. [Гал, 52], *кристалъ* кін. XVII ст. [Зінов. Прип., 33], *физика, механика* [ІУМЛФ, 313]);

астрономії: гр.: *астрономіа* 1591 р. [Адельф., 3], *астрологїа* сер. XVII ст. [ІУМЛФ, 313], *гороскопусъ* 1686 р. [Гал.Б.: ІСУЯ, 577], *планита / планета* 1627 р. [ЛБ, 82], *комета* 1642 р. [ЛС, 67], *дїѡптра* 1642 р. [ЛС, 166]);

географії: гр.: *геѡґрафїа* 1627 р. [ЛБ, 199], *гемисферіумъ* 1676 р. [ІСУЯ, 518], *арктикусъ* 1686 р. [Гал.Б.: ІСУЯ, 32], *антарктикусъ* 1659 р. [Гал., 268], *левада* 1583 р. [УкрКр, 171] (у XVI–XVII ст. – ‘частини річкової долини, призначеної для косіння трави на сіно або для випасання худоби’, а у XVIII ст. – ‘ділянка землі’: „а ехали поузъ левади тютюнные государеви, очинъ великіе” 1725 р. [Дневник Марковича, І,

237]), *лиманъ* поч. XVII ст. [Різні проповіді, 174]; нім.: *горизонтъ* 1676 р. [ІСУЯ, 568], *компасъ* 1589 р. [ЕСУМ II, 541], *кавалецъ* ‘частина земельного угіддя’ 1606 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 326]; лат.: *маппа* сер. XVIII ст. [Дневник Ханенка, 114], *атлясъ* поч. XVIII ст. [Дневник Марковича, III, 248], *ґліобусъ* поч. XVIII ст. [Дневник Марковича, III, 40], *Єvропа* 1598 р. [ІСУЯ, 895], *антра* ‘печера’ 1646 р. [Перло, 1 зв.–2 зв.], *вулканъ* 1618 р. [Зерц., 13], *еврѣпина* ‘прірва, вир, чорторий’ 1618 р. [Зерц., 7 зв.], *конкуренция* ‘місце на межі кількох земельних угідь, стик’ 1636 р. [ККПС, 173], *линеа* ‘межа’ 1720 р. [ЛСВ, III, 507] (пор.: *линѣя граничная* [ЛСВ, III, 507]); фр. (< гр.) *барометрумъ* поч. XVIII ст. [Дневник Марковича, II, 237]; пол. *нурт* ‘безодня, хвилі’ 1720 р. [ЛСВ, I, 61], *опока* ‘скеля’, *опочистый* ‘скелястий’ 1621 р. [ПАЛ, 346, 383], *яскиня* ‘печера’ 1656 р. [Рукописный хронограф, 1], *отнога* морская ‘затока’ [МСТ II, 67], *падолъ* ‘долина’ [МСТ II, 80], *бендюга* ‘місце на березі річки, де складали дерево на сплав’ 1567 р. [ЦДІАК 28, 1, 2, 70], *выспа* ‘острів’ 1597 р. [РИБ, XIX, 270], *высепъ* поч. XVII ст. [УкрКр, 56–57], *высопъ* II пол. XVII ст. [УкрКр, 57], *жродло* ‘джерело’ 1599 р. [КлОстр, 223], *лава* ‘межовий насип’ 1546 р. [ОГ, 43 зв.–44], *вилчаный* 1586 р. [АрхЮЗР, Ч. I, т. 1, 235]; тюрк.: *байракъ / байрачокъ* ‘порослий лісом яр’ 1600 р. [ЧИОНЛ, VIII-3, 14], *майданъ* ‘лісова галявина’ 1703 р. [УкрКр, 192–193], *сага* ‘річкова затока’ 1667 р. [АПГ, II, 28]; голл. *гаванъ* ‘частина моря або річки, захищена від вітру та хвиль’ 1698 р. [УкрКр, 60]; іллір. *бескидъ* ‘гірський хребет, гора’ 1619 р. [ІСУМ 2, 77]; рос. *губа* ‘затока, бухта’ 1595 р. [ККПС, 64]; рум. *гирло* 1520 р. [УкрКр, 64];

хімії: нім.: *лугъ* XVII ст. [МСТ I, 409], *мосяжъ* / *мосіонзъ* ‘мідь, латунь’ 1621 р. [ПАЛ, 1172] / сер. XVIII ст. [Дневник Ханенка, 108], *сталь* 1643 р. [Уж, 27 зв.–28], *цѣнь* ‘цинк’ 1593 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 362], *цѣна* ‘олово’ сер. XVIII ст. [Дневник Ханенка, 264], *спѣжъ* ‘бронза’ 1671 р. [АПГ, II, 87], *поташ* 1605 р. [ІУМЛФ, 451], *брантъ* ‘дорогоцінний метал або камінь’ 1598 р. [Виш. Книж., 308], *брантовый* ‘який стосується чистого срібла або золота, високопробний’ 1637 р. [ІСУМ 3, 50–51]; пол. *ванголь* ‘вугілля’ 1551 р. [ALSS, VI, 118], *галунъ* ‘подвійна сірчано-кисла сіль алюмінію, хрому, заліза, вживана при фарбуванні шкіри, тканин’ 1573 р.

[ТУВН, 154–155]; серб. *салитра* 1545 р. [Пам., IV, отд. II, 28], *салѣтраный* 1720 р. [ЛСВ, IV, 118];

науки про живу природу, про що див. нижче.

Культурно-просвітницький рух в Україні XVI–XVII ст. спричинив появу друкарства, розвиток видавничої справи. Це зумовило переймання раніше невідомої іншомовної лексики друкарської справи, зокрема: германізмів: *друкъ* (див.: *друкарня, друкарский, выдруковати*: „кгра(м)матыкγ … до дрγкγ выдалъ … и такъ … дрγка(р)ни ро(з)множилисе” 1600 р. [ІСУМ 3, 87]), *типография* (з гр.) („що тыж ся тычет типокграфіи, то єст друкарнѣ” 1614 р. [ПІФ, 140]), *штука* ‘елемент варстату’ („оныя варстаты усѣ зо всѣми належачими штуками заставил” 1585 р. [ПІФ, 81]), *прасы* ‘пристрій для друкарського тиснення’ („я(к) начнуть потягати прасы: а(ж) на глава(х) и(х) вскорѣ мокры стану(т) власы” кін. XVII ст. [ВКЗ, 144]); латинізмів: *матрица* ‘штамп, форма, яку знімають з набору і використовують для відливання стереотипу при друкуванні’ („хотѣвши оные усѣ матрецы … купити” 1585 р. [ПІФ, 81]), *коррєктура* / *корректорство* / *скорыкгованє* ‘виправлення помилок у відбитках друкарського тексту, коректура’ („книга … до Коррєктγры и Дрγкарнѣ бывши подана” 1625 р. [ІСУМ 15, 37–38], „тых книг скорыкгованє” 1614 р. [ПІФ, 141]), *лѣтера* ‘металевий брусок із рельєфним зображенням літери’ („прошу на видрукованье тоѣ малоѣ, але святоѣ рѣчи, литер отлитых и готовых каст со три мнѣ прислати” 1602 р. [ПІФ, 127]). Цю групу лексики доповнюють: цсл. *издати, издатисѧ* ‘(випустити у світ, надрукувати) видати’ (*изданіє* ‘(випускання у світ друкованих творів) видання’) („Сиє Писаніє нашє з По(д)писомъ рγки нашоє, и Приложєніємъ печаты и(з)дано имъ єсть” 1630 р. [ЛСБ, 507]), іт. *шбанба* ‘друкарня’ 1627 р. [ЛБ, 158] і *каса* ‘скриня, поділена на комірки, де за алфавітом зберігалися літери’ 1602 р. [ПІФ, 127], пол. *вылянє* ‘видання книги’ („Великоє на(м) ср(д)цє и ѡхотγ до тои книжцѣ вылѧнѧ вчини(л) Пе(т)р могила” 1623 р. [цит. за: ІСУМ 5, 209]) та пол. (з герм.) *варстат* ‘місце праці друкаря’ („зближился был зо всѣми варстаты … до мѣста славного Львова” 1585 р. [ПІФ, 81]).

Зазнала розширення в досліджуваний період і номенклатура музичних інструментів. Серед іншомовних назв переважають тюрк. (крм.-тат. або тур. заст.

барабан / *тарабан* ‘барабан’, тур. *тулумбас* ‘старовинний ударний музичний інструмент у вигляді мідного казана, обтягненого шкірою’, *сурма* ‘різновид козацької дерев’яної труби, яку виготовляли з карагачу – дерева твердої породи’ (*сурмити* ‘грати на сурмі’), *кобза* ‘музичний інструмент, кобза’), герм. (*флетня* ‘флейта’, *реґалъ* ‘великий орган’, *арфа* ‘тс.’, *лютнѧ* ‘різновид струнного інструмента’) і лат. (*фѣстула* ‘вид флейти’; окремі з них – грецького походження: *цитара*, *цитръ* ‘струнний інструмент’, *цимбалъ* ‘струнний музичний інструмент’) запозичення, напр.: „Вдарено до потребы военной въ телембаси” [ЛСВ, III, 180], „Свою богомерзеную молитву въ бубни и сурми отправивши заколотали всюди” 1656 р. [Рукописный хронограф, 375], „… взяли … кобзу позлотистую, которуюм вез дитяти панскому” 1598 р. [АЮЗР, I, 6, 230], „… стройте цитари, лютнѣ, арфы … милє бійтє” 1631 р. [ІСУМ 1, 130], „гүсли: гарфа, цїтра” 1627 р. [ЛБ, 28], „бандуру далемъ малярови помаловать” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, 171], „nablium, ки(м)валъ” 1642 р. [ЛС, 277]. Доповнюють цю групу частовживані грецизми (*бандура* (> *бандурка*) ‘трьохструнний інструмент, кобза’, *органъ* ‘орган’, *кимвалъ* ‘ударний музичний інструмент, кимвал’) та спорадично зафіксовані в пам’ятках запозичення: рум. *фуяра, фѣяра* ‘дудка пастуха’, пол. *шаламая* ‘волинка’, іт. (з лат. < гр.) *клавимъцимбалъ* ‘старовинний музичний інструмент, подібний до фортепіано’ і фр. *корнет-а-пистон* > *корнетъ* ‘духовий музичний інструмент, корнет’.

Писемні пам’ятки досліджуваного періоду засвідчують розгалужену систему часових понять, яка склалася раніше на автохтонному ґрунті, пор.: *часъ*, *время / времня / веремя, пора, доба, вѣкъ* (> *вѣчне, вѣчность, вѣчный, звечна, звечный*), *годъ, рокъ*, *лѣто* ‘рік’, *весна, лѣто* ‘літо’, *зима, осень, мѣсяць, груденъ, листопадъ, квѣтень, липецъ, серпенъ, тижденъ, недѣля, седмица, день, ночъ, сутки, уранцѣ, поутру, од поранку, рано, в полуден, впоранку, по полудни, в вечер, на(д) вечеромъ, предъ вечеромъ, въ вечерѣ, звечера, смерканье, смерканне, смеркнене, смеркомъ, ночю, вночи, свѣтъ* ‘ранок’, *пред свѣтом, на свѣтаню, слонце над заходом, передъ всходомъ, по заходѣ слонца, завидна, по снѣданю, до обѣда, пере(д) вечерою, перед вечернею, ѡтъ поранъку а(ж) до вечера, днемъ и ночю, година, дробница, часецъ, вчасне, вчора, на утрешний день, зараз, завчасу, завжды, дня вчорашнего,*

незабаром, *теперъ* [ІУМЛФ, 318–321]. Проте зміни, які відбувалися у світі, не лишили осторонь і цю ТГЛ, зокрема з поширенням механічних годинників у XVI ст. простежується тенденція членування доби на години: „денъ маєтъ в собѣ годинъ дванадесѧть а и ночь в͡ї” [ПЄ, 443-зв.]; у „Летописи Самовидца” йдеться про тривалість розмови, яка вимірюється „годинъ двѣ зекгарових” (1658 р.; с. 53), „Різні проповіді” поч. XVII ст. зафіксували лексему *квадрансъ*, яка називає проміжок часу в межах години: „то є(ст) чвє(рт) годины” (263 зв.). І. Величковський також згадує у своїх творах про „*квадрантес*, то ест Роздѣленьє годин на чотыры части” [УП, 264], про „двѣ страшные минуты” у творі „Минуты”, підкреслюючи, що „до Зегарка належат еще и минуты” [УП, 262–263], а „Зегар цѣлый, содержащ в себѣ часов 24” [УП, 258–260]; цим самим автор засвідчує поширену вже в Україні кін. XVII ст. (1690 р.) тенденцію поділу доби на 24 години, години на чверті та хвилини. „Виявом розвитку системи позначення часових понять на ґрунті староукраїнської мови XVI–XVIII ст. є закріплення в її словниковому складі спеціальної назви системи літочислення – *календаръ*” [ІУМЛФ, 321]: „Тєрлєцкїи … єрєсъ призволѧючи на новыи калєндаръ, и зєздъ былъ оу бристю” 1509–1633 рр. [ОЛ, 127 зв.], „старого кале(н)дару” 1583 р. [АЖМУ, 50]. Контактування українців із поляками та німцями в досліджуваний період сприяло перейманню як усним, так і писемним шляхами запозичень на позначення темпоральних понять, зокрема полонізмів: *допѣро, теразъ* („теразъ, днесъ, теперъ, допюро, hodie” [Уж, 49]), *теразнѣйшій* ‘теперішній’ („Въ року теразнѣйшомъ” [Диар.Фил., 83]), *завшебытный* ‘споконвічний, повсякчасний, нескінченний’ („Б͡гъ естъ правда: завше бытная, и в томъ радость вѣчнаѧ” [Перло, 160]), *на-тыхъ-мѣстъ* ‘зараз, у той же час’ („А гды Анна царевна на полату замку Корсунского прибыла, на-тыхъ-мѣстъ на Володимера слѣпота пала” [ПАЛ, 976]), *неомѣшкале* ‘у ту ж мить, миттю, миттєво’ („Всюды ся ставилъ неомѣшкале” [ПАЛ, 444]), *неотволочне* ‘невідкладно, в ту ж мить’ („Неотволочне скончитися маетъ” [Апокрисис, 1094]), *обецне* ‘нині, у даний час’ („Вся рада кролевская преднѣйшая зъ нимъ вмѣстѣ обецне мешкала” [Рукописный хронограф, 75]), *длуго* ‘довго’ („за недо(с)та(т)кү ска(р)бү … мүсели та(к) длүго се заба(в)вити” [ЛСБ, 359]), *вѣкуистый* ‘вічний, довічний’ („до … владности моее нихто иный над его милост … малжонка

моего … жадного вступу и жадного права … не мает ани может мети … на векуистые часы” [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 188]), *нешпоръ* ‘вечірня’ (як часовий показник) (*нєшпо(р)на година* ‘вечір’ [АЖМУ, 46], „Трывало тое ожиданье наше ажъ ку нешпору” [Апокрисис, 1036]) і германізму *фриштъ* ‘термін, відтермінування, строк’ („Судъ Думитрашку узнаваетъ смерти утятемъ шіи, даячи ему фришту на килка дній, жебы себе приготовалъ на остатній ступень смертный” [Арх.Мот., 129]).

Окремі запозичення з темпоральним значенням сприяли розбудові лексико-семантичної системи староукраїнської мови досліджуваного періоду внаслідок своєї полісемантичності та поліфункціональності, зокрема полонізм *кресъ* номінував поняття ‘час, період, термін, діал. крес’ („Але о тыхъ рѣчахъ долга есть простирати мовы. Далей бы кресу заняло, нижли мы нынѣ кроткой въ мови назначили” 1602 р. [Діал., 50]), а також як темпоральна одиниця ця лексема засвідчена і в переносному значенні ‘кінець, завершення життя’ („вже до … кресу своего прышли” 1598 р. [Потій, 987]; з цим же значенням уживалися сполуки *кресъ вѣку, кресъ живота*; а сполуки *кресъ остатнї, остатній кресъ* позначали ‘передсмертний час, останню хвилину життя’ [ІСУМ 15, 102]). Крім темпорального значення, ця лексема в досліджуваний період маркувала поняття: ‘край, межа, кордон’ (1627 р. [ЛБ, 93]), ‘порядок, лад’ (1595 р. [УГр, 142]), ‘приречення, накреслення, призначення’ (1614 р. „Книга ѡ с͠щєньствѣ … Іѡанна Златооустаго”, 441), ‘результат, плід’ (1632 р. [Євх., 298]), ‘мета, ціль, прагнення’ (1637 р. [УЄ Кал., 4]), а також уживалася у сталих сполуках *без замѣренѧ кресу* ‘безмежно, безконечно’ (1627 р. [ЛБ, 76]), *замѣренный кресомъ* ‘встановлений, визначений, вказаний’ (1627 р. [ЛБ, 70]), *хибити кресу* ‘не досягати мети’ (1643 р. [Уж, 76 зв.]).

За свідченням пам’яток, ТГЛ **рослинний світ** у XVI–XVII ст. зазнала незначних змін, порівняно з іншими ідеографічними об’єднаннями лексем. Насамперед виділяються назви не знаних раніше українцями культур, освоєних у досліджуваний період, або запозичені назви вже використовуваних рослин. Так, серед назв злакових рослин пам’ятки документують лексеми *греча / гречь / гречка / гречиха – грика – татарка – бречка*, які позначали різні види гречки. Назва гречки звичайної (*Fagopyrum sagittatum*) *греча, гричь* були успадковані ще з давньоруського

періоду [766, с. 97], підтвердженням чого є знайдені археологами біля Харкова зерна гречки, які належать до XI–XIII ст. [367, с. 63]. Пам'ятки XVI ст. засвідчують новотвори *гречка* та *гречиха*, які позначають як саму рослину, так і її зерно („гречкү … с полѧ побрати казалъ" [ЖКК, II, 131–132], „в … млыне было … грєчки – мєрокъ чотыри" [АЖМУ, 123]; „попалили … гречихи стогъ" [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 20–21], „молочоноє … гречихи десѧт корцєй, проса пол корца" [ALSS, VI, 13]). На поширення цих назв указують і похідні деривати, зокрема: *гречаный (гречаний, греччаный, гричаный*, *грецаный*), *гречишный, грецкий*: „муки пшеничнои мацъ пять, … крупъ … грецаныхъ три" [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 137], „муки ржаные, пшеничъные а грецкие … – все погорело" [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 130], „в житникү крүпъ … гречишъныхъ по(л)девяты бочки" [ОЧЗ, 7]. Писемними пам'ятками зафіксований ще один варіант цієї лексеми – *грика,* запозичений із стп. *gryka*, який, на думку І. В. Сабадоша, був не пізніше XII–XIII ст. запозичений з лит. *grikai*, джерелом якого стали києворуські **грька*, **грєча* (тобто грецька рослина, яка прийшла з Греції) [766, с. 37]: „Грики на насѣнье ма бить посѣяно бочокъ шестнадцатъ" 1571 р. [АС, IV, 241]. Зауважимо, що, крім гречки звичайної, існував ще один вид гречки (*Fagopyrum tataricum*), який маркувався лексемою *татарка*: „шаранча … татарокъ … надвередила" XVII ст. [ІУМЛФ, 321]. Ця лексема вперше виринає у 1600 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 299] у староукраїнських писемних пам'ятках, у 1472 р. – у старопольських [RS, 155], у 1553 р. – в угорських (в яких вважається українським запозиченням) [MNyTESz III, 865]. Час фіксації в писемних джерелах різних мов лексеми *татарка* дозволив І. В. Сабадошу стверджувати, що „ст. укр. назва *татарка* існувала щонайменше за сто років до своєї першої фіксації в пам'ятках української писемності" [766, с. 97]. Функціонування у староукраїнській мові антропоніма *Бречъка* 1649 р. [РЗВ, 183 зв.] дає підстави говорити про існування ще однієї назви гречки татарської – *бречки* (пор.: укр. діал. (галиц.) *бречка* 'дика гречка, Polygonum tataricum', пов'язане з *гречка татарська* (Fagopyrum tataricum) [ЕСУМ І, 254]; укр. діал. (закарп.) *быти бречкы* 'байдикувати' (слово відсутнє поза цією фраземою, що свідчить про його давність [766, с. 97])).

У XVI–XVII ст. виникають нові назви на позначення культури родини пасльонових – тютюну. Зауважимо, що до Європи тютюн був завезений одночасно з картоплею (1606 р.; хоча в Іспанії її розводили з 1570 р. [766, с. 105]), але, на відміну від останньої, швидко поширився по всіх країнах [1079, с. 579–580]. За свідченнями Й. О. Дзендзелівського, тютюн з'явився в Україні у II пол. XVI ст., а саме у східній частині Закарпаття – Семигородді, куди був завезений турками 1576 р. [300, с. 139]. Зауважимо, що українці розрізняли два види тютюну: тютюн справжній (*Nicotiana tabacum*), який палили, і махорку (*Nicotiana rustica*), яку жували і нюхали. Перший вид номінувався лексемами *доганъ, долганъ, долгань* XVI ст. [Пан, 141], *доганъ, довганъ* кін. XVII ст. [Ключ, 27], *тютюнъ* XVII ст. [Летопись Самовидца, 128], *тутюнъ* 1667 р. [АПГ, 1, 106]; другий – *табака* (ж. р.) XVI ст. [Пан, 141], *табакъ* (ч. р.) сер. XVII ст. [СКор, 517], *кабака* (ж. р.) кін. XVII – поч. XVIII ст. [Інт., 78], *кабакъ* (ч. р.) 1744 р. [ДНРМ, 303]. Усі назви тютюну є запозиченнями (*тютюнъ* < тур. tütün 'тютюн, дим' [ЕСУМ 5, 695–696; 316, с. 548; Фасмер IV, 138; Радлов III, 1572–1573], *доганъ* < уг. dohány через південнослов'янські мови з осм.-тур. duhan [300, с. 140; Фасмер IV, 138], *табакъ* (ч. р.) через нім. Tabak або фр. tabac < ісп. tabaco < аравак. tabako, *табака* (ж. р.) через пол. tabaka < нім. Tabak і т. д. [Фасмер IV, 5; Brückner, 562], *долганъ, долгань, довганъ* постали внаслідок дії народної етимології, а зближення з *долгий, довгий* є помилковим [766, с. 106]). Спочатку два різновиди тютюну в назвах чітко диференціювалися, а з II пол. XVIII ст. „номен *табакъ* все частіше стає синонімом слова *тютюнъ*" [766, с. 105–106]: „листя свѣже тутунове, або табачне" 1775 р. [ЛО, 48]. Зауважимо, що у XIX – на поч. XX ст. спостерігається процес перенесення специфіки споживання продукту на основу ознаки нових мікономенів, у яких означуваним словом було переосмислене старе запозичення, а означення слугувало вказівкою на місце зростання гриба, на його їстівні властивості і т. д. Так, запозичення *табака* номінувало 'махорку', яку спочатку жували і нюхали (XVI – II пол. XVIII ст.), а згодом і курили (з кін. XVIII ст.), порхаючи, випускаючи дим. Саме ця ознака і була перенесена в кін. XIX – на поч. XX ст. на назву гриба

‘порхавки’, який номінували *вовча табака* або *песяча табака*, підкреслюючи означенням його низькі їстівні якості.

Змін зазнала і ЛСГ **назви городніх рослин**; вони, на думку В. Л. Карпової, „у пам’ятках XVI–XVIII ст. представлені значно ширше, ніж у попередній період”, що було зумовлено „характером писемних пам’яток, які ширше відтворювали відповідні сфери функціонування даної групи лексики” [ІУМЛФ, 326]. Ці зміни відбувалися шляхом:

а) заміщення давніх питомих чи запозичених назв новими лексемами, зокрема запозиченнями: друс. *тыкы* > *тыкъвє* заступається тюрк. *гарбузъ*. Староукраїнські писемні пам’ятки фіксують цю лексему як антропонім з кін. XVI ст. „… мєжи домо(м) матыса га(р)бγза и сє(н)ка кра(в)ця …” 1596 р. [цит. за: ІСУМ 6, 192]. Зауважимо, що цей антропонім навіть в одній пам’ятці збережений у різних фонетичних варіантах: „ми(н)ко ва(р)бγзъ”, „АнъдрѢ(и) Га(р)бузъ” [РЗВ, 203, 392 зв.]. Апелятивна назва фіксується на початку XVIII ст.: „МатвѢй взялъ у него (Каленика) корову за стравленє гарбуза свинею” 1719 р. [цит. за: ІСУЯ, 509]; пор.: варіант *карбузъ*, який вжито як ботанічний номен 1736 р. [Б, II, 333]. Давній грецизм *свекла* дублюється латинізмом *бѣта*, а також з’являється номен на позначення нової культури *буракъ* / *бурякъ.* Зауважимо, що номени *свекла* і *бурякъ* „не слід вважати … синонімами, що конкурували між собою …, тому що означали вони різні рослини” [766, с. 98], на що вказував ще в І пол. XVII ст. Є. Славинецький: *свекла* відповідала слат. *beta*, а *бурякъ* – слат. *borago* [ЛС, 102, 104]. У родині лободові розрізняли: буряк мангольд, листя якого лише споживали в їжу (коріння було дуже тонке) і який культивувався у нас з часів Київської Русі [766, с. 97], і буряк столовий, який з’явився в Центральній Європі відносно пізно, напр., у Польщу був завезений з Італії в XVI ст. [1098, с. 84–85], а далі в Україну в XVII ст. На позначення першого різновиду пам’ятки засвідчили номен *свекла* 1584 р. [АЖМУ, 76], 1627 р. [ЛБ, 217] (*цвекла* XVIII ст. [Кн, 110]), який в кін. XVII – на поч. XVIII ст. поступово замінювався слат. *бѣта* (< *Beta vulgaris* [RS, 156]): „Швецъ … пойдетъ бѢты збыратъ: бо потреба козлины изъ бѢтою вычинять” [ВКЗ, 104]. Другий різновид буряка згадується в українських писемних джерелах на поч. XVIII

ст.: *бурякъ* 1703 р. [АП, 214], *боракъ* 1775 р. [ЛО, 76], хоча мовцям був відомий і раніше, писемним підтвердженням чого є дериват *розсол бураковый* 1667 р. [АПГ, I, 118]. Функціонування аналізованих лексем продовжилося і в наступні періоди розвитку української мови: *свекла* [Рогович, 113; Чопей, 357; Желехівський, 853; Петрушевич, 34], *свікла* [Пискунов, 233], *цвикля* (бойк.-галиц.) [Желехівський, 1050; ВхПч, IV, 13], *цвикла* (закарп., буков.) [Чопей, 422; Кміцикевич, 423], *цвікла* [Mak, 55], *буряк* [ПСМ, 113; Войц, 289; Шевч I, 50; БНС, 65; Срединский, 544; ГС I, 115], *бурак* (півд.-зах.) [Витвицький, 40; Гол, 376; Шейковський I, 143; Чопей, 21; Желехівський, 43; Кміцикевич, 419], *борак* [Гол, 376]. Про інновації XIX – поч. XX ст. *рункля* (*рунґля*, *румпля*), *бут*, *яківка* на позначення поняття 'буряк' див.: [763, с. 94].

У досліджуваний період лексема *лоукъ* поступається герм. (з лат.) *цибуля* / *цебуля.* „Як свідчать окремі етнографічні матеріали, у давнину цибуля цінувалася так дорого, що сарацини, наприклад, охоче брали вісім цибулин як викуп за кожного полоненого француза" [1037, с. 199]. Зауважимо, що заступлення старих назв новими – процес складний і протяжний у часі. Це слово вперше фіксують українські пам'ятки кін. XV ст. як антропонім: „... брали личбу ... в мытниковъ киевских в Санка а в Цибули с полутора году" [ССУМ 2, 526], а в писемних джерелах XVI–XVII ст. лексема *цибуля* (*цыбуля*, *цебуля*) вже кількісно і територіально (1566 р. [ПВК, III, 9], 1584 р. [АЖМУ, 79], 1642 р. [ЛС, 298], 1690 р. [АП, 84]) переважає слово *лукъ*, яке „зустрічається головним чином у лексикографічних джерелах, як правило, в церковнослов'янській частині, що … свідчить про його архаїзацію, причому вживається здебільшого у сполученні з означенням *че(р)во(н)ный* (*червленый*, *чръвленый*) 1627 [ЛБ, 156], 1642 [ЛС, 107]" [766, с. 93]. Однак думку В. Л. Карпової про те, що „давня назва *лукъ* повністю виходить з ужитку і її цілком замінює слово *цибуля*" [392, с. 327], І. В. Сабадош вважає помилковою, оскільки ця лексема та її дериват фіксуються у староукраїнських писемних пам'ятках (*лукъ* 1642 р. [ЛС, 107, 117, 147], XVII ст. [Ліч, 256, 292]; *лучный* 1642 р. [ЛС, 107, 374]) як синоніми до запозичення *цибуля* та деривата *цебульный*: „Якщо припустити, що слово *лукъ* вийшло з ужитку ще в староукраїнській мові, тоді було б неможливо

пояснити наявність його в ряді українських говорів” [766, с. 94], зокрема [Mak, 20; СПГ, 117; 346, с. 255; Рогович, 111; Желехівський, 415];

б) використання запозичень для номінації нових культур: з XVI ст. писемні джерела фіксують назву *петрушка* (1566 р. [Пам, III, 9], 1642 р. [ЛС, 87]), яка була запозичена через стп. посередництво (*pietruszka* 1472 р. [RS, 247]) < свн. petersilje < нім. Petersilie < лат. petroselinum < гр. πετροσέλῑ́νον [ЕСУМ 4, 362]. До неологізмів XVI ст. належить і назва зонтикової рослини *постернакъ* 1572 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 817], *пастырнакъ* 1584 р. [АЖМУ, 76–77], *пастернакъ* 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 161], яка була запозичена зі стп. (*pasternak* 1472 р. [RS, 275]) < нім. Pasternak, Pastinake < лат. pastinaca sativa [ЕСУМ 4, 308]. Зауважимо, що ця рослина і донині росте в Україні як mala herba, однак подекуди її культивують задля їстівного кореня;

в) використання запозичення для номінації рослин та інших реалій, пов’язаних із відповідною культурою. Так, інновацією в староукраїнській мові є назва культурної рослини родини складноцвітних *салат / салата,* оскільки сама рослина до XVI ст. в Україні не була відома (XVI ст. [ІУМЛФ, 328], 1627 р. [ЛБ, 210]), а номен потрапив через стп. посередництво (*sałata* 1537 р. [RS, 342]) < іт. salata ‘соління’, insalata ‘салат’ < sale ‘сіль’ [ЕСУМ 5, 168]. Запозичення *салат / салата* позначало не лише назву рослини, а й страву, приготовлену з цією рослиною: „принесли … Салату и м’ясо солоноє” кін. XVI ст. [Розм, 10–11 зв.], „И буду ѣсть мѧсо … з полєвою салатою” 1656 р. [Рукописний хронограф, 89]. Часте споживання цієї страви спонукало до використання окремого посуду для неї та утворення деривата *салатникъ* – 1798 р. [ІУМЛФ, 328]. У XVII ст. у писемних джерелах зафіксована сполука *салата лѣснаа*, яка була перейнята зі стп. *leśna salata* 1534 р. [RS, 343], що позначала дикорослу їстівну рослину: „Желтѧницѧ. Салата лѣснаа” 1627 р. [ЛБ, 36] (пор.: („жо(л)тяница, салата” 1642 р. [ЛС, 265]). Латинським еквівалентом виступала назва *Lactuca syluestris* 1627 р. [ЛБ, 36], „лактγка по латы(н)ски … а по рγ(с)ки салата” XVI ст. [Травн., 260 зв.]. Зауважимо, що з цим же значенням вживалося і словосполучення *лактукова трава,* яку використовували не лише в кулінарії, а й у медицині: „которыи ч͠лкъ … чирьи на тѣлє то(т) да ємлє(т) … лактуковы травы листвїє … и тѣ лысты помазγю(т) мєдо(м) и прикладываю(т) к

тѣмъ чирьємъ” [Травн., 261 зв.]. Словосполучення *дикая лактука* позначала ‘молочай’, який мав лікувальну силу: „дикая лактүка силү имѣєтъ аки макъ чєрный” [Травн., 260 зв.].

ЛСГ **назви дерев, кущів та їхніх плодів** збагатилася запозиченими назвами інтродукованих плодових дерев та їхніх плодів. Так, серед назв цитрусових дерев та їхніх плодів писемними джерелами засвідчені назви: перс. *лимонъ* XVII ст. [Ліч, 301], *лимонія* сер. XVII ст. [СКор, 464], *лимонїѧ овощь* сер. XVII ст. [СКор, 442]; лат. (< гр.) *цитръ древо* сер. XVII ст. [СКор, 585], *ци(т)риново древо* сер. XVII ст. [ЛС, 125]; іт. *помарачъ* кін. XVII ст. [Зінов. Прип., 267], *помаранча* 1656 р. [Рукописний хронограф, 55]. Зауважимо, що у XVIII ст. процес унормування назв цитрусових дерев ще не завершився, на що вказують писемні джерела; зокрема, на позначення поняття ‘лимон’ засвідчені номени: *цитрина* 1726 р. [Б, I, 269], *цитрона* сер. XVIII ст. [766, с. 83], *цитронъ* 1745 р. [Дневник Марковича, 74], *цидріна* XVIII ст. [Кн, 103], *бадранка* 1728 р. [Дневник Марковича, 113]; на позначення поняття ‘апельсин’ – *помаранецъ* 1747 р. [Дневник Ханенка, 331], *наранчи* 1728 р. [Б, I, 126], *неранчи* 1744 р. [Б, III, 10].

Пам’ятками досліджуваного періоду збережена назва (слат. (з гр.) південного плодового дерева з ланцетоподібними листками та назва його плоду: „Овоцы их быти мают … окром вина и *бросквин*, которые для себе зоставуємо” 1591 р. [ПККДА I–2, 164], *бросквинный плодъ, бросквинѧ дрєво*, *бросква дрєво* сер. XVII ст. [СКор, 431, 431; ЛС 311]; із сер. XVI ст. джерелами документується назва вічнозеленого субтропічного дерева родини маслинових: лат. (< гр.) *олива* 1563 р. [ПККДА, 556] (пор.: більшість фіксацій лексеми *олива* має значення ‘оливкова олія’ [766, с. 89]: „отъ древа маслиннаго … олива дѣлается” 1726 р. [Б, I, 327]), *оливка* сер. XVI ст. [ЛА, 185], *оливноє дерево* 1627 р. [ЛБ, 62]; родина пальмових представлена в українських пам’ятках лат. *палма* 1659 р. [Гал, 252] та сполукою *палмовоє дерево* 1627 р. [ЛБ, 189], а також гр. *дактиль* ‘фінік’ 1656 р. [Рукописний хронограф, 334], *дактиловоє дерево* 1627 р. [ЛБ, 239]. Писемні джерела XVII ст. ([ЛС, 122]) на позначення південного плодового дерева родини яблуневих зберегли лексему *пигва*, генеза якого викликає дискусії: германізм [ЕСУМ 4, 366] чи орієнталізм [364,

с. 75–77; 765, с. 93–94; 766, с. 81]. Пам’ятки засвідчили і назву плоду *пигва овощъ* ([ЛС, 145]). Мікрогрупа назв інтродукованих дерев та кущів була збагачена лексемою *шовковица* (< *шовковий* < *шовк* < дісл. / дангл. / двн.); з І пол. XVII ст. в Україні культивується дерево родини букові *ка(ш)тан* 1642 р. [ЛС, 114] (< нім.); з кін. XVII ст. пам’ятками засвідчена іт. назва куща *агрис, агрестъ* та тюрк. назва чайного куща – *чай* [Зінов. Прип., 267, 63] (пор.: пізніші новотвори *чай зелений* 1745 р. [Дневник Марковича, 74 зв.], *шайна трава* XVIII ст. [Інт., 151]).

Зауважимо, що в досліджуваний період „спостерігається тенденція позначати дерево, на відміну від плодів, суфіксальними дериватами з суфіксом -ин(а)” [ІУМЛФ, 332]. Показовою в цьому плані є пам’ятка „Рахуба деревам розним” К. Зіновієва (кін. XVII ст.), у якій наведено 47 дериватів із цим суфіксом з усіх 57 похідних, що сягають запозичених основ, зокрема лат. *бросквина*, *цитрина*, гр. *кипарисина*, гот. *смоквина*, пол. *циприсина* та ін. [Зінов. Прип., 267].

Окрему мікрогрупу утворюють назви екзотичних неплодових дерев, які вперше зафіксовані в українських писемних джерелах досліджуваного періоду. Ці назви були поширені в медицині, релігійних обрядах, у меблевому та інших промислах. Зокрема, грецизм *еван, гебанъ, геванъ* ([ЛС, 173, 215; Скор, 439], пор.: пізніший варіант *абанус* 1794 р. [766, с. 89]) позначав ‘ебенове дерево’, цінна деревина якого використовувалася для виготовлення дорогоцінних меблів, речей, оскільки дерево мало тверде ядро чорного, темно-коричневого, рідше червоного, зеленого чи білого кольорів. Цінну деревину та олію, яка використовувалася в парфюмерії та медицині, мало дерево родини санталові, що позначалося грецизмом *санталъ* Santalus album 1642 р. [ЛС, 361]. Писемні джерела XVII ст згадують африканське дерево родини бобових, лист якого слугував проносним засобом у медицині сотні років – *сена(с)* Cassia angustifolia 1642 р. [ЛС, 130] < лат. *senes, sena, senna(s)*. Грецизм *стираксъ* ([ЛС, 382]) позначав дерево тропічних і субтропічних земель, „ароматична смола і деривина якого … використовувалися у медицині і церковних ритуалах” [766, с. 89]. У церковних обрядах здавна застосовували також ароматну олію африкано-аравійського дерева мирри, однак лише з XVI ст. грецькі лексеми *мир(р)а* ([ЛС, 82]), *смирна* ([ЛЗ, 76], [ЛБ, 233]) стали маркувати не лише

супровідний продукт (олію), а й саме джерело її виникнення – екзотичне для України дерево. У медицині та кулінірії часто застосовували висушені пуп'янки південного куща родини каперцеві, який позначався грецизмом *капари* ([ЛС, 78]), *капари садовноє* ([ЛС, 112]). Отже, серед номенів екзотичних для України неплодових дерев, які вперше засвідчені писемними джерелами XVI–XVII ст., переважають запозичення з грецької мови.

ЛСГ **назви трав і квітів** у пам'ятках XVI–XVII ст., зокрема у словниках, лікарських і господарських порадниках, кулінарних книгах, представлена широко: кількість цих назв сягає понад п'ятсот [ІУМЛФ, 339]. Постали вони у просторі української мови ще давніше, на що вказують пам'ятки XIV–XV ст.; серед найдавніших – назви *папороть, мята, мятка, роута, аєръ / татарскоє зѣльє / татар-корѣня / татарская трава*; для значної частини назв писемна історія розпочинається з XVI–XVII ст., зокрема, *щиръ* (з двн.)*, гладїолусъ* (з лат.), *ромен* (з лат.) і похідні *румен / романова трава / романово зело* 1642 р. [ЛС, 91, 120 / 85 / 253 / 158], латинського джерела сягають *лелѣа* 1627 р. [ЛБ, 218], *пивонѣя, розмарин трава, шалвѣя, барвѣнокъ, фиалокъ / фѣялокъ* і словосполуки *фѣялка трава / фиалокъ зєлиє,* пзн.лат. – *тамаришокъ трава,* слат. – *майранъ,* гр. – *аспарагъ* і похідна сполука *аспараг зєлиє* 1642 р. [ЛС, 305, 356, 176, 117, 109 / 248, 302, 393, 127, 93; Скор, 525], *гиацинтъ* [766, с. 95], іт. – *лявенда* сер. XVII ст. [Ліч, 278], іт. (< перс.-тур.) *тулѣпанъ* [766, с. 95], нім. (< слат.< сгр. < ар. < кит.) *кгалкганъ* 1510 р. [ІСУЯ, 636], *галгановая трава* сер. XVII ст. [Ліч, 272]. Номінація дикорослих трав'янистих рослин у досліджуваний період відбувається шляхом: а) перенесення назви інших запозичених рослин (*трава гречка, пеприца трава, перчица трава* 1642 р. [ЛС, 288, 372, 317], *лактукова трава* XVI ст. [Травн., 261 зв.]); б) шляхом використання конкретизаторів, які передавали ознаку „дикорослість" на противагу „культивованість" (*салата лѣснаа, свекла лѣснаа* 1627 р. [ЛБ, 36, 323], *дивая петрушка, петрушка лѣснаа, бросквина полная, кими(н) полъны(й), шалвѣя полная* 1642 р. [ЛС, 76, 87, 112, 171, 145], *дикая лактука* XVI ст. [Травн., 261 зв.], *полевая рута* [766, с. 101]); конкретизатори могли вказувати на інші ознаки, наприклад, забарвлення рослини (*мята червоная, шанта черная зелиє, фиялокъ багряний,*

фѣялокъ бѣлий 1642 р. [ЛС, 112, 100, 330, 302], *шанта бѣлая* [766, с. 129]), на неприпустимість уживання в їжу людиною – це найчастіше передавали конкретизатори з основою назв тварин (*птичая рута трава, козїа рутка зелїє, трава кентаврий / кентаврія зело* 1642 р. [ЛС, 207, 253 / 117; Скор, 456], *собачий перець* [766, с. 153]). Іноді конкретизатори передані не окремою лексемою, а словосполукою, нерідко розлогою, яка вказувала на: а) специфічні риси тієї чи іншої рослини („цитвар корен вонный", „агрисис зелїє пресладкоє", „алоє зелєї горкочлѣноє" 1642 р. [ЛС, 145, 76, 78], „А была манна якѡ насѣньє корїандрово барвы якѡ бисєра свѣтлогѡ" 1656 р. [Рукописний хронограф, 133]); б) регіон вирощування (походження) („инбирь ѡби(л)но ростє(т) в арапски(х) страна(х)", „гвоздика пло(д) є(ст) дрєвѧно(и) ... гвоздикү привозѧ(т) изъ индѣйски(х) стран" XVI ст. [Травн, 480, 242], „перець турецкий червоный", „фиги индийские" [766, с. 106, 142]); в) специфіку використання („Кориця: синамомү(с) … корица по рүс(ски) … // … корицү сохранѧє(м) на дєсѧ(т) лѣтъ … корицоу толчєнүю дає(м) пити с водою жо(н)ка(м) послє родү" XVI ст. [Травн., 135–136 зв.], „Цинамонъ кашель успокояеть", „Кмѣну з оцтомъ уварити", „киминъ … мѣлко толчєнъ и смѣшєн з бєлком яичнымъ и прикладываєм ко отокү очномү" 1607 р. [Лѣк, 56, 3, 137]).

Номінація **фауни** в пам'ятках XVI–XVII ст. становить здебільшого продовження спільнослов'янської спадщини, проте засвідчено і нові назви тварин: тюрк. *кабанъ* (вжито як антропонім 1649 р. [РЗВ, 16], хоча вже раніше зафіксовано дериват *кабанина* 1622 р. [Сак, 48 зв.], *бабакъ* – кін. XVII ст. [Зінов. Прип., 168], *саранча / шаранча* 1618 р. / 1627 р. [АрхЮЗР, Ч. 4, т. 5, 389 / ЛБ, 172], гр. *гиєна / оуєна* 1627 р. [ЛБ, 222], *тараканъ* XVII ст. [ІУМЛФ, 370], нім. (< гр.) *леѡпардъ* 1642 р. [ЛС, 253], пол. *плюсква* 1627 р. [ЛБ, 217], *вижель, окгаръ* 1584 р. [АЖМУ, 120], *кундысъ* кін. XVI ст. [ІУМЛФ, 381], повторно виринає ног. [ЕСУМ I, 152–153] *бахматъ* 1584 р. [АЖМУ, 90] (пор.: думку О. М. Трубачова щодо генези лексеми: друс. *бахматъ*, укр. діал. *бахмат, бахмет*, пол. *bachmat* є варіантом мусульманського імені власного тур. *Mühtät, Mähtät*; від власного імені *Бахмат* 'Магомет, Махмуд' походить і назва *Бахмач*, місто на Україні [897, с. 336]).

ТГЛ **назви їжі, напоїв, приготування та споживання їжі**, зберігаючи тісний зв'язок із попередніми етапами розвитку мови в досліджуваний період поповнюється новими номінативними одиницями (що відтворює розвиток реалем [див.: 632, с. 33]), серед яких вирізняються запозичення [246]. Зокрема, на позначення збірного поняття 'страви' пам'ятки засвідчили пол. *лекгумины* (1591 р. [Пам 1, 163]); ЛСГ **назви напоїв** поповнилася пол. *трунок* 'алкогольний напій', від якого утворено дериват *трунковый* 'той, хто п'є; випиваючий' („уживати потравъ и трунковъ добрых" 1656 р. [Рукописний хронограф, 172], „Трунковимъ людямъ трудно и не випивати, жебы на голосъ и на веселость здобувати" кін. XVII ст. [ВКЗ, 171]), фр. *лѣкворъ* 'лікер' („а губительними лѣкворами своими напоили народъ нашъ Козацко-Рускіи" 1720 р. [ЛСВ, II, 8]) та лат. *аквавита* '(горілка тільки один раз дистильована) оковита' („выда(н) … патрїа(р)сѣ всєлє(н)скомγ … шкату(л)ку з фляша(ми) и а(к)вавѣтою" 1630 р. [ЛСБ 1052, 4 зв.], „Яжъ хоти(л) Абы поту(ж)ни(и) пошла справа просило(м) ω(т) нєго писа(н)я – до п͠на локгофета и даровало(м) му аквабиты" 1627 р. [ЛСБ 499, 1 зв.]). Лексема *аквавита*, за свідченнями І. І. Огієнка, з'явилася в Україні за часів польського панування, під вливом польської шляхти його перейняла українська інтелігенція, а від неї підхопило й українське селянство [див.: 583, с. 365].

ЛСГ **назви ласощів та солодощів** у XVI–XVII ст. збагатилася пол.: *лакота* (> *лакотка*, діал. *лакітка*) 'ласощі' („Єстъ стра(ст) абы лакоты все идати хо(т) троха, а по(д)лыми по(т)равами взго(р)жати" 1596 р. [ЛЗ, 41]), *веты* 'солодка страва, десерт' („лакомый на веты на конфекты, жарлокъ" 1627 р. [ЛБ, 57]), *павидла* 'повидло' („павидла и сокъ; соку и павидел" 1646 р. [ТУВН, 328]); лат. *кофекты* 'солодощі' („Сладкости: Конфєкты, корѣнныи дорогіи рѣчи" 1627 р. [ЛБ, 115]); герм.: *цукор* 'тс.', 'ласощі, солодощі' („От каменя томасу цукру грошей два" [Пам, II, 536], „Потомъ козаки … кинулись до жаку и взяли … цукри, фарини" 1710 р. [Летопись Грабянки, 56], де пол. *фарина* 'цукор'), *пластир* / *плястер* (полонізована форма *плястр*) 'соти меду' („Плястръ меду" 1656 р. [Рукописний хронограф, 69]), тюрк. *изюм* 'висушений виноград' („изю(м) ... // ... кто тѣ ягоды чѧсто єстъ то(т) силєн тѣло(м) быває(т)", „то(т) плω(д) варє(н)ъ в водѣ … и сахаро(м) // по(д)сытивъ и в то

всыплємъ изюмѵ … и то хлєбаємъ” XVI ст. [Травн., 360 зв., 361 зв.]; пор.: пізніший пол. дублет *родзѣнка* сер. XVII ст. [ІСУМк], 1720 р. [ЛСВ, ІІ, 383], 1723 р. [Дневник Марковича, І, 39]).

ЛСГ **назви круп та страв із них** представлена переважно лексемами праслов'янського походження та питомими українськими. У досліджуваний період з'явилася незначна кількість запозичень з: лит. (*дѧкєлноє* жито 1567 р. [ALSS, VII, 120]), тур. (*оркишъ* 'різновид жита'1642 р. [ЛС, 420], *соломаха* XVI ст. [Довг., 109]), нім. (*рижъ* 'рис' 1561 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 177] > *рыжовый* 1572 р. [АЮЗР, ІІ, 189]), пол. (*крохмаль* 1565 р. [ТУВН, 112]) мов. Тісні економічні та культурні зв'язки українців із представниками інших етносів у досліджуваний період сприяли поширенню іншомовних **назв борошняних виробів**, зокрема з: нім.: *боханъ* 1529 р. [РЛЗ, 178] (> *бохоначокъ* поч. XVII ст. [Пчела, 3]), *пампушокъ* 1627 р. [ЛБ, 114], *галушка* сер. XVII ст. [УП, 377]; гр. *артусъ* 1603 р. [РИБпитання, 46–47], форма *паска* 1586 р. [ІСУМ 1, 72] (лексема у формі *пасха* відома з 1284 р.: „ѧдѧтъ пасхоу прѣже же законьныѧ” „со тщаньемъ законъ повелъ ѩсти пасхоу” [СДЯ, 6, 357]), дгр. *ѡладки* 1642 р. [ЛС, 93]; іт. *марципанъ* 1638 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 596] (> *марципанникъ* 1642 р. [СКор, 466]); пол.: *мандрикъ* 1556 р. [ІУМЛФ, 384; див: 19], *книшъ* сер. XVII ст. [УП, 332]. Зауважимо значення останньої лексеми в сучасних говорах української мови зазнало змін: гуцульських – 'картопляний хліб із бринзою, сиром або капустою' [ГГ, 97], бойківських – 'пиріг із картоплі', 'пиріг із прісного тіста' [Онишкевич, 1, 361], закарпатських – 'пиріг із кислого тіста, що готувався на традиційне весілля' [764, с. 145], східнополіських – 'великий, чотирикутний, відкритий пиріг, начинений конопляним насінням із кашею' [899, с. 74].

Проникнення іншомовних назв спостерігається практично в усіх ЛСГ харчування. Серед **назв рослинних і тваринних жирів** зафіксовано герм. *шмалець / смалецъ* 'перетоплене сало чи здір' 1650 р. [СКор, 508] та його дериват *шмальцований* 'жирний, сальний' 1583 р. [ІСУМк], пол. *тлустость* 'сало, жир' 1621 р. [Пал, 1094]; серед **назв молочних продуктів** [17] – рум. *брынъдза (бринзя)* 'бринза, сир, який робили з овечого молока за допомогою особливої закваски, виготовленої зі шлунку теляти або ягняти, що живиться виключно материнським молоком' поч.

XVIII ст. [ЖК, 161] та рум. *зґляґаноє* молоко ‘скисле; діал. зґледжене’ < *ґляґ* ‘частина шлунку жуйної тварини, уживана для сквашування молока’ сер. XVII ст. [ІСУМ 11, 179]; серед **назв різновидів м’яса та м’ясних страв** – дериват від тюрк. *кабан – кабанина* ‘м’ясо кабана’ XVI ст. [Довг., 109], дериват з польською основою *кролик* ‘кроляче м’ясо’ 1569 р. [ТУВН, 132], *вендзоный* ‘вуджений, копчений’ 1627 р. [ЛБ, 125], герм. *паштет*, діал. *пашкет* ‘паштет, пиріжок’ кін. XVI ст. [Розм., 47–48] (> *пашт* ‘тс.’ 1710 р. [Летопись Грабянки, 56]), лит. *кумпъ, кунпъ* ‘шинка’ 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 351]; з-поміж **назв рибних страв** пам’ятки засвідчують запозичення з різних мов: снн. *карпъ* 1642 р. [ЛС, 151], дісл. *селедецъ* 1545 р. [Пам IV, отд. II, 173], тюрк. *карась* 1622 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 525] (> *карасикъ* 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 351]) і *щерба* ‘юшка з риби’ 1710 р. [Летопись Грабянки, 19]). Генеза останнього запозичення спонукає до роздумів етимологів, зокрема більшість кваліфікує цю лексему як запозичення з тюркських мов: тур., крм.-тат. čorba ‘суп, юшка’, уйг. čobra, тат. šupra ‘тс.’, чув. šürbe ‘юшка’ [ЕСУМ 6, 505; Фасмер IV, 504]. О. М. Трубачов підкреслює південнослов’янське походження слова: порівнює його із полаб. srabonek ‘юшка з вівсяної крупи’ < scrbanik; обидві форми відносить до слов’янської основи *srb-, *sc_orb-, що є звуконаслідувальною за своїм походженням і використовується для позначення юшок, що сьорбаються, усмоктуються (пол. sarbać) [895, с. 19]. А. А. Москаленко відносить аналізовану лексему до слів, утворених тільки в мові української народності [611, с. 80].

Значних змін у досліджуваний період зазнала ТГЛ **назви одягу і взуття**, що було зумовлено активізацією торгівлі, тісними культурними зв’язками українців з іншими народами, політичною нестабільністю, що призводило до військового протистояннння, а відтак – до міграції людей різних етносів на теренах України. Активізація суспільного буття неминуче зачіпала і побутовий рівень існування українців, зокрема їхні уподобання щодо зовнішнього вигляду, який відігравав не лише естетичну функцію, а й статусну: свідчив про економічний потенціал власника, його місце в соціальній ієрархії.

У XVI–XVII ст. продовжують активно вживатися питомі та запозичені **назви взуття та його елементів**, відомі ще з давньоруських та староукраїнських пам’яток

XIV–XV ст. (*калига* [Срезн. I, 1181–1182], *копытьце* [Срезн. I, 1182], *лапоть* [Срезн. II, 8], *лычьница* [Срезн. II, 63], *плесница, плесна, плѢсна* [Срезн. II, 962], *подошва* [Срезн. II, 1044], *поръшьнь* [Срезн. II,1223], *прабошьнь* [Срезн. II, 1342–1343], *обүвь, обүвище* [Срезн. II, 557], *черевие, черевикъ* [Срезн. III, 1500], *сандалия* [Срезн. III, 258], *сапогъ* [Срезн. III, 261], *ченотъ* [Срезн. III, 1486], *боты* [Срезн. I, 158] та ін.), окремі демінутиви запозичень, зокрема *ботки* ‘малі чобітки’ 1578 р. [ТУВН, 169] і *полуботки* ‘напівчобітки’ 1582 р. [АЖМУ, 44]. Писемні джерела досліджуваного періоду засвідчили нові запозичення на позначення різновидів взуття та їх елементів, зокрема з:

тур.: *бачмакги* ‘черевики добротної якості’: „бачмакги сафьянове згинули” 1595 р. [АС, III, 360]; *папуцъ* ‘туфель’: „Тылко кошуля его была, и то вся подраная, а папуцъ оденъ” 1646 р. [Диар. Фил., 153]; *мешти* ‘турецькі чи татарські туфлі, легкі черевики’: „Чоботъ пара жовтих Турецкихъ, зъ мештами жовтими Турецкими” 1720 р. [ЛСВ, IV, 120], „Купіл … *мешти* жовтіє за 35 к.” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, IV, 287];

пол. *капци* (*капти*) ‘взуття без халяв, хатні туфлі’: „черевики и капъци того баверъчика найшли подъ лужкомъ” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 474], „а меновитє ... взєли капти за гроше (й) чотыры” 1595 р. [ЛНБ 5, II 4048, 88–88 зв.]. Зауважимо, що лексема *капці* продовжує активно вживатися в гуцульському говорі, позначаючи ‘пошиті із сукна шкарпетки, зверху та з боків прикрашені орнаментом’, а дериват *капчурі* – ‘легке взуття, плетене з кольорової вовни й оздоблене поперечними узорами’;

нім. *панчоха* ‘в’язане взуття’: „А воробцѢ у срѢбних там панчохах ходят А ковбаси живии по вербах ся родят” сер. XVII ст. [УП, 333] (пор.: на поч. XVIII ст. – ‘чулок’: „мнѢ панчохи волосяніе купилъ” [Дневник Марковича, I, 278]); *клецокъ* ‘каблук, підбор’: „александръ папѢ(ж) … нада(л) имъ чръноую капицү, и потω(м) и инши(х) нємало, которїи то ходѧ(т) на клєцко(х), и с чръными крыжиками” кін. XVI – поч. XVII ст. [цит. за: ІСУМ 14, 119];

фр. (з іт.) *пантофлѣ* ‘м’які кімнатні туфлі без каблуків’: „ВыстүпцѢ: Бачмаги, або ПантофлѢ” 1627 р. [ЛБ, 23] (див. також: 1596 р. [ЛЗС, 140]; на поч. XVIII ст.

нова назва *туфлѣ* [Дневник Марковича, III, 33; Дневник Ханенка, 458] прийшла на зміну давнішій *пантофлѣ*);

іт. *шкарпетка* ‘коротка панчоха’: „Шкарпетки з ног знявши на ночь на шію обвертит” кін. XVII ст. [Ліч, 3].

Серед назв на позначення узагальненого поняття ‘одяг, вбрання, убір’ пам’ятки фіксують стп. лексему *збюръ*, яка дублювала псл. *убиръ* („пани братовая … увес збюр домовый забрала, так иж не было в чомъ и тела небожъчиковского поховатъ” 1631 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 585–586]), а також герм. *шати* („Братья зодрали зъ него шату” 1656 р. [Рукописный хронограф, 24]). Зауважимо, що семантика лексеми *шати* строката: ‘дорогий і урочистий одяг, багате, розкішне вбрання’ („в шатах дорогих” [Летопись Грабянки, 54], „тот спєрвоу з роскоши в назбытъ коштовныхъ оубирахъ боудүчи, а потымъ коштовныє ѡныє шаты ѡпоустивши … заразъ в ѡдєжү по(д)лүю оубравсѧ” [Лѣк, 80]), ‘багатство, вищість, знатність’ („красныи шаты” [УЄ № 31, 208], „шарлатного цвѣту шаты” [Лѣк, 36]), ‘траурний одяг’ („жалобныи шаты” [Пчела, 5 зв.]), ‘військовий одяг’ („въ томъ склепѣ розмаитыхъ шатъ естъ жолнерскихъ …” [Кир.Н., 21]), ‘буденний, мирський одяг’ („пүстили єго в мирскихъ шатахъ” [ОЛ, 129], „подертіи шати” [Гал.Б., 2])

Назви на позначення верхнього одягу збагатилися запозиченнями в досліджуваний період [236], серед яких переважають:

тюрк.: *байбаракъ* ‘кожух, критий сукном або іншою якою матерією’ („Байбарак киндюковий зайцями подшитий” 1698 р. [ППС I, 274]), *кобенякъ / копенякъ* ‘довгий просторий верхній розстібний одяг з пришитою відлогою, який можна одягти поверх кожуха; різновид плаща’ („копенекъ каразые темноблакитное керомъ червонымъ подшитый” 1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 242]), *опанча* (*опонча / японча / єпанча*) ‘різновид літнього плаща’ вперше у формі *япончица* засвідчена в „Слове о полку Игореве” („Орътъмами и япончицами, и кожухи начашя мосты мостити” [Срезн. III, 1659]) та пізніше виринає у 1501 р. – *єпанча* [ІСУМк]), *бурка* ‘довга вовняна опанча’ [ІСУЯ, 56], ‘тонкий овечий войлокъ, коимъ одѣваются козаки въ дождливое время вмѣсто епанчи’ [САР, I, 386] („… бу(р)ка и(з) строкою є(д)ва(б)ною, куплєна” 1605 р. [ДМВН, 36]), *чамара* ‘різновид довгополого

чоловічого та жіночого одягу, підбитого хутром' („чамаръ две, одна чырвоная фалендышовая, лисами подшитая, а другая баевая чоръная кроликами чорными подшитая" 1625 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 458–459]) і дериват *чамарокъ* („я сам у одном чамарку … втек" 1566 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 177]; Г. В. Войтів робить припущення „про набагато раніше запозичення … лексеми [*чамара* – С.Г.] в усному мовленні на відміну від її фіксації в писемних джерелах" [144, с. 90]). Мовознавці не мають одностайної думки щодо походження лексеми *бурка*: одні вказують на тюрк. (тур. bürük 'фалда, плащ від дощу, опанча', тур. bür- / bürk- 'морщити, закривати, кутатися', башк., тат. бүрек 'тс.'), уг. (уг. burok 'оболонка, покривало, одяг', buroklat 'оболонка, покрив, попона') [ЕСУМ I, 302; 316, с. 556–557; SJP I, 731; Gloger, 1, 216]) чи лат. коріння (лат. burra 'стрижена вовна', 'грубий мохнатий одяг' [див.: ЕСУМ I, 302]); існує також думка про зв'язок лексеми з прикметником *бурий* [Фасмер I, 245; Brükner, 49–50] та виведення її від перс. bärk 'плече, лопатка' з припущенням пізнішого народноетимологічного зближення з рос. *бурый* [ШЭС I, 2, 231–232; Горяев, 34]. Походження лексеми *чамара* також викликає дискусії серед мовознавців, зокрема: про східні мови як джерело запозичення говорив А. Брюкнер [Brükner, 72], про іт. посередництво (cimarra 'довгий каптан') і ар. коріння (sammûr 'соболь') – М. Фасмер [Фасмер IV, 331], про ісп. посередництво (zamarre 'овечий кожух') і ар. коріння – Є. Голуб [Holub, 116–117];

тур.: *чуга (чугай)* 'шуба', 'короткий, не довший, ніж по коліна одяг без коміра, а тільки з вирізом для шиї, обшитий шкірою або червоним сукном' (у староукраїнській мові це запозичення вперше зафіксовано у 1597 р. [ІСУМк], [див. також: 1035, с. 89]), *делия* 'різновид верхнього одягу, пошитого із дорогих тканин, часто підбитий хутром' („Дєлиѧ алтабасоваѧ подшита кγнми, соболи" 1558 р. [ALSS, VI, 214]), *делюра* 'довгий верхній одяг' („пограбили … делюру брунатную, фалендышовую, зеленымъ киромъ подшитую, шапку, хустъку" 1609 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 357]), *каптанъ* 'чоловічий верхній одяг із довгими полами' [ІСУМ 14, 45], 'легкий верхній розстібний одяг різного крою' [144, с. 84] („Епендитъ: обо(й)чи(к), камазєлѧ, сєрда(к), кафта(н), сγкнѧ, жγпанъ" 1627 р. [ЛБ, 204]), *кунътушъ* 'верхній розстібний чоловічий та жіночий одяг, пошитий з дорогої тканини (парчі, штофу,

кольорового сукна) із прорізними рукавами, що могли відкидатися через плечі за спину, який носили поверх жупана' („конътушъ шкарлатный с петлицами шкарълатными" 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 67]), *доломан* 'короткий гусарський плащ' („ѡ(т)дали на(м) пановє старші шаблю … и долома(н)" 1617 р. [РДВ 5 зв.]), *газука* 'верхній одяг переважно підшитий хутром' („газука чорного утє(р)фину" 1565 р. [ТУВН, 112] (див.: *газучка* „газучка отласовая" 1590 р. [ІСУЯ, 500]));

тат. *єрмакъ* (> *гермачокъ*) 'довгий з відлогами чоловічий одяг з овечого сукна, кобеняк' („є(р)мѧ(к) бєлы(и) мура(в)ски(и)" 1501 р. [ІСУМ 9, 100]);

пол.: *камазелѧ* 'камізелька, безрукавка' („Епендитъ: обо(и)чи(к), камазелѧ, серда(к), кафта(н)" 1627 р. [ЛБ, 204]), *саянъ* (з іт.) 'вид одягу, який носили заможні жінки – шляхтянки' („Саянъ китайчаный съ кнафлями позолотистыми" 1550–1569 рр. [РЕА, ІІ, 127]), або 'військовий одяг' („Соянъ мой табину бурнатного" 1529 р. [АЮЗР, І, 77]). Приклад з лексемою *соянъ* показує, що суцільна вибірка лексики з пам'яток уможливлює уточнення її історичної географії. Наприклад, лексема *саянъ* відзначена М. Фасмером (і це прийнято О. М. Трубачовим) як запозичення з польської мови, хоча вона має італійську генезу та відповідники в латинській та інших мовах. При цьому староукраїнський ареал цієї лексеми не враховується. Насправді це запозичення було відоме у староукраїнській мові, що засвідчено цитованими джерелами; старобілоруські пам'ятки фіксують його зі значенням 'жіночий плащ, пошитий з дорогого сукна чи оксамиту', що вказує на соціальну належність до вищих верств населення їх власників [607, с. 136; 608; 115, с. 294; 117, с. 55]. Кардинально змінилося значення аналізованої лексеми у староросійській мові: 'жіночий одяг у вигляді високої спідниці з проймами; розкішний жіночий сарафан' [767, с. 125]. Після XVIII ст. це запозичення „локалізується на українських територіях, які межують з Білорусією, у значенні 'спідниця з вовняної домотканної тканини'" [144, с. 89; див.: 713, с. 36; 564, с. 148], а в білоруських діалектах – 'спідниця з домотканного сукна' [СБГ IV, 380];

уг.: *бекеша* (див.: *бекейшка*) 'довгий чоловічий хутряний одяг угорського крою' („пограблено … бекейшку зеленую фалюндишовую" 1586 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 231]), *катанка* 'одяг із грубого сукна', 'одяг, підшитий хутром', 'одяг

розстібний', 'одяг жіночий' [144, с. 93] („катанъка кармазыновая с петлицами" 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 67]).

Ця ЛСГ також представлена поодинокими запозиченнями з інших мов, зокрема: ар. *габачъ* 'кожух, покритий габою, білим турецьким сукном' („… кожухо(в) пя(т) (два жє(н)скихъ) …, габачовъ три" 1650 р. [ДМВН, 205]); англ. *каразь* 'різновид верхнього одягу' („… покралъ речи его: копенякъ новый, каразь зеленый" 1599 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 273]); нім. *барва* („Риза, ѡдѣѧнїє, ѡдєжда, шата, барва, плащъ, вєрхнєє ѡдѣньє" 1627 р. [ЛБ, 109]); перс. *кабатъ* 'короткий верхній чоловічий і жіночий полотняний або суконний одяг, діал. кабат' („кабатъ туре(ц)ки(и) мухояровы(и)" 1650 р. [ДМВН, 194]); лат. *курта* 'різновид прямоспинного просторого одягу з укороченими полами і великим відкладним коміром' („Песяцкий взялъ курту червоную" 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 109]; гр. *ферезия* (> *ферезийка*) 'коштовний верхній одяг з петлицями та дорогоцінними ґудзиками, підшитий хутром або тканиною' [144, с. 64] („Побрали … ферезыю фалендышовую лазуровую, лисями хрибътами подшитую, съ петлицами … ферезыйку лязуревую фаленъдышовую, зъ белыми петлицами, подшитую баею" 1609 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 429]. Зауважимо, що у слов'янських мовах значення цієї лексеми було дещо відмінне: у старобілоруській мові – 'вид верхнього чоловічого одягу' [115, с. 334], у старопольській мові – 'вид верхнього чоловічого та жіночого одягу' [Linde I, 649; SW I, 733], у російській мові – 'верхній не підперезаний кімнатний одяг без коміра і з довгими рукавами' [Срезн. III, 1354], 'назва верхнього на хутрі або не підшитого одягу з різних тканин', 'сарафан' [96, 39]); гр. *епендитъ* 'верхній одяг' („Єпендитъ: обо(и)чи(к), камазєлѧ, сєрда(к), кафта(н), сүкнѧ, жүпанъ, кошүлѧ, або волнѧница" 1627 р. [ЛБ, 204]. Інша староукраїнська пам'ятка уповажнює уточнення семантики, порівняно з іншими джерелами, зокрема, в [ПЄ, 439 зв.] подано текст із глосою: „петръ коли оуслышалъ ижє г҃ъ єстъ єпєндито(м) ѡпоясалсѧ [соукномъ нєшитымъ ѡгорноулсѧ] бо былъ нагъ и оускочи(л) в морє" (1556–1561 рр.). Отже, лексема *єпєндитъ* позначала не лише різновиди готового одягу, а й шматок тканини, що ситуативно використано як одяг); іт. (< ар.) *жупан (жупанъ, жепанъ)* 'довгий верхній одяг (чоловічий та жіночий), який носили під

свитою чи кунтушем’ 1501 р. [ІСУМ 9, 180], *жупица (жупуца)* ‘камізелька, безрукавка’ є похідним утворенням від *жупан* [ЕСУМ 2, 209] („побрали … жүпицү Лунскүю со срѣбромъ” 1546 р. [ALSS, IV, 473–474]; „үв о(д)ной жүпүце лосино(й) бє(з) шапки и бє(з) брони” 1563 р. [ЖКК, II, 245]). Зауважимо, що лексема *жупан* набула поширення в українській мові досліджуваного періоду: подано докладні описи різновидів жупанів за кольоровою ознакою: „жупа(н) блаки(т)ный лу(н)ски(и)” (Київ, 1501 р.), „жүпа(н) каразии зєлєноє” (Луцьк, 1595 р.) [цит. за: ІСУМ 9, 180], „жупанъ сукна чорного люнского” (Клевань, 1571 р.) [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 34], „жепанъ аксамитний чирвоний” (Чигирин, 1600 р.) [ЧИОНЛ, VIII-3, 15], „жупанъ сини(й)” (Київ, 1590 р.) [цит. за: 144, с. 82]; за структурою тканини: „мүравско(го) сукна на жупа(н)” (Львів, 1631 р.) [ЛСБ, 1052, 5 зв.], „жупа(н) лонъдышовы(и)” (Житомир, 1650 р.) [ДМВН, 199], „жупа(н) ши(п)тухови(й)” (Лохвиця, 1657 р.) [ЛРК, 90]; за оздобленням елементами: „Жупанъ, подшитій крашениною блакитною” [ЛСВ, IV, 119], „жупа(н) … з кнафлями *сребреными”, „жупа(н) … лисы по(д)шиті(и)” (Житомир, 1584 р.) [АЖМУ, 105, 90]; див. також: „жупа(н) з гафътками срѣбними” (Вінниця, 1610 р.), „жупанъ … с потребами едъвабними” (Київ, 1625 р.) [144, с. 82]. Переважання тюркізмів та полонізмів серед назв на позначення верхнього одягу зумовлена тісними політичними, економічними, культурними зв’язками України з Річчю Посполитою та Османською імперією.

Ця тенденція простежується і в інших ЛСГ **назви головних уборів**, де переважають запозичення, зокрема лексеми, що сягають:

стп.: *бриль, брыль* ‘солом’яний капелюх; головний убір з широкими полями, бриль’ („отець епископъ побрати велелъ … шапокъ поповскихъ двѣ … брылевъ два чорныхъ” 1588 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. I, 240]); *макгерка* ‘мадьярська чоловіча шапка’ („в то(т) часъ ѡ(т)няли ѡ(т) мене … шапку макгерку” 1584 р. [АЖМУ, 87]); стп. (із стч.) *киверъ* ‘чоловічий головний убір, тюрбан’ (П. Беринда подає: „Кідаръ: Завои, ківеръ, капєлюшъ, шапка кролєвскаѧ а(б) поповскаѧ оздобнаѧ” 1627 р. [ЛБ, 216], з чого видно широке функціональне використання); *рантухъ* ‘біла тонка хустка, покривка, намітка заміжньої жінки’ („Рантуховъ пять” 1561 р. [Книга Гродская

Луцкая, л. 78]); *бѣндаликъ* ‘головний жіночий убір, пов’язка’ („Главотѧжъ: Бѣндаликъ, фацелитъ, хүста” 1627 р. [ЛБ, 25]);

тюрк.: *шликъ* ‘кругла, опушена хутром шапка; повстяна гостроверха шапка; кругла, облямована хутром шапка’ („шлыкъ мармурковый” 1596 р. [АЮЗР, I, 265]); тур. *колпакъ* ‘вид головного убору, високий очіпок, спальна шапочка, ковпак’ („колпак ѡксамитный” 1546 р. [ALSS, IV, 473–474]); тур. *серпанокъ* ‘покривало на голову заміжньої жінки з прозорої тканини’ („се(р)пано(к) ѡдинъ” 1650 р. [ДМВН, 194]); тат. (з тур.) *камка* ‘головний жіночий убір, камка’ („Шесть камокъ на золоте, на трехъ кресты перловые” 1554 р. [КМПМ, 1, дод. 9]) мов.

Ця ЛСГ була збагачена також запозиченнями з інших мов, зокрема: лат. *капелюшъ* ‘підбита хутром шапка’ („Ма(р)тинъ … ме(л) … капелюшо(в) по(л)стѧны(х) и шнүро(в) просты(х) до капелюшо(в) түзино(в) в͠і” 1583 р. [БМК, 29]); фр. (< іт.) *биретъ* ‘тс.’ („Алє үбє(р) ихъ має(т) бы(ти) зна(ч)ны(и), ша(п)ки або бирєты жо(л)тыє” 1566 р. [ВЛС, 94 зв.]); іт. *фацеликъ* ‘хустка, пов’язка на голові’ (1627 р. [ЛБ, 25, 124]).

Показовою є ЛСГ **назв матеріалів для виготовлення одягу**, в якій переважають запозичення польської та орієнтальної генез. Так, до полонізмів належать: *тузѣнокъ* ‘гатунок недорогого сукна, тузинок’ („… далемъ сукна тузѣнку локотъ 5”, „Кунтушъ тузѣнковій” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, I, 186, 193]), *дукля* ‘блискуча цупка тканина, гатунок дешевої тафти’ („є(р)ма(к) по(л)ша(р)ла(т)ны(и) … кита(и)кою дуплею по(д)шиты(и)” 1583 р. [АЖМУ, 5]), *колтрышъ* ‘грубе, просте сукно’ („От сукна кольтрышу мышенского и цвиковского от локтя по два пенези” 1563 р. [ПККДА, II, дод. 556]), *табинъ* ‘різновид тафти, гатунок цупкої шовкової тканини’ („Соянъ мой табину бурнатного” 1529 р. [АЮЗР, I, 77]; також *табиновый* ‘тафтовий’, *полутабинокъ* ‘різновид табинової тканини’), *буркателя* ‘вишита шовком тканина’ („Того жъ року … прыбыто(к) … Бу(р)кате(л)ѣ локо(т)͡г на столе(ц)” 1643 р. [Інв. Усп., 78 зв.]; *буркателовый* ‘виготовлений, пошитий із буркателі’ („… поруче буркателовое” 1621 р. [АрхЮЗР, Ч. I, т, 6, 502])), *канавацa* ‘шовкова або бавовняна тканина’ („шубка канавацы чорное” 1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 241]; *канавацовый* ‘виготовлений із канаваци’ („жупанъ

канавацовый” 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 136])), *буратикъ* ‘візерунчаста декоративна тканина’ (> *буратиковый, буратовый* („рызы буратиковыи чирвоное дно; ризы зеленые; … два буратику злоткового” 1621 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 502]; „рызъ шесть, одны отласовые, … двои тафтовыхъ, а трои буратовыхъ” 1638 р. [АЮЗР, III, 20])), *єдностайный* ‘однотонний, гладкий (про тканину)’, *єдвабъ* ‘шовкова тканина, вироби із шовку, шовк, єдваб’ („Шолкъ: Єдвабь” 1627 р. [ЛБ, 158]), *єдвабный, єдвабовый* ‘шовковий’ („поя(с) ядвабны(й)” 1585 р. [ЖКК, I, 271]), *завойковый* ‘виготовлений зі спинок хутрових тварин; спинковий, хребтовий’ („өүтро завойковоє, лисьє, на кождый год” 1571 р. [ALSS, VII, 404–405]), *ґарло* (*кгарло*) ‘шкура тварини з-під горла’ („шапку ѡблочи(с)тую Кга(р)ло(м) ѡбложоную” 1643 р. [цит. за: ІСУМ 7, 126]).

Окремі лексеми, які були поширені в польській мові й запозичені з неї в українську, сягають корінням:

німецької, як: *каразия* ‘просте товсте грубе сукно, каразія’ („… убране сукна каразѣи белое” 1585 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 442]), *фалюндышъ* ‘тонке англійське чи голландське сукно’ („Сукна осмъ локтей фалюндышу зеленого на столъ” 1596 р. [АЮЗР, I, 165]), *крумълисъ* ‘гатунок вовняного сукна’ („мєлъ … сүкна крүмълису” 1583 р. [БМК, 14 зв.]), *ґерлица* ‘різновид сукна’ („мє(л) … сукна кгє(р)лицы” 1583 р. [БМК, 22 зв.]), *бламъ* ‘шматок хутра певного розміру, хутряний виріб’ („пограбили бланъ заячи(и)” 1581 р. [ТУВН, 186]), *ґрубринъ* ‘груба шовкова тканина’ („Шуба соболья зъ бобромъ, кгрубриномъ чорнымъ крытая” 1596 р. [АЮЗР, I, 264]), *тимець, замша* ‘замша’ („Феско отдалъ тимец жовтый” 1612 р. [АБМУ, 23]; „от тузина замши доброе грошей десят” 1568–1573 рр. [ПККДА, II, дод. 561]; > *замшовый*), *киръ* ‘гатунок грубого сукна’(„… пограбили … делюру брунатную, фалендышовую, зеленымъ киромъ подшитую” 1609 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 357]);

французької, як: *камлетъ* ‘назва тонкої тканини, виготовленої із вовни ангорської кози, камлот’ („камлету червоного локътей осмь” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 68]), *гарусъ* ‘кольорова вовняна пряжа, тканина, яку виготовляли в м. Аррас (сучасна Франція), гарус’ („от штуки гарусу грошей десят” 1568–1573 рр. [ПККДА, II, дод. 561], „фартухъ чорный гарасовый” 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 11, 433]) мов.

Серед орієнталізмів зафіксовано запозичення з:

арабської: *кармазинъ* ‘кармазин, сукно темночервоного кольору’ („оксамиту всякого простого отъ локътя грошей два; от кармазину атласу от локтя грошей три” 1568–1573 рр. [ПККДА, ІІ, дод. 561]; *кармазиновый* ‘виготовлений із кармазину’ („чапъка ... кармазыновая” 1640 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 523])), *габа* ‘турецьке сукно білого кольору’ („заграбилъ … габы поставо(в) два” 1633 р. [цит. за: ІСУМ 6, 178]; *габеный, габъяный* ‘габовий, пошитий, виготовлений з габи’ („ үбранє габєноє” 1634 р. [ЛНБ 5, ІІ 4060, 72 зв.], „ѡпанча габъяная” 1643 р. [ЦДІАК 11, 1, 10, 92 зв.])), *барханъ* ‘ворсиста бавовняна тканина, бархан, бумазея, байка’ („В … возе моемъ было … шту(ч)ка ба(р)хану, папери по(л)ризы” 1564 р. [ТУВН, 106]);

перської: *куфтеръ* ‘дорогоцінна шовкова тканина’ („Другій куфтеръ черленый, на немъ крестъ золотомъ шитъ” 1554 р. [КМПМ, І, дод. 10]; *куфтѣровый* ‘виготовлений із коштовної шовкової тканини’ („Ѻраро(в) дяко(н)ски(х) два єди(н) күфтѣровы(и) а дрүги(и) вышиваны(и)” 1570–1588 рр. [ЛСБ 1034, 2])), *парча* ‘шовкова тканина, ткана золотом’ („Купилемъ отъ ꙃрека … парчи красной золотой 3 локоть” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, ІІІ, 172]), *юхта* ‘особливий сорт м’якої шкіри’ (> *юхтовый* ‘виготовлений із м’якої шкіри’(„Поясъ на юхтовимъ ременю” [ЛСВ, IV, 113])), *саф’ян* ‘сорт м’якої шкіри, що найчастіше виготовляється з козлячих (зрідка з овечих і телячих) шкур’ („чотыри сафяны жо(л)тые пана ро(т)мистровы” 1584 р. [АЖМУ, 119]; „бачмакги сафьянове згинули” 1595 р. [АС, ІІІ, 360]);

тюркських: *кенъдакъ* ‘гатунок бавовняної тканини, киндяк’ („от штуки кенъдака грошъ одинъ” 1568 р. [ПККДА, ІІ, дод. 560]), *бейберекъ* ‘шовкова тканина із тисненням’ („Ходилемъ въ лавки и купилемъ бейбереку аршинъ полъ 8” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, ІІ, 250]); тур.: *мухояръ* ‘гатунок бавовняної тканини, перетканої шовком або шерстю’ („Мухояру локоть 40” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, ІІ, 307]; *мухаєровый* ‘із вовняної косматої матерії’(„Стихар зеленый мухаеровый” 1627 р. [Пам, І, 122])), *алтабасъ* ‘парча, заст. алтабас’ („Князя Слуцкого алтабасъ, крестъ на немъ перловый” 1554 р. [КМПМ І, дод. 8]; *алтабасовый, алтембасовый* ‘виготовлений із алтабасу’(„Делиѧ алтабасоваѧ,

подшита күнми, соболи” 1558 р. [ALSS, VI, 214])), *атласъ* ‘(шовкова або напівшовкова тканина з полиском) атлас’ („два ло(к)тѣ гатла(с)у чи(р)воного” 1579 р. [ЛСБ 1033, I]; *атласовый* ‘виготовлений із атласу’(„шата моя отласовая чорная” 1555 р. [ЧИОНЛ V-3, 158])); тур. (або ар.) *баґазия* ‘гатунок бавовняної тканини, ситець’ („взято … є(р)мякъ … бакгазыею по(д)шитыи” 1583 р. [АЖМУ, 51]), *безь* ‘вид бавовняної тканини’ („штуки безі” 1568 р. [ПККДА, II, дод. 560]); тат. (< тур.) *камка* ‘старовинна іранська шовкова тканина із кольоровими візернуками, часто ткана золотом або сріблом, камка’ („… заставила … // … ка(м)ки бєлоє пищатоє” 1578 р. [ЖКК, I, 118–119]) мов.

Значну групу становлять запозичення з германських мов, що було зумовлено активною співпрацею українців з німцями у сфері торгівлі, зокрема: *блаватъ* ‘блакитна шовкова тканина, одяг з такої тканини’ („… хочеш ли аксамитү … тафты або якого рожаю єдомашки блаватү” [цит. за: ІСУМ 2, 92] (*блаватный* ‘виготовлений із блавату’: „а при томъ аппараты … розныхъ кгатунковъ: блаватъных, аксамитных, адамашъковыхъ, атласовых, табиновых и инъшых подлейших” 1641 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 764]); *хвутро* ‘хутро’ („Две хвутра брумковые баранковые” 1564 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 271]); *луданъ* (*лудановій* ‘виготовлений із лудану’) ‘вид вовняної тканини’ („Кунтушъ … подшитій луданомъ попелятимъ”, „Кунтушъ лудановій блакитній” 1720 р. [ЛСВ, IV, 120, 119]); *шиптухъ* ‘матеріал для пошиву одягу, привозне заморське сукно’ („Шиптуху … на жупанъ ему” кін. XVII ст. [ЛММ, 50]); *цвѣлихъ* ‘льняна тканина з подвійною основою, тик’ (1638–1657 рр. [АЮЗР, III, 23]) (*цвилиховая* ‘виготовлений із цвилиху’: „Скате(р)ть *цвилиховая*” 1588 р. [АЖМУ, 53]); *камортухъ* ‘тонке полотно, яке привозили з-за кордону’ („За *каммортухъ* на манжеты 1 р. 20 к.” 1745 р. [Дневник Ханенка, 260]); *флирка* ‘тонка, прозора тканина’ („купилъ флирку простую за полтину” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, II, 222]).

Германізми поширені серед **назв поясного одягу**, зокрема: *бруки* ‘брюки’ („взяли … кошулки, бруки, рантухи, обрусы, пошвы постельные” 1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 242]); *плюдры* ‘шаровари’, *плюндри* ‘замшеві штани у галицьких міщан’ (*плюндрыкъ* ‘штанці, панталончики’) („У плюдры пороху насипали” 1586 р.

[Львівський літопис, 251], „Бѣложонки … зъ нѣмецка заживали плюндрыки” кін. XVI ст. [АЮЗР, II, 189]); *фартухъ* ‘жіночий поясний одяг, який одягають спереду на сукню, спідницю’ („А пото(м) положи(л) ризы ѡдѣяна своє, и взѧ(л) фартоу(х) припоѧсавсѧ” І пол. XVII ст. [УЄ Трост., 57]); *шустваль* ‘шкіряний фартух’, ‘фартух швеця’ („[Швець] надѣвши шустваль и хвартухъ, белехомъ мездру пудробляетъ” кін. XVII ст. [ВКЗ, 219]); *индеракъ, індеракъ* ‘різновид утепленого поясного жіночого одягу’ („взяли(с)мо ѡ(т) дѣда шпита(л)ного нѣмо(г) вины за прєступо(к) єго зло(т)͡и за и(н)дєра(к) кожүшаны(и) зло(т)͡в гро(ш)͡ѕ” 1607–1645 рр. [ІСУМ 13, 130–131]).

У цій ЛСГ нечисленними є гр: *шаравари* ‘широкі козацькі яскраві штани особливого крою, які заправляють у халяви’ („шаровары … вишневыи”, „шаровари синие” [ІСУМк]); пол.: *запаска* (префіксально-суфіксальне утворення від слова *пас*) ‘жіночий одяг у вигляді шматка тканини (переважно вовняної) певного розміру, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки, запаска’ [ІСУМ 10, 131], ‘буденний жіночий одяг, що складається з двох поздовжніх кусків полотна грубої (неваляної) вовняної тканини (а пізніше і бавовняної) із зав’язками у верхніх кутах’ [ІУМЛФ, 393]. У староукраїнських пам’ятках це слово фіксується на початку XVII ст.: „дала ... на запа(с)ку поло(т) на колѣ(н)ского и на два фартухы” 1607 р. [ЛСБ, 1046, 2 зв.].

У ЛСГ **назви прикрас та оздоблення одягу** до запозичень належать:

пол.: *оздоба* ‘прикраса, краса’ („зъ оздобъ и клейнотовъ лупили” 1621 р. [ПАЛ, 379]), *охендожство* ‘прикраса’ („Знайшли гетманскую зброю и всѣ дорогіе охендожства” 1656 р. [Рукописный хронограф, 339]), *пунталъ* ‘прикраса, яку носили на сукнях, шиї й у вухах’ („Стенгачка китайчаная блокитная, пунталовъ на ней золотыхъ маленькихъ двадцетъ чотыри” 1627 р. [Пам І, 113]), *каштъ* ‘оправа дорогоцінного каменя’ („ѡтдали … пунтал з шмаракгом, на верху короны шафер в золоте … нижей шафер в каште в золото оправный” 1613 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 426–427]), *завиядло* ‘завивало, прикраса крученої форми’ („в … скры(н)це были … золоты(и) пе(р)стени завия(д)ло зъ золотомъ” 1571 р. [ЖКК, І, 33]);

нім.: *бляха* ‘металева пластинка, що служить прикрасою’ („ты … взялес … чотыри бляхи сребреные, … чотыри крижики сребреные” 1620 р. [ЧИОНЛ, XIV-2, 92]), *бляхмалъ* ‘посріблена або позолочена металева пластинка, що служить прикрасою’ („в корү(н)це тры камы(ч)ки вшистекъ бля(х)малъ з шмє(л)це(м) взоры(с)то, с пукле(м) и гво(з)дко(м)” 1637 р. [цит. за: ІСУМ 2, 129]), *кнафель* ‘прикраса, переважно круглої форми, що служить застібкою в одязі, ґудзик, брошка’ („Она … позычила мне … шубу … с кнафлями сребными позлотистыми” 1546 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 14–15]), *кнебель* ‘різновид ґудзика’ („кнѧзъ побра(л) … жүпанъ ѡксамитны(и) чорьны(и) с кнеблями сребраными” 1582 р. [ЖКК, II, 129]), *гафтка* ‘застібка для одягу, гаплик’ („… в ско(р)ки лосиноє двє гафтки срєбрєны(х) порвано” 1561 р. [ТУВН, 96]), *клейнотъ* ‘прикраса, самоцвіт, оздоба’ („Я кнѧзь Костєнтин … вызнаваю … Штож з воли божєє понѧл єсми был за сєбє жонү, дочкү кнѧзѧ сєймєна … и взѧл єсми по ней посагү нє мало, яко имєнєй, так готовизны, скарбов, клейнотов … и иншихъ многих рүхомых рѣчей” 1522 р. [ALSS, III, 236]), *ланцухъ* ‘прикраса’ („ланъцуховъ клейнотовъ … дарую сыну моему” 1531 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 30]), *лиштва* ‘кайма, обшивка, оторочка на одязі’ („Кошулка флямская з лиштвы шовкомъ вышиваными, кошуля долгая с лиштвами по подолу шовкомъ вышиваными” 1564 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 20]);

фр.: *сигнетъ* ‘перстень з гербом та ініціалами власника, коштовна реліквія, що передавалася в спадок і служила привілеєм можновладців та української шляхти’ („… в моєм тастамєнтє ѡписал, который … сикгнєтом своим запєчатал” 1539 р. [ALSS, IV, 209]), *браселикъ* ‘браслет, браслетка, обручка’ („в которо(и) скры(н)це были үберы жоны моее тка(н)ки браселики пе(р)ловые ла(н)цүхъ золоты(и)” 1571 р. [ЖКК, I, 33]);

лат. *перфумы* ‘парфуми’ („Кохаюся въ пахучихъ перфумахъ” 1659 р. [Гал, 58]);

тур. *канакъ* ‘дорогоцінна жіноча прикраса на шию у формі медальйона з зображенням або без нього’ („… пограби(л) … канаковъ два” 1633 р. [цит. за: ІСУМ 14, 35]).

Запозичення ТГЛ назви одягу та взуття, а також їхні деривати широко представлені в українських прислів'ях та приказках наступного періоду, що свідчить про високий ступінь адаптації в українській мові, докладніше див.: Додаток V.

У XVI–XVII ст. змін зазнала ТГЛ **назви речей хатнього вжитку**, зокрема, поширення набула лексика на означення постільних речей і покривал [ІУМЛФ, 397]. Старопольська лексема латинського походження *колдра* номінувала поняття 'ковдра, вид теплого покривала у міщан та шляхти' („ко(л)дра кита(и)ковая чє(р)лєная" 1571 р. [ЛНБ 103 15/Іс, 1855, І зв.]), 'простирадло' („махрама, махїва(р), колъдра, альбо простирадло" 1596 р. [ЛЗ, 57]), 'білизна для спання' („ко(л)дрγ … что ся ѡдѣвалъ в своєй хоробѣ" 1629 р. [Диалог о смерти, 268]). Із польської мови було перейняте запозичення *матерацъ*, яке сягає італійської, куди потрапило з арабської мови: „постилало, матерацъ" 1642 р. [ЛС, 148]. Серед назв елементів постільної білизни зафіксовано також пол. *товалня* 'скатертина, рушник': „товалня шовком шыта, коштовала полтора золотыхъ" 1612 р. [АБМУ, 9] та пол. *серветка* (що сягає фр.) 'тс.': „теплою горѣлкою мои груди, серветку умочивши, обкладалъ" 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, III, 58].

Тісні взаємини зі східними народами зумовили появу на теренах України турецького текстилю, що відображено в пам'ятках: *коверъ* 'килим, ковдра' (*коверецъ* / *коберецъ, коверцовый*): „в то(и) жє скрынє было … кобє(р)цовъ тγрє(ц)кихъ два" 1572 р. [ЖКК, II, 25–26], „ковры солгацкие" 1555 р. [ЧИОНЛ, V-3, 159]; *килимъ* 'тс.': „Килимовъ два, коверцовъ два" 1627 р. [ПВК І-2, 260].

Серед **назв меблів та елементів інтер'єру** до запозичень належать полонізми та германізми, що потрапили через польське посередництво: пол. (з нім.) *шафа* 'шафа, яка поширена у побуті козацької старшини' 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. III, т. 4, 49] (пізніше пам'ятками засвідчений дублет *крединсъ* (пол. з фр. або іт.) 'шафа для посуду, буфет' 1748 р. [Дневник Ханенка, 349])), пол. *крѣсло* 'різновид розкішного стільця з поручнями': „Полкружникъ: крѣсло, столєцъ" 1627 р. [ЛБ, 87], пол. *зверцадло* 'дзеркало' 1635 р. [ТУВН, 303] (дублет до цсл. *зерцало* 1646 р. [Перло, 162]), нім. *шухляда* 'видвижний ящик': „шухляда, где писмо … вложено" XVII ст. [МСТ 2, 504], лат. *шкатула* (і *шкатулка*) 'скриня': „шкатулу з многими речами

рухомими вкра(в)ши” 1655 р. [ЛРК, 40]; „шкату(л)ку с гро(ш)мы і з срѣбро(м) … вкралъ” 1660 р. [ЛРК, 103]. На поч. XVIII ст. джерела фіксують дублет – пол. *пуделко* ‘ящик, коробочка, скринька’: „подарилъ … трубку въ пуделку, иноземскую” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, ІІ, 213]. Серед простіших видів меблів пам’ятками засвідчені: один із ‘різновидів ліжка’, що позначався пол. *вырко* (1593 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 1, 338]), пол. (що сягає нім.) *зыдель* ‘табуретка, стілець’ („самъ на зыдлю ку дверомъ тыломъ седилъ” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 1, 486]), *зыделокъ* ‘стільчик’ („все … яко столы, зыдле, зыделки, позабиравши …” 1646 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 542]), *зедликъ* ‘дзиґлик, стілець, лавочка’ (кін. XVI ст. [Розм, 9 зв.]).

Поширеними в пам’ятках досліджуваного періоду були запозичені **назви освітлювальних засобів**: лат. (з гр.) *лампа* ‘світильник, свічка, лампадка’ (1627 р. [ЛБ, 113], „лямпу срєбную … завѣсивъши” 1654 р. [ЛРК, 26]), *лампочка* ‘світильничок, лампадка’ (1677 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 12, 99]), пол. (з нім.) *лихтаръ* ‘підсвічник, поставлений на підлозі чи закріплений на стіні, стелі приміщення’ („лихтаръ спѣжовий стѣновий” 1663 р. [АБМУ, 66]), стп. *лѣтарня* ‘ліхтар пересувний’ („За лѣтарнями … пришли до огородка” 1659 р. [Гал., 75]).

Серед **назв посуду** пам’ятки відтворюють запозичення на позначення плоского різновиду посуду, які заступили в XVI ст. відому за давньоруськими пам’ятками (з кін. XII ст.) лексему *плоскы* [СДЯ 6, 531]: герм. *талѣръ* ‘тарілка’: „талѣръ, рѣль, широкаѧ миса” 1627 р. [ЛБ, 34] з дериватом *талѣрка* (кін. XVII ст. [Зінов. Прип., 143]), тур. *тазъ / тасъ* ‘велика мілка тарілка’: „и положилам на дощѣ у таску своєм” 1655 р. [ЛРК, 66] та пол. *таця* / *таца* ‘таця’: „нѣгдє было нам с тацями стат” 1656 р. [ЛРК, 60]; у цей же час з’являються пол. *вѣделка* ‘виделка’ (1676 р. [Рад, 79]) і пол. *козикъ* ‘ніж для знімання шкіри’ (1599 р. [Антиризис, 805], див. також: *козичокъ* ‘малий ніж’ 1583 р. [БМК, 9 зв.]).

„Поширення складу назв посуду, призначеного для набирання та пиття рідини, відбувається протягом XVI–XVIII ст. головним чином за рахунок демінутивних утворень і почасти запозичень” [ІУМЛФ, 402], зокрема демінутив *ковшик* ‘маленький ківш, ківшик’ 1534 р. [ALSS, III, 572] – на базі питомого *ковшъ* ‘кругла посудина для черпання чого-небудь, ківш, чаша’ 1554 р. [КМПМ, І, дод. 14],

демінутив *квартка* ‘кухлик місткістю у кварту’ („квартокъ чотири” 1578 р. [ЖКК, І, 149–150]) – на базі лат. *кварта* ‘мірний кухоль’ („от кварты горилки …” 1563 р. [ПККДА ІІ, дод. 556]), демінутив *келишокъ* („пошедши з келишком до комнаты” 1631 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 584]) – на базі пол. (з нім.) *келихъ* ‘келих, чарка’ („Склѧнка, албо кγбокъ, чаша, кєлихъ” 1627 р. [ЛБ, 121]). Синонімом до лат. *кварта* виступав герм. *куфелъ* / *кухоль* ‘кружка’ („взялъ куфлєв пят” 1584 р. [АЖМУ, 76], „Кварта, кухоль: кружка, видро, чванъ” 1642 р. [ЛС, 418]), який у пам’ятках засвідчений також у стягненій формі: „куфъ͡в ѡковитои горѣлки под дванадцатаста квартъ” 1659 р. [ЛРК, 96]. Серед назв вишуканого посуду відомим був пол. *шклянка / шкляниця* (*скленица*, *скляница*) ‘склянка, чарка’ („горѣлку на столѣ в шкляници стоячую застал” 1675 р. [ЛРК, 169], „Гутникъ принеслъ … на свѣтъ скленицу” 1656 р. [Рукописный хронограф, 188]). Це запозичення набуло поширення в українській мові, розширивши семантику, зокрема у сучасних бойківських говорах – *склянка* ‘графин’ [Онишкевич, 2, 223], гуцульських – *склєнка* ‘пляшка’ [ГГ, 171; ГБ, 215], закарпатських – *склянка* ‘півлітрова пляшка’ [764, с. 333]. До цієї ж ЛСПГ належать: пол. (з нім.) *броваръ* ‘посудина для пива’ („побра(л) … броваро(в) зо (в)сѣ(м) два” [цит. за: ІСУМ 3, 73]), нім. *пукалъ* ‘келих, бокал’ („пукалъ сребраный” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, ІІІ, 82]), уг. *пугаръ* ‘тс.’ („въ золотомъ пугарѣ до пословъ полскихъ … простую горѣлку перепивалъ” кін. XVII ст. [Летопись Самовидца, 223]), тур. *финджалъ* ‘тс.’ („Царицѣ кланялся и отъ нея финджалъ водки доброй зъ рукъ же ея вирилъ” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, ІІ, 207]). Зауважимо, що наведені запозичення доповнювали ряд питомих лексем, серед яких звертає на себе увагу лексема *розтруханъ* ‘великий бокал, келих’ 1529 р. [АЮЗР, І, 77]. До ІІ пол. XVI ст. належить переймання з пол. (що сягає нім.) *пляша*, *флаша* ‘пляшка, бутель’ („Флашъ пуздерко полное, а особливо флаша великая” 1570 р. [АЮЗР, І / І, 23], „набравши фляшу горѣлки” 1655 р. [ЛРК, 49]); у „Пирятинських актових книгах” поч. XVIII ст. (1713 р.) засвідчена форма *пляша* [АП, 253]; пор.: переважання полонізованого варіанта *фляшка* над *пляшка* у більшості сучасних говірок південно-західного регіону [740, с. 166] Зауважимо, що спеціалізація загальної назви *фляша* ‘велика пляшка, бутиль’ у досліджуваний період була зумовлена виникненням

демінутивів *флѧшка* ‘посудина невеликого розміру, пляшечка’ („флашка ценовая квартовая” 1626 р. [Пам, I, 120]) і *фляшечка* ‘аптекарський флакон, банька’ („до аптечки в гутѣ … з ясного стекла поробит фляшечки” [Дневник Марковича, IV, 321]). До цієї ж мікрогрупи лексем належить лат. *ампулка* ‘посудина кулястої форми, дзбан’ („Келих ценовый, ампулки цыновые” 1621 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 502]) та гр. *амфора* ‘антична керамічна посудина, амфора’: „амфора: флѧша, кѡнва, ваз” 1627 р. [ЛБ, 175]. Пам’ятки зберегли також пол. *лазбенъ*, який вживався на позначення ‘дерев’яної посудини з накривкою з лика чи лубу для меду’: „бо(р)тнико(м) во(л)но на лезиво лы(к) або лѵбъя на лазбе(н) и на и(н)шие по(т)ребы … бо(р)тни(ц)кие” 1566 р. [ВЛС, 86–86 зв.].

Окрім скляного та керамічного посуду традиційно використовували ‘шкіряне начиння для рідини, бурдюки’. Серед назв на позначення цього різновиду посуду засвідчена тур. *боклага* („Серпъ и боклагу в него взято” 1565 р. [Книга Гродская Луцкая, к. 257]), нім. *булґа* („бѵлкги которая виси(т) при сєдлѣ” кін. XVI ст. [Розм, 40 зв.]), тюрк. *куманъ* („Кумановъ два мѣдных побѣляныхъ” 1638 р. [АЮЗР, III, 21]).

Часто посуд слугував мірилом рідини (а також сипучих), звідси: пол. *ґарнецъ* ‘гарнець, міра ємності, посудина на цю міру’ („въ того пахоляти вино отнявъши зъ кгарцемъ” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 112] (*ґарнъцовый, полкгарцовый* 1578 р. [ЖКК, I, 133])), іт. (або слат.) *барило, барила* ‘опукла бочка, міра рідини місткістю 90 л’, що було поширене на теренах України з XVI ст. („у Клима … взяли барило меду съ пивницы” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 114]) і часто фіксувалося паралельно зі слов’янізмом *бочка* („а того за(с) не видиши, ижъ за твои(м) черево(м) бо(ч)ки с пивами, барила с медами, бари(л)ка з винами … волоча(т)” 1596 р. [Виш, 75]); пор.: похідні *барилко, барилце, полбарила* („вишенъ в меде барылко немалое” 1646 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 49], „А в пивници вина барилъ две, малмазеи полбарила” 1571 р. / „Посылалъ есми девку свою до буды по барилце” 1565 р. [Книга Гродская Луцкая, 17 / 93]). У південно-західному регіоні засвідчені рум. (з лат.) *ґелетка* ‘тс.’ (1596 р. [ЛЗ, 73]), герм. *фаса, фаска* ‘бочка’ та цсл. *делва* („дельва: фаска, бочка” 1596 р. [ЛЗ, 43]). У пізніших джерелах відзначено спеціалізацію значення *фаска* – ‘бочка для зберігання масла, сиру [ГС, IV, 375].

Значного поширення, за даними пам'яток, набули назви посуду: пол. *панва* 'пательня, сковорідка' („Панвы, до которыхъ будутъ сипати попелъ" 1656 р. [Рукописный хронограф, 46]), пол. (з нім.) *брытвана* 'плоска металева посудина для смаження або випікання, лист' (це значення збереглося і донині, про що свідчать українські говірки [НРС, 59; ЛАСС, карта 116; СБГГ, 38; ГГ, 30]) і пол. (з фр. < лат.) *пательня* 'сковорідка' („при монастыру осталая: … брытвана 1, келия 1, друшлякъ еденъ, пателня 1" 1600 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 297]). Зауважимо, що запозичення *пательня* збережене в сучасних українських говірках зі значенням 'сковорідка' (наддністрянських [НРС, 200], [ССГ, 17]; лемківських [ССТ, 230]; бойківських [Онишкевич, 2, 44]; гуцульських [ГГ, 145]; буковинських [СБГГ, 39]; західнополіських [Аркушин, 2, 32, 41]), 'металева кастрюля з трьома ніжками (чи без них) і довгою ручкою' (південнолемківських [ЛАСС, карта 112]), 'бляшана форма, лист для випікання пирогів' [СБГГ, 391; НРС, 195]); дериват *пательнякі* у с. Малі Мокряни Мостиського району позначає 'хліб' [740, с. 66, 158]. Ймовірно у досліджуваний період була відома й назва німецького походження *ринка,* хоча пам'ятки її фіксують дещо пізніше (1726 р. [Дневник Марковича, II, 39]); значного поширення вона набула в сучасних українських говірках, зокрема: у говірках надсянсько-наддністрянського порубіжжя засвідчені форми *ринка*, *риночка*, *ринчє*, *ринчітко*, *ринчина*, *мала ринка*, *ринька маленька* на позначення 'мала сковорода' та *ринька вилика* – 'велика сковорода' [740, с. 157]; зі значенням 'кастрюля (з ніжками чи без них), з вушками (чи без них), з ручкою (чи без неї)' лексема *ринка* фіксується в південнолемківських [ЛАСС, карта 112, 113, 115], буковинських [СБГГ, 455], гуцульських [ГБ, 210], [ГГ, 163]; сема 'кухоль для пиття води' засвідчена в західнополіських [Аркушин, 2, 120] говірках.

Поширеним різновидом посуду для приготування їжі чи напоїв в українців був *казанъ* (*казанокъ*). Сама реалія, як і лексема на її позначення, була запозичена з Туреччини: „казановъ поварныхъ", „дробныхъ казанковъ пятнадцать, великій казанъ пивный" 1638 р. [АЮЗР, III, 21].

Серед назв допоміжного кухонного начиння засвідчено герм. *друшлякъ* 'посуд для проціджування вареного, шумівка' („друшлякъ одинъ, варешокъ … двѣ" 1597 р.

[АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 137]), *ґантвасъ* ‘рукомийник’ (1607 р. [ЛСБ 1044, 3]), *ванна, ваненъка* ‘купіль’ (1627 р. [ЛБ, 218]).

На позначення **пристосувань для перенесення речей, сипких матеріалів** до питомих лексем (*мѣхъ, мѣшокъ, клунокъ*) додалися тюрк. *торба* ‘мішок, велика сумка’ („Взялъ … пять каменій зъ рѣки до торбы” 1656 р. [Рукописный хронограф, 92]), лат. *бисага* ‘торба, сакви’ („су(н)ки, тло(м)ки, бисаги” 1642 р. [ЛС, 251]), рум. *тайстра* ‘торба, торбина, дорожня сумка, котомка’ („Тайстра з черевиками” 1566 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 260]), пол. *тлумокъ* ‘торба, валіза, вузол’ („Старецкіе во вѣки не наполнишь сунки, бо то дѣравые въ нихъ найдутся тлумки” кін. XVII ст. [ВКЗ, 227]), тур. *калита* ‘мішечок для грошей, калита’ („у калити … было сорокъ золотыхъ че(р)воныхъ монеты” 1583 р. [АЖМУ, 59]).

Доволі розгалуженою групою постають у пам’ятках кін. XVI–XVII ст. **назви будівель**, зокрема житлових; до відомих ще з праслов’янської доби назв (*домъ*, *дворъ*, *оселя*, *господа*, *домовка*, *хороми*, *каменица*) та давніших запозичень, зокрема: скіф.-сарм. *хата* („въ хате Яновой мешкалъ, але ему с тое хаты плачовалъ” 1564 р. [Книга Гродская Луцкая, 19 л.]), герм. *хижа* ‘невелика, убога хатина; комора’ („Видел … избы порубано и розно розметано, а хиж чотыри рубано” 1564 р. [Книга Гродская Луцкая, 320 л.]), іллір. *халупа* ‘стара, занедбана, бідна хата’ („одну запаливши халупу” 1621 р. [ЛСВ, IV, 57]), *халупка* („Ангели … до одной малой халупки пришли” 1621 р. [ПАЛ, 898]), у XVI–XVII ст. були запозичені лексеми з:

гр. *колиба* ‘невелика будова, хатина, повітка’: „на поущоу и постави(л) собѣ та(м) колибу” XVI ст. [УЄ № 29519, 153] (*колибка* 1642 р. [ЛС, 113]); пор.: serb. *koliba* ‘mała, biedna chata’ < tur. *koliba*, bułg. *koliba* ‘biedna chałupa’ [1085, c. 180]; сгр. *палати* ‘багатий будинок’: „Полати: палацъ” 1627 р. [ЛБ, 86]);

стп. (із свн.) *ґмахъ* ‘будинок, дім’: „далєко ѡдлєглые кгмахи, полѧ, лесы” 1612 р. [цит. за: ІСУМ 7, 138]); пол. *будованѧ – будовля – будинокъ* (*будованяся*, *будовати*, *будоватися*, *будинковий*, *будованый*, *будовный*) ‘будинок, будівля’: „Домъ зо всем будованем” 1606 р. [ІУМЛФ, 407], „половина и в будовли … и в садахъ” 1634 р. [АСО, 182], „бꙋдинки ѡздобные” кін. XVI ст. [Розм, 48], що сягають свн. *буда* ‘будівля’: „домъ … буда, шопа” 1627 р. [ЛБ, 131] (пор.: „W językach

zachodniosłowiańskich przeważają zapożyczenia z języka niemieckiego ..., np. cpol. *buda* ‘chałupa, szczególnie stara, szałas w połu’, *budynek* ‘dom, chata’ oparte są na niemeckiej podstawie słowotwórczej (por. srgniem. *buod-e* ‘szałas, chata’, *būd-en* ‘budować’” [Sławski 1, 48]), „… *budownia, budika*, słowac. *buda* ‘prosty budynek z desek, pręci, słomy, też stary dom’, *budúnok,* dem. *budúnček* ‘dom’, *budova* ‘dom zwyczajnie większy’, czes. *budova* ‘dom’” [1085, c. 178]);

іт. *палац* ‘розкішний будинок заможних людей’: „где богатый палацы свои розширѧетъ” 1616 р. [ІУМЛФ, 408]);

уг. *кѣнчъ* ‘маєток’ XVI ст. [НЄ, 66].

Зауважимо, що наслідком іншомовних впливів стало переймання пол. дериватів *іздебка* (‘невеликий житловий будинок, хатка, хатинка’: „видє(л) … ла(в)рика бу(д)ника, в ы(с)тє(б)цє лєжачого, збитого” 1582 р. [АЖМУ, 43]), що сягає давнього слов’янського *изба* (‘хата, дім’: „Пришолъ дворъ в замку Луцком, в которомъ дворе изъба, сени и комора” 1570 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 2, 382]), *домекъ* (‘будиночок’: „Ноу, Koźaczeiku, panesz moy, Dalekźe maiesz domek swoy?” 1625 р. [Пісня про Кулину, 22]), утвореного від давнього слов’янського *домъ*.

Писемними пам’ятками збережена також інформація про розрізнення окремих приміщень, зокрема призначених для проживання: стп. (з лат.) *комната* ‘кімната’ („клѢтъ: комора, кγвната” 1627 р. [ЛБ, 53]; див.: *комнатный* ‘кімнатний’ 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 160]), *комнатка* ‘кімнатка’ (1552 р. [ОКрЗ, 149]); стп. (з свн.) *ґмахъ* ‘кімната, приміщення’ („и по кгмахохъ въ домєхъ моихъ подстаростий Лγцкий самъ Жєлєха искалъ” 1564 р. [ALSS, VI, 253]), лат. (з гр.) *комора* ‘кімната’ („И копею власного рукописаня того Иосифа знашли у коморе его” 1582 р. [Посл. до лат., 1141]). На означення ‘приміщення для купання’ поряд із псл. *лазня* і *баня* вживався герм. *ванна* (1627 р. [ЛБ, 218]). Спорадично в пам’ятках відбито пол. (з нім.) *олкиръ / алкиръ* ‘бічна кімната, ванькир’: „напротивку знову будинокъ старый, издебка белая з олкирем” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 242], „а надъ тое ешче шафу, алиасъ аптичку, въ алкиру стоячое” 1646 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 542] (див.: *алкирикъ* „посадилъ ю оу глинѧномъ алкирикγ” 1646 р. [Перло, 2]), нім. (або фр.) *саля* ‘вітальня’ 1627 р. [ЛБ, 173]. Пам’ятками збережене рос. (з нім.) запозичення *кабак*

на позначення ‘приміщення, в якому мешкають’: „удова, в кабацѣ ме(ш)каюча” 1656 р. [ЛРК, 78].

У пам’ятках докладно відтворені назви **елементів будівлі та внутрішнього опорядкування**. Коло питомих назв (*одвирки* 1573 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 238], *колодка* 1618 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 11, 356], *замки* 1627 р. [ЛБ, 105], *зашчепъки* 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 147], *зависи* 1566 р. [Пам, ІІІ, 69], *занавѣси* 1598 р. [АЮЗР, ІІ, 199], *оконница* 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 108], *завора* 1627 р. [ЛБ, 15], *перехристя* кін. XVII ст. [ППС, 69]) у цей період розширено:

пол.: *подвои* ‘створи у дверей’ („Помажете подвои у дверей” 1656 р. [Рукописный хронограф, 42]); *крати* ‘ґрати на вікна’ (1628 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 11, 645]); *веґаръ* ‘рама вікон, дверей’ („на ѡ(к)на вє(к)гары штγ(к) ӥ” 1599 р. [ЛСБ, 1042, 4]); *шиба* ‘віконне скло’ („Вложивши ручницу в окно, где была шиба выбита, на мене стрелити хотелъ” 1574 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 417]); *кватыра* (з лат. quatuor ‘чотири’) ‘квартирка’ („Склєрγ, ѡ(т) прєсажѣньє кваты(р) в рогати(н)ско(м) до(мγ) ча(сти) бра(т)ско(и) зло(т) 1 и 10” 1632 р. [ЛСБ, 1052, 6 зв.]); сюди долучається і польська форма *клодка* ‘висячий замок, колодка’ від загальнослов’янської *kolda / koldъ („двери … съ … клодками” 1593 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 369]);

герм.: *шпаліеры* ‘шпалери’ 1646 р. [Перло, 148]; *клямка* ‘ручка в замку для дверей, клямка’: „завора, … колодка, клѧмка” 1627 р. [ЛБ, 15]; *клямра* ‘залізна скоба для скріплення чого-небудь, клямра, скріпа’: „ѡ(д) роботы клѧмє(р) до задє(р)жєнѧ дахγ пры старо(и) цєркви” 1636 р. [ЛСБ 1054, 18 зв.]; *рыкгелъ* ‘засув, задвижка’ 1627 р. [ЛБ, 134]). У XVIII ст. ця мікрогрупа поповнилася герм.: *штурмакъ* ‘крюк, що притримує ставні від вітру’ („Дано слюсару, которій штурмаки дѣлаетъ еще 1 р.” 1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 112]) та *рама* (1724 р. [Дневник Марковича, І, 138]), а також дериватом *шибка* (1760 р. [Дневник Марковича, IX, 162]) та описовою конструкцією *кругла шибка* (1767 р. [Дневник Марковича, X, 152]);

Часто в писемних джерелах досліджуваного періоду згадуються кам’яні чи цегляні елементи будівлі. „До хатніх забудов із цегли … належить піч, призначена для опалення житлових кімнат” [ІУМЛФ, 409], яка позначалася пол. (з герм.) *груба*:

„Скриню побилисмо и у грубѣ спалили” 1696 р. [ППС, 181-б]. Про новизну як реалії, так і самого слова свідчать наявні при ньому глоси („Козаковъ старостове держали в дворахъ грубу *то естъ печи палити*” кін. XVII ст. [Летопись Самовидца, 3]), а про поширення у XVIII ст. – ряд дериватів (*грубниковъ, грубникъ, грубный, пригрубникъ*). До цієї ж мікрогрупи зараховуємо герм. (з лат.) *коминъ* (пор.: *коминокъ* 1552 р. [ОКрЗ, 149]) ‘піч; передня (нижня) частина домоходуваристої печі, комин, димар’: „въ сенѧхъ коминъ, длѧ вареньѧ естъ, съ цеглы змγровать” 1577 р. [ALLS, VI, 77], „свєтлица с коминомъ глинянымъ выведенымъ з дахγ” 1552 р. [ОЧЗ, 4 зв.].

Окремі запозичення були полісемантичними, зокрема пол. *ґанокъ* позначає ‘ґанок, передсінок’ („Прє(д)двєрїє: ґанокъ або сѣни” 1627 р. [ЛБ, 92]), ‘дашок над воротами’ („ворота … надъ ними кганокъ кгонтами побитый” 1593 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 1, 369]), ‘балкон’ („на вє(р)хγ тыхъ и(з)бъ прєрєчоныхъ … кганокъ єстъ” 1552 р. [ОКрЗ, 149]); засвідчений також демінутив *ґаночокъ* із семою ‘балкончик’ („теслю(м) що робіли сходы и ґаночо(к) … далєм fr. 3 и 15” 1635 р. [ЛСБ, 1054, 17 зв.]).

До ЛСГ елементів будівлі та внутрішнього опорядкування були запозичені лексеми на позначення поняття ‘фундамент, підмурівок’, зокрема герм. (свн.) *ґрунтъ* („прє(д) зво(н)ницєю закладали ґрγ(н)тъ по(д) гано(к)” 1592 р. [ЛСБ, 1037, 18]) та лат. *фундаментъ* („ѡснованїє: фγндаментъ, ґрунтъ, заложєнє” 1627 р. [ЛБ, 153]). Невід’ємною складовою частиною будь-якої будівлі є покрівля, яка позначалася герм. *дахъ* („дахъ – зда, кровъ, покровъ” XVII ст. [ЛЗС, 109]), до якого прилагоджували ‘трубу для стоку води’, яка номінувалася свн. *рынва* („зъ дожчу подъ рынву упроважати будешъ” 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1614]). Спорадично в пам’ятках з’являється згадка про ‘фасадну, лицьову сторону будівлі’, яка маркувалася іт. *фацята*: „Передній щитъ (трапезы) фацятами майстеръ повиненъ дати хороши на моцъ и на позоръ оздобный” кін. XVII ст. [ЛММ, 65]. Як декоративний чи як опорний елемент будівлі використовували колони, які позначалися нім. *филяръ* ‘стовп, колона, пілястра, опора’ („Евдоксія послала филяровъ 30 зъ мармуру” 1656 р. [Рукописный хронограф, 303]) та стп. *колюмна*

‘частина споруди у вигляді стовпа, колона’ („в͡і штγ(к) на колю(м)ны внγтръ ц͡ркви” 1598 р. [ЛСБ, 1039, 5 зв.]).

Упродовж „XVI–XVIII ст. оновлюється лексика на означення предметів і понять, що характеризують частину двору, окремі забудови на прилеглій території” [ІУМЛФ, 413]. Межі володінь окреслювалися відповідними спорудами, які в писемних джерелах позначалися як питомими лексемами (*заборъ, тинъ*), так і запозиченими: нім. *парканъ* ‘огорожа міська, брама’ („виделъ замокъ тамочный зо всими апьпаратами, избами и коморами, парканы, и все попаленое” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 221] (див.: *паркановый* 1545 р. [Пам., IV, отд. II, 34]; *барканъ* 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 493])); нім. *диль* ‘паркан з грубих дощок’ („форту з манастира поламано, дах на дылю поламаный и пошарпаный, двери в самоей церкви каменями потлучоные” 1634 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 690]); лат. *муръ* ‘стіна цегляна або кам’яна’ („Школы такъ муромъ яко древомъ фундовати” 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1108]; див. також: *муровый*, *муровный*, *муровати*, *муроване*, *змуровати, змуроватисѧ, змурованє*; пор.: значення пол. „*mur* ‘dom drewniany lub murowany’, *murowaniec, murowanka* ‘dom murowany’, *murowka* ‘chata murowana’ oparte są na niem. *mūr, Mauer* ‘mur’” [1085, с. 178] Синонімом до лат. *муръ* у пам’ятках виступав цсл. *заграда* (*заградка, заградити* [ІСУМ 10, 6–7]). Незамінним елементом будь-якої межової конструкції були ворота, які позначалися питомими лексемами *ворота, двери* (‘як частина воріт, ворітниця’), перейнятим з XI ст. цсл. *врата*, а також запозиченнями: стп. *брама* („вєрхъ брамы цеглою мγрованы(и)” 1552 р. [ОКрЗ, 149]), нім: *форта* ‘невеликі двері у воротах, паркані, вхід’ („Форта до Греціи Туркомъ поганомъ ся отворила” 1646 р. [Диар. Фил., 115]), *фортка* ‘хвіртка’ („ворота уездные съ форткою” 1593 р. [АрхЮЗР, Ч. I, т. 1, 369]; пор.: пізнішу форму *хвортка* 1731 р. [ІУМЛФ, 413]).

Важливою складовою частиною забудови кожного господарства були **споруди негосподарського призначення**. Зокрема, на позначення приміщення для зберігання врожаю, зокрема зернових, засвідчені запозичення: нім. *стодола, спѣжарнѧ, шпихлиръ* і лит. *клуня* („житница: гγмно, шпѣхлѣръ, спѣжарнѧ, стодола, клγнѧ” 1627 р. [ЛБ, 38]; „… ехали з розным збожем до шпихлеровъ поводовых” 1635 р. [ТУВН,

302]). ‘Приміщення для снопів, сіна, полови’ позначалося лит. *пуня* („винница зас по пуню и по токъ при нем, Фомѣ, мает вѣчне зоставати” 1693 р. [ІУМЛФ, 412]), а ‘приміщення для домашньої птиці’ – пол. *іздебка* („и(з)тєбка на дво(р)цы гдє гүси и күры садѧть” 1552 р. [цит. за: ІСУМ 13, 59]). Важливе значення для збереження продуктів та напоїв мав льох, який у пам’ятках позначався пол. *пуздро* (‘погрібець’ (див.: *пуздерко, пуздерковый*): „Пуздро фляшское” 1641 р. [Пам., ІІІ, 71]), *склепъ* (‘підвал, льох’: „Бувъ у склепу и вина смотрѣлъ” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, І, 52]) та *засклепѣнє* (‘господарське приміщення’: „Комора, клѣть, засклєпєньє, склєпї” 1627 р. [ЛБ, 52]). Допоміжне господарське приміщення номінувалося також герм. *шопа* ‘сарай’ („шопа, гдѣ дила стоятъ” 1552 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 107]) чи герм. *лямус* ‘мурована комора’ („тотъ домъ … зо всѣмъ бүдованъемъ з светлицами комнатами коморами з лямүсомъ … кгвалътовъне взяли” 1635 р. [ЛНБ 5, ІІ 4060, 103 зв.]), рум. *кошара* ‘хлів для овець’ („овецъ недобраных килкадесять до кошары запудывши” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 49], див.: *кошарня* ‘тс.’*, кошарыще* ‘місце, де була кошара’).

Зведення будівель передбачало використання **різноманітних матеріалів, зокрема імпортних, та чужоземних технік обробки матеріалів, а іноді й залучення знарядь праці**, тому закономірно, що серед таких назв у цей час збільшується кількість запозичень, зокрема з:

нім.: *варстатъ* ‘знаряддя праці ремісника: прилад для виготовлення чого-небудь, верстат’ („Ѡрудїє: Посудокъ, начинѧ, или якоє колвекъ начинье, и инструментъ якѡ, ножъ, долото, пила, или варста(т)” 1627 р. [ЛБ, 153]); *лата* ‘довга жердина, яка клалася упоперек кроков для підкріплення до них покрівлі (іноді використовувалася для огорожі)’ („Я … хотечи … церковъ Божию … приоздобити, послаломъ дей былъ колкодесятъ подводъ зъ деревомъ: кроквей, латъ, кгонтовъ и иное материи” 1591 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 300]); *диль* (див. також: *диловати, дилованє, дилеваний*) ‘різновид грубої дошки, бруса, дилини’ („У Володимєри дворъ въ дыли, бо на то дерева … немало навожено” 1577 р. [ALSS, VI, 84]); *трамъ* ‘поздовжня балка стелі хати’ або ж ‘колода’ (XVII ст. [Мл.Сл., 89], 1676 р. [АППС, 60]); *рыштованє* ‘допоміжні дерев’яні конструкції, риштування’ („Пѣску, рыштова-

ня и желѣза достатчатиметъ своимъ коштомъ ясновелможный его милость панъ гетманъ" кін. XVII ст. [ЛММ, 65]; див. також: *нарихтовати* / *нариштовати* 'направити, навести, націлити' („Застуній казалъ тежъ заправити и нарихтовати свое дѣло" 1656 р. [Рукописный хронограф, 376]; „Козаки … нариштовали на городъ армати" 1720 р. [ЛСВ, IV, 30])); *гебель* 'столярське знаряддя для стругання дерев'яної поверхні, рубанок, гембель' („Палацъ … в стене на по(д)клетехъ новозбγдованъ // с протесъѧ сосънового на гебель спγсканого" 1552 р. [ОВЛЗ, 194–194 зв.]); *ганкеръ* 'металева або дерев'яна зв'язка, якою скріплюють частини будівлі' („до уго(р) по га(н)кры е(з)ди(л) на це(р)ков" 1592 р. [ЛСБ, 1037, 20 зв.]; див.: *ганкровый* 'анкерний' („прыве(з) желѣза га(н)крового" 1592 р. [ЛСБ, 1037, 20 зв.])); *крокштынъ* 'скісна підпора, переважно кам'яна, кронштейн, консоль' („фо(р)мани уве(з)ли … крокьштино(в) до це(р)кве" 1598 р. [ЛСБ, 1039, 8]); *келня, келна* 'кельня, лопатка для укладання цегли' („маетность моя: … триноговъ два, келня, друшлакъ" 1570 р. [АрхЮЗР, Ч, І, т. 1, 23]); свн. *гакъ* 'гак, металевий або дерев'яний стержень, загнутий на одному кінці; інструмент для обтягування бочки обручем; деталь завіс для дверей, вікон; знаряддя тортур' („голову ему оттялъ, и зачепивши гакомъ, до реки Тибру волокъ" 1582 р. [Посл. до лат., 1130]); *гартволъ* 'дрюк з гаком' („И фатали люсами и га(р)тволемъ, хотєчи по(д)лє ты(х) же комѧ(г) приле(и)цовати" 1566 р. [ТУВН, 115]); *гарта, гартъ* 'металева окалина; процес виготовлення поташу' (1605 р. [ІСУМ 6, 192]; див.: *гартовати* 'спеціально обробляти металеві вироби, гартувати' 1622 р., *гартовный* 'виготовлений способом гартування, гартований' 1623 р.);

пол. (з нім.) *ґонтъ* (див.: *ґонтовый*) 'покрівельний матеріал у вигляді дерев'яних дощечок' („За два возо(в) кго(н)то(в) далє(м) золоты(х) шєсть и грошє(и) пять" 1594–1595 рр. [ЛСБ, 1041, 1 зв.]. Зауважимо, що у писемних пам'ятках І пол. XVIII ст. з'являється ще один германізм, який позначає 'шматок тонкої дошки або фанери в каркасі дверей, шафи тощо' – *филонка* („сторяри … всѣ дверѣ подѣлали, толко филонков не приклеили" 1737 р. [Дневник Марковича, IV, 142]); пол. *геблювати* 'вирівнювати, вигладжувати, стругати' (з нім. *гебель* див. вище) (1650 р. [ІСУМ, 6, 202]); пол. (з нім.) *гантаба* 'зігнута залізна смужка для скріплення стін чи

балок, скоба, клямра' („дале(м) слюсарови што приби(л) га(н)табы" 1594–1595 рр. [ЛСБ, 1041, 1]); пол. *обцаликъ* 'інструмент для виготовлення чи ремонту чобіт' (XVII ст. [МСТ 2, 23]); пол. (з нім.) *кафаръ* 'пристрій для забивання паль, кафар' („2 пановки до кафара з старо(г) желѣ(з)" 1628 р. [ЛСБ 1051, 5 зв.]); пол. (з нім.) *клюба* 'слюсарний інструмент, лещата' (1584 р. [АЖМУ, 76]); пол. (з нім.) *биндась* 'тесло, інструмент' (XVI ст. [ІСУМ 2, 83]); пол. *гецований* 'шліфований, полірований' (1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 82]); пол. *варкочъ* 'коса' (1582 р. [ІСУМ 3, 179]); пол. (з нім.) *братналъ* 'цвях з великою головкою' (1633 р. [ЛСБ 1054, 6]).

Крім дерева, металу, як будівельний чи оздоблювальний матеріали в Україні досліджуваного періоду використовувалися цегла, кахлі, бляха, крейда, алебастр, фарба. Номенами цих понять виступали переважно герм.: *цегла* 'тс.' („Цеглу зъ глины робятъ" XVII ст. [Гал, 74]. Дериваційне гніздо свідчить про поширення цього будівельного матеріалу в Україні: „Пещь *цегелная*" XVII ст. [Рад., 83], „*Цегляная* вежа" 1656 р. [Рукописный хронограф, 6], „*Цегелникомъ* за робленя цегли вишло золотихъ тридцать" XVII ст. [ЛММ, 56]); *крейда* 'м'який білий вапняк' („мѣлъ вапно и тыжъ крєйда" 1596 р. [ЛЗ, 58]); *бляха* 'металевий пласт, яким покривали дахи тощо' („од одливання блях на звонницу" 1612 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 11, 353]); *фарба* 'тс.' („За фарбы розные до розмаліованя муру видали золотихъ десять" кін. XVII ст. [ЛММ, 56]); *тинкувати* 'штукатурити' („церковъ мурованая домуровалася й дотинковалася" 1687 р. [ЛММ, 11], „браму мурованую … витинковали" 1688 р. [ЛММ, 12]); нім. (з лат.) *алавастр* 'алебастр, вид гіпсу, який використовували у будівництві як в'яжучу речовину' („алавастръ или стклѧниц(а): Ба(н)к(а), або слоикъ алѧбастровый, або начи(н)е бе(з)үхое" 1627 р. [ЛБ, 174]). До цієї мікрогрупи належать гр. *керамида*, *кремида* 'цегла' („кєрамиды на будова(н)є тои цє(р)кви божєи" 1558 р. [ЛСБ, 27]) та пол. (з нім.) *кахли* 'кахлі' („печ белая, кахли простые" 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 350]).

Аналізована ЛСГ пов'язана із назвами **виробничих процесів і дій**, які у писемних джерелах представлені запозиченнями із мов:

цсл.: *враждатисѧ* 'трудитися, працювати' („Трүждаюсѧ: Працүю, прикрү(с), работаю, врѣждаюсѧ" 1627 р. [ЛБ, 134]), *избирати* '(зосереджувати в одному місці;

накопичувати, нагромаджувати; знімати врожай) збирати; забирати; (надавати комунебудь перевагу) вибирати, обирати' („хто дєи много чєрєсъ силоу избирає(т) сиро(т)скими слєзами, нє токмо дєи имѣниє своє но и д҃шю свою погγбитъ" 1489 р. [Четья Мінея, 299 зв.], *избрати* 'тс.' („инѣ говорю вамъ избєрѣтѣ промѣжю собою вѣдающаѧ гораз(д)о законы" 1489 р. [Четья Мінея, 200 зв.]), *изобрати* 'зібрати' („и изберетъ пшеницю у гумно свое" XVI ст. [НЄ, 20]), *издѣлати* '(виконати, здійснити) зробити' („лѣпо ми єстъ все то издѣлати, на што пришо(л) єсми въ своє створѣниє" 1489 р. [Четья Мінея, 128 зв.]), *измивати* 'умивати, змочувати' („измивати слъзами" XVII ст. [цит. за: ІСУМ 13, 67]), *измыти* 'змити, вимити, помити' („с҃нъ … єгда жє родилъсѧ и хотѣ м҃ти измыти єго в лохани" 1489 р. [Четья Мінея, 88]), *истнити* 'стерти, стовкти' (1627 р. [ЛБ, 107]), *исправляти* 'справляти, виправляти, удосконалювати' („Дѣла Сіа звышє рєчєнаа исправляти, Назидати, и совє(р)шати" 1609 р. [ЛСБ, 422]), *исправити* 'здійснити, виконати, завершити, закінчити, справити, залагодити, владнати, удосконалити, виправити, змінити' („братъ наш … исправивши потребы, от сел з Володимера, яко чоловикъ спокойный, безпечный и никому ничого невинный, до дому своего … приехал" 1601 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 479]), *исполняти, исполнити* 'сповнювати, виконувати, виправляти, задовольняти, заспокоювати' („Ино хто будетъ тую землю держати, тотъ маетъ тую дань св. Николе давати, а не будетъ человѣка на Петрову землю, ино тую дань Петровы земли всю тымъ людемъ исполняти, а тую землю самымъ ходити" 1507 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 10]), *исплести* 'сплести' („исплє(т)ши вѣнєць" 1556–1561 рр. [ПЄ, 118 зв.]), *ископати* 'викопати, вирити' („в зє(м)ли ископанъ" 1596 р. [ЛЗ, 53]), *испечи* 'спекти' („да испєкши ѡпрєснокъ вокоушоу со дѣтми своими и оумроу" 1489 р. [Четья Мінея, 233]), *возбрати* 'набирати, вдарити, всипати' („A znaszodszy prywieli ieiu Mikicy Kotry ieiu wozbrał po huzicy" поч. XVII ст. [цит. за: ІСУМ 4, 165]);

пол.: *направа* 'виправлення; ремонтування, ремонт' („Якосъ мы послали до Вильна (годынникъ) на направу" 1589 р. [АЮЗР, II, 189]), *згнѣти* 'здавити щось, згнітити' („съжахъ гроздъ въ чашγ: згнѣлємъ гроно в кєли(х)" 1627 р. [ЛБ, 127]), *затамовати* 'загатити, перекрити; укріпити, зміцнити; закрити, затулити' („минγлъ часъ длъгій, и болото помалγ до води сѧ прибравши Жродло затамовало, и початокъ,

кγда вода вытѣкала загрγзило” 1631 р. [цит. за: ІСУМ 10, 240]), *выконтерфетовати* ‘намалювати, виконати картину’ („Възраченный: Выконтерфетованый, помалеваный фарбами, повапленный мастьми, позлащенный, позлотистый” 1627 р. [ЛБ, 20]); *выпельняти* ‘виконувати, здійснювати’ (*выпельненъє* ‘виконання, здійснення’) („ja wypelniaiuczy rozkazanie hospodarskoje, dowedywalsia jeśmi w meszczan zdesznych, cztoby peredtym ku zamku sel y pożytkow tiahnulo, – y oni mne dali regestr” 1545 р. [АрхЮЗР,' Ч. 6, т. 1, 23]), *взнавяти* ‘відновлювати, поновлювати’ („церковь … постановила, абы … всѣ писма … огнемъ згладити … абы и память того … роздору не была, зъ клятвою на тыхъ, которыи бы смѣли взнавяти” 1621 р. [ПАЛ, 755]), *шмаровати* ‘змазувати, мазати’ („Сокомъ з рути в носѣ шмаровать” XVII ст. [цит. за: МСТ 2, 499]), *потлученье* ‘розбиття’ („Цеглы потлученье” 1609 р. [АЮЗР, ІІ, 21]), *урзнене* ‘відрізання’ („Урзнене бороды свяшенноинокови” 1646 р. [Диар. Фил., 133]), *ужичити* ‘уділити’ („Рачилъ ужичити милосердыя твоего слугамъ твоимъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 209]);

нім.: *грунтовати* ‘забезпечувати, закладати фундамент, засновувати; зміцнювати, робити’ („Ѡсноваю; Грγнтγю, фγндамє(н)т закладаю” 1627 р. [ЛБ, 153]); *цѣховати* ‘позначати, відмічати’ (1627 р. [ЛБ, 52]).

Економічний поступ України, тісні культурні й політичні зв’язки з іншими державами, активізація торгівлі в досліджуваний період як зі Сходом, так і з Заходом сприяли розбудові **торговельної номенклатури та економічної лексики**. Писемні джерела XVI–XVII ст. демонструють активне використання мовцями нової іншомовної лексики на позначення **способу ведення господарювання, торгівлі, послуг**, зокрема герм.: *гандлевати* ‘займатися купівлею і продажем товарів, торгувати’ (і *гендель* ‘гендлярство’): „позволили есмо людямъ тымъ … вшелякими товары купецкими гандлевати” 1585 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 3, 286], *вышинкъ, шинкованье* ‘продаж вина, хмільних напоїв’ (> *шинковати, вышинковати, шинковный*) („Шинкованья горѣлки заборонити” 1572 р. [АЮЗР, І, 186]); полонізми: *купчити* ‘займатися торгівлею’: „мѣщаномъ … волно и безмытне торговати, купчить и гандлевать … позволили” 1585 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 3, 282], *гуртомъ* ‘оптова торгівля’ (див.: *гуртовный* ‘продаж чого-небудь у великій кількості, гуртовий’)

(„если бы кто гуртомъ килка книжок откуповалъ …” 1636 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 11, 121]), на означення прямого товарообміну вживався герм. *фримарокъ* ‘торговий обмін’ (*фримарчити / профримарчити* ‘міняти, вимінювати, обмінювати’): „При котором фримарку нашом были люди добрые мещане” XVII ст. [АБМУ, 25], „Мы ся конми фримарчили … менялем коня вороного … на молочня” XVII ст. [АБМУ, 63], „ωнъ профримарчилъ клячу гнѣдую” 1631 р. [ТУВН, 296]; лат. *аренда* ‘користування майном на договірній основі’ (див. також: *арендованьє*, *арендованый*, *арендовный*, *арендовати*) („тые именья … деръжатъ … аренъдою” 1554 р. [ІСУМ 1, 121]).

Запозичення відзначені і в ЛСГ **місце продажу чи обміну товарів**: на тлі відомих з XIV–XV ст. лексем *корчма*, *броваръ*, *ятка*, *рынокъ*, *ярмарокъ* з’являються нові позначення приміщень для торгівлі, зокрема герм. *шинкъ* (1525 р.) / *шинокъ* (1534 р.) та словосполучення *домъ шинковный* (1710 р.), *арендовый шинкъ* (1691 р.) ‘місце торгівлі хмільними напоями’: „шинкомъ живитись имъ позволено” 1610 р. [АЮЗР, II, 13], „чинитъ въ ратушныхъ арендовыхъ шинкахъ шкоды” [Акты, 5, 245]; у той же час функціонували синоніми *карчма* („запродалъ мне … ко(р)чму медовую, пивную и горе(л)чанную …” 1584 р. [АЖМУ, 121]), *аренда корчомная* 1594 р. [АЮЗР, I, 254]. На позначення приміщення для тривалого зберігання краму вживався гр. *комора*, часто з конкретизатором (пор.: *комора восковая, ... крамная, ... рынковая, ... соляная*): „съ коморъ крамных” 1552 р. [ІСУМ 14, 213]; на позначення ‘приміщення для роздрібної торгівлі’ в пам’ятках використовували нім. *крамъ* / *крамниця* / *курамница*: „с курамницъ, клѣтокъ и будокъ мѣстскихъ” 1569 р. [АЮЗР, I, 166], „к тому в том же месте ратушъ збудовати, крамы, вагу … ятки, лазню” 1591 р. [ЧИОНЛ, XIV-3, 100], „по згорєню Коморы … на то(м)же ме(ст)цу … в ры(н)ку кра(м)ницу збудовалъ” 1638 р. [ІСУМ 15, 80].

У досліджуваний період з’являються також і нові **засоби вираження вартості товару чи послуг**, вербалізується поняття ‘плата’ за рахунок латинізмів та германізмів, зокрема: лат. *аренда* ‘орендна плата’ („его милости аренды поступили по чотыри копы кождый зъ насъшто рокъ” 1586 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 254]), лат. *такса* ‘сума грошей, що рівнозначна вартості товару’ („и приверненя того волу совито албо … заплаченя за него такъсы” 1647 р. / „за спаленя буды … заплаченя за

то все такъсы” 1633 р. [ТУВН, 338, 299]), *таксовати* ‘визначати вартість, оцінювати, обраховувати’: „мусялем их (волы – С.Г.) в Грубешове танеи продат, таксую собе ωт того … жида, мытника … шкоды на двадцат золотыхь полских” 1602 р. [ТУВН, 235], нім. *вартъ* ‘вартість, ціна’ („Я … коня п. судіи своєго далъ, которому былъ вартъ коневи талярей двадцать” 1717 р. [ІСУЯ, 189]), нім. *квитовоє* ‘оплата на написання, видання квиту’ 1582 р. [ІСУМ 14, 80], нім. *шацовати* ‘оцінювати, встановлювати вартість’ (див. також: *ошацовати, шацоване, -нье*) („монисто … которое на копъ десять шацовала” 1657–1674 рр. [АНМ, 24], „именья ошацованы быти” 1538 р. [АЮЗР, I, 98]), свн. *жолдъ* ‘плата військовикам’: „Кто коли воюєтъ за свой власный жолдъ” 1597–1599 рр. [Апокрисис, 201 зв.], свн. *коштовати* ‘мати певну ціну, вартість у грошовому вираженні, коштувати’ (див. також: *коштовность, коштовный, коштовнѣйший, коштъ, коштовне, коштовней*): „ру(ч)ница … кошътовала золоты(х) ω(с)мъ” 1650 р. [ДМВН, 205]. Так саморозвиваються позначення **боргово-кредитних відносин**, зокрема завдяки запозиченням з нім.: *борг* ‘кредит’ (див.: *борговати* 1650 р. [СКор, 430]) („роздалъ есми на боргохъ кому знаючи болшей двадцати копъ грошей до часовъ слушныхъ” 1565 р. [МСТ I, 65]), *рата* ‘термін повернення боргу чи його частини, що сплачується за певний відрізок часу’ („што ся дотыче остатка пенезей, теды мають быти даваны на раты певные” XVII ст. [Пам., I, 162]), *фригитъ* ‘відстрочка платежу’ XVII ст. [ІСУМк]; з пол.: *позика / позыченье / позычье* (див. також: *позычати, напозычати*) ‘позика’ („побравши … у купцевъ въ позику скарбовъ” 1710 р. [Летопись Грабянки, 56]). Поняття ‘позика’ в українських писемних джерелах XVI–XVII ст. передавалося лат. *кредит* („а креди(т) у купцовъ не преплачоны(и)” 1592 р [ТУВН, 225]); слат. *квитація* набуває нового значення, порівняно з XV ст. (‘письмове доручення про видачу з митного збору певної грошової суми’: „А кому коли въ нихъ подаемъ пенязи на квитацыяхъ з мыта нашого, они мають имъ платити по рокомъ” (1487 р.) [ССУМ I, 472]) – ‘документ про сплату боргів’ („побрали листов, записов на розные долги … квитацыи” 1615 р. [АБМУ, 9]). Синонімом до *квитація* виступає гр. *церографъ* ‘розписка’ („цырографъ а(л)бо квитацыѧ” кін. XVI ст. [Розм, 71 зв.], „тот увес попел и тая смола … не перекупъные ани жаднымъ

конътрактомъ албо церокграфом накритим" 1639 р. [ТУВН, 314]). Джерела передають лат. *кассувати* 'анулювати боргове зобов'язання' („готовыми п͠нзми менованыи церокграфъ, собе на тотъ долъгъ ωд помененого пана Екена даныи и служачии, во всемъ цале и зуполъне кассуючи" 1637 р. [ТУВН, 306], „и запис вечистыи мѣлъ касовати або нарушити" 1638 р. [АВМК, 85]); синонімом останнього виступає лат. *облѣкгъ* („должний на себе облѣкгъ даетъ отдать совите" кін. XVII ст. [ВКЗ, 167]), який пізніше, на поч. XVIII ст., замінений на *облѣгація* 1731 р. [ДК, II, 460] (див.: *облѣговатися*).

Боргово-кредитні відносини тісно пов'язані з **обліково-розрахунковими операціями** ([1012; 1011; 235]), номінація яких так само суттєво була розширена у XVI–XVII ст. запозиченнями з цсл.: *изложити* 'покласти (гроші), заплатити' („хотѣлъ за тое имѣніє пѣнязи изложити" 1512 р. [цит. за: ІСУМ 13, 64]); нім.: *квитъ / квита* 'письмове зобов'язання, розписка, квітанція, квит' (див. також: *квитовый*, *квитованный*, *квитовати*, *квитоватисє*) („сознаваю сим моим квѣтомъ, иж есми взѧл платү господаръского" 1568 р. [ALSS, VII, 266]). Зауважимо, що джерела засвідчили широкий спектр різновидів цього письмового зобов'язання: *квитъ добровольный* 'правомірний' (1623 р. [ЛНБ, 5, II 4058, 27]), *квитъ отмытный* 'квит про сплату мита' (1602 р. [ТУВН, 236]), *квитъ поборовый* 'квит про сплату податку' (1601 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 287]), *квит скарбный* 'квит, виданий скарбницею' (1570 р. [ALSS, VII, 374]), *увяжчий квитъ* 'квит на офіційне введення когось у володіння' (1597 р. [ІСУМ 14, 81]). Ця група лексики поповнилася герм. *рахунокъ* 'рахунок' (див. також: *рахованье*, *раховати*, *рахуба*, *дораховатися*; *порахунокъ*, *порахованье*, *пораховатися*) („Въ которомъ рахунку (люду Ізраильского) не было жадного зъ тыхъ, которы передъ тымъ были поличоны въ пущи" 1656 р. [Рукописный хронограф, 60], „Учинили порахунокъ: колко въ якомъ селѣ людей тяглихъ винаходится" XVII ст. [ЛСВ, III, 432]). Герм. *пѣнязи* у досліджуваний період зазнав семантичних змін, зокрема обмеження вживання зі значенням 'гроші (заг. назва)', натомість часте використання як назви конкретної грошової одиниці – української назви динарія, дрібної білонової монети польського і литовського карбування XIV – поч. XVII ст.; наприкінці карбування 18 польських динаріїв дорівнювали одному

польському грошеві' [МНЗ, 370] („зъ лавки … отъ локтя пенезей два в недѣлю" [АЮЗР, І, 252], „Ωтъ збожя на торгу старосте померъного ωтъ четвертки по 4 пенязи" [ТУВН, 78]); різновидом був *бѣлый пенезь* – 'дрібна срібна монета вартістю 0,1 гроша' [ІСУЯ, 172] („… личачи на литовскую личбу по десяти пенезей белых у грошъ, а на полскую личъбу полчетверти тисячи золотых полских" [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 201]).

Поширеними були також латинізми: *фундушъ* 'гроші, капітал, вклад, фонд' („фундушъ епископскій" 1646 р. [Диар. Фил., 64]; див. також: *фундушный*, *фундушовый*), *квота* 'сума, частка' („певъную квоту … ксенъдзъ … од суди земского Луцкого, взявъши" 1648 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 605]), *пенсыя* 'доходи із шинків, броварів, винниць, орендна плата' (1618 р. [АрхЮЗР, Ч. 4, т. 6, 466]), *депозитъ* 'віддання грошей чи речі на певний термін на певних умовах' („Депозитъ – покладъ" ІІ пол. XVI ст. [ЛА, 19]; див. також: *индепозитъ, индепозито*); сполука *готовая сума* 'готівка' (1655 р. [АПГ, І, 30]). На поч. XVIII ст. ця ЛСГ поповнилася лат. *калкуляция* 'підрахунок товару, грошей' (1710 р. [ДНРМ, 44]), лат. *експенсъ* 'видаток' („на дорожніе експенса далемъ грошей" 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, І, 80]), нім. (з лат.) *решта* та лат. *дерышто* 'частина грошей, що не сплачена за товар чи послугу' (1724 р. [Дневник Марковича, І, 124]).

Розширенню меж цієї ЛСГ сприяли полонізми, частина яких корінням сягає латинської мови: стп. (з лат.) *квестъ* 'дохід' („тот квестъ або зыскъ за товары и крамы …" 1598–1599 рр. [Апокрисис, 172]), стп. (з лат.) *инструктаръ* 'митний тариф' („будутъ ухвалены на сеймѣ вальномъ мыта новоподвышоные, не иначей, одно водлугъ сего теперешнего инструктара" 1605 р. [Акты, IV, 249]), стп. *готовизна* 'наявний запас грошей, готівка' („А чого на квитацеи не выдадутъ, то мають на(м) готовизною(ж) доплатити" 1507 р. [ТУВН, 47]), пол. *стацея* 'сума, що сплачувалася (грішми чи продуктами) за проживання солдат; постій' („Они стацеи великіи в них берут" 1535 р. [Пам., IV, отд. ІІ, 36], „а ωнъ чтилъ ихъ и стацею имъ давалъ" 1552 р. [ТУВН, 81]).

Писемні джерела досліджуваного періоду засвідчили також запозичення з інших мов, що сприяли збагаченню аналізованої ЛСГ, зокрема: уг.: *валчакъ* 'викуп'

(„якый дастъ чл҃вѣкъ валчакъ за душу свою" XVI ст. [НЄ, 103]), *ищаловати* 'не додавати комусь чого-небудь, обраховувати' („Не ищаловати его у торгувли и у купли, не мъстити надъ ближнимъ своимъ, али усе тото лишати на Господа Бога" XVI ст. [НЄ, 219]); тюрк. *баришъ* 'прибуток від торгівлі' („и къ тому полторы тисечи золотыхъ Полскихъ придатку, або баришу, собе … взялъ" 1585 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 209]); фр. *капѣталъ* 'значна сума грошей, капітал' („але самъ капѣта(л) гды(ж) недостае(т) еще сум(м)ы 8247 и 12" 1628 р. [ЛСБ 1051, 6]).

До аналізованої ЛСГ прилягають **назви грошових податків та повинностей**, урізноманітнення яких спостерігалося у XVI–XVII ст. Зокрема, це лат.: *экзекция* 'податок' („Купцы абы экзекциѣ отдавати не збороняли" 1660 р. [АГНБ, 48]), *аренда* 'податок із млинів і млинків' (1593 р. [Пам, І, 157]), спорадично використано лексему *трыбутъ* 'данина, податок', що зумовлено бажанням автора достовірно передати „дух" певної епохи („Кроль Моавскій на нихъ Израилтянъ вложилъ великій трыбутъ" 1656 р. [Рукописный хронограф, 66]), *милѧ* 'шляхова міра, 8,5 км' („даемо … отцу владыце … село наше Бусчу … зъ лесами, подъ Дубно на две мили и ку Дерманю" 1322 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 2–3]; докладніше див.: [130, с. 48–49]), від цієї лексеми зафіксований дериват *помильне* 'плата посланому від милі', 'поверстова плата замковому слузі за проїзд до позивача для сповіщення терміну слухання його справи у суді' [ІУМЛФ, 486] (1557 р. [АЮЗР, ІІІ, 83]);

тюркізми та деривати від тюркських основ: *контарне* 'мито від продажу солі' [ІСУМ 14, 37] („А кто идетъ до татаръской сторонѣ, отѣ 12 кантари у Сочавѣ одинъ рубель серебра" кін. XVI ст. [Акты, І, 30], „… до(з)воли(л) нам сто ка(н)таре(и) спижи купи(ти) …" 1558 р. [ЛСБ, 25]); *ясак* 'тс.', *єсачъчизна* 'ясак, податок, данина', *єсачнйство* 'обов'язок платити ясак' („Теперъ есачъники … даютъ есачъчизны копу грошей" 1552 р. [ОЧрЗ, 57 зв.]);

похідне від герм. *ланъ* – *лановоє* 'податок з орної землі, чинш від лану' („съ которое побору приходило – ланового золотыхъ сто шестъдесятъ и пять" 1619 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 414]).

Нечисленну групу запозичень виявлено в ЛСГ **назви управління власним чи чужим майном**, до якої входять: лат. *администрация* / *администрованье*

‘завідування чужим добром’ („которому в администрацию тые добра подади есмо были” 1621 р. [ЧИОНЛ, XIV-3, 121]); гр. *економія* ‘управління поміщицькою садибою’ 1670 р. [АБМУ, 81]; двн. *шафовати* ‘господарювати, управляти’ („Онъ владѣетъ и шафуетъ церковными доходами” 1650 р. [МСТ 2, 490]); *шафоване* ‘управління, розпорядження, керування’; *шафунокъ* ‘власність, майно’ („иж ѧ, маючи зуполную моц и владност из маткою моею Равзою Шмоиловою до шафунъку добрами своими ѡичистыми вшелякими, ѩко лежачими, так и рухомыми, шафовати, маючи матку свою, и братю … свою, и сестры при собѣ и в опецѣ своеи” 1619 р. [АВМК, 57]); з цим же значенням засвідчена лексема *шатыфанты* ‘майно, речі’: „ажъ по смерти ее мают собѣ розделити полморка, що ест Подварокъ з будованем, засевки ѡзимины, кгрунъты, застѣнок, где ест мнѣ правом належачое быдло, конами, ѡвци, и дробіазки, шатыфанты ѡт мала и до веліа” 1638 р. [АВМК, 84]).

Розвиток міжнародної торгівлі зумовив розбудову **метрології та відповідної системи назв**. Різноаспектне висвітлення метрологічної лексики подано в дослідженнях П. Г. Буткова [119], Д. І. Прозоровського [724], К. В. Болсуновського [93], І. І. Кауфмана [398], К. Соханевича [1118], Н. Т. Бєляєва [64], І. Ф. Єрофеєва [335], Е. Штамма [1121], О. Гілевича [1066], Б. О. Рибакова [734], М. Л. Худаша [935], Я. Д. Ісаєвича [371], В. О. Винника [130].

Серед запозичень у цій ЛСГ найчисельнішими є герм. [247]: *шнур* ‘мірна вірьовка, що використовувалася при обмірах земельних ділянок’ [130, с. 34] і за Литовським Статутом мала 22 сажні 2 аршини 19,25 вершка (приблизно 49 м) [927, с. 64]: „Тотъ застѣнокъ змѣренный есть шнуромъ волочным, который шнуръ въ собѣ маетъ сажонъ тридцать” 1606 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 315]; ‘поділ землі на морги’ (*морг* – ‘міра землі, що дорівнювала 0,57 га’) позначали герм. *морговати*: „А не могутъ ли быти прогоненные волоки съ причинъ разных, ино морговати” 1544–1587 рр. [Акты, III, 83]; нім. *пляц* ‘земельна міра’, яка дорівнювала давній козацькій земельній мірі *служба*, 72 десятинам [25, с. 103]: „Ихъ (селянских) земель по здешнему названию 52 чвертки … пляца” XVII ст. [цит. за: 451, с. 420]. На позначення поняття ‘хлібна міра; міра зерна; чотири четверики’ [МСТ 1, 424], ‘міра

об'єму сипких тіл, що дорівнювала 20–25 гарнцям' [МНС, 369] використовувався герм. *маца* (див.: *полумацьок, полмаца* [ТУВН, 85]). К. Соханевич вважає, що *маца* на західноукраїнських землях у XVI–XVII ст. номінувала велику міру – 75–115 л; у королівських люстраціях ця лексема вживається як назва міри на олію [1118, с. 68]. У писемних пам'ятках це слово фіксується з ІІ пол. XVI ст.: „На десеть мац жита" 1580 р. [Пам, І, 156], „на кожную комѧгу мает … дати по шести мац муки иржаной, по три мацы крупъ ячных, а по две мацы гороху тои ж мѣры Ковелское, … а по полмацы пшона" 1555 р. [ТУВН, 85]. Пам'ятки засвідчили неузгодженість регіональних мір мац, які суттєво різнилися, що часто спонукало торговців вдаватися до судових скарг: „ωн меру Локацкую з Берестецкою змерыл, тогды ему не доставало жита мацъ тридцати и чотырохъ берестецкихъ, в чом ωн собе шкоды быти менит … пятсот золотыхъ полских" 1598 р. [ТУВН, 230]. 'Міра на олію' позначалася нім. *мус*: „За 3 мусовъ олѣю зл. 10 гр. 3" 1672–1674 рр. [АЮЗР, XI, І, 394]. К. Соханевич вказує на те, що ця лексема є частовживаною в королівських люстраціях XVI–XVII ст., які стосуються Галичини і Поділля: *грубешівський, львівський, перемиський, ратненський муси* [Sochaniewicz 1925, 159]. Цей термін вживався не лише як міра на олію, а також як міра сипких тіл, меду місткістю 8,5 л. В. О. Винник підкреслює, що це одна з місцевих величин, яку не можна вважати універсальною, оскільки вся метрична тогочасна система відзначалася неуніфікованістю [130, с. 91]. Міри місткості в досліджуваний період розширилися ще за рахунок нім. (з лат.) *куфа* 'одиниця виміру рідини, головним чином напоїв; бочка місткістю близько 40 відер' [МНС, 369] („ωтъ куфы мушкателу, малмазеи и вина – по злотому черленому, ωт полкуфъков – по гр. двадцать чотыри" 1569 р. [ТУВН, 141], „кадъ, цеберъ, кγфа" 1627 р. [ЛБ, 166]), нім. *гинъ* 'стародавня міра рідких речовин' („возми… оливы з олывницы мѣрγ гинъ" сер. XVII ст. [Кроникъ, 108]), нім. *фаска, фаса* 'бочка місткістю близько 30 кварт, що служила для виміру масла, сиру, пива; пучок, жмут, низка, в'язка, пакунок на 12 бунтів' [МНС, 370], а також 'міра збіжжя 25 кг' („Ωт гарнъца вина рынского п͡нзеи чотыры, ωт фасы пива кгданского грошеи шестнадцат" 1563 р. [ТУВН, 103]). На позначення 'стопи, міри кількості паперу' вживався герм. *белля*: „п(н) Я(н) папѣ(р)ни(к) прывѣ(з) двѣ бе(л)ли паперγ"

1634 р. [ЛСБ, 1054, 4]. Зауважимо, що аналізована лексема як метрологічна одиниця могла позначати і пакунок товарів різного розміру, залежно від їх виду, зокрема: *беля сукна* = 10 поставів (постав – сувій тканин), *беля паперу* = 10 риз (риза паперу = 20 лібер = 480–500 аркушів), *беля полотна* = 60 поставів [МНС, 369]. Мірилом товару слугував у досліджуваний період 'мішок, лантух', який позначався нім. *вантухъ, ванътухъ*: „ωт вантуха хмелю – грошеи дванадцатъ" 1569 р. [ТУВН, 140]. Синонімом до лексем *косяк* і *постав* виступав герм. *штука*, який мав ширше поняття 'шматок' (1525 р.), але найчастіше вживався на позначення 'сувою тканини, довжина якого коливалася залежно від особливостей виробництва тканин: від 20 до 80 ліктів', де *лікоть* – міра довжини антропометричного походження; дорівнювала 38–50 см [МНС, 369]: „ωт штуки сатыну – грошеи три; … ωт штуки бархану барвы вшелякое – грошеи два … ωт полштуки чемлету и мухояру – грошеи чотыри" 1569 р. [ТУВН, 142]. Метрологічне значення має герм. *бунтъ* 'в'язка, сувій, пачка, бунт, 15 шт.': „поменены(и) па(н) во(и)тъ, … ωдному с проте(с)та(н)товъ, бу(н)тъ ножовъ, которые уже были проданые, … те(ж) пограбити ро(с)казалъ" 1635 р. [ТУВН, 303], „от бунта лисицъ золотых два" 1660 р. [ІСУЯ, 154]. Співмірним до *бунт* є запозичене з нім. *фаса* 'рахунок предметів: 100 бунтів (1500 шт.)': „ЖелѢзо бѢлого бляхъ двадцать фасъ" 1682 р. [ЛММ, 47]. Пам'ятки досліджуваного періоду зафіксували 'міру ваги, що вживалася для зважування коштовностей і становила 1/32 частину фунта" (12,797 г)' [МНС, 369], що позначалася нім. *лотъ, лутъ.* Зауважимо, що ця міра „вживається на означення ваги тих речовин, які зважувалися невеликими і відносно точними дозами: кави, перцю і под." [130, с. 140]; „лот важив стільки, скільки можна було набрати горсткою перцю" [1109, с. 156]: „(Сребро) важило лотов полтора" XVII ст. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 9, 361]. Метрологічною одиницею в системі оподаткування слугував виріб з борошна – 'хлібина', який маркувався нім. (з лат.) *бохонъ* (1529 р.), *боханецъ* (1699 р.), *бохенки* (XVII ст.): „*... а ржаного хлѣба двадцать и сємъ бохоновъ ...* (сплатити як податок – Г.С.)" 1545 р. [РЛЗ, 178], „давали попγ на годъ … дымγ хлеба по бохανγ" 1552 р. [ОВЛЗ, 197 зв.].

Розбудові метрологічної системи староукраїнської мови сприяли також пол.: 'міра об'єму сипких тіл і рідин місткістю близько 4 л' [МНС, 369] позначалася

лексемою *ґарнецъ*: „масла фасокъ две и особно кгарцовъ два” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 49], „цебер пива, гарнецъ горѢлки” 1678 р. [ІСУЯ, 510]. Місткість гарнця становила 4 кварти (3,7681 л); розрізнялися *гарнець шинковий* і *гарнець цеховий* (об’ємом удвічі більший за шинковий). Традиційно було прийнято вимірювати сипке більшим посудом, ніж рідини [див.: Karłowicz 1, 807; SRS 374]; пол. *лаштъ* позначав ‘міру ваги, що використовувалася на річковому транспорті і дорівнювала 120 пудам’ [МНС, 369]. В. О. Винник уточнює ‘назву основної оптової одиниці ваги, що застосовувалася в морській торгівлі країн басейну Балтійського моря’: гданський лашт = 2107–2124 кг; російський лашт (ласт) = 72 пуда, 1152 кг) [130, с. 139]. Напр.: „Продал … мне жита сто лаштов, а в кождый лаштъ по двадьцати и по пети мацъ мери Ковельской водле ѡбычаю … а я за кождый лаштъ жита маю заплатити по десѧти золотых полских, то есть сумою … сто лаштов мает быти чотыриста копъ грошей литовских, личачи по десѧти пинѧзей у грошъ” 1555 р. [ТУВН, 85]. На позначення ‘міри довжини 50 ліктів’ пам’ятками засвідчений пол. *кейсякъ*: „ѡт кеисяка китаики бурское – грошеи тридцат; ѡт кесяка грамухи – грошеи двадцат” 1569 р. [ТУВН, 140]. На позначення поняття ‘шматок’ уживався пол. *укрухъ* ‘шматок, скибка хліба’ („Роздавала кождому по укруху хлѢба” 1656 р. [Рукописний хронограф, 99]) та пол. (із герм.) *кавалокъ, ковалокъ* ‘відділена частина від чого-небудь, кавалок, кусок, шматок; окрема частина якої-небудь речовини, кавалок, крупина, зернина’ („жупанъ кармазыновый, в котором ходил, на кавалки на немъ киями побили” 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 537]). Зауважимо, що останнє запозичення зберегло своє значення і в сучасних українських говорах: наддніпрянських [НРС, 134], бойківських [Онишкевич, 1, 333], лемківських [Пиртей, 128; ССТ, 134], закарпатських [764, с. 137], гуцульських [ГГ, 88; ГБ, 170], поліських [СПГ, 87], західнополіських [Аркушин, 1, 203].

ЛСГ **назви одиниць виміру та ваги** збагатилася запозиченнями з латинської мови, зокрема: слат. *барило, барила* ‘міра рідини місткістю 90 л’ [1043, с. 694] (> *барилко*, *барилце*, *полбарила*) у староукраїнських писемних пам’ятках фіксується з XVI ст.: „у Клима … взяли барило меду съ пивницы” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 114] і часто вживається у XVII ст.: „вишенъ в меде барылко немалое” 1649 р.

[АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 49], „А в пивници вина барилъ две, малмазеи полбарила", „Посылалъ есми девку свою до буды по барилце" 1624 р. [Книга Гродская Луцкая, 17, 93]. Зауважимо, що пам'ятки засвідчили паралельне вживання запозичених лексем *барило, барилко* і псл. *бочки* при номінації невеликої дерев'яної бочки для зберігання рідини: „а того за(с) не видиши, ижъ за твои(м) черево(м) бо(ч)ки с пивами, барила с медами, бари(л)ка з винами … волоча(т)" 1596 р. [Виш, 75]. Лат. *лѣбра* у сполуці *лібра паперу* позначав 'міру, що становила 24–25 аркушів' [МНС, 369]. Зауважимо, що ця лексема як метрологічна одиниця була добре відома в усьому слов'янському світі: пол. libra 'тс.; одиниця ваги; грошова одиниця; міра аптекарська', чес., слц. ст. libra 'одиниця ваги, фунт', болг. заст. либра 'міра ваги', схв. либра 'грошова одиниця; давня міра ваги; фунт, міра аптекарська', слн. libra 'фунт; одиниця ваги; давня грошова одиниця'. У староукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. як міра паперу частіше засвідчена лексема *риза*, яка відповідала 20 лібрам – 480–500 аркушам („паперу две ризы" 1573 р. [ТУВН, 155]), а в пам'ятках І пол. XVIII ст. – лексема *лѣбра*: „Купилемъ папѣру 4 лѣбри по гривнѣ лѣбра" [Дневник Марковича, II, 251], „Двѣ лѣбри паперу" [Дневник Ханенка, 176].

На позначення 'міри довжини в 15–16 вершків, ліктя; лінійної довжини 0,71 м' пам'ятки засвідчують тюрк. *аршинъ*, який з'являється на поч. XVI ст. у формі *воршин* 1503 р. [ALSS, I, 151], однак пізніше (з II пол. XVI ст.) закріплюється форма *аршин*: „побрали … шаро(г) сукна мура(в)ско(г) а(р)шино(в) пѧ(т)" 1567 р. [ЦДІАК 28, 1, 2, 24–25], „поло(т)на лъняно(г)[о] аръшино(в) сто" 1650 р. [ДМВН, 204]. 'Пакунок шовку або золотої пряжі вагою близько 240 г' [МНС, 369] позначався гр. *літер, літра*, який відомий ще з XII ст. (пор.: „Литра [маєтъ] полторы гривны" XVII ст. [ІСУЯ 1, 607]): „чорного шолку литер шесть по три золотыхъ" 1573 р. [ТУВН, 154], „Подстаростему ωтъ корована: … полълитры шолку, гривенъка перцу" 1552 р. [ТУВН, 78].

Аналізована ЛСГ збагатилася ще одним запозиченням – чес. *белець* 'міра, що відповідала 8 квартам' [Пискунов, 15], 'специфічна (територіальна) медова міра, еквівалентна 1,5–2 кг' [130, с. 98], 'міра об'єму, близька до кварти, що служила до вимірювання меду, горілки і відповідала вазі 5–8 фунтів' [МНС, 369]. У

староукраїнських пам'ятках ця лексема фіксується з 1552 р. в описі Мозирського замку: „Меру медовую зовут колодою, а въ колоде две кади, а въ кади 4 ведра, а в ведре камени два, а в камени сем бельцов" [ТУВН, 82], „тогды виненъ дати ωтъ малои и великое судины горелъки белецъ за 12 грошеи" [ТУВН, 81]. Спорадично в писемних пам'ятках зафіксована рум. лексема *ґелета (> ґелетка)* на позначення 'старої міри молока і зерна' [ЕСУМ 1, 492] У писемних пам'ятках слово виринає в кін. XVI ст.: „Ста(м)на, кгеле(т)ка збанъ" [ЛЗ, 73]. Свої основні значення 'діжа, діжка для різних продуктів і сировини' та 'міра місткості' це запозичення зберегло і в сучасних українських говорах; також засвідчені нові семи – у лемківських говірках 'сухий коржик із прісного тіста' [Пиртей, 66], у буковинських – 'кошик' [СБГГ, 83].

Виокремлюється мікрогрупа лексем, які опосередковано вказують на певну міру чогось: пол. *надзамѣръ* 'понад міру' (> *надмѣрный*) [МСТ 1, 454], пол. *назбытъ* 'занадто, через міру' [МСТ 1, 457], стп. *збытокъ,* цсл. *избытъкъ* 'надмір, надлишок' (> *збытний* 'значний щодо величини, розміру, міри виявлення, надмірний', *збитне* 'надмірно, занадто') [ІСУМ 11, 87; 13, 41–42], стп. *достатечне* 'у достатній мірі, кількості, достатньо, вичерпно' [ІСУМ 8, 160]. Зауважтмо, що процес розбудови нумеративної лексики тривав і в XVIII ст., про що свідчать писемні джерела: пол. *анкерокъ* 'дубова бочка на 6–9 гарців' („Прислалъ водки анкерокъ" [Дневник Ханенка, 73]), уг. *анталъ* 'міра вина, барило у два відра' [ІСУЯ, 24], 'бочонок, бочка' [ЕСУМ 1, 75]: „У склепу билемъ, где у сподпемъ вина 2 бочалки, а анталовъ 3 неповнихъ" поч. XVIII ст. [Дневник Марковського, І, 74]. „Ця лексема спочатку функціонувала „на означення міри привізного угорського вина" [130, с. 101], часто використовувалася в метрології Великого князівства Литовського на означення міри рідини в 24 гарнці (92,16 л), а демінутив *анталок* означав міру рідини в 9 гарнців (34,56 л), що свідчить про існування різних бочкових стандартів, в яких надходило угорське вино [див.: 371, с. 11–12; 35, с. 439].

Розвиток назв одиниць виміру та ваги тісно пов'язаний з розбудовою нумеративної лексики та номінацій засобів вимірювання. Дослідженню становлення і розвитку нумеративної лексики в слов'янських мовах присвятили свої розвідки Ю. Шерех, Ю. О. Карпенко, Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк,

Т. Б. Лукінова, А. Є. Супрун, А. І. Чеберук, С. М. Глускіна, Я. Зенюкова та ін. Т. Б. Лукінова справедливо зазначає, що категорія кількості була „відшліфована в горнилі численних і різноманітних контактів” [525, с. 318]; ця позиція розвиває давніше висловлену думку М. Я. Марра про те, що „ніщо так не потребує ясного й чіткого уявлення про складність взаємин народів і різноманітність шляхів їх спілкування, як числівники, які ніде ні від кого не відставали, бо всі шляхи відкривалися справами, а їх неможливо було вести без числівників” [553, с. 38].

Розбудова цієї ЛСГ активізувалася в досліджуваний період, зокрема внаслідок запозичення іншомовної лексики (про специфіку вживання питомої лексики див.: [525, с. 137–139]). Писемними пам’ятками зафіксований цсл. (з псл.) *дващи* ‘двічі’, який вказує на повторюваність дії: „абы имъ ходили по рибγ мажи по дващи на годинγ” 1522 р. [ІСУМ 7, 196]. Серед перейнятих з інших мов лексем цієї ЛСГ вирізняються пол.: *тузинъ*, *тузня* ‘дюжина’ [МСТ 2, 404], ‘міра лічби, 12’ [МНС, 370] („ωт тузина замъши доброе – грошеи десетъ” 1569 р. [ТУВН, 141]); *обфитостъ* (див.: *обфитый, обфите, обфитованье*) ‘чисельність, велика кількість’ („Знову овощъ и ягоди въ поляхъ породилися, которихъ власне якъ середъ лѣта обфѣтостъ великая била” [Летопись Самовидца, 160]). До полонізмів також належать ті праслов’янізми, які в українській мові мають продовження; водночас ці елементи в польській мові мають свою історію – отримали специфічне оформлення і згодом були перейняті українською мовою, зокрема: *килкасетъ, килкусетъ* ‘кількасот’ („если намъ килку сетъ золотыхъ не даси и коня, теды мы тое и домови твоему учинимо, што и местечку” 1618 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 251]); *килкунасту* ‘кільканадцять’ („Мартинъ … из иншими гултайми до килкунасту чоловека … пограбили властное маетности малжонка моего” 1600 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 283]); *обойга* ‘обидва, обом, обох’ („Финеесъ … ухватилъ рогатину и пробилъ обойга разомъ през крыжи” [МСТ 2, 15]; докладніше про історію форм: *оба, обѣ, обоє, обадва, обѣдвѣ, обидва, обидві, обудвум, ободвох* див.: [525, с. 139]); *найбарзѣй* ‘найбільше’ („Фруктовъ всякихъ доволно всему войску было, а найбарзѣй дуль дивной величины” 1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, І, 324]); *двай* ‘при назвах істот іменників чоловічого роду – двоє’: „подданыхъ били … и … шкод барзо веле

начынили, которые двай з месчанъ, а двай з села Острозъца" 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 94]. Окреслюється група лексем із нумеративним значенням, які утворені за єдиною полонізованою словотвірною моделлю, зокрема: *чворако* 'вчетверо' < пол. czworako, *седморако* 'семи способами' < пол. siedmorako, *десетерако* 'у десяти видах', *пятеракій* 'п'ятеричний' < пол. pięcioraki, *дванадцаторакий* 'дванадцятикратний' („Чворако убогому отдати", „Седморако будетъ караный" 1656 р. [Рукописный хронограф, 101, 5], „Пятерикая личба" 1621 р. [ПАЛ, 672], „нашолъ в нихъ десетерако" сер. XVII ст. [Кроникъ, 357 зв.], „Тымъ всѣмъ фѣгγрамъ личбы Двана(д)цаторакои дγховнеса присмотривши … Великγю Таємницγ … обачити може(т)" 1625 р. [МІКСВ, 130–131]. Пам'ятки фіксують лексеми, які виникли в результаті поєднання числівника і полонізма *крот* 'раз' (kroć): *трикротный* 'трикратний' < пол. trzykrotny, *двакротный* 'двократний, дворазовий' < *двакротъ* 'двічі, два рази', *десяткротъ, десеткротъ* 'повторений десять разів, по десять разів' < пол. dziesięćkroć, *килкакртъ, килкукротъ* 'кількакратно' („трикротное запрѣнье трикротнымъ злѣченьемъ добрый лѣкаръ злѣчилъ" 1621 р. [ПАЛ, 427], „якосте двакротъ утекали, але третий разъ юж не утечете" 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 477], „Личба … тысяча, деся(т)тисячей стотисячей деся(т)кро(т) стотисячей" кін. XVI ст. [Розм., 60 зв.], „Колькраты: Килкакротъ" 1627 р. [ЛБ, 54]). Сюди ж належать кваліфіковані Є. К. Тимченком як полонізми: *одробина* 'дещиця, крупиця, дріб'язок' [МСТ II, 34], *мнозство, мнозтво* 'велика кількість' (< *многий* 'численний') [МСТ I, 431], *половица* 'половина' [МСТ II, 160].

ЛСГ нумеративної лексики доповнили запозичення: слат. *тахер,* яке використовувалося переважно при підрахунках дрібного краму на позначення 'міри лічби, 10' [МНС, 370]: „гребенеи ѡриховых три тахри" 1565 р. [ТУВН, 112]; про пол. (з лат.) *компутъ* 'загальна кількість, список' (*компутовати* 'рахувати'), рум. (з лат.) *буката* 'шматок, штука', нім. (з лат.) *пара* 'двоє' докладніше див.: [244, с. 76]; герм. *захцыкъ* 'міра лічби (60); відповідала місцевій копі; найчастіше вживалася при підрахунках кількості деревини' [МНС, 369]; лексема фіксується в пам'ятках староукраїнської мови з кін. XVI ст.: „клепъковъ што де(и) было уроблено за по(л)тора рока польтора за(х)цыка то де(и) все попали(л)" 1577 р. [ЖКК, 1, 86].

Економічний поступ держави, розвиток ремісної сфери та зростання товарообігу, перебіг військових подій був немислимий без розвитку **транспортної мережі** в Україні. Сприятливе географічне розташування в Європі спонукало до розбудови як наземного, так і річково-морського транспорту. Запорожці, яких ще називали „водяними козаками”, утвердили і розвинули українське мореплавство в Азово-Чорноморському і Середземноморському басейнах уже наприкінці XVI ст. [838, с. 14–15], а за гетьманування Б. Хмельницького козацький флот налічував до 300 суден [986, с. 308]. Серед значної кількості запозичених назв, пов’язаних із водним та суходольним транспортом, виокремлюється вперше писемно засвідчена саме в досліджуваний період тюрк. лексема *чайка* ‘різновид корабля, який використовували козаки під час походів’; „якщо порівнювати чайку з європейськими чи азіатськими аналогами, то вона була вдвічі менша за венеціанську галеру. Разом з тим козацький човен був швидкохіднішим і маневренішим, ніж турецькі веслові галери” [986, с. 308]. Чайка була чорноморсько-азовським судном, та козаки користувалися ним і в умовах річок, на чому наголошував М. Бєльські: „козаки переправлялися через пороги в човнах, які вони називали czaike” [1047, с. 135]. В українських документах козацький човен *чайка* уперше згадується у 1672 р.: „прислать к ним, запорожцам, чаек” [АЮЗР, XI, 15]. Зауважимо, що серед лінгвістів немає одностайності щодо генези аналізованої лексеми, зокрема Ю. П. Тушин вважає, що це слово італійського походження [900, с. 52], А. Джафероглу – тюрк. čajqa < čaj ‘річка’ + зменшувальний суфікс -qa- [1051, с. 26]. Кримськотатарську форму терміна засвідчив Е. Челебі: šajqa ‘великий широкий козацький човен із рівним дном та низькими бортами’ [942, с. 136]; крм.-тат. šajqa, šajxa ‘човен’ засвідчена також у документі XVI ст. [Schutz, 148, 160; пор.: ЕСУМ 6, 276: *чайка* < тур. şayka]; „… більшість військової термінології тюркського походження запорожці та їхні попередники запозичили в кипчацького населення, свого безпосереднього сусіда в межах Чорноморщини, а також у половців та їхніх тюркських народів домонгольської доби. Що ж стосується форми šajqa, то вона могла бути запозичена лише з ногайської мови, для якої характерне на початку слова š- замість č- (притаманного огузьким мовам)” [926, с. 113].

Пам’ятки досліджуваного періоду фіксують кипч. *байдак* з декількома значеннями: ‘річкове судно (але не човен), байдак’ („давати мыта … ω(т) ба(и)дака – по шєсти, а ω(т) чалъну … по тры грошы” 1558 р. [ТУВН, 88]), ‘судно значно більше за звичайний човен’ („… в Києві байдаков 50, а чолнув без лічби спалили” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 108]) та ‘пором’ („Тогды в первый мост на байдаках под Кіевом устроен на Днѣпри” XVII ст. [Летописец, 32]). Г. І. Халимоненко стверджує, що інші значення лексеми *байдак*, зокрема: ‘пором’, ‘млин на воді’, розвинулися на ґрунті української мови, а термін *байдара* ‘різновид човна’ пов’язаний із лексемами *байдак*, *байда* [926, с. 108].

Окрім байдаків та чайок у флотилії запорожців були *каюки* (тур. / крм.-тат.) ‘невеликі річкові плоскодонні човни з двома веслами чи річкові однощоглові вітрильно-веслові судна’, за П. П. Білецьким-Носенком – ‘загальна назва всіх суден’ [БНС, 181] („И в тую ж нощ и филю ишла шайка под остров Чеалат, и трафили на камь, и судно розбыло, и що было потонуло было все у воду, тилко 25 человѣка ухопились у каюки и ті спаслися” XVII ст. [цит за: 926, с. 110]). Тюркських джерел сягає лексема *комяга* – ‘невеличке судно для сплаву товарів, що нагадувало *барку*’ [ІСУМ 14, 220]; іноді це міг бути ‘човен, який видовбали з одного дерева’ [ЕСУМ 2, 545]: „… а Богушъ комагою перевезъ съ Красного до места” 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 1, 38]. Часта фіксація в пам’ятках деривата *комяжный* та його фонетичних варіантів свідчать про значне поширення реалії та її назви: „за властный грошъ свой грабари наймуючи, для пущеня воды зъ реки и для преходу комязного” 1585 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 1, 195]. З турецької перейнято лексему *сала* ‘невеликий пліт зі снопів, що до нього козаки вдавалися при переправі через річку: на нього складали зброю та одяг, а тоді прив’язували його до кінського хвоста’ [ГС 4, 97]. Важливі свідчення подають турецький мандрівник Евлія Челебі та історик Гаджи Сенаі. Описуючи перевезення полеглих татар з-над Дніпра до Криму, Е. Челебі називає словом *сал* ноші, навішені між двома кіньми [942, с. 38], а Г. Сенаі тлумачить цей термін арабським *магміл* ‘ноші’, але з контексту стає зрозумілим, що йдеться про поміст, на який татари складали трофеї і потім несли його або тягли кіньми [Senai, 169; докладніше: 926, с. 112].

Поширеною в писемних пам’ятках була тюрк. лексема *чардак* (кін. XVII – поч. XVIII ст. [200, с. 10]), яка позначала ‘перекриття-палубу в носовій частині човна, на якій розташовувався спостерігач’; саме з таким значенням це слово згадане в українській думі про невільників. Пізніше словом *чардак* почали називати палубу; значення ‘передня звужена частина човна’ відоме в сучасних говірках Нижнього Подністров’я [65, с. 79].

Прийняття магдебурзького права в Польсько-Литовській державі активізувало торговельні відносини, зокрема з використанням водних шляхів; закономірно, що в XVI–XVII ст. розширюється коло лексем, пов’язаних із судноплавством, серед яких засвідчено: пол.: *окрут* ‘корабель’ (> *окрутовый* ‘корабельний’ [ЛБ, 114]): „Найпершей на морѣ подъ часъ битвы вскочилъ на окрутъ непріятельскій” 1659 р. [Гал, І, 112]; *батъ* ‘великий вітрильний перевізний човен’: „Ледво въ батѣ самъ утеклъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 382]. Зауважимо, що етимологія цієї лексеми викликає дискусії серед лінгвістів: О. Горбач доводить її нім. походження [200, с. 10–11, 22], Є. К. Тимченко вказує на слат. коріння цього запозичення (bat(t)us) [ІСУЯ, 61], М. Фасмер пов’язує рос. *бат* ‘видовбаний з однієї колоди човен’ з *бат* ‘дрючок’, припускаючи початкове значення ‘колода, стовбур’ [Фасмер 1, 133]; існує також гіпотеза про пол. походження: *bat* ‘вітрильний човен’ < іт. *batto* ‘човен’, *battello* ‘тс.’ < дангл. *bat* [ЕСУМ 1, 149] або ж стп. *bata* < іт. *batto* [117, с. 122]. Цю мікрогрупу доповнив рідковживаний пол. (з нім.) *тратва* ‘пліт, дараба’ [200, с. 9–10, 22]; пізніше у XVIII–XIX ст. українською мовою запозичуються лексеми *тальба* ‘пліт, дараба’ < мад. talpa ‘підошва’ (пор.: *підошвою* у XX ст. називали ‘дно плоскодонного судна’ на Черкащині), *дараба* ‘пліт’ < мад. darab ‘кусень’< слов’ян. дробити [200, с. 10] (пор.: зі значенням ‘кусень, шматок’ уг. лексеми *дарабъ,* яка вживалася у староукраїнських пам’ятках XVII ст.: „Которыи изъ твого поколѣнѧ ѡстанутъ, будут служити моим попум … поза єдин дараб хлѣба” [цит. за: ІСУЯ, 665]. Тому можемо говорити про зміну значення в часовому проміжку: від семи ‘кусень, шматок’ до ‘пліт’, яка вказує на предмет, виготовлений із частин (шматків) певного матеріалу);

голл. запозичення: *шкут*, *шкутъ*, *шкута* ‘найбільше, двохмачтове судно’, ‘човен з вітрилами’, ‘шкут, ялик’: „Отъ шкута нового копа грошей мыта дати” 1500 р. [АЮЗР, I, 26]; *ліхтер* ‘мале судно’, ‘невелике вантажне судно, використовуване для навантажування чи розвантаження інших суден або для місцевих перевезень’: „а ω(т) ли(х)тана бычка яко ω(т) по(л)комѧги пришло и дано копъ з҃” 1583 р. [БМК, 85]. Зауважимо, що у період II пол. XVII–XX ст. активно продовжила формуватися морська та судноплавна термінологія різної генези: голл. *гавань*, *верф*, *кнехт*, *швартов*, *швартуватися*, *штурвал*, *руль*, *рея*, *трюм*, *стеньґа*, *рангоут*, *баржа*, *барк*, *баркас*, *брандвахта*, *брандер*, *крюйсер / крейсер*, *шхербот*, *шхуна*, *яхта*; фр. *каботаж* [докладніше: 200];

запозичення з іт.: *ґаляра (кгаляра)* ‘дерев’яне гребне військове судно з одним рядом весел і 2–3 щоглами з три-чотирикутними вітрилами’: „Кройника ... Матфея Стриковъского” (1582 р.; 51 зв.) фіксує це запозичення як синонім до пол. *окрутъ*: „ ... двѣ тисячи кгаляр альбо окрутовъ га(р)маты во(д)ной на моры згинуло”, де сполукою *гармата водная* позначено збірне поняття ‘морський флот’; лексема *ґалета* позначає ‘однощоглове судно’: „А особно кгалетъ було пятнадцатъ межи которими кгалетами двѣ кгалетъ было великихъ. а людей въ нихъ было человѣка по дѣстѣ тридцатъ” 1697 р. [ЛСВ, III, 488–489]; *галеас*, *галіяс* ‘вітрильно-гребне військове судно в європейських флотах XVI–XVII ст.’, ‘рід ґалери 2–3-маштової з 30–50 парами весел’ [200, с. 24]. Чимало термінів італійських мореплавців активно вживались не лише в XVII ст., а й пізніше – у XVIII ст.: *скандал* ‘лот’ (< іт. scandalio), *бусол* ‘компас’ (< іт. bussola), *верголя* ‘румпель’ (< іт. arigola через посередництво схв. vrgola), *каштель* ‘напівбак’ (< іт. castello через посер. схв. kastel, kastel, kastelo) [докладніше див.: 79];

гр.: *галія, галѣя* ‘рід судна’, *олядь* ‘рід судна’, *кубара* ‘довге судно’, докладніше: [200, с. 8];

тюрк. *гемія* ‘велике судно з вітрилами’ кін. XVII ст. [ВКЗ, 230].

У староукраїнських пам’ятках з’являється термін *берлин, берліна*, який позначав ‘річкове судно, баржу’ [200, с. 9–10, 22], а також ‘вид карети’ [ЕСУМ 1, 175]. Як назва ‘дорожнього екіпажу’ ця лексема запозичена із фр. berline

‘чотирьохмісний екіпаж’ (відома із XVII ст.) чи нім. Berline ‘берлінська карета (дорожня карета з відкидним верхом)’ [ЕСУМ 1, 175; Фасмер 1, 157]. Найбільшого поширення лексема з цим значенням набула на початку XVIII ст.: „Коляска называемая берлинъ” [цит. за: ІСУЯ, 85], „Были ми у графа … который насъ своєю берлиною отослал ажъ до кватери” [Дневник Ханенка, 10]. Як назва ‘річкового судна’, яке використовували на Дніпрі, лексема *берлин, берліна, берлінка* походить від пол. berlinka ‘різновид човна на Одері та Віслі’ < Berlin < Bedlin ‘сторожевий пост’ [Фасмер 1, 158] (припускають, ці судна використовувала сторожа).

Окрему широку групу становлять **назви реалій, пов’язаних із водним транспортом, зокрема деталями човнів, діями і процесами, ознаками**, серед яких окреслюються:

пол.: стп. (з лат.) *портовый* ‘судноплавний’ („Спущанье рѣками портовыми товаровъ” 1601 р. [АЮЗР, II, 13]), *стыръ* ‘кормило, руль’ („Въ томъ корабли на стыру покладаетъ Златоустъ св. Павла кормникомъ” 1621 р. [ПАЛ, 444]; див. також: *стыровати* ‘керувати, управляти кораблем’ (1627 р. [ЛБ, 66])); стп. (з нім.) *жаґелъ* ‘вітрило’ („по(д)нє(с)ши мє(н)ши(и) жакє(л) пу(с)тили сѧ по вѣтру к берегу” II пол. XVI ст. [КА, 152]; пор.: у старопольській та старобілоруській мовах ця лексема почала активно функціонувати в кін. XV ст. [117, с. 120]), *жаґлєвати* ‘пливти, плисти; веслувати’ („по золотоє рүно жєглєва(ли)” 1582 р. [цит. за: ІСУМ 9, 136–137]); *врегъ* ‘брус у корпусі судна, шпангоут’ („тая шкута головою на березі стояла и та(к) зламалася упо(л), жє врекги поламалися” [ТУВН, 234]); *дрыґавка* ‘весло’ („с комѧгами добре бүдоваными, з дыхтоваными, з дрыкгавками” 1555 р. [ALSS, VII, 9]); *криґа* ‘рибальські вудила у вигляді натягнутої на обручі сітки з крилоподібним пристроєм для спрямування риби в середину сітки’ („нє бүдѣтє яко ко(н) и мү(л), которы розүм(а) нѣ має(т) кри(к)гами и оу(з)дою чєлюсти и(х) востѧгниши …” 1635 р. [цит. за: ІСУМ 15, 112]); *криговый* ‘який стосується вудил’ („на то(т) ча(с) взя(л) … у мєнє кони два … // …уздъ криговы(х) двє” 1582 р. [АЖМУ, 43–44]); *котва* ‘якір’ (поч. XVII ст. [МСТ 1, 380]). Зауважимо, що традиційно останню лексему етимологи визначають як псл.: *koty > *kotъve (Р. в.) і пов’язують з kotъ ‘кіт’ на підставі подібності хапання предмета кігтями [ЕСУМ 2, 451]. Не

погоджувався із таким трактуванням М. Фасмер, визначаючи це слово як германізм; вчений підкреслює в українському варіанті *котва* наявність голосного -о, що вказує на запозичення цієї лексеми із польської мови [Фасмер II, 350–351]; цю ж думку поділяє О. М. Булика [117, с. 121]: стп. kotwa [SSP III, 364];

гр.: *парүсъ* 'вітрило' („ВѢтрило: Жаґелъ, парүсъ, полотно кораблю длѧ вѢтрү" 1627 р. [ЛБ, 24]); *катарть* 'щогла', докладніше: [200, с. 8];

тюрк.: *бурундук* 'канат від суднової корми до набережного кнехта-паля'; *чал* 'мотузка, канат' (див. також: *чалка* 'місце, де пристають дараби' і *чалити* 'прибивати дарабою до берега'), докладніше: [200, с. 10];

герм.: *лина* 'товстий канат, який використовували у процесі транспортування' („ЗавѢсятъ оную колоду … на линахъ моцныхъ" 1656 р. [Рукописный хронограф, 204]); *ванчосъ* 'обтесані колоди для човнів' („лєсов … на роботү ванчосү годныхъ нетъ" 1569 р. [ALSS, VII, 330]); *болтъ* 'рибальський дручок заганяти рибу до сітей' („Звыкли … яко безрозумливую рибу огромностю болта своего … заганяти" 1603 р. [цит. за: ІСУМ 3, 19]);

запозичення з голл.: *машта* 'щогла' („Упалъ зъ машту въ окрутъ и забился на смерть" 1659 р. [Гал, 20]; див. також: *машт окрутовый* на позначення цього ж поняття);

запозичення з фр.: *абордаж* 'спосіб ведення морського бою за часів гребно-вітрильного флоту, що полягав у зчепленні бортів суден для рукопашної сутички їхніх екіпажів' („підійдення борт об борт у бою до ворожого корабля й бойове опанування його власною залогою' [200, с. 11]).

Наземні транспортні засоби, їх складники та допоміжні компоненти у староукраїнських писемних пам'ятках представлені як питомими лексемами (*палубъ* 'критий віз, фургон' (*палубецъ*), *подвода* 'підвода', *брожки* 'вид візка, дрожки', *вожа* (*вожки*) 'віжки', *залубици* 'сани з кузовом, залубні, залубниці', *возъ* 'віз' (*возокъ* 'візок', *вузокъ* 'віз', *возница* 'візниця'), так і запозиченнями з:

цсл. *вождъ* 'вузда, узда' (Є. Славинецький у „Лексиконі латинському" наводить синонімічний ряд: „habena, habenula, узда, вождъ, уздяница" [ЛС, 213]);

пол.: *кольбка* ‘критий кінний віз на ресорах’ („колебка старая на два кони” 1570 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 1, 23]), *кольбочка* ‘малий візок, коч’ („колѢбо(ч)ка ме(н)шая та(к)же з сукно(м)” 1578 р. [ЖКК, І, 133]); *повозъ* ‘екіпаж, повозка’ („Повозы отправують” 1621 р. [ПАЛ, 928]); *коляса* ‘чотириколісний екіпаж, коляса, карета’ („тисѧча пре(д) ни(м) кола(с) албо карѢ(т)” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 83]), ‘віз господарського призначення, коляса, кара’ („чотыро(м) колѧсънико(м) в тγюжъ сγботγ подлγ(г) ка(р)бовъ ко(т)ры на кожъдγю колѧсγ ка(р)бовано с пи(л)ностю великою дале(м) по два гроша ω(д) кожъдо(и) колясы” 1633 р. [ЛСБ, 1054, 8]); *коляска* ‘віз господарського призначення, коляса, кара’ („коляску з речами сведчачого привезти до манастира” 1637 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 730]); *колтрина* ‘покривало для коней, попона’ („бє(з)словє(с)ныи конѢ по(д) ко(л)тринами” І пол. XVII ст. [УЄ № 29515, 202]); *водза* ‘віжки’ („водза … в рγки ωзмєтъ правѧчи и кєрγючи во(з) …” 1627 р. [цит. за: ІСУМ 4, 149]); пол. *лѣйци* ‘віжки’ („За лѢйци ременные пароконные 50 к.” 1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 38]);

нім.: *ридванъ* ‘дорожня карета’ („Не въ Ѣжджалъ ридванами бучными” 1659 р. [Гал, 62]); *бурда* ‘сідло’ („сакгма, слово кгрєцкое, далєкω єднакъ ω(т) того значєнѧ рознитъ: значитъ абовѢмъ, частю, олстро на тарчγ, частю Накрывадло, абω Бγрды, то єсть СѢдло на Осла” 1642 р. [цит. за: ІСУМ 3, 98]); *цугли* ‘віжки’ („[Александръ] всѢлъ на него [Буцефала] и роспустилъ цугли” 1656 р. [Рукописный хронограф, 160]); *фурманка* ‘віз, бричка’ („На покупку фарбъ до маліованя фурманокъ … дано 2 к.” 1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 113]); *шина* ‘залізна полоска, рельса, штаба; паралельні планки між двома шарами основи’ („желѢза шинъ пятнадцеть” кін. XVII ст. [ЛММ, 51])

уг.: *кочъ, котчъ* ‘коляска’ (від назви Kocs ‘Коч – населений пункт, мешканці якого в XV–XVI ст. перевозили такими возами пасажирів між Будою та Пештом’ [ЕСУМ 3, 65]) („ВъѢжджалъ кочами” 1659 р. [Гал, 62]); *котчий* ‘вид коляски, фаєтона, коч, бричка’ („котъчихъ старыхъ два, возовъ роботныхъ четыри” 1600 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 298–299]); *котчикъ* ‘маленький екіпаж, коч’ („побралъ … котъчикъ зо всимъ нарядкомъ кованый, справленый за золотыя десет” 1567 р. [цит. за: ІСУМ 15, 61];

іт.: *карета* ‘карета’ („къ тому карета новая безъ ланцуховъ и безъ попоны, рыдванъ старый съ попоною лихою” 1576 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 55]; пор.: [117, с. 122]), *каретка* ‘мала карета, каретка’ („въ возовни рыдванъ новый, рыдванъ старый, каретка на пару коней, … побыли” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 123]);

фр. *берлин, берліна* ‘дорожній екіпаж’ (про цю лексему мова йшла вище).

Типовим для досліджуваного періоду є використання сполук, утворених поєднанням питомого слова і запозиченого на позначення транспортних засобів: *возъ фурманский* („два возы фүрма(нъ)скихъ розминүти мо(г)ли” 1566 р. [ВЛС, 84 зв.]); *возъ буксованый* / *букшованый* / *бошованый* < *букса / букша* ‘дерев’яна або залізна втулка в колесі; обруч, обідок’ < нвн. Büchse ‘втулка, букса, бляшанка, банка (для збирання грошей)’ [ЕСУМ 1, 288] („во(з) бошованы(и) кованы(и)” 1595 р. [ЛНБ, 5 II 4048, 90], „Возъ кошоватый, букшованый, кола шанелями набитые” 1624 р. [Книга Гродская Луцкая, 23 л.], „возъ буксованый за золотыхъ три” 1619 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 404]); *возъ котчий* („сукно чирвоное … до воза котчого” 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 350]); *возъ крамный* < *крамъ* ‘крам, крамниця; товар’ < стп. kram < свн. krām(e) [ІСУМ 15, 79] („а Почаєвѣ … берутъ з мещанъ ѡт воза крамного по два гроши” 1545 р. [Витяг з ревізії Кременецького замку: ТУВН, 71]); *возъ скарбный* < *скарбъ* ‘скарб, приховане багатство’ < стп. skarb < двн. scerf ‘монета’ [ЕСУМ 5, 265] („кнѧ(з) ку(р)пски(и) взѧ(л) … во(з) дє(и) ска(р)бны(и)” 1578 р. [ЖКК, I, 133]); *возъ триумфалный* < *триумфъ* ‘видатний, блискучий успіх, перемога; торжество’ < лат. triumphus ‘урочистий вступ у Рим полководця і його армії після переможного закінчення війни’ [ЕСУМ 5, 646] („Ѣздили на возах тріүмфальныхъ; злотомъ, срѣбромъ, и дорогими камєнми приѡздѡблєнныхъ” поч. XVII ст. [Пчела, 51 зв.]). Іншомовні елементи виконують функцію конкретизатора, несуть основне семне навантаження: уточнюють специфіку відповідного транспортного засобу, його призначення, технічні характеристики, особливості використання і т. д.: *возъ фурманский* – ‘вантажний віз’, *возъ буксованый (бошованый)* – ‘віз, який має на кінці осі буксу – втулку в колесі (дозволяє перевозити вантаж певної маси)’, *возъ котчий* – ‘бричка, напіввідкритий віз для перевезення людей’, *возъ крамный* – ‘віз для перевезення товару, краму; торговий

віз’, *возъ скарбный* – ‘віз із накриттям, який використовувався для збирання податків для феодала або для подорожування’, *возъ триумфалный* – ‘тріумфальний віз, колісниця переможця’.

Суттєвах змін у досліджуваний період зазнала і ТГЛ **військова справа**, розбудова якої була зумовлена більше позамовними, ніж мовними, чинниками, зокрема поширення магдебурського права в Польсько-Литовській державі [1030, с. 6], підневільним статусом українців на рідній землі в XVI–XVII ст., на що вказав „Волинський релігійний вільнодумець”: „… той же нынѣ гнѣв божий постиг руси за тое, як тогды жидову, и выдал их тым же ляхом в неволю, що и землю их за неволники мают, же и вѣру их в них кгвалтят” [Волинський 1905, 82], що створило умови для „могутніх козацьких повстань, які показали сучасникам впливовість і державотворчі можливості української козаччини” [381, 2, с. 482]. Кардинальні зміни, які відбулися у військовому будівництві, „поєднання традиційних для запорозького козацтва методів ведення війни і нових форм, характерних не лише для європейського, а й азіатського регіонів, у сер. XVII ст. дало змогу Б. Хмельницькому істотно збагатити скарбницю світового воєнного мистецтва” [986, с. 293]. Рівень озброєння армії та військових утворень був найвагомішим показником розвитку держави досліджуваного періоду. Не стояла осторонь цього процесу й „українська армія доби Національно-визвольної війни середини XVII ст.”, яка найбільше славилася своїм „вогнистим військом”; гетьман Б. Хмельницький постійно наказував своїм полковникам, щоб їхні підрозділи були „… з доброю вогнепальною зброєю” та „… мали свою зброю, стрільбу” [986, с. 313].

У ТГЛ військова справа окреслюються ЛСГ: *назви зброї та її частин*; *військова тактика і стратегія*, *військові дії*; *військове маневрування*; *військове командування та його діяльність*; *військові підрозділи та роди військ, тип військової служби*; *воїн*, *зброєносець*; *організація війська та його побутування*; *військове спорядження*; *атрибути військової влади*, *військові регалії та символіка*; *військові трофеї*; *назви оборонних*, *фортифікаційних споруд*, кожна з яких має різний ступінь наповнення іншомовними елементами [248; 259; 231; 234].

В Україні XVI–XVII ст. використовувалася зброя як місцевого, так і іноземного виробництва, зокрема польського, турецького, іранського, російського, французького, голландського, тому закономірним є насичення ЛСГ **назви зброї та її елементів** запозиченнями, які були перейняті в мову-реципієнт саме в досліджуваний період. Про ступінь поширення зброї в Україні досліджуваного періоду свідчить згадка П. Халебський, який, мандруючи Україною, звернув увагу на „такий звичай”: „… в усіх келіях митрополитових, архимандритових, дияконових, чернецьких побачиш силу-силенну коштовної зброї, а саме: малі алжирські й черкеські рушниці, пістолі, шаблі, луки зі стрілами тощо” [923, с. 140].

Збірне поняття ‘зброя’ / ‘озброєння’ позначалося питомими лексемами: *оружже* (> *оружный*, *оружно*), *оруженье*, *оруддє*, *железо* („ѡ вывожжє(н)є припра(в) воє(н)ны(х) и всѧкого жєлѣза до зє(м)ли нєприятє(л)скоє” 1566 р. [ВЛС, 38]; „В тую раду ити пѣшо, безъ всякого оружжа” [Летопись Самовидца, 74], „зъ рознымъ оруженьемъ, войне належачимъ, … мене дей въ кильи моей съ полгаковъ мало не ростреляли” [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 1, 391–392], „Корчевски(и) … з ро(з)нымъ ѡру(д)ємъ и бро(н)ми, во(и)не належачо(и), то е(ст) з ручница(ми), з лука(ми), сага(и)даками, рогатинами, конно, збро(и)но наехавши моцно … на властныи кгру(нт) мои” [АЖМУ, 96], „кгвалтовне и оружъно зъ стрелбою наслалесь” [ТУВН, 297]). Як свідчать писемні пам’ятки Волині, вживалися різні форми: *ѡруддє* (1584 р.), *оружно* (1632 р.), *ѡружє* (1650 р.) – Житомирщина, *оруженье* – Луцьк (1593 р.). Запозичення доповнили цю мікрогрупу лексем, зокрема: лат. *армата* (*аръмата*, *гармата*, *гаръмата*) („… с пулгаками, шаблями и и(н)шою а(р)матою … кгва(л)то(в)не наеха(л) …” 1605 р. [ДМВН, 60]) та герм. *риштунокъ* („Монтвиль обозъ зъ колесами скрипячими поставилъ без зброи и панцеровъ, бо еще того риштунку Жомоидь не знали” 1656 р. [Рукописный хронограф, 466]. „Козаки зъ обозовъ своихъ противу Поляковъ на румакахъ добрихъ и въ шатахъ при риштункахъ дорогихъ, школу рицерскую на подивлене и послѣднiй страхъ Ляхомъ отправовали” [Летопись Грабянки, 54]).

Серед **назв вогнепальної зброї, її складників та супровідних елементів** пам’ятками засвідчено ряд питомих лексем, зокрема:

різновиди рушниць у пам'ятках представлені лексемами: *пѣщалъ* 'пищаль, вид гвинтівки' („… мнѣ пѣщалъ татарскую … подарилъ" [Дневник Марковича, 1, 307]), *пулгакъ* 'коротка гаківниця, мушкет зі штиком' („Пулгак коштовал десет золотых" [АБМУ, 9]), *кобыла* '(вид вогнепальної зброї) кобила' („На завтрє знову нѣмцѣ шту(р)мовали … кулѣ с кобилъ на ц҃рковъ падали" або „теды насланцы … // … ударивши въ бубонъ, учинивши окрикъ, съ кобылъ стрелятъ и волатъ … почали" [Львівський літопис, 169]); *коза* '(вид вогнепальної зброї) коза' („гако(в)ни(ц) три(д)ца(т) осмъ двє с ни(х) бє(з) кѵ(р)ко(в), а три(д)ца(т) мєжи ними побо(л)ши(х) козами зову(т)" [цит. за: ІСУМ 14, 163]); у „Лѣтописі Грабянки" зафіксована лексема *самопалъ* 'гладкоствольна рушниця в козаків, що заряджалася через дуло' [ІУМЛФ, 499]; *стрелба (стрѣлба)* 'вогнепальна зброя, заряд'; *кий* '(вид вогнепальної ручної зброї) кий, дрюк';

на позначення вогнепальної зброї великого калібру (та її допоміжних елементів) засвідчені лексеми: *инорозъ* '(вид гармати) єдиноріг' [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 97]; *снастъ* 'гармата; остов, основна частина гармати' [цит. за: МСТ 2, 337]; *колода* „(станок для ствола гармати) лафет" [ОЛЗ, 157 зв.];

супровідні елементи вогнепальної зброї позначалися лексемами: *сіканка* 'січене залізо для заряджання рушниць', *дробъ* 'тс.' 1743 р. [ІУМЛФ, 500];

складники вогнепальної зброї: *кресъ* '(затвор у вогнепальної зброї, механізм для видобування іскри за допомогою кременя) кресало', *натравка* 'поличка (заглиблення у кремневій рушниці, куди насипали порох)';

лексеми на позначення дії – користування зброєю: *стрелене* 'постріл', *выстрелъ* 'постріл' (*выстрѣлити*, *выстрѣлѧти*), *застрелити* 'застрілити, вбити', *устрелити* 'влучити стрілою, кулею', *отстрѣліовати* 'відстрелювати, відбивати', *шпиляти* 'стріляти'.

Розширенню цієї ЛСГ сприяло переймання запозичень, серед яких переважають:

пол.: *гаковица* (*гаковниця*, *гаковьница*, *гакивница*) 'рід довгої важкої на дерев'яній підставці рушниці, що вживалася по фортецях і закріплювалася гаком до землі' ("И сь тыхь пенязей казали есмо имъ … гаковницы, и порохи, и иные потребы

ку оборонѣ местской справовати” 1529 р. [РЕА, 1, 167]). Фіксація цього запозичення в українських писемних пам’ятках пізнішої доби („та(м) же єдни били козаки, а другїи дьлъ щона(и) бо(л)ши(х) три взяли, и гаковни(ц) // двь и в сво(и) обо(з) впровадили.” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 168–169]) та часте вживання в писемних джерелах XVI–XVII ст. деривата *гаковничный* ‘призначений для гаківниці’ („Куль гако(в)ничъныхъ жєлєзныхъ сви(н)цомъ обълитыхъ двєстє” 1552 р. [ОКЗ, 36 зв.], „Пороху пушє(ч)но(г) с чотыри рєшота, пороху гако(в)ни(ч)но(г) бочє(ч)ка” 1616 р. [ООЗ, 1 зв.]) свідчить про поширення цієї реалії в житті українців досліджуваного періоду; *бардабушка* ‘гаркебуз, аркебуз’ („Одного полгака … коротеого, товстого, яко бы къшталтом бардабушки, ложе оправлено, позычил ми пан Микита Ощовский” 1583 р. [АрхЮЗР, Ч, 8, т. 3, 404]); *дѣло* ‘вогнепальна зброя великого калібру, гармата’ („Порохѵ до дєлъ до гаковъницъ до рѵчъницъ ωдного до всєє стрє(ль)бы …” 1552 р. [ОКрЗ, 148], „… з дєлы, з гаковни(ц)ами, и з ручница(ми), и з и(н)шою многою стрε(л)бою и ωру(ж)ε(м), во(и)нε належачо(и), ко(н)но и збро(и)но … наεхавши мо(ц)но … на имε(н)ε жоны моεε … з дєлъ, з гаковни(ц) стрεляли …” 1584 р. [АЖМУ, 100–101]); *дѣлный* ‘(призначений для гармати) гарматний’ („Порогѵ пѵшечного або дєльного польчєтвєрты бочки” 1552 р. [ОЧЗ, 7]); пол. (з лат.) *аппаратъ* („... чого всего места поблизшые украшенные такъ его королевское милости, яко панские и шляхецъкие, през додаваня апъпаратов военъных, бунтовъ и рад таемъныхъ чыненя, ребелизантом козаком помоцю были” 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 426]); *курокъ* ‘(частина ударного механізму в ручній вогнепальній зброї) курок; (фігура мішень у вигляді півника; пристрій для стрижні, що служить для напрямку вітру) флюгер’ („межи тыми гаковъницами в некоторы(х) куръковъ нетъ” 1552 р. [ОЛЗ, 160]). Зауважимо, що процес збагачення полонізмами цієї ЛСГ продовжився в І пол. XVIII ст.: *фузѣя* ‘рушниця’ [МСТ 2, 457], ‘різновид флінти’ [ІУМЛФ, 500], ‘старовинна рушниця з кременем’ [ЕСУМ 6, 136] („Слюсаръ … принюсъ 2 фузѣя, чили ручницѣ” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, І, 233]); *ґвѣнтувка*, *гвинтовка*, *винтовка* ‘гвінтова рушниця, що була поширена в Росії, а згодом і серед козаків’ („КгвѣтувокЬ осмь” 1720 р. [ЛСВ, IV, 115]); *ґліоть* ‘січене

залізо' („Ханского забито сестренца кгліотомъ желѣзнымъ" поч. XVIII ст. [ІСУЯ, 644]);

герм.: *аркабузъ* (*гаркабузъ*, *гаръкабузъ*) 'ручна зброя без багнету з монтовим запалом, яка заряджалася з дула' („... а князь дєй Ярославъ гаркабузомъ Жєлєха мєжи очи на голову вдарилъ" 1564 р. [ALSS, VI, 250]); нім. *шротъ* 'свинцеві кулі' („Въ томъ городку арматъ желѣзнихъ дванадцать штукъ, а шесть такихъ, що шротомъ стрѣляютъ" 1720 р. [ЛСВ, III, 448]); *ладунокъ* '(пучок паперу для забивання набою в ручну вогнепальну зброю) пиж' („што колвекъ папиров было, теды на ладунки поризали" 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 236]) *куля* 'куля, ядро (снаряд для стрільби)' („з гаркабүза чотырма күлѧми пострєлилъ" 1565 р. [ALSS, VI, 276]);

чес.: *ручница*, *рушница* 'рушниця, різновид легкої, ручної гаківниці' (див.: *ручничый*) („с … помо(ч)никами своими с приложоными ку(р)ками до ручницы впа(д)лъ" 1605 р. [ДМВН, 60]);

лат.: *армата* 'гармата' („тєды всѣночу з ωбозѹ без потички в чω(м) хто мо(г) … и гдє хто мо(г) а(р)мату, ωрүжїя, и добра всѣ зоставивши үтєкли" сер. XVII ст. [Львівський літопис, 179]);

фр.: *карабинъ* 'вид ручної вогнепальної зброї, карабін' („… у ных в способъ мыта взялъ … у Тимоша // Дорошенка – кордъ …, у Ждана Федоренъка – лукъ зъ сагаидаком …, у Петра Сторожа – карабинъ …" 1628 р. [ТУВН, 285]);

іт.: *мушкетъ* 'рушниця з гнотовим затвором' (1609 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 365], 1624 р. [АрхЮЗР, Ч, 3, т. 1, 278], 1696 р. [АП, 112]), *мушкетовъница* 'якась (?) річ, пов'язана з мушкетом' (1618 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 261]); іт. (з лат.) *граната*, *гранатъ* 'заряд у вигляді кулі, начинений порохом, смолою, який метали гарматою чи вручну на ворожу ціль' („метаніемъ страшнихъ гранатовъ" 1677 р. [АЮЗР, XIII, 366]).

Серед холодної зброї в козаків головною була шабля (меч), яка цінувалася як найпочесніший вид зброї [986, с. 314], як „чесне оружжя" [159, с. 97]; також поширення набули кинджали, сокири-чекани, келепи, бойові коси та серпи, списи, також використовували дерев'яні ціпи і палиці, булави-колотушки [986, с. 314; 1017, 1, с. 210].

Лексико-семантична підгрупа (далі в тексті – ЛСПГ) **назви холодної зброї, її складники та супровідні елементи** в писемних джерелах XVI–XVII ст. широко представлена питомими лексемами: *мунтянъ* ‘шабля’ („Мунтянъ на аксамитѣ червономъ въ сребро злоцѣсто зъ туркусами оправный” [ЛСВ, IV, 114]), *ганчаръ* ‘вузький прямий меч із довгим гранованим клинком’ („Ганчары … золотом ѡправленые с каменем” [ALSS, VI, 214]), *пѣрначъ* ‘холодна зброя, яка мала насаджену на рукоятку металеву головку з гострими виступами’ („Пѣрначъ полковничій” [ЛСВ, III, 21]), *куша* ‘(різновид лука) самостріл’ ([ВЛС, 50 зв.]), *кий* ‘(вид холодної зброї) кий, дрюк’ ([АЖМУ, 86]), *площикъ* ‘железко, накінечник у стріли’ („Стрѣли великіе с площиками широкими” [Летопись Самовидца, 88]), *остре* ‘накінечник’ („… додаваютъ же кшталтовъ и на сагайдаки и на сагайдачные остра и кульбаки” [ВКЗ, 209]); на позначення поняття ‘спис’ засвідчені лексеми: *рогатина* („Зъ рогатыною на вартѣ стой” [АЮЗР, II, 190]), *волочнѧ* (*волучня*) ‘різновид списа з довгим деревцем, піка’ („… волүчнєю ѡкрүтнє пробилъ” [Кроникъ, 401]), *обухъ* ([Летопись Грабянки, 20]).

Поповнили цю ЛСПГ запозичення, серед яких переважають тюркізми та полонізми, що пояснюється складними політичними стосунками України з Османською державою та Річчю Посполитою. Так, серед тюркізмів у писемних джерелах XVI–XVII ст. були поширеними: тур. (з ар.) *кинджал*, *ганджар* ‘холодна зброя, кинджал’ засвідчений у багатьох мовах Євразії [294, с. 166]; тюрк. *кончеръ* ‘різновид кинджала, який мав довгий вузький клинок’ („… товары(ш) воите(х) пе(ш)ко на ѡсмъ кони на не(м) … шиша(к) шабля ко(н)че(р) га(р)кабу(з)” 1567 р. [цит. за: ІСУМ 14, 250]). Зауважимо, що сама реалія хоч і була схожа на важкий довгий меч, однак ототожнювати їх не варто, пор.: „взѧто па(н)цыро(в) ͡в … ручни(ц) ͡в ку(н)черъ ме(ч)” 1571 р. [ЛНБ 103, 15/Іс, 1855, 1]; тур. *келеп* ‘старовинна ручна зброя, молот з довгим держаком’. Опис цієї реалії знаходимо у Д. І. Яворницького: „Це ручна зброя, яка складалася з дерев’яної ручки, завдовжки майже один метр; на одному кінці ручки був молоток, з одного боку з гострим обушком, а з другого – гостре довге лезо. На другому кінці дерев’яної ручки були зроблені дві дірочки на петлю, за допомогою якої келеп надягався на руку, а

можливо, й прикріплювався до сідла” [1017, 1, с. 219] („обухами били и келепами перси зьгнетли” 1643 р. [АЮЗР, І, VІ, 987], „пограбили … рожновъ чтыри желизныхъ, келепъ двѣ, секачовъ два” 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 137]); перс. *кестень, кистень* ‘різновид холодної зброї, гиря на ремінці’ П. П. Білецький-Носенко вважав синонімом слова *келеп* [БНС, 184] („… огледалъ есми, на возехъ привезеныхъ изъ Шерщеневъ, ранныхъ … старыхъ и молодыхъ людей, … побитыхъ кистенями, шаблями …” 1611 р. [ІСУМ 14, 103]); тур. *балта* ‘сокира, насаджена на довгий держак, діал. балта’ („… тыхъ всих верхуменованыхъ студентов своихъ оружно, с кордами, шаблями и балтами для взятя … и з школы брацкое выправили” 1627 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 593]); тур. *кобур* (*кубур, кобура*) ‘шкіряний футляр на пістолет’, Д. І. Яворницький зауважував, що „кожний козак мав при собі чотири пістолі, причому два з них він носив за поясом, а два в кобурах, зроблених зі шкіри і пришитих всередині до шароварів” [1017, 1, с. 216]; тат. *ковчанъ* ‘колчан, сагайдак, футляр для стріл’ уперше зафіксовано в писемній пам’ятці „Оружіе и ратный доспѣхъ царя Бориса Ѳедоровича Годунова на рукописи Архива Оружейной палаты № 665” (1589 р.): „Кругомъ налучи и колчана каимы набиваны серебряны … на колчанѣ кругъ болшова пляща … да у колчана чепь серебряна золочена на вертлугѣхъ, звончата” [Срезн. І, 1259], фіксується ця лексема і в пізніших писемних пам’ятках: „Тγлъ: Сагайдакъ, ковчанъ длѧ стрѣлъ” 1627 р. [ЛБ, 134]; тюрк. *сагайдак* (*сайдак*) ‘дерев’яний футляр для стріл’, уперше засвідчено в „Литовській метриці” 1616 р.: „сагайдак з луком турский”.

Доповнюють цю ЛСПГ запозичення з польської мови, деякі з яких виступали синонімами до тюркізмів, зокрема: пол. (з іт.) *пуйналъ* (*пувналъ*) ‘кинджал’: „Ся … съ пуйналми на королѣ помазанци Божіи порываютъ” 1597–1599 рр. [Апокрисис 1882, 1284]; *ґротъ (кгроть, гротъ)* ‘спис’, ‘накінечник списа; дротик’ [117, с. 69–70; див. також: SP 8, 152], *ґротокъ* ‘невеликий спис’ („... а гаковници и ручници, … кнегиня ее милость Дмитровая Буремъская побрала шпись // зъ кгротомъ и пропорь” 1572 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 239–240]); *шефелинъ* ‘спис’ (1656 р. [Рукописный хронограф, 35]); *ощепъ* ‘тс.’ (1599 р. [АЮЗР, ІІ, 4]); *спись* ‘тс.’ (XVII ст. [Летопись Грабянки, 20]); *желязко* ‘залізний накінечник на стрілі або списі’ („… з луку в

самый крыжъ з боку левого шкодливе … пострелилъ, же ажъ желязко въ самой кости в немъ зостати мусело” 1643 р. [КМПМ, II, 268]); пол. (або мад.) *веленъсъ* ‘різновид опанчі, якою військові прикривали зброю’ („…меновите взято … // рыштүнъкү до во(и)ны належачого то естъ … веленъсовъ шестъ” 1635 р. [цит. за: ІСУМ 3, 209]).

Серед назв холодної зброї, її складників та супровідних елементів менш представлені запозичення з інших мов, зокрема: герм.: *шабелтасъ* ‘шашка’ 1627 р. [ЛБ, 204]; *болтъ* ‘спис, ратище’ (1627 р. [ЛБ, 107, 153]); *галабартъ* ‘ратище з сокирою на кінці – алебарда’ („Ѡрүжіє: Мѣчъ, … волочнѧ, ощѣ(п), галѧбар(т), рогатин(а)” 1627 р. [ЛБ, 153]); фр. *бандолетъ* ‘палаш’ („тамъ же одняли протестуючому банъдолетъ” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 229]), а також ‘пас до палаша’ („Тилко-м бѣгучи през лѣс, за хащ зачапался, Обернуся взад, аж мнѣ бандолет урвался” сер. XVII ст. [УП, 333]); гр. *килефъ* ‘(бойова сокира) кайло’ („... з ро(з)ными бронями, шпадами и рапирами, и килефами напа(д)ши ...” 1638 р. [ТУВН, 309]); іт. *дарда* ‘спис на дерев’яному держаку, дарда’ („… то естъ зъ шефелинами, зъ списами, зъ дардами // зъ рогатинами … безъобронного чоловѣка … збили” 1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 142–143]). Писемні пам’ятки XVIII ст. також засвідчили розбудову цієї групи лексики: стп. (з іт.) *шпада* ‘шпага’ (1717–1734 рр. [Дневник Марковича, I, 320]); пол. *тилецъ* ‘тупа сторона гострої зброї’ (поч. XVIII ст. [МСТ 2, 391]).

У військовій справі використовували і невласне зброю, яка в писемних джерелах представлена тюрк.: *канчук* ‘різновид батога, нагайка’, яке у джерелах засвідчене з XVII ст. Г. І. Халимоненко висловив гіпотезу про запозичення цього терміна в українську мову ще в княжу добу [926, с. 98], хоча писемні джерела XI–XV ст. цю лексему не засвідчують („ударил канчуком по голові” 1638 р. [Універсал Остряницы, 293], „подпиліи Дорошенкови … полкѡ̑вники ехали, теди з них … устремился з канчуком” [ЛСВ, II, 338]); *карбач* ‘тс.’ („вложе ему барбаре у труне и карбач, нехай нас тепер бьет” 1597 р. [АВАК, т. 18, 148]); *басаликъ* ‘нагайка з олов’яним наконечником’ („наших братій … кр(с)гѧтъ и(х) саблѧми, басаликы и нагайками” кін. XVI – поч. XVII ст. [цит. за: ІСУМ 2, 25]); *нагайка* ‘нагайка,

плетений батіг’ („тамъ же его небожчикъ Слуцкий и Ганъский, нагайками и стрычъками збивши … въ дорогу далий до войска Лободина тягнучи …” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 125]); *аркан* ‘довга мотузка із зашморгом на кінці, лассо’ [926, с. 94], яку, за свідченнями Самійла Величка, запорожці використовували як допоміжний засіб у транспортуванні, наприклад, ворожих трупів („… трупи оніе янчарскіе … арканами чепляти, до стременъ клубачнихъ привязовати, и преч з СѢчи виволокати” XVII ст. [ЛСВ, II, 363]), а також для приборкування коней та інших тварин; українські думи засвідчують, що послуговувалися цією споконвічною татарською зброєю і в бою: „ляхів-турків (Богун) стріляв і шабельками рубав, на аркан забирав, в річку Буг їх утопляв” [926, с. 94–95].

Воєнні досягнення козацтва ґрунтувалися не тільки на практичному досвіді, а й докладному ознайомленні з тогочасними працями з історії воєн, див.: [850, с. 31–32; 730]. Ймовірно таке ознайомлення прокладало шлях багатьом іншомовним номінативним одиницям українського лексикону. Різноманіття **військових дій** українського козацтва та найманого війська позначалася в писемних джерелах досліджуваного періоду питомою та запозиченою лексикою [231; 248], серед яких окреслюються ЛСПГ, зокрема:

ЛСПГ **воювати, битися, боротися // війна, бій, боротьба** в досліджуваний період збагатилася полонізмами, окремі з яких сягають німецької мови: *валчити, валчить* ‘боротися, битися; вести воєнні дії, воювати’: „и присягли ему козаки, же вѣчными часы зъ нимъ не валчить” поч. XVII ст. [Київський літопис, 77] (див. також: *звалчити*, *звалчовати* ‘побороти, перебороти, подолати’: „… не пристои(т) γбогого чоловѣка зва(л)чи(т) го(р)ла збави(т)” 1574 р. [ЖКК, II, 281]); *запасництво* ‘боротьба, змагання’ („Борба: валка, запасництво …” [ЛБ, 11]), *запасы* ‘боротьба, змагання’ („довтѣпъ рицерства своего в запасахъ, або силγ свою в ширмѣрствѣ показати мγсѣлъ” сер. XVII ст. [Кас, 69]); *боєвати* ‘точити бій, битися, боротися, воювати’: „всѣ бѣсы на насъ збройне боіовали, жадным способом(ь) шкодити намъ не змогγтъ” 1642 р. [Час. Слово, 278 зв.]; *гарцовати*, *гаръцовати*, *герцовати* ‘битися перед військовим строєм’ [Книга Гродская Луцкая, л. 190]; засвідчені пам’ятками також сполуки питомих лексем і полонізмів: *валку мети* ‘вести (війну), воювати’

(„цѣсар Хрестѧнский з Немцы валку мел и тыи кнѧжата вси … длѧ тое вальки к великомү вбозствү пришли” 1547 р. [ALSS, IV, 527]), *валку поднести* ‘розпочати війну’ („ѧнь … противь … ѡтона цѣсарѧ ва(л)коу по(д)не(с)” кін. XVI – поч. XVII ст. [цит. за: ІСУМ 3, 171]), *валку узнести* ‘виступити війною проти когось’ („Цесаръ … пожитки великие привлащилъ, съ чого костелъ … забоготелъ; еще за то ихъ споможене – потомнимъ цесаромъ валку узнесъ” 1582 р. [Посл. до лат., 1131]); *запасы ходити* ‘боротися’ 1599 р. [ІСУМ 10, 132]; *на гарцъ* (*герцъ*) *выежджати* ‘вести боротьбу, виступати проти ворога’ („А я штоденны(м) зостаю Богомолце(м), … ѡ оно(м) … Панү … Балабанѣ, которы(и) … в волосѣ(х) ше(ст) разъ на Герц выеждаючи, се(д)мы(м) разо(м) за милүю ѡ(т)чизнү свою … полѣ(г)” 1627 р. [МІКСВ, 186]), *выскаковати на герц* ‘ставати до бою’ („… ожидати повеления от бога на дѣло службы его, а не самому без помощи божия выскаковати на герц …” 1605 р. [Виш, 189]).

Аналізовані запозичення в писемних джерелах фіксуються на тлі питомих лексем, які представлені докладніше, зокрема: *рукопашъ* ‘битися в рукопашну’ [Летопись Самовидца, 33], *застановлятися* ‘давати відсіч, боротися, опиратися’ [МІКСВ, 313], *застановливатися* ‘виступати проти когось, ставати до боротьби з кимось, боротися’ [ALSS, III, 342], *заставовати* ‘виступати, боронитися’ [ЧИОНЛ, IV-3, 98], *огрожоватися* ‘чинити спротив, захищатися’ [ПАЛ, 1103], *опертися* ‘виявити спротив’ [Рукописный хронограф, 465], *опиратися* [Боб, 287], *потыкатися* ‘воювати, битися’ [Рад, 39], *спотыкати, споткати, -ся* ‘зустрічати ворога’ [АЮЗР, II, 112], [Летопись Самовидца, 14]; *сточити, точити війну* ‘вести війну’ [ПАЛ, 867]; *битву точити* ‘воювати’ [Львівський літопис, 234]; *зводити битву / звести битву* ‘тс.’ [ІСУМ 11, 117, 107]; *здержати поле* ‘вистояти в битві, утримати за собою поле битви’ [ЛСВ, IV, 39]; *ставити поле* ‘давати бій, воювати, битися’ [Рукописный хронограф, 440].

Збагатилася іншомовними словами мікрогрупа лексем, що номінують поняття ‘бій, сутичка, битва, боротьба’, більшість з яких – пол.: *моцованіе, -нєсѧ* ‘битва, боротьба’ (*моцуватися, моцювати*) [Мл.Сл., 42]; *утарчка* ‘сутичка’ [Летопись Самовидца, 34]; *потычка* ‘сутичка, битва, бій’ [Рукописный хронограф, 200];

боеванье, боіоване ‘битва, боротьба, війна’ [ЛБ, 9, 11, 85]; *валка, валкость, валчѣне, -нье* ‘битва, бій, війна, боротьба’ [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 188; Акты, II, 347; ЛБ, 85, 108]; *запасы* ‘боротьба (змагання)’, *запасництво* ‘боротьба, двобій’ [ЛБ, 9; Мл.Сл., 27]; *бѣджѣнє, -ньє, -нєсѧ* ‘боротьба, битва’: „битва, валка, потычка, оутарчка, вторгнѣнье, моцова(н)е, страдалчество: запасництво, бѣджѣньє” [ЛБ, 106]; *гарцъ, герцъ* ‘битва, початок боротьби, війна, перша сутичка ворогуючих сторін’ [Черниговская летопись, 78] (див. також: *гарцованє* ‘тс.’ [ЛБ, 109]); *звалченє* ‘поборення, захоплення, подужання, подолання’: „а естлибы … презъ неприятельское знищене и звалчене добра оные косътелъные …” 1559 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 68]; доповнює цей ряд запозичень германізм *ширмѣрство* ‘битва, боротьба’: „Борба: валка, запасництво, боєваньє, ширмѣрство” [ЛБ, 11]. Питома лексика на позначення поняття ‘бій, сутичка, битва, боротьба’ у писемних пам’ятках XVI–XVII ст. представлена не так розгалужено, пор.: *битва* ‘сутичка ворожих з’єднань армій, битва, бій’ [ОЛ, 126]; *потреба* ‘битва, бій, військова справа’ [Черниговская летопись, 89]; *росправа* ‘битва, сутичка’ [Рад, 37]; *бой* ‘битва’ [ЛСВ, II, 27]; *бойка* ‘битва’ [Хмільницький літопис, 79]; *опоръ* ‘спротив, відсіч’ [Рукописный хронограф, 445] (див. також: *ѡпор* [ALSS, IV, 388] чи *одпоръ* [ІСУМк]).

Зауважимо, що військові події досліджуваного періоду супроводжувалися діями, націленими на знищення, розгромлення, вигнання супротивника з рідної землі, які описані в пам’ятках кін. XVI–XVII ст. Більшість лексем на позначення цих дій були питомими (*громити* ‘(розбивати, знищувати) громити; (завдавати поразки противникові) громити, розбивати’ (див. також: *погромити*, *отгромлювати*) [ТУВН, 71]; *разити* ‘громити, розбивати’ [Гал, 152]; *побурити* ‘розгромити, знищити; озброїти’ [Рукописный хронограф, 67]; *выстинати* ‘знищити, вимордувати, вирізати, вистинати’ [Львівський літопис, 180]; *знищити* (див.: *знищенє* ‘знищення, руйнування, плюндрування’) [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 168]; *скрушити* ‘роздробити, розбити, розгромити’ [Гал, 25]; *распудити, роспудити* ‘розігнати, вигнати’ [Летопись Самовидца, 37]), а засвідчений у XVII ст. латинізм (*здезоловати* ‘знищити, спустошити’: „а потом сами, кгвалтовне и арматне на двор помененый

наехавшы, все домоство што едно было … здезоловали” 1646 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 366] (див.: *дезоляция* ‘руйнування, нищення’ 1646 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 540])) та полонізми (*длавити* ‘убивати’: „Въ поляхъ дикихъ коло шляховъ Муравскихъ татаръ длавилъ” поч. XVII ст. [Київський літопис, 92]; *дренчити* ‘мучити, катувати’: „козаки … люде дренчыли, били и мучыли” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 260]) лише збагатили її.

Поширеним в українського козацтва та його супротивників було використання засідок, які іноді кардинально вирішували хід подій, шпигування за супротивником. У пам’ятках досліджуваного періоду на позначення поняття ‘засідка’ фіксуються пол.: *засадзка*: „А кгдысе … я(н) ко(з)ло(в)ски(и) с тоею засадзъкою поро(в)на(л) та(м)же е(г) ω(с)кочи(в)ши вколо … // обухами били мо(р)довали” 1643 р. [ЛНБ 5, ІІ 4064, 164–164 зв.] і *сидло*: „Въ невывикляныхъ сидлахъ умотаная (отчизна)” 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1008], „Болеславъ домышлялся, же упалъ въ сидло Руси зрадливое” 1656 р. [Рукописный хронограф, 448]; доповнює цю мікрогрупу лексем герм. *шпиговати, шпѣкговати* ‘шпигувати, вистежувати’: „На твое горло и здоровье шпигуемъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 144], *шпикгирство* ‘шпигування, стеження’: „Никифоръ о шпикгирство естъ обвиненый” 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1304]. У процесі формування мікрогрупи лексем „на означення понять, пов’язаних із розвідувально-сторожовою службою, відбувається поступове переміщення слів із суспільно-політичної та соціально-економічної сфер у військову, а також засвоєння деяких запозичень: *язикъ* (АЗР, 1677, V, 141) – захоплений у полон воїн із табору противника для одержання важливої інформації; *шпигонъ* (с.-в.-н. spëhōn) при спорадично використовуваному рос. *лазутчикъ* (ХТ, 1723, 190; АЮЗР, 1661, V, 96) – розвідник” [ІУМЛФ, 498].

Аналізовані запозичення виступали на тлі питомих лексем *засада, засадка* чи *засажка* ‘приховане місце для неочікуваного нападу на когось; засідка’ [КА, 108; Кроникъ, 150 зв.; ІСУМ 10, 194], *засажоный* ‘який сидить у засідці, прихований, замаскований’ [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 350], *засадити, -ся* ‘влаштувати засідку для підстерігання кого-, чого-небудь, розташувати’ [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 26].

ЛСПГ **нападати, наступати // напад, наступ** об'єднує лексеми, які характеризують наступальні дії українського чи ворожого війська, зокрема запозичення з:

пол. *натирати, натерти* 'наступати, нападати, витісняти' („Козацкое и Татарское войско, когда натерли на пѣхоту и коней возовихъ много побили, мусѣла и езда зъ коней зсѣдати" XVII ст. [ЛСВ, I, 10]); *натарте* 'наступ, напад' („Адинадей поразилъ ω(т) однимъ натартемъ" 1656 р. [Рукописный хронограф, 105]); *перенагабане* 'тс.' („Тихо, без жадного перенагабаня неприятелского, на сю сторону черезъ Днѣпръ перешлисмо" II пол. XVII ст. [АНМ, 42]);

нім. *штурмовати* (див.: *штурмъ*, *штурмовый*) 'штурм, напад' („Облеглъ мѣсто и штурмовалъ до него" 1656 р. [Рукописный хронограф, 200], „Штурмовіе драбини" XVII ст. [ЛСВ, IV, 60], „Турецкимъ штурмомъ отпоръ валечный давали" 1621 р. [ПАЛ, 1111]).

Писемні пам'ятки XVI–XVII ст. зафіксували сполуки, до складу яких входили питомі лексеми та тюрк. *чамбул* 'загін кінноти', зокрема: *чинити чабул* 'нападати' чи *ходити в чамбул* 'тс.': „жоден з подданих Отоманских, а особливо з Татар, аби не чинил чамбулов до Полски" XVII ст. [ЛСВ, II, 382].

На позначення поняття 'наступ, напад' та відповідної дії писемні джерела засвідчили значну кількість питомих лексем, зокрема: *наступовати*, *наступати*, *наступити*, *наступованє* 'наступати', *наступъ*, *наступство* 'наступ, напад, натиск, штурм, підхід' [Летопись Самовидца, 79; ЛСВ, I, 173; ЛСВ, IV, 24]; *рвати* 'наступати, нападати, витісняти' [Черниговская летопись, 76]; *облегти* 'оточити' [Апокрисис, 1526], *окружити* 'оточити' [Різні проповіді, 184 зв.]; *вступний бой* 'наступ' [Боб, 287]; *заточити*, *оточити, обточити* 'обступити що-небудь або кого-небудь з усіх боків, оточити' [Пісня про поразку, 201; Летопись Самовидца, 142; Рад, 53]; *подбѣгъ* 'несподіваний напад' [ЛСВ, III, 118]; *налога* 'напад' (ця лексема відома від 1408 р. [АЮЗР, I, 6]); *находъ* 'напад, нашестя, вторгнення, несподіваний напад' (див.: *нахожене* 'тс.') [ЛСВ, IV, 12]; *облежене*, *обляжене* 'облога' (див.: *облеженецъ* 'обложений, оточений') [Апокрисис, 1526]; *ударити* 'штурмувати, нападати' (див.: *ударення* 'штурм') [Летопись Самовидца, 235].

ЛСПГ **захищати, рятувати, обороняти // захист, порятунок, оборона** об'єднала лексеми на позначення поняття 'захищати, допомагати, рятувати, заступатися, обороняти', серед яких перевагу мають питомі та їх деривати, пор.: *щитити* 'захищати' [Арх.Мот., 8], *щититисѧ* 'тс.' [ЛНБ 5, II 4044, 69] (див.: *щичене* 'захист' [Апокрисис, 1010]), *защитити* 'оборонити, захистити' [ЛА, 182], *защититися* 'захиститися' [ЛНБ 5, II 4044, 69] (див.: *защитъ* 'захист' [Боб, 319; ЛСВ, I, 25]); *заступати* 'захищати, обороняти, захищати, заступатися' [АЮЗР, I, 59] (пор.: *заступити* [ALSS, IV, 285], *заступовати* [ALSS, IV, 142]; див.: *заступъ* 'захист, оборона, заступництво' [ЛСБ, 277, 2], *заступованє* 'тс.' [ВЛС, 9], *заступлене, заступлениє* 'тс.' [ЛСБ, 399]); *обороняти, оборонити* 'захищати' [ЛБ, 50, 106; Мл.Сл., 52; Книга Гродская Луцкая, л. 101] (див.: *оборона* 'захист, оборона, покровительство (захищене місце, укріплення)' [Гал, 96], *оборонѣня* 'захист' [АЮЗР, I, 6]); *отсѣктися* 'оборонятися, захиститися' [ЛСВ, II, 32]; *заховати* 'захистити від небезпеки, врятувати' [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 127]; *покровъ* 'захист, патронацтво' [Летопись Грабянки, 66]; *ослобоженье* 'звільнення' [Мл.Сл., 55]; *отпудити* 'відігнати, прогнати, відбити' [ЛСВ, IV, 62]; *заслонити* 'оборонити, закрити з метою захисту, заслонити, охоронити' [ЛА, 182] (див.: *заслона* 'захист, заслона' [Апокрисис, 1144], *засланяти* 'захищати, оберігати' [Мл.Сл., 28], *засланяючи* [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 185]); *посилковати* 'підкріплювати, підсилювати, допомогати' [Летопись Самовидца, 26] (див.: *посилокъ* 'підкріплення, підмога, допомога' [АЮЗР, I, 148]). Окремі германізми, які потрапили в мову-реципієнт через посередництво польської мови, доповнили цю ЛСПГ: *форитовати* 'підтримувати, захищати' [ПАЛ, 1114], *форитоване, -нье* 'захист, підтримка': „Форитоване унiи" [ПАЛ, 1113]; *рятовати* 'рятувати': „То пакъ подданные мои, збегшися и рятуючи суседов своих, которых на онъ часъ бито и мордовано" 1624 р. [Книга Гродская Луцкая, 364], *ратунокъ, рятунокъ* 'допомога, порятунок': „Закричалъ Товія на товарища своего о ратунокъ" 1656 р. [Рукописный хронограф, 134]), *поратоване, поратованье, поратунокъ* 'порятунок, допомога, захист': „Просити о всенародное поратованье" 1608 р. [Пам, III, 52], „швидко давай поратунку" XVI ст. [Довг., 98].

Місце, де відбувалися військові сутички, позначали в писемних джерелах герм. *пляцъ* ‘поле битви’: „Много барзо Руси полягло на пляцу” 1656 р. [Рукописный хронограф, 452] та питомими лексемами *побоиско* [Рукописный хронограф, 97] і *боєвиско* [ЛБ, 246], які окреслюють ЛСПГ **місце воєнних дій**.

Показником вдалої стратегії очільника війська завжди була і є перемога. Результат військової величі оспіваний у багатьох писемних джерелах досліджуваного періоду, що сприяло розбудові ЛСПГ **здобувати перемогу // перемога**, в якій переважають питомі лексеми, зокрема: *побѣ(ж)дати* ‘перемагати’ [ЛЗ, 71]; *побѣда* ‘перемога’ [ЛСВ, IV, 208]; *зневоляти* ‘перемагати’ [ІСУМ 12, 113]; *звоєвати, звоювати* ‘завоювати, захопити, здобути перемогу’ [Перло, 22]; *загортовати* ‘захоплювати, полонити’ [УЄ Кал., 898]; *звоєвання* ‘перемагання’ [Лѣк, 8].

Доповнив цю мікрогрупу пол. *звитяжити, звитяжати* ‘(вигравати бій, завдавати супротивнику поразки) перемогти, перемагати’: „побѣ(ж)даю, звитѧжаю, зва(л)чую” 1596 р. [ЛЗ, 71], „Жолнѣръ … звытѧживши Непрїѧтелѧ весело триүмфүет” 1637 р. [УЄ Кал., 138], який мав ряд дериватів: *звитяжитися, звитѧжатися*: „Любо му Русь мужне отпирала, еднакъ перевѣтяжилъ ихъ Болеславъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 433]; *звитяженє* сер. XVII ст. [Кас, 36 зв.]; *звитяжство* 1596 р. [ЛЗ, 86]; *звитяжистый, звитѧжный* 1627 р. [ЛБ, 176].

Як перемогу можна кваліфікувати і процес підкорення війська противника, тому до цієї мікрогрупи лексем ми зараховуємо германізм, який позначав дію ‘підкорити, покорити, скорити’ – *зголдовати* (історію розвитку і реципіювання дериваційного гнізда *голдовати* див.: Розділ V., а походження – Таблиця 1. Час запозичування лексеми *голдовати* та її дериватів).

Опис військових подій у писемних пам’ятках супроводжувався згадками і про невдачі, поразки на полі бою, які передавалися як питомими лексемами (*рострухъ* [ППС, 75]), *поражка*, *поразка* [Рукописный хронограф, 60; Летопись Самовидца, 118]), так і пол. *клѧска* ‘поразка’: „Враждаюсѧ: Шкодүю, оукрівженій, клѧскү, поражкү маю” 1627 р. [ЛБ, 18] і пол. *шванковати* ‘зазанавати невдачі, поразки’ („На всѣхъ потребахъ турки шванковали” XVIII ст. [Летопись Самовидца, 159]). Ці

лексеми (а також питома *погинути* 'загинути' 1656 р. [Рукописный хронограф, 34]) утворюють ЛСПГ **зазнати поразки // поразка.**

Поширеними в писемних пам'ятках XVI–XVII ст. були питомі лексеми, які позначали поняття 'перемир'я, мир', зокрема: *примире* [Черниговская летопись, 77], *примирье* [ПАЛ, 636; Боб, 295], *примирокъ* [ЛСВ, ІІІ, 174] (див.: *примирный* 'мирний' [ЛСВ, ІІ, 104]), а також 'відступ, повернення' та дій пов'язаних із цим процесом: *уступовати*, *уступити*, *отступити* (> *отступованье*) [ЛСВ, І, 328; ЛСВ, ІІ, 19] та *оттягнути* [Черниговская летопись, 76]. Ці лексеми окреслили ЛСПГ **припиняти воєнні дії // перемир'я, мир**, у якій нами не виявлено іншомовних елементів.

Зауважимо, що війни, які точилися в досліджуваний період у світі, не були позбавлені й аморальних вчинків, серед яких чи не найганебнішим вважалася зрада, перехід на бік ворога. Лексеми на позначення поняття 'зрада' часто трапляються в пам'ятках різних жанрів, що дає підстави згрупувати їх у ЛСПГ **оцінка військових дій (зрада)**. На тлі питомих *передатися* 'перейти на чиюсь сторону' [ЛСВ, IV, 8], *перемовляти* 'переманювати воїнів' [Летопись Самовидца, 220], *зрадити* 'учинити підступно, зрадити' [ПЄ, 317], *зрада* 'підступ, зрада' [УЄ Трост., 82] (див.: *зраджати*, *израдити*, *изражати*, *зрадецки*, *зрадецкий*, *зрадецко*) продовжує використовуватися пол. *здрада* '(перехід на бік ворга) зрада', який перейшов із попереднього періоду (1448 р. [ССУМ 1, 408]): „… же войско Запорозъское лекъце важилъ и о здраде его мыслилъ" 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 127]. Дериваційний розвиток цього запозичення в досліджуваний період свідчить про поширення іншомовного слова в мові-реципієнті: *здражоватії* 1556–1561 рр. [ПЄ, 101 зв.], *здрадзатъ* 1580 р. [ЖКК, І, 186], *здрадливе* 1584 р. [АЖМУ, 117–118], *здрадецке* 1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 476–477], *здрайчиная* поч. XVII ст. [Різні проповіді, 92 зв.–93], *здрадецкий* 1604 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 495], *здрадецко* 1611 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 160], *здрадливший* 1614 р. [ІСУМ 11, 205], *здрадливый* 1619 р. [Гав, 20], *здражѣньє* 1627 р. [ЛБ, 57], *здрадити* 1637 р. [УЄ Кал., 430], *здрадливость* 1642 р. [Час. Слово, 267], *здрадецство* 1646 р. [Єνχологіωн, 937].

ЛСГ **військове маневрування** в писемних джерелах досліджуваного періоду представлена запозиченнями з:

стп.: *вышпѣговати* ‘вислідити, напасти на слід’ („Онъ заразъ послалъ мене и другого хлопца Марцинка, абысьмы того попа вышпекговали” 1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 237]), *вышпѣґованє* ‘слідкування, вистежування’(„чинѧчїи Вы(ш)пѣгова(н)ѧ” 1627 р. [ЛБ, 182]); *осочити* ‘обійти, оточити’ („А што ся дотычетъ звѣру въ его имѣни, то люди его маютъ осочити и дати вѣдомо въ замокъ старостѣ нашому” 1524 р. [АЮЗР, І, 66]);

фр.: *маршъ* ‘похід, ритмічна хода в строю’ („Андрей Марковичъ маршъ свой восприняль зъ Ромна въ крѣпость св. Креста” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, І, 12]); фр. (з лат.) *пасъ* ‘прохід війська’ („Войска полскіе стояли на пасахъ отъ Камянца тое лѣто” XVII ст. [Летопись Самовидца, 162] або „Всѣ шляхи и всѣ паси Полякамъ до Полски позаступовивали” XVII ст. [ЛСВ, І, 150]);

лат. *експедиция* ‘воєнний похід’ („кгды гултае козацтво, подъ претекстомъ истя на експедыцыю Московскую, … своволъне купы збирали, … // … Украину, Полисе и Литву одно сплюндровали” 1618 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 210–211]); *конюровати* ‘вступити у змову, змовитися’ („во(и)ско по(л)ское ква(р)цяное, которое на козаки было пошло скоро на весну, на украѣну, Богда(н) Хме(л)ницкий з реестровыми козаками ребе(л)лѣзовавши и з о(р)дою ко(н)юровавши татарскою, по(д) Жо(л)тыми водами збили …” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 179]).

Іншомовні лексеми в пам’ятках виступали на тлі питомих: *тягнене, -нне* ‘марш, похід, перехід’: „Видъ часъ тягнення войскового” [АПС, 184], *переборъ* ‘переміщення, перехід’ [ЛСВ, IV, 24], *єханє* ‘виїзд у похід, виступ’ (див.: *єхати* ‘відправлятися у похід, вирушати, їхати’) [ВЛС, 57 зв.–58], *передобити* ‘перейти, переправитися’ [Рукописный хронограф, 167], *переправити* ‘переправити, перейти’ [Летопись Самовидца, 10], *залечі* ‘зайняти певні позиції, розташуватися’ [МИВР, 322].

Писемні джерела української мови свідчать про наявність чіткої військової організації в Україні XV ст., а відтак і системи відповідної термінології (про структуру керівництва Запорозького війська докладніше див.: [986, с. 309]; про

структуру війська Кримського ханства див.: [942, I, с. 215–216]). Рангова військова термінологія як питома, так і запозичена збережена в староукраїнських писемних пам'ятках різних жанрів. Серед запозичень у ЛСГ **військові чини** переважають:

герм.: герм. (з лат.) *комисаръ* 'особа, в обов'язки якої входило наглядати за продовольчим постачанням, завідувати скарбом' („И комисарѢ Полскіе вмѢсто Гетмановъ козацкихъ уставлени бляху …" [ЛСВ, I, 25]; „протестансъ … уходячи до войска коронъного, а потом зъехавшысе зъ их милостю паны коммисарами … на комъмиссию з ребелълизанътами запорозкими зазначоные и посланые были, и од нихъ … запудили на Вислу" 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 403]); *салдат* / *салъдат* 'воїн, солдат' („тую шапку … в … са(л)дата полку Яблоневского позналъ" 1656 р. [ЛРК, 71]); *пушкаръ* 'пушкар, канонір' (1720 р. [ЛСВ, IV, 276]); *шпикгъ, шпѣгь* 'шпигун, диверсант' („Поляки чрезъ своихъ шпиговъ не вибадалися о иномъ противъ себе военномъ Хмелницкого замислу" 1720 р. [ЛСВ, I, 44]); *полковникъ* 'полковник; начальник, правитель полкової області, що обирався полковою радою відкритим голосуванням і затверджувався гетьманським універсалом; командир полку' („Весполъ с повковниками нашими Белоцерковскимъ або Киевскимъ" 1650 р. [Пам, II, 581]). Існує думка щодо польської генези останнього слова (pułkownik), яке спочатку (у XVI ст.) і позначало 'командира іноземних військ' [840, с. 260–262]. „Починаючи з XVII ст. слово *полковник* має семантичні відмінності в російській та українській мовах. Якщо в Росії слово *полковник* почало широко вживатися з XVII ст. для означення командира піхотного, рейтарського та драгунського полків, то в Україні в цей час аналізована лексема позначала командуючого військовим округом, тобто була зв'язана з поняттям адміністративно-територіальної одиниці (козацькі полки в Україні, сформовані Б. Хмельницьким, називалися за містами – центрами військових округів: Полтавський, Миргородський та ін. – і складалися в середньому з 3–5 тисяч козаків)" [814, с. 87];

тюрк.: *джура* 'зброєносець; слуга при війську' („Кто виправуется на войну, неузброивши себе молитвою стою, таковий ляда джуры непріятелского страхается" 1571 р. [ІСУЯ, 708]). Д. І. Яворницький описав функції джури: „У Запоріжжі кошовий отаман мав „при боці", особливо на час воєнних походів, 30–50 слуг, що

виконували обов'язки ад'ютантів при „власній" особі кошового – то були так звані молодики, джури або хлопці, слуги-товариші – виконавці такої самої ролі, яку сповняли пажі при поважній особі котрогось лицаря. В період війни 1769 року в козацьких реєстрах налічувалося кілька молодиків „при панові кошовому"" [1016, с. 226]; *осавул / осавула* (*ясаул, ясавул, асавул, асаул, есаул, осаул, осаула, савул, савула, асаулъ, ясаулъ*) 'козацький офіцер, ад'ютант отамана' („жаловал нам сотник ясаула … и козаков" 1590 р. [АС, І, 179], „Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, ататманомъ и всему зацному и презнаменитому воиску Запорозскому ласка отъ Бога вседержителя …" поч. XVII ст. [Київський літопис, 88–89]). Коло обов'язків цієї службової особи і водночас офіцерського чину в козацьких військах описав Д. І. Яворницький та Б. Д. Грінченко: „Військовий осавула стежив за порядком та статечною поведінкою козаків у мирний час у Січі й у воєнну годину у таборі; стежив за виконанням судового припису; дбав про харчі на випадок війни; захищав інтереси війська на кордоні; висилався наперед війська для розвідки про ворога; стежив за ходом бою й допомагав то одним підрозділам війська, то іншим у найскрутнішу мить … Мемуаристи та історики називають його „прадавнім архонтом афінським", правою рукою та правим оком кошового і порівнюють його чин з чином міністра поліції, генерал-ад'ютанта при фельдмаршалі" [1017, 1, с. 179]. Крім того, осавула виконував ще й суто цивільні або напівцивільні функції: 'виборна службова особа, що посідала одну з адміністративно-військових посад', 'сторож міського магістрату', 'особа, що виконувала при магістраті поліцейські обов'язки', 'прикажчик у поміщицькому маєтку' [ГС 3, 65]; *сердюкъ* 'солдат найманої козацької піхоти, що виконував сторожові функції' (див.: *сердюцкій, серденята*) виник „замість давньоруської *пешьци*" [ІУМЛФ, 497] („Пѣхота козацкая, сердюки, гребѣ до ночи боронили" 1720 р. [ЛСВ, 145], „… маючи у дворахъ своихъ … сторожу сердюцкую" 1720 р. [ЛСВ, 170], „его тутъ же в обозѣ переняла пѣхота, а у нихъ называютъ ихъ серденята, и тѣ серденята й убили" 1669 р. [АЮЗР, VIII, 231]); *сайдакеръ* 'солдат, озброєний луком і стрілами' („Военныхъ мушкетеровъ и сайдакеровъ на осмъ тисячъ з лишкомъ" XVII ст. [ЛСВ, І, 53]);

пол.: *ротмістр* ‘офіцерський чин у кавалерії’ („чотыри сафяны жо(л)тые пана ро(т)мистровы” 1584 р. [АЖМУ, 119]); *єнерал* ‘титул деяких старост і воєвод’ („а што мови(т) сторона и(ж) нє вєдає(т) єстли то(т) єнера(л) шля(х)тичо(м) ѡсєлі(м) є(ст): ѡ тоє єстли кому надобє γ нє(г) сє самого доведає(т)” 1635 р. [ІСУМ 9, 94]); *конфедератъ* ‘(член тимчасового військово-політичного союзу шляхти) конфедерат’ („филон(т) стрыбы(л) чашни(к) и побо(р)ца воево(д)ства киє(в)ско(г) ѡ(з)на(и)мую … (и)ж ми досы(т) γчини(л) … на доплачє(н)є пано(м) жо(л)нєро(м) ко(н)фєдєрато(м) єго м(л) па(н) ва(в)ринє(ц) кграбя з має(т)ностє(и) свои(х)” 1614 р. [ЛНБ 5, ІІІ 4054, 63]); *драбъ* ‘піший воїн, зброєносець’ (див.: *драбский* ‘жовнірський, воїнський’, *драбоваѧ* ‘дружина пішого воїна, зброєносця’): „Нижли теперъ драби замкγ стерегγтъ” 1552 р. [ОЧЗ, 37 зв.]; *драґанъ* (див.: *драґанский* ‘драгунський’ 1643 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 535]) ‘драгун’ („до мєнє … ѡбли(ч)нє пришє(д)ши … даракганє и по(д)даные з сєла Станишо(в)ки …” 1650 р. [ДМВН, 198]); *лазука* ‘розвідник’ („по(д)стєрѣгаючи єго послали за нимъ лазукы” 1556–1561 рр. [ПЄ, 310 зв.]); *жолдакъ* ‘найманий солдат, який отримував плату за службу – жолд’ (див.: *жолдовати* ‘служити у війську за певну плату’): „занеслъ протестацию, противко … капитанови, албо рачей поручникови тогожъ пана пулковника, дракганскому и зъ нымъ будучимъ дракганомъ, жолъдатомъ” 1645 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 391]; пол. (< свн.) *галабартникъ* ‘воїн, озброєний у алебарду’ („… жадныхъ галѧбартниковъ” 1637 р. [УЄ Кал., 182]); *копийникъ* ‘воїн, озброєний списом, пікою’ („… по два копи(и)ники в зброѧхъ зъ ѡ(ш)чєпы с ко(р)ды” 1552 р. [ОЧЗ, 16]); пол. або уг. *гермекь* (*кгермекь*, *гермокъ*, *ґермекъ*) ‘джура, зброєносець’ („... придалося же до великого порому вступили; до которого тежь два ротмистри ... вошли, маючи ... около себе жалньровь гермаковъ много ...” 1627 р. [цит. за: ІСУМ 7, 138], „… сознала, грозячи … с тым же кгермком своим на одном местцу замкнути а то приятелем ее и своим обявити …” 1563 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 47]);

лат.: *директоръ* ‘керівник, військовий керівник’: „... позванный ... // ... под местечько наше Гадячь ... люд свой през свое директоры, волю и росказанъе позваного полнячие, подсадивъши, ... а потомъ под место подступивъши и обозомъ ся положивъши, людом збройнымъ ... оточил.” 1646 р. [ЧИОНЛ, 181–182]; *дуксъ*

‘(старший над військом) вождь’: „А Сапоръ, дуксъ, который отъ царя Гратіана до Антіохіи ку успокоенью церкве посланый былъ, видачи упоръ Павлиповъ того Мелетія ознайомилъ и оголосилъ повагою царскою Антіохійськимъ начальнѣйшимъ, то есть найпреднѣйшимъ епископомъ” 1621 р. [ПАЛ, 1176]; *рейментъ* ‘командування’: „Желалемъ обидовѣ Днепра сторони подъ моимъ имѣти рейментомъ” XVII ст. [ЛСВ, II 295], *рейментарство* ‘командування військом’ (див.: *рейментарскій* ‘належний командуючому військами’): „Неумѣтных людій рейментарство” 1656 р. [Рукописный хронограф, 164];

уг.: *годножъ* ‘нижчий офіцерський чин’: „… научайме ся за сего годножа смиреніе, якъ овунъ бивъ смиреный, не бывъ члвѣкъ мерявый, за што бывъ гондожъ над стома людми” XVI ст. [НЄ, 97]; *добошъ* ‘військовий музикант’: „добашови своєму … па(н) ро(т)ми(ст)ръ каза(л) … шию дотяти” 1650 р. [ДМВН, 201]. Зауважимо, що ця лексема вживалася одночасно з „українською інновацією *довбишъ*” (АБ, 1669, 79); *довбышъ* (К.З., к. XVII, 278); *литаврщикъ* (АЮЗР, 1661, V, 96); *трубачъ* (АЗР, 1679, V, 159); пор. також: *войсковая музика* (ДК, 1730, II, 327)” [ІУМЛФ, 498];

спорадично представлені: лат. *спекуляторъ* ‘шпигун, диверсант’ („Послалъ спекулятора, абы утялъ главу” 1656 р. [Рукописный хронограф, 182]), рос. *прапорчникъ* ‘прапороносецъ’ (1627 р. [ЛБ, 52]) і цсл. *стражникъ* ‘страж, в обов’язки якого входило охороняти край від татарських набігів’ („Стражникъ коронній” 1720 р. [ЛСВ, I, 276] (див.: *стражництво* ‘обов’язки стража’, *стражъ* ‘стража, охорона, караул’).

Продовжують функціонувати в пам’ятках досліджуваного періоду питомі лекесеми *одноначальникъ* ‘керівник, командуючий, провідник’ ([ЛСВ, IV, 75]) і *поручикъ* (*поручникъ*) ‘людина, яка виконує певне доручення’ ([Рукописний хронограф, 325]; відома з XIV ст.: „а толко измєни(т) олєхно сюю поруку ино знати коро(л) на(с) поручнико(в)” 1388 р. [Розов, 42]); *стойчикъ* ‘караульний, вартовий’ [Дневник Марковича, I, 120], *оружникъ* ‘зброєносець; той, хто виготовляє зброю; озброєний’ [ЛБ, 198], *стрєлецъ* ‘стрілець’ [ЛНБ 103, 22/id, 2011, 1], *подхватачъ* /

подхвитачъ ‘розвідник, диверсант’ [Рукописный хронограф, 19], *оборонца* ‘воїн, охоронець’ 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1242].

Із структурно-семантичного погляду назви військових чинів створювалися також поєднанням декількох компонентів, один з яких – іншомовне слово (чи всі іншомовні), а вторинний компонент вказував на „приналежність до роду війська та ранг: *атаманъ курѣнний пихотний* (АБ, 1677, 89); *полковникъ выборний городовий* (АЗР, 1677, V, 144); *полковникъ пѣхотний наказний* (1678, V, 151); *полковник конний* (АЮЗР, 1670, IX, 185); *асаула арматний* (М., 1723, I, 47) чи *артилерійний асаулъ* (1734, III, 362)” [ІУМЛФ, 498], пор.: *атама(н) городови(й)* ‘міський староста (начальник)’ (1668 р. [АППС, 29]). Зауважимо, що „поступова інкорпорація всіх інститутів Гетьманської України до державних структур Російської імперії спричинила певні зміни в її військовій культурі. „Ведомость о порядке следования генеральных, полковых и сотенных старшин и др. чинах” за 1756 р. подає вже 55 чинів війська Гетьманщини, поділяючи їх на 12 рангів” [986, с. 309].

Окреслюється ЛСПГ **оцінних назв учасників бойових дій**, зокрема: пол. *звитяжцы* ‘переможці’: „побѣ(д)ни(к), звитѧ(ж)ца, рицєръ” 1596 р. [ЛЗ, 71], пол. *здрадца* ‘зрадник’: „Prodawala babusienka iayca, – Hde-m sia wziaw kozak zdrayca, Vchopyw y zwaryw y zyw babusine iayca” 1650 р. [цит. за: ІСУМ 11, 205]; питомі: *побѣдникъ* ‘переможець’ 1627 р. [ЛБ, 106], *перекидчикъ* ‘перебіжчик’ 1720 р. [ЛСВ, I, 367]

Змін зазнала ЛСГ **військові підрозділи та роди військ, тип військової служби**, які були зумовлені як реформою Війська Запорозького так і викликані відповідними історичними подіями досліджуваного періоду. „Вирішальне значення під час бойових операцій мали регулярні частини Війська Запорозького. Вони складалися переважно з реєстрового козацтва … На початковому етапі війни (січень-червень 1648) армія Б. Хмельницького збільшилася вдвічі – з 6 до 12 тис. … У 1654 р. Хмельницький задекларував 60 тис. реєстровців. В українській армії служили також окремі іноземні частини, що мали статус найманців й отримували за свою „військову роботу” грошову винагороду. Це були загони німецьких піхотинців, що шукали заробітку після закінчення Тридцятилітньої війни в Європі, а

також невеликі підрозділи молдаван, волохів, сербів” [986, с. 293]. Основою козацького війська були піхотні полки, які відзначалися витривалістю та майстерністю ведення стрільби; Б. Хмельницький створив також власні кіннотні полки, артилерію, що налічувала до 100 гармат і за ефективністю дій не поступалася польській; він розвинув діяльність розвідувальних, прикордонно-сторожових та фортифікаційних підрозділів. „Недарма його мистецтво ведення бою сучасники порівнювали з воєнними операціями вождя гунів Аттіли, карфагенського полководця Ганнібала, керівника англійської революції Кромвеля” [986, с. 294].

Усі ці реформації знайшли вербальне вираження через питомі та запозичені лексеми; серед останніх поширеними були полонізми, германізми і латинізми зокрема:

пол. *рота* ‘військовий загін’: „Я, хотечи поря(д)не показа(ти) роту перед пано(м) воєводою …” 1584 р. [АЖМУ, 119];

пол. (з нім.) *гуфь* (*гухвь, гуфець, уфець)* ‘військовий загін’: „... пань владыка Луцкий ... // ... наслаль ... все войско свое и сь тою всею стрелбою, розшиховавши его на гуфы, водле военьное справы и поступку, на тое имене мое Жабче” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 224–225], „Того-ж часу Витовтъ, князь литовській, стершись съ татары и килконадцать гухвовъ татарських уворвавши, поймалъ привелъ ихъ у Литву” поч. XVII ст. [Київський літопис, 74];

пол. (з лат.) військо *квартяное* ‘наймане військо, утримуване з кварти (податку з четвертої частини доходів королівських земель на утримання війська), кварцяне військо’: „… во(и)ско по(л)ское ква(р)цяноє, … Богда(н) Хмє(л)ницкий з рєєстровыми козаками …, по(д) Жо(л)тыми водами збили” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 179] (пор.: *кварцяный* ‘(який стосується найманого війська) кварцяний’: „пан Вацълав Орловъский, товарышъ хорогве кварцаное …” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 45]);

пол. (з лат.) *конфедераціа* москевская ‘конфедеративний військовий загін, який брав участь у поході на Москву’: „ко(н)федераціа была москевскаꙗ, во Львовѣ ся ска(р)бами дѣлили” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 166].

Ці лексеми вживалися на тлі питомих, серед яких поширення набули: *дружина* ‘військовий загін; (озброєна група людей) дружина’ [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 9], *почетъ* ‘загін’ [ЛСВ, І, 107], *загонъ* ‘загін, військова група’ [ALSS, VII, 93], *лава* ‘військовий підрозділ’ [ЛА, 24], *отсѣчъ* ‘допоміжне військо’ [ЛСВ, І, 145, 258], *недобытокъ, недобойокъ* ‘залишки війська, розбитого в бою’ [Рукописный хронограф, 340];

пол. *драґания (драгкания, драгания)* ‘загін драгунів, кінний підрозділ’: „урожоный его милост панъ Вацълав Орловъский … именем сведчылъ и соленитер з плачом протестовалъ се противъко урожонымъ паномъ … драгании и подданымъ его милости пана Килияна Велъгорского места Горохова, которыхъ было до килъку сотъ чоловека” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 45]. Зауважимо, що в писемних джерелах II пол. XVII ст. частіше згадуються кінні підрозділи, особливо після реформи Б. Хмельницького 1654 р., суть якої полягала в поділі війська на „кінні” та „піші” підрозділи (раніше користувалися послугами татарської кінноти), пор.: у битві під Животовим (лютий 1655 р.) брало участь 1500 кіннотників українського війська [986, с. 306];

пол. *подездь* ‘кінний загін’: „Подездь добрій вислали” XVII ст. [Летопись Самовидца, 66];

пол. (з лат.) *компанѣйци, компанія* ‘наймана кіннота, компанійські полки’: „Панове поручники оденъ козацкое а другий дракганское компании, тотъ зъ хорогвою Польскою, а овъ зъ корнетомъ Немецкимъ, скочившы до Брамы и Браму выбившы, вуйшлы” 1645 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 392];

тур. *чамбул* ‘загін кінноти (татар)’: „Ханъ Кримскій … виправилъ для спаленя степу Татаръ чамбулъ немалій” XVII ст. [ЛСВ, II, 13]. Запозичення, що позначали різновиди кінних загонів, уживалися на тлі застарілих книжних *комонникъ* [Летопись Самовидця, 21] і *конница* [Летопись Грабянки, 172], питомих лексем *ѣзда (єзда)* ‘кіннота, кавалерія’ поч. XVII ст. [Київський літопис, 80], *корогва* ‘(військовий кінний підрозділ) корогва’ [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 94];

іт. *ґвардия* ‘(військова частина) гвардія; військо, що первісно становило сторожу найвищих осіб’: „а его мілост пан Тишкевичъ, розделивъши войско свое,

одных в справе при пехоте своей зоставилъ, а сам з квардиею на конехъ въехалъ в брону и през увес манастиръ аж до реффектара, то есть трапезы” 1627 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 588];

лат. *армата* ‘військо’: „Гетманъ запорозский зъ гарматою станулъ въ БѢлой Церкви” 1630 р. [МИВР, 302]; на цю ж лексему натрапляємо в поетичному творі Григорія Богослова:

„Зевшоднъ аръматою моцно обляжетъ,
И кождому противъ него серце звяжетъ”
1630 р. [Вірші з трагодії, 166];

лат. *президіумъ* ‘сторожа, гарнізон’: „Въ тотъ замокъ введено президіумъ велико-россійское, два баталыони жолнеровъ и армати …” 1722 р. [Дневник Ханенка, 183];

уг. *гайдуцтво* ‘гайдуцька служба’: „Того ткача … у протестуючихъ се кгвалтовне зъ держаня одняли и въ гайдуцтво оного собе обернули” 1582 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 388] (пор.: hajdúch, hajduk ‘ozbrojený strážnik, dráb’ (1605 р.), ‘žolnier’ (1598 р.) [HSSJ I, 391]);

герм.: *варта* ‘військова сторожа’: „Зъ рогатыною на вартѢ стой” 1589 р. [АЮЗР, ІІ, 190]; *вартованє* ‘вартування’, *вартовати* ‘вартувати, пильнувати’: „… который домъ, где сталъ самъ, посполу съ товрыствомъ и вознымъ, хлоповъ сто, двесте и далей … вартовали” 1640 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 525]. Зауважимо, що реформа сторожової служби відбулася наприкінці XVI – у І пол. XVII ст.. „Зважаючи на майже щорічні (починаючи з XV ст.) набіги татарських орд на українські землі, запорозькі козаки створили оборонно-сторожову систему стаціонарного та мобільного типу. Вона складалася з мережі козацьких форпостів, які виставлялися на потенційно небезпечних з точки зору татарських нападів напрямах й у тактично зручних місцях – постійних татарських шляхах, переправах, бродах … Для несення сторожової служби від форпостів у степ висилалися спеціальні команди (бекети) з 3–4 козаків, які залежно від оперативної ситуації перебували в роз’їздах або вартували на постійних чи тимчасових постах” [986, с. 312]. Назви загонів сторожової служби формувалися на базі питомої лексики (пор.:

залога ‘військова частина певного призначення, залога’ [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 152]; *застава* ‘сторожовий полк, гарнізон, варта, сторожа’ [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 5, 7]);

герм. *ґварнизонь* (*гварнизонь, ґарнизонь*) ‘залога, військо в місті або фортеці’: „Єслибы ваша милость до искорененія того кгварньзону Московського въ Стародубь застаючого ... силы ... не мель, теды радимъ … оттулъ уходити” 1707 р. [ІСУЯ, 640].

У XVI–XVII ст. змін зазнала і ЛСГ **зведення фортифікаційних споруд // фортифікаційні споруди**, оскільки досягнення у військовій та ремісничій сферах спонукали до нових підходів у зведенні оборонних укріплень. „У другій половині XVII–XVIII ст. майже всі населені пункти України були укріплені за допомогою різних мурованих, дерев’яних і земляних фортифікацій. … Найбільшими серед них були Чигирин, Брацлав, Вінниця, Немирів, Черкаси, Чернігів, Батурин, Глухів, Полтава, Умань, Могилів, Шаргород, Прилуки, Козелець, Ніжин. Також міцними фортецями були всі полкові та сотенні міста Слобожанщини, зокрема, Харків, Охтирка, Суми, Острогозьк, Ізюм, Лебедин, Колонтаїв, Краснокутськ, Мурахва, Боромля. Так, дерев’яно-глиняна стіна навколо Сум оперізувалася глибоким ровом, мала довжину 3426 сажнів та 27 башт, у яких розміщувалося 12 гармат. Сотенне містечко Лебежин оточувала стіна у 1250 сажнів, було 20 башт і 9 гармат” [986, с. 312–313]. Для маркування системи оборонних та фортифікаційних споруд у пам’ятках використана питома і запозичена лексика, зокрема:

герм.: *шанець* ‘окоп, траншея’ („Турки шанцѣ … подвели” XVII ст. [Летопись Самовидца, 123]), *шанцоватися* ‘окопуватися, робити шанці’ („Войско … не слухаючи … началниковъ, шанцуется подъ замковіе стѣни” [ЛСВ, I, 252]), *зашанцованьє* ‘обведення шанцями, окопами’ (1552 р. „приступъ кү за(м)кү могло бы бытии або заша(н)цованьє дєлъ” [ОКрЗ, 148 зв.]), *ошанцоватися* ‘окопатися’ („Ошанцовалися и до отпору неприятелевѣ приготовилися” 1720 р. [ЛСВ, III, 180]). Ці германізми в пам’ятках виступали на тлі питомих лексем: *закопати* ‘спорудити земляний вал, насипати’ [ІСУМ 10, 69], *рови копати* [Літопис Граб’янки, 44], *окопатися* [Летопись Самовидца, 145], *забой* ‘укриття, окоп’ [ІСУМ 9, 203] та ін.;

пол.: *варовный* ‘уміцнений, уфортифікований’ („На местце варовъноє и безъпечъноє оддати сховати” 1610 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 10, 519]; пол. (з нім.) *привалокъ* ‘бруствер, парапет’ („… еденъ за заслоною, за возми и привалкомъ мужество доказуеть, другіе открито пѣхото албо конно” XVII ст. [ЛСВ, IV, 209]; пол. (з іт.) *белюарда* ‘башта’ 1720 р. [ЛСВ, IV, 201];

цсл. *стражница* ‘замкова вежа, караульна вежа; караулка; сторожка’ („На стражницахъ патріаршихъ седячи” 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1664]);

іт. *башта* (*бакста, бакшта*) ‘башта, вежа’ 1545 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 20]; іт. (з лат.) *фортеца* ‘фортеця’ 1627 р. [ЛБ, 81];

Писемні джерела фіксують також питомі лексеми на позначення елементів фортифікаційних споруд: *стрѣлница* ‘місце для стріляння; бійниця; амбразура’: „Войска грецкого по всѣхъ стрѣлницяхъ было повно” 1656 р. [Рукописный хронограф, 379]; *заборола* ‘захисні щити на мурах фортеці, заборола’: „еп͠с)къ … почал ходити с вѣрными людьми, по заборола(м) города того” 1489 р. [Четья Мінея, 269].

ЛСГ **військові регалії, символи, атрибути** в досліджуваний період поповнилася тюрк.: *буздиган, барабан, киндяк, китайка, сурма, тулумбас*. Невід’ємним атрибутом війська Запорозького був *барабан* (тур. заст.), який використовували як засіб зв’язку при виконанні бойових завдань, а також для скликання урочистостей, зокрема козацької ради тощо: „Єще и въ барабани на нощъ не бито, як тен сталъ кгвалтъ” 1666 р. [АПГ, I, 82]. В українській мові вживається також і форма *тарабан* ‘барабан’ [БНС, 349], „є вона і в польській та румунській мовах. Ареал вживання форми *тарабан* окреслюється межами Польщі, Румунії та України, тобто земель, народи яких тісно взаємодіяли з кипчаками” [926, с. 74]. ‘Старовинний ударний музичний інструмент, мідний казан, обтягнений шкірою’, який позначався турецькою лексемою *тулумбас,* був невід’ємною реалією військового побуту запорожців: ним скликали раду, повідомляли про напад і навіть передавали накази під час бою. За свідченнями Самійла Величка, кримські татари й турки також користувалися тулумбасами [926, с. 85–86]; у його літописі засвідчені три словоформи: *тулумбаси, тулубаси* й *телембаси* („Вдарено до потребы военной

въ телембаси” [ЛСВ, ІІІ, 180]). Інший музичний інструмент не належав до регламентованої атрибутики козацького ордену, але відігравав величезну роль у діяльності Запорозької Січі – *кобза* (тур.): „взяли … кобзу позлотистую, которуюм вез дитяти панскому” 1598 р. [АЮЗР, I, 6, 230]. При визначенні етимона, на думку Г. Халимоненка, потрібно орієнтуватися … на мови кипчацькі, при чому не обов’язково доби Золотої Орди чи Кримського ханства – запозичення могло відбутися ще в домонгольські часи. Джерелом запозичення могли бути говори Чорних Клобуків або половецька мова” [926, с. 83–84]. Спорадично в писемних джерелах досліджуваного періоду трапляється турецька лексема *буздиган,* яка позначала ‘символ влади у козаків, булаву у вигляді кулі на древці’ [1017, 2, с. 423, 491]: „рукоять от буздигана” 1637 р. [АЮЗР, I, IX, 129]; зауважимо, що назва *будзиган* у пам’ятках рідковживана, натомість поширеними були *булава* та *пернач*. Остання (*пѣрначъ*) позначала ‘вид холодної зброї, яка складалася з руків’я, на яку була насаджена металева головка з гострими виступами і яка служила знаком влади полковника в Запорозькому війську’ [Дневник Ханенка, 134]. У пам’ятках засвідчені й інші питомі лексеми з цієї ЛСГ: *корогва* ‘корогва, прапор’ [ЦДІАК ІІ, 1, 5, 5], *стягь* ‘прапор’ [АЮЗР, II, 67]. Обов’язковим елементом у процесі посвячення в козаки було прийняття присяги: *оприсягнити* ‘привести до присяги’ [АЮЗР, II, 19], ‘зразок присяги’ позначався питомим терміном *рота,* який вперше фіксується в Іпатіївському літописі і є частовживаним у писемних пам’ятках досліджуваного періоду ([ЛСВ, II, 365]) з похідними *рочитися, ротитися* ‘присягатися’ ([ЛБ, 140]).

Великої шани зажила в запорожців тканина *китайка* – важлива реалія в ритуалі поховання козаків: тіло накривали червоною китайкою. Звичай козаків використовувати червону китайку як реалію жалобного ритуалу був запозичений від тюркського козацтва, можливо, ще до монгольської експансії, а, може, і в пізнішу добу – від тюркських козацьких ватаг Причорномор’я в XIV–XV ст. У пам’ятках української мови слово засвідчується з 1506 року: „тринадцять аршин китайки” [ЛМ, II, 742]. Цей же документ свідчить, що з китайки виготовляли й прапори: „Прапорець китайки чертатоє” [ЛМ, II, 874]. У документі 1568 р. зазначене місце виготовлення тканини – турецьке місто Бурса: „От кейсяка китайки буръскоє” [цит

за: 926, с. 83]. На цю лексему натрапляємо і в пам’ятках XVII ст.: „Александръ … казалъ ихъ (балвановъ) китайками покривати” [Рукописный хронограф, 368]. Щодо генези цього слова, то одні вчені вважають його „… похідним утворенням від назви країни *Китай*; п. kitajka, мабуть, запозичено із східнослов’янських мов” [ЕСУМ 2, 439; Brükner, 231], а інші дотримуються думки, що „джерелом запозичення слова в українську мову … була половецька мова або говори Золотої Орди” [926, с. 83].

Писемні джерела XVI–XVII ст. засвідчили зміни, які відбулися у ЛСГ **організація війська та його побут**, що було зумовлено новими моделями функціонування українського війська та перейманням досвіду в інших народів. Організація будь-якого військового формування передбачала вербування вояків, військову муштру, стройову підготовку, забезпечення належного рівня побуту і закінчувалася звільненням зі служби, відставкою. Ці етапи простежуються в писемних джерелах через питомі та запозичені лексеми, серед останніх поширеними є:

пол. (з нім.): *вербунокъ* ‘вербування до війська’: „Новый войска вербунокъ” XVII ст. [ЛСВ, I, 153]; *абшитъ* ‘увільнення з війська, відправа зі служби, відставка’: „Ю. показовалъ данный себѣ изъ полковой канцеляріи абшитъ” 1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 331] (див.: *абшитован(н)ый* ‘відправлений зі служби’: „Сотникъ абшитованний Домонтовскый Яковъ Платковскій подписался” 1764 р. [Арх.Мот., 187]); пол. (з тат.) *котера* ‘намет, курінь, діал. котара’: „Kotoryźe tu domek twoy? Hen kothera rozbitaia, Oponczoiu prykrytaia, To moy cherem, To moy terem” 1625 р. [Пісня про Кулину, 24];

нім.: *шиковати, шиховати* ‘шикувати військо в ряди, вишикувати в бойовий порядок’: „Панъ гетманъ войско исшиховалъ, и хто на ономъ шиху былъ … тыхъ всихъ реистра панъ гетьманъ послалъ” 1538 р. [АЮЗР, 1, 102]; (див.: *вшиковати*: „Выговскій войско вшиковавши козацкоє и полскіє корогви просто на Сосновку рушилъ” [Летопись Самовидца, 57], *розшиковати*: „… свои козаки на три части розшиковалъ” [Боб, 283], *ушиковати*: „Войско ушикованое” [Диар.Фил, 86]); *шикъ / шихъ* ‘порядок, шикування’: „Въ шику военномъ ктось служачи за хлопца, за челядника, потым зостаетъ товарищомъ” XVII ст. [Рад, 28];

тур: *кошъ* ‘(військовий табір, обоз) кіш’ [ІСУМ 15, 71], ‘головна квартира запорозького війська, що складалося з людей неосідлих, а готових завжди перейти з місця на місце’ [Будагов 2, 82]. Еріх Ласота свідчив, що іноді козаки називали *кошем* „сплетені з гілок курені, зверху вкриті кінськими шкурами для захисту від дощу” [1017, 2, с. 81]: „мєжи нєпріатє(л)скими кошами сєбє быти ѡбачили” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 189];

крм.-тат. *табур, табір* ‘укріплене місце тимчасового розташування козацького війська з обозом’, „чотирикутний або круглий ряд возів, усередині якого перебувало військо – загальновизнаний засіб для захисту від ворогів на час степових походів” [1017, 2, с. 378]: „Року 1596 была табурщина на козаки за Переяславлем … Пан Жолкеский … взял тогда Наливайка. Тогди конец стал Наливайковой таборщини” [Київський літопис, 80]; „До самого перевозу ишли табором … Тилко ж наш люд несталій, зоставивши табур, у ДнѢпр уплав поишол” [Летопись Самовидца, 69]. Історики вважають, що спосіб захисту табором в Україну занесли чехи, які могли запозичити його у мадьярів (пор.: в угорській мові термін *tabor* засвідчений з 1383 р. [1092, с. 5]), проте відомо, що возове укріплення (табір) застосовували ще у 4 ст. гуни. Печініги також під час бою висували вперед вози, накриті волячими шкурами; це наштовхнуло П. В. Голубовського на висновок, що населення давньої України перейняло цей спосіб захисту після прибуття кочівників у степи у 10 ст. [190];

монг. *курінь* ‘житло козаків та військовий підрозділ у Запорозькій Січі’: „У куренѢ Тимоша, атамана куринного на низу сталася згода” 1664 р. [АПГ, 1, 14]. Щодо походження терміна, На думку Г. Халимоненка, „імовірнішою здається версія про монгольське походження слова” [926, с. 53]. В епоху, яка передувала формуванню кочової імперії монголів, були відомі поселення під назвою kürijän „тимчасові поселення з поставлених у коло юрт” [Рашид-ад-Дин 1, 18]. У давньому монгольському творі „Заповітна оповідь” мова йде про тринадцять куренів для тринадцяти племен, що становило три тисячі війська. У пам’ятках монгольської писемності слово вперше вживається в 1230 р. gürièn, gürijän зі значенням ‘військовий табір, вагенбург’ [Doerfer 1, 477]; у XIV ст. монг. лексема gürijän

позначала ‘обгороджене місце для худоби’ [1083, с. 39]. На думку Г. Рамстедта, монгольський термін – це похідна форма від kürē ‘коло’ [1102, с. 237]. Монголи і справді ставили юрти колом, у центрі яких була юрта вождя. Такий спосіб розташування юрт куренями забезпечував надійний захист від раптових наскоків ворога. Якщо турки запозичили цей термін у монголів, то сталося це, на думку Г. Халимоненка, у XIII ст., а в пам’ятках тюркської писемності термін уперше засвідчено в XVII ст. Отже, українські козаки перейняли спосіб курінної організації війська, очевидно, вже в постординський період. Неясною є етимологія терміна в [ЕСУМ 3, 154] – наведене там тюрк. kur- ‘оточувати’ неможливо ідентифікувати ні з тюрк. kür- ні з gur- [926, с. 54].

Аналізовані германізми, полонізми та орієнталізми в писемних джерелах виступали на тлі питомої лексики, зокрема: *затягъ* ‘(рекрутський набір) вербування, вербунок’ ([МИВР, 322]); *строй* ‘порядок, шикування, строй’ (див.: *стройне* ‘у строю’, [ЛСВ, І, 254]); *порадокъ* ‘порядок, шикування (війська)’ ([ЛСВ, І, 132]), *становинка* ‘квартира для солдат’ ([МСТ 2, 359]), *становиско* ‘стоянка’ ([Рукописный хронограф, 433]), *обозъ* ‘табір’ ([ПАЛ, 1024]), *ятка* ‘курінь, шатро’ ([ЛБ, 310]), *выдати на мясныи ятки* ‘вести на загибель (на смерть) солдат’ ([Боб, 285]).

Зазнала змін і ЛСГ **військове спорядження**, що було зумовлено як реформуванням національного війська, так і перейманням в іноземців відсутніх в Україні або ж досконаліших чужих елементів військового спорядження. До складу цієї ЛСГ входять як питомі лексеми, так і запозичення з польської мови, що сягають французької та німецької, а також запозичення з німецької та перської мов, зокрема:

цсл.: *вооружити* ‘озброїти, забезпечити, наділити’ (*вооружитисѧ* ‘озброїтися’, *вооружатисѧ* ‘озброюватися, захищатися’) („щито(м) воѡружє(н)” [ЛС, 304]);

пол.: *зброя* ‘спорядження воїна, збруя’: „меновите взято … рыштүнъкү до во(и)ны належачого то естъ зброя зъ заруукавями зъ шишаками з наколенъками” [ЛНБ 5, ІІ 4060, 105–105 зв.]; *зброіница* ‘арсенал зброї’, ‘склад воєнних припасів’: „armamentaria збpoiница” І пол. XVII ст. [цит. за: ІСУМ 11, 78]; *наспизоване*

‘постачання провіантом, амуніцією, зброєю війська’ (див.: *наспизовывати* ‘постачати, забезпечувати’): „Около наспизованя замку довидывалися есмо в них, естли бы што было збожя, мяса, круп” 1545 р. [Пам, IV, отд. II, 31]; *карвашъ* ‘металевий нараменник’: „… зброю мою … и ка(р)вашъ бүлатны(и) позолотисты(и) дарүю” 1581 р. [ЖКК, I, 198]; *ойстро* ‘чехол, кобура’: „Безъ ойстра пистолетъ змокнетъ и ручница” кін. XVII ст. [ВКЗ, 213]; *павѣза* ‘продовгуватий щит’ XVII ст. [Мл.Сл., 58]; *зверцадло* ‘деталь (?) спорядження воїна’: „А што се дотычетъ рыштунку военного: рядовъ, сѢделъ, зброй черкаскихъ, зверцаделъ, … немало въ замку моемъ … огнемъ погорѢло” 1576 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 104]; пол. (з фр.) *кирисъ* ‘(металевий панцир на груди й спину для захисту від холодної зброї) кіраса’: „Приωздоблѧют егω конѧ броню, то естъ зброєю и кирисомъ” 1627 р. [цит. за: ІСУМ 14, 102]; пол. (з фр.) *буклѣръ* ‘щит кіннотника’: „погорѢли … тарчины, буклѢры, гаркабузы …” 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 4, 125]; пол. (з нім.) *тарча* ‘щит’: „Войска зъ тарчами и мечами” [Гал, 74]; пол. (з свн.) *барва* ‘умундирування військове’ зафіксоване в „Описаніи старой Малоросіи” А. Лазаревского, зокрема у спогадах про Прилуцький полк: „Цехмистръ ... з братією … супльковалъ ... що не тилко барву на войско … щорочне шіють” 1686 р. [цит. за: ІСУЯ, 58];

герм.: *цекавза* ‘арсенал зброї’, ‘склад воєнних припасів’: „Его до цекавзы до вязеня въ томъ же замку Берестейскомъ отдано” 1621 р. [ПАЛ, 149]; *галжбантъ* ‘деталі (?) спорядження воїна’ („серебро … на … галжбантахъ, шабляхъ” 1583 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 350–351]); *гелмъ* ‘(частина військового спорядження) шолом’: „Шлємъ: Шишакъ … гєлмъ” 1627 р. [ЛБ, 158];

перс. або монг. *бехтеръ* ‘кольчуга, кираса’: „(Взяли) так теж и збърою пана моего воєнную – бехтери, панцыри, зброи бляховые” 1566 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 7, 177].

Писемні джерела засвідчили і питомі слова з цієї ЛСГ, зокрема: *вырядь* ‘військове спорядження’ ([ALSS, VII, 359]), *зарукавє* ‘деталь бойового обладунку воїна’ ([ІСУМ 10, 188]), *железо* ‘панцир’ ([ІСУМ 9, 140]), *похвы* (*пѣхвы*, *пошвы*) ‘піхви, кобура’ ([Гал, 1, 4]).

ЛСГ **захоплення військових трофеїв // військові трофеї, полон** представлена в писемних джерелах переважно питомими лексемами, які позначають поняття ‘захоплене в бою, здобич’: *добытокъ* („кгды козаки в земли неприятельско(и) здобывшися приходятъ и добыткү того старосте ѡдно што лепшоє” [ОЧЗ, 9 зв.]), *добыча* („… звычаемъ добычи … межи козаковъ тратилъ” [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 25]), *здобычъ* („князь Ружинский съ поляками зъ розныхъ сторонъ ударили на таборъ Шуйского и … здобычъ немалую одержалъ” [Київський літопис, 80]), *користъ* („… коры(ст) межи нѣ розда(л)” [цит за: ІСУМ 15, 18]), а також процес захоплення в бою або ж насильне відбирання трофеїв: *добивати* ‘здобувати, добувати щось у бою’ („кнѧ(з) ѡстрозскїи воєвода кїєвскїи чернѣгова добивалъ” [цит. за: ІСУМ 8, 46]), *добыти* ‘тс.’ („козаки … межибожа добывши … ляхѡвъ … выбили” [Львівський літопис, 181]), *достати* ‘захопити силою, дістати’ („козаки Межибожъ достали и выпалили и постинали тыхъ, которыи зъ ляхами преставали” [Хмільницький літопис, 80]), *языка достати* ‘захопити полоненого для отримання інформації’: „небезпечность великаѧ естъ с тыхъ причин, ижъ поганство Татарове латвей в тыхъ людей пешихъ языка могүтъ достати …” [ALSS, IV, 456–457], *здобыти* ‘роздобути здобич, захопити’ („Kozak szczęśliw, chot niebohat, Nikomu nic niewinowat. On horuie, On czotuie, Gde poydu, Zdobudu: // Boiaryn, Tataryn” [Пісня про Кулину, 24–25]), *загорнути* ‘насильно відняти, захопити’ („татарове … люди стану ро(з)но(г) в неволю пога(н)скую забрали и вси при то(м) має(т)ности … заго(р)нули” [цит. за: ІСУМ 10, 3]).

Спорадично джерела засвідчують одночасне вживання питомого слова і полонізму (з нім.) *бутынокъ* на позначення ‘здобич, трофей’: „оною маетьностью, яко якою здобичъю, албо бутынъкомъ, делилися” 1586 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 230 зв.].

Військові події досліджуваного періоду не обходилися без захоплення в полон ворога, що сприяло розбудові мікрогрупи лексем на позначення поняття ‘полон’, яка представлена питомими лексемами *повень* [МСТ 2, 118], *полонь* [МСТ 2, 161] та сполукою *брати, забрати в полон* ‘полонити’: „Орда не брала полону” [Летопись Самовидца, 15], „… въ полонъ забралъ” [ЛСВ, I, 372], „… забрано и до ѡ(р)ды

взято” [ДМВН, 210]. Полонених у пам’ятках маркували питомими *вязень* („В’язне, въ той войне побраніи зъ обохъ сторонъ, всѣ на свободу отпустятся” [ЛСВ, І, 215]), *пойманець* („Якъ хлопъ, якъ пойманецъ, якъ невольникъ, служитъ” [АЮЗР, ІІ, 223]), *полоняникъ* **(**„Якіе полоняники и тое сказивали, что на ономъ бою были” [Дневник Марковича, І, 327]**)** та пол. *єнецъ* („… в Татарахъ єнцомъ єстъ” [МІКСВ, 84]) і крм.-тат. *ясиръ* („Орда засъ, збогатившися ясиромъ значнимъ того войска коронного … въ Кримъ повернули” [Летопись Самовидца, 14]).

ТГЛ **назви кольорів** посідає осібне місце в ідеографічній структурі мови, перебуваючи між назвами предметів і ознак [907, с. 199]. Різноаспектному дослідженню цієї групи лексики присвятили свої роботи О. В. Коваль-Костинська [438; 439], О. М. Дзівак [306; 304; 305; 307; 308], А. П. Критенко [480], А. Г. Кириченко [410; 411], В. Й. Горобець [205], Н. Б. Бахіліна [50; 51], М. А. Суровцева [855; 854; 856; 857], М. І. Чікало [984]. Зокрема, О. В. Коваль-Костинська кольоровий спектр поділяє на ядро, до якого зараховує білий, чорний, червоний, жовтий, зелений, синій кольори, та периферію (інші відтінки); О. М. Дзівак цю ЛСГ поділяє на первинні, або абстрактні, слова („які на сучасному етапі розвитку не викликають певних асоціативних зв’язків з іншими поняттями і предметами об’єктивного світу”) та вторинні, або конкретні („утворені за колористичною схожістю з предметами і явищами навколишньої дійсності”); В. Й. Горобець виокремлює немотивовані назви кольорів, мотивовані за вказівкою на типове забарвлення, назви кольорів із вказівкою на інтенсивність забарвлення, слова, які виражають проміжні кольори і відтінки стосовно основних, слова, які не вказують на конкретний колір, а лише на спосіб забарвлення або ж ступінь інтенсивності кольору; Н. Б. Бахіліна, застосовуючи історичний принцип, аналізує лексику на позначення кольорів за часом появи її в писемних пам’ятках, зокрема в києворуських пам’ятках (XI–XIV ст.) та пам’ятках XVII ст.; М. І. Чікало описує у своєму дослідженні назви ахроматичних та хроматичних кольорів, зафіксованих у староукраїнських писемних пам’ятках. Називання кольорів в українській мові, на думку М. І. Чікало, формувалося двома суттєвими взаємопов’язаними позамовними чинниками – поширеністю барви у природі і значенням тієї чи іншої в житті людей [984, с. 18].

Кожна група кольорів зазнавала різних змін, які стосувалися перерозподілу між ядром і периферією, якісної і кількісної еволюції мікросистем. Серед назв кольорів в українській мові домінують: *білий*, *чорний*, *сірий*, *червоний*, *синій*, *зелений*, *жовтий*, *коричневий*, *фіолетовий*; ці назви засвідчують високе функціональне навантаження, є самодостатніми і не потребують додаткового окреслення (*рожевий*, *вишневий*), на противагу новоутвореним назвам, які часто вживаються із допоміжними лексемами *колір*, *барва*. За частотою фіксації лексем на позначення кольору вирізняються староукраїнські ділові писемні пам'ятки, у яких автори прагнули якнайточніше вказати забарвлення предмета, його відтінки, описати колористику мастей подарованої, купленої, проданої, викраденої чи знищеної худоби. Особливості стилю конфесійної літератури спричинили вживання „високої" лексики, часто запозиченої (*багряный*, *пурпуровый*, *шарлатный*). Переважна більшість зафіксованих писемними джерелами лексем – праслов'янського чи спільноіндоєвропейського походження: *бѣлый* (деривати: *бѣлявый*, *беляв*, *бѣленкий*, *бѣлити*, *бѣлилникъ*, *бѣлник*, *бѣлилница*; композити: *бѣложонка*, *бѣлоголова*, *бѣлодробный*, *бѣлоконный*, *бѣлообразный*, *бѣлокопитный*, *бѣлопасковатый*, *бѣлопестрый*, *бѣловзористый*), *воднистый*, *чорный*, *вороный*, *сѣрый* (> *сѣрякъ*, *сѣренкий*, *сероватий*, *сѣрочерный*, *темносѣрій*, *сѣрогнѣдый*), *сивый* (*сивий*, *сивій*, *сивъ*; > *сивенькый*, *сивострокатый*, *сивобуланый*, *сивопѣрстый*, *сивожолтый*), *седивый* (*щєдивый*), *димчатый* (*димноватый*), *мышастый* (*мышчасътый*, *мышатый*, *мышенский*), *плєснивый* (*плєснавый*, *плєснюватий*, *плєснивъ*), *попелятый* (*попелятий*, *попелястий*, *попєлистый*, *попєловий*), *шпаковатый* (*шпакуватий*, *шпаковатъ*), *багряный* (*багрѧный*, *багряний*, *баграний*, *багранъ*, *багрѧнъ*, *багровый*), *боршовый* (*баршовий*, *баршовый*), *вишневый* (*вешнєвый*, *вишневий*, *вишъневый*), *кривавый*, *маковый* (*маковий*, *маковій*), *рудый* (*рудий*, *рудій*, *рудъ*), *румяный* (*румѧный*, *румянъ*), *рыжий* (*рижий*, *рыжъ*, *рижъ*; > *зрыжаплеснивый*, *зрыжастрокатый*, *гнедорыжий*), *синій*, *голубой*, *жовтый* (*жовтий*, *жовътый*, *жолтий*, *жолтый*, *жолтій*, *жлътый*, *жолтъ*, *жєлтъ*; > *жовтенький*, *жултавый*, *жовтоватий*, *жолтѣйший*, *жолтѧница*, *жовтонъ*, *жолтачка*, *жолчъ*, *жовтость*, *жолто*), *золотистый*, *половый* (*половъ*), *плавый*, *русый* (*русий*, *роусъ*),

русявый (*русявъ*), *соловый*, *восковый*, *грушковий*, *зеленый*, *кропивныи* (*кропивистій*), *травястый*, *глинястый*, *гнѣдый*, *горчиковатъ*, *смаглеватій*, *тисавый*.

Проте в досліджуваний період, за свідченнями писемних пам'яток, відбувається розширення меж ТГЛ назви кольорів за рахунок запозичених лексем, які збагачують практично кожну мікросистему назв основних кольорів [249], а окрема – фіолетового кольору – представлена лише іншомовними елементами.

ЛСГ **назв сірого кольору** в XVI–XVII ст. була збагачена пол.: *дзикавый* 'кольору заліза, сріблясто-сірий', який у староукраїнських писемних пам'ятках використовується для опису кольору тканини чи одягу („аксамиту дзѣкавого" 1620 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 12, 16], „взято … доломанъ дзикавы(и) … Катанъка Адамашковая дзикавая күнами по(д)шитая" 1635 р. [ЛНБ 5, II 4060, 104–105]); *шарый* 'сірий, темно-сірий', який позначав відповідне забарвлення тканини та одягу („сукна шаро(г)о муравского …" 1584 р. [АЖМУ, 122], „кунтушъ тонкій шарій" [ІСУМк], „ѧ(р)мя(к) шары(и) мүра(в)ски(и)" 1582 р. [ЖКК, II, 102]), а також зрідка форми *шаравый, шарѧвъ* уживалися для номінування сіруватого забарвлення чи сірого відтінку якогось основного кольору („Чорный и шарый" (про масть коней) кін. XVI ст. [АЮЗР, II, 215], „Исти шарую рибу самъ готовалемъ" I пол. XVIII ст. [Дневник Марковича, 1, 170]), де сполука *шара риба* позначала 'страву, приправлену соусом сірого кольору' [Linde V, 555; SW VI, 571]); *вилчастый* (*вилчатый, вилъчатый*) '(який має колір шерсті вовка) сірий' вживався для номінації масті коней („по(д) ни(м) ко(н) ви(л)ча(с)тый" 1567 р. [цит. за: ІСУМ 4, 58], „кунъ сивий … дрикгонтъ вилчатый" 1622 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 430]. Зауважимо, що ця лексема була складником композитної назви *звилчатополовый* (*вилчатый* і *половый*) 'сіро-рудий' („у тогожъ попа засталъ есми у дому коня зрыжастрокатого, того менилъ быти дворника Тучинского, а звилчатаполового, того поведилъ быть слуги пана Кгореховского" 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 100]); *срѣбний* є „давньою регіональною міграційною назвою" [ЕСУМ 5, 387], у XVI ст. вона почала вживатися для номінації специфіки ґатунку тканин або оздоблювальних елементів одягу („ярмяковъ … два … съ петлицами и зъ строкою и зъ гапликами серебрными" кін. XVI ст. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 240], „пласчъ чорний, аксамитный, … обложоний

пасаманами сребрными, съ петлицами сребрными” 1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 459, 430]), а зрідка – позначала специфічне забарвлення шерсті тварин – ‘із сивиною’ („одна лоусица срѣбрная” [ІСУМк]).

ЛСГ **назв червоного кольору** в XVI–XVII ст. поповнилася запозиченнями з різних мов: польської, німецької, латинської, арабської.

Серед полонізмів стрижневою лексемою є *червоный* (*червоній, червонный, чирвоный, чирвоний, чырвоный, чырвоний, червеный, червленый, черъвленъный, черленый, чєрлєный, чермный, червчатый, червчатъ, черчатый*) ‘забарвлення кольору крові і його близьких відтінків’; ця назва використовувалася для позначення кольору тканин, одягу та взуття („шлыкъ Московски(й) чєрвоны(й)” 1584 р. [АЖМУ, 119]; „копенекъ … керомъ червонымъ подшитый” 1593 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 242]; „Двѣ делеи адамашковыхъ, одна зеленая, другая чирвоная, третяя дылѣя оксамитная чирвоная съ петлицами золотыми” 1550–1569 рр. [РЕА, II, 127]); зрідка вживалася для номінації рудого відтінку масті тварин („Яловицу нєпокалѧноую чєрвоную” XVI ст. [УЄ № 29519, 294 зв.]). Пор.: синонімом до аналізованої лексеми було слово *красный*, яке в писемних пам’ятках мало таку ж функцію, як і слово *червоный*, пор.: „поясъ червоний” 1671 рр. [АПГ, I, 81], „одежа красная” XVI ст. [НЄ, 68], „красныи шаты” кін. XVI ст. [УЄ № 31, 208]; пол. *дропятый* ‘темно-сиво-червоний’ вживався спорадично для номінації кольору масті коня („на не(м) па(н)це(р) … по(д) ни(м) вала(х) дропяты(и) бе(з) пе(т)на” 1567 р. [цит. за: ІСУМ 8, 209]); пол. (з лат.) *рожевый* / *рожаный* ‘ясно-червоний’ („Кафтанъ … женски(и) рожеви(и) ду(к)леви(и)” 1733 р. [ДНРМ, 266], „едина фарба рожанаѧ” 1676 р. [ІСУМк]).

Цю ЛСГ доповнює герм. *шарлатный* (*шарлатий, шкарлатый, шарлатовый, шарлатовий*). Як зауважує М. І. Чікало, „контекст досліджуваних пам’яток не завжди дає підстави достовірно визначити, чи в ролі якісного (‘назва відтінку червоного кольору’), чи відносного (‘виготовлений із шарлату – дорогої тканини’) прикметника засвідчене слово *шарлатый* (*шарлатовый*)” [984, с. 71]: „делея шарлатовая, жупанъ оксамиту чирвоного” 1567 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 149–150], „ко(л)пак ша(р)латный коунами по(д)шитый” 1585 р. [ЖКК, I, 127], „Шарлатныхъ

тканей” 1656 р. [Рукописний хронограф, 46]. Трапляються ширші контексти, які дозволяють аналізоване слово трактувати як назву кольору: „возми ... шати пресвѣтл(ы)х … фіалковых, боурнатны(х), ша(р)латны(х)” [ІСУМк]; іноді цьому сприяють допоміжні лексеми *цвѣтъ* або *фарба*: „шарлатного цвѣту шаты” 1607 р. [ЛѢк, 36]; „... фарбу шарлатную чинѧтъ, шарлатъ” 1627 р. [ЛБ, 156]; герм. (з лат.) *пурпуровый* ‘який має колір пурпуру; темно-червоний або яскраво-червоний з фіолетовим відтінком’; назва кольору утворена від назви тканини й уперше була засвідчена в XVII ст. [984, с. 73]: „пурпуровая шата”, „кунтуш пурпуровый”, „в … пурпуровой сукнѣ” XVII ст. [ІСУМк].

Серед іншомовних назв на позначення червоного кольору пам’ятками досліджуваного періоду збережений ар. *кармазиновый* ‘малиновий, темночервоний’, ‘фарба темно-червоного кольору, кармазин’ („Чръвецъ. Кармазинъ, чырвѣнъ, кармазиноваѧ фа(р)ба …” 1627 р. [ЛБ, 156]), спорадично засвідчений лат. (з гр.) *коралный* на позначення ‘яскраво-червоного кольору’: „Дайте моу вырокъ з оустъ своихъ коралныхъ” 1642 р. [Бут, 8], пізніше – *коралевий* (1750 р.) [205]. У пам’ятках XVIII ст. як назва кольорової гами одягу, а саме ‘темно-червоного кольору’, зафіксоване запозичення із слат. мови – *бураковый* („Сподницу бураковую на ризы перешить” 1744 р. [ІСУЯ, 155]).

ЛСГ **назв синього кольору** поповнилася запозиченнями з польської, німецької, латинської, арабської мов, зокрема:

пол.: *блакитний* (*блакитъный, блакотный, блєкитный, блєнкитный, бликтный, блокитный*) ‘небесно-голубий колір, голубий’ є синонімом композита *свѣтлосиний*: „Однорядокъ люнській блактиный” 1562 р. [Книга Гродская Луцкая, 78]; найчастіше ця лексема засвідчена в пам’ятках як назва кольору тканини чи одягу („ризы адама(ш)ки блаки(т)ноє” 1578 р. [ЖКК, І, 118–119], „жупа(н) блєки(т)ны(и)” 1582 р. [АЖМУ, 44], „копенекъ каразые темноблакитное керомъ червонымъ подшитый”), рідше – забарвлення інших предметів („нбо … блакотноє” поч. XVIII ст. [ІСУЯ, 98]; „kamenami ... sut blakitne” [984, с. 97]; „можна горѣлку … блакитнимъ коліоромъ заправитъ” сер. XVIII ст. [РМ, 638]). Пам’ятки на позначення відтінку ‘ясно-небесний’ фіксують композит *блакитносвѣтлый*: „въ барвѣ нбсной

тоєстъ блакитносвѣтлой” 1699 р. [ІСУЯ, 98]; пол. *модрый, модравый* ‘голубий, лазуровий, синьо-зелений колір’: „Опоны … модрои барвы брунатои” 1656 р. [Рукописний хронограф, 46], „стрѣлци мѣли хоругвовъ модрүю” XVII ст. [цит. за: 984, с. 105].

нвн. *каляасъ* ‘синя фарба, калія, індиго’: „побра(но) … // … ѡлово, сира, галу(н), … каляасъ, купоръвасъ, я(р) и инъшие хварбы” 1573 р. [ТУВН, 154–155]; нім. (з лат. або гр.) *ігнациктовый* ‘гіацинтовий колір’: „кгды с͡лнце все свѣтлое ѡболокы которые емоу соу(т) противные, үдаряючи, то(т) семи циркоу(л) або по(л)ѡбрү(ч) пятма приправными фа(р)бами, то е(ст) темночръвоною, зеленою, жлътою, блѣдожо(л)тою, игнациктовою ро(з)дѣленый выводи(т)” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 270]); мотивувальним словом була лексема *гиацинтъ* ‘тканина синього кольору’ („Гиацинтъ, то е(ст), з модрогѡ єдвабү, синїй єдваб” 1627 р. [ЛБ, 113]);

лат. *гранатовый* (*кгранатовый, кгранатовій, гранатовий*) ‘темно-синій колір’ (вживався виключно як номінація кольору тканин та предметів одягу): „В той же скрыни было полкопеняче кгранатовоє” 1590 р. [ЖКК, ІІ, 218], „делея кгранатовая” 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 136]);

ар. *лазуровий* (*лазоровий, лазоровый*) ‘яскраво-синій; блакитний’. Упродовж „своєї історії назва кольору *лазуровий* не міняла значення, оскільки його мотиваційна співвідносність завжди була прозора” [984, с. 99]. Цей арабізм у писемних пам’ятках засвідчений з XVI ст. як назва кольору тканин чи одягу („… суконъ дву лунских з оксамитомъ, одна чирвоная, а другая лазоровая” 1593 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 97], „я(р)мякъ сукна … лазорово(г)о” 1609 р. [ДМВН, 126], „жупано(в) ... два – оды(н) лазуровы(и), а други(и) чи(р)воны(и)” 1650 р. [ДМВН, 205]). Іноді фіксуються номінації на позначення темного відтінку цього кольору: „фєло(н) аксамиту те(м)нолазурового взористого” 1637 р. [Інв. Усп., 54 зв.]. Пам’ятки XVIII ст. засвідчили випадки вживання цієї лексеми на позначення кольору інших предметів (забарвлення паперу, колір квітки).

Зауважимо, що процес розбудови цієї колористичної гами тривав і в наступний період розвитку мови, зокрема пам’ятки ІІ пол. XVIII ст. зберегли гр.

василковый ‘колір квіток васильків, волошок; синій’ („в одежде василковой” 1771 р. [цит. за: 984, с. 103]).

ЛСГ **назв жовтого кольору** та його відтінків представлена запозиченнями з:

пол. *żółtogorący* ‘жовтогарячий’ („ле(т)нико(в) пять, … один … жо(л)токгоро(н)ции …” 1650 р. [ДМВН, 193]). Пор.: композит *жовтогарячий* (*жовтогорячий*, *жолтогорячий*, *жолтокгронний*), який уперше фіксується в писемних пам’ятках з XVI ст. як назва кольорової гами одягу українців („ризы жо(л)тогорѧчаѧ дүклѧ” 1579 р. [ЛСБ, 1033]); пол. *злотистый* (*злоцистый*) ‘позолочений, золотистий’, *злотый* ‘золотий, злотий, золотистий’ („ризы йатласовые бѣлые з пятками злоцѣстыми” кін. XVI ст. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 15, 186]). Пам’ятки також фіксують використання аналізованої лексеми з оцінним переносним значенням: „оусты и языком ввесь злотистый” XVII ст. [ІСУМк]. Зауважимо, що назва цього кольору є рідковживаною в староукраїнських писемних пам’ятках і фіксується переважно на означення тканин золотистого кольору („два буратику злоткови(и)” 1621 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 502], „по злоцѣстом поесу” 1600 р. [ЧИОНЛ, VIII-3, 14]) чи на позначення ‘жовтувато-білого’ відтінку волосся: „отхилил от уш … злотих волосов” 1648 р. [Елег., 152]. Композит *злотозелений* номінував ‘золотисто-зелений’ відтінок мінералу („Нехай злотозеленый Топазинъ приносѧтъ” 1633 р. [цит. за: ІСУМ 12, 27]); композит *жолтобрунатный* (цсл. *жовтий* і герм. *брунатный*) ‘жовто-коричневий, темно-жовтий’ відтінок тканини („ризы комховые едвабю жолто-брунатною” 1619 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 12, 15]); композит *жолточырвоный* (цсл. *жовтий* і пол. *чырвоный*) ‘жовто-червоний, оранжевий’ відтінок відповідної речі („килим велики(и) жо(л)точы(р)воны(и)” 1637 р. [Інв. Усп., 77]);

іт. *помаранчовий, помаранчевый* ‘колір шкіри помаранчі; оранжево-червоний’; позначав забарвлення одягу чи тканин („камья цвету помаранчевого …” [ІСУМк], „кунтуш помаранчовій” 1720 р. [ЛСВ, IV, 120]);

нім. *бурштиновый* ‘колір бурштину; прозоро-жовтий’ < *бурштин* (фіксується з 1596 р. [ЛЗ, 44], засвідчений і в пізніших пам’ятках 1675 р. [АППС, 31]; за свідченнями Д. І. Шелудька з XVI ст. велася активна торгівля бурштином у Львові

[1008, с. 24]): „каменъ бурштыновы(й)” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 207], „(ягоди винограду) инiє бѣлые, иннiє червленiє, инiє бурштиновiє” XVIII ст. [ІСУЯ, 158].

З XVIII ст. на позначення ‘специфічного відтінку жовтого кольору, притаманного для пір’я канарок’ і кольору привозної тканини в писемних пам’ятках спорадично вживається ісп. (з нлат.) *канаровый* („привезли мнѣ канавцу канарового (желтого) 13 локоть” поч. XVIII ст. [цит. за: 984, с. 123]).

ЛСГ **назв зеленого кольору** в староукраїнських писемних пам’ятках представлена одним запозиченням з польської мови – *ґришпановый,* яке номінує колір ‘мідної іржі, мідянки, зелений (колір одягу чи деталей)’ і є похідним від *ґрышпанъ* ‘фарба мідянка’ („катанъка кармазыновая с петлицами кгришпановое …” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 67]).

ЛСГ **назв коричневого кольору** в староукраїнській мові представлена запозиченням *бурый* ‘темно-коричневий із сіруватим або червонуватим відтінком’, яке на сьогодні не має переконливої етимології: одні мовознавці кваліфікують її як давнє запозичення з тюркських мов (тур. bur ‘рудий’ < перс. bōr ‘рудий’), інші – з латинської (burrus ‘багряний’) чи румунської (bur(ă) ‘віл’) мов; докладніше: [ЕСУМ 1, 301; Фасмер 1, 249; ПЭС 1, 54–55; ШЭС I 2, 236; Sławski I, 51]. Значення цієї лексеми, за словами Н. Б. Бахіліної, „характеризується невизначеністю”, „цей прикметник як назва кольору досить розпливчастий і називає відтінки коричневого кольору різної інтенсивності і різного ступеня змішаності з іншими кольорами (ясно-коричневий, темно-коричневий, сіро-коричневий, червоно-коричневий та ін.). Мабуть, за найстарше слід вважати його значення „коричнево-червоний” або „червоно-коричневий”, тобто саме те, яке найраніше використо-вувалося на означення масті” [50, 223]. Лексема *бурый* у староукраїнських писемних пам’ятках фіксується з сер. XVI ст. як назва масті худоби („конє(и) моихъ … буры(и) оде(н)” 1584 р. [АЖМУ, 116–117], „три воли, єдин бурий” у значенні ‘темно-сірий з плямами’ 1758 р. [ІСУЯ, 158]), а також для позначення кольору одягу („шлык бури(й)” 1584 р. [АЖМУ, 119]);

тюрк. *карый* (*карий, карiй*) ‘чорний, темний’, ‘темно-гнідий’, ‘темно-коричневий’. Лексема в писемних пам’ятках фіксується з XVI ст. „Більшість

випадків уживання слова *карый* – це назви мастей, як правило, коней, рідше – бобрів” [984, с. 141]: „вкрали … у Васка коня карого …” 1618 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 229], „за убивство чорного бобра четыре копи, за карого – две копи” поч. XVIII ст. [ІСУЯ, 108]. Писемними джерелами засвідчений композит *синокарый* на позначення ‘темно-коричневого, коричнево-чорного’ відтінку: „бобровъ … на реце Ивници ше(ст)деся(т) чорныхъ а два(д)цатъ синокары(х)” 1584 р. [АЖМУ, 156]. „Пам’ятки XVIII ст. фіксують часте використання цього прикметника для номінації кольору очей” [див: 984, с. 142];

герм. *каштановый* ‘який має колір каштана’ належить до пізніх утворень, тому в староукраїнській мові фіксується спорадично як назва кольору чи фарби („якои фарбы потребүєшъ: половой попєли(с)тои жо(л)тои, каштановои червонои шарла(т)ныи фіа(л)ковои?” кін. XVI ст. [Розм, 50]). Для номінації масті коней найчастіше використовували фонетичний варіант *каштановатый, кошътановатый* („По(д) ты(м) пахо(л)ко(м) ко(н) ка(ш)тановаты(и) лысы(и)” 1609 р. [ДМВН, 142], „уходечи … зложили … у Олешка: клячу каштановатую” 1618 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 228], „заграбилъ … коня кошътановатого єздного” 1633 р. [ЛНБ 5, II 4060, 27 зв.]). На позначення ‘каштанового’ кольору волосся використовувався композит *зрумѧночорный* („… ѡ(т) барвы зроумѧна чорнои, где и дне(с) зовемо роусы влосы” поч. XVII ст. [Кроникъ, 47 зв.]);

герм. *брунатный* < *брунат* ‘коричневий, темно-жовтий колір’ як назва кольору одягу (‘темно-коричневий’) спорадично засвідчений ще в пам’ятці XIV ст. („А губка далъ шюбу свою куничюю дорогимъ сукномъ брунатънымъ пошита … пани ханъци” 1378 р. [Розов, 26]); у досліджуваний період це запозичення позначає колір тканин та забарвлення одягу („пограбили … делюру брунатную, фалендышовую, зеленымъ киромъ подшитую” 1609 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 357], „Газучка ѡ(т)ласовая бурнатная” 1578 р. [ЖКК, I, 219], „з скүръ боргатной фарбы” 1656 р. [Рукописний хронограф, 103 зв.]), однак трактування відтінку, позначуваного цією лексемою, було неоднозначним: від кольору ‘темного’, ‘коричневого’, ‘темно-коричневого’, ‘темно-жовтого’ до ‘темно-синього’: „ЗавѢсы

модрои барвы брунатнои” [ІСУЯ, 144], що переконує в тому, що в XVI–XVII ст. ще тривав процес семантичного унормування цього запозичення;

голл. *кофейный* ‘темно-коричневий, темно-брунатний’ відтінок тканини вперше фіксується в пам’ятці 1732 р.: „Писалъ купитъ тясеми на репсъ чорной или темнокофейной аршинъ 16” [Дневник Марковича, ІІІ, 162–163]; „матерія кофейная” 1742 р. [Рц, 52];

пол. *гвоздиковий* ‘який має колір гвоздики, гвоздиковий’, мотивований відповідною назвою *гвоздика* ‘(висушені пуп’янки гвоздичного дерева, що вживаються як прянощі) гвоздика’ („ризы по(ст)ныи гвоздиковыи” 1579 р. [ЛСБ, 1033], „жүпа(н) кгрубрину гво(з)дикова(г)” 1610 р. [ЛНБ 5, ІІ 4052, 148 зв.]).

ЛСГ **назв фіолетового кольору** сформувалася пізно: „Спеціальні найменування для фіолетового кольору в усіх слов’янських … мовах з’явилися найпізніше” [984, с. 152], зокрема нім. *фиалковый, фѣолетовый*: „якои фарбы потребүєшъ: половой попєли(с)тои жо(л)тои, каштановои червонои шарла(т)ныи фіа(л)ковои?” кін. XVI ст. [Розм, 50]. Зауважимо, що в старопольській мові лексема *fioletowy* фіксується з XVI ст. як відносний прикметник, а лексема *fiołkowy* – з XVII ст. на позначення кольору [1113, с. 33]. У цей же час прикметник *фиалковый* виринає у мовний простір старобілоруської мови [984, с. 153] як назва кольору одягу. Староукраїнські писемні пам’ятки документують цю лексему з XVI ст. як відносний прикметник: „фиа(л)кова трава” XVI ст. [Травн., 194 зв.]. Зауважимо, що як назва кольору лексема *фиалковый* починає активно вживатися з XVIII ст.: „пошивъ фиялковую гусарку”, „канак … на фіялковой стонжцѣ завѣшенній”, „естъ камення … фіалковое”, „цвѣтъ фиялковій” [ІСУМк], „кунтушъ фиалкови(и)” 1723 р. [ДНРМ, 141]. „Сучасна форма *фіолетовий* у староукраїнських пам’ятках не виявлена, вона запозичена в новий період з російської мови і переважає за вживаністю давніший варіант *фиалковый*” [984, с. 155].

Отже, як свідчать писемні пам’ятки досліджуваного періоду, розбудова колористичних назв відбувалася як за допомогою запозичування іншомовних назв, які часто переймалися разом з іноземною реалією (привозними тканинами, одягом, взуттям, предметами інтер’єру тощо), так і за допомогою дериватів-композитів, які

виникали з метою уточнення відтінку певного кольору з подальшою вербальною констатацією в ділових документах чи з емотивною метою в художніх творах. Найактивніше композити виникали на питомому грунті (*зрыжастрокатый*, *зрыжаплеснивый*, *гнедорыжий*, *сивострокатый*, *сивобуланый*, *сивопѣрстый*, *зрумѧночорный*, *сѣрогнѣдый*, *темносѣрій*, *сѣрочерный*, *бѣловзористый*, *бѣлопестрый*, *свѣтлосиний*) чи за рахунок поєднання питомих і запозичених елементів (*злотозеленый*, *темнолазуровый*, *темночръвоный*, *блѣдожолтый*, *блакитносвѣтлый*, *темноблакитный*, *звилчатополовый*, *сивожолтый*, *синокарый*), зрідка – шляхом поєднання лише запозичених елементів (*жолточырвоный*, *жолтобрунатный*, *жолтокгоронцый*). Пам'ятки досліджуваного періоду засвідчили випадки використання не лише композитів, а й декількох іншомовних лексем з метою точнішої передачі відтінків колористичної гами описаної речі: „юпа по(л)кгранатовая бγ(р)на(т)ная" 1617 р. [ЦДІАЛ 181, 2, 125, 2, 1 зв.].

Чи не найменше зазнала змін ТГЛ **звичаї та обряди**, що було зумовлено тим, що на початок досліджуваного періоду вже „семантично визначилася й граматично оформилася система назв звичаїв та обрядів" [ІУМЛФ, 415]. Спорадичне вживання у пам'ятках окремих запозичень, які часто дублювали питому лексику, свідчить підтвердженням вищезгаданої тези, зокрема: перейнята з XV ст. (1494 р. [АЮЗР, ІІ, 113]) пол. лексема *шлюбъ* (1646 р. [Диар. Фил., 89]) та її деривати (*шлюбити*, *шлюбованє*, *шлюбовати*) виступає дублетом до питомих слів *весѣлля*, *одруження*. Також засвідчена в джерелах описова конструкція з використанням лат. *актъ* веселный: „кошътъ немалый на тое ложивши, перед часомъ, тому акътови веселному назначонымъ" (1638 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 596]). Зміни відбулися і в лексиці похоронного обряду; розширенню цієї мікрогрупи слів сприяли запозичення: нім. *мары* 'ноші для перенесення покійника' (1627 р. [ЛБ, 107]), пол. *труна* 'домовина' (1627 р. [ЛБ, 107]; кін. XVII ст. [Зінов. Прип., 282]) і *надгробокъ* 'пам'ятник, плита, хрест, що встановлені на могилі' („Надгробки предъ смертю рядити" 1662 р. [Сак, 24]), пол. (з слат.) *цвинтаръ* 'кладовище' (1564 р. [МСТ 2, 468]), фр. / іт. *катафалкъ* 'похоронна колісниця для трун' (XVII ст. [ЛСВ, 42]).

Судочинство. Писемні джерела кін. XVI–XVII ст. засвідчили значну кількість юридично-правової термінології латинського походження, серед якої наявні як специфічні юридичні терміни, так і слова на позначення різних реалій і понять зі сфери слідчо-виконавчої діяльності: загальні і часткові поняття судоведення, мір і способів покарання, поняття зі сфери виконавчої і слідчої діяльності судових органів, юридичні документи та судові інстанції. Оскільки на більшій території України того часу юридична структура і судово-виконавча справа формувалася значною мірою за зразком польської юриспруденції, яка базувалася на римському праві, більшість латинізмів [244] цієї ТГЛ потрапляла в українську мову через посередництво польської мови, зокрема: *акцессорыя* ‘вирок’, *акция* ‘справа, судовий процес, позов’, *алегация* ‘доказ, посилання на щось’, *алеговати* ‘доводити, виправдовувати’, *акцесія* ‘здобуття права на власність; угода про прибуток’, *интєрцєссія* ‘посередництво’, *акъторат* ‘право однієї зі сторін на першочергове наведення доказів своєї правоти’, *актований* ‘розпочатий у суді, винесений на розгляд суду’, *актыковане* ‘запис документа до судово-адміністративних книг’, *алтеркація* ‘суперечка сторін у формі перехресного допиту’, *альтерната* ‘право, яке визначало владу при суперечці двох рівних достойників’, *антецедєнсъ* ‘попередня обставина, причина; підстава’, *апелевати* ‘апелювати, звертатися за підтримкою’, *апеляция* ‘апеляція, звернення’, *апробація* ‘апробація, схвалення, затвердження’, *аргументовати* ‘аргументувати, доводити, підтверджувати доказами’, *аргументъ* ‘доказ, аргумент’, *аресть, арешть* ‘тимчасове позбавлення волі; судова заборона користуватися чимось, виконувати щось; офіційне припинення розгляду судової справи’, *артикулъ* ‘параграф, пункт, артикул, статут, кодекс, догма’, *асекурация* ‘зобов’язання, гарантія’, *асекуровати* ‘запевняти, гарантувати, забезпечувати’, *асесорский* ‘асесорський, судовий’, *асигнация* ‘письмове доручення про виплату пред’явникові певної суми грошей із каси розпорядника або видачу відповідної кількості певних предметів’, *атестация* ‘свідчення у суді або на допиті; свідчення; посвідчення’, *баниция* ‘позбавлення людини громадянських прав і вигнання її з країни; баніція’, *баніованя* ‘судове покарання людини баніцією – вигнанням із країни’, *варияция* ‘зміна у судових

свідченнях’, *виндикованє* ‘вимога вирішити якусь справу’, *гвардианъ* ‘порушення загальноприйнятого, узвичаєного порядку’, *деклярация* ‘показання, свідчення, оголошення, заява’, *декляровати* ‘оголошувати’, *декрет* ‘(постанова верховної влади, що має силу закону) декрет; указ; (ухвала гродського, земського, підкоморського, трибунальського та ін. судів) вирок; (висновок, думка) розум; заповіт’, *делиберация* ‘звільнення, розв’язання’, *дедукувати, дєдєковати* ‘виводити право, підтверджувати’, *делята* ‘оголошення в суді’, *диляция, диляцыя* ‘відстрочка судового засідання, відтермінування, позов, донесення, таємне оскарження’, *дефеньсыя* ‘захист, уступка, мотив захисту’, *дукть* ‘офіційний показ меж маєтку; межовий обвід’, *детерминованє* ‘розмежування, визначення’, *диференции* ‘незгоди сторін у судовій суперечці’, *денунція* ‘судовий розгляд’, *дисцепьтацыя* ‘судове рішення’, *декретовати* ‘ухвалювати вирок, присуд, засуджувати (*декретувати* ‘узаконювати’, *здекретувати* ‘піддати осуду, винести вирок, присуд, позбавити привілеїв, прав)’, *делиберовати* ‘обмірковувати, обдумувати, дебатувати, звільняти’, *делиберация* ‘(термін, визначений для розгляду або обговорення якоїсь справи) розмірковування, розгляд, аналіз’, *дероґовати* ‘ухилятися повністю або частково від права’, *децидовати* ‘вирішити, ухвалити, схвалити, постановити, визначити’, *дисциплина* ‘покарання, кара’, *инвентаръ* ‘(реєстр рухомого і нерухомого майна чи прибутків, видатків, повинностей) інвентар’, *инвентованє* ‘(внесення даних в інвентарний опис) інвентаризація’, *инвентовати, зинвентовати* ‘(вносити дані в інвентарний список, опис) інвентаризувати’, *инґросовати* ‘внести певний запис в актові книги’, *инквировати (инквировано, инквированья, инквированый)* ‘вести слідство, розслідувати; (робити допит) допитувати’, *инъкорповати* ‘долучити’, *инъпукгъновати* ‘оскаржувати’, *интенція* ‘судовий розгляд’, *инстанция* ‘судова сесія’, *инстикговати* ‘звинувачувати, оскаржувати, зазіхати, заміряти, важити, переслідувати’, *инквизицыя* ‘судове слідство; слідчі судові матеріали, документи, справи’, *интентовати* ‘порушувати судову справу, вести судовий процес’, *иньтеньдитъ* ‘звинувачувати, погрожувати’, *интенція* ‘судовий розгляд’, *интро-миссия* ‘офіційне введення в право на володіння нерухомим майном’, *интермитто-ванъ* ‘який прийнятий до судочинства’, *интромиттовати* ‘посилати, вносити,

вводити у володіння нерухомістю', *интерцыза* 'шлюбний запис про умови приданого, обмеження в дарчих записах', *инътєрпоновати* 'пропонувати, пускати в дію, фальсифікувати, подавати, вносити', *ингвентарь* 'опис майна, реєстр', *инферовати* 'повідомляти, показувати, робити висновок, підсумовувати; запропонувати, внести подання, заносити до списку', *инъсєровати* (*инсерованыи)* 'вносити, офіційно фіксувати', *иньсимулы* 'звинувачення', *инъстинъкция* 'намова', *иллегитиме* 'незаконно', *иннотесценъция* 'виклик до суду, повідомлення, позов', *ексьтракт* 'витяг із записів судово-адміністративних книг', *екзекновати* 'виконувати судове рішення', *екзеквуция* 'виконання судового рішення, заповіту, ухвали', *екземпть* 'документ, який звільняє від обов'язків', *екъземпцыя* 'конфіскація', *ексъпериментъ* 'доказ, огляд доказів', *експировати (ексъпираванъє)* 'втрачати правову силу, закінчення терміну', *ексъцепъцие* 'опротестування правомірності судового процесу у зв'язку з недотриманням формальностей судочинства, виняток; привід, причина для відкладання розгляду судової справи', *ексъпедиованя* 'офіційний показ границь маєтку', *елизия* 'вигнання', *евазия* 'відкладення судової справи у зв'язку з неявкою скаржника; виправдання', *евинковати* 'доводити правоту', *евикция* 'запевнення, гарантія, порука', *екстендованъє* 'поширення вини', *ексцесъ* 'негідний, безправний або злочинний вчинок', *ексъторсия* 'стягнення', *каденция* 'термін засідання вищих судових інстанцій', *кауза* 'судова справа, причина', *калумниа* 'наклеп, неправдиве обвинувачення', *кауция* 'запорука', *кокгниция* 'сдідство, допит, розслідування, визнання', *комисия (комисийный)* 'судова колегія разового призначення з уповноважених королем осіб; судовий декрет', *компетентъ* 'законний, відповідний', *композыцыя* 'договір', *компробовати (комъпробовавши)* 'підтверджувати вірність, доводити', *компробація* 'підтвердження, схвалення', *комъпарация* 'взаємна згода, договір; вступна частина подання у суд', *конвикция* 'незаперечний доказ', *коньдемьната* 'звинувачення, звинувачувальний вирок', *кондємнация* 'присуд, звинувачення', *кондиктаменъ* 'зговір, змова', *конвенция* 'умова', *конверсация* 'контакти, взаємні стосунки', *конклюдовати* '(завершити, припинити роботу) закрити; ухвалити; затримувати, ув'язнювати', *консекровати* 'оголошувати недоторканим', *конвикция* 'судовий доказ, судове підтвердження',

кондиция ‘(зобов‘язання; застереження; умова договору) кондиція; (соціальна група людей) стан’, *претендовати* ‘заявляти право на щось’, *регула* ‘правило, закон’, *респонсъ* ‘відповідь’, *конъградыковати (коньградиктория)* ‘сперечатися в суді, наводити альтернативні докази’, *контрадикция* ‘суперечка в суді, наведення альтернативних доказів; протокол суперечки, поданий для запису до судово-адміністративних книг’, *контроверсия (контровертовати)* ‘суперечка в суді з наведенням альтернативних доказів, диспут, контроверза, спір, процес’, *коньтулла-ція, контумация* ‘неявка у суд за викликом’, *контравенция* ‘апеляція, позов’, *консервати* ‘судові сесії Люблінського трибуналу’, *конспирация* ‘змова’, *контентъ* ‘(окреме питання судової сурперечки) факт, епізод’, *конфесатъ, конфесата* ‘незаперечні свідчення’, *конфирмацыя* ‘затвердження, підтвердження, конфірмація’, *конфирмовати, конформовати* (*конфирмованых)* ‘підтверджувати, надавати законну силу, ратифікувати’, *конфискация* ‘відчуження на користь держави, конфіскація’, *конфисковати* ‘конфіскувати’, *конъюрация* ‘змова’, *криминалный (криминалъ)* ‘кримінальний суд, кримінальний злочин’, *корупьцыя* ‘підкуп, сума відступного, корупція’, *лекговати* ‘записувати свій спадок у духовному заповіті’, *лекгация (лекгованный)* ‘заповіт’, *лимитацыя* ‘перенесення судового засідання’, *лимитовати* ‘переносити судове засідання’, *мандатъ* ‘позов до сеймового суду’, *мунимент* ‘юридичний доказ для підтвердження справи у суді’, *леитиме* ‘законно, відповідно до законів’, *прерокгатива* ‘виключне право’, *пробация* ‘доказ, огляд доказів’, *продуковати* ‘викладати хід справи, пред’являти’, *пролонкговати (пролонкгация)* ‘відтягнення, затримка (розгляду справи)’, *препозиция* ‘скарга, претензія однієї сторони до іншої’, *протестация (протестовати)* ‘скарга, вимога, внесення до судових книг протесту, заява проти якогось насильства’, *облята* ‘запис документа в актові книги для його затвердження’, *резулицѣя* ‘вид юридичного документа’, *ремора* ‘затримка, зволікання’, *ретрузия* ‘рішуче заперечення, опір’, *ресыкгнацыя* ‘вид продажного запису, коли один спадкоємець, обтяжений боргами, яких не в змозі виплатити, продає іншому спадкоємцеві свій маєток’, *суспиндовати* ‘відтерміновувати’, *суперседовати* ‘відкладати’, *тестимония* ‘свідчення, докази’, *трибъ* ‘порядок’, *юстификацыя* ‘виправдання’, *петиция* ‘вимога, громадянський

позов’, *прозекновати* ‘продовжувати судову справу’, *прозекуція* ‘переслідування’, *пронунцыовати* ‘офіційно сповіщати’, *претендувати (претендуючий)* ‘виправдовуватися, вибачатися’, *нецесьситованый* ‘зобов’язаний, уповноважений’, *обдукцыя* ‘заява возного про огляд місця злочину, ран потерпілого’, *ординация (ординувати)* ‘припис, положення, закон’, *рація* ‘юридичний доказ’, *реассумувати* ‘відновлювати, повторно підтверджувати’, *ревизия* ‘опис майна, ревізія’, *ревидованя* ‘огляд, ревізія’, *зревидовати* ‘провести перевірку, проревізувати’, *реквизиция* ‘вимога про повернення захопленого майна’, *реквировати* ‘розпитувати, вести допит чи слідство, домагатися повернення захопленого майна’ (*зареквированя* ‘реквізування, реквізиція’), *рекогниция* ‘ствердження правдивості документа, підтвердження’, *реляция* ‘захист у суді з висуненням доказів, урядове свідчення, виклад справи’, *ремисса* ‘відстрочка рішення справи у суді’, *рецес* ‘відступ, виняток, поправка статті закону’, *статут (статутовая)* ‘звід законів’, *суспенса (суспендовати, суспеньдований)* ‘відстрочка’, *субьселлия* ‘найнижча судова інстанція’, *супликацыя* ‘скарга, клопотання’, *термин* ‘судова сесія, яка триває рік, термін судових засідань’ (пор.: *теръмин* ‘документ’: „а сестра моіа ведълугъ теръмину протокулного вырокъ учинила” 1638 р. [АВМК, 89], „Теперъ ненеишимъ записом вечистым нашим ствержаем, мѣсцъкимъ вижевским земскимъ, позволіаем до книгъ записацъ тенъ теръминъ слово в слово” 1639 р. [АВМК, 106]), *титул* ‘правова підстава’, *тестаментъ* ‘заповіт’, *трактъ* ‘офіційний показ меж маєтку’, *юрызъдыкцыя* ‘юрисдикція’, *юраменьтъ* ‘присяга’, *фундовати юрисдикцію* ‘офіційно проголошувати правоздатність судового рішення’, *феровати (ферованыи* ‘виданий згідно з постановою’) ‘виносити судове рішення’, *фундация* ‘акт заснування установи з пожертвуванням їй грошей’, *попартьє* ‘підтримка (*попартьє справи* ‘просування якоїсь справи у суді’)’, *поциоритатемъ* ‘перевага, пріоритет давнішого права’, *префиксия* [терміну] ‘призначення терміну судового засідання’, *приволати* ‘офіційно викликати’, *протест* ‘заява’, *реиндукция* ‘повторне введення у насильно відчужений маєток, здійснене за рішенням суду’, *рекфакция* ‘відновлення’, *репротестовати* ‘заносити зустрічну скаргу’, *атентовати* ‘бути присутнім при якійсь справі, пильнувати’, *афектований* ‘вчинений на офіційну вимогу’, *виндико-*

вати ‘домагатися вирішення якоїсь справи на підставі статуту чи права, вимагати повернення майна’, *кустодея* ‘частина паперу, якою закривали печатку і захищали від пошкоджень’, *церограф* ‘письмове зобов’язання, розписка’, *канцелярия* ‘канцелярія’, *консерваты* ‘судові сесії Люблінського трибуналу – найвищої апеляційної інстанції для Малопольщі та українських земель у складі Речі Посполитої’, *сенать* ‘найвища судова влада’, *инстанция* ‘(ланка в системі підпорядкованих один одному судових органів) інстанція’, *трибуналъ* ‘військовий суд, вища апеляційна судова інстанція у Речі Посполитій’, *инквьзиція* ‘інквізиція’, *форум* ‘судова інстанція’; *декларовати* ‘заявляти’, *ратифѣкація* ‘доведення до відома і затвердження умов договору’, *трансакція* ‘дотримання якогось інтересу, угоди’, *депутовати* ‘відряджати з офіційною місією’, *лебертація* ‘звільнення від якогось суспільного тягаря’, *коньфєровати* ‘вести переговори’, *публиковати (публикованє)* ‘обнародувати’, *конклюзия* ‘сесія, збори, засідання; завершальна частина зборів, закриття; висновок’, *акт (актовати)* ‘документ, записаний до книги судових справ, що набув після цього чинності’, *администрация* ‘розпорядження’, *диспозиция* ‘розпорядження, план, документ’, *докуменьт* ‘загальна назва на позначення будь-якого документа’, *карта* ‘лист (офіційний документ)’, *децизия* ‘рішення, ухвала’, *ерекция* ‘документ про заснування, закладення, фундацію, побудову’, *екземптъ* ‘документ про звільнення від певних обов’язків’, *екстрактъ* ‘витяг, випис із книг або актів, копія’, *конвенция* ‘договір, угода’, *квитъ* ‘письмове зобов’язання, розписка’, *компромисъ* ‘(письмова угода) компроміс’, *квересъ* ‘судова скарга’, *констытуция* ‘(правовий акт, який регулює право на певній території) закон, декрет; звід законів; ухвала, рішення’, *клявзула* ‘(параграф, пункт офіційного документа, який необхідно виконати) кляузула’, *плѣнипотентъ (пленѣпотенція)* ‘повноваження’, *интерциза* ‘угода, договір, контракт’, *декларация* ‘показання, свідчення, заява; постанова, ухвала, резюме; умова’, *конъструкъция* ‘лист, послання’, *контроверсия (контровертовати)* ‘заява’, *реляція* ‘рапорт, донесення’, *инструменть* ‘документ’, *инструкція* ‘назва письмової постанови’, *интромиссия* ‘акт про офіційне введення в право на володіння нерухомим майном’, *метрика* ‘збірник давніх урядових актів; офіційний перелік, список, відомість’, *пакть*

'угода', *инстанция* 'прохання, заява, подання', *супплементь* 'додаток', *мембрам (мембранова, мембрамова)* 'документ; бланк, заготовлений для написання документа; пергаментна хартія', *пакьть* 'договір', *трактать* 'договір між державами', *скрыпьт* 'документ, акт', *контрактъ* 'контракт', *комисия* '(письмове розпорядження) доручення', *универсал* 'урядовий розпорядчий акт на виконання конкретної чинності, адресований представникам королівської чи виборної станової адміністрації', *ексклюдовати* 'виганяти, утримувати', *инклюдовати* 'заключати, оточувати, обмежувати', *кондиктаминъ* 'змова проти когось', *агравовати* 'погіршувати, обтяжувати, утискувати, неволити', *агравація* 'гніт, утиск', *деспектовати* 'кривдити, ображати', *имъпедиовати* 'перешкоджати, заважати', *инъквизовати* 'допитувати', *карция, карацер* 'в'язниця', *ґраваменъ* 'утиск, насильство, обтяження', *деґрадация* 'позбавлення когось прерогатив його попереднього стану', *дамнификовати* 'завдавати збитків, шкодити', *ґрававати* 'обтяжувати, утискати', *ексътерминация* 'винищення, масове знищення, вигнання, баніція', *елиберовати* 'звільняти, визволяти', *експулсия* 'примусове вигнання з володіння, позбавлення права', *коррупція* 'деморалізація', *кримѣналъ* 'в'язниця', *жаковати* 'грабувати', *здезоловати* 'знищити, спустошити', *здеспектовати* 'зневажити, скривдити, образити', *субординація* 'підпорядкування', *контрадиковати* 'опиратися, заперечувати', *контрадикция* 'опір, заперечення', *конспирация* 'змова', *конъюрация* 'змова', *зфалшованый* 'сфальшований', *зфалшовати* 'сфальшувати, підробити', *кооператоръ* 'спільник', *криминалъ* 'карний злочин, кримінал' (*криминалный, крыминовати*), *диспонованє* 'розпорядження' (*диспоновати* 'розпоряджатися').

У досліджуваний період ця ТГЛ поповнилася запозиченнями й з інших мов, зокрема з:

пол.: *зражєнє* 'опротестування' („инъ фаворемъ па(р)тисъ на (з)ражене справы важилъсе таковую заноситъ протестацию" 1643 р. [ДМВН, 253]), *зруцене* 'усунення з посади, зняття' („владыка льво(в)ски(и) гедиѡ(н) болоба(н) за показа(н)емъ на него певны(х) знаковъ и доводовъ … груце(н)ню з влады(ч)ства по(д)па(д)ши" 1594 р. [ЛСБ, 269, 1]), *безецный* 'поставлений поза законом, засуджений на вигнання з країни' („вырокомъ нашым такъ есмо нашли, же ѡн

честь и верγ стратил, а сказалисмы его быти безецнымъ и немаючы(м) вже николи местца и помешканѧ во всих землѧхъ и межи всими поддаными нашыми” 1565 р. [ALSS, VI, 285]), *выводне* ‘доказово, переконливо’ („Прѣтелнѣ, выводнѣ, з довода-(ми)” 1627 р. [ЛБ, 103]), *выдерокъ* ‘викупне право на нерухоме майно’ („задавати того описанѧ жадными причинами, выдерками, фримарками не трγднити и до права о знесене … позывати не маю” 1637 р. [ІСУМ 5, 150]), *выкроченє* ‘відступ від законів, порушення’ („его товаришовъ выкроче(н)е каждомγ пере(д) ѡчи переложити” 1598–1599 рр. [Апокрисис, 8 зв.] (див.: *выкрочати, выкрочити, выкрочаючий*)), *выналѣзенє, выналѣзка, выналѣзокъ* ‘вирок, ухвала, декрет’ („теды братѧ ве(д)ле выналѣзкγ братского карали его сѣдѣнѧ(м) на вежи и камене(м) воску” 1600 р. [ЛСБ, 1043, 2]), *креованы* ‘обраний, призначений’ („єст свѣдком ты(х) цнѡ(т) … креованы” 1641 р. [ІСУМ 15, 93–94]), *вырумовати, -ся* ‘вигнати, виселити’ („зъ маетностью своею с того монастыра … вырумовалъ” 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 181] (*вырумованє* ‘вигнання, виселення’)), *децковати* ‘накладати стягнення’ („и за то слуги ваши ихъ грабять, и децкують” 1532 р. [АрхЮЗР, Ч. 5, т. 1, 32]), *домнимати* ‘підозрювати’ 1627 р. [ЛБ, 64] (*домниманє* ‘підозра’ 1552 р. [ЛСБ, 17], *домниманый* ‘підозрілий, непевний’ 1609 р. [ІСУМ 8, 116]), *драпѣжство* ‘здирство, грабіж’ („пани … всякие речи рухомые побрала … и людем великое драпезство чинила” [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 93] (*драпѣжити* ‘займатися здирництвом, грабувати’ 1554 р. [ЛСБ, 18])), *злупати, злупити, злупѣжити* ‘пограбувати, обікрасти, позбавити права володіння, відібрати’ („при томъ разбои, немало речей въ насъ поотнимали, побрали … насъ злупили” 1569 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 16]), *злупене* ‘пограбування, розбій’ (1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 244–245]), *картелюшъ* (із лат. *карта*) ‘офіційний документ, лист’ (1599 р. [Антиризис, 535]), *катуша* ‘катівня’ („и с церкви Божое темницу людскую и катушу уделали” 1601 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 309]), *експитативъ* ‘королівський привілей’ („експитативы вшелякие суть правомъ посполитымъ знесены” 1605 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 5, 342]), *забюръ* ‘награбоване майно’ („особънымъ реестромъ тотъ забюръ и шъкоды спецификованые и часу права показаные будутъ – кгвалтовне позабиравъши … до вуйта отвезти и запровадитъ розказали” 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 566]), *заводъ*

‘передача маєтку, земель у володіння іншій особі’ („а каноники вжо мають то держати къ церкви Божей, подлугъ заводу и свѣдоцтва и присеги ихъ свѣдковъ” 1516 р. [АЮЗР, I, 52]), *завожєнє* ‘тс.’ („ино кгды пан Гневош мел землю кнѧзю … заводити и граници вказивати, пан мой, кнѧз … Лүцкий до мене слүжебника моего писати рачил, абых я при том завожєни ѡт Єго Милости вижєм был” 1541 р. [ALSS, IV, 283]), *заяздъ* ‘визначення меж певної території, частина земельного володіння’ („то(т) кґрү(нт) во(д)лү(г) зая(з)дү по(з)вано(г) е(ст) вла(с)ны(и) его і до свищова зъстарода(в)на належа(л)” 1607 р. [ЛНБ 5, II 4052, 19 зв.]), *збияне* ‘відхилення, заперечення’ („тое апеляцы(и) зажива(т) не могуть … ω(т) збиянъя по(з)ву” 1599 р. [ККПС, 120]), *збуйца* ‘розбійник’ („яко на збоуйцү вышлисте з мечами и з кїйми поймати мѧ” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 92] (пор.: *збойца морский* ‘пірат’ 1646 р. [ІСУМ 11, 72])), *збродня* ‘злочин’ („абы тые то злочинцы, … за таковые злые поступки и збродни ихъ, срокгимъ каранъемъ на горле караны были” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 110]), *збродень* ‘злочинець’ (1621 р. [ПАЛ, 739]), *зданє* ‘розпорядження, наказ, рішення’ („И пишеш к намъ зданє своє, абы єстє, бүдүчи тепер на Волыню, ѡтчизныи именѧ розделили” 1541 р. [ALSS, IV, 275]), *бурковати* ‘скріплювати, підтверджувати’ („котѡрыми по(д)писами бүркоуючи” 1598–1599 рр. [Апокрисис, 87]), *обвѣсити, обѣсити* ‘повісити’, *обѣситися* ‘повіситися’: („Царъ казалъ его (слугу) обвѣсити” XVII ст. [Рад, 74]; „Воевода тотъ з роспачи самъ на звоницѣ в маетности обѣсился” 1656 р. [Рукописный хронограф, 449]), *обѣшене* ‘повішання’ („Сказано ихъ на обѣшене, и повѣшено” 1656 р. [Рукописный хронограф, 154]);

пол. (з нім.): *выдекрафъ* ‘викупне право на нерухоме майно’ („прошу … абы тую суму на вѣдекрафъ дано и с провизии братю и сестры уломъные опатровано в том шпиталю” 1631 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 507] (див.: *выдекрафовый записъ, выдекрафовый контрактъ*)), *клюба* ‘знаряддя для тортур, клюба’ („Анънушу … взявши мистръ на клюбы, тягнулъ разовъ два, пытаючи” 1624 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 450]), *глейтъ* ‘право вільного переїзду, охоронна грамота’ (1581 р. [ЖКК, II, 89]);

уг.: *бирувъ* ‘суддя’ („а слуга естъ на сюмъ свѣтѣ кождый, хоть король, хоть панъ, … хоть бирувъ” XVI ст. [НЄ, 120]), *добѣзентовати* ‘підтверджувати, свідчити’ („лише вѣровъ можеме ся спасти, добѣзенътую” XVI ст. [НЄ, 186]), *инъкедаванє* ‘дозвіл’ („безъ воли и безъ инъкедованя не мали моце и свободы” XVI ст. [НЄ, 152] (див.: *инъкедовати*)), *бѣнътетовати* ‘карати’ („борзо бѣнътетовати грѣшныхъ” XVI ст. [НЄ, 127]), *бѣзентовати* ‘свідчити, засвідчувати’ („Што бы есь не убивъ, и курварство не учинилъ, и не укравъ, и ужу не бѣзентовавъ” XVI ст. [НЄ, 10]), *бѣзоншаство* ‘свідчення’ („и знаеме, ажъ правое его бѣзоншаство” XVI ст. [НЄ, 44]), *бѣзонъшагъ* ‘свідок’ („якъ вадили на него тоты кривыи бѣзоншакы” XVI ст. [НЄ, 114]);

цсл.: *вредъ* ‘шкода’ („вредъ … всѧкїй злы(и) γчинокъ” 1627 р. [ЛБ, 80] (див.: *вредити, вредный, вредостъ*)), *возбраняти, -ся* (*возбранити*) ‘забороняти, перешкоджати’, *возбранене* ‘заборона’ (1627 р. [ЛБ, 120]), *извѣтъ* ‘причина, доказ’ (1627 р. [ЛБ, 15]), *возданиє* ‘юридичний акт про передачу маєтку’ („за которымъ възданъемъ [мещане белоцерковъские] не мели бы юже ничого дукътови, … ко(н)традиковати” 1639 р. [ККПС, 269]), *вознепщевати* ‘зводити наклеп’ („человѣцы вознепщуют, поносят, оклевещут” 1605 р. [ІСУМ 4, 181]), *изгубити* ‘занапастити, згубити’ (1556–1561 рр. [ПЄ, 24 зв.–25]), *изображенє* ‘канон, закон, норма’ (1591 р. [ЛСБ, 185, 1]), *казнъ* ’кара, покарання’ („Братия … малярγ декрето(м) свои(м) наказали, абы бы(л) взѧ(л) казнь за то, же маючи клю(ч) ω(т) скри(н)ки братское по двѣ сха(ж)цѣ в бра(т)ствѣ не быва(л)” 1601 р. [ЛСБ, 1043, 5]), *казнъ* ‘в’язниця’ („я … другого грека Микулу, до казни ωсадити былъ да(л)” 1565 р. [ТУВН, 109]);

гр.: *ареопагъ* ‘найвищий орган судової і політичної влади у стародавніх Афінах, ареопаг’ (1598–1599 рр. [Апокрисис, 84 зв.]), *ефет* ‘суддя’ (поч. XVII ст. [Різні проповіді, 160]), *каталогъ* ‘каталог, реєстр; припис, правило’ (1610 р. [ЛСБ, 427, 1]);

болг. (або серб.) *глоба* ‘судовий штраф, судове стягнення’ 1522 р. [ІСУМ 6, 219].

У досліджуваний період зазнала розвитку **ТГЛ розумова і психічна діяльність (психічний стан) людини.** Мовні одиниці, які номінують різні психічні та емоційні стани людини, як специфічне явище української літературної мови досліджувалися із соціолінгвістичного (В. М. Русанівський, В. А. Чабаненко, О. Г. Тодор та ін.), лексикологічного (М. А. Жовтобрюх, Л. С. Жаркова, Г. М. Сагач, О. О. Тараненко та ін.), національно-культурологічного (С. Я. Єрмоленко, І. В. Кононенко, А. К. Мойсієнко та ін.), стилістичного (В. С. Ільїн, В. С. Калашник, В. А. Чабаненко, Л. О. Пустовіт, Л. О. Ставицька та ін.) поглядів.

Лексична система органічно поєднує в своєму складі одиниці, які „співвідносяться як з логічним, так і з почуттєвим пізнанням світу, … оскільки й оцінка, й емоції, і воля, і почуття знаходять закономірне вираження в мовній системі як усвідомлені факти емоційних переживань, оцінок і т. п. – такою саме мірою, як і решта інших об’єктів, належних до сфери психічного життя людини” [1018, с. 27]. Зауважимо, що ступінь поширення мовних одиниць, що позначають психічний стан людини, її емоції і т. д., у пам’ятках різних жанрів є неоднаковим. На думку Н. І. Бойко, „значущість експресивної лексики у мовній системі слід визначати у зв’язку з орієнтацією на конкретну функціонально-стильову підсистему. Такий підхід виявляє небажаність її в офіційно-діловому стилі, поміркованість, зваженість та вмотивованість при залученні до сфери наукового мовлення з метою пожвавлення академічного, „сухого” викладу та індивідуалізації мови вченого й важливість, доцільність, функціональну значущість для розмовного мовлення (як літературного, так і діалектного), а також публіцистичних та художніх жанрів” [87, с. 27]. Значна частина засвідчених у писемних джерелах досліджуваного періоду лексичних одиниць, що маркують різні види розумової і психічної діяльності людини та передають її емоційний стан, є питомою за походженням, зокрема: *веселий*, *веселье*, *радость*, *жартовати*, *щасливый*, *длѧ оутѣхи*, *тѣшил(ъ)сѧ*, *оутѣшайсѧ*, *регочусѧ*, *реготъ*, *регота(н)есѧ*, *смѣшки*, *жарты*, *забавленіє*, *добродѣйство*, *бе(з)злобіє*, *щираѧ доб(ъ)роть*, *жаль*, *журяться*, *плакати*, *жаловали*, *мєшькати в смоу(т)коу*, *жродло сле(з)*, *печа(л)*, *желѣнь*, *затревоженьє*, *затрвожѣнєсѧ*, *затрвожный*, *здыханѧ*, *гнѣвъ*, *лютый*, *суровый*, *ненависть*, *встекливостъ* (>

встеклостъ, встеклый), *зазлемѣньє, безчестиє, хула, соромъ, зсоромоченє, зазоръ, зазора.*

Ця ТГЛ у досліджуваний період активно розбудовувалася, зокрема за сприяння запозичень із мов:

пол.: *зычливость* ‘доброзичливість, зичливість, прихильність’ („ … хотечи … за добродейство его милости зычливост мою … показат … именя мои … дарую и записую малжонку моему” 1562 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 44]), *зычливый* ‘зичливий, доброзичливий, прихильний, старанний, відданий, надійний’ („Я-мъ дей не однокрот черезъ приятелей своихъ … упоминалъ, абы она лепшою зычливою и захованемъ до мене яко жона была” 1573 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 281]), *зычливе* ‘зичливо, прихильно, доброзичливо’ („О што прошу, абы ваша милость рачилъ имъ [служебникомъ] зычливе радить, яко бы тежъ мнѣ самому” 1573–1579 рр. [АС, 153]), *домешчатисѧ* ‘обдаровувати, наділяти радістю’ („Радости сѧ вѣчнои всѣмъ домєшчаючи, Повтѡрє пристѧ твого очекиваючи” 1616 р. [БВ, 83]), *забуренє* ‘(перен. надмірне збудження) шал, шаленство’ („колибы хто з запа(л)чывости великоє, албо з гнѣвү оудари(л) кого, мнѣй грѣши(л)бы, ни(ж)ли тотъ, который бы ро(з)мысльнє: єдна(к) єслибысѧ постєрєглъ в том забүрєнїи же злє чынитъ, а чынилъбы, тогды вымовки нє маєтъ ѡ грєсѣ своє(м)” 1645 р. [Наука о тайнахъ, 68]), *дохрапатися* ‘(зробити зусилля додуматися до чогось) зрозуміти, діал. дохрапатися’ („попы наши хотѧ бы сѧ кондицїєй плєбанѡ(в) … дохрапали … могүтсѧ теды тоєю кондицією в которой тєпєръ сүтъ” 1598–1599 рр. [Апокрисис, 196 зв.]), *выналѣзти* ‘(створити що-небудь) винайти, вимислити, вигадати, придумати’ („прето не отъ божественного писма чистецъ таковый душамъ естъ выналѣзенъ, але отъ людскихъ вымысловъ” 1603 р. [цит. за: ІСУМ 5, 225]), *пилновати* ‘спостерігати, приглядати’ („Правила церковного пилнуй” 1646 р. [Диар. Фил., 85]), *збранятися* ‘ухилятися, відмовлятися’ („я … яко духовная особа, … до звирхнийшихъ особъ розсудку … справоватись перед … паном подвоеводимъ збранялсе” 1618 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 457]), *взборонитисѧ* ‘ухилитися’ („гды писа(н)е ѡ(т) мл(с)ти(й) вашы(х) бүде(т) до на(с) не в(з)брони(м)сѧ и сами з вами в͠м үслүговати” І пол. XVII ст. [ЛСБ, 500, 1]), *выбрънути* ‘виплутатися’ („В бѣдахъ оуродилємсѧ, с которыхъ илє кротъ выбрънүти

хочоу" 1603 р. [цит. за: ІСУМ 5, 112]), *вывиклатисѧ* '(вийти із скрутного становища) виплутатися' („Якъ и ω(т) анаѳєматы такъ мнωгихъ и такъ великихъ Бл(с)венныхъ Ѿцωвъ вывиклатисѧ могγ(т)" 1619 р. [цит. за: ІСУМ 5, 119]), *предсявзяти* 'втілити намір, спланувати' („Ово згола въ всемъ воли моего Бога Іисуса Христа чинити предсявзялемъ зъ молитвами Пречистои Богородици" 1646 р. [Диар. Фил., 144]), *замышлѧвати* 'задумувати (щось зробити)' („в дѣло замышлѧваючи и приводѧчи" 1625 р. [цит. за: ІСУМ 10, 110]), *уфати* 'покладатися, сподіватися' („[Моисей] упоминалъ жидовъ, аби Богу своему уфали" 1656 р. [Рукописный хронограф, 44]), *пудити* 'прагнути, намагатися' („Пудмо жъ до милосердія" XVII ст. [Рад, 10]), *уклѣтитися* 'аби-як улаштуватися' („Чи ся едность вѣры и згода досконала уклѣтила" 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1798]), *упоминатися* 'добиватися, вимагати' („Сапѣга и инніе пани в килка сотъ люду на Москву ходили, упоминаючись смоленского и киевского воеводства" XVIII ст. [Летопись Самовидца, 142]), *скурати* 'встигнути, спіймати удачу' („А ти хочешъ еще що скурати с цыганомъ" XVIII ст. [Довг, 103]), *награвatися* 'знущатися, насміхатися' („Я естемъ Марія, зъ которои ся ты и народъ твой награваете" 1659 р. [Гал, II, 135]), *шлюбовати* 'обіцяти, присягати, ручатися' („Шлюбуемъ того постановленья и споряженья нашего монастира Менского Возненского не взрушати вѣчными часы" 1613 р. [АЮЗР, II, 69]), *доражати* 'докучати, докоряти' („Лечъ к престорозѣ Правωвѣрнымъ потреба вѣдати, ижъ сγтъ нѣкоторыи … Димитрїй … и Іωіннъ … которыи Латинникω(м) … нѣшто не доражаю(т), лєчъ и то в поверховны(х) // рѣчахъ" 1619 р. [цит. за: ІСУМ 8, 139]), *зметусити* '(втратити певність, знітитися) зіщулитися, зжужмитися' („Коли б҃ъ с҃ты(и) на нєго пєрєпγсти(т) што хотѧчи єго к собѣ привєсти, то внє(т) собѣ змєтγси(т)" XVI ст. [УЄ № 29519, 63 зв.]), *врѣти* '(пройматися сильним почуттям, сильно захоплюватися чимсь) горіти' („заздрость в ср(д)цγ врѣетъ" 1630 р. [цит. за: ІСУМ 5, 20]), *влацнитися* 'уладнати, полагодити' („то все што се до на(с) ω(т) вше(и) мл(ст)и писало на добро(и) бачности то бγде(м) мѣти а вла(ц)нившися ω(т) потребъ здешни(х) … и вси(х) справъ дγховны(х) волю быти мае(м)" 1589 р. [ЛСБ, 123]), *спростати* 'змогти, пересилити (себе у чомусь)' („Философомъ, которымъ мудрые духовные богословци спростати не могли, мовенье замкнулъ" 1598–1599 рр.

[Апокрисис, 1212]), *трощитися* ‘турбуватися, тривожитися, знічуватися’ („Яко много теперь ся о то трощете, такъ много на тотъ часъ будете, дасть Богъ, потѣшоны” 1576 р. [АЮЗР, I, 199]), *жарливость* ‘вірність, відданість, щирість, пристрастність, палкість’ („Ревнүю: Милүю, горѧче милүю, заздрү, ненавиджү, маю хо(т), маю жарливость, маю жаль” 1627 р. [ЛБ, 108]), *жарливий* ‘пристрасний, палкий’ (1642 р. [ІСУМ 9, 128]), *залецанє* ‘залицяння’ („Ото так, повѣм ти: рѣчьми сладкими … прельстил девицу и тѣм словесным похлѣбством цноту девицы ведоме украл. Которые рѣчи его в залецанию чинение на знамение девицы, коротко ти припомену, пильне послушай!” 1600–1601 рр. [Виш, 164]), *залеценє* ‘повага, шана, честь’ (1625 р. [ІСУМ 13, 83]), *здеймовати* ‘(проймати, охоплювати) (про почуття) здіймати’ (1628 р. [ІСУМ 11, 189]) *зєдночитися* ‘(одружитися) поєднатися’ („Тоє сѧ ѡписүєтъ в книзѣ Рүѳа з Воѡзо(м) з’єднючивши, а прє(з) внүчата свои зродила Давида цр҃ѧ” сер. XVII ст. [Кроникъ, 63 зв.]), *зафрасовати / -ся* ‘засмутити / -ся, зажурити / -ся, опечалити / -ся’ (XVI ст. [УЄ № 29519]), ‘розгніватися, розсердитися’ (1608–1609 рр. [Виш. Зач., 210]) (див. також: *зафрасованє* ‘неспокій, смуток, клопіт, турбота’, *зафрасований* ‘потривожений, потурбований’), *звонтпити* ‘засумніватися, взяти під сумнів’ (1569 р. [ЖКК, II, 198]) (див. також: *звонтплєний* ‘зневірений’, *вонтпенє* ‘сумнів, вагання’ („Сомнѣнїє: Вон(т)пєньє, вонтпливо(ст)” 1627 р. [ЛБ, 119]), *вонтпити* ‘мати сумнів, сумніватися’, *вонтпливе* ‘непевно, з сумнівом’, *вонтъпливость* ‘сумнів, вагання’, *вотпливо* ‘сумнівно’ [ІСУМ 4, 225–226, 250]), *затроскати* ‘(навіяти кому-небудь смуток) зажурити’ (1556–1561 рр. [ПЄ, 55]), *жолудкованьє* ‘гнів, роздратування’ („Гнѣв: Ядовитость, … нетерпеливость, жолүдкованьє” 1627 р. [ЛБ, 26]), *драпѣжный* ‘лютий, жорстокий, жадібний’ („ѡ(т) драпѣжныхъ тоуркѡ(в)” 1598 р. [ІСУМ 8, 199]), *базилишокъ* ‘злобна (злісна) людина’ („Базилишкѡвъ Оунѣтских, Аспідѡвъ ѡкрүтных” 1632 р. [ІСУМ 2, 11]), *зелженє* ‘знеславлення, збезчещення, зганьблення’ („досаж(д)єніє, зє(л)жєньє, сромочєнє” 1596 р. [ЛЗ, 43]), *зелживость* ‘тс.’ („… священник Луцкий … от пана Станислава Кграевского, жаль кривду и зелъживость немалую быти менитъ” 1574 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 61]), *змазанє* ‘(зганьблення) заплямування’ < *змаза* ‘(вияв морально-духовного падіння) пляма; (негативна риса) вада, недолік; зганьблення,

заплямування, очорнення’ („Скврьна: Плюгавство, нечистость, змаза(н)є, смро(д), бру(д), курєвство, змаза прирожонаа” 1627 р. [ЛБ, 114], „… доброе славы змаза поровняется у людей бачныхъ зо стратою здоровья” 1608 р. [АС, 118]), *блюзненє, блюзнѣрство* ‘(зневажання чого-небудь святого, високого; блюзнірство, огида’ (*блюзнѣрский, блюзнѣрско, блюзнити, блюзнитися, блюзнивый*) („О, неряде! Блюжненье тамъ было, не клятва!” 1597 р. [РИБ, XIX, 322]), *безецность* ‘безчестя, безслав’я, розпуста’ („Нечестїє: Незбожно(ст), бе(з)честїє, нєпобожно(ст), нєцнота, бєзецно(ст), закамєнѣлость сєрдца” 1627 р. [ЛБ, 77]);

пол. (з нім.) *нацеховати* ‘намітити, відзначити, заклеймити’ < *cecha* ‘ознака, прикмета, риса; тавро, марка’ („Если теж укралбы (хто), жебы стояло полкопы, мает бути нацехован” XVII ст. [АБМУ, 59]);

пол. (з лат.): *зконъфероватисє* ‘умовитися, порозумітися’ („козаки, люд своевольный … умыслъне зконъферовавъшысе на знисченъе въсее … Речи посполитое …” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 98]), *анѣмушно* ‘гнівно, зухвало’ < *анѣмушъ* ‘характер, вдача, душа’ („тогды пото(ц)ки(и) доси(т) анѣмушно сипофова(л) хме(л)ни(ц)кого” сер. XVII ст. [Львівський літопис, 179]), *здеспектованє* ‘образа, ганьба, кривда’ („… архимандрыт Дорогобузъский … протестовалсе соленитер на помененого пана Соколовского о здеспектованє свое …” 1623 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 528] < *деспектъ* ‘зневага, образа, ганьба, кривда’ ([УП, 191; ЛРК, 217; ТУВН, 359; ДМВН, 201; АЖМУ, 51 і т. д.])), *дизгонор* ‘зневага, образа’ („серце у дзвону великого … на великий дизгонор дому Божого то чынечи, … з мосъту въ Глушецъ речъку … въкинули” 1644 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 797]);

цсл.: *возводити* ‘(звертатися думками) слати, посилати, заносити; (робити вагомішим, кращим, значнішим) підносити, піднімати’ („и к БҮ помыслъ возводи(т)” 1619 р. [цит. за: ІСУМ 4, 168]), *возвращатися* ‘(змінювати свої погляди) навертатися’ („К своим ученическим, слѣд проходити хотящим, что да учат, паки возвращаюся” 1608–1609 рр. [Виш. Зач., 203]), *воздержати* ‘стримати, відмовити’, *воздержатися* ‘стриматися, відмовитися’, *воздєржаниє* ‘поміркованість, стриманість’ („воздєржѣмъ телеса своя ω(т) сласти пло(т)ски(х) грєховъ” 1489 р. [Четья Мінея, 29 зв.]), *воскормити* ‘виховати; вигодувати’ („Его же виолиω(м) дѣвою

породи(л), и назаретъ мѣсто юного въско(р)ми(л)” кін. XVI – поч. XVII ст. [цит. за: ІСУМ 4, 239]), *изнести* ‘винести; витерпіти, знести’ (*износити* ‘витримувати, зносити, виносити; визволяти, виносити’) („поиди изнєси ихъ с воды” 1489 р. [Четья Мінея, 116 зв.]), *поймовати* ‘обніматися’ XVII ст. [Мл.Сл., 64], *восплескати* ‘(у долоні) заплескати’ („двдъ… пѣ(л) во п(с)лтри та(к) вси языци восплєщєтє роуками и воскликнєтє гласо(м) радо(с)ти” 1489 р. [Четья Мінея, 209]), *изливатися* ‘(знаходити свій вияв) виявлятися, проявлятися’ („На таковыхъ даръ ласки Духа Святого изливаєтся” 1603 р. [РИБпитання, 24]), *измести* ‘(позбутися чогось шкідливого, стороннього; зробити щось чистим у духовному відношенні) очистити’ („точїю да очистѧ(т) і изметγ(т) црковъ х(с)ву по рєчєнно(мγ) и(м) ω(т) мєнє” 1598 р. [Виш. Книж., 309 зв.]), *колѣбатисѧ* ‘(виявляти нерішучість у чому-небудь) вагатися’ („Мовлю: Замѣша(н)є ростыркъ чиню, трощγсѧ, фрасγюсѧ, заколочγю, колѣблюсѧ γмо(м)” 1627 р. [ЛБ, 65]), *изволитисѧ* ‘погодитися’ („Яко ся ωни изволили доброю волею и γмысло(м) правдивы(м). Пришли и жадали насъ” 1600 р. [ПВК IV-I, 2]), *источити* ‘виявити, проявити почуття’ („ткнисѧ в ср(д)цє і источи чювство” 1598 р. [цит. за: ІСУМ 13, 212]), *воспренути* ‘встати, піднестися духом’ („Во(с)прєнѣмъ и ωчютѣмсѧ братя приготовимосѧ со страхо(м) к соудьи и цѣло вразоумѣимо” 1489 р. [Четья Мінея, 167 зв.]);

уг.: *керешъкедовати* ‘користуватися’ („чомъ будетъ даровати и чествовати напередъ усего свѣта тыхъ, што керешъкедовали его таланты” XVI ст. [НЄ, 10]), *инкедливъ* ‘покірний, слухняний’ („… и у словѣ, и у розумѣ, и у радѣ будь послушенъ и инъгедливъ ико Богу и усю честь и славу дай ему” XVI ст. [НЄ, 158]);

нім.: *зневага* ‘(відсутність поваги, шанобливості) зневага; (ігнорування, нехтування) зневага; (приниження гідності) зневага’ (*зневаження* ‘(приниження гідності) зневажання; (ображання, поганьблення) тс.; (погорда, гординя) зневажання, зневага; (ігнорування, нехтування) тс.; (осквернення) тс.’, *изневага* ‘(відсутність поваги, шанобливості) зневага’) („безчестіє, знєважє(н)є, зєлживо(ст), посоромолєньє, або соромота” 1627 р. [ЛБ, 32], „… ускаржилсе и протестовал … его милости отцу Петру Могиле … о контемптъ и зневагу найсвятшого сакраменту” 1638 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 740]).

Розширення зазнала ТГЛ **мовленнєва діяльність людини**, збагатившись полонізмами і запозиченнями з церковнослов'янської мови, зокрема:

пол.: *обцовати* 'спілкуватися' (*обцоване* 'спілкування') („Тыи, которыи бы съ такими обцовали нехай будутъ пролкляти и отлучени" 1597–1599 рр. [Апокрисис, 1190]), *свекготати* 'розмовляти, чесати язиками' („О насъ мѣли што противного мовити и свекготати" 1598 р. [АЮЗР, I, 286]), *сполковати* 'спілкуватися, знатися' (*сполкованне* 'спілкування, зв'язок, стосунки') („Римскій біскупъ зо мною вѣрилъ и държалъ, и будучи въ Константинополи зъ части своей не потупилъ мене и овшемъ сполковалъ" 1621 р. [ПАЛ, 638]), *сполокъ* 'спілкування' („Жадного сполку и дружества и едности съ костеломъ Римскимъ не мѣти" 1621 р. [ПАЛ, 1029]), *выконтерфетовати* 'виразити, висловити' („А трохи позволте мнѣ пре(д)сѧвзѧтый баданѧ выкла(д) пытанѧ(м) и ω(т)повѣданѧ(м) выконте(р)фетовати албо вырисовати" поч. XVII ст. [Різні проповіді, 148]), *баканє* 'лаяння, лихослів'я' (*бакати* 'лаятися, лихословити') („Ѡбличаю: строфүю, фүкаю, бакаю, злословлю, прекопываю, ωбъѧвлѧю, напоминаю, оупоминаю, на очи вымѣтүю, поганблѧю" 1627 р. [ЛБ, 148]), *протлумачити* 'пояснити' („Ему Філиппъ тое протлумачилъ" 1659 р. [Гал, I, 84]), *наклекувати* 'наговорити, накалякати' („Але ся имъ до воли зъ ростропного умыслу всходныхъ наклекутати допустимо" 1621 р. [ПАЛ, 939]), *ово згола* 'одним словом, коротко говорити' („Ово згола въ всемъ воли моего Бога Іисуса Христа чинити предсявзялемъ" 1646 р. [Диар. Фил., 144]), *поварxолитися* 'посваритися' („По обѣдѣ поварxолившись зъ атаманомъ, поехалисмо" 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, II, 126]), *варxолъ* 'незгода, сварка, крик' („Абы по смерти моей межи детками … моими якого варxолу не было" 1646 р. [Пам, I, 82]), *построфовати* 'посварити, пожурити' (*строфовати* 'робити догану, журити, сварити') („Его тымъ бардзѣй покаралъ и построфовалъ, имъ вынеслый его зъ волѣ Божей сидячого указалъ" 1621 р. [ПАЛ, 495]), *наганяти* 'сварити, докоряти' („Вѣру Римскую наганяетъ" 1621 р. [ПАЛ, 1002]), *маркотане* 'бурчання, вияв невдоволення' (*маркотати* 'бурчати, демонструвати невдоволення' ([ЛБ, 140; Мл.Сл., 40]), *ускаржатися* 'скаржитися, нарікати' („Ускаржался некгды Бог на жидовъ" 1659 р. [Гал, 68]), *фукати* 'лаяти, кричати' („[Купци] фукали грозячи ему" XVII ст.

[Летописец, 21]), *запрашати* ‘запрошувати’ („запрашаєть єи в дѣрү ѡпокы: Голоубица моѧ приїди и боу(д) в дѣры ѡпокы, а в ѧскыни моурү” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 162 зв.]), *вядомо* ‘відомо, повідомлено’ („вядомо яко жона ганъна … үстүпила до сокаля на я(р)марокъ тамъ же змовивъшися з жолнеромъ з неякимъсъ миколаемъ … которомү вшитъке сүме пененъдзы(и) … ѡнемү дала” 1580 р. [ЖКК, I, 183]), *вшрубоватися* ‘(із запереченням) відмовитися, викрутитися; вникнути (у що), пристати (на що)’ („А што пытаешъ // якобы по христовѣ звытя(ж)ствѣ миролюбіє(м) во хр(с)тїанствє вшрубоватися єсми мѣлъ, ѡ тоє пытати нє трєба” 1598 р. [Виш. Книж., 204 зв.–205]), *грухнути* ‘рознестися, пролунати, прогриміти, розлягтися’ („Восточнїи ѡ(т)ци … нє вѣрѧчи до конца, послали … ритора яна, ѡ(т) которого … вѣдомость взѧли, і (ю)ж гроухноло то по всє(м) мѣстѣ” 1598 р. [цит. за: ІСУМ 7, 102]), *выжейменованый* ‘вищеназваний, вищезгаданий’ („протестансъ … през выжей менованых особъ окрутъне тыранъско забитымъ, … братом своим” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 45–46]), *обѣцати* ‘обіцяти’ (*обѣцовати* ‘тс.’, *обѣцоватися* ‘обіцятися’, *обѣтница* ‘обіцянка’) („Обѣцую теды ласкамъ вашимъ на тымъ казанію показати подобенства” 1659 р. [Гал, I, 1]), *приобѣцати* ‘обіцяти’ („Оныхъ приобецалисмо пустити” XVII ст. [ППС, 67]), *пожегнати, пожегнатися* ‘попрощатися з кимось’ („Пожегнавшися съ братіею, вступилемъ въ притворъ церковный” 1646 р. [Диар. Фил., 53]), *строфованье* ‘усна догана’ („Строфованье вдячне принялъ” 1621 р. [ПАЛ, 663]), *змоцнити* (*змоцнитися*, *змоцняти, змоцнятися, змоцнене*) ‘підкріпити, підтвердити’ („Которого [квита] подавши и во всимъ оного устнымъ очевистымъ и добровольнымъ сознанемъ своимъ ствердивши и змоцнивши, просилъ, абы былъ принятъ и до книгъ уписанъ” 1650 р. [ЧИОНЛ, VIII-3, 20]).

У досліжуваний період широко вживалися запозичення на позначення поняття ‘наклеп, брехня, облуда’, зокрема: пол.: *кламство* („Таѧ лжа: Кламство, блѧдь, лганьє, баламүтнѧ” 1627 р. [ЛБ, 59]), *кламанѧ* (1598–1599 рр. [Апокрисис, 143 зв.]), *потваръ* („Напасти и потрвари на мене приносили” 1720 р. [ЛСВ, III, 123]), *змышлѧньє* („Притворєніє: Змышлѧнъє” 1627 р. [ЛБ, 100]; зауважимо, що ця лексема і дієслово *змишляти* мають за мотивувальне слово псл. *мисль* [див.: ЕСУМ

3, 466]), *ошуканє* („Ошукане и затрвожене невинныхъ душъ” 1621 р. [ПАЛ, 578]), *облуда, облудность* („Облуда заправды, облуда, и тѣнъ щирости въ собѣ немаючая” 1621 р. [ПАЛ, 612]); пол. (з нім.) *бенкартъ* („Блѧд: Бенкар(т), ло(ж), марнаѧ мова … баснь, вымысли” 1627 р. [ЛБ, 11]); гр.: *гипокрызыя* („… въ якуюсь гипокрызыю удалъ” 1616 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 7, 277]; лат.: *фалшъ* („Доводячи своего фалшу такъ мовила” 1656 р. [Рукописный хронограф, 26], „щирый фальш” 1621 р. [ПАЛ, 641]). Це поняттєве поле доповнюють полонізми на позначення дії ‘ввести в оману, облудно вмовити, обдурити, обманути’: *влудити*, *змышляти, омилити, кламати, лгати, вылгати, лудити* й відповідні прикметникові та прислівникові деривативи (*кламливе, кламный, кламливый, гипокритський, облудный, облудно, фалшивый, фалшиве*), уг. *гамѣшно* („имаеме другую науку тогожъ десятеро Божого приказаня, што бесме ся не божили гамѣшно именемъ Божімъ противъ ближнему нашему” XVI ст. [НЄ, 211]);

пол. (з нім.): *ґвалтъ* ‘крик, галас, шум, сполох’ („… неяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и) … тя(л) в головү шко(д)ливє Пана хлєбо(в)ского которы сє хотє(л) боронити … але кгва(л)тъ түмүлтъ велики(и) стрє(л)ба гүстая нє допүстила” 1632 р. [ЛНБ 5, II 4060, 3]);

пол. (з лат.): *обволати* ‘оголосити, обнародувати, проголосити’ („Кажетъ возному обволати: наперед абы на сторону выступовали вси кравци” XVII ст. [Рад, 66]), *воковати* ‘скликати, зібрати’ („тєды жа(д)ным способомъ, тє(р)минъ тєпєрєшни(и) слу(ш)ны(и) и правъны(и), зналєзнєны(и) быти нє може, понєважъ за запо(з)ванемъ пана комо(р)ника, суды ѡного су(т) и(н) дубиумъ вокованиє” 1639 р. [ККПС, 246]);

цсл.: *возлагати* ‘висловлювати’ („трєтицєю во(з)лагаю ва(м) сє(р)дєчны(и) жа(л) мо(и) ѡ любимицы” 1606 р. [ЛСБ 407, 1]), *возвати* ‘позвати, покликати, скликати, запросити, закликати, назвати, наректи’ („пан … зволившися сами доброволне, нас приятелей своих к тому возвали и листы своими в моц нашу ся дали” 1553 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 18]), *извѣстовати* ‘запевняти, стверджувати’ („Утвєрж(д)аю: Змоцнѧю, извѣствүю” 1627 р. [ЛБ, 142]), *извѣстити* ‘сповістити, повідомити’ („моєго посланъца съ любовию пріимѣтє и (ѡ) моє(м) сєстрє(н)ци

дємитрїи Ра(ч)тє ємү извѣстити …” 1614 р. [ЛСБ 446, 1 зв.], *извѣститися* ‘довідатися’ 1610 р. [ІСУМ 13, 51]), *извѣщати, извѣщавати* ‘сповіщати, повідомляти’ („А когда безстрастие ощутив, тогда возратився до людей паки; паче же от бога извѢщен быв, что подобаєт ему сотворити” 1615–1616 рр. [цит. за: ІСУМ 13, 52], *извѣщениє* ‘повідомлення’), *изняти* ‘підняти, подати голос’ („изняла одна жона голосъ измежи народа” XVI ст. [НЄ, 190]), *исповѣдати* ‘розповісти, розказати, проповідувати, сповідувати, визнавати’ („и вєсъ тотъ страхъ исповєдали имъ” 1489 р. [Четья Мінея, 262]), *изречи* ‘сказати, промовити, розказати’ („изрєкоу чюднүю и прєславнүю сию таиноу” 1489 р. [Четья Мінея, 81]), *изглаголати, изглаголити* ‘висловити, вимовити’ („дабы чре(з) мене … всяки(х) грѢховъ … богоме(р)зки(х), яки(х) трүдно и(з)глаголати, скоштовалъ еси” 1629 р. [Диалог о смерти, 272]), *изнести (гласъ)* ‘почати говорити, підняти голос’ („ѡнъ бо то(т) гла(с) изнєсє мовѧчи, блюдѢтєсѧ ω(т) псовъ и злы(х) дѢлатєлє(и)” 1598 р. [Виш. Книж., 309]), *изобразити* ‘сформулювати, викласти, подати, відтворити; вказати, дати постанову, пояснити; зобразити, відтворити’ („Остави сие образование мечтателное и толкование …, но дай ми простую вѢру соборное и апостолское церкви, голым и сущим писанием апостол предануую и от перваго собора изображенную …” 1596 р. [Виш. Книж., 130]), *испытати* ‘спитати, запитати, дізнатися, випробувати, перевірити, вивчити, проаналізувати’ („оусхотѧть тя испытати врази твои” 1489 р. [Четья Мінея, 371]), *испущати* ‘говорити, промовляти’ („нєглүпо испоущающє голосъ” 1489 р. [Четья Мінея, 110 зв.]), *исказати* ‘сказати, повідомити’ („какъ исказали с҃(т)опо(л)коу, возрадова(л)сѧ ср(д)цє(м)” 1489 р. [Четья Мінея, 246 зв.]), *изявити* ‘виявити, оприлюднити, оголосити’ („А Грамота ω(т)поустнаа маєтъ быти изъявлєна ω(т) писанїа даты Листа” 1614 р. [ІСУМ 13, 97]), *изъдыхнути* ‘удатися за порадою, допомогою, звернутися’ (XVI ст. [НЄ, 108]), *возвѣстити* ‘повідомити, сповістити’ (*возвѣщати* ‘повідомляти, сповіщати’) („И ω семъ возвѢсти своимъ писанїємъ в коста(н)тинъ градъ” 1592 р. [ЛСБ, 193]), *возывати* ‘називати’ („Б҃ъ … возываєтъ на(с)” 1489 р. [Четья Мінея, 329 зв.–320]), *возыватисѧ* ‘називатися, іменуватися’ („Коли кр(с)тъ наименованъ с҃нъ возываетсѧ а ѡ҃цъ с҃на дѢлѧ познаваетсѧ” 1489 р. [Четья Мінея, 24]), *восписати* ‘написати’ („пи(с)мо …

воспишите имене(м) це(р)кве” 1606 р. [ЛСБ, 407, 1]), *воспоминати* ‘згадувати, пригадувати’ (*воспомянути* ‘згадати, пригадати’) („Не вспоминаю тутъ святыхъ отецъ и учителей Латинскихъ, которые и мы сами въ повазѣ маемъ, и въ светцахъ своихъ … въспоминаемъ” 1595 р. [ІСУМ 4, 244]), *вопросити* ‘запитати’ (*вопрошати* ‘питати, запитувати’) („Вопроси латинника … егда ся случит кому от православных с ним бесѣду внийти” 1596 р. [Виш. Книж., 129]), *воскричати* ‘закричати’ („анг҃ли возмѧтоутсѧ херавими воскричать” 1489 р. [Четья Мінея, 280 зв.]), *воспѣвати* ‘оспівувати, прославляти; співати’ („въспѣваимо славоу и щастѧ єлисавєѳы жє та(к) чоудовный пло(д) оутробы своєи въ(з)дала” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 259]), *возопити* ‘закричати, заволати, закликати’ („И камение возопиют и бездушная тварь свѣдчити будет иж то есть не смиреннаго мудрования истинны корень, але мучительское и гордостное лжи и силы потварь” 1608–1609 рр. [Виш. Зач., 213]), *испрашати* ‘просити’ (*испросити* ‘попросити, випросити’) („Порицаю: Испрашаю, скаржүсѧ, ѡбвинѧю, жалүю на кого” 1627 р. [ЛБ, 88]), *изъѧснѧти* ‘(про почуття) висловлювати’ („Ко семү жє и пови(н)ность свою и любо(в) нєлицємѣрнүю ва(м) изясняю” 1607 р. [ЛСБ, 408, 1]).

Змін зазнала і ТГЛ, яка об’єднує слова на позначення **руху, переміщення**. У пам’ятках досліджуваного періоду зафіксовано багато запозичень із різних мов, серед яких переважають церковнослов’янізми та полонізми, зокрема:

цсл.: *возыити* ‘зійти; піднятись’ („по(ст)стый почато(к) є(ст) всєго добро(г) … єст крыла млтвы нашєи, то нє возлєти(м) кү богу, алє єсли млтвоу свою по(д)моцнємо по(с)то(м), а слєзами … возыйдємь и нє вє(р)нємосѧ порожнє наза(д)” кін. XVI ст. [УЄ № 31, 31 зв.]), *излѣзати* ‘(вибиратися звідки-небудь) вилізати, вилазити’ („Тогда иже в гора(х) волүй пастүси ис күщи излѣзающе” 1591 р. [Просфонима, 70]), *излѣзти* ‘спуститися вниз, злізти’ („излѣзъ долу” XVI ст. [НЄ, 181]), *избыти* ‘збутися, позбутися, звільнитися’ („Избавитисѧ: Избыти” 1627 р. [ЛБ, 45]), *излучити* ‘з’єднати, об’єднати’ („прїйдєтъ то(т) ча(с) в которїй тако(ж) нашѣ смрътє(л)ныи тѣла з доушами нашими, за(с) и(х) и(з)лоучить вѣроующи(х) въ имѧ єсли(ж) самъ оучини(л) чло(н)ками своими” XVI ст. [УЄ № 31, 78 зв.]), *восходити* ‘виходити, підніматися’ („хс҃ … нашь даючи намъ на прикла(д) и наоуку с҃тоую, и(ж)

всъходиль на гороу видѧчи многїи наро(д) за собою" кін. XVI ст. [УЄ № 31, 105 зв.]), *гоньзнути* 'побігти, утекти' („Оушолъ, үтѣк, үбѣгъ, а(л)бо вымкнү(с)ѧ, гоньзнү(л), бежалъ" 1627 р. [ЛБ, 27]), *воздатися* 'дістатися, повернутися' („кождому воздастся по дѣломъ его" 1609 р. [АС, X, 231]), *возвращатися* 'повертатися' (*возвращєниє* 'повернення') („въ свои полаты з миро(м) сѧ въ(з)вращали" 1596 р. [Виш. Книж., 241]), *возвратити* 'повернути' (*возвратитисѧ* 'повернутися; перетворитися') („со воплемъ и съ свирѣпствомъ звѣринымъ насъ овецъ своихъ возратити въ паствину свою усилуешь" 1638 р. [АЮЗР, III, 11]), *изыйти* 'вийти, піти, відійти, зійти, розійтися' (*изытїє* 'відхід') („лаза(р) изышо(л) во зємлю кыпрьскоу" 1571 р. [УЄ № 31, 38 зв.]), *избѣгати* '(покидати яке-небудь місце), втікати; уникати' („да не увязнет кто в прелести сего безполѣзного свѣту, вь еже из града не избѣгати и в мирѣ в старстѣх равно с мирскими погибати" 1615–1616 рр. [ІСУМ 13, 42]), *изметати* '(кинути щось униз) скинути, зняти' („ѡни … послали свои жо(л)нѣрѣ до кр҇(с)тоу(в), штобы ра(з)бо(і)нико(м) голєнѣ, ноги перебили … абы чи(м) рыхлє пооумирали, а тѣла и(х) измєтали" І пол. XVII ст. [УЄ Трост., 77]), *измѣтовати* 'викидати' („Низложитель: Который на до(л) скидаєтъ, измѣтүєтъ" 1627 р. [ЛБ, 77]), *колѣбатисѧ* 'коливатися, гойдатися, колихатися, трястися, дрижати' („Зыбаюсѧ: Колѣблюсѧ, рүшаюсѧ, хвѣюсѧ, колышүсѧ" 1627 р. [ЛБ, 44]), *исходити* 'виходити, відходити, доходити' (*исходитисѧ* 'сходитися, міститися') („радѣлѧютъ жє сѧ вѡды, морѧ океанъского, на однѡги, и єзєра, и на малыи мѡрѧ: на рѣки, и на жроудла, которїи ѡ(т) камєни и ѡ(т) зємлѣ исходѧтъ" 1618 р. [Зерц., 15 зв.]), *касатися* 'торкатися' („Торкатися: касаюсѧ, дотикаюсѧ" 1596 р. [ЛЗ, 52]), *возложити* 'покласти' („А яко убо иже отъ злата венъца мудрования смирениемъ отецъ мой светый Селивестръ отрыцаетъся, сего ради пресветлый ремень, назнаменующъ светлое воскресение, на светлую главу его возложыхомъ" 1599 р. [Антиризис, 551]), *возлїѧнїє* 'поливання' („Вє(щ) ближа(и)шаѧ єсть погрүжєніє трыкратноє // воды на крєстѧщєгосѧ, водлүгъ звыча(ю) ко(ж)дого набожє(н)ства и народү" 1645 р. [Наүка о тайнахъ, 11]), *вратити* / *-ся* 'віддавати, повернути' („который-бы с нихъ з дельницы свое людей и земль с права вратил, одинъ дрүгомү маетъ то съ свое дельницы дополнити" 1505 р. [ALSS, III, 36]), *вредити* 'шкодити (кому)' („Нехай же тя не

приводит до отступления вѣры оздоба церемоній рымскихъ … бо тоє все не пользует, але вредит” 1605–1606 рр. [Перест., 55]), *избавити, избавляти* ‘(урятувати від вічних мук) спасти; (захистити, уберегти від кого-, чого-небудь) урятувати’ („молѣмъ ся Богу, абы насъ избавилъ выдъ усего злого” XVI ст. [НЄ, 77]), *изгладити* ‘знищити, згладити; (стерти з пам’яті) згладити’ („горкая работа зо всего доброго тебе злупила и всю опановала, … умалила, разсеяла, зъгасила и праве зъ // кгрунъту изъгладила!” 1598 р. [ІСУМ 13, 53]), *издати* ‘(віддати, передати у чиєсь розпорядження) дати’ („Ѿмилѧ(н) изда(л) имѣнѧ по(д) зеленою розькою” 1593 р. [ІСУМ 13, 58]), *изложити* ‘роздягнутися; викласти на письмі, написати; визначити термін; покласти (гроші); (перекласти на когось чиюсь провину, турботу) скинути; (позбутися чого-небудь обтяжливого, гнітючого) скинути; відлічити, відняти’ („изложиль ωдѣнѧ своє” 1556–1561 рр. [ПЄ, 406]), *изволочи* ‘(звільнитися від шкідливого, згубного) скинути, зняти’ („маємо и(з)волочи староую из сєбє тоую скүроу” кін. XVI ст. [УЄ № 31, 97 зв.]), *извести* ‘вивести; звести; прогнати, вигнати; забрати; підвести; підняти; визволити, звільнити’ („кнѧ(з) Сємє(н) єго ω(т)ту(л) и(з)вє(л) и посади(л) єго на Малышовє” XVI ст. [ККПС, 77]), *изврещи* ‘викоренити’ („єрє(с) тую ω(т) цр҃квє изврєщи повєлѣваємъ конє(ч)но” 1594 р. [ЛСБ, 262]), *изнайти* ‘знайти’ („изнайду дей я виноватого” 1570 р. [ІСУМ 13, 71]), *изнალезти* ‘знайти’ („и выдаютсѧ на вшитко то, штобы было изналєзєно прєд ωбополными приѧтєли” 1552 р. [ALSS, VI, 128]), *изняти* ‘зняти’ („изнѧвшї є, и оувиноулъ, є в чистоє, простирало” 1561 р. [ПЄ, 329–329 зв.]), *изожечи* ‘спалити’ („ажъ изожгутъ мя, а любве не имаю” XVI ст. [НЄ, 11]), *изоръвати* ‘зірвати’ („што знать свѣже изоръвано вѣко” 1591 р. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 1, 317]), *истѣкати* ‘витікати, виникати, випливати, виливатися’ („Якоже и даръ благодати Святого Духа ровно истекаетъ” 1603 р. [цит. за: ІСУМ 13, 215]), *истребити* ‘викоренити, відмести, відкинути’ (*истребитися* ‘бути усуненим, відстороненим’, *истребляти* ‘викорінювати, позбуватися’, *истреблѧтисѧ* ‘знищуватися’) („всѧ нєүго(д)наѧ мнѣ истрєбитє ѧ ω(т) сєбє рє(ч) г҃ь” 1590 р. [ЛСБ, 399]), *истечи* ‘стекти, витекти, пролитися’ („рѣки изъ чрева его истекутъ воды живыи” XVI ст. [НЄ, 78]), *испустити* ‘спустити, випустити, пустити, виділити, спрямувати, відпускати, наслати’ („А если не буде(ме) такъ

чинити, якъ вышше написано, то на насъ испуститъ Господъ карности великыи, которыи назначивъ черезъ святого апостола Павла" XVI ст. [НЄ, 224]), *возимати* 'приймати, отримувати' („Слухи, очи й чело, персы, руци и нозѣ, я же просвѣтлени вывають о бозѣ. И дар невидимо духовно пріємлем, от бога и отца сыновство возємлем" кін. XVI ст. [ІСУМ 4, 177]), *издеятися* '(скоїтися, зчинитися, зробитися) статися' („до того часу Богъ ведаетъ што ся изъ нимъ самымъ издеетъ, албо деяти будутъ" 1597 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 129]), *изловити* 'виловити, вибрати' („испγстила став и рибγ себе изловила" 1624 р. [ІСУМ 13, 64]), *измѣнити* 'змінити, зрадити, уберегти' (*измѣняти* 'зміняти, міняти; змінювати; зраджувати') („ω сла(д)кїй мой Ӏ҃исє … всѧ блѣдостю въ страданїю твоємъ измѣнєнна" 1646 р. [Перло, 99 зв.]), *изгорѣти* '(знищитися вогнем) згоріти' („а другий день у вогень положишь, та изгоритъ" XVI ст. [НЄ, 94]), *измарати* 'вимазати, забруднити' („оумила есми ноги мои, какъ ихъ измараю?" поч. XVI ст. [ІСУМ 13, 66]), *избивати* 'збивати, збовтувати, збурювати; здіймати, вчиняти' („На каждый гудъ приходивъ ангелъ, та избивавъ воду, та кто пришов май перше, та ся купавъ, здоровъ …" XVI ст. [НЄ, 57]), *издавати* '(приносити плоди, врожай) давати, родити' („издаю(т) плодь древа" кін. XVI – поч. XVII ст. [ІСУМ 13, 57]), *излїѧти* '(наділити кого-небудь чимось, дарувати щось) поширити' (*излїѧнїє* 'вплив, випромінення, поширення') („Где ж покора, где любов, где тая наука, иже нам зостала от святого лика? Иже господь други ему именовал, на которых духа от отца изліал" кін. XVI ст. [ІСУМ 13, 64]), *истратити* 'втратити' („котрїй … бы(л) истратиль слоу(х) оушїй свои(х)" кін. XVI ст. [УЄ № 31, 30]), *изсякнути* 'витекти, вичерпатися' („любов изсякнет, благочестивая вѣра оскудѣет" 1600–1601 рр. [ІСУМ 13, 84]), *изсыхатисѧ* 'висихати, висушуватися' (*изсушити* 'висушити') („яко ωто болото изсыхаєтьсѧ ωтъ с҃л(н)ца" кін. XVI ст. [УЄ № 31, 90]), *дождатися* 'діждатися, дочекатися' („Сенко …, дождавшися ночи, и пошолъ … къ селу Хоболтовскому … и хлѣба намъ принесъ" 1577 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 102–103]). Зауважимо, що чимало церковнослов'янізмів цієї ТГЛ було засвідчено в пам'ятці XV ст.; вони продовжили своє функціонування в досліджуваний період, зокрема: *восхититисѧ* 'піднятися, підвестися, встати' („в тотъ ча(с) восхитилсѧ хромыи" 1489 р. [Четья Мінея, 268]), *возмагати* 'набиратися

сили, міцніти' („крєписѧ рабє б҃жии и возмагаи" [Четья Мінея, 177]), *вознестися* 'піднятися' („възнєслъсѧ столѣцъ ѡ(т)поущєныи цр(с)тва д҃вдава" [Четья Мінея, 165]), *исчезнути* 'щезнути' („посрамѧтсѧ и ищєзоу(т) ѡклєвєтающии д҃шю твою" [Четья Мінея, 80 зв.]), *возмутити* 'привести в бурхливий рух, збурити, сколихнути' („дьяволъ воздвиглъ боурю на мори волны возмѵтилъ" [Четья Мінея, 89]), *восприяти* 'одержати, отримати, прийняти' („потщѣмсѧ братьѧ жизнь вѣчнѵю восприяти" [Четья Мінея, 364 зв.]), *возсияти* 'засяяти, засвітити' („кр(с)тъ … в нынешнии д҃нь ка(к) солнце во(з)сиялъ" [Четья Мінея, 26]), *источати* 'роздавати. розсівати' („источая миро б҃лгооухпнноє вѣрнымъ" [Четья Мінея, 197]), *возлечи* 'лягти, прилягти' („єсли слыша(л) ѡ(т) нєго коли єсли возлєгъ на стыи пєрси єго" [Четья Мінея, 42]), *восхватити* 'підхопити, піднести' („восхватило Илью какъ вихромъ на н҃бо" [Четья Мінея, 235 зв.]), *воследовати* 'піти слідом (за кимось)' („хто бы вослєдовалъ по нємъ єго жє мы видєшє днь рож(с)тва єго пра(з)ноуемъ и радоуемсѧ" [Четья Мінея, 219]), *возратитисѧ* 'повернутися, вернутися' („оубиици // возратилисѧ ко с҃топо(л)ку" [Четья Мінея, 246 зв.]), *возвести* 'вивести; довести, підняти, піднести' (*возвестисѧ* 'підвестися, піднятися') („понѧлъ петра и якова ивана и возве(л) ихъ на гороу высокоу" [Четья Мінея, 252 зв.]), *возыскать* 'розшукати; знайти' („назавтриє жє изыидє понамарь ис цркви возыскать члвка" [Четья Мінея, 149]), *восхождєнїє* 'підняття (вгору)' („слово на ѡгноє восхожєниє стого славного пр(о)р҃ка" [Четья Мінея, 232 зв.]), *возыгратисѧ* 'розбуркатися, заворушитися' („в то(т) ча(с) возыгралосѧ дитѧ во чрѣвѣ єлісавєфинє" [Четья Мінея, 162]), *воздвизатисѧ* 'підніматися, здійматися' („кр(с)тъ воз(д)визаетсѧ и вси гради ликоствоую(т) и людиє вєсєлятсѧ" [Четья Мінея, 27]), *возлетати* 'злітати; підніматися вгору' („ада(м) … инѣ граяя со англы на нбса возлєтає(т)" [Четья Мінея, 154 зв.]), *возлѣтети* 'піднятися вгору; злетіти' („ѡнъ … ка(к) ѡрєлъ возлєтѣлъ" [Четья Мінея, 321]), *возлиятисѧ* 'розлитися, розіллятися' („возлиясѧ вода яко і сажєнъ оу высотѵ" [Четья Мінея, 12 зв.]), *искоренити* 'викоренити' (*искоренѧти* 'викорінювати', *искоренѧтисѧ* 'викорінюватися, зникати') („жєртви идо(л)скихъ б҃говъ вы искорєни(с)та" [Четья Мінея, 231]), *испущати* 'пускати, утворювати, творити, породжувати, насилати' („воды в ча(с) вѣшнии великии рѣки испѵщаю(т)"

[Четья Мінея, 15]), *воскипѣти* ‘початися’ („ω(т) самого ба воскипѣлъ свѣтъ” [Четья Мінея, 254]);

пол.: *уваровaтися* ‘уникнути, зберегти себе, остерегтися’ („Не могу теды тобѣ такого глейту дати, За которымъ бысть ся моглъ смерти уваровати” 1622 р. [Сак, 38]), *уварованье* ‘збереження, уникнення’ (1598–1599 рр. [Апокрисис, 1248]), *выстрашати* ‘виганяти, залякувати’ („Которые то люди, зъ власного росказаня княжати его милости пана своего, великие ы незносные кривды, бои, грабежи подданымъ его милости пана Тишкевичовымъ, Махновскимъ, выстрашаючи ихъ зъ местечка, чынятъ, негде доброволне пропустити не хочетъ” 1611 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 378]), *зъєдночитися* ‘з’єднатися, об’єднатися’ („онъ явнее зъ некоторыми владыками до нихъ привезавши и зъ ними зъедночившисе, далшихъ намовъ зъ стороны зъедноченья не потребуетъ” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 522]), *зєдноченієсѧ, зєдноченьє* ‘об’єднання, з’єднання’ (1596 р. [ІСУМ 11, 238], 1598–1599 рр. [Апокрисис, 14]), *своровaтися* ‘поєднуватися, об’єднуватися’ („Узнайте жъ, яко ся тое лотровство своруютъ” 1720 р. [ЛСВ, IV, 273]), *спирати* ‘підтримувати’ („Церковъ спирали наукою” 1659 р. [Гал, I, 189]), *одыйсте* ‘відхід’ („Поддати замокъ вымовивши собѣ волное одыйсте до Венгръ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 454]), *брнути* ‘переходити вбрід, брести’ („рѣкү смѣло(с)тю ва(р)варъскою бринүли” 1582 р. [ІСУМ 3, 72]), *танчити* ‘танцювати’ („По лазнѣ у Дефарша … танчили” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, I, 309]), *ваговaтися* ‘бродяжити, поневірятися, тинятися’ („по поуши сѧ вагоуючи гды до оугашенѧ прагненѧ воды недоставало” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 297]), *достарченє* ‘доставляння’ („дүхо(в)наѧ [цнота] засъ до дүховныхъ … рєчєй достарчє(н)ѧ стѧгаєтъ сѧ” 1616 р. [ІСУМ 8, 160]), *дындовати* ‘тинятися, швендяти, волочитися’ („по ты(х) карцира(х) … не быва(л) ани дындова(л) …” 1598 р. [ІСУМ 8, 245]), *звлечи* ‘зволокти; порятувати’ („през тые ж люде … тела позабияныхъ … одны потопили, а другие до пустокъ зъвлекъшы, спалили” 1641 р. [ЧИОНЛ, XIV-3, 158–159]), *вылыганѧ* ‘спритна дія, викрут’ („силою, посүла(ми), вылыганѧ(м) … и дрүги(ми) козньми, в це(р)ковъ … үдрали … и нача(л)ствүете” 1598 р. [Виш. Книж., 280]), *ускробати* ‘втекти’ („Моцно раненій ускробалъ [начaлникъ] до обозу” 1720 р.

[ЛСВ, І, 151]), *навинутися* ‘підпасти, попасти’ („Гетманъ … рубалъ въ пенъ, хто тилко навинулся предъ него” 1720 р. [ЛСВ, І, 175]), *наброити* ‘зробити щось погане, натворити’ („(Фліорусъ) много злого наброилъ межи ними (жидами)” 1656 р. [Рукописный хронограф, 197]), *завитанє* ‘прихід, прибуття’ („Єгипєтъ ѡсвѧтилъ, и з злостій вызволилъ своѣмъ завитаніємъ” 1637 р. [ІСУМ 9, 228]), *гибатисѧ* ‘хитатися, зрушуватися’ („а силы нбесныи боудоуть сѧ гибати” 1556–1561 рр. [ПЄ, 181 зв.–182]), *вроценє* ‘повернення’ (*вроценый* ‘повернений’ 1552 р. [ALSS, VI, 128]) („ в томъ нам … поведил, не хотечи вроценѧ детей кнѧжат Жославских и веханѧ в замки и иных именей позволити” 1562 р. [ALSS, VI, 59]), *вспачитисѧ* ‘повернутися назад, відвернутися’ („Нехай вспачатъ ихъ рады, нехайсѧ встыдаютъ явне, которыи знищенѧ наше ради видѧтъ марне” 1591 р. [Просфонима, 66]), *пропудити* ‘прогнати, вигнати’ („Циганъ прыиде за циганку всѣхъ пропудит” XVIII ст. [Довг, 93]), *спудити* ‘зігнати, підняти’ („Спужено нѣсколько зайцовъ” 1720 р. [ЛСВ, IV, 138]), *споткати* / *-ся* ‘зустріти / -ся’ („Идучи, споткал есми на дорозе збега княжецкого, злодея приличного (себ-то з лицем)” 1562 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 119]), *зепсовати* ‘зруйнувати, знищити, зіпсувати, усунути, ліквідувати, позбавити; споганити’ („Притво(р) котры(и) бы(л) снѣ(г) зепсова(л) з дзво(н)ници дале(м) гро(ш) ѕ” 1616 р. [ЛСБ, 1047, 5 зв.]), *залецати* ‘віддавати, передавати, пропонувати, виявляти, засилати; вихваляти, прославляти, оцінювати, рекомендувати, радити’ („поручиламъ тое мѣстце ве владзу … господину отцу Исаіи … которому и во всей маетности моей за-Днѣпрской увесь рядъ и справу духовныхъ залецамъ” 1619 р. [АЮЗР, II, 71]), *доткненьє* ‘доторкання, дотик’ („а брюхо мое задрыжало есть зъ дотъкненіа его” поч. XVI ст. [Песни о любви, 53]), *дотыкане* ‘дотик, дотикання, доторкання’ („касанїє, дотыканьє” 1596 р. [ЛЗ, 52]), *рукговати* ‘виганяти’ („Панове дедичніи … зъ добръ своихъ козаковъ рукговати хотѣли” 1720 р. [ЛСВ, II, 229]), *привлащати* ‘присвоювати, захоплювати; приписувати, стосуватися’ (*привлащенье* ‘присвоєння’) („Выговскій самъ собѣ гетманство привлащаетъ” 1720 р. [ЛСВ, I, 38]), *потыкати* / *-ся* ‘зустріти / -ся’ („Которые люде добре живутъ … тыхъ добрая смерть потыкаетъ” 1659 р. [Гал, I, 45]), *полкнути* ‘поглинути, проковтнути’ („Обнявши и полкнувши обое, и бискупство и владыцтво” 1598–1599 рр. [Апокрисис, 173]),

бстрыкати 'занурювати у воду' („пє(в)нє бы(м) тєбє каза(л) … ɣтопитъ и ки(л)кана(д)цатъ разо(в) бстрыкаючы" 1620 р. [ІСУМ 3, 82]), *вынальзти* 'знайти, відшукати' („през его мл. пана хоружого в инъвенътару положоное, мети и выналезъти не могутъ" 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 214]), *зложенє* 'закладання, заснування, організація' („даровалъ прєреченому мѣсту … зложенье и шинкованье пива и меду и вина" 1507 р. [ІСУМ 12, 9]), *завстягати, завстягнути* '(припиняти чиюсь дію) спиняти, зупиняти; утримувати, загамувати' (*завстѧгнєнїє* 'припинення, перешкоджання, перешкода' 1634 р. [МІКСВ, 312]) („абы ваша милость … у себе то поважывшы а гамуючы свовольность и упоръ такихъ злыхъ а непобожныхъ и небачныхъ людей, которые покой посполитый взрушають, завстѧгаючы то, абыся таковые кгвалты и збытки, а звлаща особамъ духовнымъ … не дѣяли" 1575 р. [ІСУМ 9, 237]), *выщватити* 'вигнати, прогнати' („видишъ якъ єси выщвалъ волка з лѣса" 1598–1599 рр. [Апокрисис, 139]), *вруцити* 'накинути' („небожчика … пана своего оною хустою мокрою, вруцивши му ее несподевано с тылу на шию, оного торгаючи, давит и душит почал" 1604 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 499]), *вылянє* 'виливання; розлив, повінь' („выля(н)е(м) во(д) … згине(н)є(м) а(л)бо ɣтоне(н)е(м)" 1620 р. [ЛНБ 5, ІІІ 4057, 31]), *плужити* 'процвітати; сприяти' („Былъ той вѣкъ и южъ переходитъ, которого царства по смотрѣніи Божомъ ту на земли плужити" 1621 р. [ПАЛ, 862]), *зарутити* 'загубити, втратити' („той же дей Василей … зъ братомъ своимъ … зарутивши боязнь Божую … и срогост права посполитого … кгвалтом …, вдарили на дом войтовский" 1566 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 180]), *взнѣтити* '(викликати наростання чого-небудь) розпалити, збудити', *взнѣчати* 'розпалювати' (*взнѣченіє* 'розпалення, збудження') („припомню кривавые вѡйны, котѡрые оумыслне папежи римскїє прѡшлыхъ вѣковъ и часѡвъ взнѣчали" 1598–1599 рр. [Апокрисис, 180]), *тлумити* 'заглушувати, придушувати, ослаблювати' („Св. Синодъ тлумили и бурилы" 1656 р. [Рукописный хронограф, 312]), *врѣти* 'кипіти, клекотіти; горіти, палати' („а то з тыхъ словъ пр(о)рцки(х), з нездръ его вышо(л) ды(м) го(р)ношка запаленного, я(к) бовѣмъ горшокъ врѣе(т) длѧ ѡгнѧ" поч. XVII ст. [Різні проповіді, 244 зв.]), *збужати, збужовати* 'збурювати, розбурхувати' („то(л)ко зави(ст) мати грѣховаа всє збɣжає(т) на на(с)" 1595 р. [ЛСБ, 277, 2]), *подбужати* 'підбурювати,

збуджувати, збурювати' („Дорошенко своими приязними подбужалъ запорожцовъ" XVIII ст. [Летопись Самовидца, 129]), *вщати* / *-ся* 'почати; походити, починати' (*вщинатися* (< *вщинати*) 'починатися, виникати') („тыежъ помененые принцыпалове … взявши якийсь скрытый гневъ противъко небожчикови …, умислне при посеженю о секте бридливой ариянъской мову всчали" 1643 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 787]), *выгладити* 'винищити, знищити; викреслити, стерти, вимазати; простити гріх' (*выглажати, выглаженє*) („всѣ ты(и) и ты(м) подобныи, выглажены сүтъ, и до пекласѧ зостали" 1632 р. [МІКСВ, 287]). Зауважимо, що „Святого Кирила, екзарха Александрійського ігумена наука о противной унии против благочестивых священиков ясное указаніе" фіксує сполуку *зъ свѣта выгладити* 'стерти з лиця землі' („теперь апостатове нынѣшніи штурмують, хотячи тотъ корабль-церковъ Божію и вѣрныхъ въ ней … безъ жадного улютованя утопити и памятку се зъ свѣта выгладити" 1626 р. [Кир.Н., 24]); *вылегати* '(приводити на світ потомство) виводити; (мати початок) зароджуватися, з'являтися' (*вылеглий* 'виниклий') („заразъ въ тойже заходной церкви вылегати почала и злость другаа …" 1621 р. [ПАЛ, 764]), *выплевенѧ* 'винищення' („На выплевенѧ Народа рүского … Панове це(х)мистры … Подали" 1609 р. [ЛСБ, 421, 1 зв.]), *клѣтити* 'засновувати, досягати, базувати, основувати' („Зачимъ до такой марности пришли, же южъ зъ тыхъ назвыскъ, которыи въ похвалныхъ словахъ кождому … святителеви пристойно належытъ, едному то все приписуючи, монархію свою клѣтити не встыдаются!" 1621 р. [ПАЛ, 505]), *умоцняти* 'зміцнювати' (*умоцнятися* 'зміцнюватися', *умоцненье* 'зміцнення, ствердження') („Которихъ [апостоловъ] познанье умоцнилось на кшталтъ фундаменту" 1621 р. [ПАЛ, 366]), *притрафлятися* 'випадково стається' (*притрафленье* 'випадок') („За той науки пропов ѣдалъ имъ, що ся которого року притрафити мѣло" 1656 р. [Рукописный хронограф, 398]), *чирствити* 'оживляти, освіжувати, підкріплювати' („Всю заразъ Церковъ одинъ Духъ Святый чирствитъ и объясняетъ" 1621 р. [ПАЛ, 488]), *вскурати* '(одержати користь із чого-небудь) скористати (з чого), добитися (чого)' („народ, будучи отверъженыи от лица Божеа, ратунок своим отвсюду подали, и вскурали противко отцом езуитомъ, не дали взятии школы собѣ" 1608 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 12, 528]), *змешкати* 'тривати,

продовжуватися; забаритися, затриматися, спізнитися' („нє змєшкає(т) праца наємника твоєгѡ оу тєбє ажї до поранкү" 1656 р. [Рукописный хронограф, 122 зв.]), *змешкивати* 'затримуватися' („тамъ на тоє мєстцо … єхалъ … ни ѡдного днѧ, ани годины нє змєшкиваючи" 1539 р. [ALSS, IV, 202–203]), *вымешкати* 'прожити у помешканні упродовж певного часу' („неха(и) то(т) выдато(к) вымешкаю(т) в домү" 1598 р. [ІСУМ 5, 213]), *звлекати* 'зволікати' (*звлока* 'зволікання') („час од часу толко звлекаючы, тое справедливости з вышъречены подданых … не учинилъ" 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 283]), *выницовати* 'перекрутити, перетворити' („Отвергши всю службу божію и вѣру выницовавши, первых святых папежовъ своих и всѣ порядки с церкви вывергли" 1605–1606 рр. [Перест., 46]);

пол. (з нім.): *угрунтовати, укгрунтовати* 'затвердити, зміцнити, улаштувати' („[Мазепа] зъ войсками … городъ Новобогородиченъ збудовали и угрунтовали" кін. XVII ст. [ЛММ, 48]), *мандровати* 'вирушати в подорож, виїздити, виходити, мандрувати' („Дакъ мандруй з дѣдкомъ туда жъ до своей родини" поч. XVIII ст. [Довг, 109]), *вендровати* 'мандрувати' („Шествүю: Идү, вендрүю" 1627 р. [ЛБ, 158], *вендровка* 'мандрівка' І пол. XVII ст. [ІСУМ 3, 226]), *гамовати* / *-ся* '(не давати проходити, провозити що-небудь, примушувати кого-небудь стати) зупиняти, затримувати' (*гамованє* 'затримування; затримка; стримування; вгамування' 1514 р. [ALSS, III, 113]) („таковых күпцов, которыи бы дорогами звычайными коморү … Жославскүю безмытно проеждчати хотели, пилне стеречи и таковых гамовати" 1539 р. [ALSS, IV, 205]), *погамовати* / *-ся* 'утримати, присмирити, заспокоїти' („Прозбою своею отъ того завзяття войско погамовали" 1720 р. [ЛСВ, II, 341]);

пол. (з лат.): *нобѣлѣтовати* 'набувати дворянського титулу' („Король, по свидѣтелству гетманскому, козаковъ нобѣлѣтовать долженъ" XVIII ст. [Летопись Самовидца, 252]);

нім. (через пол. посередництво): *ратовати* 'рятувати' (*ратунокъ* 'порятунок') („много людей утрапленыхъ ратовалъ" XVII ст. [Рад, 26]), *нарихтовати*, *нариштовати* 'направити, навести, націлити' („Застуній казалъ тежъ заправити и нарихтовати свое дѣло" 1656 р. [Рукописный хронограф, 376], „Козаки … нариштовали на городъ армати" 1720 р. [ЛСВ, IV, 30]), *шукати* 'шукати'

(„Посылалъ людей шукаючи того человека, и знайшли его забитого” 1562 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 125]);

уг.: *будушловати* ‘блукати, тинятися, бродити’ („Не можетъ, мовитъ, душа, выдѣливши ся выдъ тѣла, у сюй державѣ будушловати, чомъ душѣ праведныхъ у руцѣ Божуй” XVI ст. [НЄ, 103]).

У досліджуваний період зміни відбулися у ТГЛ **відношення між особами, вплив та волевиявлення**, яка поповнилася як питомими лексемами (*приволѣньє, приволити, поволити, дозволити, доброво*(*л*)*ность, своволне, зезволити, зезволяти, зезволятися, зволенє, изволяти, уподобане, схотѣти, хотѣти, ѡхота, зъ охотою, измаганя, измагати, измагатися, повинни, обовязался, мусъ, примусъ, заводъ*), так і запозиченнями, зокрема з мов:

цсл.: *вовлачати* ‘(схиляти до певної дії) втягувати’ („и(з) оборы зако(н)ное, вѣчне γфγндованое, овца вытѧгаю(т), и в свою погибе(л) … и ты(х) вовлачаю(т)” 1598 р. [Виш. Книж., 282]), *исказити* ‘нашкодити’ („Якъ привязанъ медъвѣдь однымъ ланцомъ … не може исказити нѣчого нѣкому” XVI ст. [НЄ, 153]), *воздвигнути* ‘підняти, врятувати, викликати, висунути, підтримати, настановити, посадити’ (*воздвигнутисѧ* ‘піднятися, розбурхатися, вибратися’, *воздвиженє* ‘підняття’) („ижъ если одинъ з нихъ паднетъ, поднесетъ другій споптоваріша своего, и горе тому единому, коли ся падетъ, и не будетъ второго воздвигнути его” 1621 р. [ПАЛ, 721]), *изрѧдити* ‘(вчинити по-зрадницькому, підступно) зрадити’ (1489 р. [Четья Мінея, 255 зв.]), *изражати* ‘зраджувати’ (кін. XVI ст. [ІСУМ 13, 79]);

пол.: *керовати* ‘керувати, правити, скеровувати, спрямовувати, приваблювати, розпоряджатися, наполягати’ („два попы всѣмъ соборомъ якъ хотѣли керовати” 1628 р. [КМПМ, І, дод. 319]), *накеровати* ‘направити, навести, скерувати’ („Накеровалъ на то Панъ Богъ самъ серце его кролевской милости” 1604 р. [АЮЗР, ІІ, 30])), *навижати* ‘відвідувати, наказувати’ („Навижати шпиталѣ” XVII ст. [Рад, 9]), *улегати* ‘підпорядковуватися’ („Петръ улегаетъ Павлови, который его строфуетъ” 1621 р. [ПАЛ, 645]), *принагляти* ‘примушувати, підштовхувати, підганяти’ („Доколь не принаглишъ и не примусишъ, немного справишъ” 1720 р. [ЛСВ, IV, 233]), *розстрыгати* ‘вирішувати, дозволяти’ (*розстрыгненье* ‘рішення, дозвіл’) („Не сами

бискупи на синодѣхъ маютъ голосы, розници а споры розстрыгати могучіе” 1598–1599 рр. [Апокрисис, 1210]), *рострихнути* ‘вирішити, дозволити’ („Оную ихъ диспутацію … рострихнулъ” 1621 р. [ПАЛ, 982]), *полѣцити* ‘поручити, довірити’ („Сотнику полѣцилемъ и коня виторговать” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, I, 30]), *дотычити / -ся* ‘стосуватися (кого, чого)’ („А што дотычет о бои паробковъ попа пятницъкого, ино о то правом Гораина попа не // доходил, от того бою Гораин поп волен” 1567 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 194–195]), *стягатися* ‘стосуватися’ („Тая отъ Христа Господа будованью Церкве ужитая метафора не болшъ до Петра ся стягаетъ, нижли по иншихъ св. апостоловъ” 1621 р. [ПАЛ, 365]), *знайдовати* ‘(шукаючи, виявляти кого-, що-небудь) добирати, знаходити’ (*знайдованє* ‘знаходження’) („бидныхъ подданыхъ, у которыхъ знайдоватъ ничого не могли, били, мордовали” 1620 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 422]), *знайдоватися* ‘(перебування де-небудь, мати місце) знаходитися; (бути поширеним) знаходитися’ („многіє шкоды и бѣды в людех знайдуются” 1605–1606 рр. [Перест., 43]), *вышпотити* ‘переінакшити, перекрутити, спотворити’ („Нам теды бовѣм на божницу жидовскую берут, але всенародное христіанское набоженство и волности вышпотити усілуютъ” 1608 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 12, 528]), *габати* ‘напастувати, турбувати’ („Налєжγ: Выполнѧю, … дрγчγ, габаю, принаглѧю” 1627 р. [ЛБ, 69]), *вылужати* ‘(добувати щось хитрощами) виманювати’ („того светого мнишеского чину … только титулъ альбо тень якийсь зосталъ … бо многие зъ нихъ, зъ манастырей поутекавши, … толко гроши баламутными повестьми собираютъ, голятъ и на людехъ вылужаютъ” 1598 р. [ІСУМ 5, 206]), *горшити* ‘подавати поганий приклад; викликати невдоволення’ („въ школахъ там же будучихъ млодзъ розного стану людий наукою блудною горшити и заражати … допустилъ” 1644 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 795]), *щвати* ‘цькувати (собаками)’ („Увязаныхъ псами щвалъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 194]), *взвазненъє* ‘чвари, ненависть, розбрат’ („єсли тыи причины, которыи ты в листє своєм нам припоминаєшъ, нелюбость и взвазнєньє γ панов рад … пєрвших тобє чинивало, того нє бачим, абы Твоєй Милости потрєб была до нас писати” 1542 р. [ALSS, III, 320]), *звазнєнє* ‘незгода, неприязнь, розбрат’, *звазнитися* ‘(по-ворожому ставитися до кого-небудь) зненавидіти, посваритися’ („И вы … за то на нихъ сѧ

звасниивши и ѡтповѣди и похвалки на нихъ чинитє" [ALSS, I, 157]), *замѣшанє* 'незгода, неспокій, колотнеча, сум'яття' („… и мовили алє нє въ празникъ, жєбы замѣшанѧ мєжи людми нє было" 1556–1561 рр. [ПЄ, 183]), *замѣшаный* 'неспокійний, тривожний' („Єдна(к) жє в ты(х) замишани(х) часѣ(х) що мо(г)ло бити посилаємо на роботү до црьквє свєто(и)" кін. XVI – сер. XVII ст. [ЛСБ, 362, 1]) (*замѣшати* 'занепокоїти, стривожити, злякати', *замѣшатися* '(про неспокій, сум'яття в суспільстві) стати безладним, неспокійним'), *заторгненє* 'сутичка, сварка, зачіпка' (*заторгнутися* '(вступити з кимось у небажані стосунки), зачепитися, счепитися', *заторъжька* 'суперечка, сварка, зачіпка') („Онъ мне повидилъ, иж о томъ не ведает, з ким бы ся заторгнути мел" 1583 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 405]), *кновати* 'замишляти зло' („… и үпри(и)мє нехо(т) и нєласку ѡ славє моє(и) кновати рачи(ш)" 1593 р. [ЛСБ, 246, 1]), *затрентвѣнє* '(стан байдужості, відсутності співчуття) заціпеніння, закам'янілість' (1627 р. [ЛБ, 138–139]), *выкрутацтво* '(вдавання до хитрощів) виверткість; (нечесне поводження), крутійство, перекручення' (1603 р. [РИБпитання, 77]), *выкрутацкый*, *выкрутарскїй* 'вивертливий, підступний' (1619 р., 1605 р. [ІСУМ 5, 195]), *ганебне* '(безчесно) ганебно' („ганє(б)нє, нєлюто(с)тивє … ша(б)лєю посє(к)" 1609 р. [ДМВН, 140]), *ганебний* 'який викликає осуд, ганьбу, ганебний' („учинивши … злы(и) кганебны(и) учинокъ" 1583 р. [АЖМУ, 51]), *дотккливый* 'дошкульний, образливий, неприємний' („словы неу(ц)тивыми пофукали, полая(ли), гонорови ихъ шляхе(т)ско(му) шкодачи(ми) и доткливы(ми)" 1650 р. [ДМВН, 204]), *згоршенє, згоршеніє* '(поганий вчинок, моральний розклад) зіпсутість, деморалізація; (погіршення стосунків) розбрат, незгода' („Блазнъ: Згоршенье, зблазне(н)е, омыленье" [ЛБ, 10], див. також: *згоршителный, згоршитель, згоршити, згоршитисѧ* [ІСУМ 11, 166]);

пол. (з нім.): *стосоватися* 'стосуватися, застосовувати, співвідносити' („Есть то метафоричная мова, що стороны фундаменту, а не власная, которая ся въ иншомъ зъ истотою стосуетъ" 1621 р. [ПАЛ, 378]), *жегнати* 'прощатися (з кимось); залишати, покидати (когось)' („сподѣваючися прудко з свѣтом розлученя, жєгнаєтъ кроля з упоминанемъ, абы ся обачилъ" 1605–1606 рр. [Перест., 40], *жегнанє* 'прощання' („при жегнаню … ѡбєца(л) ємү чал(м)ѣль а(н)кгү(р)скии" 1617 р. [ЛСБ

1043, 26 зв.]), *жегнатисѧ* ‘(покладати знак хреста на себе) хреститися; прощатися’ („Ta sie wsi tak żegnaiut, Iak my v Corkwi” 1619 р. [Гав, 21]; сполука *зъ свѣтомъ жегнатисѧ* позначає поняття ‘помирати, прощатися зі світом’ [див.: ІСУМ 9, 138]);

пол. (з лат.): *укороновати* ‘увінчати’ („Его [Иисуса] терновымъ вѣнцемъ окороновано” 1659 р. [Гал, I, 69]), *промовати* ‘протегувати, продвигати’ („Для общего добра и тишини отчизной, не хочемъ ихъ на тотъ урядъ промовати” [ЛСВ, II, 559]), *афектъ* ‘намір, бажання’ („бе(з)страстїє, нетерплєнє, не(з)неволєнє ω(т) афє(к)то(в)” 1596 р. [ЛЗ, 29]), *афектовати, афектация* [ІСУМ 1, 147–148];

уг.: *кедвезовати* ‘догоджати, благоволити’ („Ище Іюда не кедвезовалъ юй” XVI ст. [НЄ, 40]).

Збагатилася запозиченнями з церковнослов’янської та польської мов група лексики на позначення поняття **дивитися, оглядати**:

цсл.: *возрѣти* ‘подивитися, поглянути, зглянути, побачити’ („нє могоша возрѣти людиє на лицє єго свѣтлости” 1489 р. [Четья Мінея, 75]), *возирати* ‘поглядати’ („на свѧтости и(х) возиралъ стого дха даръ” 1489 р. [Четья Мінея 213 зв.]);

пол.: *упильновати* ‘доглянути, встерегти, оберегти, пильнувати’ („Коли жъ еще Ляхъ какъ жеребецъ ржетъ коло дѣвокъ какъ дрыгантъ коло кобылъ, прыйми жъ къ нему двохъ Литвиновъ на стражъ; бо и самъ дѣдко не упильнуетъ” 1589 р. [АЮЗР, II, 189]), *обейзрѣтися* ‘озирнутися’ („Мѣлъ ся былъ на себе обейзрѣтися” 1621 р. [ПАЛ, 795]), *змацати* ‘(уявити собі) побачити’ („своими вими(с)лами змацалъ єси гори” 1629 р. [Диалог о смерти, 271]), *выпатровати* ‘виглядати, визирати, видивляти’ („Яко теды позвѣрховныи ωчи здалека выпатрγют терне, мѣстца оупадненѧ, и ямы: такъ и розγмъ // бγдγчи чуинѣйшим оупатрγет противнои владзы хитрости и здрады” 1627 р. [ІСУМ 5, 240]), *упатровати* ‘вбачати’ („Уважаемо и упатруемо, ижъ, вмѣсто едности и згоды, незгоду, мерзячку и турбацію и непріязнь учинили быхмо” 1621 р. [ПАЛ, 1147]), *натрафити* ‘випадково зустріти, побачитися’ („Натрафили Каіна въ лѣсѣ пустомъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 6]), *обачити* ‘побачити’ („Хто ся тому привиліови присмотритъ, не обачитъ въ немъ ничего” 1621 р. [ПАЛ, 325]), *патрати* ‘дивитися’ („Патрай,

мовитъ, теды, абовѣмъ оттоль явне ся покажетъ, же отъ того часу … все злое множитися за нашего вѣку почало” 1621 р. [ПАЛ, 1095]), *поткати* ‘зустрітися’ („Поткалъ насъ въ дорозѣ чловѣкъ якійсь ” 1646 р. [Диар, Фил., 58]).

Висновки до розділу ІІ

Розглянутий мовний матеріал засвідчує актуальність слів А. О. Білецького про те, що „необхідно вивчати зв’язки понять на різних щаблях розвитку суспільства і різні засоби вираження понять” [62, с. 140], адже „… важко собі уявити, як можна говорити про мову, абсолютно не торкаючись її історичного розвитку. Все, что лишилося б тоді від неісторичного розгляду мови, нагадувало б загальні роздуми про індивідуальне використання мови, про відношення індивіда до мовної норми” [684, с. 192].

Динамічні процеси варто розглядати на тлі всієї засвідченої писемної історії мови, хоча це неможливо зробити, не збагнувши й окресливши мовні зміни в окремих часових проміжках. Комбінаторика різних форм зміни лексикону є багатовекторною, унаслідок чого дослідники виділяють різні типи змін, зокрема відмінні за кількістю новотворів. Серед типів змін лексикону, як засвідчують українські пам’ятки, характерними є: розвиток семантики, зміна формальної структури за умови збереження значення та зміна значення і форми слова одночасно. Зокрема, у XVI–XVII ст. оприявнюються такі форми розвитку лексикону:

формування вторинних значень як питомої, так і запозиченої лексики (внаслідок метонімії, семантичної атракції, вживання запозичень у складі сталих словосполук, клішованих виразів, окремі з яких зазнають термінологізації). Іноді одна пам’ятка фіксує запозичення як з основним значенням, так і з вторинним;

генералізація та спеціалізація значення; в окремих випадках генералізація значення зумовлювала утворення окремої лексеми;

використання запозичень у складі фразеологічних одиниць, де вони набувають іншого значення чи нових відтінків значення; використання іншомовної

термінології (юридичної, економічної) в приказках та прислів'ях, що свідчить про розширення меж функціонування цих запозичень;

розбудова різних ТГЛ і ЛСГ унаслідок полісемантизації (типовим для досліджуваного періоду стало явище, коли одне запозичення сприяє розвиткові не лише ТГЛ, а й різних ЛСГ);

міжстильова динаміка (міжстильова транслокація) запозичень (належність одного запозичення до різних функціональних стилів);

використання семантичних еквівалентів як серед запозичень, так і серед питомих та запозичених лексем. Явище варіювання, дублетності охопило усі ТГЛ, однак найбільше дублетів виявлено серед назв nomina agentis (*дублети-пари* (коли до складу входить два компоненти: питомий і запозичений) і *дублети-багаточлени* / *дублетні ряди* (утворені кількісно тотожними синонімічними рядами і кількісно відмінними синонімічними рядами));

активізація формування абстрактної лексики, що вказує на інтелектуалізацію носіїв мови;

збільшення виразно конотованих, оцінних елементів у мові досліджуваного періоду (зрідка засвідчено нашарування емотивного значення в лексем, запозичених раніше в мову-реципієнт із неемотивним значенням).

Динаміка лексикону можлива і *за умови мінімальних змін чи без змін*, що засвідчили писемні пам'ятки української мови XVI–XVII ст., які зберегли значну кількість запозичень, що були перейняті в попередні періоди і з часом не зазнали семантичних змін. Такі запозичення охоплюють практично всі ТГЛ: освіта і наука; рослинний світ; назви фауни; назви їжі, напоїв, приготування та споживання їжі; назви одягу і взуття; назви господарств і належних їм будівель; назви споруд негосподарського призначення; торговельна номенклатура та економічна лексика; назви суходольного транспорту; назви реалій, пов'язаних із водним транспортом (деталями човнів, діями і процесами, ознаками); назви одиниць виміру та ваги; військова справа; назви осіб за професією чи родом занять, назви представників соціальних верств; судочинство. Зауважимо, що поодинокими запозиченнями в попередні періоди поповнилися такі ТГЛ, як: назви кольорів (нім. *броунатьный*,

тюрк. *карый*); назви речей хатнього вжитку (пол. (з герм.) *келих*); та ЛСГ: засоби вираження вартості товару чи послуг (нім. *вага*), позначення боргово-кредитних відносин (цсл. *длъжникъ*), ласощі та солодощі (гр. *сахаръ*), борошняні вироби (гр. *артусъ*), рослинні і тваринні жири (гр. *миро*), м'ясні страви (тюрк. *колбаса*), військові атрибути (тюрк. (з перс.) *сурба* / *сурма*). Окреслюється група запозичень, які потрапили в мову-реципієнт у попередні періоди, а в писемних пам'ятках XVI–XVII ст. засвідчені з незначними (мінімальними) змінами семантики, зокрема, герм.: *ґрунтъ* / *кгрунтъ*, *дѣлъ*, *пляцъ*; пол. *быдло*; гр. *фюникъ*; фр. *боты*.

Зіставлення лексиконів різних хронологічних зрізів – до XV ст. і XVI–XVII ст. – уможливило припущення про деактуалізацію в мовленні, функційну редукцію низки лексем, словоформ, значень; за особливостями протікання та наслідками це явище було неоднорідним. Серед утраченої лексики попереднього періоду окреслюються:

зниклі лексеми (цсл. (з гр.) *сынъклитъ*, пол. *поемщина*, уг. *вигъ*, молд. *бєрбєница*, молд. *друмъ*);

полісемантичні лексеми з втраченим значенням (за лат. *цата* / *цѧта* не збереглося збірне поняття 'гроші');

запозичення з втраченою формою (форма *бискупъ* продовжила своє функціонування в мові XV–XVII ст., на відміну від форми *пискупъ* та її дериватів *пискоупъство, пискоупъскии*, які не прижилися);

запозичення, заступлені семантично тотожними: питомою лексемою, іншим запозиченням чи дериватом (не зафіксований дериват *жолдоунарь*, який був заступлений питомою *затягъ* та герм. *вербунокъ*; гр. *дидаскалия* заступлений дериватом *дидаскалъ*; свн. *боургоуръ* та *боургаръ* заступлені стп., стч. *рѧдца*, *райца* та дериватами *дорадца*, *порадца*, *порадникъ*).

Динаміці українського лексикону XVI–XVII ст. сприяло поповнення новими іншомовними елементами, які збагатили всі ідеографічні сфери. Доля цих запозичень перебувала в прямій залежності від перебігу процесу семантичного пристосування, від того, наскільки їх уведення було виправданим потребою вираження особливих понять, нових значень і смислових відтінків [839, с. 64].

Зауважимо, що окремі запозичення були рідковживаними навіть у досліджуваний період, зокрема лексема греко-латинського походження *инкаустъ* та латинізм *секстернъ*.

Однак поза досяжністю для реальних спостережень сучасного історика мови лишається питання ролі усної комунікації в перейманні запозичень, ролі писаря, його ідіолекту, мовно-етнічної належності (оскільки пам'ятки та інші джерела такої інформації не дають), що змушує обмежуватися припущеннями щодо характеру міжмовної взаємодії.

РОЗДІЛ ІІІ
ДЕРИВАЦІЯ ЯК ШЛЯХ РОЗВИТКУ НОМІНАТИВНОГО РЕСУРСУ МОВИ

В українському мовознавстві склалася традиція розгляду деривації відповідних часових проміжків історії мови з позиції власне словотворення – використання словотвірних ресурсів, моделей словотворення, співвідношення активності їх використання. При цьому лексикологічний аспект – формування засобів номінації – залишається на другому плані. Відзначимо, що опис словотворення з орієнтацією на окремі афікси на сьогодні дав велику інформацію про шляхи формування лексикону, зокрема, про творення на різних часових зрізах дериватів із конкретними суфіксами: -ець, -ник, -к(а), -ок, -ость [534; 531; 530; 536; 537], -к(а) [888], -іcть (< -ость) [282], -ство [589], -иця [76], -ина [75], -ина, -чина (-щина) [74] чи групою морфем: -ання, -ення, -ств(о), -ище [529]. Вагомим джерелом інформації слугують також дослідження, присвячені історії становлення морфемного складу мови [54; 774] чи типів деривації, зокрема афіксального [421; 73], конфіксального [368; 400], а також аналізу словотвірної системи (чи її фрагментів) окресленого часового проміжку [276; 531; 533; 535; 943; 425; 422; 391; 153; 571; 77].

Звичайно, розглядаючи словотворення, автори враховують семантику дериватів чи семантичних класів (групи дериватів). Разом з тим деривація залишається потужним чинником трансформації, розвитку лексикону; тому аналіз шляхів змін лексичного складу української мови XVI–XVII ст. актуалізує з’ясування словотворення на тлі інших засобів динаміки лексикону. Лексикоцентричний підхід аналізу зміщує вектор дослідження: з техніки словотворення на склад і семантику лексикону. Взявши за основу усталену мегакласифікацію (укрупнений погляд на об’єкт аналізу), зупинимося на семантичному та формальному словотворенні.

ІІІ.1. Семантична деривація

Один із шляхів розвитку, відтворення динамічної значеннєвої дійсності, – використання без змін наявних формальних засобів: усталені в мові елементи лексикону використовуються як на позначення інших реалій, тобто як засіб нової

номінації. З'ясування семантики лексем до XVI ст. з їхніми значеннями в XVI–XVII ст. дає змогу виявити появу нових значень у лексичних одиниць, які функціонували в мові попередніх епох. Зміни значень лексем стосуються як питомої лексики, так і запозиченої. Зокрема, в „Остромировому євангелії" від Луки (III.7) засвідчена питома лексема *гнѣвъ* 'почуття сильного обурення, роздратування, гнів': „Къто съказа вамъ бѣжати отъ грѧдѫщааго гнѣва" [Срезн. I, 527], яка зберегла значення і в наступні періоди, пор. фіксації аналізованої лексеми в писемних пам'ятках XIV–XVIII ст.: „А коли жъ у жалобахъ … гнѣвъ … зазростъ, помсти, а ни тежъ боязнь о правду … судья … имѣти въ руцѣ … сказанія бы чинилъ справедливо" 1347 р. [Акты, I, 16]; „прїгожаєтсѧ и(ж) зъ гневоу алюбо з зависти то(т) то пана габаютъ кмети" XV ст. [ССУМ I, 245]; „єсли непра(в)дү мовлю ро(з)суди любимичє, да(и) мѣсто сүдови, а не дїаволү и гнѣвү" 1598 р. [Виш. Книж., 178 зв.]; „Вражда: Ворогованьє, гнѣвъ, неприазнь, ненависть" 1627 р. [ЛБ, 17]; „Хмелницкий оставивши вѣчне службу свою уйшолъ вовсе от гнѣва панскаго" 1720 р. [ЛСВ, I, 6]. Зауважимо, що ця лексема засвідчена також у низці словосполук, які позначали:

'(роз)гніватися, (роз)сердитися': *гнѣвъ о(т)пустить* 1434 р. [Розов, 130]; *гнѣвъ держати* 1603 р. [ІСУМ 6, 234]; *в гнѣвъ заходити* кін. XVI ст. [УЄ № 31, 110 зв.]; *в гнѣвѣ быти* 1631 р. [ЛСБ 1052, 6]; *взрушити на гнѣвъ* 1607 р. [Лѣк, 72]; *взяти гневъ* 1628 р. [ТУВН, 285]; *имати / мѣти гнѣвъ* XVI ст. [УЄ № 29519, 13 зв.]; *исполнитисѧ гнѣвомъ* 1598 р. [Потій, 10]; *прївѣсти гнѣвъ* кін. XVI ст. [УЄ № 31, 61 зв.]; *уложити гнѣвъ* 1544 р. [ALSS, IV, 408];

'перестати гніватися': *гнѣвъ отпустити* 1544 р. [ALSS, IV, 409]; *откинути гнѣвъ* 1596 р. [ІСУМ 6, 234];

'затаїти гнів': *ховати гнѣвъ* 1637 р. [УЄ Кал., 61];

'викликати гнів': *гнѣвъ оупадаю(т)* XV ст. [ССУМ I, 245]; *побужати до / къ гнѣву / гнѣвови* 1637 р. [УЄ Кал., 37];

'гнів вищих (надприродних) сил': *гнѣвъ вѣчный* 1646 р. [Перло, 158].

Деякі пам'ятки досліджуваного періоду зберегли лексему *гнѣвъ* з новим значенням – 'кара (за гріхи), покарання': „Алє памятай на слова пр(о)рка д(в)да, жєбы тя гнѣвъ не заста(л) // на постели твоей" XVI ст. [УЄ № 29519, 230–230 зв.].

Зауважимо, що для посилення експресії автори пам’яток використовували сполуки *гнѣвъ божий* 1599–1600 рр. [Виш. Книж., 199] чи *гнѣвъ господнїй* 1623 р. [МІКСВ, 75].

Докладніше за матеріалами різних тематичних груп семантичну деривацію питомої лексики розглянуто в [ІУМЛФ, 285–523; див. також: Булаховский 1948 (1, 2)].

Псл. ***gnusъ / *gnusь** ([ЭССЯ, 6, 183–184]) з церковнослов’янських пам’яток потрапив в один із популярних текстів – „Ізборник Святослава” (1073 р.), у якому зафіксований із семою ‘мерзота, нечистоти, паскудство’ („Вьсѧкъ бо гноүсъ възненавидѣ Г҃ъ” [Срезн. 1, 525]); це значення збережене і в досліджуваний період: „видє(л) … нєвє(с)ту котораѧ сєдѣла на чє(р)воно(м) звєрати … маючи кубо(к) золоты(и) по(л)ны(и) гнюсу и плюга(в)ства” XVI ст. [КА, 643], „Вы(и)дєтъ д҃хь нашъ, алижъ ти … трүпъ гно(и)ны(и). Гнюсү, роба(ц)твъ мєрзѧчки и брыдкости полныи” 1620 р. [ІСУМ 6, 237]. У І пол. XVII ст. з’являється нове значення ‘лінь, ледачість’ („абы въ гнюсъ и въ лѣность не приходили (люди)” 1621 р. [ПАЛ, 824]) та відповідний агентив – ‘ледар’ („iners, бєзхудожє(н), нєвѣжа, гню(с), нєтя(г)” 1642 р. [ЛС, 234]).

Запозичення так само демонструють зміну семантики за їх сталої формальної структури. Зокрема, лат. (з гр.) ***комора*** в писемних джерелах XIV ст. засвідчений на позначення ‘державної скарбниці’ 1377 р. [ССУМ I, 492], а згодом – ‘складського будинку, крамниці’: „прода(л) єсми мѣстцо своє коморноє на мѣстє подлє болницкоє коморы оринѣ андрѣєвѣ женѣ” 1500 р. [ССУМ I, 492]. У досліджуваний період простежується філіація семантичної амплітуди – різний її прояв у межах семеми. Якщо пам’ятки і фіксують формування окремих значень, близьких до ядра семеми (‘приміщення’ → ‘установа, розташована в цьому приміщенні’), то згодом відбувається вирівнювання семантичної структури відповідно до контурів семантичного ядра. Сталість семантичного ядра цієї лексеми впродовж XVI–XVIII ст. засвідчують семи: ‘господарське приміщення для продуктів, хатніх речей’ („В коморє де(и) рече(и) стра(в)ны(х): мясь, му(к), гороху, пшона, кру(п) и соли побрали” 1582 р. [АЖМУ, 39]); ‘кімната’ („Клѣтъ: Комора, күвната” 1627 р. [ЛБ, 53]); ‘приміщення

для винаймання житла, квартира' („а на(и)мовали бы в доме(х) свои(х) коморы имели шинкъ або пожито(к) яки(и)" 1566 р. [ВЛС, 46]; пор.: *коморою жити* 'квартируватися' 1552 р. [ОВЛЗ, 198]); 'митниця' („шли … на комору Львовскую, и мыто тежъ Корунное заплатили" 1537 р. [РЕА, I, 210]); 'крамниця'(„коморы на мести съ крамами" 1564 р. [РЕА, II, 131]).

Для передачі додаткових значень використовувалася система означень – запозичена лексема входить у полікомпонентну номінативну структуру: *болницкоє коморы* 'лікарня' 1500 р. [ССУМ I, 492]; *комора мытная* 'митниця' (1583 р. [БМК, 98–98 зв.]) / *мытницкая* (1625 р. [ХТМ, 156]) / *мытничая* (бл. 1619 р. [Азар. ВЂра, 125]); *комора крамъная* 'крамниця' (1552 р. [ОЛЗ, 178 зв.]); *комора пострыгальная* 'цирульна' (1510 р. [Акты, II, 78]); у ряді випадків зафіксовано дублети – формальні деривати: *коморка потребная* 'туалет' (1565 р. [ALSS, VI, 275–276]); *комо(р)ка куха(р)скаѧ* 'кухня' (1552 р. [ОКрЗ, 149 зв.]).

Таким чином, зміну семантики лексеми *camera / комора* можна змоделювати таким чином:

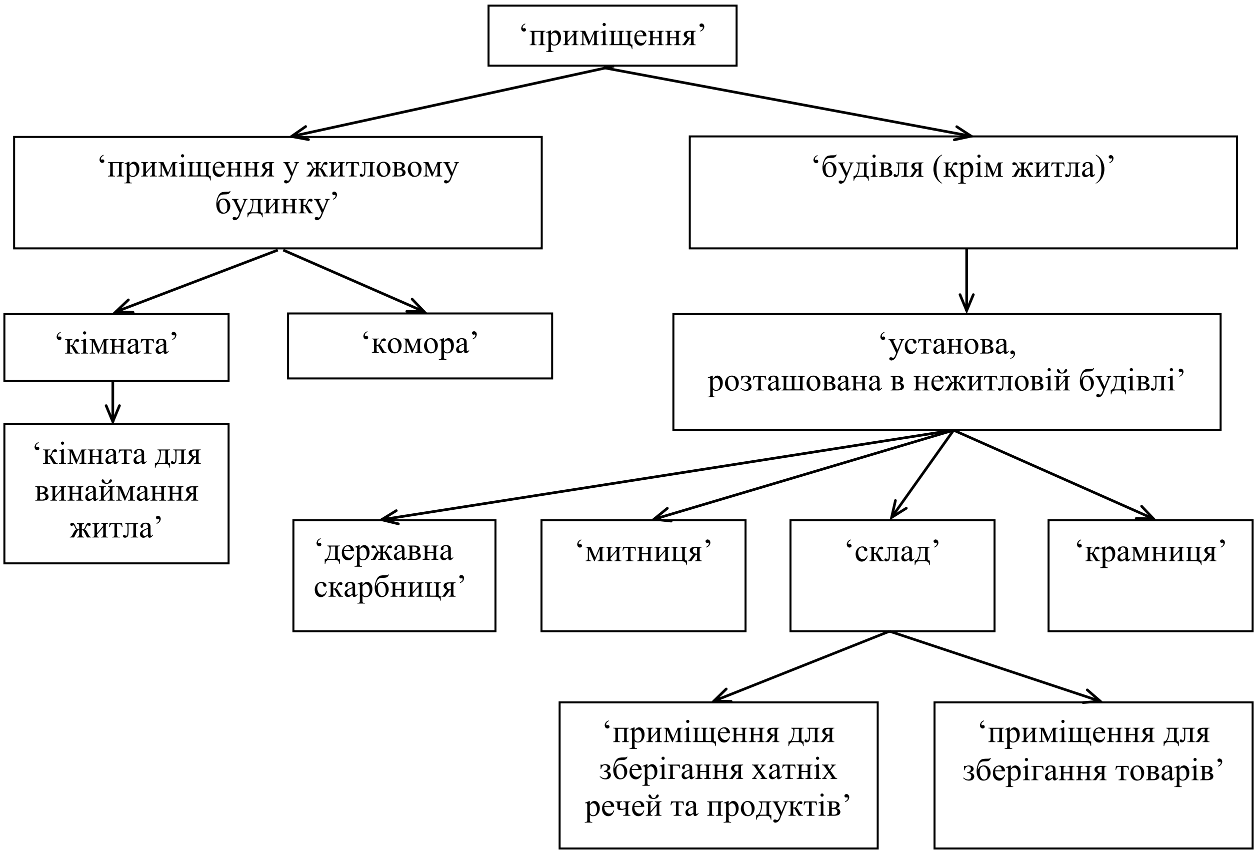

В „Іпатіївському літописі” згадується запозичення з татарської мови ***ватага*** ‘великий військовий загін’ („Возратишася (Половци) к ватагамъ своимъ” 1190 р.), яке широко представлене східнослов’янськими пам’ятками від XII ст.: [Срезн. I, 231], [СДЯ 1, 375], [ІСУЯ, 190–191], [ІСУМ 3, 185]. Розвиток семантики цієї лексеми ‘великий військовий загін’ → ‘група заробітчан’ фіксує „Опис Черкаського замку” 1552 р.: „Доходъ ωтъ γходнико(в). Староста … беретъ ωтъ нихъ наперве(й) пγскаючи ихъ γходы по клонγ з ватаги ωвса ωсмакъ то есть пять солянокъ крγпъ, солодγ солянъкγ … або яко ся γмовить за то пенязми” (10 зв.), а згодом у низці полтавських пам’яток засвідчені значення ‘товар’ (1665 р. [АПГ, І, 67]) та ‘отара овеча’ (1674 р. [ППС, І, 17]; пор.: фіксацію в пам’ятці пізнішого періоду: „Многія череди скотинніє и ватаги овечіє зъ Татарами … загорнувши” XVIII ст. [ЛСВ, ІІ, 376]). Таке вживання лексеми засвідчує збереження семантичного ядра „сукупність”, яке зазнає конкретизації.

У староукраїнських писемних пам’ятках від ІІ пол. XIV ст. (1388 р.) зафіксовано частовживану лексему ***ґвалтъ***, яка кваліфікована як полонізм німецької генези зі значенням ‘насильство, напад’ [ЕСУМ І, 485; ШЭС І 4, 40; Фасмер І, 398; Brükner, 164]; цю семантику засвідчують джерела XV – поч. XVIII ст. як регулярну, на тлі якої проступають інші значення семантичного комплексу ‘насильство, напад’, зокрема: ‘зґвалтування, збезчещення’ (1566 р. [ВЛС, 89 зв.]), ‘крик, галас, шум, сполох, тривога’ (1575 р. [ЖКК, І, 62]), ‘сполох, тривога (як сигнал)’ (1611 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 4, 398]), ‘навальність, гвалтовність’ (1627 р. [ЛБ, 122]). Водночас низка комплексів слововживання вказує на виокремлення близьких самостійних значень:‘шкода, збитки’ („просил γ нас вижа на ωгледане шкод своих тых, кгвалтов его” 1541 р. [ALSS, IV, 278]; „проси(л) его мл(ст) мене … ω прида(н)е во(з)ного на ωгледа(н)е того кгва(л)тγ наиздγ и слу(г) свои(х) позабиваны(х) и поранены(х)” 1572 р. [ЖКК, І, 56]);‘блюзнірство, святотатство’ („А и(ж) дѣєтъсѧ ω(т) ни(х) кгвалтъ закону божему и γближенѧ властителству моему епископскому. Прото(ж)мы … мещанъ лво(в)ски(х) … ω(т) ц͠ркве св͠тои ω(т)лучаемъ” 1588 р. [ЛСБ, 92]);‘гостра необхідність, крайня потреба’ („Нγжда [єсть]: Потрєба, мγсъ, насилїє, ґвалтъ, примγшеньє” 1627 р. [ЛБ, 78], „А єсли бы нγжда и кгвалтъ вытѧгалъ, можетъ и

непосвѧщеною водою ѡкрестити кого с͠щенникомъ” 1642 р. [АЖ, 4 зв.]). Таким чином, контекстуальні уточнення дають підстави стверджувати про формування низки наведених вище абстрактних значень.

Поступове розгортання семантики в часі демонструє функціонування герм. ***вага*** [ЕСУМ 1, 317–318], який у пам’ятках кін. XV ст. засвідчений зі значенням ‘прилад для зважування, ваги’ (XV ст. [Статут Казимира Великого, 33 зв.]), ‘міська міра ваги для зважування товарів’ (1498 р. [АЛРГ, 81–82]), ‘податок від зважування товарів’ (1498 р. [АЛРГ, 82]), ‘вагарня – приміщення для зважування товарів із подальшим визначенням міського податку’ (1499 р. [Акты, 1, 200]). На поч. XVI ст. пам’ятки відбивають цю лексему з новим значенням: ‘система мір, застосовувана при зважуванні, вага’ (1503 р. [Розов арх., фотокоп. 50]), у II пол. XVI ст. – ‘маса чого-небудь, вага предмета’ (1550 р. [ALSS, VI, 5]), у XVII ст. – ‘вагова одиниця’ (1637 р. [УЄ Кал., 463]), ‘тягарок (напр. у годиннику)’ (1665 р. [Гал, 449]). У формі множини лексема *ваги* зафіксована як ‘сузір’я зодіаку, Терези’ (поч. XVII ст. [ІСУМ 3, 160]).

Визначення ваги товарів стало основою формування в текстах високого конфесійного стилю абстрактних значень: ‘важливість, вага’ („прото(ж) то синодо(м) зватисѧ не може(т), але все есть фрашкою баламутнею блазенство(м) и оу бачны(х) ваги жадноi слоушне мѣти не мае(т)” 1598–1599 рр. [Апокрисис, 58]); ‘ціна, вартість’ („заплачу тобѣ доброю монетою золотою и справе(д)ливои ваги” кін. XVI ст. [Розм, 51 зв.]); ‘тягар, вантаж, що обтяжує (своєю наявністю)’ („Чомъ ч͠лвѣкъ сего свѣта, на кого я ся надѣявъ, а вунъ на мя изнявъ вагу” кін. XVI ст. [НЄ, 196]); ‘мірило людської справедливості, доброти’ („Вложимо жъ то, пане ѳилялете, на вагу обое, а обачышъ, яко ся тые твое листы, … яко полова розълетятъ!” 1599 р. [Антиризис, 673]); ‘сутність, єство’ („такъ те(ж) и мл(с)ть: котораѧ е(ст) вагою д͠шѣ нашеи котораѧ стѧгаетсѧ до б͠а” поч. XVII ст. [Різні проповіді, 224]); ‘зважування як оцінювання чого-небудь’ (1627 р. [Тр., 39]).

Зауважимо, що приклад з лексемою *вага* показовий для ілюстрації переходу від номінації предметів конкретної фізичної дії до називання зі сфери загальної аксіології – оцінювання актів розумової діяльності.

Набуття словом нових значень зумовлює входження лексеми в різні ідеографічні сфери. Такі номінативні одиниці утворюють спільні зони різних лексико-семантичних груп. Прикладом такої лексеми слугує запозичення з нім. ***майстеръ*** ‘фахівець з якого-небудь ремесла, майстер, ремісник’, що відома з часу написання „Повісті врем’яних літ” („… пославъ (Володимеръ) приведе мастеры ѡт Грекъ” [Срезн. II, 115]). У XVI–XVII ст. ця лексема вживалася не лише автономно (1591 р. [ЛСБ, 159], 1627 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 593]), а й у сполуках із конкретизаторами (прикметниками чи іменниками), які уточнювали семантику опорної лексеми *майстеръ*, пор.: *майстеръ мурарски* 1628 р. [ЛСБ, 1041, 6], *майстеръ дѣла муревого* 1687 р. [ЛММ, 3], *теселскій майстеръ* 1627 р. [ЛБ, 43], *майстє(р) кγхарω(м)* 1627 р. [ЛБ, 181], *кирпичний майстеръ* 1730 р. [ІУМЛФ, 447]; лексема *майстеръ* і в наступні періоди розвитку мови використовувалася активно, розширюючи коло номінативних десигнантів, пор.: *овєчій (овчарний) майстєръ* 1724 р. [ІСУМк], *майстєръ философіи* XVIII ст. [ІСУМк]). На підставі низки конкретних значень цієї лексеми формуються загальні значення: ‘фахівець, який досяг досконалості у своїй сфері діяльності’ („на выхованє γчоного члка маи(с)тра в грєчє(с)комъ язикγ бѣглого … золоты(х) по(л)тороста пожи(т)кγ прира(с)тати має(т)” 1622 р. [ЛСБ, 435]); ‘учитель, наставник’ („Аристотєлєс был … майстром Алєксандра вєликого” 1699 р. [ІСУМк]); ‘вождь, провідник, головнокомандувач’ („Архістрати(г): Найви(ш)шїй гє(т)ма(н) або вод(з) во(и)сковы(и), або жо(л)нѣрствъ майстєръ жолнѣрω(м), або старші(и) кнѧ(з)” 1627 р. [ЛБ, 181]). Зауважимо, що „значення ‘учений-лікар’ перебувало на маргінесі полісемантичної структури слова *майстєръ*” [309, с. 85–86]. Ця опорна лексема стала базою для похідного прикметника *масте(р)ный,* пор.: *маїстернымъ Тѵпографїи дѣломъ* ‘друкар’ 1628 р. [ХТМ, 147], див. також переносне значення: *мѣсте(р)ный на неправду* ‘брехун’ 1599 р. [КлОстр, 113].

Нерідко з однією формальною структурою запозичення в писемних джерелах пов’язуються доволі віддалені між собою значення, що може вказувати на різний час та різні джерела засвоєння цієї лексеми. Так, важко встановити безпосередній зв’язок між значенням лексеми ***гранат***, відомої за пам’ятками з II пол. XVII ст., яка,

на думку В. В. Німчука, постала шляхом регресивної деривації від *гранатовоє яблоко* – лат. *Mallum granatum* [632, с. 263]: ‘(дерево) гранат’ („гранатъ дрєво. Malus punica” 1650 р. [СКор, 441]), ‘плід дерева гранату’ („шипокъ, овоцъ є(ст) грановитое яблко полноѣ зѣрнѧтъ, запашноѣ и смачноѣ” 1627 р. [ЛБ, 158]), перен. ‘велика куля, начинена порохом, смолою, яку метали гарматою чи вручну’ („Убито гранатом воєводу” XVII ст. [Летопись Самовидца, 144]), ‘посуд – горщик для печі’ („Гранатъ. Cucuma” 1650 р. [СКор, 441]), ‘мінерал темно-червоного кольору’ („(Въ) Індії знайдуетсѧ камень барзо дорогій, которого инныи называютъ ґранатом” 1676 р. [цит. за: ІСУЯ, 647]), ‘різновид тканини – сукно’ („Гранатъ сукно” 1650 р. [СКор, 441]).

Таким чином, пам’ятки засвідчують входження цієї лексики в різні ТГЛ: назви зі сфери військової справи, рослинного світу, неживої природи (мінерали), речей хатнього вжитку, одягу; така широта семантичного спектру зумовлена актуалізацією різних оцінок вихідного об’єкта номінації ‘плід рослини’, зокрема подібність за формою, кольором зернят плоду.

У семантичній деривації широко представлена метонімія, яка реалізована у багатьох моделях:

‘посудина’ → ‘місткість посудини’: іт. (або слат.) *барило* ‘дерев’яна посудина для зберігання рідини, барило’ („а того за(с) не видиши, ижъ за твои(м) черево(м) бо(ч)ки с пивами, барила с медами, бари(л)ка з винами … волоча(т)” 1596 р. [Виш, 75]) → ‘міра рідини місткістю 90 л’ [1043, с. 694] („у Клима …взяли барило меду съ пивницы” 1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 114], див. також демінутив: „вишенъ в меде барылко немалое” 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 49]);

‘матеріал’ → ‘виріб із цього матеріалу’: герм. *блаватъ* ‘блакитна шовкова тканина’ („Пане мой чого потребүєшъ хочєш ли аксамитү … тафты або якого рожаю єдомашки блаватү?” кін. XVI ст. [Розм., 52 зв.]) → ‘одяг з такої тканини’ („Вмѣсто твѡихъ шкарлатѡвъ и блаватовъ, тү бүдетъ, плачь и скрежъ зүбомъ” 1646 р. [Перло, 135]); тат. (з тур.) *камка* ‘старовинна іранська шовкова тканина з кольоровими візерунками, часто ткана золотом або сріблом’ (від 1408 р. [ССУМ I, 469], „ка(м)ки белое пищатое” 1578 р. [ЖКК, I, 118–119]) → ‘головний жіночий убір, камка’

(„шестъ камокъ на золоте, на трехъ кресты перловые” 1554 р. [КМПМ, I, дод. 9]); пол. *скло* (*шкло*) фіксується також зі значенням ‘вироби зі скла’ („Земля будетъ презрочиста, якъ шкло” 1659 р. [Гал, 121]);

‘матеріал’ → ‘виготовлення цього матеріалу’: нім. *гартъ* ‘сплав олова з сурмою’ („за га(р)ть за ро(з)ные шрүбьки барановомү челѧ(д)никү fr. 2 и 55” 1633 р. [ЛСБ, 1054, 2 зв.]; з цим же значенням засвідчена форма *гарта* 1635 р. [ЛСБ, 1054, 17]) → ‘процес виготовлення поташу’ („ѡ(т)да(л) пя(т) бочокь поташү ни(ж)ли па(н) бе(з)соки(р)ски(и) поведе(л) же не мае(т) готового але скоро га(р)ть до(и)де ѡ(т)дамъ” 1605 р. [ЦДІАК, 11, 1, 4, 38 зв.]);

‘назва закладу’ → ‘посуд, що використовується в цьому закладі’: нім. *броваръ* ‘броварня, пивоварня’ (від 1456 р. [ССУМ 1, 124], „ѡзабши ү реки шла сѧ гре(т) до бровару где пиво варили” 1567 р. [ЦДІАК, 28, 1, 2, 59]) → ‘велика бляшана посудина для пива’ („побра(л) … броваро(в) зо (в)сѣ(м) два по (д)вана(д)ца(т) копъ гр҇ше(и) лито(в)ски(х) коштовали ко(т)ло(в) два” 1610 р. [ЛНБ 5, II 4052, 148 зв.]);

‘назва закладу’ → ‘засоби, що використовуються в цьому закладі’: лат. (з гр.) *аптека* ‘місце зберігання, продажу і виготовлення ліків’ („врачебница, до(м) где лѣча(т), и ты(ж) аптыка” 1596 р. [ЛЗ, 36]) → ‘лікувальні засоби, ліки’ („Книга таѧ Б҇годүхновѣннаѧ могла бы сѧ слушнє назвати Докторомъ и Аптекою на // хоробы дүшъ людскихъ” 1646 р. [ІСУМ 1, 119]; нім. *кухня* ‘приміщення для приготування їжі’ („кухню в домү рогати(н)ско(м) ново зроби(л) береза” 1631 р. [ЛСБ, 1052, 6]) → ‘продукти для приготування їжі, харчі’ („новопоставленный попь не може(т) с коухнею и с питїє(м) за вл(д)кою издити” кін. XVI – поч. XVII ст. [ІСУМ 15, 205])).

Чимало смислових змін пов’язано з метафоричним перенесенням назви з одного об’єкта номінації на інший. Прикладом можуть слугувати назви, які мотивуються за зовнішньою подібністю до інших об’єктів, зокрема *журавель* ‘птах’ („в дворе … пав пят, … журавлъ один, каплунов шест” 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 352]) і ‘пристрій у колодязі для підіймання відра’ („Водоважда: Капа(р), Смок што водү вытѧгаєт вгорү, и тєжъ жүравєлъ” 1627 р. [ЛБ, 16]); тюрк. *чайка* ‘птах, чайка’ (1642 р. [ЛС, 300]) і ‘різновид човна’ („прислать к ним, запорожцам, чаек” 1672 р. [АЮЗР, XI, 15]). Варто згадати ряд лексем на позначення риб, які мотивуються за

зовнішньою подібністю тіла риб до інших предметів і подані в „Лексиконі словено-латинському” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (1642 р.), зокрема: *подкова* риба, риба *иго(л)ница* чи *иглица* риба, *куля* риба, *рашпля* риба, *тра(ч)* риба (*трач* ‘той, хто пиляє дерево пилкою’ [СУМ 10, 241]), *ковачъ* риба (1642 р. [ЛС, 374, 66, 101, 377, 355, 344, 420]; докладніше див.: [ІУМЛФ, 364]). Зауважимо, що генеза складових елементів цих словосполук може бути різною, пор.: *куля* риба, де *куля* – запозичення з німецької мови, що потрапило в українську мову через польське посередництво [ЕСУМ 3, 135].

ІІІ.2. Формально-семантична деривація

Пристосування запозичень до мови-реципієнта часто супроводжується не лише їхніми семантичними, а й формальними змінами, творенням дериваційних гнізд. У багатьох випадках точно встановити момент деривації складно, оскільки деривати, зафіксовані в українських пам’ятках, мають точні відповідники в мові-джерелі. У таких випадках можливе альтернативне розв’язання: а) переймання мовою-реципієнтом лексеми-мотиватора разом із дериватом із мови-джерела; б) творення в мові-реципієнті за спільною моделлю такого ж деривата, як і у мові-джерелі. Віддати перевагу одному із зазначених шляхів постання комплексу „твірна основа + дериват” можемо за умови відчутної різниці в часі фіксації дериватів обох мов (докладніше про час першої фіксації запозичень див.: додаток І.). Так, наприклад, у гнізді з вершиною *ґвалтовати* (*gwałtować*) точні відповідники в українських і польських пам’ятках мають деривати: *ґвалтити* (*gwałcić*), *зґвалтити* (*zgwałcić*), *кгвалтъ* (*gwałt, gewałt*), *ґвалтовникъ* (*gwaltownik*), *khwałtownyj* / *ґвалтовный* (*gwałtowny*), *ґвалтовнє* (*gwałtownie*), *ґвалтовность* (*gwałtowność*); стосовно окремих спільних дериватів можна припустити їх творення лише в польській мові, пор.: *зґвалченє* (*zgwałcenie*), на що вказує словотворча модель, широко відома в польській мові і скромно представлена в українській мові, насамперед, у запозиченнях. В українських пам’ятках засвідчене адаптоване *ґвалтовно* (від пол. *gwałtownie*), *кгвалтомъ,* а також усталена словосполука

квалтовная вина, що можна оцінити як поступове розширення цього дериваційного гнізда в українській мові.

Подібну ситуацію засвідчує гніздо з вершиною *жолнѣръ* (*żołnier, żołdnirz*), у якому точний відповідник має лексема *жолнѣрств*о (*żołnierstwo, żołnierzstwo*). Інші деривати утворилися на українськомовному ґрунті: *жолнѣрско* 'військово, перебувати у стані воїна' („п(н) нікифо(р) покиєвичъ … за спасєнїє своє жо(л)нѣ(р)ско слүжачи в во(и)скү полско(м) принєсъ и ѡ(т)далъ злѡ(т) 100" 1630 р. [ЛСБ 1052, 1 зв.]); *жолнѣрский* 'військовий, стосовний жовніра або йому належний' („въ томъ склепѣ розмаитыхъ шатъ естъ жолнерскихъ …" [Кир.Н., 21]) і 'військова служба' („его милост жолнеръскую служивал" 1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 4, 131]); *жолнѣровая* 'дружина жовніра' і *жолнѣровичъ* 'син жовніра' („бүдүчы на(м) в домү … Єфимъи жо(л)нєровоє и с͡на єє миха(и)ла жолнєровича" 1612 р. [ЦДІАК, 221, 1, 57, 1]); перен. *небесноє жолнѣрств*о 'небесне воїнство, ангели' (XVII ст. [Різні проповіді, 287–287 зв.]).

У багатьох випадках засвідчено моделі формальних дериватів для відтворення нових значень, зокрема:

'ознака' → 'носій ознаки' (*гнюсный* 'лінивий, недбалий' (1598 р. [Потій, 1017]) → *гнюсникъ* 'ледар, ледацюга' (бл. 1626 р. [Кир.Н., 25]); *горливий* 'ревний, пильний; старанний; уважний' (1443 р. [Акты, I, 56], 1599 р. [Антиризис, 961]) → *горливецъ* 'поборник' XVII ст. [ЛСВ, III, 107]);

'дія' → 'виконавець дії' (*змамити* 'звабити, спокусити, знадити' (1600–1601 рр. [Виш, 175]) → *змаменникъ* 'зваблювач; брехун' (1608–1609 рр. [Виш. Зач., 224]; 1598 р. [Виш. Книж., 273]); *драпѣжити* 'грабувати, розбишакувати' (1558 р. [ALSS, VI, 220]) → *драпѣжникъ* 'грабіжник' (1592 р. [ЛСБ, 399]), → *драпѣжца* 'тс.' (1556–1561 рр. [ПЄ, 299 зв.–300]; *сурмити* 'грати на сурмі' (XVII ст. [ВКЗ, 209]) → *сурмачъ* 'трубач' (XVII ст. [АЮЗР, II, 218]));

'дія' → 'узагальнена назва дії' (*валчити, валчить* 'боротися, битися, воювати' (поч. XVII ст. [Київський літопис, 77]) → *валчѣне / валчѣнье* 'битва, бійка, боротьба' (1627 р. [ЛБ, 85, 108]); *звитяжити / звитяжати* 'перемогти, перемагати у бою' (1596 р. [ЛЗ, 71] / 1637 р. [УЄ Кал., 138]) → *звитяженє* 'перемога' (сер. XVII ст.

[Кас, 36 зв.]), *звитяжство* ‘тс.’ (1596 р. [ЛЗ, 86]); *форитовати* ‘підтримувати, захищати’ (1621 р. [ПАЛ, 1114]) → *форитоване* ‘захист, підтримка’ (1621 р. [ПАЛ, 1113]); *рятовати* ‘рятувати’ (1624 р. [Книга Гродская Луцкая, 364]) → *ратунокъ* / *рятунокъ* ‘допомога, порятунок’ (1656 р. [Рукописный хронограф, 134]));

‘музичний інструмент’ → ‘виконавець; особа, яка грає на цьому інструменті або його налаштовує’ (*сурба* / *сурма* ‘різновид козацької дерев’яної труби, виготовленої з карагачу’ (1496 р. [АЛРГ, 70] / 1656 р. [Рукописный хронограф, 375]) → *сурмачъ* ‘особа, яка грає на сурмі’ (XVII ст. [АЮЗР, II, 218]); *гарфа* / *арфа* ‘арфа’ (1627 р. [ЛБ, 28] / 1596 р. [ЛЗ, 40]) → *арфїста* ‘арфіст’ (1627 р. [ЛБ, 28]); *цитара* / *цитръ* ‘цитра’ (1631 р. [Волк, 25 зв.] / XVII ст. [Мл.Сл., 97]) → *цитриста* ‘особа, яка грає на цитрі’ (XVII ст. [Мл.Сл., 97]); *реґалъ* ‘великий орга́н’ (1653 р. [МСТ II, 459]) → *рекгалиста* ‘той, хто налаштовує орган’ (кін. XVI ст. [АЮЗР, II, 218]); *органъ* ‘орган’ (1621 р. [ПАЛ, 29]) → *органиста* ‘органіст’ (кін. XVI ст. [АЮЗР, II, 218]); *лютнѧ* ‘лютня’ (1632 р. [Євх., 303]) → *лютниста* ‘лютніст’ (1583 р. [БМК, 48 зв.]); *корнетъ* ‘корнет’ (1637 р. [УЄ Кал, 604]) → *корнетиста* ‘корнетист’ (1627 р. [ЛБ, 119]));

‘матеріал’ → ‘виріб із цього матеріалу’ (*табинъ* ‘вид тафти, гатунок густої цупкої шовкової тканини’ (1529 р. [АЮЗР, I, 77]) → *табиновый* ‘тафтовий’ (1529 р. [АЮЗР, II, 77]); *буркателя* ‘вишита шовком тканина’ (1643 р. [Інв. Усп., 78 зв.]) → *буркателовый* ‘пошитий із буркателі’ (1621 р. [АрхЮЗР, Ч. I, т, 6, 502]); *буратикъ* ‘візерунчата декоративна тканина’ (1621 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 502]) → *буратиковый / буратовый* ‘пошитий із візерунчатої шовкової або вовняної тканини’ (1621 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 502] / 1638 р. [АЮЗР, III, 20]); *єдвабъ* ‘шовкова тканина, вироби із шовку, шовк, єдваб’ (1627 р. [ЛБ, 158]) → *ядвабовый* ‘єдвабовий, шовковий’ (1585 р. [ЖКК, I, 271]); *шовкъ* ‘шовк’ (1564 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 20]) → *шовковый* ‘шовковий’ (XVII ст. [АБМУ, 26], XVIII ст. [ДНРМ, 341]), *блаватъ* (мова йшла вище) → *блаватный* ‘виготовлений з блавату – шовкової тканини блакитного кольору, блаватний’ (1641 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 764]) та ін.));

‘продукт харчування’ → ‘страва із вмістом цього продукту’ (*шмалець* ‘перетоплене сало чи здір’ (1650 р. [СКор, 508]) → *шмальцований* ‘жирний,

сальний' (1583 р. [ІСУМк]); *цукор* 'цукор, ласощі' (XVII ст. [Пам, II, 536], 1710 р. [Летопись Грабянки, 56]) → *цукрованый* 'солоджений' (1656 р. [Рукописный хронограф, 394]); *буракъ* (1703 р. [АП, 214], 1775 р. [ЛО, 76]) → *бураковий* 'із вмістом буряка' (1667 р. [АПГ, I, 118]) та ін.);

'приміщення, заклад' → 'особа, яка працює в цьому приміщенні, закладі або володіє ним' (*буда* 'крамниця, хатина' (1577 р. [ЖКК, I, 87]) → *будникъ* 'робітник поташні, буди, будник' (1582 р. [АЖМУ, 39]); *кухня* 'приміщення для приготування їжі' (1512 р. [ALSS, III, 100) → *кухаръ* 'кухар, куховар' (1570 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 25])) та ін.

Збірні та абстрактні іменники в українській мові часто творилися від дієслів шляхом усічення; докладніше про синонімічні пари і ряди однокореневих дериватів серед абстрактних іменників див.: [711, с. 105–107]. Цей процес був характерним для питомої (*защитити → защитъ, заступати → заступ, заслонити → заслон / заслон+а, посилковати → посилокъ, оповѣдати / отповедати → оповѣдь / отповедь, приездити → приездъ, приходити → приходъ*) і запозиченої лексики (*штурмовати → штурм, здрадити → здрада, гарцовати → гарцъ, вархолити → вархолъ, валчити → валка*); докладніше про дериваційно складнішу структуру подібних новотворів та запропоновану С. К. Шаумяном та П. А. Соболевою дихотомію „матеріально присутній" та „ідеально присутній елемент" у словотворенні див.: [997, с. 19–20]. На думку Н. Ф. Клименко, „словотворче ускладнення" не завжди виражається появою нового афікса у слові і не збігається з морфемним ускладненням [421, с. 55–56]. Цей тип словотворення виявлений і в сучасній літературній мові.

III.2.1. Негібридна деривація

III.2.1.1. Модель творення: запозичена основа + запозичений афікс

Значна частина формальних дериватів утворена шляхом поєднання запозиченого префікса із запозиченою основою; при цьому твірна основа і формант можуть бути як гомогенними (належними до однієї вихідної мови), так і гетерогенними (належними до різних мов). Такі деривати О. В. Маринова кваліфікує

як *псевдозапозичення* [549; 547]; окресленням статусу похідних, утворених у мові-реципієнті від іншомовних основ за допомогою іншомовних формантів, займалися також: [182; 158; 67; 497]. Прикладами негібридних утворень на іншомовній основі можуть слугувати зафіксовані в пам'ятках лексеми *вицерегентъ*, *дидрахма / дидрагма*, *комприниципалъ*, *субделекгатъ*, *архитипографъ*, *архіфілософъ*, *інтермедіантъ*, *компромисаръ*.

Суфікс **-аръ / -яръ** ← -аръ- ← -arjь-, що сягає германських мов, а далі – лат. -ārius [54, с. 108], широко відомий в українській мові. Проте, як справедливо зазначив Ф. П. Філін, цей формант слов'яни запозичували двічі: у праслов'янську мову з латинської та у старослов'янську з грецької [918, с. 48]. Уже в Остромировому євангелії засвідчені деривати *вино* → *винаръ, мыто* → *мытаръ*. Суфікс -аръ- відомий із найдавнішого періоду, і його продуктивність із часом лише зростала, про що свідчать фіксації в лексикографічних працях [658, с. 37; 73, с. 162–163]. Ураховуючи вибірковість як специфічну рису відтворення пам'ятками наявних у мові елементів, не завжди можна точно визначити час, а відтак і ймовірну мову-посередницю у дериватів із суфіксом -аръ-. У XVI–XVII ст. зафіксовано такі деривати із цим афіксом: *винградаръ*, *лѣкаръ*, *брагаръ*, *бляхаръ*, *крамаръ*, *друкаръ*, *штыхаръ*, *чоботаръ*, *кройникаръ*, *цегляръ*, *лихваръ / лихвяръ*, *куклѧръ*, *вратаръ*, *арендаръ*, *ґрунтаръ*, *рейментаръ*, *аптекаръ* та ін.; лише щодо лексеми *кобзаръ*, яка пов'язана зі специфічною реалією української культури, можна припустити творення на українському ґрунті за усталеною моделлю агентивів із суфіксом -аръ-. Так само за цією ж моделлю утворене в українській мові *собакаръ*.

За наявності спільних дериватів і моделей творення в українській і польській / чеській мовах складно однозначно визначити мову, де вперше утворено відповідний дериват; не виключене його постання одночасно чи з різницею в кілька років у різних мовах.

Важливим інформаційним елементом для дериватів із суфіксом -аръ- залишається хронологія їх фіксації в пам'ятках української мови та мовах, які могли бути джерелами запозичення, пор.: пол. *szynkarz* 'шинкар, крамар' 1445 р. [SSP 8, 7, 592] – українські пам'ятки *шинкаръ* (у варіанті *шинар*) 'працівник чи господар

шинку' фіксують з 1656 р. [ЛРК, 78]; так само *ceklarz* 'прислужник із міської охорони' 1491 р. [SSP 1, 4, 217] – *цыкляръ* 'слідчий' ІІ пол. XVI ст. [МСТ 2, 472], *szafarz* 'той, хто володіє і роздає матеріальні блага' 1403 р., 'розпорядник, керівник маєтністю, домом, володар' XV ст., 'купець' 1500 р. [SSP 8, 7, 530] – *шафаръ* 'економ, ключник, управитель' кін. XVI ст. [АЮЗР, ІІ, 216], *grabarz* 'землекоп, який риє могили' 1396 р. [SSP 2, 7, 481] – *грабаръ* 'тс.' 1557–1558 рр. [Акты, ІІІ, 78], *malarz, malar, maler, malerz* 'художник, маляр' кін. XIV ст. [SSP 4, 2, 146] – *маляръ* 'тс.' 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 486], *dragarz* 'робітник солеварні' 1363 р. [SSP 2, 3, 177] – *дракгаръ* 'візник, фурман' 1598 р. [ЛСБ 1039, 9], *kucharz* 'кухар, хто керує кухнею' 1393 р. [SSP 3, 6, 459] – *кухаръ* 'кухар' 1552 р. [ОВЛЗ, 202].

Творення похідних з іншомовним суфіксом -аръ- від запозичених основ тривало і в наступні періоди розвитку української мови [докладніше: 941; 57, с. 32; 73, с. 163–168]; особливо активним творення від угорських, словацьких, румунських, польських основ було притаманне південно-західним українським діалектам, шо, на думку Я. В. Закревської, набуло статусу релевантної діалектної риси у словотворенні [350, с. 61, 70].

У досліджуваний період в українську мову потрапило чимало готових дериватів, запозичених із суфіксом **-оръ-** (> -торъ-, -аторъ-, -иторъ-): укр. *докторъ* 'лікар, доктор; учений, високоосвічена людина' (< лат. doctor 'вчитель'); так само *фактор* 'наглядач на сплавному судні', 'посередник у торговельних операціях', 'представник влади' (< factor 'майстер, творець'), *профессор* 'наставник' (< professor 'учитель'), *фундаторь* 'засновник' (< fundator 'засновник'), *каньтор* 'співак, декламатор, кантор, соліст хору в католицькій церкві' (< cantor 'співак, музикант, декламатор'), *курсорь* 'кур'єр, посильний' (< cursor 'кур'єр, бігун, вершник'), *аньтецессор* 'посередник' (< antecessor 'попередник, очільник, викладач права'), *акьтор* 'позивач до суду' (< auctor 'засновник, дарувальник, гарант, поручитель'), *администраторъ* 'правитель, намісник, заступник' (< administrator 'розпорядник, намісник'), *авдиторъ* 'член суду' (< auditor 'слухач, слідчий'), *асесоръ* 'судовий засідатель' (< assessor 'помічник'), *сукцессоръ* 'спадкоємець трону, власник маєтку, поміщик' (< successor 'спадкоємець'), *протекторъ* 'опікун' (< protector 'страж,

охоронець, захисник’), *поссесор* ‘власник, орендатор’ (< possessor ‘власник, відповідач’), *виоляторъ* ‘порушник’ (< violator ‘порушник’) [докладніше: 244]. Спільною ознакою цих дериватів є похідність від дієслівної основи в мові-джерелі.

Зрідка зафіксовані відад’єктивні (*medius* ‘середній’ → *mediator* ‘посередник’ → *медіаторъ* ‘тс.’) та відіменникові (senatus ‘сенат’ → senator ‘член сенату’ → *сенаторъ* ‘член польського сенату, сенатор’) похідні.

Пам’ятки засвідчили також готові деривати, запозичені українською мовою із мови-посередниці, зокрема: іт. *cavalkata* → стп. *kawalkator* → укр. *кавалкаторъ*; лат. *re* + *video* → лат. *reviso* → пзн.лат. *revisio* → стп. *rewizja* → стп. *lewizor* → укр. *левизоръ*, *ревизоръ*. Важливо, на наш погляд, подібні запозичення відмежовувати від дериватів, утворених в українській мові за спільною моделлю, пор.: лат. *regerere* ‘вносити, реєструвати, записувати’ → супін: *regestum* → *regesta, orum* ‘список, реєстр’ → укр. *регистраторъ*.

Зауважимо, що фіналі слів -оръ- (-торъ-, -аторъ-, -иторъ-) не завжди сприймалися як словотвірні афікси через відсутність основ-мотиваторів [73, с. 168], зокрема: *директоръ* ‘маршалок сейму’ (< director ‘провідник, керівник’), *ректор* ‘керівник’ (< rector ‘правитель, керівник’), *спекулятор* ‘кат’ (< speculator ‘розвідник, охоронець, дослідник’).

Більшість запозичень XVI–XVII ст. із цим формантом збережені в сучасній українській мові. Словотворчий тип із суфіксом -ор- лишається продуктивним при творенні похідних від іншомовних основ і донині: *експедитор*, *репетитор*, *узурпатор*, *дозатор*, *калькулятор*, *оператор*, *конспіратор*, *організатор* та ін. [ССУЛМ, 64–65].

Латинський за походженням суфікс **-иръ-** активно проявився в похідних у XVIII ст. [73, с. 171], окремі лексеми засвідчені в писемних пам’ятках досліджуваного періоду, зокрема: *фалширъ* ‘фальшувальник’, *магирь* ‘старший над кухарями, керівник кухні, кухмістер; почесний титул сановника, який відав королівською кухнею’, *герциръ* ‘зброєносець, борець, воїн, солдат’.

Серед іменників на позначення nomina personalia окреслюється група похідних, утворених поєднанням запозиченої основи та іншомовного суфікса. Такі

похідні мовцями сприймалися по-різному: то як цілісні неподільні іншомовні слова, то як деривати, хоча перші і другі могли мати той самий фінальний структурний елемент, пор.: утворення з компонентом **-ист- / -іст-**: з одного боку, *трибуналистъ*, *калвинистъ*, *Аполинаристъ*, *пасионистъ*, *атеиста*, *юриста*, *цитарїста*, *екзорциста*, *рекгалиста*, а з іншого – *арфистъ* / *арфїста*, *діяріушистъ*, *копѣиста*, *инъструменталиста*, *канцеляриста*, *корнетиста*, *органиста*, *лютниста*, *псалмиста*, *натуралистъ*, *симболѣста* (пізніші пам'ятки та норма української мови засвідчують більшість цих утворень із нульовою флексією. У сучасній українській мові розвинувся відприкметниковий словотвір із аналізованим іншомовним формантом, на відмінну від відіменникового словотвору, який був поширений у досліджуваний період [73, с. 172]); так само утворення з **-антъ-**: *драбантъ*, *ребеллѣзантъ* і на противагу, *арештантъ*, *коммисѣантъ*, *манифестантъ*, *музикантъ*, *апелянтъ*, *протестантъ*; ймовірно не мали відповідних непохідних такі утворення із фіналлю **-ентъ-** (*скрибентъ*, *студентъ*, *ассистентъ*). Зауважимо, що аналізовані іншомовні суфікси були продуктивними і в наступні періоди розвитку української мови: за допомогою суфікса -ист- (-іст-) утворювалися нові похідні переважно від запозичених слів, зокрема англійських та німецьких [738, с. 25; 135, с. 17; 73, с. 172], окремі з яких сягають латинської мови: *аквареліст*, *енциклопедист*, *мемуарист*, *програміст*, *рекламіст*, *телефоніст*, *парашутист*, *моторист*, *тракторист*, *кларнетист*, *піаніст*, *велосипедист*, *україніст*, *славіст*, *фонетист*, *фінансист*, *окуліст*, *соліст*, *гуморист*, *фрейдист*, *шовініст*, *волюнтарист* та ін.; віддієслівні та відіменникові похідні, утворені від запозичених основ з фіналями -ант-, -ент-, почали часто з'являтися в українській мові у XIX–XX ст., зокрема: *адресант*, *преміант*, *практикант*, *комерсант*, *музикант*, *диверсант*, *консультант*, *докторант*, *аспірант*, *лаборант*, *емігрант*, *квартирант*, *резидент*, *рецензент*, *претендент*, *опонент*, *доцент*, *президент* та ін.

Спорадично в писемних джерелах досліджуваного періоду представлені відіменникові прикметники, утворені від іншомовної основи за допомогою суфікса **-ист-**, наприклад: від герм. *фалда* (Falte), який потрапив в українську мову через пол. посередництво (falda), утворено дериват *фалдистый* (1627 р. [ЛБ, 133]).

Іншомовний формант **-икъ-** (-ікъ-, -їкъ-), який відомий в українській мові ще з княжої доби як елемент грецьких та латинських запозичень, сягає гр. -ικος та лат. -icus [435, с. 67]: *єретикъ* ‘(відступник від догм панівної релігії), єретик’ (1076 р. [СДЯ 3, 217]), *грамотикъ* ‘учитель граматики’ (1284 р. [СДЯ 2, 384]); ці деривати засвідчені також у пам’ятках XVI–XVII ст.; водночас у цей період спостережено збільшення кількості запозичень з латинської та грецької мов із цим формантом (*медикъ* ‘лікар’, *граматикъ*, *аріѳметикъ* ‘математик’, *юридик* ‘суддя’, *синьдикъ* ‘повірений у суді, уповноважений у судових справах, адвокат’, *клирикъ* ‘духовна особа нижчого рангу, церковний прислужник’, *цилюрикъ* ‘перукар, який також виконував деякі обов’язки лікаря (пускав кров, ставив п’явки і т. ін.)’, *каноникъ* ‘каноник, теоретик’, *мелянхоликъ* ‘особа романтичної, замріяної вдачі’, *гисторикъ* ‘літописець, хроніст’, *схоластик* ‘філософ’, ‘учень, вихованець’, *гієроглифікъ* ‘знавець ієрогліфів’, *люнатїк* ‘особа, яка мандрує сплячою’, *некромантикъ* ‘ворожбит на трупах’, *католик* ‘уніат’, *поетикъ* ‘віршотворець’ та ін.). У пам’ятках XVI–XVII ст. лексеми агентиви із цим формантом, утворені від запозичених основ, представлені спорадично (*спищикъ* ‘особа, яка здійснювала перепис населення’), більше їх засвідчено в сучасній українській мові: *технік*, *ботанік*, *графік*, *фізик*, *сатирик*, *хімік*, *трагік*, *лірик*, *електрик*, *політик*, *академік*, *аналітик*, *систематик*, *флегматик*, *фанатик*, *холерик*, *діабетик*, *гіпертонік*, *склеротик*, *ревматик*, *асматик*, *невротик*, *неврастенік*, *параноїк*, *романтик*, *цинік*, *тактик*, *скептик*, *містик* та ін. [див.: ІнСУМ, 462–463]. Аналіз сучасних агентивів у слов’янському макропросторі з історичними та ареологічними коментарями див.: [1112].

Зауважимо, що за допомогою суфікса -икъ- (-ікъ-, -їкъ-) у досліджуваний період частіше творилися демінутиви як у мові-джерелі чи мові-посередниці (*кнафель* → *кнафликъ* (пол. *knaflik* ← *knafel*), *кабатъ* → *кабатикъ* (пол. *kabacik* / *kabatet* ← *kabat*)), так і в мові-реципієнті – українській (*кнебель* → *кныбликъ*, *плюдры* → *плюндрыкъ*, *кухта* → *кухтикъ*, *лотръ* → *лотрыкъ*, *пляцъ* → *пляцикъ*, *карась* → *карасикъ*, *алкиръ* → *алкирикъ*, *котчъ* → *котчикъ*).

В утворенні деад’єктивних назв неосіб суфікс -икъ- взаємодіє з різними семантичними типами прикметників, переважно питомої генези [докладніше: 283, с.

62]. Спорадично в кін. XVIII ст. засвідчений дериват іншомовного походження *салатникъ* 1798 р. [ІУМЛФ, 328] ← **салатный* ← іт. *салата* („лактүка по латы(н)ски … а по рү(с)ки салата” XVI ст. [Травн., 260 зв.]). Серед деад'єктивних назв осіб із цим формантом пам'ятками збережений дериват *гнюсникъ* ‘ледар, ледацюга’ (бл. 1626 р. [Кир.Н., 25]) ← *гнюсный* ‘лінивий, недбалий’ (1598 р. [Потій, 1017]), що сягає псл. основи *gnusъ / *gnusь.

Писемні пам'ятки досліджуваного періоду засвідчили чимало запозичень на позначення nomina personalia із фіналлю **-итъ-**, зокрема: *банитъ* ‘вигнанець’, *митрополитъ* ‘митрополит’, *архимандритъ* ‘ігумен (настоятель) монастиря’, *акколитъ* ‘духовна особа нижчого рангу, церковний прислужник’, *препозитъ* ‘приходський ксьондз’, *кармелитъ* ‘монах-кармеліт’, *монофилитъ* ‘прихильник релігійно-політичного вчення монофелістів’. Цей формант став усвідомлюватися як словотворчий елемент недавно; він поширює лише іменникові основи, творячи атрибутивні назви осіб [73, с. 177–178]. Деякі дослідники це твердження обґрунтовують відсутністю утворень із цим афіксом від слов'янських основ [970, с. 174], з чим ми не можемо погодитися, оскільки в досліджуваний період функціонували деривати, утворені від питомих основ, пор.: *ворожбитъ* ‘заклинач, ворожбит’, *тяжбитъ* ‘позивач, оскаржена або потерпіла сторона в судовій справі’.

У досліджуваний період пам'ятки засвідчують низку запозичень з іншомовним формантом **-атъ-**, значення якого чітко окреслене: ‘особа, яка виконує визначені функції’ (*адвокатъ* ‘повірений у суді, уповноважений у судових справах’, *кандидатъ* ‘претендент на посаду’, *прокуратъ* ‘повірений у суді, уповноважений у судових справах, адвокат’, *субделекгатъ* ‘судовий урядник нижчого рівня, намісник вибраного’, *номѣнатъ* ‘піднесений до сану, сановник, достойник’, *церемониатъ* ‘особа, яка стежить за дотриманням церемонії під час дипломатичних прийомів’, *лѣтератъ* ‘письменник, літератор’, *колегіат* ‘вчитель, педагог’, *лекгатъ* ‘посол’, *инфулатъ* ‘священик, який має право носити митру’) або ‘особа, яка належить до відповідної організації’ (*уніатъ* ‘католик’, *конфедератъ* ’член політичного союзу, союзник’, *депутатъ* / *дептатъ* ‘член трибуналу’). У досліджуваний період відбувалося запозичення в українську мову готових дериватів, зокрема: укр.

адвокатъ < лат. *advocatus* < лат. advocare (пор.: лат. advocator); так само *прокуратъ* < procuratum < procurare (пор.: procurator); *номѣнатъ* < nominatus < nominare (пор.: nominator); *лекгатъ* < legatus < legere; *кандидатъ* < candidatus < candidare. Префіксальним способом утворений від запозиченої основи дериват *субделекгатъ* < sub ‘під, біля, до’ + de (префікс, що позначав рух вниз) + legatus ‘посол, помічник командира’ < legere ‘збирати’; пор.: лат. legator ‘заповідач’. Це сприяло вичленуванню суфікса -атъ-, за допомогою якого творилися в українській мові нові похідні від запозичених основ, зокрема: *лѣтератъ* < лат. littera ‘буква, послання’ (пор.: лат. litterator ‘філолог, граматик’), *конфедератъ* < confoederare ‘пов’язувати договором’ (форма супіна відсутня), *церемониатъ* < ceremonia / cerimonia / caerimonia ‘святість, почитання, торжество, священнодійство’, *колегіат* < collegium ‘товариство, взаємодопомога, співробітництво’, *инфулатъ* < infula ‘символ святості, недоторканості’. Зауважимо, що в сучасній українській мові цей афікс належить до продуктивних, з його допомогою творяться похідні трьох типів: іменники, мотивовані назвами осіб; назви хімічних сполук; іменники, мотивовані предметним значенням (особи за належністю до організації, за місцем проживання чи народження, за ознакою володіння) [докладніше: ССУЛМ, 88].

ІІІ.2.1.2. Модель творення: питома основа + питомий афікс

Серед іменників nomina personalia виділяється група віддієслівних похідних питомої генези, утворених за допомогою суфікса **-ач- / -яч-** (< -акь-): *грачъ, копачь, постерегачъ, подхвитачъ, тулачъ, ковачь, ткачъ, постригачъ, тълмачь* / *товмачъ, сѣвачъ, стирачъ, слухачъ, складачъ, орачъ, копачъ, колисачъ, играчъ, клепачъ, рубачъ, заклиначъ, заховывачъ, сѣпачъ, напоминачъ, помагачъ, продавачъ, выглѧдачъ, длубачъ, выкладачъ, утѣкачъ, читачъ, пытачъ, єдначъ / идначъ, перекладачъ, повѣдачъ.* Окремі лексеми мають характеризувальний відтінок значення, напр.: *услугачъ, рвачъ, полизачъ, смаркачь, драч, выдирач* та ін. Поповнення складу дериватів цього словотвірного типу відбувається відносно рівномірно впродовж усього періоду розвитку мови [докладніше: 73, с. 140]. І. І. Ковалик підкреслював, що віддієслівне творення іменників із суфіксом -ач-

„порівняно ширше використовується в українській мові, ніж в інших слов'янських мовах" [437, с. 396]. У досліджуваний період відіменникові деривати із цим афіксом представлені відчутно менше; вони позначають переважно назви осіб за зовнішніми ознаками (*слѣпачь*), звідси антропоніми – *Феодоръ Рогачь*, *Іван Горлач*), а також за внутрішніми характеристиками (*силачь*, *ошукачъ*), за соціальним статусом (*богачь*), за видом трудової діяльності (*трубачь*, пор. антропонім: *Иванъ Косачь*).

За спостереженнями дослідників, уже після XIII ст. виразно продуктивним є творення похідних із суфіксом **-ак-**, **-јак-** від питомих дієслівних, іменникових та прикметникових основ [73, с. 101–106].

У пам'ятках XVI–XVII ст. такі деривати позначають:

1) різнотипні стосунки: *близнѧк*, *родак*, *домак*;
2) соціальну та станову характеристику: *голяк*, *худакъ*, *простак*, *прошак*, *дворак*, *бурлака*;
3) оцінку поведінки: *бабяк*, *пияк*;
4) рід занять: *железнякъ*, *спѣвакъ*, *вояк*, *рибак* та ін.

Поширеною в пам'ятках XVI–XVII ст. є модель творення зі складним суфіксом **-ьникъ-** (-ьн- + -икъ-), становлення якого відносять до спільнослов'янської доби; ця модель залишалася продуктивною впродовж багатьох століть [276, с. 79; 54, с. 110; ССУЛМ, 76–77; 73, с. 69–85; ІнСУМ, 455–458].

Серед похідних від прикметникових, дієслівних та іменникових основ у пам'ятках XVI–XVII ст. переважають відіменникові деривати: *билинникъ*, *коробейникъ*, *глобникъ*, *поворозникъ*, *ножовникъ*, *мечникъ*, *лучникъ*, *сонникъ*, *пищалникъ*, *ситникъ*, *решетникъ*, *коритникъ*, *ролникъ*, *пташникъ*, *челядникъ*, *дверникъ*, *стадникъ*, *чередникъ*, *воловникъ*, *конникъ*, *мѣховникъ*, *кобильникъ*, *книжникъ*, *калачникъ* / *колачникъ*, *чашникъ*, *каменникъ*, *дудникъ*, *трубникъ*, *гребенникъ*, *заставникъ*, *чольникъ*, *кормникъ*, *корабникъ* / *корабельникъ*, *дворникъ*, *соляникъ*, *гаєвникъ*, *садовникъ*; значно менше фіксацій відприкметникових похідних (*таемникъ*, *поднамѣстникъ*, *подобникъ*) та віддієслівних утворень, зокрема: *военникъ*, *бѣлилникъ*, *вѣсникъ* (< **вѣстувати*), *возникъ*, *крашенинникъ*, *варникъ*, *жерновникъ*, *наставникъ*, *писменикъ*, *преводникъ*, *боронникъ*, *судникъ*, *стрѣльникъ*,

скрипникъ, *рѣзникъ*, *мыльникъ*, *мѣрникъ*, *волочникъ*, *ключникъ* (< **заключити*, **відключити* ‘замкнути, відімкнути’).

Серед відприкметникових утворень цього словотвірного типу сформувалася ЛСГ назв осіб за соціальним станом: *бѣдник*, *слободникъ / свободникъ*, *подданикъ*; за психологічним станом та специфікою поведінки: *непослушникъ*, *паскудникъ*, *пакостникъ*, *веселникъ*, *злостникъ*, *заводникъ*, *враждебникъ*, *напрасникъ* (‘нестримана людина’) та ін. Існування моделі віддієслівних утворень (*торговникъ*, *чаровникъ*, *даровникъ*, *вымѣрникъ*, *проводникъ*, *наглядникъ*, *сильникъ* ‘насильник’) дозволяє припустити існування не засвідченого пам’ятками XV ст. дієслова **бобровати* ‘ловити бобрів’ для деривата *бобровникъ* ‘людина, яка полює на бобрів, наглядає за бобровищами’ („а бобровникъ одинъ съ конемъ и со псомъ” 1444 р. [АЮЗР, 1, 17]).

Серед афіксів, що використовуються для творення дієслівних похідних, зрідка зафіксований суфікс **-льникъ-** (< -ль- + -никъ-), відомий з XI ст. [73, с. 85]; спостереження показали, що ця модель не була продуктивною до XV ст. [656, с. 249]; так само малопродуктивна вона і в XVI–XVII ст. Пам’ятки досліджуваного періоду засвідчили функціонування дериватів *опекальникъ*, *позычальникъ*, *читальникъ*, *правильник*, *виховальникъ*, *мазальник*, *свательникъ*. Зауважимо, що потужність цього афікса виявилася пізніше, у XX ст., пор.: *бракувальник*, *бурильник*, *візувальник*, *вальцювальник*, *годувальник*, *копальник*, *мовчальник*, *паяльник*, *розливальник*, *фрезувальник*, *сіяльник*, *возильник*, *коптильник*, *лічильник*, *плавильник*, *холодильник*, *волочильник*, *точильник*, *клеїльник*, *поїльник*, *мазільник*, *мазальник* та ін. [54, с. 111; ССУЛМ, 58; 73, с. 85–88]; в ІнСУМ засвідчено 291 похідну з -льник- [ІнСУМ, 455–457, 458].

Серед дериватів на позначення nomina personalia із праслов’янським суфіксом **-тель-** значно переважають утворення від питомих твірних основ порівняно з похідними від основ запозичених. Цей афікс приєднувався тільки до дієслівних основ [73, с. 146], позначаючи осіб за виконуваною дією (*творитель*, *створитель*, *кормителъ*, *учитель*, *выпытателъ*, *научитель*, *наполнитель*, *краситель*, *дѣлатель*, *земледѣлателъ*, *гробокопатель*, *зрителъ*, *градитель*, *грабитель*, *знаменателъ*,

гадатель, заклинатель, захователь, збавитель, выбавитель, збурителъ, приятель, неприятель, утѣшитель, ѡболгатель, заборонитель, губитель, корител, пострикатель, побѣдитель, покровител, укоритель, хвалитель та ін.), зрідка називаючи об'єкти дії (*обручитель* 'заручений'). Дериваційна потужність цього афікса різко знижується від XIX ст. [ССУЛМ, 60–61; 73, с. 149], пор.: 110 похідних в ІнСУМ [ІнСУМ, 743].

Зафіксовано своєрідне творення прикметників із суфіксом -н-, який міг приєднуватися до твірної основи дієслова (*побѣдити → побѣдный*), проте міг мати альтернативу – дериват зі складним афіксом **-ельн-, -тельн-** (*побѣдительний*). Таке паралельне творення зі збереженням мотиваційних зв'язків з дієслівною та іменниковою похідними основами залишає дериват з афіксом **-ельн-, -тельн-** у позиції амбівалентності:

победи-ти → *побѣди-тель* → *побѣдитель-н-ый*
победи-ти → *побѣди-тельн-ый*
победи-ти ↓ *побѣда* ↓ *побѣд-н-ый*

За цією ж моделлю утворилися паралельні *потѣшний* і *потѣшительний, томний* і *томительний.*

Окреслюється група похідних віддієслівних іменників з абстрактним значенням та зі значенням збірності з афіксами **-н-, -ень-** питомої генези: *ударити → ударення, ворожити → ворожѣнье, давити → давене, облегти → облежене / обляжене, наступовати → наступованє, знищити → знищене, бачити → бачене, велити → велене, значити* 'позначати' → *значене, щитити → щичене, вершити → вершене, водити → вожене, косити → кошене, садити → сажене, заступовати → заступованє, обороняти → оборонѣня, отступовати → отступованье* та ін. [див.: 711, с. 79–82].

Суфікс **-н-** в історії української мови виявився продуктивним у прикметниковому словотворі [263, с. 145]; деривати із цим афіксом засвідчені вже в Остромировому євангелії (*вѣрныи, вѣчныи, дьржавьнъи, небесьны*) [ІУММ, 175],

вони поширені в актовій мові XIV–XV ст. [276, с. 135]: *вечный, истинный, ч҃(с)тный, вѣрный, головний, значный, праведный, дробный, славный* та ін. Кількість дериватів якісних прикметників питомої генези відчутно зростає в досліджуваний період. Це переважно відіменникові утворення (*радостный, злобний, силний, жалосний, смутний, завистний, сладостный, лагодный, любовний, природный*) та віддієслівні похідні (*утѣшный, бурний, уломний, погибелний, примусный, порадный, хвалный, спешный, звѧзный*). Зауважимо, що за допомогою цього афікса утворилися також відносні прикметники, зокрема: *каменныхъ* куль 1552 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 109], пута *ремѣнные* кін. XVII ст. [ВКЗ, 271], руди *сталніе* и *мѣдніе* 1720 р. [ЛСВ, 515], то(р)жище *мя(с)ное* 1642 р. [ЛС, 250] та ін.

У джерелах досліджуваного періоду часто відзначені відіменникові питомі деривати із суфіксом **-ин-**, які передають ознаку за відношенням до об'єкта, позначеного твірною основою, напр.: *волина* („Бо не завше в ѡбозѣ свѣжая *волина*, Добра з саламахою по(д)часъ *кабанина*" 1622 р. [Сак, 48 зв.]), *веприна* („*веприна*, *свинина*" 1642 р. [ЛС, 250]), *свинина* (1676 р. [Рад, 234]), *конина*, *говѧдина* („Стославъ по тонку изрѣзавъ *конину* или *звѣрину* или *говѧдину* на оугьлехъ испекъ ядѧше" XV ст. [ІСУЯ, 540]), *грудина* („ѡтъ кожъдого зверати ѵбитого *грѵдина*" 1552 р. [ОБЗ, 143 зв.]), *осетрина, белужина* („Солоные *осетрины*, *белужины* въ бочкахъ" 1594 р. [АрхЮЗР, Ч. I, т. I, 362]), *зубрина* („Ян нехай их в бечки солит, бо маем тѵю зверинѵ зимою некоторым паном здѣ казат везти, а зъвлаща зѵбринѵ" 1543 р. [ALSS, IV, 372]), *заѧчина* 'хутро зайця' („знашли бѣлокъ …, *заячинъ* чотыри" 1565 р. [ТУВН, 112]), *поросятина* („А якбы *солонину* альбо поросятину хоть бы под небесами знали" XVII–XVIII ст. [Інт., 143]), *медведина* ('шкура ведмедя' 1156 р. / XIII ст. [75, с. 32]). До цього ряду долучаються відприкметникові похідні із суфіксом -ин-: *вєпрєвина* („лѣпее всѣ(х) мѧсъ … е(ст) *вєпрєвина*" XVI ст. [Травн., 180]), *воловина* (чи *воловоє мясо* 1642 р. [ЛС, 405]), *свѣжина* (1665 р. [АПГ, I, 155]), *мертвечина* (1646 р. [УП, 320]); а також лексеми *ветчина (< в'ядчина)*, *варенина*, *пєчєнина*, *солонина*, у яких ще не втрачений семантико-мотиваційний зв'язок із назвою відповідної дії, відтак лексеми, ймовірно, перебували на шляху від дієприкметника до прикметника.

Зрідка виявлено деривати присвійних прикметників із суфіксом **-ин-**: о клятвахъ *папиныхъ* 1621 р. [Пал, 643], мужа *Настиного* 1637 р. [АБМУ, 13] та ін. Давніші пам'ятки так само засвідчують подібні утворення: *микитино* дворище 1349 р. [Розов, 38], *владычинъ* зѧть 1385 р. [Розов, 28], *старостинъ* бра(т) 1418 р. [Розов, 89].

Деривати-прикметники питомої генези відіменникового походження творилися за допомогою складного суфікса **-овн- / -евн-** (від –ов- + -ьн- / -ев- + -ьн-), зокрема: *верхь → верховный*, *духь / душа → духовный / душевный*, *грѣхь → грѣховный*, *чудо → чудовный*, *жиръ → жировный* (хоча можливий вплив іншої моделі: *жировати → жировный*, *неистовати → неистовный*).

Серед прикметникових дериватів пам'ятки досліджуваного періоду фіксують ряд відносних прикметників, утворених від питомих основ за допомогою суфікса **-ов- / -ев-**, зокрема: *сосновий*, *буковий*, *восковий*, *часниковий*, *вязовий*, *липовий*, *ω(л)ховий*, *кленовий*, *березовий*, *врядовий*, *возовий*, *замковий*, *войсковий* та ін.; а також за допомогою суфікса **-ан- / -ян-**, напр.: *медяний*, *платѧный*, *полотняный*, *кожаный* та ін.

Поширеними в пам'ятках XVI–XVII ст. були питомі похідні прикметники, утворені за допомогою суфікса **-ав- (-яв-)** переважно від іменникових основ, наприклад: *дѣрявый*, *ржавый*, *користявий*, *кучерявый* та ін. Похідних, утворених за цією моделлю, багато серед прикметників із кольористичною семантикою, зокрема: *зеленявий*, *жолтявий*, *бѣлявий*, *блѣдявый*, *чорнявий*, *русявий*.

Значного поширення в досліджуваний період набули відіменникові похідні із суфіксом **-ив- (-лив-)**: *правдивий*, *сонливий*, *пріязливій*; а також віддієслівні: *терплывый*, *белкотливый*, *сварливый*, які згодом стали характерною ознакою прикметникового словотвору сучасної української літературної мови [263, с. 154–155].

Високопродуктивним у творенні віддієслівних прикметників в історії української мови був суфікс **-к-** (*солодкий*, *гладкий*, *близкий*, *низкий*, *легкий*, *мѣлкий*, *тяжкий*, *горкий*). Більшість віддієслівних похідних позначає 'той, що виявляє ознаку дії, позначеної твірною основою', зокрема: *крѣпити → крѣпкий*, *жарити →*

жаркий, *дарити* → *даръкій*; цей тип похідних поповнився новими лексемами в наступні періоди розвитку української мови [див.: 263, с. 150–151]. Малопродуктивним у досліджуваний період виявився суфікс **-ок- (-ек- / -ик-)** при творенні питомих прикметникових дериватів, пор.: *широкый*, *глибокый* / *глубокый* / *хлубокый*, *высокый*, *далекый*, *великый*.

Українські пам'ятки XVI–XVII ст. засвідчили значну кількість присвійних прикметників, утворених від питомих nomina personalia за допомогою суфікса **-ськ-** / **-цьк-**, зокрема: *господарский*, *князский*, *отцевский*, *братский* та ін. За допомогою цього ж словотворчого форманта в досліджуваний період актуалізувалася (порівняно з попереднім періодом) деривація відносних прикметників, зокрема: *злодѣйскый*, *людский*, *торговский*, *судовский*, *гончаръский*, *учительский*, *поганский*, *писарский*, *теселскій*, *ковалский* та ін.

Результатом формальної деривації за моделлю питома основа + питомий афікс є прикметникові похідні, утворені префіксальним способом, зокрема: *предивный*, *премудрый*, *превисокий*, *пресвѣтлий*; *прадивный*; *призелений*, *притонкий*; *неумѣлый*, *невеселий*; *полмокрий*, *полтяжкий*; а також префіксально-суфіксальним способом, наприклад: *безправный*, *безпроходний*, *безконечний*, *заморский*, *закожный*, *подводний*, *подземний*, *приморский*, *нагорный*, *наручний*, *дочасный*, *доконечний*, *предвечерний* та ін.

III.2.2. Гібридна деривація

Багато дериватів, засвідчених пам'ятками XVI–XVII ст., має гібридний характер. Це „процес словотворення, внаслідок якого постає новий семантично неподільний мовний знак чи дериват, утворений з елементів, належних до різних мов" [1132, 112; SJP, III, 132]. Н. Ф. Клименко підкреслює, що „гібридне слово – складне слово, утворене з компонентів різного походження, один з яких є питомим, другий іншомовним і таким, що сприймається мовцями як запозичений" [УМЕ, 98; див. також праці В. Мейстрік, Ф. Травнічка, М. Гельца, Ф. Данеш, О. Мартінцова та ін.]. Застереження дослідниці про збереження конотації „чуже, непитоме" важливе як методологічна засада, хоча її застосування ускладнене відсутністю переконливої

інформації щодо збереження чи втрати зазначеної конотації та визначення її часу. Останнє особливо важливе в історичній дериватології. Тому надійним джерелом залишається етимологічна кваліфікація твірних основ – віднесення до питомих чи запозичених елементів, хоча і такий підхід не убезпечує від неточностей у віднесенні похідного утворення до гібридів чи негібридів.

ІІІ.2.2.1. Модель творення: питома основа + запозичений афікс

Іншомовний суфікс **-аръ-** у пам'ятках XVI–XVII ст. широко представлений у питомих дериватах:

відіменникових (*гвіздар, звѣздаръ* 'астролог', *больничарь* 'той, хто лікував або доглядав за хворими в монастирському благодійному притулку', *грошваръ* 'лихвар, кредитор', *пударъ* 'майстер, який виготовляв дерев'яні предмети, посудини, бондар', *печатар* 'охоронець печатки', *воротаръ* '(сторож біля воріт) воротар, ворітник', *ключаръ* 'той, хто оберігав ключі', *золотар* 'ювелір, золотар', *игларъ* 'той, хто виготовляв голки', *кожаръ* 'скорняк, кушнір', *ситаръ* 'майстер, який виготовляв сита', *свѣчкаръ* 'свічник (той, хто виготовляв і той, хто продавав свічки)', *димаръ* 'робітник, який топив з руди залізо', *смоляръ* 'майстер, який виготовляв смолярський дьоготь', *сідляръ* 'хто виготовляв сідло', *котлѧръ* 'особа, яка виготовляла котли', *овчаръ* 'особа, яка доглядала овець', *козяр* 'козепас', *пчоляр* 'особа, яка займалася розведенням бджіл', *свинаръ* 'хто доглядав за свинями', *глинаръ* 'той, хто добував глину, працював з нею', *вощинаръ* 'воскобійник' та ін.) та

віддієслівних (*лѣкаръ* 'лікар' [1112, с. 250–259], *тисаръ* 'майстер по дереву, тесля', *писаръ* 'писар', *пекаръ* 'пекар', *косаръ* 'косар', *плугатаръ, пахаръ* 'орач, землероб, рільник', *сѣчкаръ* 'той, хто ріже солому', *дударъ* 'той, хто грає на дудці, дудар', *стударъ* 'колодязник', *липяръ* 'хто обмазує глиною хату' та ін.), тим самим утворюючи гібриди, докладніше про які мова піде далі.

Малопродуктивним у досліджуваний період виявився іншомовний суфікс **-оръ-** при деривації питомих лексем nomina personalia, пор.: *ѡпекатор* 'опікун' (1656 р. [ЛРК, 56]).

У досліджуваний період була актуалізована модель творення похідних якісних прикметників за допомогою латинського суфікса **-ист-** від питомих іменникових основ, пор.: *трави(с)ти(й)*, *зе(р)ни(с)ты(й)*, *во(л)нисти(й)*, *ребри(с)ти(й)*, *рукави(с)ти(й)*, *роси(с)ти(й)* [ЛС, 211, 211, 250, 411, 263, 356] та ін.

Значну кількість прикметників утворено від іменникових основ за допомогою іншомовного суфікса **-ат-**, зокрема: *горбатий*, *рогатий*, *зубатый*, *волосатый*, *губатий*, *носатий*, *ушатый*, *крылатый*, *кудлатый*. Зауважимо, що цей словотворчий тип лишається продуктивним і в сучасній українській мові.

ІІІ.2.2.2. Модель творення: запозичена основа + питомий афікс

Пам'ятки засвідчують поширення відіменникових та віддієслівних дериватів, утворених від запозичених в українську мову іменників та дієслів за допомогою афікса **-ач-**, який сягає давнього суфікса -акь-, зокрема: *габа → габачъ*, *сурмити → сурмачъ*. Для частини дериватів не можна довідно встановити, чи творення відбувалося незалежно в українській і польській мовах за спільною словотворчою моделлю, чи було перейнято і твірну основу, і готовий дериват з іншої мови. Так, в українській і польській мовах існують: *бадати → бадачъ* (*badacz → badać*), *выбадати → выбадачъ* (*wybadacz → wybadać*), *тлумачити → тлумачь* (*tłumacz → tłumaczyć*).

Малопродуктивним у досліджуваний період виявився словотворчий тип із питомим суфіксом **-ак-**, за допомогою якого творили похідні nomina agentis від запозичених основ, зокрема *литера*, *лѣтера → литеракъ / лѣтеракъ* (пор.: лат. *littera* → пол. *literat*); за цією ж моделлю утворені деривати: *бурсакъ*, *жолдакъ*. Засвідчені випадки фіксації українськими пам'ятками запозичених із польської мови дериватів, зокрема лексеми *жебракъ ← żebrak ← żebrać*.

Пам'ятки досліджуваного періоду засвідчують значну кількість дериватів, утворених від запозичених основ за допомогою складного суфікса **-ьникъ-** (-ьн- + -икъ-). Серед гібридних похідних переважають відіменникові лексеми, зокрема: *врата → вратникъ*, *вино → винникъ*, *велблюд → велблюдникъ*, *мыто → мытникъ*, *брага → бражъникъ*, *броваръ → броварникъ*, *буда → будникъ*, *вага → важникъ*,

замша → замшникъ, лина → линникъ, папѣръ → папѣрникъ, фарба → фарбейникъ, цегла → цегельникъ, шпалера → шпалерникъ, колѧса → колѧсъникъ / колесникъ, бисеръ → бисерникъ, єсакъ / ясакъ → єсачъникъ / есочникъ, калита → калитникъ, коверъ / коберъ → коверникъ / коберникъ / коврникъ, сагайдакъ → сагайдачникъ, тютюнъ → тютюнникъ, грамота → граммотникъ, кукла → кукольникъ, комора → коморникъ, шабля → шабелникъ, карта → картникъ, збытекъ → збытечникъ, алабарта / галябарта → алабартникъ / галябартникъ, крамъ → крамникъ, мраморъ → мраморникъ, поташня → поташникъ, баришъ → барішнікъ, стыръ → стырникъ, байдак → байдачник), відчутно менше представлено віддієслівні утворення, напр.: *гандлювати → гандлювникъ, гарцовати → гарцовникъ / герцевникъ* та ін.

Словотворчий тип із праслов'янським суфіксом **-тель-** [568, с. 281; 54, с. 113] спорадично представлений серед похідних від іншомовних основ, пор.: *опатровати* / **опатрити → опатритель, змоцнити → змоцнитель, корыкговати → коригователь*. За спостереженнями С. П. Бевзенка, творення за цією моделлю не поширилося в народнорозмовне мовлення, залишившись характерною ознакою книжного стилю [54, с. 114], мало таких утворень і в сучасній українській літературній мові [ССУЛМ, 60; ІнСУМ, 743].

Так само поодинокими є деривати з давньосхіднослов'янським суфіксом **-ц(а) / -ьц(а)**. Інтенсифікація словотвірної активності цього форманта в досліджуваний період сталася під впливом польської мови [73, с. 126], з якої переймалися сформовані похідні, пор.: *кламца* 'брехун, ошуканець, обманщик' – стп. kłamca (1471 р. [SSP 3, 4, 291]), *здрадца* '(той, хто діє підступно, віроломно) зрадник' – стп. zdrajca, zdraca, zdraćca, zdradca, zdradżca, zdradżsa (1395 р. [SSP 11, 4, 294–296]) та ін. Відсубстантивні похідні з цим формантом, утворені від іншомовних основ, у пам'ятках засвідчено спорадично, оскільки ця модель творення для української мови була нетиповою [73, с. 128], зокрема: *зневага → зневажца, осаулъ → осаулца.*

Фемінітиви, відтворені в пам'ятках, здебільшого співвідносні з назвами осіб чоловічої статі й утворені за допомогою суфіксів: **-ьк-** (*гайдукъ → гайдучка, шинкаръ → шинкарка, крамаръ → крамарка, кредиторъ → кредиторка, ктиторъ → ктиторка, бондаръ → бондарка, абтекаръ → абтекарка, арендаръ →*

арендарка), **-ин-** (*майстеръ* → *майстриня*), **-иц-** (*окрутникъ* → *окрутница*, *вшетечникъ* → *вшетечница*), **-ов(а)-** (*жолнѣръ* → *жолнѣровая*, *гетьман* → *гетьмановая*, *драбъ* → *драбовая*). Зауважимо, що похідні з суфіксом -иц- серед східнослов'янських мов менше знані в українській, ніж у білоруській та російській [54, с. 121].

Похідні із суфіксом **-ин-** також широко представлені в досліджуваний період, вони виражають ознаку 'належний мотивуючому слову (за способом виготовлення чи приготування)': *кабан* → *кабанина* 'м'ясо з кабана'. За допомогою суфікса -ин- у досліджуваний період утворена низка дериватів на позначення дерев, на відміну (або паралельно) від (до) їх плодів. У пам'ятці „Рахуба деревам розним" К. Зіновієва (кін. XVII ст.) наведено 47 дериватів (серед 57) із цим суфіксом, що сягають запозичених основ, зокрема з лат. *брosквина*, *цитрина*, з гр. *кипарисина*, *дафина*, з гот. *смоквина*, з пол. (з гр.) *циприсина*, пол. *модрина* та ін. [Зінов. Прип., 267].

В окремих випадках простежуються паралельні процеси формально-семантичної деривації, зокрема лексема *курта* 'край' 1403 р. [ССУМ 1, 530] → 'різновид прямоспинного просторого одягу з укороченими (обкраяними – С.Г.) полами і великим відкладним коміром' 1595 р. [ЛНБ 5, II 4048, 88–88 зв.] → *курт-ин-а* 'ширма, штора' 1720 р. [ЛСВ, IV, 121] і, припускаємо, *'легкий короткий верхній одяг', оскільки збережена в сучасних східнослобожанських говірках лексема *куртина* засвідчена із семою 'короткий одяг, що одягається на сорочку' [Глуховцева, 113] (пор. деривати з XVI–XVII ст.: *шата* → *шатина*, *сирдак* → *сирдачина*, *шапка* → *шапчина*; ця словотворча модель виявлена в похідних від питомих основ: *кожух* → *кожушина*).

У досліджуваний період помітно збільшилася кількість дериватів, об'єднаних загальним значенням збірності та абстрактності, із праслов'янським суфіксом **-ств- (/ -цтв-)** ← (-ьств- / -<к>ч + -ьств-); у багатьох випадках спостережено українсько-польську спільність ланцюжків *твірна основа* → *дериват*: пол. *ochędożyć* → *ochędożeństwo*, укр. *охандожити* → *охендожство*; пол. *żołnier* → *żołnierstwo* / *żołnierzstwo*, укр. *жолнѣръ* → *жолнѣрство*; пол. *zwyciężyć* / *zwiciężyć* → *zwycięstwo* / *zwicięstwo*, укр. *звитяжити* → *звитяжство*; пол. *szermierz* / *szyrmierz* / *szyrmirz* →

szermierstwo / szyrmierstwo, укр. *ширмѣръ → ширмѣрство.* Надійно розмежувати запозичення з польської мови двокомпонентних ланцюжків і творення дериватів в українській мові від відповідних запозичених основ зі спеціальним суфіксом практично неможливо: лише в окремих випадках спостережена відсутність у польських пам'ятках одного з компонентів ланцюжка, що може слугувати аргументом у визначенні мови творення відповідного деривата, пор.: пол. *zapaśnik*, укр. *запасникъ → запасництво.*

Ряд абстрактних іменників із суфіксом **-изн(а)** утворено за відомою раніше моделлю: *єсак → єсачъчизна* („панъ богданъ левковичъ што люди заведаетъ почонъ отъ великого цара и досюлѧ намъ єсакъ даивали" 1484 р. [ССУМ 1, 349], „Теперъ есачъники … даютъ есачъчизны копу грошей" 1552 р. [ОЧрЗ, 57 зв.]) (див.: *отчизна* 1433 р. [Розов, 118], *готовизна* 1489 р. [ССУМ I, 258], *материзна* XV ст. [ССУМ I, 579]).

Окремі іменники зі збірним значенням утворені від запозичених основ за допомогою суфікса **-нј(а)-** (*драґанъ → драґання*). Ця нетипова для досліджуваного періоду модель пізніше реалізована в низці похідних, зокрема: *комашня, комарня, офіцерня, солдатня* та ін.

Окремі запозичення із польської мови з афіксами **-н-**, **-ень-** (*достарченє ← dostarczenie, гарцованє ← harcowanie, гамованє ← hamowanie, жегнанє ← żegnanie, змоцнене ← zmocnienie, вонтпенє ← wątpienie*) спровокували творення за аналогією на ґрунті української мови (*валчити → валчѣне, звалчити → звалченє, звитяжити → звитяженє, зголдовати → зголдованє, зточити → зточєнє, вышпѣґовати → вышпѣґованє, моцоватися → моцованіе, уторгатися → уторгненье, боевати → боеванье, зганбити → зганбеньє*), на що вказує відсутність посвідчень цих дериватів у польськомовних пам'ятках.

На тлі поширеного творення віддієслівних іменників із суфіксом -н- виразно рідкісними є віддієслівні прикметникові деривати: *кгрунтовати → кгрунтовный / ґроунтовный, коштовати → коштовный, жартовати → жартовный.*

В українській мові засвідчені похідні прикметники, утворені від іменникових та дієслівних іншомовних основ за допомогою суфікса -н-. Ці форми простежуються

в писемних джерелах XIV–XV ст.: сукномъ *брунатънымъ* пошита (1378 р. [Розов, 26]), reczi *kramnyje* (1388 р. [ZPL, 105]), *пѣняжный* (1388 р. [Срезн. II, 1784]), *булатныи* (80-ті рр. XIV ст. [Срезн. I, 192]), *моцною* рукою (1434 р. [Розов, 130]), *подяколный* (1499 р. [ССУМ II, 171]) та ін. У досліджуваний період зростає чисельність їх фіксацій завдяки кількості та жанровому розмаїттю пам'яток [263, с. 145]. Зокрема, у пам'ятках XVI–XVII ст. засвідчено багато прикметникових дериватів від іменникових основ із цим формантом, зокрема: *броваръ* → *броварный*, *сигнетъ* → *сигнетный*, *ярмарокъ* → *ярмарочный*, *блаватъ* → *блаватный*, *ганьба* → *ганебный*, *повага* → *поважный*, *увага* → *уважный*, *моцъ* → *моцный*, *майстеръ* → *мѣстерный*, *квасъ* → *квасный*, *мѣзеръ* → *мѣзерный*, *мушкетъ* → *мушкетный*, *мелодия* → *мелодийний*. Низка дериватів цієї моделі була запозичена в українську мову в готовому вигляді: *єдвабъ* → *єдвабный* (пор.: пол. *jedwab* → *jedwabny*), *оксамитъ* → *ѡксамитный* (пор.: пол. *aksamit* → *aksamitny*). Окреслюється група віддієслівних прикметників-дериватів, утворених за допомогою цього ж суфікса, зокрема: *шмалець* → **шмальцовати* → *шмальцований*, *цукор* → **цукровати* → *цукрованый*, *друковати* → *друкованый*, *фаса* → **фасовати* → *фасованый*, **транс-портовати* → *транспортованый*, *феровати* → *ферованый*, *фундовати* → *фундованый*, *суспендовати* → *суспеньдований*, *спецификовати* → *спецификованый*, *реестровати* → *реєстрований*, *пронунцыѡвати* → *пронунъциѡваний*, *префикговати* → *префикгованый*, *оферовати* → *офѣрований*, *нецеситовати* → *нецесъситованый*, *конфисковати* (← konfiszkować [SP 10, 534]) → *конфискований*, *контентовати* (← kontentować [SP 10, 583]) → *контентований*, **фальшовати* (← falszować [SSP 2, 5, 354]) → *фальшованый* (пор.: пол. falszowny [SSP 2, 5, 354]). Частина запозичень із польської мови має глибшу латинську генезу: *обмурованний* [УП, 334] ← *obmurowany* [SP 19, 281] ← *obmurować* [SSP 5, 358] ← *mur* [SSP 4, 363–364; SP 15, 176–184]; *конъферованый* [ККПС, 197] ← *konferowany* [SP 10, 531] ← *konferować* [SP 10, 530] → *коньферовати* [ТУВН, 274]; *конфирмованый* [ТУВН, 246] ← *konfirmowany* [SP 10, 534] ← *konfirmować* [SP 10, 534] → *конфирмовати* [ІСУМ 14, 248].

Окремий сегмент дериватів утворюють похідні із загальним значенням здрібнілості, пестливості; ця узагальнена семантика похідних згодом могла зазнавати зневиразнення, що зумовлювало формування семантичних дублетів, твірних основ і дериватів. Серед афіксів цієї групи дериватів найчастіше виявлено:

-к-: *ботки*, *газучка*, *барилко*, *каретка*, *чалка*, *шопка*, *байдарка*, *фляшъка*, *шкатулка*, *аквабитка*, *бандурка*, *шатка*, *шубка*, *фортка*, *комнатка*, *ферезийка*, *быдлятко*;

-чик-: *крамарчикъ*, *балверъчикъ* / *балвирчикъ*, *гарбарчикъ*, *плятчикъ*, *мулярчикъ / мурарчикъ*;

-ок-: *байрачокъ*, *зеґарокъ*, *колпачокъ* (пор.: пол. *kołpaczek*);

-очк-: *лампочка*, *шубочка*;

-ець-: *коверецъ*, *кораблецъ*, *броварецъ*. Зауважимо, що, окрім зазначених відіменникових дериватів із суфіксом -ець-, у пам'ятках засвідчено і деад'єктиви, утворені з цим же афіксом: *горливецъ* 'поборник' XVII ст. [ЛСВ, III, 107] ← *горливий* 'ревний, пильний; старанний; уважний' (1443 р. [Акты, I, 56], 1599 р. [Антиризис, 961]). В. В. Ґрещук стверджує, що відад'єктивні іменники з цим же суфіксом творяться і в сучасній мові, навівши похідні *реестровець* і *сап'янець* [283, с. 63], базові прикметники яких засвідчені у пам'ятках досліджуваного періоду: *реестрований* (сер. XVII ст. [УП, 102]) та *сафьяновый* (1595 р. [АС, III, 360]) від *саф'ян* (1584 р. [АЖМУ, 119]);

-еньк-: *ваненъка*;

-ц(е): *барилце*;

-цек-: *фольварцекъ*.

У творенні прикметників XVI–XVII ст. на позначення належності широко використовується суфікс **-ов-** / **-ев-**, який долучався до твірних основ як питомих, так і запозичених. Напр.: прикметники іншомовного походження, що утворені за допомогою суфікса -ов-: *митрополит* → *митрополитового* (1556–1561 рр. [ПЄ, 322]), *римар* → *римарового* (1584 р. [АЖМУ, 63]), *синод* → *синодовий* 1599 р. [КлОстр, 220]); серед похідних від іншомовних основ прикладів із суфіксом -ев- не виявлено. За допомогою цього ж форманта в українській мові утворено ряд

прикметників, які позначають ‘виготовлений (зроблений) із речовини, названої твірною основою’, яка є іменником, зокрема: *дактиль* → *дактиловый*, *буракъ* → *бураковий*, *брантъ* → *брантовый*, *киръ* → *кировый*, *табинъ* → *табиновый*, *буркателя* → *буркателовый*, *буратикъ* → *буратиковый*, *єдвабъ* → *єдвабовый*, *рижъ* → *рыжовый*, *шовкъ* → *шовковый*, *куфтеръ* → *куфтѣровый*, *юхта* → *юхтовый*, *мухояръ* → *мухаєровый*, *бейберекъ* → *бейбереховый*, *алтабасъ* → *алтабасовый* / *алтембасовый*, *гвоздика* → *гвоздиковий*, *пастырнакъ* → *пастырнаковый*, *финикъ* → *финиковый* та ін. Зауважимо, що з цим же значенням у пам’ятках засвідчено деривати із суфіксом **-ев-**, пор.: *баґазия* → *баґази-ев-ый;* також засвідчені деривати іншомовного походження зі значенням ‘належний певному часовому проміжку’ (*июнь* → *июн-ев-ая* 1583 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 183], *априль* → *април-ев-ый* 1643 р. [КМПМ, ІІ, 271]).

Активність використання відносних похідних прикметників посилювало переймання аналогічних похідних із польської мови, зокрема: *фалюндышовый* ← *falendyszowy*, *гарусовый* / *гарасовый* ← *harasowy* / *harasewy*, *канавацовый* ← *kanawacewy*, *колтрышовый* ← *kołtrzysowy*, *бархановый* ← *barchanowy*, *кармазиновый* ← *karmazynowy*, *атласовый* ← *atłaszowy*, *мухаєровый* / *мухояровый* ← *muchajerowy*, *цвилиховая* ← *cwelichowy*, *бурштиновый* ← *bursztynowy*.

Писемні джерела XVII ст. зафіксували прикметники зі складеним за походженням суфіксом **-оват-**, який вказує на ознаку ‘такий, що подібний за формою до названого твірною основою’ ([283, с. 59–60]), зокрема від германізму *гакъ* утворений дериват *гак-ов-ат-и(й)* (1642 р. [ЛС, 214]). Серед похідних прикметників, утворених від іншомовних іменникових та дієслівних основ за допомогою суфіксів **-ив- / -лив-** із загальним значенням ‘такий, що має виразну ознаку за значенням твірної основи’, зокрема засвідчено: *жарт* → *жартливый* (XVII ст. [Мл.Сл., 24]), *жартовати* → *жартовливый* (1627 р. [ЛБ, 158]). Зауважимо, що джерела української мови XVI–XVII ст. зафіксували також перейняті готові деривати, утворені за такою ж моделлю, з мови-джерела (*цнотливый* ‘доброчесний, невинний, непорочний’: „цнотливая паненка” 1621 р. [ПАЛ, 776], „цнотливое заховане” 1555 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 14] ← пол. *cnotliwy*,

czsnotliwy ‘чесний’ 1449 р. [SSP 1, 5, 316], *cnotliwy* ‘шляхетний, ціннісний, відомий, славний’ 1525 р., ‘чистий, невинний’ 1557 р. [SP 3, 546–551], ‘сповнений цнотливості, позитиву, доброти, вихованості’ 1564 р. [SP 3, 546–551]) чи мови-посередниці (*фальшивый* ‘неправдивий, несправжній, удаваний, лицемірний, безпідставний, спотворений’: „доводъ его фальшивый” 1621 р. [ПАЛ, 553], „фальшивый пророкъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 115] ← пол. falszywy ‘брехливий, який свідомо говорить неправду’ XV ст. [SSP 2, 5, 354] ← лат. falsum ‘брехня, неправда, обман, ошуканство’).

Матеріально-речовинні прикметники досліджуваного періоду утворені також за допомогою суфікса **-ан-**: *китайка* → *китайчаный* („пояс китайчаный” 1615 р. [АБМУ, 9]).

У пам’ятках XVI–XVII ст. зафіксовано деривати, твірною основою яких є іншомовні агентиви, а словотвірним афіксом – суфікс **-ськ- / -цьк-**; частина з цих лексем відома з пам’яток попереднього періоду, зокрема: *апостолъ* → *апостольский* 1073 р. [Ізборник Святослава, 252 л.], *ангелъ* → *ангельский* 1097 р. [Срезн. I, 23], *архангелъ* → *архангельский* XII ст. [Срезн. I, 28], *рыцеръ* → *рыцерскый* 1347 р. (за сп. XV ст.) [Акты, I, 14], *шляхта* → *шляхецкий* 1438 р. [Розов, 141], *трибунал* → *трибуналский* 1444 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 6, 7], *фурманъ* → *фоурманскии* 1456 р. [Cost, II, 790], *монастир* → *монастирский* 1458 р. [УГ XV, 109]. У XVI–XVII ст. зростає кількість дериватів цієї моделі: *гетманский* 1656 р. [Рукописный хронограф, 339], *сенаторский* 1616 р. [УЄС, 116], 1720 р. [ЛСВ, 115], *драґанский* 1643 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 535], *жолнирский* 1564 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 91], *райтарский* 1569 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 16], *ка(н)цлере(и)ский* 1584 р. [АЖМУ, 150], *друкарскїй* 1568 р. [УЄ № 552, 3 зв.], *докторскый* 1607 р. [Лѣк, 28], *ораторский* 1621 р. [ПАЛ, 369], сер. XVII ст. [УП, 265], *апостатскїй* 1621 р. [ПАЛ, 654], *а(р)хитекто(н)ский* 1642 р. [ЛС, 418], *астрономский* 1625 р. [МІКСВ, 88], *малярский* 1663 р. [АБМУ, 66], *школярский* кін. XVII ст. [ВКЗ, 259], *комисарский* 1537 р. [РЕА, I, 209], *компромисарский* 1630 р. [ЛСБ 1052, 4 зв.], *крамарский* 1564 р. [ТУВН, 105]; див. також: *сердюцкій* 1720 р. [ЛСВ, 170].

Зауважимо, що в окремих випадках до гібридів тяжіють запозичення, в яких основа збігається з основою української мови, але суфікс виразно іншомовний, пор.: укр. *наслідник* від *наслѣдовати* і адаптоване в українській мові запозичення з польської мови *наслѣдовца*; до цієї моделі належать запозичення: *дозорца, соудьца, розсудца, владца, державца, заступца, перешкодца, забойца, дознавца.*

Відчутно рідше фіксують пам'ятки префіксальні деривати; серед останніх продуктивними є утворення з префіксами:

з- (*здезоловати*, *збунтоватися*, *зважитисѧ*, *звонтпити*, *зганбити*, *здекретовати*, *зраховати*, *здеспектовати*, *здеспектованє*, *зконътемновати*, *зконъфероватисе*, *зреєстровати*, *зсумоване*);

за- (*заарендовати*, *заарендованъє*, *зафрасовати / -ся*, *заарешътовати*, *зафарбовати / -ся*, *зафундовати*, *заволати*);

во- / воз- (*возрѣти*, *возвати*, *возведениє*, *возвеличити / -сѧ*, *возвеселитисѧ*, *возвести / -сѧ*, *возводити / -сѧ*, *возвѣщати*);

вы- (*выраховати*, *выжебрати*, *вытлумаченіє* (*вытлумачоный*), *выфалшованый*, *выфѣґуровати* 'уявити собі', *выкасоване*);

у- / в- (*успирати*, *упильновати*, *укороновати*, *вшиковати*);

до- (*дорадца*, *домуровати*, *домурованє*, *дораховатисѧ*, *дофрасовати*);

по- (*порадца*, *пораховати*, *-ванье*, *поварохолитися*, *построфовати*, *потурбоване*);

пол- / полу- (*полбарила*, *полмаца*, *полуботки*, *полукадиє*);

про- (*профримарчити*, *протлумачити*, *промытникъ*);

о- / об- (*ошацовати*, *ошецованьє*, *ошанцоватися*, *обволати*, *ѡбваровати*).

Серед малопродуктивних префіксів, за допомогою яких у досліджуваний період творилися від запозичених основ похідні, засвідчені: **изъ- / ис-**: *изъкелтовати*, *искелтовати*, *изъиленкедовати*; **роз- / рос-**: *розраховати / -ся*, *росквась*; **на-**: *накеровати*, *нариштовати.*

Ряди префіксальних дериватів зазначених моделей розширюють запозичення, насамперед з польської мови: укр. *звалченє* і пол. *zwalczenie*, так само *зголдовати* – *zhołdować*, *зголдованый* – *zhołdowany*, *зґвалтити* – *zgwałcić*, *зґрунту* 'цілком, зовсім'

– *z gruntu*, *зкремпованый – zkrępowany*, *змордовати* / *-сѧ – zmordować*, *змордованє – zmordowanie*, *зревидовати – zrewidować*; *заваровати – zawarować*, *замордовати – zamordować*; *вымешкати – wymieszkać*, *выбадати – wybadać*, *выбаданє – wybadanie*, *выкшталтованє – wykształtowanie*, *вышпѣговати – wyszpiegować*; *увелбити – uwielbić*, *ушиковати – uszykować*, *увароватися – uwarować się*; *погамовати* / *-ся – pohamować*, *pohamować się*; *приобѣцати – przyobiecać*, *розшиковати – rozszykować*, *нацеховати – nacechować*.

Окремі деривати мають у своїй структурі префіксальний і суфіксальний компоненти; проте етапи творення таких похідних не завжди прозорі, напр.: у дериваті *полутабинокъ* не зовсім зрозуміло, чи він утворився від *табинъ* шляхом додавання префікса і суфікса одночасно, чи від *полутабинъ* з додаванням суфікса -ок-; можливість різних шляхів деривації засвідчує лексема *полуботки*:

боты → *бот**к**ы* → ***полу**ботки*
боты → ***полу**боты* → *полубот**к**и*
боты → ***полу**бот**к**и*

Чимало нових слів у пам’ятках досліджуваного періоду постало внаслідок творення складних слів із питомих та запозичених елементів.

Серед питомих утворень пам’ятками засвідчені: *дорогоцѣнный* 1607 р. [ЛЪк, 42], *кровоутолите(л)ный*, *плодоносный*, *темнозелений* 1583 [АЖМУ, 44], *лагодномовный*, *великосилный*, *чернобѣлый*, *жолточервоний*, *макомедовий* 1642 р. [ЛС, 156, 410, 104, 385, 127] та ін.

Писемні джерела української мови XVI–XVII ст. зафіксували багато складних слів, які утворенні поєднанням питомого і запозиченого слів (*танцоводецъ* (докладніше про походження суфікса -вод- (> + -ец-) із колишніх самостійних слів див.: [134, с. 105–106]), *ковроткачъ*, *шафранолюбець*, *пє(р)цолюбєцъ*, *и(м)бєролюбєцъ*, *кгво(з)диколюбєцъ*, *кминолюбєцъ*, *цукролюбєцъ* (пор. питомі: *горколюбєцъ*, *сла(д)колюбєцъ* [Виш, 249], *книголюбець* [Рукописный хронограф, 185]), *грамотоносецъ*, *иконописецъ*, *муроломный*, *муробитный*, *злотозеленый*, *вѣршописъ*, *вѣршописецъ*, *зъсернистaвилчавый*, *зъсернистаполовый*, *те(м)нолазуровый*, *клавимъцимбалъ*, *трикротный*, *двакротъ*, *новофунъдованый* і ін.); водночас чимало лексем містять дві основи (слова), обидві з яких є запозиченнями, наприклад: *виноградаръ*,

акростіхісъ, гисториографъ, хронографъ, цехмистръ, кухмистръ, кухмистровичъ, зегармистръ, зеґармистровъ, рахмистръ, ротмістр, боуръмистръ, аквавита / аквабита, бонифратр та ін. Імовірно, ці лексеми з такою складною структурою були запозичені як цілісні мовні одиниці. У цілому для пам'яток різних стилів цього періоду характерне широке використання двоосновних (двослівних) похідних, частину з яких (за сучасною термінологією) можна віднести до авторських неологізмів (див.: вище приклади з І. Вишенського), хоча точне розмежування між авторським та узуальним провести доволі складно. Так, для *кгво(з)диколюбєцъ* і *муроломный* можна припустити тяжіння до власне авторських утворень, тоді як *хронографъ* належить до широко використовуваних мовних знаків аналізованого і пізніших періодів.

Дослідження складних слів з точки зору категоріальних значень їх елементів дозволяє серед іменників, які позначають назви людей, окреслити групу зі спільним семантичним компонентом 'той, хто (дія)', зокрема:

'той, хто любить щось' (*шафранолюбець, пє(р)цолюбєцъ, и(м)бєролюбєцъ, кгво(з)диколюбєцъ, кминолюбєцъ, цукролюбєцъ, златолюбецъ*); ця підгрупа дериватів стала чисельною в сучасній українській мові, хоча, за спостереженнями Н. Ф. Клименко, двоосновні похідні з композитом *люб-* часто є наслідком калькування [422, с. 108];

'той, хто щось пише / малює' (*вѣршописецъ, иконописецъ, живописецъ, гисториографъ, хронографъ*). Інколи до цієї моделі відносять лексему *летописецъ*, яка, на думку Н. Ф. Клименко, позначає 'той, хто пише літопис' [422, с. 109–110], а не 'той, хто описує літа (роки)';

'той, хто переміщується у просторі' (*танцоводецъ, грамотоносецъ*; пор. питомий дериват *водоносецъ* 1642 р. [ЛС, 89]). Дієслівні основи *вод-* і *нос-* реалізують значення 'пересуває, зрушує з місця, веде, несе'. Зауважимо, що своєю продуктивністю і здатністю сполучатися з іншими іменниковими основами особливо вирізняється дієслівна основа *вод-*, пор.: *дѣтоводитель, руководство, воевода, воєводство, полководецъ*. Ця основа є продуктивною і для творення нескладних слів, пор.: *зводитель* (→ *зводителница, зводительство*), *проводир, преводникъ, проводникъ* (→

проводителка), *заводникъ* (→ *заводницкаа*), *подвода* (докладніше про розвиток цієї основи в сучасній українській мові див.: [422, с. 100–101]);

окрему групу становлять конструкції на позначення об'єкта дії з перехідним дієсловом теперішнього часу і залежним іменником (*ковроткачъ*, *шкурокраячъ*).

Ряд складних слів творять похідні з компонентом – *мистръ* 'трудівник, робітник, майстер, ремісник' (після 1447–1492 рр. у пам'ятках ця лексема зафіксована зі значенням 'каральник, кат, мучитель, тиран' (1555 р.)), до якого у препозиції приєднано іменники-конкретизатори: ціле слово (*зегармистръ*) чи основу слова (*цехмистръ*, *кухмистръ*, *рахмистръ*, *ротмістр*, *боуръмистръ*). Зауважимо, що тексти відтворюють номінативні словосполуки, які ще не зазнали універбізації – згортання в цілісне слово, пор.: *майстеръ мурарски*, *майстеръ дѣла муревого* 'будівельник, будівник, майстер мурування' (1687 р.), *кирпичний майстеръ* 'той, хто виготовляє цеглу' (1730 р.), *теселскій майстеръ* 'майстер по дереву, тесля' (1627 р.). Крім синонімізації словосполук і дериватів, спостережено також і формальні варіанти лексем, що виступають у функції суфіксоїдів, пор.: *цехмистръ* (1600 р.) – *цехмейстер* (1636 р.), що сягають лат. magister.

Важливо, що композити не становлять кінцевого етапу структурного розвитку, виступаючи базою для нового кроку афіксальної деривації:

кухмистръ ⟶ *кухмистровъ* → *кухмистр-ов-ск-ий*
→ *кухмистр-ов-ств-о*
→ *кухмистр-ов-ичъ*

У цілому зауважимо, що пам'ятки XIV–XVII ст. широко демонструють різноспрямовану деривацію як від питомих, так і від запозичених основ; стосовно останніх це є свідченням глибокої структурної і семантичної адаптації іншомовного елемента в українській мові, пор.: гніздо з основою *жебр-*:

Гніздо з основою *жебр-* у XVI–XVII ст.:

жебрак / *żebrak* (1598 р.) / (I пол. XV ст.) ⟷ *жебрати* / *żebrać* (1566 р.) / (кін. XIV ст.)

жебрак ↓ *жебрацтво* (1637 р.)

жебрати:
— → *жебровати* (поч. XVII ст.)
— → *жебручий* (1637 р.)
— → *жебранина* (1598–1599 рр.)
— → *выжебрати* (1598 р.)
  └— → *выжебраный* (1597 р.),

жебракъ ‘той, хто випрошує, жебрак’ (1598 р. [Отп. КО, 2 зв.], 1627 р. [ЛБ, 78]) ← *żebrak* ‘ten co prosi o jałmużnę, chodzić po prośbie, nędzarz, biedak’ I пол. XV ст. [SSP 9, 8, 577]; *жебрати* ‘просити, канючити, випрошувати’ (1566 р. [ALSS, VII, 105] ← *żebrać* ‘prosić o jałmużnę, chodzić po prośbie’ кін. XIV ст. [SSP 9, 8, 576]). Деривати: *жебровати* ‘просити, випрошувати’ (поч. XVII ст. [ЦНБ 476 П / 1736, 53]), *жебручий* ‘жебрацький’ (1637 р. [УЄ Кал., 712]), *жебрацтво* ‘бідність, жебрацтво’ (1637 р. [УЄ Кал., 955]), *жебранина* ‘жебрання, жебракування’ (1598–1599 рр. [Апокрисис, 22]), *выжебраный* ‘випрошений’ (1597 р. [РИБ, XIX, 308]), *выжебрати* ‘випросити’ (1598 р. [Виш. Книж., 308 зв.]).

Це гніздо має такий сучасний вигляд:

жебр-

жебрак
→ *жебрачка*
→ *жебруха*
→ *жебрун*
→ *жебрацтво*

жебрати / *жебровати* / *жебракувати* / *жебрачити*
→ *жебраний*
→ *жебрачий*
→ *жебрацький*
→ *по-жебрацькому*
→ *по-жебрацьки*
→ *жебрання*
→ *жебри*
→ *вижебрати*
→ *вижебраний*
→ *жебручий* / *жебрущий*
→ *пожебрущий*
→ *пожебрущий,*

жебракувати / *жебрачити* ‘бути жебраком, старцювати, просити милостиню’, *жебраний* ‘який добувається жебранням’, *жебрання* ‘старцювання, випрошування чогось’, *жебрацький* / *жебрачий* ‘злиденний, убогий’, *жебрачка* ‘та, що випрошує, бідує’, *жебрущий* ‘який просить милостиню і живе з неї’, *жеброта* ‘бідні люди, які живуть із милостині’, *жебри* ‘збирання милостині’ [СУМ 2, 517], *по-жебрацькому* / *по-жебрацки* ‘подібно до жебрака’ [СУМ 6, 772]; *пожибрушчий* у сполуці *пожибрушчі люди* ‘бідні люди, яким залишали перший шматок хліба (цілушку), щоб вони молитися за душі померлих’ [740, с. 71]; *жебрати* ‘старцювати’ (Залісся Шацького р-ну Волин. обл.), *жебри* ‘старцювання’ (Верба Володимир-Волин. р-ну Волин. обл.), *жебруха* ‘жебрачка’ (Положево Шацького р-ну Волин. обл.); *жабрун* знев. ‘жебрак’ [СБГГ, 108].

Висновки до розділу III

Поповнення лексичного складу української мови досліджуваного періоду відбувалася значною мірою за рахунок активізації словотворення. На це вказує наявність розгалужених гнізд похідних від запозичених і питомих основ, використання різноманітних способів та моделей словотворення. Зауважимо, що кількість дериватів у писемних пам'ятках значно перевищує недеривовані запозичення.

Зіставлення писемних пам'яток давньоукраїнського періоду та XVI–XVII ст. дозволяє виявити зміни семантики лексем при збереженні сталої формальної структури, формування полісемії, що було зумовлено реалізацією моделей метонімії та метафоризації. Полісемантичні комплекси лексем – явище далеко не поодиноке; оновлення значень було відчутним, закріплюваним усталеними словосполуками.

Динаміка формальної структури лексики, як правило, пов'язана зі зміною значення вихідної лексеми; лише в поодиноких випадках непохідна лексема і дериват від неї засвідчують семантичну тотожність.

Особливістю формальної деривації як процесу є усталення мотиваційних і словотвірних моделей (поширеними виявилися моделі: 'ознака' → 'носій ознаки'; 'дія' → 'виконавець дії'; 'дія' → 'узагальнена назва дії'; 'музичний інструмент' → 'виконавець'; 'матеріал' → 'виготовлення чогось із цього матеріалу'; 'продукт харчування'→ 'страва із вмістом цього продукту'; 'приміщення, заклад' → 'особа, яка працює в цьому приміщенні, закладі або ним володіє').

Урахування міжмовної взаємодії як важливого фактора динаміки української мови актуалізує поділ дериватів на утворення монолінгвальні та гібридні; джерела XVI–XVII ст. засвідчують як негібридну (монолінгвальну), так і гібридну деривацію.

Використання ресурсів однієї мови у формально-семантичній деривації переконує в сталості і потужності питомої мови як ресурсу розвитку лексикону.

Аналіз дериватів іншомовної генези, історія їх появи в українській мові XVI–XVII ст., а також функціонування відповідних запозичень у мові-джерелі та мовах-посередницях дозволяють гіпотетично оцінювати їх як утворення в мові-джерелі за

певною моделлю, або ж як утворення в мові-реципієнті чи мові-посередниці, пізніше запозичені українською мовою як готові елементи, або як утворення за усвідомлюваними словотворчими моделями в українській мові. Таким чином, виформовувалися національні словотворчі моделі внаслідок осмислення структури дериваційно однотипних запозичень з інших мов.

Одні іншомовні лексеми сприймалися як неподільні, цілісні, інші – як деривати відповідної моделі, що актуалізувало використання останньої у власне українському словотворенні.

Час постання окремих дериватів нерідко встановити неможливо; проте окремі періоди в історії мови можуть бути охарактеризовані як час активного насичення похідними того чи іншого типу. Це дає підстави говорити про такий період як час виразної активності відповідних словотворчих моделей.

До продуктивних моделей словотворення в досліджуваний період відносимо творення іменників питомої генези із суфіксом -ач, -ак, -тель, -к-, -ьник, -аръ; прикметникові похідні з суфіксом -к-; продуктивним виявилося творення віддієслівних іменників, прикметників із суфіксом -н-, причому цей афікс відзначений як у дериватах від питомих, так і від запозичених основ; активним виявилося творення похідних від іншомовних основ із суфіксами -икъ, -ьникъ; зафіксовано чимало похідних із -атъ, утворених як у мові-джерелі, так і в українській мові. До продуктивних моделей належать префіксальні утворення від питомих та запозичених основ (активно використовувалися префікси за-, во-, вы-, у- / в-, по-, пол- / полу-, про-, о- / об-).

Водночас відзначено велику кількість дериватів малопродуктивних моделей (як творення з фіналями -итъ, -ист, -льник, -оръ).

Окремі виявлені за пам’ятками моделі були малопродуктивними в минулому, такими залишилися донині. Тому закономірно, що пізніше, після XVII ст., окремі деривати поступилися в уживанні похідним іншої структури чи вийшли з ужитку. Зокрема, спорадично представлений у пам’ятках досліджуваного періоду словотворчий тип похідних із суфіксом -тель, утворених від іншомовних основ (*змоцнитель*, *опатритель*); будучи стилістично маркованими (притаманними

книжному стилю), ці похідні, як і модель творення, не знайшли поширення в сучасній українській мові. Деривати питомої генези з давньосхіднослов'янським суфіксом -ца так само не прижилися в сучасній українській мові (*перешкодца*, *дознавца*, *державца*). Окремі словотворчі моделі, зокрема віддієслівні прикметникові похідні питомої генези із суфіксом –тельн-, -ельн-, що мали книжний характер у XVI–XVII ст. (*чиститеьный*, *томительный*), вийшли з ужитку сучасного мовця.

На динаміку українського лексикону XVI–XVII ст. також впливало творення складних, переважно двоосновних слів, які містили питомі елементи (*великосилный*, *плодоносный*, *темнозеленый*), запозичені (*цехмистръ*, *аквавита*), поєднання питомих і запозичених елементів в одному дериваті (*ковроткачь*, *шафранолюбецъ*, *темнолазуровый*). Словотворення охоплювало іменникові, прикметникові, числівникові і прислівникові основи, що дає підстави оцінювати деривацію в зазначений період як активне джерело розвитку лексикону.

РОЗДІЛ IV
ІНШОМОВНІ ВПЛИВИ ЯК ЧИННИК ДИНАМІКИ ЛЕКСИКОНУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVII СТ.

Економічне відродження України, початок якого припадає на середину XIV ст. (і посилене у XV–XVIII ст.), було стимульоване розвитком землеробства, скотарства, ремесел і промислів, що спричинило активізацію торгівлі та інтенсивний економічний обмін між містом і селом та з іншими країнами.

Відомо, що „українське купецтво підтримувало постійні контакти з контрагентами в Константинополі (з 1453 р. Стамбул), Сучаві, Кафі, Судаку” [462, с. 7], Гданську, Замості, Любліні, Варшаві, Торуні, Пінську, Мінську, Слуцьку та в інших містах. На розмах левантійської торгівлі та значення Києва в цьому процесі вказано в латинськомовному творі Михайла Литвина (1550 р.) „De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moscorum ...” („Про звичаї татар, литовців і московитів …”): „Київ наповнений чужоземними товарами, бо немає відомішого, коротшого і надійнішого шляху, ніж ця стародавня і загальновідома у всіх своїх звивинах дорога, що веде з чорноморського порту, тобто з міста Кафи, через Таврійські ворота до Таванської переправи на Борисфені, а звідти через степи – до Києва; по ній з Азії, Персії, Індії, Аравії, Сірії везуть на північ у Москву, Псков, Новгород, Швецію і Данію дорогоцінне каміння, шовк і золоте ткання, ладан, фіміам, шафран, перець та інші благовоння” (з fragmen IX: [ТУВН, 77]).

Активізації торгівлі сприяли активне впровадження на теренах України складського права (пор.: „… ми [Г.С. – великий князь Володимира і Луцька] не маємо наміру дозволяти жодному купцеві ані з Польщі, ані з Німецьких земель переїжджати зі своїми товарами через нашу землю в напрямку Поганського краю, обминаючи склади у Володимирі, Луцьку і Львові, які існували там з давніх часів” 1379 р. [ТУВН, 22]), уставів цін, приватних та державних митниць, розвиток шинкарства і корчмарства, поширення крамниць („склепів”), рундуків, складів, яток, будок, таш, комор, базарів, торжищ, ярмарків. У сер. XVI ст. комерційна діяльність провадилася в 70 крамницях Кременця, 30 – Володимира-Волинського, 40 – Кам’янця-Подільського (1570 р.), 30 – Овруча (1629 р.). У 1566 р. тернопільські

купці отримали привілей на володіння оптовими магазинами текстильних товарів і солі, у 1585 р. польський король дозволив будувати 20 крамниць навколо ринку в Стрию [докладніше: 722; 279]. Мемуарист Павло Алепський, подорожуючи Україною, відзначав, що „у козацькій країні ярмарки відбуваються безперервно, від початку до кінця року; кожного свята, кожної пори року буває ярмарок в тому чи іншому місті” [2, III, с. 80–81; 2, IV, с. 184].

Розвиток торгівлі на тлі загального економічного піднесення в Україні XV – поч. XVIII ст. різноаспектно висвітлено у працях дослідників: Д. І. Багалія [26], А. В. Верзілова [125], М. Ф. Тищенка [868; 870; 871; 869], В. В. Дубровського [322], І. П. Крип’якевича [479], О. К. Касименка [397], С. Т. Білецького [70], М. П. Ковальського [440], Ю. М. Гроссмана [264], Я. Д. Ісаєвича [372; 371; 378], В. П. Кривоноса [476], Я. П. Кіся [413; 414], В. Й. Борисенко [94], П. М. Саса [775; 776], О. Ф. Сидоренко [805; 806; 810; 811], О. М. Малецької [546], Ю. Г. Гошка [214], О. Л. Осіпяна [670; 38], К. Є. Гальського [161], Б. Б. Кафенгауза [399], О. М. Підгарської [704], С. Кутшеба [1080], Л. Харевічової [1053], Я. Рутковського [1106], С. Барончі [1044] та ін. Виявлено зв’язок торгівлі з розвитком ремісництва, зокрема будівельно-керамічного, харчового, металообробного, шкіряно-хутряного, деревообробного та ін. [докладніше: 336; 1057; 430; 1100; 389; 1065; 378; 265; 683; 215; 279; 95]. Усе це сприяло динаміці трансакційних процесів, розбудові грошового ринку ([860; 1012; 1011; 1117; 461; 460]), уніфікації метрологічної системи України ([335; 371; 809; 807; 808; 290; 171; 172]) та вдосконаленню і розвитку транспортної сфери (частково і під впливом військового протистояння).

Складна політична ситуація в Україні XVI–XVII ст. була зумовлена поліваріантністю наявних політичних моделей та різновекторністю їхньої еволюції [213], неузгодженістю нормативних актів права (Литовського Статуту 1588 р., „Саксонського зерцала”, „Порядку”, кормчих церковних книг, звичаєвого права; „… на Лівобережжі, Правобережжі й Слобожанщині … існувала справжня „мозаїка” права” [826, с. 209]), несприйняттям українським соціумом маґдебурії, яка нерідко „супроводжувалася посиленням полонізації чи німецької колонізації … в західних регіонах країни, а також помітним звуженням прав некатолицького населення

(заборонялося обирати до магістрату або приймати до цехів осіб православного віросповідання, іудеїв)” [826; 675; 27]. В Україні XVI–XVII ст. існував симбіоз різних правових культур (української, польської, волоської, німецької) з помітним домінуванням польської, наслідком чого стало поширення юридичних полонізмів і латинізмів, заступлення україномовних записів судово-адміністративних книг польськомовними. Н. М. Яковенко [1022, с. 67] підкреслила своєрідність цього процесу в різних містах (див. Табл. 1. Українсько-польські записи судово-адміністративних книг; пор.: у книгах м. Кременця, населеного православними ремісниками-українцями, лише зрідка записані акти іншими мовами).

Таблиця. 1. Українсько-польські записи судово-адміністративних книг

Місто	**Кількість україномовних записів у судово-адміністративних книгах (решта – польськомовні)**					
	до 1600 р.	1600–1610 рр.	1611–1620 рр.	1621–1630 рр.	1631–1640 рр.	1641–1648 рр.
Луцьк	98,5%	95%	91%	39%	27%	43,5%
Володимир	-	97,5%	94,5%	81,5%	81%	79%

У цей же період відбувається активізація міжнародних зв’язків України з Польщею, Османською імперією, Молдавським, Трансільванським, Волоським князівствами, Великим князівством Литовським, Австрією, Венеціанською республікою, шведським королівством, Бранденбурзьким курфюрством, Кримським ханством, що сприяло розширенню міжетнічних контактів [докладніше див.: 987; 827; 828; 1006; 1071; 366].

„Розвиток культури не може не відбитися на розвитку мови в цілому, але, в першу чергу він знаходить своє яскраве відображення в її словниковому складі” [475, с. 83], що і демонструють українські писемні пам’ятки XVI–XVII ст., наповнення яких запозиченими лексемами суттєво зросло порівняно з попереднім періодом. Ф. П. Сороколєтов справедливо зауважив, що історія лексики окремої тематичної групи відтворює стан розвитку ремесла і виробництва [840, с. 23]. Як приклад, розглянемо представлену в писемних пам’ятках ТГЛ назви осіб за професійним спрямуванням чи родом занять, яка опосередковано засвідчує рівень економічного,

політично-правового, культурного розвитку, наявність в Україні досліджуваного періоду власних та перейнятих ремесел, що демонструють як питомі, так і запозичені лексеми. Зауважимо, що дослідженням цієї лексики займалися І. І. Ковалик [435; 436], Г. Г. Дідківська [314; 315], Я. В. Закревська [350], які розглянули мікросистему назв осіб на сучасному мовному матеріалі. Назви осіб, пов'язані з виробничою діяльністю, на матеріалі творів Климентія Зіновієва проаналізував В. П. Токар [889]. Серед останніх праць – дослідження О. В. Кровицької [487], здійснене на лексичному матеріалі української мови XVI–XVIII ст. і присвячене словотворчій та семантичній едиції назв осіб; зауважимо, що питання походження лексем не було предметом ґрунтовного опису, тому висвітлене лише епізодично.

Писемні джерела XVI–XVII ст. фіксують запозичення з різних мов (латинської, грецької, церковнослов'янської, польської, німецької, італійської, французької, угорської, румунської, литовської, голландської, російської, білоруської, чеської, мадярської, арабської, тюркських).

Таблиця 2. Запозичення (та деривати від них) на позначення професій.

Мови – джерела запозичень	**Кількість лексем**	**Запозичення (та деривати від них), зафіксовані в писемних пам'ятках XVI–XVII ст.**
латинська	156	*патрон, протекторъ, професор, когересъ, компетиторъ, конъкурентъ, ексъцесоръ, ассистентъ / асестантъ, фактор / факьтор, акьтор, автор, спекулятор, фундатор, поссесор / посесор, поета, магирь, колекга, кантар / канторъ / каньтор, докторъ, сукцессоръ, студентъ, інспектор, арбитеръ, сенаторъ, депутатъ, императоръ, инспекторъ, лекгатъ, магістеръ, композиторъ, кооператорь, коррєкторь, курсорь, бакаларь / бакалаврь / бакалярь, комментаторъ, кандидатъ, коррупторъ, колеґа, консулъ, консилий, авдиторъ, канторъ, капитула, кардиналъ, колегіат, капитанъ, капелянъ / капланъ, патронъ, юридики, протестансъ, асесоръ, виоляторъ, клирикъ, екзекутор / екзеквутор / екьзекутор / екзекуторъ, принципалъ, диспутаторъ / диспутаґъ, діспозиторъ, администраторъ, ревизоръ / равизоръ / левизоръ, антецесор, инстыкгатор, деляторъ, адмѣнистраторь, губернаторъ, субделекгатъ, плєнипотєнтъ, прокураторъ, викарий, компромисаръ,*

		деканъ / дзеканъ, официіаль, ректоръ, геретикъ / гератикъ, оратор, електоръ, директоръ, електъ, ексакторъ, интерпретаторъ, акторъ, инфулать, медіаторъ, лекторъ, цензоръ, префект, гвардианъ, презыдент, препозитъ, примась, провизоръ, спекуляторъ, домна, турбаторъ, регентъ, сенаторъ, лекгатариумъ, комендар, депозиторъ; гимнастес, интрелѢґаторъ, инноваторъ, коадюторъ, сукцесорка, корикгователь, комьпромисаръ, лѢтератъ, компринципалъ, коллятералъ, комисар, кашталянъ / каштелянъ, секретаръ, комендаръ, каноникъ, партесникъ, цимбалистый, конфедератъ, овторка, конфедераторъ, екзекуторка, фундаторка, комисия, латинникъ, доминиканецъ, кафедральный, гімназіарх, выволанецъ, вицерегентъ, монофилистянинъ, анатомии искусный, *трибуналистъ, музыкантъ, архикапланъ, арцыкапланъ, арцибискупъ, маршалокъ, арендар / арендаръ, арендарчик, арендарка, дуфаматор / дифиматор, инъквизиторъ, инквизытаръ / инквизитаторъ, дигнитаръ, синьдикъ, адьгерентъ, вѢрш*описъ, *лементѢйка, номѢнатъ, скрибентъ, мраморникъ, реставраторъ, рекгалиста, бонифратръ, монофилитъ / пасионистъ, манифестантъ, церемониатъ*
польська	74	*цилюрикъ, блонѧръ, блѢхаръ, влодаръ, выбадачъ, выдирца, длубачъ, тлумачь, драпѢжца, драпѢжникъ, драпѢжливый, ґвалтовникъ, кламца, звадца, выкотца, выналѢзца, вытрикушъ, валечникъ, валечница, моцовникъ, грабаръ, форытаръ, служебка, служебница, пожогникъ, осочникъ, партачъ, мысливецъ, кухта, кубракъ, катъ, оправца, мордєрца, лазука, подхвитачъ, заводца, заводникъ, збойца, опатритель, жонца, ґалѧнцѢкъ, доматуръ, стырникъ, драбантъ, стелмахъ, спвавующій, небораκъ, пицовникъ, будовца, конвисаръ, ретръ, куклѧръ, жебракъ, моцаръ, оскаржитель, калвинъ, бернардынъ, базилѢянинъ, трембачъ, кармелитъ; колѧсъникъ / колесникъ, купчикъ, ошукачъ, выхователька, герциръ, гарцовникъ, кухтикъ, гутникъ, грубникъ, позичальникъ, будовничій, будовникъ, кальвинисъ, зицеръ*
німецька	78	*фурманъ, майстеръ, кучоръ, францимеръ, секлитаръ, снѢцаръ, ширмѢръ, шпикгъ / шпѢгъ, людвисар, римарь, маляръ, муляръ, мистръ, кухмистръ, зеґармистровъ, цехмистръ, канцлер, ланвойтъ, дрїєръ, шафаръ, ґбуръ,*

		гетманъ, кушнѣръ, броваръ, лотръ, крамаръ, ґрунтаръ, гарбаръ, ґрундалъ, бенкартъ, салдат; фурманина, майстриня, фалшеръ, фарбейникъ, фарбелница, цегельникъ, штыхаръ, мосꙙжникъ, вицеканцлерий, подканцлерій, мынцаръ, машталѣръ, гарабурда, кушнѣръчикъ, шинкаръ, шинкарка, бляхаръ, броварецъ, крамарка, броварникъ, будникъ, важникъ, гандлювникъ, гартаръ, гафаръ, гафтарка, радца / райца, дорадца, порадца, порадникъ, замшникъ, друкаръ, линникъ, папѣрникъ, танцоводецъ, шпалерникъ, подскрабій, ланый, гарбарчикъ, пушкаръ, рурникъ, блянкаръ, комѣнникъ, цыкляръ, фортникъ, должникъ, флисникъ
грецька	49	*аріѳметикъ, астрологъ, астрономъ, гієроглифікъ, євграфъ, гографъ / еографъ, хартофилаксъ, дидаскалъ, педагог, економъ, комисъ, ктиторъ, дияконъ, архимандритъ / архимандрита, архидияконъ, архиєпископъ, архиєрархъ, архитектонъ, екзорциста, игуменъ, келаръ, митрополитъ / митрополита, єпископъ, паламар, каѳиґемонъ; архіфілософъ, практикаръ, кройникаръ, историкъ, граммотникъ, грамотикий, грамотоносецъ, протодидаскал, кукольникъ, коморникъ, подкоморій, ктиторка, акколитъ, псалмиста, плинфникъ, архимандрытий, архитипографъ, литаврщикъ, иконописѣцъ, симболѣста, савеліанинъ, некромантикъ, игнатіанинъ, нестеріанинъ*
тюркські	23	*казначїй, чебанъ, ватагъ, карачъ; кирпичний* майстеръ, *барішнікъ, бисерникъ, єсачъникъ / есочникъ, калитникъ, кобзистый, ковроткачъ, ковесникъ / коберникъ / коврникъ, сагайдачникъ, тютюнникъ, чоботаръ, сурмачъ, кулбачникъ, ватажокъ, чижмаръ, шатерникъ, показанщикъ, бесурменъ / бесурменинъ, контаржій / контаржиста / кантарій / контарій*
церковнослов’янська	12	*кметъ, кузнєцъ, живописецъ, вертоградаръ, вратаръ, врачъ, кормчий, пастыръ, защитникъ, усмар, исповѣдникъ / сповѣдникъ, вратникъ*
французька	6	*балверъ, кортизанъ, роба, куріеръ; шаповалъ, корнетиста*
італійська	6	*кавалкаторъ, дука, кавалеръ, банитъ; гармашъ, картникъ*
угорська	6	*ґазда, ишпанъ, добошъ, ковдошъ, камарашъ; шабелникъ*
литовська	2	*доилида, клунникъ*
голландська	2	*дракгаръ, поташникъ*

російська	2	*плотникъ, спищикъ*
чеська	2	*кухаръ, кухарка*
румунська	1	*камонаръ*
білоруська	1	*рандаръ*
арабська	1	*махометанинъ*

Ці лексеми проникали в українську мову як безпосередньо (зокрема германізми *фурманъ*, *фурманина*, *майстеръ*, *майстриня*, *кучоръ*, *францимеръ*, *секлитаръ*, *снѣцаръ*, *фалшеръ*, *фарбейникъ*, *фарбелница*, *цегельникъ*, *ширмѣръ*, *шпикгъ (шпѣгъ)*, *штыхаръ*, *людвисар*, *рурникъ*, *комѣнникъ*), так і за посередництвом інших мов, переважно старопольської чи старочеської. Визначити пріоритетну роль старопольської чи старочеської мови в процесі переймання запозичень (не лише германізмів) украй складно, що зумовлено специфікою міжетнічних, а відтак і міжмовних контактів, у досліджуваний період. В історіях входження деяких запозичень у мову-реципієнт вдається уточнити хронологію постання в писемних пам'ятках, що дозволяє відкорегувати шлях переймання іншомовної лексеми й уточнити роль мов-посередниць у цьому процесі (докладніше див.: Розділ V. Час запозичування як параметр опису динаміки лексикону української мови XVI–XVII ст.). Так, через посередництво стп. чи стч. у мову-реципієнт потрапили запозичення: *столяръ*, *мосѧжникъ*, *слюсаръ*, *римарь*, *маляръ*, *мистръ*, *зеґармистровъ*, *кухмистръ*, *цехмистръ*, *мынцаръ*, *ланвойтъ*, *дрїєръ*, *машталѣръ*, *шафаръ*, *ґбуръ*, *гетманъ*, *гарабурда*, *кушнѣръ*, *кушнѣръчикъ*, *шинкаръ*, *шинкарка*, *бляхаръ*, *броваръ*, *броварецъ*, *броварникъ*, *будникъ*, *важникъ*, *канцлер*, *вицеканцлерий*, *подканцлерій*, *лотръ*, *гандлювникъ*, *крамаръ*, *крамарка*, *гартаръ*, *гафаръ*, *гафтарка*, *ґрунтаръ*, *радца/райца*, *дорадца*, *порадца*, *порадникъ*, *замшникъ*, *друкаръ*, *линникъ*, *папѣрникъ*, *танцоводецъ*, *шпалерникъ*, *подскрабій*, *ланый*, *гарбаръ*, *гарбарчикъ*, *ґрундалъ*, *бенкартъ*, *пушкаръ*, *блянкаръ*, *солдат*.

Запозичення демонструють різновекторність професійного спрямування, зокрема, серед латинізмів кількісно переважають агентивні назви освітньої, релігійної та юридичної сфери; серед грецизмів – лексеми науково-освітнього (*аріѳметикъ*, *архіфілософъ*, *астрологъ*, *практикаръ*, *астрономъ*, *гієроглифікъ*, *євграфъ*, *кройникаръ*, *историкъ*, *гографъ / еографъ*, *граммотникъ*, *грамотикий*,

хартофилаксъ, дидаскалъ, протодидаскал, педагог), релігійного (*архиєпископъ, архиєрархъ*, *архимандритъ*, *архимандрита*, *архимандрытий*, *дияконъ*, *архидияконъ*), будівельного (*архитектонъ, плинфникъ*), економічного (*коморникъ, подкоморій, економъ*), друкарського (*архитипографъ*), мистецького (*литаврщикъ, иконописѣцъ, симболѣста*), урядового і юридичного (*грамотоносецъ, ктиторъ, ктиторка, кукларъ, кукольникъ*), побутового (*цилюрикъ, комисъ*) спрямування.

Українські писемні пам'ятки XVI–XVII ст. на позначення окремих професій часто засвідчують лише питомі лексеми, які переважають серед назв осіб, задіяних в аграрній (*ратай, орачъ, плугатаръ, пахаръ, ролникъ, земледѣлатель, земледѣлецъ* 'орач, землероб, рільник', *сѣвачъ* 'той, хто сіє, засіває', *жнецъ* 'тс.', *змолотникъ, молотилник* 'молотник', *косаръ* 'тс.', *боронникъ* 'боронувальник, волочильник', *сѣчкаръ* 'той, хто ріже солому на січку', *гребцы* 'той, хто згрібає сіно', *кидалникъ* 'той, хто подає вилами сіно на скирту', *бортникъ* 'пасічник, бортник', *сѣпачъ* 'живодер', *пташникъ* 'птахолов', *качкопасъ* 'пастух качок', *козопасъ* 'пастух кіз', *стадникъ, кобильникъ* 'пастух коней', *чередникъ* 'пастух корів', *бобровникъ* 'полювальник на бобрів, бобровник', *рыбалка, рыбалокъ, рыболовъ, рыбытвъ* 'рибалка', *конюхъ, конюши, конюший* 'конюх'), ремісничій (*кожемяка*, *сиромятник* 'той, хто вичиняє шкури тварин, виготовляє сирицю', *постригачъ* 'майстер, який стриже шерсть', *кожерѣзатель* 'той, хто ріже шкуру', *каменосѣчецъ*, *каменникъ* 'камінолом; той, хто витесує каміння, каменяр', *колодяжникъ, стударъ* 'колодязник', *дзвонникъ* 'той, хто робить дзвони', *мѣховникъ* 'майстер, який виготовляє мішки', *лѣпяръ* 'той, хто обліплює глиною або вапном стіни будівлі', *вапенчикъ* 'майстер, який виготовляє вапно', *свѣчкаръ* 'свічник (той, хто виготовляє і той, хто продає свічки)', *ситникъ* 'майстер, який виготовляє сита', *роговникъ* 'рогівщик', *решетникъ* 'майстер, який виготовляє решето', *пороховникъ* 'пороховий майстер', *гончаръ* 'гончар', *гончарчикъ* 'учень гончаря', *крашенинникъ* 'майстер, який фарбує тканину', *швецъ / шевцъ* 'швець', *ткач* (*ткачиха, ткаха*) 'майстер, який ткав', *кравецъ, кроителъ, кравчий* (*кравчиха*) 'майстер по виготовленню одягу', *бердникъ* 'ремісник, який виготовляв берди – частини ткацького верстата', *неводничій* 'той, хто виготовляє неводи', *гребенникъ* '(той, хто виробляє гребені)

гребінник’), адміністративно-юридичній (*мѣрникъ* ‘землемір’, *вымѣрникъ, помѣрчий* ‘суддя, вимірювач; старший уповноважений інструктор у справах поміри’, *глобникъ* ‘збирач судових штрафів’, *лавица, лавникъ* ‘посада лавника в ратуші’, *выпытатель, пытачъ* ‘допитувач, той, хто допитує, запитує’, *вышпырачъ* ‘той, хто докопується, висліджує; діал. нишпорка’, *ключаръ, ключникъ* ‘той, хто оберігає ключі; кому довірили нагляд над міськими об’єктами, коморами, маєтками’, *цельникъ* ‘чиновник, який працював на таможні’, *подключій* ‘помічник ключника’, *знаменатель, печатар* ‘охоронець печатки’, *куничникъ, кунникъ* ‘підданий, який платив господареві податок шкірами куниць’), медичній (*вѣщокъ, вѣщатель* ‘знахар-лікар’, *больничарь* ‘той, хто лікував або доглядав за хворими у монастирському благодійному притулку’, *заклинатель, заклиначъ, чорнокнижникъ, чаровникъ, чародѣй, чародѣйникъ, ворожбитъ, гадатель, влъшебник* ‘заклинач, ворожбит’), мистецькій (*байкоповѣдачъ, басословъ, басословецъ* ‘байкар’, *басномудрецъ, баснописецъ* ‘байкотворець’, *дивотворецъ, чаровникъ* ‘чарівник’, *шамайникъ, дудка, дударъ, дудникъ, пищалникъ* ‘той, хто грає на дудці, дудар’, *бубениста* ‘той, хто грає на бубні, бубняр’, *подобникъ, наслѣдовца* ‘копіювальник, той, хто наслідує, копіює’, *зритель, постерегачъ* ‘спостерігач’), побутовій (*медосытца* ‘медовар’, *выглѧдачъ* ‘доглядач’) сферах.

Деякі професії позначені в писемних пам’ятках української мови XVI–XVII ст. лише запозиченнями; ймовірно, стиль, жанр пам’ятки, усталені тогочасні мовні традиції, підкріплені мовною компетенцією автора-писаря, спонукали до використання саме іншомовної лексики. Зауважимо, що більшість запозичень стосуються:

<u>адміністративної</u> сфери (37 лексем): *церемониатъ* ‘особа, яка стежить за дотриманням церемонії під час дипломатичних прийомів’, *администраторъ* ‘правитель, намісник, заступник’, *консулъ* ‘консул, найвищий чиновник із певними функціями’, *сенаторъ* ‘член польського сенату’, *губернаторъ* ‘покровитель, намісник, губернатор’, *кашталянъ* ‘каштелян, сановник із функціями нагляду за станом укріплень і постачання найбільших державних замків; заступник воєводи; вищий урядник, який засідає у сенаті’, *маршалокъ* ‘сановник із функціями очільника

шляхетських ополчень, розпорядник на сеймиках’, *корректоръ* ‘намісник невеликої провінції’, *конфедератъ, конфедераторъ* ‘член політичного союзу, союзник’, *факторъ* ‘представник влади’, *комисар* ‘урядова особа із спеціальними обов’язками, уповноважена особа, комісар’, *директоръ* ‘маршалок сейму’, *номѣнатъ, дигнитаръ* ‘піднесений до сану, сановник, достойник’, *левизоръ, інспектор* ‘ревізор; вищий королівський урядовець, який контролював роздачу земель у повітах, чинив суд, стежив за королівськими доходами; з часом – особа, яка здійснювала нагляд, опис майна’, *президент* ‘голова ради міста з повним магдебурзьким самоврядуванням’, *карачъ* ‘татарський чиновник’, *ланвойтъ* ‘керівник міського чи сільського самоврядування, ланвійт, земський війт’, *ротмистръ* ‘повітова шляхецька посада у Великому князівстві Литовському’, *спищикъ* ‘особа, яка займалася переписом населення’, *казначій* ‘скарбник’, *електоръ* / *електъ* ‘особа знатного роду, яка має право бути обраною на трон, виборець’, *кандидатъ* ‘претендент на певну посаду’, *колекга* ‘(виборна особа; делегат; депутат) колега’, *ассистентъ, коадюторъ* ‘помічник, асистент, супровідна особа, член почету’, *бенкартъ* ‘раб, невільник’, *чиншовникъ* ‘чиншовник, селянин, який платить поземельний податок’, *ланый* ‘селянин, який обробляє цілий лан поля, ланник’, *возный* ‘глашатий, оповісник’, *драбантъ* ‘охоронець можновладної особи’, *калитникъ* ‘сільський листоноша, діал. калитник’, *францимеръ, служебка, служебница, роба* ‘служниця, прислужниця’);

<u>юридичної</u> сфери (26 лексем): *фалширъ* ‘фальшувальник’, *куклѧръ, кукольникъ, кламца, ошукачъ, звадца, дуфаматор / дифиматор* ‘шахрай, ошуканець, обманщик, лицемір, наклепник’, *когересъ, лекгатариумъ* ‘спадкоємець’, *сукцессоръ (сукцесорка)* ‘власник (власниця) маєтку, поміщик’, *инквизитаторъ / инквизытаръ, цыкляръ* ‘слідчий’, *выкотца* ‘нищитель, шкідник, викрадач’, *комисия* ‘(група людей, яка займалася розглядом конфліктних судових справ) комісія’, *прокураторъ, прокуратъ, плєнипотєнтъ, синьдикъ* ‘повірений у суді, адвокат’, *субделекгатъ* ‘судовий урядник нижчого ступеня, намісник вибраного’, *авдиторъ* ‘член суду’, *принципалъ* ‘головний позивач у процесі з багатьма учасниками, захисник протиправної акції, співучасник’, *инстыкгатор* ‘сановник чи урядова особа, в обов’язки якої входило стежити за правосуддям, притягувати порушників до

відповідальності, прокурор, обвинувач, оскаржувач’, *трибуналистъ, депутатъ* ‘член трибуналу’, *компринципалъ, адьгерентъ* ‘співучасник’);

ремісничої (виробничої) сфери (26 лексем): *гонтаръ* ‘ремісник, що робить гонту і покриває нею дахи’, *бисерникъ* ‘майстер, який виготовляє прикраси з перламутра або дорогоцінного каміння’, *слюсаръ* ‘ремісник, який виготовляє різні речі з металу, слюсар’, *гартаръ* ‘той, хто гартує металеві вироби’, *будникъ, поташникъ* ‘робітник поташні, буди, будник’, *гармашъ* ‘той, хто виготовляє або обслуговує гармати’, *цегельникъ, кирпичний майстеръ, плинфникъ* ‘той, хто виготовляє цеглу’, *римарь* ‘шорник’, *дрїєръ* ‘токар’, *коверникъ* / *коберникъ* / *коврникъ, ковроткачъ* ‘килимар, килимник’, *гафтарка* ‘вишивальниця золотом та сріблом, гаптарка’, *гафаръ* ‘гаптувальник’, *гафарчикъ* ‘помічник гаптувальника’, *ґрундалъ* ‘некваліфікований ремісник’, *партачъ* ‘поганий майстер; той, хто псує продукцію’, *пицовникъ* ‘той, хто заготовляє провіант і фураж’, *кушнѣръчикъ, гарбарчикъ* ‘підмайстер у гарбаря, кушніра’, *замшникъ* ‘майстер, що виготовляє замшу або вироби із неї’, *шабелникъ* ‘майстер, який робить шаблі’, *цехмистръ* / *цехмейстер* ‘цеховий старшина’, *зицеръ* ‘друкар’, *архитипографъ* ‘головний друкар’, *чебанъ* ‘чабан, пастух овечий’);

науково-освітньої сфери (21 лексема): *ценсоръ* ‘особа, яка в католицьких навчальних закладах здійснювала контроль за учнями (їхніми думками, поглядами); у православних навчальних закладах – наглядач’, *сеніор* ‘старший цензор’, *гімназіарх* ‘керівник училищ’, *ректор, грамотикий* ‘учитель граматики’, *аріѳметикъ* ‘математик’, *гографъ / еографъ* ‘географ’, *схоластик* ‘філософ’, *архіфілософъ* ‘найстарший філософ’, *гієроглифїкъ* ‘знавець ієрогліфів’, *схоластик, школярей* ‘школяр, учень’, *спудей* ‘особа, яка здобуває освіту у навчальних закладах’, *выбадачъ* ‘той, хто з’ясовує причину чогось, дослідник’, *ретръ / риторъ, оратор, красномовъца* ‘ритор, оратор’, *диспутаторъ / диспутаґъ* ‘учасник обговорення, захисник своєї теорії’, *коррєкторь, корыкгатор* / *корикгователь* ‘той, хто поправляє, звіряє’, *лекторъ* ‘тс.’);

релігійної сфери (23 лексеми): *парафѣянин* ‘віруючий, який відвідує певний храм, є членом парафії – нижчої церковно-адміністративної організації’, *вытрикушъ*

‘доглядач церковних речей’, *кардиналъ* ‘високий духовний сан у католиків після Папи римського, кардинал’, *примась* ‘голова духівництва, що заступає короля на час його відсутності’, *капитула* ‘колегія вищих церковно-служителів при єпископі’, *коадюторъ* ‘помічник чи намісник єпископа’, *официіаль* ‘заступник єпископа у духовному суді’, *викарий* ‘вікарій (помічник або заступник архієрея, єпископа чи парафіяльного священика)’, *дияконъ* ‘духовна особа нижчого рангу’, *архидияконъ* ‘архідиякон, старший диякон’, *архикапланъ* ‘первосвященик; старший над католицькими священиками’, *ректоръ* ‘священик, що завідує філіальною церквою’, *препозитъ* ‘приходський ксьондз’, *капланецъ* ‘молодий капелан’, *префектъ* ‘священик’, *деканъ* ‘старший священик, декан’, *инфулатъ* ‘священик, який має право використовувати митру’, *бонифратръ* ‘монах, чернець ордену св. Яна Божого’, *магістеръ* ‘голова ордену’, *командаръ* ‘(мирянин, який одержує прибутки з парафії) командатор’, *кубракъ* ‘той, хто збирає подаяння для церкви’, *патронъ* ‘святий’, *паламар* ‘служитель православної церкви, який допомагає священикові під час богослужіння’);

<u>військової</u> сфери (20 лексем): *капитанъ* ‘морський чин, капітан’, *морской кошевой атаманъ* ‘морський чин, атаман’, *ширмѣръ* ‘фіхтувальник’, *инспекторъ* ‘військовий чиновник’, *герциръ, ширмѣръ, жолнѣръ, моцовникъ, боєвникъ / воєвникъ, запасникъ, защитникъ, валечникъ* (*валечница*), *салдат, жолдакъ* ‘зброєносець, борець, воїн’, *спекуляторъ, лазука, подхвитачъ, шпикгъ* ‘розвідник, диверсант, шпигун’, *гарцовникъ* ‘той, хто гарцює на бойовищі, що справляє герці на коні’, *кавалеръ* ‘хоробрий воїн, рицар’);

<u>мистецької</u> сфери (14 лексем): *поета, вѣршописъ, вѣршописецъ* ‘поет’, *литаврщикъ* ‘той, хто грає на литаврі, різновиді барабана’, *цимбалистый* ‘музикант, який грав на цимбалах’, *корнетиста* ‘граючий на корнеті’, *добошъ* ‘військовий музикант’, *канторъ* ‘кантор, соліст хору в католицькій церкві’, *кобзистый* ‘кобзар’, *танцоводецъ* ‘танцмейстер’, *будовникъ, будовца, фундатор* (*фундаторка*) ‘засновник, творець, фундатор’, *реставраторъ* ‘майстер, який відновлює мистецькі речі’); і менше –

будівельної сфери (9 лексем): *будовникъ*, *будовца*, *будовничій*, *муляръ*, *мурар* ([1112, с. 213–219]), *майстеръ мурарски*, *майстеръ дѣла муревого* ‘будівельник, будівник, майстер мурування’, *мраморникъ* ‘майстер, який витесував мармур’, *комѣнникъ* ‘той, хто мурує димарі’);

торговельної сфери (6 лексем): *крамарчикъ* ‘крамарчук’, *купчикъ* ‘купчик; покупець’, *подкупца* ‘той, хто підкуповує’, *фактор* ‘наглядач на сплавному судні, посередник у торгових операціях’, *фактор индуктарский* ‘посередник у торгівлі’, *барышник* ‘торговець кіньми або посередник при торгівлі кіньми’);

медичної сфери (3 лексеми): *бальвѣръ*, *цилюрикъ* ‘перукар, який виконував деякі обов’язки лікаря (пускав кров, ставив п’явки і т. ін.)’, *банникъ* ‘лазник; який допомагав лікарю втирати мазі’);

транспортної сфери (*маштальѣръ* ‘старший конюх, візник’).

Насичення окремих ідеографічних сфер запозиченнями залежало, по-перше, від стану розвитку відповідної ЛСГ, по-друге, від актуальності самої сфери номінування. Зокрема, дослідники лексики релігійної сфери відзначають, що „у ранніх українських перекладах Святого письма, церковного Номоканону та інших церковних книгах засвідчено велику кількість церковнослов’янізмів, переважно кальок з грецької мови. Інколи в текстах паралельно вживалися кілька слов’янських відповідників до одної грецької назви. Така варіантність поступово почала зникати в XIV–XV ст., коли в Україні запроваджувалися свої церковні устави” [487, с. 53]. „Характеристичне при тому, що для термінологізмів вужчого вжитку (назви літургійного утвару, ієрархії, чернецтва тощо) прийнялися грецизми, а термінологізми ширшого призначення (назви свят, співів, обрядів тощо) вживані певно й при катехізації, за походженням – слов’янські (себто здебільша калька з грецької)” [201, с. 102]. З кін. XVI ст. у церковну лексику проникає велика кількість полонізмів, а з кінця XVII ст. на Правобережжі і з XVIII ст. на Лівобережжі релігійні тексти наповнюються русизмами як наслідок русифікації Православної церкви.

Дослідження різножанрових текстів засвідчило наявність семантичних дублетів серед питомих та запозичених лексем на позначення осіб за професією чи родом діяльності. Явище варіантності, дублетності лексичних одиниць є типовим і

доброякісним явищем в історії мови, на чому наголошували В. П. Даниленко [285, с. 73, 27], С. Ґайда [1064, с. 75], оскільки лексеми, які входять до синонімічних рядів, є фондом для вибору в майбутньому найадекватніших найменувань для того чи іншого поняття [545, с. 56] і дають поштовх для диференціації понять [752, с. 47]. Зауважимо, що термін *дублети* в історичній лексикології є більш точним порівняно з терміном *синоніми*, оскільки, як стверджує А. В. Крижанівська, давні синоніми – це результат словникової надлишковості, і вони є, власне, дублетами, а не синонімами в повному розумінні цього слова [489, с. 17]. Однак не слід ігнорувати того факту, що „дублетність – це один із моментів у розвитку синонімної чи варіантної пари, це стан тотожності всіх значень у членів варіантних і синонімних рядів будь-яких мовних одиниць” [829, с. 45]. У прагненні середньовічних книжників дібрати точніше слово на позначення поняття, у „взаємодії різних лексико-семантичних шарів у доборі необхідної номінативної одиниці для потреб нової термінології” [829, с. 44] прихована причина появи багатьох дублетних назв.

Дублети простежуються в усіх ТГЛ; структурно окреслюються:

дублети-пари, коли до складу входить два компоненти: питомий і запозичений (*поворозникъ – линникъ*, *садовничій – вертоградаръ*, *вѣсникъ – важникъ*, *гонецъ – куріеръ*, *поселъ – лекгатъ*, *звѣздозаконникъ – астрономъ*, *часовникъ – зеґармистровъ*, *перекупка – крамарка*, *пекаръ – хлѣботворецъ*, *доброписецъ – євграфъ*, *коробейникъ – бондаръ*, *лѣпитєлъ – интрелѣґаторъ*, *токаръ – дрїєръ*, *волняръ – шаповалъ*, *книжникъ – граммотникъ*);

дублети-багаточлени (*дублетні ряди*), які утворені кількісно тотожними синонімічними рядами (*прошак*, *вѣчний старецъ – жебракъ*, *ковдошъ*; *сапожникъ*, *сапогошвецъ – чоботаръ*, *чижмаръ*; *посланецъ*, *розосланецъ*, *служка – грамотоносецъ*, *курсоръ*, *колеґа*) і кількісно відмінними синонімічними рядами: з перевагою питомих елементів (*пахоля*, *пахолок*, *выростокъ*, *слуговинъ*, *служка*, *челядникъ – служебникъ*, *коморникъ*; *врадничий*, *врадовникъ*, *врадникъ / урадникъ – регентъ*; *торговникъ*, *торговецъ*, *гость*, *купецъ*, *перекупецъ*, *перекупникъ – гандлювникъ*, *крамаръ*; *спѣвакъ*, *пѣвєцъ – партесникъ*; *нужникъ*, *небожа*, *бѣдникъ*, *сиромаха*, *бездолюкъ*, *вигнанецъ*, *голякъ*, *голота – неборакъ*; *копателъ*, *копачъ – ґрунтаръ*;

стрѣлецъ, *болоховецъ – мысливецъ*; *рѣзникъ*, *рѣзныкъ*, *рѣзунъ*, *месникъ – цехмистръ* резницкий, *стрѣльникъ*, *лучникъ – сагайдачникъ; бѣлилникъ*, *бѣлникъ – блѣхаръ*; *перекладачъ*, *преводникъ – длубачъ; наставникъ*, *научительникъ*, *научникъ – профессор*, *пастыръ*) чи з перевагою запозичень (*позивачъ*, *позовникъ*, *позовчикъ*, *тяжбитъ – деляторъ*, *акторъ*, *манифестантъ*, *оскаржитель*, *протестансъ*, *протестантъ*; *цельникъ – мытникъ*, *мытаръ*, *индукторъ*; *печатникъ – друкаръ*, *зицеръ*; *заставникъ – рандаръ*, *поссесор*, *арендар*; *кормникъ – стырникъ*, *кормчий*; *варникъ – кухта*, *кухаръ*; *карчмаръ – шинкаръ*, *арендаръ*; *гривострыжца – барбер*, *цилюрикъ*; *оболонникъ – шкляръ / скляръ*, *блонѧръ*, *блянкаръ*; *кожаръ*, *кожушникъ – гарбаръ*, *кушнѣръ*, *усмар*, *римар*; *грошваръ*, *заимодавецъ – лихвяръ*, *позичальникъ*, *кредиторъ*; *древодѣлецъ*, *добродеревецъ*, *тесля – доилида*, *сніцар*, теселскій *майстеръ*, *майстеръ*, *штыхаръ*, *столяръ*, *плотникъ*; *книжникъ – длубачъ*, *тлумачь*, *дидаскалъ*, *докторъ*; *дѣтоучитель*, *научитель – дидаскалъ*, *педагог*, *гимнастес*, *колегіат*, *бакаларь / бакалаврь / бакаляръ*; *билинникъ – бляхаръ*, *бляховникъ*, *бляхнѣръ*, *конвисаръ*, *людвисар*, *комысаръ*; *выкладачъ – интерпретаторъ*, *комментаторъ*; *дѣєписецъ – кройникаръ*, *хронографъ*, *гисторикъ*; *грабитель*, *злодюга – лотръ*, *выдирца*, *опричникъ*, *збойца*, *драпѣжникъ*, *драпѣжца*, *драпѣжливый*, *лупѣжца*, *корруптoръ*, *виоляторъ*, *ексъцесоръ*; *вынайдителъ – вынаnѣзца*, *инноваторъ*, *композиторъ*, *возникъ – фурманъ*, *форытаръ*, *дракгаръ*, *камонаръ*, *кучоръ*).

Писемні пам’ятки засвідчують типову ситуацію поступового нашарування різночасових запозичень-дублетів, наприклад: до давнього питомого *дѣлатель* ‘трудівник, робітник, майстер, ремісник’ (відоме з 1076 р. [СДЯ 3, 155]) пізнішими пам’ятками зафіксовані дублети *мистръ* (1447–1492 рр.), *майстеръ* (1591 р.); дублетний ряд запозичень, що маркують поняття ‘каральник, кат, мучитель, тиран’, формувався упродовж тривалого часу (*катъ* (1073 р.), *оправца* (XV ст.), *мистръ* (1555 р.), *цыкляръ* (II пол. XVI ст.), *мордєрца* (1616 р.), *спекуляторъ* (1656 р.)) і збагачувався питомими назвами: *казньникъ* (XIII–XIV ст. [СДЯ 4, 190]), *казнителъ* (1637 р.), *окрутникъ* (1656 р.). Як наслідок до XVII ст. відомо 9 лексем різночасових позначень того самого поняття.

Писемні пам’ятки XVI–XVII ст. фіксують низку антропонімів, які сягають назв професій, що дає підстави припустити, що спершу лексема, яка позначала рід занять, діяльність людини могла стосуватися лише однієї особи і цим диференціювала об’єкт з-поміж інших, а тому була оформлена в пам’ятках як назва власна: „съ помочниками … Вацлавомъ *Калитникомъ* {= ‘сільський листоноша’} … насъ … лаяли” [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 185–186], Грицко *Кобзисты(и)* [РЗВ, 374 зв.], Само(й)ло *Ци(м)балѣ(с)ти(й)* [АППС, 59], Ѡниско *Шпита(л)ни(й)* [АППС, 41, 92], „Вакула огородникъ, Грицко *Кухта* {= ‘кухарчук’} огородникъ” [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 113], Иванъ *Кубракъ* ‘той, хто збирає подаяння для церкви’ [РЗВ, 82 зв.], „Поткали … Микиту *Де(г)тяра* {= ‘дьогтяр’}” [ДМВН, 149], Іва(н) *Римаре(н)ко* (від *римаръ* ‘шорник’) [АППС, 60], Грицко *Бражникъ* [АППС, 47] і Павло *Брагаръ* ‘той, хто робить або продає брагу, бражник’, Фєдо(р) *Кучо(р)* ‘візник, фурман’ (пор.: як топонім *Коучюръ* фіксується у писемних пам’ятках з 1488 р. [ССУМ 1, 532]), Иванъ *Дука* ‘господар, хазяїн’ [РЗВ, 175зв., 34 зв., 388 зв., 402 зв.], Гарасим / Левко / Трохим *Крама(р)* ‘купець, крамар’ [АППС, 53, 73, 78], або як загальна назва у функції антропоніма: „Климко *гаръмашъ*”, „Ма(р)тинъ *броварєцъ*” [РЗВ, 169 зв., 341 зв.]. Зауважимо, що, ймовірно, цим пояснюється парадоксальність ситуації, коли вторинний стосовно загальної назви антропонім у пам’ятках відтворено раніше від мотиватора, наприклад: *бондаръ* зафіксовано у пам’ятці під 1552 р., а загальна назва – 1582 р., так само *будникъ* (1568 р. – вл.н., 1577 р. – заг.н.), *грабаръ* (1561 – вл.н., 1585 – заг.н.) та ін. (пор.: *котельникъ* (1507 р. – заг.н., 1552 р. – вл.н.), *крамаръ* (1528 р. – заг.н., 1579 р. – вл.н.), *гарабурда* (1599 р. – заг.н., 1649 р. – вл.н.), *гарбаръ* (1599 р. – заг.н., 1649 р. – вл.н.), *дрїєръ* (1630 р. – заг.н., 1632 р. – вл.н.), *балверъ* (1552 р. – заг.н., 1583 р. – вл.н.), *ктиторъ* (1571 р. – заг.н., 1649 р. – вл.н.), *кухмистръ* (1489 р. – заг.н., 1552 р. – вл.н.), *кушнѣръ* (1507 р. – заг.н., 1552 р. – вл.н.), *ланвойтъ* (1523 р. – заг.н., 1649 р. – вл.н.), *кузнєцъ* (1503 р. – заг.н., 1552 р. – вл.н.), *куколникъ* (1598 р. – заг.н., 1649 р. – вл.н.)).

Запозичення як елемент розвитку українського лексикону XVI–XVII ст. по-різному впливали на розвиток окремих ТГЛ та ЛСГ, що було зумовлено низкою мовних та позамовних чинників, і спричинило різновимірність ТГЛ та неоднакове

насичення їх іншомовною лексикою. Зокрема, поява у староукраїнських писемних пам'ятках запозичень з італійської мови на позначення понять водного транспорту та пов'язаних з ним елементів була зумовлена тісними економічними зв'язками італійців та мешканців Чорноморського узбережжя. Економічні відносини розпочалися ще в XII–XIII ст., були посилені контактами українців із генуезцями і венеціанцями, які мешкали в причорноморських містах у XIII–XIV ст. Дослідники зауважують, що в цих контактах переломним моментом став 1571 р. – рік утвердження панування генуезців на морі [докладніше: 982]. Саме з цими контактами, на думку О. Горбача [200, с. 24], пов'язане запозичення лексем: *ґаляра (кгаляра)* 'велике вітрильно-гребне судно, галера; дерев'яне гребне військове судно з одним рядом весел і 2–3 щоглами з три–чотирикутними вітрилами', *гармата водная* 'морський флот' (< лат. armata 'зброя, війна, боротьба, військова міць, збройні сили'), *ґалета* 'однощогле судно', *галеас, галіяс* 'вітрильно-гребне військове судно в європейських флотах XVI–XVII ст., рід ґалери 2–3-маштової з 30–50 парами весел' (уперше застосоване венеціанцями). Запозичення з італійської мови, які потрапили в мову-реципієнт через посередництво інших мов, представлені також у ЛСГ назви вогнепальної зброї та її частин (*мушкетъ* 'рушниця з гнотовим затвором', *граната / гранатъ* 'заряд у вигляді кулі, начиненої порохом, смолою, що його метали гарматою чи вручну на ворожу ціль'); назви холодної зброї та супровідних елементів (*шпада* 'шпага', *дарди* '(списи на дерев'яному держаку) дарди'); назви оборонних укріплень (*белюарда* 'башта').

Потужний германський вплив відчутний не лише у ТГЛ назви осіб за професійним спрямуванням чи родом занять (78 одиниць), а й в інших ТГЛ, зокрема: військовій лексиці (54 одиниці), розбудова якої була зумовлена нестабільною суспільно-політичною ситуацією в Україні, практичним удосконаленням військового мистецтва, переозброєнням війська із залученням досвіду інших народів; назвах одиниць виміру та ваги (26 одиниць), назвах нумізматичних одиниць та операцій з ними (23 одиниці), що зумовлено залежністю системи одиниць міри та ваги від зовнішньої торгівлі та грошового обігу; назвах харчових продуктів та процесу споживання, приготування та зберігання їжі (22 одиниці).

Зіставлення запозиченої лексики у слов'янських мовах дали підстави оцінювати значну кількість германізмів як „інтернаціональний фонд …" [ІУМЛФ, 389].

Польськомовний вплив простежується у всіх ТГЛ, що було зумовлено тісними різновекторними етнозв'язками та ступенем поширення польської мови на теренах нашої держави в досліджуваний період [252; 232; 258; 253; 254; 235]. Проте в окремих ТГЛ і ЛСГ цей вплив є особливо відчутним, зокрема, серед назв на позначення психічних та емоційних станів людини виявлено 108 полонізмів; назв осіб за професійним спрямуванням чи родом занять – 80; військової лексики – 70 (пор.: серед назв на позначення тканин, шкіри, хутра, що слугували матеріалом для виготовлення одягу – 17 полонізмів; назв страв, спецій, приправ та напоїв – 16; назв прикрас та оздоблювальних елементів одягу – 10) і т. д.

Тюркськомовний вплив зафіксований у різних ТГЛ, проте найвідчутнішим (52 одиниці) він був у тематичній групі військова лексика, що зумовлено тривалими війнами України з тюркськомовними державами (значення іншомовного впливу у процесі формування військової лексики було підкреслено в наукових розвідках М. С. Рогаль [745; 741], Г. І. Халимоненка [926], С. П. Гриценко [241; 244; 259; 248], Л. В. Мурашко [613], Я. П. Яремка [1029], Я. І. Рибалки [735; 737], Т. Д. Михайленко [584; 585], Л. В. Туровської [898], О. Я. Андріянової [6; 7], назви військового одягу, у тому числі й іншомовні, досліджено у працях Г. П. Миронової [577; 578], В. М. Горобця [208], Г. В. Войтів [143; 144], Н. О. Яценко [1034; 1035].) Водночас розвиток торгівлі з цими державами сприяв поширенню у староукраїнській мові лексем тюркського походження, які номінували невідомі до того назви тканин (13 лексем), верхній чоловічий та жіночий одяг (16 лексем), страви, спеції, приправи… (15 лексем) та ін.

Зауважимо, що на фіксацію запозичень різних тематичних груп впливали жанрові особливості пам'яток, зокрема за частотою фіксації лексем на позначення кольору вирізняються староукраїнські ділові писемні пам'ятки, у яких автори прагнули якнайточніше вказати забарвлення предмета чи речі, їх відтінки, описати колористику мастей подарованої, купленої, проданої, викраденої чи знищеної худоби. Ступінь поширення запозичень серед назв на позначення психічних та

емоційних станів людини у пам'ятках різних жанрів є також неоднаковим, на чому наголосила Н. В. Бойко: „Значущість експресивної лексики в мовній системі слід визначати у зв'язку з орієнтацією на конкретну функціонально-стильову підсистему. Такий підхід виявляє небажаність її в офіційно-діловому стилі, поміркованість, зваженість та вмотивованість при залученні до сфери наукового мовлення з метою пожвавлення академічного, „сухого" викладу та індивідуалізації мови вченого й важливість, доцільність, функціональну значущість для розмовного мовлення (як літературного, так і діалектного), а також публіцистичних та художніх жанрів" [87, с. 27], для яких експресивність – „це логіко-емоційна виразність, явище особливої інтенсивності" [592, с. 26].

Висновки до розділу IV

Рушійні зміни політичного, економічного та культурного життя в Україні досліджуваного періоду спричинили тектонічні зрушення в лексиконі української мови XVI–XVII ст. Зокрема, розвиток землеробства, скотарства, ремісництва (зокрема будівельно-керамічного, харчового, металообробного, шкіряно-хутряного, деревообробного та ін.) в Україні XV–XVIII ст. сприяло активізації торгівлі між містом і селом та з іншими країнами. Особливо відчутним цей процес став із поширенням складського права, уставів цін, приватних та державних митниць, крамниць, рундуків, складів, яток, будок, таш, комор, базарів, торжищ, ярмарків та ін. Такі зміни у суспільстві спричинили розбудову грошового ринку, динаміку трансакційних процесів, уніфікацію метрологічної системи України, вдосконалення транспортної сфери. Поліваріантність наявних в Україні XVI–XVII ст. політичних моделей, неузгодженість нормативних актів права, зокрема Литовського Статуту 1588 р., „Саксонського зерцала", „Порядку", кормчих церковних книг, звичаєвого права, а також несприйняття українським соціумом маґдебурії зумовили зміни політичної та правової культури, створення унікального симбіозу української, польської, волоської, німецької правових культур. Постійна боротьба за незалежність, за право на національну та релігійну самовизначеність спонукала до розбудови військової, транспортної та релігійної сфер.

Ці кардинальні зміни українського суспільства досліджуваного періоду вербально засвідчені в українських писемних джерелах XVI–XVII ст., які зафіксували потужний іншомовний натиск на мову-реципієнт.

Запозичення розширили лексико-семантичні групи всіх ідеографічних сфер, що виразно демонструє динаміку лексикону української мови окресленого періоду.

Писемні джерела фіксують номінативні одиниці латинської, грецької, церковнослов'янської, польської, німецької, італійської, французької, угорської, румунської, литовської, голландської, російської, білоруської, чеської, арабської, тур. та ін. генез. Ці лексеми проникали в українську мову як безпосередньо, так і за посередництвом інших мов, переважно польської чи чеської, що було зумовлено низкою мовних та позамовних чинників.

Насичення окремих ідеографічних сфер запозиченнями залежало від багатьох причин, зокрема: стану розбудови в українській мові відповідних ТГЛ і ЛСГ; актуальності сфери номінування в мовній картині світу і наявності / відсутності номінативних дублетів, зокрема питомих та іншомовних; змісту, жанрової специфіки та стилю пам'яток. Зокрема, розвиток релігійної лексики в українській мові на різних етапах був спричинений низкою чинників, а результатом стало проникнення у мову-реципієнт запозичень із грецької, церковнослов'янської, латинської, польської мов.

Поява в українських пам'ятках XVI–XVII ст. запозичень з італійської мови на позначення понять водного транспорту та пов'язаних із ним елементів була зумовлена тісними економічними зв'язками італійців та мешканців Чорноморського узбережжя, а також пануванням на морі генуезців з 1571 р.

Вплив германських мов на українську досліджуваного періоду був настільки потужний, що його наслідки вербалізуються в багатьох ТГЛ, зокрема: назви осіб за професійним спрямуванням чи родом занять, військова справа, назви одиниць виміру та ваги, назви нумізматичних одиниць та операцій з ними, назви харчових продуктів та процесу споживання, приготування та зберігання їжі та ін.

Польськомовний вплив в українській мові XVI–XVII ст. простежується у всіх ТГЛ, що було зумовлено тісними політичними, економічними, релігійними,

культурними зв'язками та ступенем поширення польської мови на теренах нашої держави. Особливо відчутним він був у ТГЛ: назви на позначення психічних та емоційних станів людини, назви осіб за професійним спрямуванням чи родом занять, військова справа, в яких виявлена найбільша кількість полонізмів.

Тюркськомовний вплив також зафіксований у різних ТГЛ, проте найпотужнішим він був у військовій сфері, що зумовлено тривалими війнами України з тюркськомовними державами; відчутний – в економічній сфері, у маркуванні привозного східного товару: тканин, верхнього одягу, взуття, страв, спецій, приправ та ін.

Жанрова специфіка пам'яток суттєво впливала на ступінь представлення в них запозичень різних тематичних груп. Показовим у цьому відношенні є використання іншомовних слів на позначення кольору в ділових писемних пам'ятках, у яких автори намагалися якнайточніше вказати забарвлення предмета чи речі, описати колористику (чи їх відтінки) мастей подарованої, купленої, проданої, викраденої чи знищеної худоби; експресивна лексика, навпаки, була небажаною в офіційно-діловому стилі і доцільною в художніх жанрах.

РОЗДІЛ V
ЧАС ЗАПОЗИЧУВАННЯ ЯК ПАРАМЕТР ОПИСУ ЛЕКСИКОНУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVII СТ.

Час запозичування лексеми, словоформи однією мовою з іншої *несе значну інформацію*, оскільки вказує на співвідносні інші мовні знаки. Поява в мові нового елемента супроводжується внутрішньосистемними змінами, перебудовою відношень, нерідко – перерозподілом семантичного поля тощо. Тому важливо з'ясувати, коли відбулося переймання мовного знака, а відтак – відбулися такі зміни. Ставлячи за мету опис лексикону визначеного часового проміжку, необхідно з'ясувати, чи поява мовного знака відбулася в досліджуваний період, чи передувала йому або сталася пізніше. Хронологізація запозичень забезпечує досягнення вичерпної й об'єктивної характеристики динаміки мовних одиниць у часі, а також пов'язаних із ними явищ позамовної дійсності – елементів матеріальної й духовної культури. Поділяємо думку Ю. С. Сорокіна про те, що „визначення моменту „народження" слова, тобто появи й укорінення його в мові, взагалі часто викликає труднощі. Але особливо ускладнена хронологічна прив'язка саме запозичених слів. Запозичене слово є готовий лексичний матеріал, який може бути взятий із однієї мови в іншу в різний час" [839, с. 59–60]. Для цього необхідно віднайти параметри, за якими можна оцінити мовну одиницю як таку, що з'явилася саме в досліджуваний період. Зауважимо, що в багатьох випадках ця оцінка має релятивний характер, тому варто зазначити, на чому ґрунтуються припущення щодо часу постання в мові запозичення.

І. О. Бодуен де Куртене підкреслював, що в мовознавстві ще … більше, ніж в історії, необхідно дотримуватися вимог географії і хронології [82, с. 387]. На актуальності висвітлення часового чинника в процесі дослідження запозичень наголошувало багато лінгвістів, зокрема В. В. Виноградов [132, с. 104], Ф. Славський [1115, с. 70], В. І. Литкін [528, с. 242], С. Кохман [1074, с. 34], Я. Сятковський [1111, с. 561], Л. П. Гарбуль [163, с. 36] та ін., нерідко підкреслюючи складність чи й неможливість розв'язання цієї проблеми: „Для вивчення історії навіть окремих слів необхідно відтворити повністю контексти вживання цих слів у різні періоди історії

мови, а також різні види їх зв'язків і відношень з іншими лексичними рядами. А це – мета практично нездійсненна” [133, с. 6]. З'ясування часу першої фіксації запозичень у мові-реципієнті залишається актуальним, оскільки відкриває перспективу різноманітних інтерпретацій як системи мови-реципієнта, так і умов, особливостей міжмовної взаємодії.

Часто відомим є момент першої фіксації мовного факту за писемними пам'ятками, що дає підстави для припущення, що саме до цього періоду може належати переймання досліджуваного знака. Тому необхідно перевірити фіксацію досліджуваної мовної одиниці в давніших пам'ятках. Наявність ретроспективи стосовно досліджуваного часового проміжку XVI–XVII ст. є однією з визначальних засад вивчення мовних одиниць у визначеному окремому часовому діапазоні.

Принципове значення – як дослідницький прийом – має умовне ототожнення часу першої фіксації й часу запозичування, хоча відомо, що в переважній більшості випадків, особливо за умови усномовної взаємодії, між часом входження мовного елемента в мову-реципієнт і його писемною фіксацією може лежати часова відстань різної величини.

Аналіз лексики писемних пам'яток XVI–XVII ст. дозволив окреслити групу запозичень, для яких вдається умовно визначити лише століття першої фіксації лексеми в пам'ятках; при цьому хронологізація здійснюється релятивно, за сукупністю додаткових ознак. Зокрема, за даними писемних пам'яток, значна кількість запозичень проникла в українську мову в XVI ст., напр.: *инкедливъ*, *кедвезовати*, *банoвань*, *омилити*, *бетегъ*, *биндасъ*, *годножъ*, *клецокъ*, *басаликъ*, *фиалковый*, *веты*, *изюм*, *муштарда*, *паштет*, *цыкляръ*, *рекгалиста*, *выдавца*, *зедликъ*, *ищаловати*, *ковдошъ*, *абордаж*, *бурундук*, *тратва*, *жаґелъ*, *ищаловати*, *каюкъ*, *коронатъ*, *лотъ*, *морговати* та ін. (докладніше див.: Додаток І.).

Чимало запозичень із пам'яток XVI ст. постають у складі дериваційних гнізд, кожен елемент яких має свій час першого представлення, напр.: *зневажати* (*зневажити* 1597–1599 рр., *зневаження* 1620 р., *зневага*, *зневажца* 1621 р., *изневага* 1642 р., *зневажачъ* 1648 р.; [серед лексем певного дериваційного гнізда подається першою та, яка в пам'ятках засвідчена раніше, усі інші – за поступовістю фіксацій]),

блюзнѣръ (*блюзненє* II пол. XVI ст., *блюзнити* 1585 р., *блюзнѣрско* 1588 р., *блюзнѣрский* 1595 р., *блюзнѣрство*, *блюзнѣрца* 1596 р., *блюзнивый* поч. XVII ст., *блюзнитися* 1621 р.), *кламъ* (*кламца* 1509–1633 рр., *кламати* 1581 р., *кламливый* 1595 р., *кламство, кламанѧ, кламный* 1598–1599 рр., *кламливе* 1621 р.), *гамѣшно* (*гамѣство* XVII ст.), *оздоба* (*оздобность* 1610 р., *оздобный* 1621 р., *оздобне* 1656 р.), *каштановый* (*каштановатый* 1609 р.), *карбунклъ* (*карбункулюсъ* 1627 р., *карбункулъ* 1656 р.), *лактука* (*лактуковъ* XVI ст.), *микдалъ* (*мигдальскыи* XVI ст., *мидалевий* 1607 р.), *лементѣйка* (*ляментъ* 1656 р.), *валтовати* (*валтоватися* XVI ст.), *котва* (*котвица* XVI ст.), *кельтовати* (*изъкелтовати* XVI ст.), *чал* (*чалка, чалити* XVI ст.), *чебанъ* тощо.

Таку ж ситуацію спостерігаємо і за пам'ятками XVII ст.: *зваленьє, гаталомъ, лярва, опилство, павѣза, райтария, аркан, канчук, курінь, ойстро, комісар, шуствалъ, штампетовый, колтрина, мамзеръ, кабатикъ, кобелъ, куклѧръ, зґляґаный, книшъ, ігнациктовый, родзѣнки, щерба, штыхаръ, тлумачь, форытаръ, ретръ, шаповалъ, рандаръ, выдирца, выналѣзца, ґалѧнцѣкъ, практикаръ, берлин, гемія, дарабъ, валчакъ, галіотъ, галеас, гинъ, мгненя, ортъ, чардак, статура*; *анѣмушъ* (*анѣмушно* 30–40 рр. XVII ст., *анѣмушный* 1678 р.), *земститися* (*земщенє* 1627 р., *земста* 1630 р.), *шляхетность* (*шляхетство* 1659 р.), *сагайдачче* (*сагайдачникъ* XVII ст.), *сердюкъ* (*сердюцкій* XVII ст.), *бурштиновый* (*бурштинъ* 1642 р.), *трунковый* (*трунок* 1656 р.).

Зауважимо, що чимало лексем, відзначених пам'ятками XVI–XVII ст., відомі з давньоукраїнських та староукраїнських пам'яток (XI–XV ст.); в окремих випадках точну часову віднесеність цих пам'яток установити вкрай складно, напр.: у писемних джерелах XI ст. засвідчені запозичення *чеканъ, епеньдитъ, дуксъ, кордъ, дафнія, дафина* (у формі *дафинъ* відзначено у пам'ятці 1637 р.), *лявръ, вертоградаръ, вертоградъ, влодаръ, комисъ, кресъ, драхма, острономѣѩ, галія, галѣя* (X–XI ст.); XII ст. – *галѣѩ, литра, кметъ* (*кметокъ* сер. XVII ст.), *кубара* (945 р., 987 р. за сп. XII ст.), *майстеръ* (*майстриня* 1621 р.), *сахаръ* (60-ті рр. XII ст. за сп. XVI ст.), *астрологъ* (XII ст. за сп. XVII ст.), *дидрагъма* (сп. XII ст.); XIII ст. – *копръ;* XIV ст. – *катартъ* (кін. XIV – поч. XV ст.), *дващи* (*двай* 1619 р.), *редковъ, гайдукъ, жолнѣръ,*

жолнѣрско, *булатний* (80-ті рр. XIV ст.), *чамбулъ*, *достатечный*, *карчмаръ*, *рота*, *архитектонъ* (54 р. за сп. XIV ст. „І Посланіе ап. Павла къ Коринѳянамъ"); XV ст. – *оправца*, *сукня*, *центнаръ* (*цетнаръ*) кін. XV ст.), *квалтовная вина*. Отже, для цих слів ми можемо вказати лише століття, від якого вони функціонують у писемній мові. Однак це не означає, що аналізовані запозичення не могли використовуватися в мовленні раніше.

В окремих випадках вдається встановити „*точний*" час запозичування лексеми (а саме – час початку писемної її фіксації), вказівкою якого є рік, зазначений у писемному джерелі, або рік написання пам'ятки, хоча лексема могла існувати в мові й раніше. Так, до „термінів княжої доби" О. Горбач відносить лексему *кубара* 'довге судно', запозичену „нашими предками від візантійців" (< гр. kumbara 'галера') [200, с. 8; пор.: це слово „было въ ходу въ Византіи уже во время Льва Мудрого" [Срезн. I, 1356]], яка засвідчена в „Хроніці Георгія Амартола" XI ст. (за сп. XIII–XIV ст.): „не требовати ѥмоу многа брашьна, абыѥ коубары зажьже, въ нихъ же брашно воѥмъ вожахоу" та під 988 р. згадана в „Лаврентіївскому літописі" (під р. 1305 за сп. 1377 р.): „ѡна же сѣдъши в кубару. цѣловавши оужики своꙗ. съ плачемъ поиде чресъ море" [СДЯ 4, 325]. Чи не єдиною засвідченою в княжий період лексемою на позначення м'ясної страви була, як стверджує В. В. Німчук, тюрк. *колбаса* [631, с. 35]; цю назву відбито в „Книге г҃лемыꙗ Кърмчиꙗ, рекъше Правило законоу, Грецькымь ꙗзыкомъ Номоканонъ" (за сп. 1280 р.): „Нѣции оубо кръвь коѥго любо животьнаго хытростью некакою стварꙗють снѣдьно, ѥже глаголють колбасы" [Срезн. 1, 1249]. Вказівка на час запозичення цінна тим, що функціонування позначеної реалії ще тривалий час у східних слов'ян-християн мало ознаки табу, про що свідчить „Стоглавъ" 1551 р.: „Правило возбраняетъ всѣмъ православнымъ христіаномъ удавленины и крови ясти, сирѣчь колбасы" [Срезн. 1, 1249]). Лексема *ковбаса* (> *ковбаска*) набула поширення в писемних різножанрових пам'ятках пізнішого періоду: „полоть мꙗса, а колбас д҃і, үтичу вꙗлого ѡсмъ, а сало ѡдно" 1553 р. [ALSS VI, 13], „ко(л)баса … ятръ натканы(й)", „ко(л)бака" 1642 р. [ЛС, 194, 244], „Коли б тоєй ковбаси доволѣ скоштовав, то б вам „Христос вродився" весело заспѣвав" (Петро Попович-Гученський „Вѣрши нищенскиє, утѣшниє") сер. XVII ст.

[УП, 331]; засвідчені також антропоніми: „Иванюта Ко(в)ба(с)ка” 1649 р. [РЗВ, 134 зв.] та „Василове Колъбасе” 1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 424–425].

Для низки запозичень можна вказати рік першої писемної фіксації в мові-реципієнті за встановленим роком створення пам’ятки. Це дає підстави стверджувати, що з часу першої писемної фіксації ці запозичення функціонували в мові (безперервно чи лакунарно). Зокрема, ще в пам’ятках княжої доби зафіксовано запозичення: 1056–1057 рр.: *индиктъ, кораблъ* (*кораблецъ* 1119 р., *корабь* 1430 р.), *цата, талантъ, сандалиѩ, сапогъ, сикеръ*; 1073 р.: *ахатисъ, боты* (*ботки* 1578 р., *полуботки* 1582 р.), *катъ, капуста, фюникъ*; *кондакъ* 1097 р. *артѹсъ* 1121 р.; *берковесокъ* 1136 р.; *газофилакїя* 1144 р.; *кадъ* 1141–1180 рр.; *ватага* 1190 р.; *галеѩ* 1204 р.; *цеберъ* 1289 р. (*цебра* 1655 р.); *ватамманъ* 1294 р.

Значно більшу кількість слів збережено в пам’ятках різних жанрів XIV–XV ст., зокрема такі лексеми: з 1322 р.: *ґрунт* (*грунтаръ* 1592 р.), *дидаскалия, миля*; 1327–1328 рр.: *шолкъ* (*шовковый* 1563 р.), *шапка*; 1347 р.: *катарха* (*катарга* 1539–1542 рр., *каторга* 1622 р., *катерга* 1630 р.), *вердунокъ*; 1359 р.: *карчма, коръчмитъ*; 1375 р.: *алтинъ*; 1377 р.: *олѧдь*; 1378 р.: *киверъ, шуба, броунатьный* (*брунатно, брунатность* XVII ст.); 1382 р.: *ктиторъ* (*ктиторство* 1424 р., *ктиторка* 1633 р.); 1383 р.: *фунт*; 1386–1418 рр.: *ланъ*; 1387 р.: *голдовати* (*кголдовати, голдованьє* 1388 р., *олдовати* 1395 р., *голдоватисѧ* 1407 р., *голд* 1433 р., *олд* 1434 р., *голдовникъ* 1436 р., *холдовати, холдъ* 1445 р., *кголдъ* поч. XVII ст., *голдовний* 1611 р.); 1388 р.: *раховати* (*рахунокъ* 1584 р., *рахованье* 1627 р., *порахованье* XVII ст., *пораховатися* XVII ст.), *школа* (*школярей* 1603 р., *шкулка, школка* 1633 р.), *морг, крамныи* (*крамаріа, крамарє* 1435 р., *крамъ* 1460 р., *крамаръ* 1528 р., *крамарский* 1564 р., *крамарчикъ* 1599 р., *крамарка* 1605 р.), *бєзпєчнѣшии* (*безпечне* 1499 р.), *шелягъ*; 1389 р.: *шинковати* (*шинкованьє* 1507 р., *шинкъ* 1525 р., *шинокъ* 1534 р., *шинкарка* кін. XVI ст., *шинкаръ* 1656 р.), *гендель* (*гандлевати* 1559 р., *гандлювникъ* 1627 р.), *дорочный* (*дорочне* 1618 р.), *пляцъ*; 1392 р.: *жупан* (*жупица* 1546 р.); 1396 р.: *безмѣнъ*; 1399 р.: *омєшкати* (*неомѣшкале* 1621 р., *омѣшкане* 1646 р.), *кухмистръ* (*кухмистровичъ* 1552 р.); 1408 р.: *кантаръ, камка*; 1413 р.: *теды*; 1414 р.: *шляхетный*; 1415 р.: *подканцлерій* (*канцлеръ* 1436 р., *вицеканцлерий* 1581 р.); 1423 р.:

хартофилакъ; 1424 р.: *подскрабій* (*подскарбиная* 1655 р.), *тлустый* (*тлустость* 1621 р.); 1427 р.: *киръ* (*кировый* 1625 р.); 1433 р.: *дяковати, жолдъ, хоружій*; 1434 р. *завше* (*завшебытный, завшебытне, завшебытностъ* 1619 р.); 1435 р.: *длужникъ* (*длугъ, длужитися* 1619 р., *длужекъ* 1634 р., *длужный* XVII ст.); 1436 р.: *жадливость* (*жадливый* 1566 р., *жадливе* 1670 р.); 1438 р.: *опатрене, опатровати* (*опатрне, опатритель* XVII ст., *опатрити* 1646 р., *опатрный* 1656 р.); 1441 р.: *капланъ* (*капланский* 1490 р., *капелянъ* 1541 р., *капланный* 1566 р., *капланство* 1597 р., *капланецъ* поч. XVII ст.); 1443 р.: *дигнитаръ, валка* (*валчити* 1468 р.); 1444 р.: *дякло* (*подяколный* 1499 р., *дяколный* 1556 р., *дѧкєлноє* 1567 р.); 1445 р.: *чоботъ* (*чоботаръ* 1552 р.); 1446 р.: *боуздоуганъ* (*бъздыгъ* 1448 р.); 1447 р.: *зычити* (*зычливый* 1531 р., *зычливость* 1562 р., *зыченьє* 1563 р., *зычливе* 1573–1579 рр.); 1448 р.: *мистръ*; 1449 р.: *куфтеръ, малмазия*; 1452 р.: *статочныи* (*статочно* 1455 р.); 1456 р.: *инбир, фоурманскии* (*фурманъ* 1526 р., *форман* 1563 р.), *броваръ* (*броварный* 1512 р., *броварноє* 1580 р., *броварщизна* 1607 р., *броварникъ* 1649 р.); 1459 р.: *коштъ*; 1460 р.: *шафран*; 1462 р.: *доткненьє, цнота*; 1465 р.: *поемщизна, поемщина*; 1466 р.: *сагайдак* (*сайдак*), *харчъ, мошкатъ*; 1468 р.: *хвиля* (*филя*), *учтивый*; 1470 р.: *портъ* (*портовый* 1601 р.); 1471 р.: *єсачъникъ, єсачныи* (*єсакъ* 1484 р., *есочникъ* 1536 р.), *корманъ*; 1479 р.: *шата*; 1489 р.: *запасникъ*; 1493 р.: *вдячность*; 1494 р.: *гарусовый* (*гарусъ* 1666 р.), *францимеръ, бляха* (*бляховый* 1566 р., *бляшка* 1600 р., *бляшаный* 1630 р., *бляховникъ* 1637 р., *бляхаръ* 1650 р., *бляхнѣръ* 1682–1775 рр.); 1495 р.: *уцтивость*; 1496 р.: *сурба, бламъ, шабля* (*шабелникъ* кін. XVII–поч. XVIII ст.); 1497–1499 рр.: *галеръ, блаватъ, плюдры, микдалъ, лекгуминъ, огурокъ* (*угорокъ* 1571 р., *угорковый* 1607 р.), *цибуля, байдак, тахъръ* (*тахер* 1565 р.), *шляхетне, тафта, драпежити* (*драпѣзство* 1503 р., *драпѣжити* 1505 р., *драпѣжца* 1556–1561 рр., *драпѣжникъ* 1592 р., *драпѣжный* 1597 р., *драпѣжливый* 1618 р., *драпѣженый* 1637 р., *драпѣжъ* кін. XVII ст.).

Зауважимо, що проблема неперервного вживання слова в мовленні і використання в писемних джерелах, тобто проблема неперервної присутності слова в мові, у багатьох випадках лишається недоведеною. На думку В. В. Виноградова, не завжди неперервність історії слова полягає в послідовному переході його від

одного покоління до іншого: слово може зберігатися в різних діалектах, може існувати „законсервовано” в пам’ятках писемності, а згодом відродитися в мовній практиці соціуму [133, с. 22]. Вивчення неперервності розвитку значення слова ускладнюється тією обставиною, що для хронологічно віддаленого періоду дослідникові складно визначити активний словник, його обсяг та особливості стилістичного функціонування, зміну соціального статусу слів. Крім того, перерва у вживанні слова ще не виключає його пасивного існування – сприймання і розуміння за пам’ятками писемності [133, с. 23]. У цьому випадку писемні тексти виконують роль своєрідних „консерваторів” семантики, що допомагає збагнути специфіку розвитку значення запозичення в конкретному часовому проміжку, проаналізувати його зв’язки з іншими запозиченими та питомими лексемами, з’ясувати його роль у розвитку лексичної системи сучасної української мови або ж причини його зникнення тощо. Поділяємо думку В. М. Русанівського, що „розкриття внутрішньої структури слова, системної організації його значень дає змогу виявити ті закономірності, які лежать в основі розгортання лексичної семантики на кожному етапі розвитку мови” [757, с. 27]. Зауважимо, що період неперервності писемного використання запозичень зумовлений у кожному конкретному випадку низкою мовних і позамовних чинників: *буда* (1175 р. – поч. XVII ст.), *газофилакїя* (1144 р. – 1621 р.), *ветовати* (XI ст. – 1621 р.), *катартъ, голдовати* (XIV ст. – XVII ст.), *валка* (1347 р. – 1599 р.), *жолнѣръ* (1389 р. – 1656 р.), *шелюгъ* (1388 р. – поч. XVII ст.) і т. д. Отже, неперервність історичного існування слова, на думку В. В. Виноградова, необхідно розуміти не лише як активне вживання відповідного слова в різних історично змінюваних системах мови, а і як перебування його, іноді упродовж століть, в архівному фонді даної мови, в якому зберігаються не всі слова, а лише ті, що позначають суттєві або характерні явища національного минулого [133, с. 23].

Вивчаючи запозичення з огляду на час їх проникнення, звертаємо увагу на лакуни у відбитті окремих мовних елементів у пам’ятках української мови, зокрема: *шлемъ* 1097 р. [Срезн. 3, 1597] – 1627 р. [ЛБ, 158]; *живописецъ* 1097 р. [Срезн. 1, 866] – 1599 р. [ІСУМ 9, 152]; *икономъ* 1100 р. [Срезн. 1, 1087] – *економъ* поч. XVII ст. [ІСУМ 9, 38]; *уксусъ* 1136 р. [Срезн. 3, 1193] – *уксус* 1664 р. [477, с. 89]; *мынцаръ*

1388 р. [Срезн. 2, 216; ССУМ 1, 625] – 1500 р. [МСТ 1, 442]; *кгвалтомъ* 1388 р. [Срезн. 1, 271] – 1512 р. [ІСУМ 7, 130]; *окрутне* 1388 р. [Срезн. 2, 651; ССУМ 2, 80] – 1656 р. [МСТ 2, 40]; *чета* 1499 р. [Срезн. 3, 1503] – *чата* 1633 р. [МСТ 2, 476]; *барханъ* 1392 р. [Срезн. 1, 43] – 1564 р. [ІСУМ 2, 24]; *гайдукъ* XIV ст. [Срезн. 1, 508] – 1582 р. [ІСУМ 6, 182] і т. д. (докладніше див.: Додаток І. Лексикогафічне відтворення часу запозичень). Така лакунарність могла бути зумовлена маловживаністю запозичень у хронологічно віддалений період, що спричинило їх тривале невідтворення в пам'ятках і відродження (можливо, повторне запозичення) пізніше, зокрема в досліджуваний період. Однак такі лакуни не свідчать про цілковите зникнення лексеми в мові-реципієнті, оскільки необхідно враховувати „міграційний" характер запозичень: „коли слово розглядається як об'єктивна річ, як культурно-історичний факт, то враховуються не лише подорожування слова діалектами, його переміщення із одного соціального кола в інше, але і перехід слова від музейного буття серед пам'яток писемності в живе життя" [133, с. 21].

Аналіз писемних пам'яток XVI–XVII ст. дозволив окреслити значний пласт запозиченої лексики, яка мала суттєвий вплив на подальшу динаміку українського лексикону. Це лексеми, які не засвідчені пам'ятками попередніх періодів і час фіксації яких у пам'ятках XVI–XVII ст. точно встановлено. Однак при цьому необхідно чітко розмежовувати поняття *час першої фіксації в пам'яті* і *час запозичування*. Ми підтримуємо позицію Ю. С. Сорокіна, згідно з якою „час першого вживання запозиченого слова окремими авторами і зі спеціальною метою ще не є достатньою ознакою входження слова у мову, у його лексичну систему. Також не служить достатньою вказівкою на час істинного запозичення слова і його фіксація в спеціальних довідникових виданнях …" [839, с. 62]. Тому дату першого відбиття запозичення в українськомовних писемних пам'ятках ми не вважаємо датою запозичення, оскільки ця лексема могла існувати в українській усноро змовній мові задовго до часу першої писемної фіксації, установленої на момент дослідження. Однак засвідчення запозичення в писемних пам'ятках саме з відповідного моменту дає для історика мови матеріал для роздумів і подальших пошуків: чому саме в цей час запозичення знайшло письмове підтвердження свого функціонування в мові, що

стало причиною, як вплинули мови-посередники на пришвидшення процесу відтворення запозичення в мові-реципієнті, як вплинула його поява на питомі лексеми і чи були питомі й запозичені відповідники, чи не виникла при цьому семантична дублетність, яку нішу в системі мови-реципієнта зайняло це запозичення і т. д. Тому час відтворення запозичення в пам'ятці – це не німа дата, а відправна точка для лінгвіста в процесі відтворення об'єктивної картини динаміки лексичної системи мови. Зокрема, за пам'ятками встановлено таку послідовність входження в українську мову запозичень:

з **1500 р.** у мові-реципієнті зафіксовано: *панчоха, шкут, фолварокъ* (пізніше зафіксовано *фольварцекъ* 1591 р.), *доилида, ванчосъ, ванчесъ*;

1501 р.: *безпечность* (*безпечно* 1544 р., *безпеченство* 1551 р.), *єрмакъ, єдвабный* (*єдвабя* 1566 р., *єдвабъ* 1567 р., *єдвабовый* 1571 р., *єдвабниця* 1583 р.);

1503 р.: *колпакъ* (*колпачокъ* 1572 р.), *воршин* (*аршинъ* 1567 р.), *коштовне* (*коштовати* 1539 р., *коштовный* 1552 р., *коштовней* 1619 р., *коштовностъ* 1627 р.);

1505 р.: *вонтпити* (*вонтпенє* 1510 р., *вонтъпливость* 1557–1558 рр., *вонтливый* 1569 р., *вонтпливший* 1582 р., *вонтпленье* 1596 р., *вотпливо* 1622 р., *вонтпливе* 1625 р., *звонтпити* 1569 р., *звонтплєний* 1627 р.);

1506–1507 рр.: *китайка, сигнетный* (*сигнетъ* 1539 р.), *кушнѣръ* (*кушнѣръчикъ* 1649 р.), *вѣкуистый* (*векуисте* 1570 р., *вѣкуистѣ* 1573 р.);

1509 р.: *звазнитися* (*звазнєнє* 1541 р., *взвазненъє* 1542 р.), *звитяжство* (*звитяжати* 1592 р., *звитяжца* 1596 р., *незвитяжоный* 1597–1599 рр., *звитяжити* XVI ст., *звитяженє* сер. XVI ст., *звитяжистый* 1627 р., *звитязца, перевѣтяжити* 1656 р.), *барта, гречка, збойца, кройника* (*кроника* поч. XVII ст., *кройникаръ* 1582 р.);

1511 р.: *валечный* (*валечникъ* 1607 р., *валечне, валечница* 1627 р.);

1522–1523 рр.: *клейнотъ, зелжити* (*зелжене, зелживость* 1564 р., *зелживый* 1616 р.);

1526 р.: *мордовати* (*мордерство* 1563 р., *мордованє* 1573 р., *мордъ* 1597–1599 рр., *мордєрца* 1616 р., *мордерско* 1631 р., *змордовати* 1501 р., *змордованє* 1567 р., *змордований* 1601 р.), *кабатъ*;

1527–1529 рр.: *цнотливе* (*цнотливый* 1621 р.), *драбъ* (*драбский, драбоваѧ* 1552 р.), *лотръ* (*лотровски* 1564 р., *лотровство* 1573–1579 рр., *лотрыкъ* кін. XVII – поч. XVIII ст.), *гаковница* (*гаковничный* 1552 р.), *табинъ, табиновый, боханъ* (*бохоначокъ* поч. XVII ст., *бохенокъ* 1676 р., *боханецъ* 1699 р.);

1531–1532 рр.: *выпосажити* (*выпосажоный* 1581 р., *выпосаженье* 1598–1599 рр.), *ластъ, ланцугъ, колтрышокъ* (*колтрышъ* 1563 р., *колтрышовый* 1539 р., *колтрышский* 1542 р.);

1538 р.: *ґвалтовнє* (*ґвалтовникъ* 1544 р., *ґвалтовати, ґвалтованьє* 1566 р., *ґвалтити* 1596 р., *ґвалтовно* 1602 р., *ґвалтовность* поч. XVII ст., *зґвалтити* 1565 р., *згвалтовати* 1567 р., *зґвалченє* 1585 р.), *збытний* (*збытнє* 1598–1599 рр., *збытечный* 1607 р.), *валкость, шикъ* (*шиковати, ушиковати* 1656 р., *вшиковати, розшиковати* XVII ст.), *бунтъ, совито* (*совитостъ* 1657–1674 рр.);

1539–1540 рр.: *заводца, кестень, кистень*;

1542–1544 рр.: *окрутный* (*окрутенство* 1597–1599 рр., *окрутница, окрутникъ, окрутность* 1656 р.), *залецатисѧ* (*залецити* 1560 р., *залецати* 1572 р., *залеценє* 1596 р., *залецанє* 1598 р.), *бечка, заторъжька* (*заторгненє* 1565 р., *заторгнутися* 1583 р.);

1545 р.: *пописъ, наспизоване, наспизовывати, селедецъ, вантухъ, дисєйший, стацея, бросквина* (*броскваа* 1642 р., *бросквинный* 1650 р.);

1546–1547 рр.: *кнафель* (*кнахвель* 1567 р., *кнафликъ* 1579 р.), *бехтеръ, сермяга* (*сермѧжьныи* 1551 р.);

1550–1551 рр.: *саянъ, червоный, гарцовникъ* (*герциръ, гарцованє* 1596 р., *гаръцовати* 1599 р., *гарцъ* XVI ст.), *барва, клуня, бѣлецъ* (*белець* 1552 р.);

1552 р.: *аркабузъ, варта* (*вартовати* 1597–1599 рр.), *ґротокъ* (*ґротъ* 1566 р.), *курокъ, жолнѣрский* (*жолнѣрство* XVI ст., *жолнѣровая* 1612 р.), *гебель, гвоздика* (*гвоздиковий* 1572 р.), *балверъ, зеґаръ, зеґармистровъ* (*зеґарковый* 1596 р., *зеґаровый* XVI ст., *зеґарокъ* 1632 р.), *кухаръ* (*кухта* 1582 р.), *барило* (*барилце* 1565 р.,

полбарила 1566 р., *барилко* 1577 р.), *лацно, лацнейший* (*лацне* 1569 р., *лацный* 1596 р., *лацво* кін. XVI ст., *лацность* 1607 р.), *лаштъ, кгонтъ* (*ґонтовый* 1590 р.), *зашанцованьє* (*шанецъ* XVII ст.), *куля*;

1553–1555 рр.: *малдрикъ, атласъ* (*атласовый* 1555 р.), *алтабасъ* (*алтабасовый* 1558 р.), *оксамитъ* (*ѡксамитный* 1573 р.), *маца, полмаца, дрыґавка*;

1556–1561 рр.: *достатечне* (*достатечность* 1598–1599 рр.), *троска* (*троскатися* XVII ст., *троскливый* 1621 р.), *шафовати* (*шафунокъ* 1589 р., *шафаръ* кін. XVI ст., *шафоване* 1621 р.), *гафтка, шановати* (*пошановане* 1621 р., *ушановане* 1646 р., *пошановати* 1659 р., *шайность* XVII ст.), *рантухъ, рижъ* (*рыжовый* 1572 р.), *сардакъ* (*сирдачина* I пол. XVII ст.), *пицовникъ, делия, газука, грабаръ, гибатисѧ*;

1562 р.: *ручница* (*ручничый* 1576 р.), *блакитний, шопа* (*шопка* 1656 р.);

1563 р.: *таляръ, гермекь, ротмистръ, кабакъ, фаса* (*фаска*), *шацунокъ* (*ошецованьє* XV ст., *ошацовати* 1507 р., *шацоване* 1656 р., *шацовати* 1657–1674 рр.);

1564 р.: *опанча, лиштва, церографъ*;

1565 р.: *зґелкъ* (*ґолкъ* 1596 р.), *безецный, безецникъ* (*безецность* 1596 р., *безецнити* 1621 р.), *зацность* (*зацнѣйший* 1587 р., *зацне* поч. XVII ст., *зацно* 1636 р.), *збройный* (*незбройный, узброяти* 1621 р., *узброятися* XVII ст.), *камонаръ, мысливецъ*;

1566 р.: *кнути* (*кновати* 1593 р., *кноватисѧ* 1598–1599 рр., *кнованє* 1642 р.), *биретъ, бенкартъ, доткливый* (*доткненьєсѧ* 1615 р., *дотккливость* 1629 р., *дотккливе* XVII ст.), *варунокъ, карадомида, гуфь* (*гуфецъ* 1596 р.), *чамарокъ* (*чамара* 1625 р.), *мушкатєла* (*мушкателъ* 1569 р., *мушкатєлка* сер. XVII ст.), *гартаръ, гафтарка* (*гафтарский* 1593 р.), *жебрати* (*жебранина* 1597–1599 рр., *жебракъ* 1598 р.), *колегіум, надза*;

1567 р.: *кончеръ, кобенякъ, дропятый*;

1568 р.: *безь, чемлѣтъ* (*гамлѣтъ* 1637 р., *камлетъ* 1649 р.), *кенъдакъ, мухоиръ* (*мухаєровый* 1627 р., *мухояровый* 1563 р.), *кармазинъ* (*кармазиновый* 1627 р.), *замша* (*замшовый* 1583 р., *замшникъ* 1627 р.), *кейсякъ, куфа*;

1569 р.: *гойный* (*гойность* 1582 р., *гойне* 1609 р., *гойнѣйший* 1616 р., *гойновати* 1625 р., *гойнѣй* 1627 р.), *тузинъ, тузня, штука*;

1570–1571 рр.: *мынца, конвисаръ, велбити* (*велбене, велбенье* 1619 р., *увелбити* 1621 р., *увельбеный* 1659 р.), *злученє, никчемный* (*никчемность* 1656 р.), *браселикъ, завиядло, пестернак* (*пастырнаковый* 1584 р.), *левизоръ, папѣрникъ* (*папѣръ* 1621 р., *папѣровый* XVII ст., *папѣрня* кін. XVII – поч. XVIII ст.);

1573–1576 р.: *калѧсъ, змышляти* (*змышлѧньє, змышлѧчъ* 1627 р.), *карета* (*каретка* 1649 р.);

1577 р.: *дворство* (*дворне* поч. XVII ст., *дворность* 1627 р., *дворовати* 1646 р.), *ѡхандожнє* (*охендожство* 1656 р.), *захцыкъ, будникъ*;

1578–1581 рр.: *друкаръ, банъ, кгарнъцовый, кгарцовый* (*кгарнецъ* 1596 р., *ґарнецъ* 1678 р.), *баґазия* (*баґазиевый* 1583 р.), *дукля, гапликъ* (*гапла* 1612–1699 рр.), *камховый, вытрикушъ, вшетечне* (*вшетечница* 1591 р., *вшетечникъ, вшетеченство* 1596 р., *вшетечный* 1598 р.), *фартухъ, карвашъ, теразъ* (*теразнѣйшiй* 1646 р.);

1582 р.: *зневѣстѣти* (*зневѣстѣлый* 1627 р.), *дигнитарство, гармата водная, каразиевый* (*каразия* 1583 р., *каразь* 1599 р.), *каптанъ, кнебель* (*кныбликъ* 1578 р.), *ѡвоцный* (*овоцъ* 1626 р.), *лимоньныи* (*лимонновiй* 1607 р., *лимонïѧ* 1642 р.), *ографъ, еографъ, драбантъ, кгаляра, жеґлєвати, криговый* (*крикга* 1635 р.);

1583 р.: *бардабушка, галжбантъ, цвилиховая* (*цвѣлихъ* 1638–1657 рр.), *абъшлѧгъ, дупля, ґатунокъ, кгамаинъ, ґерлица, капелюш* (*капалюш* 1612 р.), *крумълисъ, капци* (*капти* 1595 р.), *шмальцований, ліхтан, авшусь*;

1584–1585 рр.: *згоршенє* (*згоршитель* 1619 р., *згоршителный* 1646 р.), *мусатъ, фаилю(н)дишъ, макгерка, шарый, баришъ* (*Barysznikom* 1490 р., *барішнікъ* I пол. XVII ст.);

1586 р.: *дидаскалъ, бекеша, плюндрыкъ, гранатовый* (*гранат* 1650 р.);

1587 р.: *венеровати, кварцяный, ялмужникъ* (*ялмужна* 1621 р.);

1588–1596 рр.: *измамити* (*змаменникъ* 1598 р., *змамениє, змамити* 1600–1601 рр.), *брыль*;

1589 р.: *чуга, пижмо, газучка*;

1591 р.: *взгарда* (*взгаржоный* 1598 р., *взгаржати* 1599 р.), *дуда* (*дудка* 1636 р.), *спудей, арiѳметикъ* (*аритметикъ* 1665 р.);

1592–1595 рр.: *кредит* (*кредиторъ* 1616 р., *кредиторка* 1623 р.), *зъєдночене, кантаръ, бачмакги* (*бачмаги* 1596 р., *бачмаки* 1599 р., *бачмажникъ* 1596 р.);

1596 р.: *зафрасованє* (*зафрасоватися* XVI ст., *зафрасовати* II пол. XVI ст., *зафрасований* 1637 р.), *звадца, карчмарство* (*карчемный* поч. XVII ст.), *афектъ* (*афектация* 1607 р., *афектовати* 1628 р.), *варцабы* (*варцабница* 1642 р.), *шликъ, фацеликъ, шифтухъ* (*шиптуховый* II пол. XVII ст., *шиптухъ* 1682–1775 рр.), *ґрубринъ, выгафтованый* (*гафтованє* поч. XVII ст.), *пантофлѣ, алякантъ, гарбуз, лакота* (*лакотка* 1627 р., *лакотникъ* XVII ст.), *мирта, балвирчикъ, доматуръ, драбантовати, ґелета*;

1597–1599 рр.: *карбач, фрасовати* (*фрасоватися* 1599–1637 рр., *фрасунок* 1621 р., *фрасовливый* 1624 р., *фрасонливый* 1656 р.), *нешпоръ, ошуковати* (*ошуканє* 1621 р., *ошукачъ* XVII ст.), *здорожный* (*здорожность* 1621 р.), *вшехмоцность* (*вшехмоцный* 1607 р., *вшехмоцне* 1619 р.), *отуха, пуйналъ, сидло, форитовати* (*форитоване, -нье* 1621 р.), *стражница, шпикгирство* (*шпикгоуючи* 1616 р., *шпиговати* 1656 р., *шпикгъ* XVII ст.), *келепа, канавацовый* (*канаваца* 1598 р.), *машталѣръ, бурда, неотволочне, обойга, горливость* (*горливе* 1628 р., *горливецъ* XVII ст.), *катовати доразливе, вынеслость, вылужати, дарда, директоръ, натарте, манътыка, бруки, дракгаръ, кобза, семiнарiй, сурмачъ* (*сурмити* кiн. XVII – поч. XVIII ст.), *ощепъ, аппаратъ, звалченє* (*звалчити* 1574 р., *звалчовати* 1596 р.), *манеля, марципанъ* (*марципанникъ* 1642 р.), *гарабурда, гарбаръ* (*гарбарчикъ* 1622 р.), *килкусетъ, фалширъ* (*фалшеръ* 1655 р.);

1600–1606 рр.: *килкунасту, длуго, вреґъ, алдомашъ, ишпанъ, болтъ, заводъ, єдностайный* (*єдностайность* 1627 р.), *ґвардия, бурка, гартъ, инструктаръ, гайдуцкий, гайдуцтво* (*гайдучка* 1635 р.), *шнур*;

1607 р.: *вархолникъ* (*вархолъ* 1641 р.), *индеракъ, ґрышпанъ* (*кгришпанъ* 1618 р., *ґришпановый* 1649 р.), *цинамонъ, выкотца, мѣнюта, доломан*;

1608–1609 рр.: *євхаристїя*, *рейментъ* (*рейментарство* 1656 р., *рейментарскій* кін. XVII – поч. XVIII ст.), *коляса*, *мушкетъ* (*мушкетовъница* 1618 р.), *гоноръ*, *гамалия*, *ферезыя*, *ферезыйка*, *кабак*, *педагог*, *мус*;

1612–1620 рр.: *пулгакъ*, *тимець*, *каштъ*, *конфедератъ*, *обфитовати* (*обфитый*, *обфитованье* 1621 р., *обфитостъ* 1633 р., *обфите* 1646 р.), *злитовати* (*злитованє* / *-сѧ* 1627 р. / 1625 р.), *експедиция*, *модеровати*, *басарунокъ*, *домешчатисѧ*, *достарчене*, *гипокрызыя* (*гипокритський* 1646 р.), *гелмъ*, *вацокъ*, *штурмуючи* (*штурмъ*, *штурмовати* 1621 р.), *риштунокъ*, *жонца*, *жарливость*, *папуці* (*папуцъ* 1646 р.), *саломаха*, *лекція*, *збожный* (*збожность* 1618 р.), *компанія*, *дзикавый*;

1621 р.: *єдночитисѧ*, *поважный* (*повага* 1633 р.), *преважне* (*преважный* 1656 р.), *выхелзненый*, *прагнене*, *статечность*, *цекавза*, *вытѣчка*, *тулачъ*, *буратикъ* (*буратиковый* 1621 р., *буратовый* 1638 р.), *буркателовый* (*буркателя* 1643 р.), *олива* (*оливный* 1627 р., *оливниця*, *оливковый* 1659 р.), *стырникъ*, *вицерегентъ*, *кормникъ* (*кормчий* 1642 р.), *кортизанъ*, *опричникъ*, *лина*, *барзо* (*найбарзѣй* XVII ст.), *назбытъ*, *одробина*, *обецный* (*обецностъ* 1646 р., *обецне* 1656 р.), *стыръ*, *стырникъ* (*стыровати* 1627 р.), *чворакій* (*чворако* 1656 р.);

1622–1625 рр.: *здеспектованє* (*здеспектовати* 1627 р.), *потычка*, *зеспечоный*, *секлитаръ*, *слюсаръ*, *закалъ*, *гармата*, *цукор* (*цукрованый*, *цукролюбецъ* 1656 р.), *архіфілософъ*, *кухоль*;

1627 р.: *жолудкованьє*, *шабелтасъ*, *запасницкий*, *запасництво*, *зтачати*, *галабартъ* (*галабартникъ* 1637 р.), *корнетиста* (*корнетъ* 1637 р.), *клѧска*, *кирисъ*, *балта*, *валчѣне*, *-нье*, *ширмѣрство*, *моцовникъ*, *моцованіе* (*моцоватися* XVII ст.), *рятовати*, *стенгачка*, *шишак*, *вахлѧръ*, *коралі* (*коралный* 1642 р.), *камазелѧ*, *пунталъ*, *пукель*, *модрый*, *гиацинтъ*, *свекла*, *аквабита*, *аквабитка*, *вендзоный*, *конфекты*, *корїандеръ* (*корыонъ* 1642 р., *корїандровъ* сер. XVII ст.), *пампушокъ*, *цегла* (*цегляный* 1656 р., *цегелня* 1682–1775 рр., *цегельный* XVII ст., *цегельникъ* кін. XVII ст.), *римарь*, *архитипографъ*, *блѣхаръ*, *блѣхарня* (*блѣхарскый* XVII ст.), *ґрундалъ*, *ґбуръ*, *домна*, *їодловый*, *кавалкаторъ*, *кавалокъ*, *окрутовый* (*окрутъ* 1659 р.), *схоластик*, *ширмѣръ*, *ширмовати*, *ширмѣрскій*, *ширмѣрство*;

1628–1632 рр.: *галасъ*, *карабинъ*, *блонѧръ*, *капѣталъ*, *аквавита*, *дрїєръ*, *зевшондъ*, *збествитися* (*збествити* 1637 р.), *дренчити*, *дрентвѣти*, *збюръ*, *базилишокъ*, *євхарістиріон*, *алькермесъ*, *гимнастес*, *длубачъ*;

1633–1641 рр.: *габа* (*габачъ* 1650 р.), *канакъ*, *патронъ*, *егкомїа*, *колѧсъникъ* (*коляска* 1637 р.), *веленъсъ*, *катанка*, *муляръ*, *виоленция*, *дизгонор*, *жолдовати*, *бляхмалъ*, *килефъ*, *тыкгодня*, *павпер*, *валоръ* (*валіоръ* 1693 р.), *алюмн*, *зесромотити*, *квартяное* (військо), *блаватный*;

1642 р.: *єродій*, *шкарпетка*, *салат*, *буракъ*, *цитрина*, *кардимонъ*, *оладки*, *оркишъ*, *пигва*, *ценсоръ*, *важникъ*, *выбадачъ*, *гімназіарх*, *живостъ*, *інспектор*, *магиръ*;

1643–1648 рр.: *драґанъ*, *драґанский* (*драґання* 1649 р.), *допѣро*, *дзюбасъ*, *зконътемновати*, *корнетъ*, *афорізмъ*, *дизунитъ*, *здезоловати*, *павидла*, *колеґіат*, *медіаторъ*, *квота*;

1649 р.: *кардашъ*, *кордикъ*, *кунътушъ*, *кабанъ* (*кабанина* XVI ст.), *гармашъ*, *кучоръ*, *кубракъ*;

1650 р.: *пасъ*, *добошъ*, *повковникъ*, *серпанокъ*, *геблювати*, *жо(л)токгоро(н)ции*, *шмалець*, *маляръ*;

1655 р.: *цех*, *цехмистръ*;

1656 р.: *трыбутъ*, *ґамрацкий*, *гамрацтво*, *плюгавостъ*, *учтиве*, *фалшъ*, *фалшеръ* (*фалширъ* 1597–1599 рр.), *фалшиве*, *утарчка*, *шефелинъ*, *спекуляторъ*, *ґварнизонь*, *салдат*, *дактиль*, *поприкъ*, *помаранча*, *фарба*, *цилюрикъ*, *батъ*, *маштъ* (*машта* 1659 р.), *седморако*, *таншій* (*тане*, *таность* XVII ст.), *цугли*;

1657–1676 рр.: *перенагабане*, *швурка*, *ридванъ*, *экзекция*, *экзакторъ*, *алтинъ*, *бураковий*, *пурпуровый*, *чайка*, *баиберекъ* (*бейберековый* 1717–1734 рр.);

1682–1683 рр.: *фаса*, *снѣцаръ*, *фриштъ*;

1698–1699 рр.: *байбаракъ*, *шпаліеры*.

Огляд запозичень за роками їх експлікації в джерелах уповажнює на висновок про інтенсифікацію переймання в окремі періоди (1552 р., 1566 р., 1596 р., 1597–1599 рр., 1621 р., 1627 р.) та ослаблення цього процесу – в інші періоди (1511 р., 1522–1523 рр., 1539–1540 рр., 1567 р., 1682–1683 рр., 1698–1699 рр.). Таке спостереження

позбавлене конкретної характеристики процесу міжмовної взаємодії, проте засвідчує його нерівність, деяку хаотичність. Водночас показовим є поступове нарощування дериваційних гнізд зі спільною твірною основою – запозиченням: 1501 р. – *безпечность* 'спокій, безтурботність' (1544 р. – *безпечно* 'безпечно', 1551 р. – *безпеченство* 'безпечність, безпека'), *єдвабный* 'шовковий' (1566 р. – *єдвабя* 'шовкова нитка, шовк', 1567 р. – *єдвабъ* 'тс.', 1571 р. – *єдвабовый* 'шовковий', 1583 р. – *єдвабниця* 'шовкова тканина, вироби із шовку'); 1503 р. – *коштовне* 'розкішно, багато, коштовно' (1539 р. – *коштовати* 'мати певну ціну, вартість у грошовому вираженні, коштувати', 1552 р. – *коштовный* '(який має високу вартість, дорого коштує) коштовний', 1619 р. – *коштовней* 'розкішніше, дорожче', 1627 р. – *коштовностъ* 'висока вартість, коштовність'); 1505 р. – *вонтпити* 'мати сумнів, сумніватися' (1510 р. – *вонтпенє* 'сумнів, непевність, вагання', 1557–1558 рр. – *вонтъпливость* 'сумнів, вагання', 1569 р. – *вонтливый* 'сумнівний, непевний', 1582 р. – *вонтпливший* 'невпевненіший', 1596 р. – *вонтпленье* 'сумнів, непевність, вагання', 1622 р. – *вотпливо* 'сумнівно', 1625 р. – *вонтпливе* 'непевно, з сумнівом', 1569 р. – *звонтпити* 'засумніватися, взяти під сумнів', 1627 р. – *звонтплєний* 'зневірений'); 1509 р. – *звитяжство* '(успіх у бою) звитяга' (1592 р. – *звитяжати* 'отримувати верх, перемагати', 1596 р. – *звитяжца* 'звитяжець, переможець', 1597–1599 рр. – *незвитяжоный* 'непереможний', XVI ст. – *звитяжити* 'виграти бій, завдавати поразки, перемогти', 'отримати моральну перевагу, побороти', сер. XVI ст. – *звитяженє* 'звитяга, перемога', 1627 р. – *звитяжистый* 'звитяжний, переможний', 1656 р. – *звитязца* 'звитяжець, переможець', *перевѣтяжити* 'перемогти, подолати'); 1526 р. – *мордовати* 'катувати, мучити, завдавати болю' (1563 р. – *мордерство* 'мучити, катувати', 1573 р. – *мордованє* 'катування, завдавання мук', 1597–1599 рр. – *мордъ* 'вбивство, самогубство', 1616 р. – *мордєрца* 'кат, мучитель', 1631 р. – *мордерско* 'катовано, вимучено', 1501 р. – *змордовати* 'скатувати, побити, змордувати', 1567 р. – *змордованє* 'мука, катування, побиття, мордування', 1601 р. – *змордований* 'скатований, побитий'); 1556–1561 рр. – *шафовати* 'господарювати' (1589 р. – *шафунокъ* 'управління, розпорядження, керування', кін. XVI ст. – *шафаръ* 'економ, ключник, управитель', 1621 р. – *шафоване* 'управління, розпорядження,

керування’), *шановати* ‘шанувати, поважати’ (1621 р. – *пошановане* ‘шана’, 1646 р. – *ушановане* ‘пошана, повага, вшанування’, 1659 р. – *пошановати* ‘вшанувати’, XVII ст. – *шайность* ‘шанування, повага’); 1608–1627 р. – *цегла* ‘будівельний матеріал, цегла’ (1656 р. – *цегляный* ‘цегляний’, 1682–1775 рр. – *цегелня* ‘місце, де виготовляють цеглу’, XVII ст. – *цегельный* ‘цегляний’, кін. XVII ст. – *цегельникъ* ‘той, хто виготовляє цеглу’, 1720 р. – *цекглястій* ‘цегляного кольору’) та ін. Особливий інтерес викликає „інверсований” порядок відтворення писемними пам’ятками елементів дериваційного гнізда – спершу похідний елемент, а значно пізніше – вихідний, що ще раз вказує на релятивність свідчень часу писемного відтворення запозичень.

Вивчення часу запозичення крізь призму презентації в писемних пам’ятках виявило значну кількість лексем, які з часом набували нових значень або ж актуалізували одне із наявних у хронологічно віддалений період значень, що могло бути зумовлене мовними та позамовними чинниками. Історія функціонування таких лексем у мові – це віддзеркалення змін, яких зазнало суспільство в певний період свого поступу. Наприклад: лат. *чиншъ* (*census*) зі значенням ‘оцінка майна римського громадянина, податний перепис майна, ценз, статичний облік, перепис, стан, майновий стан’ через нім. (свн. *zins* ‘податок, данина’) чи пол. (*czynsz* ‘квартирна плата; чинш’) посередництво потрапляє в XV ст. у староукраїнську мову, що було зумовлене входженням у XIV–XVI ст. українських земель до Польської держави і поселенням в Україні польських та німецьких колоністів, для яких стягування чиншу було одним із джерел прибутку. Чиншове право як система правових норм, що регулювали тимчасове або безстрокове спадкове землекористування вільних селян і городян (чиншовиків) за певну грошову або натуральну плату-чинш, виникло у XIII ст. у Західній Європі. З сер. XV ст., з розвитком панщини, кількість вільних селян (чиншовиків) скоротилася. Право знову відродилося й поширилося з кін. XVII ст. і особливо – у XVIII ст., коли до польських магнатів і шляхти потрапило багато земель у Правобережній Україні. Перша фіксація слова *чиншъ* в українських грамотах припадає на 1443 р. зі значенням ‘регулярний податок, який сплачували селяни феодалові за користування

поміщицькими земельними угіддями, чинш' [ССУМ 2, 543]: „А нєнадобѣ оу тоую зємлю никому оуступатисѧ, а ни съ лану чиньшу никому давати" [Розов, 145]; див. також: *цынша, цынъши* 1445–1452 рр. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 4, 13]). У кін. XVI ст. засвідчено дериват *чиншовникъ* 'чиншовник, селянин, який платить поземельний податок' [МСТ 2, 481]: „Чиншовники монастырские" 1591 р. [Пам, III, 31]. У пам'ятках XVII ст. лексема *чинш* часто вживається зі значенням 'оплата за право користування чужою нерухомістю': „Сервіусъ постановилъ брати зъ господаровъ чиншъ" 1656 р. [Рукописный хронограф, 141] (пор.: 1627 р. [ІСУМк]; 1656 р. [МСТ 2, 481]). У сучасній українській літературній мові лексема *чинш* втратила актуальність і використовується як історизм [СУМ 11, 327].

З XI ст. серед слов'ян поширилася лексема *мажа*: „Maża, mazia. Tak nazywano w dawniej Polsce wóz kryty, t. j. z budą, do przewożenia ciężarów i towarów służący, w kilka wołów lub koni zaprzęgany. Nazwa pochodzi od smarowania czyli mazania osi wozowych smołą. Mazurzy, mieszkając przeważnie w borach sosnowych, trudnili się od wieków wypalaniem smoły i jako biegli w tej sztuce rozchodzili się przez kilka wiekow po lasach Litwy i Rusi. Gdy różne plemiona otrzymywały swe nazwy od cech zewnętrznych, które rzucały się w oczy ich sąsiadom, bardzo być może, że znana już w XI wieku nazwa Mazurów poszła bądź od wozów, jeżeli takich używali, bądź od smoły czyli mazi, należącej do ich pierwotnej kultury" [Encyklopedia_staropolska/Maża_mazia]. У 1446 р. зі значенням '(великий купецький віз, запряжений волами) мажа' аналізована лексема вперше фіксується в молдавській грамоті: „И дали єсми том(оу) монастирю на каждоє лѣто по(д) в҃ мажи рибоу о(т) кєлїи" [ССУМ 1, 570]; пор.: рос. *мажара* 'велика татарська гарба, віз', біл. *мажара* 'віз', пол. *maża* 'чумацький віз', 'prymitywny wóz *ukraiński* zrobiony z samego drewna, włącznie z osiami' [ССУМ 1, 570]. Метрологічне значення цього терміна, як стверджує Й. О. Дзендзелівський, виникло на слов'янському ґрунті спочатку як назва поклажі на возі – мажі, а потім, будучи засвоєною угорською мовою у значенні метрологічного терміна, лексема *мажа* повернулася в новому значенні в суміжні з угорською мовою говірки української мови [302, с. 114–115]. Метрологічне значення лексеми *мажа* вимірюється місткістю цього воза ('міра ваги у 100 фунтів' [МСТ 1, 417]), про що

свідчать писемні пам’ятки: „Имают оброк на каждый год … два мажи рыби” [ІСУМк], „Соли мажъ две” 1646 р. [КГЖ, л. 392]. „абы имъ ходили по рибγ мажи по дващи на годинγ, три(и) мажи оу весни, три мажи оу ѡсєнъ” 1522 р. [цит. за: ІСУМ 7, 196]. У сучасній українській літературній мові семи ‘чумацький віз’, а також ‘міра ваги або об’єму, що дорівнює місткості одного чумацького воза’ марковані як застарілі [СУМ 4, 593], у діалектах слово *мажа* функціонує зі значенням ‘віз для перевезення великих вантажів’, зокрема у полтавських говорах [Ващенко, 57], воно поширене в середньополіських говірках (межиріччя р. Тетерева й Уборті та окремими вкрапленнями південніше Ірпеня), а у формі *мажара* широко представлене в середньонаддніпрянському діалекті (переважно лівобережний ареал, південніше р. Сейм), в окремих українських говірках Білгородщини, в окремих слобожанських говірках (Харківської, Сумської, Воронежської обл.) та в степових говірках [АУМ I, к. 279; III, ч. IV, с. 104].

Подібних семантичних трансформацій у часовій проекції зазнало і друс. полісемантичне запозичення *поудъ*, яке маркувало поняття: ‘міра ваги’ 1136 р. („А дати имъ 20 пудъ меду на подсыту чистаго” [Срезн. II, 1724]; пор.: ‘міра ваги (меду чи солі), що відповідає 16,38 кг’ XII–XIII ст. [СДЯ 9, 298–299]), ‘мито за зважування’ 1136 р. („И даю святомоу великомоу Иваноу … на строеніе церкви … в Торжкоу поудъ вощанои” [Срезн. II, 1724]), ‘гиря, вагою в 1 пуд’ 1229 р. („Аще сѧ *вощныи поудъ* исказитъ, лежить капь въ с҃тоі Б҃це на горѣ, а дроугая въ Немецьскои Б҃ци, то темь поудъ изверѧче, право оучинитъ” [Срезн. II, 1724]; *вощьныи поудъ* ‘гиря для зважування воску’ [СДЯ 9, 299]), ‘ваги’ XIII ст. („Городскыѣ и торговыѣ всѧкаѩ мѣрила и с поуды и з вѣсы ставила, … тако искони оуставлено, пискоупоу блюсти бес пакости, ни оумалити, ни оумножити” [Срезн. II, 1724]; „поудъ ѡтложихомъ а скалви поставихомъ по своѥи воли и по любви” 1259–1263 рр. [СДЯ 9, 298–299]). У XIV ст. слово набуло спеціалізованого метрологічного значення одиниці ваги не лише для меду і солі, а й для прядива, тютюну, лою, сала тощо: „…ѡт воску, ѡт мѣди, ѡт олова, ѡт хмѣлю, а соль вѣсити пуднымъ рѣмѣнемъ” 1338–1341 рр. [СДЯ 9, 299]. Як метрологічна одиниця лексема функціонувала в наступні періоди, позначаючи ‘одиницю ваги, пуд’ (*поудъ* 1470 р. [ALSS, I, 67].

Неунормованість метрологічної системи в Україні досліджуваного періоду спричинила відсутність чітко визначеної міри: уже з XVIII ст. побутує міра пуд, яка була еквівалентом 40 і 50 фунтам, на що вказують писемні джерела: „Роману Молодику казалем отправитъ … у хуторъ кухву … меду, въ якой вѣдерок 14 …, а ваги сорокових пудов 25 без 8 фунтов” [Дневник Марковича, I, 83], „Дани медовой … двадцать четыре пуда весу пятдесятного” [852, с. 95]. Як зауважує В. О. Винник, „пуд вагою у 50 фунтів … уособлював давніший метрологічний стандарт, оскільки до XVIII ст. 40-фунтовий пуд … не згадується, а при спробах приведення в певну систему метрологічних одиниць на території Лівобережної України у XVIII ст. йшлося про повсюдне запровадження 40-фунтового пуда замість 50-фунтового. Згодом 40-фунтовий пуд (понад 16 кг) став однією з основних одиниць ваги в дометричній системі мір, що функціонувала в нашій країні …” [130, с. 136]. У сучасній українській літературній мові ця лексема зі значенням ‘міра ваги, що дорівнює 40 фунтам (близько 16,4 кг)’ застаріла [СУМ 8, 384].

На відміну від лексеми *пуд,* у якій з часом простежується звуження семантики, для лексеми *ветовати* характерний протилежний процес – розширення семантики, що демонструють пам’ятки. У давньоруський період дериват від лат. *ветовати* позначав різні дії зі сфери говоріння: ‘говорити’ („Погаси пламень съблазныи вѣтоуѩ твръдо б҃ословесьныхъ оучении” *Майская служебная минея XI в.* [Срезн. I, 497]), ‘кричати’ („Вѣтуѩ пьꙗньчьствуеть” XIV ст. [Срезн. I, 497]), ‘розмірковувати вголос, вітійствувати’ („д҃хоборци мнѧтьсѧ премоудри соуще и нб(с)нхъ паче вѣдати о б҃зѣ хвалѧщемъсѧ, ли // паче дерзновеньно и неч(с)тивно вѣтоующимъ” XIII–XIV ст. [СДЯ 2, 306]). Пізніше в писемних пам’ятках це запозичення не трапляється аж до XVI ст., коли воно виринає з новими значеннями: ‘мстити, віддячувати, відплачувати’: „а естлибы Казаки наши где на влѵс Татарский пришли, або которѵю шкодѵ вчинили, тогды ѡн длѧ того хочеть самъ своею головою ѵ панство нашо ити и ѡбложити сѧ под которымъ замкомъ нашимъ ѵкраиннымъ и тое шкоды свое ветовати” 1541 р. [ALSS, IV, 296; пор.: 1596 р. [ІСУЯ, 226], 1621 р. [МСТ 1, 94]]; ‘винагороджувати за завдану шкоду, кривду’: „За Божъею помочъю ветуючи кривды и уближенья того панства нашого” 1572 р. [АЮЗР, II, 178]; 1621 р. [МСТ 1, 94], 1625

р. [ІСУМ 4, 5]; ‘каятися, покутувати’: „истрѧсаю, карγ, ветγю, плачγ” 1596 р. [ЛЗ, 51]; ‘розуміти, розглядати’: „мы взаемъ такъ ветуемо: „Андріанъ папежъ посылалъ до Тарасіа, ерго – папежъ патріарсѣ былъ послушный!”” 1621 р. [ПАЛ, 722]. Пам’ятки XVI–XVII ст. засвідчують втрату лексемою *ветовати* значень ‘говорити’, ‘розмірковувати вголос’, ‘вітійствувати’, яке відбите давньоруськими пам’ятками.

Часто писемні пам’ятки демонструють функціонування лексеми з розширенням семантики в мові-реципієнті без утрати давніших значень як наслідок поступового переймання українською мовою нових значень із мови-джерела. Зокрема, з кін. XIV ст. у писемних пам’ятках фіксується лексема *ґвалтъ* зі значенням ‘насильство’ і ‘напад’. З І пол. XVI ст. українські писемні пам’ятки засвідчують це запозичення з новим значенням ‘шкода, збитки’, а в II пол. XVI ст. – ‘зґвалтування, збезчещення’, ‘крик, шум, сполох, тривога’, ‘блюзнірство, святотатство’; цей процес тривав і в наступний період – XVII ст. – ‘навальність’, ‘гостра необхідність’ (Таблиця I.).

Таблиця I. Лексема *ґвалтъ* у пам’ятках української мови.

Час/Значення	XIV ст.	XV ст.	XVI ст.	XVII ст.	поч. XVIII ст.
‘насильство’ (gwałt 1396 р., gewałt 1397 р.)	*кгвалтъ* 1388 р. [ZPL, 107]	*квалтъ* [ВС, 30]	*кгвалтъ* 1503 р. [АрхЮЗР, Ч. 5, т. 1, 30–31], *квалтъ* 1542 р. [ALSS, IV, 315]	*ґвалтъ* 1615 р. [ЛСБ 1047, 4 зв.]	*гвалтъ* [Летопись Самовидца, 75], *квалтъ* [ІСУЯ, 640]
‘напад’ (gwałth 1471 р.)	*кгвалтъ* 1388 р. [ІСУЯ, 639]	*квалътъ* [ВС, 19], *квалтъ* [ССУМ І, 271]			
‘шкода, збитки’ (gwałt 1583 р.)			*кгвалтъ* 1541 р. [ALSS, IV, 278]	*гвалтъ* 1605–1606 рр. [Перест., 35]	
‘зґвалтування, збезчещення’ (gwałt 1448 р.)			*кгвалтъ* 1566 р. [ВЛС, 89 зв.]	*ґвалтъ* 1637 р. [ІСУМ 7, 132]	
‘крик, галас, шум, сполох, тривога’ (gwałt 1564 р.)			*кгвалтъ* 1575 р. [ІСУЯ, 640]	*кгвалтъ* 1611 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 4, 398]	*ґвалътъ, ґвалтъ* [ІСУЯ, 640]
‘блюзнірство, святотацтво’ (gwałt 1564 р.)			*кгвалтъ* 1588 р. [ЛСБ, 92]		
‘навальність,’ (gwałt 1527 р.)				*ґвалтъ* 1627 р. [ЛБ, 122]	

‘гостра необ-хідність’ (gwałt 1564 р.)				*гвалтъ* 1627 р. [ЛБ, 78], *кгвалтъ* 1642 р. [ІСУЯ, 640]	
вл. н.				*Кгвалтъ* 1649 р. [РЗВ, 183 зв.]	

Розвиток семантики цієї лексеми демонструє складність і поступовість входження герм. лексеми з пол. мови в українську.

Отже, семантична структура запозичень у різний час могла бути різною. Можна окреслити типові моделі семантичного розвитку запозичень у часовій проекції, які суттєво впливали на динаміку українського лексикону:

а) одномоментне (для моносемантичних лексем) або поетапне, тривале в часі (для полісемантичних лексем) дублювання-переймання мовою-реципієнтом значень із мови-джерела (*ґвалтъ*);

б) запозичення в мову-реципієнт лексеми з неповною семантичною структурою порівняно з мовою-джерелом (Таблиця ІІ.).

Таблиця ІІ. Семантика лексеми *опатрене* в мові-джерелі та мові-реципієнті.

Мова-джерело: *opatrzenie*		**Мова-реципієнт: *опатрене***	
1455 р.	‘wzrok, spojrzenie, też zasięg, pole widzenia’ [SSP 5, 8, 591–592]		
	‘oglądnięcie, obejrzenie, poznanie’ [SSP 5, 8, 591–592]		
	‘zewnętrzna, postać, wygląd’ [SSP 5, 8, 591–592]		
1500 р.	‘powołanie, godność’ [SSP 5, 8, 591–592]		
1535 р.	‘zapobieganie’ [SP 21, 476]	1556–1561 р.	‘обачність’ [МСТ 2, 44]
1556 р.	‘troszczenie się, dbanie, doglądanie, pomoc’ [SP 21, 476]		
	‘umocnienie, zabezpieczenie’ [SP 21, 476]		
1562 р.	‘zaopatrzenie, wyposażenie, obdarzenie, udzielenie komuś środków materialnych lub duchownych’ [SP 21, 476]	1438 р.	‘матеріальні засоби, пов’язані з високим становищем’ [ССУМ 2, 87]
1565 р.	‘sprawienie, aby coś było, zapewnienie czegoś’ [SP 21, 476]		
1593 р.	‘poważanie, wzgląd’ [21, 476]		

в) розширення кола значень, ускладнення семантичної структури порівняно з мовою-джерелом (Таблиця ІІІ.).

Таблиця III. Семантика лексеми *гелмъ* у мові-джерелі та мові-реципієнті.

Мова-джерело: *helm*		**Мова-реципієнт: *гелмъ***	
I пол. XV ст.	‘galea’ [SSP 2, 7, 542]	1627 р.	‘(частина військового спорядження) шолом’ [ІСУМ 6, 202; ІСУЯ, 547]
1564 р.	‘górna część zbroi ochraniająca glowę i twarz, szyszak, przyłbica’ [SP 8, 321–322]		
		1616 р.	‘частина герба’ [ІСУМ 6, 202]

г) запозичення з мови-джерела окремих значень та виникнення в мові-реципієнті нових значень (Таблиця IV.).

Таблиця IV. Семантика лексеми *звитяжити* в мові-джерелі та мові-реципієнті.

Мова-джерело: *zwyciężyć, zwiciężyć*		**Мова-реципієнт: *звитяжити***	
сер. XV ст.	‘pokonać przeciwnika w walce’ [SSP 11, 7, 519]	XVI ст.	‘(виграти бій, завдавати поразки) перемогти’ [ІСУМ 11, 111]
		1621 р.	‘перемагати’ [МСТ 1, 305]
1470 р.	‘dowieść czegoś, pokonać w sporze’ [SSP 11, 7, 519–520]	XVI ст.	‘отримати моральну перевагу, перемогти, побороти’ [ІСУМ 11, 111]
1443 р.	‘pokonać sądownie, prawnie, uzyskać wyrok skazujący’ [SSP 11, 7, 519–520]		
		1627 р.	‘пересилити почуття, емоції, перебороти’ [ІСУМ 11, 111]

Окрему невелику групу утворюють лексеми – назви реалій, поява яких в історії культури чітко окреслена. Ж. Вандрієс наголошував, що „мовний розвиток перебуває в найтіснішій залежності від історичних умов. … Розвиток суспільства заманює мову на якийсь визначений шлях … нам варто замислитися над питанням, чи нема в історії мови відображення історії культури” [122, с. 316]. Методику визначення часу появи лексеми в опорі на історію позначуваної реалії використовували В. О. Богородицький, І. І Огієнко, В. В. Німчук, Ю. С. Сорокін, Ф. П. Сороколєтов, Ф. П. Філін, Н. Г. Смирнова, В. Вітковський, С. Кохман та ін. Зокрема, Ю. С. Сорокін підкреслював, що „лише для тих запозичених слів, стосовно яких ясно, коли вони з’явилися в мові-джерелі, можна з повною достовірністю встановити крайню точку, час, раніше якого вони не могли з’явитися в мові, що їх перейняла” [839, с. 60]. Аналізована група запозичень є промовистою щодо шляху виникнення і проникнення в мову-реципієнт та проміжку часу між з’явою десигната

і фіксацією його назви в українських пам’ятках. Із розглянутих прикладів видно, що цей проміжок може становити від 14 до 130 років.

До таких запозичень належать назви зброї (*мушкетъ, флинта, фузѣя, аркабузъ, карабинъ, сагайдак*), грошових одиниць та грошових операцій (*чехъ, чиншъ, дукатъ, таляръ, денга / тенка, полугрошокъ, мынца, трыбутъ*), напоїв (*понтакъ*). Зокрема, лексема *мушкетъ* ‘рушниця з гнотовим затвором’ активно використовувалася яничарами в Османській імперії з XIV ст. [1096, с. 22], а в Європі вперше з’явилася на поч. XVI ст., а саме – у 1521 р. в Іспанії [Encyclopædia Britannica, Inc., 2006. // http://www.answers.com/topic/musket]. Якщо прийняти версію, що ця лексема в українську мову прийшла з польської [ЕСУМ 3, 544; пор.: 117, с. 69], у якій вона фіксується з кін. XVI ст. (*muszkiet* ‘ręczna broń palna, lontowa *używana przez piechotę w XVI w.*’ 1595 р. [SP 15, 221]), то її поява в українських писемних пам’ятках на поч. XVII ст. є закономірною: 1609 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 365], 1624 р. [АрхЮЗР, Ч, 3, т. 1, 278], 1696 р. [АП, 112] („Военныхъ мушкетеровъ и сайдакеровъ на осмъ тисячъ з лишкомъ” [ЛСВ, I, 53]).

Лексема *флинта* ‘рушниця з кремінним затвором’ з’явилася на поч. XVII ст. і використовувалася впродовж двох століть, а в XIX ст. кремінний затвор було замінено капсульними й патронними системами, які існують досі. Замок флінта замінив попередні конструкції: гнотовий і колісний замок. Французький королівський зброяр Марен ле Буржуа створив першу рушницю із замком флінта для короля Людовіка XIII у 1610 р. Нова рушниця швидко стала популярною і використовувалася в різних варіантах по всій Європі з 1630 р. [http://en.wikipedia.org/wiki/Flintlock]. Історія іменованої реалії окреслює дату, раніше якої лексема *флинта* не могла потрапити в українську мову – 1610 р. (пор.: „Калениченку реестъ далемъ купить мнѣ шліонску флинту” 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, 1, 35]).

Лексема *фузѣя* ‘вид флінти’ [ІУМЛФ, 500], ‘рушниця з кременем’ [ЕСУМ 6, 136], ‘рушниця з ударно-кремінним замком і тригранним багнетом, що була поширена в XVII–XVIII ст.’ [http://uk.wikipedia.org/wiki/Фузія]. Фузію винайшли у II пол. XVII ст. у Франції [http://bibliograph.com.ua/CentrOruzh/6.htm]. Тому закономірно,

що ця лексема в українських пам'ятках могла з'явитися не раніше поч. XVIII ст.: „Слюсаръ … принюсъ 2 фузѣя, чили ручницѣ" 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, I, 233].

Частовживаною в українських писемних пам'ятках була лексема *аркабузъ* (*гаркабузъ, гаръкабузъ*) 'різновид ручної зброї без багнета з монтовим запалом' (рушниця, яка заряджалася зі ствола). Цей вид зброї вперше сконструйовано в Іспанії у II пол. XV століття. Він став популярним після битви при Павії у 1525 р., коли 3 тис. солдат, озброєних аркебузами, здобули перемогу над 8 тис. французів, поклавши край пануванню лицарських армій у Європі. Ця рушниця в XVI–XVII ст. широко використовувалась у Європі, набула поширення і в Україні в шляхетському середовищі та серед козаків, пізніше її виготовлення було освоєне місцевими ремісниками (на поч. XVII ст. мушкет абсолютно витіснив аркебуз) [http://uk.wikipedia.org/wiki/Аркебуза]. Історія виникнення цієї реалії та шлях проникнення відповідного номена в мову-реципієнт – через польське посередництво (пор.: arkabuz 'dawna ręczna broń palna' 1544 р.; arkabuzik 1562 р. [SP 1, 216]; harkabuz 1577 р. [SP 1, 216]) – засвідчує, що лексема, яка її позначає, не могла бути зафіксована в писемних пам'ятках української мови раніше II пол. XVI ст.: „рүчъницъ малыхъ пташьихъ а все неприправъныхъ гаръкабүзъ ѡдинъ" 1552 р. [ІСУМ 1, 126–127], „... а князь дєй Ярославъ гаркабузомъ Жєлєха мєжи очи на голову вдарилъ." 1564 р. [ALSS, VI, 250].

Запозичення *карабинъ* 'вид ручної вогнепальної зброї, карабін'; реалія вперше з'явилася у кін. XV ст. (1498 р.); її винахід приписують зброяру Гаспару Цольнеру (у той же час нарізні стволи були вперше використані при стрільбі в Лейпцігу). Лексема *карабинъ* українськими пам'ятками фіксується значно пізніше – у I пол. XVII ст.: „… у ных в способъ мыта взялъ … у Тимоша // Дорошенка – кордъ …, у Ждана Федоренъка – лукъ зъ сагаидаком …, у Петра Сторожа – карабинъ …" 1628 р. [ТУВН, 285].

Час першої фіксації тюрк. *сагайдак* (*сайдак*) 'футляр для стріл' в українському документі – поч. XVII ст. („сагайдак з луком турский" 1616 р. [ЛМ, 263]) є зрозумілим, оскільки в пам'ятках тюркських мов слово зафіксоване з XV–XVI ст.

[Doerfer I, 337]. Це запозичення активно використовувалося і в пізніших українських джерелах („Подарилъ графу … сагайдакъ съ лукомъ и стрѣлами” 1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 451], „ударовая зостал от него … сайдаком: (козаки) здобулися на конь … на сайдаки … на денги тех” 1720 р. [ЛСВ, І, 48]) і дійшло до сьогодні в семантично незмінному вигляді.

Показовою є історія з'яви герм. *мынца* ‘монета’ в мові-реципієнті, яка входить до іншої мікрогрупи. Це запозичення потрапило в українську мову через посередництво польської мови, у якій воно було відоме ще з XIV ст., на що вказує „Encyklopedia staropolska” (Zygmunt Gloger, t. III): „minca, menica, mynica (z niem. Münze), moneta, pieniądze. Bielski pisze w swej kronice: „Za Kazimierza Wiel. dopiero mynicy Polskiej najwięcej poczęto kować …”. Польські джерела свідчать, що *мынцою* називали також місце, де виготовлялися ці монети („Mincą lub menicą zwano miejsce, budynek, w którym bito pieniądze.”). Отже, масове карбування *мынци* було розпочато за правління Казимира III Вели́кого (1333–1370 рр.), а перша писемна фіксація цього запозичення у старопольських пам'ятках припадає на 1478 р. [SSP 4, 4 (23), 277], хоча дериват *мынцаръ* ‘монетник’ засвідчений у пам'ятці „Жалованная грамота вел. кн. Александра-Витовта Литовськимъ Евреямъ, 1388 р.”: „И тежъ, ижъ бы мынцарѣ въ княжъствѣ нашомъ уславлены, Жидовъ съ фальшивыми пѣнезми … имати не смѣли бъ” [Срезн. II, 216]; зауважимо, що Л. Л. Гумецька уточнює значення лексеми у цій же пам'ятці: ‘міняйло’ („I też żeby myncare w kniażstwe naszom ustaweny ... s fałsziwymi penezmi ... imati ne smeliby”) [ССУМ 1, 625]. У польських пам'ятках це слово фіксується з 1500 р.: mincarz, mińcarz [SSP 4, 4, 277], хоча воно існувало давніше, інакше не було б відтворене кн. Вітовтом у грамоті 1388 р. Зауважимо, що *мынца* вживається і в пам'ятках XVI ст.: „Мынца чужоземная” 1570 р. [АЮЗР, II, 173]. Цей випадок переконливо засвідчує, що фіксація запозичення в писемних пам'ятках не може вважатися датою появи лексеми та активного її функціонування.

Лексема *дукатъ* здавна була широко відома в Європі і позначала ‘срібну, а потім золоту монету’ [ІСУМ 8, 225]. Перший срібний дукат (дукал) був карбований у Сицилії в 1140 р. На монеті був зображений Христос, а напис був таким: „Sit tibi Christe datus, quem tu regis iste ducatus” (‘Це герцогство, яким ти керуєш, тобі,

Христос, присвячується'). Пізніше, у 1284 р., за дожа Дж. Долуоло у Венеції відкарбовано золотий дукат. З часом назва *дукат* перейшла на всі інші золоті монети, карбовані за венеціанською стопою. У Польщі перший дукат карбовано в 1320 р. (останній золотий дукат – копія нідерландського – в 1831 р.). З другої чверті XIV ст. дукати карбувались в Угорщині, Австрії. Найбільшого поширення набули три основні типи дукатів: *угорський* із зображенням Святого Ласло (чеканився з 1325 р.); *німецький* (уперше випущений в Імперії в 1511 р., у 1559 р. прийнятий за основну золоту монету Імперії) – із зображенням правителя; *нідерландський* (чеканився з 1487 р.; з 1586 р. – із зображенням воїна, який стоїть, тримаючи пучок стріл у руці). Ураховуючи шлях переймання цієї лексеми і роль польської мови в цьому процесі, а також те, що значна територія України була під владою Польщі, у якій з 1320 р. випускалися дукати, припускаємо, що до цього часу в українській мові лексема *дукат* не була відома; староукраїнськими пам'ятками вона вперше зафіксована на поч. XV ст. (1421 р.) на позначення 'золотої монети, дуката' [ССУМ I, 330]: „мы Александръ воєвода … знаємо чини(м) … и(ж) єсмы дали … бывшои жонѣ нашои … на каж(д)ыи го(д) шє(с)тсо(т) золоты(х) дукато(в) а либо чє(р)лєны(х) золоты(х) оугорскы(х)" [Cost, I, 142]. В Україні назва *дукат* у пам'ятках часто супроводжувалася конкретизаторами: *венеційський*, *угорський*, *цісарський*, уточнюючи тим самим місце карбування і вартість цієї грошової одиниці. Ця лексема була частовживаною в пам'ятках XVI–XVIII ст.: „шкатулу его, въ которой золотые чирвоные портукгалы, дукаты, таляры потройные, … до себе взяла и пограбила" 1593 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 361], „Дукатовъ подвойнихъ пятдесятъ сѣмъ, Венкгерскихъ пятдесятъ" 1704 р. [ЛСВ, IV, 124], „Онъ че(р)воний … наишолъ … два дукати" XVIII ст. [ДНРМ, 73]. З II пол. XVIII ст. (1767 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 3, 97]) лексема *дукатъ* розширює семантику: 'прикраса у вигляді монети, що її носили жінки на шиї' [ІУМЛФ, 397], це „великий медальйон, який носили на окремому ланцюжку, підвішеному за допомогою трьох ланцюжків, або на срібному чи позолоченому бантику (брошці), прикріплений до стрічки, шнура чи ланцюжка " [845, с. 16, 29].

Поява лексеми *таляръ* 'високопробна срібна монета (29 г), що карбувалася з поч. XVI ст. у Богемії, пізніше – по всій Німеччині, з 1580 р. – у Речі Посполитій' [МНС, 370] у писемних пам'ятках лише з кін. XVI ст. зумовлена історією реалії, зокрема перші монети-прототипи талера розпочав карбувати ерцгерцог Тіроля Сигізмунд (1439–1496 рр.) у 1484 р. У 1518 р. граф Штефан Шлік започаткував у богемському місті Яхимові (чеськ. Jáchymov) масштабне карбування срібних гульденів (гульденгрошенів), які з 1525 р. називалися йоахімсталерами (нім. Joachimsthaler < від назви міста нім. Joachim + Thal 'долина'), а згодом просто талерами (талярами). Талери були популярними в грошовому обігу на українських землях у XVI–XVIII ст. У Польщі перші талери відкарбував Сигізмунд I у 1533 р. на Торунському монетному дворі. У Великому князівстві Литовському монети типу талера запровадив у 1547 р. Сигізмунд II Август. Регулярну емісію талера розпочав у 1580 р. король Стефан Баторій. Талери коронні випускалися в м. Олькуш, а талери литовські – у м. Вільно (їхня маса становила бл. 28,5 г; 24,3 г чистого срібла): „… на лисицы и на куницы, в него на тот час взѧтых, двѣсте талѧров" 1563 р. [ТУВН, 99], „шафрану два фунты, за которыи дал двадцат талѧров; имберу чотыри фунты, за которыи далъ чотыри талѧри" 1573 р. [ТУВН, 155], „Тридцять таляровъ твардыхъ" 1646 р. [Диар. Фил., 88], „на вря(д) мѣйски(й) таляро(в) пя(т)" 1675 р. [АППС, 41].

Лексема *чехъ*, яка маркувала 'монету вартістю 6 грошей (12 сантимів)' [МСТ 2, 480] („назва походить від місця чеканки" [ІУМЛФ, 466]), у писемних пам'ятках української мови з'являється пізно. В Україні був поширений *севський чех* 'низькопробна срібна монета вартістю 11,2 гроша, яку чеканили в 1686–1687 рр. на монетному дворі в м. Севськ з метою забезпечення Кримського походу князя В. Голіцина в якості платіжного засобу в нещодавно приєднаній Україні'. 11 червня 1686 р. севський воєвода Л. Неплюєв отримав царську грамоту (підписану 3 червня), у якій йому доручалося розпочати чеканку чехів. Тому фіксація цієї лексеми в українських писемних пам'ятках в кін. XVII – поч. XVIII ст. є закономірною: „купил быка за чех" 1612–1699 рр. [АБМУ, 90], „било чехами одина(д)це(т) талери(и) без гривънѣ" 1715 р. [ДНРМ, 78], „урѣзавъ сотце сажней тертичныхъ по чеху" 1682–

1775 рр. [ЛММ, 53] (пор.: писемні пам’ятки XV ст. (1449 р.) фіксують лексему *чех* із значенням ‘(назва тканини, яку виробляли в Чехії)’ [ССУМ II, 541]).

Зауважимо, що при розгляді назв грошових одиниць, які впродовж тривалого часу фіксуються в писемних джерелах, необхідно враховувати, що значення подібних лексем зазнавало змін, на що іноді вказують додаткові історичні й культурні свідчення. Зокрема, запозичення *денга / тенка* у пам’ятці „Договорная грамота в. к. Дмитрія Ивановича съ в. к. Олегомъ Ивановичемъ Рязанскимъ” (1361–1382 рр.) фіксується зі значенням ‘грошова одиниця’ („А пошлины съ семьи шесть денегъ, съ пѣшеходовъ два алтына; а съ одиного не имати”). У кін. XV ст. ця лексема виступає як збірне поняття ‘pecunia, гроші’: „И разда денгы мнωгы (pecunias multas)” 1499 р. [Срезн. I, 652]. У пізніших пам’ятках ця лексема мала значення, яке варіювалося – ‘дрібна монета’, вартість якої необхідно в різних пам’ятках уточнювати, залежно від часу і місця написання пам’ятки (пор.: у XVI ст. *новгородська деньга* була удвічі більшою за *московську*). У 1534 р. була здійснена уніфікація регіональної монетної чеканки (реформа Олени Глінської): з’явилася *деньга новгородська* (*новгородка*, *копійна деньга* (на монеті був зображений вершник із списом (рос. копьём)), копійка) – 0,01 рубля, а також *деньга московська* (*московка*, *сабляниця* (на монеті зображений вершник із саблею), *деньга*) – 0,02 рубля. З кін. XVI–XVII ст. *новгородка* номінується *копійкою*, а *московка – денгою* (з XVIII ст. – *деньгою*)). Напр.: „Съ каждого чоловѣка головы велитъ тобѣ по три деньги дати” 1500 р. [Акты, I, 211], „В тиєжъ ярмарки на мѣскую старшину от квита по двѣ денги от воза” 1722 р. [ІСУЯ, 693].

В актах XVI ст. часто фіксується лексема *полугрошокъ*, яка позначала ‘(назву грошової одиниці) полушку, полугрош, півгрошик’ [МСТ 2, 161; ССУМ II, 186–187]. У I пол. XIV ст. лексема *полугрошокъ* позначала чеську, а пізніше і польську срібну монету вартістю в 0,5 гроша. Чеканка полушки розпочалася в 1398 р. Полугрош – нова назва монети, яку до цього номінували *квартниками* (quartenses medii grossi > medii grossi > mediantes). Полугрошок у XV ст. і на поч. XVI ст. був найобіговішою монетою Польщі; їх чеканка тривала до поч. XVII ст., а з 1766 р. була відновлена чеканка мідних полугрошиків аж до 1796–1797 рр. Полугрошики

чеканилися також у Львові (т. зв. *львівські полугрошики*) у 1399–1414 рр. та в Литві у 1492–1566 рр. вартістю в 5 денарів.

Історія створення цієї монети та чеканки її в Європі свідчить про те, що її назва не могла бути зафіксована в пам'ятках раніше за 1398 р., тому перша її писемна згадка в українських грамотах у І пол. XV ст. є обгрунтованою: „а коли быхомъ хотѣли любо сами взѧти в нєго то сєлищє … тогды имаємъ заплатити єму пѧтьдєсѧтъ гривє(н) полугрошки по тои личбє какъ оу подольскои зємли идєтъ" 1427 р. [Розов, 109]. Ця лексема активно вживалася і в XVI ст.: „Двѣсти копъ грошей полугрошковъ Литовскоѣ монеты" 1519 р. [АЮЗР, І, 59], „мыто … новое волынское кождыи ωт товару своего по полугрошу ωт каждое копы дали" 1592 р. [ТУВН, 226].

Латинізм *чиншъ* у писемних пам'ятках позначав 'оплату за право користування чужою нерухомістю' і 'податок' [МСТ 2, 481]. Зауважимо, що чиншове право як система правових норм, що регулювали тимчасове або безстрокове спадкове землекористування вільних селян і городян (чиншовиків) за певну грошову або натуральну плату-чинш, виникло у XIII ст. у Західній Європі. Після поневолення Польщею в XIV–XVI ст. українських земель і масового поселення на них польських та німецьких колоністів стягування чиншу стало основною формою трудової повинності селян і проіснувало до XVIII ст. Отже, лексема *чинш* не могла з'явитися у староукраїнських писемних джерелах раніше XIV ст. Часовий чинник допомагає нам уточнити шлях потрапляння цього слова в мову-реципієнт: зі значенням 'оплата за право користування чужою нерухомістю' латинізм потрапив через польське посередництво, а зі значенням 'податок' – через німецьке (пор.: *czynsz* 'renta pieniężna wypłacana na rzecz pana feudalnego od roli, zagrody, młyna etc.' 1391 р. [SSP 1, 6, 425–427], 'podatek' 1462 р. [SSP 1, 6, 425–427]). Перша писемна фіксація лексеми *чинш* зі значенням 'податок' в українських грамотах припадає на 1443 р.: „А нєнадобѣ оу тоую зємьлю никому оуступатисѧ, а ни съ лану чиньшу никому давати" [Розов, 145] (пор.: форми *цынша, цынъши* (1445–1452 рр.) [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 4, 13]). Зауважимо, що на позначення поняття 'чинш, податок' пам'ятки фіксують сполуки *цыншовыи гроши*: „Кнѧзю Андрєю, Брѧславскомоу намєстникоу ҃л копъ грошей: десѧть копъ з мыта Лоуцкого, а десѧть

копъ въ ключника Лоуцкого с цыншовыхъ грошей” 1489 р. [ALSS, III, 21], а пізніше – *грошовые чинши*: „Я Роман … Санкгүшко заставил … з чиншами грошовыми и ѡвсѧными, с полми … и зо всѧкими пожитки, … с платы, доходы, и з вырядомъ военънымъ” 1570 р. [ALSS, VII, 359]. У пізніших джерелах ця лексема збережена з іншим значенням, зокрема: „Отъ роспустныхъ кортизановъ чиншъ брати” 1621 р. [ПАЛ, 876], „Сервіусъ постановилъ брати зъ господаровъ чиншъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 141]. Лексема й досі функціонує як історизм [СУМ 11, 327].

Іноді в писемних пам’ятках XVI–XVII ст. використовуються запозичення, які на момент створення пам’ятки вже були історизмами. Це зокрема, пол. *трыбутъ* ‘данина, податок’ < лат. tributio ‘розподілення; внесення податку, оплата згідно з податковим зобов’язанням’ < tribuere ‘розподіляти; віддавати; наділяти, дарувати; віддавати належне; зобов’язувати’ [ЛРС, 1029]; у мові-джерелі це запозичення позначало ‘натуральний і грошовий податок, що збирали у Стародавньому Римі на військові потреби, починаючи з Сервія Туллія (по традиції (traditio) VI ст. до н. е. з майна римлян у розмірі 1%) до 168 р. до н. е. (коли римські громадяни були звільнені від цього податку)’. В імператорську епоху трибут збирали магістрати з провінціалів як подушний (tributum capitis) чи поземельний (tributum soli або agri) податок. Зауважимо, що в Європі XVI–XVII ст. податкова система набувала форм разових платежів. Збиранням податків займалися відкупщики, які викуповували встановлені податки в держави, вносячи одноразово повну суму податку в державну казну. Потім, набувши державних повноважень, змушували населення через помічників та субвідкупщиків сплачувати податки, тим самим збільшуючи свої власні прибутки. Лише в кін. XVII – на поч. XVIII ст. наступає період розвитку податкової системи, яка стає невід’ємною складовою частиною бюджетного устрою держави. Тому спорадичне використання лексеми *трыбутъ* в українській пам’ятці XVII ст. зумовлене бажанням достовірної передачі фактів певної епохи: „Кроль Моавскій на нихъ Израилтянъ вложилъ великій трыбутъ” 1656 р. [Рукописный хронограф, 66].

Староукраїнські писемні пам'ятки фіксують лексему *понтакъ*, значення якої Є. К. Тимченко визначив як 'якийсь напій, можливо, вино' [МСТ 2, 168], виходячи з контексту: „Вирили понтаку бутилку" [Дневник Марковича, II, 293]. Це відоме на весь світ французьке міцне червоне вино – Шато Понтак Линч (Chateau Pontac Lynch), яке назване іменем міста у Франції, у Нижньо-Піренейскому департаменті; це крю буржуа суперіор було створено родиною Понтак у 1720 р. Зауважимо, що перша письмова згадка про вирощування винограду в цій місцевості датована 1423 р. З 1525 р. власником виноградників стає Жан де Понтак (фр. Jean de Pontac), а з 1649 р., за керівництва Арно III де Понтак, вина господарства набувають популярності, що дає підстави історикам мови допускати можливість існування письмової згадки про цей напій у пам'ятках української мови від 50-х років XVII ст. Про цей напій збереглися згадки відомих особистостей, зокрема Джонатан Свіфт писав про дороге вино ціною сім шилінгів за глечик, а англійський філософ Джон Локк зазначав: „Вино Pontac, настільки шановане в Англії, виготовляється з невеличкої ділянки землі, яка розташована більшою частиною на західному схилі пагорба". Отже, у досліджуваний період про це вино було відомо і в Україні, про що свідчить збережена письмова згадка; однак у сучасній українській мові лексема *понтак* як назва червоного вина не функціонує.

Розглянуті лексеми актуалізують пораду Ю. Шевельова лінгвістам про те, що „не можна будувати історію мовотворення і мововимирання, абстрагуючись від історичних фактів (процесів)" [1003, с. 195], не враховуючи широку позамовну інформацію, яку В. В. Виноградов назвав „контекстом епохи" [133, с. 12] і яка часто є визначальною в окресленні часу запозичень.

Час фіксації запозичення в писемних пам'ятках мови-реципієнта є важливим аргументом для надання переваги одній з альтернативних версій щодо визначення посередництва при перейманні іншомовної лексеми. Так, щодо окремих запозичень в українську мову думки етимологів у визначенні мови-посередника не збігаються: допускається старопольське чи старочеське посередництво. Однак, ураховуючи час фіксації цих запозичень у ймовірних мовах-посередниках, можемо надати перевагу одній із версій. Зокрема, старочеське посередництво вбачаємо в освоєнні

українською мовою таких запозичень: *галбантъ*, *баволна*, *гелмъ*, *капланъ*, *барва*, *башта*, *гарцъ*, а старопольське посередництво – *ґерлица*. Зокрема, лексема *галбантъ* ‘лівійське дерево, галван, з якого добували цінну смолу і робили клей’ на століття раніше фіксується у старочеських пам’ятках (galban, galgan – XIV ст., kalgan – 1440 р. [SSČ I, 391]) порівняно зі старопольськими (galban, gałban 1472 р. [SSP 2, 5, 381]; galbanum, gałban 1549 р. [SP 7, 176]). Така відмінність у часі фіксації пам’ятками уможливлює припущення про чеське посередництво у процесі переймання цієї лексеми українською мовою ще в XV ст.

Лексема *каплан*, яка фіксується в „Хождении иеродиакона Зосима” в І пол. XV ст. (1420 р.), була запозичена, на нашу думку, через чеське посередництво; у стч. лексема засвідчена у І пол. XIII ст., а в стп. – у XVI ст. (пор.: *kapłan* (2915 фіксацій у писемних пам’ятках) ‘osoba uprawniona do pelnienia czynności związanych z kultem religijnym, także w szerszyn pojęciu pośrednik między bóstwem a wiernymi’ 1564 р. [SP 10, 83–95]). Поява у старопольських пам’ятках деривата *kapłani* ‘należący do kapłana’ 1394 р. [SSP 3, 3, 238], який українськими пам’ятками засвідчений лише в ІІ пол. XVI ст. (1566 р.), дає підстави говорити і про можливе існування в мовленні поляків у кін. XIV ст. мотивувального слова *kapłan*, яке пам’ятками не засвідчене, на відміну від чеської мови. У поширенні фонетичного варіанта *капелянъ* в українській мові XVI ст. прислужилася польська мова (пам’ятки фіксують з І пол. XV ст.: *kapełan* ‘kapłan pelniący swoje obowiązki przy małym kościele, kaplicy’ 1446 р. [SSP 3, 3, 235]; активне вживання з XVI ст.: *kapelan* ‘duchowny katolicki pelniący swoje obowiązki przy małym kościele lub przy boku jakiejś osoby’ 1566 р. [SP 10, 76]). За посередництва польської мови в українській поширені деривати: укр. *капланство* (1597 р.) – пол. *kapłanstwo* (1454 р.), *капланский* (1490 р.) – *kapłański* (сер. XV ст.), *капланецъ* (поч. XVII ст.) – *kapłaniec* (1553 р.). Зауважимо, що не всі частовживані в польській мові деривати засвідчені в українських писемних пам’ятках, зокрема, в українській мові не зафіксовано дериватів: *kapłanow(y)* (1455 р.), *kapłanik* (1570 р.), *kapłanika* (1570 р.), *kapłanka* (XVI ст.), *kapłaniczek* (XVI ст.), *kapłannik* (1597 р.) [SP 10, 95–96].

Лексема *баволна* / *бавовна* в пам’ятках української мови вперше засвідчена на поч. XV ст. (1407 р. / 1408 р. [ІСУЯ, 47; ССУМ І, 82; ЕСУМ 1, 107]). На думку

етимологів, цей германізм міг потрапити в мову-реципієнт через польське або чеське посередництво [ЕСУМ 1, 107]. Однак у пам'ятках польської мови це запозичення представлене пізніше (bawelna 1437 р., bavelna 1455 р., boumwol 1478 р., bąvelną 1500 р. [SSP 1, 2, 71]) порівняно із фіксаціями в старочеських пам'ятках (bawlna XIV [SSČ I, 30]). Тому, окреслюючи шлях входження лексеми *баволна* / *бавовна* в мову-реципієнт, припускаємо, що на поч. XV ст. вона потрапила через чеське посередництво, а пізніше її вживання було посилене польським вливом.

Полісемантична лексема *барва* германського походження засвідчена українськими пам'ятками з ІІ пол. XVI ст. („И кони въ шерсть и зброи и барву списати" 1551 р. [Акты, III, 40]). За твердженням етимологів, вона потрапила в українську мову за посередництва польської чи чеської [ЕСУМ I, 140]. У старочеській мові це слово фіксується зі значенням 'фарба, колір' та 'прикмета, ознака, належність' у різних фонетичних варіантах значно раніше, порівняно зі старопольською мовою, зокрема barba – з 1300 р., а barva – з XIV ст. [SSČ I, 27]. Зауважимо, що у старопольській мові лексема barwa зафіксована з першим значенням від 1418 р., а з другим – з XV ст. [SSP 1, 2, 68] (пор.: стч. barvieř – XIV ст., стп. barwerz – 1448 р., barwierz – 1471 р.; стч. barviti – XV ст., стп. barwić – 1455 р. [SSČ I, 27; SSP 1, 2, 70]), що не виключає можливості старочеського посередництва при переймaнні цього германізму українською мовою, що пізніше було підкріплене старопольським потужним впливом: у старопольській мові запозичення *барва* фіксується з різними значеннями, які пізніше можна простежити і в українських пам'ятках ('колір, барва', 'прикмета, ознака', 'звичай, спосіб поводження', 'одяг, мундир, плащ'), а також з тими, які не відбиті українськими пам'ятками ('білило для обличчя, рум'яна; засіб для прикрашання обличчя', 'ворс на тканині', 'дорога з оздобою тканина').

Лексема *гелмъ* 'шолом' трактується як запозичення з німецької мови [ІСУМ 6, 202; МСТ І, 173]. У писемних пам'ятках української мови це слово засвідчене з І пол. XVII ст. (1627 р. [ІСУМ 6, 202; ІСУЯ, 517]). На нашу думку, це запозичення могло бути перейняте через посередництво як старочеської мови, в яку потрапило із старонімецької у 1472 р. [SSČ I, 411], так і зі старопольської мови, у пам'ятках якої

засвідчене в 1403 р. (hełm ‘galea’ (шолом) [SSP 2, 7, 542]) і пізніше (helm (32) ‘górna część zbroi ochraniająca glowę i twarz, szyszak, przyłbica’ 1564 р. [SP 8, 321–322]). Проте наявність дериватів у старочеських пам’ятках у XIV ст (helmodek), на поч. XV ст. (helmovnik 1417 р., helmový 1417 р.) і пізніше (helméř XV ст., helmitý XV ст., helmik 1515 р.) [SSČ I, 412] може свідчити про більш раннє функціонування лексеми *гелмъ* у старочеській мові. Відсутність дериваційного гнізда у старопольській мові і в польській мові XVI ст. дозволяє висунути припущення про можливість старочеського посередництва у процесі переймання герм. *гелмъ* в українську мову.

Лексема *башта* ‘оборонне укріплення; фундамент, опора’ [ІСУМ 2, 32], що була запозичена через посередництво польської і чеської мов з італійської, в яку потрапила з латинської [ЕСУМ 1, 156] (а можливо, лише з латинської), вперше виринає в українських ділових пам’ятках XVI ст. (*bakszta* – 1545 р., *бакста* – 1551 р., *башьта* – 1552 р. [ІСУМ 2, 32]). Зважаючи на фіксацію в польських пам’ятках форм basta у 1528 р. (і невідображення її в українських писемних пам’ятках) і baszta у 1561 р. (пізніше, порівняно з фіксацією в українських пам’ятках), а також на функціонування лексеми bašta з 1409 р. (і далі: 1442 р., 1496 р.) у старочеській мові [SSČ I, 28], припускаємо, що лексема *башта* потрапила в мову-реципієнт через старочеське посередництво з можливим пізнішим польським підкріпленням.

Запозичення *гарцъ* ‘битва, початок боротьби, війна, перша сутичка ворогуючих сторін’, яке з’являється в українських писемних пам’ятках у кін. XVI ст., етимологи трактують [ЕСУМ 1, 501] як польське запозичення: *harc* ‘potykanie się, starcie pojedynczych, lekko uzbrojonych wojowników na oczach obu wojsk nieprzyjacielskich przed bitwą ogólną; także: utarczka zbrojna, początek bitwy’ 1500–1547 рр. [SP 8, 304–305]. На нашу думку, ця лексема могла потрапити в українську мову і через старочеське посередництво, у пам’ятках старочеської мови вона фіксується з 1515 р. і своїм корінням сягає угорської мови: *harc* – slovo přejaté, z mad.: harc, a to z něm. Hatz, Hetzi. [SSČ I, 406]. Від уг. harc ‘боротьба, бій’ виводять [Brűckner, 168–169] і [Machek, 161]; українські етимологи вважають цю версію хибною. На користь можливості старочеського посередництва свідчать деривати, зафіксовані у старочеських пам’ятках значно раніше, порівняно зі старопольськими джерелами

(пор.: чес. harcovanie 1511 р. – пол. harcowanie 1564 р., чес. harcovati XV ст. – пол. harcowač 1562 р. [SSČ I, 406; SP 8, 307]; виняток становить лексема *герциръ* (1596 р.), яка у стп. мові засвідчена раніше (1500 р.), ніж у стч. (1564 р.) [ІСУМ 6, 206–207; МСТ І, 173; ІСУЯ, 520; SSP 2, 7, 540; SSČ I, 406]). Тому однозначно стверджувати, що лексема *гарцъ* є польським запозиченням, а не опосередкованим чеською мовою німецьким запозиченням, не можна.

Лексема *ґерлица* 'вид тканини' фіксується українськими пам'ятками з кін. XVI ст. (1583 р.). Автори ІСУМа вказують, що цей германізм (свн. Gerlachstuch) потрапив у мову-реципієнт через старопольське (gierla) чи старочеське (gerlické) посередництво [ІСУМ 7, 138]. Заявлена ІСУМом старочеська форма пам'ятками і лексикографічними джерелами цих мов не фіксується, вказана старопольська форма (gierla) також відсутня, натомість наявна gierlica 'gatunek sukna wyrabianego w Zgorzelcy' 1545 р. [SP 7, 130]. Ураховуючи час фіксації аналізованої лексеми в писемних пам'ятках мови-реципієнта і мови-посередниці, а також фонетичну близькість і семантичну тотожність, припускаємо польське посередництво в процесі переймання цього германізму.

Лексема *берло* із семою 'збіжжя помолочене, але не перевіяне' фіксується в українських писемних пам'ятках з 1529 р. [ІСУЯ, 85], із семою 'скіпетр, берло' – з 1627 р. [ІСУМ 2, 77; МСТ 1, 53; ІСУЯ, 85], із семою 'монарша влада' – з 1669 р. [ІСУЯ, 85]. Є. К. Тимченко вказує, що з першою семою це слово було запозичене з польської мови [ІСУЯ, 85], а з другою і третьою семами – через польське посередництво запозичене з чеської і зводиться до німецької і латинської мов [ЕСУМ 1, 175; ІСУЯ, 85; ІСУМ 2, 77]. Проте лексема *берло* із семою 'збіжжя помолочене, але не перевіяне' у старопольських пам'ятках включно до І пол. XVI ст. не фіксується, натомість у старочеській мові зі значенням 'збіжжя' зафіксована з 1417 р. [SSČ I, 41], що посилює версію про чеське джерело цього запозичення в українській мові. Лексема *берло* із семою 'скіпетр, берло' могла потрапити в мову-реципієнт як через старочеське посередництво (фіксується з XV ст. [SSČ I, 41]), так і через старопольське (berla сер. XV ст., pyorło 1500 р. [SSP 1, 2, 74], barło 1532 р. [SP 2, 46]). Запозичення *берло* зі значенням 'монарша влада' в українській мові

семантично розвинулося від пол. berło ‘panowanie, rządy, władza’ 1561 р. [SP 2, 46]. Це слово демонструє складний шлях переймання і функціонування запозичення в мовах-посередниках і в мові-реципієнті, збагнути який і чіткіше окреслити допомагає залучення інформації про час першої писемної фіксації лексеми.

Для незначної кількості лексем, які потрапили в українську мову досліджуваного періоду, важко однозначно встановити шлях входження, тобто те, яка саме мова була посередником у процесі переймання: старопольська чи старочеська, оскільки в писемних джерелах обох мов запозичення фіксуються практично в той самий період. Зокрема, германізм *гетманъ* ‘головнокомандувач, найвищий військовий чин, гетьман, отаман’ зафіксований староукраїнськими джерелами під 1455 р. [Cost II, 774]; він проник у мову-реципієнт через старопольське чи старочеське посередництво [ССУМ 1, 242; ІСУМ 6, 207]. Зауважимо, що Є. К. Тимченко розглядає цю лексему як пряме запозичення з німецької мови [МСТ 1, 174; ІСУЯ, 521], а автори ЕСУМа – як опосередковане польською мовою германське запозичення [ЕСУМ 1, 502]. М. Фасмер зазначив, що в польській мові ця лексема вживається із 1410 р. [Фасмер 1, 403], хоча в писемних пам’ятках вона засвідчена з 1429 р. (hetman [SSP 2, 7, 542]). У старочеських писемних джерелах цей германізм фіксується з 1418 р. (haupman [SSČ 1, 400]). Тому однозначно встановити, яким шляхом відбувалося входження цього запозичення в мову-реципієнт у XV ст., важко. Однак ми схильні вважати, що домінувала в цьому процесі польська мова, оскільки значна кількість дериватів, засвідчених у польських пам’ятках (і відсутніх у чеських), представлена пізніше в українських джерелах досліджуваного періоду, що було зумовлено безпосереднім контактуванням етносів (Таблиця V.).

Таблиця V. Лексема *гетманъ* та її деривати в мові-реципієнті та мовах-посередниках.

Українська мова	**Старопольська мова**	**Старочеська мова**
гетманъ 1455 р. [Cost II, 774]	*hethman* 1429 р. лат. м. [SSP 2, 7, 542] *ethman* 1445 р. лат. м. [SSP 2, 7, 542] *heytman* 1471 р. лат. м. [SSP 2, 7, 542] *chethman*	*haupman* 1418 р. [SSČ 1, 400–401] *hutman* 1449 р. [SSČ 1, 400–401] *hautman* 3 чв. XV ст. [SSČ 1, 400–401] *haytman*

	1495 р. пол. м. [SSP 2, 7, 542]	1494 р. [SSČ 1, 400–401] *hayptman, haypman, heytman* XV ст. [SSČ 1, 400–401] *hatman* 1511 р. [SSČ 1, 400–401]
гетманство 1568 р. [ALSS, VII, 306]	*hetmańѕtwo* 1534 р. [SP 8, 341–342]	-
гетманский 1572 р. [АЮЗР, II, 176]	*hetmański* 1564 р. [SP 8, 341-342]	*hajtmanicě* XV ст. [SSČ 1, 401]
гетманити 1627 р. [ІСУМ 6, 207]	*hetmanić* 1584 р. [SP 8, 341]	*hajtmaniti* 1497 р. [SSČ 1, 401]
гетмановъ 1538 р. [АЮЗР, I, 91]	*hetmanow* 1583 р. [SP 8, 341–342]	-
гетмановая 1633 р. [ЛСБ 1054, 3 зв.]	*hetmanowa* 1564 р. [SP 8, 341]	-
гетьманичъ 1684 р. [ІСУЯ, 521]	-	-
гетьманенко XVII ст. [ІСУЯ, 521]	-	-
гетманичовъ XVIII ст. [ЛСВ, III, 21]	-	-
гетманиха XVIII ст. [ЛСВ, IV, 37]	-	-
гетманша XVIII ст. [ІСУЯ, 521]	-	-
гетмаванье XVIII ст. [ІСУЯ, 521]	-	-
гетманунко XVIII ст. [ІСУЯ, 521]	-	-
гетманчикъ XVIII ст. [ІСУЯ, 521]	-	-
гетманчиновъ XVIII ст. [ІСУЯ, 521]	-	-

Подібна історія входження в українську мову і германізму *канцлєръ* (1436 р. [ССУМ 1, 470]), оскільки в мовах-посередниках запозичення фіксується одночасно: у старочеській з 1417 р. [SSČ II, 16], а в старопольській з 1414 р. [SSP 3, 3, 234]. Старочеські пам'ятки засвідчують один дериват (*kancelařie* XV ст. [SSČ II, 16]), на відміну від старопольських (*podkanclerzy* 1401 р. [SSP 6, 4, 243], *podkanclerz* 1587 р. [SP 25, 438–439], *kanclerstwo* 1500 р., *kanclerzowy*, *kancelaria* 1410 р. [SSP 3, 3, 234]), які були зафіксовані в пізніших писемних пам'ятках української мови XV ст. (*подканцлерій* 1415 р. [ССУМ 2, 165], *канцлѣрии* 1445 р. [ССУМ 1, 470]), XVI ст. (*канцелярия* 1537 р. [ІСУМ 14, 38], *канцлерейский* 1552 р. [ІСУМ 14, 40], *вице-канцлерий* 1581 р. [ІСУМ 4, 76], *канцелерий* 1583 р. [ІСУМ 14, 38], *канцелларейный* 1598–1599 рр. [ІСУМ 14, 38], *канцлерство* 1598–1599 рр. [ІСУМ 14, 40]) і XVII ст.

(*канцлериная* 1638 р. [ІСУМ 14, 40]). Тому за умови наявності відповідної словоформи в обох мовах – старопольській і старочеській – є підстави говорити про ймовірність старопольського вектора в перейманні українською мовою цього запозичення.

Історія входження герм. *коштовати* в українську мову (перша писемна згадка – 1539 р.) подібна до попередніх лексем: у старочеській мові це запозичення фіксується в першій половині XV ст. (koštovati 1429 р. [SSČ II, 113]), а у старопольській – у XV ст. (kosztować XV ст. [SSP 3, 5, 357]). Перевага дериватів у польській мові (kosztowno 1428 р. [SSP 3, 5, 358], kosztownie 1564 р. [SP 11, 13], kosztowność 1500 р. [SSP 3, 5, 358], kosztowny XV ст. [SSP 3, 5, 358]) порівняно із чеською (koštovánie 1518 р. [SSČ II, 113]) і пізніше їх відтворення в українських писемних пам'ятках досліджуваного періоду мало б свідчити на користь домінування саме польського посередництва у процесі переймання цього запозичення. Проте фіксація лексеми *коштъ* ('витрати, видатки, кошт' 1459 р. [ССУМ 1, 508]) в українських писемних пам'ятках на століття раніше за відбиття її у польській (koszt (282), kost (10) 'wydatek, nakład środków pieniężnych na określony cel, łączący się często z wysilkiem i staraniem dla jego osiągnięcia' 1560 р.; 'fundusz na pokrycie jakichś wydatków' 1566 р.; 'zbytek, przepych, nadmiar' 1562 р. [SP 11, 14–17]) та чеській (košt 1556 р. [SSČ II, 113]) мовах спонукає до висновків, що герм. *коштовати* був запозичений через посередництво старочеської мови, а пізніше підкріплений старопольською мовою, яка відіграла помітну роль у поширенні дериватів у мові-реципієнті, а *кошт* – безпосередньо з німецької мови.

В „Описі Волинського замку" 1552 р. уперше фіксується назва покрівельного матеріалу – *кгонта* [ІСУМ 7, 140]. Етимологами ця лексема окреслена як польське запозичення з німецьким корінням [ЕСУМ І, 561], що підтверджується часом її першої фіксації в писемних пам'ятках української мови, а також наявністю дериватів у польській мові, які з часом були засвідчені в писемних джерелах мови-реципієнта (gontowy 1494 р. [SSP II, 6, 457] – *ґонтовый* 1590 р. [ІСУЯ, 645]). Лексема могла існувати в мовленні українців задовго до її першої писемної фіксації в мові-реципієнті, тому герм. *гонт* міг увійти в мовлення українців XIV ст. як через

старочеське посередництво, так і через старопольське, оскільки в пам’ятках цих мов він зафіксований одночасно: gont 1378 р. [SSP II, 6, 457], hont 1379 р. [SSČ I, 459]. Однак домінування цієї лексеми та її дериватів у писемних пам’ятках української мови з ініціальним [g], порівняно з [h], підтверджує польське посередництво у процесі переймання цього герм. (пор.: з [g]: „с протесъѧ сосънового на гєбєль спүсканого кго(н)ты побитъ” 1552 р. [ІСУМ 7, 140], „тогъды они тую дыру кгонтами (забили)” 1578 р. [ІСУЯ, 645], „домъ великий кгонтами побитый” 1590 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 204], „за два возо(в) кго(н)то(в) далє(м) золоты(х) шєсть и грошє(и) пять” 1594–1595 рр. [ЛСБ 1041, 1 зв.], „дощка, дощечка, ґонтъ” 1627 р. [ЛБ, 34], „за ґо(н)ты 46 күпъ по г(р) 6 1/2” 1636 р. [ЛСБ 1054, 18 зв.], „опрочь латъ, кроковъ и кгонтовъ копъ петънадъцатъ” [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 96], „Лѣскова жона … ножъ … дала, кгонту якъ бы моглъ зорвати” 1699 р. [ППС, І, 211-б], „узяли … гвоздъє кгонтовоє у фаскахъ” 1590 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 25], „двери … побите кгонтовое” 1634 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 688], „Макси(м) Кгонътаръ” 1649 р. [РЗВ, 165], „о ґонтаряхъ, що кгонты робять” XVIII ст. [ІСУЯ, 645]); з [h]: „за го(н)ты гроши(и) ѳ҃” 1607–1645 рр. [РДВ, 20], „Якъ звонницу побивали, то за червон’ца купилемъ гвоздя гонтового” XVII ст. [цит. за: ІСУЯ, 562]).

Наявність фонетичних варіантів запозиченої лексеми може проливати додаткове світло на історію її освоєння мовою-реципієнтом. Зокрема, у пам’ятках української мови грецизм *аптека* представлений у варіантах: *аптека* (1600 р. [МСТ 1, 33; ІСУЯ, 28], 1646 р. [ІСУМ 1, 119]), який був перейнятий через польське посередництво (apteka 1534 р. [SP I, 119]); *аптыка* (1596 р. [ІСУМ 1, 119; ІСУЯ, 28]) – потрапив в українську мову через польське посередництво (aptyka 1588 р. [SP I, 199]; фонетичні варіанти *аптека* і *аптыка* відсутні в лексикографічних джерелах старочеської мови); *апатѣка* (XVI ст. [картотека ІСУМ]) – був запозичений через старочеське посередництво (apatyka 1400 р., 1506 р. [SSČ I, 15]).

Зауважимо, що іноді лексикографічні джерела вказують на мову як посередницю у процесі переймання того чи іншого запозичення, однак писемні пам’ятки досліджуваного періоду не фіксують цієї лексеми. Зокрема, серед мов-посередників у процесі переймання германізму *гуфецъ* (1596 р.) заявлені

старопольська і старочеська мови [ІСУМ 7, 123]. Проте у старочеських пам'ятках лексема houfec не виявлена, про що свідчить SSČ, а в польській мові вона активно вживалася (*hufiec* (72) 'wojsk. oddzial wojska; poczet, zastęp żolnierzy; szyk' 1563 р.; 'znaczna liczba ludzi zebranych w jednym miejscu; gromada, grupa, część' 1564 р. [SP 8, 371–372]) разом з іншими демінутивами від номена *гуфъ* (*hufik* 'dem. od *huf* 'oddział wojska` 1561 р. [SP 8, 372]; *hufczyk* 'dem. od *hufiec* 'gromadka, kupka, zbiorek' 1581 р.; *hufeczek* (1) 'dem. od nie zaświadczonego u nas *hufek* 'oddzial wojska` 1564 р. [SP 8, 371]).

Аналогічно лексема *бунтъ* 'заколот, бунт' окреслена як германізм, який потрапив у мову-реципієнт через старопольське (*bunt*) чи старочеське (*bunt*) посередництво у 1567 р. [ІСУМ 3, 96]. У старочеській мові це запозичення відсутнє, а в писемних пам'ятках старопольської мови фіксується лише дериват *buntowanie* XV ст. [SSP 1, 3, 177], що дає підстави говорити про можливість існування і мотивувального слова bunt, яке засвідчене в писемних джерелах лише з кін. XVI ст. (1594 р.) [SP 2, 506–507].

Поширеною є думка, що багато германізмів прийшло в українську мову досліджуваного періоду за посередництва старопольської чи старочеської мов. Для цього є достатньо підстав, оскільки польський і чеський континуум безпосередньо межують з германським. Але є випадки, коли пам'ятки старопольської і старочеської мов не підтверджують факту посередництва в перейманні германізму в зазначений відрізок часу, що ще раз актуалізує необхідність з'ясування історії кожної лексеми. Зокрема, в українських пам'ятках лексема *голдовати* 'підкорятися, бути залежним' (і деривати) відбиті значно раніше, ніж у старопольських чи старочеських (Таблиця VI.). Цей факт дає підстави припускати, що лексема *голдовати* є безпосереднім запозиченням з німецької мови, яке було посилене і підтримане пізнішим польським і чеським впливами.

Таблиця VI. Час запозичення лексеми *голдовати* та її дериватів.

Лексема	**Срезн.**	**СДЯ**	**ССУМ**	**ІСУМ**	**МСТ**	**ІСУЯ**	**SSP**	**SP**	**SSČ**
голдовати	1395 р. [1, 542]	1388 р. [2, 348]	1388 р. [1, 248]	кін. XVI ст. [6, 248]	1656 р. [1, 179]	1387 р. [546]	1448 р. [II, 7, 544]	1560 р. [8, 361]	1472 р. [I, 452]
олдовати	-	-	1434 р.	-	-	-	-	1564 р.	-

			[1, 247]	*1395 р. [ЕСУМ 1, 547]*				[8, 361]	
холдова-ти	-	-	1445 р. [1, 247]	-	-	-	-	-	-
кголдо-вати	-	-	1388 р. [1, 247]	-	-	-	-	-	-
голдова-тисѧ	-	-	1407 р. [1, 247]	-	-	-	-	-	-
голд	-	-	1434 р. [1, 248]	- *1433 р. [ЕСУМ 1, 547]*	-	1433 р. [546]	XV ст. [II, 7, 544]	1535 р. [8, 360]	1480-1490 рр. [I, 452]
кголдъ	-	-	-	п. XVII ст. [7, 140]	-	-	-	-	-
олд	-	-	1434 р. [1, 248]	-	-	-	XV ст. [II, 7, 544]	1564 р. [8, 360]	-
холдъ	-	-	1445 р. [1, 248]	-	-	-	-	-	-
голдов-никъ	1611 р. [1, 542]	-	1436 р. [1, 248]	1646 р. [6, 248]	1656 р. [1, 179]	1436 р. [546]	-	1564 р. [8, 362]	-
олдов-никъ	-	-	-	-	-	-	-	1564 р. [8, 362]	-
голдов-ний	1611 р. [1, 542]	-	-	-	-	-	XV ст. [II, 7, 544]	1563 р. [8, 362]	-
олдов-ний	-	-	-	-	-	-	-	1535 р. [8, 362]	-
голдовий	-	-	-	-	-	-	XV ст. [II, 7, 544]	-	-
голдую-чий	-	-	-	-	-	-	-	1588 р. [8, 363]	-
халдер-ство	-	-	-	-	-	-	XV ст. [II, 7, 544]	-	-
голдова-ньє, -ниє	1395 р. [1, 542]	1388 р. [2, 348]	1388 р. [1, 247]	1636 р. [6, 248]	-	1388 р. [546]	1428 р. [II, 7, 544]	-	1577 р. [I, 452]
олдованє	-	-	-	-	-	-	1437 р. [II, 7, 544]	-	-

Залучення часового параметру фіксації запозичення в писемних пам'ятках мови-реципієнта сприяє ґрунтовнішому дослідженню й уточненню шляхів входження в мову-реципієнт, участі мов-посередниць у цьому процесі, а іноді й запереченню посередництва. Так, за даними українських етимологів, лексему *ґрунт*

‘земля, ґрунт’ через стч. посередництво (*grunt* ‘фундамент, садиба’) запозичено з свн. *Grunt* ‘дно, земля, фундамент’ [ЕСУМ 1, 606]. Фіксація цього запозичення в староукраїнських писемних пам’ятках припадає на 1322 р.: „у того гостынца кгрунтъ Теременский по левой руце, а по правой Поддубецький” [АрхЮЗР, Ч. I, т. 6, 2] (пор.: форма *грунтъ* засвідчена з 1430 р. [ССУМ I, 267]). У писемних пам’ятках можливих мов-посередниць ця лексема засвідчена значно пізніше: з 1402 р. у старопольській мові (*grunt* ‘pole, ziemia’ [SSP 2, 7, 505], *grunt* (854) ‘ziemia’ 1586 р. [SP 8, 169-176]), а з 3-тьої чверті XV ст. – у старочеській (*krunt*, gruntovnik; *grumt* 1498 р. [SSČ I, 395]). Через словацьке посередництво в мовлення українців ця лексема в I пол. XIV ст. проникнути теж не могла, оскільки в писемних пам’ятках словацької мови вона вперше з’являється в сер. XVI ст. і з іншим значенням (*grunt* ‘gazdovský majetok, hospodárska usadlost’ [HSSJ I, 385]). Тому, ймовірно, германізм *ґрунт* із семою ‘земля, ґрунт’ проник у мову-реципієнт у XIV ст. безпосередньо, а вже пізніше міг бути підкріплений польським та чеським посередництвом, що сприяло полісемантичному розвитку: укр. ‘ділянка під будівництво’ 1591 р. [ІСУМ 7, 146–147] < стп. ‘miejsce, z którego coś powstaje’ 1568 р. [SP 8, 169–176], укр. ‘фундамен, підмурівок’ 1592 р. [ІСУМ 7, 146–147] < стч. ‘fundament’ 1515 р. [SSČ I, 395] (стп. ‘umocniona podstawa jakiejś budowli konstrukcji; fundament’ 1561 р. [SP 8, 169–176]), укр. ‘підстава, основа, суть, фундамент’ 1598 р. [ІСУМ 7, 146–147] < стп. ‘podstawa danej rzeczy’ XV ст. [SSP 2, 7, 505].

Аналізуючи лексеми окремого семантичного гнізда, які потрапили в мову-реципієнт за посередництва польської чи чеської мов, іноді не можна ствердно вказати на перевагу однієї з мов. Зокрема, фіксація словоформ семантичного гнізда *бискупъ* у писемних пам’ятках мови-реципієнта та мов-посередниць аргументовано доводить, що окремі лексеми були запозичені (від двн. *biscof* (< лат. episcopus < гр. επισκοπος)) [ЕСУМ I, 202] через старочеське посередництво (*бискупство*, *бискупский*), а інші – через старопольське (*бискупия, бискупщизна*); лексема *бискупъ* зафіксована у староукраїнських і старочеських пам’ятках одночасно, а в старопольській – на півстоліття пізніше, що дає підстави віддати перевагу старочеському посередництву; лексема *бискупий* у той самий час фіксується у

старопольських і старочеських пам’ятках, що свідчить про можливість її входження в мову-реципієнт через посередництво обох цих мов; лексема *бискуповъ* зафіксована у 1398 р. („Грамота правая в. кн. Витовта по спору между епископом виленским и Вигайлом о ловищах”) у мові-реципієнті, що хронологічно випереджає на 40 років фіксацію у старочеських писемних пам’ятках і на 190 років – у старопольських. Це дає підстави припустити, що форма *бискуповъ* була утворена від лексеми *бискупъ* у XIV ст. власними словотворчими засобами, а не була запозичена через старочеське посередництво (Таблиця VII.).

Таблиця VII. Час запозичення лексеми *бискупъ* та її дериватів.

Лексема	Срезн.	СДЯ	ССУМ	ІСУМ	МСТ	ІСУЯ	SSP	SP	SSČ
бискупъ	1399 р. [I, 88]	1398 р. [I, 161]	1404 р. [I, 96]	1507 р. [II, 86]	1621 р. [I, 54]	1347 р. [91]	*biskup* 1404 р. [I, 2, 94]	*biskup* 1564 р. [II, 153]	*biskup* I пол. XIV ст. [I, 57]
пискупъ	-	-	1378 р. [II, 148]	-	-	-	-	-	-
бискупия	-	-	-	1567 р. [II, 85]	-	-	*biskupia* c. XV ст. [I, 2, 94]	-	-
бискупство	-	-	1433 р. [I, 96]	1552 р. [II, 86]	1656 р. [I, 54]	1433 р. [91]	*biskupstwo* 1428 р. [I, 2, 96]	*biskupstwo* 1551 р. [II, 161]	*biskupstvo* кін. XIV ст. [I, 57]
пискоупъство	-	-	1401 р. [II, 148]	-	-	-	*piskupstwo* 1437 р. [I, 2, 96]	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	*biskupstvie* II трет. XIV ст. [I, 57]
бискупий	-	-	-	1549 р. [II, 85]	1549 р. [I, 54]	1549 р. [91]	*biskupi* кін. XIV ст. [I, 2, 95]	*biskupi* 1548 р. [II, 159]	*biskupi* кін. XIV ст. [I, 57]
-	-	-	-	-	-	-	*biskupow(y)* 1455 р. [I, 2, 96]	-	*biskupový* XV ст. [I, 57]
бискуповъ	-	1398 р. [I, 161]	1459 р. [I, 96]	1519 р. [II, 86]	-	-	-	*biskupow* 1588 р. [II, 160]	*biskupov* 1435 р. [I, 57]
бискупщизна	-	-	-	1570 р. [II, 86]	1621 р. [I, 54]	1621 р. [91]	-	*biskupizna* 1540 р. [II, 160]	-
бискупъщиз-ный	-	-	-	1570 р. [II, 86]	-	-	-	-	-
бискупский	-	-	-	1598 р. [II, 86]	-	-	-	-	*biskupský* 1578 р. [I, 57]
-	-	-	-	-	-	-	-	-	*biskupiti* 1418 р. [I, 57]
пискоупъскии	-	-	1401 р. [II, 148]	-	-	-	-	-	-
бискуплий	-	-	-	-	-	1586 р.	-	-	-

						[91]			
бискупицкый	-	-	1445 р. [I, 96]	1570 р. [II, 85]	-	1445 р. [91]	-	-	-
арцибискупъ	1425 (1152) р. [I, 31]	1425 (1152) р. [I, 97]	1415 р. [I, 80]	1557 р. [I, 137]	1635 р. [I, 36]	1415 р. [37]	*arcybiskup* 1443 р. [I, 1, 42]	*arcybiskup* 1525 р. [I, 204]	*arcibiskup* XIV ст. [I, 16]
арцибискупій	-	-	-	с. XVII ст. [I, 137]	-	XVII ст. [36]	-	*arcybiskupi* 1558 р. [I, 205]	-
арцибискуп-ство	-	-	-	1598–1599 рр. [I, 137]	1635 р. [I, 36]	1635 р. [37]	-	*arcybiskupstwo* 1564 р. [I, 204]	-

Зауважимо, що лексема *бискупъ* та її деривати не виникли як семантичні неологізми, адже в Україні існувала своя багатовікова культова культура, чітка релігійна ієрархія, а відповідно – і розгалужена система номенів: *владыка* (цсл.) 'титул духовних осіб високого чину, владика'– 1322 р. [ССУМ І, 180], *владика* 1505 р. [ІСУМ 4, 91]; > *владычество* 'сан' 1556–1561 рр., 'церковно-адміністративний округ, що знаходиться під правлінням владики' 1561 р. [ІСУМ 4, 92]; *архиєпископь* (гр.) 'архієпископ' – 1148 р. [СДЯ І, 95], 1467 р. [ССУМ І, 80], 1489 р. [ІСУМ І, 131]; > *архиѥпископиа* 'єпархія' 1383 р. [СДЯ І, 95], 1598–1599 рр. [ІСУМ І, 132], 'архієпископська влада' 1270 р. [СДЯ І, 95], 1589 р. [ІСУМ І, 132]; *архиѥпископьскыи* XII ст. [СДЯ І, 96], 1591 р. [ІСУМ І, 131]; *архиѥпископьство* 'сан архієпископа' 1165 р. [СДЯ І, 96], 1594 р. [ІСУМ І, 132], 'єпархія' 1589 р. [ІСУМ І, 132]; *архиєрархъ* (гр.) 'архієрарх, архієпископ' – 1448 р. [ССУМ І, 80], 1519 р. [ІСУМ І, 132]; *архиѥрѣи* (цсл., гр.) 'архієрей' – 1076 р. [СДЯ І, 96], 1350 р. [ССУМ І, 80], 1489 р. [ІСУМ І, 132]; > *архиѥрѣѥвъ* 'який належить архієрею' XIII–XIV ст. [СДЯ І, 96], 1489 р. [ІСУМ І, 133]; *архиѥрѣискыи* 'тс.' 1284 р. [СДЯ І, 96], 1571 р. [ІСУМ І, 132]; *архиєрейство* 'сан архієрея' 1597–1598 рр., 'єпархія' 1650 р., 'сукупність архієреїв' 1605–1606 рр. [ІСУМ І, 132]; *ѥпископъ* (цсл., гр.) 'єпископ' – XII ст. [СДЯ ІІІ, 213], 1322 р. [ССУМ І, 348], 1513 р. [ІСУМ 9, 97]; > *єпископство* 'сан і посада єпископа' XII ст. [СДЯ ІІІ, 213], 1489 р. [ІСУМ 9, 96], 'церковно-адміністративний округ, єпископство, єпархія' 1579 р. [ІСУМ 9, 97]; *єпископствовати* 'займати посаду єпископа, бути єпископом' 1634 р. [ІСУМ 9, 97]; *єпископский* 'який стосується єпископа, належить або властивий йому' XII ст. [СДЯ ІІІ, 213], 1583 р. [ІСУМ 9, 96], *єпископий* 'тс.' 1594 р. [ІСУМ 9, 95]; *єпископия* 'єпархія єпископа' 1280 р. [СДЯ ІІІ, 213], 1489 р. [ІСУМ 9, 96]; *архимандритъ* (гр.) 'титул ігумена монастиря'– XII ст. [СДЯ І, 97], 1322 р. [ССУМ І, 80], 1489 р. [ІСУМ І, 134]; *архимандрита* 'тс.' 1540 р. [ІСУМ І, 133], *архимандрытий* 'тс.' 1591 р. [ІСУМ І, 135]; > *архимандритовъ* 'належний архімандриту, архімандритів' 1541 р. [ІСУМ І, 134]; *архимандритий* 'тс.' 1592 р. [ІСУМ І, 133]; *архимандритский* 'тс.' 1571 р. [ІСУМ І, 134]; *архимандричъ* 'тс.' XIV ст. [СДЯ І, 97]; *архимандричий* 'тс.' 1545 р. [ІСУМ І, 135]; *архимандрический* 'тс.' 1631 р. [ІСУМ І, 133]; *архимандритство* 'сан архімандрита' 1576 р.

[ІСУМ І, 134], *архимандритиѩ* ‘тс.’ 1406 р. [СДЯ І, 97], *архимандрития* ‘тс.’ 1624 р. [ІСУМ І, 133]; *архимандритство* ‘монастир, очолюваний архімандритом’ 1509–1633 рр. [ІСУМ І, 134], *архимандрия* ‘тс.’ 1540 р. [ІСУМ І, 135], *архимандрития* ‘тс.’ 1546 р. [ІСУМ І, 133]; *архидияконъ* (гр.) ‘архідиякон, старший диякон’ – XII ст. [СДЯ І, 95], 1561 р. [ІСУМ І, 131]; *дияконъ* (гр.) ‘духовна особа нижчого рангу, диякон’ – 1056–1057 р. [СДЯ ІІ, 471], 1322 р. [ССУМ 1, 299], ‘тс.’ 1514 р. [ІСУМ 8, 30]; *диѩковъ, диѩконовыи* XII ст. [СДЯ ІІ, 470–471]; > *диѩконьскый* ‘дияконський’ XII ст. [СДЯ ІІ, 472], ‘тс.’ 1577 р. [ІСУМ 8, 30]; *диѩконьство* ‘посада або звання диякона’ XII ст. [СДЯ ІІ, 472]; *архипопъ* – ІІ пол. XVI ст. [ІСУМ І, 136]; *дїякъ* (цсл., гр.) – ‘церковний служитель першого ступеня священства; помічник священика при богослужінні та в підтримці встановленого в церкві порядку’ XII ст. [СДЯ 1, 472], ‘дячок, церковний причетник, який не має ступеня священства’ 1280 р. [СДЯ ІІ, 472], ‘посадова особа на Русі’ 1339 р. [СДЯ ІІ, 472], ‘діловод у княжій чи королівській канцелярії’ 1359 р. [ССУМ 1, 301], ‘писар’ 1503 р., ‘нижчий служитель у церкві, помічник священика, дяк’ 1558 р. [ІСУМ 9, 28].

Цю розгалужену систему номенів доповнило запозичення *бискупъ*, входження якого було спричинене позамовними факторами; в українському соціумі досліджуваного періоду воно було „реквізитом” чужої культури, іншої віри. Ця лексема функціонує і дотепер в українській мові зі значенням ‘католицький єпископ’ [СУМ І, 190].

Урахування часу першої фіксації запозичення в мові-реципієнті та мовах-посередниках дозволяє внести корективи щодо джерела запозичення. Зокрема, лексема *гарусъ*, яка позначала ‘кольорову вовняну пряжу, тканину, яку виготовляли в м. Аррас (сучасній Франції), гарус’ українськими мовознавцями визначається як польське запозичення (harus) із французької (Arrus < Arras [ІСУМ 6, 193; ІСУЯ, 511]) або німецької (Arras, Harras, [ЕСУМ І, 478]) мов. Українські писемні пам’ятки вперше лексему *гарусъ* фіксують в 1571 р., а *гарусовый* – 1494 р. („от штуки гарусу грошей десят” [ПККДА, ІІ, дод. 561], „ризы гарусовыи бурнатныи ...” [Акты, І, 136]). На нашу думку, лексема *гарусъ* могла бути запозичена зі старочеської мови, у писемних пам’ятках якої вона зафіксована раніше (*haras* ‘lehká vlněná tkanina’ 1344

р. [SSČ I, 406]), порівняно з польськомовними джерелами (*haras*, *aras*, *harras* ‘gatunek lekkiej tkaniny wełnianej’ 1384 р. [SSP 2, 7, 540]), а дериват *гарусовый* міг бути перейнятий як із старопольської (*harasowy* ‘z harasu tj. lekkiej tkaniny wełnianej’ 1461 р. [SSP 2, 7, 540]), так і зі старочеської (*harasovy* 1472 р. [SSČ I, 406]) мов.

Не можна також однозначно стверджувати, що лексема *гойный* ‘(з великою мірою прояву) щедрий, багатий, великий; (який виявляє щедрість, зичливість) щедрий’ (> *гойне* / *гойнѣ, гойновати, гойностъ, гойнѣй, гойнѣйший*) є запозиченням зі старопольської мови [ЕСУМ 1, 547], оскільки у старочеській мові цей дериваційний ряд фіксується раніше (стч. *hojnost* 1417 р. [SSČ I, 451] – стп. *hojność* 1558 р. [SP 8, 356–357] – укр. *гойностъ* 1596 р. [ІСУЯ, 546]; стч. *hojný* XV ст. [SSČ I, 451] – стп. *hojny* 1564 р. [SP 8, 357] – укр. *гойный* 1580 р. [ІСУМ 6, 247]; стч. *hojně* 1400 р. [SSČ I, 451] – стп. *hojnie* 1541–1560 рр. [SP 8, 354–356] – укр. *гойне* 1609 р. [ІСУМ 6, 247]). Тому лексема *гойный* могла бути запозичена раніше із чеської мови, а пізніше посилена впливом старопольської мови.

Лексема *гнюсъ* ‘лінь, ледар’ (1621 р.) також могла бути запозичена зі старочеської мови (*hnus*, *hňus*, *hnis* 1417 р. [SSČ 1, 411]) і посилена пізнішими старопольським (*gnus* 1436 р., *gnusić*, *gnustwo* 1448 р., *gnuśność* сер. XV ст., *gnuśny* 1500 р.) і польським (*gnuśnieć*, *gnuśnie*, *gnuśny* 1564 р., *gnuśność* 1566 р., *gnus* 1579 р., *gnuśnik*, *gnuśno* 1588 р., *gnuśnorosły* 1595 р.) впливами.

Лексема *грошъ* позначала ‘монету різної чеканки і різної вартості, гріш’ [ССУМ 1, 266] і вперше засвідчена в староукраїнських писемних пам’ятках у 1359 р.: „А питъ могоричь оу быбицкого оу дому за копу грошии” [Розов, 10]. Етимологи вказують на два шляхи входження цієї лексеми у мову-реципієнт: через посередництво польської мови (*grosz* ‘гріш, гроші’) або безпосередньо зі старочеської (*groš* ‘назва грошової одиниці’) або давньоверхньонімецької мови (*grosch(e)*); вона зводиться до слат. *grossus* (*denarius*) ‘товстий (динар)’ [ЕСУМ 1, 599]. Оскільки в старопольських писемних пам’ятках це слово фіксується з 1393 р. [SSP 2, 7, 496], тобто значно пізніше, ніж у староукраїнських пам’ятках, то про посередництво старопольської мови в XIV ст. говорити не варто. На нашу думку,

лексема *грошъ* є безпосереднім запозиченням зі старочеської мови, в пам'ятках якої вона часто фіксується з 1334 р. [SSČ I, 393].

У 1347 р. із семою 'молодший член церковного причту, причетник, клирик' у писемних пам'ятках зафіксована лексема *жак*: „о жакоу а любо о капланѣ, котории(ж) держитъ очиноу свою" [ІСУЯ, 899; ССУМ І, 353]. Пізніше (1432 р.) у „Софійському временнику" була засвідчена форма *ижакъ* з тим же значенням: „Тогда бискупъ начнетъ велегласно Латынскимъ языкомъ, ижакомъ ихъ поющихъ не мало" [Срезн. І, 1025]. У кін. XVI ст. (1596 р.) ця лексема фіксується ще з одним значенням 'учень католицької школи, школяр, бурсак' [Фасмер ІІ, 34; ІСУЯ, 898; ІСУМ 9, 116; МСТ 1, 247]: „На вряде кгродскомъ шляхетный Юрий Кошиловский, буркграбий замку Луцкого … протестовалъ на жаковъ школы костела головного тутошнего" [АрхЮЗР, Ч. 3, т. I, 127], „Князь Кгрего(р), викари(и) Голо(в)ного костела лу(ц)кого, изъ жаками и и(н)шими многими помо(ч)никами своими ... люде(и) тутошни(х) мѣстски(х) побили" [ТУВН, 209]. Етимологами лексема *жакъ* окреслюється як чеське запозичення, що потрапило в мову-реципієнт, можливо, через польське посередництво [ЕСУМ 2, 185]. Зауважимо, що лексема *žak* зафіксована у старочеському перекладі „Gesta Romanorum" 1501–1508 рр. („Діяння римлян"), знайденому й описаному у 2012 р. у бібліотеці Національного музею у Празі (пам'ятка видана у Пльзені у друкарні Мікулаша Бакалара, який спеціалізувався на античній та середньовічній літературі). Семантика лексеми *žak* є тотожною як у старочеській, так і в старопольській мовах. Проте у старопольській мові це слово фіксується із 1400 р. із семою 'учень, студент'; з 1449 р. – 'клирик, нижчий духовний чин' [SSP 11, 7, 542]. Тому видається можливим, що лексема *žak* із семою 'клирик, нижчий духовний чин, причетник' була запозичена зі старочеської мови до моменту першої фіксації в писемній пам'ятці староукраїнської мови – 1347 р. (оскільки у старопольській фіксується на 98 років пізніше), а із семою 'учень, студент, бурсак' – зі старопольської мови, у якій зафіксована на 196 років раніше за появу в українських пам'ятках.

Уточнень щодо шляху входження в українську мову потребує, на наш погляд, лексема *капци*, яка етимологами окреслюється як запозичення з польської мови

(пол. *kapec* ‘нижня частина чобота; старий подертий чобіт’; мн. *kapcie* ‘примітивне взуття; старе зношене взуття; хатні туфлі; вид шкарпеток’, *kapce* ‘вид валянків’), яке походить з уг. *kapca* ‘онуча; повстяне взуття’ (< слов. *kopytъca* < псл. *kopyto* ‘копито’) [ЕСУМ 2, 371]. Відсутність лексеми у старочеській мові дає підстави виключити її як мову-посередницю в процесі переймання запозичення, а фіксація її в польських пам’ятках пізніше (1588 р. [SP 10, 76]) за представлення в українських (1583 р. [ІСУМ 14, 47], 1595 р. [ІСУМ 14, 45]) дозволяє нам визначити лексему *капци* як безпосереднє запозичення зі словацької мови, у пам’ятках якої воно засвідчене з 1575 р. і в яку потрапило з угорської мови (*kapec*, pl. *kapce* (< mad. ‘vysoká, najmä súkenná obuv’ 1575 р. [HSSJ II, 24]).

Корекції потребує гіпотеза деяких лінгвістів щодо шляхів входження в мову-реципієнт лексеми *ґелета* (*кгелета*, > *ґелетка*), яка позначає ‘невелику дерев’яну посудину для молока’ і була запозичена через стп. *gieleta* чи стч. *geleta* з рум. *găleátă* < лат. *galleta* [ІСУМ 7, 137–138]. Зауважимо, що лексикографічні джерела старопольської та старочеської мов не засвідчили використання в писемних пам’ятках лексем стп. *gieleta* (SP також не фіксує) чи стч. *geleta* раніше чи на момент першої писемної фіксації (1596 р.) у пам’ятках української мови. Не поділяємо думку Є. К. Тимченка про німецьке походження слова *гелетка*, яке трактується як здрібніла форма від *келихъ* (нім. Kelh) [ІСУЯ, 642]. Подібні паралелі проводити не варто, на думку В. О. Винника, „через віддаленість значень і неможливість унаслідок цього реконструювати відповідний семантичний ланцюг, а також через невідповідність звукових співвідношень” у цих словах [130, с. 103]. Лексема *гелетка* в кін. XVI ст. засвідчена в українських писемних пам’ятках („Ста(м)на, кгеле(т)ка збанъ” [ЛЗ, 73]) як назва ‘посудини для молока’, яка водночас слугувала її мірилом. Це слово було запозичено безпосередньо з румунської мови (рум. *găleátă* ‘відро, дійниця, міра місткості’), у яку потрапило з латинської (лат. *galleta* ‘тс.’) [ЕСУМ 1, 492]. Зауважимо, що ця лексема функціонує в українських говірках: із семою ‘дійничка для овець’ засвідчена в українських говірках південної Бесарабії у фонетичному варіанті *галята* [321, с. 23]; у гуцульському говорі форма *ґелета*, *ґелетка* номінує ‘міру сипкого, а також картоплі, приблизно 25 кг’ [432, с.

83]; у говорі батюків лексема *ґелета* (*ґелетка, ґелетчина*) позначає ‘дерев’яну посудину, видовбану з цілого шматка дерева без обруча місткістю в півкірця, корець, півтора, а то й два кірці’ [128, с. 261].

Висновки до розділу V

Пізнання історії слова, а відповідно й історії лексикону будь-якої мови, його динаміки неможливе без ретроспективної хронологізації мовних одиниць. З’ясування часу появи запозичення в мові-реципієнті є відправною точкою в окресленні передісторії його функціонування в мовах-посередниках та історії входження, поширення та адаптації в мові-реципієнті. Визначення моменту, часу „народження” слова в мові, тобто появи й укорінення запозичення в мові-реципієнті, є складним завданням, яке передбачає створення доказової бази для аргументування запозичення як такого, що було перейняте мовою-реципієнтом саме в досліджуваний період (а отже, процедурно має бути доведена відсутність письмової фіксації в давніших пам’ятках).

Свідоме використання в роботі дослідницького прийому – *умовного ототожнення часу першої фіксації й часу запозичення* (хоча відомо, що в переважній більшості випадків, особливо за умови усномовної взаємодії, між часом входження мовного елемента в мову-реципієнт і його писемною фіксацією може лежати часова відстань різної величини) – дозволило зробити такі висновки:

I. Для низки лексем можна встановити „точний” час переймання, на який може вказувати рік, зазначений у писемному джерелі (*коубара*) або рік написання пам’ятки (*колбаса, индиктъ, кораблъ, цата, талантъ, сандалиѩ, сапогъ, сикеръ, ахатисъ, боты, катъ, капуста, фюникъ, кондакъ, артусъ, берковесокъ, газофилакїя, ватага, галеѩ, цебръ, ватаманъ*). Зауважимо, що пам’ятки різних жанрів наступних періодів фіксують збільшення кількості запозичень, що було зумовлено низкою мовних та позамовних чинників, а також більшою кількістю збережених пам’яток XIV–XV ст., а особливо XVI–XVII ст., порівняно з давньоукраїнським періодом.

I.1. Значне розширення хронологічного індексу запозичень у XVI–XVII ст. засвідчує неоднакову інтенсивність переймання в різні роки, посилення процесу в

одні періоди (1552 р., 1566 р., 1596 р., 1597–1599 рр., 1621 р., 1627 р.) та ослаблення – в інші періоди (1511 р., 1522–1523 рр., 1539–1540 рр., 1567 р., 1682–1683 рр., 1698–1699 рр.). Хоча таке спостереження позбавлене чітко визначеної характеристики міжмовної взаємодії, проте засвідчує хаотичність цього процесу.

І.2. Показовим є поступове нарощування дериваційних гнізд зі спільною твірною основою – запозиченням: 1503 р. – *коштовне* ‘розкішно, багато, коштовно’ (1539 р. – *коштовати* ‘мати певну ціну, вартість у грошовому вираженні, коштувати’, 1552 р. – *коштовный* ‘(який має високу вартість, дорого коштує) коштовний’, 1619 р. – *коштовней* ‘розкішніше, дорожче’, 1627 р. – *коштовностъ* ‘висока вартість, коштовність’); 1505 р. – *вонтпити* ‘мати сумнів, сумніватися’ (1510 р. – *вонтпенє* ‘сумнів, непевність, вагання’, 1557–1558 рр. – *вонтъпливость* ‘сумнів, вагання’, 1569 р. – *вонтливый* ‘сумнівний, непевний’, 1582 р. – *вонтпливший* ‘невпевненіший’, 1596 р. – *вонтпленье* ‘сумнів, непевність, вагання’, 1622 р. – *вотпливо* ‘сумнівно’, 1625 р. – *вонтпливе* ‘непевно, з сумнівом’, 1569 р. – *звонтпити* ‘засумніватися, взяти під сумнів’, 1627 р. – *звонтплєний* ‘зневірений’); 1526 р. – *мордовати* ‘катувати, мучити, завдавати болю’ (1563 р. – *мордерство* ‘мучити, катувати’, 1573 р. – *мордованє* ‘катування, завдавання мук’, 1597–1599 рр. – *мордъ* ‘вбивство, самогубство’, 1616 р. – *мордєрца* ‘кат, мучитель’, 1631 р. – *мордерско* ‘катовано, вимучено’, 1501 р. – *змордовати* ‘скатувати, побити, змордувати’, 1567 р. – *змордованє* ‘мука, катування, побиття, мордування’, 1601 р. – *змордований* ‘скатований, побитий’) та ін. Особливий інтерес викликає „інверсований” порядок відтворення писемними джерелами елементів дериваційного гнізда – спершу похідний елемент, а пізніше – вихідний, що вказує на релятивність свідчень часу писемного відтворення запозичень.

І.3. Частина запозичень зафіксована в пам’ятках різних періодів, що слугує свідченням „неперервності історичного існування слова” (за В. В. Виноградовим): *буда, газофилакїя, ветовати, катартъ, голдовати, валка, жолнѣръ, шелюгъ* і т. д.

І.4. У писемному відтворенні окремих запозичень простежуються часові лакуни (*шлемъ* 1097 р. – 1627 р.; *живописецъ* 1097 р. – 1599 р.; *икономъ* 1100 р. – *економъ* поч. XVII ст.; *ꙋксꙋсъ* 1136 р. – *уксус* 1664 р.; *мынцаръ* 1388 р. – 1500 р.;

кгвалтомъ 1388 р. – 1512 р.; *чета* 1499 р. – *чата* 1633 р.; *барханъ* 1392 р. – 1564 р. та ін.), які не є свідченням цілковитого зникнення лексеми в мові-реципієнті, оскільки слову притаманне переміщення з одного функційного кола до іншого, перехід від його музейного буття до живого життя [133, с. 21].

II. Для окремої групи лексем можна встановити „релятивний” час із зазначенням або часового проміжку (від року до року: 1141–1180 рр. – *кадъ*, 1327–1328 рр. – *шолкъ*, 1597–1599 рр. – *мордъ* та ін.), або століття (XI ст. – *чеканъ*, *епеньдитъ*, *духсъ*, *кордъ*, *дафнія*, *дафина*, *лявръ*, *вертоградаръ*, *вертоградъ*, *влодаръ*, *комисъ*, *кресъ*, *драхма*, *остроном*ѣѧ, *архитектонъ*, *галія*, *галѣя*; XII ст. – *галѣѧ*, *литра*, *кметь*, *майстеръ*, *сахаръ*, *астрологъ*, *дидрагъма*; XIII ст. – *копръ*; XIV ст. – *катарть*, *двацци*, *редковъ*, *гайдукъ*, *жолнѣръ*, *жолнѣрско*, *булатний*, *чамбулъ*, *достатечный*, *карчмаръ*, *рота*; XV ст. – *оправца*, *сукня*, *центнаръ*, *квалтовная вина*; XVI ст. – *инкедливъ*, *кедвезовати*, *банoвань*, *зневажати*, *блюзнѣръ*, *кламъ*, *омилити*, *гамѣшно*, *бетегъ*, *биндасъ*, *годножъ*, *клецокъ*, *оздоба*, *басаликъ*, *фиалковый*, *каштановый*, *веты*, *изюм*, *карбунклъ*, *лактука*, *муштарда*, *паштет*, *микдалъ*, *цыкляръ*, *рекгалиста*„ *выдавца*, *зедликъ*, *ищаловати*, *ковдошъ*, *лементѣйка*, *абордаж*, *бурундук*, *тратва*, *валтовати*, *жаґелъ*, *ищаловати*, *каюкъ*, *котва*, *коронатъ*, *кельтовати*, *лотъ*, *морговати*, *чал*, *чебанъ*; XVII ст. – *зваленьє*, *анѣмушъ*, *гаталомъ*, *земститися*, *лярва*, *опилство*, *шляхетность*, *павѣза*, *райтария*, *аркан*, *сагайдачче*, *канчук*, *курінь*, *ойстро*, *сердюкъ*, *сердюцкій*, *комісар*, *шуствалъ*, *штампетовый*, *колтрина*, *мамзеръ*, *кабатикъ*, *кобелъ*, *куклѧръ*, *зґляґаный*, *книшъ*, *ігнациктовый*, *бурштиновый*, *родзѣнки*, *трунковый*, *щерба*, *штыхаръ*, *тлумачь*, *форытаръ*, *ретръ*, *шаповалъ*, *рандаръ*, *выдирца*, *выналѣзца*, *ґалѧнцѣкъ*, *практикаръ*, *берлин*, *гемія*, *дарабъ*, *валчакъ*, *галіотъ*, *галеас*, *гинъ*, *мгненя*, *ортъ*, *чардак*, *статура*).

III. Застосування методики *визначення часу появи лексеми в опорі на історію позначуваної реалії* (слідом за В. О. Богородицьким, І. І. Огієнком, В. В. Німчуком, Ю. С. Сорокіним, Ф. П. Сороколєтовим, Ф. П. Філіним, В. Вітковським, С. Кохманом та ін.) сприяло окресленню групи запозичень, які номінують поняття матеріальної культури, історія виникнення яких дозволяє встановити час, раніше

якого ці запозичення не могли з'явитися у мові-реципієнті. Ця група запозичень чисельно незначна, зокрема: назви зброї (*мушкетъ*, *флинта*, *фузѣя*, *аркабузъ*, *карабинъ*, *сагайдак*), грошових одиниць та грошових операцій (*чехъ*, *чиншъ*, *дукатъ*, *таляръ*, *денга / тенка*, *полугрошокъ*, *мынца*, *трыбутъ*), напоїв (*понтакъ*). Історія цих лексем є промовистою щодо шляху виникнення і проникнення в мову-реципієнт та проміжку часу (від 14 до 130 років) між з'явою десигната і фіксацією його назви в українських пам'ятках.

Урахування широкої позамовної інформації, „контексту епохи" для визначення часу запозичення засвідчує, що історія реалії та історія назви пов'язані нерозривно, тому мають значний пояснювальний потенціал.

IV. Визначення часу, від якого функціонує в українській мові запозичений мовний знак, у багатьох випадках сприяє уточненню джерела запозичення, зокрема за умови можливої чи позірної альтернативи. Адже на українську мову впливали старопольська, старочеська мови, які часто виступали посередниками під час переймання германізмів, латинізмів та лексем іншої генези. У цьому випадку важлива роль хронологічної характеристики лексеми у потенційних мовах-посередниках. Показовим буває зіставлення часу фіксації лексеми в обох мовах, що увиразнює можливі ситуації:

- ситуація мінімального проміжку часу між відбиттям лексеми в писемних пам'ятках різних потенційних мов-посередниць (*гелмъ*);
- ситуація мінімального розрізнення часу за наявності формальних показників, зокрема, характеру дериваційних гнізд у потенційних мовах-посередниках та переймання цих дериватів українською мовою (*канцлѣръ*, *гетманъ*).

Відмінності в часі фіксації тих самих лексем у потенційних мовах-посередниках можуть слугувати аргументом у визначенні пріоритетів щодо мови-посередниці у процесі переймання запозичень українською мовою: через старочеське (*галбантъ*, *баволна*, *гелмъ*, *капланъ*, *барва*, *башта*, *гарцъ*, *коштовати*) та старопольське (*ґерлица*, *кгонта*, *канцлѣръ*, *гетманъ*) посередництво.

Коректив щодо шляху входження в мову-реципієнт потребували запозичення *гуфецъ*, *бунтъ* (через стп. посередництво); *ґрунт*, *голдовати* (безпосередньо з нім.),

грошь, гойный (безпосередньо із стч.), *гелета* (безпосередньо з рум.), *капци* (безпосередньо із слов.). Це вдалося зробити, ураховуючи чинник часу відбиття запозичень у писемних джерелах мов-посередниць та мові-реципієнті.

V. Час фіксації запозичень у писемних пам’ятках дозволяє простежити за формальними і семантичними змінами, яких зазнають запозичення в мові-реципієнті впродовж тривалого їх функціонування. Особливо помітними ці зміни є на семантичному рівні, зокрема, окреслюється група лексем, які з часом набували нових значень або ж актуалізували одне з наявних у хронологічно віддалений період значень, що було зумовлено в кожному конкретному випадку низкою специфічних мовних і позамовних чинників (*чиншъ*, *мажа*, *поудъ*, *ветовати*). Писемні пам’ятки демонструють використання лексем із розширенням семантичного наповнення в часовій проекції без втрати давніших значень, хоча і з певною лакунарністю вживання (*ґвалтъ*), або ж виникнення нових значень запозичень у мові-реципієнті і їх нетривале функціонування (*пожога*).

Урахування часу запозичення лексеми, словоформи важливе як визначення моменту появи внутрішньосистемних змін, перебудови відношень, нерідко трансформації наявних семантичних полів тощо. Хронологізація запозичень забезпечує досягнення вичерпної й об’єктивної характеристики динаміки мовних одиниць у часі, а також пов’язаних із ними явищ позамовної дійсності – елементів матеріальної й духовної культури.

Хронологізація запозичень забезпечує досягнення вичерпної й об’єктивної характеристики динаміки мовних одиниць у часі, а також пов’язаних із ними явищ позамовної дійсності – елементів матеріальної й духовної культури.

ВИСНОВКИ

Мова як феномен, що демонструє усталеність і стабільність своєї структури, правил використання в різних комунікативних ситуаціях, водночас засвідчує динамізм, змінність у координатах простору й часу. У кожен з моментів свого існування, від найдавнішого часу й до сьогодення, мова відтворює і людину як центр світобудови, і широкий світ довкілля, пізнаний і освоєний людиною. Переплетення різноманітних позамовних факторів, окремі значущі для суспільства історичні події чи діяльність яскравих особистостей стимулюють і, безпосередньо чи опосередковано, впливають на динаміку мови, визначають напрями її розвитку. Найпомітнішими, зауважуваними нерідко без спеціальних досліджень, є зміни лексики й семантики, зумовлені вербалізацією динаміки культури суспільства – перетворень у матеріально-предметній та виробничій сферах, заступлень одних соціальних і культурних домінант іншими.

Важливим чинником динаміки будь-якої мови на різних етапах її історії, української мови зокрема, є взаємодія з іншими мовами, наслідками якої є зміна складу структурних елементів мов, зв'язків між ними та їхніх функцій. За термінологічним окресленням *взаємодія мов* стоять різноманітні, не схожі між собою форми і результати впливу однієї мови на іншу, неоднакові соціокультурні й комунікативні ситуації. Для дослідження мови важливі не лише результати взаємодії, а й особливості, деталі самого процесу, повнота його реконструкції на підставі різних джерел для віддалених епох. На шляху досягнення точності в таких реконструкціях нерідко стає неповнота відтворення деталей процесу писемними пам'ятками (один з поширених проявів – ситуація, коли лексема в мові-донорі тривалий час не відбита пам'ятками, хоча зафіксовані похідні від неї, тоді як пам'ятки мови-реципієнта засвідчують функціонування як базової лексеми, так і деривата, що дає підставу реконструювати структурні елементи мови-джерела).

Зміни лексикону мови в різні історичні періоди можуть відрізнятися кількістю оприявнених нових елементів, сферами їх функціонування та подальшою долею у структурі мови. Зміни можуть виявлятися у формуванні нових значень питомих чи запозичених лексем унаслідок метонімічних перетворень, семантичної атракції,

входження до сталих словосполук чи клішованих виразів, генералізації чи спеціалізації значень, усталення конотативних, оцінних елементів семантики. Важливо усвідомлювати, що на тлі появи нових номінативних одиниць змін зазнає і та лексика, яка існувала до постання нових елементів. Хоча пам'ятки не завжди відтворюють нові лексико-семантичні варіанти слова, усе ж незмінною цю лексику назвати не можна, бо змінюються відношення між лексемами, тобто, припускаємо, змінюються контури семантичних полів кожної з таких позірно „константних" лексем. За формально незмінними лексемами часто прихована еволюція семантична, що в різний спосіб відбивається на структурі ТГЛ і ЛСГ, впливає на дальші зміни мови в цілому.

Зіставлення лексиконів української мови різних хронологічних зрізів її буття, зокрема періоду до XV ст. включно і періоду XVI–XVII ст., засвідчує втрату низки лексем (словоформ) або окремих значень тих слів, які збереглися. Функційна редукція слова, його відсутність у писемних пам'ятках наступного періоду порівняно з попереднім етапом побутування мови може свідчити про деактуалізацію позначуваного поняття в мовній картині світу соціуму, як і витіснення (заступлення) давнішої лексеми новою номінацією – питомою чи запозиченою. Саме іншомовні елементи як субститути фіксованих давнішими пам'ятками номінативних одиниць чи як номени нових понять спричинили відчутну динаміку українського лексикону XVI–XVII ст., поповнення його різних ідеографічних сфер.

Насичення окремих ТГЛ і ЛСГ запозиченнями залежало від багатьох передумов, зокрема від складу та архітектоніки цих об'єднань лексики, актуальності для соціуму відповідної сфери номінування тощо. Щоправда, на заваді остаточним висновкам щодо архітектоніки, стану реального наповнення ТГЛ та ЛСГ будь-якого часового зрізу стоїть жанрова специфіка пам'яток, стан їх збереження та введення в науковий інформаційний простір; це залишає місце сумнівам і породжує нові припущення щодо розвитку лексикону.

Поповнення лексикону зумовлює виникнення синонімічних рядів та номінативних дублетів, які можуть формувати як питомі, так і запозичені елементи.

Лексикон будь-якої епохи виразно окреслює соціокультурні домінанти (напр., сфери виробничої діяльності, класи об'єктів матеріальної культури за актуальністю для соціуму тощо), а в зіставленні з попередніми етапами буття мови дозволяє окреслити динаміку таких домінант. Так, серед констант концептосфери українського соціуму XVI–XVII ст. за кількістю елементів і частотністю використання відповідних номінативних одиниць у текстах пам'яток виділяються концепти: „людина як носій зовнішніх ознак, ~ емоційних станів, ~ суб'єкт розумової діяльності", „довкілля людини", „володіння, маєтність, світ речей як об'єктів володіння людини / соціуму", „право", „захист, війна", „віра та її вияви, зовнішні атрибути", „пізнання світу". Динаміка лексикону – насичення чи редукція лексичних груп відповідних ідеографічних сфер – є значною мірою віддзеркаленням динаміки концептосфер – осмислення і профілювання пізнаного світу.

Спостереження над текстами українських пам'яток XVI–XVII ст. показало, що чимало запозичень зазнали адаптації в мові-реципієнті, з часом втратили ізольованість в українській мові, набули нових зв'язків, зокрема шляхом семантичної та / чи формальної деривації; особливо виразно проступає цей процес у творенні нового формально-семантичного комплексу з вершиною – запозиченою лексемою (зауважимо, що в пам'ятках деривати від запозичень кількісно значно перевищують недериновані словоформи). Динаміка формальної структури лексики, як правило, пов'язана зі зміною значення вихідної лексеми; лише зрідка непохідна лексема і дериват від неї засвідчують семантичну тотожність.

Формальна деривація усталює мотиваційні й словотворчі моделі, окреслює продуктивні з них для відповідного періоду розвитку мови. Урахування міжмовної взаємодії як важливого чинника динаміки української мови актуалізує увагу до поділу дериватів на монолінгвальні та гібридні. Джерела XVI–XVII ст. засвідчують наявність негібридних (монолінгвальних) і гібридних дериватів. Використання ресурсів української мови у формальній чи формально-семантичній деривації переконує в її потужності як джерела розвитку лексикону. Аналіз дериватів іншомовної генези, історія їх появи в українській мові XVI–XVII ст., а також вивчення функціонування відповідних запозичень у мові, яка є джерелом їх

виникнення, та в (можливих) мовах-посередницях дозволяють окремо для кожного випадку гіпотетично оцінювати їх або як такі, що утворені в мові-джерелі, або ж як такі, що постали внаслідок словотворення в мові-посередниці чи в мові-реципієнті; при цьому складність остаточних оцінок генези дериватів пов'язана з наявністю спільних для різних мов, що взаємодіють, афіксів та моделей словотворення. Взаємодію мов супроводжує осмислення формальної структури окремих запозичень та структурно однотипних лексем (з можливим виділенням спільних словотворчих формантів), зіставлення їхньої будови з дериватами мови-реципієнта: одні іншомовні лексеми сприймалися як неподільні, цілісні, а інші – як деривати, утворені за відповідними моделями. Таке осмислення впливало на розвиток українського словотворення, зокрема появу нових моделей та актуалізацію, посилення вже наявних.

Значну складність для розв'язання становить проблема хронології мовних одиниць і процесів в українській мові, зокрема визначення (бодай релятивно) часу постання запозичень та їх похідних. Важливим джерелом інформації для окреслення часу появи в українській мові багатьох запозичень і дериватів може слугувати виокремлення умовних періодів активного насичення текстів пам'яток похідними тієї чи іншої словотворчої моделі. Так, маркером розвитку лексикону української мови XVI–XVII ст. є велика кількість складних, переважно двоосновних, похідних утворень різних граматичних класів (іменники, прикметники, прислівники), що об'єднують у своїй структурі елементи питомі і запозичені; це дає підстави віднести словоскладання і основоскладання до активного типу словотворення зазначеного періоду як одного з визначальних джерел розвитку лексикону.

Для пізнання історії запозичених слів (що є складником загальної картини динаміки лексикону мови) важливим є з'ясування історії функціонування відповідних лексем у мові-джерелі та мовах-посередницях, з'ясування часу їх появи (момент входження), поширення та адаптації у мові-реципієнті. Визначення моменту, часу „народження" – появи й укорінення – запозичення слова в мові-реципієнті передбачає насамперед доведення відсутності письмової фіксації відповідної лексеми в давніших писемних пам'ятках. Використання у роботі

умовного ототожнення часу першої фіксації й часу запозичування дозволило виявити низку лексем, для яких можна встановити час переймання: за таку дату приймається рік / релятивна хронологічна ознака, яку вказано в писемному джерелі, чи точно зазначений рік написання пам'ятки. Уточнення хронології запозичень у XVI–XVII ст. засвідчує неоднакову інтенсивність переймання лексики в різні періоди, хоча такі висновки не можна фінітивно окреслити. Показовим є висхідне нарощування дериваційних гнізд зі спільною твірною основою – запозиченням.

На особливу увагу заслуговують випадки „інверсованого" відтворення писемними джерелами елементів дериваційних гнізд: раніше зафіксовано похідний елемент, а пізніше – вихідну лексему (словотворчу базу); останнє вказує на релятивну цінність часу перших писемних фіксацій.

Важливо, що багато запозичень відтворена пам'ятками різного часу, що засвідчує „неперервність історичного існування слова" (за В. В. Виноградовим). У функціонуванні окремих запозичень простежено *часові лакуни*, які не можна вважати вказівкою на цілковите зникнення лексеми в мові-реципієнті у відповідний період; адже слову притаманне функційне, стильове переміщення, відтак – використання в тих стильових сегментах, які не відбиті писемними пам'ятками досліджуваного періоду. Для окремих лексем запропоновано релятивні хронологічні характеристики (зазначення часового проміжку від одного року до іншого або відповідне століття).

Застосування методики *визначення часу появи лексеми в опорі на історію позначуваної реалії* сприяло визначенню запозичень, які номінують поняття матеріальної культури, історія виникнення яких чітко встановлена, або визначено час, раніше якого ці запозичення не могли постати в мові-реципієнті. Історія цих лексем є промовистою щодо шляху виникнення і проникнення в мову-реципієнт та проміжку часу (від 14 до 130 років) між появою десигната і фіксацією його назви в українських пам'ятках. Урахування широкої позамовної інформації, *контексту епохи* для визначення часу лексичних запозичень в українську мову засвідчує, що історія реалій та історія їхніх назв нерозривні, тому для пізнання фактів мови мають значний пояснювальний потенціал.

Визначення часу, від якого функціонує в українській мові запозичений мовний знак, у багатьох випадках сприяє уточненню джерела запозичення, зокрема за наявних у науці альтернативних пояснень. Адже українська мова одночасно зазнавала впливів старопольської й старочеської мов, які, своєю чергою, часто були посередницями в перейманні староукраїнською мовою германізмів, латинізмів та лексем іншої генези. У таких випадках важливу роль у визначенні хронологічної характеристики лексеми відіграє інформація про особливості побутування аналізованих лексем у потенційних мовах-посередницях. Зіставлення часу фіксації лексеми в різних потенційних мовах-посередницях нерідко виявляється показовим, оскільки демонструє мінімальну відмінність у часі її першої фіксації писемними пам'ятками цих мов; за таких умов важливими лишаються інші типи інформації, зокрема деякі формальні показники (характер дериваційних гнізд у потенційних мовах-посередницях та характер дериватів в українській мові як реципієнті).

Хронологізація запозичень залишається важливим засобом досягнення вичерпної й об'єктивної характеристики динаміки номінативних одиниць у часі, а також пов'язаних із ними явищ позамовної дійсності – елементів матеріальної й духовної культури.

Аналіз лексики українських писемних пам'яток XVI–XVII ст. переконує в тому, що розбудова лексикону відбувається різними шляхами; їх характеристики не відповідають загальним моделям, оскільки навіть у межах окресленого напряму постання нових слів засвідчено прояви різноманітних факторів.

Важливе значення в пізнанні динаміки лексикону мови визначеного часового проміжку має розширення емпіричної бази – залучення такого нового матеріалу, який не був використаний попередніми дослідниками; саме оновлена база мовних свідчень спонукає сьогодні до перегляду висновків про, здавалося б, докладно вивчену українсько-польську міжмовну взаємодію: незважаючи на ґрунтовне опрацювання цієї проблеми, зокрема наявність праць про впливи польської мови на українську, виявлено багато нових деталей, що спровоковані конкретним матеріалом, який не було охоплено іншими дослідниками. Тому сьогодні

актуальною залишається вичерпна дескрипція нових пам'яток, формування індексів лексем і словоформ кожної пам'ятки.

Усвідомлюючи ту важливу обставину, що міжмовні контакти відбувалися насамперед усним шляхом, а тексти відтворюють результати таких усних міжмовних контактів, дослідження розвитку лексикону своїм значенням виходить за межі лексичного рівня мови, оскільки дає нову інформацію про словотворення, риси граматичної та фонетичної будови української мови відповідного часу. На жаль, поза спостереженнями ще залишаються питання ролі усної комунікації в розвитку мови (зокрема, й у перейманні запозичень), ідіолекту писаря, його мовно-етнічної належності, що звужує поле моделювання міжмовної взаємодії, пізнання її ролі в розвитку мови.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ, СЛОВНИКІВ, ДОВІДНИКІВ

Джерела

АБМУ – Акты Бориспольского мейского уряда, 1612–1699 гг. / предисл. А. В. Стороженка. – Киев : Киев. старина, 1892. – 112 с.

АВАК – Акты, издаваемые Виленскою археографической комиссиею. Т. 1–39. – Вильна : тип. А. К. Киркора, 1865–1915. – Т. 1 : Акты Гродненского земского суда. – 1865. – XXIV, 377 с. ; Т. 2 : Акты Брестского земского суда. – 1867. – X, 361 с. ; Т. 3 : Акты Брестского гродского суда. – 1870. – XX, 416 с. ; Т. 4 : Акты Брестского гродского суда. – 1870. – LXIV, 615 с. ; Т. 5 : Акты Брестского и Гродненского гродских судов с присовокуплением привилегий на землевладение в Брестской и Кобринской экономиях. – 1871. – XLI, 450 с. ; Т. 6 : Содержащий: 1) Акты Брестского гродского суда (поточные) ; 2) Акты Брестского подкоморского суда ; 3) Акты Брестской магдебургии ; 4) Акты Кобринской магдебургии ; 5) Акты Камонецкой магдебургии. – 1872. – LXIX, 593, 77 с. ; Т. 7 : Акты Гродненского гродского суда. – 1874. – XIV, 614, 80 с. ; Т. 8 : Акты Виленского гродского суда. – 1875. – XXV, 652, 83 с. ; Т. 9 : Акты Виленского земского суда. – 1878. – XXI, 591, 57 с. ; Т. 10 : Акты Виленского магистрата и магдебургии. – 1879. – XXXVIII, 592, 48 с. ; Т. 11 : Акты Главного Литовского трибунала. – 1880. – XLI, 545, 69 с. ; Т. 12 : Акты Главного Литовского трибунала. – 1883. – XL, 651, 67 с. ; Т. 13 : Акты Главного Литовского трибунала. – 1886. – XII, 480 с. ; Т. 14 : Инвентари имений XVI столетия. – 1887. – XXIV, 702 с. ; Т. 15 : Декреты Главного Литовского трибунала. – 1888. – XLIII, 552 с. ; Т. 16 : Документы, относящиеся к истории церковной унии в России. – 1889. – CXLII, 704 с. ; Т. 17 : Акты Гродненского земского суда. – 1890. – LXXIII, 559 с. ; Т. 18 : Акты о копных судах. – 1891. – LXII, 578 с. ; Т. 19 : Акты, относящиеся к истории бывшей Холмской епархии. – 1892. – CLXXVI, 405 с. ; Т. 20 : Акты, касающиеся города Вильны. – 1893. – CCXXVI, 668 с. ; Т. 21 : Акты Гродненского земского суда. – 1894. – XLI, 418 с. ; Т. 22 : Акты Слонимского земского суда. – 1895. – LXIV, 399 с. ; Т. 23 : Акты Холмского гродского суда. – 1896. – CCXIV, 399 с. ; Т. 24 : Акты о боярах. – 1897. – XLIV, 547 с. ; Т. 25 : Инвентари и разграничительные акты. – 1898. – XXXII, 632 с. ; Т. 26 : Акты

Упитского гродского суда. – 1899. – L, 595 с. ; Т. 27 : Акты Холмского гродского суда. – 1900. – CXXX, 407 с. ; Т. 28 : Акты о евреях. – 1901. – LVI, 439 с. ; Т. 29 : Акты о евреях. – 1902. – L, 539 с. ; Т. 30 : Акты Трокского подкоморского суда. – 1904. – XXI, 535 с. ; Т. 31 : Акты о литовских татарах. – 1906. – XL, 586 с. ; Т. 32 : Акты Вилькомирского гродского суда. – 1907. – XXVI, 506 с. ; Т. 33 : Акты, относящиеся к истории Западно-русской церкви. – 1908. – LXXXIV, 567 с. ; Т. 34 : Акты, относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654–1667). – 1909. – LII, 588 с. ; Т. 35 : Инвентари староств, имений, фольварков и деревень за вторую половину XVIII века. – 1910. – XXXII, 624 с. ; Т. 36 : Акты Минского гродского суда. – 1912. – XXV, 538 с. ; Т. 37 : Документы и материалы, относящиеся к истории Отечественной войны 1812 г. – 1912. – L, 544 с. ; Т. 38 : Инвентари староств, имений, фольварков и деревень XVIII века (1720–1798 гг.). – 1914. – IX, 504 с. ; Т. 39 : Акты Могилевского магистрата XVI в. (1578–1580 гг.). – 1915.

АВМК – Акти Вижвівської міської книги XVII ст. / підгот. до вид. І. Б. Царалунга ; [відп. ред. В. М. Мойсієнко]. – Житомир : [б. в.], 2015. – 172 с. – (Пам’ятки української мови. Серія актових документів і грамот).

АГНБ – Акты Греческого Нежинского Братства, списанные и изданные проф. А. А. Федотовым-Чеховским. – Киев : тип. Е. Т. Керер, 1884. – 84 с.

Адельф. – Adelphotes. Грамматіка доброглаголиваго еллино-словеснкаго языка. Совершеннаго искуства осми частей слова (Львів, 1591). – Мюнхен : Укр. вільний ун-т, 1988. – 188 с.

АЖ – Ѡ тайнах цєрковныхъ в посполитости. За бл҃гсвєнїємъ и поданїємъ … Арсенїа Жєлиборского (Львів, 1642) // Нац. музей у Львові. Шифр СдК 711.

АЖГ – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Житомир : Полісся, 2002. – 390 с. – (Пам’ятки української мови. Серія актових документів і грамот).

АЖГУ – Акти Житомирського гродського уряду, 1590 рік, 1635 рік / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Житомир : Полісся, 2004. – 250 с. – (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот).

АЖГС – Актова книга Житомирського гродського суду, 1649–1650 рр. : (рукопис) // ЦДІАК. Ф. 2, оп. 1, од. зб. 4.

АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук ; [відп. ред. В. М. Русанівський]. – Київ : Наук. думка, 1965. – 191 с. – (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот).

Азар. Вѣра – Ієромонах Азаріас. Вѣра єдинои Ст҃ои каѳоличєскои Апс҃тлскои Цр҃квє на Всходѣ (Київ, бл. 1619) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр І ст. –3745. – Арк. 1–599.

АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Санкт-Петербург : тип. и отд-ния Е.И.В. Канцелярии, 1846–1853. – Т. 1 : (1340–1506 гг.) – 1846. – 432 с. ; Т. 2 : (1506–1544 гг.) – 1848. – 440 с. ; Т. 3 : (1544–1587 гг.) – 1848. – 368 с. ; Т. 4 : (1588–1632 гг.) – 1851. – 577 с. ; Т. 5 : (1633–1699 гг.) – 1853. – 321 с.

АЛРГ – Акты Литовско-русского государства, изданные М. Довнар-Запольским. – Москва : Унив. тип., 1899. – Вып. 1 : (1390–1529 г.). – XII, 258 с.

АНМ – Акты Нежинского магистрата. Отрывки из Нежинских магистратских книг 1657–1674 годов / [ред. А. Лазаревский]. – Чернигов : тип. Губерн. правления, 1887. – 66 с.

Антиризис – Антиризис или апология против Христофора Филалета (Вільна, 1599) // Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Санкт-Петербург, 1903. – Кн. 3. – С. 477–982. – (Русская историческая библиотека ; т. 19).

АП – Пирятинські актові книги // Стороженки. Фамильный архив. – Киев : тип. Т-ва Г. Л. Фронцкевича и $К_о$, 1908. – Т. 6. – С. 1–388.

АПГ – Актовыя книги Полтавскаго Городового Уряда XVII вѣка / изд. Полтав. губерн. ученой архив. комис. ; ред. и примеч. В. Л. Модзалевского. – Чернигов : тип. Чернигов. губерн. земства, 1912–1914. – 1912. – Вып. 1 : Справы поточныя, 1664–1671 гг. – 216, 20, 2 с. ; 1912. – Вып. 2 : Справы вѣчистыя, 1664–1671 гг. – 115, 15 с. ; 1914. – Вып. 3 : Справы вѣчистыя, 1672–1680 гг. – 124 с.

Апост. – Апостолъ си єстъ книга новагѡ завѣта, Содєржащая в сєбѣ Дѣѧнїѧ и Посланїѧ с҃тых апостолѡвъ … : [передмова] (Львів, 1639) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр IV Ст.–150.

Апокрисис – Апокрисисъ албо ѡ(т)повѣдь на книжкы о съборѣ берестейскомъ … чере(з) христофора филѧлета … (Острог, 1597–1599) // Львів. іст. музей. Шифр Сд 206.

АППС – Акти Полтавського полкового суду, 1668–1740 рр. : зб. актових док. / підгот. до вид. І. П. Чепіга, У. М. Штанденко ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ : Наук. думка, 2017. – Кн. 1. – 518 с. – (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот).

АПС – Акты Полтавского суда // Киевская старина. – 1900–1901. – Т. 72–75. – (Очерки народной жизни в Малоросии во второй половине XVII века).

Арх.Мот. – Мотыжинский архив. Акты Переяславского полка XVII–XVIII в. / изд. Андрея и Александра Савицких. – Киев : тип. К. Н. Милевского, 1890. – 254 с.

АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев : в тип. Федорова [и др.], 1859–1911. – Ч. 1, т. 1 : Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481–1596 гг.) ; 1864. – Ч. 1, т. 2, т. 3 : Материалы для истории православия в Западной Украине в XVIII ст. ; 1870. – Ч. 1, т. 4 : Акты об унии и состоянии православной церкви в Юго-Западной России во 2-й половине XVII и в XVIII ст. (1648–1798 гг.) ; 1872. – Ч. 1, т. 5 : Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620–1694 гг.) ; 1883. – Ч. 1, т. 6 :

Акты о церковно–религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.) ; 1887. – Ч. 1, т. 7 : Памятники литературной полемики православных южнорусов с латино-униатами (XVI–XVII ст.) ; 1914. – Ч. 1, т. 8 : Памятники литературной полемики православных южнорусов с протестантами и латиноуниатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII ст. ; 1893. – Ч. 1, т. 9 : Лифос, полемическое сочинение, вышедшее из Киевопечерской типографии в 1844 году с возражениями и замечаниями Кассиана Саковича ; 1904. – Ч. 1, т. 10 : Акты, относящиеся к истории православной церкви в Галиции (1423–1714 гг.) и извлеченные из львовских архивов ; 1904. – Ч. 1, т. 11 : Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1599–1702 гг.) ; 1904. – Ч. 1, т. 12 : Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства (1586–1881 гг.) ; 1861. – Ч. 2, т. 1 : Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569–1654 гг.) ; 1888. – Ч. 2, т. 2 : Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII в. (1654–1697 гг.) ; 1910. – Ч. 2, т. 3 : Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной Руси в 1698–1726 гг. ; 1863. – Ч. 3, т. 1 : Акты о казаках (1500–1648 гг.) ; 1868. – Ч. 3, т. 2. : Акты о казаках (1679–1716 гг.) ; 1876. – Ч. 3, т. 3 : Акты о гайдамаках (1700–1768 гг.) ; 1914. – Ч. 3, т. 4 : Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого ; 1902. – Ч. 3, т. 5 : Акты о мнимом крестьянском восстании в Юго-Западном крае в 1789 г. ; 1908. – Ч. 3, т. 6 : Акты Шведского государственного архива, относящиеся к истории Малороссии (1649–1660 гг.) ; 1867. – Ч. 4, т. 1 : Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442–1760 гг.) ; 1869. – Ч. 5, т. 1 : Акты, относящиеся к истории городов и местечек в Юго-Западной России (1432–1798 гг) ; 1890. – Ч. 5, т. 2. : Переписи еврейского населения в Юго-Западном крае в 1765–1791 гг. – Кн. 1, кн. 2 ; 1876. – Ч. 6, т. 1 : Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст. (1498–1795 гг.), (Приложение) ; 1870. – Ч. 6, т. 2 : Акты о крестьянах в XVIII ст. (1700–1799 гг.) ; 1886. – Ч. 7, т. 1 : Акты о заселении Юго-Западной России (1386–1700 гг.) ; 1890. – Ч. 7, т. 2 : Акты о заселении Юго-Западной России (1471–1668 гг.) ; 1905. – Ч. 7, т. 3 : Акты о заселении Южной России XVI–XVII вв. ; Люстрации украинских староств XVIII ст.

; 1893. – Ч. 8, т. 1, т. 2 : Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV–XVIII ст. ; 1909. – Ч. 8, т. 3 : Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. ; 1907. – Ч. 8, т. 4 : Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв. ; 1907. – Ч. 8, т. 5 : Акты об украинской администрации XVI–XVII вв. ; 1911. – Ч. 8, т. 6 : Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV–XVIII вв.

АС – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна : тип. А. Г. Сыркина, 1867–1890. – Т. 1–11.

АСО – Акти села Одрехови / упоряд.: І. М. Керницький, О. А. Купчинський ; [відп. ред. Л. Л. Гумецька]. – Київ : Наук. думка, 1970. – 260 с.

АЮЗР – Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. – Санкт-Петербург : тип. Праца [и др.], 1863–1892. – 1863. – Т. 1 : (1361–1598). – 301, 15 с. ; 1865. – Т. 2 : (1599–1637). – 8, 207 с. ; 1861. – Т. 3 : (1638–1657). – 604, 134, 22 с. ; 1863. – Т. 4 : (1657–1659). – 7, 276 с. ; 1867. – Т. 5 : (1659–1665). – VIII, 335 с. ; 1869. – Т. 6 : (1665–1668). – IV, 6, 279 с. ; 1872. – Т. 7 : (1657–1663 ; 1668–1669). – VI, 9, 398 с. ; 1875. – Т. 8 : (1668–1669 ; 1648–1657). – 10, 400, 23 с. ; 1878. – Т. 9 : (1668–1672). – 26 с., 988 стб., 24 с. ; 1878. – Т. 10 : (Дополнение к 3 тому). Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею (1653–1654). – 8 с., 838 стб., 24 с. ; 1879. – Т. 11 : (1672–1674. Прибавления, 1657). – 24 с., 820 стб., 18 с. ; 1882. – Т. 12 : (1675–1676). – 20 с., 874 стб., 15 с. ; 1884. – Т. 13 : (1677–1678). – 12 с., 766 стб., 15 с. ; 1889. – Т. 14 : (Дополнение к 3 тому). (1654–1655) ; 1892. – Т. 15 : (Дополнение к 4 тому) (1658–1659). – X, 5 с., 462 стб., 26 с.

Б – Странствования Василья Григоровича-Барского по святым местам Востока с 1723 по 1747 г. / изд. Православ. палестин. об-вом ; под ред. Николая Барсукова. – Санкт-Петербург : изд. Афон. рус. Пантелеимонова монастыря, 1885–1887. – Ч. 1–4. – 454 с.

БВ – Беринда П. На Р҃жство … Вѣршѣ дла҄ оутѣхи православным хрстїаномъ (Львів, 1616) // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. – 1912. – Кн. 23, отд. 3. – С. 65–99.

БМК – Берестейська митна книга, 1583 р. // Б-ка Акад. наук Литви ім. Врублевських. Ф. 16, № 3. Арк. 1–100 зв.

Боб – Отрывки из летописи Леонтия Боболинского. Приложение // Действие презільной и от начала поляков крвавой небывалой брани Богдана Хмельницкого … Трудом Григория Грябянки …, р. 1710. – Киев, 1854. – С. 273–334.

Бут – Еводіа албо сладковонныи дойзрѣлых въ молодом вѣкоу … д҃ховны(х) цнотъ запах (Львів, 1642) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1896. – Т. 12. – С. 1–32.

ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / упоряд.: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ : Наук. думка, 1995. – 245 с. – (Пам’ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот).

Виш – Вишенський І. Твори / Іван Вишенський ; вступ. ст., упоряд., підгот. текстів та прим. І. П. Єрьоміна. – Київ : Держлітвидав УРСР, 1959. – 269 с.

Виш. Зач. – Сиє писаниє зовется зачапка мудраго латинника з глупым русином в диспутацию (1608–1609) // Сочинения / Иван Вишенский ; подгот. текста и комент. И. Е. Еремина. – Москва ; Лениград, 1955. – С. 170–206.

Виш. Книж. – Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонскиа горы в напоминаниє всѣх православных христиан, браствам и всѣм благочестивым в Малой России в коронѣ Полской жителствующим (1588–1600) // Сочинения / Иван Вишенский ; подгот. текста и комент. И. Е. Еремина. – Москва ; Лениград, 1955. – С. 7–130.

Вірші Григорія Богослова – Вірші з трагодії Христос пасхон Григорія Богослова (Львів : Друк. братства, 1630. 18 арк., 24 ряд.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1913. – Т. 117–118. – С. 156–178.

ВКЗ – Вирши Ером. Климентия Зиновиева сына (кінець XVII – початок XVIII ст.) // Пам’ятки української мови і літератури. – Львів, 1912. – Т. 7. – С. 1–215.

ВЛС – Артикули або закони Великого князівства Литовського (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку, 1566) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рукоп. Шифр О/Н–15. Л. 38.

Волинський 1905 – Волинський релігійний вільнодумець, поч. XVII ст. : (тексти з антикатолицких, протестантських заміток ієромона Пахомія на полях Острозької біблії) // Чтения в историческом обществе Нестора-Литописца. – 1905. – Кн. 18, отд. 3. – С. 71–101.

Волк – Розмышлянє ѡ муцѣ х͡а сп͡ситєлѧ н͡шго… Вѣршами написаныи през… Іоаникіа Волковича (Львів, 1631) // Львів. іст. музею. Шифр Сд 250.

ВС – Вісліцький статут XV ст. // Ruski przekład polskich statutów ziemskich z rękopisu moskiewskiego / oprac. i wydali Stanisław Roman i Adam Vetulani. – Wrocław, Kraków, 1959.

Гав – Інтермедії Я. Гаватовича (1619) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1900. – Т. 35–36. – С. 17–22.

Гал – Галятовскій І. Ключъ разумѣнія / Галятовський Іоаникій. – Киев : тип. Киево-Печерской лавры, 1659. – 512 с.

Гал.Б. – Галятовскій І. Боги поганскїи в(ъ) болванахъ мешкаючїи / Галятовський Іоаникій. – Чернігів : друк. Троїц.-Іллін. монастиря, 1686. – [12], 36 арк.

Гарм – Гармонія восточной церкви съ костеломъ римскимъ (Вільна, 1608) // Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Санкт-Петербургъ, 1882. – Кн. 2. – С. 169–222. – (Русская историческая библиотека ; т. 7).

ГЗ – Граматика словенська : [Грамматіка словєнска. Съвершенна(г) искүства осми частій слова, и иных ну(ж)дны(х). Новѡсъставленна Л.Z (Вільна, 1596)] / Лаврентій Зизаній ; [підгот. факсим. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука]. – Київ : Наук. думка, 1980. – 190 с.

ГМС – Граматика : [Грамматіки славенския правилное сvнтаґма. Потщанїємъ Многогрѣшнаго Мніха Мєлєтїѧ Смотрискогѡ (Ев'е, 1619)] / Мелетій Смотрицький ; [підгот. факсим. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука]. – Київ : Наук. думка, 1979. – 110 с.

Густинская летопись – [Густинская летопись] : Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург : Археогр. комис., 1843. – IX, 381 с., 2 л. факс. – (Полное собрание русских летописей, издаваемых Археографической комиссией ; т. 2).

Дан.иг. – Даниил Паломник. Путешествие игумена Даниила по Святой земле, в начале XII–го века (1113–1115) : (с прил. карты Палестины, пл. Иерусалима и снимков с рукоп.) / изд. Археогр. комис. ; под ред. А. С. Норова, с его критич. замеч. – Санкт-Петербург : тип. Акад. наук, 1864. – [2], XVI, 193 с., 7 л. карт.

ДБВ – Документи Брацлавського воєводства (1566–1606) / упоряд.: М. Крикун, О. Піддубняк. – Львів : Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 2008. – 1221 с.

Диалог о смерти – Диалог о смерти (Чорна, 1629) : (за списком XVIII ст.) // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. 7, кн. 1. – С. 264–280.

Диар. Фил. – Диариуш берестейского игумена Афанасия Филипповича (1646) // Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Санкт-Петербург, 1878. – Кн. 1. – Стб. 49–156. – (Русская историческая библиотека ; т. 4).

Діал. – Діалог альбо розмова // Александрийский патриарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви / Малышевский И. И. – Киевъ, 1878. – Т. 2. – С. 49–83.

ДК – Діаріуш Генеральної військової канцелярії. – Ч. 1 : (1727–1728 рр.) ; Ч. 2 : (1729–1731 рр.) // НБУ ім. В. І. Вернадського. № 1. 53 762 (Лаз. 13/1–2).

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : (зб. актових док.) / підгот. до вид.: В. В. Німчук [та ін. ; відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ : Наук. думка, 1981. – 315 с. – (Пам'ятки української мови XVII ст. Серія актових документів і грамот).

Дневник Марковича – Маркович Я. А. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767 гг.) / под ред. [и с предисл.] Ал. Лазаревского. – Киев : Киев. старина, 1893–1913. – Ч. 1 : (1717–1725 гг.). – 1893. – [2], XVI, 329 с. ; Ч. 2 : (1726–1729 гг.). – 1895. – [2], II, 342 с. ; Ч. 3 : (1730–1734 гг.). – 1897. – [4], 418 с. ; Т. 4 : 1734–1740 роки / видав Вадим Модзалевский. – Київ ; Львів : Наук. т-во ім. Шевченка, 1913. – VIII, 385 с. – (Джерела до історіі Украіни-Руси... ; т. 22).

Дневник Ханенка – Дневник генерального хоружего Николая Ханенка (1727–1753) / [с предисл. и пояснениями А. М. Лазаревского]. – Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1884. – XV, 524, 12 с. – Прил. к журн. „Киевская старина”.

ДНРМ – Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. : (матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / підгот. до вид. В. А. Передрієнко ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ : Наук. думка, 1976. – 416 с. – (Пам’ятки української мови XVIII ст. Серія актових документів і грамот).

Довг – Интерлюдии Митрофана Довгалевского XVIII века : пам’ятка створена 1736–1737 рр. // Киевская старина. – 1897. – Т. 12. – С. 89–117 (приложение).

ДС – Яворский Ю. А. Пропавшая западнорусская книга „Диалог о смерти”, 1621 г. / Ю. А. Яворский. – Санкт-Петербург : тип. Имп. акад. наук, 1912. – 44 с.

Елег. – Елегія з приводу татарських набігів на Україну (1648) // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / Перетц В. Н. – Москва ; Ленинград, 1926. – С. 152–153.

Євх. – Євхарістиріон, албо вдѧчность ... Петру Могилѣ … одъ спудеωвъ гимназіүм єг. млс. з школы Реторіки за гойныи Добродѣйства собѣ у Цр҃кви православной в фундованю школъ показаныи … (Киев, 1632) // Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків / Хв. Тітов. – Київ : друк. Укр. акад. наук, 1924. – С. 291–305.

Єνχологіωн – Єνχологіωн або молитвословъ, или трєбникъ … повєлєнієм Ѡтца Петра Могилы. – Киев : тип. Києво-Печер. лаври, 1646. – [20], 944, 263, 430 с. // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр IV Ст. – 49243.

ЖК – Журнал гетьманської канцелярії (3 липня 1722 р. – 31 грудня 1723 р.) // НБУ ім. В. І. Вернадського. Архів О. М. Лазаревського. Ф. 1. Спр. 66720. – 570 арк.

ЖКК – Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни : акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольськом и Волынском генерал-губернаторе / [трудами Н. Д. Иванишева]. – Киев : лито-тип. Вальнер, 1849. – Т. 1. – LII, XV, 337 с. ; Т. 2. – 1849. – XI, 365 с., 5 л. ил.

Зінов. Прип. – Зіновіїв К. Приповісті посполиті / Кл. Зиновіїв // Вірші. Приповісті посполиті / Кл. Зиновіїв ; підгот. до вид. І. П. Чепіга ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ, 1971. – С. 211–309. – (Пам’ятки української мови XVII–XVIII ст. Серія художньої літератури).

Зерц. – Зерцало богословии : [Сіа кніга нарицаємая зєрцало бг҃ословїи, избранна ѡ(т) мнѡгихъ кни(г) бг҃ословскихъ И трүдолюбїє(м) съставълєна єромонаха Кирила Транъквилиона]. – Почаїв, 1618. – [551] л. // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр II Ст.-2233. 29, 84, 2 арк.

ИЛ – Ипатьевская лѣтопись : Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург : тип. М. А. Александрова, 1908. – XVI, 938 стб., 87 с. – (Полное собрание русских летописей, издаваемых Археографической комиссией ; т. 2).

ІВ – Розмышлянє ѡ мүцѣ хв҃а сп҃сителѧ нш҃ого … вѣршами написаныи прєз многогрѣшного Инока Іоаникіа Волковича. – Львів : друк. Братства, 1631. – 31 арк. // Львів. іст. музей. Шифр Сд 250.

Інв. Усп. – Інвентар сиріч порядноє описаня вещей обрітающихся в скарбці церковном при храмі Успенія … пречистої приснодіви Марії … описаний Костянтином Медзапетою (Львів, 1637) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рукоп. Ф. 5, 2170, І, арк. 1–80.

ІУМЛФ – Історія української мови. Лексика і фразеологія / В. О. Винник [та ін. ; відп. ред. В. М. Русанівський]. – Київ : Наук. думка, 1983. – 744 с.

ІУММ – Історія української мови. Морфологія / С. П. Бевзенко [та ін. ; відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ : Наук. думка, 1978. – 539 с.

Інт. – Українські інтермедії XVII–XVIII ст. / АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; [відп. ред. М. К. Гудзій ; підгот. тексту Л. Є. Махновець].– Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1960.– 239 с. – (Пам’ятки давньої української літератури).

КА – Крехівський апостол (ІІ пол. XVI ст.) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рукоп. Шифр 1291.

Кам – Камінський П. Манускрипт, писаний до певного уніата литовського, але не докінчений, від 1686 р / П. Камінський // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. / редкол.: Т. Гунчак (наук. ред.) [та ін.] ; упоряд. В. Шевчук. – Київ, 2001. – Т. 3, кн. 2 : Остання чверть XVII – початок XVIII ст. – С. 206–263.

Кас – Іωанна Кассіана пүстынножитєля ω үставах манастырских (середина XVII ст.) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рукоп. Ф. 3. № 32. Арк. 1–236.

Катех. – Катехізисъ, албо вызнаніе вѣры святое соборное, апостольськое, всходнее церкви (Вільна, 1600) // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – 1890. – Кн. 4, отд. 3. – С. 9–81.

КГЖ – Книга Житомирская гродская, записовая и поточная 1646 года / сост. И. П. Новицкий и О. И. Левицкий. – Киев : в Унив. тип, 1884. – 60 с. – (Опись актовой книги Киевскаго центральнаго архива ; № 17). – Рукопис зберігається у ЦДІАК.

КГЛ – Книга Луцкая гродская, поточная, годъ 1624 // ЦДІАК. Картотека Є. Тимченка. Арк 1060.

Київський літопис – Київський літопис (поч. XVII ст.) // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1888. – С. 73–92.

Кир.Н. – Святого Кирила, екзарха Александрійського ігумена наука о противной унии против благочистивых священиков ясное казаніе // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – 1882. – Кн. 6, отд. 3. – С. 9–28.

ККПС – Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / підгот. до вид. Г. В. Боряк [та ін. ; відп. ред. В. В. Німчук.]. – Київ : Наук. думка, 1991. – 344 с. – (Пам’ятки української мови. Серія актових джерел).

КлОстр – Невідомий твір Клирика Острозького (Острог, 1599) // Пам’ятки українсько-руської мови і літератури / зібрав, упоряд. і пояснив І. Франко. – Львів, 1906. – Т. 5. – С. 201–229.

Ключ – Фекета И. И. Язык углянского сборника „Ключ” – закарпатского сборка XVII ст. // Sbornik Narodniho muzea v Praze. – Praha, 1976. – Т. 21, № 1. – С. 23–54.

КМПМ – Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники : (опыт церковно-исторического исследования) : в 2 т. / С. Т. Голубев. – Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Т. 1. – XII, 559, [5], XVI, 576 с. ; Т. 2. – тип. С. В. Кульженко, 1898. – VIII, VI, 524, [2], 12, 4, [2], 498 с.

Кн – Книга лѣчебная ω(т) многи(х) лѣкарств // Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ, 1984. – С. 92–113. – (Пам’ятки української мови XVIII ст. Серія наукової літератури).

Кроникъ – Книга глаголємаѧ кроникъ, сирєчь собраніє ωт многихъ Лѣтописцевъ … о Римскихъ, о Еллинскихъ, и о Греческихъ благочестивыхъ и правовѣрныхъ царѣхъ, о Російскихъ и о Литовскихъ господарствахъ. Также и о Польскихъ панствахъ потроце, середина XVII ст. // Рос. гос. б-ка (г. Москва). Ф. 236, № 4.

ЛА – Лексисъ съ толкованіемъ словенскихъ словъ просто съ предисловіемъ архимандрита Амфилохія, 2-га пол. XVI ст. // Лексис Лаврентія Зизанія Синоніма славенороссская / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – [Надрук. з вілен. вид. 1596 року фотомех. способом]. – Київ, 1964. – С. 175–194. – (Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. Серія наукової літератури).

ЛБ – Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука. – [Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом]. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – XL, 272 с. – (Пам'ятки української мови XVII ст. Серія наукової літератури).

Λίθος – Λίθος albo Kamien z procy prawdy cerkwie swietey prawoslawney ruskiey … / Pimin Eusebius (псевд.).– Киев : друк. Києво-Печер. лаври, 1644.– 4, 422 s.

ЛЗ – Зизаній Л. Лєксис СирѢчъ Реченіѧ, ВъкратъцѢ събранны и из слове(н)скаго ꙗзыка, на просты(й) Рускій Діѧлек(т)ъ Истолкованы. Л.Z. // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссская / підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука. – [Надрук. з вілен. вид. 1596 року фотомех. способом]. – Київ, 1964. – С. 23–89. – (Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. Серія наукової літератури).

ЛЗК – Луцька замкова книга, 1560–1561 рр. / НАН України, Ін-т укр. мови, Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, Центр. держ. іст. арх. України у м. Києві ; підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Луцьк : [б. в.], 2013. – 733 с. – (Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот).

ЛЗС – Синоніма славенороссская // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссская / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – [Надрук. з вілен. вид. 1596 року фотомех. способом]. – Київ, 1964. – С. 91–172. – (Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. Серія наукової літератури).

Ліч – ЛѢчеб(нѢ)къ, сиричъ Книга докторская : рукопис // НБУ ім. В. І. Вернадського. Шифр 186/362 с. Арк. 248–309.

ЛѢк – ЛѢкарство на оспалый оумыслъ чоловѢчій а особливе на затвердѢлые ср(д)ца людскіе заведеные свѢтомъ альбо якими грѢхами бж(с)твеннаго іѡанна златоустаго до ѳеѡдора мниха … (Острог, 1607) // Львів. іст. музей. Шифр Сд 176.

Летописец – Летописец // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1888. – С. 1–71.

Летопись Грабянки – Летопись Григория Грабянки (1710). – Киев : Киев. Врем. комис. для разбора древних актов, 1854. – 445 с.

Львівський літопис – Львівський літопис, 1498–1649 : (рукописна копія) // НБУ ім. В. І. Вернадського. Шифр VII 206 м/37, арк. 168–182.

Летопись Самовидца – Летопись Самовидца по новооткрытым спискам : с прил. трех малорос. хроник: „Хмельницкой”, „Краткого описания Малороссии” и „Собрания исторического”. – Киев : Киев. врем. комис. для разбора древних актов, 1878. – XVIII, 81, 469 с.

ЛМ – Литовская метрика. Отд. 1–2 / [ред. І. Лаппо]. – Санкт-Петербург : Сенат. тип., 1910–1915. – (Русская историческая библиотека ; т. 27) // РГАДА. № 389.

ЛММ – Отрывки изъ лѣтописи Мгарскаго монастыря 1682–1775 г. – Кіевъ : тип. Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1889. – № 4. – С. 37–52 ; № 5. – С. 53–76.

ЛО – Лѣкарства описанъніє // Лікарські та господарські порадники XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ, 1984. – С. 92–113. – (Пам’ятки української мови XVIII ст. Серія наукової літератури).

ЛРК – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. : (збірник актових документів) / підгот. до вид.: О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, В. А. Шарпило ; [відп. ред. І. П. Чепіга]. – Київ : Наук. думка, 1986. – 222 с. – (Пам’ятки української мови. Серія актових документів і грамот).

ЛС – Славинецький Є. Лексикон латинський // Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В. В. Німчук ; відп. ред. К. К. Цілуйко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 1973. – С. 59–420. – (Пам’ятки української мови XVII ст. Серія наукової літератури).

ЛСБ – Документи Львівського Ставропігійського братства : рукопис кін. XVI – сер. XVII ст. // ЦДІАЛ. Ф.129, оп.1.

ЛСВ – Лѣтописъ событий в Юго-Западной России в XVII в. / сост. Самуил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720 ; изд. Временною комиссией для

разбора древних актов. – Киев : лито-тип. зав[едение] Вильнера, 1848–1864. – Т. 1 : Сказаніе о войнѣ козацкой с поляками чрез Зеновия Богдана Хмельницкого. – 1848. – 545 с. ; Т. 2 : Повествования летописная о малороссийских и иних отчасти поведениях собранная и зде описанная. – 1851. – 612 с. ; Т. 3 : Повествования летописная о малороссийских и иних отчасти поведениях собранная и зде описанная. – 1855. – 568 с. ; Т. 4 : Приложение. – Тип. Федорова, 1864. – 407 с.

Мел. Лист. – Листъ мєлєтїѧ, с͠тѣ͠йшого патрїархи алєксандрїйского, до вєлєбного єпископа ипатїѧ потѣѧ … (Дермань, 1605) // Львів. нац. музей. Шифр СдК 422.

МИВР – Кулиш П. Я. Материалы для истории воссоединения Руси / изд. т-ва „Общественная польза”. – Москва : тип. А. А. Гатцука, 1877. – Т. 1 : 1578–1630. – 322 с.

МІКСВ – Тітов Х. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків / Хв. Тітов. – Київ : друк. Укр. акад. наук, 1924. – 546 с.

Мл.Сл. – Житецкий П. Словарь книжной малоруской речи : рукописи XVII века : (приложение к первой части сочинения „Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII и XVII в.” / Житецкий П. // Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке : с приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII века / Житецкий П. – Киев, 1889. – С. 1–102.

Мог. Присв. Любавиц. – Могила П. Б͠лгородному и б͠лгоч(с)тивому его м͠лти пану Богданави Стеткевичови Любавицкому // Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків / Хв. Тітов. – Київ, 1924. – С. т͠лѕ– т͠ма.

Наγка о тайнахъ – Наγка о сєдми тайнахъ ц͠ркoвныхъ. Прєзвитеромъ до прыстойного шафованѧ тайнами с͠тыми барзо потребнаѧ (Львів, 1645) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр 1 ст. – 3618.

НЄ – Памятники церковно-религиозной жизни угроруссов XVI–XVII вв. І : Поучения на Евангелие по Няговскому списку 1758 г. ІІ : Иерея Михаила „Оброна

верному человеку”. – Санкт-Петербург : тип. Акад. наук, 1914. – [2], VI, 295 с. – (Материалы для истории Угорской Руси ; 7).

ОБЗ – Опис Брацлавського замку (Брацлав, 1552) : рукопис // РГАДА. Ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 142–145.

ОВЗ – Опис Вінницького замку (Вінниця, 1552) : рукопис // РГАДА ф. 389. (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 129 зв. – 141 зв.

ОВЛЗ – Опис Володимирського замку (Володимир, 1552) : рукопис // РГАДА. Ф. 389. (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 191 зв. – 202 зв.

ОГ – Попи(с) границъ и шкодъ межи великого кня(з)ства Литовского и корγны Полскоє. – 1546 // Б-ка Акад. наук Литви ім. Врублевських (м. Вільнюс). Ф. 16. Спр. 119. Арк. 1–89 зв.

ОЖЗ – Опис Житомирського замку (Житомир, 1552) : рукопис // РГАДА. Ф. 389 (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 117 зв. – 129.

ОЛ – Острозький літопис (Острог, 1509–1633) // Гос. ист. музей (г. Москва). № 4007 п. н.: „С кроиники БѢлскогѡ речи потребныи выбраны”.

ОЛЗ – Опис Луцького замку (Луцьк, 1552) : рукопис // РГАДА. Ф. 389 (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 3–17 зв.

ОКЗ – Опис Київського замку (Київ, 1552) : рукопис // РГАДА. Ф. 389 (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 32 зв.

ОкрЗ – Опис Кременецького замку (Кременець, 1552) : рукопис // РГАДА. Ф. 389. (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 145 зв.

ООЗ – Опис Остерського замку (Варшава, 1616) : рукопис // РГАДА. Ф. 389 (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 47–53 зв.

Отп. КО – Ѡтпись на листъ въ бозѢ велебного ѡтца ипатїя володимерского і берестеиского єпспс До ясне ѡсвецоного к͠нжати костентина ѡстрозского, воєводы києвского (Острог, 1598) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр I Ст.–3976. Арк. 1–32 зв.

ОЧЗ – Опис Черкаського замку (Черкаси, 1552) : рукопис // РГАДА. Ф. 389 (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 157 зв. – 192.

ОЧрЗ – Опис Чорнобильського замку (Чорнобиль, 1552) : рукопис // РГАДА. Ф. 389 (Литовська метрика). Од. зб. 563. Арк. 54–58 зв.

ПАД – Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / Петров Н. И. – Киев : тип. И. И. Чоколова, 1904–1908. – Т. 1, ч. 1 : (1721–1750). – 1904. – XXXII, 463 с. ; Т. 1, ч. 2 : (1721–1750). – 1904. – XXI, 508 с. ; Т. 2 : (1751–1762). – 1905. – XXXVII, 533 с. ; Т. 3 : (1721–1795). – 1906. – XXXIV, 574 с. ; Т. 4 : (1721–1795). – 1907. – XXXV, 393 с. ; Т. 5 : (1721–1795). – 1908. – XLI, 637 с.

ПАЛ – Копистенский З. Палинодия, 1621 / Захарий Копистенский // Русская Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Петербург, 1878. – Кн. 1. – С. 313–1200. – (Русская историческая библиотека ; т. 4).

Пам – Пам’ятки українсько-руської мови і літератури / зібрав, упоряд. і пояснив І. Франко. – Львів : накладом Наук. т-ва ім. Шевченка, 1896–1906. – Т. 1–4.

Пан – Панькевич І. Матеріали до історії мови південнокарпатських українців / І. Панькевич // Науковий збірник музею української культури в Свиднику. – 1970. – Т. 4, кн. 2. – С. 9–221.

ПВК – Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов, высочайше учреждённою при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Киев : тип. Имп. ун-та св. Владимира Н. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1846–1898. – Т. 1–4.

Пісня про Кулину – Пісня про Кулину (сер. XVII ст.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1937. – Т. 155. – С. 25.

Пісня про поразку – Пісня про поразку (1648) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1931. – Т. 151. – С. 201.

ПІФ – Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI–І пол. XVII ст.) : збірник документів / Голов. архів. упр. при Раді Міністрів України, Центр.

держ. іст. архів УРСР у Львові ; упоряд.: Я. Д. Ісаєвич [та ін.].– Київ : Наук. думка, 1975. – 344 с.

Перест. – Борецький І. Пересторога зѣло потребная на потомные часы православным христіанам (Львів, 1605–1606) / Іван Борецький // Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові / Возняк М. – Львів, 1954. – С. 25–63.

Перло – Сіа книга названнаѧ Перло Многωцѣнноє … Киріла Транквѣліона (Чернігів, 1646) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр II Ст.–2555.

Песни о любви – Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви // Основа. – 1861. – Ноябрь–декабрь. – С. 49–57.

ПЄ – Пересопницьке євангеліє, 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. мови ; редкол.: О. С. Онищенко [та ін.] ; підгот.: І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко. – Київ : [б. в.], 2001. – 669 с. – Рукопис зберігається в НБУ ім. В. І. Вернадського. №15512.

ПККДА – Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Т. 1–2. – 2-е изд., с доп. – Киев : тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1898. – VI, 617 с., [3] арк.

ППС – Протоколы Полтавского полкового суда в рукописях. – Т. 1. – 1673–1740 ; Т. 2. – 1747–1750 ; Т. 4. – 1755–1757 // НБУ ім. В. І. Вернадського. № 922, № 924 ; Наук. б-ка ім. М. Максимовича. № 39.

Поряд. шк. – Порядок школьный (Львів, 1586) // Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI — початок XVIII ст.) : тексти і дослідж. / підгот. В. М. Нічик [та ін. ; ред. В. І. Шинкарук]. – Київ, 1988. – С. 38–42. – (Пам'ятктки філософської культури українського народу).

Посл. до лат. – Послання до латинян (1582) // Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Санкт-Петербург, 1903. – Кн. 3. – С. 1123–1148. – (Русская историческая библиотека ; т. 19).

Посл. Рогози – Послання київського митрополита М. Рогози з закликом складати пожертви на відбудову церкви, школи, шпиталю // Першодрукар Іван Федоров та

його послідовники на Україні (XVI–I пол. XVII ст.) : збірник документів / Голов. архів. упр. при Раді Міністрів України, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові ; упоряд.: Я. Д. Ісаєвич [та ін.].– Київ, 1975. – С. 10.

Потій – Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького (Рожанка, 1598) // Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Санкт-Петербург, 1903. – Кн. 3. – С. 983–1033. – (Русская историческая библиотека ; т. 19).

Права – Права по которымъ судится малороссійскій народъ, изданная подь редакцией и с прил. изследования о семь Своде и о законах, действовавшихь в Малороссіи проф. А. Ф. Кистяковскаго. – Кіевь : в Унив. тип. (І. І. Завадскаго), 1879. – 1054 с.

Прав шк. – Прав школы греко-латино-славенской луцкой артикули, 1624 р. // Пам’ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.) : тексти і дослідж. / підгот.: В. М. Нічик [та ін. ; ред. В. І. Шинкарук]. – Київ, 1988. – С. 42–44. – (Пам’ятктки філософської культури українського народу).

Просфонима – Просфонима. Привіт преосвященному архієпископу кир Михайлу (Львів : друк. Львів. братства, 1591. [8] арк.) // Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Санкт-Петербург, 1903. – Кн. 3. – С. 61–75 (прилож.). – (Русская историческая библиотека ; т. 19).

Пчела – Пъчела : збірник повчань поч. XVII ст. // Нац. музей у Львові. Шифр Рк 889.

Рад – Марковский М. Антоний Радивиловский, южнорусский проповедник XVII в. : (опыт историко-литературного исслед. его соч. и обзор звуковых и формальных особенностей его языка) : с приложением неизданных проповедей из рукописи „Огородка” и „Венца”/ [соч.] М. Марковского. – Киев : тип. Имп. ун-та св. Владимира В. И. Завадского, 1894. – [2], IV, 187, 86, [1] с.

Рашид-ад-Дин – Рашид-ад-Дин. Сборник летописей / Рашид-ад-Дин. – Москва ; Ленинград : изд-во Акад. наук СССР. – Т. 1, кн.1. – 1952. – 222 с. ; Т. 1, кн. 2. – 1952. – 316 с., 4 л. табл ; Т. 2. – 1960. – 248 с., 3 л. табл. ; Т. 3. – 1946. – 340 с.

РДВ – Реєстр доходів і видатків Братства церкви Богоявлення у Львові // Нац. музей у Львові. Шифр Рк 147.

РЗВ – Реєстръ запорожскому войску 1649 г., съ гербомъ Хмелницкаго и подписями Богдана Хмелницкаго и Ивана Выговскаго // РГАДА. Ф. 196. Оп. 1. Спр. 1691.

РЕА – Русско-еврейский архив : документы и материалы для истории евреев в России / собрал и издал С. А. Бершадский. – Санкт-Петербург : Общество распростр. просвещ. между евреями в России, 1882–1903. – Т. 1 : Документы и регесты к истории литовских евреев (1388–1550). – 1882. – 337 с. ; Т. 2 : Документы и регесты к истории литовских евреев (1550–1569). – 1882. – 259 с. ; Т. 3 : Документы к истории польских и литовских евреев (1364–1569). – 1903. – 260 с.

Рєз – Рєзанов В. Драма українська. Старовинний театр український / В. Рєзанов. – Київ : Вид-во Укр. акад. наук, 1926. – Вип. 1. – 200 с. ; 1926. – Вип. 2. – 285 с. ; 1926. – Вип. 3. – 389 с. ; 1927. – Вип. 4. – 204 с. ; 1928. – Вип. 5. – 294 с. ; 1929. – Вип. 6. – 264 с. – (Збірник Історично-філологічного відділу).

Різні проповіді – Різні проповіді (поч. XVII ст.) // НБУ ім. В. І. Вернадського. Шифр 283 II/73.

РИБ – Литовська метрика – Т. 1 / изд. Имп. археогр. комис. – Петербург : Сенат. тип., 1903. – 1556, 258, [3] с. – (Русская историческая библиотека).

РИБпитання – Вопросы и ответы православному с папежником 1603 года // Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Санкт-Петербург, 1882. – Кн. 2. – С. 1–110. – (Русская историческая библиотека ; т. 7).

РЛЗ – Ревізія Луцького замку // Литовська метрика. Кн. 561 : Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. Кравченко ; редкол.: П. Сохань (відп. ред.) [та ін.] ; Наук. т-во ім. Шевченка в Америці, Наук. т-во ім. Шевченка в Україні, НАН України, Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2005. – С. 117–190.

РМ – Разновидности марципаннъ и ганусковой горѣлки : рукоп. середини XVIII в. // Киевская старина. – 1883. – Т. 7 : Сентябрь–Декабрь. – С. 237–253.

Розм – Розмова : (рукописна українська пам’ятка кінця XVI ст.) // Нац. б-ка Франції. Шифр: SL n07. № 2. 290.

Розм. пап. – Розмова папіста з православним (1598) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рукоп. Ф. 77. № 291.

Розов – Розов В. Українські грамоти. – Т. 1 : XIV в. і перша половина XV в. / В. Розов. – Київ : друк. ВУАН, 1928. – 4 с., 176 с., 75 с., IX с.

Розов арх. – Ділові документи з колекції архіву В. Розова // Ин-т рус. языка РАН (Москва).

Рукописный хронограф – Рукописный хронограф : кроника си єсть лѣтописець изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ рускимъ написана до 1656 лѣта чрезъ много лѣтъ дописана 1771 // НБУ ім. В. І. Вернадського. № 165.

Рц – Реєстр церковного майна Софійської ризниці, 1742–1752 рр. : рукопис // НБУ ім. В. І. Вернадського. № І.2444.

СА – Сулимовский архив : фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII–XVIII в. – Киев: тип. К. Н. Милевского, 1884. – XXII, 316 с., 5 л. ил.

Сак – Вирши, сочиненные ректором Киево-братской школы Кассианом Саковичем и произнесенные учениками означенной школы при погребениии гетмана запорожского войска Петра Конашевича-Сагайдачного, 1622 // История Киевской духовной академии. – Вып. 1 : Период до-Могилянский / [соч.] С. Голубева. – Киев, 1886. – С. 17–40 (приложение).

Сем – Семимовний словник : (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський) (І пол. XVII ст.) // Бодліан. б-ка (Оксфорд). Шифр M.S.March 187.

СКВ – Статут Казимира Великого, XV ст. / Гос. ист. музей (Москва). Собр. грамот Уварова. № 702.

Скор – Славинецький Є. Лексикон словено-латинський // Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В. В. Німчук ; відп. ред. К. К. Цілуйко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 1973. – С. 423–541. – (Пам’ятки української мови XVII ст. Серія наукової літератури)

См – Смотрицький Г. Ключъ царства небесного / Г. Смотрицький ; підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. – Житомир : Полісся, 2005. – 121 с.

Сур – Суразький Василій. О єдіной істинной православной вѣрѣ … Книжица в шести отделахъ (Острог, 1586) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр І Ст.–3627.

ТЄ – Тростянецьке учительне евангеліє (з території Лемківщини, XVI ст.) // Prace filologiczne. – 1931. – T. 15, cz. 2. – S. 44–84.

Тит – Приложенія къ первому тому изслѣдованія заслуженнаго профессора протоірея Өеодора Титова : историческій очеркъ. – Кіевъ : тип. Кіево-Печер. лавры, 1818. – 18, 546 с.

ТУВН – Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина / упоряд.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко ; [відп. ред. М. Ф. Котляр]. – Київ : Наук. думка, 1990. – 405 с. – (Актові джерела).

Травн – Травник : лікарський порадник XVI ст. // ЦНБ Харків. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Шифр 1–2.121159/с.

Тр. – Тріωдіон Си єстъ Тріпѣснєцъ (Київ, 1627) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр IV Ст.–388.

Тр.П. – Тріωдіон си єстъ Трипѣснєцъ с͠тои Великои Пѧтдесѧтницы … (Київ, 1631) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр IV Ст.–413.

УГ XV – Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступ. стаття В. М. Русанівського ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1965. – 164 с. – (Пам’ятки української мови XV ст. Серія юридичної літератури).

УГр – Унія греков з костьолом Римським 1595 года // Памятники полемической литературы в Западной Руси / изд. Имп. Археогр. комис. – Санкт-Петербург, 1882. – Кн. 2. – С. 111–168. – (Русская историческая библиотека ; т. 7).

УІМ – Універсали Івана Мазепи, 1687–1709 / упоряд. І. Бутич ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Наук. т-во ім. Шевченка, Центр. держ. іст. архів України, м. Київ. – Київ ; Львів : НТШ, 2002. – Кн. 1. – 758 с.

УЄС – Єv(г)лїє учительноє, албо Казаня на кождую недѣлю и свята … тепер ново з грецкого и словенскаго языка на рускій переложеніи … / пер. М. Смотрицького (Єв’є, 1616. 5, 173, 351 л.) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр IV Ст.–532.

УЄ Ст. – Транквілліон Ставровецкій К. Єvгл’є γчителноє : (передмова) / Транквілліон Ставровецкій Кирилл (Рохманів, 1619) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Шифр IV Ст.–691.

УЄ № 31 – Учительне євангеліє (з території Бойківщини, кін. XVI ст.) // ЛНБ ім. В. Стефаника, Від. рідкіс. кн. Ф. 1, № 31.

УЄ № 29519 – Учительне євангеліє (з території Бойківщини, XVI ст.) // Нац. музей у Львові. Шифр Рк 29519 (4231).

УЄ № 29515 – Учительне євангеліє (Устрики, І пол. XVII ст.) // Нац. музей у Львові. Шифр Рк 29515 (429).

УЄ № 552 – Учительне євангеліє : (передмова) (Заблудів, 1568) // Нац. музей у Львові. Шифр СдК 552 (569).

УЄ Кал. – Єvглїє γчителноє албо Казанѧ на кождγю Ндлю и Свѧта оурочистыѣ. През Ст. Ѡтца нш҃єго Калліста … по грецку написаноє, а тепер повторе ново з грецкого и словенского языка на рγскїй переложеное … повеленїем … Петра Могилы … (Київ, 1637) // Львів. іст. музей. Шифр Сд 296.

УЄ Трост. – Тростянецьке учительне євангеліє (І пол. XVII ст.) // Университетские известия. – 1911. – № 2. – С. 37–39, 78–79.

Уж – Грамматыка словенская написана пр͠е Іωанна Ужевича Словянина (Париж, 1643) // „Граматика слов'янська” І. Ужевича / підгот. до друку: І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – Київ, 1970. – С. 1–72.

УП – Українська поезія. Середина XVII ст. / упоряд., вступ. ст. та прим. В. І. Крекотня, М. М. Сулими ; [відп. ред. О. В. Мишанич]. – Київ : Наук. думка, 1992. – 679 [1] с. – (Пам'ятки давньої української літератури).

Універсал Остряницы – Універсал гетмана Остряницы // Записки о Южной Руси / изд. П. Кулиш. – Санкт-Петербург, 1857. – С. 292–294.

Хмільницький літопис – Хмільницький літопис (Хмільник, 1636–1650 рр.) // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам : с приложением трех малороссских хроник: „Хмельницкой”, „Краткого описания Малороссии” и „Собрания исторического”. – Киев, 1878. – С. 77–81.

ХТМ – Копистенський З. Ѡміліа албо казаньє на роковүю Памѧть в Бзѣ Вєлєбногѡ … Еүθимїа Плєтєнєцкогѡ … написаноє … (Киев, 1625) // Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII вв. : всезбірка передмов до українських стародруків / Хв. Тітов. – Київ, 1924.– С. 147–171.

Час. Слово – Слово дүшеполезно … Ѡ исходѣ дүши ωт тѣла … // Ѡрологіон Си рѣчъ, Часословъ Полүставный. – Львів, 1642. – Арк. 266–278 зв.

Четья Мінея – Четья Мінея 1489 р. : рукопис // НБУ ім. В. І. Вернадського. Шифр ДА/415 л.

Черниговская летопись – Черниговская летопись по новому списку (1587–1725) и Коломацкие челобитные / с предисл. Ал. Лазаревского. – Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 43 с.

ЧИОНЛ – Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца / [ред. М. Ф. Владимирский-Буданов, Н. П. Дашкевич]. – Киевъ, 1879. – Кн. 1. – 337 с. ; 1888. – Кн. 2. – 423 с. ; 1889. – Кн. 3. – 285 с. ; 1890. – Кн. 4. – 401 с. ; 1892. – Кн. 6. – 552 с. ; 1893. – Кн. 7. – 571 с. ; 1894. – Кн. 8. –341 с. ; 1895. – Кн. 9. – 569 с. ; 1896. – Кн. 10. – 321 с. ; 1896. – Кн. 11. – 386 с. ; 1898. – Кн. 12. –605 с. ; 1899. – Кн. 13. –

589 с. ; 1900. – Кн. 14. – 577 с. ; 1901. – Кн. 15. – 623 с. ; 1902. – Кн. 16. – 854 с. ; 1903. – Кн. 17. – 539 с. ; 1904. – Кн. 18. – 448 с. ; 1906. – Кн. 19. – 450 с. ; 1907. – Кн. 20. – 471 с. ; 1911. – Кн. 22. – 522 с.

ALSS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / [pod kierownictwem z. L. Radzymińskiego, przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka]. – Lwów : druk. Instytutu Staroupigiańskiego, 1887. – T. 1 : (1366–1506) ; 1890. – T. 3 : (1432–1534) ; 1890. – T. 4 : (1535–1547) ; 1910. – T. 5 : (1549–1577) ; 1910. – T. 7 : (1554–1572).

BD – Documentele lui Ștefan cel Mare / publicate de Ioan Bogdan. – București : Atelierele Grafice Socec, 1913. – 2 vol.

Cost – Documentele moldovenești inainte de Stefan cel Mare / publicate de Mihai Costăchescu. – Iași : Institutul de Arte Grafice şi Editură "Viaţa Românească". – 1931. – Vol. 1 ; 1932. – Vol. 2.

Diariusze – Diariusze sejmów koronnych 1548, 1553 i 1570 r. // Scriptores rerum Polonicarum. – Kraków, 1872. – T. 1 // Cyfrowa biblioteka narodowa "Polona". – Режим доступу: http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=6777&from=publication. – Назва з екрана.

Doerfer – Doerfer G. Turkische und mongolische Elemente im Neupersischen unter besonderer Berucksichtigung alterer neupersischer Geschichtsquellen vor allem der Mongolen– und Timuridenzeit / Gerhard Doerfer ; Akademie der Wissenschaften und der Literatur. – Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 1963–1975. – Vol. 1 : Mongolische Elemente im Neupersischen. – 557 p. ; Vol. 2 : Turkische Elemente im Neupersischen, alif bis ta. – 671 p. ; Vol. 3 : Turkische Elemente im Neupersischen, gim bis kaf. – 670 p. ; Vol. 4 : Turkische Elemente im Neupersischen (Schluss) und Register zur Gesamtarbeit. – 640 p.

MNyTESz – A magyar nyelv tōrtèneti-etimológiai szótára. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1967–1984. – 4 k.

RS – Rostafiński J. Symbola ad historiam naturalem medii aevi / Józef Tomasz Rostafiński. – Cracoviae : Sumptibus Universitatis, 1900. – Pars 1–21. – 605 p.

Schutz – Schutz E. Eine armenische Chronik von Kaffa aus der ersten Halfte des 17. Jahrhunderts / E. Schutz // Acta Orientalia Hungarica. – 1975. – Bd. 29. – P. 133–186.

ZPL – Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563. – Poznań : w drykarni na Garbarach, 1841. – 558 s.

Словники та довідники

Абаев – Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка / В. И. Абаев; АН СССР, Ин-т языкознания. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1958. – Т. 1. – 655 с.

Аркушин – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 : А–Н. – 353 с. ; Т. 2 : О–Я. – 456 с.

АУМ – Атлас української мови : у 3 т / [редкол.: І. Г. Матвіяс (голова) та ін. ; НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці]. – Київ : Наук. думка, 1984. – Т. 1. – 498 с. ; 1988. – Т. 2. – 520 с. ; 2001. – Т. 3. – 267, [6] с., [180] арк. карт.

БНС – Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко ; підгот. до вид. В. В. Німчук. – Київ : Наук. думка, 1966. – 419 с.

Березовська – Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східно-подільських говірках / Г. Г. Березовська ; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – Умань : Уман. комун. вид.-поліграф. п-во, 2010. – 348 с.

Будагов – Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, со включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык : у 2 т. / Л. Будагов. – Санкт-Петербург : тип. Акад. наук. – Т. 1. – 1869. – 810 с. ; Т. 2. – 1871. – 415 с.

Ващенко – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – Вип. 1. – 106 с.

Витвицький – Словник польсько-церковнослов’янсько-український Теодора Витвицького з половини XIX сторіччя / опрац. і підгот. до друк. Й. Дзендзелівський. – Варшава : Семпер, 1997. – 611 с.

Война – Войцехович И. Собрание слов малороссийского наречия / И. Войцехович // Труды Общества любителей российской словесности при Московском университете. – 1823. – Кн. 2. – С. 284–326.

ВхПч – Верхратський І. Початки до уложення номенклатури и терминологіи природописної, народнеї / І. Верхратський. – Львів : накладом М. Димета, 1864. – Т. 1. – 18 с. ; 1867. – Т. 2. – 40 с. ; 1869. – Т. 3. – 23 с. ; 1872. – Т. 4. – 23 с. ; 1872. – Т. 5. – 40 с. ; 1879. – Т. 6. – 24 с.

ГБ – Горбач О. Південно-буковинська гуцульська говірка с. Бродина, пов. Радівці Румунія / О. Горбач // Зібрані статті. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія / Олекса Горбач. – [Фотопередрук]. – Мюнхен, 1997. – Вип. 12, т. 8. – С. 135–238.

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / [уклад. Г. Гузар та ін. ; відп. ред. Я. Закревська] ; Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів : Львів. обл. кн. друк., 1997. – 230 [1] с.

Глуховцева – Словник українських східно-слобожанських говірок / Глуховцева К. [та ін.]. – Луганськ : Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – 233 с.

Гол – Дзендзелівський Й. О. Словник української мови Я. Ф. Головацького / Й. О. Дзендзелівський, Зузана Ганудель // Наукові записки Музею української культури у Свиднику. – Братислава ; Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311–612.

Горяев – Горяев Н. В. Сравнительный этимологический словарь русского языка / Н. В. Горяев. – Тифлис : тип. канц. Главнонач. гр. ч. на Кавказі, 1896. – 652 с.

Гримашевич – Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок / Г. Гримашевич. – Житомир : Північ.-укр. діалектол. центр Житомир. держ. пед. ун-ту, 2002. – 184 с.

ГС – Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ : Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 494, [4] с. ; Т. 2. – 573, [2], V с. ; 1997. – Т. 3. – 506 с. ; Т. 4. – 609 с.

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / гал. рэд. А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–2010. – Вып. 1–30. – 1982. – Вып. 1. – 295 с. ; 1982. – Вып. 2. – 320 с. ; 1983. – Вып. 3. – 310 с. ; 1984. – Вып. 4. – 296 с. ; 1986. – Вып. 5. – 314 с. ; 1985. – Вып. 6. – 303 с. ; 1986. – Вып. 7. – 303 с. ; 1987. – Вып. 8. – 312 с. ; 1989. – Вып. 9. – 295 с. ; 1990. – Вып. 10. – 283, [3] с. ; 1991. – Вып. 11. – 278 с. ; 1993. – Вып. 12. – 285, [2] с. ; 1993. – Вып. 13. – 286, [1] с. ; 1996. – Вып. 14. – 300, [1] с. ; 1996. – Вып. 15. – 310, [1] с. ; 1997. – Вып. 16. – 358, [1] с. ; 1998. – Вып. 17. – 364, [2] с. ; 1999. – Вып. 18. – 373, [1] с. ; 2000. – Вып. 19. – 395, [1] с. ; 2001. – Вып. 20. – 401, [1] с. ; 2002. – Вып. 21. – 405 с. ; 2002. – Вып. 22. – 442, [1] с. ; 2003. – Вып. 23. – 447, [1] с. ; 2005. – Вып. 24. – 444, [1] с. ; 2005. – Вып. 25. – 427, [1] с. ; 2006. – Вып. 26. – 443, [1] с. ; 2007. – Вып. 27. – 511, [1] с. ; 2008. – Вып. 28. – 577, [1] с. ; 2009. – Вып. 29. – 483, [1] с. ; 2010. – Вып. 30. – 495, [1] с.

Даль – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : у 4 т. / В. И. Даль. – Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1956. – Т. 1. – 699 с. ; Т. 2. – 779 с. ; Т. 3. – 555 с. ; Т. 4. – 683 с.

ДГРС – Древнегреческо-русский словарь : в 2 т. / [сост. И. Х. Дворецкий]. – Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. – 1904 с.

Желехівський – Малоруско-німецкий словар : у 2 т. / уложив Євгений Желеховский і Софрон Недільский. – Львів : друк. Т-ва ім. Т. Шевченка, 1886. – Т. 1. – 608 с. ; Т. 2. – 528 с.

EB – Encyclopædia Britannica, 2006. – Режим доступу : http://www.answers.com/topic/musket. – Назва з екрана.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред. та ін.)]. – Київ : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 631 с. ;

1985. – Т. 2. – 570 с. ; 1989. – Т. 3. – 549 с. ; 2003. – Т. 4. – 653 с. ; 2006. – Т. 5. – 703 с. ; 2012. – Т. 6. – 566 с. – (Словники України).

ЕССУМ – Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4 т. / Митрополит Іларіон ; за ред. Ю. Мулика-Луцика. – Вінніпег : накладом т-ва „Волинь", 1979–1994. – (Інститут дослідів Волині ; ч. 39). – 1979. – Т. 1. – 365 с. ; 1982. – Т. 2. – 399 с. ; 1988. – Т. 3. – 415 с. ; 1994. – Т. 4. – 557 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков : праславян. лексич. фонд / ред. О. Н. Трубачева. – Москва : Наука, 1974. – Вып. 1. – 216 с. ; 1975. – Вып. 2. – 238 с. ; 1976. – Вып. 3. – 199 с. ; 1977. – Вып. 4. – 235 с. ; 1978. – Вып. 5. – 232 с. ; 1979. – Вып. 6. – 224 с. ; 1980. – Вып. 7. – 224 с. ; 1981. – Вып. 8. – 256 с. ; 1983. – Вып. 9. – 200 с. ; 1983. – Вып. 10. – 198 с. ; 1984. – Вып. 11. – 224 с. ; 1985. – Вып. 12. – 186 с. ; 1987. – Вып. 13. – 285 с. ; 1987. – Вып. 14. – 272 с. ; 1988. – Вып. 15. – 264 с. ; 1990. – Вып. 16. – 264 с. ; 1990. – Вып. 17. – 272 с. ; 1993. – Вып. 18. – 256 с. ; 1992. – Вып. 19. – 256 с. ; 1994. – Вып. 20. – 256 с. ; 1994. – Вып. 21. – 240 с. ; 1995. – Вып. 22. – 256 с. 1996. – Вып. 23. – 240 с. ; 1997. – Вып. 24. – 238 с. ; 1999. – Вып. 25. – 238 с. ; 1999. – Вып. 26. – 237 с. ; 2000. – Вып. 27. – 247 с. ; 2001. – Вып. 28. – 268 с. ; 2002. – Вып. 29. – 253 с. ; 2003. – Вып. 30. – 269 с. ; 2005. – Вып. 31. – 258 с. ; 2005. – Вып. 32. – 261 с. ; 2007. – Вып. 33. – 284 с. ; 2008. – Вып. 34. – 307 с. ; 2009. – Вып. 35. – 233 с. ; 2010. – Вып. 36. – 260 с. ; 2011. – Вып. 37. – 250 с. ; 2012. – Вып. 38. – 248 с. ; 2014. – Вып. 39. – 256 с.

ІнСУМ – Інверсійний словник української мови / відп. ред. С. П. Бевзенко. – Київ : Наук. думка, 1985. – 812 с.

ІСУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : [б. в.]. – 1994. – Список використаних джерел. – 329 с. ; 1994. – Вип. 1. – 151 с. ; 1995. – Вип. 2. – 151 с. ; 1996. – Вип. 3. – 251 с. ; 1997. – Вип. 4. – 259 с. ; 1998. – Вип. 5. – 257 с. ; 1999. – Вип. 6. – 255 с. ; 2000. – Вип. 7. – 255 с. ; 2001. – Вип. 8. – 255 с. ; 2002. – Вип. 9. – 255 с. ; 2003. – Вип. 10. – 255 с. ; 2004. – Вип. 11. – 255 с. ; 2005. – Вип. 12. – 244 с. ; 2006. – Вип. 13. – 241 с. ; 2008. – Вип. 14. – 255 с. ; 2010. – Вип. 15. – 255 с.

ІСУМк – Картотека Словника української мови XVI – першої половини XVII ст. : рукопис // Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Від. укр. мови.

ІСУЯ – Історичний словник українського язика / уложили Є. Тимченко [та ін.] ; зредагував Є. Тимченко. – Харків : Держ. вид-во України, 1930. – Т. 1, [зошит 1]. – XXIV, 528 с. ; Укр. рад. енциклопедія, 1932. – Т. 1, [зошит 2]. – С. 529–947. – Фотопередрук О. Горбача. – Мюнхен, 1985. – 947 с.

Кміцикевич – Німецько-український словар / зладили В. Кміцикевич і Спілка. – Чернівці : накладом „Укр. накладні”, 1912. – XXXVIII, [1], 672 с.

ЛАЗО – Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР : лексика : [у 3 т.] / Й. О. Дзендзелівський. – 1958. – Ч. 1. – 136 с. ; 1960. – Ч. 2. – 10 с. : карти ; 1993. – Ч. 3. – 464 с. : карти.

ЛАСС – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. – Т. 1 : Назви страв, посуду і кухонного начиння / З. Ганудель. – Братіслава ; Пряшів : Словац. пед. вид-во в Братіславі, 1981. – 211 с.

ЛЕС – Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

ЛРС – Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – Изд. 2-е. – Москва : Рус. яз., 1976. – 1096 с.

Макарушка – Макарушка О. Словар українських виразів, перейнятих з мов тюркських : (причинок до професорської діяльності д-ра О. Огоновського) / Подав О. Макарушка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1895. – Т. 5, № 2. – С. 3–14.

МНС – Метрологічно-нумізматичний словник // Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина / підгот. до вид. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – Київ, 1990. – С. 369–370.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок : [у 6 вип.] / редкол.: Ю. О. Карпенко [та ін.]. – Чернівці : Вид-во ЧДУ, 1971–1979. – Вип. 1. – 98 с. ; Вип. 2. – 60 с. ; Вип. 3. – 87 с. ; Вип. 4. – 119 с. ; Вип. 5. – 99 с. ; Вип. 6. – 108 с.

МСТ – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : [у 2 кн.] / Є. Тимченко ; підгот.: В. В. Німчук, Г. І. Лиса ; НАН України, Укр. вільна акад. наук у США. – Київ ; Нью-Йорк : Літопис-ХХ, 2002. – Кн. 1. – 512 с. ; 2003. – Кн. 2. – 513 с. – (Пам'ятки української мови. Серія словників).

Номис – Номис М. Приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – [Передрук вид. 1864 року з дод.]. – Нью Джерсі : Вид. фонд Владики Мстислава, митрополита Укр. автокефал. православ. церкви в діаспорі. – 304 с.

НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило ; відп. ред.: Л. Полюга, Н. Хобзей. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с. – (Серія „Діалектологічна скриня").

НТСУМ – Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – Київ : Аконіт, 1999. – Т. 1. – 910 с. ; Т. 2. – 911 с. ; Т. 3. – 927 с. ; Т. 4. – 941 с.

ОЛА – Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная / отв. ред. Т. И. Вендина. – Москва : ИРЯ РАН, 2007. – Вып. 6 : Домашнее хозяйство и приготовление пищи ; 2003. – Вып. 8 : Профессии и общественная жизнь. – Warszawa : Instytut języka polskiego PAN. – 191 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – Київ : Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 495 с. ; Ч. 2. – 514 [1] с.

Пиртей – Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / П. С. Пиртей ; упоряд. Є. Д. Турчин. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.

Пискунов – Пискунов Ф. Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Российской и Австро-Венгерской Империи / Ф. Пискунов. – Киев : тип. Е. Я. Федорова, 1882. – 329 с.

ПЭС – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка : в 2 т. / А. Г. Преображенский. – Москва : Наука, 1959. – Т. 1, вып. 1–9. – [2], XXIV, 674, V с. ; Т. 2, вып. 10–14 : (до сулея). – 416, [3] с.

Петрушевич – Украинско-латинский ботанический словарь : [рукопись Собрания Петрушевича] // Б-ка рос. Акад. наук (Санкт-Петербург). № 4. 94 л.

Плав’юк – Приповідки або українсько-народня філософія / зібрав, підгот. до друку та опублікував В. С. Плав’юк. – Едмонтон : Асоц. укр. піонерів Альберти, 1998. – 352 с.

ПСМ – Бучко Д. Г. „Словарь малоросійскаго нарѣчія” О. Павловського / Д. Г. Бучко // З історії української мови : до 150-річчя „Граматики” О. Павловського / [відп. ред. В. В. Німчук]. – Київ, 1972. – С. 91–115.

РЯ – Русский язык. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий : в 2 т. / Тихонов А. Н. [и др.] ; ред.: А. Н. Тихонова, Р. И. Хашимова. – Москва : Флинта : Наука, 2008. – Т. 1. – 839 с. ; Т. 2. – 812 с.

САР – Словарь Академии Российской, по азбучному порядку расположенный : в 6 ч. – Санкт-Петербург : при Имп. акад. наук, 1789. – Ч. 1. – [5] с., 1310 стб. ; 1790. – Ч. 2. – [1] с., 1178 стб. ; 1792. – Ч. 3. – [1] с., 1444 стб. ; 1793. – Ч. 4. – [1] с., 1536 стб. ; 1794. – Ч. 5. – [2] с., 1142 стб. ; 1974. – Ч. 6. – [2] с., 1478 стб.

СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; уклад.: Ю. Ф. Мацкевіч [і інш.]. — Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – Т. 4 : П–С. – 616 с.

СБГГ – Словник буковинських говірок / [наук. ред.: Н. В. Гуйванюк, К. М. Лук’янюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 687 [1] с.

СГГ – Картотека Словника гуцульських говірок. – Зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.

СІС – Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – Київ : УРЕ АН УРСР, 1974. – 775 с.

СЛТА – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Изд. 2-е, стер. – Москва : Совет. энциклопедия, 1969. – 605 с.

СЛТГО – Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – Київ : Вища шк., 1985. – 360 с.

СЛТКР – Короткевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Кротевич Є. В. і Родзевич Н. С. ; заг. ред. Є. В. Кротевича. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. – 235 с.

СЛТМ – Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – Москва : Изд-во иностр. лит., 1960. – 436 с.

СЛТРТ – Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : пособие для учителей / Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва : Просвещение, 1976. – 543 с.

СЛТЯ – Лингвистический энциклопедический словарь / [науч.-ред. совет изд-ва „Совет. энциклопедия”, Ин-т языкознания АН СССР] ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Совет. энциклопедия, 1990. – 682 [3] с.

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – Київ : Наук. думка, 1974. – 260 с.

ССГ – Бичко З. М. Словник діалектної лексики села Грабовець Стрийського р-ну Львівської області : матеріали до вивчення курсу „Українська діалектологія” / З. М. Бичко. – Львів : ЛДУ, 1992. – 28 с.

ССЛЗ – Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 401 с. ; Т. 2. – 349 с. ; Т. 3. – 424 с. ; Т. 4. – 388 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [редкол.: Л. Л. Гумецька (голова) та ін.]. – Київ : Наук. думка. – 1977. – Т. 1. – 632 с. ; 1978. – Т. 2. – 592 с.

ССУЛМ – Словотвір сучасної української літературної мови / ред. М. Жовтобрюх. – Київ : Наук. думка, 1979. – 406 с.

ССТ – Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2011. – 384 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР ; редкол.: І. К. Білодід [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – 799 с. ; 1971. – Т. 2. – 550 с. ; 1972. – Т. 3. – 744 с. ; 1973. – Т. 4. – 840 с. ; 1974. – Т. 5. – 840 с. ; 1975. – Т. 6. – 832 с. ; 1976. – Т. 7. – 723 с. ; 1977. – Т. 8. – 927 с. ; 1978. – Т. 9. – 916 с. ; 1979. – Т. 10. – 658 с. ; 1980. – Т. 11. – 699 с.

Срезн. – Матеріалы для Словаря древнерусскага языка по письменнымъ памятникамъ / трудъ И. И. Срезневскаго. – Санкт-Петербург : тип. Имп. акад. наукъ, 1893. – Т. 1. – 1420 с. ; 1902. – Т. 2. – 1802 с. ; 1912. – Т. 3. – 1684 с. : дополненія 272 с. : дополненія къ указателямъ сокращеній, помещенныхъ въ тт. 1-мъ и 2-мъ 13 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. / АН СССР, ИРЯ РАН ; гл. ред.: Р. И. Аванесов, И. С. Улуханов. – Москва : Рус. яз. ; Азбуковник, 1988. – Т. 1. – 525 [2] с. ; 1989. – Т. 2. – 493 [2] с. ; 1990. – Т. 3. – 510 [1] с. ; 1991. – Т. 4. – 557 [2] с. ; 2002. – Т. 5. – 647 с. ; 2009. – Т. 6. – 742 с. ; 2004. – Т. 7. – 505 с. ; 2008. – Т. 8. – 762 с. ; 2012. – Т. 9. – 480 с.

Срединский – Срединский Н. К. Материалы для флоры Новороссийского края и Бессарабии / Н. К. Срединский // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. – Одесса, 1872. – Т. 1. – С. 73–138 ; 1873. – Т. 2. – С. 17–131.

СРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. / редкол.: Г. А. Богатова [и др.]. – Москва : Наука, 1975. – Вып. 1. – 372 с ; 1975. – Вып. 2. – 320 с. ; 1976. – Вып. 3. – 288 с. ; 1977. – Вып. 4. – 404 с. ; 1978. – Вып. 5. – 392 с. ; 1979. – Вып. 6. – 360 с. ; 1980. – Вып. 7. – 404 с. ; 1981. – Вып. 8. – 352 с. ; 1982. – Вып. 9. – 357 с. ; 1983. – Вып. 10. – 325, [1] с. ; 1986. – Вып. 11. – 456 с. ; 1987. – Вып. 12. – 387, [3] с. ; 1987. – Вып. 13. – 314, [4] с. ; 1988. – Вып. 14. – 311 с. ; 1989. – Вып. 15. – 285 с. ; 1990. – Вып. 16. – 294 с. ; 1991. – Вып. 17. – 295 с. ; 1991. – Вып. 18. – 288 с. ; 1994. – Вып. 19. – 272 с. ; 1995. – Вып. 20. – 288 с. ; 1995. – Вып. 21. – 278, [2] с. ; 2004. – Вып. 22. – 297, [1] с. ; 2004. – Вып. 23. – 253 с. ; 1999. – Вып. 24. – 255 с ; 2000. – Вып. 25. – 477, [2] с. ; 2002. – Вып. 26. – 277, [1] с ; 2006. – Вып. 27. – 275 с.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови ; уклад.: В. М. Білоноженко [та ін.] ; відп. ред. В. О. Винник. – Київ : Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).

Радлов – Радлов В. В. Опыт словаря тюркских наречий : в 4 т. / [соч.] В. В. Радлова. – Санкт-Петербург : тип. Имп. акад. наук, 1893. – Т. 1. – [2], XVIII с., 1914 стб., 66 с. ; 1899. – Т. 2. – 1814 стб., 64 с. ; 1905. – Т. 3. – [2] с., 2204 стб., 98 с. ; 1911. – Т. 4. – [2] с., 2230 стб., 107 с.

Рогович – Рогович А. С. Опыт словаря народных названий растений Юго-Западной России с некоторыми поверьями и расказами о них / А. С. Рогович // Записки Юго-Западного отдела Русского географического общества за 1873 г. – Киев, 1874. – Т. 1. – С. 109–179.

УкрКр – Дидик-Меуш Г. Українські краєвиди XVI–XVIII століть. Слово. Текст. Словник / Г. Дидик-Меуш, О. Слободзяник. – Львів : Коло, 2015. – 384 с.

УМЕ – Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови ; голова редкол. В. М. Русанівський. – Вид. 3-тє, зі змінами і допов. – Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

УЧС – Українсько-чеський словник : [у 2 т.] / АН Чес. республіки, Словац. ін-т, Ін-т АН України, НТШ в США ; упоряд.: А. Куримський [та ін.]. – Прага : Академія, 1994. – Т. 1. – 703 с. ; 1996. – Т. 2. – 674 с.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко ; Запоріз. держ. ун-т. – Запоріжжя : Комунар, 1992. – Т. 1. – 324 с. ; Т. 2. – 371 с. ; Т. 3. – 304 с. ; Т. 4. – 261 с.

Черных – Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – Москва : Рус. яз., 1993. – Т. 1. – 621 с. ; Т. 2. – 559 с.

Чопей – Чопей Л. Руськo-мадярський словарь / Л. Чопей. – Будапешт : [б. в.], 1883. – 446 с.

Шевч – Словник мови Шевченка : у 2 т. / ред. В. С. Ващенко. – Київ : Наук. думка, 1964. – Т. 1. – 484 с. ; Т. 2. – 566 с.

Шейковський – Шейковський К. Опыт южнорусского словаря / К. Шейковський. – Киев : тип. И. и А. Давиденко, 1861. – Т. 1. – XVI с., 224 стб.

ШЭС – Этимологический словарь русского языка / ред. Н. М. Шанский. – Москва : Изд-во МГУ, 1965. – Т. 1, вып. 2. – 271 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – Москва : Прогресс, 1964. – Т. 1. – 562 с. ; 1967. – Т. 2. – 671 с. ; 1971. – Т. 3. – 827 с. ; 1973. – Т. 4. – 855 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [редкол.: Л. С. Паламарчук (голова) та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с. ; 1999. – Кн. 2. – 529–980 с.

Яворницький – Яворницький Д. І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Катеринослав : Слово, 1919. – 415 с.

AGB – Atlas gwar Bojkowskich : opracowany głównie na podstawie zapisów Stefana / hrabca przez zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN ; pod kierunkiem Janusza Riegera. – Wrocław [etc.] : PAN, Zaklad Narodowy im Ossolinskich, 1981–1986. – T. 1–7. – (Prace slawistyczne). – 1980. – T. 1, cz. 1. – 84 c., cz. 2. – 109 c. ; 1981. – T. 2, cz. 1. – 54 c., cz. 2. – 63 c. ; 1982. – T. 3, cz. 1. – 55 c., cz. 2. – 78 c. ; 1983. – T. 4, cz. 1, – 57 c., cz. 2. – 75 c. ; 1985. – T. 5, cz. 1. – 57 c., cz. 2. – 70 c. ; 1986. – T. 6, cz. 1. – 57 c., cz. 2. – 75 c. ; 1991. – T. 7, cz. 1. – 57 c., cz. 2. – 70 c.

Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1957. – 805 s.

DEL – Ernout A. Dictionnare étymologique de la langue latine. Histoire des mots / Ernout Alefred, Meillet Antoine. – 4-e éd., aug. et corr. – Paris, Klincksieck, 2001. – 834 p.

ESB – Wiesław B. Słownik etymologiczny języka polskiego / Boryś Wiesław. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 863 s.

Encyklopedia – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / pod red. K. Polański. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1995. – 670 s.

Gloger – Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana / Z. Gloger. – Warszawa : druk P. Laskauera i W. Babickiego, 1900. – T. 1. – 316 s. ; 1901. – T. 2. – 332 s. ; 1902. – T. 3. – 350 s. ; 1903. – T. 4. – 523 s.

Holub – Holub J F. Etymologický slovnik jazyka českého / J. Holub, F. Kopečný. – Praha : Státní nakl. učebnic, 1952. – 575 s.

HSSJ – Historický slovník slovenského jazyka / red. M. Majtán [et al.]. – Bratislava : Veda : Vydavatel`stvo slovenskej akadémie vied., 1991 – T. 1. – 535 s. ; 1992. – T. 2. — 614 s.

Karłowicz – Karłowicz J. Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia: używanych w języku polskim / J. Karłowicz. – Kraków : Skl. gl. w ksieg. G. Gebethnera, 1894–1905. – 411 p.

Linde – Linde S. Słownik języka polskiego / przez M. Samuela Bogumiła Linde. – Lwów : nakładem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1854. – T. 1. – 681 s. ; 1855. – T. 2. – 691 s. ; 1857. – T. 3. – 640 s. ; 1958. – T. 4. – 736 s. ; 1859. – T. 5. – 758 s. ; 1860. – T. 6. – 1219 s.

Machek – Machek V. Etymologický slovnik jazyka českèho a slovenskèho / V. Machek. – Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. – 627 s.

Mak – Makowiecki S. Słownik botaniczny łacinsko-małoruski / S. Makowiecki. – Kraków, 1936. – 408 s.

Richhardt – Richhardt R. Polnische Lehnwörter im Ukrainischen / R. Richhardt. – Berlin, 1957. – 122 s.

PJ 44 – Studia nad dialektologia ukrainska i polska / oprac. i przygot. do druku Mieczysław Karaś. – Kraków [u. a.] : Państw. wydawn. nauk, 1975. – (Prace językoznawcze ; 44).

Sławski – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – Krakow : PAN : nakładem Towarzystwa miłosników języka polskiego, 1952. – T. 1.1 : A-Czar. – 112 s. ; 1953. – T. 1.2 : Czara-Fąfel. – S. 113–224.

SP – Słownik polszczyzny XVI wieku / [kom. red.: Stanisław Bąk et al.]. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : PAN, 1966. – T. 1 ; 1967. – T. 2 ; 1968. – T. 3 ; 1969. – T. 4 ; 1971. – T. 5 ; 1972. – T. 6 ; 1973. – T. 7 ; 1974. – T. 8 ; 1975. – T. 9 ; 1976. – T. 10 ; 1978. – T. 11 ; 1979. – T. 12 ; 1981. – T. 13 ; 1982. – T. 14 ; 1984. – T. 15 ; 1985. – T. 16 ; 1987. – T. 17 ; 1988. – T. 18 ; 1990. – T. 19 ; 1991. – T. 20 ; 1992. – T. 21 ; 1994. – T. 22 ; 1995. – T. 23 ; 1996. – T. 24 ; 1997. – T. 25 ; 1998. – T. 26 ; 1999. – T. 27 ; 2000. – T. 28 ; 2001. – T. 29 ; 2002. – T. 30 ; 2003. – T. 31 ; 2004. – T. 32 ; 2009. – T. 33 ; 2010. – T. 34 ; 2011. – T. 35.

SJP – Słownik języka polskiego. – T. 1–11 / red. W. Doroszewski. – Warszawa : Wiedza Powszechna : Państwowe Wydawnictwo Naukowe. – 1958–1969.

SRS – Gloger Z. Słownik rzeczy starożytnych / Zygmunt Gloger. – Kraków : Skład Gł. w Księgarni G. Gebethnera i Spółki, 1896. – 537 s.

SSČ – Gebauer J. Slovník staročeský. Druhé, nezměněné vydáni / Jan Gebauer. – Praha : Academia, 1970. – Díl. 1 : [A–J]. – 674 s. ; Díl. 2 : [K–N]. – 640 s.

SSP – Słownik staropolski –T. 1–11 / red. S. Urbańczyk. – Warszawa [u. a.] : PAN. – 1953–1993. – T. 1. – 1953–1955 ; T. 2. – 1956–1959 ; T. 3. – 1960–1962 ; T. 4. – 1963–1965 ; T. 5. – 1965–1969 ; T. 6. – 1970–1973 ; T. 7. – 1973–1977 ; T. 8. – 1977–1981 ; T. 9. – 1982–1987 ; T. 10. – 1988–1993 ; T. 11. – 1995–2002.

SW – Słownik języka polskiego – T. 1–8 / ułozony pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedżwiedzkiego. – Warszawa : Nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, 1900–1927.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адріанова-Перетц В. Стара українська етимологія слова „горілка” / В. Адріанова-Перетц // Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. Частина історично-літературна. Т. 2 / ред. П. А. Тутківський. – Київ, 1928. – С. 523.

2. Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 12–19. – Бібліогр.: с. 18–19.

3. Алеппский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским : в 3 вып. / П. Алеппский. – Москва : тип. Ун-та, 1897. – 202 с.

4. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження і поширення націоналізму / Б. Андерсон. – 2-ге вид., перероб. – Київ : Критика, 2001. – 276 с.

5. Андерш Й. Ф. До питання про чесько-українські мовні зв’язки найдавнішої доби / Й. Ф. Андерш // Слово і труд : зб. праць з актуал. проблем сучас. мовознавства / редкол.: Г. П. Їжакевич (голова) [та ін.]. – Київ, 1976. – С. 59–66.

6. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Андріянова Ольга Ярославівна ; М-во освіти і науки України, Запоріз. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 21 с.

7. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: етапи формування та семантика : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Андріянова Ольга Ярославівна. – Київ, 2011. – 199 с.

8. Андріянова О. Я. Історія української військово-морської лексики: козацька доба / О. Я. Андріянова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 56, т. 2. – С. 35–39. – Бібліогр.: с. 38–39 (26 назв). – Електрон. аналог друк. вид.: режим доступу: http://librar.org.ua (дата звернення 25.12.2015 р.). – Назва з екрана.

9. Андрусишин О. М. Терміни грецького та латинського походження в українській астрономічній термінології першої третини ХХ століття /

О. М. Андрусишин // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2. – С. 196–201. – Бібліогр.: 6 назв.

10. Анічэнка У. В. Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі / У. В. Анічэнка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 296 с. – Бібліогр.: с. 286–290.

11. Анічэнка У. В. Паланізмы ў беларускай і ўкраінскай пісьменнасці XVI–XVII ст. / У. В. Анічэнка // Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязи // У. В. Анічэнка ; АН БССР, Ін-т мовознаўства ім. Я. Коласа. – Мінск, 1969. – С. 253–255. – Бібліогр.: у підрядк. прим.

12. Анічэнка У. В. Да пытання аб беларуска-ўкраінскіх моўных узаемадзеяннях старажытнай пары / У. В. Анічэнка // Slavia. – 1963. – Roč. 32, seš. 1. – S. 36–46. – Бібліогр.: с. 46.

13. Антошин Н. С. Закарпатская грамота 1404 г. / Н. С. Антошин // Научные записки Ужгородского государственного университета. – 1955. – Т. 13. – С. 3–62.

14. Антошин Н. Язык молдавских грамот XIV–XV вв. : автореф. дис. … д-ра филол. наук : 10.661 / Н. Антошин ; Ленинград. гос. ун-т. – Ленинград, 1961. – 34 с.

15. Аркушин Г. Силенська гуторка / Г. Аркушин ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки ; Полісько-Волин. народознав. центр. – Луцьк : Вежа, 1996. – 168 с.

16. Аркушин Г. Іншомовні слова як твірні основи західнополіських прізвиськ / Г. Аркушин // Діалектологічні студії. – 2010. – Вип. 9 : Запозичення та інтерференція. – С. 305–312. – Бібліогр.: с. 312.

17. Артюх Л. З історії народної кухні. Великий піст. Молочні страви / Л. Артюх // Неопалима купина. – 1995. – № 1/2. – С. 225–228.

18. Артюх Л. З історії народної кухні. Картопля. Борщ / Л. Артюх // Неопалима купина. – 1995. – № 5/6. – С. 114–128.

19. Артюх Л. З історії народної кухні. Мандрики. Шулики. Сластьони. Пундики / Л. Артюх // Неопалима купина. – 1993. – № 2. – С. 183–187.

20. Артюх Л. З історії народної кухні. Сало. Каша / Л. Артюх // Неопалима купина. – 1995. – № 5/6. – С. 253–255.

21. Архипенко Л. М. Етапи і ступені адаптації іншомовних лексичних запозичень в українській мові : (на матеріалі англіцизмів у пресі кінця XX – початку

XXI ст.) : монографія / Л. М. Архипенко. – Харків : ХНЕУ, 2008. – 168 с. – Бібліогр.: с. 126–142.

22. Бабий Ф. И. Бытовая лексика говоров среднего бассейна Горыни : (названия одежды, обуви и головных уборов) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.02 / Бабий Федор Иосифович ; Ужгород. гос. ун-т. – Ужгород, 1985. – 24 с.

23. Бабий Ф. И. Бытовая лексика говоров среднего бассейна Горыни : (названия одежды, обуви и головных уборов) : дис. … канд. филол. наук : 10.02.02 / Бабий Федор Иосифович. – Ужгород, 1985. – 228 с.

24. Бабій Ф. Й. Лексичні ізоглоси Ровенського Полісся : (на матеріалі назв одягу, взуття) / Ф. И. Бабій // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови : тези доп. / АН УРСР, Ужгород. держ. ун-т та [ін.]. – Ужгород, 1978. – С. 175–177.

25. Багалей Д. И. Новый историк Малороссии : рецензия на кнolder ннигу А. Лазаревского „Описание старой Малороссии" / Д. И. Багалей. – Санкт-Петербург : тип. Имп. акад. наук, 1891. – 148 с.

26. Багалей Д. И. Краткий исторический очерк торговли (преимущественно ярмарочной) в Харьковском крае в XVII–XVIII вв. / Д. И. Багалей // Харьковский сборник / Харьков. губерн. стат. ком. – Харьков, 1888. – Т. 2. – С. 148–172.

27. Багалій Д. Маґдебурзьке право на Лівобічній Україні / Д. Багалій // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII вв. – Львів, 1904. – Ч. 2. – 165 с.

28. Байжанов Т. Военная лексика в казахском языке : автореф. дис. … кан. филол. наук. : 10.661 / Байжанов Тузельбай ; АН Республики Казахстан, Ин-т языкознания им. А. Вайтурскнова. – Алма-Ата, 1973. – 24 с.

29. Байки в українській літературі XVII–XVIII ст. / АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. Л. Є. Махновець ; розвідка, підгот. текстів та прим. В. І. Крекотня. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. – 200 с. – (Пам'ятки давньої української літератури).

30. Баймут Т. В. З історії української граматичної термінології. Проект побудови історичного словника української граматичної термінології / Т. В. Баймут // Питання

історичного розвитку української мови : тези доп. міжвуз. наук. конф. (15–20 груд. 1959 р.) / [редкол.: І. К. Білодід (відп. ред.) та ін.]. – Харків, 1959. – С. 108–111.

31. Байчура У. Ш. О некоторых факторах языкового развития / У. Ш. Байчура // Проблемы языкознания : доклады и сообщ. совет. ученых на X Междунар. конгрессе лингвистов (Бухарест, 28/VIII–2/IX 1967 г.) / АН СССР. Совет. ком. по подгот. к X Междунар. конгрессу лингвистов, Ин-т языкознания. – Москва, 1967. – С. 102–106.

32. Балецкий Э. Венгерское *kert* в закарпатских украинских говорах / Э. Балецкий // Studia slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1961. – Vol. 4. – С. 247–265.

33. Балецкий Э. Из наблюдений над значением и распространением слова *d'ug* / Э. Балецкий // Studia slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1957. – Vol. 2. – С. 223–233.

34. Балецкий Э. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке / Э. Балецкий // Studia slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1963. – Vol. 9. – С. 337–386.

35. Балецкий Э. О путях заимствования украинским языком термина *antal* / Э. Балецкий // Studia slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1962. – Vol. 8, iss. 3/4. – С. 437–442.

36. Балецкий Э. Памятник украинского делового языка XVII века / Э. Балецкий // Studia slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1956. – Vol. 2. – С. 373–381.

37. Балецкий Э. *Урик, урюк, орек* в украинском языке. К вопросу о сохранении заимствований / Э. Балецкий // Studia slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1965. – Vol. 11. – С. 44–70.

38. Балух В. О. Торговельна діяльність вірмен на території Речі Посполитої в XVI – I половині XVII ст. / В. О. Балух, О. Л. Осип'ян // Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури : Всеукр. славіст. конф., трав., 18–20 / Чернівец. держ. ун-т. – Чернівці, 1992. – Т. 1. – С. 35–36.

39. Барань Є. Гунгаризми в „Словарі української мови" (1907–1909 рр.) за редакцією Бориса Грінченка" / Є. Барань // Українське мовознавство. – 2008. – Вип.

38 : до 100-річчя публікації „Словаря української мови” за редакцією Бориса Грінченка. – С. 13–18.

40. Барань Є. Україністика в Угорщині / Є. Барань // Teka Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych. – 2012. – Vol. 7. – S. 19–26.

41. Барань Є. Українсько-угорські міжмовні контакти на помежів’ї їх етнічних територій : (вплив угорської мови на лексику творів закарпатських письменників) / Є. Барань // Teka Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych. – 2010. – Vol. 5. – S. 24–31.

42. Баскаков Н. А. Ногайский язык и его диалекты: грамматика, тексты и словарь / Н. А. Баскаков ; отв. ред. Н. К. Дмитриев ; Ин-т яз. и письменности АН СССР. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1940. – 272 с.

43. Баскаков Н. А. Тюркские языки / Н. А. Баскаков ; Ин-т языкознания АН СССР. – Москва : Изд-во восточ. лит., 1960. – 242 [5] с. – (Языки народов мира). – Бібліогр.: с. 173–184.

44. Баскаков Н. А. Тюркская лексика в „Слове о полку Игореве” / Н. А. Баскаков ; Ин-т языкознания АН СССР. – Москва : Наука, 1985. – 207 с., 1 л. схема.

45. Баскаков Н. А. О тюркских лексических заимствованиях в русском языке : (по страницам „Этимологического словаря русского языка” М. Фасмера, т. 3–4) / Н. А. Баскаков // Советская тюркология. – 1986. – № 1. – С. 11–19.

46. Батюк Л. І. Лексика Літопису Самовидця / Л. І. Батюк // Дослідження й матеріали з української мови / Акад. наук УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ, 1959. – Т. 1. – С. 24–36.

47. Батюк Л. І. Із спостережень над фразеологією Літопису Самовидця / Л. І. Батюк // Наукові записки Дрогобицького педагогічного університету. – 1959. – Вип. 4. – С. 97–106.

48. Батюк Л. І. Назви одягу в „Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI ст.” / Л. І. Батюк // Питання історії української мови / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька. – Київ, 1970. – С. 19–26.

49. Батюк Л. І. Спостереження над мовою Хмільницького літопису / Л. І. Батюк // Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР. – Т. 4 : Дослідження з мови та літератури. – 1957. – С. 61–67.

50. Бахилина Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Н. Б. Бахилина ; АН СССР, Ин-т рус. яз. – Москва : Наука, 1975. – 288 с. – Библиогр.: с. 269–284.

51. Бахилина Н. Б. Из истории названий красного цвета в русском языке / Н. Б. Бахилина // Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков : к 80-летию чл.-кор. АН СССР С. Г. Бархударова / отв. ред. Ф. П. Филин. – Москва, 1974. – С. 251–258. – Бібліогр.: в прим. в конце ст.

52. Баш Л. М. Дифференциация термина „заимствование”: хронологические и этимологические аспекты / Л. М. Баш // Вестник Московского университета. Серия 9, Филология. – 1989. – № 4. – С. 20–34.

53. Бевзенко С. П. Деякі українські етимології / С. П. Бевзенко // Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія філологічна. – 1959. – № 4. – С. 103–106.

54. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору / С. П. Бевзенко ; М-во вищ. і серед. проф. освіти УРСР, Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. – 416 с.

55. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови / С. П. Бевзенко. – Київ : Вища шк., 1991. – 231 с.

56. Безпала Н. Лексема *гріх* у системі термінології етики в українській мові XVI–XVII ст. / Н. Безпала // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. учасників 10-ї Міжнар. наук. конф. „Проблеми української термінології СловоСвіт 2008”, м. Львів, 30 верес. – 2 жовт. 2008 р. / [редкол.: Л. Полюга (відп. ред.) та ін.]. – Львів, 2008. – С. 274–280. – Бібліогр.: 6 назв.

57. Безпояско О. К. Суфікси семантичної предметності / Безпояско О. К., Городенська К. Г. // Морфеміка української мови / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 1987. – С. 26–90. – Бібліогр.: с. 207–210.

58. Белецкий А. А. Лексическая ассимиляция как один из законов развития языка / А. А. Белецкий // Х научная сессия (КГУ). Секция филологии : тезисы докл. – Киев, 1953. – С. 3–5.

59. Белецкий А. А. Принципы этимологических исследований : (на материале греческого языка) / А. А. Белецкий. – Киев : Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко, 1950. – 267 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

60. Белецкий А. А. Результаты двуязычия в говорах румейского языка на Украине : (тюркизмы румейского языка) // Вибрані праці / А. О. Білецький ; упоряд.: Н. Ф. Клименко, С. А. Карпіловська, А. О. Савенко. – Київ, 2012. – С. 477–480.

61. Белецкий А. А. Язык – динамическая знаковая система // Вибрані праці / А. О. Білецький ; упоряд.: Н. Ф. Клименко, С. А. Карпіловська, А. О. Савенко. – Київ, 2012. – С. 529–535.

62. Белецкий А. А. Задачи дальнейшего сравнительно-исторического изучения языков // Вибрані праці / А. О. Білецький ; упоряд.: Н. Ф. Клименко, С. А. Карпіловська, А. О. Савенко. – Київ, 2012. – С. 121–150.

63. Бельчиков Ю. А. Интернациональная терминология в русском языке / Ю. А. Бельчиков. – Москва : Гос. учеб.-пед. изд-во, 1959. – 74 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

64. Беляев Н. Т. О древних и нынешних русских мерах протяжения и веса / Н. Т. Беляев // Seminarium Kondakovianum. – Прага, 1926. – Т. 1. – С. 215–270.

65. Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров’я / А. А. Берлізов // Наукові записки Чернігівського державного педагогічного інституту. – 1959. – Т. 4, вип. 4. – 82 с.

66. Биржакова Е. Э. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования. / Биржакова Е. Э., Войнова Л. А., Кутина Л. Л. – Ленинград : Наука, 1972. – 431 с.

67. Бицилли П. М. В защиту русского языка / П. М. Бицилли // Избранные труды по филологии / П. М. Бицилли. – Москва, 1996. – С. 598–603.

68. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування церковної термінології : (назви церковних чинів та посад) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Бібла Світлана Володимирівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2001. – 20 с.

69. Білан Н. І. Структурно-стильові та лексико-семантичні особливості заповітної документації : (на матеріалі духівниць кінця XVII–XVIII ст.) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Білан Надія Іванівна. – Київ, 2003. – 220 с.

70. Білецький С. Т. Розвиток ремесла і промислів у Львові в середині XVII ст. / С. Т. Білецький // З історії західноукраїнських земель / АН УРСР, Ін-т сусп. наук ; відп. ред. І. П. Крип'якевич. – Київ, 1957. – Т. 2. – С. 3–31.

71. Білодід І. К. Взаємозв'язки між українською та іншими слов'янськими мовами XVI – початку XVIII ст. / Білодід І. К., Їжакевич Г. П., Франко З. Т. // Зв'язки української мови з російською та іншими слов'янськими мовами в XVI–XIX ст. : зб. ст. / відп. ред. В. А. Тимошенко. – Київ, 1962. – С. 3–23. – Бібліогр.: с. 49–51.

72. Білодід І. К. Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов : (нариси з історії української літературної мови) / І. К. Білодід. – Київ : Наук. думка, 1979. – 199 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

73. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи української мови : (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко ; М-во освіти України, Київ. держ. пед. ін-т ім. М. П. Драгоманова ; відп. ред. В. В. Німчук. – Київ : КДПІ, 1993. – 215 с. – Бібліогр.: с. 203–211.

74. Білоусенко П. І. Назви податків із суфіксом -ина та -чина (-щина) в історії української мови / П. І. Білоусенко // Відображення історії та культури народу в словотворенні : доп. XII Міжнар. наук. конф. Комісії слов'ян. словотворення при Міжнар. ком. славістів (25–28 трав. 2010 р., Київ, Україна) / упоряд. Н. Ф. Клименко та Є. А. Карпіловська. – Київ, 2010. – С. 346–354.

75. Білоусенко П. І. Нариси історії українського словотворення (суфікс -ина) / П. І. Білоусенко, Німчук В. В. ; НАН України, Ін-т укр. мови ; відп. ред. В. В. Ґрещук. – Запоріжжя ; Ялта ; Київ : ЛІПС, 2009. – 252 с. – Бібліогр.: с. 201–213.

76. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця) / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – Київ ; Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 205 с.

77. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення : (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко [та ін.] ; відп. ред. В. М. Мойсієнко. – Запоріжжя ; Кривий Ріг : ЛІПС, 2010. – 480 с. – Бібліогр.: с. 406–421.

78. Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля. – Т. 1 : Внутрішня вартість медалі / Д. Блажейовський. – Львів : Каменяр, 1995. – 646 с. – Бібліогр.: с. 623–634.

79. Богородский Б. Л. Русская судоходная терминология в историческом аспекте : автореф. дис. … д-ра филол. наук : 10.02.01 / Борис Леонидович Богородский ; Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, Кафедра рус. яз. – Ленинград, 1964. – 32 с.

80. Бодуэн де Куртенэ И. А. Несколько слов о „Культуре первобытных и древних славян" : (по поводу книги Антона Будиловича „Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным : исследование в области лингвистической палеонтологии славян" (Киев. Ч. 1, вып. 1. 1878 ; Ч. 2, вып. 2. 1879 ; Ч. 2, вып. 1. 1882)) / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Русский филологический вестник. – 1879. – Т. 2, № 4. – С. 165–206. – Отд. отт.: Варшава, 1880.

81. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – Москва : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.

82. Бодуэн де Куртенэ И. А. Некоторые из общих положений, к которым довели Бодуэна его наблюдения и исследования явлений языка / И. А. Бодуэн де Куртенэ // Хрестоматия по истории русского языкознания / сост. Ф. М. Березин ; [под ред. Ф. П. Филина]. – Москва, 1973. – С. 386–388.

83. Божилов И. Болгария и Киевская Русь / И. Божилов // IX Международный съезд славистов (Киев, сентябрь 1983) : резюме докладов и письменных сообщений / [редкол.: П. Т. Тронько (пред.) и др.]. – Москва, 1983. – С. 523.

84. Бойко Л. П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку : автореф. дис… канд. філол. наук. : 10.02.01 / Бойко Лариса Петрівна ; Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.

85. Бойко Н. В. Латинськомовна інскрипція в Україні кінця XVI – початку XVIII століть : (лексико-граматичний аспект) : дис. … канд. філол. наук. : 10.02.14 / Бойко Наталія Василівна. – Київ, 2006. – 218 с.

86. Бойко Н. В. Українсько-давньогрецько-латинський словник : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / Н. В. Бойко, В. М. Миронова. – Київ : Київ. ун-т, 2010. – 273 с.

87. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н. І. Бойко ; Ніжин. держ. ун-т імені Миколи Гоголя ; відп. ред. А. П. Грищенко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 552 с. – Бібліогр.: с. 500–540.

88. Бойчук М. К. Лексика і фразеологія Літопису Самовидця / М. К. Бойчук // Наукова сесія секції філологічних наук Київського державного педагогічного інституту : тези доп. – Київ, 1954. – С. 22–26. – Бібліогр.: с. 26.

89. Бойчук М. К. Актові книги на Україні : передмова / М. К. Бойчук // Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. Бойчук М. К. – Київ, 1965. – С. 5–37.

90. Болдирєв Р. В. Деякі тюркські елементи українського словника / Р. В. Болдирєв // Беларуская лексікалогія і этымалогія : (прагр. і тэз. дакл. міджрэспублік. канф. па беларус. лексікалогіі і этималогіі, 19–23 лют. 1968 г.) / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1968. – С. 15–18.

91. Болдырєв Р. В. Некоторые вопросы историко-этимологического изучения тюркских лексических элементов украинского языка / Р. В. Болдырєв // Тюркизмы в восточнославянских языках / [отв. ред. Н. А. Баскаков]. – Москва, 1974. – С. 44–60.

92. Болдирєв Р. В. Лексичні орієнталізми індоєвропейських мов і етимологія / Р. В. Болдирєв // Науковий вісник Кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. – 2000. – Вип. 4. – С. 61–72.

93. Болсуновский К. В. Древние гирьки, найденые в Киеве, и их отношение к различным весовым системам / К. В. Болсуновский. – Киев : тип. И. И. Чоколова, 1898. – 28 с.

94. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко ; АН УРСР, Ін-т історії ; відп. ред. Г. Я. Сергієнко. – Київ : Наук. думка, 1986. – 263 с. – Бібліогр.: с. 225–242.

95. Борисенко В. Й. Культура промислового виробництва / В. Й. Борисенко // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2003. – Т. 3. – С. 1046–1056. – Бібліогр. у підрядк. прим.

96. Борисова Е. Н. К вопросу о региональной деловой письменности XVII–XVIII вв. как источнике изучения русского литературного языка / Е. Н. Борисова // История русского языка и лингвистическое источниковедение / отв. ред. В. В. Иванов, А. И. Сумкина. – Москва, 1987. – С. 37–46. – Библиогр. в подстроч. примеч.

97. Бородина М. А. К типологии и методике историко-семантических исследований : (на материале лексики французского языка) / М. А. Бородина, В. Г. Гак. – Ленинград : Наука, 1979. – 232 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

98. Боянівська М. Б. Книгописні осередки / М. Б. Боянівська // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 600–603. – Бібліогр. у підрядк. прим.

99. Братські школи // Енциклопедія українознавства / ред. В. Кубійович. – Львів, 1993. – Т. 1. – С. 174–175.

100. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року / В. Брехуненко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – Київ : [б. в.], 2005. – 368 с. – Бібліогр.: с. 322–340.

101. Бублейник Л. Особливості вживання мовознавчої термінології іншомовного походження / Л. Бублейник // Теорія та прагматика термінологічної лексики : тези доп. Респ. наук.-метод. конф. (Хмельницький, 28–30 трав., 1991 р.) / [редкол.: Л. О. Симоненко (відп. ред.) та ін.]. – Київ, 1991. – С. 7–9.

102. Будагов Р. А. Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. – Москва : Просвещение, 1965. – 491 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

103. Будагов Р. А. К критике релятивистических теорий слова / Р. А. Будагов // Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; [отв. ред. Р. А. Будагов и М. М. Гухман]. – Москва, 1961. – С. 5–30. – Библиогр.: с. 29–30.

104. Будагов Р. А. Что такое развитие и совершенствование языка? / Р. А. Будагов ; АН СССР, Ин-т языкознания. – Москва : Наука, 1977. – 264 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

105. Будняк Д. В. Полонизмы в современном украинском литературном языке : автореф. дис. … д-ра филол. наук. : 10.02.01 / Будняк Данута Владимировна ; Киев. гос. ун-т им. Тараса Шевченко. – Киев, 1991. – 56 с.

106. Бузук П. О. Взаємовідносини між українською та білоруською мовами : (методологічний нарис) / П. О. Бузук // Записки Історично-філологічного відділу Української академії наук. – 1926. – Кн. 7–8. – С. 421–426.

107. Бузук П. Українські етимології / П. Бузук // Записки Історично-філологічного відділу Української академії наук. – 1926. – Кн. 7–8. – С. 67–73 ; Кн. 23. – 1929. – С. 19–24.

108. Букарєва І. Г. Назви адміністративно-територіального розподілу в пам'ятках української мови XIV–XVII ст. / І. Г. Букарєва // Наукові записки Одеського педагогічного інституту. – 1959. – Т. 23. – С. 26–37.

109. Булаховський Л. А. З історичних коментарів до української літературної мови. Сполучники і сполучні групи (речення). Синтаксичні особливості при них / Л. А. Булаховський // Наукові записки Київського державного університету. – 1946. – Т. 5, Вип. 2. – С. 81–88.

110. Булаховский Л. А. Общеславянские названия птиц / Л. А. Булаховський // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – 1948. – Вып. 7. – С. 97–124. – Библиогр. в подстроч. примеч.

111. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

112. Булаховський Л. А. Розвиток літературної мови / Л. А. Булаховський // Вибрані твори : у 5 т. / Л. А. Булаховський. – Київ, 1975. – Т. 1 : Загальне мовознавство. – С. 347–471. – Бібліогр.: с. 26–33.

113. Булаховский Л. А. Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховський // Вопросы славянского языкознания. – 1948. – Т. 1. – С. 153–197. – Библиогр. в подстроч. примеч.

114. Булгаков М. История Киевской академии / М. Булгаков. – Санкт-Петербург : тип. Константина Жернакова, 1843. – 226 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

115. Булыка А. М. Даўныя запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка ; АН БССР, Ін-т мовазнауства ім. Я. Коласа. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 384 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

116. Булыка А. М. Запазычаныя назвы адзення і абутку у старабеларускай мове / А. М. Булыка // Slavia orientalis. – 1980. – Roč. 29, № 1/2.

117. Булыка А. М. Лексічныя запазычанні у беларускай мове XIV–XVIII ст. / А. М. Булыка ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа ; рэд. А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 256 с. – Бібліогр.: с. 250–254.

118. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – 150 с., 2 л. карт.

119. Бутков П. Г. Объяснение русских старинных мер – линейной и путевой / П. Г. Бутков // Журнал Министерства внутренних дел. – 1844. – Ч. 8, 2. – С. 247–293.

120. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа / Й. Л. Вайсгербер. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 232 с. – (История лингвофилософской мысли).

121. Вакуленко В. Грецизми і латинізми на позначення рослин у текстах українського фольклору : (на матеріалі українських балад про родинні стосунки) / В. Вакуленко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56, ч. 1. – С. 39–47.

122. Вандриес Ж. Язык : (лингвистическое введение в историю) / Ж. Вандриес. – Москва : Едиториал УРСС, 2004. – 408. – Библиогр.: с. 323–331.

123. Веневцева Л. Молдавские грамоты XIV–XV веков как источник изучения истории украинского языка : (фонетика, морфология) : автореф. дис. … канд. филол.

наук : 10.661 / Веневцева Любовь Васильевна ; Харьков. гос. ун-т. – Харьков, 1966. – 23 с.

124. Верещагин Е. М. Психолингвистическая проблематика теории языковых контактов / Е. М. Верещагин. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 160 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

125. Верзилов А. Очерк торговли южной Руси в 1480–1569 гг. / Аркадий Верзилов // Земский сборник Черниговской губернии. – 1898. – № 1. – С. 44–66.

126. Верхратський І. Про говір долівський / І. Верхратський. – Львів, 1900. – 127 с. – (Записки Наукового товариства імені Шевченка ; т. 35/36, кн. 3–4.)

127. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Верхратський. – Львів, 1902. – 487 с. – (Записки Наукового товариства імені Шевченка ; т. 5).

128. Верхратський І. Говір батюків / І. Верхратський. – Львів, 1912. – 307 с. . – (Записки Наукового товариства імені Шевченка ; т. 15).

129. Веселовська З. М. Мова Лексикону Памви Беринди. До трьохсотріччя пам'ятки / З. М. Веселовська // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – 1927. – Кн. 13/14. – С. 311–339.

130. Винник В. О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові / В. О. Винник ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1966. – 148 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

131. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка. XVII–XIX вв. / В. В. Виноградов. – 3-е изд. – Москва : Высш. шк., 1982. – 528 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

132. Виноградов В. В. Из истории слов : (полномочный и правомочный, самоуправление) / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1955. – № 5. – С. 100–106. – Библиогр. в подстроч. примеч.

133. Виноградов В. В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 5–36. – Библиогр. в подстроч. примеч.

134. Виноградов В. В. Русский язык : (грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Москва ; Ленинград : Учпедгиз, 1947. – 784 с. – Библиогр. в конце каждой главы.

135. Височина В. А. Про словотвір іменників від німецьких запозичень в українській мові / В. А. Височина // Дослідження з граматичної будови української мови : зб. наук. пр. / Дніпропетр. держ. ун-т ім. 300-річчя возз’єднання України з Росією. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 16–18.

136. Высочина О. В. Понимание значения иноязычного слова : (психолингвистическое исследование) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.19 / Высочина Ольга Владимировна ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2001. – 19 с.

137. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Е. Вілсон. – Київ : К.І.С., 2004. – 552 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

138. Вільперт Х. Німецькі запозичення в гуцульських говірках / Х. Вільперт // Діалектологічні студиії. – 2003. – Вип. 1 : Мова в часі та просторі. – С. 282–290. – Бібліогр.: с. 289.

139. Владимиров П. В. Доктор Франциск Скорина : его переводы, печатные издания и язык : исслед. П. В. Владимирова. – [Санкт-Петербург] : тип. Имп. акад. наук, 1888. – XXVI, 351, [12] с., [12] л. ил.

140. Владимиров П. В. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII ст. / П. В. Владимиров // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – 1890. – Кн. 4, отд. 2. – С. 101–142

141. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. / М. Возняк. – Вид. 2-ге, перероб. – Львів : Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.

142. Войтів Г. В. Назви прикрас / Г. В. Войтів // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича ; відп. ред. Л. М. Полюга. – Київ, 1985. – С. 42–45. – Бібліогр.: с. 157–163.

143. Войтів Г. В. Загальні назви одягу в писемних пам’ятках української мови / Г. В. Войтів // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах / [Д. Г. Бучко та ін.] ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ, 1991. – С. 66–77. – Бібліогр.: 40 назв.

144. Войтів Г. В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. / дис. … канд. філол. наук. : 10.02.01 / Войтів Ганна Володимирівна. – Львів, 1995. – 209 с.

145. Войтів Г. В. З історії назв взуття в українській мові / Г. В. Войтів. – Режим доступу: www.kulturamovy.org.ua (дата звернення 12.08.2016). – Назва з екрана.

146. Войтів Г. В. Формування мікрогрупи „застібка, ґудзик, пряжка" в українській мові / Г. В. Войтів // Діалектологічні студії. – 2003. – Вип. 1 : Мова в часі та просторі. – С. 121–129. – Бібліогр.: с. 127–129.

147. Войтів Г. В. Назви одягу духівництва в Картотеці „Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." / Г. В. Войтів // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2005. – Вип. 14 : Слово і доля : зб. на пошану Уляни Єдлінської. – С. 123–134. – Бібліогр. у підрядк. прим.

148. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов / Э. Ф. Володарская // Вопросы языкознания. – 2002. – № 4. – С. 96–118. – Библиогр.: с. 118.

149. Волохов Ю. К. Словарные заимствования, пополнившие английскую лексику в XX веке : автореф. дис. … канд. филол. наук. : 10.02.04 / Волохов Ю. К. ; Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. – Киев, 1974. – 19с.

150. Воронич Г. В. Четья Мінея 1489 р. – перша спроба зближення церковнослов'янської з народнорозмовною українською мовою / Г. В. Воронич // Український вісник. – 2007. – Вип. 7. – С. 153–165.

151. Воронич Г. В. Четья Мінея 1489 р.: українсько-білоруська мовна дискусія / Г. В. Воронич // Українська мова. – 2008. – № 3. – С. 41–47. – Бібліогр.: с. 47 (15 назв).

152. Воронич Г. В. Північноукраїнські риси в Четьї Мінеї 1489 р. / Г. В. Воронич // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / НАН України, Ін-т укр. мови ; упоряд. Г. В. Воронич. – Київ, 2011. – С. 54–61. – Бібліогр.: с. 61.

153. Воропай С. В. Система конфіскального творення іменників в українській мові XIX–XX ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Воропай Світлана Валеріївна. – Запоріжжя, 2000. – 264 с.

154. Вуйтович М. Английские лексические заимствования в русском языке Петровской эпохи / М. Вуйтович // Studia Rossica Posnaniensia. – 1993. – Vol. 14. – S. 151–160.

155. Гаврилов Г. И. Английские заимствования в языке СМИ: молодёжная тематика / Г. И. Гаврилов, В. В. Кузнецова // Социальные варианты языка : материалы Междунар. науч. конф., 22–23 апр. 2004, г. Нижний Новгород / [редкол.: Г. В. Глинских и др.]. – Н. Новгород : Изд-во НГЛУ, 2004. – С. 487–493.

156. Газанчиян Н. А. Семантико-стилистические сдвиги в заимствованной лексике : (советский период) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.660 / Н. А. Газанчиян ; Новосибир. гос. ун-т. – Новосибирск, 1972. – 22 с.

157. Гак В. Г. К диалектике семантических отношений в языке / В. Г. Гак // Принципы и методы семантических исследований / АН СССР, Ин-т языкознания ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва, 1976. – С. 73–92. – Библиогр.: с. 377–378.

158. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология : на материале фрранцузского и русского языков / В. Г. Гак. – Москва : Междунар. отношения, 1977. – 264 с. – Библиогр.: с. 262–263.

159. Галенко О. Лук та рушниця в лицарській символіці українського козацтва: парадокси козацької ідеології і проблема східного впливу / О. Галенко // Medievalia Ucrainica: ментальність та історія ідей / ред. О. Толочко [та ін.]. – Київ, 1998. – Т. 5. – С. 93–110.

160. Гальди Л. Слова романского происхождения в русском языке : докл. представл. венгер. делегацией / Л. Гальди. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 81 с. – (Доклады / IV Междунар. съезд. славистов). – Библиогр. в подстроч. примеч.

161. Гальський К. Є. Торгівля і митна справа Запорозької Січі (друга пол. XVI ст. – 70-і рр. XVIII ст.) / К. Є. Гальський ; Рада Профспілки працівників митних органів України. – Київ : Панорама, 2005. – 256 с. : іл., табл. – Бібліогр. у підрядк. прим.

162. Гапоненка І. А. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове пачатку XX ст. і асаблівасці іх фармальнай адаптацыі / І. А. Гапоненка // Беларуская лінгвістыка. – 2000. – Вып. 49. – С. 46–52.

163. Гарбуль Л. Семантические полонизмы в русском приказном языке первой половины XVII века : дис. … д-ра филол. наук : спец. 04 Н “Гуманитарные науки, филология” / Гарбуль Людмила. – Вильнюс, 2009. – 594 с.

164. Гаркавец А. Н. Тюркские языки на Украине. Развитие структуры / А. Н. Гаркавец ; АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. – Киев : Наук., думка, 1988. – 176 с. – Библиогр.: с. 171–175.

165. Гаркавець О. М. Українсько-тюркські мовні контакти / О. М. Гарковець // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.]. – 3-тє вид. зі змінами і доп. – Київ, 2007. – С. 774–775.

166. Гарник А. В. Грецизмы в восточнословянских языках / А. В. Гарник // Studia philologica. – 2009. – Вып. 7. – С. 5–12. – Библиогр.: с. 12 (11 назв.).

167. Гвоздяк О. Запозичення з німецьким етимоном у структурі українських говірок Закарпаття / О. Гвоздяк // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2008. – Вип. 12 : Українська діалектна лексика як об’єкт словникарства та лінгвогеографії. – С. 116–118. – Бібліогр.: с. 118 (12 назв).

168. Гвоздяк О. М. Запозичення лексики німецького походження в українській говірці Ужгородщини / О. М. Гвоздяк, Г. І. Меліка // Проблеми романо-германської філології. – 1998. – Вип. 12. – С. 33–38.

169. Генсьорский А. І. Галицько-Волинський літопис : (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / А. І. Генсьорский ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ : АН УРСР, 1961. – 284 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

170. Георгіадіс І. Грецькі запозичення в російській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття. : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.02 / Іоанніс Георгіадіс ; Таврійс. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2011. – 17 с.

171. Герасименко Н. А. Социально-экономическая обусловленность земельных мер на левобережной Украине в 18 в. : автореф. … канд. ист. наук : 07.00.09 / Герасименко Нелля Алексеевна ; Ин-т истории Украины АН УССР. – Киев, 1991. – 15 с.

172. Герасименко Н. Одиниці виміру на лівобережній Україні у другій половині 17–18 ст. / Н. Герасименко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1996. – Т. 231. – С. 206–233. – Бібліогр. у підрядк. прим.

173. Геращенко О. Любовні листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни : (до вивчення епістолярної стилістики початку XVIII ст.) / О. Геращенко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – 1994. – Т. 3. – С. 127–136.

174. Геращенко О. М. Становлення формуляра українських гетьманських універсалів. Впливи польські / О. М. Геращенко // Slavia Orientalis. – 1996. – Roč. 34, № 2. – S. 237–248. – Бібліогр.: с. 246–247.

175. Гимпелевич В. С. О членимости заимствованных слов в русском языке./ В. С. Гимпелевич // Развитие современного русского языка. Словообразование. Членимость слова / отв. ред. Е. А. Земская. – Москва, 1975. – С. 192–197. – Библиогр. в подстроч. примеч.

176. Гнатенко Л. Графіко-орфографічна система „Четьї Мінеї 1489 року” / Л. Гнатенко // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 81–103. – Бібліогр.: с. 102.

177. Гнатюк Г. М. Російсько-українські літературно-мовні зв’язки в другій половині XVIII – першій чверті XIX ст. / Г. М. Гнатюк ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. – 44 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

178. Гнатюк Л. П. Научная терминология в произведениях Г. С. Сковороды : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Гнатюк Лидия Павловна ; Киев. гос. ун-т. – Киев, 1989. – 20 с.

179. Гнатюк Л. П. „Внутрішня людина” Григорія Сковороди крізь призму староукраїнської літературно-мовної традиції кінця XVI–XVII століть / Л. П. Гнатюк // Українська мова і література. – 2003. – Вип. 48. – С. 16–19.

180. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції : [монографія] / Л. П. Гнатюк ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т філології ; відп. ред. С. Я. Ярмоленко. – Київ : Київ. ун-т, 2009. – 446 с. – Бібліогр.: с. 385–446.

181. Гнатюк Л. П. Староукраїнська мовна свідомість другої половини XVI – першої половини XVIII ст. : генеза та визначальні риси / Л. П. Гнатюк // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – 2009. – Вип. 19. – С. 101–110. – Бібліогр.: с. 109–110.

182. Голанова Е. И. Об одном типе препозитивных единиц в современном русском языке : (на материале имён существительных с префиксами квази-, лже-, псевдо-) / Е. И. Голанова // Развитие современного русского языка. Словообразование. Членимость слова / отв. ред. Е. А. Земская. – Москва, 1975. – С. 160–174. – Библиогр. в подстроч. примеч.

183. Голанова Е. И. Полисемия или вторичное заимствование? / Е. И. Голанова // Язык в движении : к 70-летию Л. П. Крысина / отв. ред. Е. А. Земская, М. Л. Каленчук. – Москва, 2007. – С. 117–125.

184. Голенищев-Кутузов И. Н. Ренессансные литературы Западной и Восточной Европы : (сопоставительный обзор) / И. Н. Голенищев-Кутузов // Литература эпохи Возрождения и проблемы всемирной литературы / АН СССР, Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького ; редкол.: Н. И. Балашов [и др.]. – Москва, 1967. – С. 245–285. – Библиогр. в подстроч. примеч.

185. Головач Н. М. Лексичні румунізми в українській мові на діалектному та літературно-нормативному рівнях : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ніколетта Миколаївна Головач – Чернівці, 2012 . – 20 с.

186. Головацкий О. Я. О народной одеждѣ и убранствѣ Русиновъ или Русскихъ въ Галичинѣ и сѣверо-восточной Венгріи / [соч.] Я. Ф. Головацкого. – Санкт-Петербург : тип. В. Киршбаума, 1877. – 85 с., 5 л. ил.

187. Голубев С. Т История Киевской духовной академии / С. Голубев. – Киев : Унив. тип., 1886. – 217 с.

188. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники : (опыт исторического исследования) / [соч.] С. Голубева. – Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Т. 1. – 559 с. ; 1898. – Т. 2. – 524 с.

189. Голубев С. Т. Южнорусский православный катехизисъ 1600 года / С. Т. Голубев // Чтения в историческом общевстве Нестора-Летописца. – 1890. – Кн. 4, отд. 3. – С. 1–8.

190. Голубовский П. В. С какого времени можно проследить на юге России способ защиты табором? / П. В. Голубовский // Труды 11-го археологического съезда в Киеве / под ред. граф. Уваровой и С. С. Слуцкого. – Москва, 1902. – Т. 2. – С. 72–79.

191. Гольдфейн З. Ф. Іншомовні слова в українській літературній мові за пам'ятками 14–18 століть / З. Ф. Гольдфейн // X Звітно-наукова сесія Харківського педагогічного інституту. Секція лінгвістична : тези доп. / Харків. держ. пед. ін-т. – Харків, 1955. – С. 3–4.

192. Гонтарук Л. Семантичні процеси у полонізмі цнота в українській мові XVII ст. : (на матеріалі творів Д. Наливайка) / Л. Гонтарук // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 167–173. – Бібліогр.: с. 173.

193. Гонтарук Л. Семантичні процеси у старослов'янізмі *добродѣтєль* у мові XVII ст. : (на матеріалі творів Д. Наливайка) / Л. Гонтарук // Історична українська та діалектна лексика. – 2003. – Вип. 4. – С. 151–159.

194. Гонтарук Л. Парадигматика полонізму цнота у значенні „доброчесність, чеснота" в українській мові XVI – першої половини XVII ст. / Л. Гонтарук // Проблеми слов'янознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 164–184. – Бібліогр.:с. 183.

195. Гонтарук Л. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. / Л. Гонтарук // Проблеми слов'янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 78–103. – Бібліогр. у підрядк. прим.

196. Гонтарук Л. Українська семема в значеннєвій структурі полонізму *цнота* в українській лексиці поч. XVII ст. : (на матеріалі творів Д. Наливайка) / Л. Гонтарук // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34. – С. 74–78. – Бібліогр.: 12 назв.

197. Гонтарук Л. Семантична структура запозичень як джерело історико-лексикологічних досліджень : (у контексті творів Д. Наливайка та пам'яток XI –

першої половини XVII ст.) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Гонтарук Лариса Володимирівна ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 17 с.

198. Гонтарук Л. Семантична структура запозичень як джерело історико-лексикологічних досліджень : (у контексті творів Д. Наливайка та пам’яток XI – першої половини XVII ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Гонтарук Лариса Володимирівна. – Львів, 2008. – 321 с.

199. Горбач О. Німецькі позичені слова в українській мові / О. Горбач // Зібрані статті. Т. 8 : Історія мови. Діалектологія. Лексикологія / О. Горбач. – Мюнхен, 1997. – С. 50–57. – (Українська граматика / УВУ, Філос. ф-т ; 12).

200. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія / О. Горбач // Вісті Братства колишніх Вояків 1 УД УНА. – Мюнхен, 1958. – Ч. 3–6 (77–80) ; Ч. 11–12 (85–86).

201. Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика / О. Горбач // Наукові записки Українського вільного університету. Філософічний факультет : зб. Мовознав. коміс. Наук. конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України. – 1988. – Ч. 13. – С. 99–146.

202. Горецький П. Й. До початків української лексикографії / П. Й. Горецький // Лексикографічний бюлетень. – 1952. – Вип. 2. – С. 30–39.

203. Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. С. П. Левченко. – Київ, 1963. – 242 с. – Бібліогр.: с. 237–242.

204. Горецький П. Й. Памва Беринда і його „Лексикон словеноросский” / П. Й. Горецький // Українська мова в школі. – 1956. – № 2. – С. 22–29. – Бібліогр. у підрядк. прим.

205. Горобець В. Й. З історії назв кольорів в українській мові / В. Й. Горобець // Культура слова. – 1977. – Вип. 12. – С. 56–65. – Бібліогр. у підрядк. прим.

206. Горобець В. Й. Загальна канцелярська документація XVIII ст. / В. Й. Горобець // Українське мовознавство. – 1989. – Вип. 16. – С. 72–80.

207. Горобець В. Й. Із спостережень над побутовою лексикою XVIII ст. / В. Й. Горобець // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 82–86. – Бібліогр. у підрядк. прим.

208. Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. : на матеріалі українських діаріушів / В. Й. Горобець ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1979. – 127 с. – Бібліогр.: с. 122–127.

209. Горобець В. Й. Назви тканин та одягу в українських джерелах : (за матеріалами XVIII ст.) / В. Й. Горобець // Народна творчість та етнографія. – 1972. – № 4. – С. 53–59. – Бібліогр. у підрядк. прим.

210. Горобець В. Й. Особливості розвитку сільськогосподарської та побутово-виробничої лексики в українській мові першої половини XVIII ст. / В. Й. Горобець // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 56–64. – Бібліогр. у підрядк. прим.

211. Горобець В. Й. Проблеми мовно-текстологічного аналізу актової писемності кін. XVII – другої половини XVIII ст. / В. Й. Горобець // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2001. – Вип. 2. – С. 33–45.

212. Горобець В. Й. Розвиток термінології права в українській літературній мові XIV–XVIII ст. / В. Й. Горобець // Мовознавство. – 1984. – № 3. – С. 57–65. – Бібліогр. у підрядк. прим.

213. Горобець В. М. Засади політичних систем та інституційні моделі Гетьманщини, Запорозької Січі, Собожанщини та Правобережної України / В. М. Горобець // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2003. – Т. 3. – С. 107–149. – Бібліогр. у підрядк. прим.

214. Гошко Ю. Г. Промисли і торгівля в українських Карпатах XV–XIX ст. / Ю. Г. Гошко ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ : Наук. думка, 1991. – 255 с. – Бібілогр.: с. 227–253.

215. Грабовецький Б. В. Солеварні промисли Прикарпаття / Б. В. Грабовецький, П. С. Сіреджук // Народна творчість та етнографія. – 1985. – № 4. – С. 44–47. – Бібліогр. у підрядк. прим.

216. Гримашевич Г. Запозичення в тематичній групі лексики одягу середньополіського діалекту / Г. Гримашевич // Діалектологічні студії. – 2010. – Вип. 9 : Запозичення та інтерференція. – С. 128–140. – Бібліогр.: с. 139–140.

217. Гримашевич Г. І. Українсько-білоруські мовні взаємовпливи на тлі номінації традиційної матеріальної культури / Г. І. Гримашевич // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2006. – № 28. – С. 85–89. – Бібліогр.: 50 назв.

218. Гринчишин Д. Г. Загальні спостереження над діалектними особливостями українських пам’яток XIV–XVIII ст. / Д. Г. Гринчишин // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доп. і повідомл. XV Респ. діалектол. наради / відп. ред. М. В. Никончук. – Житомир, 1983. – С. 14–15.

219. Гринчишин Д. Г. Із спостережень над адміністративно-юридичною лексикою в українських пам’ятках XIV–XV ст. / Д. Г. Гринчишин // Дослідження і матеріали з української мови. – 1962. – Т. 5. – С. 31–52. – Бібліогр. у підрядк. прим.

220. Гринчишин Д. Г. Лексика на означення понять, пов’язаних з торгівлею / Д. Г. Гринчишин // З історії української лексикології / АН УРСР, Ін-т сусп. наук ; відп. ред. Д. Г. Гринчишин. – Київ, 1980. – С. 51–76. – Бібліогр.: с. 257–262.

221. Гринчишин Д. Г. Лексика тюркського походження в пам’ятках української мови XVI – першої половини XVII ст. / Д. Г. Гринчишин // Українська історична та діалектна лексика. – 1995. – Вип. 2. – С. 89–104. – Бібліогр.: с. 191–198.

222. Гринчишин Д. Г. Назви людей за їх професією та родом занять / Д. Г. Гринчишин // З історії української лексикології / АН УРСР, Ін-т сусп. наук ; відп. ред. Д. Г. Гринчишин. – Київ, 1980. – С. 41–51. – Бібліогр.: с. 257–262.

223. Гринчишин Д. Г. Тюркські лексичні запозичення у пам’ятках української мови XIV–XVII ст. / Д. Г. Гринчишин // Лексика української мови в її зв’язках з сусідніми слов’янськими і неслов’янськими мовами: тези доп. / Ужгород. держ. ун-т АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 7–9.

224. Гринчишин Д. Г. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам’ятка української мови / Д. Г. Гринчишин // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1995. –

Т. 229 : Праці філологічної секції. – С. 251–276. – Бібліогр. у підрядк. прим. ; умов. скороч.: с. 275–276.

225. Гринько Р. О. Спостереження над будівельною лексикою іншомовного походження у пам'ятках української мови XVI – I пол. XVII ст. / Р. О. Гринько // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 9–10.

226. Гринько Р. О. Будівельна лексика / Р. О. Гринько // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; відп. ред. Л. М. Полюга. – Київ, 1985. – С. 12–24. – Бібліогр.: с. 157–163.

227. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. І. Г. Матвіяс. – Київ : Наук. думка, 1984. – 227 с. – Бібліогр.: с. 198–210.

228. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. І. Г. Матвіяс. – Київ : Наук. думка, 1990. – 269 с. – Бібліогр.: с. 233–248.

229. Гриценко П. Ю. До глибин народної мови : Іван Робчук і його дослідження українських говірок Румунії / П. Ю. Гриценко // Studii si articole / I. Robciuc. – Bucuresti, 1999. – P. 9–19.

230. Гриценко С. П. Біологічна термінологія і номенклатура в Україні / С. П. Гриценко // Europejska nauka XXI powieką – 2009 : materiały V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji / red. naczelna Sławomir Górniak. – Przemyśl, 2009. – Vol. 10 : Filologiczne nauki. – S. 69–73. – Bibliogr.: 10 titles (s. 72–73).

231. Гриценко С. П. Військова лексика: співвідношення питомих та запозичених елементів : (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.) / С. П. Гриценко // Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. – 2013. – An. 2, № 1. – S. 137–145. – Bibliogr.: 7 titles (s. 145).

232. Гриценко С. П. Військові полонізми доби козаччини / С. П. Гриценко // Мовні й концептуальні картини світу : зб. наук. пр. / відп. ред. О. І. Чередниченко. – Київ, 2007. – С. 192–197. – Бібліогр.: 28 назв (с. 197).
233. Гриценко С. П. Динаміка українського лексикону XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Мовознавчий вісник. – 2017. – Вип. 22/23. – С. 71–81. – Бібліогр.: 19 назв (с. 79–80).
234. Гриценко С. П. Запозичення як джерело збагачення військової лексики XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Писемні пам'ятки : від картотеки до словника / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка ; відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів, 2013. – С. 41–89. – Бібліогр.: с. 83–89.
235. Гриценко С. Іншомовна лексика на позначення грошових одиниць та операцій з ними : (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.) / С. П. Гриценко // Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. – 2015. – An. 4, № 1. – S. 116–135. – Bibliogr.: 52 titles (s. 131–134).
236. Гриценко С. П. Історія походження та функціонування в українській мові назв одягу : (кожух, каптан, жупан, свита, плащ) / С. П. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 43, ч. 1. – С. 278–293. – Бібліогр.: с. 289–293.
237. Гриценко С. П. Латиномовна юридична термінологія: діахронічний погляд / С. П. Гриценко // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України : матеріали наук.-практ. конф. (25–26 берез. 2009 р.) / за заг. ред. І. В. Лузік, О. М. Акмалдінової. – Київ, 2009. – С. 19–21.
238. Гриценко С. П. Латинська мова і культурне відродження України / С. П. Гриценко // Науковий вісник НАУ. – 2005. – № 90. – С. 335–341.
239. Гриценко С. П. Латинська мова і мовна політика України XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2004. – Вип. 11, кн. 1. – С. 110–112. – Бібліогр.: 10 назв (с. 112).
240. Гриценко С. П. Латинські запозичення в українськомовних пам'ятках доби козацтва / С. П. Гриценко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – 2003. – Вип. 12. – С. 271–275. – Бібліогр.: 6 назв (с. 274–275).

241. Гриценко С. П. Лексика українських ділових пам’яток XVI–XVII ст. через призму запозичень / С. П. Гриценко // Актуальні проблеми української діалектології й історії мови. – 2011. – Вип. 12/13. – С. 10–19. – Бібліогр.: 10 назв (с. 18).

242. Гриценко С. П. Лексические заимствования и языковая картина мира / С. П. Гриценко // Новые парадигмы и новые решения в современной лингвистике. Серия „Славянский мир”. – 2013. – Вып. 9. – С. 10–18. – Библиогр.: 67 назв. (с. 13–16).

243. Гриценко С. П. Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта : (на матеріалі латинських запозичень українських пам’яток кінця XVI–XVII ст.) : автореф. дис… канд. філол. наук : 10.03.15 / Гриценко Світлана Павлівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1999. – 20 с.

244. Гриценко С. П. Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI–XVII ст. : [монографія] / С. П. Гриценко ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ : Київ. ун-т, 2011. – 367 с. – Бібліогр.: с. 198–215.

245. Гриценко С. П. Лінгвістична термінологія латинського походження / С. П. Гриценко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2009. – Вип. 16. – С. 159–169. – Бібліогр.: с. 169.

246. Гриценко С. П. Назви спецій, приправ, прянощів: генеза і функціонування / С. П. Гриценко // Science and education. A new dimension. Philology. – 2014. – Iss. 17. – S. 34–39. – Bibliogr.: 15 titles (s. 37–38).

247. Гриценко С. П. Німецькі запозичення на позначення назв одиниць виміру і ваги в староукраїнських писемних пам'ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka. – 2013. – Cz. 5. – S. 25–33. – Bibliogr.: 21 titles (s. 30–31).

248. Гриценко С. П. Номінація понять військової тактики, стратегії та маневрування в українських писемних пам’ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 41, ч. 1. – С. 297–332. – Бібліогр.: 12 назв (с. 325–326).

249. Гриценко С. П. Номінування колористичної гами в староукраїнських писемних пам’ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Вісник Київського

національного лінгвістичного університету. Серія „Філологія”. – 2013. – Т. 16, № 1. – С. 11–30. – Бібліогр.: 45 назв (с. 25–27).

250. Гриценко С. П. Номінування різних форм психічної діяльності людини в староукраїнських пам’ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Studia linguistica. – 2011. – Вип. 5, ч. 1. – С. 392–408. – Бібліогр.: 50 назв (с. 407–408).

251. Гриценко С. П. Побутові реалії українців крізь призму запозичень „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.” / С. П. Гриценко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2011. – Вип. 22. – С. 35–38. – Бібліогр.: с. 38.

252. Гриценко С. П. Польські запозичення в українських писемних пам’ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні. – 2006. – Вип. 15. – С. 246–252. – Бібліогр.: 41 назва (с. 251–252).

253. Гриценко С. П. Польські лексичні запозичення XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко // Studia linguistica. – 2009. – Вип. 2. – С. 123–129. – Бібліогр.: 20 назв (с. 129).

254. Гриценко С. П. Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців : (на матеріалі українських писемних пам’яток кін. XVI–XVII ст.) / С. П. Гриценко // Studia Ukrainica poznaniensia. – 2015. – Zeszyt 3. – S. 87–97. – Бібліогр. у підрядк. прим.

255. Гриценко С. П. Семантическая адаптация заимствований в украинском языке / С. П. Гриценко // Человек. Язык. Культура : сб. науч. ст., посвящ. 60-летнему юбилею проф. В. И. Карасика. Серия „Концептуальный и лингвальный миры”. – 2013. – Вып. 2. – С. 241–250. – Бібліогр.: 33 назв (с. 248–249).

256. Гриценко С. П. Становлення біологічної термінології та номенклатури: історико-методологічний погляд / С. П. Гриценко // Проблеми підготовки фахівців-аграріїв в навчальних закладах вищої та професійної освіти : матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. / М-во аграр. політики України, Ін-т проф. освіти АПН України ; відп. ред. І. М. Бендера. – Кам’янець-Подільськ, 2009. – С. 68–72. – Бібліогр.: 10 назв (с. 71–72).

257. Гриценко С. П. „Судьба” лексических заимствований староукраинского языка / С. П. Гриценко // Научные труды Калужского государственного

университетата им. К. Э. Циолковского. Серия: Гуманитарные науки. – Калуга, 2013. – С. 272–278. – Библиогр.: 25 назв. (с. 277–278).

258. Гриценко С. П. Тематична класифікація польських запозичень (на матеріалі українських писемних пам’яток XVI–XVII ст.) / С. П. Гриценко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сучасні тенденції розвитку мов. Серія 9. – 2007. – Вип. 1. – С. 117–124. – Бібліогр.: 17 назв (с. 124).

259. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексико-семантичної групи „назви зброї та її частин” : (на матеріалі українських писемних пам’яток XVI–XVII ст.) / С. П. Гриценко // Studia linguistica. – 2012. – Вип. 6, ч. 1. – С. 357–380. – Бібліогр.: 72 назви (с. 376–379).

260. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексичного складу староукраїнської мови : (за матеріалами „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.”) / С. П. Гриценко // Studia linguistica. – 2010. – Вип. 4 : До 80-річного ювілею професора Нікітіної Фіонілли Олексіївни. – С. 47–63. – Бібліогр.: 21 назва (с. 61–62).

261. Гриценко С. П. Українська побутова лексика латинського походження Київського періоду / С. П. Гриценко // Dny vědy – 2009 : materiȧly V Mezinȧrodni vědecko-praktickȧ konference. Dil filologickė vědy. Hudba a život / šefredaktor: Zdeněk Černák. – Praha, 2009. – S. 71–74. – Bibliogr.: 5 titles (s. 74).

262. Гриценко С. П. Час запозичення як параметр опису історії українського лексикону / С. П. Гриценко // Science and education. A new dimension. Philology. – 2017. – Iss. 123. – S. 31–36. – Bibliogr.: 22 titles (s. 35–36).

263. Грищенко А. П. Прикметники в українській мові / А. П. Грищенко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. В. В. Німчук. – Київ : Наук. думка, 1978. – 206 с. – Бібліогр.: с. 184–192.

264. Гроссман Ю. М. Оренда маєтків та її вплив на становлення західноукраїнських земель в першій половині XVII ст. / Ю. М. Гроссман // Питання історії СССР : зб. пр. Львів. держ. ун-ту / ред. В. К. Осечкиський. – Львів, 1958. – С. 107–119. – Библиогр. в подстроч. примеч.

265. Гроссман Ю. Н. О роли цехов во Львове XVI–XVIII вв. / Ю. Н. Гроссман // Города феодальной России / редкол.: В. И. Шунков (отв. ред.) [и др.]. – Москва, 1966. – С. 153–159. – Бібліогр.: в примеч. с. 291–297.

266. Грот Я. К. Спорные вопросы русского правописания от Петра Великого доныне : филол. розыскание / Я. К. Грот. – Санкт-Петербург : тип. Имп. акад. наук, 1873. – 162 с.

267. Грузинский А. С. Палеографическия и критическия заметки о Пересопницком евангелии / А. С. Грузинский // Журнал министерства народного просвещения. – 1912. – Т. 38, № 3/4. – С. 320–335.

268. Грузинский А. С. Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрожения в Южной России в XVI в. / А. С. Грузинскийий // Искусство. – 1910. – № 1. – 44 с.

269. Грузинский А. С. Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрожения в Южной России в XVI в. / А. С. Грузинскийий. – Киев : тип. Кульженко, 1911. – 48 с.

270. Грушин Б. А. Развитие / Б. А. Грушин // Новая философская энциклопедия : в 4 т. / гл. ред. В. С. Степин. – Москва : Мысль, 2000–2001. – 2659 с. – Режим доступ: platona.net. – Загл. с экрана

271. Грушевський М. С. Братське шкільництво взагалі і київське зокрема / М. С. Грушевський // Історія української літератури / М. Грушевський ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Міжнар. асоц. україністів, Археогр. коміс. – Київ, 1995. – С. 142–176. – Бібліогр. у підрядк. прим.

272. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський / редкол.: П. С. Сохань (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1991. – Т. 6. – 680 с. (Пам’ятки історичної думки України).

273. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода (извлечения). Форма языков / Вильгельм фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; под ред. Г. В. Рамишвили. – Изд. 2-е. – Москва, 1984. – С. 90–95. – Библиогр. в подстроч. примеч.

274. Гумецкая Л. Л. Вопросы украинско-белорусских связей древнего периода / Л. Л. Гумецкая // Вопросы языкознания. – 1965. – № 2. – С. 39–44. – Библиогр. в подстроч. прим.

275. Гумецкая Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей / Л. Л. Гумецкая // Исследования по польскому языку : сб. ст. / [отв. ред. З. Н. Стрекалова]. – Москва, 1969. – С. 219–228. – Библиогр. в подстроч. прим.

276. Гумецька Л. Л. Нарис словотвірної системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ : АН УРСР, 1958. – 296 с.

277. Гумецька Л. Л. Уваги до українсько-білоруських мовних зв'язків періоду XIV–XVII ст. : (з приводу статті В. В. Аніченка „Да пытання аб беларуска-украінскіх моўных узаемадзеяннях старажытнай пары") (Slavia. 1963. Roč. 32, sv. 1) / Л. Л. Гумецька // Дослідження з української та російської мов : зб. ст. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. І. К. Білодід. – Київ, 1964. – С. 252–258. – Бібліогр. у підрядк. прим.

278. Гумецька Л. Л. Чи впливала старочеська мова на мову українських грамот XIV–XV ст. : (праці проф. Й. Мацурека про зв'язок староукраїнських документів) / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 92–95. – Бібліогр. у підрядк. прим.

279. Гурик М. І. Соціально-економічний розвиток міст і містечок Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. : автореф. … канд. іст. наук : 07.00.01 / Гурик Мирослава Іванівна ; Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2002. – 24 с.

280. Гухман М. М. Лингвистическая теория Л. Вайсгербера / М. М. Гухман // Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике : сб. ст. / АН СССР, Ин-т языкознания. – Москва, 1961. – С. 123–162. – Библиогр. в подстроч. прим.

281. Гуцульщина : лінгвіст. етюди / АН України, Ін-т сусп. наук ; відп. ред. Я. Закревська. – Київ : Наук. думка, 1991. – 305 с. – Бібліогр.: с. 295–299.

282. Ґрещук В. В. Історичний розвиток словотвірної структури українських іменників на -ість (< -ость) / В. В. Ґрещук // Мовознавство. – 1981. – № 3. – С. 60–66. – Бібліогр. у підрядк. прим.

283. Ґрещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Ґрещук ; М-во освіти України, Ін-т систем. дослідж. освіти України, Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с. – Бібліогр.: с. 170–180.

284. Давиденко О. М. Фоно-орфографічна асиміляція німецьких запозичень в українській мові / О. М. Давиденко // Питання романо-германської філології та методика викладання іноземних мов. – 1975. – Вип. 2. – С. 106–110. – Бібліогр. у підрядк. прим.

285. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. Даниленко. – Москва : Наука, 1977. – 246 с. – Библиогр.: с. 221–243.

286. Данилюк Н. М. Орієнталізми в українській мові / Н. М. Данилюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24, ч. 2. – С. 408–412. – Бібліогр.: 10 назв (с. 412).

287. Данилюк Н. М. До питання дослідження орієнтальної лексики в українській мові / Н. М. Данилюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – Т. 26, ч. 1. – 2013. – С. 200–208. – Бібліогр.: 32 назви (с. 205–207).

288. Дашкевич Я. Вірменське друкарство на Україні : до 350-річчя виходу в світ першої вірменської друкованої книги на Україні / Я. Дашкевич // Український історичний журнал. – 1966. – № 12. – С. 130–145. – Бібліогр. у підрядк. прим.

289. Дашкевич Я. Р. Армянское книгопечатание на Украине в XVII в. / Я. Р. Дашкевич // Историко-филологический журнал. – 1963. – № 4. – С. 115–130. – Бібліогр. у підрядк. прим.

290. Дашкевич Я. Р. З історії метрологічної служби на Україні в 15 – 1 п. 17 ст. / Я. Р. Дашкевич // Народознавчі зошити. – 2003. – № 5/6. – С. 671–679. – Бібліогр. у підрядк. прим.

291. Дворник Ф. Славяне в европейской истории и цивилизации / Ф. Дворник. – Москва : Языки славян. культуры, 2001. – 800 с. – (Серия: Studia historica).

292. Демьянов В. Г. Иноязычная лексика в истории русского языка XI–XVII веков. Проблемы морфологической адаптации / В. Г. Демьянов / РАН, Ин-т рус. яз.

им. В. В. Виноградова ; отв. ред. В. В. Иванов. – Москва : Наука, 2001. – 409 с. – Библиогр.: с. 385–398.

293. Денисюк В. В. Темпоральна фразеологія української ділової мови XVII–XVIII ст. : (на матеріалі актів Переяславського полку) / В. В. Денисюк // Лінгвістика / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – 2008. – № 3. – С. 23–31. – Бібліогр.: с. 30–31. вид.

294. Джидалаев Н. С. Тюркизмы в дагестанских языках : опыт историко-этимологического анализа / Н. С. Джидалаев. – Москва : Наука, 1990. – 248 с. – Библиогр.: с. 233–238.

295. Дзендзелівський Й. О. Дарчий напис XVII ст. з рисами гуцульських говорів / Й. О. Дзендзелівський // Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія філологічна. – № 2. – 1958. – С. 125–126.

296. Дзендзелівський Й. О. До історії слів потилиця і шестірня / Й. О. Дзендзелівський // Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія філологічна. – № 2. – 1958. – С. 65–67.

297. Дзендзелівський Й. О. До питання про румунізми в говорах Закарпатської області / Й. О. Дзендзелівський // Доповіді та повідомлення Ужгородського університету. Серія філологічна. – 1959. – № 4. – С. 57–60.

298. Дзендзелівський Й. О. З історії слів : [буряк, салат, соняшник, соя, тютюн, часник, шпінат] / Й. О. Дзендзелівський // Українська мова в школі. – 1958. – № 2. – С. 67–69. – Бібліогр. у підрядк. прим.

299. Дзендзелівський Й. О. Ізоглоси угорських лексичних нашарувань в українських говорах Закарпатської області УРСР / Й. О. Дзендзелівський // Українська лінгвістична географія / АН УРСР. – Київ, 1966. – С. 45–75. – (Серія „Питання мовознавства”). – Бібліогр. у підрядк. прим. ; список скор.: с. 74.

300. Дзендзелівський Й. О. Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття / Й. О. Дзендзелівський // Studia slavica Hungarica. – 1960. – Т. 6. – С. 113–143. – Бібліогр. у підрядк. прим. ; список скор.: с. 143.

301. Дзендзелівський Й. О. Словник специфічної лексики Нижнього Подністров’я / Й. О. Дзендзелівський // Лексикографічний бюлетень. – 1958. – Вип. 6. – С. 36–54. – Бібліогр. у підрядк. прим.

302. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області / Й. О. Дзендзелівський // Наукові записки Ужгородського університету. – 1955. – Т. 14 : Діалектологічний збірник. – С. 81–138. – Бібліогр. у підрядк. прим.

303. Дзендзелівський Й. О. Українсько-західнослов’янські лексичні паралелі / Й. О. Дзендзелівський ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1969. – 212 с. – Бібліогр.: с. 193–195 ; покажч.: с. 196–210.

304. Дзівак О. М. Дистрибутивний аналіз назв кольорів в сучасній українській мові / О. М. Дзівак // Дослідження з фонетики, граматики, лексики і фразеології української мови / Київ. пед. ін-т ім. М. Горького ; відп. ред. А. П. Медушевський. – Київ, 1974. – С. 96–104. – Списки літ. в кінці ст. ; бібліогр. посилання у підрядк. прим.

305. Дзивак О. Н. Лексика на обозначение цвета в современном украинском литературном языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Дзивак О. Н. ; Киев. гос. пед. ин-т им. А. М. Горького. – Киев, 1974. – 34 с.

306. Дзівак О. М. З історії назв кольорів / О. М. Дзівак // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 9. – С. 81–84. – Бібліогр. у підрядк. прим.

307. Дзівак О. М. Похідні назви кольорів в українській мові / О. М. Дзівак // Дослідження з фонетики, граматики, лексики і фразеології української мови / Київ. пед. ін-т ім. М. Горького ; відп. ред. А. П. Медушевський. – Київ, 1975. – С. 112–127. – Списки літ. в кінці ст. ; бібліогр. посилання у підрядк. прим.

308. Дзівак О. М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові / О. М. Дзівак // Українське мовознавство. – 1975. – Вип. 3. – С. 23–25. – Бібліогр. у підрядк. прим.

309. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв / Г. М. Дидик-Меуш ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича. – Львів : Ін-т

українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – 399 с. – Бібліогр.: с. 364–384.

310. Дидик-Меуш Г. М. З історії творення медичних найменувань / Г. М. Дидик-Меуш // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – 2001. – Вип. 25. – С. 108–111. – Бібліогр. у підрядк. прим.

311. Дидик-Меуш Г. М. Карбункулъ – димениця – бубонесъ у корпусі давньоукраїнської медичної номенклатури / Г. М. Дидик-Меуш // Українська історична та діалектна лексика. – 2003. – Вип. 4. – С. 132–136. – Бібліогр.: с. 136 (3 назви)

312. Дидик-Меуш Г. М. Тематична група „назви хвороб людей” як об’єкт лінґвістичних студій / Г. М. Дидик-Меуш // Мовознавчі студії : матеріали конф. / відп. ред. О. Купчинський. – Львів, 2002. – С. 102–108. – (Праці сесій, конференцій, симпозіумів, „круглих столів” НТШ / Наук. т-во ім. Шевченка у Львові. Філологічна секція ; т. 13). – Бібліогр. у підрядк. прим.

313. Діденко О. В. Четья Мінея 1489 року в культурологічному полі староукраїнської літературної мови / О. В. Діденко // Мовні і концептцальні картини світу. – 2011. – Вип. 39. – С. 277–281. – Бібліогр.: с. 281.

314. Дідківська Г. Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові / Г. Г. Дідківська // Мовознавство. – 1969. – № 5. – С. 18–23. – Бібліогр. у підрядк. прим.

315. Дидковская Л. П. Наименование лиц по ремеслу и профессии в украинском языке : изготовление тканей, обработка кожи, дерева : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.661 / Дидковская Л. П. ; Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. – Киев, 1972. – 25 с.

316. Дмитриев Н. К. Строй тюркских языков / Н. К. Дмитриев ; АН СССР, Отд-ние лит. и яз. – Москва : Изд-во вост. лит., 1962. – 607 с., 1 л. портр. – Библиогр.: с. 599–603.

317. Добродомов И. Г. Заимствование / И. Г. Добродомов // Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания АН СССР ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Совет. энциклопедия,1990. – С. 159.

318. Добродомов І. Г. Українське акання і булгарсько-чуваські запозичення / І. Г. Добродомов // XIII Республіканська діалектологічна нарада : тези доп. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 1969. – С. 147–149.

319. Донесение г. министру народного просвещения магистра Московского университета Иосифа Бодянского из Праги от 23 марта 1838 года // Журнал Министерства народного просвещения. – 1838. – № 5. – С. 392–400.

320. Драгоманов М. П. Вибране. Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні / М. П. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук. – Київ : Либідь, 1991. – 678 с.

321. Дроздовський В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья : (на материале обследования Саратского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского р-нов Одесской обл.) : автореф. дис. .... канд. филол. наук : 661 / Дроздовский В. П. ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев, 1962. – 27 с.

322. Дубровський В. До питання про міжнародну торгівлю України в першій чверті XVIII ст. / В. Дубровський // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – 1931. – Кн. 26. – С. 369–388. – Бібліогр.: в підрядк. прим.

323. Дьяков А. И. Причины интенсивного заимствования англицизмов в современном русском языке / А. И. Дьяков // Язык и культура / Новосибир. ин-т экономики, психологии и права. – Новосибирск, 2003. – С. 35–43. – Библиогр. в подстроч. прим.

324. Дьяконова К. В. Социолингвистическое описание владения иноязычным словом / К. В. Дьяконова // Социальные варианты языка : материалы Междунар. науч. конф., 24–25 апр. 2003 г., Нижний Новгород / Нижегород. гос. лингвист. ун-т им. Н. А. Добролюбова. – Н. Новгород, 2003. – С. 94–97. – Библиогр.: с. 97.

325. Дэже Л. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. / Л. Дэже // Studia Slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1958. – Vol. 4. – С. 71–96. – Список памятников: с. 94–95 ; список сокр.: с. 95–96.

326. Дэже Л. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. / Л. Дэже // Studia Slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1961. – Vol. 7. – С. 139–176. – Список слов: с. 159–174 ; список сокр.: с. 174–176.

327. Дэже Л. Материалы к развитию южно-мараморошского укающего говора XVI–XVIII вв. : [рукопись] / Л. Дэже. – Будапешт, 1958.

328. Дэже Л. О лексике закарпатской украинской литературы XVI–XVIII вв. / Л. Дэже // Annales Universitatis scientriarum budapestienensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio philologica. – 1965. – Vol. 6. – С. 117–135.

329. Дэже Л. О языке украинского полемиста М. Андреллы и закарпатской „народной литературы” XVII в. / Л. Дэже // Studia Slavica academiae scientiarum Hungaricae. – 1981. – Vol. 27. – С. 19–52. – Список сокр.: с. 52.

330. Дэже Л. Украинская лексика сер. XVI века : Няговские поучения : (словарь и анализ) / Л. Дэже. – Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1985. – 525 с.

331. Эшби У. Р. Конструкция мозга. Происхождение адаптивного поведения / У. Р. Эшби. – Москва : Иностр. лит., 1962. – 397 с. – Библиогр.: с. 393–395.

332. Єдлінська У. Я. Питання історичного синтаксису української мови : (на матеріалі листів Богдана Хмельницького) / У. Я. Єдлінська. – Київ : АН УРСР, 1961. – 107 с. – Бібліогр.: с. 104–106.

333. Єдлінська У. Я. Протокольна книга Мукачівського єпископа – пам’ятка української літературної мови на Закарпатті в другій пол. XVIII ст. / У. Я. Єдлінська // Дослідження і матеріали з української мови / АН УРСР, Ін-т сусп. наук ; відп. ред. І. П. Крип’якевич. – 1960. – Т. 3. – С. 52–60. – Бібліогр.: в підрядк. прим.

334. Єдлінська У. Я. Церковнослов’янська лексика в українських учительних євангеліях XVII ст. / У. Я. Єдлінська // О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики : тези доп. та повідомл. III Респ. славіст. конф., присвяч. 125-річчю з дня народж. О. О. Потебні (23–27 груд. 1960 р.) / Укр. ком. славістів при АН УРСР, ХДУ ім. О. М. Горького ; відп. ред. Ф. П. Медведєв. – Харків, 1960. – С. 55–57.

335. Єрофеїв І. Ф. До питання про старі українські міри, вагу та грошовий облік / І. Ф. Єрофеїв // Роботи з метрології / за ред. Д. І. Багалія. – Харків, 1927. – Т. 2. – С. 5–52. – Бібліогр.: с. 51–52.

336. Єршов А. До історії цехів на Лівобережжі XVII–XVIII ст. / А. Єршов // Записки Ніжинського інституту народної освіти. – 1926. – Кн. 6. – С. 123–126.

337. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови XVII ст. // Вибрані праці. Філологія / П. Г. Житецький ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 1987. – С. 19–138. – Бібліогр.: с. 137–138.

338. Житецький П. Г. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. : с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из др. евангелистов и 4-х стр. снимков / П. Г. Житецький. – Киев : в Унив. тип., 1876. – 79 с., 4 л. ил.

339. Житецький П. Г. О пересопницкой рукописи / П. Г. Житецький // Труды III Археологического съезда в России. – Киев, 1878. – Т. 2. – С. 221–230. – Прил.: Текст Евангелия от Луки из пересопницкой рукописи. – С. 43–111.

340. Житецький П. Г. О церковнославянском языке в малорусской книжной речи XVII века / П. Г. Житецький // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. – 1888. – Кн. 2. – С. 253–257.

341. Житникова Л. В. Англоязычные заимствования наименований лиц по профессии в современном русском языке : дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Житникова Любовь Владимировна. – Челябинск, 1998. – 213 с.

342. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / Ю. О. Жлуктенко. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 135 с. – Бібліогр.: с. 127–134 (150 назв).

343. Жовтобрюх М. А. Страница из украинско-чешских языковых связей / М. А. Жовтобрюх // Вопросы теории и истории языка : сб. в честь профессора Б. А. Ларина / редкол.: П. А. Дмитриев [и др.] ; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1963. – С. 120–126. – Библиогр.: с. 126.

344. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941) / М. А. Жовтобрюх ; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [відп. ред. В. М. Русанівський]. – Київ : Наук. думка, 1991. – 260 с. – Бібліогр.: с. 250–257 (296 назв).

345. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Київ : Рад. шк., 1965. – Ч. 1. – 423 с.

346. Жураўскі А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі ; АН БССР, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа ; рэд. М. Р. Суднік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1967. – 379 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

347. Жураўскі А. І. Некаторыя пытанні беларуска-ўкраінскіх моўных сувязей старажытнага перыяду / А. І. Жураўскі // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1966. – № 2. – С. 79–87. – Бібліогр. у підрядк. прим.

348. Жураўскі А. І. Польскія элементы у парадыгме дзеяслова старабеларускай пісьменнасці / А. Жураўскі // Studia z filologii polskiej słowiańskiej. – 1981. – Vol. 10. – С. 253–260.

349. Жураўскі А. І. Характар знешніх узаемаадносін беларускай літаратурнай мовы з іншымі славянскімі мовамі ў пачатковы перыяд яе фарміравання / А. І. Жураўскі, І. І. Крамко ; АН БССР, VII Міжнар. з’езд славістаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1973. – 40 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

350. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська / Ін-т сусп. наук АН УРСР. – Київ : Наук. думка, 1976. – 163 с. – Бібліогр.: с. 156–162 (196 назв).

351. Запаско Я. Пам’ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. 1 : (1574–1700) / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1981. – 136 с. : іл. – Бібліогр. у підрядк. прим.

352. Запаско Я. Пам’ятки книжкового мистецтва: українська рукописна книга / Я. П. Запаско. – Львів : Світ, 1995. – 480 с. : іл.

353. Запаско Я. Перлина книжкового мистецтва / Я. Запаско // Пам’ятки України. – 1986. – № 3. – С. 24–25. – Прим.: с. 25.

354. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию / В. А. Звегинцев. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 382 с.

355. Звегинцев В. А. Теоретические аспекты причинности языковых изменений / В. А. Звегинцев // Новое в лингвистике. – 1963. – Вып. 3. – С. 125–142. – Библиогр. в подстроч. примеч.

356. Зелінська О. Ю. Педагогічна лексика української мови XVI–XVIII ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Зелінська Оксана Юріївна. – Умань, 2002. – 210 с.

357. Зелінська О. Ю. Українська бароккова проповідь : мовний світ і культурні витоки : [монографія] / О. Ю. Зелінська ; Уман. держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; відп. ред. М. Я. Плющ. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. – 408 с. – Бібліогр.: с 353–407.

358. Зілинський О. Духовна генеза першого українського відродження / О. Зілинський // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст. / АН України, Ін-т літ. ім. Т. Шевченка ; відп. ред. О. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 276–300.

359. Золтан А. Западнорусско-великорусские языковые контакты в области лексики в XV в. : (к вопросу о западной традиции в деловой письменности Московской Руси) : дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Андраш Золтан. – Москва, 1984. – 208 с.

360. Золтан А. Пути проникновения западнорусской лексики в великорусский деловой язык в XV в. / А. Золтан // Studia slavica Academiae scientiarum Hungaricae. – 1988. – Vol. 34. – С. 81–124. – Библиогр.: с. 119–124.

361. Золтан А. О значении староукраинской лексики для исследования межславянской миграции слов / А. Золтан // Другий міжнародний конгрес україністів. Мовознавство, 22–28 серпня 1993 р. : доп. і повідомл. / Міжнар. асоц. україністів АН України. – Львів, 1993. – С. 22–24. – Бібліогр.: с. 24.

362. Зубрицький М. Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1908. – Т. 10. – С. 69–75. – (Видання Етнографічної комісії Наукового т-ва ім. Шевченка у Львові).

363. Иваницкая А. А. Заимствование иноязычной лексики и ее освоение / А. А. Иваницкая. – Київ : Вища шк., 1980. – 159 с.

364. Иллич-Свитыч В. М. К этимологии слов морковь и тыква / В. М. Иллич-Свитыч // Этимологические исследования по русскому языку. – 1962. – Вып. 2. – С. 71–77. – Библиогр. в подстроч. примеч.

365. Ипполитова Л. В. Словообразовательная адаптация заимствованной лексики и проблема заимствования морфем : (на материале имён существительных) : дис. …

канд. филол. наук : 10.02.01 / Ипполитова Любовь Викторовна. – Москва, 2003. – 260 с.

366. История дипломатии / под ред. В. А. Зорина. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1959. – Т. 1. – 896 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

367. История культуры Древней Руси : домонгольский период : материал. культура / ред.: Б. Д. Греков, М. И. Артамонов. – Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1951. – Т. 1. – 483 с., 3 л. карт, ил.

368. Іншакова І. О. Розвиток іменникової конфіксації в історії української мови (структури на -ник) : дис. …канд. філол. наук : 10.02.01 / Іншакова Ірина Опанасівна. – Дніпропетровськ, 1996. – 193 с.

369. Ісаєвич Я. Д. Братства та їхні школи / Я. Ісаєвич // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 549–563. – Бібліогр. у підрядк. прим.

370. Ісаєвич Я. Д. Виникнення та розвиток друкарства в Україні / Я. Ісаєвич // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 608–629. – Бібліогр. у підрядк. прим.

371. Ісаєвич Я. Д. Деякі питання української метрології XVI–XVII ст. / Я. Ісаєвич // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління МВС УРСР. – 1961. – № 2. – С. 3–13. – Бібліогр.: с. 13.

372. Ісаєвич Я. Д. До характеристики ремесла і торгівлі в Дрогобичі в 30–60-х роках XVIII ст. / Я. Д. Ісаєвич // З історії західноукраїнських земель. – 1960. – Вип. 4. – С. 30–39. – Бібліогр.: с. 148–153 і в підрядк. прим.

373. Ісаєвич Я. Д. З історії Дрогобича XVI–XVII ст. / Я. Д. Ісаєвич // Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР / редкол.: О. О. Нестеренко [та ін.]. – 1961. – С. 25–35. – Бібліогр. у підрядк. прим.

374. Ісаєвич Я. Д. Книга і друкарство в Україні у XVI – першій половині XVII ст. / Я. Ісаєвич // Україна давня і нова: народ, релігія, культура / Я. Ісаєвич ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича. – Львів, 1996. – С. 319–320.

375. Ісаєвич Я. Д. Мовний код культури / Я. Ісаєвич. – Режим доступу: http://izbornyk.org.ua. (Дата звернення 15.09.2015). – Назва з екрана.

376. Ісаєвич Я. Д. Найстаріші документи про діяльність братств на Україні / Я. Ісаєвич // Історичні джерела та їх використання. – 1966. – Вип. 2. – С. 13–22. – Бібліогр. у підрядк. прим.

377. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Я. Д. Ісаєвич. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів : Вища шк., 1983. – 156 с.

378. Ісаєвич Я. Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму / Я. Д. Ісаєвич // Нариси з історії природознавства і техніки. – 1961. – Вип. 7. – С. 99–112. – Бібліогр.: с. 112.

379. Ісаєвич Я. Д. Українська культура на переломі (друга половина XVI – перша половина XVII ст.). Культурно-національне відродження. Загальна характеристика періоду / Я. Ісаєвич // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 479–483. – Бібліогр. у підрядк. прим.

380. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с. – Бібліогр.: с. 445–481.

381. Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 2001. – Т. 2. – 847 с. ; 2003. – Т. 3. – 1245 с.

382. Їжакевич Г. П. Питання російсько-українських мовних зв'язків : наук.-популярний нарис / Г. П. Їжакевич ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. В. С. Ільїн. – Київ : АН УРСР, 1954. – 104 с. – Список скор.: с. 104.

383. Їжакевич Г. П. Російсько-українські мовні зв'язки (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Г. П. Їжакевич // Українська мова в школі. – 1954. – № 1. – С. 11–19. – Бібліогр. у підрядк. прим.

384. Їжакевич Г. П. Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу / Г. П. Їжакевич ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1969. – 303 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

385. Какорина К. В. Иноязычное слово в узусе 90-х годов : (социолингвистическое исследование) / К. В. Какорина // Русский язык сегодня. – 2000. – Вып. 1. – С. 137–156. – Библиогр. в подстроч. примеч.

386. Калинин А. В. Лексика русского языка / А. В. Калинин. – Москва : Изд-во МГУ, 1966. – 230 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

387. Каманин И. Палеографический изборник : материалы по истории южнорусского письма в XV–XVIII вв. / И. Каманин. – Киев : тип. С. В. Кульженко, 1899. – 50 с. разд. паг., [40] л. факс.

388. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов ; АН СССР, Отд-ние лит. и языка, Ин-т языкознания. – Москва : Наука, 1976. – 355 с. – Библиогр.: с. 338–351.

389. Карачківський М. Київські цехи за литовсько-польської та ранньої московської доби / М. Карачківський // Київські збірники історії і археології, побуту і мистецтва / ВУАН ; під ред. М. Грушевського. – Київ, 1931. – Т. 1. – С. 138–149. – Бібліогр. у підрядк. прим.

390. Карпинский М. Западнорусская Четья 1489 г. : с прилож. жития Бориса и Глеба / М. Карпинский // Русский филологический вестник. – 1889. – Т. 21, кн. 1. – С. 59–106.

391. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць : (на матеріалі української мови) / Є. А. Карпіловська ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1990. – 156 с. – Бібліогр.: с. 151–154.

392. Карпова В. Л. Назви рослин староукраїнської мови / В. Л. Карпова // Історія української мови. Лексика і фразеологія / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. В. М. Русанівський. – Київ, 1983. – С. 186–195, 321–355. – Бібліогр. у підрядк. прим.

393. Карский Е. Малорусский Луцидарий по рукописи XVII века: текст, состав памятника и язык / Е. Карский. – Варшава : тип. Варшав. учеб. округа, 1906. – 58 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

394. Карский Е. Ф. Малорусский Луцидарий по рукописи XVII века: текст, состав памятника и язык / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам / Е. Ф. Карский. – Москва, 1962. – С. 518–557. – Библиогр.: с. 673–690.

395. Карский Е. Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам / Е. Ф. Карский ; АН БССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Москва : Изд-во АН СССР, 1962. – 714 с.

396. Касаткина Р. Ф. Новые лексические заимствования во взаимодействии с некоторыми звеньями русской консонантной системы / Р. Ф. Касаткина // Жизнь языка : памяти М. В. Панова / отв. ред. М. Л. Калинчук, Е. А. Земская. – Москва, 2007. – С. 262–269. – Библиогр.: с. 269.

397. Касименко О. К. Російсько-українські взаємовідносини, 1648 – I половини 1651 рр. / О. К. Касименко ; Ін-т історії АН УРСР ; відп. ред. Ф. П. Шевченко. – Київ : АН УРСР, 1955. – 432 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

398. Кауфман И. И. Русский вес, его развитие и происхождение в связи с историей русских денежных систем с древнейших времен : опыт исследования / И. И. Кауфман. – Санкт-Петербург : тип. Имп. акад. наук, 1906. – 2., 92 с.

399. Кафенгауз Б. Б. Экономические связи Украины и России в конце XVII – начала XVIII вв. / Б. Б. Кафенгауз // Воссоединение Украины с Россией, 1654–1954 гг. / Ин-т истории, Ин-т славяноведения ; ред. А. И. Баранович. – Москва, 1954. – С. 421–439. – Библиогр. в подстроч. примеч. ; список сокр.: с. 439.

400. Качайло К. А. Особливості структури і семантики конфіскальних іменників на -ок, використаних у поетичних творах І. Я. Франка / К. А. Качайло // Літературознавчі студії. – 2006. – Вип. 18. – С. 196–199. – Бібліогр.: с. 199.

401. Кашуба М. Гуманістичні та реформаційні ідеї в Україні другої половини XVII ст. / М. Кашуба // Європейське відродження та українська література XVI–XVIII ст. / АН України, Ін-т літ. ім. Т. Шевченка ; [відп. ред. Мишанич О.]. – Київ, 1993. – С. 57–74. – Бібліогр.: с. 73–74 (44 назви).

402. Керницкий И. М. Бойковские и лемковские лексические особенности в языке староукраинских памятников XVI–XVII вв. / И. М. Керницкий // Совещание по

Общеславянскому лингвистическому атласу : тез. докл. / Совет. ком. славистов, Комис. ОЛА, ИРЯ. – Москва, 1975. – С. 147–149. – Библиогр.: с. 149.

403. Керницький І. М. Морфологічні особливості мови „Війтівських книг” XVI–XVII ст. с. Одрехови, колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині / І. М. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. – 1962. – Т. 5. – С. 90–110. – Бібліогр. у підрядк. прим.

404. Керницький І. М. Судово-адміністративна і суспільно-економічна лексика „Війтівських книг” XVI–XVIII ст. с. Одрехово, колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині / І. М. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. – 1964. – Т. 6. – С. 91–108. – Бібліогр.: с. 108.

405. Києво-Могилянська академія // Енциклопедія українознавства / голов. ред. В. Кубійович. – Львів, 1994. – Т. 3. – С. 996–997. – Бібліогр. в кінці статті.

406. Кимягарова Р. С. Типы и виды адаптаций заимствованной лексики в русском языке нового времени (XVIII–XX вв.) / Р. С. Кимягарова // Вестник Московского университета. Серия 9, Филология. – 1989. – № 6. – С. 69–78. – Библиогр.: с. 78.

407. Кирик Д. П. Спостереження над формуванням філософської термінології в українській літературній мові XIX ст. / Д. П. Кирик // Питання українського мовознавства : до IV Міжнар. з’їзду славістів / МВО УРСР, ЛДУ ім. І. Франка. – Львів, 1958. – Кн. 3. – С. 170–184. – Бібліогр. у підрядк. прим.

408. Кирик Д. П. Философская терминология в украинском литературном языке дооктябрьского периода : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.661 / Кирик Д. П. ; Львов. гос. ун-т им. Ивана Франко. – Львов, 1968. – 16 с.

409. Кирик Д. П. Філософська термінологія в українській літературній мові дожовтневого періоду : дис. … канд. філол. наук / Д. П. Кирик. – Київ, 1967. – 243 с.

410. Кириченко А. Г. До семантичної характеристики назв кольорів у східнослов’янських мовах / А. Г. Кириченко // Питання українського мовознавства / МВ і ССО УРСР, ЛДУ ім. І. Франка. – Львів, 1960. – Кн. 4. – С. 127–136. – Бібліогр. у підрядк. прим.

411. Кириченко А. Г. Структурно-семантичні типи назв кольорів у східнослов'янських мовах / А. Г. Кириченко // Доповіді та повідомлення Львівського університету. – 1995. – Вип. 6, ч. 1. – С. 111–115.

412. Кисельов Р. „Наука о тайні святого покаянія" (Київ, 1671) як пам'ятка „простої мови" / Р. Кисельов // Вибрані твори : у 3 т / Інокентій Гізель. – Київ ; Львів, 2011. – Т. 3 : [Дослідження та матеріали]. – С. 263–286. – Бібліогр. у підрядк. прим.

413. Кісь Я. П. Аграрні відносини в містах Руського і Белзького воєводств у XIV–XVII ст. / Я. П. Кісь // Питання соціально-економічної історії. – 1978. – Вип. 14. – С. 90–95.

414. Кісь Я. П. З історії торговельних зв'язків України в XVI – першої половини XVII ст. / Я. П. Кісь // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – 1982. – Вип. 8. – С. 82–87. – Бібліогр. у підрядк. прим.

415. Клименко Н. Ф. Гібридне слово / Н. Ф. Клименко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – Київ, 2007. – С. 98.

416. Клименко Н. Ф. Грецькі основи в процесах словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Граматика слова і граматика мови : зб. наук. пр., присвяч. ювілею проф. Вихованця І. Р. / НАН України, Ін-т укр. мови, Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – С. 254–268. – Бібліогр.: с. 268.

417. Клименко Н. Ф. Етнокультурний компонент у мовних картинах світу : (на матеріалі сучасної української та новогрецької мов) / Н. Ф. Клименко // Мова і культура. Серія: Філологія. – 2003. – Вип. 9, т. 3. – С. 213–219. – Бібліогр.: с. 219.

418. Клименко Н. Ф. Запозичення у мовних картинах світу / Н. Ф. Клименко // Українська елліністика : зб. наук. пр. : світлій пам'яті видатних елліністів А. Білецького і Т. Черниш / Ін-т філології КНУ імені Тараса Шевченка ; відп. ред. Клименко Н. Ф. – Київ, 2010. – С. 384–387. – Бібліогр.: в кінці розділу.

419. Клименко Н. Ф. Його завжди вабила таїна слова / Н. Ф. Клименко // Вибрані праці / А. О. Білецький. – Київ, 2012. – С. 10–20. – Бібліогр. у підрядк. прим.

420. Клименко Н. Ф. Назви приблизної кількості у новогрецькій та сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – 2005. – № 39. – С. 232–240.

421. Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебня ; відп. ред. В. С. Перебийніс. – Київ : Наук. думка, 1973. – 188 с.

422. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебня ; відп. ред. В. С. Перебийніс. – Київ : Наук. думка, 1984. – 252 с. – Бібліогр.: с. 245–250.

423. Клименко Н. Ф. Тюркізми в українській та новогрецькій мовах / Н. Ф. Клименко // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – 2003. – Вип. 4, кн. 1. – С. 33–52. – Бібліогр.: с. 52.

424. Клименко Н. Ф. Спільні історичні запозичення з турецької мови в українській та новогрецькій / Н. Ф. Клименко // Українська елліністика : зб. наук. пр. : світлій пам’яті видат. елліністів А. Білецького і Т. Черниш / Ін-т філології КНУ імені Тараса Шевченка ; відп. ред. Клименко Н. Ф. – Київ, 2010. – С. 363–383. – Бібліогр.: с. 382–383 (20 назв) ; словники: с. 383.

425. Клименко Н. Ф. Типологія вивчення словотвірних систем у синхронному аспекті : (на матеріалі української, російської та новогрецької мов) / Н. Ф. Клименко // Нариси з контрастивної лінгвістики / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. Ю. О. Жлуктенко. – Київ, 1979. – С. 57–63. – Бібліогр.: с. 196–183.

426. Клименко Н. Ф. Правописне й фонетико-граматичне засвоєння грецизмів в українській мові / Н. Ф. Клименко // Українська елліністика : зб. наук. пр. : світлій пам’яті видатних елліністів А. Білецького і Т. Черниш / Ін-т філології КНУ імені Тараса Шевченка ; відп. ред. Клименко Н. Ф. – Київ, 2010. – С. 407–409. – Бібліогр.: в кінці розділу.

427. Клименко Н. Ф. Українсько-новогрецька лексикографія: досвід і перспективи укладання нових словників / Н. Ф. Клименко // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 96–102. – Бібліогр.: с. 101–102 (6 назв).

428. Клименко Н. Ф. Українсько-грецькі лексико-семантичні паралелі / Н. Ф. Клименко // Українська елліністика: зб. наук. пр. : світлій пам'яті видатних еллiністів А. Білецького і Т. Черниш / Ін-т філології КНУ імені Тараса Шевченка ; відп. ред. Клименко Н. Ф. – Київ, 2010. – С. 396–397. – Бібліогр.: с. 397 (3 назви).

429. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Н. Ф. Клименко. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с. – Бібліогр.: с. 273–278.

430. Клименко П. Цехи на Україні : суспільно-правові елементи цехової організації / П. Клименко // Записки Історично-філологічного відділу Української академії наук. – 1929. – № 81. – 199 с.

431. Клімаў І. П. Некаторыя праблемы і прынцыпы адаптацыі запазычанняў у блізкароднасных мовах : (на старабеларускім/стараўкраінскім матэрыяле) / І. П. Клімаў // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2014. – № 2. – С. 19–26.

432. Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говорів Покуття / Б. В. Кобилянський // Український діалектологічний збірник. – 1928. – Кн. 1. – С. 1–92.

433. Кобилянський Б. В. До вивчення германізмів і полонізмів в українській мові / Б. В. Кобилянський // Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 31–35. – Бібліогр. у підрядк. прим.

434. Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин / Ю. Кобів ; відп. ред. М. Голубець. – Київ : Наук. думка, 2004. – 800 с. – Бібліогр.: с. 21–24. – (Словники України).

435. Ковалик І. І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами : до IV Міжнар. з'їзду славістів /

І. І. Ковалик ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 194 с. – (Питання слов'янського іменникового словотвору). – Бібліогр.: с. 136–153.

436. Ковалик І. І. Віддієслівні іменники з суфіксами -тель/ -тель/ка -тель/-ниц/-а у слов'янських мовах / І. І. Ковалик // Питання українського мовознавства. – 1960. – Кн. 4. – С. 5–20. – Бібліогр. у підрядк. прим.

437. Ковалик І. Вчення про словотвір : вибрані праці. Ч. 1 / І. Ковалик ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, Ін-т українознавства, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Івано-Франківськ ; Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.

438. Коваль-Костинская О. В. Іменники – назви кольорів у слов'янських мовах : (на матеріалі російської, української і болгарської мов) / О. В. Коваль-Костинская // Українське мовознавство. – 1974. – Вип. 2. – С. 19–28. – Бібліогр. у підрядк. прим.

439. Коваль-Костинская О. В. Лексико-семантическая группа названий цветов болгарского языка : (сопоставительная характеристика цветовых наименований в болгарском, украинском и русском языках) : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.661 / Коваль-Костинская Оксана Владимировна ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев, 1975. – 26 с.

440. Ковальський М. П. До питання про економічні зв'язки західноукраїнських земель з Російською державою в другій половині XVI – першої половини XVII ст. / М. П. Ковальський // Доповіді та повідомлення Львівського університету. – 1958. – Вип. 8, ч. 1. – С. 104–109.

441. Ковач О. Українські запозичення в угорській мові та проблеми їх виявлення / О. Ковач // Studia Russica. – 2009. – Vol. 23. – S. 101–109. – Бібліогр.: с. 109.

442. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова ; отв. ред. Б. А. Серебренников. – Москва : Высшая шк., 1974. – 303 с. – Библиогр.: с. 281–289.

443. Коломиец Л. И. Язык украинских грамот XIV–XV вв. : автореф. дис. … канд. филол. наук. : 10.661 / Коломиец Л. И. ; Харьков. гос. ун-т им. А. М. Горького. – Харьков, 1953. – 16 с.

444. Коломієць Л. І. Мова українських грамот XIV–XV ст. : (деякі особливості) : дис. ... канд. філол. наук / Л. І. Коломієць. – Харків, 1953. – 343, XII с.

445. Коломієць Л. І. Замітки до юридичного терміну „грабежъ”, вживаного в діловій писемності / Л. І. Коломієць // Наукова канферэнцыя на пытаннях лексікалогіі і лексікаграфіі : тэз. дакладаў. – Мінск, 1963. – С. 28–31.

446. Коломієць Л. І. Кучму дати / Л. Коломієць, А. Майборода // Мовознавство. – 1968. – № 5. – С. 78–80. – Бібліогр. у підрядк. прим.

447. Коломієць Л. І. Семантика слів – і доля фразем : (на матеріалі українських пам’яток XVI–XVII ст.) / Л. І. Коломієць // Проблемы изучения семантики языка : тез. докл. на науч. конф., посвящ. 50-летию Днепропетр. гос. ун-та / отв. ред. Т. В. Ломтев. – Днепропетровск, 1968. – Ч. 2. – С. 17.

448. Коляда Г. И. Памва Беринда и его „Лексикон словенороссий” / Г. И. Коляда // Ученые записки Душанбинского педагогического института. Филологическая серия. – 1953. – Вып. 3. – С. 29–55.

449. Конопелько Б. Русско-польские лексико-семантические отношения : (на материале семантического поля со значением родства и отношений) / Бронислава Конопелько. – Wroclaw : Widawnictwa Uniwersitetu Wroclawskiego, 1980. – 159 с.

450. Константинова Н. Л. Иноязычные заимствования и система языка : (на материале англоязычной лексики в финансово-экономической терминологии немецкого языка / Н. Л. Константинова // Филологическая наука. – 1999. – № 2. – С. 86–92.

451. Константинович Н. Обозрение Румянцевской описи Малороссии / Н. Константинович. – Чернигов : Губерн. тип., 1875. – Вып. 4 : Полк Стародубский : дополнения. – С. 391–857.

452. Коньчак И. Формирование в русском языке терминологии, связанной с исламом : на основе четырех русских переводов : дис. … д-ра гуманитар. наук / И. Коньчак. – Торунь, 2000. – 175 с.

453. Корзо М. Украинская и белорусская катехическая традиция конца XVI–XVII вв.: становление, эволюция и проблема заимствований / М. Корзо. – Москва : Канон+, 2007. – 672 с. – Библиогр.: с. 564–635.

454. Корзо М. Украинские и белорусские православные катехизисы конца XVI–XVII вв.: к вопросу о становлении богословского дискурса / М. Корзо // Україна

XVII століття: суспільство, філософія, культура : зб. праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик / Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України [та ін.] ; ред.-упоряд.: Л. Довга, Н. Яковенко. – Київ, 2005. – С. 320–346. – Бібліогр.: с. 338–346 (73 назви).

455. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история. Проблема языкового изменения / Э. Косериу // Новое в лингвистике. – 1963. – Вып. 3 : Типологическое изучение языков. – С. 125–142. – Библиогр. в подстроч. примеч.

456. Коссов С. Exegesis abo danie sprawy o szkolach Kiowskich i Winnickich, w Lawrze, 1635 / С. Коссов // История Киевской духовной академии / Голубев С. – Киев, 1886. – С. 184–185.

457. Костюк Д. В. Германізми в діалектній лексиці української мови : (на матеріалі села Чернятин Городенкіського району Івано-Франківської області) / Д. В. Костюк // Іноземна філологія. – 1971. – Вип. 23. – С. 65–68. – Бібліогр. у підрядк. прим.

458. Костюк Д. Польська мова – посередник германізмів в українській мові XVII ст. / Д. Костюк // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 131–132.

459. Костюков В. М. Гибридные слова – средства комического / В. М. Костюков // Русская речь. – 1987. – № 6. – С. 55–57.

460. Котляр М. Ф. Гроші і грошове господарство / М. Ф. Котляр // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2003. – Т. 3. – С. 1086–1100. – Бібліогр. у підрядк. прим.

461. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. / М. Ф. Котляр ; Ін-т історії ; відп. ред. І. С. Слабєєв. – Київ : Наук. думка, 1981. – 240 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

462. Котляр М. Ф. Передмова / Котляр М. Ф., Смолій В. А. // Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття : Волинь і Наддніпрянщина / АН УРСР, Археограф,

комісія [та ін. ; упоряд. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко] ; редкол.: М. Ф. Котляр (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 1990. – С. 3–8.

463. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган ; ред. Г. А. Теремко. – 3-тє вид. – Київ : Академія, 2008. – 464 с. (Серія „Альма-матер”).

464. Кочерган М. П. Лексика понятий времени в украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М. П. Кочерган ; АН УССР, Отд-ние литературы, яз. и искусствоведения. – Київ, 1967. – 16 с.

465. Кочерган М. П. Лексика часових понять в українській мові / М. П. Кочерган // Лексикологія та лексикографія. – 1966. – Вип. 2. – С. 56–63. – Бібліогр. у прикінц. прим.

466. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 19–24. – Бібліогр. у підрядк. прим.

467. Кочубей Т. Понятійно-категоріальний апарат української педагогічної думки другої половини XVII – кінця XVIII ст. / Т. Кочубей // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2009. – Ч. 2. – С. 185–198. – Бібліогр.: с. 197–198 (28 назв).

468. Кочиш М. Описание Украинского гомилиария 1588 года / М. Кошич // Другий міжнародний конгрес україністів. Мовознавство : доп. і повідомл / упоряд.: Я. Ісаєвич, Я. Грицак. – Львів, 1993. – С. 26–28.

469. Кочіш М. До вивчення іменникових форм староукраїнської мови / М. Кошич // Studia Russica. – 2000. – Vol. 18. – С. 107–114.

470. Кочіш М. Опис українських церковних книг, які зберігаються в Будапешті та Сегеді / М. Кошіч // Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest / Hg.: Michael Moser, András Zoltán. – Münster [et al], 2008. – С.173–185.

471. Кочіш М. Спостереження за правописом у Скотарському учительному євангелії / М. Кошіч // Studia Russica. – 2003. – Vol. 20. – С. 209–213.

472. Кравчук А. Є. Мовно-політична ситуація на Волині в кінці XVI століття / А. Є. Кравчук // Studia linguistica. – 2010. – Вип. 4. – С. 147–154. – Бібліогр.: с. 154.

473. Кралюк П. М. Духовні пошуки Мелетія Смотрицького / П. М. Кралюк ; відп. ред. Єсипенко Д. М. – Київ : Укр. Центр духов. культури, 1997. – 192 с. (Серія: Духовні скарби України).

474. Кралюк П. М. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. : [монографія] / П. М. Кралюк. ; ред. І. Д. Пасічник. – Острог : Остроз. акад., 2007. – 208 с. – Прим.: с. 162–178.

475. Кремльова О. І. До питання про особливості функціонування мовних одиниць з національно-культурним компонентом у художньому тексті / О. І. Кремльова // Лінгвістичні дослідження. – 1992. – Вип. 2. – С. 83–86. – Бібліогр.: с. 86.

476. Кривонос В. П. Шляхи торгівлі українських земель з Балканами в середині XVI – першій половині XVII ст. / В. П. Кривонос // Проблеми слов’янознавства. – 1979. – Вип. 20. – С. 56–64. – Бібліогр.: с. 63–64 (39 назв).

477. Крижко О. А. Розвиток семантики побутової лексики українських літописів кінця XVII – початку XVIII століття : (назви їжі, напоїв, продуктів харчування) : дис. …. канд. філол. наук : 10.02.01 / Крижко Олена Анатоліївна. – Бердянськ, 1997. – 220 с.

478. Кримський А. Ю. Тюрки, їх мови та літератури / А. Ю. Кримський // Твори : в 5 т. / А. Ю. Кримський. – Київ, 1974. – Т. 4 : Сходознавство. – С. 447–583. – Прим.: с. 603–639.

479. Крип’якевич І. П. Зв’язки Західної України з Росією до середини XVI ст. : нариси / І. П. Крип’якевич ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ : АН УРСР, 1953. – 72 с.

480. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Критенко // Славістичний збірник / відп. ред. І. К. Білодід. – Київ, 1963. – С. 97–111.

481. Кровицька О. В. Атрибутивні назви осіб в пам’ятках української мови XVI–XVII століть / О. В. Кровицька // Пам’ятки писемності східнослов’янськими мовами XI–XVIII ст. / ред.: С. З. Заремба [и др.]. – Київ, 2002. – С. 28–35.

482. Кровицька О. В. Найпродуктивніші словотвірні типи іменників nomina personalia в українській мові XVI–XVIII століть / О. В. Кровицька // Мовознавчі студії : матеріали конф. / Наук. т-во ім. Шевченка у Львові. – Львів, 2002. – Т. 13 : Праці сесій, конференцій, симпозіумів… НТШ. – С. 56–69. – Бібліогр.: у підрядк. прим.

483. Кровицька О. В. Назви осіб за родом діяльності і професією в пам'ятках української мови XVI–XVIII століть / О. В. Кровицька // Діалектологічні студії. – 2003. – Вип. 1 : Мова в часі і просторі. – С. 130–148. – Бібліогр.: с. 144–148.

484. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір : [монографія] / О. В. Кровицька ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів : [б. в.], 2002. – 213 с. – Бібліогр.: с. 190–211.

485. Кровицька О. В. Назви осіб за професією та родом занять в острозьких інвентарях XVI–XVII ст. / О. В. Кровицька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2007. – Ч. 1. – С. 358–366. – Бібліогр.: с. 365–366.

486. Кровицька О. В. Nomina personalia у суспільно-політичному лексиконі XVI–XVIII ст.: особливості словотворення / О. В. Кровицька // Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. В. Ґрещука. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 391–403. – Бібліогр. у підрядк. прим.

487. Кровицька О. В. Семантична та словотвірна характеристика назв осіб у пам'ятках української мови XVI–ХУІІІ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Кровицька Ольга Василівна. – Львів, 1995. – 236 с.

488. Кровицька О. В. Словотвірна категорія nomina personalia в українській мові XVI–XVIII ст.: ядро і периферія / О. В. Кровицька // Українська історична та діалектна лексика. – 2003. – Вип. 4. – С. 215–224. – Бібліогр.: с. 223–224.

489. Крыжановская А. В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков: проблемы унификации и интеграции / А. В. Крыжановская ; АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни. – Київ : Наук. думка, 1985. – 204 с.

490. Крысин Л. П. Вторичное заимствование и его описание в толковом словаре / Л. П. Крысин // Русский язык сегодня. – 2004. – Вып. 3. – С. 143–149. – Библиогр.: с. 149.

491. Крысин Л. П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985–1995) : [монография] / РАН, Ин-т рус. яз. ; ред. Е. А. Земская. – Москва : Языки рус. культуры, 2000. – С. 142–161. – Библиогр.: с. 161. (Studia philologica).

492. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П Крысин / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. В. В. Виноградов. – Москва : Наука, 1968. – 208 с. – Библиогр.: с. 197–201 ; указ. слов: с. 204–207.

493. Крысин Л. П. Лексикографическое представление иноязычного слова: типы грамматической информации / Л. П. Крысин // Облик слова : сб. ст. памяти Д. Н. Шмелёва / отв. ред. Л. П. Крысин. – Москва, 1997. – С. 65–71. – Библиогр.: с. 71.

494. Крысин Л. П. Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий / Л. П. Крысин // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6. – С. 27–34. – Библиогр.: с. 34.

495. Крысин Л. П. Оценочный компонент в семантике иноязычных слов / Л. П. Крысин // Русский язык: проблемы грамматической семантики и оценочные факторы в языке : (Виноградовские чтения XIX–XX) / РАН, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. М. В. Ляпон. – Москва, 1991. – С. 64–70. – Библиогр.: с. 70.

496. Крысин Л. П. Русское слово, своё и чужое : исследование по современному русскому языку и социолингвистике / Л. П. Крысин. – Москва : Языки славян. культуры, 2004. – 888 с. – Библиогр.: с. 853–883. – (Studia philologica).

497. Крысин Л. П. Словообразование или заимствование? / Л. П. Крысин // Лики языка : к 45-летию науч. деятельности Е. А. Земской / отв. ред. М. Я. Головинская. – Москва, 1998. – С. 196–202.

498. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – Київ : К.І.С., 2004. – 176 с. – Джерела: с. 115–129 (255 назв).

499. Кубрякова Е. С. О понятиях синхронии и диахронии / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 3. – С. 112–123. – Библиогр. в подстроч. примеч.

500. Кузема В. Г. Назви одягу в говірці верхів'я ріки Орелі / В. Г. Кузема // Українська народна лексика : зб. наук. пр. / ДДУ імені 300-річчя возз'єднання України з Росією ; відп. ред. В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1973. – С. 29–34. – Бібліогр. у підрядк. прим.

501. Кулієвич М. С. Рукописна збірка віршів Климентія Зіновієва: лінгвістичний та палеографічний аналіз : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Кулієвич Мирослава Степанівна ; Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2014. – 21 с.

502. Куньч З. Й. Становлення і розвиток української риторичної термінології : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Куньч Зоряна Йосипівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 1997. – 16 с.

503. Купчинський О. А. Розвиток Галицько-Волинського документа в контексті міжслов'янських зв'язків XIII–XIV ст. / О. А. Купчинський // З історії міжслов'янських зв'язків : зб. наук. пр. / АН УРСР, Ін-т сусп. наук ; відп. ред. Ф. І. Стеблій. – Київ, 1983. – С. 25–45. – Бібліогр. у підрядк. прим.

504. Купчинський О. Українська церква і питання української (руської) народно-розмовної мови у другій половині XVI–XVII століттях / О. Купчинський // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. – 1997. – Z. 4/5. – С. 202–218. – Бібліогр.: с. 218.

505. Кутина Л. Л. Формирование языка русской науки : (терминология математики, астрономии, географии в первой трети XVIII века) : [монография] / Л. Л. Кутина ; АН СССР, Ин-т рус. яз. – Москва ; Ленинград : Наука, 1964. – 219 с. – Библиогр. в подстроч. прим. ; список сокр.: с. 207.

506. Лазаренко Л. О. Лексична інтерференція в усному румунському мовленні в Україні : (лінгвістичний та соціолінгвістичний аспекти) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 : 10.02.15 / Лазаренко Любов Олександрівна. – Київ, 1997. – 212 с.

507. Лазаренко Л. О. Лексична інтерференція в усному румунському мовленні в Україні : (лінгвістичний та соціолінгвістичний аспекти) / Л. О. Лазаренко ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : [б. в.], 2001. – 130 с.

508. Лазаренко О. М. Особливості функціонування польської мови в Україні у XVII столітті : (на матеріалі творів Лазаря Барановича) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 / Лазаренко Олеся Миколаївна ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 2005. – 20 с.

509. Лазаренко О. М. Польська літературна мова в українському суспільстві XVII ст. / О. М. Лазаренко // Вісник Київського університету. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2001. – Вип. 11. – С. 52–54. – Бібліогр.: с. 54.

510. Лазаренко О. Польськомовний „Світ …” Данила Братковського / О. Лазаренко // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / НАН України, Ін-т укр. мови ; упоряд. Г. В. Воронич. – Київ, 2011. – С. 123–127. – Бібліогр.: с. 127.

511. Лахно О. П. Із спостережень над мовою документації канцелярії Богдана Хмельницького / О. П. Лахно // Українська мова в школі. – 1953. – № 6. – С. 7–13. – Бібліогр. у підрядк. прим.

512. Левицкий В. В. Семасиология : [монография] / В. В. Левицкий. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Винница : Нова Книга, 2012. – 672 с. – Библиогр.: с. 581–672.

513. Лизанец П. Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско-украинские межъязыковые связи : [монография] / П. Н. Лизанец ; Akademiai Kiado ; науч. ред.: П. Кирай, Л. Киш. – Будапешт : Изд-во АН Венгрии, 1976. – 683 с. – Библиогр.: с. 535–557 ; указ. имен: с. 559–568 ; указ. слов: с. 569–670.

514. Лизанець П. М. Основні шляхи проникнення лексичних мадяризмів в українські говори Закарпаття / П. М. Лизанець // Слов’янсько-угорські міжмовні та міжлітературні зв’язки : наук.-темат. зб. – Ужгород, 1970. – С. 99–112.

515. Лизанець П. М. Угорсько-українські міжмовні контакти : (на матеріалі українських говорів Закарпаття) : конспект лекцій / П. М. Лизанець / МВ і ССО УРСР, Ужгород. держ. ун-т. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т., 1970. – 250 с. – Бібліогр. у підрядк. прим. (221 назва) ; покажч. слів: с. 217–231.

516. Лизанець П. М. Українсько-угорські культурно-побутові взаємини : (на матеріалі назв народного одягу Закарпаття) / П. М. Лизанець // Культура і побут населення українських Карпат : матеріали Респ. наук. конф. / Ужгород. держ. ун-т ; голов. ред. І. М. Гранчак. – Ужгород, 1973. – С. 208–216. – Бібліогр. у підрядк. прим.

517. Лисиченко Л. А. Архаїчні назви одягу в східнослобожанських говірках / Л. А. Лисиченко // XII Республіканська діалектологічна нарада (Київ, 21–22. 04. 1965) / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Ф. Жилко. – Київ, 1971. – С. 336–342. – Бібліогр.: в підрядк. прим.

518. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. / В. Литвинов. – Київ : Вид-во Соломії Павличко „Основи", 2000. – 472 с. – Бібліогр.: с. 411–457 (1163 назви).

519. Лісовий В. С. Культура – ідеологія – політика / В. С. Лісовий ; відп. ред. О. Кобець. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 350 с. – Бібліогр.: в підрядк. прим.

520. Лобода В. В. Іномовні елементи в топонімії Інгулецько-Тилігульського басейну / В. В. Лобода // Повідомлення Української ономастичної комісії. – 1975. – Вип. 13. – С. 28–33. – Бібліогр. у підрядк. прим.

521. Лобода В. В. Тюркський елемент у північнопричорноморській топонімії / В. В. Лобода // Українське мовознавство. – 1978. – Вип. 6. – С. 92–101. – Бібліогр.: с. 100–101 (12 назв).

522. Лопушанський В. М. Німецькомовні лексичні запозичення в говорах Західної України : [навч. посіб. для студентів III–V курсів ф-ту роман.-герм. філології] / В. М. Лопушанський, Т. Б. Пиц. – Дрогобич : Відродження, 2000. – 68 с.

523. Лотте Д. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминоэлементов / Д. Лотте ; АН СССР, Ком. науч.-техн. терминологии ; отв. ред.: Т. Л. Канделаки, С. В. Гринев. – Москва : Наука, 1982. – 150 с. – Библиогр.: с. 106–107 ; библиогр. соврем. исслед. по заимствованиям: с. 136–152 (150 назв.).

524. Лукина Г. И. Предметно-бытовая лексика древнерусского языка / Г. И. Лукина ; АН СССР, Ин-т рус. яз. ; ред. Л. П. Жуковская. – Москва : Наука, 1990. – 224 с. – Библиогр.: с. 168–172.

525. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т. Б. Лукінова ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. О. С. Мельничук. – Київ : Наук. думка, 2000. – 370 с. – Бібліогр.: с. 330–368.

526. Лутовинова И. С. Саламата. Саломаха : (к истории слов) / И. С. Лутовинова // Русская историческая лексикология и лексикография. – 1983. – Вып. 3. – С. 130–133. – Библиогр.: с. 140.

527. Лучканин С. М. Праці І. В. Шаровольського з румунської філології та стислий огляд її історії в Києві в XX ст. // Мовні і концептуальні картини світу – 2007. – Вип. 22, ч. 1. – С. 205–211.

528. Лыткин В. И. Древнейшие русские заимствования в коми языке / В. И. Лыткин // Вопросы филологии : к 70-летию со дня рождения проф. И. А. Василенка / отв. ред. А. Н. Стеценко. – Москва, 1969. – С. 242–248. – Библиогр.: с. 248 (12 назв.).

529. Майборода А. В. Із історії іменникових суфіксів -ання, -ення, -ств(о), -ище за українськими грамотами XVI ст. / А. В. Майборода // Наукові записки Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди. – 1957. – Т. 25. – С. 31–65.

530. Майборода А. В. Із історії іменникового суфікса -к(а) : (на матеріалі українських грамот XVI ст.) / А. В. Майборода // Наукові записки Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди. – 1958. – Т. 31. – С. 47–61.

531. Майборода А. В. Із історії українського словотвору : (іменниковий суфікс -ник за грамотами XVI ст.) / А. В. Майборода // Тези доповідей XII звітно-наукової сесії. Секція української мови та літератури. – Харків, 1957. – С. 5–7.

532. Майборода А. В. Писаний документ XVII ст. як джерело вивчення історичної діалектології / А. В. Майборода // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Ф. Т. Жилко. – Київ, 1970. – С. 57–61. – Бібліогр. у підрядк. прим.

533. Майборода А. В. Складні слова в староукраїнській мові : (на матеріалі актових документів XIV–XVI століть) / А. В. Майборода // Наукові записки Ніжинського державного педінституту ім. М. В. Гоголя. – 1962. – Т. 13. Серія філологічних наук. – С. 142–147.

534. Майборода А. В. Словотвір українських грамот XVI ст. : (іменниковий суфікс -ець) / А. В. Майборода // Тези доповідей XII звітно-наукової сесії. Секція української мови та літератури. – Харків, 1956. – С. 5–6.

535. Майборода А. В. Спостереження над словотворними моделями іменників у актових документах білоруської і української народностей XVI ст. / А. В. Майборода // Наукова канферэнцыя на пытаннях лексікалогіі і лексікаграфіі : тэз. дакладаў. – Мінск, 1963. – С. 64–70. – Бібліогр. у підрядк. прим.

536. Майборода А. В. Творення іменників жіночого роду да допомогою суфікса -ость : (на матеріалі українських грамот XVI ст.) / А. В. Майборода // О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики : матеріали III Респ. славіст. конфер., присвяч. 125-річчю з дня народж. О. О. Потебні (23–27 груд. 1960 р.) / Укр. ком. славістів при АН УРСР, ХДУ ім. О. М. Горького ; відп. ред. Ф. П. Медведєв. – Харків, 1962. – С. 200–215. – Бібліогр. у підрядк. прим.

537. Майборода А. В. Творення іменників чоловічого роду за допомогою суфікса -ок. : (на матеріалі українських грамот XVI ст.) / А. В. Майборода // Питання історичного розвитку української мови : праці Міжвуз. наук. конф., присвяч. V Міжнар. з’їзду славістів / М-во вищ. і серед. освіти УРСР ; відп. ред. І. К. Білодід. – Харків, 1962. – С. 281–289. – Бібліогр. у підрядк. прим.

538. Макарушка О. Словар українських виразів, перенятих з мов тюркських / О. Макарушка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1895. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 1–14.

539. Макович Х. Я. Діалектна лексика в учительному Євангелії Стефана Плав’янського (1668) / Х. Я. Макович // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. – 2010. – Вип. 25/26. – С. 237–242.

540. Макович Х. Я. Учительні Євангелія як джерело для історико-діалектологічних студій / Х. Я. Макович // Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство : тези доп. II Всеукр. лінгвіст. форуму молодих вчених, Київ, 24–26 квіт. 2012 р. / НАН України, Ін-т укр. мови АН України [та ін.]. – Київ, 2012. – С. 17–20.

541. Макович Х. Я. Фрагмент учительного Євангелія XVI століття у зв'язку з українським діалектним мовленням Карпат / Х. Я. Макович // Вісник Львівського унівеситету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 57. – С. 298–308.

542. Макович Х. Я. Діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. : автореф. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Макович Христина Ярківна ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2013. – 16 с.

543. Макович Х. Я. Діалектні фонетичні риси в мові рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. / Х. Я. Макович // Мандрівець. – 2013. – № 4. – С. 74–82. – Бібліогр.: с. 82 (20 назв).

544. Маланюк Є. Книга спостережень: статті про літературу / Є. Маланюк ; [упоряд. Г. Сивоконя]. – Київ : Дніпро, 1997. – 430 с. – Приміт.: с. 404–424.

545. Малевич Л. Особливості української термінології донаукового періоду : (на матеріалі гідромеліоративної термінолексики) / Л. Малевич // Мовознавство. – 1999. – № 4/5. – С. 51–58. – Бібліогр. у підрядк. прим.

546. Малецька О. М. Торгові зв'язки Волині з Варшавою в другій половині XVI століття / О. М. Малецька // Минуле і сучасне Волині : тези доп. та повідомл. II Волин. іст.-краєзнав. конф. (26–28 трав. 1988 р.) / Луцк. держ. пед. ін-т ім. Лесі Українки ; ред. Н. В. Бурчак. – Луцьк, 1988. – Ч. 1. – С. 147–150. – Бібліогр.: с. 150.

547. Маринова Е. В. Иноязычные слова в русской речи конца XX – начала XXI века: проблемы освоения и функционирования : дис. …. д-ра филол. наук : 10.02.01 / Маринова Елена Вячеславовна. – Москва, 2008. – 509 с.

548. Маринова Е. В. „Иноязычное слово": смежные термины и понятия / Е. В. Маринова // Проблемы прикладной лингвистики : сб. ст. / РАН, Ин-т языкознания. – Пенза, 2002. – Т. 1. – С. 142–144. – Библиогр.: с. 144.

549. Маринова Е. В. Иноязычное слово: термин, понятие, реалия / Е. В. Маринова // Слово, грамматика, текст в свете антропоцентрической лингвистики. – 2003. – Вып. 2. – С. 75–86. – Библиогр.: с. 86.

550. Маринова Е. В. Лексическое заимствование на рубеже XX–XXI вв. : (общая характеристика и сопутствующие процессы) / Е. В. Маринова // Проблемы языковой картины мира на современном этапе : сб. ст. по материалам Всерос. науч. конф.

молодых ученых (16–17 марта 2004 г.) / [редкол.: Н. Е. Петрова (отв. ред.) и др.]. – Н. Новгород, 2004. – С. 109–113. – Библиогр.: с. 113.

551. Маринова Е. В. Особенности лексического заимствования в русском языке на рубеже веков / Е. В. Маринова // Проблемы прикладной лингвистики : сб. ст. / РАН, Ин-т языкознания. – Пенза, 2003. – С. 139–141. – Библиогр.: с. 141.

552. Марковский М. Антоний Радивиловский – южнорусский проповедник XVII века / М. Н. Марковский // Университетские известия. – 1894. – № 7. – С. 47–94.

553. Марр Н. Я. О числительных. К постановке генетического вопроса / Н. Я. Марр // Языковедные проблемы по числительным. – 1927. – Т. 1. – С. 1–96. – Библиогр.: с. 95–96.

554. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. – 1963. – Вып. 3. – С. 347–558. – Библиогр. в подстроч. примеч.

555. Мартине А. Структурные вариации в языке / А. Мартине // Новое в лингвистике. – 1965. – Вып. 4. – С. 450–464. – Библиогр. в подстроч. примеч.

556. Мартынов В. В. К лингвистическому обоснованию гипотезы о Висло-Одерской прародине славян / В. В. Мартынов // Вопросы языкознания. – 1961. – № 3. – С. 51–59. – Библиогр. в подстроч. примеч.

557. Мартынов В. В. Проблема славянского этногенеза и методы лингвогеографического изучения Припятского Полесья / В. В. Мартынов // Советское славяноведение. – 1965. – № 4. – С. 69–81. – Библиогр. в подстроч. примеч.

558. Мартынов В. В. Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры : к проблеме прародины славян / В. В. Мартынов ; АН БССР, Ин-я языкознания им. Я. Коласа. – Минск : Изд-во АН БССР, 1963. – 250 с. – Библиогр.: с. 239–249.

559. Масенко Л. Т. З гідронімії тюркського походження басейну Південного Бугу / Л. Т. Масенко // Структурні рівні мови і методи їх дослідження / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 1972. – С. 139–142. – Бібліогр. у підрядк. прим.

560. Маслов С. Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і в першій половині XVII століття / С. Маслов // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. / АН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 319–341. – Бібліогр.: с. 341 (5 назв).

561. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні : до IX Міжнар. з’їзду славістів / В. П. Маслюк ; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ : Наук. думка, 1983. – 236 с. – Бібліогр. 363 назви.

562. Матвієнко А. М. Передмова / А. М. Матвієнко // Волинські грамоти XVI ст. / упоряд.: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. – Київ, 1995. – С. 5–16.

563. Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця XVIII ст. / І. Г. Матвіяс // Культура слова. – 1996. – Вип. 46/47. – С. 3–22.

564. Матейко К. І. Український народний одяг : [монографія] / К. І. Матейко ; АН УРСР, Музей етнографії та худож. промислу. – Київ : Наук. думка, 1977. – 222 с. – Бібліогр.: с. 210–222.

565. Маштабей О. М. „Актові книги полтавського городового уряду” як джерело для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту : (дієслівні форми) : монографія / О. М. Маштабей ; упоряд.: В. В. Лєснова, А. О. Найрулін, І. О. Ніколаєнко ; заг. ред. Глуховцевої К. Д. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 244 с. – Бібліогр.: с. 220–231.

566. Маштабей О. М. Передмова / О. М. Маштабей.// Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. / підгот. до вид.: О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, В. А. Шарпило ; відп. ред. І. П. Чепіга. – Київ, 1986. – С. 5–17.

567. Медведєв Ф. П. Українські грамоти XIV–XV ст. як джерело вивчення української мови / Ф. П. Медведєв // Потебня О. О. і деякі питання сучасної славістики : тези доп. та повід. III Респ. славіст. конф., присвяч. 125-річчю з дня народж. О. О. Потебні, (Харків, 23–27 груд. 1960 р.) / Укр. ком. славістів при АН УРСР, ХДУ ім. О. М. Горького ; відп. ред. Ф. П. Медведєв. – Харків : Вид-во ХДУ, 1960. – 144 с.

568. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. – Москва : Изд-во иностр. лит., 1951. – 491 с. – Библиогр.: с. 411–416.

569. Мелиоранский П. М. Заимствованныя восточныя слова въ русской письменности до-монгольскаго времени / П. М. Мелиоранский // Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. – 1905. – Т. 10, кн. 4. – С. 109–134. – Библиогр. в подстроч. прим.

570. Мелиоранский П. М. Турецкие элементы в языке „Слова о полку Игоревѣ" / П. М. Мелиоранский // Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук. – 1902. – Т. 7, кн. 2. – С. 273–302. – Библиогр. в подстроч. примеч.

571. Меркулова О. В. Конфіскальні nomina personalia в українській мові XI–XVIII ст. / О. В. Меркулова // Українська історична та діалекта лексика. – 2007. – Вип. 5. – С. 77–92.

572. Мечковская Н. Б. Знания о языке в средневековой культуре южных и западных славян / Н. Б. Мечковская, А. Е. Супрун // История лингвистических учений. Позднее Средневековье / АН СССР, Ин-т лингвист. исслед. ; отв. ред. А. В. Десницкая. – Санкт-Петербург, 1991. – С. 125–182. – Бібліогр. у підрядк. прим.

573. Миголинець О. Медична лексика у „Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст." / О. Миголинець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2011. – Вип. 17. – С. 138–143.

574. Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Л. Микитась ; відп. ред. В. А. Азархін. – Київ : Абрис, 1994. – 287с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

575. Миронова В. М. Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні : (на матеріалі гродських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі) : дис. … канд. філол. наук : 10.02.14 / Миронова Валентина Миколаївна. – Київ, 1999. – 140 с.

576. Миронова В. М. Середньовічна латинська мова і суспільна мовна свідомість в Україні кінця XVI початку XVII століття / В. М. Миронова // Мовні і

концептцальні картини світу. – 2011. – Вип. 39. – С. 64–69. – Бібліогр.: с. 68–69 (25 назв).

577. Миронова Г. М. Загальні назви одягу в давньоруській мові / Г. М. Миронова // Мовознавство. – 1977. – № 1. – С. 50–59. – Бібліогр. у підрядк. прим. ; умов. скор.: с. 59.

578. Миронова Г. М. Названия одежды в древнерусском языке : дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Миронова Галина Михайловна. – Киев, 1978. – 181 с., 47 с. дод.

579. Миронова Г. М. Назви верхнього одягу в давньоруській мові / Г. М. Миронова // Мовознавство. – 1977. – № 6. – С. 77–86. – Бібліогр. у підрядк. прим.

580. Миронова Г. М. Назви одягу від давнини до сучасності / Г. М. Миронова // Культура слова. – 1978. – Вип. 14. – С. 54–60. – Бібліогр. у підрядк. прим.

581. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання / О. М. Миронюк ; відп. ред. М. М. Пилинський. – Київ : Логос, 2006. – 167 с.

582. Миртов А. В. К вопросу о грамматическом усвоении русским языком заимствованных слов / А. В. Миртов // Ученые записки Горьковского университета. – 1954. – Вып. 26. – С. 213–220.

583. Митрополит Іларіон. Етимологічно-семантичний словник української мови / митрополит Іларіон. – Вінніпеґ : Волинь, 1994. – Т. 4. – 557 с.

584. Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової системи в національних мовах : (на матеріалі російської, німецької та української мов) : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.19 / Михайленко Тамара Дмитрівна. – Київ, 1996. – 412 с.

585. Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах : (на матеріалі російської, німецької та української мов) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.19 / Михайленко Тамара Дмитрівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 1996. – 48 с.

586. Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія / І. З. Мицько // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2001. – Т. 2 : Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – С. 539–549. – Бібліогр. у підрядк. прим.

587. Мірчук І. Світогляд українського народу : (спроба характеристики) / І. Мірчук // Науковий збірник Українського вільного університетуту в Празі. – Прага, 1942. – Т. 3. – С. 225–243. – Відб. з: Mirtschuk I. Die geistigen Merkmale des ukrainischen Volkes : Handbuch der Ukraine / I. Mirtschuk. Leipzig : Otto Harrassowitz, 1941.

588. Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII ст. / А. М. Булыка [і інш.] ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэд. А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 319 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

589. Могильник Л. Ф. До питання генезису суфікса -ство / Л. Ф. Могильник // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 82–84. – Бібліогр. у підрядк. прим.

590. Мозер М. Мова східноукраїнських грамот і ділових паперів у XVIII ст. / М. Мозер // Причинки до історії української мови / М. Мозер ; ред. С. Вакуленко. – Вид. 3-тє, перегл. і поправ. – Вінниця, 2011. – С. 40–54. – Імен. покажч.: с. 781–788 ; предм. покажч.: с. 789–828.

591. Моисеев Б. А. Тюркские слова в оренбургских говорах : (тематические группы слов) / Б. А. Моисеев // Вопросы истории и методики изучения русского языка : труды 75 Научной конференции кафедр русского языка педагогических институтов Поволжья. – Саратов, 1965. – С. 273–281. – Библиогр. в подстроч. примеч.

592. Мойсієнко А. К. До питання про експресивність / А. К. Мойсієнко // Стилістика української мови : зб. наук. пр. / КДПІ ім. О. М. Горького ; відп. ред. Л. І. Мацько. – Київ, 1990. – С. 25–28.

593. Мойсієнко В. Про національний статус „руської мови” в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої / В. Мойсеєнко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 67–82. – Бібліогр. у підрядк. прим.

594. Мойсієнко В. М. Акти Житомирського уряду кінця XVI початку XVII ст. – важливе джерело вивчення тогочасної української літературно-писемної мови / В. М. Мойсієнко // Акти Житомирського гродського уряду, 1590 р. 1635 р. / підгот. до вид. Мойсієнко В. М. – Житомир, 2004. – С. 5–41.

595. Мойсієнко В. М. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук // Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / підгот. до вид.: Матвієнко А. М., Мойсієнко В. М. – Житомир, 2002. – С. 5–27.

596. Мойсієнко В. М. Герасим Смотрицький та його „Ключъ царства небесного” / В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук // Ключъ царства небесного / Смотрицький Г. ; підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. – Житомир, 2005. – С. 93–118.

597. Мойсієнко В. М. Житомирський рукописний кодекс XVIII ст. / В. М. Мойсієнко // Гисторія … Г. Граб’янки. ЛЂтописъ краткій … / упоряд. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С. 5–38.

598. Мойсієнко В. М. Північне наріччя української мови в XVI–XVII ст. Фонетика : автореф. … д-ра філол. наук : 10.02.01 / Мойсієнко Віктор Михайлович ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2006. – 40 с.

599. Мойсієнко В. М. Походження поліських говорів / В. М. Мойсієнко // Українська історична та діалектна лексика. – 2007. – Вип. 5. – С. 452–462. – Бібліогр.: с. 461–462.

600. Мойсієнко В. М. Територіально-мовне членування у світлі писемних пам’яток / В. М. Мойсієнко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 34, ч. 2. – С. 93–98. – Бібліогр.: с. 98.

601. Мойсієнко В. М. Українсько-російські мовні контакти в період пізнього середньовіччя (XVI–XVII ст.) / В. М. Мойсієнко // Славянские языки и литературы в синхронии и диахронии : материалы Междунар. науч. конф. (26–28 нояб. 2013 г.) / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова ; редкол.: М. Л. Ремнёва [и др.]. – Москва, 2013. – С. 241–244. – Библиогр.: с. 243–244.

602. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. : монографія / В. М. Мойсієнко ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с. – Бібліогр.: с. 404–446.

603. Мокань А. А. Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / А. А. Мокань ; Тартус. гос. ун-т. – Тарту, 1966. – 21 с.

604. Моллаахмади Амирреза. Основные тематические группы персидских лексических заимствований в русском и украинском языках / Моллаахмади Амирреза // Studia linguistica. – 2011. – Вип. 5. – С. 415–420. – Бібліогр.: с. 420.

605. Молодид Т. К. Язык „Палинодии” З. Копыстенского : (общая характеристика лексики и словообразования) : автореф. дис. … канд. филол. наук / Т. К. Молодид ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев, 1963. – 16 с.

606. Молодід Т. К. Із спостережень над лексикою „Палинодії” З. Копистенського / Т. К. Молодід // Наукові записки Київського університету. Збірник філологічного факультету. – 1958. – Т. 17, вип. 2, № 13. – С. 147–164.

607. Молчанова Л. А. Материальная культура белоруссов XVI–XVIII вв. / Л. А. Молчанова / АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора ; ред.: В. К. Бондарчик, А. И. Залесский. – Минск : Наука и техника, 1968. – 231 с., 7 л. ил. – Библиогр. в подстроч. примеч.

608. Молчанова Л. А. Очерки материальной культуры белоруссов XVI–XVIII вв. / Л. А. Молчанова ; АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора. – Минск : Наука и техника, 1981. – 111 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

609. Мораховская О. Н. К формированию названий жилых построек в русском языке / О. Н. Мораховская // Общеславянский лингвистический атлас : материалы и исслед., 1978 / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. Р. И. Аванесов. – Москва, 1980. – С. 3–96. – Библиогр.: с. 96.

610. Мосенкіс Ю. Запозичена лексика східномовного походження в контексті контактологічної історії української мови : (матеріали до спецкурсу „Мовні контакти”) / Ю. Мосенкіс, Р. Синишин. – Київ : Альфа друк, 2007. – 45 с. – Бібліогр.: с. 26–44.

611. Москаленко А. А. Лексико-семантичні діалектизми в українських літописах XVI–XVII ст. / А. А. Москаленко // XIV Республіканська діалектологічна нарада : тези доп. / ред. І. Г. Матвіяс. – Київ, 1977. – С. 79–81.

612. Мурашко Л. В. Українська військова лексика в її історичному розвитку : (військові звання та посади) : автореф. … дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Мурашко Людмила Володимирівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Киев, 1997. – 21 с.

613. Мурашко Л. В. Українська військова лексика в її історичному розвитку : (військові звання та посади) : дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Мурашко Людмила Володимирівна. – Київ, 1997. – 175 с.

614. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Харків : Вид-во Харків. ун-ту, 1985. – 152 с. – Бібліогр.: с. 146–151.

615. Муромцева О. Г. Українсько-німецькі мовні контакти / О. Г. Муромцева, В. В. Скачкова / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – Київ, 2007. – С. 768–770. – Бібліогр.: с. 769–770.

616. Мурьянов М. Ф. К интерпретации старославянских цветообозначений / М. Ф. Мурьянов // Вопросы языкознания. – 1978. – № 5. – С. 93–109. – Библиогр. в подстроч. примеч.

617. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку XXI ст. : [монографія] / М. І. Навальна ; НАН України, Ін-т укр. мови ; відп. ред. Городенська К. Г. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – 328 с. – Бібліогр.: с. 267–320. – (Студії з українського мовознавства).

618. Наєнко Г. М. Авторська рефлексія в науковому тексті XVII ст. : (на матеріалі „Зерцала Богословії" Кирила Транквіліона-Ставровецького) / Г. М. Наєнко // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / НАН України, Ін-т укр. мови ; упоряд. Г. В. Воронич. – Київ, 2011. – С. 135–141. – Бібліогр.: с. 141.

619. Наєнко Г. М. Астрономічна термінологія у „Лексиконі Словенороському" Памви Беринди / Г. М. Наєнко // Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 1998. – Вип. 6. – С. 50–53. – Бібліогр.: с. 53.

620. Наєнко Г. М. Запозичення та іншомовна лексика в „Требнику” Петра Могили / Г. М. Наєнко // Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Philologica. – 2004. – № 82 . Ucrainica. T. 1 : Současnáa ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury. – S. 62–66.

621. Наєнко Г. М. Наукова лексика у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Наєнко Галина Михайлівна ; Ін-т філології Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Київ, 1997. – 16 с.

622. Наєнко Г. Науковий текст середньоукраїнського періоду в лінгвостилістичному, текстолінгвістичному й комунікативно-функціональному висвітленні : [монографія] / Г. М. Наєнко. – Київ : Освіта України, 2013. – 404 с. – Бібліогр.: с. 351–398.

623. Назаревский А. А. Язык Евангелия 1581 года в переводе В. Негалевского / А. А. Назаревский. – Киев : тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1911. – [2], IV, 138 с.

624. Невойт В. И. Названия пищи и продуктов питания в древнерусском языке : дис. ... канд. фил. наук : 10.02.01 / Невойт Валентина Ивановна. – Киев, 1986. – 201 с.

625. Немченко В. Н. Основные понятия лексикологии в терминах / В. Н. Немченко ; Гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. – Н. Новгород : Изд-во ННГУ, 1995. – 251 с. – Библиогр.: с. 248–249 (28 назв.).

626. Непорожня Н. Культурологічний аспект етноніміки та актової мови Великого князівства Литовського / Н. Непорожня // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Мовознавство (26–29 серп. 1999 р.) : доп. та повідомл. / відп. ред. В. В. Німчук. – Одеса ; Київ, 2002. – С. 245–253. – Бібліогр.: с. 253.

627. Нечаева И. В. Орфографическая нестабильность иноязычных заимствований и проблемы кодификации / И. В. Нечаева // Русский язык сегодня. – 2006. – Вып. 4 : Проблемы языковой нормы. – С. 395–412. – Библиогр.: с. 412.

628. Ніка О. І. Антоній Радивиловський і розвиток українських казань XVII ст. / О. І. Ніка // Rozprawy Komisji językowej. – 2012. – Т. 58. – S. 223–234. – Бібліогр.: с. 233.

629. Ніка О. І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. : [монографія] / О. І. Ніка ; відп. ред. Л. І. Шевченко. – Київ : Київ. ун-т, 2009. – 444 с. – Бібліогр.: 862 назви.

630. Ніка О. І. Розширення функціональних меж староукраїнської літературної мови XVI–XVII ст. / О. І. Ніка // Мова і культура. – 2004. – Вип. 7, т. 4, ч. 2 : Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 36–40. – Бібліогр.: с. 40.

631. Німчук В. В. Давньоруська побутова лексика / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1981. – № 6. – С. 30–40. – Бібліогр. у підрядк. прим.; умов. скор.: с. 39–40.

632. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук ; АН України, Ін-т укр. мови. – Київ : Наук. думка, 1992. – 416 с. – Бібліогр.: с. 377–348.

633. Німчук В. В. До проблеми розмежування / В. В. Німчук // Пам’ятки України : історія та культура. – 2002. – № 3/4. – С. 170–175. – Бібліогр.: с. 175 (20 назв).

634. Німчук В. В. З іншомовних запозичень у закарпатських верхньонадборжавських говірках : (іменникові суфікси та прислівники іншомовного походження) / В. В. Німчук // Дослідження з мовознавства. – 1963. – Вип. 2. – С. 79–88.

635. Німчук В. Київський Псалтир 1397 р. – пам’ятка північного діалекту української мови / В. Німчук // Український діалектологічний збірник. – 1997. – Кн. 3. – С. 218–230. – Бібліогр.: с. 229–230 (8 назв).

636. Німчук В. В. Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть / В. В. Німчук // Берестейська унія і українська культура XVII століття : матеріали Третіх „Берестейських читань”, Львів, Київ, Харків, 20–23 черв. 1995 р. / Львів. богослов. акад., Ін-т історії церкви. – Львів, 1996. – С. 1–32. – Бібліогр.: с. 15 ; дискусія: с. 16–32.

637. Німчук В. В. „Лексіконъ латинскій” та „Лексіконъ словено-латинскій” і їх місце в історії старої лексикографії / В. В. Німчук // Лексикон латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. до вид. В. В. Німчук. – Київ, 1973. – С. 3–58.

638. Німчук В. В. Мова українського травника XVI ст. / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 43–55. – Бібліогр. у підрядк. прим. ; умов. скор.: с. 55.

639. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. / В. В. Німчук ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. В. М. Русанівський. – Київ : Наук. думка, 1985. – 223 с. – Список джерел: с. 203–214.

640. Німчук В. В. Памво Беринда і його „Лексиконъ славенороссків и именъ тлъкованіє" / В. В. Німчук // Лексикон словеноросьский Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – Київ, 1961. – С. V–XXXV.

641. Німчук В. В. Передмова / В. В. Німчук // Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / підгот. до вид. Німчук В. В. [та ін.]. – Київ, 1981. – С. 5–23.

642. Німчук В. В. Характеристика мовних особливостей пам'ятки / В. В. Німчук // Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. В. В. Німчук. – Київ, 1991. – С. 36–56.

643. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. – Москва : Наука, 1973. – 318 с. – Библиогр. в подстроч. примеч. ; список лит-ры: в конце глав.

644. Огар Е. І. Українська друкарська термінологія: формування та функціонування : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Огар Емілія Ігорівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 1996. – 22 с.

645. Огиенко И. И. Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ. Исторія проникновенія заимствованныхъ словъ въ русскій языкъ / И. И. Огиенко. – Киев : тип. В. П. Бондаренко и П. Ф. Гнѣздовского, 1915. – 136 с.

646. Огієнко І. Вербська Євангелія 1560-го року / І. Огієнко // Сборник в честь на проф. Л. Милетич на седемдесетгодишната от рождението му / Македон. наук. ин-т. – София, 1933. – С. 208–241.

647. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – Київ : Либідь, 1995. – 293 с. – Список літ. в кінці розд.

648. Огієнко І. І. Історія українського друкарства : збірник фільольогічної секції наук. тов-ва ім. Шевченка / І. Огієнко ; голов. ред. Ф. П. Шевченко ; упоряд., іст.-бібліогр. нарис та прим. Н. Тимошик. – Київ : Либідь, 1994. – 446 с. – (Пам’ятки історичної думки України). – Бібліогр. у підряд. прим. ; прим.: с. 411–421.

649. Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / Іван Огієнко. – Жовква : друк. о. о. Василіян, 1936. – 72 с.

650. Огієнко І. Розмежування пам’яток українських від білоруських / І. Огієнко. – Жовква : друк. о. о. Василіян, 1934. – 32 с. – Бібліогр.: 20 назв.

651. Огієнко І. Українська Житомирська Євангелія 1571 р.: опис пам’ятки, аналіз мови і словник : нарис з історії культурного життя старої Волині / І. Огієнко. – Тернів : Укр. автокефал. церква, 1922. – 72 с.

652. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х років : літературно-лінгвістична монографія / І. Огієнко. – Варшава : Вид-во Варшав. ун-ту, 1930. – Т. 1. – 520 с. ; Т. 2. – 192 с.

653. Огієнко І. Церковнослов’янська мова у Литві та Польщі в XV–XVIII століттях / І. Огієнко. – Київ : Вид-во Київ. держ. пед. ін-у ім. М. П. Драгоманова, 1992. – 27 с.

654. Огуй О. Міжмовна інтерференція на Буковині початку XX ст. / О. Огуй // П’ятий Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство, 25–29 серпня 2002 р., Чернівці / упоряд. і відп. ред. Н. Гуйванюк. – Чернівці, 2003. – С. 209–214. – Бібліогр.: с. 214.

655. Одинцов Г. Ф. Из истории гиппологической лексики в русском языке / Г. Ф. Одинцов / АН СССР, Ин-т русского языка ; отв. ред. Ф. Филин. – Москва : Наука, 1980. – 221 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

656. Олейник И. С. Имена существительные с суффиксом -льник в русском и украинском языках / И. С. Олейник // Актуальные проблемы русского словообразования. – 1975. – Т. 143. – С. 240–251. – Библиогр.: с. 251.

657. Олещук Т. В. Медицинская лексика в древнерусском книжно-письменном языке : (наименование болезней и болезненных состояний) : автореф. дис. … канд.

филол. наук : 10.02.01 / Олещук Т. В. ; Киев. гос. пед. ин-т им. М. Горького. – Киев, 1983. – 24 с.

658. Олійник І. С. Паралельні суфіксальні утворення іменників чоловічого і жіночого родів в українській мові : (на матеріалі іменників із суфіксом -ар) / І. С. Олійник // Тези доповідей і повідомлень Міжвузівської наукової конференції з питань східнослов'янського іменного словотвору (Запоріжжя, 24–26 верес. 1974 р.). – Київ, 1974. – С. 37.

659. Онишкевич М. Польские елементы в диалектике бойков / М. Й. Онишкевич // Исследования по польскому языку : сб. ст. / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; отв. ред. З. Н. Стречалова. – Москва, 1969. – С. 229–253. – Библиогр. в подстроч. примеч. ; список сокр.: с. 253.

660. Онишкевич М. Й. Германізми в бойківському діалекті / М. Й. Онишкевич // Іноземна філологія. – 1970. – Вип. 21. – С. 38–45.

661. Онтология языка как общественного явления / АН СССР, Ин-т языкознания ; ред. Г. В. Степанов. – Москва : Наука, 1983. – 312 с.

662. Опельбаум Е. В. Восточнославянские лексические элементы в немецком языке / Е. В. Опельбаум ; АН УРСР, Отд-ние лит., яз. и искусствоведения. – Киев : Наук. думка, 1971. – 268 с. – Библиогр.: с. 257–267.

663. Опельбаум Е. В. К хронологии русских лексических элементов в немецком языке / Е. В. Опельбаум, А. И. Мирошниченко // Исследования по романской и германской филологии / ред. Ю. А. Жлуктенко. – Киев, 1977. – С. 90–96. – Библиогр. в подстроч. примеч.

664. Орос В. І. До питання українсько-угорських мовних взаємозв'язків / В. І. Орос // Тезисы докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания (сентябрь – октябрь 1963 г.). – Ужгород, 1963. – С. 52–54.

665. Осінчук Ю. В. З історії богослужбово-обрядової лексики / Ю. В. Осінчук // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. – 2005. – Вип. 11. – С. 153–164. – Бібліогр.: с. 164 ; умов. скор. назв джерел: с. 162–163.

666. Осінчук Ю. В. Історія богослужбово-обрядової лексики української мови : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Осінчук Юрій Васильович ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2008. – 20 с.

667. Осінчук Ю. В. Історія богослужбово-обрядової лексики / Ю. В. Осінчук ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. – 175 с. – Бібліогр.: с. 137–160.

668. Осінчук Ю. В. Конфесійна лексика у козацьких творах / Ю. В. Осінчук // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – 2006. – Вип. 15. – С. 235–238. – Бібліогр.: с. 238.

669. Осінчук Ю. В. Розвиток церковної лексики у XVI–XVII ст. / Ю. В. Осінчук // Українська історична та діалектна лексика. – 2007. – Вип. 5. – С. 93–99. – Бібліогр.: с. 98–99.

670. Осіпян О. Л. Економічний розвиток вірменських колоній в Галичині, на Поділлі та Буковині в XIV–XIX ст. : автореф. дис. … канд. іст. наук : 07.00.01 / Осіпян Олександр Леонідович ; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 1999. – 19 с.

671. Осташ Р. І. До питання про лексико-семантичні групи назв осіб у пам'ятках української мови XVI – І пол. XVII століття / Р. І. Осташ // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Ужгород, 1982. – С. 17–18.

672. Осташ Н. Л. Лексика на позначення кінної упряжі у писемних пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII ст. / Н. Л. Осташ // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: українське і слов'янське мовознавство. – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – С. 403–407. – Бібліогр.: с. 407.

673. Осташ Н. Л. Лексика на позначення волової упряжі у пам'ятках української мови XIV–XVIII століть / Н. Л. Осташ // Українська історична та діалектна лексика. – 2003. – Вип. 4. – С. 77–88. – Бібліогр.: с. 87–88 (6 назв).

674. Осташ Н. Л. Назви елементів упряжі в пам'ятках української мови XVI – першої половини XVII століть / Н. Л. Осташ // Україна: культурна спадщина,

національна свідомість, державність. – 2005. – Вип. 14 : Слово і доля : зб. на пошану Уляни Єдлінської. – С. 135–144. – Бібліогр.: с. 144

675. Отамановський В. Развитие городского строя на Украине в XV–XVIII вв. и магдебургское право / В. Отамановський // Вопросы истории. – 1958. – № 3. – С. 59–77. – Библиогр. в подстроч. примеч.

676. Отин Е. С. К истории и этимологии слова харч(и) / Е. С. Отин // Этимологические исследования по русскому языку. – 1968. – Вып. 6. – С. 114–133. – Библиогр. в подстроч. примеч.

677. Отін Є. С. До етимології слова товариш / Є. С. Отін // Мовознавство. – 1969. – № 5. – С. 58–62. – Бібліогр. у підрядк. прим.

678. Откупщиков Ю. В. Тюркское ли заимствование слово штаны? / Ю. В. Откупщиков // Этимологические исследования по русскому языку. – 1963. – Вып. 4. – С. 103–111. – Библиогр. в подстроч. примеч.

679. Ощипко І. Й. Із спостережень над побутовою лексикою української мови : (на матеріалі „Лексикону словеноросского” Памви Беринди) / І. Й. Ощипко // Пам’ятки української мови. – 1960. – Кн. 4. – С. 117–126.

680. Ощипко І. Й. Побутова лексика українських грамот XIV–XV ст. / І. Й. Ощипко // Питання українського мовознавства. – 1962. – Кн. 5. – С. 90–102.

681. П’яст Н. Й. Формування тематичної групи „назви посуду” в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / П’яст Наталія Йосипівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2003. – 19 с.

682. Павлюк М. Українські говори Румунії: діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, Канад. ін-т укр. студій, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці. – Едмонтон [та ін. : б. в.], 2003. – 784 с. – (Серія: Діалектологічна скриня). – Бібліогр. у підрядк. прим..

683. Паньків Б. М. Міста і містечка Галицької землі / Б. М. Паньків // Жовтень. – 1982. – № 9. – С. 95–104. – Бібліогр. у підрядк. прим. (42 назви).

684. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль // Хрестоматия по общему языкознанию / сост. Л. П. Иванова. – Київ : Освіта України, 2008. – С. 184–208. – Библиогр. в подстроч. примеч.

685. Пахльовська О. Києво-Могилянська академія як чинник становлення національної самобутності української культури: парадокси еволюції / О. Пахльовська // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. : енциклопед. вид. / [відп. ред. В. С. Брюховецький]. – Київ, 2001. – С. 19–26.

686. Пашкова Н. І. Структурна організація й генетична характеристика назв верхнього одягу в буковинському говорі / Н. І. Пашкова // Структура і семантика мовних одиниць : зб. наук. пр. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Л. С. Паламарчук. – Київ, 1985. – С. 25–30. – Бібліогр. у підрядк. прим.

687. Пашук А. Й. Юридична термінологія в судових документах України XVII ст. / А. Й. Пашук // Доповіді та повідомлення Львівського університету. – 1957. – Вип. 7, ч. 2. – С. 168–171.

688. Первольф И. Славянская взаимность от древнейших времен до XVIII в. / И. Первольф. – Санкт-Петербург : тип. В. С. Балашева, 1874. – 296 с.

689. Передрієнко В. Мова староукраїнських епістолярних пам’яток XVIII ст. / В. Передрієнко // Жанри і стилі в історії української літературної мови / Німчук В. В. [та ін.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ, 1989. – С. 93–122. – Бібліогр. в кінці розділів та підрядк. прим.

690. Передрієнко В. А. Стильові різновиди староукраїнської мови / В. А. Передрієнко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – Київ, 2007. – С. 677–678. – Бібліогр.: с. 678.

691. Перетц В. Н. К изучению Четьи 1489 г. / В. Н. Перетц // Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв. – 1928. – Вып. 2. – С. 1–107.

692. Перетц В. Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII веков / В. Н. Перетц. – Ленинград : [б. и.] : 1929. – 122 с. – (Сборник по русскому языку и словесности АН СССР ; т. 1, вып. 3)

693. Перфецкий Е. Печатная церковно-славянская книга Угорской Руси в XVII и XVIII веках / Е. Ю. Перфецкий. – Петроград : тип. Имп. акад. наук, 1917. – 18 с. – Отт. из „Изв. Отд. рус. яз. и словесности Имп. Акад. наук". Т. 21, 1916 г., кн. 2

694. Петличний І. З. Лексика мови Літопису Самовидця / І. З. Петличний // Доповіді та повідомлення Львівського університету. – 1961. – Вип. 9, ч. 1. – С. 129–132.

695. Петров Н. Киевская Академия во второй половине XVII в. / Н. Петров. – Киев : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895. – 171 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

696. Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. : (структура тексту) / М. М. Пещак / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. І. П. Чепіга. – Киев : Наук. думка, 1979. – 268 с. – Бібліогр.: с. 265–267.

697. Пиц Т. Б. До проблеми адаптації німецьких слів південно-західними говорами української мови / Т. Б. Пиц // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2011. – Вип. 58. – С. 17–20.

698. Пиц Т. Б. Пряма і опосередкована роль німецької мови у поширенні іншомовних лексем у південно-західні говори української мови / Т. Б. Пиц // Мовознавчі студії. – 2010. – Вип. 3 : Діалект у лінгвокультурологічному просторі. – С. 267–277. – Бібліогр.: с. 277.

699. Пиц Т. Б. Східнонімецькі назви ремісників та їхнє поширення у польській, білоруській і українській мовах XIV–XVII ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.17 / Пиц Тарас Богданович. – Львів, 2008. – 205 с.

700. Пиц Т. Б. Територіальні й часові нашарування запозиченої з німецької мови лексики в південно-західних говорах України / Т. Б. Пиц // Лінгвістика. – 2010. – № 2. – С. 250–257. – Бібліогр.: с. 257.

701. Півторак Г. П. Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських та білоруських писемних пам'яток / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 2005. – № 3/4. – С. 80–84. – Бібліогр. у підрядк. прим.

702. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Піддубна Наталя Віталіївна. – Харків, 2000. – 208 с.

703. Плющ П. П. Пересопницьке євангеліє як пам’ятка української культури / П. П. Плющ // З історії української та інших слов’янських мов : зб. ст. / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. І. К. Білодід. – Київ, 1965. – С. 142–156. – Бібліогр. у підрядк. прим.

704. Подгарская Е. М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII веках / Е. М. Подгарская ; АН МССР, Ин-т истории. – Кишинев : Из-во ЦК КП Молдавии, 1968. – 224 с.

705. Познанська В. Д. Відображення українсько-тюркських міжмовних контактів у прізвищах південно-східної України / В. Д. Познанська // Лексика української мови в її зв’язках з сусідніми слов’янськими і неслов’янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 174–175.

706. Полюга Л. О полисемии абстрактных слов-терминов в языке староукраинских письменных памятников XIV–XVIII вв. / Л. Полюга // Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков: тезисы докл. и сообщ. всесоюз. науч. конф. / АН СССР, Ин-т рус. яз., АН УРСР [и др.]. – Днепропетровск, 1975. – С. 54–55.

707. Полюга Л. Роль Берестейської унії у розвитку полемічного стилю української літературної мови / Л. Полюга // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / НАН України, Ін-т укр. мови ; упоряд. Г. В. Воронич. – Київ, 2011. – С. 162–164. – Бібліогр.: с. 164.

708. Полюга Л. М. Роль грецької мови у поповненні української абстрактної лексики XVII–XVIII століть / Л. М. Полюга // Лексика української мови в її зв’язках з сусідніми слов’янськими і неслов’янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 18–19.

709. Полюга Л. Роль української мови у розвитку російської в XVII–XVIII ст. / Л. Полюга // Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія філологічна. – 1997. – Вип. 26 : Мова і соціальні процеси. – С. 16–21. – Бібліогр.: с. 21.

710. Полюга Л. Термінологічна лексика в історичних словниках / Л. Полюга // Теорія та прагматика термінологічної лексики : тези доп. Респ. наук.-метод. конф. (Хмельницький, 28–30 трав., 1991 р.) / [редкол.: Л. О. Симоненко (відп. ред.) та ін.]. – Київ, 1991. – С. 80–82.

711. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої пол. XVII ст. / Л. М. Полюга ; АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1991. – 240 с. – Бібліогр.: с. 198–213.

712. Полюга Л. М. Українська мова XVI–XVII ст. у загальноєвропейському колі / Л. М. Полюга // Система і структура східнослов'янських мов: міжкаф. зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; відп. ред. Н. В. Артикуца. – Київ, 1999. – С. 125–129. – Бібліогр.: с. 129.

713. Пономар Л. Г. Походження назв українського народного одягу на Поліссі / Л. Г. Пономар // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 5. – С. 33–41. – Бібліогр. у підрядк. прим.

714. Пономарів О. Д. Грецизми в українській мові / О. Д. Пономарів // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – 1997. – Вип. 1. – С. 21–27. – Бібліогр.: с. 27 (17 назв).

715. Пономарів О. Д. Лексика грецького походження в українській мові / О. Д. Пономарів. – Київ : Просвіта, 2005. – 127 с. – Бібліогр.: с. 117–127.

716. Пономарів О. Д. Про лексичні й фразеологічні паралелізми в новогрецькій та українській мовах / О. Д. Пономарів // Дослідження з лексикології та лексикографії / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; голов. ред. Л. С. Паламарчук. – Київ, 1965. – С. 236–245. – Бібліогр. у підрядк. прим.

717. Пономарів О. Д. Специфічна українська лексика грецького походження / О. Д. Пономарів // Мовознавство. – 1973. – № 5. – С. 60–64. – Бібліогр. у підрядк. прим.

718. Пономарів О. Новогрецько-український словник / О. Пономарів, Н. Клименко, Є. Чернухін. – Київ : Просвіта, 2003. – 348 с.

719. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович / Міжнар. фонд „Відродження”, Прогр. „Трансформації гуманітарної освіти в Україні” ; ред. Л. І. Маслова. – Київ : АртЕк, 1998. – 728 с. – Бібліогр.: в кінці розділів.

720. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Київ : Синто, 1993. – 191 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

721. Приймак І. І. До особливостей місцевої лексики південно-західних районів Сумської області : матеріали до словника українських говорів / І. І. Приймак / НАН України, Ін-т укр. мови ; відп. ред. В. В. Німчук. – Нова Каховка : [б. в.], 1957. – 24 с.

722. Притискач М. І. Нові явища в характері ремісничого виробництва міст Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. / М. І. Притискач // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2001. – Вип. 12. – С. 43–50.

723. Пріцак Л. Основні Міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. / Л. Пріцак ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; відп. ред. О. Мишанич. – Харків : Акта, 2003. – 493 с. – Бібліогр.: с. 458–468 ; імен. покажч.: с. 469–487.

724. Прозоровский Д. И. Монета и вес в России до конца XVIII в. / Д. И. Прозоровский. – Санкт-Петербург : тип. А. Траншеля, 1865. – 421 с. – Примеч.: с. 269–306 (503 назв.) ; Прилож. 1 : Описание монет: с. 307–370 ; Прилож. 2 : Значение весовых единиц: с. 376 ; Прилож. 3 : Значение древних монет. единиц: с. 377–389 ; Табл.: с. 390–401 ; Азбуч. указ.: с. 402–415.

725. Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики / С. Л. Пташицкий. – Санкт-Петербург : тип. Правительствующего Сената, 1887. – 278 с. – Библиогр. в подстроч. примеч. ; примечания: с. 269–278.

726. Пуряєва Н. В. Словник церковно-обрядової термінології / Н. В. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 156 с. – Бібліогр.: с. 152–156.

727. Пыпин А. История русской литературы (Санкт-Петербург, 1907) / А. Пыпин // Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560-х

років : літературно-лінгвістична монографія / І. І. Огієнко. – Варшава, 1930. – Т. 1. – С. 259–265.

728. Радевич-Винницький Я. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання : [монографія] / Я. Радевич-Винницький. – Київ ; Дрогобич : Посвіт, 2011. – 592 с. – Бібліогр.: 664 назви.

729. Раевский Н. Д. Контактеле романичилор рэсэритень ку славий: пе базэ де дате лингвистиче // Kontaktele romanichilor rėsėriten′ ku slaviĭ: pe bazė de date lingvistiche / Н. Д. Раевский. – Кишинэу : Штиинца, 1988. – 287 с.

730. Резин Е. А. История военного искусства XVI–XVII вв. / Е. А. Резин. – Санкт-Петербург : Полигон, 1999. – Т. 3. – 736 с. – Библиогр.: с. 687–694.

731. Репьева Э. Н. О некоторых тюркизмах в русском и украинском языках XV–XVI вв. : (по материалам памятников деловой письменности) / Э. Н. Репьева // Советская тюркология. – 1976. – № 5. – С. 36–42.

732. Реформатский А. А. Введение в языкознание : учеб. для филол. фак. пед. ин-тов / А. А. Реформатский. – 4-е изд. испр. и доп. – Москва : Просвещение, 1967. – 542 с., 1 отд. л. карта, 1 л. табл. – Библиогр. в конце глав ; предм. указ.: с. 529–542.

733. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский ; под ред. В. Виноградова. – 5-е изд., доп. – Москва : Аспект-Пресс, 2001. – 536 с. – Библиогр.: с. 517–518.

734. Рыбаков Б. А. Русские системы мер длины XI–XV веков / Б. А. Рыбаков // Советская этнография. – 1949. – № 1. – С. 67–91. – Библиогр. в подстроч. примеч.

735. Рибалка Я. І. Структура тематичної групи „військова лексика козацтва” в українській мові XVII–XVIII століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Рибалка Ярослава Іванівна. – Дніпропетровськ, 1998. – 193 с.

736. Рибалка Я. І. Структура тематичної групи „військова лексика козацтва” в українській мові XVII–XVIII ст. : автореф. … дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Рибалка Ярослава Іванівна ; Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1998. – 21 с.

737. Рибалка Я. Німецькі лексичні запозичення у військовій лексиці українського козацтва / Я. Рибалка // Ономастика і апелятиви : зб. наук. пр. / М-во освіти України

; ДНУ ім. О. Гончара ; ред. В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 55–61. – Бібліогр.: с. 60–61.

738. Рижикова С. Ю. Агентивні іменники чоловічого роду від англійських запозичень в українській мові / С. Ю. Рижикова // Дослідження з граматичної будови української мови : зб. наук. пр. / Дніпропетр. ун-т ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією ; відп. ред. Д. Х. Баранник. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 23–28. – Бібліогр. у підрядк. прим.

739. Рижский М. И. История переводов Библии в России / М. И. Рижский ; отв. ред. А. Т. Москаленко ; Ин-т истории, филологии и философии СО АН СССР, Новосибир. гос. ун-т. – Новосибирск : Наука, Сибир. отд-ние, 1978. – 208 с. – Библиогр. в подстроч. примеч., с. 198–207 (330 назв.).

740. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Різник Віра Петрівна. – Львів, 2017. – 370 с.

741. Рогаль М. С. Лексические заимствования в украинских летописях конца XVII – 1-ой половины XVIII вв. : автореф. … дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Рогаль М. С. – Киев, 1969. – 16 с.

742. Рогаль М. С. Лексичні запозичення в українських літописах к. XVII – І пол. XVIII ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Рогаль М. С. ; АН УССР. Отд-ние литературы, языка и искусствоведения. – Киев, 1968. – 366 с.

743. Рогаль М. С. Полонізми в українсько-білоруській діловій мові XIV–XV ст. / М. С. Рогаль // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 21–22.

744. Рогаль М. С. Польська мова як джерело чеських лексичних запозичень в українських літописах кінця XVII – першої половини XVIII ст. / М. С. Рогаль // Мовознавство. – 1968. – № 3. – С. 34–40. – Бібліогр. у підрядк. прим.

745. Рогаль М. С. Тюркські лексичні запозичення в українських літописах кінца XVII – початку XVIII ст. / М. С. Рогаль // З історії української та інших слов'янських

мов / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. І. К. Білодід. – Київ, 1965. – С. 171–192. – Бібліогр.: в підрядк. прим.

746. Рогович А. С. Обозрение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губернии Киевского учебного округа : Волынской, Подольской и Полтавской / А. С. Рогович. – Киев : Унив. тип., 1869. – 308 с.

747. Розенцвейг В. Ю. О языковых контактах / В. Ю. Розенцвейг // Вопросы языкознания. – 1963. – № 1. – С. 57–66. – Библиогр. в подстроч. примеч.

748. Розов В. Значение грамот XIV и XV веков для истории малорусского языка / В. Розов // Университетские известия Киевского университета. – 1907. – Т. 47. – С. 1–20. – Библиогр. в подстроч. примеч.

749. Романеев Ю. А. Структура слов греческого происхождения в русском языке : автореф. … дис. канд. филол. наук : 10.02.01 / Романеев Ю. А. ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1965. – 26 с.

750. Романова Н. П. Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці / Н. П. Романова // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 41–50. – Бібліогр. у підрядк. прим.

751. Романова Н. П. Словообразование и языковые связи : русско-украинско-польские языковые связи XV–XVII вв. и вопросы словообразования : [монография] / Н. П. Романова ; Акад. наук УССР. – Киев : Наук. думка, 1985. – 187, [2] с. – Библиогр.: с. 178–183.

752. Романова Н. Язык науки как результат и источник познания / Н. Романова // Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения / АН СССР, Ин-т истории, филологии и философии ; сост. А. Москаленко. – Новосибирск, 1984. – С. 42–56. – Библиогр. в подстроч. примеч.

753. Романюк Р. Дослідження української діалектології в Угорщині / Р. Романюк, Є. Барань // Волинь-Житомирщина. – 2010. – № 22. – С. 235–243. – Електрон. версія: dspace.nbuv.gov.ua.

754. Рот А. М. Германские заимствования в лексике украинских говоров Карпат / А. М. Рот // Тезисы докладов, предназначенные для обсуждения на I Всесоюзной

конференции по вопросам славяно-германского языкознания / АН БССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1961. – С. 56–59.

755. Руда С. П. Медична рукописна література XVII–XVIII ст. / С. П. Руда // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2003. – С. 726–728. – Т. 3. – Бібліогр. у підрядк. прим.

756. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов’янських літературних мов / В. М. Русанівський ; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1985. – 230 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

757. Русанівський В. М. Закономірності розвитку значення слова / В. М. Русанівський // Українська мова та література в школі. – 1971. – № 4. – С. 27–36.

758. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський ; НАН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : АртЕк, 2001. – 392 с. – Бібліогр. у підрядк. прим. ; список рекоменд. літ.: с. 382.

759. Русанівський В. М. Польська ділова мова XVI–XVII ст. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською / В. М. Русанівський // Славістичний збірник / відп. ред. І. К. Білодід. – Київ, 1963. – С. 86–97.

760. Русанівський В. М. Походження і розвиток східнослов’янських мов : (до 1500-річчя заснування міста Києва) / В. М. Русанівський // Література і мистецтво. Серія 6. – 1980. – № 5. – 61 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

761. Русанівський В. М. Слов’янські міжмовні зв’язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст. : (доп. на VII Міжнар. з’їзді славістів, Варшава, серп., 1973) / В. М. Русанівський. – Київ : Наук. думка, 1973. – 28 с.

762. Русанівський В. М. Лексика чеського походження в староукраїнському перекладі Вісліцького і Краківсько-Вартського статутів / В. М. Русанівський, Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 23–29. – Бібліогр. у підрядк. прим.

763. Сабадош І. Історія української ботанічної лексики (XIX – початок XX ст.) / І. Сабадош ; відп. ред. Л. О. Белей ; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2014. – 600 с.

764. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району : понад 15900 діалектних слів / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с. – Бібліогр.: с. 11–13 (47 назв).

765. Сабадош І. В. Українсько-польська взаємодія в ботанічній лексиці / І. В. Сабадош // Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschoniosłowiańskim / pod red. M. Kondratiuka. – Bialystok, 1995. – S. 87–97.

766. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / І. В. Сабадош ; Ужгород. держ. ун-т ; відп. ред. В. В. Німчук. – Ужгород : Патент, 1996. – 192 с. – Бібліогр.: с. 170–175.

767. Савваитов П. Описание старинных русских утварей, одежд, оружия, ратных доспехов и конского прибора в азбучном порядке расположенное / П. Савваитов. – Санкт-Петербург : тип. Имп. акад. наук, 1895. – 335 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

768. Савченко З. Н. К вопросу о звуковых изменениях немецких заимствований в буковинских говорах / З. Н. Савченко // Научный ежегодник Черновицкого университета. – 1957. – Вып. 2. – С. 270–272. – Библиогр. в подстроч. примеч.

769. Савченко З. Н. Немецкие лексические заимствования в украинских говорах на Буковине / З. Н. Савченко // Научный ежегодник Черновицкого университета. – 1958. – Вып. 2. – С. 314–318. – Библиогр. в подстроч. примеч.

770. Сакалоўская А. С. Аб некаторых семантических переходах у назвах адзення : (на матэрыяле гаворак Прыпяцкага Палесся) / А. С. Сакалоўская // Беларускі лінгвістычны зборнік / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа ; рэд. М. В. Бірыла. – Мінск, 1966. – С. 122–130. – Бібліогр. у підрядк. прим.

771. Сакун Т. М. Словаўтваральная актыўнасць іншамоўнай лексікі ў беларускім перыядычным друку 20–30-х гг. XX ст. / Т. М. Сакун // Веснік БДУ. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2008. – № 2. – № 2. – С. 22–26. – Бібліогр.: с. 26.

772. Самійленко С. П. Взаємодія мови українських ділових пам'яток XVII ст. з територіальними діалектами на морфологічному рівні / С. П. Самійленко // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів : тези доп. та повідомл. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол.: М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 1972. – С. 84–86.

773. Самійленко С. П. До характеристики полтавсько-київського діалекту за пам'ятками XVII ст. / С. П. Самійленко // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови : зб. ст. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. Л. А. Булаховський. – Київ, 1954. – С. 20–41. – Бібліогр. у підрядк. прим.

774. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – Київ : Рад. шк., 1964. – Ч. 1. – 234 с. – Бібліогр.: с. 186–196 (296 назв).

775. Сас П. М. Деякі питання розвитку ремесла у містах України в кінці XV – 60-х рр. XVI ст. / П. М. Сас // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура: зб. наук. пр. / АН УРСР, Ін-т історії ; голов. ред. Г. Я. Сергієнко. – Київ, 1986. – С. 18–31.

776. Сас П. М. Развитие городской торговли / П. М. Сас // Феодальные города Украины в конце XV в. – 60-х гг. XVI в. / П. М. Сас ; АН УССР, Ин-т истории. – Киев, 1989. – С. 125–143. – Библиогр.: с. 201–209 (284 назв).

777. Свашенко А. Семантичні зміни польських запозичень в українській мові : (на матеріалі пам'яток XVI – XVII ст. та сучасної мови) / А. Свашенко // Українська мова: сучасність – історія / ред. Ф. Чижевський, П. Гриценко. – Люблін, 2003. – С. 203–213. – Бібліогр.: с. 213.

778. Свежинский В. М. Из истории белорусско-польских языковых контактов древней поры : (на материале „Дневника" Ф. М. Евлашовского) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / В. М. Свежинский ; АН БССР, Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – Минск, 1978. – 23 с.

779. Свєнціцький І. С. Західноукраїнські грамоти XIV–XV ст. / І. С. Свенціцький // Питання українського мовознавства. – 1957. – Кн. 2. – С. 3–27. – Бібліогр. у підрядк. прим.

780. Свяжынскі У. Аб статусе беларускай і ўкраінскай моў у часы Вялікага Княства Літоўскага / У. Свяжынскі // Athenaeum : commentarii historiae et culturae / Аддз. спец. гіст. навук ін-та гіст. Нац. акад. навук Беларусі. – Мінск, 2003. – Т. 8 : Metriciana : даследванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, т. 2. – С. 132–163.

781. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с. – Бібліогр.: в кінці кожного розділу.

782. Семчинський С. В. Актуальные вопросы изучения славяно-румынских языковых контактов / С. В. Семчинський // Polono-slavica varsoviensia / pod red. nauk. Renaty Grzegorczykowej i Zofii Zaron. – Warszawa, 1992. – С. 27–34.

783. Семчинський С. В. Взаємодія мов і фактори лінгвістичного розвитку / С. В. Семчинський // Українська мова і література в школі. – 1973. – № 7. – С. 25–37. – Бібліогр. у підрядк. прим.

784. Семчинський С. В. З румуно-слов'янських семасіологічних спостережень / С. В. Семчинський // Вісник Київського університу. Серія філології. – 1973. – № 15. – С. 84–94.

785. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – Київ : Вища шк., 1988. – 328 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

786. Семчинський С. В. К вопросу о семантической классификации восточнославянских элементов молдавской лексики / С. В. Семчинський // Ученые записки Института истории, языка и литературы МФ АН СССР. – 1958. – Т. 7/8 : Вопросы молдавского литературного языка. – С. 161–169. – Бібліогр. у підрядк. прим.

787. Семчинський С. В. Лексичні дублети слов'янського походження в румунській мові / С. В. Семчинський // Питання історії та культури слов'ян / КДУ ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. В. І. Масальський. – Київ, 1963. – Ч. 2. – С. 120–126. – Бібліогр. у підрядк. прим.

788. Семчинський С. В. Лексичні запозичення з східнослов'янських мов у румунській мові / С. В. Семчинський // Науковий щорічник КДУ ім. Т. Г. Шевченка за 1956 р. – Київ, 1957. – С. 244.

789. Семчинський С. В. Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові. Розділ з історичної лексикології румунської мови. Вип. 1 / С. В. Семчинський ; МВО УРСР, КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Вид-во КДУ, 1958. – 119 с. з рис. – Бібліогр.: с. 68–69.

790. Семчинський С. В. Лексические заимствования из русского и украинского языков в румынском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Семчинський С. В. ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Київ, 1958. – 20 с.

791. Семчинський С. В. Молдо-слов'янська ізосемія в давніх молдавських текстах / С. В. Семчинський // Лимба ши литература молдовеняскэ. – 1972. – № 1. – С. 29–39. – Бібліогр. у підрядк. прим.

792. Семчинський С. В. Про „румунські" слова в „Лексиконі" Памва Беринди / С. В. Семчинський // Мовознавство. – 1973. – № 1. – С. 89.

793. Семчинський С. В. Проблеми відтворення українською мовою румунських запозичень : (загальні і власні назви) / С. В. Семчинський // Тези наукової конференції з проблем сучасного українського правопису і термінології (12–13 груд. 1997 р.) : з нагоди 70-річчя I Всеукр. правопис. конф. у Харкові 1927 р. / Укр. нац. коміс. з питань правопису при Кабінеті Міністрів України [та ін.]. – Київ, 1997. – С. 83–84.

794. Семчинський С. В. Українсько-румунські мовні контакти / С. В. Семчинський // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.]. – 3-є вид., зі змінами і доп. – Київ, 2007. – С. 773–774. – Бібліогр.: с. 774.

795. Семчинський С. В. Семантические заимствования из славянских языков в молдавском языке / С. В. Семчинський // Восточнославяно-молдавские языковые взаимоотношения / Институтул де Лимбэ ши литературэ, Ин-т яз. и лит. АН СССР (Молд. фил.). – Кишинев, 1967. – Т. 2. – С. 95–104. – Бібліогр. у підрядк. прим.

796. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов : на матеріалі слов'яно-східнороман. мов. контактів / С. В. Семчинський. – Київ : Вища шк., 1974. – 256 с.

797. Семчинський С. В. Слова українського походження у румунській мові / С. В. Семчинський // Вісник Київського універистету. Серія філології. – 1972. – Вип. 14. – С. 101–107. – Бібліогр. у підрядк. прим.

798. Семчинський С. В. Слов'янські семантичні впливи на молдавську лексику : (на матеріалі давніх текстів) / С. В. Семчинський // Взаємовплив слов'янських мов і літератур : до VII Міжнар. з'їзду славістів : зб. пр. / Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: В. І. Масальський [та ін.]. – Київ, 1972. – С. 147–158. – Бібліогр. у підрядк. прим.

799. Семчинський С. В. Статика і динаміка мови. Функціонування мови / С. В. Семчинський // Загальне мовознавство / за ред. Н. А. Симоненка. – Київ, 1988. – С. 251–262. – Бібліогр. у підрядк. прим.

800. Семчинський С. В. Церковно-культурні діячі кінця XVI – першої половини XVII ст. Петро Могила / С. В. Семчинський // Історія України в особах. Литовсько-польська доба / упоряд. О. Русина ; відп. ред. О. М. Дзюба. – Київ, 1997. – С. 188–201. – Бібліогр. у підрядк. прим.

801. Сеник Г. І. Фонологічна інтерференція на Буковині як наслідок німецько-українського мовного контакту / Г. І. Сеник // Германістика в Україні та за кордоном. Стан і перспективи / КНУ ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. Т. Р. Кияк. – Київ, 2006. – С. 114–118. – Бібліогр.: с. 118.

802. Сербенська О. З історії українських юридичних термінів : (терміни на позначення органів юстиції та служб. осіб, зв'язаних з ними) / О. А. Сербенська // Ювілейна наукова сесія, присвячена 300-річчю Львівського університету : тези доп. секції філології, журналістики та педагогіки. – Львів, 1961. – С. 53–54.

803. Сергиевский М. В. Молдаво-славянские этюды / М. В. Сергиевский / АН СССР, Отд-ние лит. и яз. ; отв. ред. Д. Е. Михальчи. – Москва : Изд-во АН СССР, 1959. – 212 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

804. Серебренников Б. А. Место вопроса о языковых изменениях в современной лингвистике / Б. А. Серебренников // Общее языкознание. Формы существования,

функции, история языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. – Москва, 1970. – С. 197–206. – Библиогр.: с. 307–313.

805. Сидоренко О. Ф. До питання про географію українсько-російських торговельних зв'язків у другій половині XVI – першій половині XVII ст. / О. Ф. Сидоренко // Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні : зб. наук. пр. / АН УРСР, Ін-т історії ; відп. ред. Ф. П. Шевченко. – Київ, 1988. – С. 61–67. – Бібліогр.: с. 67.

806. Сидоренко О. Ф. До питання про участь України у європейській торгівлі Речі Посполитої / О. Ф. Сидоренко // Україна і Польща в період феодалізму / АН УРСР, Ін-т історії ; відп. ред. В. А. Смолій. – Київ, 1991. – С. 47–59. – Бібліогр.: с. 58–59 (74 назви).

807. Сидоренко О. Ф. З давньої української метрології: „відро" / О. Ф. Сидоренко // Український історичний журнал. – 1971. – № 4. – С. 74–77. – Бібліогр. у підрядк. прим.

808. Сидоренко О. Ф. Історична метрологія лівобережної України 18 ст. / О. Ф. Сидоренко ; АН УРСР, Ін-т історії ; відп. ред. М. Ф. Котляр. – Київ : Наук. думка, 1975. – 160 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

809. Сидоренко О. Ф. Про стан вивчення української метрології / О. Ф. Сидоренко // Український історичний журнал. – 1970. – № 5. – С. 106–111. – Бібліогр. у підрядк. прим.

810. Сидоренко О. Ф. Торгівля лісом та її вплив на формування екологічного середовища на Україні : за актовими джерелами XVI–XVII ст. / О. Ф. Сидоренко // Проблеми історичної географії України / АН УРСР, Ін-т історії. – Київ, 1991. – С. 96–105. – Бібліогр.: с. 104–105 (58 назв).

811. Сидоренко О. Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі, IX – середина XVII ст. / О. Ф. Сидоренко ; НАН України, Ін-т історії. – Київ : Наук. думка, 1992. – 228 с. – Бібліогр.: с. 195–227.

812. Сидоренко Р. И. Военная лексика памятника XVII в. „Ученіе и хитрость ратнаго строенія пехотныхъ людей" : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Сидоренко Р. И. ; Львов. гос. ун-т им. И. Франка. – Львов, 1960. – 16 с.

813. Сидоренко Р. И. Из наблюдений над лексикой памятника XVII в. „Ученіе и хитрость ратнаго строенія пехотныхъ людей” / Р. И. Сидоренко // Наукові записки Київського державного педагогічного інституту. – 1958. – Т. 29. – С. 49–56. – Бібліогр. у підрядк. прим.

814. Сидоренко Р. І. Лексико-семантичний огляд деяких назв осіб командуючого складу російської армії XVII ст. / Р. І. Сидоренко // Наукові записки Одеського педагогічного інституту іноземних мов. – 1958. – Т. 3. – С. 85–103. – Бібліогр. у підрядк. прим.

815. Симонова К. Українська мова в конфесійному письменстві : (на матеріалі „Четьї” 1489 р.) / К. Симонова // Жанри і стилі в історії української літературної мови / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол.: Німчук В. В. [та ін.]. – Київ, 1989. – С. 56–78. – Бібліогр. у підрядк. прим. та в кінці розділів.

816. Сімович В. Дещо про нашу купецьку мову / В. Сімович // Праці. У 2 т. Т. 1 : Мовознавство / Василь Сімович. – Чернівці, 2005. – С. 279–282. – Примітки: с. 451–486.

817. Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Січинський. – Київ : Ярославів Вал, 1991. – 254 с.

818. Скачкова В. В. Немецкие лексические заимствования в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Скачкова Валентина Владимировна ; Харьков. гос. ун-т. – Харьков, 1990. – 24 с.

819. Скотарське учительне євангеліє – український гоміліар 1588 року / текст рукоп. підгот. і вид. Мігай Кочіш ; з передм. Василя Німчука. – Szombathely, 1997. – 480 p. – (Bibliotheca Slavica Savariensis ; 4).

820. Слинько І. І. Історія деяких синаксичних зворотів південно-західних говорів за пам’ятками XIV–XVIII ст. / І. І. Слинько // Праці XIII республіканської діалектологічної наради : [збірник] / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. Ф. Т. Жилко. – Київ, 1970. – С. 71–79. – Бібліогр. у підрядк. прим.

821. Слободзяник О. З. Формування географічної лексики в українській мові XVI–XVIII століть : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Слободзяник Олена Зіновіївна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2017. – 19 с.

822. Смерда М. Сопоставительный анализ памятников русской и польской деловой письменности XVII в. : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Смерда М. ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1988. – 19 с.

823. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – Москва : МГУ, 1998. – 260 с.

824. Смирнова Л. Д. До проблеми запозичених та іншомовних слів / Л. Д. Смирнова // Наукові праці. Філологія. Мовознавство / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили. – 2009. – Т. 119, вип. 106. – С. 73–76. – Бібліогр.: с. 75–76 (16 назв).

825. Смирнова Е. А. „Проста мова" как лингвистический феномен : дис. … канд. филол. наук : 10.01.02 / Смирнова Екатерина Андреевна ; Моск. пед. гос. ун-т. – Москва, 2011. – 187 с.

826. Смолій В. А. Чинність Литовських Статутів, маґдебурзького права та юридичних норм Польщі / В. А. Смолій // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2003. – Т. 3. – С. 207–216. – Бібліогр. у підрядк. прим.

827. Смолій В. Дипломатична боротьба за збереження Української держави / В. Смолій, В. Степанков // Нариси з історії дипломатії України / НАН України, Ін-т історії ; відп. ред. В. А. Смолій. – Київ, 2001. – С. 163–207. – Бібліогр.: в кінці розділу.

828. Смолій В. Мета й основні напрями зовнішньої політики уряду Богдана Хмельницького / В. Смолій, В. Степанков // Історія українського козацтва : нариси : у 2 т. / НАН України, Ін-т історії, Наук.-дослід. ін-т козацтва ; відп. ред. В. А. Смолій. – Київ, 2006. – Т. 1. – С. 355–370. – Бібліогр.:с. 737–754 (430 назв) та у підрядк. прим.

829. Снетова Г. Русская историческая терминология / Г. Снетова. – Калинин : Изд-во КГУ, 1984. – 86 с. – Біблиогр.: с. 78–83 (76 назв.).

830. Соболевский А. И. Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV–XV веках : речь, чит. на годич. акте Археол. ин-та 8 мая 1894 г. / А. И. Соболевский. – Санкт-Петербург : тип. Меркушева, 1894. – Библиогр. в подстроч. примеч.

831. Соболевский А. Изъ исторіи русскаго словарнаго матеріала : по поводу новыхъ выпусковъ этимол. словарей Э. Бернекера и А. Г. Преображенскаго / А. Соболевский // Русскій филологическій вѣстникъ. – 1913. – Т. 70, вып. 1, № 3. – С. 77–99. – Библиогр. в подстроч. примеч.

832. Совтис Н. М. Українські лексичні запозичення в польській літературній мові : дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.03 / Совтис Наталія Миколаївна ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2005. – 233 с.

833. Совтис Н. М. Дослідження українсько-польських мовних зв'язків у польському мовознавстві / Н. М. Совтис // Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки. – 2008. – Вип. 40. – С. 194–197.

834. Совтис Н. М. Українські лексичні запозичення в польській мові / Н. М. Совтис. – Рівне : О. Зень, 2012. – 220 с.

835. Совтис Н. М. Українська мова в польській літературі XVI–XIX ст. / Н. М. Совтис // Структура і семантика мовних одиниць. Філологічні студії. – 2013. – Вип. 9. – С. 382–390. – Библиогр.: с. 389–390.

836. Сокол И. О. История формирования украинской орнитологической номенклатуры : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Сокол Игорь Олегович ; АН Украины, Ин-т укр. яз. – Киев, 1992. – 17 с.

837. Соколовская А. С. Полесские названия одежды и обуви / А. С. Соколовская // Лексика Полесья : материалы для полесского диалектного словаря / АН СССР, Ин-т славяноведения ; отв. ред. Н. И. Толстой. – Москва, 1968. – С. 281–318. – Библиогр. в подстроч. примеч.

838. Сокульський А. Морські походи запорожців / А. Сокульський ; Лаб. історії козацтва. – Дніпропетровськ : Січ, 1995. – 218 с. – Бібліогр.: с. 211–217 та у підрядк. прим.

839. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка 30–90-е годы XIX века / Ю. С. Сорокин / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. В. В. Виноградов. – Москва ; Ленинград : Наука, 1965. – 565 с. – Библиогр. в подстроч. примеч. ; указ. слов: с. 555–562.

840. Сороколетов Ф. П. История военной лексики в русском языке XI–XVII вв. / Ф. П. Сороколетов ; отв. ред. Ф. П. Филин. – Ленинград : Наука, 1970. – 383 с. – Библиогр.: в конце кн. и в подстроч. примеч.

841. Сороколетов Ф. П. К вопросу о системных отношениях в лексике народных говоров / Ф. П. Сороколетов // Диалектная лексика, 1975 : сб. науч. тр. / АН СССР, Ин-т рус. яз. – Ленинград, 1978. – С. 14–25.

842. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр ; ред. М. А. Оборонина. – Москва : Прогресс, 1977. – 696 с. – Библиогр. в конце разд. ; список сокр.: с. 691–694 ; список работ: с. 672–674 ; предм. указ.: с. 691–694.

843. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Фердінанд де Сосюр ; наук. ред. К. Тищенко. – Київ : Основи, 1998. – 324 с. – Предм.-іменн. покажчик: с. 311–320.

844. Спаський І. Г. Дукати і дукачі України : історико-нумізматичне дослідження / І. Г. Спаський. – Київ : Наук. думка, 1970. – 167 с. – Примітки: с. 151–160 ; список скор.: с. 161–163 ; список іл.: с. 164–165.

845. Спасский И. Г. Русская монетная система : историко-нумизматический очерк / И. Г. Спасский. – Изд. 4-е (послед.), доп. – Ленинград : Аврора, 1970. – 256 с. – Приложения: с. 251–255.

846. Срезневский И. И. Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков) : общее повременное обозрение с палеографическими указаниями и выписками из подлинников и из древних списков / И. И. Срезневский. – Санкт-Петербург : тип. Имп. акад. наук, 1863. – 391 с., 42 л. ил. – Приложения: снимки с памятников ; указатель: с. 305–390.

847. Станівський М. Спостереження над мовою буковинсько-молдавських пам’яток XIV–XVIII ст. / М. Станівський // Наукові записки / Чернівец. держ. ун-т. – 1958. – Т. 31. Серія: Філологічних наук. – Вип. 7 : Питання історії і діалектології східнослов’янських мов. – С. 3–21. – Бібліогр. у підрядк. прим.

848. Степанова Л. Г. Итальянская лингвистическая мысль XIV–XVI веков : (от Данте до позднего Возрождения) : [монография] / Л. Г. Степанова ; РАН, Ин-т лингвист. исслед. ; отв. ред. М. Г. Ермакова. – Санкт-Петербург : Изд-во РХГИб, 2000. – 504 с. – Библиогр.: с. 446–490 ; указ. имен: с. 491–498 ; список сокр.: с. 445.

849. Стецюк Б. Р. Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Стецюк Богдан Романович ; Запоріз. держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 19 с.

850. Стороженко І. С. Волинь і Поділля у стратегічних планах Б. Хмельницького / І. С. Стороженко // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку : матеріали П’ятих всеукр. читань : до 400-річчя від дня народж. Богдана Хмельницького / НАН України, Ін-т історії, Черкас. держ. пед. ін-т ; відп. ред. В. А. Смолій. – Київ ; Черкаси, 1995. – Вип. 5. – С. 31–32. – Бібліогр.: с. 53 (1 назва).

851. Стрельський В. Й. Основные принципы научной критики источников по истории СССР / В. И. Стрельский. – Київ : Изд-во Киев. ун-та, 1961. – 133 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

852. Судиенко М. Материалы для отечественной истории. – Т. 1, отд. 1 : Краткий журнал о поездке в Москву гетмана Даниила Апостола / М. Судиенко. – Киев : тип. Ун-та св. Владимира, 1853. – 124 с.

853. Суперанская А. В. Теоретические основы практической транскрипции / А. В. Суперанская / АН СССР, Ин-т языкознания. – Москва : Наука, 1978. – 283 с. – Библиогр.: с. 255–280.

854. Суровцева М. А. К истории выражения цветовых значений в древнерусском языке XI–XVI вв. : автереф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.02 / Суровцева М. А. ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Москва, 1967. – 24 с.

855. Суровцева М. А. К истории слова „синий” в русском языке / М. А. Суровцева // Ученые записки Кишиневского университета. – 1964. – № 71. – С. 90–95. – Библиогр. в подстроч. примеч.

856. Суровцева М. А. Развитие цветового значения слова красный / М. А. Суровцева // Русский язык в школе. – 1970. – № 3. – С. 97–100. – Библиогр. в подстроч. примеч.

857. Суровцева М. А. Становление и развитие группы слов, обозначающих оттенки красного цвета / М. А. Суровцева // Лексика и фразеология / С. Д Ледява. – Кишинев, 1973. – С. 41–53. – Библиогр. в подстроч. примеч.

858. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах : (основные семантические процессы) / А. А. Тараненко ; АН УССР, Ин-т языковедения им. А. А. Потебни ; отв. ред. Л. С. Паламарчук. – Київ : Наук. думка, 1989. – 256 с. – Библиогр.: с. 243–253.

859. Тарнович Ю. Лемківщина. Матеріальна культура / Ю. Тарнович. – Краків : Укр. вид-во, 1941. – 160 с. – Бібліогр.: с. 157–158.

860. Теличенко И. В. Из истории финансов в Малороссии и Слободской Украине / И. В. Теличенко // Киевская старина. – 1888. – Т. 21 : Апрель, май и июнь. – С. 10–15. – Бібліогр.: с. 15.

861. Тимофеева Г. Г Английские заимствования в русском языке (фонетико-орфографический аспект) : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Тимофеева Галина Григорьевна. – Санкт-Петербург, 1992. – 346 с.

862. Тимошик М. Невтомний сівач на українознавчій ниві / М. Тимошик // Історія українського друкарства : зб. філол. секції наук. т-ва ім. Шевченка / І. Огієнко ; голов. ред. Ф. П. Шевченко ; упоряд., іст.-бібліогр. нарис та прим. Н. Тимошик. – Київ, 1994. – С. 7–33. – Бібліогр. у підрядк. прим. ; примітки: с. 411–421. – (Пам’ятки історичної думки України).

863. Титаренко В. М. Лексика іншомовного походження в північноукраїнських пам’ятках XVI–XVII ст. : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Титаренко Валентина Миколаївна. – Житомир, 2007. – 287 с.

864. Титаренко В. М. Побутова лексика польського походження в північноукраїнських пам’ятках XVI–XVII ст. : (на матеріалі текстів ділового стилю) / В. М. Титаренко // Українська полоністика. Філологічні дослідження. – 2007. – Вип. 3/4. – С. 248–256. – Бібліогр.: с. 255–256 (15 назв).

865. Титаренко В. М. Польський вплив на фонетичну систему ділової мови XVI–XVII ст. : (на матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу) / В. М. Титаренко

// Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – С. 134–139. – Бібліогр.: с. 139.

866. Титаренко В. М. Розвиток семантики полонізмів у середньополіських говірках / В. М. Титаренко // Українська полоністика. Філологічні дослідження. – 2005. – Вип. 2. – С. 190–198. – Бібліогр.: с. 198.

867. Титаренко Н. А. Термінологічна лексика [у „Лексиконі словенороському" П. Беринди] / Н. А. Титаренко // Питання східнослов'янської лекикографії, XI–XVII ст. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. В. М. Русанівський. – Київ, 1979. – С. 94–96.

868. Тищенко М. Гуральне право та право шинкувати горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII віку : (до історії фінансового права Лівобережної України) / М. Тищенко // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – 1927. – Вип. 3. – С. 150–202. – Бібліогр. у підрядк. прим.

869. Тищенко М. Нарис зовнішньої торгівлі Стародубщини в XVIII в. / М. Тищенко // Записки Історично-філологічного ВУАН. – 1931. – Кн. 26. – С. 315–367. – Бібліогр. у підрядк. прим.

870. Тищенко М. Нарис історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. / М. Тищенко // Історико-географічний збірник. – 1928. – Т. 2. – С. 87–133. – Бібліогр. у підрядк. прим.

871. Тищенко М. Форпости, митниці та карантини на західному пограниччю в зв'язку із зовнішньою торгівлею України в XVIII ст. / М. Тищенко // Історико-географічний збірник. – 1930. – Т. 4. – С. 37–107. – Бібліогр. у підрядк. прим.

872. Тітов Х. Стара вища освіта в Київській Україні кін. XVI – поч. XIX в. / Х. Тітов. – Київ : друк. УАН, 1924. – 433 с.

873. Ткач Л. О. Німецькі запозичення в українській літературній мові Буковини кінця XIX – початку XX ст. : (дієслівні семантичні кальки) / Л. Ткач // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. – 2000. – Вип. 84 : Германська філологія. – С. 84–95.

874. Ткач Л. Соціолінгвістичні аспекти дослідження міжмовних взаємин та шляхи лексичних запозичень в українську мову з румунської та угорської мов / Л. Ткач //

Науковий вісник Чернівецького університету. Слов’янська філологія. – 2008. – Вип. 428/429. – С. 24–32.

875. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Ч. 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Л. Ткач. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – 704 с. – Бібліогр. : с. 525–553.

876. Ткач Ф. Є. До характеристики словникового складу мови українських ділових документів середини XVII ст. : (лексика, зв’язана з назвами навколишньої природи, людини, її органів та частин тіла) / Ф. Є. Ткач // Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Серія філологічних наук. – 1959. – Т. 149, вип. 9. – С. 227–237. – Бібліогр. у підрядк. прим.

877. Ткач Ф. Є. До характеристики словникового складу мови українських ділових документів XVII ст. (універсалів та листів-наказів гетьманської канцелярії Богдана Хмельницького) / Ф. Є. Ткач // Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Серія філологічних наук. – 1962. – Т. 152, вип. 15. – С. 112–128. – Бібліогр. у підрядк. прим.

878. Ткач Ф. Е. К вопросу о полонизмах в языке украинских деловых документов середины XVII ст. / Ф. Е. Ткач // Труды Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. Серия филологических наук. – 1958. – Вып. 7. – С. 201–213. – Бібліогр. у підрядк. прим.

879. Ткач Ф. Є. Мова ділових документів канцелярії Богдана Хмельницького : (лексика і фразеологія) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ткач Ф. Є. – Львів, 1954. – 490 с.

880. Ткач Ф. Є. Народна основа лексики ділових документів канцелярії Богдана Хмельницького / Ф. Є. Ткач // Українська мова в школі. – 1957. – № 1. – С. 7–13. – Бібліогр. у підрядк. прим.

881. Ткач Ф. Є. Склад лексики ділових документів канцелярії Богдана Хмельницького за походженням / Ф. Є. Ткач // Звітно-наукова конференція Львівського педагогічного інституту, присвячена підсумкам виконання плану науково-дослідної роботи за 1954 рік. Секція лінгвістична : тези доп. – Львів, 1955. – С. 5–8.

882. Ткач Ф. Є. Суспільно-економічна лексика мови українських документів І половини XVII ст. / Ф. Є. Ткач // Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Серія філологічних наук. – 1958. – Вип. 8. – С. 189–201. – Бібліогр. у підрядк. прим.

883. Ткач Ф. Є. Уваги до документів Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) / Ф. Є. Ткач // Наукові записки Львівського педагогічного інституту. Серія філологічна. – 1955. – Т. 4, вип. 1. – С. 3–49. – Бібліогр. у підрядк. прим.

884. Ткач Ф. Е. Язык деловых документов канцелярии Б. Хмельницкого: лексика и фразеология : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.01 / Ткач Ф. Є. ; Львов. гос. ун-т им. И. Франка. – Львов, 1954. – 16 с.

885. Ткаченко О. Б. Запозичені слова / О. Б. Ткаченко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – Київ, 2007. – С. 202–203.

886. Ткаченко О. Б. Запозичення / О. Б. Ткаченко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – Київ, 2007. – С. 203. – Бібліогр.: с. 203.

887. Ткаченко О. Б. Іншомовні слова / О. Б. Ткаченко // Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови) [та ін.]. – 3-є вид. зі змінами і доп. – Київ, 2007. – С. 238–239. – Бібліогр.: с. 239.

888. Токар В. П. Історія суфікса -к(а) в українській мові / В. П. Токар. – Дніпропетровськ : ДНУ, 1959. – 50 с.

889. Токар В. П. Профессионально-техническая лексика Климентия Зиновиева / В. П. Токар // Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков : тез. докл. и сообщ. всесоюз. науч. конф. / АН СССР, Ин-т рус. яз. [и др.]. – Днепропетровск, 1975. – С. 149–150.

890. Толстой Н. И. Взаимоотношение локальных типов древнеславянского литературного языка позднего периода (вторая половина XVI–XVII вв.) / Н. И. Толстой // История и структура славянских литературных языков / Н. И. Толстой ; отв. ред. В. И. Ярцева ; АН СССР, Отд-ние лит. и яз. – Москва, 1988. – С. 52–87.

891. Тріль О. М. Астрономічна лексика в історичних словниках української мови / О. М. Тріль // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 252–253. – Бібліогр.: с. 253 (6 назв).

892. Тріль О. М. Велика Ведмедиця у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. / О. М. Тріль // Studia linguistica. – 2013. – Т. 7. – С. 46–50. – Бібліогр.: с. 50.

893. Тріль О. М. Назви нічного світила в пам'ятках української мови / О. М. Тріль // Волинь-Житомирщина. – 2009. – Вип. 18. – С. 104–112. – Бібліогр.: с. 110–112 та у підрядк. прим.

894. Тріль О. М. Назви на позначення поняття „група зірок" у писемних пам'ятках з Полісся в контексті староукраїнської мови / О. М. Тріль // Волинь-Житомирщина. – 2010. – Вип. 22. – С. 180–185. – Бібліогр. у підрядк. прим., список використ. джерел.: с. 185.

895. Трубачев О. Н. Из истории названий каш в славянских языках / О. Н. Трубачев / Slavia. – 1960. – Roč. 29. – С. 1–30. – Бібліогр. у підрядк. прим.

896. Трубачев О. Н. Этимологические исследования / О. Н. Трубачев // Труды по этимологии: слово, история, культура : в 3 т. / О. Н. Трубачев. – Москва, 2004. – Т. 1. – С. 36–53. – (Opera etymologica. Звук и смысл). – Библиогр. в подстроч. примеч. ; этимол. мелочи: с. 794–798.

897. Трубачев О. Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках / О. Н. Трубачев // Труды по этимологии: слово, история, культура : в 3 т. / О. Н. Трубачев. – Москва, 2008. – Т. 3. – С. 291–390. – (Opera etymologica. Звук и смысл). – Библиогр. в подстроч. примеч. ; прилож.: с. 771–786 ; указ.: с. 787–799.

898. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні : історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Л. В. Туровська / НАН України, Ін-т укр. мови ; відп. ред. Л. О. Симоненко. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 158 с. – Бібліогр.: с. 143–158.

899. Турчин Є. Назви їжі на Східному Поліссі / Є. Турчин ; відп. ред. Л. А. Москаленко. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2012. – 347. – Бібліогр.: с. 274–295; список карт: с. 296–298.

900. Тушин Ю. Русское мореплавание на Каспийском, Азовском и Черном морях / Ю. Тушин ; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова ; отв. ред. В. В. Мавродин. – Москва : Наука, 1978. – 183 с. – Библиогр. в подстроч. примеч. ; использов. источники и лит.: с. 171–182.

901. Тюркизмы в восточно-славянских языках : сб. ст. / Ин-т языкознания АН СССР, Науч. совет по лексикологии и лексикографии ; отв. ред. Н. А. Баскаков. – Москва : Наука, 1974. – 304 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

902. Українсько-угорські міжмовні контакти: минуле і сучасність : матеріали Міжнар. наук. конф. (Берегово, 2012 р.) / НАН України, Ін-т укр. мови, М-во освіти і науки України, Закарпат. угор. ін-т ім. Ференца Ракоці II ; ред.: Єлизавета Барань, Степан Черничко. – Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2014. – 355, [4] с. – Бібліогр.: в кінці ст.

903. Урбанчик С. Контакти польської мови з іншими слов’янськими мовами / С. Урбанчик // Взаємовплив слов’янських мов і літератур : до VII міжнародного з’їзду славістів : зб. пр. / Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: В. І. Масальський [та ін.]. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – С. 69–78. – Бібліогр. у підрядк. прим.

904. Урбанчик С. Польский язык в XVI в. / С. Урбанчик // Советское славяноведение. – 1977. – № 2. – С. 67–77. – Библиогр. в подстроч. примеч.

905. Успенский Б. А. Краткий очерк истории русского литературного языка XI–XIX вв. / Б. А. Успенский. – Москва : Гнозис, 1994. – 239 с. – Библиогр.: с. 204–229 и в подстроч. примеч. ; имен. указ.: с. 230–235.

906. Устюгов Н. В. Очерк древнерусской метрологии / Н. В. Устюгов // Исторические записки. – 1946. – № 19. – С. 294–343. – Библиогр. в подстроч. примеч.

907. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева ; отв. ред. Степанов Ю. С. – Москва : Наука, 1986. – 239 с. – Библиогр.: с. 228–238.

908. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы : (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева ; АН СССР, Ин-т языкознания. – Москва : Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с. – Бібліогр.: с. 270–285.

909. Уфимцева А. А. Семантика слова / А. А. Уфимцева // Аспекты семантических исследований / АН СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. Н. Арутюнова и А. А. Уфимцева. – Москва, 1980. – С. 67–76.

910. Файчук Т. Г. Біологічна та медична лексика у лікарських порадниках XVI–XVIII ст. : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Файчук Тетяна Григорівна ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 2004. – 20 с.

911. Фаріон І. Креативно-суспільна роль української (руської) мови у другій половині XVI – першій половині XVII ст. : (державно-адміністративна та освітньо-видавнича сфери) / І. Фаріон // Українська історична та діалектна лексика. – 2007. – Вип. 5. – С. 331–364. – Бібліогр.: с. 361–364.

912. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV – XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива / І. Фаріон ; Нац. ун-т „Львівська політехніка”. – Львів : Вид-во Держ. ун-ту „Львівська політехніка”, 2015. – 656 с. – Бібліогр.: с. 589–627 та у підрядк. прим.

913. Фаріон І. Термін „слов’янська мова” як вияв мовної свідомості (кінець XVI – перша чверть XVII ст.) / І. Фаріон // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі / НАН України, Ін-т укр. мови ; упоряд. Г. В. Воронич. – Київ, 2011. – С. 183–188. – Бібліогр.: с. 188.

914. Фартушний А. Українська культура : [навч. вид.]. У 5 ч. – Ч. 2 : Культура українських земель у складі Великого князівства Литовсько-Руського та Речі Посполитої / А. Фартушний. – Львів : Львів. політехніка, 2000. – 112 с.

915. Федоровская И. О. Тюркские лексические элементы в говорах Правобережного Полесья / И. О. Федоровская // Лексика української мови в її зв’язках з сусідніми слов’янськими і неслов’янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 145–146.

916. Федорук И. Польские языковые элементы в белорусском языке Белостотчины : (на материале изданий Белорусского общественно-культурного общества в Белостоке) : автореф. … канд. филол. наук : 10.02.02 ; 10.02.03 / Федорук И. ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1986. – 19 с.

917. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски изследвания в чест на акад. Ст. Младенов. – София, 1957. – С. 523–538. – Показалец на думите: с. 621.

918. Филин Ф. П. Истоки и судьбы русского литературного языка. История языков народов Европы / Ф. П. Филин ; АН СССР, Ин-т рус. яз. – Москва 1981. – 326 с. – Библиогр. в подстроч. примеч. ; указ. имен: с. 322–326.

919. Фостик П. До питання про словник української актової мови / П. Фостик // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1959. – Т. 1. – С. 69–83.

920. Франко І. Характеристика руської літератури XIV–XVIII віків / І. Франко // Європейське відродження та українська література XIV–XVIII ст. / АН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ, 1993. – С. 342–372. – Бібліогр.: с. 365–372 (64 назви).

921. Фрік Д. А. Мелетій Смотрицький і руське мовне питання / Д. А. Фрік // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1992. – Т. 224 : Праці філологічної секції. – С. 210–229. . – (Пол. версія: Kazanie Melecjusza Smotryckiego z Lat 1620/21: wersje ruska i polska // Studia z filologii polskiej i slowianskiej. – 1985. – T. 23. – S. 153–161).

922. Хабургаев Г. А. Заимствование как проблема лексикографии и исторической лексикологии русского языка / Г. А. Хабургаев // Вестник Московского университета. Серия 9, Филология. – 1989. – № 4. – С. 3–9.

923. Халебський П. Україна – земля козаків. Подорожній щоденник. / П. Халебський; упоряд. М. Рябий; післямов. В. Яворівського. – К. : Ярославів Вал, 2009. – 293 с.

924. Халимоненко Г. И. Тюркизмы в ранних украинских летописях / Г. И. Халимоненко // Историко-типологическое и синхронно-типологическое

исследование / АН СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. Э. А. Макаев. – Москва, 1972. – С. 146–151. – Библиогр. в подстроч. примеч.

925. Халимоненко Г. І. Тюркізми у професійно-виробничій лексиці української мови : (лексика тваринництва) : дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01 / Халимоненко Григорій Іванович. – Київ, 1996. – 417 с.

926. Халимоненко Г. І. Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Халимоненко Григорій Іванович. – Київ, 1993. – 142 с.

927. Ханенко А. Исторический очерк межевых учреждений в Малороссии / А. Ханенко. – Чернигов : Губерн. тип., 1870. – 127 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

928. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века: отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви / К. Харлампович. – Казань : типо-лит. Имп. ун-та, 1898. – 524 с. – Библилогр.: в подстроч. примеч.

929. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія / З. І. Хижняк. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Київ : Вища шк., 1981. – 235 с. – Бібліогр.: с. 220–234.

930. Хижняк З. І. Могила Петро Симеонович / З. І. Хижняк // Києво-Могилянська академія в іменах, 17–18 ст. : енциклопедія / відп. ред. В. С. Брюховецький. – Київ, 2001. – С. 370–374.

931. Хібеба Н. Іншомовні нашарування у весільній лексиці бойківських говірок / Н. Хібеба // Діалектологічні студії. – 2010. – Вип. 9 : Запозичення та інтерференція. – С. 141–158. – Бібліогр.: с. 154–158.

932. Хобзей Н. Дещо про запозичення в мовленні львівян у контексті говірок південно-західного наріччя / Н. Хобзей // Діалектологічні студії. – 2010. – Вип. 9 : Запозичення та інтерференція. – С. 113–120. – Бібліогр.: с. 118–120.

933. Худаш М. Л. Виробничо-професійна та адміністративно-юридична лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. : (з матеріалів рукоп. пам’яток Львів. Ставропігійського братства) / М. Л. Худаш // Дослідження і

матеріали з української мови / АН УРСР, Ін-т сусп. наук ; відп. ред. І. П. Крип'якевич. – Київ, 1960. – Т. 2. – С. 86–123. – Бібліогр.: с. 123.

934. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI–початку XVII ст. : (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства) / М. Л. Худаш ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – 165 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

935. Худаш М. Л. Метрологічна термінологія в українській мові кінця XVI–початку XVII ст. : (на матеріалах ділових документів Львівського Ставропігійського братства) / М. Л. Худаш // Доповіді та повідомлення Львівського педагогічного інституту. Серія філологічна. – 1957. – Вип. 2. – С. 33–36. – Бібліогр. у підрядк. прим.

936. Худаш М. Л. Спостереження над лексичними полонізмами в українській актовій мові кінця XVI – поч. XVII ст. / М. Л. Худаш // Дослідження і матеріали з української мови / АН УРСР, Ін-т сусп. наук ; відп. ред. І. П. Крип'якевич. – Київ, 1960. – Т. 3. – С. 121–139. – Бібліогр. у підрядк. прим.

937. Худаш М. Л. Суспільно-економічна лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVIII ст. / М. Л. Худаш // Філологічний збірник / АН УРСР, Укр. ком. славістів ; ред. І. К. Білодід. – Київ, 1958. – С. 130–144.

938. Царалунга І. Б. До питання мовної основи українсько-білоруських писемних пам'яток XIV–XVII ст. / І. Б. Царалунга // Проблеми слов'янознавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 202–206. – Бібліогр. у підрядк. прим.

939. Царалунга І. Західнослов'янські мовні впливи у лексиконі Вижвівської актової книги XVII ст. / І. Царалунга // Opera Slavica. – 2012. – Vol. 22, № 4. – S. 26–35. – Бібліогр. у підрядк. прим.

940. Царалунга І. Помешкання українців кінця XVI – початку XVII століття : (на матеріалі Житомирських актових книг) / І. Царалунга // Волинь-Житомирщина. – 2010. – № 22, т. 1. – С. 186–199. – Бібліогр. у підрядк. прим. – Електрон. аналог друк. вид.: режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/vg/.../21_22.pdf. – Назва з екрана.

941. Цимбалюк Ю. В. Іменники латинського походження з суфіксами -арій, -ар- (-яр-) в сучасній українській мові / Ю. В. Цимбалюк // Питання словотвору і граматичної структури української мови : зб. наук. ст. / Дніпропетр. держ. ун-т ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією. – Дніпропетровськ, 1976. – С. 119–124. – Бібліогр. у підрядк. прим.

942. Челеби Э. Книга путешествий : (извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века) : перевод и комментарии / Э. Челеби ; Ин-т востоковедения АН СССР. – Москва : ИВЛ, 1961. – Вып. 1 : Земли Молдавии и Украины. – 330 с. – Библиогр.: с. 323–330 и в подстроч. примеч. ; 1979. – Вып. 2 : Земли Северного Кавказа, Поволжья и Подонья. – 284 с. – Библиогр.: с. 282–283 ; 1983. – Вып. 3 : Земли Закавказья и сопредельных областей Малой Азии и Ирана. – 376 с. – Библиогр.: с. 371–372.

943. Чемерисов М. Т. Префіксально-суфіксальний спосіб творення іменників та прикметників за пам'ятками XVI – I пол. XVII ст. / М. Т. Чемерисов // Питання словотвору східнослов'янських мов : матеріали Міжвуз. респ. конф. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Миколаїв. держ. пед. ін-т ім. В. Г. Бєлінського. – Київ, 1969. – С. 99–100.

944. Чемес В. Ф. До проблеми етно-мовного самовизначення молоді у районах Одеської області з мішаним населенням / В. Ф. Чемес // Матеріали IV Міжнародного лінгвістичного семінару „Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми" (Донецьк, 10–13 червня 2005 р.) / Донец. нац. ун-т ; відп. ред. В. Д. Каліущенко. – Донецьк, 2005. – С. 156–160. – Бібліогр.: с. 160.

945. Чемес В. Ф. К вопросу о функционировании украинского языка в восточнороманских этноязыковых субареалах / В. Ф. Чемес // Славянские культуры в инонациональной среде : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (май 1995 года, г. Кишинев) / Фонд славян. письменности и культуры в Респ. Молдова, М-во культуры РФ ; отв. ред. Васильев И. Г. – Кишинев : Парагон, 1995. – С. 126–128.

946. Чемес В. Ф. Етно-мовна ідентичність особи у поліетнічних регіонах України / В. Ф. Чемес // Ukrainica Brunensia. II. Ukrajinistika: minulost, přítomnost, budoucnost : sborník příspěvků z mezinárodní conference konané v Brně ve dnech 19–20. listopadu

2008 a věnované 15. výroči zahájení výuky ukrajinštiny jako studijního oboru na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. – Brno, 2009. – S. 325–337. – Бібліогр.: с. 336–337 та у підрядк. прим.

947. Чемес В. Ф. Мовно-етнічна самоідентифікація особи у південноодеському поліетнічному регіоні / В. Ф. Чемес // Мовні і концептуальні картини світу. – 2005. – Вип. 16, кн. 2. – С. 314–320. – Бібліогр.: с. 319–320.

948. Чепига И. П. Иноязычные заимствования в лексике староукраинского языка XVI–XVII веков : (на материале печатной терминологии) / И. П. Чепига // Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии восточнославянских языков : тезисы докл. 2-й Всесоюз. конф. / отв. ред. В. Н. Туркин. – Днепропетровск, 1988. – Ч. 1. – С. 119–120.

949. Чепіга І. П. Актові тексти як об’єкт лінгвістичного дослідження та видання / І. П. Чепіга // Писемні пам’ятки східнослов’янськими мовами XI–XVIII ст. : тези доп. наук.-практ. конф. (4–6 трав. 1993 р.) / Слов’ян. пед. ін-т [та ін.] ; ред. С. З. Заремба. – Київ ; Слов’янськ, 1993. – С. 45–51.

950. Чепіга І. П. Будівельна лексика староукраїнської мови (загальні питання, будівельні матеріали, обробка деревини / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1982. – № 2. – С. 51–61. – Бібліогр. у підрядк. прим., сп. умов. скор.: с. 59–61.

951. Чепіга І. П. Взаємодія української та церковнослов’янської мов у XVI ст. : (на матеріалі євангел. пер.) / І. П. Чепіга // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1995. – Т. 229 : Праці філологічної секції. – С. 277–288. – Бібліогр. у підрядк. прим. ; умов. скор.: с. 287–288.

952. Чепіга І. П. Києворуські літописні традиції та українське літописання другої половини XVI–XVIII ст. / І. П. Чепіга // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2000. – Вип. 3. – С. 61–71. – Бібліогр.: с. 71.

953. Чепіга І. П. „Ключ розуміння” Іоаникія Галятовського – видатна пам’ятка української мови XVII ст. / І. П. Чепіга // Ключ розуміння / Галятовський Іоаникій. ; підгот. до вид. І. П. Чепіга ; відп. ред. В. В. Німчук. – Київ, 1985. – С. 70–75.

954. Чепіга І. П. Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI – першої половини XVII ст. / І. П. Чепіга // Жанри і стилі в історії української

літературної мови / Німчук В. В. [та ін.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ, 1989. – С. 79–93. – Бібліогр.: в кінці розділів та підрядк. прим.

955. Чепіга І. П. Лексика Полтавських актів XVII – першої половини XVIII ст. / І. П. Чепіга // Слово і доля. – Вип. 14 : Збірник на пошану Уляни Єдлінської. – 2005. – С. 59–64.

956. Чепіга І. П Народнорозмовні елементи у мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII ст. / І. Чепіга // Мовознавство. – 1992. – № 6. – С. 3–11. – Бібліогр. у підрядк. прим.

957. Чепіга І. П. Національна святиня / І. Чепіга // Київська старовина. – 1992. – № 4. – С. 6–11. – Бібліогр.: с. 11.

958. Чепіга І. П. Особливості ділових пам’яток XVII–XVIII ст. Лівобережжя / І. П. Чепіга // Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні. – 2005. – Вип. 14. – С. 313–316. – Бібліогр.: с. 316.

959. Чепіга І. П. Перекладні конфесійні пам’ятки XVI ст. – джерело вивчення історії української лексики / І. П. Чепіга // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1992. – Вип. 2. – С. 3–7.

960. Чепіга І. П Пересопницьке Євангеліє і морфологічний стандарт української мови : (на матеріалі іменника) / І. Чепіга // Український діалектологічний збірник : пам’яті Т. Назарової. – 1997. – Кн. 3. – С. 231–236. – Бібліогр.: с. 235–236 (15 назв).

961. Чепіга І. П. Пересопницьке євангеліє – унікальна пам’ятка української мови / І. П. Чепіга // Пересопницьке євангеліє, 1556–1561 : дослідж., транслітерований текст, словопокажч. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інфор. фонд. – Київ, 2001. – С. 13–54.

962. Чепіга І. П. Пересопницьке євангеліє / І. П. Чепіга // Українська література в портретах і довідках. Давня література XIX ст. : довідник / голов. ред. С. В. Головко. – Київ, 2000. – С. 239–240.

963. Чепіга І. П. Становлення друкарської термінології в українській мові (друга пол. XVI – перша пол. XVII ст.) / І. П. Чепіга // Нові дослідження пам’яток козацької доби в Україні. – 2002. – Вип. 12. – С. 275–278. – Бібліогр.: с. 277–278 (5 назв).

964. Чепіга І. П. Староукраїнська реміснича лексика (пов’язана з виробництвом продуктів харчування) / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С.40–46. – Бібліогр. у підрядк. прим.

965. Чепіга І. П. Твори Іоаникія Галятовського як джерело „Історичного словника української мови” Євгена Тимченка / І. П. Чепіга // Українська історична та діалектна лексика. – 1996. – Вип. 3. – С. 28–35. – Бібліогр.: с. 223–228.

966. Черевко І. В. Вираження психоемоційного стану людини засобами фразеології : (на матеріалі пам’яток української мови XVI–XVII ст.) / І. В. Черевко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2006. – № 2. – С. 281–287.

967. Черевко І. В. Фразеологические единицы, обозначающие физическое состояние, в украинских памятниках XVI–XVII ст. / І. В. Черевко // II Международная научная конференция „Язык и культура” (Москва 17–21 сентября 2003 г.) / РАН, Ин-т иностр. яз. – Москва, 2003. – С. 600–601.

968. Черевко І. В. Фразеологія пам’яток української мови XVI–XVII століть: семантика, структура, стиль / І. В. Черевко ; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, 2013. – 236 с. – Бібліогр.: с. 197–215.

969. Черепнин Л. В. Русская метрология / Л. В. Черепнин / Глав. арх. управ. НКВД СССР ; под ред. А. Андреева. – Москва : Трансжелдориздат, 1944. – 94 с. – Библиогр.: с. 91–94.

970. Чернецкая А. В. Из истории существительных с суффиксом -ит-/-іт- в украинском языке / А. В. Чернецкая // Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков : тез. докл. и сообщ. Всесоюз. науч. конф. / гл. ред. Ф. Филин. – Днепропетровск, 1975. – С. 174–176.

971. Черниш Л. Вплив грецьких та латинських запозичень на формування лексики європейських мов / Л. Черниш // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) / Кіровоград. держ. пед.ун-т ім. В. Винниченка. – 2009. – Вип. 81. – С. 217–220 ; 2010. – Вип. 89. – С. 291–295. – Бібліогр.: у кінці ст.

972. Чернов Є. І. З історії лексики української мови. Назви деяких грошових одиниць / Є. І. Чернов // Лексикографічний бюлетень. – 1960. – Вип. 7. – С. 29–43. – Бібліогр. у підрядк. прим.

973. Чернов Є. І. З історії слів копійка, єфімка, лядськая та орлянка в українській мові / Є. І. Чернов // Доповіді та повідомлення на конференції Запорізького педагогічного інституту, присвяченій підсумкам науково-дослідної роботи за 1956 рік. Секція мовознавства : тези / Запоріз. пед. ін-т. – Запоріжжя, 1957. – С. 42–44. – Бібліогр. у підрядк. прим.

974. Чернов Є. І. З історії слова гріш та його похідних в українській мові / Є. І. Чернов // Українська мова в школі. – 1958. – № 6. – С. 69. – Бібліогр. у підрядк. прим.

975. Чернов Є. І. З історії української нумізматики : (грошова термінологія XVII–XVIII ст.) / Є. І. Чернов // Український історичний журнал. – 1959. – № 1. – С. 100–105. – Бібліогр. у підрядк. прим.

976. Чернов Є. І. Із спостережень над словотворенням грошових найменувань в українській мові / Є. І. Чернов // Доповіді та повідомлення на конференції Запорізького педагогічного інституту, присвяченій підсумкам науково-дослідної роботи за 1959 рік. Секція мовознавство / Запоріз. пед. ін-т. – Запоріжжя, 1960. – С. 70–72.

977. Чернов Е. И. История названий денег и денежных единиц в украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Чернов Е. И. ; АН УССР. – Киев, 1960. – 16 с.

978. Чернов Є. І. Назви грошей та грошових одиниць в давньоруській мові та їх еволюція в українській / Є. І. Чернов // Наукові записки Запорізького педагогічного інституту. – 1957. – Т. 4. – С. 144–160. – Бібліогр. у підрядк. прим.

979. Чернышева Т. М. Греческий глоссарий Ф. А. Хартахая / Т. М. Чернышева // Вісник Київського університету. Серія філології та журналістики. – 1959. – Вип. 2 : Мовознавство. – С. 113–124. – Бібліогр. у підрядк. прим. – Передрук: Вибрані праці / Чернышева Т. М. Київ, 2013. С. 10–38.

980. Чернышева Т. М. Новогреческий говор сел Приморского (Урзуфа) и Ялты Первомайского района Сталинской области : (исторический очерк и морфология глагола) / Т. М. Чернышева ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев : КДУ, 1958. – 80 с. – Бібліогр. у підрядк. прим. – Передрук: Вибрані праці / Чернышева Т. М. Київ, 2013. С. 49–147.

981. Чернышева Т. М. Румейский вариант критской драмы „Жертва Авраама" / Т. М. Чернышева // Тезисы докладов [Седьмой Всесоюзной конференции византинистов в Тбилиси (13–18 декабря 1965)] / ред. С. Г. Каухчишвили. – Тбилиси, 1965. – С. 118–120. – Бібліогр. у підрядк. прим. – Передрук: Вибрані праці / Чернышева Т. М. Київ, 2013. С. 268–270.

982. Чечитко Ю. Т. История морского флота : материали к спецкурсу в помощь курсантам и преподавателям / Чечитко Ю. Т., Потеряйко Я. И. – Одесса : ОГМА, 1992. – Вып. 1. – С. 40–44.

983. Чікало М. І. Запозичення в групі лексики на означення кольорів у пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. / М. І. Чікало // Лексика української мови в її зв'язках з сучасними слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 28–29.

984. Чікало М. І. Назви кольорів у пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. / М. І. Чікало. – Львів : [б. в.], 1994. – 210 с.

985. Чолакова А. Д. Функционирование тюркизмов в украинском языке / А. Д. Чолакова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – 2009. – Вип. 56. – С. 35–39.

986. Чухліб Т. В. Воєнне мистецтво / Т. В. Чухліб // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2003. – Т. 3. – С. 293–317. – Бібліогр. у підрядк. прим.

987. Чухліб Т. Культура дипломатичних відносин / Т. Чухліб // Історія української культури : у 5 т. / голов. редкол.: Патон Б. Є. (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2003. – Т. 3. – С. 265–292. – Бібліогр. у підрядк. прим.

988. Чучка П. История становления украинской географической номенклатуры : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.02 / Чучка П. ; Ин-т языкознания им. А. А. Потебни АН УССР. – Киев, 1981. – 24 с.

989. Чучка П. П. Співвідношення власних та іншомовних елементів у становленні української географічної номенклатури / П. П. Чучка // Лексика української мови в її зв’язках з сусідніми слов’янськими і неслов’янськими мовами : тези доп. / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 30–31.

990. Чучка П. П. Формування термінолексики географічної науки в староукраїнській мові 16–18 ст. / П. П. Чучка // Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов’янських народів : зб. наук. пр. / відп. ред. В. М. Русанівський. – Київ, 1988. – С. 75–85. – Бібліогр.: с. 83–84 (28 назв) ; умов. скороч.: с. 85.

991. Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы : вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў / Шакун Л. М. – Мінск : Універсітэцкае, 1963. – 318, [1] с.

992. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка. Учебное пособие / Н. М. Шанский. – 4-е изд., доп. – Москва : Либроком, 2009. – 312 с. – Библиогр. в подстроч. примеч. – (Лингвистическое наследие XX века.).

993. Шарлемань М. В. Слов’янська природознавча номенклатура першої половини XVII ст. : (на матеріалі „Лексикона” Памви Беринди) / М. В. Шарлемань // Наукові записки. Мовознавство / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – 1959. – Т. 15. – С. 96–98.

994. Шаровольський І. Німецькі позичені слова в українській мові / І. Шаровольський // Записки Київського інституту народної освіти. – 1926. – Ч. 1. – С. 62–79 ; 1927. – Ч. 2. – С. 27–44.

995. Шаровольський І. В. Румунські запозичені слова в українській мові / І. В. Шаровольський // Збірник заходознавства. – 1929. – № 1. – С. 52–65.

996. Шаумян С. К. О сущности структурной лингвистики / С. К. Шаумян // Вопросы языкознания. – 1958. – № 5. – С. 38–54. – Бібліогр.: с. 54.

997. Шаумян С. Основания порождающей грамматики русского языка. : Введение в генотипические структуры / С. К. Шаумян, П. А. Соболева ; Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. – Москва : Наука, 1968. – 372, [1] с. : табл., граф. – Указ. в конце кн. – Библиогр. в подстроч. примеч.

998. Шахматов А. А. К вопросу о польском влиянии на древнерусские говоры / А. А. Шахматов // Русский филологический вестник. – 1913. – № 1, т. 69. – С. 1–12. – Библиогр. в подстроч. примеч. – Отт. из „Рус. филол. вестн.”.

999. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с. + Дод. ([4] арк. карт.). – Переклад за вид.: Shevelov G. Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg. Carl Winter, 1979. – 808 p.

1000. Шевельов Ю. В. Невіддільна спадщина : (кілька слів про українські церковнослов’янізми) / Ю. В. Шевельов // Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / Юрій Шерех. – Київ, 2012. – С. 467–471. – Бібліогр.: с. 632–662.

1001. Шевельов Ю. В. Польська мова в Україні в XVI–XVII ст. : (пам’яті Антуана Мартеля) / Ю. В. Шевельов // Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / Юрій Шерех. – Київ, 2012. – С. 456–467. – Бібліогр.: с. 632–662.

1002. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : стан і статус / Ю. Шевельов ; авт. вступ. сл. Л. Масенко. – Чернівці : Рута, 1998. – 207 с. – Библиогр.: с. 176–183.

1003. Шевельов Ю. Чому общерусский язик, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов’янської глотогонії / Ю. Шевельов // Історія української мови : хрестоматія / упоряд.: С. Єрмоленко, А. Мойсеєнко. – Київ, 1996. – С. 191–205.

1004. Шевченко Т. Викладачі Луцького єзуїтського колегіуму (1608–1648) / Т. Шевченко // Київська старовина. – 2000. – № 6. – С. 42–57. – Бібліогр.: с. 57.

1005. Шевченко С. Особливості творення дієприкметників в українській актовій мові XVII–XVIII століть : (на матеріалі пам’яток ареалу полтавських говірок) /

С. Шевченко // Діалектологічні студії. – 2005. – Вип. 5 : Фонетика, морфологія, словотвір. – С. 209–220. – Бібліогр.: с. 220.
1006. Шевченко Ф. П. Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648–1654 рр. / Ф. П. Шевченко // Історичні джерела та їх використання. 1964. – Вип. 1. – С. 112–138. – Бібліогр. у підрядк. прим.
1007. Шевчук В. Муза Роксоланська: українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. / В. Шевчук. – Київ : Либідь, 2004. – Кн. 1 : Ренесанс. Раннє бароко. – 400 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.
1008. Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові / Д. Шелудько // Збірник Комісії для дослідження історії української мови. – 1931. – Т. 1. – С. 1–60.
1009. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех ; Наук. т-во ім. Шевченка. – Munich : Молоде життя, 1951. – 402, [2] с. – (Бібліотека українознавства / Наук. т-во ім. Шевченка ; ч. 3).
1010. Шило Г. Ф. Деякі фонетичні явища галицько-волинського діалекту за пам’ятками XVI–XVII ст. / Г. Ф. Шило // Наукові записки Дрогобицького педагогічного університету. – 1962. – Т. 9 : Питання мовознавства. – С. 41–56. – Бібліогр. у підрядк. прим.
1011. Шугаєвський В. До питання про грошовий обіг на Україні в XVII ст.: чи була на Україні власна монета? / В. Шугаєвський // Науковий збірник історичної секції ВУАН. – 1925. – Т. 21. – С. 112–119. – Бібліогр. у підрядк. прим.
1012. Шугаевский В. А. Монета и денежный счет в Левобережной Украине в XVII в. / В. Шугаєвський. – Чернигов : Сівер. думка, 1918. – 47 с., 3 л. ил.
1013. Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт ; ред. Р. А. Будагов. – Москва : Иностр. лит., 1950. – 292 с. – Примеч.: с. 277–291.
1014. Щедровицкий Г. П. Методологические замечания к проблеме происхождения языка / Г. П. Щедровицкий // Филологические науки. – 1963. – № 2. – С. 3–18. – Библиогр. в подстроч. примеч.
1015. Юналаєва Р. А. Про тюркізми – назви одягу у східнослов’янських мовах / Р. А. Юналаєва // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 50–57. – Бібліогр. у підрядк. прим.

1016. Яворницкий Д. Источники для истории запорожских козаков : [в 2 т.] / Д. Эварницкий. – Владимир : типо-лит. Губ. правл., 1903. – Т. 1. – 1062 с. ; Т. 2. – 1908. – 1148 с.

1017. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Д. Яворницький. – Львів. : Світ, 1990–1992. – Т. 1. – 319 с. ; Т. 2. – 457 с. ; Т. 3. – 456 с. – (Пам’ятки історичної думки України).

1018. Языковая номинация : общие вопросы / под ред. Б А. Серебренникова. – Москва : Наука, 1977. – 359 с. – Библиогр. в подстроч. примеч.

1019. Якимович-Чапран Д. Б. Лексика на позначення наукових понять з мовознавства у пам’ятках української мови XVI–XVII ст. : дис. … канд. філол наук : 10.02.01 / Якимович-Чапран Дарія Богданівна. – Львів, 2008. – 443 с.

1020. Яковенко Н. Латинське шкільництво і „шкільний гуманізм” в Україні кінця XVI – середини XVII ст. / Н. Яковенко // Київська старовина. – 1997. – № 2. – С. 11–27. – Бібліогр.: с. 27.

1021. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця 18 ст. / Н. М. Яковенко. – Київ : Генеза, 1997. – 112 с. – Бібліогр. у підрядк. прим.

1022. Яковенко Н. Н. О языковом составе гродских и земских книг Правобережной Украины на протяжении XVII века / Н. Н. Яковенко // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории : источники по соц.-экон. истории России и Украины XVII–XIX веков / Днепропетров. гос. ун-т им. 300-летия воссоединения Украины с Россией ; [редкол.: Н. П. Ковальский и др.]. – Днепропетровск, 1983. – С. 64–72. – Библиогр.: с. 72.

1023. Яковенко Н. Н. Просвещение и школы в Украине в XVI–XVII ст. / Н. Н. Яковенко // Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII века / Э. Д. Днепров [и др.] / АПН СССР, НИИ общ. педагогики ; отв. ред. Э. Д. Днепров. – Москва, 1989. – С. 267–269. – Бібліогр.: с. 434–454.

1024. Яковенко Н. Н. У пошуках нового неба. Життя і тексти Йоаникія Галятовського. / Наталя Яковенко. – Київ : Лаурус ; Критика, 2017. – 704 с., бібл., іл.

1025. Яковлів А. Впливи старочеського права на право українське литовської доби XIV–XVI в. / А. Яковлів. – Прага : Держ. друк. в Празі, 1929. – 83 с.

1026. Якубинский Л. П. Несколько замечаний о словарном заимствовании / Л. П. Якубинский // Язык и литература. – 1926. – Т. 1, вып. 1/2. – С. 1–19.

1027. Яніцька Н. Мікротопоніми центральних та східних районів Львівщини, мотивовані запозиченими лексемами / Н. Яніцька // Діалектологічні студії. – 2010. – Вип. 9 : Запозичення та інтерференція. – С. 317–327. – Бібліогр.: с. 326–327.

1028. Яременко П. К. Мелетій Смотрицький : життя і творчість / П. К. Яременко ; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1986. – 158, [2] с.

1029. Яремко Я. П. Формування української військової термінології / Я. П. Яремко : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Яремко Ярослав Петрович. – Дрогобич, 1997. – 164 с.

1030. Яремко Я. П. Формування української військової термінології : автореф. … дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Яремко Ярослав Петрович ; Дрогобиц. держ. пед. ін-т ім. І. Франка. – Дрогобич, 1997. – 16 с.

1031. Ярошенко В. Українська мова в молдавських грамотах XIV–XV ст. / В. Ярошенко // Збірник Комісії для дослідження старої української мови. – 1931. – Т. 1. – С. 247–338.

1032. Яценко Н. О. З історії військової термінології : (назви захисного спорядження воїнів) / Н. О. Яценко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. Симоненко. – Київ, 1998. – С. 108–113. – Бібліогр.: с. 113 (9 назв).

1033. Яценко Н. О. Назви військової форми одягу в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Яценко Ніна Олександрівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ, 2007. – 20 с.

1034. Яценко Н. О. Назви військової форми одягу в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Яценко Ніна Олександрівна. – Київ, 2007. – 219 с.

1035. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові / Н. О. Яценко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2009. – 180 с. – (Студії з українського мовознавства). – Бібліогр.: с. 136–160.

1036. Яценко Н. О. Основні етапи становлення української військової термінології / Н. О. Яценко // Формування назв військового одягу в українській мові / Н. О. Яценко ; НАН України ; Ін-т укр. мови. – Київ, 2009. – С. 20–25.

1037. Яценко С. А. Запозичені елементи в лексико-семантичній групі назв приправ та спецій у пам’ятках староукраїнської мови / С. А. Яценко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. – 2012. – Вип. 61. – С. 199–203.

1038. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII ст. : дис …. канд. філол. наук: 10.02.01 / Яценко Сергій Адамович. – Київ, 2009. – 242 с.

1039. Яценко С. Назви хмільних напоїв в українській мові XIV–XVII ст. / С. Яценко // Українська мова. – 2009. – № 2. – С. 49–55. – Бібліогр.: 40 назв.

1040. Arrington J.-P. Дипломатические отношения между Византией и Киевской Русью / J.-P. Arrington // IX Международный съезд славистов (сентябрь 1983 ; Киев) : рез. докл. и письм. сообщ. / подгот. Е. А. Пунегова, Е. А. Рысева ; отв. ред. Г. В. Степанов. – Москва, 1983. – С. 519.

1041. Axer J. Polski teatr jezuicki jako teatr polityczny / J. Axer // Filolog w teatrze / Axer J. – Warszawa, 1991. – S. 99–109.

1042. Bally Ch. Traité de stylistique française / par. Ch. Bally. – Genève : Georg & Cie. – Paris : Kliecksieck, 1951. – Vol. 2 : Troisième édition nouveau. – 264 p.

1043. Baraniecki M. O miarach prawnych i zwyczajowych w Polsce / M. Baraniecki // Wszechświat. – 1883. – T. 2, № 43. – S. 678–679 ; № 44. – S. 694. – Бібліогр. у підрядк. прим.

1044. Barącz S. Pamiątki miasta Stanislawowa / S. Barącz. – Lwów : druk. Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1858. – 192 s. – Бібліогр. у підрядк. прим.

1045. Basaj M. Uwagi o badaniu wpływów czeskich na języki ruskie / M. Basaj // Slavia orientalis. – 1978. – Roč. 27, № 2. – S. 207–211.

1046. Bazell C. Historical sources of structural units / C. Bazell // Miscelánea Homenaje a André Martinet. Estructuralismo e historia / ed. D. Catalán. – Tenerife, 1957. – Vol. 1. – P. 19–29.

1047. Bielski M. Kronika Polska / M. Bielski ; za pozwoleniem Cenzury rządowéy. – Warszawa : druk. A. Gałęzowskiego, 1830. – Vol. 2. – 410 s.

1048. Bonkáló S. Magyar elemek a rutén irodalomban / Sándor Bonkáló // Emlékkönyv / Balassa Józsefnek Beke Ödön, Benedek Marcell, Turóczi-Trostler József (szerk.). – Budapest, 1934. – S. 42–45.

1049. Brückner A. Dzieje języka polskiego / A. Brückner. – Wrocław ; Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1960. – 202 s.

1050. Brückner A. Początki i rozwój języka polskiego : wybór prac / A. Brückner ; pod red. M. Karasia. – Warszawa : PWN, 1974. – 560 s. – (Seria: Biblioteka filologii polskiej: literaturoznawstwo). – Bibliogr. wybranych prac A. Brücknera.

1051. Caferoglu A. Milletararasi kultur sőzluğundeki bazi türkce usullar / A. Caferoglu // Türk Dili Arastirmalari yilliği. – Ankara, 1969. – P. 25–43.

1052. Casares J. Diccionario ideoloqico de la lengua espanol / J. Casares ; de la Real academia Espanola. – Madrid : Gustavo Gili, 1966. – Vol. 1. – 156 s.

1053. Charewiczowa L. Ograniczženie gospodarcže nacyi szhizmatyckich i zydow w Lwówie XV i XVI wieku / L. Charewiczowa // Kwartalnik Historyczny. – 1925. – Roč. 39. – S. 5–15.

1054. Csopey L. Magyar szók a rutén nyelvben / László Csopey // Nyelvtudományi Közlemények / szerkeszti Btjde Z József. – 1881. – P. 270–294. – Бібліогр. у підрядк. прим.

1055. Csopey L. Rutén-magyar szótár, irta Csopey László... / László Csopey. – Budapesten : Magyar KirÍyi Állam Tulajdona, 1883. – 462 p. – Бібліогр. у підрядк. прим.

1056. Cymbalistyj P. Ukrainian linguistic elements in the Russian language, 1680–1760 / P. Cymbalistyj. – London : published by the School of Slavonic and East European studies university of London, 1991. – 436 p.

1057. Dąbkowski P. Stosunki gospodarcze w ziemi halickiej w XV w. / P. Dąbkowski. – Lwów : nakł. redakcji, 1927. – 60 s.

1058. Docewicz L. Zapożyczenia w zakresie rosyjskich i polskich nazw odziezy / L. Docewicz // Slavia orientalis. – 1986. – Vol. 35, № 2. – S. 303–305.

1059. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / F. Dornseiff. – Berlin ; Leipzig : De Gruyter, 1934. – 509 S. – Цит. за вид.: Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. Москва : Наука, 1976. 355 с.

1060. Dóhovics B. Kijegyzése azon szóknak, amellyek hason hangzatuak v[agy] és érteményűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben / Bazil Dóhovics // Василь Довгович – зачинатель досліджень угорсько-українських та угорсько-російських лексичних сходжень / Дзендзелівський Й., Сак Ю., Штернберг Я. – Ужгород, 2003. – 150 с.

1061. Fałowski A. Wyrazy ukraińskie w najnowszej leksykografii polskiej / A. Fałowski // Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze. – 1995. – T. 3/4. – S. 209–241.

1062. Febvre L. The comming of the book : the impact of printing, 1450–1800 / Febvre Lucien and Martin Henri-Jean. – London : New left books, 1976. – 386 p. – Notes: p. 333–354 ; бібліогр. у підрядк. прим.

1063. Etimológiai szótár : magyar szavak és toldalékok eredete / Gábor Zaicz (szerk.). – Budapest : Tinta Könyvkiadó, 2006. – 998 s.

1064. Gajda S. Wprowadzenie do teorii terminu / S. Gajda. – Opole : Wyższa szkoła pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1990. – 146 s.

1065. Gasiorowska N. Górnictwo i hutnictwo w Polsce / N. Gasiorowska. – Lwów : Ksiazka i Wiedza, 1937. – 160 s.

1066. Gilewicz A. Studia z dziejów miar i wag w Polsce / A. Gilewicz // Sprawozdania Towarzystwa naukowego we Lwowie. – 1936. – Cz. 1 : Miary pojemności i ciężaru (wagi), t. 16, z. 3. – S. 315–322.

1067. Grzegorczykowa R. Pojęcie językowego obrazu swiata / R. Grzegorczykowa // Językowy obraz swiata / red. Jerzy Bartmiński. – Lublin, 1990. – S. 41–49.

1068. Hadzy Mehmed Senai. Historia chana Islam Gereja / Senai Mehmed Hadzy ; text turecki wydal Z. Abrahamowicz. – Warszawa : Państwowe wydawn., 1971. – 203 s.

1069. Hallig R. Begriffssystem als Grundlage fur die Lexikographie / R. Hallig, W. Wartburg. – Berlin : Akademie-Verlag, 1963. – 225 s.

1070. Havryliv O. Germanismen im Ukrainischen in Galizien / O. Havryliv // Топоси культур і спогадів / упоряд. Х. Дяків. – Львів, 2008. – С. 129–139.

1071. Historia dyplomacji Polskiej / pod red. Zbigniewa Wójcika. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1982. – T. 2 : 1572–1795. – 774 s. ; spis map ; spis literatur.

1072. Hrytsenko S. Lexical borrowings: problems and perspectives of researching / S. Hrytsenko // Studia linguistica. – 2013. – Vol. 7. – C. 50–60. – Бібліогр.: с. 59–60.

1073. Jankowiak M. Беларускія запазычанні ў латышскай мове і латгальскіх гаворках / Mirosław Jankowiak // Беларуская лінгвістыка. – 2014. – Вып. 72. – С. 10–21. – Бібліогр.: с. 19–21 (54 назв) та у підрядк. прим.

1074. Kochman S. Polsko-rosyjskie stosunki językowe od XVI do XVIII w. / S. Kochman ; Opolskie towarzystwo przyjaciół nauk. – Opole ; Wrocław : OTPN ; Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1975. – 154, [1] s.

1075. Kocsis M. К вопросу об удлинении полногласных [о] и [е] в украинском языке / M. Kocsis // Bibliotheca slavica savariensis. – 1994. – T. 2. – C. 33–36.

1076. Kocsis M. К изучению истории украинских говоров / M. Kocsis // Studia Russica. – 1999. – Vol. 17. – C. 40–42.

1077. Kocsis M. Tizenhatodik századi ukrán egyházi kézirataink és helyesírásuk / Mihály Kocsis. – Szombathely : Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Közp, 2008. – 336 p. – (Bibliotheca slavica savariensis ; Bd. 10).

1078. Korbut G. Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym / Gabriel Korbut // Prace filologiczne. – Warszawa, 1893. – Bd. 4. – S. 345–560 ; Neuaufiage: Warszawa : druk. i lit. "Jan Cotty", 1935. – 182 s. – Słowniczek: s. 139–173 ; źródła i prace pomocnicze: s. 174–178 ; sprostowania: s. 181. – Бібліогр. у підрядк. прим.

1079. Kozłowska A. Rola roslin uprawnych w historycznym rozwoju kultury materialnej Polski / A. Kozłowska // Szata roslinna Polski / red. Władysław Szafer. – Warszawa, 1959. – T. 1. – S. 545–586.

1080. Kutrzeba S. Sprawa zydowska w Polsce / Stanisław Kutrzeba. – Lwów : nakł. Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego, [1918]. – 76 [2] s. – Noty: s. 75–76.

1081. Łacina jako język elit / koncepcja i red. nauk. Jerzy Axer. – Warszawa : DiG : OBTA, 2004. – 516 s.

1082. Lehr-Spławiński T. Język polski : pochodzenie, powstanie, rozwój / T. Lehr-Spławiński. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1951. – 514 s.

1083. Lewicki M. La langue mongole des transcriptions chinoise / Marian. – Wroclaw : Towarzystwo naukowe, 1959. – T. 2. – 121 s.

1084. Linde S. B. O Statucie Litewskim ruskim językiem i drukiem wydanym / S. B. Linde. – Warszawa : nakł. i druk. Zawadzkiego i Węckiego uprzywilejowanych drukarzy, 1816. – 219, [7] s.

1085. Lindert B. Nazwy zabudowań mieszkalnych w językach słowiańskich / B. Lindert // Interferencje językowe na różnych obszarach słowiańszczyzny / pod red. S. Warchoła. – Lublin, 1989. – S. 177–184. – (Rozprawy slawistyczne ; 4).

1086. Lucas C. Self-Organizing Systems (SOS) Frequently Asked Questions / C. Lucas // The compleity & artificial life research concept for self-organizing systems. – Режим доступу: http://www/calresco.org/sos/sosfag.htm. – Назва з екрана.

1087. Major O. Germanische Interferenzen in den ukrainischen Mundarten : (Sprachraum der Karpato-Ukraine) / O. Major // Studien zu deutsch-ukrainischen Beziehungen. – 1999. – Bd. 3. – S. 59–68.

1088. Macůrek J. K dějinám česko-ukrajinských a česko-rumunských vstanů 2 pol. 14 a 1 pol. 15. století / J. Macůrek // Slovanské historické studie. – 1960. – [T.] 3. – S. 127–184.

1089. Martel A. La langue polonaise dans les pays ruthénes : Ukraine et Russie blanche, 1569–1667 / Antoine Martel. – Lille ; Saint-Amand : impr. de R. Bussière, 1938. – 318 s.

1090. Meillet A. Linguistique historique et linguistique générale / A. Meillet. – Paris : Honoré Champion, 1926. – Vol. 1. – 457 p.

1091. Meir H. Deutsche Sprachstatistik / H. Meir. – Hildesheim : Georg Olms, 1964. – Bd. 1. – 186 s.

1092. Melich J. Űber das ungarische wort tabor / J. Melich // Ungarischen Jahrbüchern. – 1936. – Bd. 15. – P. 529–540.

1093. Minikowska T. Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w. / T. Minikowska. – Warszawa ; Poznań ; Toruń : PWN, 1980. – 172 s.

1094. Moskovich W. Hetman Ivan Mazepa's love letters / W. Moskovich // Mazepa e il suo tempo : storia, cultura, societa / ed. Giovanna Siedina. – Alessandria, 2004. – P. 565–576.

1095. Mravinacova J. Prejmání cizích lexémû / J. Mravinacova // Neologismy v dnešní češtině / pod vedením O. Martincové. – Praha, 2005. – S. 187–211.

1096. Nicolle D. The Janissaries / D. Nicolle. – London : Osprey Publishing, 1995. – 64 c.

1097. Nowicki W. Podstawy terminologii / W. Nowicki. – Wrocław : Ossolineum, 1986. – 155 s.

1098. Nowiński M. Dzieje roślin i upraw ogrodnych / M. Nowiński. – Warszawa : PWRiL, 1977. – 368 s.

1099. Oksaar E. Semantische Studien im Sinnbereich der Schnelligkeit. "Plötzlich", "schnell" und ihre Synonymik im Deutschen der Gegenwart und des Früh-Hoch- und Spätmittelalters / E. Oksaar. – Stockholm ; Uppsala : Almqvist & Wiksell, 1958. – 553 s.

1100. Osuchowski W. Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI – do XVIII w. / W. Osuchowski. – Lwów : nakł. red., 1930. – 76 s.

1101. Rak M. Zapożyczenia we frazeologii polszczyzny Lwowa na materiale Słownika Zpfii Kurzowej / M. Rak // Діалектологічні студії. – 2010. – Вип. 9 : Запозичення та інтерференція. – С. 105–112. – Бібліогр.: с. 111–112.

1102. Ramstedt G. Kalmückisches Wőrterbuch / G. Ramstedt. – Helsinki : Suomalais-ugrilainen seura, 1935. – 564 p.

1103. Richhardt R. Polnische Lehnwörter im Ukrainischen / R. Richhardt. – Berlin ; Wiesbaden : Harrassowitz, Riethmeister, 1957. – 122 s.

1104. Robciuc Ion. Raporturile lingvistice romano-ucrainene. Elemente româneşti în ucraineană / Ion Robciuc. – Bucureşti : Editura Mustang, 1996. – 263 p.

1105. Rudolf-Ziółkowska E. Pożyczki leksykalne w sytuacji polilingwizmu. O języku Polaków z Wojutycz koło Sambora / E. Rudolf-Ziółkowska // Діалектологічні студії. – 2010. – Вип. 9 : Запозичення та інтерференція. – С. 411–422. – Бібліогр.: с. 415.

1106. Rutkowski J. Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.) / J. Rutkowski. – Warszawa : Ksiazka i Wiedza, 1953. – 568 s.

1107. Rytter G. Wschodniosłowiańskie zapoŜyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku / G. Rytter. – Łódź : Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, 1992. – 172, [3] s.. – (Acta Universitatis Lodziensis).

1108. Scheludko D. Rumanische Elemente im Ukrainischen / D. Scheludko // Balkan Archiv. – 1927. – Bd. 2. – P. 113–146.

1109. Sedláček A. Paměti a doklady o staročeskỳch mirách a vahách / A. Sedláček. – Praha : Česká akademie, 1923. – 486 c.

1110. Shevelov G. I. A historical phonology of the Ukrainian language / G. I. Shevelov. – Heidelberg : Winter Universitätsverlag, 1979. – 809 p.

1111. Siatkowski J. Kryteria ustalenia wpływu języków bliskopokrewnionych / J. Siatkowski // Festschrift fur Herbert Brauer zum 65. Geburtstag am 14 April 1986 Herausgegeben von Reinhold Olesch und Hans Rothe / ed. R. Olesch, H. Rothe. – Wien, 1986. – S. 560–567.

1112. Siatkowski J. Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach / J. Siatkowski. – Warszawa : wadział Polonistyki UW, 2005. – 378 s. – Literatura: s. 303–312.

1113. Siekierska K. Barwy staropolskiej przyrody / K. Siekierska // Studia historycznojęzykowe i dialektologiczne / red. Marian Kucała, Jerzy Reichan. – Kraków, 1992. – S. 19–42.

1114. Sierociuk J. Z problematyki zapożyczeń na polsko-ukraińskim pograniczu językowym / J. Sierociuk // Діалектологічні студії. – 2010. – Вип. 9 : Запозичення та інтерференція. – С. 7–9. – Бібліогр.: с. 17–18.

1115. Sławski F. Polonica w Słowniku etymologicznym języka rosyjskiego Maksa Vasmera / F. Sławski // Język polski. – 1956. – T. 36, cz. 2. – S. 70–73.

1116. Smal-Stockyj R. Die germanisch-deutschen Kultureinflusse im Spiegel der ukrainischen Sprache / R. Smal-Stockyj. – Leipzig : Hirzel, 1942. – VIII, 282 S.

1117. Soboleva N. A. Grosze praskie w Wielkim Ksiąstwie Litewskim / N. A. Soboleva // Wiadomości numizmatyczne. – 1970. – T. 14, № 2. – S. 107–117.

1118. Sochaniewicz K. Terminologia czerwonoruskich miar nasypnych (zbożowych) w XV i XVI w. : (dokończenie) / K. Sochaniewicz // Zapiski Numizmatychne. – 1925. – № 3. – S. 67–71.

1119. Sochaniewicz K. Miary i ceny produktów rolnych na Podolu w XVI w. / K. Sochaniewicz // Lud. – 1929. – T. 28. – S. 145–166.

1120. Sómmerfelt A. Diachronic and synchronic aspects of language / A. Sómmerfelt. – s-Gravenhage : Mouton, 1962. – 421 p.

1121. Stamm F. Miary dlugości w dawnej Polsce / F. Stamm. – Warszawa : Druk Wojskowego instytutu geograficznego, 1935. – 33 s.

1122. The Szeged Minea : a cyrillic manuscript from the late 16th century / a text ed. by Mihály Kocsis. – Szombathely : Berzsenyi D. Tanark. Főiskola. – P. 1. – 1999. – 256 p. ; P. 2. – 2000. – 288 p. ; P. 3. – 2001. – 296 p. – (Bibliotheca slavica savariensis ; Bd. 6).

1123. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes : Die Geschichte eines sprachliches Feldes. Von den Anfangen bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts / von Jost Trier. – Heidelberg : C. Winter, 1931. – [201 s].

1124. Tschemes V. Soziokulturelle Anpassung und ethnisch-sprachlicher Identitätserhalt vor Personen ukrainischer und russischer Herkunft im rumänischsprachigen Milieu / V. Tschemes // Sprachliche Individuation in mehrsprachigen Regionen Osteuropas II : Ukraine / Herausgeber: Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava. – Leipziger, 2009. – S. 62–93.

1125. Urbańczyk S. Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego / S. Urbańczyk // Studia linguistica in honorem Taddeai Lehr-Spławiński / [kom. red.: Tadeusz Milewski, Jan Safarewicz, Franciszak Sławski]. – Warszawa, 1963. – S. 437–445.

1126. Urbańczyk S. Szkice z dziejów języka polskiego / S. Urbańczyk. – Warszawa, 1968. – S. 295–304.

1127. Urbańczyk S. Uwagi o polszczyżnie Melecjusza Smotryckiego / S. Urbańczyk // Studien zu Literatur und Kultur in Osteuropa : Bonner Beiträge zum 9. Internationalen Slawistenkongress in Kiew / herausgegeben von Hans-Bernd Harder und Hans Rothe. – Köln, 1983. – S. 372–379.

1128. Vişovan Ş. Interferenţe româno-ucrainene în toponimia Maramureşului / Ş. Vişovan. – Baia Mare : Editura Umbria, 2001. – 230 p.

1129. Wajda-Adamczykowa L. Zapożyczenia wschodniosłowiańskie w nazwach polskich drzew i krzewów / L. Wajda-Adamczykowa // Słowiańskie pogranicza językowe / red. K. Handke. – Warszawa, 1992. – S. 173–185.

1130. Walczak B. Zapożyczenia leksykalne (formalnosemantyczne) czy kalki? O pewnym typie zapożyczen w kontaktach językow blisko spokrewnionych / B. Walczak // Słowotwórstwo, semantyka i składnia językow słowiańskich / pod red. Michała Blicharskiego i Henryka Fontańskiego. – Katowice, 1999. – T. 1. – S. 124–133.

1131. Walczak B. Swoistość zapożyczeń z języków blisko spokrewnionych : (na przykładzie zapożyczeń czeskich i wschodniosłowiańskich w języku polskim) / B. Walczak // Linguistica Copernicana. – 2010. – № 2. – S. 189–199.

1132. Warchoł S. O derywacji hybrydalnej / S. Warchoł // Formacje hybrydalne w językach słowiańskich / red. Stefan Warchoł. – Lublin, 1986. – S. 107–122.

1133. Wartburg W. Begriffssystem als Grundlage fur die Lexikographie / Rudolf Hallig und Walther von Wartburg. – 2., neu berb. und erweiterte Aufl. – Berlin : Akademie-Verlag, 1963. – 315 s.

1134. Wilpert Chr. Die deutschen Lehnwörter im Huzulischen : Wiss. Arbeit zur Erlangung … „Magistra Artium" / Christiane Wilpert. – Würzburg, 2003. – 95, XXXV s.

1135. Witkowski W. Słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim / W. Witkowski. – Kraków : wydano przez TAiWPN „Universitas", 1999. – 224 s.

1136. Wiśniewska H. Orientalizmy i rutenizmy – wyrazy modne w XVII wieku : (na przykładzie utworów poetyckich) / H. Wiśniewska // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF, Philologiae. – 1996–1997. – T. 14/15. – S. 269–284.

ДОДАТКИ
І. ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ВІДТВОРЕННЯ ЧАСУ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Лексема	Значення	Срезн.	СДЯ	ССУМ	ІСУМ	МСТ	ІСУЯ	SSP	SP
мажа	‘віз’	-	-	1446 р. [1, 570]	1522 р. [7, 196]	1646 р. [1, 417]	-	-	-
	‘міра ваги у 100 фунтів’	-	-	-	- *1646 р. [ІСУМк]*	1646 р. [1, 417]	-	-	-
мѣліѡнъ	‘мільйон’	-	-	-	- *1607 р. [Льк, 53]*	-	-	-	-
трыбутъ	‘данина, податок’	-	-	-	-	1656 р. [2, 403]	-	-	-
мынца	‘монета’	-	-	-	-	1570 р. [1, 442]	-	minca, mińca ‘moneta, pieniądz’ 1478 р. [4, 4, 277]	myńca (114) ‘moneta, pieniądz’ 1538 р. [15, 247–249]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘mennica; miejsce, w którym bije się pienią-dze’ 1594 р. [15, 247–249]
мынцаръ	‘монетник’	1388 р. [II, 216]	-	*‘міняйло’* 1388 р. [1, 625]	- *1560 р. [ТУВН, 91]*	1500 р. [1, 442]	-	mincarz, mińcarz 1500 р. [4, 4, 277]	myncarz (35) ‘czlowiek zajmujący się biciem pieniędzy’ 1588 р. [15, 247]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘czlowiek trudniący się operacjami pieniężnymi, wymianą pieniędzy lub wypożyczaniem na pro-cent’ 1561 р. [15, 247]
	-	-	-	-	-	-	-	-	вл. н. 1564 р. [15, 247]
полугро-шокъ	‘півгрошик’	-	-	1427 р. [2, 186–187]	- *1592 р.*	1519 р. [2, 161]	-	-	-

					[ТУВН, 226]				
дидрахма, дидрагма	‘грецька срібна монета вартістю у дві драхми, дідрахма’	сп. XII ст. [I, 665]	1284 р. [2, 467]	-	1556–1561 рр. [8, 16]	-	1621 р. [714]	-	dydrachma (5) ‘moneta grecka o wadze wartości dwóch drachm’ 1563 р. [6, 271–272]
драхма, драгма	‘грошова одиниця у Греції, драхма’	XI ст. [I, 719–720]	XII ст. за сп. XIV ст. [3, 76]	-	1556–1561 рр. [8, 200]	-	1627 р. [824]	-	drachma[1] (16) ‘srebrna moneta grecka o wadze 4,5 g i wartości denara rzymskiego’ 1532 р. [6, 5] dragma (344) ‘jednostka wagi aptekarskiej, równająca się jednej ósmej uncji, tj. jednej czwartej łuta (około 3 gramów)’ 1534 р. [6, 5]
денга, тенка	‘дрібна монета вартістю ¼ копійки’	1361–1382 рр. [I, 652]	-	-	-	-	1499 р. [693]	-	-
таляръ	‘срібна монета, талер’	-	-	-	- *1563 р. [ТУВН, 99]*	1646 р. [2, 384]	-	-	-
дукатъ	‘срібна, а потім золота монета Європи’	-	-	1421 р. [I, 330]	1593 р. [8, 225]	-	1704 р. [838]	-	dukat (18) ‘złota jednostką monetarna wagi 3, 53 g rozpowszechniona w Europie pod koniec XIII w. w Pol-

[1] У пол. мові різні лексеми, а в укр. – різні фонетичні варіанти. Можливо запозичені з різних джерел, дивитися етимологію пол. варіантів.

									sce wprowadzona na większą skalę od 1528 r.’ 1532 р. [6, 172]
шелюгъ, шелягъ	‘найдрібніша польська монета’	1388 р. [III, 1587]	-	1388 р. [II, 555]	- *к. XVII ст. [ВКЗ, 168]; 1594–1595 рр. [ЛСБ, 1041, 1 зв.]*	п. XVII ст. [2, 492]	-	szeląg ‘drobna moneta srebna wartości 1/60 grzywny lub innej, zależnie od okolicy’ 1406 р. [8, 7, 547]	-
чиншъ	‘оплата за право користування чужою нерухомістю’	-	-	-	- *1553 р. [ALSS, VII, 359]; 1621 р. [ПАЛ, 876]*	1656 р. [2, 481]	-	czynsz ‘renta pieniężna wypłacana na rzecz pana feudalnego od roli, zagrody, młyna etc.’ 1391 р. [1, 6, 425–427]	czyncsz (222) ‘praw. świadczenia w pieniądzach albo rzeczach zamiennych najmu lub użytkowania nieruchomości albo ruchomości’ 1528 р. [4, 336–338]
	‘податок’	-	-	*чиншъ* 1443 р. [II, 543]; *циншовий* ‘чинш’ 1489 р. [II, 526]	-	-	-	‘podatek’ 1462 р. [1, 6, 425–427]	‘praw. podatek, danina, oplata, uiszczana na rzecz państwa Kościoła czy innej instytucji, upoważnionej do nakładania świadczeń’ 1551 р. [4, 336-338]
	-	-	-	-	-	-	-	‘procent od pożyczki’ XV ст. [1, 6, 425–427]	‘dochód, zysk; stan majątkowy’ 1560 р. [4, 336–338]
чиншовникъ	‘чиншовник, селянин, який платить поземельний податок’	-	-	-	-	1591 р. [2, 481]	-	czynszownik ‘zobowiązany do płacenia czynszu’ XV ст. [1, 6, 427]	czynszownik (13) ‘praw. płatnik czynszu, obowiązany do opłat’ 1564 р. [4, 339]
чехъ	‘монета вар-	-	-	*1449 р.*	-	1612–	-	-	-

	тістю 6 грошей (12 сантимів)’			*‘(назва тканини, яку виробляли в Чехії)’ [II, 541]*		1699 рр. [2, 480]			
мушкетъ	‘рушниця з гнотовим затвором’	-	-	-	- *1609 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 365]*	-	-	-	muszkiet (1) ‘ręczna broń palna, lontowa używana przez piechotę w XVI w.’ 1595 р. [15, 221]
мушкетовъница	‘щось належне мушкету (з контексту не зрозуміло)’	-	-	-	- *1618 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 261]*	-	-	-	-
добротъ	‘доброта’	-	-	-	1596 р. [8, 58]	1646 р. [I, 212]	1556–1561 рр. [737]	-	-
добротливий	‘милостивий, добрий, чуйний, ласкавий, доброзичливий’	-	-	-	1556–1561 рр. [8, 57–58]	1621 р. [I, 211]	1556–1561 рр. [737]	dobrotliwy ‘laskawy, pelen dobroci’ к. XIV ст. [2, 1, 76–77]	dobrotliwy (409) ‘laskawy, łagodny, miłosierny, życzliwy, pelen dobroci’ 1522 р. [5, 122–123]
добротливе	‘лагідно, прихильно, доброзичливо’	-	-	-	1562 р. [8, 57]	-	1637 р. [737]	dobrotliwie ‘laskawie’ I пол. XV ст. [2, 1, 76]	-
добротливость	‘доброзичливість, прихильність’	-	-	-	1654 р. [8, 57]	1621 р. [I, 211]	1547 р. [737]	dobrotliwość ‘laskawość, dobroć’ XV ст. [2, 1, 76]	-
добрость	‘доброта’	-	-	-	1580 р. [8, 56]	1573 р. [I, 211]	1540 р. [736]	dobrość ‘dobroć (jako usposobienie)’ 1413–1414 рр. [2, 1, 76]	dobrość ‘łaska okazana człowiekowi przez Boga’ 1530–1540 рр. [5, 119]

заводъ	‘незгода, чвари, непорозуміння, розчарування’	-	-	-	1604 р. [9, 232]	1665 р. [I, 262]	-	- zawodnik ‘ten kto dokonuje napadu, napastnik’ 1470 р. [11, 4, 241]	-
двор-ность	‘цікавість’	-	-	-	1627 р. [7, 206]	1627 р. [1, 202]	1627 р. [680]	dworność ‘ciekawość’ 1429 р. [2, 3, 240]	dworność (16) ‘zbytnia, próżna ciekawość, dociekliwość’ 1535 р. [6, 255]
	-				-	-	-	‘przepych’ (‘*пишність*’) XV ст. [2, 3, 240]	-
	-				-	-	-	‘żart’ 1500 р. [2, 3, 240]	-
	-				-	-	-	-	‘obyczaje, maniery dworskie’ 1522 р. [6, 255]
дворне	‘з цікавістю’	-	-	-	п. XVII ст. [7, 205]	-	-	-	dwornie (18) ‘zbytecznie, dla zaspokojenia próżnej ciekawości, niedyskrnie, natarczywie’ 1563 р. [6, 254–255]
	-	-	-	-	-	-	-	dwornie ‘wytwornie’ (‘*шикарно*’) 1466 р. [2, 3, 240]	‘dowcipnie; wytwornie, wykwintnie, uprzejmie’ 1566 р. [6, 254–255]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wystawnie, okazale, po pańsku’ 1558 р. [6, 254–255]
	‘справді, дійсно’	-	-	-	-	-	1699 р. [679]	-	-
дворовати	‘підсміюватися, підтрунювати’	-	-	-	-	1646 р. [1, 202]	1646 р. [681]	-	dworować (8) ‘żartować, ironizować, wyśmiewać się, szydzić z

									kogo’ 1586 p. [6, 257]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wysługiwać się, schlibiać’ 1585 p. [6, 257]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘żyć na dworze, bawić się, próżnować’ 1579 p. [6, 257]
двор-ство	‘жарти, дотепи’	-	-	-	-	1656 р. [1, 202]	1577 р. [681]	-	dworstwo (64) ‘żartowanie, dowcipkowanie; drwiny, szyderstwo, ironia; żart, dowcip, koncept, zabawa’ 1545 p. [6, 259–260]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘crzeczność, uprzejmość, układność, ogłada, dobre wychowanie, takt, umiar; prawość, szlachetność; dzielność’ 1566 p. [6, 259–260]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘o cechach dworzanina w sensie ujemnym: podstęp, fortel, fałsz, obłuda’ 1577 p. [6, 259–260]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dworzanie; świta; życie dworskie, świeckie’ 1562 p. [6, 259–260]
мило-стиво	‘милостиво, щиро, сердечно, ласкаво’	-	-	1435 р. [1, 591]	- *1539 р. [ІСУМк]*	1660 р. [1, 94]	-	miłościwie ‘łaskawie, dobrotliwie, miłosierdnie, litościwie’ 1442 p. [4, 4, 259]	miłościwie (423) ‘łaskawie, miłosierdnie, litościwie’ 1535 p. [14, 189–190]
	-	-	-	-	-	-	-	‘z miłością, gorąco, serdecznie’ к. XIV ст. [4, 4, 259]	‘z miłością, serdecznie’ 1522 p. [14, 189–190]
	-	-	-	-	-	-	-	‘gorliwie, pilnie, usilnie, chętnie, z	‘chętnie, żarliwie, z przekonaniem’ 1522 p.

								ochotą' к. XIV ст. [4, 4, 259]	[14, 189–190]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'praw. polubownie' 1564 р. [14, 189–190]
ветовати	'мстити, віддячувати, відплачувати'	-	-	-	1541 р. [4, 5]	1621 р. [1, 94]	1596 р. [226]	-	-
	'винагороджувати'	-	-	-	1625 р. [4, 5]	1621 р. [1, 94]	1572 р. [226]	-	-
	'каятися, покутувати'	-	-	-	1596 р. [4, 5]	-	-	-	-
	'розуміти, розглядати'	-	-	-	1621 р. [4, 5]	-	-	-	-
	'говорити', 'розмірковувати вголос, вітійствувати'	XI ст. [I, 497]	XIII–XIV ст. [2, 306]	-	-	-	-	-	-
домешчатисѧ	'обдаровувати, наділяти радістю, досягати, одержувати'	-	-	-	1616 р. [8, 115]	-	1616 р. [776]	domieścić 'doprowadzić do czegoś, doweść' 1500 р. [2, 2, 130]	domieszczać (9) 'doprowadzać do czegoś; w sensie dodatnim: obdarzać, w sensie ujemnym: nabawiać' 1560 р.; 'doprowadzać do miejsca, umieszczać' 1561 р. [5, 325] domieścić się (1) 'doprowadzić się do czego, nabawić się' 1564 р. [5, 326]
забуренє	'(надмірне збудження) шал, шаленство'	-	-	-	1645 р. [9, 209]	1646 р. [1, 257]	-	zaburzenie 'zapalczywość, gniew' 1455 р. [9, 1, 50]	-

	‘неспокій, заколот, збурення’	-	-	-	1585 р. [9, 208]	1565 р. [1, 257]	-	-	-
	‘буря’	-	-	-	к. XVI ст. [9, 208]	-	-	‘gwałtowny ruch fal, burza na morzu’ (швидкий рух хвиль, буря на морі) XV ст. [9, 1, 50]	-
єдностай ный	‘(злагоджений, дружній, спільний) одностайний’	-	-	-	1604 р. [9, 82]	-	-	jednostajny, jenostajny ‘nie dający się rozwiązać, mocny’ XV ст. [3, 2, 153]	jednostajny (205) ‘zgodny, jednomyślny, wspólny’ 1558 р. [9, 406–408]
	‘звичайний, простий’	-	-	-	1627 р. [9, 82]	-	-	-	-
	‘однотонний, гладкий’	-	-	-	1637 р. [9, 82]	-	-	‘jednakowy, jednolity’ 1455 р. [3, 2, 153]	‘jednolity, jednorodny; gladki; prosty, pojedynczy’ 1532 р. [9, 406–408]
	‘однаковий, одностайний’	-	-	-	1619 р. [9, 82]	1621 р. [1, 244]	-		‘taki sam, jednakowy, równy; niezmienny nieustanny, ustawiczny’ 1561 р. [9, 406–408]
	‘єдиний, цілісний, неподільний’	-	-	-	к. XVI ст. [9, 83]	-	-	‘tylko jeden, pojedynczy’ 1437 р. [3, 2, 153]	-
єдностай не	‘одностайно, однаково’	-	-	XV ст. [1, 346]	1580 р. [9, 82]	-	-	jednostajnie ‘jednomyślnie, zgodnie, wspólnie’ 1400 р. [3, 2, 153]	jednostajnie (150) ‘tak samo, jednakowo; niezmiennie, ustawicznie’ 1558 р. [9, 405–406]
	‘одноголосно, одностайно’		-	-	1605 р. [9, 82]	-	-		‘zgodnie, jednomyślnie, wspólnie’ 1561 р. [9, 405–406]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘jednolicie, bez luk’ (рівномірно, без

									пропусків) 1583 р. [9, 405–406]
єдностай ность	‘одностайність’	-	-	-	1627 р. [9, 82]	-	-	- jednostajno ‘jednomyślnie, jednakowo, tak samo’ XV ст. [3, 2, 153]	jednostajność (15) ‘harmonia, zgodność’ 1564 р. [9, 406]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘równość, tożsamość; niezmienność, stałość’ 1564 р. [9, 406]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘całkowitość, niezłożoność, prostota’ 1564 р. [9, 406]
єдночитисѧ	‘єднатися, поєднуватися’	-	-	-	1626 р. [9, 83]	1621 р. [1, 244]	-	-	jednoczyć się (11) ‘łączyć się w zgodną całość, wspólnotę, doprowadzać do jedności’ 1577 р. [9, 399–400]; jednocić się (2) ‘łączyć się w zgodną całość, wspólnotę, doprowadzać do jedności’ 1553 р. [9, 399]
єродій	‘(той, хто має лагідну, покірну вдачу) добросердечний’	-	-	-	1642 р. [9, 100]	-	-	-	-
	‘лелека’	-	-	-	1642 р. [9, 100]	-	-	-	-
зневѣстѣти	‘(стати м’якосердим, надмірно чутливим)	-	-	-	1582 р. [12, 113]	-	-	-	-

	збабитися’								
зневѣстѣлый	‘жоноподібний (лагідний, надмірно чутливий)’	-	-	-	1627 р. [12, 113]	-	-	zniewieściały ‘taki jak kobieta, mający cechy (ujemnie) kobiety’ 1471 р. [11, 6, 461]	-
зычливость	‘доброзичливість, зичливість, прихильність’	-	-	-	1562 р. [12, 238]	1621 р. [1, 345]	-	-	-
	‘бажання, прагнення, старання’	-	-	-	1621 р. [12, 238]	-	-	-	-
зычливый	‘зичливий, доброзичливий, прихильний’	-	-	-	1573 р. [12, 238]	1646 р. [1, 345]	-	-	-
	‘старанний, добросовісний’	-	-	-	1531 р. [12, 238]	-	-	-	-
	‘відданий, надійний’	-	-	-	1594 р. [12, 238]	-	-	-	-
зычливе	‘зичливо, прихильно, доброзичливо’	-	-	-	1573–1579 рр. [12, 237]	-	-	-	-
зычити	‘бажати, хотіти’	-	-	-	1598–1599 рр. [12, 237]	1621 р. [1, 345]	-	-	-
	‘бажати, зичити’	-	-	1447–1492 рр. [1, 412]	1538 р. [12, 237]	-	-	-	-
зыченьє	‘бажання; вимога’	-	-	-	1563 р. [12, 236–237]	-	-	-	-
гойный	‘(з великою мірою прояву) щедрий,	[1, 541]; *гоиникъ XII ст. [1,*	-	-	1580 р. [6, 247]	1621 р. [1, 178]	1580 р. [546]	-	hojny (432) ‘szczodrze udzielający, oficie obdarowujący’ 1564 р. [8,

	багатий, ве-ликий’	*541]*							357] ‘posiadający lub zawierający bogactwa, zamożny, majętny, zasobny, plodny, urodzajny’ 1564 р. [8, 357]
	‘(який виявляє щедрість, зичливість) щедрий’	-	-	-	1623 р. [6, 247]	-	1569 р. [546]	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	gojny (1) ‘mający właściwości leczenia obrażeń lub schorzeń zewnętrznych’ 1564 р. [7, 521]
гойне / гойнѣ	‘щедро, багато’	-	-	-	1609 р. [6, 247]	1621 р. [1, 178]	-	gojne ‘?’ 1415 р. [2, 6, 451]	hojnie (404) ‘w dużej ilości, w dużym stopniu; bardzo; doskonale’ 1541 р. [8, 354–356] ‘dostatnio, bogato, kosztownie; zbytkownie, wystawnie, okazale, wspaniale’ 1560 р. [8, 354–356]
гойновати	‘добре жити, розкошувати’	-	-	-	1625 р. [6, 247]	-	1625 р. [545]	-	-
гойностъ	‘щедрість, багатство’	-	-	-	1582 р. [6, 247–248]	1627 р. [1, 178]	1596 р. [546]	-	hojność (131) ‘bycie hojnym, szczodrość; dobroczynność’ 1563 р.; ‘bogactwo, zamożność, dostatek, dobrobyt; żyzność, urodzaj’ 1578 р.; ‘wielka ilość czegoś,

									mnóstwo, obfitość' 1558 p. [8, 356–357]
гойнЬй	'щедріше, багатше'	-	-	-	1627 р. [6, 247]	-	-	-	-
гойнЬйший	'щедріший, багатший, більший'	-	-	-	1616 р. [6, 248]	-	-	-	-
горливий	'ревний, пильний; старанний; уважний'	-	-	-	1599 р. [7, 29]	1682 р. [1, 183]	1443 р. [570]	-	gorliwy (13) 'zagorzały, zapalony, zapamiętaly, gorący' 1575 p. [8, 27]
	'сильний, дошкульний'	-	-	-	1631 р. [7, 29]	-	-	-	
горливе	'ревно, пильно, щиро'	-	-	-	1628 р. [7, 29]	XVII ст. [1, 183]	1682 р. [570]	-	gorliwie (2) 'gorąco, usilnie, żarliwie' 1594 p. [8, 26]
горливецъ	'поборник'	-	-	-	-	XVII ст. [1, 183]	XVII ст. [570]	-	-
горливость	'ревність, пильність'	-	-	-	1605 р. [7, 29]	1646 р. [1, 183]	1598 р. [570]	-	gorliwość (14) 'zagorzalość, zapiamiętalość, pasja' 1564 p. [8, 26–27]
гнюсъ	'лінь'	-	-	-	1621 р. [6, 237]	-	1621 р. [538]	gnus 'czlowiek gnuśny, leń, leniuch' 1436 p. [2, 6, 442]	-
	'мерзота, паскудство'	гнγсъ 1073 р. [1, 525]	XIII ст. [2, 336]	-	XVI ст. [6, 237]	1656 р. [1, 176]	1580 р. [538]		-
	'ледар'	-	-	-	1642 р. [6, 237]	-	-		gnus (1) 'czlowiek leniwy, ospaly, powolny' 1579 p. [7, 476]
гнюсный	'лінивий, недбалий, ледачий'	-	-	-	1598 р. [6, 237]	-	1598 р. [538]	gnuśny 'leniwy, opieszały' 1500 p. [2, 6, 442]	gnuśny (80) 'leniwy, ociężaly, niechętny, niesprawny w zakresie różnych dyspozycji
	'поганий,	гнγсныи	XII ст. [2,	-	XVI ст.	-	1570 р.	-	

	гидкий’	1073 р. [1, 525]	336]		[6, 237]		[538]		psychicznych i fizycznych’ 1564 р. [7, 477–478]
	‘нечистий, неугодний’	гнγсивыи XI ст. [1, 525]	XIV ст. [2, 336]	-	1598 р. [6, 237]	-		-	
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [6, 237]	-	-	-	-
гнюснѣти	‘ледачіти, розлінюватися’	-	-	-	1616 р. [6, 237]	-	XVII ст. [538]	gnusić ‘być, leniwym, opieszalym, lenić się’ 1448 р. [2, 6, 442]	gnuśnieć (9) ‘stawać się lub być leniwym, ociężalym, powolnym’ 1564 р. [7, 476]
гнюство	‘лінивість’	-	-	-	1642 р. [6, 237]	-	-	gnustwo ‘lenistwo, opieszałość 1448 р. [2, 6, 442]	-
гнюсность	‘лінивство, ледачість’	-	-	-	1614 р. [6, 236–237]	-	1598 р. [538]	gnuśność ‘lenistwo, opieszałość’ сер. XV ст. [2, 6, 442]	gnuśność (68) ‘lenistwo, ociężałość, brak sprawności w zakresie różnych dyspozycij psychicznych lub fizycznych’ 1566 р. [7, 477]
	‘мерзенність’	-	-	-	1627 р. [6, 236–237]	-	1670 р. [538]		
гнюсно	‘ліниво, недбало’	-	-	-	1627 р. [6, 236]	-	1627 р. [538]	-	gnuśno (2) ‘leniwie, ociężale, powolnie’ 1588 р. [7, 476–477]
	‘бридко, гидко’	-	1383 р. [2, 336]	-	1642 р. [6, 236]	-	1682 р. [538]	-	-
гнюсникъ	‘ледар, ледацюга’	-	-	-	1626 р. [6, 236]	-	-	-	gnuśnik (1) ‘czlowiek leniwy, ociężały’ 1588 р. [7, 476]
гнюсне	‘ліниво, недбало’	-	-	-	1627 р. [6, 236]	-	1627 р. [538]	-	gnuśnie (12) ‘leniwie, ociężale, niechętnie’ 1564 р. [7, 476]
достатечность	‘особлива увага, піклування, дбай-	-	-	-	1598–1599 рр. [8, 161]	-	-	dostateczność ‘zdolność wywolania skutku, skuteczność’ 1444	dostateczność (3) ‘zdolność, sposobność, możność’ 1593 р. [5, 434]

	ливість’							р., ‘obecność’ 1449 р. [2, 2, 147]	
	-	-	-	-	-	-	-	‘rozmiary, wielkość, zasoby’ 1460–1470 рр. [2, 2, 147]	‘wystarczający, zadowalający stopień wykonania czegoś’ 1559 р. [5, 434]
достатечне	‘досить, у достатній мірі’	-	-	-	1556–1561 рр. [8, 160]	-	1627 р. [802]	dostatecznie ‘wystarczająco, należycie, godnie’ 1449 р. [2, 2, 147]	-
достатечный	‘довільний, достатній’	*достаточъныи* сп. XIV ст. [1, 713]	-	-	к. XVI ст. [8, 161]	1656 р. [1, 227]	1627 р. [802]	dostateczny ‘wystarczający, należyty, przepisowy’ 1418 р.; ‘być dostatecznym, móc’ XV ст.; ‘*skuteczny*’ (‘успішний, ефективний, дієвий’) 1420 р.; ‘*niezniszczalny, nie więdnący, nie slabnący*’ 1437 р. (непорушний, міцний, нев’янучий) [2, 2, 147]	-
	‘заможний’	-	-	-	1582 р. [8, 161–162]	-	-	-	-
достарчене	‘доставляння, поставляння’	-	-	-	1616 р. [8, 160]	-	-	- dostarczyć ‘dostąć czegoś, dojść do czegoś, uzyskać coś’ к. XIV ст. [2, 2, 146]	- dostarczać (2) ‘zaopatrywać, udzielać, obdarzać’ 1558 р. [5, 431]; dostarczyć (1) ‘być w dostatecznej ilości, wystarczyć’ 1561 р. [5,

									431];
злитова-нє / -сѧ	‘змилування, милосердя’	-	-	-	1627 р. / 1625 р. [12, 3]	XVII ст. [1, 323]	-	zlitowanie, zlutowa-nie ‘miłosierdzie, litość, współczucie’ к. XIV ст. [11, 5, 387–388]	-
злитова-ти	‘змилуватися, змилосердитися’	-	-	-	1615 р. [12, 3]	1621 р. [1, 323]	-	zlitować się, zlutować się ‘okazać miło-sierdzie, litość, być skłonnym do przeba-czenia, współczuć’ 1424 р.; *‘boleć, uża-lać się’* 1444 р. [11, 5, 386–387]	-
инкед-ливъ	‘покірний, слухняний’	-	-	-	XVI ст. [13, 133]	-	-	-	-
кавалеръ	‘(поклонник, залицяльник) кавалер’	-	-	-	1575 р. [14, 4]	-	-	-	-
	‘хоробрий воїн, рицар’	-	-	-	1642 р. [14, 4]	-	-	-	kawaler (2) ‘czlonek za-konu Kawalerów Mal-tańskich’ 1594 р. [10, 181]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pracownik zajmujący się końmi, ujeżdżacz’ 1562 р. [10, 181]
кедвезо-вати	‘догоджати, благоволити’	-	-	-	XVI ст. [14, 85]	-	-	-	-
жарли-вость	‘вірність, від-даність, щи-рість’	-	-	-	1619 р. [9, 127–128]	1662 р. [1, 248]	-	-	-
	‘пристраст-ність, пал-кість’	-	-	-	1627 р. [9, 127-128]	1662 р. [1, 248]	-	- żarłak ‘ten kto jada ponad miara, objada	-

								się, obżartuch’ 1500 p.; żarłactwo ‘jedzenie i picie ponad miarę, nieumiarkowanie w jedzeniu i piciu, obżarstwo’ XV ст. [11, 7, 559]	
зъєдночене	‘з’єднання’	-	-	-	1594 р. [12, 218]	1570 р. [1, 343]	-	-	-
	‘єдність, єднання’	-	-	-	п. XVII ст. [12, 218]	-	-	-	-
зъєдноченесѧ	‘з’єднання’	-	-	-	1598–1599 рр.[12,218]	-	-	-	-
зєдночитися	‘(одружитися) поєднатися’	-	-	-	-	1621 р. [1, 344]	-	-	-
	‘утворити єдине ціле, об’єднатися’	-	-	-	1619 р. [12, 220]	-	-	-	-
	‘об’єднатися ідеєю, з’єдна тися’	-	-	-	1596 р. [12, 220]	-	-	-	-
	‘об’єднатися на основі угоди, з’єднатися’	-	-	-	1605 р. [12, 220]	-	-	-	-
зъєдночити	‘з’єднати’	-	-	-	1614 р. [12, 219]	1656 р. [1, 344]	-	-	-
	‘пов’язати, об’єднати’	-	-	-	1598–1599 рр. [12,218]	-	-	-	-
злученє	‘парування’	-	-	-	1619 р. [12, 33]	1656 р. [1, 325]	-	złączenie ‘doprowadzenie do jedności, zespolenie, zjednoczenie’ сер. XV ст. [11, 5, 391]	-

	‘об’єднання’	-	-	-	1571 р. [12, 33]	-	-	‘zebranie w jednym miejscu’ XV ст. [11, 5, 391]	-
	‘поєднання, єднання’	-	-	-	1619 р. [12, 33]	-	-	‘wspólnota, społecz-ność’ XV ст.; ‘zgod-ność, to co wspólne’ 1470 р. [11, 5, 391]	-
	‘одруження’	-		-	1642 р. [12, 33]	-	-	‘*więzy, jako znak wspólnoty, jedności, tu przenośnie*’ 1429 р. [11, 5, 391]	-
злученєсє	‘поєднання’	-	-	-	1621 р. [12, 34]	1621 р. [1, 325]	-	-	-
змамен-никъ	‘зваблювач’	-	-	-	1608–1609 рр. [12, 47]	1599–1637 рр. [1, 326]	-	-	-
	‘брехун’	-	-	-	1598 р. [12, 47]		-	-	-
змаме-ниє, зма-меньє	‘(зваблення, знадження, зведення) спокушення’	-	-	-	1600–1601 рр. [12, 47]	-	-	zmamienie *‘pomie-szanie zmysłów, obłąkanie’* 1470 р. [11, 6, 423]	-
змамити	‘звабити, спокусити, знадити’	-	-	-	1600–1601 рр. [12, 47–48]	-	-	zmamić *‘chory umy-słowo, obłąkany’* (божевільний) 1477 р. [11, 6, 423]	-
измамити	‘звабити, спокусити, знадити’	-	-	-	1588–1596 рр. [13, 66]	-	-	-	-
ґамрац-кий	‘кокетливий’	-	-	-	1656 р. [7, 125–126]	-	-	-	gamracki (9) ‘dotyczą-cy miłości cielesnej; rozwiązły, nieprzyz-woity, zajfurski’ 1544 р. [7, 185–186] *gamaracyja (18)*

									‘pożądliwość, miłość cielesna, stosunek piciowy, rozwiązłość’ 1534 p. [7, 186]
гамра-цтво	‘блуд’	-	-	-	-	1656 р. [1, 170]	-	-	gamractwo (12) ‘stosu-nek płciowy, miłość cielesna, rozwiązlość, zle prowadzenie się’ 1534 p. [7, 186]
фрасунок	‘тривога, тур-бота, печаль’	-	-	-	-	1621 р. [2, 456]	-	-	frasunek (494) ‘troska, kłopot, zmartwienie’ 1541 p. [7, 128–131]
фрасова-ти	‘турбувати’	-	-	-	- *1656 р. [ЛРК, 69]*	1597–1599 рр. [2, 456]	-	-	frasować (108) ‘dręczyć, nękać, niepokoić, martwić’ 1557 p. [7, 123–124]
фрасова-тися	‘турбуватися’	-	-	-	-	1599–1637 рр. [2, 456]	-	-	frasować sie (285) ‘smucić się, troskać się, martwić się; starać się o coś z troską’ 1541 p. [7, 124]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘uskarźać się, źalić się, narzekać, obwiniać, spierać się; uburzać się, gniewać się’ 1599 p. [7, 124]
фрасов-ливый	‘стурбований, убитий’	-	-	-	-	1624 р. [2, 456]	-	-	-
фрасон-ливый	‘стурбований, убитий’	-	-	-	-	1656 р. [2, 456]	-	-	-
зафрасо-ванє	‘неспокій, смуток, кло-піт, турбота’	-	-	-	1596 р. [11, 20]	-	-	-	- frasowanie (14) ‘utra-pienie, udręka, zmart-wienie’ 1558 p.[7, 126]

	-	-	-	-	-	-	-	-	‘gniewanie się’ 1586 p. [7, 126]
зафрасо-ваний	‘потривоже-ний, потурбо-ваний’	-	-	-	1637 p. [11, 20]	-	-	-	-
зафрасо-вати	‘засмутити, зажурити, опечалити’	-	-	-	II пол. XVI ст. [11, 20]	1627 p. [1, 294]	-	-	-
	‘завдати клопотів’	-	-	-	1600 p. [11, 20]	-	-	-	-
	‘стривожити, занепокоїти’	-	-	-	1607 p. [11, 20]	-	-	-	-
зафрасо-ватися	‘засмутитися, зажуритися, опечалитися’	-	-	-	XVI ст. [11, 20]	1621 p. [1, 294]	-	-	-
	‘розгніватися, розсердитися’	-	-	-	1608–1609 pp. [11, 20]	-	-	-	-
банова-ти	‘тужити, жалкувати, шкодувати’	-	-	-	-	-	XVIII ст. [56]	-	-
банова-ньє	‘сум’	-	-	-	-	-	1758 p. [56]	-	-
бановань	‘смуток, туга, печаль’	-	-	-	XVI ст. [2, 18]	-	-	-	-
вонтпенє	‘сумнів, непевність, вагання’	-	-	-	1596 p. [4, 225]	-	1510 p. [307]	wątpienie ‘wątpli-wość, niepewność, brak pewności’ 1428 p.; ‘wahanie, zastrze-żenie, brak stanow-czości, niezdecydo-wanie’ XV ст.; ‘zwą-tpienie, utrata nadziei, rozpacz’ XV ст.; ‘chwiejny pogląd,	-

								mniemanie’ 1428 р. [10, 1, 58]	
вонтпити	‘мати сумнів, сумніватися’	-	-	-	1568 р. [4, 225–226]	1656 р. [1, 114]	1505 р. [308]	wątpić ‘nie być przekonanym o prawdziwości czegoś, nie dowierzać, nie ufać w pełni’ 1413–1414 рр.; ‘tracić, utracić nadzieję’ XV ст.; *‘wadliwie wymawiać, niepewnie, z jąkaniem’* XV ст. [10, 1, 57–58]	-
	‘вагатися’	-	-	-	п. XVII ст. [4, 225–226]	-		‘wahać się’ 1470 р. [10, 1, 57–58]	-
вонтпливе	‘непевно, з сумнівом’	-	-	-	1625 р. [4, 250]	1656 р. [1, 114]	1656 р. [308]	-	-
вонтъпливость	‘сумнів, вагання’	-	-	-	1583 р. [4, 226]	1621 р. [1, 114]	1557–1558 рр. [308]	wątpliwość ‘powątpiewanie, brak pelnej wiary’ к. XV ст. [10, 1, 58]	-
вонтпливший	‘невпевненіший’	-	-	-	1582 р. [4, 226]	-	-	-	-
вонтливый	‘сумнівний, непевний’	-	-	-	1569 р. [4, 226]	1621 р. [1, 114]	1621 р. [308]	-	-
	‘той, хто сумнівається у чомусь’	-	-	-	1646 р. [4, 226]	-	1621 р. [308]	-	-
вонтпленье	‘сумнів, непевність, вагання’	-	-	-	-	-	1596 р. [308]	-	-
вотпливо	‘сумнівно’	-	-	-	1622 р. [4, 250]	-	-	-	-

звонтпити	‘засумніватися, взяти під сумнів’	-	-	-	1569 р. [11, 123–124]	XVII ст. [1, 308]	-	-	-
звонтплєний	‘зневірений’	-	-	-	1627 р. [11, 123–124]	-	-	-	-
галасъ	‘колотнеча, веремія, (непорозуміння)’	-	-	-	1643 р. [6, 184]	-	-	-	halas ‘klótnia’ 1558 р. [8, 286]
	‘сварка, суперечка’	-	-	-	1648 р. [6, 184]	-	-	-	‘zamieszanie, niepokój; kłopot, trudność’ 1594 р. [8, 286]
	‘(крик, гамір) галас’	-	-	-	1628 р. [6, 184]	1633 р. [1, 169]	1633 р. [503]	-	‘zgiełk, krzyk, wrzawa’ 1597 р. [8, 286]; ‘stuk, trzask’ 1600 р. [8, 286]
	вл. н.	-	-	-	1607 р. [6, 184]	-	-	-	-
ґолкъ	‘галас, гамір’	-	-	-	1596 р. [7, 140]	-	-	giełk ‘krzyk, hałas’ 1449 р. [2, 6, 413]	-
зґелкъ	‘гул, галас, гомін, гамір, гармидер’	-	-	-	1627 р. [11, 179]	1565 р. [1, 311]	-	-	giełk (12) ‘wrzawa, gwar, halas’ 1522 р. [7, 339]
вархолъ	‘сварка, незгода, суперечка’	-	-	-	1646 р. [3, 183]	1646 р. [1, 86]	1641 р. [189]	warchoł ‘bezwstydnik, wichrzyciel, oszczerca’ (підбурювач, наклепник) 1488 р. [10, 1, 42]	-
вархолникъ	‘схильний до суперечок’	-	-	-	-	-	1607 р. [190]	-	-
взвазнеnъє	‘чвари, ненависть, розбрат’	-	-	-	1542 р. [4, 15]	-	-	-	-

звазнєнє	‘незгода, неприязнь, розбрат’	-	-	-	1541 р. [11, 92]	-	-	-	-
звазни-тися	‘(по-ворожо-му ставитися до кого-не-будь) знена-видіти, посва-ритися’	-	-	-	1509 р. [11, 92]	-	-	-	-
заторгне-нє	‘сутичка, сварка, зачіпка’	-	-	-	1565 р. [10, 253–254]	-	-	-	-
заторгну тися	‘(вступити із кимось у не-бажані сто-сунки), заче-питися, сче-питися’	-	-	-	1583 р. [10, 254]	-	-	-	-
заторъжь ка	‘суперечка, сварка, зачіпка’	-	-	-	1544 р. [10, 254]	-	-	-	-
зваленьє	‘визволення, звільнення’	-	-	-	сер. XVII ст. [11, 93]	-	-	zwalenie *‘upadek, przewrócenie się’* 1428 р. [11, 7, 496]	-
кнованє	‘замір, злий намір’	-	-	-	1642 р. [14, 143]	-	-	-	-
кновати	‘мати намір, замишляти зло’	-	-	-	1593 р. [14, 143]	1597–1599 рр. [1, 369]	-	-	knować (10) ‘zamyślać coś naczyjąś niekorzyść, skrycie coś planować’ 1588 р.; ‘obmyślać, układać coś’ 1585 р. [10, 433]
кновати-сѧ	‘підступно замишлятися,	-	-	-	1598–1599 рр. [14,	-	-	-	-

	замірятися’				143]				
кнути	‘замишляти зло’	-	-	-	1566 р. [14, 144]	-	-	-	-
збествити	‘розлютити, розсердити’	-	-	-	1637 р. [11, 61]	-	-	-	-
збестви-тися	‘здичіти, показитися’	-	-	-	1631 р. [11, 61]	-	-	-	-
жолудко ваньє	‘гнів, роздра-тування’	-	-	-	1627 р. [9, 176]	-	-	-	-
драпѢжъ	‘грабіж, грабунок’	-	-	-	-	к. XVII ст. [1, 232]	п. XVIII ст. [823]	drapież ‘łup wojenny’ XV ст. [2, 3, 178]	drapież (1) ‘grabież, ra-bunek, rozbój, łupies-two’ 1589 р. [6, 11]
драпѢз-ство		-	-	-	1560 р. [8, 198]	1656 р. [1, 232]	1503 р. [823]	drapiestwo, drapież-stwo ‘grabież’ 1449 р., ‘żądza grabieży’ 1500 р. [2, 3, 178]	drapiestwo (67) ‘gra-bież, zabieranie komuś czegoś gwałtem; rozbój, morderstwo’ 1564 р.; ‘chęć, żądza grabieży’ 1535 р.; ‘łup, zdobycz pochodząca z grabieży; dobra zdzierstwem nabyte’ 1539 р. [6, 10–11]
драпѢж-ный	‘лютий, жор-стокий, жа-дібний’	-	-	-	1598 р. [8, 198]	п. XVIII ст. [1, 232]	1597 р. [823]	- drapieżnie ‘grabieżą, rozbojem’ 1449 р. [2, 3, 179]	drapieżny (119) ‘sklon-ny do grabieży, zdzierst-wa grabiący’ 1564 р.; ‘właściwy drapieżniko-wi; cechujący się dra-piestwem, rozbojem; rozbójniczy, zbójecki, złodziejski’ 1582 р. [6, 12–13]
		-	-	-	-	-	-	-	‘napadający na inne zwierzęta żywiący się mięsem innych zwie-

									rząt' 1535 р. [6, 12–13]
		-	-	-	-	-	-	-	'drapiący, kłujący; mający kolce (o roślinach)' 1562 р. [6, 12–13]
драпѣжливый		-	-	-	1618 р. [8, 198]	-	-	drapieżliwy 'dopuszczają się grabieży' XV ст. [2, 3, 179]	drapieźliwy (2)) 'skłonny do grabieży, zdzierstwa grabiący' 1579 р. [6, 11]
	'драпіжник'	-	-	-	1637 р. [8, 198]	-	-	-	-
драпѣженый	'награбований'	-	-	-	1637 р. [8, 198]	-	-	drapieżny 'dopuszający się grabieży' XV ст. [2, 3, 179]	-
	'хижий, м'ясоїдний'	-	-	-	-	-	-	'drapieżny, mięsożerny' XV ст. [2, 3, 179]	-
драпѣжити	'грабувати, розбишакувати'	1505 р. [1, 720]	-	-	1637 р. [8, 198]	1656 р. [1, 232]	1558 р. [823]	drapieżyć 'zabierać coś siłą, pozywać' 1450 р.; 'ograbiać kogoś z czegoś, obrabowywać' XV ст. [2, 3, 179]	drapieżyć 'grabić, plądrować, łupić, pustoszyć' 1564 р.; 'zabijać mordowaś, pożerać' 1578 р. [2, 3, 179]
драпежити		-	-	-	1558 р. [8, 198]	1646 р. [1, 232]	1499 р. [823]		
драпѣжникъ	'грабіжник'	-	-	-	1592 р. [8, 198]	1659 р. [1, 232]	1637 р. [823]	drapieżnik 'rabuś' к. XIV ст. [2, 3, 179]	-
драпѣжца		-		-	1556–1561 рр. [8, 198]	1656 р. [1, 232]	1596 р. [823]	drapieżca 'lupieżca' к. XIV ст. [2, 3, 179]	-
анѣмушъ	'характер, вдача, душа'	-	-	-	п. XVII ст. [1, 113]	1621 р. [1, 33]	1621 р. [23]	-	animusz (21), animus (2) 'umysł, uczucie, wola, charakter; cechy umysłu i charakteru' 1564 р. [1, 165]

	‘сміливість, впевненість, відвага’	-	-	-	1644 р. [1, 113]		1669 р. [23]	-	-
анЂмушно	‘гнівно, зухвало, мужньо ’	-	-	-	сер. XVII ст. [1, 113]	30-40 рр. XVII ст. [1, 33]	30-40 рр. XVII ст. [23]	-	-
анЂмушный	‘мужній, відважний’	-	-	-	-	-	1678 р. [23]	-	-
базилишокъ	‘злобна (злісна) людина’	-	-	-	1632 р. [2, 11]	1646 р. [1, 40]	1646 р. [50]	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	bazyliszek, bażyliszek ‘bazyliszek, mityczny ptak’ I пол. XV ст., 1471 р.; bazyliszkowy, bażyliszkowy ‘o kamieniu w ciele legendarnego bazyliczka’ 1419 р. [1, 2, 71]	bazyliszek (34) ‘zool. basiliscus (Rost); rodzaj jaszczurki’ 1534 р. [2, 34]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘mityczny potwór (pół smok, pół kogut) zabijający wzrokiem’ 1528 р. [2, 34]
гаталомъ	‘гвалт, насильство’	-	-	-	XVII ст. [6, 194]	-	1758 р. [512]	-	-
ґвалтъ	‘крик, галас, шум, сполох, тривога’	-	-	-	1632 р. [7, 131]	1656 р. [I, 196]	1575 р. [640]	-	gwałt (1311) ‘pośpiech, szybkość’ 1564 р. [8, 243–253]
	‘зґвалтування, збезчещення’	-	-	-	1566 р. [7, 131]	1657–1674 рр. [I, 173]	-	gwałt ‘zgwałcenie (kobiety)’ 1448 р. [2, 7, 523–526]	-
	‘насильство’	-	-	*кгвалтъ* 1388 р. [1, 271]	1503 р. [7, 131]	XVII–поч. XVIII ст. [I, 173]	1627 р. [640]	gwałt 1396 р., gewałt 1397 р. ‘przestępstwo dokonane przemocą, niezgodny z prawem	‘przymus, zmuszenie do czegoś’ 1590 р. [8, 243–253]

								czyn przemocy’ [2, 7, 523–526]	
	‘напад’	-	-	*кгвалтъ* XV ст. [1, 271]			1388 р. [639]	gwałth ‘siła, moc’ 1471 р. [2, 7, 523–526]	‘siła, moc, wielki napór czegoś’ 1582 р. [8, 243–253]
	‘блюзнірство, святотатство’	-	-	-	1588 р. [7, 131]	-	-	gwałth ‘bezczelność, zuchwalstwo’ XV ст. [2, 7, 523–526]	‘postępowanie wbrew przyjętym normom prawnym lub moralnym’ 1564 р. [8, 243–253]
	‘шкода, збитки’	-	-	-	1541 р. [7, 131]	-	-	-	- ‘wielka ilość, mnóstwo [czego]’ 1583 р. [8, 243–253]
	‘навальність, гвалтовність’	-	-	-	1627 р. [7, 131]	-	-	-	‘przestępstwo, przemoc, napaść (przeważnie dokonane bezprawnie)’ 1527 р. [8, 243–253]
	‘сполох, тривога (сигнал)’	-	-	-	1611 р. [7, 131]	-	XVIII ст. [640]	-	‘alarm, trwoga’ 1580 р. [8, 243–253]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [7, 131]	-	-	-	-
	‘гостра необхідність’	-	-	-	1627 р. [7, 131]	-	-	-	‘ciężkie położenie, nagła portzeba, mus, ostateczność, konieczność’ 1564 р. [8, 243–253]
ґвалтованьє	‘гвалтування, безчещення’	-	-	-	1566 р. [7, 127]	-	-	-	-
ґвалтовати	‘чинити насильство (над ким)’	-	-	-	I пол. XVII ст. [7, 127]	-	-	gwałtować ‘dokonywać gwałtów, czynów przemocy’ 1455 р. [2, 7, 526]	-
	‘порушувати приписи’	-	-	-	1596 р. [7, 127]	-	-		-
	‘гвалтувати,	-	-	-	1566 р.	-	-		-

	безчестити’				[7, 127]				
ґвалтити	‘порушувати, ламати’	-	-	-	1596 р. [7, 127]	-	1603 р. [638]	gwałcić ‘dokonywać gwałtów, czynów przemocy’ 1424 р. [2, 7, 526]	-
	‘чинити наси льство (про віру)’	-	-	-	1599 р. [7, 127]	-	-	-	-
	‘ґвалтувати, безчестити’	-	-	-	1641 р. [7, 127]	XVII ст. [I, 172]	1596 р. [638]	-	-
ґвалтов-нє	‘насильно, силоміць, по-розбійницьки, ґвалтом’	-	-	-	1538 р. [7, 128]	1646 р. [I, 172]	1565 р. [638]	gwałtownie ‘prze-mocą, gwałtem, bez-prawnie’ 1427 р. [2, 7, 526–527]	gwałtownie (156) ‘przy użyciu przemocy, siły, gwaltu, bezprawia’ 1505 р. [8, 253–255]
	‘дуже сильно’	-	-	-	1566 р. [7, 128]	-	-	-	‘silnie, mocno; bardzo’ 1534 р. [8, 253–255]
	‘насильно, рвучко’	-	-	-	XVI ст. [7, 128]	-	-	-	‘nagle, szybko’ 1550 р. [8, 253–255]
	‘раптово’	-		-	XVII ст. [7, 128]	-	-	-	
	‘нагально, кон че, обов’язко-во’	-	-	-	1624 р. [7, 128]	-	-	-	-
ґвалтов-никъ	‘порушник’	-	-	-	1587 р. [7, 129]	-	1554 р. [638]	gwaltownik ‘czło-wiek dokonujący gwałtów, czynów przemocy, bezpra-wia’ 1443 р. [2, 7, 527–528]	gwaltownik (120) ‘pos-tępujący wbrew przyję-tym normom prawnym lub moralnym’ 1593 р. [8, 255–256]
	‘злочинець, насильник, розбійник’	-	-	-	1566 р. [7, 128]	1621 р. [I, 172]	1544 р. [638]		‘dokonywający prze-mocy; grabieżca, roz-bójnik’ 1511–1540 рр., 1535 р. [8, 255–256]
ґвалтов-	‘насильно,	-	-	-	1602 р.	-	-	-	-

но	гвалтовно, силою’				[7, 128]				
кгвалтомъ		-	-	1388 р. [1, 271]	1512 р. [7, 130]	-	-	-	-
ґвалтовность	‘насильство’	-	-	-	п. XVII ст. [7, 128]	-	-	-	gwałtowność (4) ‘przemoc, ucisk’ 1561 р. [8, 256]
	‘сила, міць, потужність, бурхливість’	-	-	-	п. XVII ст. [7, 128]	-	-	gwałtowność ‘vehementia’ (хіть, збурення, сила, гострота, різкість) 1476 р. [2, 7, 528]	‘sila, moc’ 1564 р. [8, 256]
ґвалтовный	‘насильний, насильницький’	-	-	khwałtownyj 1388 р. [1, 271]	1558 р. [7, 129]	1657–1674 рр. [I, 173]	1388 р. [638]	gwałtowny ‘pozostający w związku z gwałtem, przemocą, bezprawiem’ 1449 р.; ‘*posiadający władzę*’ XV ст. [2, 7, 528]	gwałtowny (332) ‘pozostający w związku z gwałtem, przemocą, bezprawiem’ 1564 р. [8, 256–260]
	‘негідний, без соромний, не пристойний’	-	-	-	1621 р. [7, 129]	-	-	‘nagły, nadzwyczajny’ 1452 р. [2, 7, 528]	‘szybki, pośpieszny; nagly, niespodziany’ 1535 р. [8, 256–260]
	‘нагальний, пильний, невідкладний’	-	-	-	1566 р. [7, 129]	1621 р. [I, 173]	1558 р. [640]	‘raptowny, działają-cy na oślep’ XV ст. [2, 7, 528]	‘potrzebny, konieczny, pilny, przymusowy’ 1585 р. [8, 256–260]
	‘сильний, великий, бурхливий, навальний’	-	-	-	1552 р. [7, 129]	-	1571 р. [640]	‘o znacznym natężeniu, bardzo silny, niepohamowany’ 1460–1470 рр. [2, 7, 528]	‘o znacznym natężeniu, sile; bardzo silny, bardzo wielki; natarczywy, usilny’ 1551 р. [8, 256–260]
квалтовная вина	‘штраф за насильство’	-	-	XV ст. [1, 271]	-	-	-	-	-
зґвалченє	‘зґвалтування, збезчещення’	-	-	-	1594 р. [11, 178]	-	*ґвалченє* 1699 р. [640]	zgwałcenie ‘dokonanie gwałtu na kobiecie, pozbawienie jej dziewictwa’ 1449 р.	-

								[11, 5, 352]	
	‘прѣанація, збезчещення’	-	-	-	1585 р. [11, 178]	-	-	-	-
	‘наруга, глум’	-		-	сер. XVII ст. [11, 178]	1608 р. [1, 321]; *згвалцене* 1656 р. [1, 311]	-	-	-
	‘порушення, недотримання’	-		-	1621 р. [11, 178]		-	-	-
зґвалтити	‘згвалтувати, збезчестити’	-	-	-	1566 р. [11, 177]	1565 р. [1, 321]	-	zgwałcić ‘dokonać gwaltu na kobiecie, zmusić siłą kobietę do stosunku płciowego’ 1449 р. [11, 5, 352]	-
	‘спрофанувати, збезчестити, знеславити’	-	-	-	1593 р. [11, 177]	-	-	‘niewłasciwym zachowaniem znieważyć, sprofanować’ 1449 р. [11, 5, 352]	-
	‘поглумитися’	-	-	-	1598 р. [11, 177]	1608 р. [1, 321]	-	‘napaść, najechać, najść siłą’ 1469 р. [11, 5, 352]	-
	‘образити, зганьбити’	-	-	-	1587 р. [11, 177]	-	-		-
	‘зламати, порушити’	-		-	1596 р. [11, 177]	1597–1599 рр. [1, 321]	-	‘wyniszczyć, zgładzić’ 1471 р. [11, 5, 352]	-
згвалтовати	‘згвалтувати, збезчестити’	-	-	-	1567 р. [11, 178]	-	-	-	-
	‘зламати, порушити’	-	-	-	1600–1601 рр. [11, 178]	-	-	-	-
змордованє	‘(мука, катування, побиття) мордува-	-	-	-	1567 р. [12, 61]	-	-	-	-

	нняʼ								
	‘утома, виснаження’	-	-	-	к. XVI ст. [12, 61]	-	-	-	-
змордо-вати	‘(скатувати, збити) змор-дувати’	-	-	-	1501 р. [12, 61–62]	-	-	zmordować ‘gwał-townie pozbawić życia, zabić’ 1455 р. [11, 6, 434]	-
	‘змучити, втомити’	-	-	-	к. XVI ст. [12, 61–62]	*-ся* 1556–1561 рр. [1, 328]	-		-
змордо-ваний	‘скатований, збитий) змор-дований’	-	-	-	1601 р. [12, 61]	-	-	-	-
	‘змучений, втомлений’	-	-	-	1627 р. [12, 61]	-	-	-	-
мордер-ство	‘мучити, катувати’	-	-	-	- *1563 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т.3, 47]*	1656 р. [1, 435]	-	morderstwo ‘zabójstwo’ сер. XV ст. [4, 5, 326]	morderstwo (109) ‘okrutnie pozbawienie kogoś życia’ 1551 р. [15, 4]
									‘męczenie’ 1564 р. [15, 4]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘ogół morderców’ 1564 р. [15, 4]
мордер-ско	‘катовано, вимучено’	-	-	-	- *1631 р. [ІСУМк]; 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 246]*	1722 р. [1, 435]	-	-	-
мордєр-ца	‘кат, мучитель’	-	-	-	- *1616 р.*	1621 р. [1, 435]	-	-	morderca (22) ‘ten, który zabija w okrutny

					[ІСУМк]				sposób’ 1579 р. [15, 4]
								mordarz 1379-1404 рр., morderz сер. XV ст., mołdarz 1455 р. ‘morderca, zabójca, rozbójnik, też tyran, okrutnik’ [4, 5, 326]	morderz (78) ‘ten, który zabija w okrutny sposób’ 1562 р. [15, 6]
мордованє	‘катування, завдавання мук’	-	-	-	- *1573 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т.3, 247–248]*	1621 р. [1, 435]	-	-	mordowanie (35) ‘okrutne zabijanie; morderstwo’ 1563 р. [15, 9]
									‘męczenie’ 1579 р. [15, 9]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wałka zapaśnicza, zapasy’ 1564 р. [15, 9]
мордовати	‘катувати, мучити, завдавати болю’	-	-	-	- *1526 р. [PEA, I, 140]*	1597–1599 рр. [1, 435]	-	mordować ‘znęcać się nad kims fizycznie, męczyć kogoś, katować, też zabijać’ 1432 р. [4, 5, 326]	mordować (223) ‘pozbawiać kogoś życia w okrutny sposób’ 1548 р. [15, 7]
									‘męczyć, zadawać cierpienia, torturować, katować’ 1562 р. [15, 7]
мордъ	‘вбивство, самогубство’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [1, 435-436]	-	-	mord (98) ‘okrutne pozbawienie kogoś życia’ 1559 р. [15, 3]
katoвати	‘катувати’	-	-	-	1598 р. [14, 62]	-	-	-	katować (11) ‘bić, męczyć, torturować, znęcać się fizycznie’ 1564 р. [10, 176]
доразли	‘образливо’	-	-	-	1598 р.	к. XVI ст.	XVII ст.	-	-

ве					[8, 139]	[1, 224]	[790]		
виолен-ция	‘насильство, жорстокість’	-	-	-	1636 р. [4, 70]	-	-	-	-
земста	‘помста’	-	-	-	1630 р. [11, 230]	-	-	-	-
земщенє		-	-	-	1627 р. [11, 230–231]	-	-	-	-
земсти-тися	‘помститися’	-	-	-	п. XVII ст. [11, 230]	-	-	-	-
зелженє	‘знеславлення, збезчещення, зганьблення’	-	-	-	1564 р. [11, 221]	1656 р. [1, 319]	-	-	-
зелжи-вость		-	-	-		1621 р. [1, 319]	-	-	-
зелжи-вый	‘образливий, зневажливий’	-	-	-	1616 р. [11, 222]	-	-	-	-
зелжити	‘знеславити, зганьбити’	-	-	-	1523 р. [11, 222]	-	-	-	-
здеспек-тованє	‘образа, гань-ба, кривда’	-	-	-	1622 р. [11, 190]	-	-	-	-
здеспек-товати	‘зневажити, скривдити, образити’	-	-	-	1627 р. [11, 190]	-	-	-	-
зневага	‘(відсутність поваги, шано-бливості) зне-вага’	-	-	-	1621 р. [12, 107–108]	1621 р. [1, 319]	-	-	-
	‘(ігнорування, нехтування) зневага’	-	-	-	1621 р. [12, 107–108]		-	-	-
	‘(приниження гідності) зне-вага’	-	-	-	1627 р. [12, 107–108]		-	-	-
зневаже-	‘(приниження	-	-	-	1627 р.	-	-	-	-

ння	гідності) зне-важання’				[12, 109]				
	‘(ображання, поганьблення) зневажання’	-	-	-	1620 р. [12, 109]	-	-	-	-
	‘(погорда, гор диня) зневажа ння, зневага’	-	-	-	п. XVII ст. [12, 109]	-	-	-	-
	‘(ігнорування, нехтування) зневажання, зневага’	-	-	-	1626 р. [12, 109]	-	-	-	-
	‘(осквернення) зневажання, зневага’	-	-	-	1646 р. [12, 109]	-	-	-	-
зневажа-ти	‘ставитися без поваги, знева-жати’	-	-	-	1614 р. [12, 108–109]	1659 р. [1, 333]	-	-	-
	‘ігнорувати, зневажати’	-	-	-	к. XVI ст. [12, 108–109]	-	-	-	-
	‘принижувати гідність, зневажати’	-	-	-	1622 р. [12, 108–109]	XVI ст. [1, 333]	-	-	-
	‘оскверняти, зневажати’	-	-	-	1603 р. [12, 108–109]	-	-	-	-
зневажи-ти	‘поставитися без поваги, зневажити’	-	-	-	1599 р. [12, 110]	1597–1599 рр. [1, 333]	-	-	-
	‘зігнорувати, зневажити’	-	-	-	1599 р. [12, 110]	1621 р. [1, 333]	-	-	-
	‘принизити гідність, зневажити’	-	-	-	1621 р. [12, 110]	-	-	-	-

	‘погордити, зневажити’	-	-	-	1604 р. [12, 110]	-	-	-	-
знева-жачъ	‘зневажник’	-	-	-	1648 р. [12, 109]	-	-	-	-
зневажца		-	-	-	1621 р. [12, 111]	1621 р. [1, 333]	-	-	-
изневага	‘(відсутність поваги, шано-бливості) зне-вага’	-	-	-	1642 р. [13, 71]	-	-	-	-
повага	‘важливість, значимість’	-	-	-	-	1656 р. [2, 117]	-	-	powaga (420) ‘poważa-nie, uznanie’ 1560 р. [29, 51–57]
	‘авторитет, сила, влада’	-	-	-	-	1633 р. [2, 117]	-	-	‘wartość, ważność’ 1541 р. [29, 51–57]
	‘достоїнство, статус, клас’	-	-	-	-	1656 р. [2, 117]	-	-	‘zrównoważony sposób bycia, poważność, sta-teczność, godność; do-stojny, majectatyczny wygląd’ 1558 р. [29, 51–57]
поваж-ный	‘той, кого поважають, шанують’	-	-	-	-	1655 р. [2, 118]	-	-	-
	‘серйозний, солідний’	-	-	-	-	1621 р. [2, 118]	-	-	-
преваж-ный	‘сміливий, відважний’	-	-	-	-	1656 р. [2, 209]	-	-	-
преваж-не	‘сміливо, відважно’	-	-	-	-	1621 р. [2, 209]	-	-	-
блюзне-нє	‘(зневажання чого-небудь святого, висо-кого) блюзнір	-	-	-	II пол. XVI ст. [2, 126]	1656 р. [1, 58]	1596 р. [105]	bluznienie ‘bluźnier-stwo, maledictio’ 1453–1455 рр. [1, 2, 106]	bluźnienie (60) ‘znie-ważanie słowami Boga lub świętych oraz rze-czy związanych z wiarą

	ство, огида’								i religią’ 1522 р. [2, 192–193]
блюзнѣр-ство	‘блюзнірство’	-	-	-	1596 р. [2, 127]	1600 р. [1, 59]	XVI ст. [105]	-	-
блюзнѣр-ский	‘блюзнірсь-кий’	-	-	-	1595 р. [2, 127]	1656 р. [1, 59]	1621 р. [105]	-	-
блюзнѣр-ско	‘зневажливо’	-	-	-	1637 р. [2, 127]	-	1588 р. [105]	-	-
блюзнити	‘богохульст-вовати, гань-бити’	-	-	-	1585 р. [2, 127]	1621 р. [1, 59]	1596 р. [105]	bluźnić ‘bluźnić, ma-ledicere’ (лихосло-вити) XV ст. [1, 2, 105–106]	-
блюзни-тися	‘спотворюва-тися’	-	-	-	1621 р. [2, 127]	1621 р. [1, 59]	1621 р. [105]	-	-
блюзни-вый	‘блюзнірсь-кий’	-	-	-	п. XVII ст. [2, 126–127]	-	-	bluźny ‘bluźnierczy, maledicus’ (лихо-слівний) XVI ст. [1, 2, 106]	-
блюзнѣр-ца	‘блюзнір’	-	-	-	1596 р. [2, 127]	1597–1599 рр. [1, 59]	1596 р. [106]	-	-
блюзнѣръ		-	-	-	XVI ст. [2, 128]	-	XVII ст. [106]	bluźnierz ‘bluźnier-ca’ 1500 р. [1, 2, 106]	-
плюга-вость	‘брудний, нечестивий’	-	-	-	-	1656 р. [2, 112]	-	plugawość ‘brud, nie-czystość’ 1500 р. [6, 2, 153]; plugastwo ‘coś ob-rzydliwego, budzące-go odrazę (też w sen-sie moralnym)’ 1500 р. [6, 2, 153]	plugawość ‘coś wstręt-nego, budzącego odra-zę’ 1564 р.; ‘wstręt, odraza’ 1564 р. [24, 355–356]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘mała wartość, marność, lichość’ 1551 р. [24, 355–356]

дизгонор	‘зневага, образа’	-	-	-	1637 р. [8, 16]	-	-	-	-
безец-ность	‘безчестя, без-слав’я, роз-пуста’	-	-	-	1596 р. [2, 41]	1621 р. [1, 47]	1621 р. [70]	-	bezecność (7) ‘brak su-mienia; hańba; nieoby-czajność, niemoralność, złe obyczaje’ 1599 р. [2, 61]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘praw. uznanie, ogłosze-nie (kogoś) za pozba-wionego czci, wyjęcie spad prawa’ 1564 р. [2, 61]
безецни-ти	‘безчестити, неславити’	-	-	-	1621 р. [2, 41]	1621 р. [1, 47]	1621 р. [70]	-	-
безецный	‘ганебний, під лий, безчес-ний, розпус-ний’	-	-	-	1598 р. [2, 41]	к. XVI ст. [1, 48]	1621 р. [70]	-	-
	‘розпусник, безчесний’	-	-	-	1600 р. [2, 41]	-	-	-	-
	‘який є поза законом, засуд жений на виг нання з країни’	-	-	-	1565 р. [2, 41]	-	1574 р. [70]	-	-
безец-никъ	‘безчесна лю-дина, негідник, ропусник’	-	-	-	1565 р. [2, 41]	-	1565 р. [70]	-	-
безецни-ця	‘безчесна жінка’	-	-	-	- *сер. XVIII ст. [ІУМЛФ, 295]*	-	XVIII ст. [70]	-	-
зелжити	‘зганьбити, знеславити,	-	-	-	1523 р. [11, 222]	-	-	załgać ‘powiedzieć nieprawda, skłamać,	-

	зневажити’							oszukać’ 1455 р. [11, 4, 315]	
	‘втрата надії, розчарування’	-	-	-	-	-	-	‘zawieść nadzieje, sprawić zawód’ II пол. XV ст. [11, 4, 315]	-
зелживый	‘образливий, зневажливий’	-	-	-	1616 р. [11, 222]	-	-	-	-
зелжене	‘образа, зневага, збезчещення’	-	-	-	1564 р. [11, 221]	1656 р. [1, 319]	-	-	-
зелживость	‘сором, срам, безчестя’	-	-	-	1564 р. [11, 221]	1621 р. [1, 319]	-	-	-
зесромотити	‘зганьбити, знеславити, зневажити’	-	-	-	1640 р. [11, 236]	-	-	zesromocić ‘naruszyć cześć, zawstydzić, obrzucić wyzwiskami, obrazić, słownie znieważyć, zniesławić’ 1460-1470 рр. [11, 5, 322]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘oskarzżyć, obwinić’ 1476 р. [11, 5, 322]	-
зконътемновати	‘зганьбити, знеславити, зневажити’	-	-	-	1645 р. [11, 246]	-	-	-	-
згоршитель	‘(той, що виявляє зневагу, презирство) зневажник’	-	-	-	1619 р. [11, 166]	1646 р. [1, 314]	-	-	-
згоршителный	‘зневажливий’	-	-	-	1646 р. [11, 166]	1646 р. [1, 314]	-	-	-
згоршенє	‘(погіршення стосунків) розбрат, незгода’	-	-	-	1584 р. [11, 166]	-	-	-	-

	‘спокуса’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [1, 314]	-	-	-
	‘(поганий вчинок, моральний розклад) зіпсутість, деморалізація’	-	-	-	1605 р. [11, 166]	-	-	-	-
згоршеніє		-	-	-	1619 р. [11, 166]	-	-	-	-
зеспечоный	‘споганений’	-	-	-	1623 р. [11, 236]	-	-	-	-
кламати	‘брехати, обдурювати, обманювати’	-	-	-	1581 р. [14, 106]	1621 р. [1, 365]	-	kłamać ‘zwodzić, oszukiwać, mówić nieprawdę’ 1455 р. [3, 4, 290]	kłamać (81) ‘mówić nieprawdę, wprowadzać w błąd świadomie lub nieświadomie’ 1578 р. [10, 381]
	-	-	-	-	-	-	-	‘szydzić’ (насміхатися) 1414 р. [3, 4, 290]	‘błędne tłumaczenie łacińskiego “dolere”, może przez blędne skojarzenie z “dolus”’1572 р. [10, 381]
	-	-	-	-	-	-	-	‘żartować’ 1455 р. [3, 4, 290]	-
кламство	‘брехня, облуда’	-	-	-	1598–1599 рр. [14, 107]	1621 р. [1, 365]	-	kłamstwo ‘nieprawda’ 1450 р. [3, 4, 291]	kłamstwo (212) ‘nieprawda, świadome wprowadzenie w błąd’ 1550 р. [10, 384–386]
кламанѧ	‘брехливість, ошуканство’	-	-	-	1598–1599 рр. [14, 106]	-	-	kłamanie ‘oszukiwanie, oszustwo’ 1471 р. [3, 4, 290]	kłamanie (3) ‘nieprawda, fałsz, oszustwo’ 1568 р. [10, 382]
кламца	‘брехун, ошуканець, обманщик’	-	-	-	1509-1633 рр. [14, 107–108]	1646 р. [1, 365]	-	kłamca ‘zwodziciel, oszust’ 1471 р. [3, 4, 291]	kłamca (102) ‘wprowadzający w błąd, mówiący nieprawdę’ 1539 р. [10, 382]

	-	-	-	-	-	-	-	‘żartowniś’ XV ст. [3, 4, 291]	
кламливе	‘брехливо, неправдиво, фальшиво’	-	-	-	1621 р. [14, 107]	1621 р. [1, 365]	-	-	kłamliwie (11) ‘niezgodnie z prawdą, falszywie, zdradziecko’ 1558 p. [10, 382–383]
кламный	‘несправжній, оманливий, брехливий, фальшивий’	-	-	-	1598–1599 pp. [14, 107]	-	-	-	kłamny ‘zdradliwy, podstępny, oszukańczy’ 1590 p. [10, 384]
кламливый	‘брехливий, неправдивий, фальшивий’	-	-	-	1595 р. [14, 107]	1656 р. [1, 365]	-	- *kłamliwość* ‘*blaznowanie, żartowanie*’ XV ст. [3, 4, 291]	kłamliwy (93) ‘nieprawziwy, będący rezulatem czyjegoś działania mającego na celu wprowadzenie w błąd’ 1541 p. [10, 383–384] *kłamliwość ‘nieprawda, fałsz’ 1549 p. [10, 383]*
	‘брехун, неправдивець’	-	-	-	1627 р. [14, 107]	-	-	-	‘świadomie wprowadzający w błąd, kłamiący, mówiący lub w jakikolwiek inny sposób wyrażający nieprawdę’ 1539 p. [10, 383–384]
кламъ	‘глум, посміх’	-	-	-	XVI ст. [14, 107]	-	-	kłam ‘szyderstwo, drwiny’ I пол. XV ст. [3, 4, 290]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘kłamstwo, fałsz, obłuda’ XV ст. [3, 4, 290]	kłam (15) ‘kłamstwo, nieprawda, zmyślenie’ 1535 p. [10, 380]
	-	-	-	-	-	-	-	‘żart, zabawa’ 1444 p. [3, 4, 290]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘błąd, pomyłka’ 1450	-

								р. [3, 4, 290]	
змышляти	‘чинити, облудно, лицемірити, брехати’	-	-	-	1605–1606 рр. [12, 70–71]	-	-	-	-
	‘вигадувати, придумувати’	-	-	-	1575 р. [12, 70–71]	1621 р. [1, 329]	-	-	-
	‘фальсифікувати, підробляти’	-	-	-	1605–1606 рр. [12, 70–71]	-	-	zmyślać ‘udawać’ 1466 р. [11, 6, 441]	-
	‘замишляти, задумувати’	-	-	-	1581 р. [12, 70-71]	-	-	-	-
	‘вважатися’	-	-	-	1637 р. [12, 70–71]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘troszczyć się, dbać, starać się o coś’ 1450 р. [11, 6, 441	-
змышланьє	‘притворство, лицемірство, брехня’	-	-	-	1627 р. [12, 71]	-	-	zmyślenie ‘kłamstwo, wymysł’ XV ст.; *‘zdolność myślenia, umysł’* 1455р. [11, 6, 441]	-
змышлачъ	‘брехун, вигадник, лицемір’	-	-	-	1627 р. [12, 71]	*змышлакъ* 1627 р. [1, 329]	-	-	-
бенкартъ	‘неправда, вигадка, брехня’	-	-	-	1566 р. [2, 73–74]	-	-	-	-
	‘позашлюбна дитина’	-	-	-	1566 р. [2, 73–74]	1656 р. [1, 52]	1582 р. [82]	bękart ‘dziecko nieprawego łoża’ 1500 р. [1, 2, 78]	bękart (60) ‘dziecko nieprawego łoża, nieślubne, bastard’ 1558 р.

									[2, 89–90]
	‘виродок’	-	-	-	-	-	XVII ст. [82]	-	-
	‘(наївна люди на) хлопчись-ко’	-	-	-	1614 р. [2, 73–74]	-	-	-	-
	‘раб, невіль-ник’	-	-	-	1627 р. [2, 73–74]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘przędzą jedwabna po-chodząca od dzinich jedwabników; jedwab gorszego gatunku zmie-szany z inną przędzą półjedwa’ 1560 р. [2, 89–90]
гипокры-зыя	‘лицемірство, облуда, фальш’	-	-	-	1616 р. [6, 211]	-	-	hipokryta, ipokryta \`obłudnik\` 1500 р. [2, 7, 543]	hipokryzyja (3) ‘obłu-da, dwulicowość, nie-szczerość’ 1551 р. [8, 347]
гипокрит ський	‘лицемірний, облудний, фальшивий’	-	-	-	1646 р. [6, 211]	-	XVII ст. [523]	-	- hipokryta ‘człowiek fałszywy, dwulicowy, obłudnik’ 1557 р. [8, 346–347]
фалшъ	‘брехня’	-	-	-	-	1656 р. [2, 452]	-	fałsz ‘kłamstwo, nie-prawda’ 1500 р. [2, 5, 353]	fałsz (477) ‘nieprawda, kłamstwo, fałszywe mniemanie, zdanie, nau-ka; herezja’ 1578 р.; ‘oszustwo, falszerstwo’ 1559 р.; ‘falszywość, nieprawość’ 1560 р. [7, 10–14]
	-	-	-	-	-	-	-	‘błędność (wyroku)’	-

								1449 р. [2, 5, 353]	
фалшеръ	‘обманщик, фальшуваль-ник’	-	-	-	-	1656 р. [2, 452]	-	-	fałszarz (1), fałszerz (1) 1588 р., fałszerz (76) ‘ten, który fałszuje, pod-rabia kłamca, oszust, oszczerca’ 1535 р. [7, 14–15]
фалшиве	‘брехливо, неправдиво’	-	-	-	-	1656 р. [2, 452]	-	fałszywie ‘nizgodnie z prawdą’ сер. XV ст.; ‘oszukańczo, podstępnie’ XV ст. [2, 5, 354]	fałszywie (167) ‘nie-zgodnie z prawdą, kłam-liwie’ 1541 р.; ‘niesłu-sznie, bezpodstawnie, mylnie, niesprawiedli-wie’ 1541 р.; ‘w celu oszukania, zdradliwie, podstępnie, obludnie 1578 р.; ‘pozornie, nie naprawdę’1568 р. [7, 16–17]
фалши-вый	‘неправдивий, брехливий, фальшивий’	1388 р. [1, 1351]	-	*фалшевный* 1413 р., *фалшова-ныи* 1421 р., [2, 497]	-	1621 р. [2, 452]	-	fałszywy ‘kłamliwy, świadomie mijający się z prawdą’ 1420 р.; ‘podrobiony, sfał-szowany, udany’ 1427 р. [2, 5, 354–355]	fałszywy (858) ‘kłamią-cy, oszukijący, też zły, grzęczny’ 1535 р.; ‘ma-jący na celu oszustwo, podstęp, zdradę’ 1505 р. [7, 18–23]
	-	-	-	-	-	-	-	‘błędny, myłny’ 1488–1489 рр. [2, 5, 354–355]	‘niezgodny z prawdą, zawierający nieprawdę błędny’ 1522 р. [7, 18–23]
	-	-	-	-	-	-	-	‘obłudny, nieszcze-ry’ 1450 р. [2, 5, 354–355]	‘podszywający się pod coś, udający kogoś’ 1564 р. [7, 18–23]
ошукова ти	‘обманювати’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 79]	-	oszukać ‘podejść, zwieść, wprowadzić w błąd’ XV ст. [6, 9,	oszukiwać (22) ‘mylić się, zwieść, błądzić’ 1579 р.; oszukować się

								681]	(1) ‘mylić się’ 1579 р. [22, 266]
ошуканє	‘обман, брехня’	-	-	-	-	1621 р. [2, 78]	-	oszukanie ‘podstęp, wprowadzenie w błąd’ XV ст. [6, 9, 681]	oszukanie (93) ‘świadome, podstępne wprowadzenie w błąd, nieuczciwe zadziałanie na czyjąś szkodę moralną lub materialna; zakpienie, zażartowanie z kogoś’ 1532 р. [22, 263–264]
ошукачъ	‘обманщик’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 79]	-	-	oszukać ‘świadome wprowadzić w błąd, zwieść, okpić, wyprowadzić w połe’1545 р. [22, 261–262]
звадца	‘наклепник’	-	-	-	1596 р. [11, 92]	-	-	- zwada ‘wprowadzenie w błąd, zwiedzenie, podstęp’ 1399 р. [11, 7, 495]	-
	‘сварлива людина, бунтівник’	-	-	-	1627 р. [11, 92]	1627 р. [1, 304]	-	-	-
омилити	‘обманути, ввести в оману’	-	-	-	-	к. XVI ст. [2, 43]	-	-	omilić (1) ‘zwieść, oszukać, wprowadzić w błąd, zmylić’ 1578 р. [21, 367]
		-	-	-	-	-	-	-	‘zawieść, uczynić zawód, nie spelnić czyichś oczekiwań, rozczarować’ 1541 р. [21, 367]
		-	-	-	-	-	-	-	‘ominąć kogo’ 1587 р. [21, 367]

омиляти		-	-	-	-	1656 р. [2, 43]	-	omylać ‘zwodzić, okłamywać, oszukiwać’ 1466 р. [5, 8, 580]	omylać (32) ‘zwodzić, wprowadzać w błąd, oszukiwać, łudzić’ 1535 р. [21, 365]
		-	-	-	-	-	-	-	‘zwodzić, nie spelniać oczekiwań; nie dotrymywać słowa, danej obietnicy’ 1564 р. [21, 365]
омилятися	‘обманутися, помилитися’	-	-	-	-	1627 р. [2, 43]	-	-	-
окрутный	‘жорстокий, нелюдський’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 348]*	1542 р. [2, 40]	-	okrutny ‘lubiący się znęcać, zadawać, cierpienia, nie znający litości’ 1456 р. [5, 8, 565–566]	okrutny (1177) ‘skłonny do zadawania, cierpień, bezlitosny’ 1525 р. [21, 285–293]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘o zwierzętach: taki, który może zabić człowieka; krwiożerczy łub dziki’ 1550 р. [21, 285–293]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘powodujący cierpienia, związany z zadawaniem łub odczuwaniem cierpień’ 1522 р. [21, 285–293]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘godny potępienia, napiętnowania, nagany, kary, niegodziwy, haniebny’ 1535 р. [21, 285–293]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘straszny, przerażający, budzący grozę, okropny’ 1550 р. [21, 285–

									293]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘bardzo nasilony, intensywny; zaciekły, gwałtowny’ 1550 р. [21, 285–293]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wielki, liczny’ 1566 р. [21, 285-293]
окрутни-ца	‘тиранка, мучителька’	-	-	-	- *1656 р.[Рукописный хронограф, 185]*	1656 р. [2, 40]	-	-	okrutnica (5) ‘kobieta zła, okrutna, bez litości’ 1579 р. [21, 279]
окрут-никъ	‘тиран, мучитель’	-	-	-	- *1656 р.[Рукописный хронограф, 140]*	1656 р. [2, 40]	-	okrutnik ‘człowiek okrutny, srogi, bezlitosny’ XV ст. [5, 8, 565]	okrutnik (275) ‘okrutny, zły, bezlitosny człowiek’ 1558 р. [21, 281]
окрутен-ство	‘жорстокість’	-	-	-	- *1597–1599 рр.[Апокрисис, 1448]*	1597–1599 рр. [2, 40]	-	-	-
окрутне	‘жорстоко’	1388 р. [2, 651]	-	okrutne 1388 р. [2, 80]	- *1656 р.[Рукописный хронограф, 282]*	1656 р. [2, 40]	- *сер. XVII ст. [УП, 339]*	okrutnie ‘bezlitośnie, niludzko, bardzo boleśnie’ 1475 р. [5, 8, 565]	okrutnie (262) ‘zadając cierpienia lub doznając cierpień; bez litości’ 1522 р. [21, 279–281]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘okropnie, strasznie, przerażająco’ 1550 р. [21, 279–281]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘haniebnie, sromotnie’ 1550 р. [21, 279–281]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘bardzo, w dużym stopniu, ogromnie, inten-

									sywnie, niezwykle, mocno’ 1565 р. [21, 279–281]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘w dużej ilości, licznie’ 1564 р. [21, 279–281]
окрут-ность	‘жорстокість, тиранство, нелюдськість’	-	-	-	- *1656 р.[Рукописный хронограф, 64]*	1656 р. [2, 40]	-	okrutność ‘okrucieństwo, nieludzkość, srogość’ 1428 р. [5, 8, 565]	okrutność (135) ‘skłonność do zadawania cierpień i związane z tym postępowanie, okrutne traktowanie kogoś’ 1564 р.; ‘niebezpieczeństwo, grożna sytuacja’ 1558 р. [21, 283–285]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘okrutny czyn, postępek’ 1564 р. [21, 283–285]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘o zwierzętach’ 1539 р. [21, 283–285]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘władza despotyczna, tyrania’ 1573 р. [21, 283–285]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘to, co jest straszne, niebezpieczne’ 1562 р. [21, 283–285]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘to, że coś jest okrutne’ 1594 р. [21, 283–285]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wiejkość, ogrom’ 1564 р. [21, 283–285]
гамѣшно	‘фальшиво, неправдиво’	-	-	-	XVI ст. [6, 188]	-	-	-	-
гамѣш-ный	‘фальшований, неправдивий’	-	-	-	-	-	XVIII ст. [506]	-	-

гамѣшникъ	‘шахрай, ошукач’	-	-	-	-	-	XVIII ст. [506]	-	-
гамѣство	‘шахрайство’	-	-	-	-	-	XVII ст. [506]	-	-
здорожный	‘нечесний, гідний осуду, злий, грішний, неморальний’	-	-	-	1620 р. [11, 201]	1597–1599 рр. [1, 317]	-	-	-
здорожность	‘погрішність, помилка, хибність думки’	-	-	-	1621 р. [11, 201]	1621 р. [1, 317]	-	-	-
вынеслость	‘гордовитість, пиха’	-	-	-	1598 р. [5, 226]	-	1627 р. [422]	-	-
	‘велич’	-	-	-	1631 р. [5, 226]	1621 р. [1, 146]	1598 р. [422]	-	-
вынеслый	‘високий’	-	-	-	1619 р. [5, 226]	1621 р. [1, 146]	1599 р. [422]	-	-
	‘величний’	-	-	-	1598 р. [5, 226]		1627 р. [422]	-	-
	‘урочистий, піднесений’	-	-	-	1618 р. [5, 226]	1656 р. [1, 146]	-	-	-
	‘зарозумілий, гордий’	-	-	-	1623 р. [5, 226]	1597–1599 рр. [1, 146]	1598 р. [422]	-	-
	‘піднесений, гучний (голос)’	-	-	-	1627 р. [5, 226]	-	-	-	-
взгарда	‘презирство, зневага, погорда’	-	-	-	1591 р. [4, 16]	1621 р. [1, 96]	XVI ст. [233]	wgarda ‘lekceważenie, pogorda, okazywanie wstrętu’ 1500 р. [10, 2, 99]	-
	‘гордість’	-		-	1612 р. [4, 16]	-	-	-	-
	‘пихатість,	-		-	1607 р.	-	-	-	-

	гординя’				[4, 16]				
взгаржо-ный	‘погордже-ний, зневаже-ний’	-	-	-	1598 р. [4, 16]	-	-	-	-
взгаржа-ти	‘погорджати’	-	-	-	1600 р. [4, 16]	*взгоржа-ти* 1621 р [1, 97]	1599 р. [233]	wzgardzać ‘gardzić, nie cenić, lekceważyć, też odtrącać, za-niedbywać, brzydzić się, nie zważać’ к. XV ст., ‘nie chcieć czynić czegoś, odmawiać’ I пол. XV ст. [10, 8, 616]	-
взгарди-ти	‘погордити’	-	-	-	1498 р. [4, 16]	*взгордѣ-ти* 1656 р [1, 97]	XVII ст. [233]	wzgardzić ‘okazać brak szacunku, odmó-wić okazania szacun-ku, zlekceważyć, oka-zać swoje obrzydze-nie, wstręt’ 1450 р., *‘przez lekceważenie nie chcieć, odmówić’* 1449 р., ‘napelnić py-chą’ 1455 р. [10, 8, 617–619]; wgardzić ‘zlekcewa-żyć kogoś, pogardzić kimś’ XV ст. [10, 2, 99]	-
здрада	‘(віроломство, зрадництво, підступ) зрада’	- *израда XV–XVI ст. [1, 1076]*	-	1448 р. [1, 408]	1583 р. [11, 203]	1646 р. [1, 317] *зрада* 2-га пол. XVI ст. [1, 339]	-	zdrada, zrada ‘obłuda, oszustwo, nieszcze-rość, kłamstwo, pod-stęp, przewrotność’ I пол. XV ст. [11, 4, 290]	-

	‘перехід на бік ворога, зрада’	-	-	-	1605–1606 рр. [11, 203]		-	‘działanie mające na celu wydanie kogoś podstępem nieprzy-jaciołom, tu o zdanie ludasza’ 1466 р.; ‘zasadzka, zamach, sprzysiężenie’ сер. XV ст. [11, 4, 290]	-
	‘відмова від переконань, зрада’	-	-	-	1608 р. [11, 203]	-	-	*‘zwodniczość czegoś, ułuda’ (помилко-вість, омана) 1500 р.* [11, 4, 290]	-
здрадливший	‘зрадливіший’	-	-		1614 р. [11, 205]	-	-	-	-
здрадити	‘(учинити по-зрадницьки, підступно, віроломно) зрадити’	- *зрадити 1496 р. [1, 997]*	-	-	1619 р. [11, 205]	XVII ст. [1, 317]	-	zdradzić, zradzić ‘oszukać, zmylić, zwieść, podejść ko-goś’ 1414 р.; *‘skusić, nakłonić do grzechu’* 1455 р.; ‘zdradzić ko-goś, wydać, przekazać kogoś podstępem nie-przyjaciołom’ 1470 р.; *‘ujawnić, objawić, dokładnie ukazać’* 1470 р. [11, 4, 293–294]	-
здрадец-ке	‘зрадливо, підступно, по-зрадницьки’	-	-	-	1598 р. [11, 204]	-	-	-	-
зрадне		-	-	XV ст. [1, 408]	-	-	-	zdradnie ‘kłamliwie, nieszczerze, obłud-nie’ II пол. XV ст.; ‘podstępnie’ 1436 р. [11, 4, 292]	-

здрадец-кий	‘зрадницький’	-	-	-	1604 р. [11, 204]	*зрадец-кій* 1659 р. [1, 338]	-	-	-
здрадец-ко	‘зрадливо, віроломно’	-	-	-	1611 р. [11, 204]	1597–1599 рр. [1, 338]	-	-	-
здрадец-тво	‘(поведінка, вчинки зрадника) зрадництво, зрада’	-	-	-	1646 р. [11, 204]	1656 р. [1, 339]	-	-	-
здрад-затъ	‘(діяти по-зрадницькому, підступно, віроломно стосовно кого-небудь) зраджувати’	-	-	-	1580 р. [11, 204]	-	-	zdradzać ‘oszukiwać, zwodzić, okłamywać’ 1395 р.; ‘wydawać nieprzyjaciołom’ XV ст.; *‘popełniać grzech nieczysty, cudzołożyć’* (блудити) 1455 р. [11, 4, 292–293]	-
здрадли-ве	‘підступно, зрадливо’	-	-	-	1584 р. [11, 204]	1646 р. [1, 317]	-	zdradliwie, zradliwie ‘podstępnie, oszukańczo’ 1457 р.; *‘skrycie, niewidocznie’* XV ст. [11, 4, 291]	-
здрадли-вость	‘зрадливість’	-	-	-	1642 р. [11, 205]	-	-	zdradliwość ‘podstępność, oszukaństwo’ 1466 р. [11, 4, 291]	-
здрадли-вый	‘(здатний на зраду, підступ, віроломний вчинок) зрадливий’	-	-	-	1619 р. [11, 205]	1699 р. [1, 317], *зрадли-вый* 1656 р. [1, 339]	-	zdradliwy ‘oszukańczy, podstępny, przewrotny’ 1453 р. [11, 4, 291]	-
	‘властивий зрадникові,	-	-	-	1642 р. [11, 205]		-		-

	зрадливий’							
	‘зрадливий, фальшивий, підлий, віроломний’	-	-	-	1619 р. [11, 205]		-	‘zwodniczy, mamiący, mylący’ сер. XV ст. [11, 4, 291–292]	-
здрадца	‘(той, хто діє підступно, віроломно) зрадник’	1493 р. [1, 997]; *израдъца* 1494 р. [1, 1076]	-	1442 р. [1, 408], *зрадєць* 1445 р. [1, 408]	1595 р. [11, 205]	1540 р. [1, 339], *здрайца* XVII ст. [1, 318]	-	zdrajca, zdraca, zdraćca, zdradca, zdradżca, zdradżsa ‘ten kto oszukuje, postępuje podstępnie, człowiek nieuczciwy, nierzetelny’1395 р., ‘ten kto wydaje kogoś nieprzyjaciołom, kto knuje przeciw komuś’ сер. XV ст. [11, 4, 294–296]	-
израдити	‘(вчинити позрадницькому, підступно) зрадити’	XIV ст. [1, 1076]	-	1462 р. [1, 408]	1489 р. [13, 79]	-	-	-	-
выкрутацтво	‘(вдавання до хитрощів) виверткість’	-	-	-	1603 р. [5, 195]	-	-	-	-
	‘(нечесне поводження), крутійство, перекручення’	-	-	-	1597–1599 рр. [5, 195]	1597–1599 рр. [1, 141]	1597–1599 рр. [406]	-	-
выкрутацкий	‘вивертливий, підступний’	-	-	-	1605 р. [5, 195]	-	-	-	-
выкрутарскій		-	-	-	1619 р. [5, 195]	-	1620–1621 рр. [406]	-	-
выкрут-		-	-	-	1595 р.	1597–	1597–	-	-

ный					[5, 196]	1599 рр. [1, 141]	1599 рр. [406]		
вылужа-ти	‘(добувати що-небудь хитрощами) виманювати’	-	-	-	1598 р. [5, 206]	-	1598 р. [410]	wyludzić ‘podstępnie coś osiągnąć’ 1423 р. [10, 6, 498]	-
вымахле-вати	‘виманити, вициганити’	-	-	-	1598–1599 рр. [5, 211]	1597–1599 рр. [1, 143]	1597–1599 рр. [413]	-	-
выпотва-рати	‘(набувати нечесним способом) гендлювати’	-	-	-	1556–1561 рр. [5, 251]	-	XVI ст. [433]	-	-
выпоса-жити	‘обдарувати, наділити’	-	-	-	1531 р. [5, 251]	1538 р. [1, 150]	1538 р. [432]	wyposażyć ‘dać posag kobiecie’ 1394 р.; ‘wydać członkowi rodziny należną częśc dziedzictwa’ 1434 р. [10, 6, 525]	-
выпоса-женье	‘наділення приданим, посаг’	-	-	-	1598–1599 рр. [5, 250]	1597–1599 рр. [1, 149]	1597–1599 рр. [432]	wyposażenie ‘posag’ 1500 р.; *‘wydanie członkowi rodziny należnej części dziedzictwa’* XV ст. [10, 6, 525]	-
выпоса-жоный	‘обдарований, з приданим’	-	-	-	1581 р. [5, 251]	-	-	-	-
выхелз-неный	‘розгнузданий, розбещений, нестримний’	-	-	-	1621 р. [6, 93]	1621 р. [1, 161]	1621 р. [470]	-	-
доткли-вый	‘дошкульний, образливий, неприємний’	-	-	-	1566 р. [8, 181]	1717–1734 рр. [1, 229]	1571 р. [811]	-	dotkliwy (25) ‘dokuczliwy, przykky, ostry, uszczypliwy, dający się we znaki, obełżywy,

									bezczelny, złośliwy’ 1587 р. [5, 499–500]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dający się dotknąć, stwierdzić’ 1568 р. [5, 499–500]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘jawny, oczywisty, widoczny, łatwy do stwierdzenia, istotny, pewny, niewątpliwy’ 1583 р.
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘praw. kryminalny, karny’ 1594 р.
доткливе	‘образливо, гостро, прикро’	-	-	-	-	-	XVII ст. [810]	-	dotkliwie (8) ‘w sposób jawny, widoczny, namacalny; wyraźnie, jasno’ 1583 р.; ‘dokuczliwie, przykro, ostro, boleśnie’ 1583 р. [5, 499]
дотскливость	‘образа, прикрість’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 229]	1629 р. [810]	-	-
доткненьєсѧ	‘дотик, доторкання’	-	-	-	1615 р. [8, 182]	-	1676–1683 рр. [811]	-	-
доткненьє		-	-	1462 р. [1, 322]	п. XVI ст. [8, 181]	1659 р. [1, 229]	XVI ст. [811]	dotknienie ‘dotknięcie’ XV ст.; *‘naruszenie, uszkodzenie’* 1444 р.; ‘męskie dotknienie’ 1475 р. [2, 3, 165]	dotknienie (55) ‘zbliżenie się do czego aż do zetknięcia, dotknięcie, poruszenie czego, przytknięcie, zetknięcie się’ 1534 р.; ‘zmysł dotyku’ 1564 р.; ‘ingerencja boska, poruszenie, wstrząśnięcie moralne’ 1580 р.; ‘obelga, szyder-

									stwo, zniewaga, pot-warz’ 1564 р.; ‘wzmian-kowanie, wymienienie, krótkie przytoczenie’ 1588 р. [5, 504]
	‘покарання’	-	-	-	1627 р. [8, 181–182]	-	-	-	‘nawiedzenie nieszczę-ściem, kara’ 1588 р. [5, 504]
засадзка	‘(злий задум проти кого-небудь) під-ступ, замір’	-	-	-	1627 р. [10, 191]	1621 р. [1, 286]	-	-	-
	‘засідка, заса-да’	- *засада XII ст. за сп. 1377 р. [1, 946]*	-	-	1643 р. [10, 191]	1656 р. [1, 286]	-	zasadka ‘część mie-cza osadzona w ręko-jeści’ 1463 р. [11, 2, 182]	-
зарѧженїє	‘розпоряджен ня, воля’	-		-	1614 р. [10, 191]	-	-	-	-
затрен-твѣнє	‘(стан байду-жості, відсут-ності співчут-тя) заціпенін-ня, закам’яні-лість’	-	-	-	1627 р. [11, 5]	-	-	-	-
закалъ	‘негідний вчинок’	-	-	-	1625 р. [10, 50]	-	-	zakał ‘plama, skaza, zmaza, brud, nieczy-stość’ 1500 р. [11, 2, 94]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘pobudka, podnieta’ (причина, мотив) 1421 р. [11, 2, 94]	-
збытеч-ный	‘нестримний, свавільний’	-	-	-	1607 р. [11, 85–	1656 р. [1, 303]	-	zbyteczny *‘ten który pozostaje jako nad-*	-

					86]			*wyżka, stanowi nad-miar'* 1455 р. [11, 4, 281]	
	-	-	-	-	-	-	-	'*ten który przekracza jakąś liczbę, nie mieś-ci się*' (перевищує певну кількість) 1455 р. [11, 4, 281]	-
	-	-	-	-	-	-	-	*'niepotrzebny, zbęd-ny'* (непотрібний, надлишковий) 1500 р. [11, 4, 281]	-
збытнє	'надмірно, надто'	-	-	-	1598–1599 рр. [11, 87]	1621 р. [1, 303]	-	zbytnie *'powierzcho-wnie, niedokładnie'* сер. XV ст. [11, 4, 282]	-
збытний	'надмірний (про розмір, міру вияву)'	-	-	-	1570 р. [11, 87]	1538 р. [1, 303]	-	zbytni 'niepotrzebny, zbędny, zbyteczny' 1449 р. [11, 4, 282]	-
	'зайвий, непо-трібний'	-	-	-	1619 р. [11, 87]		-	'nieumiarkowany, nadmierny' 1466 р. [11, 4, 282]	-
	'аморальний, розпусний'	-	-	-	1623 р. [11, 87]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	'istniejący nadal (po zniknięciu czegoś), pozostały' 1436 р. [11, 4, 282]	-
	-	-	-	-	-	-	-	'(o smiechu) niepoha-mowany, swawolny' XV ст. [11, 4, 282]	-
никчем-ность	'підлість, ни-цість'	-	-	-	-	1656 р. [1, 508]	-	-	nikczemność (91) 'to, co złe, greszne, niego-dziwość' 1566 р. [18,

									382–383]
									‘to, co nietrwale, ulot-ne, bez znaczenia, tak-że nicość’ 1541 p. [18, 382–383]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘słabość, bezsilność, brak hartu, energii’ 1566 p. [18, 382–383]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘prostactwo, nieuctwo’ 1566 p. [18, 382–383]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘zmyślenie, kłamstwo’ 1564 p. [18, 382–383]
никчем-ный	‘підлий, ниций’	-	-	-	-	1571 р. [1, 508]	-	-	-
вшетеч-не	‘розпусно’	-	-	-	1580 р. [5, 81]	1659 р. [1, 127]	1665 р. [361]	-	-
	‘зухвало, на-хабно, настир ливо’	-	-	-	-	-	1597–1599 рр. [361]	-	-
вшетеч-никъ	‘розпусник’	-	-	-	1596 р. [5, 81]	1656 р. [1, 127]	1623 р. [361]	-	-
вшетеч-ница	‘розпусниця’	-	-	-	1591 р. [5, 82]	1621 р. [1, 127]	1591 р. [361]	-	-
вшете-ченство	‘розпуста’	-	-	-	1596 р. [5, 81]	1621 р. [1, 127]	1598–1599 рр. [360]	-	-
вшетеч-ностъ		-	-	-	1575 р. [5, 82]	1597–1599 рр. [1, 127]	1597–1599 рр. [361]	-	-
	‘розгнузда-ність’	-	-	-	1598–1599 рр. [5, 82]	-	-	-	-
вшетеч-ный	‘розпусний, розгнузданий’	-	-	-	1598 р. [5, 82]	1656 р. [1, 127]	XVI ст. [361]	-	-
	‘непристой-	-	-	-	1598–		-	-	-

	ний’				1599 рр. [5, 82]				
вшехмоцне	‘всесильно, всевладно’	-	-	-	1619 р. [5, 82]	-	-	-	-
вшехмоцность	‘всемогутність, всесильність, всевладність’	-	-	-	1597 р. [5, 82]	1659 р. [1, 127]	1596 р. [361]	-	-
вшехмоцный	‘всемогутній, всесильний, всевладний’	-	-	-	1619 р. [5, 82–83]	1656 р. [1, 127]	1607 р. [361]	-	-
моцъ	‘сила’	-	-	-	- *1522 р. [AS, III, 237]*	1656 р. [1, 437]	-	moc ‘siła fizyczna i duchowa, właściwości zapewniające przeprowadzenie swej woli, potęga’ кін. XIV ст. [4, 4, 303]	moc (7375) ‘siła, tj. możliwość jednostki stawienia oporu lub pokonania go (o istotach żywych)’ 1541 р.; ‘siła ożywiająca: kierująca procesami organicznymi, powodująca powstawanie i wzrost organizmów żywych, poruszająca rzeki i ciała niebieskie’ 1534 р. [14, 403]
	‘дійова сила, чинність’	-	-	1462 р. [1, 615]	-	‘влада’ 1556–1561 рр. [1, 437]	-	‘zdolność wywierania wpływu, wywoływania skutków, działanie, wpływ’ кін. XIV ст. [4, 4, 303]; ‘prawo do czegoś, uprawnienie, pozwolenie’ 1400 р. [4, 4, 303]	‘upoważnienie, pełnomocnictwo; zlecenie, zezwolenie, oddanie do decyzji’ 1564 р. [14, 403]
	‘збройні сили’	-	-	1436 р. [1,	-	-	-	‘siła zorganizowana,	‘siła zbiorowości, zwła-

				615]				siła bojowa, wojsko' 1400 р. [4, 4, 303]	szcza militarna i państwowa; potęga' 1533 р. [14, 403]
	'(загальні умови, засоби) спроможність'	-	-	1455 р. [1, 615]	-	-	-	'środki materialne, zasoby, majątek' сер. XV ст. [4, 4, 303]	'możliwość, tj. posiadanie warunków do jakiegoś dzialania' 1558 р. [14, 403]
	'правомочне повноваження'	-	-	XV ст. [1, 615]	-	-	-	'prawomocność' 1429 р. [4, 4, 303]	'prawo' 1536 р.; 'prawomocność, obowiązywałność, ważność prawna dokumentu, wypowiedzi lub urzędu' 1594 р. [14, 403]
	'міцність, надійність'	-	-	-	-	1659 р. [1, 437]	-	-	'siła zjawisk fizycznych' 1539 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	'siła sprzeczna z prawem, przemoc, gwałt' 1389 р. [4, 4, 303]	
	-	-	-	-	-	-	-	'siła związana z urzędem, uprawnieniami, władza, zwierzchnictwo' II пол. XIV ст. [4, 4, 303]	'władza. tj. sytuacja (określona przez prawo lub nie) gdy ktoś może rozkazywać i musi znajdować posłuch lub może stosować przemoc' 1522 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'zdrowie organu i jego dobre funkcjonowanie' 1534 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'wytrzymalość na dzialanie niszczące, twardość (o przedmiotach materiałnych' 1534 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'właściwość oddziały-

									wania na świat fizyczny, wydarzenia lub uczucia ludzkie’ 1525 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘właściwość, cechy’ 1560 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘ilość, najczęściej wielka i liczona na sztuki’ 1563 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘intensywność, nasile-nie’ 1534 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘istotny sens, treść, znaczenie’ 1563 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘twierdza’ 1539 р. [14, 403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wszechmoc boska, możliwość sprawienia wszystkiego’ 1539 р. [14, 403]
моцный	‘сильний’	-	-	1434 р. [1, 615]	- *1577 р. [ALSS, VI, 76-77]*	1597–1599 рр. [1, 437]	-	mocny ‘odznaczający się dużą siłą a. spraw-nością fizyczną, poli-tyczną, bogactwem itp., silny, krzepki, dzielny, potężny’ кін. XIV ст. [4, 4, 311]	mocny (2094) ‘taki, który ma dużą siłę fizy-czną lub psychiczną, który ma przewagę, który jest silniejszy niż zwykłe, niż inni’ 1522 р. [14, 523]
	-	-	-	-	-	-	-	‘wielki, duży’ сер. XV ст. [4, 4, 311]	‘taki, którego zniszcze-nie wymaga stosunko-wo dużej siły fizycznej lub psychicznej, które-go trudno jest zniszczyć’ 1522 р. [14, 523]
	‘стабільний’	-	-	‘непохит-	-	-	-	-	‘taki, który jest stały,

				ний, стій-кий’ 1436 р. [1, 615]	*1625 р. [ІСУМк]*				twardy, zbity’ 1562 p. [14, 523]
	‘дошкульний, прикрий’	-	-	-	- *I пол. XVII ст. [ІСУМк]*	-	-	-	-
	‘законний, правомірний’	-	-	1440–1492 рр. [1, 615]	- *1569 р. [АрхЮЗР, Ч.8, т.3, 186]*	-	-	‘mający prawne znaczenie, prawomocny, obowiązujący’ 1449 p. [4, 4, 311]	‘prawnie ważny, prawomocny, obowiązujący, dający gwarancję’ 1566 p. [14, 523]
	-	-	-	-	-	-	-	‘uprawniony, upoważniony’ 1402 p. [4, 4, 311]	-
	‘усталений’	-	-	-	- *1599 р. [ІСУМк]*	-	-	‘dobrej jakości, solidny, odporny na łamanie, niszczenie, przenośnie trwały, niewzruszony, niezawodny’ кін. XIV ст. [4, 4, 311]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘zdolny do czegoś, władający czymś’ 1449 p. [4, 4, 311]	‘taki, który ma natężoną cechę, właściwość’ 1525 p. [14, 523]
	-	-	-	-	-	-	-	‘silnie oddziaływający, skuteczny, też wzmacniający, podrzepiający’ 1471 p. [4, 4, 311]	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘taki, który może coś zrobić’ 1532 p. [14, 523]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘taki, który jest zdro-

									wy, sprawny, któremu nic nie dolega’ 1535 р.; ‘biegły, wprawny’ 1564 р. [14, 523]
моцнє,-но	‘сильно’	-	-	1495 р. [1, 615]	- *1536 р. [ALSS, IV, 60]; 1544 р [ІСУМк]*	1656 р. [1, 437]	-	mocnie ‘energicznie, odważnie, mężnie, dzielnie’ 1428 р. [4, 4, 310] mocno ‘z wielką energią, z wielkim nasileniem, w wielkim stopniu, bardzo’ XV ст. [4, 4, 311]	mocnie ‘przy użyciu dużej siły fizycznej lub psychicznej, silnie, energicznie, mężnie’ 1564 р.; ‘tak, że trzeba dużej sily fizycznej lub psychicznej, żeby coś zniszczyć, zlikwidować; solidnie, trwale, wytrwale’ 1534 р.; ‘bardzo, intensywnie, znacznie, z dużym nasileniem’ 1535 р. [14, 512]
	‘законно, згідно з правом’	-	-	1404 р. [1, 615]	- *1539 р. [ALSS, IV, 192]*	-	-	mocnie ‘prawomocnie, zgodnie z prawem’ XV ст. [4, 4, 310]	‘prawomocnie, zgodnie z prawem, z gwarancją prawą, obowiązująco, przy pomocy aktów prawnych’ 1558 р. [14, 512]
	‘твердо, непохитно’	-	-	1411 р. [1, 615]	-	-	-	mocnie ‘niewzruszenie, niezachwianie, wytrwale, niezmiennie, stale’ 1449 р. [4, 4, 310]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘solidnie, niezniszczalnie’ XV ст. [4, 4, 310]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘w swojej istocie’ 1500 р. [4, 4, 310]	-

	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dużą ilpść, wiele razy’ 1566 р. [14, 512]
моцнєй-шїй	‘сильніший’	-	-	-	- *1552 р. [ALSS, VI, 125–124]*		-	-	-
моцарст во	‘могутність, фізична сила’	-	-	-	- *1596 р. [ЛЗ, 56]*	-	-	-	mocarstwo (41) ‘nad-ludzkie istoty duchowe rozporządzające potęż-ną siłą’ 1566 р. [14, 508]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wojsko, potęga mili-tarna’ 1541 р. [14, 508]
	-	-	-	-	-	‘держа-ва’ 1597–1599 рр. [1, 436]	-	mocarstwo ‘władza, panowanie, może oznaka władzy’ 1466 р. [4, 4, 310]	‘wielcy panowie wład-cy’ 1564 р.; ‘panowa-nie, władza’ 1539 р. [14, 508]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘państwo świeckie o wielkim znaczeniu po-tężny kraj’ 1564 р. [14, 508]
ץмоцнити	‘зміцнити’	-	-	-	- *1521 р. [ALSS, III, 211]*	1621 р. [2, 428]	-	-	
умоцне-нье	‘укріплення, утвердження’	-	-	-	-	1621 р. [2, 428]	-	-	-
умоцова-ный	‘уповноваже-ний, повіре-ний’	-	-	-	-	1595 р. [2, 428]	-	-	-
лярва	‘розпусна жінка’	-	-	-	-	к. XVII ст. [2, 416]	-	-	-

	-	-	-	-	-	-	-	-	larwa (28) ‘maska, zaslona wyobrażająca jakąś charakterystyczną postać ludzką lub zwierzęcą kryjąca twarz albo cale cialo w celu przebrania’ 1569 р. [12, 18]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘zjawa, widmo, duch’ 1564 р. [12, 18]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘kukla do straszenia dzieci’ 1564 р. [12, 18]
опилство	‘пияцтво’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 46]	-	opilstwo ‘picie napojów alkoholowych nad miarę upijanie się, pijaństwo’ 1455 р. [5, 8, 601]	opilstwo (137) ‘zamroczenie alkoholem, upicie się’ 1563 р.; ‘nałogowe nadużywanie napojów alkoholowych’ 1562 р. [21, 517–518]
карчмарство	‘пияцтво’	-	-	-	1596 р. [14, 57]	-	-	-	karczmarstwo (1) ‘zajęcie, stan karczmarza’ 1564 р. [10, 137] *karczemnik (1) ‘bywalec karczem, pijak, awanturnik’ 1560 р. [10, 135]*
карчма	‘корчма’	XIV ст. [1, 1413]	-	*корчма* 1359 р. [1, 501]	1594 р. [14, 57]	-	-	karczma, kaczma ‘karczma, gospoda, dom zajezdny’ 1391 р. [3, 4, 244–245]	karczma (166) ‘miejsce wyszynku alkoholu i spotkań okolicznej ludności, przede wszystkim chłopów’ 1543 р. [10, 135–137]
	‘хмільний напій’	к. XIV-п. XV ст. [1, 1413]		*корчма* 1487 р. [1, 501]	*корчма* 1507 р. [15, 40]	-	-	-	-

карч-маръ	‘корчмар’	XIV ст. [1, 1413]	-	-	1594 р. [14, 57]	-	-	karczmarz ‘caupo, tabernarius’ 1397 р. [3, 4, 245]	-
коръчмитъ		-	-	1359 р. [1, 501]	1552 р. [15, 41]	-	-	-	-
карчем-ный	‘корчемний’	-	-	-	п. XVII ст. [14, 57]	-	-	karczemny ‘do kar-czmy się odnoszący, karczmy dotyczący’ 1442 р. [3, 4, 244]	karczemny (12) ‘grubi-ański, ordynarny, pija-cki’ 1564 р. [10, 135]
троска	‘піклування, турбота’	*‘кол; удар блискав-ки’ XI ст. [3, 1003]*	-	-	-	1556–1561 рр. [2, 401]	-	troska ‘opieka, och-rona’ I пол. XV ст. [9, 3, 188]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘kłopot, zmartwienie, strapienie, smutek, przykrość’ 1418 р. [9, 3, 188]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘drobne cząstki me-talu, powstające przy jego obróbce lub rdzewieniu, opiłki’ 1434 р. [9, 3, 188]	-
троска-тися	‘турбувати-ся, пережи-вати’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 401]	-	-	-
троскли-вый	‘турботли-вий’	-	-	-	-	1621 р. [2, 401]	-	-	-
зраженє	‘веління, воля’	-	-	-	1551 р. [12, 175]	-	-	-	-
	‘опротестува ння’	-	-	-	1643 р. [12, 175–176]	-	-	-	-
прагнене	‘сильне бажа-ння, прагне-ння чогось’	-	-	-	-	1621 р. [2, 208]	-	pragnienie ‘pożąda-nie czegoś, dążenie do czegoś’ 1448 р. [7, 1,	pragnienie (240) ‘silne pożądanie, chęć osiąg-nięcia lub posiadania

								23]	czegoś’ 1536 р. [30, 41–45]
	-	-	-	-	-	-	-	‘doznawanie przykrego uczucia z powodu niedostatku wody w organizmie, chęć picia’ п. XV ст. [7, 1, 23]	‘potrzeba napicia się’ 1534 р. [30, 41–45]
афектъ	‘намір, бажання’	-	-	-	1607 р. [1, 147–148]	1720 р. [1, 38]	1596 р. [42]	-	afekt (87) ‘silna skłonność, poruszenie wewnętrzne, wzruszenie, uczucie o zabarwieniu dodatnim lub ujemnym, zależnie od kontekstu’ 1557 р. [1, 89–90]
афектовати	‘вимагати, домагатися, бажати, хотіти, прохати’	-	-	-	1633 р. [1, 146]	1720 р. [1, 38]	1628 р. [42]	-	afektować (1) ‘żadać, domagać się’ 1564 р. [1, 90]
афектация	‘вимога, бажання, прохання’	-	-	-	1607 р. [1, 146]	-	-	-	-
афорізмъ	‘короткий вислів’	-	-	-	1646 р. [1, 147]	-	1669 р. [42]	-	aforyzm (4) ‘myśl, nauka wyrażona w formie zwięzlego wypowiedzenia’ 1534 р. [1, 90]
ахатисъ	‘коштовний камінь, агат’	*ахатисъ* 1073 р., *ахатъ* XV–XVI ст. [1, 33]	-	-	сер. XVII ст. [1, 147]	-	1679 р. [42]	-	achates (3), achat (1) ‘agat, kamień półszlachetny, jedna z odmian kwarcu: achates’ 1563 р. [1, 64]
отуха	‘мужність, сміливість’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 73]	-	-	-

	-	-	-	-	-	-	-	-	otucha (97) ‘dobra zapowiedź na przyszłość, nadzieja; dobre samopoczucie’ 1556 р. [22, 341–343]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pociecha, obietnica’ 1558 р. [22, 341–343]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘podnieta, zachęta’ 1558 р. [22, 341–343]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dobre zdanie, mniemanie’ 1583 р. [22, 341–343]
рицерско	‘мужньо’	- *рыцеръ* 1388 р. [3, 212]	-	- *рыцерь ‘шляхтич’* 1388 р., *рыцерство* 1438 р. [2, 311], *рыцерськыи* 1438 р. [2, 312]	- *рицєрь XVI ст. [УЄ № 29519, 165]; рыцерство 1642 р.* [*ІСУМк*]	1656 р. [2, 273]	-	rycerski, rycerzski ‘po rycersku, jak rycerz, dzielnie, mężnie’ XV ст.; *‘związany z rycerzem, dotyczący lub cechujący rycerza, należący do rycerza’* 1438 р. [8, 1, 55–56]	-
безпечный	‘відважний, сміливий, впевнений’	-	-	-	1585 р. [2, 52-53]	-	1676–1683 рр. [76]	bezpieczny ‘tutus’ (впевнений, безпечний, безтурботний) 1453–1455 рр. [1, 2, 76]; bezprzezpieczny ‘bezpieczny, tutus’ 1471 р. [1, 2, 77]	bezpieczny (565) ‘nie zagrożony nieezpieczeństwem, wołny od niebezpieczeństwa, zabezpieczony, nie doznający szwanku, szkody’ 1578 р.; ‘przekonany, upewniony w czym’ 1579 р. [2, 72–73]
	‘(забезпечений) певний’	-	-	*бєзъпєчныи* 1436 р. [1, 91]	-	-	-		‘pewny, niezawodny, odpowiedny, pożyteczny, skuteczny’ 1558 р.

									[2, 72–73]
	'спокійний, безтурботний'	-	-	-	1523 р. [2, 52–53]	-	1388 р. [76]		'wolny od obawy, od troski, spokojny, pogodny w pomyślności; żyjący, mający czyste sumienie; odważny, śmiały' 1564 р. [2, 72–73]
	'зухвалий, жорстокий'	-	-	-	1627 р. [2, 52–53]	-	1621 р. [76]	-	'lekkomyślny, niedbały, nieczujny; nieskrępowany, zarozumiały, zuchwały' 1560 р. [2, 72–73]
	'безпечний'	-	-	-	1538 р. [2, 52–53]	1621 р. [1, 50]	1656 р. [76]	-	
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [2, 52–53]	-	-	-	-
бєзпєчнѣшии	'(спокійний) певний'	-	-	1388 р. [1, 91]	1599 р. [2, 53]	-	-	-	-
	'безпечніший'	-	-	-	1551 р. [2, 53]	-	-	-	-
безпечне	'безпечно'	-	-	1499 р. [1, 90]	1510 р. [2, 51]	II пол. XVII ст. [I, 50]	1499 р. [75]	-	bezpecznie (673) 'bez zagrożenia niebezpieczeństwem, bez szkody' 1535 р. [2, 68–71]
	'спокійно, безтурботно'	-	-		1565 р. [2, 51]	1597–1599 рр. [I, 50]	1597–1599 рр. [75]	-	'bez obawy, beztrosko, spokojnie, pogodnie, z czystym sumieniem, nie spodziewając się złego' 1578 р. [2, 68–71]
	'без вагання, сміливо, впевнено, рішуче'	-	-	-	1545 р. [2, 51]	1656 р. [I, 50]	1598 р. [75]	-	'pewnie, niezawodnie, bez wahania; bez ryzyka' 1564 р. [2, 68–71]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'lekkomyślnie, bez roz-

									wagi; zuchwale, bezczelnie, bezecnie, bezwstydnie’ 1570 р. [2, 68–71]
безпечно	‘безпечно’	-	-	-	1544 р. [2, 52]	1597–1599 рр. [1, 50]	1597–1599 рр. [75]	-	-
	‘спокійно, безтурботно’	-	-	-	1552 р. [2, 52]	-	1646 р. [75]	-	-
	‘без вагання, сміливо, впевнено, рішуче’	-	-	-	1590 р. [2, 52]	1646 р. [1, 50]	1606 р. [75]	-	-
безпечити	‘обіцяти безпеку’	-	-	-	1583 р. [2, 51]	-	-	-	-
	‘захищати, обороняти, забезпечувати’	-	-	-	1569 р. [2, 51]	-	-	-	-
безпеченство	‘безпечність, безпека’	-	-	-	1551 р. [2, 50–51]	-	1720 р. [75]	-	bezpieczeństwo (166) ‘niezagrożenie, nienaruszalność, zabezpieczenie’ 1500–1547 рр. [2, 67–68]
	‘спокій, безтурботність’	-	-	-	1623 р. [2, 50–51]	-	XVI ст. [75]	-	
	‘захист’	-	-	-	1585 р. [2, 50–51]	-	1621 р. [75]	-	‘brak obawy, strachu, beztroska, spokój; ufność, zaufanie, opieka; smialość, odwaga, pewność siebie, swoboda w postępowaniu; szczerość’ 1578 рр. [2, 67–68]
	‘опіка’	-	-	-	1625 р. [2, 50–51]	-		-	
	‘впевненість, сміливість, відвага’	-	-	-	1604 р. [2, 50–51]	1656 р. [1, 49]	1656 р. [75]	-	
	‘зухвалість, сваволя’	-	-	-	1623 р. [2, 50–		-	-	‘lekkomyślność, niedbałość, brak rozwagi;

					51]				zuchwalstwo, bezczel-ność’ 1566 р. [2, 67–68]
	‘гарантія, за-безпечення’	-	-	-	1612 р. [2, 50–51]	-	1621 р. [75]	-	‘pewność, upewnienie, niezawodność’ 1566 р. [2, 67–68]
безпеч-ность	‘безпечність, безпека’	-	-	-	1528 р. [2, 52]	1545 р. [1, 50]	-	-	bezpieczność (78) ‘nie-zagrożenie, bezpieczeń-stwo; zabiezpieczenie’ 1582 р. [2, 71–72]
	‘спокій, без-турботність’	-	-	-	1627 р. [2, 52]	-	1501 р. [76]	-	‘brak obawy, beztroska, spokój; smialość, odwa-ga’ 1564 р. [2, 71–72]
	‘захист’	-	-	-	1591 р. [2, 52]	-	-	-	‘pewność, upewnienie, utwierdzenie, niezawod-ność’ 1560 р. [2, 71–72]
	‘впевненість, сміливість, відвага’	-	-	-	1618 р. [2, 52]	-	XVII ст. [75]	-	
	‘зухвалість, сваволя’	-	-	-		-	-	-	‘lekkomyślność; nied-bałość, brak rozwagi, czujności; zuchwalst-wo’ 1558 р. [2, 71–72]
валеч-ный	‘великий, вальний’	-	-	-	-	-	1670 р. [181]	-	-
	‘хоробрий, мужній, сміливий, відважний’	-	-	-	1596 р. [3, 169]	1621 р. [1, 83]	1596 р. [181]	-	-
	‘військовий, ратний’	-	-	-	1649 р. [3, 169]	1548 р. [1, 83]	1511 р. [181]	waleczny ‘związany z walką, wojną’ 1397 р.; ‘ten kto wojuje, walczy, bije się, też człowiek dzielny w boju, bitny’ к. XV ст.	-

								[10, 1, 37]	
	вл. н.	-	-	-		-	-	-	-
валечне	‘хоробро, мужньо, відважно’	-	-	-	1627 р. [3, 169]	1660 р. [1, 83]	1636-1650 рр. [181]	-	-
валечникъ	‘воїн, боєць’	-	-	-	п. XVII ст. [3, 169]	-	1607 р. [181]	walecznik ‘wojownik, ten kto wojuje, walczy, bije się, też człowiek dzielny w boju, bitny’ сер. XV ст. [10, 1, 37]	-
валечница	‘богатирка, героїня’	-		-	1627 р. [3, 169]	-	1627 р. [181]	-	-
дяковати	‘віддавати подяку’	-	-	1433 р. [1, 342]	1512 р. [9, 28]	1621 р. [1, 242]	1492 р. [866]	dziękować ‘wyrażać wdzięczność’ XV ст.; *‘chwalić, czcić’* к. XIV ст. [2, 5, 330–331]	dziękować (845) ‘wyrażać wdzięczność, składać podziękowanie’ 1525 р. [6, 462]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘zrzekać się, rezygnować, ustępować, odmawiać, grzecznie się wymawiać’ 1579 р. [6, 462]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘potwierdzać, kwitować odbiór należności; zrzekać się pretensji’ 1582 р. [6, 462]
вдячность	‘вдячність’	-	-	- *вдячно* 1493 р. [1, 157]	1565 р. [3, 195]	1656 р. [1, 89]	1592 р. [200]	wdzięczność ‘okazywanie życzliwości, słowa przyjazne, oświadczenie chęci odwzajemnienia się dobrymi czynami’ сер. XV ст.; ‘życzliwość, przychylność, łaska’	-

								XV ст. [10, 1, 67]	
мило-вдачный	‘дуже вдяний’	-	-	-	- *1642 р. [ІУМЛФ, 295]*	-	-	-	-
подяко-ва(н)ня	‘дяка, подяка, вдячнісь’	-	-	-	- *1723 р. [ІУМЛФ, 295]*	-	-	-	-
подяко-ване		-	-	-	- *1656 р. [Рукопис-ный хроно граф, 32]*	1656 р. [2, 143]	-	-	podziękowanie (30) ‘słowne wyrażenie wdzięczności’ 1594 р. [26, 122]
подяку-вати	‘бути вдячним’	-	-	-	- *1624 р. [Книга гродская Луцкая, л. 518]*	*подяко-вати* 1639 р. [2, 143]	-	-	podziękować (176) ‘wyrazić słownie swoją wdzięczność’ 1564 р. [26, 121–122]
подяч-ливый	‘вдячний’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 4]*	1627 р. [2, 143]	-	-	-
дякчине-ньє	‘дяка, подяка, вдячність”	-	-	-	1621 р. [9, 28]	1621 р. [1, 242]	1621 р. [867]	-	-
євхаріс-тиріон	‘подяка, вдяч-ність’	-	-		1632 р. [9, 28]	-	-	-	-
євхарис-тїя	‘причастя у християнській церкві, євха-ристія’	-	-	-	1608 р. [9, 55]	-	-	-	-
встремеж ливость	‘(вміння воло-діть собою) стриманість’	-	-	-	1596 р. [5, 50]	1656 р. [1, 122]	1596 р. [342]	-	-

встримыванїєсѧ	‘(вміння володіть собою) стримування’	-	-	-	1619 р. [5, 50]	-	1602 р. [343]	wstrzymawanie ‘powstrzymywanie się (od czegoś), wstrzemięźliwość, powściągliwość’ XV ст. [10, 5, 371]	-
встѧжливость	‘стриманість’	-	-	-	к. XVI ст. [5, 60]	-	-	-	-
захованє	‘виховання’	-	-	-	1564 р. [11, 22–24]	1597–1599 рр. [1, 295]	-	-	-
	‘поводження, поведінка, ставлення’	-	-	-	1539 р. [11, 22–24]	1720 р. [1, 295]	-	-	-
	‘стосунки’	-	-	-	1553 р. [11, 22–24]	-	-	-	-
	‘схованка; зберігання’	-	-	-	1551 р. [11, 22–24]	1597–1599 рр. [1, 295]	-	zachowanie ‘przetrzymanie w bezpiecznym miejscu, przechowanie’ 1474 р.; ‘miejsce przechowania, schowek’ 1500 р. [11, 1, 56]	-
	‘утримання, збереження’	-	-	-	1569 р. [11, 22–24]		-	‘utrzymanie w nienaruszonym stanie’ 1466 р. [11, 1, 56]	-
	‘порятунок’	-	-	-	1566 р. [11, 22–24]	-	-	‘ochrona, zabezpieczenie’ 1460–1470 рр. [11, 1, 56]	-
	‘додержання, дотримання, виконання’	- *заховати 1388 р. [1, 957]*	-	1462 р. [1, 388]	1539 р. [11, 22–24]	-	-	‘przestrzeganie (prawa, zwyczaju, nakazów)’ XV ст. [11, 1, 56]	-

	-	-	-	-	-	-	-	‘zatrzymanie, zastawienie’ (арешт, застава) 1428 р. [11, 1, 56]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘przestroga’ (попередження) XV ст. [11, 1, 56]	-
захова-лый	‘(який пристойно поводиться) поважний, достойний’	-	-	-	1577 р. [11, 22]	1597–1599 рр. [1, 295]	-	-	-
	‘наявний, існуючий’	-	-	-	1598–1599 рр. [11, 22]		-	-	-
	вл. н.	-	-	-	1633 р. [11, 22]	-	-	-	-
залецанє	‘прославлення’	-	-	-	1598 р. [10, 81]	-	-	-	-
	‘рекомендація’	-	-	-	1603 р. [10, 81]	-	-	-	-
	‘залицяння’	-	-	-	1600–1601 рр. [10, 81]	-	-	-	-
залецати	‘віддавати, пе редавати’	-	-	-	1605 р. [10, 81–82]	-	-	-	-
	‘виявляти’	-	-	-	1619 р. 5[10, 81–82]	-	-	-	-
	‘засилати’	-	-	-	1585 р. [10, 81–82]	-	-	-	-
	‘вихваляти,	-	-	-	1576 р.	-	-	-	-

	прославляти’				[10, 81–82]				
	‘оцінювати’	-	-	-	1645 р. [10, 81–82]	-	-	-	-
	‘рекомендувати, радити’	-	-	-	1572 р. [10, 81–82]	XVII ст. [1,273]	-	-	-
	‘наказувати, веліти’	-	-	-	1646 р. [10, 81–82]	-	-	-	-
залецатиса	‘віддаватися, покладатися’	-	-	-	1543 р. [10, 82–83]	1597–1599 рр. [1, 274]	-	-	-
	‘оцінювати’	-	-	-	1599 р. [10, 82–83]	-	-	-	-
залеценє	‘повага, шана, честь’	-	-	-	1625 р. [10, 83]	-	-	-	-
	‘засвідчення, підтвердження’	-	-	-	1596 р. [10, 83]	-	-	-	-
	‘рекомендація’	-	-	-	1598–1599 рр. [10, 83]	-	-	-	-
залецити	‘підтвердити, засвідчити’	-	-	-	1560 р. [10, 83–84]	-	-	-	-
	‘рекомендувати, передати’	-	-	-	1609 р. [10, 83–84]	1599 р. [1, 273]	-	-	-
	‘вибрати’	-	-	-	1624 р. [10, 83–84]	-	-	-	-

	‘заповісти, повеліти’	-	-	-	1597 р. [10, 83–84]	-	-	-	-
	‘викласти, розповісти’	-	-	-	1625 р. [10, 83–84]	-	-	-	-
	‘привносити, вносити’	-	-	-	1605–1606 рр. [10, 83–84]	-	-	-	-
	‘передати’	-	-	-	п. XVII ст. [10, 83–84]	-	-	-	-
венеро-вати	‘шанувати, поважати’	-	-	-	п. XVII ст. [3, 226]	-	1620 р. [214]	-	-
	‘величати’	-	-	-	1587 р. [3, 226]	-	-	-	-
гоноро-вати	‘гідно шану-вати, вшано-вувати, вели-чати’	-	-	-	п. XVII ст. [7, 17]	-	XVIII ст. [562]	-	-
гоноръ	‘пошана, честь, слава’	-	-	-	1609 р. [7, 17]	1656 р. [1, 181]	1635 р. [562]	-	-
здобити	‘звеличувати, прославляти’	-	-	-	1609 р. [11, 192]	-	-	-	-
	‘вшановувати, величати’	-	-	-	1621 р. [11, 192]	-	-	-	-
	‘оздоблювати, прикрашати’	-	-	-	п. XVII ст. [11, 192]	1621 р. [1, 316]	-	-	-
	‘прикрашати словесно’	-	-	-	1598 р. [11, 192]	-	-	-	-
здобити-ся	‘звеличувати ся, прослав-лятися’	-	-	-	1611 р. [11, 193]	-	-	-	-

	‘прикрашатися’	-	-	-	-	1720 р. [1, 316]	-	-	-
дигнитарство	‘достоїнство, гідність’	-	-	-	1598 р. [8, 14–15]	-	1597–1599 рр. [713]	-	-
	‘посада, сан, почесне звання’	-	-	-	1582 р. [8, 14–15]	1597–1599 рр. [1, 208]	-	-	dygnitarstwo (47) ‘urząd dygnitarza, wysokie stanowisko’ 1570 p. [6, 272–273]
	‘достойники, знатні люди’	-	-	-	1599–1600 рр. [8, 14–15]	-	-	-	
дигнитаръ	‘сановник, достойник, вельможа’	-	-	-	1571 р. [8, 15]	1621 р. [1, 208]	1443 р. [713]	-	dygnitarz (63) ‘człowiek piastujący wysoki urząd lub godność wyższy urzędnik, dostojnik’ 1561 р. [6, 273]
дидаскалъ	‘дидаскал, учитель’	-	-		1591 р. [8, 15]	1621 р. [1, 208]	1586 р. [714]	-	dydascolus ‘człowiek uczony; nauczycieł’ 1528 р. [6, 271]
	‘учений’	-	-		1621 р. [8, 15]	-	XVII ст. [714]	-	
дидаскалия	‘церковна школа, дидаскалія’	-	-	1322 р. [1, 299]	-	-	-	-	-
дизунитъ	‘неуніят’	-	-	-	1646 р. [8, 16]	-	-	-	-
зацность	‘честь’	-	-	-	1565 р. [11, 39–40]	1621 р. [1, 297]	-	-	-
	‘шляхетність, достойність, гідність’	-	-	-	1568 р. [11, 39–40]	II пол. XVI ст. [1 297]	-	-	-
зацно	‘достойно, гідно’	-	-	-	1636 р. [11, 39]	-	-	-	-
зацне	‘достойно, гідно’	-	-	-	п. XVII ст. [11, 39]	-	-	-	-

	‘благородно, шляхетно’	-	-	-	1620 р. [11, 39]	-	-	-	-
зацный	‘поважний’	-	-	-	1572 р. [11, 40–41]	1646 р. [1, 297]	-	-	-
	‘важливий, знаменитий, добрий’	-	-	-	1588 р. [11, 40–41]	1656 р. [1, 297]	-	-	-
	‘шляхетський’	-	-	1389 р. [1, 388]	1570 р. [11, 40–41]	-	-	-	-
зацнѢй-ший	‘достойніший, видатніший’	-	-	-	1587 р. [11, 41–42]	-	-	-	-
	‘важливіший’	-	-	-	1607 р. [11, 41–42]	-	-	-	-
уцти-вость	‘чесність, порядність’	-	-	*почти-вость* 1495 р. [2, 218]	-	1622 р. [2, 449]	-	uczliwość, ucztliwość ‘szacunek, poważanie, oznaki szacunku’ I пол. XV ст. [9, 4, 229]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘spelnianie czynności religijnych, ofiar, sprawowanie obrzę-dów religijnych’ сер. XV ст. [9, 4, 229]	-
уцтивый	‘порядний, благопристой ний’	-	-	-	- *оуцтивый 1622 р. [МІКСВ, 44 зв.]*	1597–1599 рр. [2, 449]	-	-	-
учтивый		-	-	*оучливый* 1468 р. [2, 495]	-	1621 р. [2, 450]	-	uczliwy ‘nieposzla-kowany, uczciwy, rzetelny’ 1464 р.;	-

								‘tytuł grzecznościowy używany w stosunku do mieszczan, zwłaszcza piastujących urzędy i godności’ 1491 р. [9, 4, 229]	
учтиве	‘порядно, благопристойно’	-	-	-	-	1656 р. [2, 450]	-	uczliwie ‘zgodnie z zasadami etycznymi, moralnie’ 1484 р. [9, 4, 229]	-
егкомïа	‘похвала, похвальна мова’	-	-	-	1634 р. [9, 33]	-	1634 р. [868]	-	-
шляхетность	‘гідність, достоïнство’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 499]	-	szlachetność ‘godność, dostojność’ XV ст. [8, 7, 569]	-
	-	- *шлѧхта 1563 р. [3, 1597], шлѧхтичъ 1388 р. [3, 1598]*	-	-	-	-	-	‘przynależność do stanu szlacheckiego, pochodzenie szlacheckie’ 1449 р. [8, 7, 569]	-
шляхетне	‘гідно, достойно’	-	-	1499 р. [2, 560]	-	1656 р. [2, 499]	-	-	-
шляхетный	‘гідний, достойний’	-	-	1448 р. [2, 561]	-	1602 р. [2, 499]	-	szlachetny ‘postępujący chwalebnie, prawy, gadny uznania’ к. XV ст. [8, 7, 569–571]	-
	‘шляхетний’	-		1414 р. [2, 561]	-	-	-	‘związany ze szlach-tą, dotyczący szlach-ty, odnoszący się do szlachty, pochodzący ze szlachty’ 1406 р.;	-

								‘tytul grzecznościowy stosowany do osób pochodzenia szlachec-kiego’ 1426 р. [8, 7, 569–571]	
	‘вірогідний, правильний’	-		1421 р. [2, 561]	-	-	-	-	-
шляхет-ство	‘гідність’	-	-	-	-	1659 р. [2, 499]	-	szlachectwo, ślachec-stwo ‘przynależność do stanu szlachec-kiego’ 1449 р. [8, 7, 569]	-
статеч-ность	‘гідність, солідність, повага’	-	-	-	-	1621 р. [2, 362]	-	-	-
статечне	‘гідно, достойно, шанобливо’	-	-	*статочно* 1455 р. [2, 385]	-	1621 р. [2, 361]	-	-	-
статечнѣ		-	-	-	-	1571 р. [2, 361]	-	-	-
статеч-ный	‘гідний, поважний’	-	-	*статочныи* 1452 р. [2, 385]	-	1571 р. [2, 362]	-	-	-
цнота	‘чеснота, доб-лесть’	-	-	1462 р. [2, 527]	- *1595 р. [РИБ, VII, 166]*	1621р. [2, 471]	-	cnota, czsnota ‘zac-ność, cnotliwość’ к. XIV ст.; ‘cześć’ 1500 р.; ‘jakaś zaleta etycz-na’ к. XIV ст. [1, 5, 315–316]	cnota (3528) ‘zacność, prawość, szłachetność, dodatnie cachy moral-ne’ 1535 р. [3, 537–545]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘zaleta, przymiot właściwy danemu gatunkowi’ 1566 р. [3, 537–545]
	-	-	-	-	-	-	-	‘moc’ I пол. XV ст.	-

								[1, 5, 315–316]	
цнотли-ве	‘доброчинність, доброчесність’	-	-	-	-	1527 р. [2, 471]	-	-	cnotliwie (84) ‘uczcicie, rzetelenie, dobrze’ 1522 р.; ‘sprawiedliwie, slusznie, dobrze’ 1551 р. [3, 546]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘szlachetnie, wspaniale, znakomicie’ 1564 р. [3, 546]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘obyczajnie’ 1585 р. [3, 546]
цнотли-вый	‘доброчинний, доброчесний’	-	-	-	- *1625 р. [ІСУМк]*	1621 р. [2, 471]	-	cnotliwy, czsnotliwy ‘honestus’ 1449 р. [1, 5, 316]	cnotliwy (838) ‘pelen cnót, zalet, dobry, uczciwy’ 1564 р. [3, 546–551]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘szlachetny, wartościowy, znakomity, sławny’ 1525 р. [3, 546–551]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘czysty, niewinny’ 1557 р. [3, 546–551]
шана	‘почуття поваги, пошана’	-	-	-	-	-	-	-	-
шанова-ти	‘шанувати, поважати’	-	-	-	-	1561 р. [2, 488]	-	szanować, szonować ‘czcić, poważać, miłować’ 1450 р. [8, 7, 533]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘ochraniać’ к. XIV ст. [8, 7, 533]	-
шайность	‘шанування, повага’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 487]	-	-	-
пошано-вати	‘вшанувати’	-	-	-	-	1659 р. [2, 203]	-	-	-
пошано-ване	‘шана’	-	-	-	-	1621 р. [2, 203]	-	-	-

ушанове не	‘пошана, повага, вшанування’	-	-	-	- *ушановано 1619 р. [ІСУМк]*	1646 р. [2, 451]	-	-	-
маршъ	‘похід’, ‘ритмічна хода в строю’	-	-	-	-	1717-1734 рр. [1, 422]	-	-	mars (98) ‘wojna, walka; losy walki’ 1582 р. [13, 171]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘Rzymski bóg wojny; często w użyciach przenіśnych na oznaczenie wojny, walki, wojowniczości, losów wojennych’ 1550 р. [13, 171]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘nazwa planety’ 1534 р. [13, 171]
мусатъ	‘меч’, ‘сталеве кружало для гостріння ножів; кресало’	-	-	-	- *1584 р. [АЖМУ, 120]*	1720 р. [1, 440]	-	-	musadek (1) ‘narzędzie, stal do ostrzenia noży (z tur. masad)’ 1562 р. [15, 192]
експеди ция	‘воєнний похід’	-	-	-	1615 р. [9, 39–40]	-	1623 р. [871]	-	ekspedycyja (16) ‘wyprawa wojenna’ 1588 р. [6, 539]
									‘wyprawienie, przygotowywanie potrzeb na wyprawę wojenną’ 1595 р. [6, 539]
	‘урядовий лист’	-		-	-	-	1720 р. [871]	-	‘pismo urzędowe, list’ 1588 р. [6, 539]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘awans, promocja’ 1588 р. [6, 539]
пасъ	‘прохід війська’	-	-	-	- *1650 р.*	1720 р. [2, 87]	-	-	-

					[ДМВН, 202]				
	-	-	-	-	-	-	-	pas ‘długi a wąski kawał tkaniny, skóry czy sznur, często ozdobny, przewiązywany nad biodrami, zwykle na wierzchu ubrania’ 1391 р. [6, 1, 41–42]	pas (258) ‘długi, wąski kawałek czegoś giętkiego zawiązywany lub zapinany wokół ciała, zwykle powyżej bioder na ubraniu’ 1562 р. [23, 269]
	-	-	-	-	-	-	-	‘długi, wąski kawałek skóry, służący do łączenia, spinania, podtrzymywania, przymocowywania czegoś, rzemien’ 1465 р. [6, 1, 41–42]	‘długi, wąski kawałek sŕóry lub materiału służący do łączenia, spinania, przytrzymywania czegoś; taśma; rzemień’ 1564 р. [23, 269]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘kreska pręga’ (рубець) 1575 р. [23, 269]
	-	-	-	-	-	-	-	‘część ciała, miejsce wokół tulowia nad biodrami’ 1449 р. [6, 1, 41–42]	‘miejsce dokoła tulowia powyżej bioder, traktowane zwykle jako środek, połowa ciala, talia’ 1562 р. [23, 269]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘część nieba odpowiadająca określonej strefie klimatycznej’ 1601 р. [23, 269]
потычка	‘сутичка, битва, бій’	-	-	-	-	1622 р. [2, 197]	-	-	potyczka (1) ‘natarcie, bitwa’ 1596 р. [28, 516]
	-	-	-	-	-	-	-	podtyczka, potyczka ‘jakaś część odzieży, może przepaska lub chustka’ 1483 р. [6, 4,	‘część odzieży; przepaska lub chusta’ 1559 р. [28, 516]

								279]	
перена-габане	‘наступ, напад’	-	-	-	-	1657–1674 рр. [2, 97]	-	-	- gabać (48) ‘niepokoić dokuczać dręczyć, napastować, zaczepiać, nękać; naprzykrzać się, nalegać’ 1564 р. [7, 161–162]; ‘skarżony’ 1561 р. [7, 161–162]
прези-діумъ	‘сторожа, гарнізон’	-	-	-	*1722 р. [ІУМЛФ 499]*	-	-	-	
павѣза	‘продовгуватий щит’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 79]	-	paweza ‘tarcza, puklerz’ 1466 р. [6, 1, 58]	paweza (27) ‘prostokątna tarcza drewiana pokryta skórą’ 1566 р. [23, 348–349]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘rodzaj ruchomego dachu chroniącego przed pociskami’ 1577 р. [23, 348-349]
пуйналъ, пувналъ	‘кинджал’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 257]	-	-	puinal (7) ‘krótka broń sieczna do walki na najbliższą odległość, rodzaj sztyletu’ 1558 р. [34, 425]
утарчка	‘сутичка’	-	-	-	-	1656 р. [2, 444]	-	- utargać ‘roszarpać, pokaleczyć, poranić’ 1488 р. [9, 6, 480]	-
чамбулъ	‘загін татар’, ‘мобільні татарські полки, що здійснювали рап-	-	-	- XIV–XV ст. *[Халимоненко Дис., 92;*	- *1692 р. [ІУМЛФ, 499]*	1720 р. [2, 474]	-	-	-

	тові наскоки на мирне населення’			*Булика, 67; ЕСУМ 6, 278; Радлов III, 1922]*					
сидло	‘пастка, засада’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 319]	-	-	-
форитовати	‘підтримувати, захищати’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 455]	-	-	forytować (45) ‘popierać; bronić, sprzyjać, faworyzować, dawać pierwszeństwo’ 1577 р.; ‘podniecać, zachęcać’ 1577 р. [7, 116–117]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘oskźarać, donosić’ 1564 р. [7, 116–117]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘prawdopodobnie pertraktować, prowadzić rozmowy’ 1575 р. [7, 116–117]
форитоване, -нье	‘захист, підтримка’	-	-	-	-	1621 р. [2, 455]	-	-	fortyrowanie (5) ‘poparcie, pomoc’ 1582 р. [7, 117]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘oskarźanie, donoszenie’ 1564 р. [7, 117]
штурмъ	‘штурм, напад’	-	-	-	-	1621 р. [2, 503]	-	szturm, sturm ‘atak, zwlaszcza na umocnienia obronne nieprzyjaciela’ 1440 р. [8, 7, 582]	-
штурмовати	‘штурмувати’	-	-	-	-	1621 р. [2, 503]	-	szturmować, sturmować ‘atakować, uderzać na nieprzyjaciela, zwlaszcza na umocnienia obronne’ XV	-

								ст. [8, 7, 582–583]	
	-	-	-	-	-	-	-	‘obrażać kogoś, znie- ważać’ 1455 р. [8, 7, 582–583]	-
штурму ючи	‘здійснюючи напад’	-	-	-	- *1618 р.* *[ЧИОНЛ* *, XV-3,* *10]*	-	-	-	-
штурмо- вый	‘використову ваний при штурмі’	-	-	-	-	1720 р. [2, 503]	-	-	-
райта- рия, рей- тарія	‘кіннота’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 266]	-	rajtar ‘żołnierz kon- ny’ 1455 р. [7, 6, 431]	-
чата	‘загін кінно- ти’, ‘розвіду- вально-сторо- жовий загін кінноти у та- тар і в козаків, взагалі варта, вартування’	*чета* 1499 р. [3, 1503]	-	-	- *1688 р.* *[ІУМЛФ,* *499]*	1633 р. [2, 476]	-	-	czata (1) ‘przednia straż, forpoczty (z tu- reckiego „czete”, zagon wojska wysłany na gra- bież popreź węgierskie „csata”)’ 1583 р. [4, 106]
цекавза	‘арсенал, цейх- гауз, склад во- єнних припа- сів’	-	-	-	-	1621 р. [2, 469]	-	-	cekauz ‘arsenał, zbro- jownia’ 1595 р. [3, 143]
ришту- нокъ	‘гармата, зброя, набій’	-	-	-	- *рышту-* *некъ* *1618 р.* *[АрхЮЗР* *Ч. 3, т. 1* *223]*	1656 р. [2, 273]	-	-	-

флинта	‘рушниця з кремінним затвором’	-	-	-	-	1717 р. [2, 454]	-	-	-
фузЂя	‘рушниця з ударно-кремінним замком і тригранним багнетом, що була пошире на у XVII-XVIII століттях; вид флінти’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 457]	-	-	-
шротъ	‘свинцеві кулі, шрот’	-	-	*‘подовжні куски м’яса’* 1389 р. [2, 562]	-	1720 р. [2, 502]	-	-	-
шефелинъ	‘спис’	-	-	-	-	1656 р. [2, 493]	-	-	-
шпада	‘шпага’	-	-	-	-	1717-1734 рр. [2, 500]	-	-	-
шабля	‘холодна зброя (застосовується кіннотою), шабля’	*саблѧ* 1073 р. [3, 238]	-	1496 р. [2, 553]	-	1720 р. [2, 487]	-	szabła ‘broń ręczna o jednosiecznej (wyjątkowo obosiecznej) głowni osadzonej w rękojeści, tu także miecz’ 1450 p. [8, 7, 526]	-
шабелтасъ	‘портупея’	-	-	-	-	1627 р. [2, 487]	-	-	-
чеканъ	‘вид давньої зброї у вигляді палки з мо-	‘кірка’ XII ст.; ‘сокира’ XI ст.	-	-	- *1656 р. [ЛРК,*	1587–1725 рр. [2, 477]	-	-	czekan (2) ‘dawna broń w ksztalcie osadzonego na lasce topora’ 1564 p.

	лотком на кінці’	[3, 1487]			*66]*				[4, 123]
сагайдак (сайдак)	‘футляр для стріл’	1584-1585 рр.; ‘комплект озброєння луком і стрілами’ 1466-1472 рр. по сп. XVI ст.; ‘лук’; ‘чехол для лука і стріл’ 1584-1585 рр. [3, 237]	-	-	- *1552 р. [ТУВН, 78]; 1596 р. [Арх ЮЗР Ч.3, т.1, 138]*	1612 р. [2, 305]	-	-	-
сагайдачный	‘озброєний луком’	-	-	-	-	1720 р. [2, 305]	-	-	-
сагайдаче	‘футляри для луків’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 305]	-	-	-
пописъ	‘огляд війська’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 170]	-	-	-
	‘перепис, ревізія’	-		-		1545 р. [2, 170]		-	popis (34) ‘spisywanie, sporządzanie spisu’ 1511–1540 рр. [27, 267]
сурма	‘різновид козацької дерев’яної труби, яку виготовляли з карагачу – дерева твердої поро-	*сурна* XIII ст. [3, 626]; *[ІУМЛФ, 154]*	-	-	-	1627 р. [2, 379]	-	-	-
сурба		-	-	- *1496 р.*	-	-	-	-	-

	ди’			*[АЛРГ, 70]*					
сурмачъ	‘той, хто грає на сурмі, трубі’	-	-	-	- *1599–1637 рр. [АЮЗР, II, 218]*	к. XVI ст. (1599–1637) [2, 379]	-	-	-
сурмити	‘грати на сурмі’	-	-	-	-	к. XVII-п. XVIII ст. [2, 379]	-	-	-
Сурма	вл. н.	-	-	-	-	1551 р.	-	-	-
телембаси	‘старовинний ударний музичний інструмент у вигляді мідного казана, обтягненого шкірою’	-	-	-	- 1720 р. [ЛСВ III, 180]	- 1720 р. [2, 387]	-	-	-
спекуляторъ	‘шпигун, диверсант’	-	-	-	-	1656 р. [2, 369]	-	-	-
ватага	‘великий військовий загін’	1190 р. [I, 231]	1425 р. [1, 375]	-	1649 р. [3, 185]; *1552 р. [АрхЮЗР Ч. 7, т. 1, 85]*	-	XV ст. [190–191]	-	-
	‘гурт дрібного товару’	-	-	-	-	-	1665 р. [190–191]	-	-
	‘група заробітчан’	-	-	-	1552 р. [3, 185]	-	-	-	-
гетманъ	‘головнокомандувач, найвищий військ-	XVII ст. [1, 513]	-	1455 р. [1, 242]	1509–1633 рр. [6, 207]	1621 р. [1, 174]	1499 р. [521]	hetman ‘dowódca oddzialu, wódz naczelny, imperator’ 1429 р.	hetman (1403), hejtman (6), etman (1) ‘głównowodzący wojskiem’

	ковий чин, гетьман, отаман’							[2, 7, 542]; *1410 р. [Фасмер 1, 403]*	1560 р. [8, 335]
	‘титул найвищого адміністративного сановника, гетьман, староста’	-	-	-	1508 р. [6, 207]	-	1622 р. [521]	-	-
	‘виборний вождь козацького війська’	-	-	-	1509-1633 рр. [6, 207]	-		-	-
	‘найвищий наставник, володар’	-	-	-	1595 р. [6, 207]	-		-	‘sprawujący rządy cywilne, zwierzchnik, pan’ 1560 р. [8, 335]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘figura szachowa’ 1585 р. [8, 335]
гетманство	‘влада гетьмана, гетьманування’	-	-	-	1568 р. [6, 207]	-	1627 р. [521]	-	hetmaństwo (32) ‘władza, panowanie’ 1534 р. [8, 341–342]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘urząd, godość hetmana; okres piastowania tego wrzędu’ 1575 р. [8, 341–342]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dowodzenie, sprawowanie najwyźszej władzy w wojsku’ 1534 р. [8, 341–342]
гетманский	‘який стосується гетьмана або належить йому, гетьманский’	-	-	-	1572 р. [6, 207]	-	1618 р. [521]	-	hetmański (76) ‘głównodowodzący wojskiem’ 1564 р. [8, 341–342]

гетмановъ	‘належний гетьманові, гетьманівський’	-	-	-	1556–1561 рр. [6, 207]	-	1528 р. [521]	-	hetmanow (7) ‘główno-dowodzący wojskiem’ 1583 р. [8, 341]
гетмановая	‘дружина гетьмана, гетьманина’	-	-	-	1633 р. [6, 207]	-	гетманова XVII ст. [521]	-	hetmanowa (1) ‘kobieta sprawująca najwyższe dowództwo w wojsku’ 1564 р. [8, 341]
гетманити	‘бути гетьманом, гетьманувати’	-	-	-	1627 р. [6, 207]	гетмановати XVII ст. [1, 174]	гетмановати XVII ст. [521]	-	hetmanić (9) ‘sprawować najwyższe dowództwo w wojsku’ 1584 р. [8, 341] ‘przewodzić, kierować’ 1600 р. [8, 341]
гетьманичъ	‘син гетьмана’	-	-	-	-	1682–1775 рр. [1, 174]	1684 р. [521]	-	-
стражъ	‘стража, охорона, караул’	-	-	-	-	1720 р. [2, 369]	-	- straża ‘czuwanie, czatowanie’ XV ст. [8, 6, 466]	-
стражникъ	‘страж, в обов’язки якого входило охороняти край від татарських набігів’	-	-	*‘назва потоку у Молдавському князівстві’* 1490 р. [2, 393]	-	1720 р. [2, 369]	-	-	-
стражництво	‘обов’язки стража’	-	-	-	-	1720 р. [2, 369]	-	-	-
стражница	‘замкова вежа, караульна вежа; караулка; сто-	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 369]	-	-	-

	рожка’								
караулъ	‘військова сторожа’	караүлъ 1356 р.; караүль-ныи 1473–1489 рр.) [I, 1196–1197]	-	-	- *1680 р. [Акты, 5, 163]*	-	-	-	-
шпикгъ (шпѣгъ)	‘шпигун, диверсант’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 501]	-	szpieglerz, śpieglerz ‘szpieg, wywiadowca’ 1455 p. [8, 7, 578]	-
шпигова-ти (шпѣ-кговати)	‘шпигувати, підглядати, стежити’	-	-	-	-	1656 р. [2, 501]	-	szpiegować, śpiegować ‘badać, śćledzić, przepatrzywać’ 1455 p. [8, 7, 578]	-
шпикгоу ючи	‘стежачи, підглядаючи’	-	-	-	- *1616 р. [ЧИОНЛ 23/3, 82]*	-	-	-	-
шпикгир-ство	‘шпигування’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 501]	-	-	-
шанець	‘окоп, траншея’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 488]	-	-	-
ошанцо-ватися	‘окопатися’	-	-	-	-	1720 р. [2, 78]	-	-	-
зашанцо-ваньє	‘обведення шанцями, окопами’	-	-	-	1552 р. [11, 51]	-	-	-	-
тилецъ	‘тупа сторона гострої зброї’	-	-	-	-	п. XVIII ст. [2, 391]	-	tylec ‘krótki miecz, sztylet’ 1398 p. [9, 4, 248]	-
абшитъ	‘увільнення з	-	-	-	-	-	1727–	-	-

	війська, відправа зі служби, відставка’						1753 рр. [4]		
абшито-ван(н)ый	‘відправлений зі служби’	-	-	-	-	1764 р. [1, 25]	1764 р. [4]	-	-
аркабузъ	‘різновид ручної зброї без багнету з монтовим запалом’	аркобузъ 1589 р. [1, 27]	-	-	1552 р. [1, 126–127]	1564 р. [1, 34]	1564 р. [32]	-	arkabuz (23) ‘dawna ręczna broń palna’ 1544 р.; arkabuzik (1) 1562 р. [1, 216]
гарка-бузъ		-	-	-		-	1564 р. [509]	-	harkabuz (4) 1577 р. [1, 216]
гаръка-бузъ		-	-	-			-	-	
армата (гармата)	‘гармата’	-	-	-	1627 р. [1, 127]	1494 р. [1, 171]	1494 р. [33]	-	-
	‘духовна зброя’	-	-	-	1631 р. [1, 127]	-	-	-	-
	‘стрільба, амуниція’	-		-	-	-	1593 р. [33]	-	armata ‘strzelanina z jakiejkolwiek broni palnej’ 1597 р. [1, 217]
	‘військо’	-	-	-	1630 р. [1, 127]	-	-	-	‘wojsko, zbrojni’ 1587 р. [1, 217]
	‘зброя’	-	-	-	1594 р. (1621 р.) [1, 127]	-	1595 р. [32]	-	‘rynsztunek wojenny, broń’ 1582 р. [1, 217]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘rodzaj wozu wojennego używanego w starożytności’ 1569 р. [1, 217]

гармата	‘флот, армада’	-	-	-	1625 р. (1582 р.) [1, 127]	-	1656 р. [33]	-	armata ‘flota’ 1564 р. [1, 217]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [1, 127]	-	-	-	-
гармата водная	‘морський флот’	-	-	-	1582 р. [1, 127]	-	1672 р. [32]	-	armata morska 1588 р. [1, 217]
арматка водная	‘військове судно’	-	-	-	-	-	XVIII ст. [33]	-	armata wodna 1582 р. [1, 217]
арматка	‘невелика гармата’	-	-	-		-	XVIII ст. [33]	-	-
гармат-ка		-	-	-		-	1699 р. [510]	-	-
бехтеръ	‘кольчуга, кіраса’	*бехтерецъ* 1589 р. [1, 85]	-	-	1547 р. [2, 82]	-	1566 р. [88]	-	becztyr (4), bechter (3), bechterz (1) ‘rodzaj pan-cerza z płytek stalowych i plecionki kolczej’ 1586 р. [2, 39]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘puklerz, larcza’ 1564 р. [2, 39]
бетегъ, бетюгъ	‘хвороба, слабкість’	-	-	-	XVI ст. [2, 82]	-	1758 р. [88]	-	-
бечка	‘велика посудина для зберігання сипучих продуктув, бочка’	-	-	-	1543 р. [2, 82]	-	-	-	beczka (115) ‘naczynie wykonane z klepek dre-wnianych, o wypukłych ścianach bocznych uję-tych obręczami’ 1528 р. [2, 39–40]
	‘міра об’єму і місткості, бочка’	-	-	-	1594–1595 рр. [2, 82]	-	-	-	‘miara objętości rzeczy płynnych i sypkich od 24 do 72 garncy’ 1583 р. [2, 39–40]
биндась	‘тесло’	-		-	XVI ст. [2, 83]	-	1722 р. [90]	-	-

буздиган	‘символом влади у козаків – булава у вигляді кулі на древці’	*буздыханъ* XVI–XVII ст. [1, 191]	-	*боуздоуганъ* 1446 р. [1, 130], *бъздыгъ* 1448 р. [1, 134]	-	-	1637 р. [151]	-	-
буздыганъ			-		1637 р. [3, 92]	-	-	-	-
бардабушка	‘гаркебуз, різновид стрільби’	-	-	-	1583 р. [2, 22]	-	1583 р. [58]	-	-
булатна (шабля)	‘гартована сталь, стальний клинок, шабля’	булатныи 80-ті рр. XIV ст. [1, 192]	-	-	1572 р. [3, 95]	[1, 73]	1717–1734 рр. [153]	bułatowy ‘stalowy’ 1453 р. [1, 3, 177]	bułat (5) ‘miecz perski zakrzywiony, szabła turecka z szeroką glownią’ 1564 р. [2, 505] bulatny ‘zrobiony z bardzo twardej stali’ 1563 р. [2, 505]
белюарда	‘башта’	-	-	-	-	-	1720 р. [82]	-	-
брочити	‘заливати кров'ю, кривавити’	-	-	-	-	-	к. XVII – XVIII ст. [144]	-	-
берло	‘скіпетр, берло’	-	-	-	1627 р. [2, 77]	1627 р. [1, 53]	1627 р. [85]	berla сер. XV ст., pyorło 1500 р. ‘berlo’ [1, 2, 74]	barło (1) ‘ozdobna laska będąca symbolem władzy najwyższej, monarszej’ 1532 р. [2, 46]
	‘монарша влада’	-	-	-	-	-	1669 р. [85]	-	berło (8) ‘panowanie, rządy, władza’ 1561 р. [2, 46]
	‘збіжжя помолочене, але не перевіяне’	-	-	-	-	-	1529 р. [85]	-	-

	вл. н.	-	-	-	1649 р. [2, 77]	-	-	-	-
варта	‘військова сторожа’	-	-	-	п. XVII ст. [3, 182]	1646 р. [1, 85]	1646 р. [188]	warta ‘strażnica, tu warowna brama strzegąca przejazdu drogą’ 1344 р. [10, 1, 45]	-
	‘охорона, вартування’	-	-	-	1552 р. [3, 182]		-	-	-
вартовати	‘вартувати, сторожувати, охороняти’	-	-	-	1616 р. [3, 182]	1597–1599 рр. [1, 86]	1597–1599 рр. [189]	-	-
	‘вартувати, пильнувати’	-	-	-	1640 р. [3, 182]			-	-
вартовати	‘переглядати, гортати’	-	-	-	1598–1599 рр. [3, 182]	-	-	-	-
	‘студіювати’	-	-	-	п. XVII ст. [3, 182]	-	-	-	-
варунокъ	‘умова, домовленість’	-	-	-	1576 р. [3, 182]	1597–1599 рр. [1, 86]	-	warunek, warunk ‘obowiązek wstąpienia w procesie w miejsce pierwszego pozwanego’ (обов’язок приєднатися до процесу в якості першого відповідача) 1424 р. [10, 1, 46]	-
	‘умова (вимога), застереження’	-	-	-	1566 р. [3, 182]		1574 р. [189]		-
	‘підстава, засада’	-	-	-	1599 р. [3, 182]		1688 р. [189]		-
	‘заходи, зусилля’	-	-	-	1619 р. [3, 182]	-	1597–1599 рр. [189]	-	-
	‘риба для розплоду’	-	-	-	1649 р. [3, 182]	-	1649 р. [189]	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘należyta jakość towa-	-

								ru, odpowiedni gatunek’ 1488–1505 pp. [10, 1, 46]	
варцабы	‘шашки’	-	-	-	1596 р. [3, 183]	-	1596 р. [190]	warcaby ‘gra polegająca na przesuwaniu wedlug ustalonych reguł kostek, pioków na czarnych i białych polach tablicy’ XV ст. [10, 1, 42]	-
варцабница	‘квадратна дошка для гри у варцаби’	-	-	-	-	-	1642 р. [190]	warcabnica ‘tablica o polach czarnych i białych ułożonych na przemian, służąca do gry w warcaby’ 1420 р. [10, 1, 42]	-
дарда	‘(спис на дерев’яному держаку) дарда’	-	-	-	1598 р. [7, 173]	1627 р. [1, 199]	1627 р. [665]	-	darda ‘rodzaj broni kłującej’ 1596 р. [4, 502]
добошъ	вл. н.	-	-	-	1649 р. [8, 47]	-	-	-	-
	‘військовий музикант’		-	-	1650 р. [8, 47]	1720 р. [1, 210]	1721 р. [731]	-	-
добашъ		-	-	-	1650 р. [8, 47]	-	-	-	-
довбишъ		-	-	-	- *1669 р. [ІУМЛФ, 498]*	-	1669 р. [744]	-	-
довбышъ		-	-	-	- *к. XVII ст. [ІУМЛФ, 498]*	-	к. XVII– п. XVIII ст. [744]	-	-
джура	‘слуга кошово	-	-	-	-	-	XVII ст.	-	-

	го отамана’			*джоура-тоул ‘присяжний’ 1469 р. [1, 299]*			[708]		
дирек-торь	‘керівник, військовий керівник’	-	-	-	1598–1599 рр. [8, 22]	-	1720 р. [717]	-	dyrector (3) ‘urzędnik pelniący funkcję doradcy lub nadzorującego na dworze królewskim, może członek rady królewskej’ 1588 р. [6, 292]
драбъ	‘піший воїн, зброєносець’	-	-	-	1552 р. [8, 196]	1559 р. [1, 232]	1527 р. [821]	drab *‘drabina’* 1428 р.; *‘wóz drabiniasty’* 1499 р. [2, 3, 176]	drab ‘żołnierz najemny; straźnik, pacholek, sługa, członek straży przybocznej’ 1578 р. [6, 1–2]
									‘łotr, opryszek, złodziej, oszust’ 1562 р. [6, 1–2]
									‘nędzink, biedak, chudopachołek, człowiek niepoważny, niestateczny’ 1560 р. [6, 1-2]
									‘figura szachowa: pionek, pieszek’ 1585 р. [6, 1–2]
	вл. н.	-	-	-		-	-	-	-
драбский	‘жовнірський, воїнський’	-	-	-	1552 р. [8, 196]	-	-	-	-
драбоваѧ	‘дружина пішого воїна, зброєносця’	-	-	-	1552 р. [8, 196]	-	-	-	-
драгота	‘дорожнеча’	*драгость* XV–XVI	-	*Драгота* 1448 р.	I пол. XVII ст.	-	-	-	-

		ст. [1, 719]		[1, 324]	[8, 196]				
єнерал	‘титул деяких старост і воєвод’	-	-	-	1635 р. [9, 93]	-	XVII ст. [890]	-	- jenerał (33) ‘zwierzchnik, przelożony’ 1564 р. [9, 434–435]
	‘головний судовий слідчий’	-	-	-	1590 р. [9, 93]	-	1594 р. [890]	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘zjazd, sejmik calej prowincji podejmujący uchwaly sejmików ziemskich wnoszone na sejm walny’ 1594 р. [9, 434–435]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wyrok sądu boskiego’ 1565 р. [9, 434–435]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘glówna zasada, regula’ 1551 р. [9, 434–435]
єнералство	‘військо під проводом генерала’	-	-	-	-	-	XVIII ст. [890]	-	jenerałstwo (10) ‘urząd, stanowisko starosty generalnego’ 1588 р. [9, 434]
жолдакъ	‘солдат’	-	-	- *жолдоунарь* ‘вербувальник до війська’ 1444 р. [1, 362]	- *1645 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 391]*	1646 р. [1, 253–254]	1646 р. [937]	żoldat ‘żołnierz najemny’ 1480 р. [9, 8, 590]	-
жолдъ	‘плата військовикам’	-	-	1433–1443 рр. [1, 362]	1598–1599 рр. [9, 173]	1598–1599 рр. [1, 254]	1597–1599 рр. [937]	żołd ‘wynagrodzenie, zapłata’ 1428 р. [9, 8, 589–590]	-
	‘відплата, заплата’	-	-	-	-	-	1670 р. [937]		-

жолдовати	‘служити у війську за гроші’	-	-	-	-	-	1637 р. [937]	-	-
зброя	‘зброя’	-	-	1496 р. [1, 389]	1564 р. [11, 78–79]	1656 р. [1, 302]	-	zbroja ‘narzędzia, sprzęt’ XV ст. [11, 4, 277–278]	-
	‘збруя (споряджження воїна)’	-	-	-	1552 р. [11, 78–79]		-	‘ochronne okrycie metalowe rycerzy i koni, uzbrojenie, broń, rynsztunek’ 1393 р. [11, 4, 277–278]	-
	‘збруя, упряж’	-	-	-	1523 р. [11, 78–79]	-	-		-
	‘зброя (як засіб досягнення мети’	-	-	-	к. XVI ст. [11, 78–79]	-	-	-	-
збройне	‘збройно’	-	-	-	1524 р. [11, 78]	-	-	zbrojnie ‘będąc uzbrojonym, mając broń w ręku’ 1460–1470 рр. [11, 4, 278]	-
збройно		-	-	1498 р. [1, 389]	1537 р. [11, 78]	1656 р. [1, 302]	-	zbrojno ‘będąc uzbrojonym, mając broń w ręku’ 1498 р. [11, 4, 278–279]	-
збройный	‘збройний, озброєний’	-	-	-	1565 р. [11, 78]	1621 р. [1, 302]	-	zbrojny ‘zaopatrzo-ny w broń, uzbro-jiny’ 1449 р. [11, 4, 278–279]	-
незбройный	‘неозброєний’	-	-	-	-	1621 р. [1, 485]	-	-	-
узброяти	‘озброювати, -ся’	-	-	-	-	1621 р. [2, 420]	-	-	
узброятися	‘озброюватися’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 420]	-	-	-
узброене	‘озброєння’	-	-	-	-	1720 р.	-	-	-

						[2, 420]			
запасникъ	‘борець, воїн’	-	-	-	1489 р. [10, 131]	1627 р. [1, 280]	-	zapaśnik ‘ten kto walczy w zapasach’ 1471 р. [11, 2, 139]	-
запасницкий	‘воїнський, борецький’	-	-	-	1627 р. [10, 131]	-	-	-	-
запасництво	‘боротьба, змагання, двобій’	-	-	-	1627 р. [10, 131]	1627 р. [1, 280]	-	-	-
звитяжати	‘(вигравати бій) перемагати’	-	-	-	1596 р. [11, 110]	1621 р. [1, 305]	-	zwyciężć, zwiciężć ‘pokonywać, odnosić nad kimś zwycięstwo’ 1475 р. [11, 7, 519]	-
	‘отримувати верх, поборювати’	-	-	-	1592 р. [11, 110]	-	-		-
звитяжити	‘(виграти бій, завдавати поразки) перемогти’	-	-	-	XVI ст. [11, 111]	1656 р. [1, 305]	-	zwyciężyć, zwiciężyć ‘pokonać przeciwnika w walce’ сер. XV ст. [11, 7, 519]	-
	‘отримати моральну переваrу, побороти’	-	-	-	XVI ст. [11, 111]	-	-	‘dowieść czegoś, pokonać w sporze’ 1470 р. [11, 7, 519–520]	-
	‘пересилити почуття, емоції, перебороти’	-	-	-	1627 р. [11, 111]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘pokonać sądownie, prawnie, uzyskać wyrok skazujący’ 1443 р. [11, 7, 519–520]	-
звитяженє	‘звитяга, перемога’	-	-	-	сер. XVI ст. [11, 111]	-	-	zwyciężenie, zwiciężenie ‘zwycięstwo, triumf’ 1455 р. [11, 7, 519]	-

звитяж-ство	‘(успіх у бою) звитяга’	-	-	-	1509–1633 рр. [11, 111]	1621 р. [1, 306]	-	zwycięstwo, zwicię-stwo ‘pokonanie przeciwnika, triumf’ сер. XV ст. [11, 7, 519]	-
	‘подолання труднощів, перемога’	-	-	-	1596 р. [11, 111]	-	-	-	-
звитяжис тый	‘звитяжний, переможний’	-	-	-	1627 р. [11, 113]	-	-	-	-
звитѧж-ный		-		-		1621 р. [1, 306]	-	-	-
звитяжца	‘звитяжець, переможець’	-	-	-	1596 р. [11, 113]	1720 р. [1, 305]	-	-	-
звитязца		-	-	-	-	1656 р. [1, 306]	-	-	-
незвитя-жоный	‘непереmож-ний’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [1, 485]	-	-	-
перевѣ-тяжити	‘перемогти, подолати’	-	-	-	-	1656 р. [2, 93]	-	-	-
зтачати	‘зводити вій-сько, вести битву’	-	-	-	1627 р. [12, 200]	-	-	-	-
галабарт-никъ	‘воїн, озброє-ний в алебар-ду’	-	-	-	1637 р. [6, 184]	-	-	-	-
гала-бартъ	‘алебарда’	-	-	-	1627 р. [6, 184]	-	-	halabarda, helbart, helbarta ‘siekiera z grotem osadzona na długim drzewcu, broń do kłucia i sieczenia’ 1500 р. [II, 7, 536]	halabart (7) ‘siekiera z obustronnym ostrzem i z grotem osadzona na długim drzewcu, broń do klucia i sieczenia (z niem. Hellebarte)’ 1545 р. [8, 284]

галж-бантъ	‘деталь спо-рядження во-їна’	-	-	-	1583 р. [6, 185]	-	-	-	-
	‘різновид окраси, який носили на шиї заможні жінки у Польші й на Вкраїні’	-	-	-	-	-	1583 р. [503]	-	-
гаковни-ца, гако-вица	‘довга і важ-ка рушниця великого ка-лібру, з гаком на прикладі, яка була на озброєнні запорозьких козаків у 16 - 17 ст.’	-	-	-	1529 р. [6, 183]	1545 р. [1, 168]	1563 р. [502]	hakownica, akownica ‘rodzaj ciężkiej ręcz-nej broni palnej z ha-kiem u dołu lufy, slu-żącym do zaczepiania o jakąś podstawę’ 1471 р. [2, 7, 535–536]	hakownica (24) ‘wojsk. rodzaj broni palnej o zapale lontowym (naz-wa pochodzi od haka przytwierdzonego pod lufą, służącego do za-czepienia broni o blan-ki murów lub w polu o podpórki)’ 1567 р. [8, 284]
гаковнич ный	‘гаківничний, гаківницький; призначений для гаківниці'	-	-	-	1552 р. [6, 183]	1545 р. [1, 169]	1552 р. [502]	-	hakowniczy (2) ‘przy-miotnik od “hakowni-ca” 1564 р. [8, 284]
гелмъ	‘(частина вій-ськового спо-рядження) шолом’	-	-	-	1627 р. [6, 202]	1720 р. [1, 173]	1627 р. [517]	hełm ‘galea’ (шолом) І пол. XV ст. [2, 7, 542]	helm (32) ‘górna część zbroi ochraniająca glowę i twarz, szyszak, przyłbica’ 1564 р. [8, 321–322]
	‘частина герба’	-	-	-	1616 р. [6, 202]	-	1665 р. [517]	-	-
гермекь	‘зброєносець, джура’	-	-	-	1563 р. [7, 138]	-	1563 р. [643]	giermek ‘giermek, młodzieniec do oso-bistej obsługi ryce-rza, paż, pokojowiec’ 1500	giermek (12) ‘młodzie-niec do osobistej obslu-gi rycerza, paż; sługa’ 1560 р. [7, 341]

								р. [2, 6, 419]	
ґвардия	‘військо, що первісно становило сторожу найвищих осіб’	-	-	-	1627 р. [7, 132]	-	1627 р. [640]	-	gwardyja (1) ‘zespół ludzi zlożony z żołnierzy i sług, stanowiący świtę przyboczną wladcy; orszak’ 1566 р. [8, 261]; ‘straż’ 1595 р. [8, 261]
	‘велика кількість, група’	-	-	-	1604 р. [7, 132]	-	-	-	
ґварнизонь (ґарнизонь)		-	-	-	-	-	1656 р. [640]	-	-
ґвѢнтувка (гвинтовка, винтовка)	‘гвінтова рушниця, що була поширена в Росії, а згодом і серед козаків’	-	-	-	-	*кгвѢнтувка* 1720 р. [1, 196]	1704 р. [641]	-	-
ґротъ (кгроть, гротъ)	‘спис’	-	-	-	1566 р. [7, 143]	*кгротъ* 1659 р. [1, 197]	1627 р. [649]	-	grot (31) ‘ostre zakończenie strzały lub broni klujący’ 1564 р. [8, 152]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘sztuka broni klującej albo strzala’ 1532 р. [8, 152]
ґротокъ	‘невеликий спис’	-	-	-	1552 р. [7, 143]	-	1552 р. [649]	-	-
годножъ	‘нижчий офіцерський чин’	-	-	-	XVI ст. [6, 243]	-	-	-	-
канчук	‘різновид батога’, ‘нагайка’	-	-	-	-	к. XVII- п. XVIII ст. [1, 357]	-	-	-
Канчуг	вл. н.	-	-	-	- *п. XVII ст.*	-	-	-	-

					[Густинская летопись, 361]				
карабинъ	'вид ручної вогнепальної зброї, карабін'	-	-	-	1628 р. [14, 48]	-	-	-	-
карадомида	'цегла'	-	-	-	1566 р. [14, 48]	-	-	-	-
карвашъ	'металевий нараменник'	-	-	-	1581 р. [14, 52]	1720 р. [1, 358]	-	-	-[2]
кардашъ	'побратим, брат'	-	-	-	1649 р. [14, 52]	-	-	-	-
компанѣйци	'наймана кіннота, компанійські полки'	-	-	-	- *1696 р. [Летопись Самовидца]*	-	-	-	-
компанія	'військовий загін'	-	-	-	1645 р. [14, 216]	-	-	-	-
	'товариство, компанія'	-	-	-	1620 р. [14, 216]	-	-	-	kompanija (24) 'stowarzyszenie o charakterze religijnym lub dobroczynnym' 1585 p. [10, 513]; 'przyjaźnienie się, utrzymywanie zażylych stosunków' 1600 p. [10, 513]
кончеръ	'(вид холодної зброї) кинджал з довгим вузьким клин	-	-	-	1567 р. [14, 250]	1627 р. [1, 376]	-	koncerz 'miecz długi, prosty i szeroki' 1464 p. [3, 5, 326]	koncerz (9) 'dlugi, pros ty, ostro zakończony miecz służący do przebijania przeciwnika'

[2] 1601 p. [HSSJ II, 32]

	ком’, ‘важкий довгий меч’								1564 р. [10, 519]
кордъ	‘палаш, меч’	XI ст. [1, 1285]	-	1408 р. [1, 469]	1552 р. [15, 14]	1573 р. [1, 378]	-	kord ‘miecz krótki, prosty’ 1279 p. [3, 5, 345–346]	kord (137) ‘krótki miecz jednosieczny; także w ogóle miecz; prawdopodobnie też większy nóż, zwlaszcza używany w pracach rzemieślniczych’ 1518 р. [10, 629–630]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [15, 14]	-	-	-	-
кордикъ	‘(малий палаш, малий меч) кордик’	-	-	-	1649 р. [15, 14]	-	-	kordzik ‘mały kord’ 1471 p. [3, 5, 345–346]	kordek (3) ‘dem. od “kord” 1547 р. [10, 630]
котера	‘намет, курінь, діал. котара’	-	-	-	1625 р. [15, 56]	-	-	-	kotarha (2) ‘szałas’ 1582 р. [11, 76–77]
	-	‘сварка, суперечка’ 1220 р. [1, 1299]	-	-	-	-	-	-	-
корнетъ	‘корнет, підрозділ рейтарів, загін кінноти’	-	-	-	1645 р. [15, 22]	-	-	-	-
корнетъ	‘музичний інструмент’	-	-	-	1637 р. [15, 22]	-	-	-	kornet (8) ‘dęty instrument muzyczny, rodzaj trąby, często robiony z rogu’ 1588 р. [10, 632]
корнетиста	‘граючий на корнеті’	-	-	-	-	1627 р. [1, 378]	-	-	kornetysta ‘grający na kornecie’ XVI ст. [10, 632]
куля	‘куля (снаряд	*кулъ*	-	-	1552 р.	1564 р.	-	kula ‘pocisk metalo-	kula (135) ‘przedmiot

	для стрільби)’	XVI ст. [1, 1361]			[15, 178]	[1, 390]		wy lub kamienny w ksztalcie kuli’ 1461 p. [3, 6, 461]	w kształcie kuli’ 1535 p. [11, 542–543] *kula (11) ‘laska, kij’ 1600 p. [11, 543-544]; ‘kule, drewniane podpórki na nogi służące inwalidom do chodzenia’ 1580 p. [11, 543-544]*
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘bryła geometryczna, której każdy punkt pawierzchni jest jednakowo oddalony od środka’ 1564 p. [11, 542–543]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pocisk w kształcie kuli’ 1564 p. [11, 542–543]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘piłka do gry’ 1588 p. [11, 542–543]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘okrągle naczynie z uchwytem na napoje’ 1588 p. [11, 542–543]
	‘куля (геральдичний знак)’	-	-	-	1552 p. [15, 178]	-	-	-	-
	вл. н.	-	-	1436 p. [1, 527]	1649 p. [15, 178]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘kij na końcu zakrzywiony albo zakończony odnogą’ XV ст. [3, 6, 461]	‘kij zakrzywiony na końcu, który byl rozsylany przed mającym się odbyć sebraniem’ 1562 p. [11, 543–544];
кварцяный	‘(який стосується наймaного війська)	-	-	-	1623 p. [14, 73]	1587–1725 pp. [1, 361]	-	-	kwarciany (9) przymiotnik od „kwarta”: ‘część dochodu z dóbr królew-

	кварцяний’								skich’ 1594 р. [11, 604]
клѧска	‘поразка’	-	-	-	1627 р. [14, 135]	-	-	-	-
кирисъ	‘(металевий панцир на гру ди й спину для захисту від холодної зброї) кіраса’	-	-	-	1627 р. [14, 102]	-	-	-	kirys (12) ‘pancerz ok-rywający górną część tulowia’ 1563 р. [10, 329]
килефъ	‘(бойова соки ра) кайло’	-	-	-	1638 р. [14, 92]	-	-	kilof, kilow ‘pewien rodzaj młota, używa-nego także jako broń, rodzaj czekana’ 1403 р. [3, 4, 279]	kilof (5) ‘kawalek żelaza osadzony na dlugim trzonku’ 1522 р. [10, 326]
келепа	‘старовинна ручна зброя, що має форму молота, наса-джена на дов-гий держак’	-	-	-	1597 р. [14, 86]	-	-	-	-
келихъ	‘келих, чарка’	-	-	XV ст. [1, 473]	1547 р. [14, 86]	1597–1599 рр. [1, 363]	-	kielich ‘kielich, czara’ I пол. XV ст. [3, 4, 275]	kielich (295) ‘naczynie do picia, glównie wina (pierwotnie w kształcie kubka, później wsparte na nóżce)’ 1551 р. [10, 297–299]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘ofiara cucharystyczna; niekiedy (zwlaszcza w tekstach polemicznych) tylko jeden z dwóch jej skladników, tj. wino przemienione w krew chrystusową’ 1560 р. [10, 297–299]

	-	-	-	-	-	-	-	-	‘symbol losu zsylanego przez Boga na człowieka’ 1539 р. [10, 297–299]
кестень, кистень	‘різновид холодної зброї’	-	-	-	1540 р. [14, 103]	-	-	-	-
курокъ	‘(частина ударного механізму в ручній вогнепальній зброї) курок’	-	-	-	1552 р. [15, 195]	II пол. XVII ст. [1, 392]	-	-	-
	‘(мішень у вигляді півника; пристрій для стрижні, що служить для напрямку вітру) флюгер’	-	-	-	1598–1599 рр. [15, 195]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	kurek (1) ‘poslaniec, goniec’ 1588 р. [11, 577]
курінь	‘житло козаків та військовий підрозділ у Запорізькій Січі’	-	-	-	- *XVII ст. [АПГ 1, 14]*	-	-	-	-
курѣнчикъ	‘мешканець куріня’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 393]	-	-	-
конфедератъ	‘(член тимчасового військово-політичного союзу шляхти) кон-	-	-	-	1614 р. [14, 246]	-	-	-	konfederat (1) ‘sprzymierzeniec’ 1582 р. [10, 529]

	федерат’								
муштро-вати	‘вчити, навча-ти солдат вій-ськовим при-йомам’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 441]	-	-	mustrować ‘ćwiliczyć, doskonalić’ к. XVI [15, 218]
муштукъ	‘металеві уди-ла з підйом-ною розпор-кою у ньоба (частина збруї)’	-	-	-	- *1635 р. [ІСУМк]; п. XVII ст. [Кроникъ, 150]*	-	-	-	munsztuk (29), muń-sztuk (7), monsztuk (1) ‘wędzidło, przyrząd do kierowania i namowa-nia koni zwłaszcza na-ravistych (z niem. Mundstück)’ 1562 р. [15, 175–176]
	‘деталь музичного інструмента’	-	-	-	-	-	-	-	‘cześc instrumentu dę-tego, którą się trzyma w ustach’ 1585 р. [15, 175–176]
наспизо-ване	‘постачання провіантом, амуніцією, зброєю’	-	-	-		1545 р. [1, 470]	-	-	naspiżowanie ‘zaopa-trzenie, wyżywienie’ 1572 р. [16, 239]
наспизо-вывати	‘постачати провіантом, амуніцією, зброєю’	-	-	-		1545 р. [1, 470]	-	-	naśpiżowywać (10) ‘zgromadzić zapasy’ 1549 р., ‘wlożyć wiełe’ 1598 р. [16, 239]
натарте	‘наступ, на-пад’	-	-	-	- *1598 р. [Апокри-сис, 1096]; 1621 р. [ПАЛ, 957]*	1656 р. [I, 472]	-	-	natarcie (11) ‘zbrojny atak, najazd’ 1564 р. [16, 315]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘tarcie, potarcie’ 1588

									р. [16, 315]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘namaszczenie’ 1564 р. [16, 315]
ойстро	‘чехол, кобура’	-	-	-	-	к. XVII–п. XVIII ст. [2, 37]	-	-	olstro (3) ‘futeral, pochwa na broń’ 1598 р. [21, 323]
ощепъ	‘спис’	-	-	-	-	1599 р. [2, 79]	-	-	oszczep (72) ‘drzewce z osadzonym na nim żelaznym grotem płaskim, obosiecznym; dawna broń wojskowa i myśliwska’ 1522 р. [22, 254–255]
пулгакъ	‘коротка гаківниця, мушкет зі штиком’	-	-	-	- *пульгакъ 1649 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 133]*	1612–1699 рр. [2, 258]	-	-	pułhak (5) ‘rodzaj ręcznej broni palnej, mniejszej od hakownicy i z krótszą lufą’ 1587 р. [34, 436]
ручница, рушница	‘рушниця, різновид легкої, ручної гаківниці’	*ручьница* 1579 р. [3, 200]	-	-	- *1572 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 240]*	1562 р. [2, 302]	-	-	-
ручничый	‘належний рушниці’	-	-	-	-	1576 р. [2, 302]	-	-	-
ґліоть	‘січене залізо для заряджання рушниць’	-	-	-	-	-	XVIII ст. (1587–1725 рр.) [644]	glót, glut ‘kula, śrut, siekaniec z ołowiu i żelaza’ 1494 р. [2, 6, 417]	glot (3) ‘kula, śrut z ołowiu lub żelaza (z niem. Gelöthe)’ 1564 р. [7, 357]
аппаратъ	‘сукупність речей, призначених для стрільби’	-	-	-	1646 р. [1, 113]	1656 р. [1, 33]	XVIII ст. [27]	-	aparat (30) aparat wojenny 1564 р. [1, 185]

	‘церковний реквізит’	-	-	-	1599 р. [1, 113]	-	1656 р. [27]	-	aparat kościelny 1564 p. [1, 185]
									‘komplet przyborów, sprzętów lub czat pot-rzebnych przy pewnym określonym działaniu albo przy odprawianiu pewnych ceremonii’ 1564 p. [1, 185]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dobra, wyposażenie, dobytek’ 1564 p. [1, 185]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘przygotowanie’ 1564 p. [1, 185]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘ceremoniał’ 1574 p. [1, 185]
гала-бартъ	‘ратище з со-кирою на кін-ці – алебарда’	-	-	-	1627 р. [6, 184]	-	-	halabarda, helbart, helbarta ‘siekiera z grotem osadzona na długim drzewcu, broń do kłucia i sieczenia’ 1500 p. [2, 7, 536]	-
гамалия	‘вид шаблі’	-	-	-	1609 р. [6, 187]	1624 р. [1, 169]	1609 р. [505]	-	-
	вл. н.	-	-	-	1646 р. [6, 187]	-	-	-	-
балта	‘сокира, на-саджена на довгий дер-жак, діал. балта’	-	-	-	1627 р. [2, 16]	-	-	-	-
барта	‘сокира’	-	-	-	1509-1633 рр. [2, 24]	1627 р. [1, 43]	1596 р. [60]	bart ‘topór’ 1475 p., barta 1472 p.[1, 2, 67]	barta (2) ‘topór, rodzaj halabardy’ 1580 p. [2, 15]

веленъсь	‘різновид опанчі, якою військові прикривали зброю’	-	-	-	1635 р. [3, 209]	-	-	-	-
валка	‘битва, бій’	-	-	-	1489 р. [3, 170–171]	1541 р. [1, 83]	1347 р. [182]	-	-
	‘боротьба’	-	-	-	1598–1599 рр. [3, 170–171]			-	-
	‘війна’	1503 р. [1, 225]	-	1443–1452 рр. [1, 151]	1510 р. [3, 170–171]			-	-
	‘бійка, сутичка’	-	-	-	1538 р. [3, 170–171]			-	-
валчити	‘боротися, битися’	-	-	-	п. XVII ст. [3, 172]	1656 р. [1, 83]	1526 р. [183]	-	-
	‘вести воєнні дії, воювати’	1503 р. [1, 225]	-	1468 р. [1, 151]	1510 р. [3, 172]	1656 р. [1, 83]			-
	‘виступати, наступати’	-	-	-	1590 р. [3, 172]	-			-
	‘захищати, боротися’	-	-	-	сер. XVII ст. [3, 172]	-			-
	-	-	-	-	-	-	-	walczyć ‘zabiegać o coś, starać się o coś’ 1450 р. [10, 1, 36] *семантика*	-
валкость	‘напад, навала’	-	-	-	1538 р. [3, 171]	-	1538 р. [182]	-	-
валчѣне, -нье	‘битва, бійка, боротьба’	-	-	-	1627 р. [3, 173]	-	1506 р. [183]	walczenie ‘udział w wojnie, wojna’ XV ст.	-

								[10, 1, 36]	
звалчити	‘побороти, перебороти, подолати’	-	-	-	1574 р. [11, 93–94]	1656 р. [1, 304]	-	zwalczyć ‘pokonać, zwyciężyć’ 1475 р.; ‘wyniszczyć, zgładzić’ 1470 р. [11, 7, 496]	-
звалчовати		-	-	-	1596 р. [11, 94]	-	-	-	-
звалченє	‘поборення, захоплення’	-	-	-	1559 р. [11, 93]	-	-	zwalczenie ‘pokonanie, zwyciężenie’ XV ст. [11, 7, 496]	-
	‘подужання, подолання’	-	-	-	1612 р. [11, 93]	-	-		-
вытѢчка	‘збройний напад’	-	-	-	сер. XVII ст. [6, 86]	1720 р. [I, 160]	1621 р. [462]	-	-
	‘кінне змагання’	-	-	-	1627 р. [6, 86]	-	-	-	-
моцованіе, -нєсѧ	‘битва, боротьба’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 106, 85]*	XVII ст. [1, 437]	-	-	mocowanie (3) ‘zapasy, ćwiczenia fizyczne’ 1588 р. [14, 536]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘praw. pelnomocnictwo, uprawnienie’ 1558 р. [14, 536]
моцоватися	‘з великим зусиллям робити щось; мірятися силами; боротися’	-	-	-	-	XVII ст. [1, 437]	-	mocować ‘mieć siły, być mocnym’ 1500 р. [4, 4, 315]	mocować (2) ‘robić coś z bardzo dużym wysiłkiem, natężać się’ 1578 р.; ‘praw. uprawniać (kogo)’ 1561 р. [14, 536]; mocować się (2) ‘wytężać siły, aby kogoś pokonać’ 1564 р. [14, 536]
моцов-	‘борець’	-	-	-	-	1627 р.	-	-	-

никъ						[1, 437]			
запасы	'боротьба (змагання), двобій'	*запасъ* XII-XIV ст. [1, 933]	-	-	1619 р. [10, 132]	-	-	-	-
запасництво		-	-	-	1627 р. [10, 131]	1627 р. [I, 280]	-	-	-
ширмѣрство	'битва, боротьба'	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 11]*	1627 р. [2, 494]	-	-	-
гарцъ; герцъ	'битва, початок боротьби, війна, перша сутичка ворогуючих сторін'	-	-	-	XVI ст. [6, 207]	1720 р. [I, 172]; 1656 р., 1587–1725 рр. [1, 173]	1623 р. [511], 1627 р. [520]	-	harc (70) 'potykanie się, starcie pojedynczych, lekko uzbrojonych wojowników na oczach obu wojsk nieprzyjacielskich przed bitwą ogólną; także: utarczka zbrojna, początek bitwy' 1500-1547 рр. [8, 304–305]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'popis sprawności' 1564 р. [8, 304–305]
герциръ, герцыръ	'той, хто бореться, борець'	-	-	-	1596 р. [6, 206–207]	1596 р. [I, 173]	1596 р. [520]	harcerz 'żołnierz lekkozbrojny potykający się w pojedynkę z wrogiem przed bitwą, harcownik' 1500 р. [2, 7, 540]	harcerz (4) 'wojownik walczący pojedynczo przed bitwą na oczach obu wojsk nieprzyjacielskich; także: żołnierz, rycerz' 1560 р. [8, 305]
	'зброєносець'	-	-	-	1596 р. [6, 206–207]	-	-		
гарцовникъ	'той, хто гарцює на бойовищі, що справляє герці на коні'	-	-	-	-	1656 р. [I, 173]	1551 р. [511]	-	harcownik (17) 'wojownik walczący pojedynczo przed bitwą na oczach obu wojsk nieprzyjacielskich; także: żołnierz, rycerz' 1564

									р. [8, 305]
гарцова нє, гарцо ванїє	‘скакання на коні, гарцю-вання’	-	-	-	1596 р. [6, 207]	-	1642 р. [511]	-	harcowanie (4) ‘poty-czka, utarczka pojedyn-czych jeżdżców przed bitwą na oczach obu wojsk nieprzyjaciels-kich’ 1564 р. [8, 307]
гаръцо-вати	‘пустувати, скакати, гар-цювати’	-	-	-	1599 р. [6, 207]	XVII ст. [I, 173]	1638 р. [511]	-	harcować (58) ‘potykać się, powadzić utarczkę (przeważnie konno) w pojedynkę, odbywać harce przed bitwą; tak-że: bić się, walczyć’ 1562 р. [8, 306]
		-	-	-		-	XVI ст. [511]	-	‘skakać, uganiać się na koniu; popisywać się rzęcznością w sztuce rycerskiej’ 1564 р. [8, 306]
здезоло-вати	‘знищити, спустошити’	-	-	-	1646 р. [11, 189]	-	-	-	-
рятова-ти	‘рятувати’	-	-	-	-	1571 р. [2, 305]	-	ratować, retować ‘przyjść z pomocą, chronić przed niebez-pieczeństwem’ 1465 р. [7, 6, 440]	-
рятунок	‘порятунок’	-	-	-	- *1.12.1592 [ЦДІАЛ, 129, 1, 191]*	1571 р. [2, 305]	-	ratunek, ratunk ‘po-moc w niebezpieczeń-stwie’ 1466 р. [7, 6, 441]	-
шикова-ти (ши-ховати)	‘шикувати вій сько у ряди’	-	-	-	-	1656 р. [2, 493]	-	szykować ‘ustawiać wojsko do walki’ 1455 р.; ‘zarządzać’	-

								1466 р.; ‘kierować się’ XV ст. [8, 7, 590–591]	
шикъ (шихъ)	‘порядок, шикування; форма, стан, лад, порядок’	-	-	-	-	1538 р. [2, 495]	-	szyk ‘oddział wojska ustawiony do walki’ 1471 р. [8, 7, 590]	-
вшиковати	‘шикувати військо; розподілити; вишикувати у боєвий порядок’	-	-	-	-	XVII ст. [1, 127]	XVII ст. [361]	-	-
розшиковати		-	-	-	-	XVII ст. [2, 289]	-	rozszykować ‘przygotować, rozporządzić, pokierować’ 1456 р. [8, 1, 13]	-
ушиковати		-	-	-	-	1656 р. [2, 451]	-	uszykować *‘uzbroić’* 1470 р. [9, 6, 476]	-
дренчити	‘мучити, катувати’	-	-	-	1631 р. [8, 204]	-	1649 р. [825]	dręczyć ‘gnębić, męczyć, prześladować’ 1455 р. [2, 3, 181]	dręczyć ‘zadawać komuś cierpienie fizyczne lub moralne albo je powodować’ 1522 р. [6, 21–22]
дрентвѣти	‘втрачати чутливість, неміти, дерев’яніти’	-	-	-	1631 р. [8, 204]	-	1631 р. [825]	-	drętwieć (6) ‘stawać się drętwym, tracić czucie, cierpnąć, martwieć’ 1564 р. [6, 23]
пушкаръ	‘пушкар, канонір’	- *пушька* 1534 р., *пушьчьникъ* XVI ст., *пушьчьныи* XV–XVI ст. [2, 1742]	-	- *поушка* 1471 р. [2, 278], *поушєчъныи* XV ст. [2, 278]	-	1720 р. [2, 259]	-	puszkarz ‘człowiek odlewający bądź obsługujący dziala’ 1461 р. [7, 6, 403]	puszkarz (37) ‘ten, kto odlewa działa, warabia do nich pociski; też ten, kto obsługuje działa w czasie ostrzału’ 1511–1540 рр. [34, 499]
жолнѣр-	‘військовик,	-	-	-	1630 р.	-	1630 р.	-	-

ско	захисник’				[9, 174]		[937]		
жолнѣръ		XIV ст. [1, 881]	-	1439 р. [1, 362]	1507 р. [9, 173]	1656 р. [1, 254]	1556–1561 рр. [938]	żołnier, żołdnirz ‘człowiek służący w wojsku za wynagro-dzeniem, pobierający żołd’ 1500 р. [9, 8, 590]	-
	‘воїн, лицар’		-	*‘кіннотник шляхетсь-кого стану’* 1389 р. [1, 362]	1607 р. [9, 173]			-	-
	вл. н.	-	-	-	1640 р. [9, 173]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘dowódca oddziału złożonego z tysiąca żołnierzy, tycięcz-nik’ 1500 р. [9, 8, 590]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘lennik, wasal’ XV ст. [9, 8, 590]	-
жолнѣр-ство	‘військові си-ли, військо’	-	-	-	XVI ст. [9, 174]	1656 р. [1, 254]	1596 р. [938]	- żołnierstwo, żołnie-rzstwo *‘powinność feudalna, obowiązki lennika wobec pana feudalnego’* 1444 р. [9, 8, 590]	-
	‘вояцтво, вій-ськова служ-ба, стан’	-		-	1509–1633 рр. [9, 174]	-	I пол. XVII ст. [938]	-	-
	‘воїнство, лицарство’	-		-	1625 р. [9, 174]	-	-	-	-
жолнѣр-ский	‘військовий’	-	-	-	1552 р. [9, 173]	XVII ст. [1, 254]	1627 р. [937]	-	-

	‘військова служба’	-		-	1571 р. [9, 173]	-		-	-
жолнѣро вая	‘солдатка’	-	-	-	1612 р. [9, 173]	-	-	-	-
сердюкъ	‘солдат гетьманської охорони’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 318]	-	-	-
сердюцкій	‘належний срдюку, солдатський’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 318]	-	-	-
сайдакеръ	‘солдат, озброєний луком і стрілами’	-	-	-	-	1720 р. [2, 306]	-	-	-
салдат, сальдатъ	‘військовик’	-	-	-	- *1656 р. [ЛРК, 71]*	-	-	-	-
гайдукъ	‘солдат надвірної охорони, гайдук’ , ‘у південних слов’ян повстанець-партизан у XV–XIX ст.’	XIV ст. [1, 508]	-	-	1582 р. [6, 182]	-	1593 р. [501]	-	-
	вл. н.	-	-	-	1583 р. [6, 182]	-	-	-	-
гайдуцкий	‘солдатський’	-	-	-	1606 р. [6, 182]	-	1606 р. [501]	-	-
гайдуцтво	‘гайдуцька служба’	-	-	-	1606 р. [6, 182]	-	1618 р. [501]	-	-
гайдучка	‘дружина гайдука’	-	-	-	1635 р. [6, 182]	-	1635 р. [501]	-	-
драґанъ	‘драгун’	-	-	-	1643 р.	1646 р.	1646 р.	-	-

					[8, 196–197]	[1, 232]	[821]		
	вл. н.	-	-	1448 р.; топонім – 1431 р. [1, 323]	1649 р. [8, 196–197]	-	-	-	-
драґан-ский	‘драгунський’	-		-	1643 р. [8, 196–197]	-	-	-	-
драґання	‘загін драгунів’	-	-	-	1649 р. [8, 196]	-	-	-	-
квартяное (військо)	‘наймане військо, утримуване з кварти – податку з четвертої частини доходів королівських земель на утримання війська, кварцяне військо’	-	-	-	1641 р. [14, 73]	-	-	- kwarta ‘czwarta część jednostki mia-ry wyższego rzędu’ 1391 р. [3, 6, 474]	- *kwartana (59) ‘lek. Choroba, jedna z postaci zimnicy (malarii), objawiająca się nawrotami gorączki z dreszczami co czwarty dzień’ 1534 p. [11, 607]*
рейментъ	‘загін’	-	-	-	-	1608 р. [2, 270]	-	-	-
реймен-тарство	‘командування військом’	-	-	-	-	1656 р. [2, 270]	-	-	-
реймен-тарскій	‘належний командуючому військами’	-	-	-	-	к. XVII–п. XVIII ст. [2, 270]	-	-	-
гуфь	‘військовий загін’	-	-	-	1566 р. [7, 123]	-	-	huf, uf ‘zastęp, oddział wojska odpowiednio uformowany’ 1466 р. [2, 7, 546]	- *hufik ‘dem. od “huf” ‘oddział wojska` 1561 p. [8, 372]*

									hufczyk ‘dem. od “hufiec” ‘gromadka, kupka, zbiorek’ 1581 р. [8, 371] *hufeczek (1) ‘dem. od nie zaświadczonego u nas “hufek” ‘oddzial wojska` 1564 р. [8, 371]* *hufiec (72) ‘wojsk. oddzial wojska; poczet, zastęp żolnierzy; szyk’ 1563 р. [8, 371–372] ‘znaczna liczba ludzi zebranych w jednym miejscu; gromada, grupa, część’ 1564 р. [8, 371–372]*
	‘гурт, громада, юрба’	-	-	-	1596 р. [7, 123]	1597–1599 рр. [1, 194]	1527 р. [634]	‘gromada, grupa’ 1449 р. [2, 7, 546]	-
полковникъ	‘полковник’, ‘начальник, правитель пол кової області, що обирався полковою радою відкритим голосуванням і затверджувався геть манським уні версалом; командир полку’	- *полкъ* XI ст. [2, 1747]	-	-	-	*повковникъ* 1650 р. [2, 120]	-	-	-

комісар	‘наглядач за продовольчим постачанням, скарбом’	-	-	-	- *1720 р. [ЛСВ, І, 25]*	к. XVII–п. XVIII ст. [1, 373]	-	-	kommissarz (220) ‘urzędnik specjałny, powołany przez zwierzchnika do rozpatrywania określonych spraw, pelnomocnik, wyslannik’ 1500-1547 рр. [10, 501–502]
фалюндышъ, фалендышъ, хваляндышъ	‘*тонке* англійське чи голландське сукно’	-	-	-	- *фаилю(н)дишъ 1584 р. [АЖМУ, 120]*	1596 р. [2, 452, 461]	-	-	falendysz (2) ‘gatunek *grubego* angielsziego i holenderskiego sukna’ 1567 р. [7, 5]
фалендышовый, фалюндышовый	‘виготовлений із тонкого англійського чи голландського сукна’	-	-	-	-	1596 р. [2, 452]	-	-	falendyszowy (1) ‘zrobiony z falendyszu’ 1593–1594 рр. [7, 5]
шовкъ	‘тонка тканина, виготовлена з шовкового волокна’	*шолкъ* 1327–1328 рр. [3, 1586]	-	*шолкъ* 1408 р. [2, 561]	- *1499 р. [ТУВН, 44]*	1564 р. [2, 500]	-	-	-
шовковый	‘виготовлений із шовку’	-	-	-	- *1563 р. [РЕА, ІІ, 127]*	-	-	-	-
тафта	‘тонка шовкова тканина з полиском, яка в пітканні подібна до полотна’	1584–1585 рр. [3, 928]	-	-	- *1499 р. [ТУВН, 44]*	- *1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 78]*	-	tafta, tawta ‘tkanina jedwabna’ 1419 р. [9, 1, 81]	-

табинъ	‘вид тафти, гатунок густої цупкої шовко-вої тканини’	-	-	-	-	1529 р. [2, 383]	-	-	-
	вл. н.	-	-	1484 р. [2, 415]	-	-	-	-	-
табино-вый	‘тафтовий’	-	-	-	-	1529 р. [2, 383]	-	-	-
полута-бинокъ	‘різновид та-бинової тка-нини’	-	-	-	-	- *1717–1734 рр. [Дневник Маркови ча, VI, 100]*	-	-	-
шуба	‘різновид верхнього теплого одягу, шуба’	1382 р. [3, 1598]	-	1378 р. [2, 566]	- *1503 р. [ІСУМк]; 1539 р. [ALSS, IV, 184];1552 р. [ТУВН, 78]*	1564 р. [2, 503]	-	szuba ‘rodzaj wierz-chniej sukni, dlugiej z rękawami, podbitę futrem’ 1387 р. [8, 7, 583]	-
чекменъ	‘кунтуш татар ського крою’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 477]	-	-	-
манъты-ка	‘торба, сумка’	-	-	-	- *1598–1599 рр. [ІСУМк]*	-	-	mantyka ‘torba pod-różna, mantica’ 1471 р. [4, 2, 160]	mantyka (11) ‘torba stanowiąca podwójny worek, którą noszono pzewiszoną przez ra-mię na piersi i plecy; też w ogóle worek, tor-ba podróżna lub żebra-cza’ 1547 р. [13, 147–

									148]
сермяга	‘недорогий і поширений вид одягу; звичайна прос та сукняна одежа, яку носили поверх шуби’	1547 р. [3, 340]; *сермѧжьныи 1551 р. [3, 340]*	-	-	- *1583 р. [АЖМУ, 63–64]*	-	-	-	-
саянъ	‘вид одягу, який носили заможні жінки – шляхтянки’	-	-	-	-	- *1550–1569 рр. [РЕА, ІІ, 127] соянъ* 1529 р. [2, 341]	-	-	-
чамара	‘вид довгополого чоловічого та жіночого одягу, підбитого хутром’	-	-	-	-	- *1625 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 458–459]*	-	-	-
чамарокъ		-	-	-	-	- *1566 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 177]*	-	-	-
черкеска	‘короткий сук няний жупан або кунтуш, пошитий трохи нижче колін, без фалдів, ззаду має	-	-	-	-	- *1700–1768 рр. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 3, 765]*	-	-	-

	по два вуси (XVIII ст.)’								
сардакъ (сердакъ, сирдакъ)	‘вид верхнього одягу, пошитого з шовкової чи сукняної тканини і відповідно до пори року утеплений хутром’	-	-	-	- *1559 р. [ALSS, VI, 52]*	1642 р. [ЛС, 188]	-	-	-
сирдачина	‘різновид одягу’	-	-	-	- *„сирдачина по колѣна” [ІСУМк]*	-	-	-	-
шаравари	‘широкі козацькі штани особливого крою, які заправляють у халяви’	-	-	-	І пол. XVII ст., XVIII ст. [ДНРМ, 281]	-	-	-	-
фартухъ	‘жіночий поясний одяг, який одягають спереду на сукню, спідницю’	-	-	-	- *1580 р. [ИУМЛФ, 393]; 1592 р. [ЖКК ІІ, 130]*	-	-	fartuch, fertuch ‘jakaś część odzieży’ 1498 р. [2, 5, 356]	fartuch (17) ‘część odzieży; sięgające od pasa w dół okrycie chroniące odzież od zabrudzenia’ 1532 р. [7, 36]
фартѫхъ		-	-	-	- *XVI ст. [УЄ №*	-	-	-	-

					29519, 38 зв.]				
шусталъ	‘шкіряний фартух’, ‘фартух швеця’	-	-	-	-	к. XVII – п. XVIII ст. [2, 504]	-	-	-
сукня	‘різновид верхнього вбрання жінок, сукня’	-	-	*‘верхній чоловічий одяг’* XV ст. [2, 401]	- *1546 р. [ІСУМк]; 1564 р. [ТУВН, 105]; sukna 1531 р. [ІСУМк]*	1556–1561 рр. [2, 377]	-	suknia ‘wierzchni strój kobiecy lub męski’ 1428 р. [8, 7, 503]	-
сигнетъ	‘перстень з гербом та ініціалами власника, коштовна реліквія, що передавалася в спадок і служила привілеєм можновладців та української шляхти’	-	-	-	- *1584 р. [АЖМУ, 119]*	1656 р. [2, 319]; *1539 р. [ALSS, IV, 209]*	-	-	-
сигнетный	‘належний перстню з гербом’	-	-	-	- *1507 р. [ALSS, III, 40]*	-	-	-	-
стенжка	‘стрічка’	-	-	-	-	1727–1753 рр. [2, 363]	-	-	-

стенгач-ка	‘стрічечка’	-	-	-	-	1627 р. [2, 363]	-	-	-
тасма	‘тасьма’	-	-		-	1720 р. [ЛСВ IV, 116]	-	-	-
шликъ	‘кругла, опушена хутром шапка; повстяна гостроверха шапка; кругла, облямована хутром шапка’	-	-	-	- *1654 р. [ЛРК, 32]*	1596 р. [2, 498]	-	-	-
шлемъ	‘військовий головний убір’	1097 р. [3, 1597]	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 158]*	-	szłom ‘ochronne nakrycie główy z metalu lub twardej skóry, noszone przez wojsko’ 1393 р. [8, 7, 573]	-
шишак	‘військовий головний убір’	-	-	-	-	1627 р. [2, 495]	-	-	-
	‘форма для відливання літер’	-	-	-	-	- *XVI ст. [IУМЛФ, 281]*	-	-	-
рантухъ	‘головний убір заміжньої жінки – біла тонка хустка, покривка, намітка’	-	-	-	1571 р. [7, 196]; *1584 р. [АЖМУ, 80]*	1561 р. [2, 267]	-	-	-
серпанокъ	‘намітка’, ‘покривало на голову заміж-	-	-	-	- *1650 р. [ДМВН,*	-	-	serpanek, czerpanek ‘chustka na głowę, zawój’ 1450 р. [8, 2,	-

	ньої жінки з прозорої тканини’				*194]*			155]	
	‘різновид тканини із змієвидним візерунком’	-	-	-	-	1727–1753 рр. [2, 318]	-	-	-
ферезия	‘коштовний верхній одяг з петлицями та дорогоцінними гудзиками, підшитий хутром або тканиною’	*ферезь* ‘верхній не підперезаний кімнатний одяг без коміра і з довгими рукавами’ 1583–1584 рр. [3, 1354]	-	-	- *1609 р. [ІСУМк]; фереыя, ферезыйка 1609 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 429]*	-	-	-	-
фацеликъ	‘хустка, пов’язка на голові’	-	-	-	- *1596 р. [ЛЗ, 74]*	-	-	facelet, facylet ‘chustka do obcierania twarzy’ 1500 р. [2, 5, 353]	facelet (23) ‘chustka przeważnie płócienna do nosa, do obcierania twarzy z potu lub do okładów’ 1528 р. [7, 2–3] faceletek (1) ‘dem. od “facelet”’ 1528 р. [7, 3]
шкарпетка	‘одяг на ноги, шкарпетка’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 538]*	XVIII ст. [2, 496]	-	-	-
цвѣлихъ	‘лляна тканина з подвійною основою, тик’	-	-	-	- *1638–1657 рр.[АЮЗР, ІІІ, 23]*	-	-	cwelich, cwylich ‘podwójnie tkane płótno’ 1393 р. [1, 5, 339]	czwelich (6), cwelich (1) ‘lniana, gruba tkanina’ 1528 р. [3, 715]

цвилихо вая	‘тиковий, лляний’	-	-	-	- *1583 р. [АЖМУ, 53]*	-	-	-	cwelichowy (1) ‘zrobiony z cwelichu’ 1580 р. [3, 715]
штаметъ	‘гатунок вовняної тканини’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 502]	-	-	-
штампетовый	‘виготовлений із вовняної тканини штамету’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 502]	-	-	-
тузѣнокъ	‘гатунок недорогого сукна, тузинок’	-	-	-	- *1717–1734 рр. [Дневник Маркович, I, 186]*	1717–1734 рр. [2, 404]	-	-	-
тузѣнковый	‘із сукна, тузинку’	-	-	-	- *1717–1734 рр. [Дневник Маркович, I, 193]*	1717–1734 рр. [2, 404]	-	-	-
тулачъ	‘бродяга’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 1174]*	1621 р. [2, 404]	-	-	-
	‘планета’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 104]*	1627 р. [2, 404]		-	-
шиптухъ	‘матеріал для пошиву одягу, привозне заморське сук-	-	-	-	-	1682–1775 рр. [2, 494]	-	-	-
шифтухъ		-	-	-	-	1596 р.	-	-	-

	но’					[2, 494]			
шиптухо вый	‘виготовлений із шиптуху’	-	-	-	-	II пол. XVII ст. [2, 404]	-	-	-
флирка	‘тонка, прозора тканина’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 454]	-	-	-
футро	‘хутро’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 459]	-	futro ‘futro, wyprawiona skóra zwierzęca z włosem’ 1421 р. [2, 5, 371]	futro (31) ‘wyprawiona skóra zwierzęca z włosem, błam furtrzany, też odzienie wierzchnie podbite futrem’ 1557 р. [7, 159]
хвутро		-	-	-	-	1564 р. [2, 461]	-	-	-
авшусь	‘найгірший гатунок, брак’	-	-	-	1583 р. [1, 71]	-	-	-	-
атласъ (гатласъ, ятласъ, отласъ)	‘(шовкова або напівшовкова тканина з полиском) атлас’	*отласъ* 1589 р. [2, 758]	-	-	1554 р. [1, 144]	*гатласъ* 1627 р. [1, 172]	1717–1734 рр. [41] (1627 р. [512])	atłas, hatłas ‘materia jedwabna’ 1393 р., 1397 р. [1, 1, 42]	atłas (19) 1562 р., hatłas (18) 1593 р. ‘gatunek gładkiej błyszczącej tkaniny jedwabnej’ [1, 227]
атласовый (гатласовый, отласовый)	‘(виготовлений з атласу) атласовий, атласний’	*отласный* 1589 р. [2, 758]	-	-	1555 р. [1, 144]	-	1649 р. [41] (1610 р. [512])	‘z atłasu’ athlaszowy XV ст.; hatlasowa, hathlaschowa 1466 р. [1, 1, 42]	atłaszowy (20), hatłaszewy (3), hathlashowy (2), atłaszewy (1) ‘przymiotnik do ‘atłas’’ 1511–1540 рр. [1, 227]
алтабасъ	‘парча, заст. алтабас’	1673 р. [1, 18]	-	-	1554 р. [1, 99]	-	1554 р. [19]	altembas, altambas ‘złotogłów, sericum aureo filo intertextum’ (шовкова тканина, золотою ниткою розшита) 1500 р. [1, 1, 33]	altembas (6), altambas (6), altambasz (2) ‘tkanina jedwabna przetykana złotymi lub srebrnymi nićmi, rodzaj złotogłowu; często w znaczeniu ubiorów z tej

									tkaniny’ 1560 р. [1, 146]
алтабасовый, алтембасовый	‘виготовлений із парчі’	*алтабасный* 1676 р. [1, 18]	-	-	1558 р. [1, 99]	1596 р. [1, 31]	1558 р. [19]	-	altembasowy (2), altambaszowy (1) ‘przymiotnik od ‘altembas’’ 1560 р. [1, 146]
абъшлагъ	‘виготовлена із спеціальної тканини деталь одягу’	-	-	-	1583 р. [1, 68]	-	-	abszlag ‘ozdobna wypustka lub obramowanie’ 1494 р. [1, 1, 10]	abszlag ‘obramowanie innym materiałem skraju szaty, rodzaj wypustki’ 1562 р. [1, 44]
байбаракъ	‘кожух, критий сукном або іншою матерією’	-	-	-	-	1727–1753 рр. [1, 40]	1698 р. [50]	-	bajborak (1) ‘tkanina z kręconego jedwabiu, gładka lub z wzorami zlotymi wzgl. srebrnymi, importowana’ 1564 р. [1, 287]
барханъ	‘ворсиста бавовняна тканина, бархан, бумазея, байка’	1392 р. [1, 43]	-	-	1564 р. [2, 24]	- *дано лише значення*	-	barchan ‘tkanina lniano-wełniana’ 1450 р. (пол. мов. пам’ятка), 1370 р. (лат. мов. пам’ятка) [1, 2, 61]	barchan (14) ‘tkanina bawełniana (może też lniano-bawełniana’ 1532 р. [2, 12]
бархановый	‘виготовлений із ворсистої бавовняної тканини’	-	-	-	1615 р. [2, 24]	1615 р. [1, 43]	1615 р. [60]	barchanista, parchanista, parchinista ‘wyrabiający barchan, barchannik’ 1452 р. (пол. мов. пам’ятка), 1441 р. (лат. мов. пам’ятка) [1, 2, 62]	barchanowy (5) przymiotnik od „barchan” 1528 р. [2, 12]
баґазия (бакгазия, бакгазыя)	‘гатунок бавовняної тканини, ситець’	-	-	-	1579 р. [2, 9]	-	1579 р. [48]	-	-
баґазие-	‘бавовняний’	-	-	-	1583 р.	-	1583 р.	-	-

вый (бак-газиевый бакызы-евый)					[2, 9]		[48]		
бавовна	‘бавовна’	-	-	-	1568–1573 рр. [2, 7]	-	1705 р. [47]	boumwol ‘bot. Gossypium herbaceum’ 1478 р. [1, 2, 71]	-
баволна		-	-	1408 р. [1, 82]	1571 р. [2, 7]	1627 р. [1, 39]	1407 р. [47]	bawelna ‘bot. Gossypium herbaceum’ 1437 р., bavelna 1455 р., bąvelną 1500 р. [1, 2, 71]	bawełna (80) ‘bot. Gossypium herbaceum’ 1564 р. [2, 29] ‘puch nasienny rośliny z rodziny ślazowatych, mający różnorodne zastosowanie praktyczne, używany we włókiennictwie’ 1558 р. [2, 29]
безь	‘вид бавовняної тканини’	1589 р. [1, 224]	-	-	1568–1573 рр. [2, 71]	1615 р. [1, 52]	1615 р. [81]	-	-
бумазея	‘кошлата бавовняна тканина’	-	-	-	- *1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 387]*	-	-	-	-
бейберекъ	‘гатунок шовкової тканини із тисненням’	*баиберекъ* 1676 р. [1, 39]	-	-	- *1717–1734 рр. [Дневник Марковича, II, 250]*	1717–1734 рр. [1, 52]	1717–1734 рр. [81]	-	-
бейберековый	‘виготовлений із бейбереку’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 52]	1717–1734 рр. [81]	-	-

бачмаки	‘черевики добротної якості’	*башмакъ* 1642 р. [1, 46]	-	-	- *1599 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 11, 35]*	-	-	-	-
бачмакги		-	-	-	1595 р. [2, 30]	-	-	-	baczmag (1) ‘rodzaj obuwia’ 1580 р. [1, 265]
бачмаги		-	-	-	1596 р. [2, 30]	XVII ст. [1, 45]	1599 р. [63]	-	-
бачмаж-никъ	‘той, хто но-сить бачмаги’	-	-	-	1596 р. [2, 30]	1599–1637 рр. [1, 45]	XVI ст. [63]	-	-
боты	‘вид взуття, схожий на чоботи; боти’	1073 р. [1, 158]	-	-	1501 р. [3, 40]	2-га пол. XVI ст. [1, 66]	1571 р. [129]	bot, but ‘calceus, calceamentum’ (башмак, напівчо-біт, взуття) 1415 р. [1, 3, 179]	-
	‘взуття’	-		-	1556–1561 рр. [3, 40]	-	-	-	bot (188), but (1) ‘obu-wie różnego ksztaltu i z różnego materiału no-szone przez mężczyzn i kobiety’ 1564 р. [2, 344–345]
ботки	‘малі чобітки’	-	-	-	1578 р. [3, 40]	-	*ботикъ* 1727–1753 рр.[129]	-	botek (5) ‘dem. od “bot”, obuwie’ 1528 р. [2, 345]
полубот-ки	‘напівчобітки’	-	-	-	- *1582 р. [АЖМУ, 44]*	-	-	-	-
саньда-ліа	‘різновид взуття’	1056–1057 рр.	-	-	- *1627 р.*	-	-	-	-

		[3, 258]			*[ЛБ, 104]*				
сапогъ	‘різновид взуття з голенищем’	1056–1057 рр. [3, 261]	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 71]*	-	-	-	-
сикеръ	‘хмільний напій’	1056–1057 рр. [3, 348]	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 232]*	-	-	-	-
	‘п’янство’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 232]*	-	-	-	-
брыль	‘солом’яний капелюх; головний убір з широкими полями, бриль’	-	-	-	1588 р. [3, 80]	-	1588 р. [146]	< bryła ‘okrągławy kawal czegoś’ XV ст. [1, 3, 167]	-
	вл. н.	-	-	- *Брылѧръ* 1411 р. [1, 127]	1649 р. [3, 80]	-	-	-	-
биретъ, биритъ	‘різновид головного вбрання’	-	-	-	1566 р. [2, 84]	-	-	biret ‘rodzaj czapki’ 1405 р. [1, 2, 93]	bieret (28) ‘nakrycie głowy najczęściej ozdobne, różnego kształtu i z różnego materiału noszone przez mężczyzn i kobiety; czapka, beret’ 1547 р. [2, 137]; bieretek (33) 1528 р. [2, 137]
браселикъ	‘браслет, браслетка’, ‘обручка’ (прикраса зап’ястка руки)	-	-	-	1571 р. [3, 51]	-	1571 р. [133]	-	-
бруки	‘брюки’	-	-	-	1598 р.	-	-	-	-

					[3, 77]				
бляхмаль	‘посріблена або позолочена металева пластинка, що служить прикрасою’	-	-	-	1637 р. [2, 129]	1720 р. [1, 59]	XVIII ст. [106]	-	-
бламъ	‘шматок хутра певного розміру’, ‘хутряний виріб’	-	-	-	1568–1578 рр. [2, 111–112]	1596 р. [1, 56]	1496 р. [98]	-	-
буратикъ	‘візерунчаста декоративна тканина’	-	-		1621 р. [3, 97]	-	1621 р. [155]	-	-
буратиковый	‘виготовлений із візерунчастої декоративної тканини’	-	-		1621 р. [3, 97]	-	1621 р. [155]	-	-
буратовый		-	-		1638 р. [3, 97]	-	-	-	-
блаватъ	‘блакитна шовкова тканина’	-	-	-	к. XVI ст. [2, 92]	1498–1649 рр. [1, 55]	1626 р. [94]	-	bławat (7) ‘kosztowna tkanina jedwabna (przeważnie błękitnego koloru)’ (1) 1566 р. [2, 199]
	‘одяг з такої тканини’	-	-	-	1627 р. [2, 92]	-		-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘bot. błatwatek, modrak’ 1528 р. [2, 199]
блаватный	‘виготовлений з блавату’	-	-	-	1641 р. [2, 92]	1671 р. [1, 55]	1665 р. [94]	bławat ‘bławatny, niebieski’ 1455 р. [1, 2, 106]	błatwatny (6) ‘niebieski w różnych odcieniach: szafirowy, modry, błękitny’ 1588 р. [2, 199]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘ubrany w kosztowną odzież; strojny, bogaty’

									1573 р. [2, 199]
буркате ля	‘вишита шовком тканина’	-	-	-	1643 р. [3, 99]	1656 р. [1, 75]	1656 р. [156]	-	-
буркате ловый	‘виготовлений із буркателі’	-	-	-	1621 р. [3, 99]	1627 р. [1, 75]	1656 р. [156]	-	-
бурка	‘довга вовняна опанча’	-	-	-	1605 р. [3, 99]	-	1734 р. [156]	-	-
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [3, 99]	-	-	-	-
опанча	‘верхній одяг у вигляді широкого плаща’	епанча 1582–1583 рр. [І, 828], ѩпньчица к. XII ст. [3, 1659]	-	-	- *1564 р. [ІСУМк]*	к. XVII ст. [2, 44]	-	opończa ‘rodzaj okrycia, płaszcza chroniącego przed zimnem, deszczem’ 1496 р. [5, 8, 607]	opończa (24), jopończa (2), japończa ‘wierzchnie okrycie chroniące przed zimnem i deszczem’ 1503 р. [21, 557] *opończany (1) 1564 р. [21, 558]*
бекеша	‘довгий чоловічий хутряний одяг угорського крою’	-	-	-	-	-	1697 р. [82]	-	-
бекейшка		-	-	-	1586 р. [2, 72]	-	1586 р. [82]	-	bekieszka (1) ‘kosztowna odzież zwierzchnia, węgierskiego kroju’ 1600 р. [2, 42]
вацокъ	‘гаманець, торбинка’	-	-	-	1617 р. [3, 185]	-	1599 р. [191]	-	-
вахлѧръ	‘віяло; дамське знаряддя для прохолоджування’	-	-	-	1627 р. [3, 185]	-	1627 р. [191]	-	-
дукля	‘китайка, виткана удвічі густіше’, ‘блискуча	-	-	-	1579 р. [ЛСБ, 1033]	1717–1734 рр. [І, 236]	1717–1734 рр. [838]	-	-
дупля		-	-	-	1583 р.	-	1584 р.	dupła ‘podwójnie	dupla (3) ‘gęsta tkanina

	цупка тканина, гатунок дешевої тафти’				[8, 227]		[841]	tkane płótno’ 1396 р. [2, 3, 220]	jedwabna o splocie płóciennym’ 1587 р. [6, 177]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘podwójna opłata, może podwójny podatek’ 1564 р. [6, 177]
доломан	‘короткий гусарський плащ’	-	-	-	1607–1645 рр. [8, 111]	-	1631 р. [773]	-	dołoman (3) ‘ubiór męski sięgający najczęściej do kolan, z wąskimi rękawami, zapinany na guzy, u bogatszych szyty z drogich tkanin wełnianych, jedwabnych lub lity srebrem i złotem’ 1588 р. [5, 298]
делия	‘вид верхнього одягу, пошитого із дорогих тканин, часто підбитий хутром, делія’	-	-	-	1558 р. [7, 227]	к. XVI ст. [1, 204]	1558 р. [691]	-	delija (17) ‘bogata i okazała męska szata zwierzchnia noszona przez szlachtę od połowy XVI w.’ 1544 р. [4, 586]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [7, 227]	-	-	-	-
делюра	‘довгий верхній одяг’	-	-	-	1609 р. [7, 227–228]	-	1609 р. [692]	-	-
єрмакъ єрмякъ, ермяк, ярмакъ, ярмякъ,	‘довгий з відлогами чоловічий одяг з овечого сукна, кобеняк’	ормякъ 1582 р. [2, 707]	-	-	1501 р. [9, 100]	-	1572 р. [893]	-	-

гэрмакъ, кгермакъ, гормакъ	вл. н.	-	-	-	1650 р. [9, 100]	-	-	-	-
чуга чугай	‘шуба’, ‘короткий, не довший, ніж по коліна одяг без коміра, а тільки з вирізом для шиї, що обшитий шкірою або червоним сукном’	1589 р. [3, 1546]	-	-	- *1597 р. [ІСУМк]*	1720 р. [2, 484]	-	-	-
газука	‘верхній одяг переважно підшитий хутром’	-	-	-	1558 р. [6, 181]	-	1558 р. [500]	hazuka, azuka ‘rodzaj długiej zwierzchniej sukni z rękawami, podobnej do płaszcza’ 1489 р. [2, 7, 541]	hazuka (29) ‘dlugi, zapinany na szereg guzików ubiór męski (podobny do żupana) (z niem. Hasucke)’ 1552 р. [8, 317]
газучка	‘верхня сукенка з довгими рукавами’	-	-	-	-	-	1590 р. [500]	-	hazuczka (1) ‘dem. od “hazuka” 1564 р. [8, 317]
ґатунокъ	‘різновид за місцем виробництва, за матеріалом, якістю, гатунок’	-	-	-	1583 р. [7, 127]	-	1656 р. [637]	-	-
ґрубринъ	‘груба шовкова тканина’	-	-	-	1596 р. [7, 143]	*кгрубринъ* 1596 р. [1, 197]	1596 р. [649]	-	grubryn ‘rodzaj tkaniny (może z franc. gros brin ‘tkanina jedwabna o grubym wątku, w typie

									ryspu`)’ 1584 р. [8, 162] *grubrynowy ‘zrobiony z grubynu’ 1583 р. [8, 162]*
кгамаинъ	‘гатунок оксамиту’	-	-	-	1583 р. [7, 125]	-	-	-	- gamain ‘kamea’ 1570 р. [7, 185] gamainkowy ‘przymiotnik od “gamainek” 1579 р. [7, 185]
оксамитъ	‘тканина з густим коротким ворсом з натурального шовку або штучного волокна’	аксамитъ 1659 р. [1, 13]; оксамитъ Ип. л. [2, 653]	-	аксамитъ 1488 р. [1, 67]	- *1554 р. [КМЛМ, I (дод.) 7]*	оксамитъ 1560 р. [2, 41]; аксамитъ 1720 р. [1, 29]	аксамитъ 1489 р. [14]	aksamit, aksamient, aksemit, eksamit, jaksamit 1393 р. [1, 1, 21]	aksamit (97), aksamient (6), aksamint (5), aksament (4), jaksamit (2) ‘rodzaj wlochatej jedwabnej tkaniny’ 1528 р. [1, 95]
ѡксамит ный	‘виготовлений із оксамиту’	аксамитныи 1681 р. [1, 13]; оксамитъ ныи 1550–1560 рр. [2, 653]	-	-	- *1573 р. [ТУВН, 154]*	аксамит ный 1720 р. [1, 29]	аксамит ный XVI ст. [14]	aksamitny, eksamitny 1493 р.; aksamitowy, aksamientowy 1471 р. [1, 1, 21]	aksamitowy (1) 1511-1540 рр., aksamitny (65) 1533 р. [1, 96]
ґерлица	‘вид тканини’	-	-		1583 р. [7, 138]	-	-	-	gierlica ‘gatunek sukna wyrabianego w Zgorzelcy’ 1545 р. [7, 130]
габачъ	‘кожух, покритий габою, білим турецьким сукном’	-	-	-	1650 р. [6, 178]	-	1697 р. [498]	-	-
габа	‘турецьке сук-	-	-	-	1633 р.	1657–	1678 р.	-	-

	но білого кольору’				[6, 178]	1674 рр. [1, 168]	[497]		
гарусъ	‘кольорова вовняна пряжа, тканина, яку виготовляли в м. Аррас (сучасна Франція), гарус’	-	-	-	1568–1573 рр. [6, 193]	-	1666 р. (‘пряжа’), 1690 р. (‘тканина’) [511]	haras, aras, harras ‘gatunek lekkiej tkaniny wełnianej’ 1384 p. [2, 7, 540]	haras (4) ‘lekka tkanina welniana używana na suknie i spódnice kobiece oraz na wierzchnią odzież’ 1560 p. [8, 304]
гарусовый, гарасовый	‘виготовлений із гарусу’	-	-	-	1571 р. [6, 193]	-	1494 р. [510]	harasowy ‘z harasu tj. lekkiej tkaniny wełnianej’ 1461 p. [2, 7, 540]	harasewy (9) ‘wykonany z harasu’ 1528 p. [8, 304]
гебель	‘рубанок, гембель, діал. гибель’	-	-	-	1552 р. [6, 202]	-	-	hebel ‘strug, narzędzie stolarskie do wygładzania drzewa, runcina’ 1437 p. [2, 7, 542]	hebel (11) ‘strug, narzędzie do wygładzania drzewa’ 1564 p. [8, 318]
геблювати	‘стругати, геблювати’	-	-	-	1650 р. [6, 202]	-	-	heblować ‘wyrównywać, wygładzać, czynić gładkim’ 1455 p. [2, 7, 542]	heblować (7) ‘wyrównywać, wygladzać drewno przy pomocy hebla’ 1564 p. [8, 318–319]
гапликъ	‘застібка, яку пришивали навпроти петлі, виготовлена із коштовних матеріалів’	-	-	-	1583 р. [6, 191]	-	1579 р. [508]	-	-
гапла		-	-	-	1638 р. [6, 191]	1612–1699 рр. [1, 171]	1638 р. [508]	-	- gapel ‘kołowrót kopalniany, winda (z niem. Gäpel)’ 1564 p. [7, 193]
гафтка	‘застібка для одягу, гаплик’	-	-	-	1561 р. [6, 195]	-	1704 р. [513]	haftka, aftka ‘sprzączka, zapinka, klamra, haftka’ 1435	haftka (6) ‘niewielki przedmiot metalowy z zagięciem na końcu

								р. [2, 7, 535]	służący do zapinania, sczepiania tkanin’ 1562 р. [8, 279]
гафтова нє	‘гаптування’	-	-	-	п. XVII ст. [6, 195]; *выгафтованый* 1621 р. [ПАЛ, 975]	1621 р. [1, 172]	1596 р. [513]	haftowanie, aftowa-nie ‘zszywanie rany’ 1500 р. [2, 7, 535]	haftowanie (8) ‘wyszy-wanie’ 1562 р. [8, 280]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wzór, ornament wyszyty na tkaninie, haft; także: przedmiot ozdobiony haften’ 1563 р. [8, 280]
индеракъ	‘рід утепленого поясного жіночого одягу’	-	-	-	1607-1645 рр. [13, 130–131]	-	-	-	inderak (4) ‘spodnia część ubioru kobiecego, rodzaj spódnicy; także błam przykrojony do podbicia spodniego ubioru kobiecego’ 1567 р. [8, 532]
завиядло	‘завивало, прикраса крученої форми’	-	-	-	1571 р. [9, 229]	-	-	-	-
збюръ	‘одяг, вбрання, убір’	-	-	-	1631 р. [11, 91]	-	-	-	-
жупан (жупанъ, жепанъ)	‘довгий верхній одяг (чоловічий та жіночий), який носили під свитою чи кунтушем’	- *‘князь чи старшина у південних слов’ян’ [1, 884]*	-	- *‘старшина, титул молдавської феодальної знаті’ 1392 р.*	1501 р. [9, 181]	-	-	- żupan *‘urzędnik sądowy pobierający kary, opłaty’* 1239 р. [9, 8, 602]	-

				[1, 365]					
жупица (жупуца)	‘камізелька, безрукавка’	-	-	-	1546 р. [9, 181]	1621 р. [1, 255]	-	-	-
єдвабъ	‘шовкова нитка, шовк’	-	-	-	1567 р. [9, 58]	-	1596 р. [879]	jedwab ‘tkanina lub nici jedwabne’ 1394 р. [3, 2, 155]	jedwab (139) ‘włókno z oprzędu gąsienicy jedwabnika; tkanina z tego włókna’ 1500-1547 рр. [9, 416]
	‘шовкова тканина, вироби із шовку, шовк, єдваб’	-	-	-	1585 р. [9, 58]	1619 р. [1, 242]			
єдвабя	‘шовкова нитка, шовк’	-	-	-	1566 р. [9, 58]	-	-	-	-
	‘шовкова тканина, вироби із шовку, шовк, єдваб’	-	-	-	1608 р. [9, 58]	-	-	-	-
єдвабниця	‘шовкова тканина, вироби із шовку’	-	-	-	1583 р. [9, 57]	1627 р. [1, 242]	1627 р. [879]	jedwabniczka ‘lekka szata jedwabna’ XV ст. [3, 2, 155]	jedwabnica (3) ‘kosztowna tkanina z przędzy jedwabnej’ 1593 р. [9, 417]
єдвабный	‘шовковий’	-	-	-	1501 р. [9, 58]	1659 р. [1, 242]	1443 р. [879]	jedwabny, -ni ‘zrobiony z jedwabiu’ XV ст. [3, 2, 155]	jedwabny (118) ‘zrobiony z jedwabnej przędzy lub tkaniny’ 1501-1558 рр. [9, 417]; *‘zestawienie w funkcji nazwy zoologicznej: jedwabnik mormowy, motyl z rodziny prządkowatych’ 1528 р. [9, 417]*
єдвабовый		-	-	-	1571 р. [9, 58]	-	-	-	-
куфтеръ	‘дорогоцінна шовкова тканина’	XVI–XVII ст. [1, 1383]	-	1449 р. [1, 531]	1554 р. [15, 203]	-	-	kofter, koftyr, kaftyr ‘rodzaj jedwabnej tkaniny’ 1440 р. [3, 4,	-

								313]	
камка	‘старовинна іранська шовкова тканина із кольоровими візерунками, часто ткана золотом або сріблом, камка’	1466–1472 рр. [1, 1186]	-	1408 р. [1, 469]	1578 р. [14, 33–34]	-	-	kamcha, chamcha ‘kosztowna materia, jedwabna’ 1395 р. [3, 3, 229]	kamcha (3) ‘bogata turecka tkanina jedwabna’ 1560 р. [10, 34]; *пор.: kamka ‘grzebień sukienniczy’ 1549 р. [10, 57]*
	‘головний жіночий убір, камка’	-	-	-	1554 р. [14, 33–34]	-	-	-	-
канаваца	‘назва шовкової або бавовняної тканини’	-	-	-	1598 р. [14, 35]	1596 р. [1, 356]	-	kanafas, kanwas ‘mocne plótne konopne, lniane lub jedwabne’ 1423 р. [3, 6, 481]	kanawaca (1) ‘bliżej nieokreślona tkanina jedwabna w typie tafty’ 1600 р. [10, 60]
канавацовый	‘виготовлений із канаваци’	-	-	-	1597 р. [14, 35]	-	-	-	kanawacewy ‘zrobiony z kanawacy’ 1575 р. [10, 60]
каразь	‘вид верхнього одягу’	-	-	-	1599 р. [14, 49]	-	-	-	-
каразия	‘просте товсте грубе сукно, каразія’	-	-	-	1583 р. [14, 49]	к. XVI ст. [2, 358]	-	-	karaza, karazyja ‘tania tkanina z welny czesankowej’ 1569 р. [10, 132]
каразиевый	‘який стосується каразії’	-	-	-	1582 р. [14, 49]	-	-	-	karazyjowy ‘zrobiony z karazji’ 1585 р. [10, 132]
гамлѣтъ	‘назва тонкої тканини, виготовленої із вовни ангорської	-	-	-	1637 р. [6, 187]	-	1637 р. [505]	-	-
камлетъ		-	-	-	1649 р. [14, 34]	-	-		-

чемлѣтъ	кози, камлот’	-	-	-	- *1568-1573 рр. [ІСУМк]*	1596 р. [2, 477]	-		-
китайка	‘різновид легкої шовкової або бавовняної тканини, китайка’	*китаика* 1575–1610 рр. , 1604–1605 рр. [1, 1210]	-	-	1568-1573 рр. [14, 103], *1506 р. [ЛМ ІІ, 742]*	1656 р. [1, 365]	-	kitajka, kitejka ‘rodzaj tkaniny jedwabnej’ 1464 р. [3, 4, 281]	kitajka (44) ‘lekka, gladka tkanina jedwabna o splocie plóciennym’ 1547 р. [10, 332]
киръ	‘гатунок грубого сукна’	-	-	- *‘титул священника’* 1427 р. [1, 475]	1583 р. [14, 102]	1720 р. [1, 364]	-	-	kier (4) ‘sukno śląskie w gorszym gatunku’ 1567 р. [10, 302]
кировый	‘сукняний, кировий’	-	-	-	1625 р. [14, 102]	-	-	-	-
камховый	‘виготовлений із камки, камковий’		-	-	1579 р. [14, 34]	-	-	kamchowy ‘zrobio-ny z kamchy’ 1499 р. [3, 3, 229]	kamchowy ‘zrobiony z kamchy’ 1585 р. [10, 34]
каптанъ	‘старовинний чоловічий верхній одяг із довгими полами, каптан’	*кафтанъ, кавтанъ, ковтанъ* 1582–1583 рр. [1, 1200]	-	-	1615 р. [14, 45]	-	-	kaftan, kawtan ‘rodzaj plaszcza’ 1500 р. [3, 3, 219]	kaftan (20) ‘określenie ogólne na różne rodzaje górnej części ubioru męskiego’ 1524 р. [10, 20]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘górna część uzbrojenia, uszyta z kilku warstw skóry lub płótna’ 1537 р. [10, 20]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [14, 45]	-	-	-	-
карунъ	‘вид ткани-	-	-	-	-	1717–	-	-	-

	ни, сукна’					1734 рр. [1, 360]			
полка-рунъ	‘різновид закордонного сукна’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 159]	-	-	-
кенъдакъ	‘гатунок бавовняної тканини, киндяк’	-	-	-	1568–1673 рр. [14, 87]	-	-	-	-
капелюш	‘підбита хутром шапка’	-	-	-	1583 р. [14, 42]	-	-	-	kapelusz (5) ‘usztywnione nakrycie głowy złożone z główki o obwodzie kolistym i złączonego z nim ronda’ 1586 р. [10, 76]
капалюш		-	-	-	1612 р. [14, 42]	-	-	-	-
киверъ	‘(вид чоловічого головного убору) ківер, тюрбан’	- *1378 р. [Фасмер 2, 228]*	-	-	1596 р. [14, 90]	-	-	kiwior, kiwier ‘rodzaj wysokiej a szerokiej czapki’ 1419 р. [3, 4, 281]	kiwior (6) ‘stożkowata czapka turecka i tatarska’ 1600 р. [10, 335]
	‘військовий головний убір’	6920[3] р. (1412 р.) [1, 1207]	-	-	-	-	-		
колпакъ	‘вид головного убору, високий очіпок, спальна шапочка, ковпак’	*калпакъ* [Савв., 179]; 1503 р. [1, 1183]	-	-	1546 р. [14, 198]	-	-	-	kołpak (20) ‘filcowe męskie nakrycie glowy z otokiem futrzanym (z tur: kałpak ‘czapa z wojlokiem’)’ 1564 р. [10, 491]; ‘coś o wydłużonym ku górze, wypuklym, przy-

[3] Різниця у літочисленні дорівнювала 5508 рокам.

									pominającym wysoką czapkę kształcie' 1564 p. [10, 491] *kołpacznik (2) 'czlowiek chodzący w kolpaku' 1575 p. [10, 491]*
ковпакъ		-	-	-	-	к. XVI ст. [1, 370]	-	-	-
	'людина, яка носить ковпак'	-	-	-	1596 р. [14, 198]	-	-	-	-
	вл. н.	-		-	1649 р. [14, 198]	-	-	-	-
колпачокъ	'вид головного убору, ковпачок'	-	-	-	1572 р. [14, 198]	-	-	-	kołpaczek (3) 'dem. od "kołpak", filcowe męskie nakrycie glowy' 1503–1594 pp., 1562 p. [10, 490–491]
крумълисъ	'гатунок вовняного сукна'	-	-	-	1583 р. [15, 150]	-	-	-	-
колтрышъ	'грубе, просте сукно'	-	-	-	1563 р. [14, 199]	-	-	kołtrysz, kołczystr, kołsztrych 'rodzaj pośledniejszego sukna' 1466 p. [3, 5, 321]	kołtrysz (5) 'gorszy gatunek sukna' 1560 p. [10, 492]
колтрышокъ		-	-	-	1532 р. [14, 199]	-	-	-	-
колтрышовый	'виготовлений із грубого сук на, колтришовий'	-	-	-	1539 р. [14, 199]	-	-	-	kołtrzysowy (1) 'zrobiony z koltryszu' 1528 p. [10, 492]
колтрышский		-	-	-	1542 р. [14, 199]	-	-	kołtryski 'będący w związku z kołtryszem' 1447 p. [3, 5, 321]	-
колтрина	'покривало для коней, попона'	-	-	-	I пол. XVII ст. [14, 199]	-	-	-	kołtryna (2) 'obicie na ścianę malowane na plótnie lub papierze'

									1588 р. [10, 492]
камор-тухъ	'вид тонкого полотна, яке привозили з-за кордону'	-	-	-	- *1745 р. [Дневник Ханенка, 260]*	-	-	-	-
капци	'різновид взуття, капці'	-	-	-	1583 р. [14, 47]	-	-	-	kapcia (3) 'miękkie obuwie' 1588 p. [10, 76]
капти		-	-	-	1595 р. [14, 45]	-	-	-	-
клецокъ	'каблук, підбор'	-	-	-	к. XVI – п. XVII ст. [14, 119]	-	-	-	-
кнафель	'прикраса, переважно круглої форми, що служить застібкою в одязі, ґудзик, брошка'	-	-	-	1546 р. [14, 137]	-	-	knafel, knefel 'guzik, spinka, klamra, zapinka, może też naszyjnik' 1486 p. [3, 4, 305]	knafel (17) 'ozdobny przedmiot w ksztalcie kuleczki, węzla lub pętelki z kuleczką, służący najczęściej jako zapięcie u szat, często z szlachetnych metali lub kamieni' 1500–1547 pp. [10, 427–428]
кнахвель		-	-		1567 р. [14, 137]	-	-	knaflik 1437 p. [3, 4, 305]	-
кнаф-ликъ	'гудзичок'	-	-	-	1579 р. [14, 137]	-	-	-	knaflik (8), kneflik (6) 'dem. od "knafel"; także pętelka z guzikiem' 1532 p. [10, 428] *knefliczek (1) 'dem. od "kneflik/knaflik" 1562 p. [10, 428]*
кнебель	'вид ґудзика'	-	-	-	1582 р.	-	-	-	-

					[14, 137]				
	‘кілок, кіл’	-	-	-	1592 р. [14, 137]	-	-	-	knebel (2) ‘kolek, niewielki przedmiot służący do przytrzymywania czegoś, także do unieruchomiania czegoś’ 1532 p. [10, 429]
кныбликъ	‘маленький ґудзик’	-	-	-	1578 р. [14, 144]	-	-	-	-
каштъ	‘оправа дорогоцінного каменя’	-	-	-	1613 р. [14, 69]	-	-	-	kaszt ‘podpora, umocnienie wyrobiska w kopalni’ 1564 p. [10, 161]
коралі	‘прикраси’	-	-	-	1627 р. [15, 13]	-	-	-	koral (35) ‘zool. koralowiec, zwierzę morskie z typu jamochłonów; tu o jego wapiennym szkielecie (używanym w medycynie) i ozdobnych wytworach z tego szkieletu wykonanych’ 1532 p. [10, 627] *koralik (1) ‘paciorek, mala kulka zrobiona z koralu’ 1544 p. [10, 627]* *koralowy (7) ‘zrobiony z koralu’ 1560 p. [10, 627]*
коралный	‘яскраво-червоного кольору’	-	-	-	1642 р. [15, 13]	-	-	-	-
коралевий		-	-	-	- *1750 р. [205, с. 70]*	-	-	koralowy ‘zrobiony z koralu’ 1493 p. [3, 5, 345]	-

манеля	‘нарукавник’, ‘браслет’	-	-	-	- *1599 р. [ТУВН, 231]*	1657–1674 рр. [1, 420]	-	-	manella (15) ‘drogocenna ozdoba noszona na ramieniu, bransoleta, naramiennik’ 1562 р. [13, 143–144]
	мн. ‘колодки, ланцюги, кандали’	-	-	-	-		-	-	-
мамзеръ	‘народжений / народжена єврейкою в результаті кровозмішування або зради чоловікові з іншим євреєм, а також у другому шлюбі з євреєм, якщо перший шлюб не був скасований згідно обряду, утвердженому Галахою’	-	-	-	- ‘то єст з блудницы оурожоный ажь до десѧтагѡ поколѣньѧ’ *сер. XVII ст. [Кроникъ, 156 зв.]*	-	-	-	mamzer (1) ‘dziecko nieprawego łoża, nieślubne’ 1575 р. [13, 140]
канакъ	‘дорогоцінна жіноча прикраса на шию у формі медальйона з зображенням або без нього’	-	-	-	1633 р. [14, 35]	-	-	-	
клейнотъ	‘дорогоцінності, коштовно-	-	-	-	1522 р. [14, 116–	1572 р. [1, 366]	-	klejnot, klenot ‘kosztowności, koszto-	-

	сті, клейноди’				117]			wne naczynia’ 1455 р. [3, 4, 285–286]	
	‘виріб із коштовного каменю та металу, прикраса, самоцвіт’	-	-	-	1572 р. [14, 116–117]	1627 р. [1, 366]	-	-	klenot (250), klejnot (108), klinot (7), klijnot (1) ‘szlachetny kamień, przedmiot z drogiego kruszcu; drogocenna ozdoba, biżuteria’ 1535 р. [10, 349]
	‘оздоба, скарб’	‘знак, клеймо’ XVII ст. [1, 1217]	-	-	1598 р. [14, 116–117]	-	-	-	
	-	-	-	-	-	-	-	‘herb, znak rodowy (pierwotnie znak rozpoznawczy umieszczany na szczycie helmu)’ 1386 р. [3, 4, 285–286]	‘herb, godło’ 1560 р. [10, 349]
	-	-	-	-	-	-	-	‘piętno’ XV ст. [3, 4, 285–286]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘czczyt czyszaka, znak rozpoznawczyna hełmie’ 1500 р. [3, 4, 285–286]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘oznaki, insygnia władzy’ сер. XV ст. [3, 4, 285–286]	-
курта	‘вид прямоспинного просторого одягу з укороченими полами і великим відкладним коміром’	-	-	- *‘край’* 1403 р. [1, 530]	1595 р. [15, 196]	1612–1699 рр. [1, 392]	-	-	-
	вл. н.	-	-	-	1649 р.	-	-	-	-

					[15, 196]				
куртина	‘різновид курти’[4]	-	-	-	- *1720 р. [ЛСВ IV, 121]*	- *‘ширма, штора’* 1720 р. [1, 392]	-	-	-
катанка	‘верхній суконний одяг, катанка’	-	-	-	1635 р. [14, 60]	-	-	-	-
камазелѧ	‘камізелька, безрукавка’	-	-	-	1627 р. [14, 24]	-	-	-	kamizała ‘rodzaj okrycia męskiego’ 1596 p. [10, 57]; kamizela ‘górna część ubioru męskiego w modzie renesansowej, rodzaj wamsa’ 1556 p. [10, 57]
кабатъ	‘короткий верхній чоловічий і жіночий полотняний або суконний одяг, діал. кабат’	1526–1558 рр. [1, 1170]	-	-	1649 р. [14, 3–4]	1720 р. [1, 354]	-	kabat ‘rodzaj opiętego krótkiego płasz-cza często pikowane-go, rodzaj kurtki’ 1424 p. [3, 3, 215]	kabat (49) ‘rodzaj obcislego kaftana spodniego noszonego pod szubę w micszczańskim ubiorze męskim’ 1544 p. [10, 2–3]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘więzienie’ 1559 p. [10, 2–3]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘narzędzie kary, podobne do klody, unieruchamiające więźnia’ 1588 p. [10, 2–3]
кабатикъ	‘короткий ка-	-	-	-	сер. XVII	-	-	-	kabacik ‘rodzaj obcis-

[4] Лексема *куртина* із семою ‘короткий одяг, що одягається на сорочку’ збережена у сучасних східно-слобожанських говірках [Глуховцева, 113]

	бат, кабатик’				ст. [14, 3]				łego kaftana; także stanik sukni kobiecej’ 1585 р. [10, 1]; kabatet (5) dem. od „kabat”, ‘rodzaj obcisłego kaftana spodniego; tu także o ubiorze damskim’ 1548 р. [10, 3]
кобенякъ	‘довгий просторий верхній розстібний одяг з пришитою відлогою (капюшоном), який можна одягти поверх кожуха; вид плаща’	-	-	-	1595 р. [14, 152–153]; 1567 р. [*ІСУМк*]	-	-	-	-
кобелъ	‘кошик, кобеля’	-	-	-	І пол. XVII ст. [14, 152]	-	-	-	-
кунъ-тушъ	‘верхній розстібний чоловічий та жіночий одяг, пошитий з дорогої тканини (парчі, штофу, кольорового сукна) із прорізними рукавами, що могли відкидати-	-	-	-	1649 р. [15, 182]	1717–1734 рр. [1, 390]	-	-	-

	ся через плечі за спину, який носили поверх жупана’								
лиштва	‘кайма, обшивка, оторочка на одязі’	-	-	-	-	1564 р. [1, 406]	-	-	-
макгерка	‘мадьярська шапка’	-	-	-	- *мангєрка 1584 р. [АЖМУ, 87]; макгєръка 1590 р. [ЖКК, І, 312]*	1584 р. [1, 417]	-	-	-
шапка	‘шапка’	1327–1328 рр. [3, 1581]	-	1408 р. [2, 554]	- *1564 р. [ТУВН, 105]*	-	-	szapka ‘capitis tegimentum’ (покрівля голови) 1411 р. [1, 5, 342]	-
шата	‘одяг взагалі’	-	-	-	- *1539 р. [ALSS, IV,177]; 1558 р. [ALSS, VI, 214]*	1653 р. [2, 489]	-	szata ‘odzienie, odzież’ 1421 р. [8, 7, 535]	-
	‘риза’	‘плащ, верхній одяг’ 1479 р. [3, 1383]	-	-	-	XVII ст. [2, 489]	-	-	-
сафяновый	‘(взуття) виготовлене	- *сафиѧнъ*	-	-	- *1563 р.*	-	-	-	-

	з міцної шкіри’	‘шкіра козла особливої вичинки’ 1589 р. [3, 264]			*[РЕА, II, 127]*				
мешти	‘турецькі чи татарські туфлі’, ‘легкі черевики’	-	-	-	-	1720 р. [1, 427]	-	-	-
модерунокъ	‘деталі жіночого туалету’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 433]	-	-	-
модеровати	‘керувати’				- *1615 р. [ІСУМк]; 1632 р. [Євх., 301]*				moderować (10) ‘kierować, rządzić’ 1593 p. [14, 543]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘regulować’ 1573 p. [14, 543]
	-	-	-	-	-	-	-	-	praw. ‘ustałać, uchwalać, regulować’ 1594 p. [14, 543]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘powściągać, łagodzić, uspokajać, mitygować’ 1563 p. [14, 543]
муфъ	‘предмет жіночого туалету для зігрівання рук, муфта для рук’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 441]	-	-	-
мухоярь	‘гатунок бавовняної ткани-	*мүхоѥаръ* 1582–	-	-	- *1585 р.*	1717–1734 рр.	-	-	-

	ни, перетканої шовком або шерстю’	1583 рр. [2, 197–198]			*[АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 446]*	[1, 441]			
мухоиръ		-	-	-	- *1568–1573 рр. [ІСУМк]*	-	-	-	-
мухоеръ		-	-	-	- *1598 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 241]*	-	-	-	muchajer (6) ‘cienka i tania tkanina z welny czesankowej o splocie plóciennym importo-wana do Polske od XVI w. (z arab. muchajer)’ 1548 р. [15, 169]
мухаєро-вый	‘із вовняної косматої матерії’	-	-	-	-	1627 р. [1, 441]	-	-	muchajerowy (5) ‘zrobiony z muchajeru’ 1548 р. [15б 169]
мухояро вый		*мүхоѩръ-ныи* XVI ст. [2, 198]	-	-	- *1563 р. [РЕА ІІ, 127]*	-	-	-	-
оздоба	‘прикраса, краса’	-	-	-	- *к. XVI ст. [ІСУМк]*	1621 р. [2, 35]	-	ozdoba ‘upiększenie, przystrojenie’ 1455 р.; ozdobić ‘upięk-szyć, przystroić’ сер. XV ст. [6, 9, 710]	ozdoba (241) ‘to, co stanowi walor fizyczny lub umyslowy, ducho-wy człowieka, jego pię-kno bogactwo duchowe i materialne; płynące z nich’ 1564 р.; ‘sam człowiek jako ktoś naj-doskonalszy, najwartoś-ciowszy na tle innych’ 1589 р. [22, 415–419]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘to, co stanowi wspania-łość świata, piękno rze-

									czy' 1579 р. [22, 415–419]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'chwała, wspanialość Boga, Jego królestwa' 1561 р. [22, 415–419]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'to, co dodatkowo zdobi lub wzmacnia (o rzeczach)' 1566 р. [22, 415–419]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'uwydatnianie różnego rodzaju piękna, chwały, ozdabianie' 1601 р. [22, 415–419]
оздобне	'красиво, урочисто'	-	-	-	-	1656 р. [2, 35]	-	-	-
оздобность	'прикраса, краса, урочистість'	-	-	-	-	1610 р. [2, 36]	-	-	-
оздобный	'красивий, прикрашений, урочистий'	-	-	-	-	1621 р. [2, 36]	-	-	-
охендожство	'прикраса'	-	-	-	-	1656 р. [2, 75]	-	-	ochędożeństwo (10) 'ozdobność; ozdabianie' 1595 р.; 'to, co zdobi, ozdoba' 1558 р. [19, 538–539]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'czystość [czego]' 1558 р. [19, 538–539]
охандожити	'очищати, прикрашати'	-	-	-	-	1656 р. [2, 75]	-	ochędożyć 'przyozdobić, przybrać, wystroić, upiększyć' 1450 р. [5, 6, 403]	ochędożyć (99) 'ozdobić, przybrać, upiększyć' 1564 р. [19, 543]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'oczyścić, uporządkować' 1561 р. [19, 543]

	-	-	-	-	-	-	-	-	‘zaopatrzyć, wyposażyć’ 1564 р. [19, 543]
охендожный	‘красивий, охайний’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 75]	-	-	ochędożny (83) ‘czysty, schludny, staranny’ 1561 р. [19, 540]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘piękny, ozdobny, wystawny’ 1561 р. [19, 540]
ѡхандожнє	‘красиво, прикрашено, добре’	-	-	-	1577 р. [ALSS, VI, 76–77]	-	-	-	ochędożnie (42) ‘pięknie, ozdobnie, wystawnie’ 1564 р. [19, 539]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘czysto, schludnie’ 1547 р. [19, 539]
барва	‘одяг, мундир, плащ’	-	-	-	1584 р. [2, 21]; *1551 р. [Акты, III, 40]*	1656 р. [1, 43]	1583 р. [57–58]	barwa ‘jakiśszczegół stroju, może czapka’ 1453–1455 рр. [1, 2, 69]	barwa (322) ‘tkanina, tkanina ozdobna i droga; odieź, strój kosztowny’ 1550 р. [2, 16–18]
	‘умундирування військове’	-	-	-		к. XVI ст. [1, 43]	1551 р. [57–58]	-	-
	‘прикмета, ознака’	-	-	-	1597 р. [2, 21]	-	1596 р. [57-58]	XV ст. [1, 2, 69]	‘sposób postępowania, zwyczaj, obyczaj; piętno’ 1558 р. [2, 16–18]
	‘колір, барва’	-	-	-	1568-1573 рр. [2, 21]	1627 р. [1, 43]	1587 р. [57–58]	‘color’ 1418 р. [1, 2, 68], ‘czerwony barwik, purpura’ 1471 р., ‘modra barwa; tkanina jedwabna niebieskiego czy fioł-	‘kolor, zabarwienie, koloryt’ 1522 р. [2, 16–18] ‘kolor twarzy i ciała, płeć, rumieniec’ 1525 р. [2, 16–18]

								kowego koloru’ 1471 p., ‘kolor niebieske’ 1458 p. [1, 2, 69]	‘kolor sierści, maść, upierzenie’ 1535 p. [2, 16–18]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘kosmki, kosmacizna na tkaninie’ 1564 p. [2, 16–18]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘środek do upiększania twarzy; róż, bielidło’ 1584 p. [2, 16–18]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pozór, falszywa postać’ 1560 p. [2, 16–18]
парча	‘шовкова тканина, ткана золотом’	-	-	-	-	*1717–1734 рр. [Дневник Марк.]*	-	parciany ‘lniany, płócienny, linneus’ XV ст. [6, 1, 38]	-
панчоха	‘чоловіче та жіноче текстильне вбрання, що одягається на ноги за коліна’	-	-	-	- *1500–1648 рр. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. I, 113]; 1612–1699 рр. [АБМУ, 26]; 1664–1671 рр. [АПГ, 1, 81]*	1717–1734 рр. [2, 83]	-	-	-
пантофль	‘туфлі’	-	-	-	- *1596 р. [ЛЗ, 140]; 1627 р.*	1627 р. [2, 83]	-	-	pantofla (22) ‘but zwłaszcz lekki’ 1588 p. [23, 188]

					[ЛБ, 23]				
папуцъ	‘туфель’	-	-	-	-	1646 р. [2, 84]	-	-	-
папуці	‘валінці, повстяні черевики’	-	-	-	-	-	-	-	-
перфумы	‘парфуми’	-	-	-	- *1659 р. [Гал, 58]*	1619 р. [2, 104]	-	-	perfuma (27) ‘substancje służące do nadawania przyjemnego zapachu przez skrapianie lub pocieranie nimi’ 1560 р. [23, 386]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘para, opar’ 1560 р. [23, 386]
плюдры	‘шаровари’	-	-	-	- *1599–1637 рр. [АЮЗР, II, 189]*	1498–1649 рр. [2, 112]	-	-	pludry (3) ‘szerokie spodnie o fantazyjnym kroju z sukna lub aksamitu’ 1567 р. [24,349]
плюндри	‘замшеві штани у галицьких міщан’	-	-	-	-	-	-		-
плюндрыкъ	‘штанці, панталончики’	-	-	-	-	1586 р. [2, 112]	-	-	-
пузументъ	‘позумент, галун, крайка, тасьма’	-	-	-	- *XVIII ст. [ДНРМ, 314]*	-	-	-	-
бузоментъ		-	-	-	- *XVIII ст. [ДНРМ, 314]*	-	-		-
басаманъ		-	-	-	- *1720 р.*	1720 р. [1, 44]	1718 р. [60]		-

					[ЛСВ, IV, 125]; XVIII ст. [ДНРМ, 309]				
басаликъ	‘нагайка з олов’яним на конечником’	-	-	-	к. XVI – п. XVII ст. [2, 25]	-	XVII ст. [60]	basałyk ‘bicz z uwiązanym na końcu ołowiem’ 1500 р. [1, 2, 70]	basalyk (9) ‘bicz zakończony kulą ołowianą; pałka’ 1532 р. [2, 26]
басарунокъ	‘відшкодування за побій’	-		-	1615 р. [2, 25]	-	1612 р. [60]	baserunek, beserunk ‘poprawa, restitutio’ (відшкодування) 1462 р. [1, 2, 70]	-
пунталъ	‘прикраса, яку носили на сукнях, на шиї й на вухах’	-	-	-	- *1627 р. [Пам I, 113]*	1627 р. [2, 258]	-	-	puntał (1) ‘ozdoba złotnicza (z metali i kamieni szlachetnych) o różnym kształcie, naszywana na odzieży, moszona jako wisior, kolczyk albo broska’ 1586 р. [34, 465]
пукель	‘випукла прикраса’	-	-	-	- *1627 р. [Пам I, 121]*	1627 р. [2, 257]	-	pukiel ‘guz ze złota lub srebra, służący do ozdoby różnych przedmiotów’ 1455 р.; ‘metalowy guz na środku tarczy’ XV ст. [7, 5, 396–397]	pukiel (2) ‘wypukła, zwykle metalowa ozdoba’ 1570 р. [34, 427]
	‘локон’	-	-	-	*1627 р. [ЛБ, 81]*	1627 р. [2, 257]	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘rodzaj okrągłej tarczy’ (різновид округлого щита) 1471 р. [7, 5, 396–	‘stroju, broni i uprzęży’ 1532 р. [34, 427]

								397]	
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘oprawy księgi’ 1564 р. [34, 427]
рота	‘військовий підрозділ’	- *‘присяга, клятва’ 971 р., ‘проклятття’ XV ст. [3, 176–178]*	-	- вл. н. 1500 р. [2, 304]	- *1584 р. [АЖМУ, 119]; 1559 р. [ЕСУМ 5, 127]*	XIII–п. XIV ст. за сп. XV ст. [2, 298]	-	rota ‘oddział wojska’ 1455 р. [7, 7, 449]	-
броунатьный, брунатный	‘червоно-коричневий, темно-жовтий’	бүрнатьныи 1560–1584 рр. [1, 193]	1378 р. [1, 320]	1378 р. [Розов, 26]	1567 р. [3, 77–78]	1656 р. [1, 70]	1378 р. [144]	brunatny, bronatny ‘szkarlatny’ 1458 р. [1, 3, 167]	brunatny (61), bronatny (12) ‘brązowy w różnych odcieniach, często bliski czerwieni lub fioletu’ 1528 р. [2, 459–460]
брунатно	‘в брунатний колір’	-	-	-	-	-	XVII ст. [144]	-	-
брунатность	‘брунатний колір’	-	-	-	-	-	XVII ст. [144]	-	-
червоный	‘кольору крові і його близьких відтінків’	-	-	-	- *1584 р. [АЖМУ, 119];1550–1569 рр. [PEA II, 127]*	1659 р. [2, 478]	-	czerwony, czyrwiony, czyrwony ‘czerwony, szkarlatny’ 1466 р. [1, 6, 371–372]	czerwony (534), czyrwony (452) ‘mający barwę czerwoną lub zbliżoną do czerwonej’ 1522 р. [4, 142–148]
	‘рижий відтінок масті тварин’	-	-	-	- *XVI ст. [УЄ № 29519, 294 зв.]*	-	-	‘rudy, gniady’ 1471 р. [1, 6, 371–372]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘ze złóta wysokiej	-

								próby' 1424 р. [1, 6, 371–372]	
	-	-	-	-	-	-	-	-	'moneta; czerwieniec, dukat' 1567 р. [4, 142–148]
шарый	'сірий, темно-сірий'	-	-	-	- *1584 р. [АЖМУ, 122]*	к. XVI ст. [2, 489]	-	-	-
рожевый	'ясно-червоний'	-	-	-	- *п. XVIII ст. [ДНРМ, 266]*	-	-	-	-
фиалко-вый	'фіолетовий'	-	-	-	- 1642 р. [ЛС, 223]	1656 р. [2, 454], *хвіялко-вый* 1720 р. [2, 461]	-	fiołkowy, fijiłkowy 'qui violarum est' 1419 р. [2, 5, 360]	fijołkowy (127) 'koloru fiołka' 1528 р. [7, 66]
	'належний фіалці'	-	-	-	- *XVI ст. [Травн., 194 зв.]*	-	-	-	'przynależny do fiołka, lub z niego sporządzony' 1564 р. [7, 66]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'zestawienia w funkcji nazw botanicznych' 1534 р. [7, 66]
ялмужна	'милостиня'	-	-	-	-	1621 р. [2, 510]	-	jałmużna, jamużna, jełmużna 'wspazcie dane ubogemu, jałmużna, datek' к. XIV ст. [3, 2, 113–114]	jałmużna (400) 'wspomaganie ubogich i potrzebujących; datek ofiarowany na cele dobroczynne' 1560 р. [9, 253–255]
ялмуж-	'благочинник'	-	-	-	-	1587–	-	jałmużnik 'dający	jałmużnik (33) 'wspo-

никъ						1725 рр. [2, 510]		jałmużnę łub z urzędu rozdzielający jałmużnę’ 1457 р. [3, 2, 114]	magający ubogich, dający jalmużnę’ 1564 р. [9, 256]; ‘znajdujący się pod czyjąś opieką, korzystający z pomocy; tu o stosunku lennym między państwami’ 1564 р. [9, 256]
пурпуровый	‘який має колір пурпуру; темно-червоний або яскраво-червоний з фіолетовим відтінком’	-	-	-	- *1665 р. [ІСУМк]*	1660 р. [2, 258]	-	-	purpurowy (6) ‘mający kolor purpury, ciemnoczerwony z odcienciem fioletowym’ 1564 р. [34, 468]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘barwnik otrzymywany z wydzieliny pewnego gatunku ślimakow’ 1588 р. [34, 468]
модрый	‘голубий, лазуровий колір’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 113]*	1656 р. [1, 433]	1656 р. [144]	modry ‘niebieski czy fiołkowy’ 1422 р.; *‘modra barwa; tkanina niebieska czy fiołkowa’* 1455 р. [4, 5, 322–323]	modry (74) ‘kolor. określający barwy niebieskie, zwłaszcza o dużej intensywności’ 1534 р. [14, 568–569]; barwa modra (2) 1532 р. [2, 16]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘prawdopodobnie wilgotny, mokry’ 1564 р. [14, 568–569]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘zestawienia w funkcji nazw specjalnych’ к. XVI ст. [14, 568–569]
ігнациктовый	‘гіацинтовий колір’	-	-	-	п. XVII ст. [13, 17]	-	-	hiacyntowy, jacynktowy ‘koloru niebies-	-

								kiego’ 1500 р. [2, 7, 543]	
гиацинтъ	‘тканина синього кольору’	-	-	-	1627 р. [6, 209]	-	-	hiacynt, jachant, jacynkt ‘drogi kamień, prawdopodobnie odmiana cyrkonu’ 1427 р. [2, 7, 543]	hijacynt (35) ‘tkanina jedwabna koloru hiacyntu lub z niej sporządzona szata kaplana w starym Zakonie: ciemnoczerwonego z odcieniem fioletu lub czerwonawożołtego’ 1561 р. [8, 344]
	‘назва коштов ного каменя’	-	-	-	п. XVII ст. [6, 209]	-	-		‘min. drogi kamień, odmiana mineralu cyrkonu o barwie czerwonawożoltej’ 1534 р. [8, 344]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘bot. roślina cebulkowa z rodziny lilowatych’ 1564 р. [8, 344]
	-	-	-	-	-	-	-	-	вл. н. 1564 р. [8, 344]
жо(л)токгоро(н)ции	‘жовтогарячий’	-	-	-	1650 р. [9, 175]	-	-	-	-
дзюбась	‘гострий кінець, гостряк’	-		-	1644 р. [8, 7]	-	1644 р. [709]	-	-
дзикавый	‘кольору заліза, сріблясто-сірий’	-	-	-	1620 р. [8, 7]	-	-	-	-
дропятый	‘темно-сиво-червоний’	-	-	-	1567 р. [8, 209]	-	-	-	- dropiasty (3) ‘podobny barwą do dropia’ 1536 р. [6, 53]
блакитний	‘небесно-голубий колір,	-	-	-	1571 р. [2, 111]	1562 р. [1, 56]	1562 р. [98]	błękitny 1428 р. [1, 2, 109]	błękitny (43) ‘niebieski w różnych odcieniach’

	голубий’								1534 р. [2, 217]
бурштиновый	‘колір бурштину; прозоро-жовтий’	-	-	-	п. XVII ст. [14, 32]	-	1723 р. [158]	bursztynowy ‘ex electro, electrinus’ (з бурштину, золотаво-жовтий) 1493 р. [1, 3, 178]	bursztynowy (4) ‘przymiotnik od „bursztyn”’ 1534 р. [2, 514]
бурштинъ	‘бурштинового кольору сплав золота і срібла’	-		-	1642 р. [3, 102]	-	1675 р. [158]	bursztyn, borsztyn, burnsztejn, bursztejn ‘electrum’ (бурштин, виріб із бурштину, електр – сплав золота і срібла) 1512 р. [1, 3, 178]	-
	‘бурштин’	-		-	п. XVII ст. [3, 102]	-			bursztyn (33) ‘skamieniała żywica drzew iglastych dawnych epok geologicznych’ 1522 р. [2, 514]
василковый	‘колір квіток васильків, волошок; синій’	-	-	-	- *1771 р. [984, с. 103]*	-	-	- *wasilek* 1419 р. [10, 1, 47]	-
ґришпановый	‘мідної іржі, мідянки, зелений (колір одягу чи деталей)’	-	-	-	1649 р. [7, 142]	-	-	-	- grynszpan ‘jeden z odcieni koloru zielonego’ 1528 р. [8, 183–184]
ґрышпанъ	‘фарба мідянка’	-	-	-	1607 р. [7, 147]	-	1664 р. [609]	grynszpan, grunszpan, grunszpon, gryszpan ‘śniedź, zielona patyna na miedzi’ 1437 р. [2, 7, 506]	grynszpan (52) ‘rdza na powierzchni miedzi, czyli trujący zasadowy octan miedziowy, otryywany również sztucznie, stosowany jako lek na dolegliwości skórne, a także, ze względu na intensywną zielono-
кгришпанъ		-	-	-	1618 р. [7, 147]	XVIII ст. [1, 197]	-		

									niebieską barwę, jako składnik farby malarskiej (z niem. Grünspan)' 1534 р. [8, 183–184]
гвоздиковий	'який має колір гвоздики, гвоздиковий'	-	-	-	1572 р. [6, 197]	-	1572 р. [515]	-	-
гвоздика	'(висушені пуп'янки гвоздичного дерева, що вживаються як прянощі) гвоздика'	*гвоздьникы* 1466–1472 рр. за сп. XVI ст. [1, 512]	-	-	XVI ст. [6, 197]	- *кгвоздиколюбецъ* к. XVI ст. [1, 196]	1552 р. [515]	-	-
кармазиновый	'малиновий, темно-червоний'	-	-	-	1627 р. [14, 54]	1659 р. [1, 358]	-	-	karmazynowy (8) 'koloru karmazynu lub uczyniony z tkaniny o tej nazwie' 1572 р. [10, 141–142]
	'виготовлений із кармазину'	-	-	-	1640 р. [14, 54]		-		
кармазинъ	'кармазин, сукно темно-червоного кольору'	1589 р. [I, 1198]	-	-	1568–1573 рр. [14, 54]	XVI ст. [1, 359]	-	-	kazmazyn (14) 'droga tkanina jedwabna farbowana na czerwono karmazynem; czyli barwnikiem otrzymywanym z larw owada zwanego kermes; szaty z tej tkaniny' 1532 р. [10, 141]
	'фарба темночервоного кольору, кармазин'	-	-	-	1627 р. [14, 54]		-		
	'кармазиновий одяг'	-	-	-	1616 р. [14, 54]		-		
	вл. н.	-		-	1649 р. [14, 54]	-	-		-
	-	-	-	-	-	-	-	-	'czerwień o odcieniu

									dojrzalej maliny’ 1562 р. [10, 141]
калѧсъ	‘синя фарба, калія, індиго’	-	-	-	1573 р. [14, 24]	-	-	-	-
канаро-вый	‘жовтий’	-	-	-	- *XVIII ст. [984, с. 123]*	1717–1734 рр. [1, 356]	-	-	-
карый	‘чорний, темний’, ‘темногнідий’, ‘темно-коричневий’	1391–1428 рр. [1, 1198]	-	-	1567 р. [14, 58]	-	XVIII ст. [108]	-	kary (1) ‘czarny’ 1598 р. [10, 158]
каштано-вый	‘брунатний; який має колір каштана’	-	-	-	к. XVI ст. [14, 69]	-	-	-	- *kasztan* (33) ‘kasztan jadalny, drewo śródziemnomorskie z rodziny bukowatych’ 1560 р.; ‘owoc (orzech) drzewa kasztanowego’ 1534 р. [10, 161]
каштано-ватый		-	-	-	1609 р. [14, 69]	-	-		
кофей-ный	‘темно-брунатний колір’	-	-	-	- *1732 р. [Дневник Марковича, III, 162–163]*	-	-	-	-
цитваръ	‘корінь індійської тропічної культури куркуми цитварної (Curcuma zedoria)’	-	-	-	-	-	1510 р. [636]	cytwar ‘curcuma, roślina lub jej owoc’ 1460 р. [1, 5, 341]	cytwar (16) ‘bot. Curcuma Zedoaria Rosc., nazwa rośliny’ 1534 р. [3, 728]
шафран	‘прянощі, ви-	-	-	1460 р.	-	-	-	szafran, szefran, zafran	-

	готовлені з рослини шафран’			[II, 554]	*1564 р. [ТУВН, 105], 1596 р. [Виш, 249]*	*шафранолюбецъ* к. XVI ст. [2, 490]		‘pomarańczowy proszek z wysuszonych znamion słupka kwiatu szafranu, służący głównie jako przyprawa’ 1417 p. [8, 7, 531]	
	‘багаторічна трав’яниста рослина родини півникових переважно з оранжево-жовтими квітками’	-	-	-		-	-	bot. ‘krokosz barwierski’ 1478 p. [8, 7, 531]	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	barwa szafranna (2) 1532 p. [2, 16]
цукрованый	‘приправлений цукром’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописний хронограф, 394]*	1656 р. [2, 472]	-	-	-
цукор	‘солодощі, цукор’	-	-	-	- *1625 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 459]*	-	-	-	-
цукеръ		-	-	-	-	- *1699 р. [ІУМЛФ, 386]*	-	cukier ‘cukier, saccharum’ 1419 p. [1, 5, 339]	cukier (189) ‘bot. Saccharum officinarum’ 1564 p.; ‘słodka przyprawa do potraw wyrabiana przeważnie z trzciny cukrowej’ 1534 p.; ‘wyroby z cukru,

									słodkie potrawy podawane na deser’ 1560 р. [3, 712]
цукролюбецъ	‘любитель солодкого, цукру’	-	-	-	- *1596 р. [Виш, 249]*	1596 р. [2, 472]	-	-	-
рижъ (рыжъ)	‘рис’	-	-	-	- *1561 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 177]*	1656 р. [2, 272]	-	ryż bot. ‘ryż, Oryza sativa’ 1393 р.; ‘czarnyszka, Nigella sativa’ 1450 р. [8, 1, 65]	-
рыжовый	‘рисовий’	-	-	-	- *1572 р. [АЮЗР, II, 189]*	1656 р. [2, 272]	-	-	-
родзѢнки	‘сушені ягоди винограду’	-	-	-	- *сер. XVII ст. [ІСУМк] 1720 р. [ЛСВ II, 383];1723 р. [Дневник Марковича, I, 39]*	-	-	rodzynka ‘suszony owoc winnej latorośli’ 1419 р. [7, 7, 483]	-
шаптала	‘сушений персик’	-	-	-	- *1722 р. [Дневник Ханенка, 183]*	-	-	-	-
селедецъ	‘оселедець, річкова риба’,	- *сельдъ*	-	-	-	1545 р. [2, 317]	-	-	-

	‘продукт харчування’	1497 р. [3, 329]							
салат	‘трав’янисту городню рослину, листя якої багате на вітаміни, споживають у сирому вигляді’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 265]*	-	-	-	-
фронтиніакъ	‘вид французького вина’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 457]	-	-	-
шмалець, смалецъ	‘перетоплене сало чи здір’	-	-	-	- *1650 р. [ЛС, 508]*	-	-	szmelc, szmalc ‘rodzaj emalii do metali’ 1393 р. [8, 7, 573]	-
шмальцований	‘жирний, сальний’	-	-	-	- *1583 р. [ІСУМк]*	-	-	-	-
тлустость	‘сало, жир’	-	-	-	- *1621 р. [Пал, 1094]; 1656 р. [Рукописний хронограф, 5]*	1621 р. [2, 393]	-	tłustość ‘tłuszcz, tłusta tkanka ciała, tłuste części ciała’ I пол. XV ст. [9, 3, 163]	-
тлустый	‘жириний, тучний, дородний’	-	-	*тлъстыи* 1424 р. [2, 432]	-	1660 р. [2, 393]	-	tłusty ‘dobrze wykarmiony, utuczony, posiadający wiele tłuszczu w tkankach ciała’ I пол. XV ст.; *‘zawierający tłuszcz’* (що містить жир) 1444 р. [9, 3, 163–164]	-

фарина	‘цукор’	-	-	-	- *1710 р. [Лето-пись Грабянки, 56]*	-	-	-	-
трунок	‘алкогольний напій’	-	-	-	-	1656 р. [2, 402]	-	-	-
трунко-вый	‘той, хто п’є; випиваючий’	-	-	-	-	к. XVII – п. XVIII ст. [2, 402	-	-	-
свекла	‘буряк’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 217]*	-	-	-	-
уксус	‘кисле вино, винний квас’	*уксусъ* 1136 р. [3, 1193]	-	-	- *1664 р. [477, с. 89]*	-	-	-	-
сахаръ	‘цукор’	60-ті рр. XII ст. за сп. XVI ст. [3, 264]	-	-	- *1607 р. [Лѣк, 6]; XVI ст. [Травн., 361–362]*	-	-	-	-
саломаха	‘рідка страва, приготована із житнього бороша, води та солі’	-	-	-	- *1619 р. [Інт., 202]*	1632 р. [1, 354]	-	-	-
цина-монъ	‘кориця як прянощі’	-	-	-	- *1607 р. [Лѣк, 56]*	1627 р. [2, 471]	-	cynamon, cynamom, cynamum ‘cinnomo-mum, lub kora tej rośliny’ 1475 p. [1, 5, 340]	cynamon (114) ‘kora, kwiaty lub leście drze-wa cynamowego wźy-wane jako lek lub jako przyprawa do potraw’

									1522 р. [3, 719–720]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘bot. drzewo cynamonowe’ 1560 р. [3, 719–720]
буракъ	‘назва овоча, буряк’	-	-	-	1642 р. [3, 96]	-	1727 р. [155]	burak, borak 1465 р. [1, 3, 177]	-
	вл.н.	-	-	-	1649 р. [3, 96]	-	-	-	-
бураковий	‘темно-червоний колір; належний буряку, буряковий’	-	-	-	- *1664–1671 рр. [АПГ 1, 118]*	-	1667 р. [155]	-	-
Боракъ	вл.н.	-	-	-	- *1649 р. [РЗВ, 375 зв.]*	-	-	-	-
гранат	‘рід тканини’	-	-	-	1650 р. [7, 72]	-	-	-	-
	‘рід посуду’	-	-	-	1650 р. [7, 72]	-	-	-	-
	‘заряд у вигляді кулі, начиненої порохом, смолою, що його метали гарматою чи вручну на ворожу ціль’	-	-	-	- *1677 р. [АЮЗР, XIII, 366]*	-	1659 р. [647]	-	granat (2) ‘rodzaj broni: obuch z puginalem wewnątrz’ 1560 р. [8, 93]
	‘(дерево) гранат’, ‘його плід із запашними і смачними зернята-	-	-	-	1650 р. [7, 72]	-	-	-	granatum (20) ‘bot. Punica granatum; drzewo granatu; tu o jego owocach’ 1534 р. [8, 93–94]

	ми’								
	‘мінерал темно-червоного кольору’	-	-	-	-	-	1676 р. [647]	granatek ‘kamień półszlachetny koloru ciemnoczerwonego, granat’ 1494 р. [2, 7, 483]	granat (5) ‘kamień półszlachetny ciemnoczerwonego koloru’ 1534 р. [8, 93]
гранатовый	‘темно-синій колір’	-	-	-	1586 р. [7, 73]	1717–1734 рр. [1, 188]	1590 р. [647]	-	- granatowy (10) ‘przymiotnik od “granatum” 1588 р. [8, 93]
щерба	‘юшка з риби’	-	-	-	- *II пол. XVII ст. [ІСУМк]; 1710 р. [Летопись Грабянки, 19]*	-	-	-	-
цитрина	‘цитринове дерево, цитрус’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 125]*	-	-	cytrynat ‘cytryna, Citrus medica – drzewo lub jego owoc’ 1472 р. [1, 5, 340]	cytryna (2) ‘citrus medica; owoc drzewa cytrynowego’ 1580 р. [3, 728]
харчъ	‘втрати, збитки’	-	-	- *1466–1472 рр. [676, 117-118]*	-	-	-	-	-
	‘їстівні припаси’	1466–1472 рр. за сп. XVI ст. [3, 1363]	-	-	- *I пол. XVIII ст. [Летопись Самовидца, 198]*	-	-	-	-
	‘їжа, продук-		-	-	-	-	-	-	-

	ти харчування’				*1720 р. [ЛСВ II, 373]; к. XVII ст. [ВКЗ, 109]*				
алякантъ	‘сорт виноградного вина’	-	-	-	1596 р. [1, 101]	-	-	-	-
алдомашъ	‘могорич, пригошання’	-	-	-	1603 р. [1, 93]	-	-	-	-
алкермесова	‘вишуканий хмільний напій, червоного кольору, приправлений мускатовими квітами, гвоздикою та лавровим листям’	-	-	-	-	1717–1734 рр [1, 30]	1717–1734 рр. [18]	-	-
алъкермесъ	‘сироп із черв’яків’	-		-	1632 р. [1, 100]	XVIII ст. [1, 30]	1632 р. [18]	-	-
аквавита	‘горілка тільки один раз дистильована – оковита’	-	-	-	1630 р. [1, 84]	-	1649 р. [13]	-	-
аквабита		-	-	-	1627 р. [1, 84]	-	-	-	-
аквабитка	‘оковитка, горілочка’	-	-	-	1627 р. [1, 84]	-	-	-	-
боханъ, бохонъ	‘(хлібина) бухан, буханка, діал. бохан, бохон’	-	-	-	1552 р. [3, 40] 1529 р. [РЛЗ, 178]	1570 р. [1, 66]	1529 р. [129]	-	bochen (10) ‘uformowana bryła chleba, upieczona lub przygotowana do pieczenia’ 1534 p. [2, 249–250]
	вл. н.	-	-	-	1649 р.	-	-	-	-

					[3, 40]				
бохона-чокъ	‘буханець’	-	-	-	п. XVII ст. [3, 40]	-	-	-	-
боханецъ		-	-	-	- 1699 р.	-	1699 р. [129]	-	-
боxенокъ		-	-	-	-	-	1676 р. [129]	-	-
брынъдза (бринзя)	‘сир, який роблять з овечого молока за допомогою особливої закваски, виготовленої зі шлунку теляти або ягняти, що живиться виключно материнським молоком, бринза’	-	-	*Брънза* ‘назва села на Букови-ні’ 1490 р. [1, 129]	- *1722–1723 рр. [ЖК, 161]*	-	XVIII ст. [141]	-	bryndża (1) ‘ser z owczego mleka robiony przez górali’ 1569 p. [2, 461]
брocква	‘дерево персик’	-	-	-	1642 р. [3, 77]	-	-	-	*broskiew (12) ‘kapusta zimozielona’ 1564 p. [2, 476]*
брocквина	‘плід персикового дерева, персик’	-	-	-	1591 р. [3, 77]	-	1595 р. [143]	-	*broskwiowy (1) ‘przymiotnik od “broskiew”’ 1564 p. [2, 455]*
	‘персикове дерево, персик’	-	-	-	1650 р. [3, 77]	1545 р. [1, 70]		-	-
брocквинный	‘брocквинный плодъ. Persicu(m) malum. Nux persica’, ‘брocквинѧ	-	-	-	1650 р. [3, 77]	XVIII ст. [1, 70]	XVIII ст. [143]	-	-

	дрєво. Persica arbor’								
вендзо-ный	‘вуджений, копчений’	-	-	-	1627 р. [3, 226]	-	-	-	-
веты	‘солодка страва, десерт’	-	-	-	к. XVI ст. [4, 6]	1656 р. [1, 94]	1676 р. [226]	-	-
Гарбуз	вл. н.	-	-	-	1596 р. [6, 192]	-	-	-	-
гарбуз	‘назва овоча’	-	-	-	-	-	1719 р. [509]	-	garbuz ‘Citrullus vulgaris Schrad.; arbuz, kawon’ 1582 р. [7, 195]
гречка	‘гречка (рослина)’	-	-	-	1509–1633 рр. [7, 83–84]	1562 р. [1, 189]	1558 р. [605]	gryczka bot. ‘gryka, Fagopyrum Mili.’ 1439 р. [2, 7, 506]	gryka (2) ‘roślina uprawna, z której nasion otrzymuje się mąkę i kaszę’ 1564 р. [8, 115]
	‘зерно рослини гречки’	-	-	-	1571 р. [7, 83–84]	-		-	-
	вл. н.	-	-	-	1570 р. [7, 83–84]	-	-	-	-
дафинъ	‘лаврове дерево’	-	-	-	1637 р. [7, 190]	-	XVII ст. [670]	-	-
дафнія, дафина	‘рослина родини лаврових, лавр’	XI ст. [1, 635]	-	-	1642 р. [7, 190]	-	-	-	-
дактиль	‘фінік’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописний хронограф,*	1656 р. [1, 199]	1656 р. [660]	daktyl, daktył bot. ‘Phoenix dactylifera’ 1419 р. [2, 1, 19]	daktyl (17) ‘bot. owoc palmy daktulowej’ 1578 р. [4, 459]

					334]				
дякло	‘податок натурою від урожаю і загального прибутку в селянському господарстві крім худоби’	1509 р. [1, 806]	-	1495 р. [1, 342]	1507 р. [9, 27]	1444 р. [1, 241]	1444 р. [866]	dziakło, dakło ‘dani-na w zbożu i sianie w W. Księstwie Litews-kim’ 1387 p.; ‘miara zboża w W. Księstwie Litewskim’ 1437 p. [2, 4, 255–256]	dziakło ‘danina w zbożu lub sianie na Litwie’ 1582 p. [6, 314]
дакєлноє	‘податкове’	-	-	-	1567 р. [9, 171]	-	-	dziakiełny ‘należny tytułem daniny zwa-nej dziakło’ 1486 p. [2, 4, 255]	dziakielny przymiotnik od “dziakło” 1570 p. [6, 314]
дякол-ный	‘що дається як податок’	-	-	-	-	1556 р. [1, 242]	1557 р. [867]	-	-
подякол-ный	‘різні податки натурою, що стягалися із селянських господарств, дякло’	-	-	1499 р. [2, 171]	-		-	-	
зґляґа-ный	‘скисле; діал. зґледжене’	-	-	-	сер. XVII ст. [11, 179]	-	-	-	-
изюм	‘висушений виноград’	-	-	-	XVI ст. [13, 96]	-	-	-	-
инбир (ингбир)	‘тропічна трав’яниста рослина, м’ясисте кореневище якої багате ефірними оліями та є сировиною для виготовлення	-	-	1456 р. [I, 443]	1563 р. [13, 127–128]	-	-	imbir, imbier, inbir, ingbier, ingbir bot. ‘Zingiber officinale’ 1465 p. (yngber) [3, 1, 16]	imbier (97) ‘bot. Zingiber officianale Rosc.; roślina podzwrotnikowa z rodziny imbirowatych’ 1534 p. [8, 487–488]

	пряноців’								
карпъ	‘риба короп’	- *коропъ* [1, 1291]	-	- *Карпъ* 1430 р. [1, 471]	I пол. XVII ст. [14, 55]	-	-	-	-
карбунколовый	‘хмільний напій темно-червоного кольору’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 358]	-	-	-
карбункулъ	‘рубін чи гранат темно-червоного забарвлення’	-	-	-	-	1656 р. [1, 358]	-	-	-
карбунклъ		-	-	-	XVI ст. [14, 51]	-	-	-	-
карбункулюсъ		-	-	-	1627 р. [14, 51]	-	-	-	karbunkulus (24) ‘drogi kamień pólszlachetny (najcenniejsza odmiana granatu) barwy ciemno-czerwonej’ 1534 р. [10, 134]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘ropne zapalenie skóry, bardzo bolesny rodzaj owrzodzeń’ 1534 р. [10, 134]
кардимонъ	„східна рослина з родини імбирних”	-	-	-	1642 р. [14, 52]	-	-	-	kardamonum (7) ‘kardamon malabarski, bylina indyjska z rodziny imbirowatych, której owoce używane są jako przyprawa kuchenna i w lecznictwie’ 1534 р. [10, 137]
кабак	‘гарбуз’	-	-	-	1609 р. [14, 3]	-	-	-	-
	вл. н.	-	-	-	1649 р.	-	-	-	-

				Кабаково 1478 р. [1, 459]	[14, 3]				
кабанина	‘м’ясо кабана’	-	-	-	1622 р. [14, 3]	XVI ст. [1, 354]	-	-	-
кабанъ	‘кабан’	-	-	-	1649 р. [14, 3]	-	-	-	-
качко-валъ	‘різновид сиру з овечого молока’	-	-	-	- *1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 175]*	-	-	-	-
книшъ	‘вид печеного хліба’	-	-	-	- *сер. XVII ст. [УП, 332]*	-	-	-	-
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [14, 143]	-	-	-	-
конфекты	‘солодощі’	-	-	-	1627 р. [14, 247]	-	-	-	konfekt (36) ‘przetwory lub potrawy owocowe, warzywne albo ziołowe’ 1564 р. [10, 530]
копръ	‘кріп’	XIII ст. [1, 1282]	-	-	1556–1561 рр. [15, 11]	-	-	koper, kopr koprz ‘koper ogrodowy’ 1389 р. [3, 5, 339–340]	kopr (228) ‘bot. Anethum graveolens; koper ogrodowy, roślina roczna z rodziny baldaszkowatych hodowana jako przyprawa kuchenna i roślina lecznicza’ 1564 р. [10, 621–622]; ‘bot. Foeniculum capillaceum subsp. vulgare; fenikuł wloski albo koperek wloski, roślina z

									rodziny baldaszkowatych, hodowana jako przyprawa i roślina lecznicza' 1528 р. [10, 621–622]; 'bot. kłobuczka pospolita, jedno- lub dwuletnia roślina z rodziny baldaszkowatych' 1534 р. [10, 621–622]; 'roślina południowoeuropejska z rodziny baldaszkowatych' XVI ст. [10, 621–622]
корїан-деръ	'коріандр, однорічна трав'яниста ефіроолійна рослина родини зонтичних, Coriandrum L."'	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 217]*	-	-	kolender, kolijandr, korandr, korijander, korijandr 'kolendra siewna, Coriandrum sativum' 1419 р. [3, 4, 316]	koryjander (35) 'bot. Coriandrum sativum, kolendra siewna, roślina użytkowa z rodziny baldaszkowatych' 1534 р. [10, 659]; 'bot. Zestawienie: "czarny koryjander" – czarnuszka siewna, roślina z rodziny jaskrowatych, nasiona używane między innymi w lecznictwie' 1564 р. [10, 659]; 'bot. crana gorczyca, roślina użytkowa z rodziny krzyżowych, znana i uzywana w XVI w., nazywana gorczycą dla gorzkiego smaku owoców, nasion, liści lub korzenia' 1564 р. [10,

									659]; ‘bot. “koryjander studzienny” - paproć z rodziny paprotkowatych rosnąca na obszarach gorących i tropikowych’ 1534 р. [10, 659] koryjandra (2) ‘bot. Coriandrum sativum, kolendra siewna, roślina użytkowa z rodziny baldaszkowatych’ 1564 р. [10, 659]
корыонъ		-	-	-	1642 р. [15, 42]	-	-	-	-
корïандровъ	‘коріандровий’	-	-	-	сер. XVII ст. [15, 19]	-	-	kolendrowy, kolijandrowy ‘będący w związku z kolendrą’ 1455 р. [3, 4, 316]	koryjandrowy (15) ‘przymiotnik od “koryjander”, będący częścią tej rośliny lub z niej zrobiony’ 1561 р. [10, 660]
лакота	‘ласощі’	-	-	-	1596 р. [15, 224]	1627 р. [1, 397]	-	łakota ‘łakomstwo, obżarstwo’ XV ст. [4, 2, 94]	-
		-	-	-	-	-	-	-	łakota (5) ‘chciwość, żądza posiadania’ 1588 р. [12, 458]
		-	-	-	-	-	-	-	‘żarłoczność, nadmiernie pragnienie jedzenia’ 1532 р. [12, 458]
лакотка		-	-	-	1627 р. [15, 224]	-	-	łakotka к. XV ст. [4, 2, 94]	łakotka (16) ‘przysmak, smakołyk’ 1532 р. [12, 458]
лакот-	‘любитель	-	-	-	-	XVII ст.	-	-	łakotnik (1) ‘smakosz,

никъ	поласувати’					[1, 397]			łakomczuch’ 1564 р. [12, 459]; *łakotek (2) ‘żarłok, łakomczuch’ 1588 р. [12, 458]*
лактука	‘(вид салату) лактук’	-	-	-	XVI ст. [15, 224]	-	-	-	-
лакту-ковъ		-	-	-	XVI ст. [15, 224]	-	-		łaktukowy (1) ‘zrobiony z laktuki’ 1564 р. [12, 459]
лекгу-минъ	‘страви, яровий хліб, городні овочі’	-	-	-	- 1498–1795 рр. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 505]	1591 р. [1, 401]	-	-	legumen (6) ‘roślina’ 1534 р. [12, 106]; ‘rośliny uprawiane dla ich jadalnych nasion, jak groch, bób, niektóre zboża, z których otrzymuje się kasze’ 1573 р. [12, 106]
лєґгумины		-	-	-	- *1591 р. [Пам, 1, 163]*	-	-		-
малмазия	‘солодке вино, яке виробляли в грецькому місті Мальвазії’	-	-	1449 р. [1, 572]	- *1566 р. [ВЛС, 11 зв.]*	к. XVI ст. [1, 418]	-	małmazja, małmazyja ‘gatunek wina greckiego pochodzącego pierwotnie z okolic miasta Malvasia’ 1406 р. [4, 2, 148]	małmazyja (65) ‘gatunek gotowanego wina greckiego pochodzącego pierwotnie z okolic miasta Malvasia’ 1594 р. [13, 73–74]
манд-рикъ, мандрика, манд-рига, мад рика	‘коржик із сиром; вид сирника’	-	-	-	- *малдрикъ 1553 р. [ALSS, VI, 13]*	-	-	małdrzyk ‘serek z mleka słodkiego’ 1417 р. [4, 2, 148]	małdrzyk (6) ‘serek twarogowy z mleka slodkiego’ 1550 р. [13, 73]
	-	-	-	-	-	-	-	-	вл. н. 1594 р. [13, 73]

марципанъ	‘вид солодкого печива’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 466]* *1638 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 596]*	-	-	-	-
	‘тісто з товченого мигдалю або горіхів; кондитерський виріб з нього’	-	-	-	- *1599 р. [ІСУМк]*	-	-		
марципанникъ	‘той, хто виготовляє марципан’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 466]*	-	-	-	marcypannik ‘cukiernik wyrabiający marcepany’ 1597 р. [13, 152]
муштарда	‘особливим способом приготовлена гірчиця’	-	-	-	- *сер. XVI ст. [ІСУМк]*	-	-	-	mostarda (2), mustarda (1) ‘ostra przyprawa do zimnych mięs (z włos. mostarda) ze zmielonej gorczycy zmieszanej z octem i innymi przyprawami’ 1560 р. [15, 36]
мушкатель	‘ароматне насіння мускатника, що його вирощують як прянощі для одержання ефірної олії’	-	-	-	- *1569 р. [ТУВН, 141]; мушкатєла 1566 р. [ВЛС, 11 зв.]; мушкатєлка сер.*	-	-	muszkateła ‘gatunek słodkiego wina, pochodzący pirwotnie z Macedonii’ 1448 [4, 4, 368]	muszkatella (25) ‘grusza pospolita, drzewo owocowe z rodziny różowatych o owocach jadalnych, zwanych gruszkami aptekarskimi i używanych od najdawveniejszych czasów do sporządzania konfitur, mających znaczenie

					XVII ст. [ЛС, 273]				lecznicze’ к. XVI ст. [15, 219–220]
									‘wino desertowe, słodkie, aromatyczne o korzennym zapachu zbliżonym do zapachu gałki muszkatołowej, produkowane w poludniowej Europie’ 1560 р. [15, 219-220] [15, 219–220]
мушкатъ		*мошкатъ* 1466-1472 рр. за сп. XVI ст. [2, 180]	-	-	- *1553 р. [766, с. 75]; 1568-1573 рр. [ІСУМк]*	-	-	muszkat ‘orzech muszkatowy, roślina i jej owoce’ 1464 р. [4, 5, 368]	muszkat (23) ‘bot. Myristica fragrans Houtt.; muszkatowiec wonny, drzewo z rodziny muszkatołowcowatych, pochodzące z Moluków; osnówka, nasiona zw. kwiatem muszkatołowym używane jako przyprawa korzenna podobnie jak jądro nasiona zw. gałka muszkatołowa’ 1534 р.; ‘leszczyna turecka, drzewo z rodziny brzozowatych, które wydaje jadalne owoc zwane orzechami tureckimi, cennymi w handłu, wżywanymi w cukiernictwie’ к. XVI ст. [15, 219]

огурокъ	'назва овоча, огірок'	-	-	-	- *1498–1795 рр. [Арх ЮЗР, Ч. 6, т. 1, 93]*	1646 р. [2, 30]	-	ogórek, ogurek 'ogórek' 1394 р. [5, 7, 536]	ogorek (39) 'cucumis sativa; roślina uprawna z rodziny dyniowatych' 1534 р. [21, 102–103]
									'owoc ogórka, część jadalna rośliny' 1534 р. [21, 102–103]
угорокъ		-	-	-	- *1624 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 493]; 1683 р. [КПир, 83]*	1571 р. [2, 416]	-		-
угорко-вый	'огірковий'	-	-	-	- *1607 р. [Лѣк, 5]*	XVIII ст. [2, 416]	-	-	-
оладки	'різновид млинця'	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 44]*	-	-	-	-
олива	'маслина'	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 886]*	1621 р. [2, 41]	-	oliwa 'oliwka, drzewo oliwkowe' I пол. XV ст. [5, 8, 569–570]	oliwa (490) 'owoc drze-wa oliwnego, oliva' 1535 р. [21, 319–321]
	-	-	-	-	-	-	-		'Olea europaea; oliwka europejska, drzewo z rodziny oliwkowatych' 1564 р. [21, 319–321]
	'оливкова олія'	-	-	-	- *1720 р. [ЛСВ, III, 383]*	-	-	oliwa 'olej wyciśnię-ty z owoców oliwki' 1408 р. [5, 8, 569–570]	'płynny tłuszcz otrzy-mywany z owoców drzewa oliwnego' 1534 р. [21, 319–321]
оливниця	'оливкові	-	-	-	-	1660 р.	-	oliwie 'sad, ogród	oliwnica (2) 'sad oliw-

	хащі’				*1659 р. [Гал II, 60]*	[2, 41]		oliwkowy’ 1455 р. [5, 8, 570]	ny’ 1572 р. [21, 321]
оливко-вый	‘маслиновий’	-	-	-	- *1659 р. [Гал I, 170]*	-	-	- oliwowy 1455 р. [5, 8, 570]	- oliwowy 1588 р. [21, 322]
оливный		-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 77]*	1621 р. [2, 41]	-	oliwny ‘związony z oliwkami, porośnię-ty drzewami oliw-kowymi, pochodzą-cy z oliwki’ 1455 р. [5, 8, 570]	oliwny (138) ‘od znacz. drzewo oliwne’ 1566 р.; ‘od znacz. owoc oliwki’ 1565 р. [21, 321–322]
оркишъ	‘різновид жита’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 420]*	-	-	orkisz ‘rodzaj zboża, Triticum Spelta’ 1388 р. [5, 8, 628]	orkisz (2) ‘rodzaj zboża szeroko rozpowszech-nionego w średniowie-czu, obecnie rzadko spotykany w uprawie w górzystych okolicach zach. Europy’ 1571 р. [22, 82]
павидла	‘солодка страва, при-готовлена із фруктів’	-	-	-	- *1646 р. [ТУВН, 327]*	-	-	-	powidła (12) ‘gęsty, zwykle slodki przetwór owocowy’ 1534 р. [29, 88]
пампу-шокъ	‘невелика кругла булоч-ка, спечена на сковороді’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 114]*	-	-	-	pampuszek ‘dem. od nie zaświadczonego u nas „pampuch”’ XVI ст. [23,76]
паштет	‘паштет, пиріжок’	-	-	-	- *к. XVI ст. [Розм, 47–48]*	-	-	-	pastet (6) 1562 р., pasteta (3) 1588 р. ‘wykwintna potrawy z ciasta lub z rozdrobnio-nego mięsa zapiekane-

									go w cieście' [23, 292]
пашт		-	-	-	- *1710 р. [Лето-пись Гра-бянки, 56]*	-	-	-	-
пестер-нак	'вид овоча з різким паху-чим арома-том'	-	-	-	- *1571 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 352]*	-	-	pasternak 'pasternak zwyzcajny' 1412 р.; 'pasternak leśny, pol-ny, świerzepi' 1484 р.; 'pasternak wodny' 1472 р. [6, 1, 45]	pasternak (31) 'bot. pas-ternak domowy albo polny, rośliny żólto kwitnąge z rodziny bal-daszkowatych' 1564 р.; 'bot. kminek polny, roś-lina z rodziny baldasz-kowatych' 1534 р. [23, 281–282] 'zestawienie w funkcji nazwy botaniczbej' 1564 р. [23, 281–282]
пастыр-наковый	'належний пастернакові чи його стосується'	-	-	-	- *1584 р. [АЖМУ, 76-77]*	-	-	-	pasternakowy (11) 'przymiotnik od "pas-ternak"' 1534 р. [23, 282]
пижмо	'мускус', 'за-пашна рече-вина твари-нного або рослинного походження'	-	-	-	-	1589 р. [2, 106]	-	piżmo 'substancja o silnym zapachu wy-dzielana przez gru-czoły brzuczne piż-mowców, używana jako pachnidło' XV ст. [6, 2, 147]	piżmo (21) 'mazista substancja zapachowa o przenikliwej woni wy-dzielana przez gruczoł piżmowy samców nie-ktorych ssaków, glównie piżmowca z rodziny jeleniowatych żyjącego we wschodniej i środ-kowej Azji, używana do wyrobu lekarstw i per-fum' 1534 р. [24, 309]

провіант	'запаси їжі для армії'	-	-	-	- *1710 р. [Летопись Грабянки, 182]; 1720 р. [ЛСВ І, 276]*	-	-	-	-
лѣкворъ	'лікер'	-	-	-	- *1720 р. [ЛСВ ІІ, 8]*	-	-	-	-
понтакъ	'вино Понтак'	-	-	-	- *1717–1734 рр. [Дневник Марко вича ІІ, 293]*	1717–1734 рр. [2, 168]	-	-	-
поприкъ	'паприка, перець'	-	-	-	- *1656 р. [Рукописний хронограф, 21]*	1656 р. [2, 171]	-	-	-
лявръ	'південне вічнозелене дерево або кущ, Laurus L.'	*лавра* XI ст. [2, 1]	-	-	- *1642 р. [ЛС, 99]*	-	-	-	laur (1) 'drzewo z rodziny wawrzynowatych; wawrzyn, bobek; wawrzynowe, bobkowe drzewo lub krzew' 1593 p. [12, 67]
овоцъ	'фрукти'	- *овощ, овошть* 907 р. [2, 593]	-	-	- *1626 р. [ІСУМк]*	1659 р. [2, 26]	-	owoc 'jadalny owoc drzew' 1418 p. [6, 9, 705-707]	owoc (1068) 'ta część drzewa, krzewu, zioła, która zawiera nasiona' 1564 p.; 'plody rolne; plony zbóż, kłosy zbóż'

									1558 р. [22, 392–403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘o potomstwie zwierząt’ 1571 р. [22, 392–403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wszelki dobytek rosnący i rozmnażający się na ziemi; ziemiopłody; hodowane zwierzęta’ 1535 р. [22, 392–403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘płód człowieczy; plemię, pokolenie’ 1564 р. [22, 392–403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘o Chrystusie’ 1525 р. [22, 392-403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘plon duchowy’ 1533 р. [22, 392–403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘nagroda, wynik, rezultat, zysk, sens’ 1500-1547 рр. [22, 392–403]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘miejscowość’ 1563 р. [22, 392–403]
ѡвоцный	‘фруктовий’	- *овощьныи* 1206–1263 рр. [2, 594]	-	-	- *1582 р. [ІСУМк]*	1612 р. [2, 26]	-	owocny ‘wydający, rodzący jadalne owoce’ 1 пол. XV ст. [6, 9, 707]	owocny (10) ‘o jadalnych owocach drzew, krzewów’ 1510 р. [22, 403]; owocowy ‘тс.’ 1565 р. [22, 403]
микдалъ	‘мигдаль’	-	*мигдалъ* XII ст. [4, 526]; *мигдола* XIV ст. [4, 526–527]	-	- *1627 р. [ЛБ, 200]*	2-га пол. XVI ст. [1, 427]	- *микгдалъ [УП, 333]*	migdał ‘migdał pospolity, roślina lub jej owoc’ 1445 р. [4, 4, 251]	migdał (62) ‘migdałowiec zwyczajny, drzewo śródziemnomorskie z rodziny różowatych o jadałnych nasionach owocu’ 1560 р.; ‘pestka (nasiono) drzewa migdałowca’ 1578 р.

									[14, 148–149]
мидалевий	‘мигдалевий’	- *мигдальскыи* XVI ст. [2, 134]	*мигдольныи* XIV ст. [4, 527]	-	- *1607 р. [Лѣк, 5]*	1607 р. [1, 427]	-	migdałowy ‘z migdałów sporządzony’ 1472 р. [4, 4, 251]	migdałowy (44) ‘zrobiony z migdałów sporządzony’ 1534 р.; ‘przymiotnik od migdał’ 1528 р. [14, 149–150]
лимонїѧ	‘лимон’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 442]*	-	-	-	limunija (12) ‘owoc cytryny zwyczajnej, drzewa z rodziny rutowatych’ 1534 р. [12, 251]
лимонновій	‘лимонний’	*лимоньныи* 1582–1584 рр. [2, 22]	-	-	- *1607 р. [Лѣк, 5]*	-	-	-	-
пигва	‘айва’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 145]*	-	-	pigwa ‘pigwa pospolita’ 1437 р. [6, 2, 131]	pigwa (19) ‘jadalny owoc pigwy (często używany w lecznictwie)’ 1532 р. [24, 188]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pigwa pospolita, krzew lub drzewo z rodziny różowatych’ 1571 р. [24, 188]
помаранча	‘апельсин’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописний хронограф, 55]*	1656 р. [2, 163]	-	pomarancza, pomarańcza ‘pomarańczka, Citrus Bigaradia’ 1484 р. [6, 5, 364]	-
помаранчовий, помаранчевый	‘який стосується помаранчі; виготовлений з плодів	-	-	-	- *1720 р. [ЛСВ, IV, 120];1717*	1720 р. [2, 163]	-	-	-

	помаранчі'; 'який має колір шкіри помаранчі; оранжево-червоний'				*–1734 рр. [Дневник Марковича II, 225]*				
мирта	'південна вічнозелена рослина, миртове дерево', 'плоди цього дерева'	-	-	-	- *1596 р. [ЛЗ, 58]*	-	-	mirtus 'mirt, Myrtus communis' 1455 р. [4, 4, 285]	mirt (7) 'bot. mirt zwyczajny, krzew z rodziny mirtowatych, występujący w obszarze śródziemnomorskim, ciętych gałączek używa się na wiązanki (wianki), liście i owoce dosarczają elejku wonnego myrtolu, używanego w lecznictwie' 1534 р.; 'bot. myszopłach kolczysty, krzewinka z rodziny liliowatych, występujący w obszarze śródziemnomorskim, ma podobne do liści eliptyczne pędy z czerwonymi owocami` 1588 р. [14, 299]
форман	'візник, кучер'	-	-	-	- *1563 р. [ТУВН, 102]*	-	-	-	-
фурманъ		-	-	-	- *1526 р. [ТУВН, 52]*	-	-	furman 'woźnica, furman' 1370 р. [2, 5, 370]	furman (69) 'powożący końmi; woźnica, człowiek trudniący się przewozem towaru cudzego

									lub przewozem i sprzedażą swego’ 1543 р. [7, 156–157]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘prawdopodobnie wóz’ 1564 р. [7, 156–157]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘astron. jeden z dwiazdozbiorów na północnej półkuli nieba między Perzeuszema Bliźniętami rwany też Woźnicą’ 1528 р. [7, 156–157]
фурманина	‘поганий кучер’	-	-	-	-	-	-	-	-
фурманка	‘віз, бричка’	-	-	- *фоурманскии возъ* ‘вантажний’ 1456 р. [2, 503]	-	1727–1753 рр. [2, 458]	-	furmanka ‘żona furmana’ 1492 р. [2, 5, 370]	-
франциmеръ	‘служниця, прислужниця’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописный хроно граф, 18]*	1494 р. [2, 456]	-	-	-
фалшеръ	‘фальшувальник’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописный хроно граф, 18]*	1656 р. [2, 452]	-	fałszerz ‘fałszerz (pieniędzy), podrabiacz, falsator’ XV ст.; ‘kłamca, oszust’ 1464 р. [2, 5, 354]	fałszerz ‘ten, który falszuje, podrabia, kłamca, oszust, oszczerca’ 1535 р. [7, 14]
фалширъ		-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 452]	-	-	-
фарбей-	‘маляр, фар-	-	-	-	-	1727–	-	farbierz, farbirz,	farbarz (1) ‘rzemieślnik

никъ	бувальник’				*1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 102]*	1753 рр. [2, 453]		ferbierz, ferbirz ‘rzemieślnik folujący i barwiący sukno’ 1450 р. [2, 5, 356]	barwiący tkaniny’ 1564 р. [7, 32] farbierz (18) ‘rzemieślnik barwiący tkaniny’ 1535 р. [7, 33]
	-				-	-			‘walkarz (сукновал), folusznik (валяльщик)’ 1564 р. [7, 33]
фарбелница	‘фарбувальниця’	-	-	-	- *1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 39]*	1727–1753 рр. [2, 453]	-	-	-
фарба	‘колір, фарба, барва’	-	-	-	-	1656 р. [2, 452]	-	farba ‘barwa, kołor’ 1461–1467 р. [2, 5, 356]	farba (285) ‘barwa, kołor, mość’ 1525 р.; ‘chemiczny lub naturalny barwnik służący malowaniu lub farbowaniu’ 1535 р.; ‘kosmetyk do malowania twarzy’ 1564 р. [7, 31–32]
фарбоватися	‘удаватися’	-	-	-	- *1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 39]*	-	-	-	farbować sie (4) ‘okazywać, przedstawiać sie, w świetle dodatnim’ 1562 р.; ‘udawać, pozorować’ 1574 р. [7, 35]
цегельникъ	‘той, хто виготовляє цеглу’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 82]*	к. XVII ст. [2, 469]	-	cegielnik ‘ceglarz, laterarius’ 1392 р. [1, 4, 217]	cegielnik (4) ‘wyrabiający cegłę’ 1528 р. [3, 142]
цегла	‘будівельний	-	-	-	-	1627 р.	-	cegła ‘later’ 1453–	cegła (74) ‘foremny bu-

	матеріал, цегла’					[2, 469]		1455 р. [1, 4, 217]	dulec z głiny’ 1578 р. [3, 142–143]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘gliniana tabliczka uży-wana w starożytności do pisania’ 1563 р. [3, 142–143]
цегель-ный	‘цегляний’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 469]	-	cegielny ‘ad lateres pertinens’ 1453–1455 р. [1, 4, 217]	-
цегля-ный		-	-	-	-	1656 р. [2, 469]	-	cegłany ‘latericius’ 1471 р. [1, 4, 217]	-
цегелня	‘місце, де ви-готовляють цеглу’	-	-	-	-	1682–1775 рр. [2, 469]	-	cegelnica ‘cegienia, lateraria’ 1400 р. [1, 4, 216-217]	-
цекглястій	‘цегляного кольору’	-	-	-	-	1720 р. [2, 469]	-	-	-
ширмѣръ	‘фіхтуваль-ник, борець’	-	-	-	-	1627 р. [2, 495]	-	szermierz, szyrmierz, szyrmirz ‘człowiek zaprawiony do walki na broń sieczną’ 1420 р. [8, 7, 550]	-
ширмовати	‘фіхтувати’	-	-	-	-	1627 р. [2, 494]	-	szermować, szyrmo-wać ‘walozyć bro-nią sieczną, pojedyn-kować się’ XV ст. [8, 7, 550]	-
ширмѣрскій	‘фехтуваль-ний’	-	-	-	-	1627 р. [2, 494]	-	-	-
	‘змагальний’	-	-	-	-	1656 р. [2, 494]	-	-	-
ширмѣрство	‘майстерність у фехтуванні’	-	-	-	-	1627 р. [2, 494]	-	szermierstwo, szyr-mierstwo ‘miejsce, gdzie się uczy sztuki władania bronią	-

								szkoła glagiatorska' XV ст. [8, 7, 550]	
шпалерникъ	'той, хто виготовляє шпалери' чи 'той, хто наклеює шпалери'	-	-	-	-	1727–1753 рр. [2, 500]	-	-	-
шпаліеры	'шпалери'	-	-	-	-	1699 р. [2, 500]	-	-	-
штыхаръ	'гравер'	-	-	-	-	к. XVII – п. XVIII ст. [2, 503	-	-	-
штих	'укол голкою, стібок, шов; верства землі, захоплювана лопатою'	-	-	-	-	-	-	-	-
римарь	'шорник'	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 141]*	к. XVII – п. XVIII ст. [2, 272]	-	rymarz, rymar, rymer 'rzemieślnik wyrabiający ze skóry części uprzeży końskiej' 1439 р.; 'garbarz' 1471 р. [8, 1, 64]	-
секлитаръ	'секретар'	-	-	-	-	1624 р. [2, 317]	-	-	-
слюсаръ	'слюсар'	-	-	-	- *1659 р. [ЛРК, 100]*	1624 р. [2, 333]	- *1594–1595 рр. [ІУМЛФ, 439]*	-	-
снѣцаръ	'столяр'	-	-	-	- *1652 р. [Син.сл.,*	1682–1775 рр. [2, 338]	-	-	-

					157]				
цех	‘станова організація ремісників’	-	-	-	- *1655 р. [ЛРК, 62]*	XVII ст. [2, 471]	-	cech, cecha ‘cech (zrzeszenie albo jego kierownicy)’ 1449 р. [1, 4, 215]	cech (116) ‘związek, stowarzyczenie, zgromadzenie rzemieślniów wykonujących ten sam lub pokrewny zawód’ 1512 р. [3, 135]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘stowarzyczenie, towarzystwo, związek, zgromadzenie w ogóle’ 1549 р. [3, 135]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘siedziba cechu lub innego zgromadzenia’ 1598 р. [3, 135]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘czlonek cechu, cechowy’ 1600 р. [3, 135]
цехмистръ	‘цеховий старшина’	-	-	-	- *1655 р. [ЛРК, 34]*	1600 р. [2, 470]	-	cechmistrz ‘starszy nad czeladzią ratuszną’ 1466 р. [1, 4, 216]	cechmistrz (11) ‘przełożony cechu rzemiślniczego’ 1598 р. [3, 137]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘organizator uczty i odpowiedzialny za nią’ 1564 р. [3, 137]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘urzędnik sprawujący władzę opiekuńczą nad ludem’ 1528 р. [3, 137]
	-	-	-	-	-	-	-	‘starszy cechu’ 1472 р. [1, 4, 216]	‘przelożony czeladzi ratuszowej, woźny ratuszowy’ 1579 р. [3, 137]
ротмистръ	‘ранг між поручником та підполковником (полков-	-	-	-	- *1563 р. [ТУВН, 100];*	-	-	rotmistrz ‘dowódca roty’ 1497 р. [7, 7, 449]	-

	ником) у XVI - XVIII ст.; по вітова шляхецька посада у Великому князівстві Литовському’				*1584 р. [АЖМУ, 119]*				
шафаръ	‘економ, ключник, управитель’	-	-	-	-	к. XVI ст. [2, 490]	-	szafarz ‘ten kto zarządza domen, majętnością, zarządcą, włodarz’ XV ст.; ‘ten kto, czymś dysponuje, kto coś rozdziela, rozdaje, rozdawca’ 1403 р.; ‘kramarz, kupiec’ 1500 р. [8, 7, 530]	-
шафовати	‘господарювати’	-	-	-	-	1556–1561 рр. [2, 490]	-	szafować ‘zarządzać majątkiem, włodarzyć’ XV ст.; ‘służyć, usługiwać’ 1403 р.; ‘rozdzielać, udzielać, rozdawać’ XV ст. [8, 7, 531]	-
шафунокъ	‘управління, розпорядження, керування’	-	-	-	-	1589 р. [2, 490]	-	-	-
шафоване		-	-	-	-	1621 р. [2, 490]	-	szafowanie‘zarządzanie, administratio’ XV ст.; ‘rozdzielanie, rozdawanie’ 1500 р.; ‘używanie, korzystanie’ 1466 р. [8, 7, 531]	-
шинкаръ	‘працівник чи	-	-	-	-	1744 р.	-	szynkarz ‘ten kto pro-	-

	господар питного закладу, шинку’				*шинар 1656 р. [ЛРК, 78]*	[2, 494]		wadzi szynk, karczmarz’ 1445 р. [8, 7, 592]	
шинкарка	‘жінка шинкаря’; ‘особа, яка продає напої у спеціальному закладі - шинку’	-	-	-	-	к. XVI ст. [2, 494]	-	szynkarka ‘żona szynkarza’ 1448 р.; ‘szafarka, rozdawczyni’ XV ст. [8, 7, 592]	-
шинковати	‘продавати, торгувати’	-	-	1389 р. [2, 558]	- *1657 р. [ЛРК, 85]*	1598 р. [2, 494]	-	szynkować ‘trudnić się wyszynkiem sprzedawać piwo i miód’ 1398 р.; ‘dawać, rozdawać, udzielać’ к. XIV ст. [8, 7, 592–593]	-
шинкованьє	‘продаж спиртних напоїв’	-	-	-	- *1507 р. [АЗР, II, 11]*	1572 р. [2, 494]	-	szynkowanie ‘trudnienie się wyszynkiem, sprzedaż piwa, miodu’ 1500 р. [8, 7, 593]	-
шинковный	‘питний; виручений з про дажу вина’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 494]	-	-	-
шинокъ	‘заклад, де відбувається продаж вина’	-	-	- *1534 р. [ЕСУМ 6, 417]*	- *1662 р. [ЛРК, 119]*	-	-	szynk, szynek ‘szynkarz, karczmarz’ 1500 р.; ‘karczma, gospoda’ 1500 р. [8, 7, 592]; szynkownica ‘miejsce wyszynku, izba szynkowa, karczma, gospoda’ 1500 р. [8, 7, 593]	
шинкъ		-	-	- *1525 р. [ЕСУМ 6, 417]*	-	1601 р. [2, 494]	-		-

кабакъ		1563 р. [1, 1169]	-	-	1647 р. [14, 3]	-	-	-	-
тлумачь	‘той, хто пояснює, тлумачить’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 392]	-	tłumacz, tołmacz, tłumacz ‘ten co przekłada z jednego języka na drugi’ 1420 р. [9, 3, 162]; tłumaczka 1428 р.; tłumaczyć 1470 р.	-
цыкляръ	‘слідчий’	-	-	-	-	II пол. XVI ст. [2, 472]	-	cekłarz ‘pachołek ze straży miejskiej’ 1491 р. [1, 4, 217]	ceklarz (46) ‘pachołek miejski, pełniący funkcję kata, oprawcy, siepacza’ 1522 р. [3, 143–144]
форытаръ	‘форейтар’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 456]; [Мл.Сл., 95]	-	-	forytarz (30) ‘jadący przed orszakiem pańskim, foryś’ 1564 р. [7, 116]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘poplecznik, protektor’ 1567 р. [7, 116]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dawca’ 1564 р. [7, 116]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘oskarżyciel, donosiciel’ 1564 р. [7, 116]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘przesłuchujący i dozorujący w czasie tortur’ 1564 р. [7, 116]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘ten, kto zachęca, podnieca’ 1575 р. [7, 116]
стырникъ	‘рулевий’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 444]*	1627 р. [2, 374]	-	sternik, styrnic, styrznic ‘ten co kieruje sterem, statkiem’ 1479 р. [8, 6, 440]	-
ретръ	‘ритор, оратор’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 271];	-	-	-

						[Мл.Сл., 75]			
цилю-рикъ	‘цирульник’	-	-	-	- *целюрикъ 1657 р. [ЛРК, 91]*	1656 р. [2, 471]	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	cyrulik (8) ‘lekarz, fel-szer’ 1562 р. [3, 726]
хартофи-лаксъ	‘бібліотекар, хранитель книг’	*хартофи-лакъ* 1423 р. [3, 1362–1363]	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 605]*	1621 р. [2, 460]	-	-	-
тютюн-никъ	‘виробник тютюну’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 408]	-	-	-
чебанъ	‘чабан’	-	-	-	-	XVI–XVII ст. [2, 476]	-	-	czaban (10) ‘zwierzę domowe (zwłaszcza wypasane przez czaba-nów tureckich lub wo-łoskich)’ 1586 р. [4, 1]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pasterz’ 1500–1547 рр. [4, 1]
чоботаръ	‘той, хто ро-бить чоботи’	- *чеботъ, чоботъ* 1509 р. [3, 1486]	-	- *чоботъ* 1445 р. [2, 545]	- 1552 р. [ОВЗ, 133]	1570 р. [2, 483]; *1552 р. [АрхЮЗР, Ч. 7, т. 1, 113]*	-	- czobot ‘rodzai buta’ 1445 р. ; czobotnik ‘wyrabia-jący czoboty’ 1445 р. [1, 6, 394]	- czobot (1) ‘but (z ukra-ińskiego чобiт)’ 1600 р. [4, 228]
трембачъ	‘трубач’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [2, 398]	-	trębacz ‘grający na trąbie’ 1420 р. [9, 3, 185]	-
шабел-	‘майстер, який	-	-	-	-	к. XVII –	-	-	-

никъ	робить шаблі’			*шабля* 1496 р. [2, 553]		п. XVIII ст. [2, 487			
шапо-валъ	‘той, хто виби ває вовну’	-	-	-	-	к. XVII – п. XVIII ст. [2, 488	-	-	-
рекгалис та	‘майстер, який налаштовує орган’	-	-	-	-	к. XVI ст. [2, 270]	-	-	-
ценсоръ	‘особа, яка в католицьких навчальних за кладах здій-снювала кон-троль за учня-ми (їхніми думками, пог-лядами); в православних навчальних закладах – на-глядач’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 117]*	-	-	-	- censor (6) ‘krytyk ocie-niający’ 1589 p. [3, 153]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘w starożytnym Rzymie wysoki urzędnik zajmu-jący się sprawami gos-podarczymi i mający nadzór nad moralnością i obyczajami’ 1564 p. [3, 153]
сагайдач-никъ	‘майстер, який виготовляє колчани, луки, стріли’	-	-	-		к. XVII – п. XVIII ст. [2, 305]	-	-	-
рандаръ	‘орендар’	-	-	-	-	к. XVII –	-	-	-

					XVI ст. [ІУМЛФ, 463]	п. XVIII ст. [2, 266]			
аріѳме-тикъ	‘математик’	-	-	-	1591 р. [1, 126]	-	-	-	-
аритме-тикъ		-	-	-	-	-	1665 р. [31]	-	-
архитек-тонъ	‘архітектор, будівничий, головний тесля’	54 р. за сп. XIV ст. [1, 31]	-	-	1650 р. [1, 136]	-	1599 р. [36]	-	architekton (6) ‘budowniczy, mistrz ciebielski’ 1563 р. [1, 203]
архити-пографъ	‘головний друкар’	-	-	-	1627 р. [1, 136]	-	-	-	-
архіфіло-софъ	‘найстарший філософ’	-	-	-	1625 р. [1, 137]	-	-	-	-
астро-логъ	‘ворожбит на зорях, астролог, астроном’	XII ст. за сп. XVII ст. [1, 32]	-	-	п. XVII ст. [1, 142]	-	-	-	astrolog (13) ‘zajmujący się astrologią, przepowiadający przyszłość z gwiazd; też badacz ciał niebieskich’ 1564 р. [1, 225]
астро-ліогъ		-	-	-	-	-	1670 р. [39]		-
барвєръ	‘цирульник’	-	-	-	1552 р. [2, 14]	-	1581 р. [53]	balwierz, barwierz ‘cyrulik’ 1500 р.; balwierka, barbirzka ‘żona balwierza’ 1482 р. [1, 2, 58]	barwierz (95), barwirz (11), balwierz (8) ‘fryzjer, golibroda; felczer, lekarz, doktor’ 1528 р. [2, 19]
барвѣръ		-	-	-	1587 р. [2, 14]	-	-		
балвѣръ		-	-	-	1583 р. [2, 14]	1621 р. [1, 41]	1624 р. [53]		
балвир		-	-	-	1639 р. [2, 14]	-	-	-	-
барбер		-	-	-	- *1538 р. [АрхЮЗР,*	-	-	-	-

					Ч. 8, т. 3, 375]				
балбѣр		-	-	-	1583 р. [2, 14]; *1538 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 375]*	-	1583 р. [52]	-	-
балбєр		-	-	-	1572 р. [2, 14]	-	1572 р. [52]	-	-
балверъ-чикъ		-	-	-	1596 р. [2, 14]	-	1596 р. [53]	-	-
балвир-чикъ		-	-	-	1601 р. [2, 14]	-	1601 р. [53]	-	-
	‘помічник, учень перу-каря’	-	-	-	1603 р. [2, 14]	-	-	-	-
Балверъ-чикъ	вл. н.	-	-	-	1596 р. [2, 14]	-	-	-	-
Балвѣръ		-	-	-	1649 р. [2, 14]	-	-	-	-
Балбѣръ		-	-	-	1649 р. [2, 14]	-	-	-	-
Барбѣръ		-	-	-	1538 р. [2, 14]	-	-	-	-
барберс-кий	‘який стосу-ється барбе-ра, цируль-ницький’	-	-	-	1583 р. [2, 21]	-	-	-	-
барбер-ство	‘послуги цирульника’	-	-	-	1521 р. [2, 21]	-	-	-	-
блонѧръ	‘скляр’	-	-	-	1634 р. [2, 120]	-	1628 р. [102]	-	-
бляхаръ	‘бляхар’	-	-	-	1650 р.	-	-	-	-

					[2, 129]				
блях-нЬръ		-	-	-		1682–1775 рр. [1, 59]	1688 р. [108]	-	-
бляхов-никъ		-	-	-		-	1637 р. [108]	-	blachownik (2) ‘bla-charz, rzemieślnik wy-rabiający blachę lub wykonujący przedmio-ty z blachy, płatnerz’ 1564 р. [2, 168]; blachmistrz (1) ‘тс.’ 1588 р. [2, 168]
бляхо-вый	‘виготовлений із бляхи’	-	-	-	1566 р. [2, 129]	-	1566 р. [108]	blachowy 1471 р. [1, 2, 98]	-
бляша-ный		-	-	-	1630 р. [2, 129]	-	1723–1747 рр. [108]	-	blaszany (1) ‘zrobiony z blachy, metalowy, żelazny’ 1564 р. [2, 172]
бляха	‘металеві лис-тки, бляха’	-	-	-	1552 р. [2, 129]	1656 р. [1, 59]	1612 р. [106]	blacha ‘lamina’ (лист, пластина, дорогоцінний ме-тал) 1440 р. [1, 2, 97–98]	blacha (63) ‘dysk’ 1588 р.; ‘cienki płat metalu’ 1525 р. [2, 167–168]
	‘металеві ли-стки з дорого-цінного мета-лу’	-	-	-	XVI ст. [2, 129]	-	1612 р. [106]		-
	‘металеві ли-стки, що слу-жать прикра-сою’	-	-	-	1620 р. [2, 129]	1656 р. [1, 59]	-		-
	‘виріб з мета-лу’	-	-	-	1583 р. [2, 129]	-	‘зброя’ 1494 р. [107]	blach, plach, plech ‘blacha zbroi, thorax’ (нагрудна броня, панцир) 1466 р., 1474 р., 1471 р. [1, 2, 97]	‘zbroja osłaniającu tułów’ 1511–1540 рр. [2, 167–168]

	-	-	-	-	-	-	-	-	‘narzędzie tortur’ 1564 р. [2, 167–168]
бляшка	‘тонкий металевий лист, бляшка’	-	-	-	1642 р. [2, 129]	-	1675 р. [107]	blaszka ‘lamina parva’ 1500 р. [1, 2, 98]	blaszka (20) ‘dem. od “blacha”’ 1534 р.; ‘część składowa przyrządu albo naezędzia mierniczego niwelacyjnego’ 1573 р. [2, 172]
	‘металева пластина, що служить прикрасою, бляшка’	-	-	-	1600 р. [2, 129]	-	1627 р. [107]		
броварецъ	вл. н.	-	-	-	1649 р. [3, 72]	-	-	-	-
броварникъ	‘робітник броварні, броварник’	-	- -	-	1649 р. [3, 72]	к. XVII – п. XVIII ст. [1, 69]	XVII ст. [142]	browarz ‘piwowar, braxator’ 1500 р. [1, 3, 165]	browarz (3) ‘człowiek warzący piwo, piwowar’ 1552 р. [2, 456]
броваръ	‘броварня, бровар, пивоварня’	-	-	1456 р. [1, 124]	1552 р. [3, 72]	1566 р. [1, 69]	1531 р. [142]	browar 1455 р. [1, 3, 165]; *browarnia 1500 р. [1, 3, 165]*	browar (29) ‘budynek w którym się warzy piwo, piwowarnia’ 1528 р. [2, 455–456]
	‘велика бляшана посудина для пива’		-	-	1610 р. [3, 72]	-	-	-	-
	вл. н.	-	-	-	1630 р. [3, 72]	-	-	-	-
броварноє	‘податок від продажу трунків’	-	-	-	1582 р. [3, 73]	-	1580 р. [142]	-	-
броварный	‘належний броварю або броварні’	-	-	-	1512 р. [3, 73]	1717–1734 рр. [1, 69]	1576 р. [142]	-	browarny ‘przymiotnik od “browar”’ 1581 р. [2, 456]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [3, 73]	-	-	-	-
бровар-	‘податок з	-	-	-	1607 р.	-	1607 р.	-	-

щизна	броваря’				[3, 73]		[142]		
будникъ	‘робітник поташні, буди, будник’	-	-	-	1577 р. [3, 84]	к. XVII – п. XVIII ст. [1, 71]	1577 р. [148]	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	budnik ‘kramarz’ 1433 р. [1, 3, 174]	budnik (1) ‘sprzedawca w budzie jarmarcznej kramarz’ 1564 р. [2, 489]
	вл. н.	-	-	-	1568 р. [3, 84]	-	-	-	-
буда	‘житлова або господарська споруда, будівля’	*‘тимчасове місце перебування покійника’1174 –1176 рр.;* ‘плетений шалаш’ 1527 р. [1, 189]		- *вл. н. 1448 р. [1, 127]*	1582 р. [3, 83]	-	1175 р. (сп. XV ст.) [147]	buda ‘chata, czałas, domek’ 1446 р. [1, 3, 174]	buda (18) ‘szopa z desek lub gałęzi, szałas’ 1528 р. [2, 488–489]
	‘поташня, буда’	-	-	-	1577 р. [3, 83]	к. XVII – п. XVIII ст. [1, 71]	1577 р. [147]	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘budka targowa, kram’ 1455 р. [1, 3, 174]	‘kram, budynek w którym się coś sprzedaje’ 1528 р. [2, 488–489]
	-	-	-	-	-	-	-	‘nakrycie’ XV ст. [1, 3, 174]	‘nadbudówka na pokładzie lodzi’ 1588 р. [2, 488–489]
будовникъ	‘будівельник, будівник; засновник, творець, фунда-	-	-	- *будованье 1410 р. [1, 128]*	1627 р. [3, 88]	1597–1599 рр. [1, 72]	1597–1599 рр. [150]	budowacz ‘budowniczy’ 1461 р. [1, 3, 174]	budownik (16) ‘budowniczy; architekt, rzemieślnik, robotnik budowlany; konstruktor’ 1561

	тор’								р. [2, 496]
	‘засновник, творець, фундатор’	-		-	1598–1599 рр. [3, 88]		-	-	‘fundator, założyciel; twórca, organisator’ 1564 р. [2, 496]
будовца		-	-	-	1618 р. [3, 89]	1699 р. [1, 73]	1618 р. [150]	-	-
блѣхаръ	‘той, хто вибілює полотно, білильник, діал. бліхар’	-	-	-	1627 р. [2, 126]	1627 р. [1, 58]	1627 р. [104]	-	blecharz (5) ‘rzemieślnik, który wybiela płótno; wybielacs’ 1578 р.; ‘sukiennik, który czyści’ 1588 р. [2, 172]
блѣхарня	‘відділ на фабриці, де бліхують тканину, пряжу, нитки’	-	-	-	1627 р. [2, 126]	1627 р. [1, 58]	1627 р. [104]	blich, blech, blecha ‘mejsce, gdzie się bieli (blichuje) płótno’ 1450 р. [1, 2, 99]	-
блѣхарскый	‘пов’язаний з вибілюванням полотна, пряжі, воску’	-		-	XVII ст. [2, 126]	-	-	-	-
барішнікъ	‘баришник, перекупник’	-	-	-	I пол. XVII ст. [2, 23]	-	-	-	-
баришъ	‘прибуток від торгівлі, бариш’	-	-	-	1585 р. [2, 23]	-	-	-	barycz (1) ‘targowisko, na którym odbywał się handeł wymienny’ 1560 р. [2, 21]
важникъ	‘вагар’	-	-	-	1642 р. [3, 164]	-	-	-	-
важничій		-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 82]	-	-	-
вага	‘маса чогось, важкість пред	*пам’ятка не вказана*	-	-	1550 р. [3, 158]	XVII ст. [1, 81]	1569 р. [175]	waga ‘pewna jednostka wagi (funt), też	-

	мета, вага’	[1, 223]						jednostka monetar-na’ 1445 р. [10, 1, 34–35]	
	‘прилад для зважування, вага’	-	-	XV ст. [1, 150]	1592 р. [3, 158]	1659 р. [1, 81]	XVI ст. [174]	‘przyrząd służący do pomiaru ciężaru’ 1393 р.; ‘ciężar’ 1474 р. [10, 1, 34–35]	-
	‘процес зважування’	-	-	-	1627 р. [3, 158]	-	-	-	-
	‘вантаж, тягар’	-	-	-	XVI ст. [3, 158]	-	1578 р. [175]	-	-
	‘тягарок’	-	-	-	-	1727–1753 рр. [1, 81]	1665 р. [174]	-	-
	‘система мір, застосовува-на при зважу-ванні, вага’	-	-	-	1503 р. [3, 158]	1646 р. [1, 81]	-	-	-
	‘вагова одини ця’	-	-	-	1637 р. [3, 158]	-	XVIII ст. [175]	-	-
	‘міська вага з правом для зважування товарів та дохід від неї’	-	-	1498 р. [1, 150]	1507 р. [3, 158]	-	-	-	-
	‘податок від зважування товарів’	-	-	1498 р. [1, 150]	-	-	-	-	-
	‘приміщення для міської ваги’	-	-	-	1591 р. [3, 158]	-	1499 р. [174]	-	-
	‘важливість, вага’	-	-	-	1598–1599 рр. [3, 158]	1621 р. [1, 81]	XVII ст. [174]	-	-

	‘ціна, вартість, вага’	-	-	-	к. XVI ст. [3, 158]	-	1559 р. [175]	‘wartość’ 1500 р. [10, 1, 34–35]	-
	-	-	-	-	-	-	-	pl. wagi ‘(u wozu) lużno na haku u nasady dyszla zawieszone urządzenie z orczykami’ 1393 р. [10, 1, 34–35]	-
вертоградаръ	‘садівник, городник’	XI ст. [1, 463]	-	-	1650 р. [3, 236]	-	-	-	-
вертоградъ	‘сад, город’	XI ст. [1, 463]	-	-	1642 р. [3, 236]	-	1683 р. [218]	-	-
кансрєл	‘канцлер’	-	-	-	- *1565 р. [ТУВН, 109]*	-	-	-	-
канцлеръ		-	-	1436 р., *каньцлѣрии* 1445 р. [1, 470]	1507 р. [14, 40]	-	-	kanclerz ‘kierownik kancelarii dworskiej, biskupiej lub innej’ 1414 р. [3, 3, 234]	kanclerz (318) ‘urzędnik stojący na czele kancelarii; biegły w sztuce pisania i redagowania dokumentów; pisarz’ 1528 р. [10, 63–65]; ‘najwyższy urzędnik Królestwa Polskiego i osobno Wielkiego Księstwa Litewskiego kierujący kancelerią królewską i archiwum’ 1556 р. [10, 63–65]
вицеканцлерий	‘заступник канцлера’	-	-	-	1581 р. [4, 76]	-	-	-	-
подканцлерий	‘віце-канцлер’	-	-	1415 р. [2, 165]	-	1646 р. [2, 134]	-	podkanclerzy ‘zastępca kanclerza, urzędni-	podkanclerz (6) / podkanclerzy (79)

								ka kierującege kancelarią monarszą’ 1401 р. [6, 4, 243]	‘zastępca kanclerza, najwyższego urzędnika państwa polskiego lub listewskiego’ 1587 р. / 1574 р. [25, 438–439]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘zastępca przełożonego kancelarii królewskiej, sekretarz osobisty króla’ 1535 р. / 1564 р. [25, 438–439]
вицерегентъ	‘заступник начальника княжої канцелярії’	-	-	-	1621 р. [4, 76]	-	-	-	-
выбадачъ	‘той, хто з’ясовує причину чогось, дос лідник’	-	-	-	1642 р. [5, 103]	-	XVIII ст. [367]	wybadać ‘wypytać, dowiedzieć się’ 1484 р.; ‘badający poznać dokładnie, do glębi poznać’ 1 пол. XV ст. [10, 6, 426–427]	-
выдавца	‘зрадник, запроданець’	-	-	-	II пол. XVI ст. [5, 143]	1656 р. [1, 134]	1595 р. [388]	wydawca ‘ten kto coś daje, wydaje, pokazuje, dawca’ 1428 р.; ‘ten kto potajemnie kogoś a coś wydał wrogowi, ułatwił wyrządzenie szkody, krzywdy, zdrajca’ 1451 р.; ‘ten kto ustanowia prawa, prawodawca ustawodawca, też ten kto udziela pouczenia prawnego’ 1470 р. [10, 6, 456]	-

выдирца	‘грабіжник’	-	-	-	п. XVII ст. [5, 152]	к. XVII – п. XVIII ст. deee[1, 135]	1618 р. [390]	-	-
выкотца	‘нищитель, шкідник, викрадач’	-	-	-	1607 р. [5, 192]	-	1609 р. [405]	-	-
вынал Ѣзца	‘винахідник’	-	-	-	п. XVII ст. [5, 225]	1656 р. [1, 146]	1600 р. [421]	wynaleźć ‘szukając na coś natrafić, wypatrzyć’ 1500 р.; ‘własnym staraniem coś zyskać’ 1455 р.; ‘wymyślić (coś)’ 1449 р. [10, 6, 510]	-
вытрикушъ	‘доглядач церковних речей’	-	-	-	1579 р. [6, 83]	XVII ст. [1, 102]	1620 р. [466]	wytrykusz ‘posługujący w kościele, zakrystian, kościelny’ 1413 р. [10, 8, 579]	-
влодаръ	‘пан, господар, володар’	*владарь* XI ст. [1, 267]	-	XV ст. [1, 181]	1569 р. [4, 107]	-	1347 р. [271]	-	-
грабаръ	‘грабар, землекоп’	- *градаръ* ‘садівник, городник’ XII ст. [1, 575]	-	-	1585 р. [7, 66]	1562 р. [1, 187]	1557–1558 рр. [595]	grabarz ‘fossor, qui fossas sepulcri fodit’ (землекоп, який риє могили) 1396 р. [2, 7, 481]	grabarz (9) ‘robotnik zajmujący się kopaniem ziemi, robotami ziemnymi’ 1558 р. [8, 81]; ‘człowiek zajmujący się grzebaniem zmarłych’ 1528 р. [8, 81]
	вл. н.	-	-	-	1561 р. [7, 66]	-	-	-	-
гимнастес	‘учитель’	-	-	-	- *1632 р.*	-	-	-	-

					[Євх., тит. арк.]				
гандлювникъ	‘гендляр, купець’	-	-	-	1627 р. [6, 189]	-	1627 р. [507]	-	handlownik (10) ‘człowiek trudniący się handlem; handlarz, kupiec’ 1563 р. [8, 295–296]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pośrednik’ 1564 р. [8, 295–296]
гандлевати	‘займатися купівлею і продажем товарів, торгувати’	-	-	-	1566 р. [6, 189]	1601 р. [1, 170]	1559 р. [507]	-	handlować (36) ‘zajmować się handlem, kupnem i sprzedażą; obracać pieniędzmi dla zysku’ 1548 р. [8, 295]
	‘гендлювати (дрібна чи нечесна торгівля)’	-	-	-	1581 р. [6, 189]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘działać, zajmować się czymś, prowadzić interesy, traktować o czymś’ 1564 р. [8, 295]
гендель	‘гендлярство’	-	-	-	1586 р. [6, 189]	-	1591 р. [506]	-	handel (90) ‘zorganizowana wymiana dóbr materialnych, obrót towarów polegający na kupnie-sprzedaży’ 1563 р. [8, 293–294]
	‘торгівля, торг’	-	-	1389 р. [1, 238]	1566 р. [6, 189]	-		-	
	‘торг’	-	-	-	1612 р. [6, 189]	-		-	‘dokonywanie tranzakcji, dzialalność, sprawowanie, zajęcie, zawód; interes, sprawa’ 1549 р. [8, 293–294]
	‘предмет торгівлі, товар,	-	-	-	1580 р. [6, 189]	-	-	-	‘przedmiot handlu, towar’ 1545 р. [8, 293–

	крам’								294]
гарабур-да	‘наганяч звірів під час полювання’	-	-	-	1599 р. [6, 191]	-	-	-	haraburda (4) ‘rupiecie, stary graty (z czes. haraburda)’ 1596 р. [8, 304]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [6, 191]	-	-	-	1569 р. [8, 304]
гарбаръ	‘ремісник, що виправляє шкіри, кушнір, гарбар’	-	-	-	1599 р. [6, 192]	1621 р. [1, 171]	1599 р. [509]	-	garbarz (39) ‘rzemieślnik zajmujący się wyprawianiem skór’ 1528 р. [7, 194]
	вл. н.	-	-	-	1590 р. [6, 192]	-	-	-	-
гарбар-чикъ	‘підмайстер у гарбаря, кушніра’	-	-	-	1623 р. [6, 192]	1646 р. [1, 171]	1622 р. [509]	-	-
	вл. н.	-	-	-	1591 р. [6, 192]	-	-	-	-
гартаръ	‘той, хто гартує металеві вироби’	-	-	-	1566 р. [6, 192]	-	-	-	-
гартъ	‘сплав олова з сурмою’	-	-	-	1633 р. [6, 192]	-	1635 р. [510]	-	-
	‘металева окалина’	-	-	-	1650 р. [6, 192]	-	-	-	hart (6) ‘ostrze, grot, spiczaste zakończenie broni’ 1564 р. [8, 313–314]
	‘процес виготовлення поташу’	-	-	-	1605 р. [6, 192]	-	-	-	‘sposób uczyskiwania odpowiedniej wytrzymałości materialu, żelaza’ 1575 р. [8, 313–314]
гафтар-ка	‘вишивальниця золотом та	-	-	-	1566 р. [6, 195]	-	1578 р. [513]	haftarka, aftarka, heftarka ‘kobieta zajmu-	haftarka (4) ‘pracownica zatrudniona wyszy-

	сріблом, гаптарка’							jąca się wyszywaniem, haftowaniem, hafciarka’ 1448 р. [2, 7, 534]	waniem, haftowaniem, haftciarka’ 1528 р. [8, 278]
гафтарский	‘гаптарський’	-	-	-	1593 р. [6, 195]	1656 р. [1, 172]	1593 р. [513]	haftarzowy, hefterzew(y) ‘należący do haftarza’ 1467 р. [2, 5, 535]	haftarski (9) ‘wykonany przez haftarza, właściwy haftarzowi’ 1564 р. [8, 278]
гографъ	‘географ’	-	-	-	1582 р. [6, 239]	-	-	-	-
еографъ		-	-	-	1582 р. [9, 46–47]	-	-		jeograf (3) ‘uczony zajmujący się opisem powierzchni Ziemi’ 1564 р. [9, 435]
ґрундалъ	‘некваліфікований ремісник’	-	-	-	1627 р. [7, 143]	1627 р. [1, 198]	1627 р. [649]	-	grundal (1) ‘prostak, człowiek niewykształcony (z niem. Grundel)’ 1597 р. [8, 169]
грунтаръ	‘копальник, землекоп’	-	-	-	1633 р. [7, 143]	-	1658 р. [649]	-	-
грунтаръ		-	-	-	1592 р. [7, 143]	-	1630 р. [619]	-	gruntarz ‘rzemieślnik kopiący studnie, usuwający ziemię dła różnych celów’ 1545 р. [8, 176]
грунт	‘земля, ґрунт’	-	-	1322 р. [1, 267]	1569 р. [7, 146–147]	1621 р. [1, 192]	1594 р. [650]	grunt ‘pole, ziemia’ 1402 р. [2, 7, 505]	grunt (854) ‘ziemia’ 1586 р. [8, 169–176]
	‘рілля’	-	-	-	1615 р. [7, 146–147]		-		-
	‘наділ, ділянка’	-	-	-	1507 р. [7, 146–147]		1389 р. [651]	-	-

	‘ділянка під будівництво’	-	-	-	1591 р. [7, 146–147]			-	‘miejsce, z którego coś powstaje’ 1568 р. [8, 169–176]
	‘фундамен, підмурівок’	-	-	-	1592 р. [7, 146–147]		-	-	‘umocniona podstawa jakiejś budowli konstrukcji; fundament’ 1561 р. [8, 169–176]
	‘підстава, основа, суть, фундамент’	-	-	-	1598 р. [7, 146–147]	1597–1599 рр. [1, 198]	1615 р. [651]	grunt ‘podstawa da-nej rzeczy’ XV ст. [2, 7, 505]	‘to co najważniejsze, najistotniejsze, podstawowe, niezbędne; założenie; początek; warunek, gwarancja’ 1552 р. [8, 169–176]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dno’ 1573 р. [8, 169–176]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘tło’ 1562 р. [8, 169–176]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pismo lub fakt, na który można się powolać; żródła, udokumentowanie, dowody, pewna wiedza’ 1551 р. [8, 169–176]; ‘żródlosłów’ 1566 р. [8, 169–176]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘trwalość, niewzruszoność, pewność, bezpieczeństwo’ 1552 р. [8, 169–176]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘oryginal’ 1551 р. [8, 169–176]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wzorzec, symbol’ 1538 р. [8, 169–176]
ґбуръ	‘господар, власник неру-	-	-	-	1627 р. [7, 127]	-	-	-	gbur (17) ‘wieśniak, chłop, kmieć; rolnik

	хомості’								poddany; czasem z odcieniem podardliwym w odniesieniu do ludzi niższego stanu, nieokrzesanych, prostych’ 1543 р. [7, 227]
ґаланцѣкъ	‘франтик, галантик’	-	-	-	п. XVII ст. [7, 125]	-	-	-	- форма galant наявна
гімназіарх	‘керівник училища’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 213]*	-	-	-	- gimnazyjum (1) ‘szkoła’ 1564 р. [7, 342]
гармашъ	‘той, хто виготовляє або обслуговує гармати’	-	-	-	1649 р. [6, 192]	-	XVIII ст. [510]	harnasz, arnasz ‘zbroja, uzbrojenie, rynsztune rycerski’ 1393 р. [2, 7, 540–541]	harnacz (7) ‘pancerz rycerski, zbroja (z niem. Harnasch)’ 1562 р. [8, 312–313]
доматуръ	‘домонтар, домосід; діал. доматор’	-	-	-	1596 р. [8, 115]	к. XVI ст. [1, 221]	XVII ст. [776]	-	domator (2) ‘człowiek lubiący przebywać w domu, piecuch’ 1582 р. [5, 323]
длубачъ	‘той, хто пояснює церковні тексти, тлумач’	-	-	-	1632 р. [8, 34]	-	1632 р. [725]	-	dłubać (1) ‘ten który drąży, żłobi’ 1588 р. [5, 31] dłubać (23) ‘grzebać, gmerać, dziobać’ 1528 р.; ‘drążyć, rzeźbić, żłobić’ 1564 р. [5, 31]
дрїєръ	‘токар’	-	-	-	1630 р. [8, 206]	-	-	-	-
	вл. н.	-	-	-	1632 р. [8, 206]	-	-	-	-
друкаръ	‘фахівець друкарської справи, друкар’	-	-	-	1578 р. [8, 214]	1646 р. [1, 234]	1593 р. [832]	-	drukarz (23) ‘rzemieślnik zajmujący się składaniem, tloczeniem ksią-

									źek, wydawca' 1575 р. [6, 84]
дракгаръ	'візник, фурман'	-	-	-	1598 р. [8, 197]	-	-	dragarz 'tragarz, tu robotnik w żupie solnej' 1363 р. [2, 3, 177]	-
доилида	'тесля'	-	-	-	1566 р. [8, 91]	-	1500 р. [761]	-	-
домна	'пані, яка керувала домом'	-	-	-	1627 р. [8, 115]	-	-	-	-
драбантъ	'охоронець можновладної особи'	-	-	-	1582 р. [8, 195]	-	1582 р. [820]	-	drabant (22) 'żołnierz (najczęściej pieszej formacji); strażnik, pachołek, sługa, członek straży przybocznej' 1564 р. [6, 2]
драбантовати	'іти, рухатися'	-	-	-	1596 р. [8, 195]	к. XVII ст. [1, 231]	к. XVII ст. [820]	-	-
тимець	'замша'	-	-	-	-	1612–1699 рр. [2, 391]	-	-	-
замша		-	-	-	1568–1573 рр. [10, 106]	-	-	zamsz 'miękko wyprawiona skóra z obu stron włochata' 1461 р. [11, 2, 131]	-
замшникъ	'майстер, що виготовляє замшу або вироби із неї'	-	-	-	1627 р. [10, 106]	-	-	-	-
замшовый	'замшевий'	-	-	-	1583 р. [10, 106]	-	-	zamszowy 'zrobiony z zamszu' 1478 р. [11, 2, 131–132]; zamszyty 'zrobiony z	-

								zamszu' 1450 р. [11, 2, 132]	
заводца	'управитель, принципал'	-	-	-	1539 р. [9, 232]	к. XVII ст. [1, 261]	-	-	-
	'той, хто пере дав вкрадену річ'	-	-	-	1590 р. [9, 232]	-	-	-	-
збойца	'розбійник, розбишака'	-	-	-	1509 р. [11, 71]	1621 р. [1, 301]	-	zbójca, zbоćса 'ten kto dokonuje napadów, rabunków, rozbójnik, zabójca, morderca' к. XIV ст. 1420 р. [11, 4, 274]	-
збож-ность	'побожність'	-	-	-	1621 р. [11, 71]	1621 р. [1, 301]	-	-	-
	'благочестя, праведність'	-	-	-	1618 р. [11, 71]		-	-	-
збожный	'побожний'	-	-	-	1637 р. [11, 71]	-	-	zbożny 'żyjący zgodnie z nakazami religijnymi, poboż-ny' 2 пол. XIV ст. [11, 4, 274]	-
	'благочести-вий, правед-ний'	-	-	-	1619 р. [11, 71]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	zbożny 'szczęśliwy, felix' 1420 р. [11, 4, 274]; zbożу 'szcsęś-liwy, felix' XV ст. [11, 4, 274]	-
зегармис-тровъ	'годинникар'	-	-	-	1552 р. [11, 214]	-	-	- zegarnik 'opiekun zegara umieszczone-	-

								go zwykle na wieży’ 1467 р. [11, 4, 310]	
зеґарко-вый	‘годиннико-вий’	-	-	-	1596 р. [11, 214]	-	-	-	-
зеґаро-вый		-	-	-	XVI ст. [11, 214]	*зекгаро-вый* 1659 р. [1, 319]	-		-
зеґаръ	‘годинник’	-	-	-	1552 р. [11, 214]	*зекгаръ* 1659 р. [1, 319]	-	zegar, zeger ‘urzą-dzenie mechaniczne odmierzające czas, zwykle umieszczane na wieży miejskiej lub kościelnej’ 1500 р. [11, 4, 310]	-
зеґарокъ		-	-	-	1632 р. [11, 214]	-	-	-	-
Дзикгар	вл. н.	-	-	-	1649 р. [11, 215]	-	-	-	-
зевшондъ	‘звідусіль’	-	-	-	1630 р. [11, 214]	-	-	zewsząd ‘ze wszyst-kich stron’ сер. XV ст. [11, 5, 326]	-
зедликъ	‘стілець, лав-ка’	-	-	-	к. XVI ст. [11, 215]	-	-	-	-
жебракъ	‘той, хто випрошує’	-	-	-	1598 р. [9, 134]	к. XVI ст. [1, 249]	-	żebrak ‘ten co prosi o jałmużnę, chodzić po prośbie, nędzarz, bie-dak’ 1пол. XV ст. [9, 8, 577]	-
жебрани-на	‘жебракуван-ня’	-	-	-	1598–1599 рр. [9,	1597–1599 рр.	-	żebranie ‘proszenie o jałmużnę, chodzenie	-

					134]	[1, 249]		po prośbie' 1500 р. [9, 8, 577]	
жебрати	'канючити, випрошувати'	-	-	-	1566 р. [9, 134]	1635 р. [1, 249]	-	żebrać 'prosić o jałmużnę, chodzić po prośbie' к. XIV ст. [9, 8, 576]	-
живописецъ	'художник'	1097 р. [1, 866]	-	-	1599 р. [9, 152]	-	-	-	-
живостъ	'життя, існування'	-	-	-	сер. XVII ст. [9, 152]	-	-	-	-
	'жвавість, завзятість'	-	-	-	1642 р. [9, 152]	-	-	-	-
жонца	'управитель, урядник'	-	-	-	1618 р. [9, 179]	-	-	-	-
економъ	'господар, розпорядник'	икономъ 1100 р. [1, 1087]	-	-	п. XVII ст. [9, 38]	-	-	-	ekonom (6) 'zarządzający majątkiem, w szczególności zarządca klucza, rządca; zarządca dóbr królewsich' 1588 р. [6, 534]
	'управитель, економ'		-	-	1636 р. [9, 38]	-	-		
есочникъ	'людина, яка платить або збирає ясак – данину натурою'	-	-	-	1536 р. [9, 101]	-	-	-	-
єсачъникъ		-	-	1471 р. [1, 349], *єсакъ* 'податок' 1484 р., *єсачныи* 1471 р. [1, 349]	1552 р. [9, 101]	-	-		-
ишпанъ	'управитель'	-	-	-	1603 р. [13, 235]	-	-	-	-
ищаловати	'обраховувати'	-	-	-	XVI ст. [13, 235]	-	-	-	-

їодловый	‘ялинковий’	-	-	-	1627 р. [13, 240]	-	-	jodłowy, jedłowy ‘abiegnus’ 1400 p. [3, 3, 203]	jodłowy (31) ‘przynależny do jodły, złożony z jodeł, wykonany lub wyprodukowany z drewa jodłowego’ 1560 p. [9, 527]
інспектор	‘особа, яка здійснювала нагляд’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 240]*	-	-	-	inspektor ‘nauczyciel, wychowawca’ 1597 p. [8, 551]
кавалкаторъ	‘наїзник, вершник’	-	-	-	1627 р. [14, 4]	-	-	-	kawalkator (2) ‘jeździec, ujeżdżacz koni’ 1575 p. [10,181]
картникъ	‘картяр’	-	-	-	-	1720 р. [1, 359]	-	- karta ‘karty’ 1437 p. [3, 4, 247–248]	kartownik ‘rzemieślnik wyrabiający karty do gry’ 1597 p. [10, 156]
камонаръ	‘візник, возій’	-	-	-	1565 р. [14, 34]	-	-	-	-
клунникъ	‘столяр, який робить клуні, житниці’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 367]	-	-	-
клуня	‘стодола’	-	-	-	1551 р. [14, 125]	1564 р. [1, 367]	-	-	-
ковдошъ	‘старець’	-	-	-	XVI ст. [14, 157]	-	-	-	-
кухаръ	‘кухар, кухо-вар’	-	-	-	1552 р. [15, 204]	к. XVI ст. [1, 394]	-	kucharz ‘przyrządzający potrawy, zarządzający kuchnią’ 1393 p. [3, 6, 459]	kucharz (50) ‘ten, który zajmuje się gotowaniem i przyrządzaniem potraw’ 1535 p. [11, 529]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘w błędnym tlumaczeniu lac. „corytus” ‘kolczan’ prawdopodobnie pod wpływem niemieckiego, o podobnym brzmieniu i pisowni: „kocher” –

									‘kucharz`, “köcher” - ‘kolczan’ 1564 р. [11, 529]
	вл. н.		-	-	1595 р. [15, 204]	-	-	-	-
кух-мистръ	‘старший над кухарями, керівник кухні’	-	-	1399 р. [1, 531]	1627 р. [15, 204]	-	-	kuchmistrz ‘kucharz, mistrz kucharski’ 1500 р. [3, 6, 459]	kuchmistrz (34) ‘mistrz kucharski, przelożony nad kuchnią’ 1528 р. [11, 530–531]
	‘титул сановника, який керував королівською кухнею’	XV-XVI ст. [1, 1383]	-		1489 р. [15, 204]	-	-	‘urzędnik nadworny sprawujący opiekę nad kuchnią królewską’ 1400 р. [3, 6, 459]	‘urzędnik sprawujący władzę nad kuchnią dworską’ 1594 р. [11, 530–531]
	вл. н.	-	-	-	1552 р. [15, 204]	-	-	-	-
кухмис-тровичъ	‘син кухмістра’	-	-	-	1552 р. [15, 204]	-	-	-	kuchmistrzewić ‘syn kuchmistrza’ XVI ст. [11, 531]
крамаръ	‘купець, крамар’	-	-	-	1528 р. [15, 80]	1564 р. [1, 383]	-	kramarz, kromarz ‘kupiec, handlarz’ 1406 р. [3, 5, 375]	kramarz (75) ‘drobny kupiec, handlarz, przekupien’ 1528 р. [11, 123]
	вл. н.	-	-	-	1579 р. [15, 80]	-	-		-
крамар-ка	‘крамарка’	-	-	-	1605 р. [15, 79]	-	-	kramarka ‘handlar-ka’ сер. XV ст. [3, 5, 375]	kramarka (9) ‘handlar-ka, przekupka’ 1550 р. [11, 122]
крамар-чикъ	‘крамарчук’	-	-	-	1599 р. [15, 79]	-	-	-	kramarczyk (2) ‘drobny kupiec, wędrowny handlarz, przekupień’ 1564 р. [11, 122]; kramarzyk (2) dem. od “kramarz”: ‘przekupiń

									sprzedający drobne, błahe towary’ 1564 р. [11, 123]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [15, 79]	-	-	-	-
крамъ	‘крам, крамниця, роздрібна торгівля’	-	-	1460 р. [1, 510]	1509–1633 рр. [15, 81]	1720 р. [1, 383]	-	kram ‘kram, budka targowa’ 1257 р. [3, 5, 375]	kram (69) ‘budka z towarami; stragan; sklepik’ 1534 р. [11, 121–122]
	‘товар’	-	-	- *крамарїа, крамарє* 1435 р. [1, 510] *крамныи* 1388 р. [1, 510]	1564 р. [15, 81]	1597–1599 рр. [1, 383]	-		‘towary, zwlaszcza drobiazgi zbytkowne lub przyprawy zamorskie’ 1578 р. [11, 121–122]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘warsztat rzemieślniczy’ 1562 р. [11, 121–122]
крамарский	‘крамний’	-	-	-	1564 р. [15, 79]	1564 р. [1, 383]	-	kramarski ‘dotyczący kramarza, będący w związku z kramarzem’ 1497 р. [3, 5, 375]	kramarski (14) `przymiotnik od „kramarz”: kramarza, właściwy kramarzowi, należący do kramarza’ 1564 р. [11, 122–123]
кучоръ	‘кучер, візник’	-	-	- *Коучюръ* – топонім 1488 р. [1, 532]	1649 р. [15, 206]	-	-	-	-
кушнѣръ	‘скорняк’	-	-	-	1507 р. [15, 207–208]	1717–1734 рр. [1, 394]	-	kuśnierz, kurśnirz ‘rzemieślnik szyjący wyroby futrzane ze	kusznierz (12), kuśnierz (1), kurśnierz (1), kusznirz(1) ‘rzemieśl-

								skór zwierzę-cych' 1432 р. [3, 6, 473]	nik szyjący wyroby futrzane ze skór zwie-rzęcych' 1534 р. [11, 585–586]
	вл. н.	-	-	-	1552 р. [15, 207–208]	-	-	-	-
кушнѢрчикъ	'син або учень кушніра, кушнірчик'	-	-	-	1649 р. [15, 208]	-	-	kuśnierczyk 'cze-ladnik lub uczeń kuśnierski' 1451 р. [3, 6, 473]	kusznierczyk (16) 'cze-ladnik lub uczeń kuś-nierski' 1547 р. [11, 595]
конви-саръ	'бляхар, луди льщик; реміс-ник-ливарник'	-	-	-	1570 р. [14, 222]	1727–1753 рр. [1, 375]	-	konwisarz 'rzemieśl-nik odlewający z me-talu naczynia, rzadziej dzwony i broń' 1498 р. [3, 5, 331]	konwisar (9), konwi-sarz (3) 'rzemieślnik odlewający z metalu naczynia, dzwony, broń' 1528 р. [10, 592]
кухоль	'кубок, кухоль'	-	-	-	1625 р. [15, 205]	- *куфъ [ЛРК, 96]; куфель [УП, 333]*	-	-	kufel (49), kofel (16) 'naczynie z jednym uchem do picia wina lub piwa' 1566 р. [11, 535-536]
кондакъ	'хвалебна піс-ня церковно-го змісту, кондак'	1097 р. [1, 1268]; *кондакаръ XII ст. [1 1268]*	-	-	1608 р. [14, 222–223]	-	-	-	-
кухта	'кухарчук, діал. кухта'	-	-	-	1582 р. [15, 205]	-	-	kuchta 'kucharz' 1394 р. [3, 6, 459]	kuchta (3) 'pomocnik kucharza, kucharczyk' 1550 р. [11, 533]
кухтикъ	'помічник кухаря'	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 394]	-	-	-

кубракъ	‘той, хто збирає подаяння для церкви’	-	-	-	1649 р. [15, 171]	-	-	-	-
катъ	‘палач, кат, мучитель, деспот’	1073 р. [1, 1200]	-	-	1556–1561 рр. [14, 64]	1612–1699 рр. [1, 360]	-	kat ‘wykonawca kar cielesnych i kary śmierci, kat, oprawca, siepacz, łapacz’ 1420 р. [3, 4, 249]	kat (212) ‘urzędowy wykonawca tortur i kary śmierci’ 1522 р. [10, 167-169]
кройникаръ	‘літописець’	-	-	-	1582 р. [15, 133]	1621 р. [1, 386]	-	-	kronikarz (53), krojnikarz (1) ‘autor kroniki, historyk’ 1564 р. [11, 244]
									‘urzędnik spisujący na bieżąco wydarzenia wagi państwowej’ 1572 р. [11, 244]
кроника	‘літопис’	-	-	-	п. XVII ст. [15, 132]	-	-	-	kronika (385), chronika (6), chrojnika (1) ‘chronologiczny opis wypadków historycznych’ 1548–1551 рр. [11, 242–244]
									‘zbiór aktów, dokumentów, archiwum’ 1561 р. [11, 242–244]
кройника		-	-	-	1509–1633 рр. [15, 132]	1621 р. [1, 386]	-	-	krojnika (24) [11, 242–244]
ктиторъ	‘опікун, покровитель’	‘засновник’ 1382 р. [1, 1356]	-	- *ктиторство* ‘опікування над храмом’ 1424	1571 р. [15, 164]	-	-	-	-

				р. [1, 521]					
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [15, 164]	-	-		-
ктиторка	‘опікунка, покровителька’	-	-	-	1633 р. [15, 164]	-	-	-	-
куклѧръ	‘шахрай, лицемір’	-	-	-	п. XVII ст. [15, 175]	-	-	kuglarz, kuglerz ‘wędrowny aktor i sztukmistrz w jednej osobie, magik’ 1393 p.; ‘wróżbita, wieszczek, czarodziej’ 1433–1434 pp. [3, 6, 460]	kuglarz (40), kuklarz (4) ‘ten, który trudni się aktorstwem: komediant, mim, linoskoczek itp.; także wykonujący wszelkie sztuki magiczne (często aktor i sztukmistrz to jedna i ta sama osoba)’ 1528 p. [11, 538]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘szablierz, matacz, krętacz’ 1560 p. [11, 538]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘kpiarz, żartowniś’ 1548–1551 p. [11, 538]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘włóczęga’ 1564 p. [11, 538]
комисъ	‘конюший’	XI ст. [1, 1265]	-	1432 р. [1, 492]	1503 р. [14, 211]	-	-	-	komes (4) ‘tytul wysokiego urzędnika na dworze wladcy (zwlaszcza w krajach Europy zachodniej)’ 1579 p. [10, 497]
кметъ	‘селянин, мужик, наймит, кмет’	XII ст. [1, 1390]	-	1377 р. [1, 478] > *кмєтєвъ* XV ст. [1, 478]	1510 р. [14, 136]	1597–1599 рр. [1, 368]	-	kmieć ‘chłop, poddany we włościach szlacheckich lub duchownych, posiadacz gospodarstwa rolnego’ 1386 p. [3, 4, 300–303]	kmieć (665) ‘chłop poddany, posiadający wlasne gospodarstwa; też wieśniak, chłop w ogóle’ 1514 p. [10, 422]; ‘mężczyzna’ 1567 p. [10, 422]

		-	-	-	-	-	-	‘strarzec’ 1455 р. [3, 4, 300–303]	-
кметокъ	зм. до *кметъ*	-	-	-	сер. XVII ст. [14, 136]	-	-	-	-
кормникъ	‘стерновий, керманич’	-		-	1642 р. [15, 21]	1621 р. [1, 378]	-	-	-
кормчий		-	-	-	1642 р. [15, 22]	-	-	-	-
	‘управитель, керівник’	-	-	-		-	-		
кобзис-тый	‘кобзар’	-	-	-	вл. н. 1649 р. [14, 153]	-	-	-	-
кобза	‘музичний інструмент’	-	-	-	1598 р. [14, 153]	-	-	-	kobza (4) ‘szarpany instrument muzyczny o trzech strunach, lira’ 1566 р. [10, 438–439]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [14, 153]	-	-	-	-
корти-занъ	‘куртизан, розпустник’	-	-	-	-	1621 р. [1, 379]	-	-	- *kortysan (22) ‘duchowny ubiegający się u papieża o beneficium z pominięciem beneficium w Polsce, a mieszkający w Rzymie’ 1545 p. [10, 658]*
капелянъ	‘священник католицького	*капланъ* 1441 р.	-	*капланъ* 1490 р.	*капланъ* 1502 р.	*капе-лянъ*	-	kapełan ‘kapłan pełniący swoje obowią-	kapłan (2915) ‘osoba uprawniona do pelnie-

	обряду, капелан’	[1, 1194]; *1420 р. [Зосима*[5]*]*		[1, 470]	[14, 44]	1541 р. [1, 357]		zki przy małym kościele, kaplicy’ 1446 р. [3, 3, 235]	nia czynności związanych z kultem religijnym, także w szerszyn pojęciu pośrednik między bóstwem a wiernymi’ 1564 р. [10, 83–95] kapłannik ‘kapłan’ 1597 р. [10, 96] kapelan (13) ‘duchowny katolicki pelniący swoje obowiązki przy małym kościele lub przy boku jakiejś osoby’ 1566 р. [10, 76]
	-	-	-	-	-	-	-	-	kapłan ‘nazwa figury szachowej zwanej także popem, obecnie goniec’ 1585 р. [10, 83–95]
каплан-ство	‘духовенство католицького обряду’	-	-	-	1597 р. [14, 43]	1597–1599 рр. [1, 357]	-	kapłanstwo ‘kapłańi, duchowieństwo’ 1454 р. [3, 3, 239]	kapłanstwo ‘ogół, pewna grupa kapłanów, duchowieństwo’ 1564 р. [10, 100]
	-	-	-	-	-	-	-	‘urząd kapłański, godność kapłańska’ 1455 р. [3, 3, 239]	‘instytucja, urząd, godność kapłańska’ 1558 р. [10, 100]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘uposażenie kapłana, beneficium’ 1528 р. [10, 100]
	‘жрецтво’	-	-	-	1627 р.	XVII ст.	-	-	‘sacrament kapłanstwa’

[5] Иеродиакон Зосима. Хождение, изд. архимандрит Леонид. – М., 1871. (Чтения. – 1871. – № 1. – 26 с.)

					[14, 44]	[1, 357]			1568 р. [10, 100]
капланский	‘який стосується капелана’	-	-	1490 р. [1, 470]	1584 р. [14, 44]	-	-	kapłański ‘qui sacerdotis est’ сер. XV ст. [3, 3, 238]	kapłański (579) przymiotnik od znacz. ‘osoba uprawniona do wykonywania czynności związanych z kultem religijnym’ 1561 р. [10, 96]
		-	-	-	-	-	-	-	przymiotnik od znacz. ‘nazwa figury szachowej zwanej także popem’ 1585 р. [10, 96]
		-	-	-	-	-	-	kapłanow(y) ‘qui sacerdotis est’ 1455 р. [3, 3, 238]	-
капланный	‘який належить капелану’	-	-	-	1566 р. [14, 43]	-	-	kapłani ‘należący do kapłana’ 1394 р. [3, 3, 238]	-
капланецъ	‘молодий капелан’	-	-	-	п. XVII ст. [14, 43]	-	-	-	kapłaniec (8) pogard. ‘kapłan’ 1553 р. (przeważnie w polemikach religijnych) [10, 95]
колегіат	‘викладач, учитель’	-	-	-	- *1646 р. [ПВК, II, 160]*	-	-	-	kolleijat (13) ‘profesorów jednej uczelni’ 1564 р. [10, 471]
									‘członek zespołu: kapłałonów pracujących przy jednym kościele i przeważnie żyjących wspólnie według jednej reguły (kanoników)’ 1551 р. [10, 471]
колегіум	‘(закритий середній або ви-	-	-	-	1566 р. [14, 174]	-	-	-	kolleijum (112) ‘zespół ludzi związanych wspó-

	щий навчальний заклад; єзуїтська школа) колегіум, колегія'								lnym celem, stanowiskiem, jednakowym sposobem życia' 1560 р. [10, 472–473]; 'miejsce przekazywania, nabywania lub pogłębiania wiedzy' 1564 р. [10, 472–473]
лѣтератъ	'літератор, письменник'	-	-	-	-	1720 ст. [1, 413]	-	literat 'ten, co zna litery, co umie czy-tać i pisać' 1500 р. [4, 1, 59]	literat (2) 'człowiek wyksztalcony' 1548–1551 рр. [12, 292–293]
левизоръ	'ревізор'	-	-	-	1571 р. [15, 251]	-	-	-	-
лементѣйка	'та, що здіймає крик, лемент'	-	-	-	-	XVI ст. [1, 401]	-	-	-
ляментъ	'крик, плач, ридання'	-	-	-	-	1656 р. [1, 416]	-	-	lament (59) 'glosny płacz połączony z zawadzeniem, skargą; narzekanie, biadolenie' 1566 р. [12, 9–10]
лотръ	'розбійник, грабіжник, негідник'	-	-	-	- *1528 р. [ІСУМк]*	1627 р. [1, 409]	-	łotr 'rozbójnik, zbójca, złoczyńca, opryczek, łotr' 1449 р. [4, 2, 121]	łotr (520) 'człowiek zyjący niezgodnie z uznanymi nakazami dobrych obyczajów i moralności; lajdak, niegodziwiec' 1578 р. [12, 575–577]; *łotrować (9) 'prowadzić życie niezgodne z uznanymi nakazami dobrych obyczjów i moralności' 1550 р.*

									[12, 579–580]
лотрыкъ	зм. до лотръ	-	-	-	-	к. XVII-п. XVIII ст. [1, 409]	-	-	-
лотровство	‘розбійники, грабіжники’	-	-	-	- *1573–1579 pp. [ІСУМк]*	1596 р. [1, 409]	-	łotrostwo, łotrowstwo ‘rozbój, rabunek, grabież’ 1449 р. [4, 2, 121–122]	łotrowstwo (132) ‘postępowanie właściwe łotrowi, a także zespół cech stanowiących o tym, że ktoś jest łotrem; łajdactwo, występek; grabież, rozbój’ 1559 р. [12, 577–579]; ‘łotrzy’ 1544 р. [12, 577–579]; ‘bycie łotrem’ 1600 р. [12, 577–579]
лотровскій	‘розбійницький’	-	-	-	- *1601 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 6, 309]; лотровски 1564 р. [ALSS, VI, 248]*	1627 р. [1, 409]	-	łotrowski ‘z łotrostwem związany, zbójecki, złodziejski’ 1460–1470 pp. [4, 2, 122]	łotrowski (69) przymiotnik od “łotr” 1522 р. [12, 580–581], ‘niegodziwy, nieuczciwy, nikczemny’ 1564 р. [12, 580-581]; *łotrowskie (12) ‘w sposób charakterystyczny dla łotra; niecnie, niegodziwie, zdradliwie, złośliwie’ 1560 р. [12, 581]*
майстеръ	‘фахівець з якого-небудь ремесла, майстер’	XII ст. [2, 115]	-	-	- *1591 р. [ІСУМк]; 1627 р. [АрхЮЗР,*	-	-	magister, maister ‘uczony, biegły w czym znawca’ сер. XV ст. [4, 2, 144]	maister (1) ‘w dawnym uniwersytecie wykładowca tzw. nauk wyzwolonych: misrz, znawca; nauczyciel’

					Ч. 1, т. 6, 593]				1564 р. [13, 21]
	‘тесляр’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 43]*	-	-	-	-
майстриня	‘вчителька, наставниця’	-	-	-	-	1621 р. [1, 417]	-	-	-
машталѣръ	‘старший конюх, візник’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [1, 424]	-	masztalerz ‘stajenny, dozorca stajni’ 1500 р. [4, 3, 167]	masztalerz (26) ‘służący zajmujący się końmi; stajenny, objeżdżacz koni’ 1550 р. [13, 194]
мистръ	‘кат’	-	-	-	- *1555 р. [ТУВН, 85]*	к. XVII ст. [1, 429]	-	-	mistrz (1456) ‘kat’ 1554 р. [14, 308]
	-							mistrz ‘człowiek wykształcony, uczony, nauczyciel, człowiek z tytulem naukowym magistra’ к. XIV ст. (mistr – 1453 р.) [4, 4, 286–287]	‘nauczyciel, wychowawca, duchowy przewodnik; wzór do naśladowania’ 1564 р.; ‘mędrzec, uczony; czlowiek wykształcony, noszący tytuł magistra’ 1535 р. [14, 308]
	‘ремісник, майстер’	XV ст. [2, 153]	-	1448 р. [1, 596]	- *1552 р. [Опис Київського замку, 38]; 1557 р. [ALSS, VI, 22]*	-	-	‘rzemieślnik o najwyższych kwalifikacjach, uprawniony do samodzielnego wykonywania swego zawodu’ к. XIV ст. (mistr – XV ст.) [4, 4, 286–287]	‘człowiek posiadający praktyczną znajomość czegoś w wysokim stopniu, doskonały fachowiec; rzemieślnik posiadający najwyższe kwalifikacje zawadowe, majster’ 1512 р. [14, 308]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dostojnik, władca;

									magister’ 1562 р. [14, 308]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘autor, twórca’ 1590 р. [14, 308]
	-	-	-	-	-	-	-	-	вл. н. 1566 р. [14, 308]
маляръ	‘художник, маляр’	-	-	-	- *1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 486]*	1656 р. [1, 419]	-	malarz, malar, maler, malerz ‘pictor’ к. XIV ст. [4, 2, 146]	malarz (61) ‘ten, kto maluje lub rysuje, najczęściej człowiek obdarzony talentem do malowania, twórca obrazu, rysownik’ 1559 р. [13, 54]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘przepisywacz rękopisu’ 1574 р. [13, 54]
медіаторъ	‘посередник’	-	-	-	- *1646 р. [Диар. Фил., 105]*	1646 р. [1, 425]	-	-	medyjator (12) ‘pośrednik’ 1585 р. [13, 270]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘rozjemca, sędzia polubowny’ 1564 р. [13, 270]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘praw. przedstawiciel sądu uczestniczący w postępowaniu dowodowym toczonym niebezpośrednio przed sądem’ 1594 р. [13, 270]
магиръ	‘керівник поварів’	-	-	-	- *1642 р. [ЛС, 261]*	-	-	-	magierz ‘służący folwarczny na Spiszu’ XVI ст. [13, 16]
муляръ	‘каменяр; будівельник’	-	-	-	-	1635 р. [1, 439]; *1596 р.*	-	-	-

						[ЛЗ, 63]			
мураръ						- *1687 р. [ЛММ, 442]*			
майстеръ мурар-ски						- *1687 р. [ЛММ, 8]*			
майстеръ дѢла муревого						- *1687 р. [ЛММ, 3]*			
мысли-вець	‘мисливець’	-	-	-	-	1565 р. [1, 442]	-	-	myśliwiec (70) ‘łowca, myśliwy, człowiek zaj-mujący się polowani-em’ 1560 р. [15, 293–294]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘człowiek skłonny do obmyślania raczej zle-go’ 1535 р. [15, 293–294]
оправца	‘палач’	-	-	XV ст. [2, 89]	-	XVII ст. [2, 49]	-	oprawca ‘kat lub pomocnik kata’ 1455 р. [5, 8, 610]	oprawca (41) ‘człowiek chwytający złoczyńców, oddający ich do sądu, sprawujący nad nimi nadzór i wymierzający im zasądzoną karę; kat, pomocnik kata’ 1524 р. [22, 33]
	-	-	-	-	-	-	-	‘justycjariusz, urzęd-nik, do którego nale-żało ściganie przes-tępstw, zagrażających spokojowi publiczne-mu’ 1357 р. [5, 8, 610]	-

	-	-	-	-	-	-	-	‘spelniający opiekę i władzę, władca, opiekun’ 1434 р. [5, 8, 610]	-
опатрене	‘пильнуван-ня, старання, догоджання’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 101]*	-	-	opatrzenie ‘wzrok, spojrzenie, też zasięg, pole widzenia’ 1455 р. [5, 8, 591–592]	opatrzenie (266) ‘zapo-bieganie’ 1535 р.; ‘tro-szczenie się, dbanie, do-glądanie, pomoc’ 1556 р. [21, 476]
	‘обачливість’	-	-	-	-	1556–1561 рр. [2, 44]	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘oglądnięcie, obejrze-nie, poznanie’ 1455 р. [5, 8, 591–592]	‘sprawdzenie, kontrola, obejrzenie’ 1559 р. [21, 476]
	‘надання належного вигляду’	-	-	-	- *1538 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 375]*	-	-	‘zewnętrzna, postać, wygląd’ 1455 р. [5, 8, 591–592]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘powołanie, godność’ 1500 р. [5, 8, 591–592]	‘poważanie, wzgląd’ 1593 р. [21, 476]
	‘матеріальні засоби, пов’я-зані з високим становищем’	-	-	1438 р. [2, 87]	- *1634 р. [ЛСБ УДІАЛ 129, 1, 1124, 38]*	-	-	-	‘umocnienie, zabezpie-czenie’ 1556 р.; ‘zao-patrzenie, wyposażenie, obdarzenie, udzielenie komuś środków mate-rialnych lub duchow-nych’ 1562 р. [21, 476]
	‘запевнення про майбутні матеріальні зиски’	-	-	-	- *1624 р. [ПВКРДА, I 1, 74]*	-	-	-	‘sprawienie, aby coś było, zapewnienie cze-goś’ 1565 р. [21, 476]
опатрне	‘завбачливо’	-	-	-	-	XVII ст.	-	opatrznie, opatrnie	-

						[2, 45]		‘starannie, roztopnie’ 1449 р. [5, 8, 592]	
опатр-ный	‘завбачливий’	-	-	-	-	1656 р. [2, 45]	-	opatrzny, opatrny ‘rozważny, przezor-ny, roztropny, ostroż-ny’ 1420 р. [5, 8, 592]	opatrzny (152) ‘przewi-dujący, zapobiegliwy, baczny, ostrożny’ 1535 р.; ‘dotyczący spraw wymagających zapo-biegliwości’ 1562 р. [21, 485–486]
	-	-	-	-	-	-	-	‘człowiek który ma nad czymś zleconą pieczę, stróż, dozor-ca’ сер. XV ст. [5, 8, 592]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘tytuł grzecznościo-wy używany w sto-sunku do mieszczan zwlaszcza piastują-cych urzędy i god-ności’ 1491 р. [5, 8, 592]	*opatrzony (229) ‘tytuł grzecznościowy stoso-wany wobec mieszczan piastujących godności’ 1582 р. [21, 486–488]*
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wynikający z przezor-ności, rozsądku’ 1572 р. [21, 485–486]
опатри-тель	‘наглядач; по-стачальник’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 44]	-	-	opatrzyciel (19) ‘opie-kun, dozorujący, nad-zorca’ 1564 р. [21, 489]
опатрова-ти	‘піклуватися, допомагати’	-	-	‘забезпечу вати’ 1438 р. [2, 87]	-	1621 р. [2, 45]	-	opatrzeć opatrzać ‘mieć staranie, opie-kować się’ 1484 р. [5, 8, 591]	-
	‘постачати’	-	-		-	1621 р. [2, 45]	-		-
	-	-	-	-	-	-	-	‘oglądać, przyglądać się’ 1455 р. [5, 8, 591]	-

опатрити	‘попіклуватися, допомогти’	-	-	-	-	1656 р. [2, 45]	-	opatrzyć ‘zadbać, zatroszczyć się o kogóś’ 1455 р. [5, 8, 593]	opatrzyć ‘zaopiekować się, zatroszczyć o coś, o kogoś, przypilnować, zarządzić, załatwić’ 1536 р.; ‘dbać o zapewnienie tego co potrzebne, zgromadzić, dostarczyć’ 1577 р. [21, 489–493]
	‘забезпечити’	-	-	-	-	1646 р. [2, 45]	-		‘zaopatrzyć w celu zaspokojenia czyich potrzeb; obdarzyć, wzbogacić, wyposażyć’ 1500–1547 рр.; ‘umocnić, zabiezpieczyć’ 1547 р. [21, 489–493]
	-	-	-	-	-	-	-	‘zobaczyć, oglądać, obejrzeć’ 1455 р. [5, 8, 593]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘zbadać, wypróbować, przekonać się’ 1455 р. [5, 8, 593]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘zdecydować, rozstrzygnać’ 1449 р. [5, 8, 593]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘zapobiec’ 1500 р. [5, 8, 593]	‘zapobiec czemu, usunąć’ 1564 р. [21, 489–493]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘przyjrzeć się, sprawdzić, rozważyć’ 1524 р. [21, 489–493]
опричникъ	‘розбійник, грабіжник’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ,*	1621 р. [2, 49]	-	-	oprzyczny (1) ‘szczególny, specjałny’ 1582 р. [22, 43]

					1059]				
папѣр-никъ	'майстер, який виготовляв папір'	-	-	-	-	1571 р. [2, 84]	-	-	-
папѣръ	'папір'	*поперъ* XVI–XVII ст. [2, 1190]	-	-	-	1621 р. [2, 84]	-	-	papier (104) 'materiał uzyskany z przeróbki włókien roślinnych w formie cienkich arku-szy' 1528 р. [23, 227–228]
папѣро-вый	'паперовий'	-		-		XVII ст. [2, 84]	-	-	papierowy (12) 'przy-miotnik od „papier"' 1564 р. [23, 229]
папѣрня	'паперова майстерня'	-	-	-	-	к. XVII – п. XVIII ст. [2, 84]	-	-	papiernia (1) 'zakład wyrabiający papier' 1572 р. [23, 228]
подскра бій	'скарбник'	-	-	1424 р. [2, 169]	-	1656 р. [2, 140]	-	podskarbi, podskar-bie 'urzędnik zarzą-dzający skarbcem' 1426 р.; 'poborca scarbowy' 1500 р. [6, 4, 276]	podskarbi (308) 'ten, kto zajmuje się sprawa-mu finansowymi, skar-bnik' 1532 р. [26, 73–74]
подскар-биная	'жінка казначея'	-	-	-	-	1655 р. [2, 140]	-	-	-
партачъ	'поганий май стер; той, хто псує продук-цію'	-	-	-	-	XVII ст. [2, 86]	-	-	partacz (9) 'ten, kto się trudni naprawą starych rzeczy' 1588 р. [23, 264]
	-	-	-	-	-	-	-	'przerabiający stare obuwie, odzienie' 1425 р. [6, 1, 41]	-
	-	-	-	-	-	-	-	'folusznik' (сукно-вал) 1437 р. [6, 1, 41]	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	'rzemieślnik nie nale-

									żący do cechu pracują-cy pokątnie’ 1558 р. [23, 264]
пицов-никъ	‘той, хто заго товляє прові-ант і фураж’	-	-	-	-	1559 р. [2, 108]	-	< picować ‘zaopat-rzywać w żywność, dostarczać żywności’ 1298 р. [6, 2, 82]	picownik (3) ‘żołnierz zajmujący się zaopat-rzywaniem wojska w żywność i paszę, fru-mentator’ 1564 р. [24, 22]
практи-каръ	‘астролог’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 208]	-	-.	praktykarz (51) ‘wróż-bita, przepowiadacz przyszłości, prorok’ 1560 р. [30, 49]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘prawnik’ 1560 р. [30, 49]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘człowiek stosujący wybiegi’ 1588 р. [30, 49]
педагог	‘вчитель, наставник, вихователь’	-	-	-	- *1609 р. [Бес. о восп., 91, 99]*	-	-	-	pedagog (20) ‘nauczy-ciel, wychowanca, for-mator’ 1558 р. [23, 362–363]
патронъ	‘покровитель; заступник, на-чальник, гос-подар’	-	-	-	- *1633 р. [УП, 64]*	XVII ст. [2, 88]	-	-	patron (82) ‘święty uz-nany za szczególnego opiekuna u Boga’ 1549 р.;‘opiekun’ 1511–1540 рр. [23, 314]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘przewodnik podróż-nych’ 1560 р. [23, 314]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dowódca okrętu’ 1564 р. [23, 314]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘adwokat’ 1598 р. [23, 314]

префект	‘особа, яка відповідала за організацію навчання в ко легії, в обов’яз ки якої входив контроль про-фесорів та учнів’	-	-	-	1372–1648 рр. [АрхЮЗР, Ч. І, т. 6, 591]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	prefekt (2) ‘w starożyt-nym Rzymie: dowódca oddziału wojskowego’ 1569 p. [30, 254]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘w starożytnym Rzy-mie: namiestnik pro-wincji’ 1597 p. [30, 254]
абордаж	‘спосіб веден ня морського бою за часів гребно-вітри льного флоту, що полягав у зчепленні бор тів суден для рукопашної сутички їхніх екіпажів’	-	-	-	- *XVI–XVII ст. [Гор-бач 1958, 11]*	-	-	-	-
фолва-рокъ	‘маєток з будівлями’	-	-	1500 р. [2, 501]	- *1508 р. [ALSS, III, 56]*	1656 р. [2, 454]	-	folwark, folwerk, for-wak, forwalk, forwark, wołwark ‘większe gos-podarstwo rolne opie-rające się głównie na robociżnie pańszczyż-	fołwark (193) ‘ziems-kie gospodarstwo pań-skie w przeciwieństwie do gospodarstwa chłop-skiego, grunt z zabudo-waniami goskodarskimi

								nianej, także same budynki mieszkalne i gospodarcze’ 1391 р. [2, 5, 362–363]	i mieszkalnymi, często będący częścią większej majętności’ 1578 р. [7, 90–91]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wieś, ager’ 1564 р. [7, 90–91]
фольварцекъ	зм. до *фольварокъ*	-	-	-	- *1591 р. [ПККДА І-2, 164]*	-	-	-	fołwarczek (6) 1656 р. [7, 90]
фура	‘невеликий довгий віз для вантажу; фургон’	-	-	-	- *1638 р. [ЛСБ ЦДІАЛ 129, 1, 1124, 52 зв.]*	-	-	-	-[6]
алтинъ	‘давня дрібна московська монета, вартістю 3 копійки’	*алтынъ* 1375 р. [1, 18]	-	-	- *XVII ст. [Інт., 133]*	-	1666 р. [19]	-	-
алюмн	‘семінарист, бурсак, учень, вихованець, який навчається безкоштовно’	-	-	-	1639 р. [1, 100]	-	-	-	-
анталъ	‘міра вина, барило у два відра’	-	-	-	- *1717–1734 рр.*	1717–1734 рр. [1, 32]	1717–1734 рр. [24]	-	-

[6] 1569 р. [HSSJ I, 371]

					[Дневник Марковича, I, 74]				
аршинъ	‘міра довжини в 15-16 вершків, лікоть; лінійна довжина – 0,71 м’	XVI ст. [1, 31]	-	-	1567 р. [1, 138]	-	1585 р. [37]	-	arsyn (1) ‘ruska miara długości (0,71 m) używana też w Malej Azji’ 1573 р. [1, 218]
воршин		-	-	-	1503 р. [I, 138]	-	-	-	-
байдак	‘човен’	-	-	-	1558 р. [2, 11]	к. XVII – п. XVIII ст. [1, 40]	-	-	-
	‘судно значно більше за звичайний човен’	-	-	-	- *1498–1649 рр. [Львівський літопис, 108]*	-	XVII ст. [50]		-
	‘пором’	-	-	-	*XVII ст. [Летописець, 32]*	-	-		-
барило	‘міра рідини місткістю 90 л’ [1043, с. 694]	-	-	-	1583 р. [2, 23]	1571 р. [1, 43]	1552 р. [59]	-	baryla (7), baryła (4), bareła (3) ‘miara ciał płynnych, zawierająca 24 garnce; beczka’ 1538 р. [2, 21]
	‘дерев’яна посудина для зберігання рідини, барило’	-	-	-	1568 р. [2, 23]			barł ‘baryła, dolium, cadus’ 1437 р. [1, 2, 67]; baryła ‘beczka pękata’ 1420 р. [1, 2, 70]	-
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [2, 23]	-	-	-	-
барилко	‘невелика де-	-	-	-	1596 р.	-	1591 р.	-	barylka (1) ‘mała

	рев'яна посудина для зберігання рідини, барилко'				[2, 23]		[59]		beczka' 1562 р. [2, 21]
	'міра місткості, барилко'	-	-	-	1577 р. [2, 23]	-		-	-
барилце	'маленьке барило'	-	-	-	-	1656 р. [1, 43]	1565 р. [59]	-	-
полбарила	'половина барила'	-	-	-	-	1566 р. [2, 157]; 1571 р. [1, 43]	-	-	-
брайцары	'гак, на якому висить бинда або пас від шаблі'	-	-	-	- *1720 р. [ЛСВ, IV, 113]*	-	1720 р. [132]	-	-
бракшпиль	'похилий коловорот для витягання із води котву й іншу вагу'	-	-	-	- *1717–1734 рр. [Дневник Марко вича, II, 151]*	1717–1734 рр. [1, 67]	1717–1734 рр. [132]	-	-
батъ	'великий вітрильний пере візний човен'	-	-	-	- *XVII ст. [200, с. 10–11, 22]*	1656 р. [1, 44]	1656 р. [61]	-	bat (18) 'miara ciał ply nnych u Hebrajczyków (Stary Testament) równająca się około 60 litrow' 1561 р. [2, 29]
бурундук	'канат від суд нової корми до набережно го кнехтапаля'	-	-	-	- *XVI–XVIII ст. [200, с. 10]*	-	-	-	-
белець	'міра, що відпо відала 8 квар	-	-	-	- *1552 р.*	-	1617 р. [82]	-	-

	там' [Пискунов, 15],				*[ТУВН, 82]*				
бѣлецъ	'специфічна (територіальна) медова міра, еквівалентна 1,5–2 кг' [130, с. 98], 'міра об'єму, близька до кварти, що служила до вимірювання меду, горілки і відповідала вазі 5–8 фунтів' [МНС, 369]	-		-	-	-	1551 р. [170]	-	-
берковецъ	'міра ваги, що дорівнювала 10 пудам, берківець'	-	-	-	- *1727–1753 рр. [Дневник Ханенка, 112]*	-	-	-	-
берковесокъ		*берковьскъ* 1136 р. [1, 71]		-	1556 р. [2, 77]	-	1146 р. (за сп. XV ст.) [85]		-
берлин, берліна	'вид річкового судна, баржі'	-	-	-	- *XVII–XVIII ст. [200, с. 22]*	-	-	-	-
	'різновид дорожнього екі-	-	-	-	- *1727–*	-	1727–1753 рр.	-	-

	пажу’				*1753 рр. [Дневник Ханенка, 10]*		[85]		
гемія	‘велике судно з вітрилами’	-	-	-	-	к. XVII – п. XVIII ст. [1, 173]	-	-	-
тратва	‘пліт, дараба’	-	-	-	- *XVI–XIX ст. [200, с. 9]*	-	-	tratwa, trafta, trawta, tryfta ‘pnie drzew razem złączone do spławiania’ 1425 р. [9, 3, 180]	-
галія	‘різновид судна’, ‘човен у **п’ять** рядів весел’	*галеѩ* 1204 р. [1, 509]; *X-XI ст. [200, с. 8]*	-	-	-	-	-	-	galija (7) ‘łódź, okręt wyposażony w wiosla’ 1564 р. [7, 178]
галѣя			-	-	-	-	1182 р. (сп. XV ст.) [505]		galeja ‘loď’ s **troma** radmi vesiel, trojveslica’ (1538 р.) [HSSJ I, 375]
дарабъ	‘кусень, шматок’	-	-	-	-	-	XVII ст. [665]	-	-
дараба	‘пліт’	-	-	-	- *XVIII ст. [200, с. 10]*	-	-		-
бунтъ	‘(в’язка) бунт, 15 шт.’	-	-	-	1635 р. [3, 96]	1660 р. [1, 74]	1660 р. [154]	-	-
	‘повстання, заколот, бунт’	XVI ст. [1, 193]	-	-	1567 р. [3, 96]	1627 р. [1, 74]	1538 р. [154]	< buntowanie ‘concitatio’ (збудження) XV ст. [1, 3, 177]	bunt (56) ‘występowanie przeciw ustałonemu prawu porządkowi’ 1594 р. [2, 506–507]
	‘союз, згода, перемир’я’	-	-	-	1627 р. [3, 96]	-	-	-	‘przymierze sojusz związek stronnictwo’ 1564 р. [2, 506–507]

бурда	‘сідло’	-	-	-	1642 р. [3, 98]	-	-	-	-
	‘тягар, вага’	-		-	-	-	1642 р. [156]		-
	‘заворушення, заколот, чвари, розбрат, бунт’	-	-	-	1598–1599 рр. [3, 97]	1597–1599 рр. [1, 75]	1598–1599 рр. [156]		burda (152) ‘zamieszanie, niepokój; awantura, bijatyka, bitwa, zwada, kłótnia, spór, walka, wojna’ 1560 р. [2, 508]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘hołota, zgraja’ 1600 р. [2, 508]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘człowiek niespokojny, kłótliwy, zaczepny awanturnik, warchoł, zawadiaka’ 1560 р. [2, 508]
болтъ	‘рибальський дручок наганяти рибу до сітей, бовт’	-	-	-	1603 р. [3, 19]	-	1603 р. [121]	-	-
	‘спис, ратище’	-	-	-	1627 р. [3, 19]	-	-		-
водза	‘віжки’	-	-	-	1627 р. [4, 149]	-	-	-	-
валоръ	‘значення’	-	-	-	1639 р. [3, 172]	-	1700 р. [183]	-	-
валіоръ		-		-	-	-	1693 р. [183]		-
валтовати	‘викуповувати’	-	-	-	XVI ст. [3, 172]	-	XVIII ст. [183]	-	-
валтоватися	‘викуповуватися’	-	-	-	XVI ст. [3, 172]	-	-	-	-
валчакъ	‘викуп’	-	-	-	XVII ст. [3, 172]	-	XVIII ст. [183]	-	-

вантухъ, ванътухъ	‘мішок, лантух, діал. вантух’	-	-	-	1545 р. [3, 175]	1569 р. [1, 84]	1545 р. [185]	wantuch ‘grube płót-no lub worek z tego płótna’ 1386 p. [10, 1, 41]	-
ванчось	‘обтесані коло ди для човнів’	*ванчюсъ* 1660 р. [1, 226]	-	-	1544 р. [3, 175–176]	-	1500 р. [185]	wanczos, wanszos, wańczos, wańszos ‘drzewo ociosane, deska, trabs’ 1413 p. [10, 1, 41]	-
ванчесь			-	-	-	1500 р. [1, 84]	-	-	-
вербу-нокъ	‘набір, вербування’	-	-	-	-	п. XVIII ст. [1, 92]	п. XVIII ст. [215]	-	-
верду-нокъ	‘давня поль-ська монета, вартістю чет-вертини грив-ні’	-	-	XV ст. [1, 164]	1570 р. [3, 229]	-	1347 р. [216]	-	-
велбене, велбенье	‘прославлен-ня, уславлен-ня, вихвалян-ня’	-	-	-	1619 р. [3, 205]	1621 р. [1, 90]	1621 р. [204]	wielbienie ‘oznoki, wyrazy czci, szacun-ku’ 1477 p. [10, 2, 150]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘wielkie dzieła, nie-zwykłe czyny’ XV ст. [10, 2, 150]	-
велбити	‘уславлення, вихваляння, прославлення’	-	-	-	1570 р. [3, 205]	1621 р. [1, 90]	1596 р. [204]	wielbić, wielbić się ‘chwalić ze czcią, głosić chwałę sławę czyjąś, wyrażać uz-nanie, szacunek, po-dziw’ 1435 p.; ‘chwalić’ 1436 p. [10, 2, 149–150]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘czynić silnym, po-	-

								krzepiać, wywyższać’ I пол. XV ст. [10, 2, 149–150]	
увелбити	‘возвеличити, прославити’	-	-	-	-	1621 р. [2, 413]	-	uwielbić ‘otoczyć szczególną, czcią, uczcić, wywyższyć, wyróżnić, też sławić, chwalić’ к. XIV ст. [9, 6, 489–490]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘powiększyć, pomnożyć’ 1471 р. [9, 6, 489–490]	-
увельбеный	‘возвеличений, прославлений, обожнюваний’	-	-	-	-	1659 р. [2, 413]	-	-	-
газофилакїя	‘скарбниця’	1144 р. [1, 508]	XIV ст. [2, 315]	-	1556–1561 рр. [6, 181]	1621 р. [1, 168]	1596 р. [500]	-	-
вѣкуистый	‘віковічний’	-	-	-	1507 р. [6, 135]	1656 р. [1, 165]	1408 р. [483]	wiekuisty ‘nieprzemijący w czasie, trwający bez końca, wieczny, nieskończony, też nieustanny, ciągły’ 1413–1414 р.; ‘istniejący od wieków, odwieczny’ 1466 р.; ‘stały, trwały, niezmienny’ 1449 р. [10, 2, 147]	-
векуистый		-	-	-	1569 р. [6, 135]	1660 р. [1, 90]	1660 р. [204]		-
вѣкуистѣ	‘віковічно’	-	-	-	1573 р. [6, 135–136]	-	-	wiekuiście ‘bez początku i bez końca, wiecznie’ XIV ст.; ‘trawle, na stałe, na	-
векуисте		-	-	-	1570 р.	-	-		-

					[6, 135]			zawsze' 1428 р. [10, 2, 149]	
вреґъ	'брус у корпусі судна, шпангоут'	-	-	-	1602р. [5, 14]	-	-	-	-
вождъ	'вузда, узда'	-	-	-	1642 р. [4, 163]	-	-	-	-
	'поводир'	1073 р. [1, 281]	-	-	1489 р. [4, 163]	-	-		-
	'керманич, вождь, глава'		1076 р. [1, 459]	-	1608–1609 рр. [4, 163]	-	-		-
	'провідник'	-	-	-	1637 р. [4, 163]	-	XVII ст. [286]		-
вожь		п. XII ст. [1, 281]	XIII–XIV ст. [1, 459]	-	1552 р. [4, 164]	-	1595 р. [286]		-
	'вождь'		-	-	1489 р. [4, 164]	1621 р. [1, 110]	XV ст. [286]	-	-
водзъ		-	-	-	1627 р. [4, 149]	-	-	-	-
галеръ, галѣръ	'монета польської чеканки, яка мала змінну вартість'	-	-	*гарель* 'тс.' 1497–1498 рр. [1, 238]	1556–1561 рр. [6, 185]	II пол. XVI ст. [1, 169]	1556–1561 рр. [503]	halerz 'drobna moneta srebrna, l/l2 szerokiego grosza praskiego' 1396 р. [2, 7, 536]	-
ґалета	'однощогле судно'	-	-	-	- *згадано під 1697 р. [ЛСВ ІІІ, 488-489]*	-	-	-	-
галіотъ	'легка галера, судно плоскодонне, вітрильне'	-	-	-	- *XVII ст. 'малий вітрильник*	-	1722 р. [504]	-	- *galijot 'spodnie' 1596 р. [7, 178]*

					із заокругленим ахтер штевенем /гузою' [200, с. 24]				
галеас, галіяс	'вітрильно-гребне військове судно в європейських флотах XVI–XVII ст.'	-	-	-	- *XVII ст. 'рід ґалери 2-3-маштової з 30-50 парами весел' [200, с. 24]*	-	-	-	-
кгаляра	'велике вітрильно-гребне судно, галера', 'дерев'яне гребне військове судно з одним рядом весел і 2-3 щоглами з три-чотирикутними вітрилами'	-	-	-	1582 р. [7, 125]	1656 р. [I, 195]	-	-	-
галера		-	-	-	-	-	XVIII ст. [503]		galera (17) 'starożytny i późniejszy okręt wojenny, niskopokladowy, o jednym, dwóch lub trzech rzędach wioseł i jednym do trzech żagli' 1564 р. [7, 177]
галира		-	-	-	-	-			-
галелы		-	-	-	-	-			-
гарнецъ	'міра ємності, посудина на цю міру, гарнець'; 'міра об'єму сипких тіл і рідин міс-	-	-	-	к. XVII ст. [7, 126]	-	1678 р. [510]	-	garniec (323) 'miara pojemności cieczy i cial sypkich, wywodząca się z glinianego naczynia gospodarskiego; wielkość "garnca" za-
кгарнецъ		-	-	-	1596 р. [7, 126]	1673–1740 рр. [1, 195]	- *кгарецъ [УП, 333]*		

	ткістю близько 4 л; поділявся на 4 кварти’								leżna była od okresu, miejsca oraz rodzaju towaru; pojemność jego wynosila prawdopodobnie okolo 4 litrów’ 1528 р. [7, 215–217]
	вл. н.	-	-	-	1649 р. [7, 126]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘naczynie gliniane lub miedziane do gotowania lub przechowywania rzeczy plynnych albo sypkich’ 1534 р. [7, 215–217]
кгарнъцовый	‘мірою завбільшки з гарнець’	-	-	-	1578 р. [7, 126]	-	-	-	-
кгарцовый		-		-				-	-
гинъ	‘стародавня міра рідких речовин’	-	-	-	сер. XVII ст. [6, 211]	-	-	-	hin (16) ‘hebrajska miara objętości płynów zawierająca około 7 litrów’ 1563 р. [8, 345–346]
ґелета (кгелета, ґелетка)	‘невелика дерев’яна посудина для молока’, ‘дерев’яна посудина, барило; дійниця; стара міра молока і зерна’	-	-	-	1596 р. [7, 137–138]	-	1596 р. [642]	-	-
дуда	‘плата за право хрестити	-	-	-	1603 р. [8, 223]	- *‘податок*	XVII ст. [837]	-	-

	дитину’					*за весілля’* XVII ст. [1, 235]			
	‘сопілка’				1591 р. [8, 222–223]	1627 р. [1, 235]	1627 р. [837]		duda (27) ‘instrument muzyczny dęty, skladający się z mieszka skórzanego i z dwóch piszczałek, z których jedna służy do wygrywania melodii, druga wydaje jeden stały dźwięk akompaniujący’ 1562 р. [6, 162–163]
	-				-	-	-		‘muzykant grający na dudach, dudziarz’ 1562 р. [6, 162–163]
	вл. н.				1552 р. [8, 223]	-	-		-
дудка	‘народна назва потрійних грошів (трояків), що випускалися монетними дворами Речі Посполитої (1575–1625 рр.) вартістю шість польських грошів, дудка’	-	-	-	1636 р. [8, 223]	-	XVIII ст. [837]	-	dudek (5) ‘moneta srebna o wartości 3 groszy, bita w Polsce od r. 1528 р. (nazwa od żartobliwego określenia orla znajdującego się na jej odwrocie)’ 1544 р. [6, 163–164]
	-				-				dudek (11) ‘o czlowieku: błazen, głupiec’ 1545 р. [6, 163–164]

	-				-		-		dudek (40) ‘zool. ptak z rodziny dudków, posiadający charakterystyczny czub na głowie i wydzielający bardzo przykry zapach’ 1578 р. [6, 163–164]
	‘дудар’	-	-	-	dudka 1598 р. [8, 223]	-	-	-	-
длугъ, длухъ	‘борг’	-	-	- *длъгъ* 1437 р. [1, 301]	1619 р. [8, 34]	-	1690 р. [725]	dług ‘należność do uiszczenia, dług’ 1386 р.; ‘należność do odebrania, wierzytelność’ 1427 р. [2, 1, 55–58]	dług (563) ‘należność (zwykle pieniężna) do uiczenia, rzadziej należność do odebrania’ 1505 р. [5, 32–37]
	-	-	-	-	-	-	-	‘pożyczenie na procent, na lichwę’ 1471 р. [2, 1, 55–58]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘zobowiązanie’ 1471 р. [2, 1, 55–58]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘przewina’1449 р. [2, 1, 55–58]	-
длужекъ	‘невеликий борг’	-	-	-	-	-	1634 р. [725]	-	dłużek (3) ‘dem. od „dług” należność do uiczenia lub odebrania’ 1566 р. [5, 60]
длужитися	‘ставати боржником, боргувати’	-	-	-	1619 р. [8, 34]	-	-	-	dłużyć się (6) ‘zaciągać pożyczkę’ 1543 р. [5, 63]
длужникъ	‘боржник’	-	-	- *длъжникъ* 1435 р. [1, 301]	к. XVI ст. [8, 34]	-	XVII ст. [725]	dłużnik ‘osoba zobowiązana do świaczenia pewnej rzeczy’ XV ст. [2, 1, 63]; dłużebnik ‘dłużnik, debitor’ 1449 р. [2, 1,	dłużnik (186) ‘ten, kto zaciągnął pożyczkę’ 1522 р. [5, 61–62]

								62–63]	
	-	-	-	-	-	-	-	dłużnik ‘wierzyciel, creditor’ 1426 р. [2, 1, 63]	‘ten, u kogo zaciągnęto pożyczkę, wierzyciel’ 1532 р. [5, 61–62]
длужный	‘винний’	-	-	-	-	-	XVII ст. [725]	dłużny ‘zobowiązany do zwrotu długu’ 1428 р.; ‘dotyczący długu’ 1449 р. [2, 1, 64–65]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘zobowiązany do wykonania pewnej powinności’ 1449 р. [2, 1, 64–65]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘należący się komu’ 1449 р. [2, 1, 64–65]	-
двай	‘двоє’	-	-	-	1619 р. [7, 194]	-	XVI ст. [674]	-	-
дващи	‘двічі’	XIV ст. [1, 637]	-	-	1522 р. [7, 196]	-	-	-	-
длуго	‘довго’	-	-	-	-	-	-	długo ‘(w przestrze-ni) longe’ 1463 р. [2, 1, 60]	długo (2268) o stosunku przestrzennym ‘na długość ocenianą jako duża’ 1564 р.; ‘na określoną długość’ 1534 р.; ‘w kierunku długości; wsdluż’ 1534 р. [5, 46–55]
					1601 р. [8, 34]			‘(w czasie) diu, mul-to tempore’ I пол. XV ст. [2, 1, 60]	o stosunku czasowym ‘przez przeciąg czasu oceniany jako długotrwaly’ 1522 р.; ‘przez określony przeciąg czasu’ 1534 р.; ‘o przedłużonym trwaniu jekiegoś stany rzeczy, w

									dałszym ciągu' 1549 р. [5, 46–55]
длугий	'довгий'	-	-	- *дльгы* 1451 р. [1, 301]	1545 р. [8, 34]	-	-	długi '(o przestrzeni), longus' к. XIV ст. [2, 1, 58–60]	długi o stosunku przestrzennym 1534 р. [5, 37–46]
					-		1602 р. [725]	'(o czasie), longus' II пол. XIV ст. [2, 1, 58–60]	o stosunku czasowym 1522 р. [5, 37–46]
длугший	'довший, триваліший'	-	-	-	1643 р. [8, 34]	-	-	-	-
длужей	'довше (про час)'	-	-	-	к. XVI ст. [8, 34]	-	-	-	-
дисєйший	'теперішній, сьогоднішній, нинішній'	-	-	-	1545 р. [8, 22]	-	XVI ст. [718]	-	-
дорочный	'щорічний, річний'	-	-	1389 р. [1, 320]	1612 р. [8, 147]	1624 р. [1, 225]	1620 р. [794]	-	doroczny (35) 'co rok przypadający, powtarzający się, każdoroczny, coroczny; odbywający się, zachodzący raz w rok' 1588 р.; 'roczny, całoroczny, trwający prze cały rok (lub nie dłużej niż rok); dotyczący calego roku, odnaszący się do calego roku; wyznaczony na cały rok' 1588 р. [5, 395]
дорочне	'щороку, щорічно'	-	-	-	1618 р. [8, 147]	-	1618 р. [794]	-	dorocznie (3) 'na przeciąg całego roku' 1594 р. [5, 395]
допѢро	'тепер, зараз, нині'	-	-	-	- *1643 р. [Уж, 49]*	-	1643 р. [790]	dopiero, dopioro, dopiro, dopirzo 'teraz' 1455 р.; 'wtedy' 1407	dopiero (847) 'teraz, obiecnie, w tej chwili, właśnie' 1539 р.; 'przed

								р.; ‘właśnie’ 1455 р. [2, 2, 130]	chwilą, niedawno, od niedawna, świeżo, ostatnio’ 1564 р.; ‘dodatkowy wyznacznik nawiązania wprowadz wpowiedznie wyrażające czynność następującą do innej, poprzedniej czynności lub z niej wynikającą’ 1566 р. [5, 354–363]
дрыґавка	‘весло’	-	-	-	1555 р. [8, 217]	-	-	-	drygawka ‘wioslo’ 1558 р. [6, 90]
экзекция	‘податок’	-	-	-	- *XVII ст. [АГНБ, 48]*	1660 р. [2, 508]	-	-	egzakcyja (9) praw. ‘ściąganie, pobór podatków’ 1594 р. [6, 523]
экзакторъ	‘збирач податків’	-	-	-	-	1660 р. [2, 508]	-	-	-
жаґелъ	‘вітрило’	-	-	-	II пол. XVI ст. [9, 113]	1621 р. [1, 246]		-	-
жеґлєвати	‘пливти, плисти; веслувати’	-	-	-	1582 р. [9, 136]	-	-	żeglować ‘nadawać wiosłami bieg i kierunek łodzi, wiosłować’ 1500 р. [9, 8, 579]; żeglarz 1455 р. [9, 8, 579]	-
жадливость	‘прагнення’	-	-	1436 р. [1, 352]	1637 р. [9, 114]	-	1436 р. [898]	żadliwość ‘odraza, wstręt, obrzydzenie’ сер. XV ст., 1477 р. [11, 7, 541]; żadliwoć ‘тс.’ 1448 р. [11, 7, 541]	-

жадли-вый	‘бажаючий, прагнучий’	-	-	-	-	1566 р. [1, 246]	1566 р. [898]	żadliwy ‘wywołują-cy odrazę, wstręt, obrzydliwy’ 1454 р. [11, 7, 541]	-
жадливе	‘пожадливо, ласо’	-		-	-	-	1670 р. [898]	-	-
завше	‘завжди, зав-ше, повсяк-час’	-	-	*завсє* 1434 р. [1, 372]	1531 р. [9, 240]	1656 р. [1, 264]	-	zawsze ‘stale, nieus-tannie, bez przerwy’ 1428 р. [11, 4, 246]	-
завше-бытный	‘споконвіч-ний, повсякча сний, нескін-ченний’	-	-	-	1619 р. [9, 240]	-	-	-	-
завше-бытне	‘вічно, нескін ченно’	-	-	-	1619 р. [9, 240]	-	-	-	-
завше-бытность	‘споконвічне, повсякчасне, нескінченне’	-	-	-	1619 р. [9, 240]	-	-	-	-
захцыкъ	‘міра лічби (60) німецько-го походжен-ня; відповіда-ла місцевій ко пі; найчастіше вживалася при підрахунках кількості дере вини’ [МНС, 369]	-	-	-	1577 р. [11, 38]	-	-	zachcyk, zaccyk, za-cyk, zawcyk ‘sześć-dziesiąt sztuk czegoś, tu drzewa’ 1415 р. [9, 1, 50–51]	-
инструк-таръ	‘митний тариф’	-	-	-	1605 р. [13, 146]	-	-	-	instruktarz (3) ‘taryfa celna, wykaz oplat skarbowych’ 1594 р. [8, 552]

ищалова-ти	‘не додавати комусь чого-небудь, обра-ховувати’	-	-	-	XVI ст. [13, 235]	-	-	-	-
корабь	‘корабель’	-	-	1430 р. [I, 496]	-	-	-	korab ‘statek, okręt, łódż’ 1237 p.; ‘skrzynia, arca (tylko o biblijnej arce przy-mierza)’ 1471 p. [3, 5, 344–345]	korab (112) ‘okręt, większa lódź’ 1500-1547 pp. [10, 626]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pojazd na pasach lub lektyka’ 1596 p. [10, 626]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘nazwa herbu’ 1562 p. [10, 626]
кораблъ	‘корабель, судно’	1056–1057 рр. [1, 1283]	-	-	1489 р. [15, 13]	-	-	-	-
	‘ковчег (судно Ноя)’	XI ст. [1, 1284]	-	-	1556–1561 рр. [15, 13]	-	-		-
	‘пристанище (місце поря-тунку)’	-	-	-	1597 р. [15, 13]	-	-		-
	‘кредо (релігійні погляди)’	-	-	-	XVI ст. [15, 13]	-	-		-
кораб-лецъ	‘кораблик’	1119 р. [1, 1285]	-	-	1489 р. [15, 13–14]	-	-		-
кантаръ	‘вуздечка’	-	-	-	1594 р. [14, 37]	к. XVII ст. [1, 356]	-	-	-
	‘міра ваги твердих і сип	-	-	1408 р. [1, 469]	1558 р. [14, 37]	-	-	-	kantar ‘jednostka wagi (centnar) na wschodzie

	ких тіл, кантар’								muzulmańskim, w dawnej Turcji równa okolo 56,4 kg (z tur. kantar < arab. kintar < lac. centenarius)’ 1597 p. [10, 72]
капѣталъ	‘значна сума грошей, капітал’	-	-	-	1628 р. [14, 48]	-	-	-	-
карета	‘карета’	*корета* 1661 р. [1, 1286]	-	-	1576 р. [14, 53]	-	-	-	kareta (15) ‘konny pojazd, na którego czterech kołach znajdowalo się coś w rodzaju krytego pudła z drzwiczkami i okienkami’ 1588 p.; ‘zbytkowny pojazd służący do wygodnych przejazdów’ 1588 p.; ‘pojazd, którym prawdopodobnie uwożono rannych z pola bitwy’ 1577 p. [10, 140]
каретка	‘мала карета, каретка’	-	-	-	1649 р. [14, 53]	-	-	-	-
катарга	‘(морське весловe судно, вид галери) каторга’	1539–1542 рр.; *катарха* 1347 р. [1, 1199]	-	-	-	XVII ст. [I, 360]	-	-	-
каторга		-	-	-	1622 р. [14, 63]	-	-		-
катерга		-	-	-	1630 р. [14, 61]	-	-		-
каюкъ	‘невеликий	-	-	-	-	-	-	-	-

	річковий плоскодонний човен з двома веслами чи річкове однощоглове вітрильно-весло ве судно’				*XVI–XVII ст. [200, с. 10]*				
церографъ	‘запис, письмове зобов’язання’	-	-	-	- *1564 р. [ТУВН, 104]*	1691 р. [2, 470]	-	-	cyrograf (111), cerograf (4), chirograf (2), ceregraf (1), cyrograch (1) ‘dokument własno ręcznie napisany lub co najmniej podpisany’ 1572 р. [3, 724–725]
цырокграфъ		-	-	-	- *1583 р. [АЖМУ, 46]*	-	-		
кавалокъ (ковалокъ)	‘відділена частина від чого-небудь, кавалок, кусок, шматок’	-	-	-	1631 р. [14, 4]	1656 р. [1, 369]	-	kawalec, kabalec ‘kawałek, część całości’ 1439 р. [3, 4, 250]	kawalec (17) ‘część całości, kawalek’ 1534 р. [10, 180–181]
	‘окрема частина якої-небудь речовини, кавалок, крупина, зернина’	-	-	-	1627 р. [14, 4]	-	-		
килкунасту	‘кільканадцять’	-	-	-	1600 р. [14, 96]	-	-	kilkonaście, kielkonaćcie, kilkonaćcie ‘kilkanaście’ 1494 р. [3, 4, 279]	kilkanaście (74) ‘zaimek liczebny nieokreślony; zastępuje jakąś liczbę od 11 do 19’ 1534 р. [10, 323–324]
килкасетъ	‘кількасот’	-	-	-	1646 р. [14, 94]	-	-	-	kilkaset (41), kilkoset (18), kielkaset (3) ‘zaimek liczebny nieo-

									kreślony; zastępuje jakąś liczbę od 200 do 900’ 1564 р. [10, 324–325]
килку-сетъ		-	-	-	1599 р. [14, 96]	-	-	-	-
кейсякъ	‘міра довжини, 50 ліктів’	-	-	-	1568–1573 рр. [14, 85–86]	-	-	-	-
котва	‘якір’	„Котва: котвица; преноснѣ, держава, оутвержъє, вспоможенье” 1653 р. [І, 1299]	-	-	ІІ пол. XVI ст.; 1627 р. [15, 55]	п. XVII ст. [1, 380]	-	kotew czy kotwa ‘kotwica, ancora’ (kotwi in mare) XV ст. [3, 5, 364]	-
котвица			-	-	ІІ пол. XVI ст.; 1627 р. [15, 55]	1627 р. [1, 380]	-	kotwica ‘kotwica, ancora’ сер. XV ст., 1471 р. [3, 5, 364]	kotwica (44) ‘ciężki hak żelazny, służący do utrzymania statku na postoju’ 1540 р. [11, 81–82]
	‘якір (геральдичний знак)’		-	-	1637 р. [15, 55]	-	-	-	-
	‘підтримка, захист, опора’		-	-	1599 р. [15, 55]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘drąg zakończony hakiem, używany w różnych celach: do czerpania wiadrem wody ze studni lub solanki’ 1542 р. [11, 81–82]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘używany przy polowie wielorybów’ 1534 р. [11, 81–82]
коляса	‘чотириколісний екіпаж, ко-	-	-	-	1608 р. [14, 206]	-	-	-	-

	ляса, карета’								
	‘віз господарського призна чення, коляса, кара, віз’	-	-	-	1609 р. [14, 206]	-	-	kolasa ‘rodzaj wozu’ 1486 р. [3, 4, 314]	kolasa (23) ‘wóz o różnym przeznaczeniu, zwlaszcza do celów gospodarskich i wojennych’ 1543 р. [10, 462–463]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘urządzenie do mlócenia’ 1564 р. [10, 462–463]
коляска	‘віз господарського призна чення, коляса, кара, віз’	-	-	-	1637 р. [14, 206]	1682–1775 рр. [1, 373]	-	-	kolaska (1) dem. od “kolasa”, ‘wóz’ 1600 р. [10, 463]
колѧсъникъ, колесникъ	‘майстер, який виготовляє ко ляски’	- *колесьницегонитель* 1250 р. [1, 1249]	-	-	1634 р. [14, 206]	к. XVII ст. [1, 371]	-	-	-
корамань	‘міра місткості, кораймон’	-	-	1471 р. [1, 470]	1507 р. [15, 14]	-	-	-	-
коштъ	‘(витрати, видатки) кошт’	-	-	1459 р. [1, 508]	1570 р. [15, 69]	1564 р. [1, 381–382]	-	-	koszt (282), kost (10) ‘wydatek, nakład środków pieniężnych na określony cel, łączący się często z wysilkiem i staraniem dla jego osiągnięcia’ 1560 р. [11, 14–17]; ‘fundusz na po-krycie jakichś wydat-ków’ 1566 р. [11, 14–17]; ‘zbytek, przepych, nadmiar’

									1562 р. [11, 14–17]
	‘(гроші) кошт’	-	-		1581 р. [15, 69]	XVII ст. [1, 382]	-	-	‘wartość, cena’ 1559 р. [11, 14–17]
	‘(зусилля) кошт’	-	-		1552 р. [15, 69–70]	-	-	-	-
	‘коштом (присл.)’	-	-	-	1561 р. [15, 70]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘majątek’ 1543 р. [11, 14–17]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘kosztowność, cenna i droga rzecz; klejnot’ 1595 р. [11, 14–17]
коштова-ти	‘мати певну ціну, вартість у грошовому вираженні, коштувати’	-	-	-	1539 р. [15, 69]	-	-	kosztować ‘wymagać wydatków, pociągać za sobą koszta a. utratę różnych wartości’ XV ст. [3, 5, 357]	kosztować (160), kostować (25) ‘mieć wartość, cenę; posiągać za sobą określony wydatek pieniędzy; wymagać trudu, ofiar’ 1549 р. [11, 16–18]; ‘być przyczyną wydatków pieniężnych’ 1564 р. [11, 16–18]
	-	-	-	-	-	-	-	‘próbować, wypróbowywać, doświadczać’ XV ст. [3, 5, 357]	‘doświadczać, probować; starać się coś osiągnąć, bodać’ 1578 р. [11, 16–18]; ‘smakować, probować, doświadczać smakiem; jeść lub pić niewiele’ 1593 р. [11, 16–18]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘rozumieć, pojmować’ 1579 р. [11, 16–18]

коштовне	‘розкішно, багато, коштовно’	-	-	-	1503–1633 рр.; 1554 р. [15, 68]	*‘коштовно’* 1656 р.[1, 381]	-	kosztowno ‘drogo, kosztownie, za wysoką cenę’ 1428 р. [3, 5, 358]	kosztownie (67) ‘wydając wiele pieniędzy, wielkim kosztem, bogato’ 1564 р. [11, 13]
	‘міцно, глибоко (про почуття)’	-	-	-	1629 р. [15, 68]	-	-		-
коштовней	‘розкішніше, дорожче’	-	-	-	1619 р. [15, 68]	-	-	-	-
	‘дорожче (яким більше дорожать)’	-	-	-	п. XVII ст. [15, 68]	-	-		-
коштовность	‘висока вартість, коштовність’	-	-	-	1627 р. [15, 68]	1627 р. [1, 381]	-	kosztowność ‘wartość, cena’ 1500 р. [3, 5, 358]	-
коштовный	‘(який має високу вартість, дорого коштує) коштовний’	-	-	-	1552 р. [15, 68]	-	-	kosztowny ‘wiele kosztujący, wymagający kosztów, drogi, cenny, zbytkowny’ XV ст. [3, 5, 358]	-
	‘дорогий (цінний, яким дорожать)’	-	-	-	1616 р. [15, 69]	-	-		-
	‘вишуканий (про їжу)’	-	-	-	1598–1599 рр. [15, 68]	-	-	-	kosztowny (365) ‘smakowany, próbowany smakiem’ 1588 р. [11, 18]
	‘шанований, достойний, славетний (про людину)’	-	-	-	1627 р. [15, 68]	-	-	-	‘doświadczany, próbowany; bogaty’ 1564 р. [11, 18]
	‘важливий (має особливе значення)’	-	-	-	1599 р. [15, 69]	-	-	-	

коштовнѣйший	‘який дорожче коштує, коштовніший’	-	-	-	1602 р. [15, 69]	-	-	-	-
	‘дорожчий (цінніший)’	-	-	-	1582 р. [15, 69]	-	-	-	-
коронатъ	‘західно-європейська монета із зображенням корони’	-	-	-	к. XVI ст. [15, 31]	-	-	-	koronat (2) ‘moneta zachodnioeuropejska z wyobrażeniem korony’ 1564 р. [10, 647]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘człowiek uwieńczony koroną’ 1563 р. [10, 647]
куфа	‘одиниця виміру рідини, головним чином напоїв; бочка місткістю близько 40 відер’	-	-	-	1568–1573 рр. [15, 203]	-	-	kufa ‘naczynie na płyny, beczka określonej wielkości’ XIV ст. [3, 6, 460]	kufa (24) ‘kadż, duże naczynie na wino’ 1566 р. [11, 535] ‘miara wina, tyle ile się w kufie smieści’ 1538 р. [11, 535]
кухва		-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 394]	-	-	-
кредит	‘надання в борг матеріальних цінностей, грошей; позика’	-	-	-	1592 р. [ТУВН, 225]	-	-	-	-
	‘віра, довір’я’	-	-	-	1596 р. [15, 92]	-	-	-	kredyt (10) ‘zaufanie, wiara’ 1566 р. [11, 142–143]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pelnomocnictwo; list polecający’ 1595 р. [11, 142–143]
кредиторъ	‘кредитор’	-	-	-	1616 р. [15, 92]	-		-	kredytor (52) ‘ten, który udziela kredytu wie-

									rzyciel [creditor– dłużnik 1532; – ten, który pieniędzy pożycza, 1564; ten, ktoremu winien jestem, pożyczam, 1588]' 1559 р. [11, 143]
кредиторка	'кредиторка'	-	-	-	1623 р. [15, 92]	-	-	-	-
кресъ	'час, період, термін, діал. крес'	XI ст. [1, 1355]	-	-	1587 р. [15, 101]	-	-	-	-
	'край, межа, кордон'	-	-	-	1588 р. [15, 101]	1598 р. [1, 384]	-	kres 'koło, obszar określony granicą kolistą w celu pojedynku' XIV ст. [3, 5, 382]; kresa 'linia' XIV ст. [3, 5, 382]	kres (310) 'linia zamknięta, okrąg; orbita, granica; ogro-dzenie' 1562 р. [11, 144–149]
									'linia, kreska, snak właściwego położenia, kierunku lub rozmiarów' 1549 р. [11, 144–149]
									'określony, zamknięty, ograniczony obszar; położenie, miejsce, gdzie coś się znajduje' 1560 р. [11, 144–149]
	'порядок, лад'	-	-	-	1599 р. [15, 102]	-	-	-	'zakres obowiąsków, możliwości, władzy; normy postępowania; właściwa miara, umiar' 1564 р. [11, 144–149]
	'приречення, накреслення, призначення'	-	-	-	1614 р. [15, 102]	-	-	-	'najwyższy stopień, szczyt, punkt kulminacyjny' 1566 р. [11,

									144–149]
	‘результат, плід’	-	-	-	1632 р. [15, 102]	-	-	-	‘koniec, dokonanie, zakończenie; meta’ 1583 р. [11, 144–149]
	‘мета, ціль, прагнення’	-	-	-	1637 р. [15, 102]	1659 р. [1, 384]	-	‘granica, cel, meta’ 1500 р. [3, 5, 382]	‘cel, zamiar, powinność, przeznaczenie’ 1590 р. [11, 144–149]
квота	‘квота, сума, частка’	-	-	-	1648 р. [14, 82]	1683 р. [2, 362]	-	-	-
кельтовати	‘видавати, витрачати’	-	-	-	XVI ст.; 1603 р. [14, 87]	-	-	-	-
	‘жертвувати, дарувати’	-	-	-	XVI ст. [14, 87]	-	-	-	-
изъкелтовати	‘витратити, по тратити; діал. іскельтовати’		-	-	XVI ст. [13, 93]	-	-	-	-
крикга	‘вудило’	-	-	-	1635 р. [15, 112]	-	-	kryha ‘hachyk, wędka’ 1437 р. [3, 6, 411]	kryg (19), kreg (1) ‘munsztuk, wędzidło, przyrząd do kierowania i hamowania koni zwlaszcza narowistych’ 1562 р. [11, 287]
кригоый	‘що стосується вудил’	-	-	-	1582 р. [15, 112]	-	-	-	krygowy (4) przymiotnik od „kryg” („krygowa uzda”) ‘wędzidło na narowiste konie’ 1532 р. [11, 287]
лацность	‘легкість, впевненість’	-	-	-	1607 р. [15, 245]	-	-	łacność ‘łatwość’ 1449 р.; ‘lekkość, pochopność’ 1436 р. [4, 2, 87]	łacność (5) ‘możność łatwego wykonania’ 1528 р. [12, 434]
лацне	‘легко’	-	-	-	1569 р. [15, 244]	-	-	-	-

лацно		-	-	-	1552 р. [15, 245]	1621 р. [1, 398]	-	łacno ‘łatwo, z łatwością’ 1449 р. [4, 2, 87]	łacno (696) ‘bez trudu; facile’ 1535 р. [12, 433–434]
лацво		-	-	-	1618 р. [15, 244]	к. XVI ст. [1, 398]	-	łacwie ‘łatwo, z łatwością’ 1448 р. [4, 2, 87]	-
лацней-ший	‘легший’	-	-	-	1552 р. [15, 244]	-	-	-	-
лацный	‘легкий (без труднощів)’	-	-	-	1624 р. [15, 245]	-	-	łacny ‘łatwy, nie sprawiający trudno-ści, prosty’ 1449 р. [4, 2, 87]; łacwi ‘тс.’ 1475 р. [4, 2, 87]	łacny (188) ‘nie sprawiający trudności’ 1534 р. [12, 434–436]
	‘легкий (який не обтяжує шлунку)’	-	-	-	1596 р. [15, 245]	-	-	‘lekki’ XV ст. [4, 2, 87]	-
	‘можливий’	-	-	-	1597 р. [15, 245]	-	-	-	-
	‘схильний (здатний на вчинки)’	-	-	-	1607 р. [15, 248]	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wolny, swobodny’ XVII ст. [12, 434–436]
	-	-	-	-	-	-	-	‘lichy’ 1471 р. [4, 2, 87] (поганий)	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘łagodny, miłosierny, dobry’ 1566 р. [12, 434–436]
лаштъ	‘міра ваги, що вживалася на річковому транспорті, дорівнювала 120 пудам’	-	-	-	1552 р. [15, 247]; 1555 р. [ТУВН, 85]	-	-	łaszt ‘miara obję-tości (około 3800 litrów)’ 1286 р. [4, 2, 102]	łaszt (15) ‘miara produktów sypkich, głównie zboża, zawierająca 3840 l’ 1588 р. [12, 520–521]; ‘w funkcji przyslówka: lasztem,

	[МНС, 369],								bardzo wyraźnie, dokładnie’ 1583 р. [12, 520–521]
ласть	‘назва основної оптової одиниці ваги, що застосовувалася в морській торгівлі країн басейну Балтійського моря (гданський лашт – 2107–2124 кг; російський лашт (ласт) – 72 пуда, 1152 кг)’ [130, с. 139]	-	-	-	1531 р. [15, 247]	-	-	-	-
лекція	‘проповідь’, ‘усний виклад відповідного предмета’	-	-	-	- *1619 р. [ГМС, 3]*	-	-	lekcja, lekcyja ‘wyjątek z Pisma św., z pism ojców kościoła, czytany podczas niektórych nabożeństw’ 1475 р. [4, 1, 17]	lekcyja (171) ‘czynność czytania lub sam tekst, książka’ 1558 р. [12, 120–121];‘wyklad, nauczanie’ 1566 р. [12, 120-121]; *‘wyjątek z Pisma świętego, pism ojców Kościola czytany podczas mszy przed ewangelią lub podczac, innych nabożeństw’ 1561 р. [12, 120–121]*
лина	‘товстий канат, який використовували у процесі транспортування’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 444]*	1621 р. [1, 403]	-	lina ‘lina, sznur, powróz’ 1488 р. [4, 1, 50]	lina (19) ‘gruby i mocny sznur’ 1564 р. [12, 252]

линникъ	‘майстер, який виготовляє мотузки’	-	-	-	-	1727–1753 рр. [1, 403]	-	-	-
лѣбра	‘десть’	-	-	-	-	1717–1734 рр. [1, 411]	-	-	libra (68) ‘jednostka wagi zawierająca 12 uncji (tj około 360-500 g)’ 1534 р. [12, 214]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘skrzynia lub półka w ścianie, w której mieś-cila się podręczna bib-lioteka’ 1525 р. [12, 214]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘księgarnia, książnica, miejsce, gdzie drukuje się i sprzedaje książki’ 1564 р. [12, 214]
ліхтан (ліхтер)	‘невелике ван тажне судно, використовува не для наванта жування чи розвантаженн я інших суден або для місце вих переве-зень’	-	-	-	*1583 р. [3, 138]*	-	-	-	lichtan (1) ‘mały statek wodny służący do łado-wania i wyładowywa-nia towarów z dużych statków’ 1564 р. [12, 220]
лотъ, лутъ	‘неметрична одиниця маси ваги’, ‘міра ва ги, що вжива-лася для зва-жування кош-товностей, ста новила 1/32	-	-	-	- *XVI–XVII ст. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 9, 361]*	-	-	lot ‘roczna opłata za użytkowanie majątku podlegającego opiece’ 1494 р. [4, 1, 63–64]	łot (451) ‘jednostka wagi stanowiąca 1/32 funta (około 12,8 g)’ 1534 р. [12, 573–574]

	частину фунта (12,797 г)’								
машта	‘щогла’	-	-	-	- *1659 р. [Гал I, 20]*	-	-	-	-
маштъ		-	-	-	- *1656 р. [Рукописный хронограф, 204]; 1659 р. [Гал I, 20]*	1656 р. [1, 425]	-	maszt ‘wysoki słup na okręcie albo na łodzi podtrymujący żagle’ 1450 р. [4, 3, 167] ‘chorągiew kościelna, czy też baldachim’ 1500 р. [4, 3, 167]	maszt (39) ‘wysoki słup z drzewa, służący do rozpinania żagli na okręcie lub łodzi’ 1564 р.; ‘prawdopodobnie wysoki slup’ 1566 р. [13, 193-194]
катарть		к. XIV– п. XV ст. [1, 1199]	-	-	- *XVI–XVII ст. [200, с. 8]*	-	-	-	-
маца	‘хлібна міра; міра зерна; чотири четверика’, ‘міра об’єму сипких тіл, що дорівнювала 20-25 гарнцям’ [МНС, 369]	1568 р. [2, 119]	-	-	- *1555 р. [ТУВН, 85]; 1567 р. [ІСУМк]*	1580 р. [1, 424]	-	maca ‘miara objętości, około pół korca, tu opłata zbożem za mielenie’ 1258 р. [4, 2, 137]	maca (1) ‘naczynie służące za miarkę do odmierzania ciał sypkich o objętości prawdopodobnie około ćwierci korca’ 1564 р. [13, 1]
полмаца	‘півмаци’	-	-	-	- *1555 р. [ТУВН, 85]*	-	-	-	-
минута	‘хвилина’	-	-	-	- *п. XVII ст. [ІСУМк]; мінута*	-	-	-	minuta (34) ‘sześćdziesiąta część godziny’ 1578 р. [14, 277–278]

					1620 р. [ІСУМк]; мѣнюта 1607 р. [Лѣк, 26–27]				
	-	-	-	‘копія без печаті, що не має законної сили’ 1495 р. [1, 594]	-	-	-	minuta ‘koncept, wstępna redakcja dokumentu, nie posiadająca mocy prawnej’ 1420 р. [4, 4, 278]	‘praw. wierny odpis; kopia, wypis, wyciąg z oryginalnego aktu; także krótkie spisanie sprawy i jej przebiegu’ 1550 р. [14, 277–278]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘astr. miara kątą, sześćdziesiąta część stopnia kątowego, tu tzw. godziny gwiazdowej’ 1563 р. [14, 277–278]
мгненя	‘мить, миттєвість’	-	-	-	- *1720 р. [ЛСВ, IV, 251]*	XVII ст. [1, 425]	-	mgnienie ‘czas potrzebny do mrugnięcia okiem, chwiłka’ сер. XV ст. [4, 3, 190–191]	mgnienie (28) ‘bardzo szybki, ledwe dostrzegalny ruch’ 1561 р. [13, 333]
мус	‘міра на олію’	-	-	-	- *1672–1674 рр. [АЮЗР, XI, I, 394]*	-	-	-	-
мусъ	‘принудження, насилля, неволя’	-	-	-	- *1609 р. [АЮЗР, II, 56]*	1609 р. [1, 441]	-	-	mus (22) ‘przymus fizyczny lub moralny; sytuacja bez wyjścia, okoliczności ograniczające swobodę wyboru’ 1600 р. [15, 191–192]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘nieuchronna koniecz-

									ność wynikająca z woli Boga, z dzialania fatum, z natury zjawisk' 1586 р. [15, 191–192]
морг	'міра землі, що дорівнювала 0,57 га (застосовувалася з XIII ст. на землях України[7])'	1388 р. [2, 173]	-	-	- *1544–1587 рр.[Акты, III, 83]*	-	-	mórg 'miara powierzchni, wielkości zależnej od okolicy, najczęściej około 56 arów, tej wielkości teren, który chłop winien był uprawić na rzecz pana feudalnego, też sama powinność uprawy' 1325 р. [4, 5, 348]	morg (42) 'jednostka miary powierzchni – około 5600 m^2 (różniąca się nieco w różnych regionach i czasach)' 1543 р. [15, 12]
моргова-ти	'ділити землю на морги'	-	-	-	- *1544–1587 рр.[Акты, III, 83]*	-	-	-	-
неомѣш-кале	'у ту ж мить, миттю, миттєво'	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 444]*	1621 р. [1, 491]	-	-	nieomieszkale (2) 'bez zwloki, szybko, natychmiast' 1594 р. [17, 446]
омѣшка-не	'затримка, зволікання'	-	-	-	- *1646 р. [Диар. Фил., 143]*	1646 р. [2, 44]	-	omieszkanie, omięszkanie 'odwlieka-nie, zwloka' 1450 р. [5, 8, 576]	omieszkanie (90) 'ociąganie się, odwliekanie, zwloka; niedbałość, zaniedbanie' 1654 р. [21, 351–352]
	-	-	-	-	-	-	-	'zaniedbanie' 1447 р. [5, 8, 576]	

[7] http://uk.wikipedia.org/wiki/Морг_поля

	-	-	-	-	-	-	-	-	‘przeszkoda, trudność, zawada’ 1654 р. [21, 351–352]
омєшка-ти	‘зволікати, відволікати, відкладати’	-	-	1399 р. [2, 84]	-	1621 р. [2, 44]	-	omieszkać ‘odwle-kać, opóżniać’ 1455 р. [5, 8, 576]	-
	‘занедбати’	-	-	1438 р. [2, 84]	-	-	-	omieszkać ‘zanied-bywać’1449 р. [5, 8, 576]; omieszkawać ‘тс.’ 1455 р. [5, 8, 577]	-
мешка-ти	‘проживати, перебувати’	*мѣшкати* 1388 р. [II, 253]	-	1388 р. [1, 588]	- *1577 р. [ALSS, VI, 73]*	1571 р. [1, 427]	-	mieszkać ‘przebywać gdzieś stale lub czaso-wo, żyć, zamieszki-wać, mieszkać’ 1440 р. [4, 2, 239–242]	mieszkać (2942) ‘postępować w okreś-lony sposób, zgodnie z jakimiś przepisami, normami; też żyć w określonym stanie cywilnym’ 1565 р. [14, 98–111]
	-	-	-	-	-	-	-	‘żyć, postępować według jakichś zasad’ 1484 р. [4, 2, 239–242]	
	-	-	-	-	-	-	-	‘trwać w czym, robić coś bez przerwy’ 1484 р. [4, 2, 239–242]	‘być, trwać; znajdo-wać’ [14, 98–111]
	-	-	-	-	-	-	-	‘zwlekać, osiągać się’ 1428 р. [4, 2, 239–242]	‘opóźniać, odwlekać coś, ociągać się’ 1556 р. [14, 98–111]
	-	-	-	-	-	-	-	‘wstrzymywać, odwlekać, opóźniać’ сер. XV ст. [4, 2, 239–242]	
мешка-ня	‘проживання’	-	-	*мешканє* ‘місце для проживан	- *1552 р. [ОЧЗ, 3*	1659 р. [1, 427]	-	mieszkanie ‘przeby-wanie, pobyt w ja-kimś mejscu, zamie-	mieszkanie (758) ‘bycie, pobyt, istnienie, życie’ 1572 р. [14,

				ня, притулок’ 1454 [1, 587]	*зв.]*			szkiwanie’ 1444 р. [4, 2, 242]	114–120]
	-	-	-	-	-	-	-	‘miejsce pobytu, siedziba, pomieszczenie w którym się mieszka’ XV ст. [4, 2, 242]	‘miejsce pobytu’ 1535 р. [14, 114–120]
	-	-	-	-	-	-	-	‘ociąganie się, odwlekanie, zwłoka’ 1420 р. [4, 2, 242]	‘zwłoka, zwlekanie z czymś’ 1564 р. [14, 114–120]
	-	-	-	-	-	-	-	‘życie, postępowanie według jakichś zasad, sposób życia’ XV ст. [4, 2, 242]	-
мисурка	‘шлем’	*мисюрка* 1643 р. [II, 153]	-	-	- *1596 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 138]*	*мисюрка* 1627 р. [1, 429]	-	-	
неотволочне	‘невідкладно, в ту ж мить’	-	-	-	- *1597–1599 рр. [Апокрисис, 1094]*	1597–1599 рр. [1, 492]	-	-	-
надза	‘бідність, злиденність’	-	-	-	- *1566 р. [АЮЗР, I, 158]*	1566 р. [1, 454]	-	-	nędza (745) ‘ubóstwo, bieda; niedostatek środków do życia’ 1543 р. [16, 492–499]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘niedola’ 1545 р. [16, 492–499]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘niedoskonalość, słabość, ułomność’ 1587 р. [16, 492–499]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘niegodziwość, zlo’

									1566 р. [16, 492–499]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘o ludziach’ 1551 р. [16, 492–499]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘w funkcji ekspresywnej’ 1580 р. [16, 492–499]
барзо	‘дуже’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 1117]*	1621 р. [I, 43]	-	bardzo, barzo ‘mocno’ к. XIV ст., ‘dużo, wiele’ 1436 р. [1, 2, 63]	barzo (8668), bardzo (98) ‘mocno, silnie, usilnie, znacznie, wiele, wielce, nadzwyczaj’ 1532 р. [2, 21–25]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘prędko, szybko’ 1532 р. [2, 21–25]
найбарзѣй	‘найбільше’	-	-	-	- *XVII ст. [Мл.Сл., 45]*	XVII ст. [1, 458]	-	-	-
назбытъ	‘занадто, через міру’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 362]*	1621 р. [1, 457]	-	nazbyt ‘za bardzo, za dużo, zbytnio, nadmiernie’ кін. XV ст.; ‘niepotrzebnie, zbytecznie’ 1449 р. [5, 2, 133]	-
нешпоръ	‘вечірня (як часовий проміжок)’	-	-	-	- *1597–1599 рр. [Апокрисис, 1036]*	1597–1599 рр. [1, 507]	-	-	nieszpor (36) ‘w religii rzymskokatolickiej część codziennych modlitw brewiarzowych przepisanych duchownym do odmowiania wieczorem po nonie a przed kompleta; publiczne nabożeństwo kościelne odprawiane wieczorem’ 1535 р.;

									nieszporna godzina ‘вечір’ [18, 109–110]
одробина	‘дещиця, крупиця, дріб’язок’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 1147]*	1621 р. [2, 34]	-	odrobina ‘mały odkruszony kawałek, okruszyna, okruch’ 1437 р. [5, 7, 495–496]	odrobina (67) ‘mały kawaleczek czegoś, mica’ 1564 р.; ‘mała ilość czegoś, trochę; niekiedy z odcieniem przyzwolonym’ 1595 р. [20, 438–439]
обецне	‘нині, у даний час’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописний хронограф, 75]*	1656 р. [2, 8]	-	obecnie, obiecnie ‘publicznie, jawnie’ 1498 р. [5, 4, 316]	obecnie (51) ‘osobiście, we własnej osobie, sam’ 1568 р. [19, 92]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘powszechnie, ogólnie’ 1564 р. [19, 92]
обецность	‘присутність’	-	-	-	- *1646 р. [Диар. Фил., 91]*	1646 р. [2, 8]	-	-	obecność (67) ‘przebywanie, znajdowanie się, bycie gdzie’ 1564 р. [19, 93]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wspólnota’ 1588 р. [19, 93]
обецный	‘присутній’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 1169]*	1621 р. [2, 8]	-	obecny, obiecny ‘powszechny’ XV ст. [5, 4, 316]	obecny (82) ‘będący gdzieś osobiście, znajdujący się we własnej osobie, przytomny’ 1570 р.; ‘spełniony osobiście, we wlasnej osobie’ 1594 р.; ‘teraźniejszy; istniejący dzisiaj, teraz’ 1575 р. [19, 94–96]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wspólny, publiczny, powszechny’ 1564 р.

									[19, 94–96]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘pospolity, niczym się nie wyróżniający’ 1586 р. [19, 94–96]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dający się odczuć pod różnymi względami, wszechstronny’ 1564 р. [19, 94–96]
обойга	‘обидва, обом, обох’	-	-	-	- *1597–1599 рр. [Апокрисис, 1088]*	1597–1599 рр. [2, 15]	-	- obojaki ‘jeden i drugi, obaj’ сер. XV ст. [5, 5, 360]	-
обфитостъ	`чисельність, велика кількість`	-	-	-	-	1633 р. [2, 22]	-	obfitość ‘wielka ilość, pelnia, nad-miar’ I пол. XV ст. [5, 5, 323-325]	obfitość (350) ‘wielka ilość, dużo’ 1522 р. [19, 111–114]
	-	-	-	-	-	-	-	‘dostatek, bogactwo’ I пол. XV ст. [5, 5, 323–325]	‘bogactwo, majętność, dostatek’ 1539 р. [19, 111–114]
	-	-	-	-	-	-	-	‘żyzność, urodzajność’ 1455 р. [5, 5, 323–325]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘tłustość, otyłość’ 1461–1467 р. [5, 5, 323–325]	-
обфитый	‘чисельний, значний’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 1023]*	1621 р. [2, 22]	-	obfity ‘występujący w dużej ilości, w znacznym nasileniu, liczny, wielki, pel-ny, nadmierny’ I пол. XV ст. [5, 5, 325–326]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘opływający w coś, obfitujący, bogaty,	-

								przepelniony czymś’ I пол. XV ст. [5, 5, 325–326]	
	-	-	-	-	-	-	-	‘płodny, dużo rodzący, urodzajny’ I пол. XV ст. [5, 5, 325–326]	-
обфите	‘чисельно’	-	-	-	- *1600 р. [ЧИОНЛ, 4-3, 45]*	1646 р. [2, 22]	-	obfito ‘obficie, w dużej ilości, hojnie, szczodrze’ 1500 р. [5, 5, 323]	-
обфитованье	‘заможність, надлишок’	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 1023]*	1621 р. [2, 22]	-	-	-
обфитовати	‘стати заможним, мати надлишок чогось’	-	-	-	- *1614 р. [ІСУМк]*	-	-	obfitować, opłwitować (1456 р.) ‘mieć czegoś dużo, pod dostatkiem, opływać w coś, odznaczać się zasobnością’1450 р. [5, 5, 325]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘występować w dużej ilości, w spotęgowaniu, nasileniu’ XV ст. [5, 5, 325]	-
окрутъ	‘корабель’	-	-	-	- *1659 р. [Гал І, 112]*	1659 р. [2, 40]	-	-	okręt (587) ‘statek żaglowy lub wioslowy; navis’ 1578 р. [21, 264–266]
окрутовый	‘корабельний’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 114]*	1627 р. [2, 40]	-	-	-
ортъ	‘четверта час-	-	-	-	-	-	-	ort, hort ‘moneta	ort (27) ‘moneta srebr-

	тина таляра’				*XVII ст. [Виш, 54]*			mniejszej wartości, tu prawdopodobnie o monetach bitych głównie na terenie Czech i Węgier’ 1493 р. [5, 8, 629]	na bita w wielu krajach europejskich XVI–XVIII w. o zmiennej wartości w zależności od wagi i stopu; przeważnie ¼ talara; ort polski początkowo wart był 8, 10, aż do 18 groszy’ 1532 р. [22, 87]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘przodek chodnika w sztolni drążony w złożu w poprzek jego nawarstwienia’ 1564 р. [22, 87]
павпер	‘особа, що навчається’	-	-	-	- *1639 р. [ІСУМк]; 1642 р. [ЛС, 303]*	-	-	-	-
пѣнязи (пенязи)	‘гроші’	XII ст. [2, 1784]	-	1386–1418 рр. [2, 146]	- *1508 р. [ALSS, III, 57]; 1549 р. [ALSS, VI, 91]*	1597–1599 рр. [2, 261]	-	pieniądz ‘określony gatunkowo metalowy środek płatniczy’, ‘pewna suma pieniędzy lub jej równowartość’ 1387 р. [6, 2, 91–97]	pieniądz (2630) ‘suma, kwota, wartość, cena, koszt, wydatek, zapłata, opłata; dochód, zysk, majątek, bogatstwo’ 1578 р. [24, 69–80]
	‘українська назва динарія, дрібної білонової монети польського і литовського карбування XIV – поч.	-	-	1456 р. [2, 146]	- *1361–1598 рр. [АЮЗР, І, 252], 1552 р. [ТУВН, 78],*	-	-	pieniążek ‘moneta małych rozmiarów i małej wartości’ к. XIV ст. [6, 2, 97]; pieniądz ‘konkretna (podstawowa, najczęściej używana, bądź też najmniejsza) jed-	‘jednostka monetarna o różnej wartości wykonana ze srebra, złota, miedzi lub olowiu’ 1528 р. [24, 69–80] *pieniążek (56) ‘drobna, zdawkowa moneta’*

	XVII ст.; наприкінці карбування 18 польських динаріїв дорівнювали одному польському грошеві’				*1584 р. [АЖМУ, 119]*			nostka obiegowego pieniądza, też moneta’ к. XIV ст. [6, 2, 91–97]	*1564 р. [24, 80]*
бѣлый пенезь	‘дрібна срібна монета вартістю 0,1 гроша’	-	-	-	-	-	1570 р. [172]	-	-
пеняжный	‘грошовий’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 261]	-	-	pieniądzowy (1) ‘przymiotnik od “pieniądz”, pecuniarius’ 1588 р. [24, 80]
пѣняжный		1388 р. [2, 1784]	-	-	-	XVIII ст. [2, 90]	-	-	-
пляцъ	‘поле битви’	-	-	-	-	1656 р. [2, 113]	-	plac ‘miejsce pojedynku, walki’ 1466 р. [6, 2, 147]	plac (474)
	‘площа’	-	-	1389 р. [2, 154]	-	1597–1599 рр. [2, 113]	-	-	‘teren, obszar (zazwyczaj nie zabudowany) o różnej funkcji i przeznaczeniu’ 1528 р. [24, 310]
	‘пустка; присадибне місце’	-	-		-	1656 р. [2, 113]	-	plac ‘miejsce wydzielone, zwlaszcza pod zabudowę, miejsce, na którym stoi budynek wraz z terenem wokół niego’ 1466 р. [6, 2, 147]	‘mejsce’ 1564 р. [24, 310]
	‘земельна мі-	-	-	-	-	-	-	-	‘powierzchnia (o po-

	ра, 72 десятини' [25, с. 103]				*XVII ст. [Константинович 1885, 420]*				miarach figur geometrycznych i terenów)' 1566 р.; 'odległość między obiektami' 1564 р. [24, 310]
плецъ	'присадибне місце'	-	-	-	-	1703 р. [2, 110]	-	plec 'miejsce wydzielone, zwlaszcza pod zabudowę, miejsce, na którym stoi budynek wraz z terenem wokół niego' 1471 р. [6, 2, 147]	-
портовый	'судохідний'	-	-	- *портъ* 1470 р. [2, 198]	- *1601 р. [АЮЗР, II, 13]*	1601 р. [2, 177]	- *порт [УП, 337]*	port 'przystań' 1471 р. [6, 6, 409]	portowy (5) 'przymiotnik od „port"' 1596 р. [27, 373]
поемщизна	'збір, який сплачував селянин поміщику за дозвіл одружитися'	-	-	*'церковний дохід'* 1465 р. [2, 171]	-	1465 р. [2, 144]	-	- 1553 р. за сп. XIX ст.	pojemszczyzna 'na Rusi opłada wnoszono panu przez poddanego od córki wychodzącej za mąż' 1564–1565 рр. [26, 233]
поемщина		-	-		-	1465 р. [2, 144]	-	-	-
прешлый	'минулий'	-	-	-	- *1621 р. [ПАЛ, 381]*	1498–1649 рр.; 1621 р. [2, 215]	-	-	-
пришлый	'майбутній, наступний'	- *пришьлыи* 'наступний, той, що прийшов'	-	-	- *1646 р. [Диар. Фил., 80]*	1498–1649 рр. [2, 242]	-	-	-

		1392 р. [2, 1498]							
парүсъ	‘вітрило’	XI-XII ст. (про 907 р.) за сп. XV ст. [2, 882]	-	- *1489 р. [Четья Мінея, 91]*	- *1627 р. [ЛБ, 24]*	1627 р. [2, 86]	-	-	-
ридванъ	‘дорожня карета’	-	-	-	- *1659 р. [Гал, І, 62]*	1659 р. [2, 272]	-	rejnwajn ‘lekki wóz kryty’ 1393 р. [7, 6, 446]	-
рахунокъ	‘рахунок’	-	-	-	- *1584 р. [АЖМУ, 122]*	1656 р. [2, 268]	-	rachunek ‘liczenie, obliczanie’ 1500 р. [7, 6, 418]	-
	‘звіт’	-	-	-	-	1621 р. [2, 268]	-	-	-
рахова-нье	‘рахування, ви раховування; обмірковуван ня’	-	-	-	-	1627 р. [2, 268]	-	rachowanie ‘liczenie, obliczanie’ 1500 р. [7, 6, 418]	-
раховати	‘рахувати; зва жувати; обмір ковувати’	1388 р. [3, 110]	-	-	-	1659 р. [2, 268]	-	rachować ‘uzgadniać wysokość zaplaty’ 1479 р. [7, 6, 418]	-
пораху-нокъ	‘розрахунок’	-	-	-	-	1720 р. [2, 174]	-	-	-
порахо-ванье	‘рахунок’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 174]	-	-	porachowanie ‘policze-nie’ 1589 р. [27, 316]
порахо-ватися	‘рахуватися’	-	-	-	-	XVII ст. [2, 174]	-	-	porachować się (11) ‘dokonać rozrachunku, rozliczyć się’ 1564 р., ‘być policzony’ 1599 р. [27, 316]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘porównać się’ 1575 р. [27, 316]

стацея	‘сума, що спла чувалася за проживання солдат; постій’	-	-	-	- *1552 р. [ТУВН, 81]*	1545 р. [2, 362]	-	stacja, stacyja ‘powinność utrzymania panującego i jego dworu, urzędników bądź drużyny w czasie podróży po kraju, ciążąca na ludności wiejskiej, zamieniona z czasem na daninę w naturze albo na opłatę pieniężną’ 1255 р. [8, 5, 392–393]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘ofiary składane przez Żydów w świątyni jerozolimskiej w czasie jej nawiedzania’ сер. XV ст. [8, 5, 392–393]	-
цата	‘дрібна монета, грош’	1056–1057 рр. [3, 1434]	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 155]*	1627 р. [2, 468]	-	-	-
	‘різновид прикраси’	к. XIV–п. XV ст. [3, 1435]	-	-	- *1596 р. [АЮЗР, I, 264]*	1596 р. [2, 468]	-	-	-
	вл. н.	-	-	1473 р. [2, 523]	-	-	-	-	-
седморако	‘семи способами’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописний хронограф, 5]*	1656 р. [2, 316]	-	-	-
стыръ	‘кермо, руль на кораблі’	-	-	- *‘назва річки на Воли-*	- *1621 р. [Пал, 444]*	1621 р. [2, 374]	-	styr, ster ‘przyrząd do kierowania łodzią, tratwą’ 1500 р.	-

				ні' 1322 р. [2, 397]					
стыр-никъ	'кормчий, рулевий'	-	-	-	- *1621 р. [Пал, 444]*	1621 р. [2, 374]	-	-	-
стырова-ти	'управляти кораблем, кермувати'	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 66]*	1627 р. [2, 374]	-	-	-
сови-тость	'подвійний прибуток, щедрість'	-	-	-	- *1657–1674 рр. [АНМ, 59]*	1657–1674 рр. [2, 338]	-	-	-
совито	'щедро, подвійно'	-	-	-	- *1538 р. [АЮЗР, I, 102]*	1538 р. [2, 338]	-	sowito 'podwójnie' 1440 р. [8, 5, 337]; sowity 'podwójny' 1455 р., 'szeroki, fałdzisty' 1471 р. [8, 5, 337–338]	-
септев-рий, сен-тебрий	'вересень'	XI ст. [3, 334]	-	1424–1425 рр. [2, 338]	-	-	1581 р. [327]	-	-
стычень	'січень'	-	-	-	- *1656 р. [Рукописний хронограф, 139]*	1656 р. [2, 374]	-	styczeń 'pierwszy miesiąc roku' 1444 р.; 'drugi miesiąc roku, luty' XV ст. [8, 7, 499]	-
семінарій	'навчальний заклад'	-	-	-	- *1598 р.) [Апокрисис, 37 зв.]*	-	-	-	-
спудей	'особа, яка здобуває освіту у навчаль-	-	-	-	- *1591 р. [Адельф.,*	-	-	-	-

	них закладах’				*2]*				
теразъ	‘тепер, нині’	-	-	-	- *1581 р. [ТУВН, 184]*	-	-	teraz ‘w tej chwili, współcześnie z mó-wieniem’ I пол. XV ст. [9, 2, 148]	-
теразнѣйшій	‘теперішній’	-	-	-	-	1646 р. [2, 388]	-	-	-
теды	‘тоді’	-	-	tedy ‘отже’ 1413 р. [2, 425]	-	1659 р. [2, 387]	-	tedy, tegdy ‘wtedy, wówczas, w tamtym czasie’ I пол. XV ст. [9, 2, 126–131]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘zatem, w takim wy-padku, w takiej sytu-acji’ 1455 р. [9, 2, 126–131]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘i’ 1500 р. [9, 2, 126–131]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘wobec tego’ 1500 р. [9, 2, 126–131]	-
тыкгодня	‘тиждень’	-	-		- *1639 р. [ККПС, 227]*	-	-	-	-
терха, терх	‘міра рідини’	-	-	*терхъ ‘товар’ 1408 р. [2, 429]*	- *1340–1506 рр.[Акты, 1, 31]*	-	-	-	-
талантъ	‘міра ваги, яка відповіда ла 100 фунтам або центнеру’	1073 р. [3, 921]	-	-	- *1656 р. [Рукопис-ный хро-нограф, 50]*	-	-	-	-
	‘грошова оди-	1056–1057	-	-	-	-	-	-	-

	ниця’	рр. [3, 921]; 1307 р. [2, 1796]							
шопа	‘сарай’	-	-	-	- *1562 р. [ТУВН, 97]; 1656 р. [ЛРК, 78]*	1565 р. [2, 500]	-	szopa ‘prowizoryczny budynek gospodarczy o różnym przeznaczeniu, dach wsparty na słupach’ 1466 р. [8, 7, 574]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘gospoda, zajazd’ XV ст. [8, 7, 574]	-
шопка	‘невеликий сарай’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописный хроно граф, 130]*	1656 р. [2, 500]	-	szopka ‘niewielki budynek gospodarczy’ 1500 р. [8, 7, 575]	-
тане	‘дешево’	-	-	-	- *XVII ст. [Мл.Сл., 87]*	XVII ст. [2, 384]	-	tanie ‘za niską cenę, niedrogo’ 1444 р. [9, 2, 117]	-
таность	‘дешевизна’	-	-	-	- *XVII ст. [Мл.Сл., 87]*	XVII ст. [2, 385]	-	-	-
таншій	‘більш дешевий’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописный хроно граф, 37]*	1656 р. [2, 385]	-	-	-
тахер	‘міра лічби, 10; вживається при підрахунках дріб-	*тахъръ* 1498 р. [3, 929]	-	-	- *1565 р. [ТУВН, 112]*	-	-	tacher ‘tuzin, dwanaście sztuk czegoś’ 1472 р. [9, 1, 80]	-

	ного краму' [МНС, 370]								
тузинъ, тузня	'дюжина'; 'міра лічби, 12' [МНС, 370]	-	-	-	- *1569 р. [ТУВН, 141]*	1596 р. [2, 404]	-	tuzin 'miara iliści zawierająca 12 sztuk' 1447 р. [9, 3, 229]	-
чворакій	'повторюваний чотири рази', 'чотириразовий'	-	-	-	-	1621 р. [2, 476]	-	czworaki, cztwioraki, ćwioraki 'czterech rodzajów' XIV ст.; 'poczwórny' 1449 р. [1, 6, 409–410]	czworaki (47) 'poczwórny, czterokrotny' 1594 р. [4, 274]
чворако	'вчетверо'	-	-	-	-	1656 р. [2, 476]	-	czworako 'poczwórnie' 1500 р. [1, 6, 410]	czworako (18) 'przysłówkowy, na cztery sposoby, według czterech rodzajów' 1534 р.; 'czterokrotnie' 1564 р. [4, 274]
	-	-	-	-	-	-	-	-	'liczebnik wieloraki' 1522 р. [4, 274]
чайка	'різновид корабля, який використовували козаки під час походів'	-	-	-	- *1672 р. [АЮЗР, XI, 15]*	-	-	czajka 'zool. czajka' 1472 р. [1, 5, 341]	czajka 'łódź kozacka (z tureckiego „szajka" 'łódź')' 1597 р. [4, 2–3]
чардак	'дашки для спостереження на галерах-каторгах', 'палуба'	-	-	-	- *к. XVII – п. XVIII ст. [200, с. 10]*	-	-	-	-
чал	'мотузка, канат'	-	-	-	- *XVI–XVIII ст. [200, с.*	-	-	-	-

					10]				
чалка	‘місце, де пристають дараби’	-	-	-	- *XVI–XVIII ст.[200, с. 10]*	-	-	-	-
чалити	‘прибивати дарабою до берега’	-	-	-	- *XVI–XVIII ст.[200, с. 10]*	-	-	-	-
шкут (шкутъ, шкута)	‘найбільше, двохмачтове судно’, ‘човен з вітрилами’, ‘шкут, ялик’	-	-	-	- *1500 р. [АЮЗР, I, 26]*	1500 р. [2, 498]	-	szkuta ‘maly statek rzeczny’ 1214 р. [8, 7, 567]	-
школа	‘навчальний заклад’	1388 р. [3, 1597]	-	szkoła 1388 р. [2, 560]	- *1587 р. [ЛСБ, 83]*	- *сер. XVII ст. [УП, 340]*	-	szkoła ‘instytucja, w której się uczy’ к. XIV ст. [8, 7, 566]	-
	‘приміщення навчального закладу’	-	-		- *1592 р. [Посл. Рогози, 10]*	-	-	-	-
	‘колектив учнів’	-	-	-	- *1605 р. [Перест., 35–36]*	-	-	-	-
	‘послідовники християнського вчення’	-	-	-	- *1637 р. [Мог. Присв. Любавиц., с.т͠лз]*	-	-	-	-
	‘система осві-	-	-	-	-	-	-	-	-

	ти’				*1608–1609 рр. [Виш. Зач., 175 –176]*				
	‘суспільна думка’	-	-	-	- *XVII ст. [Виш. Книж., 61]*	-	-	-	-
	‘клас’	-	-	-	- *1721–1750 рр. [ПАД, т. I, ч. 1, 61-81]*	-	-	-	-
шкулка	‘невелика школа’	-	-	-	- *1633 р. [ЛСБ, 129, 1, 1124, 34]*	-	-	-	-
школка		-	-	-	- *1633 р. [ЛСБ, 129, 1, 113, а5]*	-	-	-	-
школя-рей	‘учень’	-	-	-	- *1603 р. [РИБпитання, VII, 203]*	-	-	-	-
схолас-тик	‘школяр’, ‘філософ’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 235]*	-	-	scholastyk, skolastyk ‘członek kapituły zaj-mujący się sprawami	-

								szkoły katedralnej lub kolegialnej a. jeden z prałatów kapituły (tytulamy)’ 1434 р. [8, 2, 143]	
шнур	‘мірна вірьовка, що використовувалася при обмірах земельних ділянок’	-	-	-	- *1606 р. [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 315]*	-	-	sznur ‘pasmo skręcone z nici’ 1415 р. [8, 7, 574]	-
швурка	‘мотузка’				- *1657 р. [ЛРК, 91]*				
штука	‘шматок’	-	-	-	- *1569 р. [ТУВН, 140]*	1621 р. [2, 502]	-	sztuka ‘część, kawałek większej całości` XV ст.; ‘jednostka czegoś’ 1498 р. [8, 7, 581–582]	-
	‘мистецтво’	-	-	-	-	к. XVII ст. [2, 502]	-	‘wyrób rzemieślnika, zwłaszcza wyrób uprawniający do uzyskania stopnia czeladnika lub majstra’ 1472 р. [8, 7, 581–582]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘przypadek prawny, okoliczność prawa, sprawa` 1449 р. [8, 7, 581–582]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘zysunek, szkic’ 1476 р. [8, 7, 581–582]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘motek przędzy’	-

								1406 р. [8, 7, 581–582]	
	-	-	-	-	-	-	-	'zwój sukna, płótna lub innej tkaniny' 1396 р. [8, 7, 581–582]	-
шпих-леръ	'комора, склад'	-	-	-	- *1650 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 4, 488]; шпихлиръ 1552 р. [ЕСУМ 6, 463]*	'хлібний амбар' 1627 р. [2, 501]	-	spicherz, spiehyrz, śpicherz, śpichyrz 'budynek lub część budynku slużącado przechowywania zboża i innych artykulów żywnościowych' 1406 р. [8, 5, 347] spichlerz 1473 р. [8, 5, 348]	-
фриштъ	'термін, відтермінування, строк'	-	-	-	- *1683 р. [Арх.Мот., 129]*	1683 р. [2, 457]	-	fryszt, fryst 'odroczenie terminu sądowego, także czas uzyskany z odroczenia' 1447 р. [2, 5, 368]	fryszt (11) 'odwłoka w czasie, wolny czas do namyslu' 1565 р. [7, 139]
фунт	'міра ваги', 'грошова одиниця ряду країн'	1383 р. [3, 1358]	-	funt 1388 р. [2, 503]	- *1488 р. [ТУВН, 33]*	-	-	funt 'jednostka wagi' 1394 р., 'jednostka monetarna, talentum' XV ст. [2, 5, 369–370]	funt (270) 'jednostka wagi odpowiadająca przeważnie 12 uncjom (funt aptekarski) lub 16 uncjom (funt kupiecki)' 1564 р. [7, 153] 'prawdopodobnie błędnie zamiast uncja' 1528 р. [7, 153]
фаса	'рахунок предметів: 100 бунтів (бунт – 15 шт.'	- *'дикий голуб' XVI–XVII*	-	-	- *1682–1775 рр. [ЛММ, 47]*	1682–1775 рр. [2, 453]	-	-	-

		ст. [3, 1353]							
	-	-	-	-	-	-	-	fasa ‘rodzaj naczynia na chleb’ 1500 p. [2, 5, 357]	-
фаса (фаска)	‘бочка місткістю близько 30 кварт, що служила для виміру масла; пучок, жмут, низка, в’язка, пакунок на 12 бунтів’ [МНС, 370], ‘діжка для масла, сиру; міра збіжжя 25 кг’	-	-	-	- *1563 р. [ТУВН, 103]*	‘кадка’ [2, 453]	-	fasa ‘beczka’ 1426 p. [2, 5, 357] faska ‘beczułka’ XV ст. [2, 5, 357]	fasa (46) ‘naczynie drewniane, najczęściej w kształcie beczki, służące do przechowywania wszelkiego rodzaju cennych przedmiotów’ 1534 p.; ‘rura, koryto, rynna z drzewa’ 1564 p. [7, 39] faska (25) ‘naczynie drewniane, także naczynie do mycia się, do mycia naczynia, do prania; mednica, szaflik’ 1564 p. [7, 40–41]
	-	-	-	-	-	-	-	‘rodzaj większego naczynia do przenoszenia nakrycia stołowego’ 1500 p. [2, 5, 357]	-
нафасовано	‘розкладено, спаковано, наповнено’	-	-	-	- *1656 р. [ЛРК, 67]*	- *нафасованый* ‘набитий, наповнений’ 1699 р. [1, 474]; *фасовати* ‘наповню-	-	-	- nafasować ‘napelnić, naladować, napchać’ 1564 p. [15, 512]; nafasowany ‘nałożony, napelniony’ 1582 p. [15, 512]; fasować ‘napelniać, ładować, zapychać’ 1597 p. [7, 41];

						вати, накладати, набивати' 1569 р. [2, 453]			fasowany 'uszczelniony, zabezpieczony, utkany' 1564–1565 pp. [7, 41]
хвиля (филя)	'мить, хвилина, момент, час'	-	-	1468 р. [2, 506]	- *1624 р. [Книга Гродская Луцкая, л. 50]*	1562 р. [2, 461]	-	chwila, fila 'chwila, przeciąg czasu' 1397 p. [1, 5, 271–272]	chwila (374), chfila (1) 'stosunkowo krótki przeciąg czasu, moment' 1528 p. [3, 373–374]
моментъ	'мить, мінімальний відрізок часу'	-	-	-	- *1649 р. [АрхЮЗР, Ч.3, т.4, 126]; п. XVII ст. [Різні про повіді, 213*	-	-	-	moment (3) 'drobna cząstka czasu, chwila, okamgnienie' 1588 p. [14, 616]
моменто вый	'миттєвий'	-	-	-	- *п. XVII ст. [Різні про повіді, 213]*	-	-	-	-
центнаръ (цетнаръ)	'міра ваги, що дорівнює 100 кг'	-	-	- *к. XV ст. [Акты, 1, 188]*	- *1656 р. [Рукописний хроно граф, 50]*	1656 р. [2, 470]	-	cetnar, centnar, centner, cętnar 'lednostka wagi, librae mensura centum pondo' 1455 p. [1, 4, 221]	cętnar (27), cetnar (2), cętnar a. cetnar (33) 'jednostka wagi zróżnicowana czasowo i terytorialnie (od 64,836 do 40,550 kg)' 1538 p. [3, 172]
цеберъ	'велика циліндрична ємність; кадка,	1289 р. [3, 1439]	-	-	- *1624 р. [Книга*	1571 р. [2, 469]	-	ceber 'duże naczynie na płyny, ceber' 1113 p. за сп. XIV ст.;	cebr (9), ceber (5), dzber (2), czebr (1) 'duże naczynie drewniane'

	чан, відро; міра ємності’				*Гродская Луцкая, 213]*			‘miara objętości’ 1435 р. [1, 4, 214–215]	1528 р. [3, 134]
цебра		-	-	-	- *1655 р. [ЛРК, 45]*	-	-		
цугли	‘віжки’	-	-	-	- *1656 р. [Рукописный хроно граф, 160]*	1656 р. [2, 472]	-	-	cugiel (5) ‘pas rzemienny służący do kierowania końmi: lejc, wodza’ 1564 р. [3, 712] *cuglik (1) dem. od “cugiel” 1588 р. [3, 712]*
шацунокъ	‘оцінка, вартість	-	-	-	- *1563 р. [ТУВН, 103]*	1571 р. [2, 491]	-	szacunek, szacunk ‘oszacowanie, określenie wartości czegoś, ustalenie ceny’ 1436 р.; ‘wartość ustalona na podstawie oszacowania, wyznaczona cena, wyznaczone odszkodowanie’ 1401 р. [8, 7, 528–529]	-
шацовати	‘оцінювати, цінити’	-	-	-	- *ошацовати 1507 р. [РЕА, I, 72]*	1657–1674 рр. [2, 491]	-	szacować ‘określać wartość czegoś (najczęściej majątku) w pieniądzach, podawać cenę czegoś’ 1407 р.; ‘(dokonując oględzin) oceniać rozmiary czegoś, jakość czegoś’ XV ст. [8, 7, 528]	-
	‘почитати, поважати’	-	-	-	-	1597–1599 рр.	-	‘szanować, poważać, czcić kogoś’ 1500 р.	-

						[2, 491]		[8, 7, 528]	
шацова-не	‘оцінка’	-	-	*ошецова-ньє* XV ст. [2, 119]	- *1656 р. [ЛРК, 84]*	1656 р. [2, 491]	-	szacowanie ‘ustalonie wartości, ceny cze-goś’ 1449 [8, 7, 528]	-
статура	‘фігура, зріст’	-	-	-	- *XVII ст. [Рад., 25]*	XVII ст. [2, 362]	-	-	-
голдова-ти	‘визнавати верховенство, схилятися, бу-ти прихильни-ком, віддавати честь, шану’	1395 р. [1, 542]	1388 р. [2, 348]	1388 р. [1, 248]	к. XVI ст. [6, 248]	1656 р. [1, 179]	1387 р. [546]	hołdować ‘uznawać się lennikiem, przy-rzekać wierną służbę, wiernie służyć’ 1448 р. [II, 7, 544]	hołdować ‘skladać hołd jako akt wyrażający za-leżność wobec swego zwierzchnika lennego; być poslusznym wobec kogoś możniejszego, komu się często oddaje równocześnie cześć i szacunek; w wyniku od-niesionego zwycięstwa zmuszać do złożenia holdu jako aktu wyraża-jącego zależność swierz-chniemu wladcy; zmu-szać do posluszeństwa, uległości, slużenia sobie, świadczenia uslug’ 1560 р. [8, 361]
олдова-ти		-	-	1434 р. [1, 247]	- *1395 р. [ЕСУМ 1, 547]*	-	-	-	ołdować ‘тс.’ 1564 р. [8, 361]
холдова-ти		-	-	1445 р. [1, 247]	-	-	-	-	-
кголдо-		-	-	1388 р.	-	-	-	-	-

вати				[1, 247]					
голдоватиса	‘присягатися на вірність’	-	-	1407 р. [1, 247]	-	-	-	-	-
голд	‘васальна присяга на вірність’	-	-	1434 р. [1, 248]	- *1433 р. [ЕСУМ 1, 547]*	-	1433 р. [546]	hołd ‘przysięga wierności poddańczej’ XV ст. [II, 7, 544]	hołd ‘ceremonia, będąca wyrazem zależności lennika wobec wladcy zwierzchniego państwa; głównym jei punktem było złożenie przysięgi wierności lennej oraz dopolnienie obowiązków przewidzianych umową lub zwyczajem’ 1535 р. [8, 360]
кголдъ		-	-	-	п. XVII ст. [7, 140]	-	-	-	-
олд		-	-	1434 р. [1, 248]	-	-	-	ołd ‘тс.’ XV ст. [II, 7, 544]	ołd ‘тс.’ 1564 р. [8, 360]
холдъ		-	-	1445 р. [1, 248]	-	-	-	-	-
голдовникъ	‘прихильник, поклонник, васал, ленник’	1611 р. [1, 542]	-	1436 р. [1, 248]	1646 р. [6, 248]	1656 р. [1, 179]	1436 р. [546]	-	hołdownik ‘osoba zobowiązana do skladania hołdu swemu zwierzchnikowi lennemu’ 1564 р. [8, 362]
олдовникъ		-	-	-	-	-	-	-	ołdownik ‘тс.’ 1564 р. [8, 362]
голдовний	‘ленний, васальний’	1611 р. [1, 542]	-	-	-	-	-	hołdowny ‘mający związek z hołdem’ XV ст. [II, 7, 544]	hołdowny ‘zobowiązany do skladania hołdu jako wyrazu zależności wobec zwierzchniego władcy’ 1563 р. [8, 362]
олдов-		-	-	-	-	-	-	-	ołdowny ‘тс.’ 1535 р.

ний									[8, 362]
голдовий		-	-	-	-	-	-	hołdowy ‘mający związek z hołdem’ XV ст. [II, 7, 544]	-
голдую-чий	‘прихильний, шануючий, виявляючий вірність’	-	-	-	-	-	-	-	hołdujący p.p.a. від hołdować, ‘składający hołd’ 1588 р. [8, 363]
холдер-ство	‘прихиль-ність, вір-ність, шанува-ння’	-	-	-	-	-	-	(hołderstwo) hałderst-wo ‘przysięga wierno-ści poddańczej’ XV ст. [II, 7, 544]	-
голдова-ньє, -ниє	‘схильність до чогось; васальна присяга на вірність’	1395 р. [1, 542]	1388 р. [2, 348]	1388 р. [1, 247]	1636 р. [6, 248]	-	1388 р. [546]	hołdowanie ‘przysię-ga wierności poddań-czej, hołd’ 1428 р. [II, 7, 544]	-
олдова-нє		-	-	-	-	-	-	ołdowanie ‘тс.’ 1437 р. [II, 7, 544]	-
кгонтъ	‘покрівельни й матеріал, гонт, гонта’	-	-	-	1552 р. [7, 140]	-	-	-	-
коньтъ		-	-	-	1592 р. [7, 140]	-	-	-	-
гонтъ		-	-	-	1607–1645 рр. [7, 140]	-	-	-	-
ґонтъ		-	-	-	1627 р. [7, 140]	-	1578 р. [645]	gont ‘określonego ksztaltu deseczka do pokrywania dachu’ 1378 р. [II, 6, 457]	gont (29) ‘cienka deseczka slużąca do pokry’ 1560 р. [7, 541]
ґонта		-	-	-	1636 р. [7, 140]	-	1577 р. [645]	-	gonta (1) ‘тс.’ 1596 р. [7, 541]
ґунт		-	-	-	-	-	-	-	gunt (1) ‘тс.’ 1588 р. [7, 541]
ґунта		-	-	-	-	-	-	-	gunta (1) ‘тс.’ 1588 р.

									[7, 541]
кгонто-вый	‘гонтовий, покритий гонтою, призначений для гонти’	-	-	-	1634 р. [7, 140]	-	-	-	-
ґонтовый		-	-	-	1631 р. [6, 198]	-	1590 р. [645]	gontowy ‘dotyczący gontów’ 1494 р. [II, 6, 457]	gontowy (1) ‘przy-miotnik do “gont”’ 1588 р. [7, 542]
контовый		-	-	-	1600 р. [6, 198]	-	-	-	-
гунтовый		-	-	-	-	-	-	-	guntowy (1) ‘тс.’ 1588 р. [7, 542]
кгонтаръ	вл. н.	-	-	-	1649 р. [7, 140]	-	-	-	-
гонтаръ	‘ремісник, що робить гонту’	-	-	-	-	п. XVIII ст. [1, 181]	п. XVIII ст. [645]	-	-
галбантъ	‘південне де-рево, галван’	-	-	-	1642 р. [6, 185]	-	-	galban, gałban bot. ‘Ferula Schair Borszcz.’1472 р. [2, 5, 381]	galbanum (27), gałban (2) bot. ‘Ferula Schair Borszcz.; roślina dostar-czająca żywicy używa-nej w medycynie i ob-rzędach sakralnych’1549 р. [7, 176]
	‘деревний клей’	-	-	-	XVI ст. [6, 185]	-	*‘сирій-ська гума’* 1627 р. [635]	-	-
лупєжст во	‘пограбуван-ня’	- *лупєжъ* ‘грабіж’ [2, 55][8]	- *лоупити* ‘грабува-ти, обби-	-	- *1577 р. [ALSS, VI, 83]*	1597–1599 рр. [1, 410]	-	łupież ‘skóra zwie-rzęca z włosem, fut-ro, blam futrzany’ XV ст. [4, 2, 131]	łupiestwo (133) ‘bezprawne zabieranie komuś czego sprawia-jące stratę materialną’

[8] Рік написання пам’ятки не вказано і за поданими автором скороченнями з’ясувати не вдається.

			рати' XIV ст. [4, 435]						1541 р.; ‘sklonność, predyspozycja psychiczna do grabieży’ 1564 р.; ‘to co zostalo zlupione’ 1563 р. [12, 620–622] łupieżyć (1) ‘pustoszyć, plondrować, grabić’ 1535 р. [12, 624]
лупѣз-ство			-	-	- *1556–1561 рр. [ПЄ, 270 зв.]*	1561 р. [1, 410]	-		
	-	-	-	-	-	-	-	‘grabież, rabunek’ 1471 р. [4, 2, 131]	
	-	-	-	-	-	-	-	‘zdobycz wojenna, lup, rzecz zrabowana’ 1471 р. [4, 2, 131]	
лупєжца	‘грабіжник’	-	-	-	- *1599 р. [ІСУМк]*	1656 р. [1, 410]	-	łupieźnik ‘rabuś, grabieźca’ 1450 р. [4, 2, 131]	łupieźca (33) ‘ten co zabiera przemocą cudze mienie, zlodziej’ 1564 [12, 623] łupieźnik (5) ‘ten, który rabuje, grabieźca, rabus’ 1564 р. [12, 624]
лупезца		-	-	-	- *1611 р. [АрхЮЗР, Ч. 3, т. 1, 158]*	-	-		
лупєжка		-	-	-	-	1656 р. [Рукописный хронограф, 212]	-		
фляша	‘різновид посуду’	-	-	-	- *1593 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 367]*	‘пляшка’ к. XVI ст. [2, 454]	-	flasza ‘rodzaj naczynia’ 1495 р. [2, 5, 360]	flasza (36) ‘naczynie ze szkła, gliny, cycy, skóry, z wąską czyjką do zatykania, służące do przechowywania plynów’ 1528 р. [7, 78]
фляшъка	зм. до фляша	-	-	-	- *1604 р.*	-	-	flaszka ‘rodzaj naczynia na wino’ 1437 р.	flaszka (13) dem. od “flasza” 1560 р. [7, 78]

					[АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 504]			[2, 5, 360]	
шалка	‘мисочка на вагах’	-	-	-	- *1627 р. [ЛБ, 157]*	1627 р. [2, 488]; *шаля* ‘чаша вагів’ 1646 р. [2, 488]	-	-	-
шкода	‘матеріальні витрати, збитки’	1478 р. [3, 1596]	-	1436 р. [2, 559]	- *1566 р. [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 6, 182-183]*	1562 р. [2, 497]	-	szkoda ‘utrata, istnie-jącej lub spodziewanej wartości materialnej lub moralnej, ubytek wartości mienia, narażenie na zbędny wydatek, pomniejsze-nie wartośći czegoś, strata, uszczerbek’ 1388 p. [8, 7, 561–563]	-
	-	-	-	‘перешко-да’ 1447 р. [2, 560]	-	-	-		-
	-	-	-	‘відшкоду вання’ 1433 р. [2, 560]	-	-	-	‘wynagrodzenie uczynionej szkody, odszkodowanie’ 1397 p. [8, 7, 561–563]	-
	-	-	-	‘спаш, потрава’ XV ст. [2, 560]	-	-	-	-	-
	-	-	-	‘прикрість, шкода’ 1435 р. [2,	-	-	-	-	-

				560]					
	-	-	-	-	-	-	-	‘zniszezenie (w polu, w lesie itp.)’ 1399 р. [8, 7, 561–563]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘miejsce, gdzie uczy-niono szkode’ 1406 р. [8, 7, 561–563]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘kara umowna od-szkodowanie za nie-wywiązanie się z umowy wynosząca zwykle drugie tyle wartości głownego roszczenia proceso-wego’ 1391 р. [8, 7, 561–563]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘niebezpieczeństwo’ к. XIV ст. [8, 7, 561–563]	-
шкодити	‘завдавати збитків, непе-редбачених витрат’	-	-	XV ст. [2, 560]	- *1580 р. [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 135]*	1627 р. [2, 497]	-	szkodzić ‘powodo-wać stratę, przynosić uszczerbek, przynosić szkode, materialną lub moralną, krzywdzić’ 1401 р. [8, 7, 565]	-
	-	-	-	‘кривдити’ XV ст. [2, 560]	-	-	-	‘szkodzić kogoś, coś, niszczyć’ 1424 р. [8, 7, 565]	-
	-	-	-	-	-	-	-	‘przeszkadzać, utrud-niać, uniemożliwiać dzialanie’ 1405 р. [8, 7, 565]	-
шкодли-вый	‘той, хто шкодить	-	-	-	- *1599 р.*	1571 р. [2, 497]	-	szkodliwy ‘przyno-szący szkodę, zły,	-

	комусь’				*[РИБ, XIX, 649]*			niepożądany, zgubny, groźny’ 1420 р. [8, 7, 563–564]	
шпиталъ	‘лікарня, богодільня’	-	-	-	- *1586 р. [ЦДІАЛ, 129, 1, 69, 1]*	1627 р. [2, 501]	-	szpital, śpital ‘przytulek dla ubogich chorych’ 1424 р. [8, 7, 578]	-
мутацыя	‘зміна певних ознак чи стану речей’	-	-	-	- *1599 р. [РИБ, XIX, 649]*	- *мутиляція* ‘спотворювати’ 1621 р. [1, 441]	-	-	mutacyja (1) ‘zmiana, zamiana’ 1588 р. [15, 222]
цвиченый (у науках)	‘вишколений, обізнаний’	-	-	-	- *1631 р. [ОЛ, 15–16]*	*цвичоный* 1656 р. [2, 468]; *цвичный* XVII ст. [2, 468]	-	-	-
цвѣченье	‘навчання, практикування, дресирування’	-	-	-	-	1621 р. [2, 468]	-	-	-
цвичене, -нье		-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 468]	-	-	-
цвичити	‘навчати’	-	-	-	-	1656 р. [2, 468]	-	-	-
цвѣчити		-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 468]	-	-	-
монстр	‘потвора; істота, що	-	-	-	- *1646 р.*	-	-	-	-

	викликає огиду’				*[Перло, 144 зв.]*				
монструмъ		-	-	-	- *1602 р. [ІСУМк]*	-	-	-	monstrum (1) ‘dziwna, niezwykla istota, potwór, straszydło, poczwara’ 1583 р. [14, 627]
ярмарокъ	‘торг, влаштований у певну пору року і в певному місці’	-	-	-	1654 р. [ЛРК, 23]; 1717–1734 рр. [Дневник Марковича, VI, 100]	-	1722 р. [ІСУЯ, 693]	jarmark (1500 р.), jermak (XV ст.), jermark (XV ст.), jormark (1408 р.) ‘targ odbywający się regularnie (raz do roku) w określonym czasie’ 1408 р. [3, 2, 116]	jarmark (182) ‘targ odbywający się regularnie w określonych terminach ustalonych dla poszczególnych miejscowości specjalnym przywilejem’ 1532 р. [9, 262–264]
	-	-	-	-	-	-	-	‘podarunek przywieziony z jarmarku’ XV ст. [3, 2, 116]	‘upominek przywieziony z jarmarku’ 1590 р. [9, 262–264]
ярмарочный	‘що має стосунок до ярмарку’	-	-	-	- *1656 р. [ЛРК, 62]*	-	-	-	jarmarkowy (4) przymiotnik od “jarmark” ‘targ’ 1546 р. [9, 264]
ярмарковый		-	-	-	- *1655 р. [ЛРК, 45]*	1658 р. [2, 511]	-	-	‘oplata pobierana przez miasto od kupców i sprzedawców biorących udział w jarmarku’ 1565 р. [9, 264]
яръмашковый		-	-	-	- *1656 р. [ЛРК, 79]*	-	-	-	
трактъ	‘шлях, велика дорога’	-	-	-	- *1656 р. [ЛРК, 79]*	-	-	-	-

фрима-рокъ	‘обмінювання, обмін товарами’	-	-	-	- *1590 р. [ІУМЛФ, 462]*	1612–1699 рр. [2, 457]	-	frymark ‘zamiana’ 1486 р. [2, 5, 368]	frymark (92) ‘zamiana, wymiana’ 1559 р. [7, 138]
	-	-	-	-	-	-	-	‘jarmark, targ wolny od organiczeń cechowych’ 1437 р. [2, 5, 368]	‘jarmark, targ wołny od ograniczeń cechowych’ 1532 р. [7, 138]
фримар-читися	‘обмінюватися’	-	-	-	- *1590 р. [ІУМЛФ, 462]*	-	-	-	frymarczyć się (8) ‘zamieniać się, wymieniać się’ 1597 р.; ‘zmieniać, odmieniać’ 1558 р. [7, 137–138]; frymarczyć (34) ‘zamieniać się, wymieniać się czym z kim’ 1528 р. [7, 137]
фрашка	‘дрібниця, жарт’	-	-	-	- *1672 р. [ЛРК, 159]*	1597–1599 рр. [2, 457]	-	-	fraszka (130) ‘sprawa małej wagi, błachostka, głupstwo, żart’ 1566 р. [7, 131–132]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘wymysły, plotki, bajki’ 1584 р. [7, 131–132]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘chutre, falszywe zabiegi’ 1600 р. [7, 131–132]
фортель	‘несподіваний вчинок, витівка, хитрощі, підступи’	-	-	-	- *1670 р. [ЛРК, 142]*	1660 р. [2, 455]	-	fortel ‘wybieg, wykręt prawny’ 1409 р. (чес. 1559 р. [SSČJ 1, 386]) [2, 5, 366]	fortel (267) ‘nieuczciwy, wykrętny sposób osiągnięcia lub uniknięncia czegoś podstęp, wybieg, chytry, postępek, zdrada’ 1552 р. [7, 104–107]
	-	-	-	-	-	-	-	‘zysk, korzyść’ 1423 р. [2, 5, 366]	‘korzyść, pożytek’ 1596 р. [7, 104–107]

	-	-	-	-	-	-	-	-	‘źart, psikus, swawola’ 1567 р. [7, 104–107]
фортель-не	‘хитро, підступно’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2, 455]	-	fortelny, fortylny ‘używający wybiegów, wykrętów’ 1468 р. [2, 5, 367]	- fortelny (9) ‘chytry, podstępny’ 1577 р. [7, 107]
фолкга	‘тонкі листки або стрічи з металів (сплавів)’	-	-	-	- *1654 р. [ЛРК, 26]*	-	-	-	folga (5) ‘cienka blaszka podkladana pod drogie kamenie dla dodania blasku’ 1566 р. [7, 84]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘dźwignia, drąg pod coś podkladany’ 1569 р. [7, 84]
фолкга	‘полегшення, заспокоєння, льгота’	-	-	-	-	1656 р. [2 454]	-	folga ‘posluch, pójście za czymś’ 1460 р. [2, 5, 361]	folga (34) ‘łagodnie traktowanie jego przejawy i skutki: pobłażanie, względy, ulga, przywilej, ustępstwo, odpuszczenie, zwolnienie z obowiązku’ 1583 р. [7, 83–84]
	-	-	-	-	-	-	-	-	‘niedopilnowanie, niebaczność’ 1584 р. [7, 83–84]
фолькго-вати	‘полегшувати, послаблювати, уступати ’	-	-	-	-	1597–1599 рр. [2 454]	- *фолкговати сер. XVII ст. [УП, 339]*	folgować ‘ulegać, ustępować’ 1428 р. [2, 5, 362]	folgować (451) ‘odnosić się do kogoś lub czegoś w sposób dla niego dodatni w skutkach, pozytywny 1578 р. [7, 84–88]; ‘powstrzymywać się, hamować się, zaprzestawać’ 1590 р. [7, 84–

									88]
	-	-	-	-	-	-	-	‘iść, postępować za czym’ XV ст. [2, 5, 362]	‘kierować się czymś, stosować swoje postępowanie do określonych okoliczności, liczyć się’ 1536 р. [7, 84–88]
	-	-	-	-	-	-	-	‘obserwować, śledzić, podglądać’ XV ст. [2, 5, 362]	-
	-	-	-	-	-	-	-		‘omijać’ 1575 р. [7, 84–88]
	-	-	-	-	-	-	-		‘szczędzić, skąpić, żabować czegoś dla kogoś lub na coś’ 1561 р. [7, 84–88]
фанътъ	‘застава, заклад’	-	-	- *1532р. [ЕСМ 6, 72]*	- *1662 р. [ЛРК, 117]*	-	-	fant ‘zastaw’ 1499 р. [2, 5, 355]	fant (68) ‘przedmiot wartościowy, mogący służyć jako zastaw lub w pewnych sytuacjach jako środek płatniczy’ 1532 р. [7, 25–26]
шкляница	‘склянка’	-	-	-	- *1674 р. [ЛРК, 168]*	XVII ст. [2, 497]	-	szklanica, ślenica ‘naczynie szklane bez ucha, duża szklanka’ 1437 р. [8, 7, 560]	-
шкляничка	‘скляночка’	-	-	-	- *1674 р. [ЛРК, 168]*		-	-	-
шкляный	‘скляний’	-	-	-	-	1656 р. [2, 497]	-	szklanny, ślanny ‘zrobiony ze szkla’ 1471 р. [8, 7, 560]	-
шкатула	‘скринька для	-	-	-	-	1659 р.	-	-	-

	зберігання чогось’				*1655 р. [ЛРК, 40]*	[2, 496]			
шкатулка	‘маленька скринька’	-	-	-	- *1660 р. [ЛРК, 103]*	-	-	-	-
цвинтаръ	‘кладовище, церковний двір’	-	-	-	- *1658 р. [ЛРК, 93]*	1564 р. [2, 68]	- *цминтар сер. XVII ст. [УП, 341]*	cmentarz, cmyntarz, cmynterz, smyntarz ‘coemeterium’ к. XIV ст. [1, 5, 314]	cmyntarz ‘miejsce, gdzie chowają umarlych’ 1528 р. [3, 536]
турма	‘місце утримання злочинців’	-	-	-	- *1656 р. [ЛРК, 60]*	1627 р. [2, 405]	- *сер. XVII ст. [УП, 340]*	-	-
таця	‘піднос’	-	-	-	- *1656 р. [ЛРК, 60]*	п. XVII ст. [2, 385]	-	taca ‘rodzaj daniny na rzecz plebana’ [9, 1, 80]	-
тация		-	-	-	- *1659 р. [ЛРК, 98]*	-	-	-	-

ІІ. ІДЕОГРАФІЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛАХ XI–XVII ст.

ТГЛ: ***ЛСГ***: ***ЛСПГ***	**Запозичення**	**Значення**	**Писемні джерела**		
			XI–XIII ст.	**XIV–XV ст.**	**XVI–XVII ст.**
Освіта і наука	*азъбукы*	‘алфавіт’	+		+
	грамота	‘писемність’, ‘напис’, ‘письмо’, ‘лист’, ‘грамота, діловий документ’	+	+	+
	ѥпистольѩ	‘лист, послання’	+		+
	ярлыкъ	‘грамота татарського хана’	+		+
	харатьѩ	‘пергамент’	+	+	+
	хронографъ	‘літописець, хроніст’	+		+
	граматикиѩ	‘граматика’	+		+
	астрономиѩ, остромомѣѩ	‘астрономія, наука про небесні тіла’	+	+	+
	кондакъ	‘хвалебна пісня церковного змісту, кондак’	+	+	+
	кондакаръ	‘збірник церковних пісень, кондаків’	+		+
	дидаскалия	‘церковна школа, дидаскалія’		+	
	школа	‘послідовники християнського вчення’			+
		‘система освіти’			+
		‘суспільна думка’			+
		‘колектив учнів’			+
		‘навчальний заклад’		+	+
	шкулка				+
	школка				+
	школныи дом				+
	школяр / школярей, школьник	‘особа, яка навчається’			+
	схоластик				+
	школярський	‘належний школяру’			+
	хартофилакъ	‘бібліотекар, хранитель книг’		+	+
	параграфъ	‘розділ’			+
	шпаргалъ	‘старий списаний папірець з потрібною інформацією’			+
	лекція	‘усний виклад відповідного предмета’			+
	акростіхісъ	‘акровірш’			+
	инкаустъ	‘чорнило’			+
	секстернъ	‘зошит’			+

	твичине	‘навчання’			+
	твичитися	‘навчатися, практикуватися’			+
	аксиома	‘аксіома, незаперечне твердження’			+
	математикъ	‘математик’			+
	математически науки	‘математика’			+
	арiθметика	‘арифметика’			+
	ґеωметрїя	‘геометрія’			+
	обрахованья	‘обрахунок’			+
	форте(л) рафованѧ	‘рахування’			+
	раховати			+	+
	рахуба				+
	порахунокъ (1720 р.)	‘рахунок’			
	калкуляція (1710 р.)				
	рахмистръ	‘особа, яка добре рахувала’			+
	фѣґура	‘геометрична фігура’			+
	пирамида	‘пам’ятник; фігура геометрична’		+	+
	квадратумъ	‘квадрат’		+	+
	квадратъ			+	+
	ωкєїанъ	‘океан’		+	+
	ωцеанъ				+
	акиѧнъ вєликого морѧ				+
	на ωкианѣ моры (XVIII ст.)				
	валъ	‘вал, насип’		+	+
	ґрунтъ / кгрунтъ	‘земельне угіддя, грунт’		+	+
		‘верхній родючий шар землі’			+
		‘поверхня землі’			+
	кгрунтъ бортницкий	‘пасіка’			+
	кгрунтъ воденый	‘водне угіддя’			+
	кгрунтъ ловский	‘мисливське угіддя’			+
	кгрунтъ лѣсный / лѣсовый	‘лісове угіддя, ліс’			+
	кгрунтъ пустовский	‘необроблюване земельне угіддя, пустище’			+
	кгрунтъ пустой				
	кгрунтъ лядинский				
	кгрунтъ сеножатный / сѣнокосный	‘земельне угіддя, призначене для косіння трави’			+
	кгрунтъ пенный	‘земля, за яку судяться’			+
	кгрунтъ заставный	‘земля, віддана у заставу’			+
	кгрунтъ заведенный				+

	кгрунтъ выбитый	‘відчужене земельне угіддя’			+
	кгрунтъ венный	‘віно, земельне угіддя, одержане у посаг’			+
	кгрунтъ вечный / звечный	‘земельне угіддя, одержане у спадок із правом довічної власності’			+
	кгрунтъ дѣдизный / дѣдичный	‘земельне угіддя, успадковане від предків’			+
	кгрунтъ зупелный	‘земельне угіддя, яке перейшло у власність повністю (у повному обсязі)’			+
	кгрунтъ вислужений (XVIII ст.)	‘угіддя, отримане у винагороду за військову службу’			
	кгрунтъ вислужоний				+
	дѣлъ	‘ділянка землі, уділ’		+	
		‘пагорб, гора’			+
	ланъ	‘орна земля’		+	+
	пляцъ	‘земельна ділянка, місце під забудову’		+	+
		‘місце, площа, поле битви’			+
	пляцъ вольный	‘земельний наділ, за який не платили податку’			+
	пляцъ дворный	‘присадибна ділянка’			+
	пляцъ куничный	‘земельний наділ, за який платили куничний податок’			+
	пляцъ отчизный	‘земельний наділ, успадкований по батькові’			+
	плятчикъ, пляцикъ	‘невелика земельна ділянка’			+
	пляцовый	‘належний пляцові’			+
	геѡґрафіа	‘опис землі’			+
	гемисферіумъ	‘півкуля’			+
	арктикусъ	‘північний’			+
	антарктикусъ	‘південний’			+
	левада	‘частина річкової долини, призначена для косіння трави на сіно або для випасання худоби’			+
	лиманъ	‘затока’			+
	горизонтъ	‘горизонт’			+
	компасъ	‘компас’			+

	Європа	‘назва європейського континенту’			+
	кавалецъ	‘частина земельного угіддя’			+
	антра	‘печера’			+
	вулканъ	‘вулкан’			+
	еврѣпина	‘прірва, вир, чорторий’			+
	линеа	‘межа’			+
	линѣя граничная				+
	конкуренция	‘місце на межі кількох земельних угідь, стик’			+
	опока	‘скеля’			+
	бескидъ	‘гірський хребет, гора’			+
	опочистый	‘скелястий’			+
	яскиня	‘печера’			+
	отнога морская	‘затока’			+
	Бухта	антроп.		+	
	бухта	‘затока, бухта’			+
	падолъ	‘долина’			+
	бендюга	‘місце на березі річки, де складали дерево на сплав’			+
	выспа *высепъ* *высопъ*	‘острів’			+
	жродло *жрудло* *жрѫдло*	‘джерело’			+
	здрой				+
	лава	‘межовий насип’			+
	Курганъ	‘назва села на Київщині’		+	
	курганє	‘межовий насип, курган’			+
	курганецъ, курганокъ	‘невеликий курган’			+
	боуката	‘ділянка, частина земельного угіддя’		+	+
	байракъ	‘порослий лісом яр’			+
	байрачокъ	‘порослий лісом ярочок’			+
	сага	‘річкова затока’			+
	гаванъ	‘частина моря або річки, захищена від вітру та хвиль’			+
	губа	‘затока, бухта’			+
	гирло	‘гирло, затока’			+
	вильґотный	‘вологий’			+

	влажный				+
	бреніє, бренє	‘болото, розріджена земля’			+
	маппа (сер. XVIII ст.)	‘план, креслення’			
	атлясъ (поч. XVIII ст.)	‘комплект географічних карт’			
	майданъ (1703 р.)	‘лісова галявина’			
	ґліобусъ (поч. XVIII ст.)	‘глобус’			
	барометрумъ (поч. XVIII ст.)	‘барометр’			
	нурт (1720 р.)	‘безодня, хвилі’			
	планета *планита*	‘планета’		+	+ +
	тулачъ-планита	‘блукаюча планета, зірка’			+
	звѣзда жеґлѧрскаѧ	‘провідна зірка’			+
	комета	‘комета’			+
	дїωптра	‘засіб для спостереження за небесними світилами’			+
	астрологїа, -гиѧ	‘віщунство, чаклунство по зірках’		+	+
	гороскопусъ	‘віщування по зірках’			+
	фортунная звѣзда	‘доля’			+
	натура	‘природа’			+
	стихія	‘елемент’			+
	елеменъти	‘первинна речовина’			+
	структура	‘будова, склад’			+
	магнєсъ	‘магніт’			+
	кристалъ	‘кристал’			+
	физика	‘єство, природа’			+
	механика	‘наука про машини’			+
	мосяжъ	‘мідь, латунь’			+
	мосіонзъ (сер. XVIII ст.)				
	сталь	‘сплав заліза і вуглецю’			+
	цѣнь	‘цинк’			+
	цѣна (сер. XVIII ст.)	‘олово’			
	спѣжъ	‘бронза’			+
	поташ	‘калійна сіль вугільної кислоти’			+
	лугъ	‘хімічна сполука, луг’			+
	ванголь	‘вугілля’			+
	галунъ	‘подвійна сірчанокисла сіль алюмінію, хрому, заліза, вживана при фар-			+

		буванні шкіри, тканин’			
	брантъ	‘дорогоцінний метал або камінь’			+
	брантовый	‘який стосується чистого срібла або золота, високопробний’			+
	салитра	‘селітра’			+
	салѣтраный (1720 р.)	‘селітровий’			
	другъ	‘друк’			+
	друкарня	‘друкарня’			+
	друкарский	‘друкарський’			+
	друкованний / ный	‘друкований’			+
	выдруковати	‘надрукувати’			+
	видрукованье	‘друкування’			+
	типография	‘типографія’			+
	штука	‘елемент варстату’			+
	клявзула	‘металева пластина для скріплювання книги’			+
	прасы	‘пристрій для друкарського тиснення’			+
	матрица	‘штамп, форма, яку знімають з набору і використовують для відливання стереотипу при друкуванні’			+
	корректура	‘виправлення помилок у відбитках друкарського тексту, коректура’			+
	корректорство				+
	скорыкгованє				+
	лѣтера	‘металевий брусок із рельєфним зображенням літери’			+
	шбанба	‘друкарня’			+
	каса	‘скриня, поділена на комірки, де за алфавітом зберігалися літери’			+
	варстат	‘місце праці друкаря’			+
	издати	‘(випустити у світ, надрукувати) видати’			+
	издатисѧ				+
	изданіє	‘випускання у світ друкованих творів’			+
	вылянє	‘видання книги’			+
	графия	‘знаряддя для писання’		+	+
	барабан	‘барабан’			+
	тарабан				+

	тулумбас	‘старовинний ударний музичний інструмент у вигляді мідного казана, обтягненого шкірою’			+
	сурма	‘різновид козацької дерев’яної труби, яку виготовляли з карагачу – дерева твердої породи’			+
	сурмити	‘грати на сурмі’			+
	кобза	‘музичний інструмент, кобза’			+
	флетня	‘флейта’			+
	реґалъ	‘великий орган’			+
	арфа				+
	органъ				+
	лютнѧ	‘різновид струнного інструмента’			+
	фѣстула	‘вид флейти’			+
	цитара	‘струнний інструмент’			+
	цитръ				+
	цимбалъ	‘струнний музичний інструмент’			+
	бандура	‘трьохструнний інструмент, кобза’			+
	бандурка				+
	кимвалъ	‘ударний музичний інструмент, кимвал’			+
	фуяра	‘дудка пастуха’			+
	фѣяра				+
	шаламая	‘волинка’			+
	клавимъцимбалъ	‘старовинний музичний інструмент, подібний до фортепіанно’			+
	корнет-а-пистон	‘духовий музичний інструмент, корнет’			+
	корнетъ				+
	висектовоє лѣто	‘високосний рік’			+
	квадрансъ	‘проміжок часу в межах години’			+
	квадрантес	‘четверта частина години’			+
	минута	‘хвилина’			+
	филя	‘мить, момент, хвилина, час’		+	+
	календаръ	‘система літочислення’			+
	индиктъ	‘найменування року в церковному літочисленні за 15-річними циклами’		+	+

	генварь	‘січень’		+	+
	ѳевраль	‘лютий’		+	+
	мартъ	‘березень’		+	+
	априль	‘квітень’		+	+
	маи	‘травень’		+	+
	июнь	‘червень’		+	+
	іюль	‘липень’		+	+
	августъ	‘серпень’		+	+
	сентебрий	‘вересень’		+	+
	октѧбрь	‘жовтень’		+	+
	ноѧбрь	‘листопад’		+	+
	декабрь	‘грудень’		+	+
	допѣро	‘тепер, зараз’			+
	теразъ				+
	теразнѣйшій	‘теперішній’			+
	завшебытный	‘споконвічний, повсякчасний, нескінченний’			+
	на-тыхъ-мѣстъ	‘зараз, у той же час’			+
	неомѣшкале	‘у ту ж мить, миттю, миттєво’			+
	неотволочне	‘невідкладно, в ту ж мить’			+
	обецне	‘нині, у даний час’			+
	пришьлыи	‘наступний, той, що прийшов’		+	+
	завсє	‘завжди, завше, повсякчас’		+	+
	з вечистых часовъ	‘споконвіку, одвіку’			+
	з вековъ вечистых				+
	теды	‘тоді’		+	+
	хвиля	‘мить, хвилина, момент, час’		+	+
	длуго	‘довго’			+
	вѣкуистый	‘вічний, довічний’			+
	нешпоръ	‘вечірня’			+
	нєшпо(р)на година	‘вечір’			+
	дорочный	‘щорічний, річний’		+	+
	фриштъ	‘термін, відтермінування, строк’			+
	кресъ	‘час, період, термін, діал. крес’	+		+
		‘кінець’			+
		‘мета, ціль, прагнення’			+
		‘результат, плід (діяльності)’			+
	кресъ остатнї	‘передсмертний час, останню хвилину життя’			+
	остатній кресъ				+
	кресъ живота	‘кінець, завершення			+

	кресъ вѣку	життя’			+
	до кресу прышли				+
	отъ кресу до кресу	‘від краю до краю’			+
	не моцный на голову	‘головний біль’			+
	на здоровя важити	‘зазіхати на життя’			+
	горло своє важити	‘ризикувати життям’			+
	животъ на шанцъ выставовати				+
	легко важити	‘нехтувати, легковажити’			+
Рослинний світ	*грика*	‘гречка’	+		+
	доганъ	‘тютюн’			+
	долганъ				+
	долгань				+
	довганъ				+
	тютюнъ				+
	тутюнъ				+
	табака				+
	табакъ				+
	кабака				+
	кабакъ (1744 р.)				+
назви городніх рослин	*гарбузъ*	‘гарбуз’			
	свекла	‘буряк мангольд’	+		+
	свекла лѣснаа				+
	цвекла (XVIII ст.)				
	бѣта				+
	бурякъ (1703 р.)	‘буряк столовий’			
	боракъ (1775 р.)				
	розсол бураковый	‘розсол з буряка столового’			+
	цибуля	‘цибуля’		Цибуля	+
	цебуля				+
	цебульный	‘цибульний’			+
	петрушка	‘петрушка’			+
	постернакъ	‘пастернак’			+
	пастырнакъ				+
	пастернакъ				+
	салат	‘салат’			+
	салата				+
	салата лѣснаа	‘дикоросла їстівна рослина’			+
	капуста	‘капуста’	+	+	+
назви дерев, кущів та їх плодів	*лимонъ*	‘лимон (плід), дерево’			+
	лимонія				+
	цитръ древо				+
	ци(т)риново древо				+
	цитрина (1726 р.)				
	цитрона (сер. XVIII ст.)				
	цитронъ (1745 р.)				

	цидріна (XVIII ст.)				
	бадранка (1728 р.)				
	лимонїѧ овощь	‘лимон (плід)’			+
	помарачъ	‘апельсин (дерево, плід)’			+
	помаранча				+
	мигдалъ	‘назва дерева’			+
		‘мигдаль, назва плоду’	+		+
	мигдола			+	
	мигдольныи	‘вироблений з мигдалю’		+	
	мушкатъ	‘вічнозелене дводомне дерево з родини мускатникових’			+
		‘ароматне насіння мускатника, що його вирощують як прянощі для одержання ефірної олії’		+	+
	мушкатъ				+
	мушкателъ				+
	кветъ мушкатовый				+
	мушкатовый цвѣтъ				+
	мушкатєлка				+
	мушкатова галка	‘мускатний горіх’			+
	мошкатъ			+	
	бросквина	‘персик (плід)’			+
	бросквинный плодъ				+
	бросквинѧ дрєво	‘персик (дерево)’			+
	брosква дрєво				+
	бросквина полная				+
	смоквина				
	олива	‘олива (дерево)’			+
	оливка				+
	оливноє дерево				+
	древо маслинное (1726 р.)				
	палма	‘пальма’			+
	палмовоє дерево				+
	дактиль	‘фінік’			+
	дактиловоє дерево				+
	фюникъ	‘плоди фінікової пальми’			+
		‘продукт харчування’	+		
		‘різновид дерева’			+
	пигва	‘південне плодове дерево родини яблуневих’			+
	пигва овощь	‘плід пигви’			+
	шовковица	‘шовковиця (дерево)’			+
	ка(ш)тан	‘каштан (дерево)’			+
	гвоздика, гвоздьники, гвоздники, гвозники	‘вічнозелене дерево з родини миртових, гвоздичне дерево, бруньки якого використовують як пря-		+	+

		нощі’			
	агрис	‘аґрус (кущ)’			+
	агрестъ				+
	чай	‘чай’			+
	кипарисина	‘кипарис’			+
	ципрczęsина				+
	еван	‘ебенове дерево’			+
	гебанъ				+
	геванъ				+
	абанус (1794 р.)				
	санталъ	‘сандал (дерево)’			+
	сена(с)	‘сенас, африканське дерево родини бобових’			+
	стираксъ	‘стиракс, тропічне і субтропічне дерево з ароматичною смолою’			+
	мир(р)а	‘мирра, африкано-аравійське дерево’			+
	смирна				+
	капари	‘кущ родини каперцеві’			+
	капари садовноє				+
	дафнія, дафина, дафинъ	‘рослина родини лаврових, лавр’	+	+	+
	ля(в)ръ	‘південне вічнозелене дерево або кущ’			+
назви трав і квітів	*щиръ*	‘щириця (родина молочайні)’			+
	роменъ	‘ромен, цілюща рослина’			+
	руменъ				+
	руменокъ (1775 р.)				
	романъ (кін. XVIII ст.)				
	романова трава				+
	романово зело				+
	лелѣа	‘лілія (родина лілійні)’			+
	лелия				+
	лелея				+
	лилѣя (1730 р.)				
	пивонѣя	‘багаторічна квіткова рослина півонія’			+
	инбир (*ингбир*)	‘тропічна трав’яниста рослина, м’ясисте кореневище якої багате ефірними оліями та є сировиною для виготовлення прянощів’		+	
	инбиръ, инберъ, имберъ				+
	розмаринъ	‘розмарин (родина губноцвітні)’			+
	розмайринъ (сер. XVIII ст.)				

	розмайранъ (сер. XVIII ст.)				
	розмай (XVIII ст.)				
	розмарин трава				+
	шалвѣя	‘шавлія (родина губноцвітні)’			+
	шавлѣя				+
	шелвѣя (1775 р.)				
	шевлѣя (1775 р.)				
	шальвія (XVIII ст.)				
	шевіля (XVIII ст.)				
	шалвѣя полная				+
	барвѣнокъ	‘барвінок’			+
	гладїолусъ	‘гладіолус’			+
	фиалокъ	‘фіалка’			+
	фѣялка трава				+
	фиалокъ зѣлиє				+
	фиялокъ багрянии				+
	фѣялокъ бѣлий				+
	тамаришокъ трава	‘тамарикс (родина тамариксові)’			+
	майранъ	‘майоран (родина губноцвітні)’			+
	маєранъ				+
	аспарагъ	‘аспараг (родина лілійні)’			+
	аспараг зѣлиє				+
	гиацинтъ	‘гіацинт’			+
	алой	‘алоє’	+		+
	лявенда	‘вічнозелена південна рослина, лаванда’			+
	лаванда				+
	лавенда				+
	леванда (1725 р.)				
	левенда (сер. XVIII ст.)				
	ливанда (сер. XVIII ст.)				
	тулѣпанъ	‘тюльпан’			+
	голендерский макъ (1720 р.)				
	влоский макъ (1720 р.)				
	кгалкганъ	‘тропічна імбирна рослина калган’			+
	галганъ				+
	галгановая трава				+
	калганъ (сер. XVIII ст.)				
	галканъ (XVIII ст.)				
	пеприца трава	‘стручковий перець’			+
	перчица трава				+
	лактукова трава	‘салат’			+
	дикая лактука				+
	салата лѣснаа				+

	петрушка	‘петрушка’			+
	дивая петрушка				+
	петрушка лѣснаа				+
	кими(н) польны(й)				+
	селера	‘селера’			+
	рута	‘рута (родина рутові)’			+
	огородная рута (I пол. XVIII ст.)				
	птичая рута	‘дикоросла трава, рута’			+
	птичая рута трава				+
	полевая рута (I пол. XVIII ст.)				
	козіа рутка зеліє				+
	трава кентаврий	‘центаврія, різновид трави, трава кентаврія’			+
	кентаврія зело				+
	мѣта	‘м’ята’		+	+
	мята огородная	‘м’ята городня’			+
	дика мята (1775 р.)	‘м’ята дика’			
	кобилья мята (1775 р.)				
	мята лѣсная (I пол. XVIII ст.)				
	мята полѣй	‘м’ята польова’			+
	мята пулей				+
	мята полій				+
	мята полей (1775 р.)				
	мята червоная				+
	шанта	‘шанта (родина губноцвітні)’			+
	шанта черная зеліє				+
	шанта бѣлая (1775 р.)	‘тс. з білими квітками і пушком на стеблі’			
	бѣлая шандра (1775 р.)				
	шафран	‘квітка родини півникових’			+
		‘прянощі, виготовлені з рослини шафран’		+	+
Назви фауни	*товаръ*	‘велика рогата худоба’		+	+
	живыи товаръ	‘худоба (як предмет торгівлі)’		+	+
	быдло	‘велика рогата худоба (крім свині, коня, кобили)’		+	
		‘тварина взагалі’			+
		‘свійська тварина, худоба, скотина, бидло’			+
	быдло великоє	‘велика рогата худоба’			+
	быдло великоє рога-				+

	тоє				
	быдло рогатоє	‘рогата худоба’			+
	быдло нерогатоє	‘свині’			+
	быдло рогатоє малоє	‘мала рогата худоба’			+
	быдло дробноє	‘кози’ та ‘вівці’			+
	быдло малоє				+
	быдло дворскоє	‘усі свійські тварини, які були у господарстві’			+
	быдлячий	‘худоб’ячий, яловичий; тваринний’			+
	быдлятко	‘скотинка’			+
	бабакъ	‘бабак’			+
	делфисъ	‘морський ссавець з породи китуватих’		+	
	делфинъ				+
	селедецъ, сельдъ	‘оселедець, річкова риба’		+	+
	саранча	‘саранча’			+
	шаранча				+
	кабанъ	‘кабан’			+
	гиєна	‘гієна’			+
	оуєна				+
	тараканъ	‘таракан’			+
	леѡпардъ	‘леопард’			+
	вижель	‘мисливський собака’			+
	окгаръ	‘птах родини качок; руда качка’			+
	плюсква	‘клоп’			+
	кундысъ	‘пудель’			+
	бахматъ	‘верховий кінь; в’ючний кінь’			+
	бадавђи	‘кінь турецької породи, пустельний кінь’			+
	дрыкгантъ	‘кінь орієнтальних порід’			+
Назви їжі, напоїв, приготування та споживання їжі	*лекгумины*	‘страви’			+
	кгвоздиколюбецъ	‘любитель прянощів – гвоздики’			+
	шафранолюбєцъ	‘любитель прянощів – шафрану’			+
	и(м)бєролюбєцъ	‘любитель прянощів – імбирю’			+
	кминолюбєцъ	‘любитель прянощів – тмину’			+
	цукролюбєцъ	‘любитель солодощів’			+
назви напоїв	*трунок*	‘алкогольний напій’			+
	аквавита	‘(горілка тільки один раз дистильована)			+
	аквабита				+

		оковита’			
	аквабитка	‘горілочка’			+
	лѣкворъ (1720 р.)	‘лікер’			
	ук̃сусъ	‘окислене вино’	+		+
	сикеръ	‘хлібне вино, хмільний міцний напій’	+		+
	малмазия	‘солодке вино, яке виробляли за таким же рецептом, як і у грецькому місті Мальвазії’		+	+
	корчма	‘хмільний напій’		+	+
	квасъ	‘речовина, що викликає кисле бродіння, закваска’			+
		‘напій, квас’			+
назви ласощів та солодощів	*лакота*	‘ласощі’			+
	лакотка				+
	лакітка				+
	веты	‘солодка страва, десерт’			+
	павидла	‘повидло’			+
	кофекты	‘солодощі’			+
	сахаръ	‘цукор’	+		+
		‘ласощі, солодощі’			+
	цукор	‘цукор; ласощі, солодощі’			+
	фарина (1710 р.)	‘цукор’			
	пластир	‘соти меду’			+
	плястер				+
	плястр				+
	изюм	‘висушений виноград’			+
назви круп та страв із них	*дѧкєлноє* жито	‘страва з жита’			+
	оркишъ	‘різновид жита’			+
	соломаха	‘юшка з рибою’			+
	рижъ	‘рис’			+
	рыжовый	‘виготовлений із рису’			+
	крохмаль	‘крохмал’			+
назви борошняних виробів	*боханъ*	‘буханка хліба’			+
	бохоначокъ	‘буханець’			+
	пампушокъ	‘пампушка’			+
	галушка	‘галушка’			+
	артусъ	‘освячений на Великдень спеціальний хліб, який роздають у найближчу суботу парафіянам’	+		+
	паска	‘пасхальний хліб’	+		+
	книшъ	‘різновид печеного			+

		хліба’			
	ѡладки	‘млинці’			+
	марципанъ	‘різновид солодкого печива’			+
	марципанникъ				+
	мандрикъ	‘коржик із сиром’			+
назви рослинних і тваринних жирів	*шмалець*	‘перетоплене сало чи здір’			+
	смалецъ				+
	шмальцований	‘жирний, сальний’			+
	тлустость	‘сало, жир’			+
	миро	‘запашне масло, яке добувають з тропічних рослин’		+	+
назви молочних продуктів	брынъдза (поч. XVIII ст.)	‘бринза, сир, який робили з овечого молока за допомогою особливої закваски, виготовленої зі шлунку теляти або ягняти, що живиться виключно материнським молоком’			
	бринзя			- Брънза	
	зґляґаноє молоко	‘скисле молоко; діал. зґледжене’			+
	ґляґ	‘частина шлунка жуйної тварини, уживана для сквашування молока’			+
	сирець гляgаний (1742 р.)				
назви різновидів м’яса та м’ясних страв	*кабанина*	‘м’ясо кабана’			+
	кролик	‘кроляче м’ясо’			+
	вендзоный	‘вуджений, копчений’			+
	паштет	‘паштет, пиріжок’			+
	пашкет				+
	пашт (1710 р.)				
	кумпъ	‘шинка’			+
	кунпъ				+
	колбаса	‘ковбаса’	+		+
назви рибних страв	*карась*	‘карась’			+
	карасикъ	‘дрібний карась’			+
	щерба (1710 р.)	‘юшка з риби’			
	карпъ	‘короп’		- Карпъ	+
	селедецъ	‘оселедець’		*сельдъ*	+
Назви одягу і взуття	*шати*	‘одяг, вбрання, убір’			+
	барва	‘одяг’			+
назви взуття	*боты*	‘взуття’			+
		‘чоботи’	+		+
	ботки	‘малі чобітки’			+
	полуботки	‘напівчобітки’			+
	чеботъ	‘взуття з високими халявами, на каблу-	+		
	чоботи (*чоботъ* >			+	+

	чоботища)	ках, з гострими загнутими догори носками’			
	бачмакги	‘черевики добротної якості’			+
	папуцъ	‘туфель’			+
	мешти (1720 р.)	‘турецькі чи татарські туфлі, легкі черевики’			
	капци	‘взуття без халяв, хатні туфлі’			+
	капти				+
	панчоха	‘в’язане взуття’			+
	клецокъ	‘каблук, підбор’			+
	пантофлѣ	‘м’які кімнатні туфлі без каблуків’			+
	туфлѣ (поч. XVIII ст.)	‘туфлі без каблуків’			
	сандалиѩ	‘різновид взуття’	+		+
	шкарпетка	‘коротка панчоха’			+
назви верхнього одягу	*байбаракъ*	‘кожух, критий сукном або іншою якою матерією’			+
	кобенякъ	‘довгий просторий верхній розстібний одяг з пришитою відлогою, який можна одягти поверх кожуха; різновид плаща’			+
	копенякъ				+
	опанча	‘різновид літнього плаща’			+
	опонча				+
	японча		+		+
	єпанча				+
	бурка	‘довга вовняна опанча’			+
	чамара	‘різновид довгополого чоловічого та жіночого одягу, підбитого хутром’			+
	чамарокъ				+
	єрмакъ, єрмякъ, ермяк, ярмакъ, ярмякъ, гэрмакъ, кгермакъ, гормакъ	‘довгий з відлогами чоловічий одяг з овечого сукна, кобеняк’			+
	гермачокъ	‘кобенячок’			+
	шуба	‘різновид верхнього теплого одягу, шуба’		+	+
	шубка, шубочка	демін. до *шуба*			+
	чуга	‘шуба’, ‘короткий, не довший, ніж по коліна одяг без коміра, а тільки з ви-			+
	чугай				+

		різом для шиї, обшитий шкірою або червоним сукном’			
	делия	‘різновид верхнього одягу, пошитого із дорогих тканин, часто підбитий хутром’			+
	делюра	‘довгий верхній одяг’			+
	каптанъ	‘чоловічий верхній одяг із довгими полами’, ‘легкий верхній розстібний одяг різного крою’			+
	кунътушъ	‘верхній розстібний чоловічий та жіночий одяг, пошитий з дорогої тканини (парчі, штофу, кольорового сукна) із прорізними рукавами, що могли відкидатися через плечі за спину, який носили поверх жупана’			+
	доломан	‘короткий гусарський плащ’			+
	газука	‘верхній одяг переважно підшитий хутром’			+
	газучка				+
	саянъ	‘різновид одягу, що носили заможні жінки – шляхтянки’			+
		‘військовий одяг’			+
	камазелѧ	‘камізелька, безрукавка’			+
	бекеша	‘довгий чоловічий хутряний одяг угорського крою’			+
	бекейшка				+
	кобенякъ	‘довгий просторий верхній розстібний одяг з пришитою відлогою, який могли одягати поверх кожуха; різновид плаща’			+
	катанка	‘одяг із грубого сукна’			+
		‘одяг, підшитий хутром’			+
		‘одяг розстібний’			+
		‘одяг жіночий’			+

	габачъ	‘кожух, покритий габою, білим турецьким сукном’			+
	каразь	‘різновид верхнього одягу’			+
	ферезия	‘коштовний верхній одяг з петлицями та дорогоцінними ґудзиками, підшитий хутром або тканиною’			+
	ферезийка				+
	епендитъ	‘верхній одяг’	+		+
		‘шматок тканини, який міг бути використаний як одяг’			+
	шата	‘плащ, верхній одяг’		+	+
		‘загальна назва одягу’			+
		‘дорогий і урочистий одяг, багате, розкішне вбрання’			+
		‘траурний одяг’			+
		‘військовий одяг’			+
		‘буденний, мирський одяг’			+
	барва	‘плащ’			+
		‘верхній одяг’			+
	кабатъ	‘короткий верхній чоловічий і жіночий полотняний чи суконний одяг’			+
	кабатикъ	‘короткий кабат, кабатик’			+
	курта	‘різновид прямоспинного просторого одягу з укороченими полами і великим відкладним коміром’			+
	жупан	‘довгий верхній одяг (чоловічий та жіночий), який носили під свитою чи кунтушем’			+
	жепанъ				+
	жупица	‘камізелька, безрукавка’			+
	жупуца				+
назви головних уборів	*бриль, брыль*	‘солом’яний капелюх; головний убір з широкими полями, бриль’			+
	макгерка, мангєрка	‘мадьярська чоловіча шапка’			+

	киверъ	‘чоловічий головний убір, тюрбан’		+	+
	рантухъ	‘біла тонка хустка, покривка, намітка заміжньої жінки’			+
	шликъ	‘кругла, опушена хутром шапка; повстяна гостроверха шапка; кругла, облямована хутром шапка’			+
	колпакъ	‘вид головного убору, високий очіпок, спальна шапочка, ковпак’			+
	колпачокъ	‘вид головного убору, ковпачок’			+
	серпанокъ	‘покривало на голову заміжньої жінки з прозорої тканини’			+
	шапка	‘чоловічий головний убір’		+	+
	камка	‘головний жіночий убір, камка’			+
назви матеріалів для виготовлення одягу	*тузѣнокъ*	‘гатунок недорогого сукна, тузинок’			+
	дукля	‘блискуча цупка тканина, гатунок дешевої тафти’			+
	дупля				+
	колтрышъ	‘грубе, просте сукно’			+
	колтрышокъ				+
	колтрышовый	‘виготовлений із грубого сукна, колтришовий’			+
	колтрышский				+
	табинъ	‘різновид тафти, гатунок цупкої шовкової тканини’		- Табинъ	+
	табиновый	‘тафтовий’			+
	полутабинокъ (поч. XVIII ст.)	‘різновид табинової тканини’			
	тафта	‘тонка шовкова тканина з полиском, яка в пітканні подібна до полотна’		+	+
	буркателя	‘вишита шовком тканина’			+
	буркателовый	‘виготовлений, пошитий із буркателі’			+
	канаваца	‘шовкова або бавовняна тканина’			+
	канавацовый	‘виготовлений із канаваци’			+

	баволна	‘бавовна’		+	+
	бавовна				+
	баволняный	‘виготовлений із бавовни’			+
	оксамитъ, аксамитъ	‘тканина з густим коротким ворсом з натурального шовку або штучного волокна’	+	+	+
	гарусъ	‘кольорової вовняної пряжі, тканини, яку виготовляли в м. Аррас (сучасна Франція), гарусу’			+
	гарусовый, гарасовый	‘виготовлений з гарусу’		+	+
	коуфтєръ, кувтѣръ, коутєръ	‘дорогоцінна турецька шовкова тканина’		+	+
	куфтѣровый	‘вироблений із куфтера’			+
	камка	‘старовинна іранська шовкова тканина із кольоровими візерунками, часто тканої золотом або сріблом’		+	+
	камха дамаска	‘адамашок’		+	-
	камховый	‘виготовлений із камки, камковий’			+
	буратикъ	‘візерунчаста декоративна тканина’			+
	буратиковый	‘виготовлений із буратика’			+
	буратовый				+
	єдностайный	‘однотонний, гладкий (про тканину)’			+
	єдвабъ	‘шовкова тканина, вироби із шовку, шовк, єдваб’			+
	єдвабя				+
	єдвабный	‘шовковий’		+	+
	єдвабовый				+
	завойковый	‘виготовлений зі спинок хутрових тварин; спинковий, хребтовий’			+
	ґарло (*кгарло*)	‘шкура тварини з-під горла’			+
	бламъ	‘шматок хутра певного розміру’		+	+
	каразия	‘просте товсте грубе сукно, каразія’			+
	каразиевый	‘який стосується			+

		каразії’			
	фалюндышъ, фалендышъ, хвяляндышъ	‘тонке англійське чи голландське сукно’			+
	фалендышовый, фалюндышовый	‘виготовлений із тонкого англійського чи голландського сукна’			+
	крумълисъ	‘гатунок вовняного сукна’			+
	ґерлица	‘різновид сукна’			+
	бламъ	‘шматок хутра певного розміру, хутряний виріб’		+	+
	ґрубринъ	‘груба шовкова тканина’			+
	тимецъ	‘замша’			+
	замша				+
	замшовый	‘виготовлений із замші’			+
	киръ	‘гатунок грубого сукна’			+
	кировый	‘сукняний, кировий’			+
	камлетъ, гамлѣтъ, чемлѣтъ	‘назва тонкої тканини, виготовленої із вовни ангорської кози, камлот’			+
	гарусъ	‘кольорова вовняна пряжа, тканина, яку виготовляли в м. Аррас (сучасна Франція), гарус’			+
	гарусовый, гарасовый	‘виготовлений із гарусу’		+	+
	кармазинъ	‘кармазин, сукно темночервоного кольору’			+
	кармазиновый	‘виготовлений із кармазину’			+
	габа	‘турецьке сукно білого кольору’			+
	габеный,	‘габовий, пошитий, виготовлений з габи’			+
	габъяный				+
	барханъ	‘ворсиста бавовняна тканина, бархан, бумазея, байка’		+	+
	бархатъ			+	+
	бархановый	‘виготовлений з бархату’			+
	бархутовый				+
	куфтеръ	‘дорогоцінна шовкова тканина’		+	+
	куфтѣровый	‘виготовлений із коштовної шовкової тканини’			+

	парча	‘шовкова тканина, ткана золотом’			+
	шолкъ	‘тонка тканина, виготовлена з шовкового волокна’		+	
	шовкъ			+	+
	шовковый	‘виготовлений із шовку’			+
	юхта	‘особливий сорт м’якої шкіри’			+
	юхтовый	‘виготовлений із м’якої шкіри’			+
	саф’ян	‘сорт м’якої шкіри, що найчастіше виготовляється з козлячих (зрідка з овечих і телячих) шкур’			+
	сафяновый	‘виготовлений із міцної шкіри’			+
	кенъдакъ	‘гатунок бавовняної тканини, киндяк’			+
	бейберекъ	‘шовкова тканина із тисненням’			+
	бейбереκовый (поч. XVIII ст.)	‘виготовлений із бейбереку’			
	мухояръ, мухоиръ, мухоеръ	‘гатунок бавовняної тканини, перетканої шовком або шерстю’			+
	мухаєровый, мухояровый	‘із вовняної косматої матерії’			+
	алтабасъ	‘парча, заст. алтабас’			+
	алтабасовый,	‘виготовлений із алтабасу’			+
	алтембасовый				+
	атласъ, гатласъ, ятласъ, отласъ	‘(шовкова або напівшовкова тканина з полиском) атлас’			+
	атласовый, гатласовый, отласовый	‘виготовлений із атласу’			+
	баґазия	‘гатунок бавовняної тканини, ситець’			+
	баґазиевый	‘бавовняний’			+
	безь	‘вид бавовняної тканини’			+
	блаватъ	‘блакитна шовкова тканина, одяг з такої тканини’			+
	блаватный	‘виготовлений з блавату’			+
	хвутро	‘хутро’			+
	луданъ (1720 р.)	‘вид вовняної тка-			

		нини’			
	лудановій (1720 р.)	‘виготовлений з лудану’			
	шиптухъ	‘матеріал для пошиву одягу, привозне заморське сукно’			+
	шиптуховый	‘виготовлений із шиптуху’			+
	цвѣлихъ	‘лляна тканина з подвійною основою, тик’			+
	цвилиховый	‘виготовлений із цвилиху’			+
	камортухъ (1745 р.)	‘тонке полотно, яке привозили з-за кордону’			
	флирка (1717–1734 рр.)	‘тонка, прозора тканина’			
назви поясного одягу	*бруки*	‘брюки’			+
	плюдры	‘шаровари’			+
	плюндри	‘замшеві штани у галицьких міщан’			+
	плюндрыкъ	‘штанці, панталончики’			+
	фартухъ	‘жіночий поясний одяг, який одягають спереду на сукню, спідницю’			+
	шустваль	‘шкіряний фартух’			+
		‘фартух швеця’			+
	индеракъ	‘різновид утепленого поясного жіночого одягу’			+
	шаравари	‘широкі козацькі штани особливого крою, які заправляють у халяви (в контекстах – синього, блакитного кольорів)’			+
	запаска	‘буденний жіночий одяг, що складається із двох поздовжніх кусків полотна грубої (неваляної) вовняної тканини (а пізніше і бавовняної) із зав’язками у верхніх кутах’			+
назви прикрас	*оздоба*	‘прикраса, краса’			+

та оздоблення одягу	*охендожство*	‘прикраса’			+
	пунталъ	‘прикраса, яку носили на сукнях, шиї й у вухах’			+
	каштъ	‘оправа дорогоцінного каменя’			+
	завиядло	‘завивало, прикраса крученої форми’			+
	бляха	‘металева пластинка, що служить прикрасою’			+
	бляхмалъ	‘посріблена або позолочена металева пластинка, що служить прикрасою’			+
	кнафель	‘прикраса, переважно круглої форми, що служить застібкою в одязі, ґудзик, брошка’			+
	кнафликъ	‘ґудзичок’			+
	кнебель	‘різновид ґудзика’			+
	гафтка	‘застібка для одягу, гаплик’			+
	клейнотъ	‘прикраса, самоцвіт, оздоба’			+
	ланцухъ	‘прикраса’			+
	ланцушокъ				+
	цата	‘різновид прикраси’		+	+
	цатавыи	‘зроблений із цат (прикраса)’	+		
	лиштва	‘кайма, обшивка, оторочка на одязі’			+
	сигнетъ	‘перстень з гербом та ініціалами власника, коштовна реліквія, що передавалася в спадок і служила привілеєм можновладців та української шляхти’			+
	сигнетный	‘належний перстню з гербом’			+
	браселикъ	‘браслет, браслетка, обручка’			+
	перфумы	‘парфуми’			+
	канакъ	‘дорогоцінна жіноча прикраса на шию у формі медальйона з зображенням (або без нього)’			+

Назви речей хатнього вжитку	*колдра*	‘ковдра, вид теплого покривала у міщан та шляхти’			+
		‘простирадло’			+
		‘білизна для спання’			+
	матерацъ	‘матрас’			+
	товалня	‘скатертина, рушник’			+
	серветка (1717–1734 рр.)	‘серветка’			
	коверъ	‘килим, ковдра’			+
	коверецъ	‘малий килим, невелика ковдра’			+
	коберецъ				+
	коверцовый	‘належний килиму чи ковдрі’			+
	килимъ	‘килим’			+
назви меблів та елементів інтер’єру	*шафа*	‘шафа, яка поширена у побуті козацької старшини’			+
	крѣсло	‘різновид розкішного стільця з поручнями’			+
	зверцадло	‘дзеркало’			+
	шухляда	‘видвижний ящик’			+
	шкатула, шкатулка	‘скриня’			+
	вырко	‘різновидів ліжка’			+
	зыдель	‘табуретка, стілець’			+
	зыделокъ	‘стільчик’			+
	зедликъ	‘дзиґлик, стілець, лавочка’			+
назви освітлювальних засобів	*лампа*	‘світильник, свічка, лампадка’			+
	лампочка	‘свтильничок, лампадка’			+
	лихтаръ	‘підсвічник, поставлений на підлозі чи закріплений на стіні, стелі приміщення’			+
	лѣтарня	‘ліхтар пересувний’			+
назви посуду	*талѣръ*	‘тарілка’			+
	талѣрка				+
	тазъ, тасъ	‘велика мілка тарілка’			+
	таця, таца	‘таця’			+
	вѣделка	‘виделка’			+
	козикъ	‘ніж для знімання шкіри’			+
	козичокъ	‘малий ніж’			+
	квартка	‘кухлик місткістю у кварту’			+

	кварта	‘мірний кухоль’			+
	келишокъ	‘келишок, чарочка’			+
	келихъ	‘келих, чарка’		+	+
	келихъ смерти	‘смертна чаша’			+
	куфелъ	‘кружка’			+
	кухоль				+
	куфъ				
	шклянка	‘склянка, чарка’			+
	шкляниця, скленица, скляница				+
	шкляный	‘скляний’			+
	броварь	‘посудина для пива’			+
	пукалъ (1717–1734 рр.)	‘келих, бокал’			
	пугаръ				+
	финджалъ (1717–1734 рр.)				
	пляша (1713 р.)	‘пляшка, бутель’			
	флаша				+
	фляшка	‘посудина невеликого розміру, пляшечка’			+
	фляшечка (1717–1734 рр.)	‘аптекарський флакон, банька’			
	ампулка	‘посудина кулястої форми, дзбан’			+
	амфора	‘антична керамічна посудина, амфора’			+
	лазбенъ	‘дерев'яна посудина з накривкою з лика чи лубу для меду’			+
	боклага	‘шкіряне начиння для рідини, бурдюки’			+
	булґа				+
	куманъ				+
	ґарнецъ	‘гарнець’			+
	ґарнъцовый	‘належний гарнцю’			+
	кгарцовый				+
	полкгарцовый	‘посудина, яка вміщувала міру у пів гарнця’			+
	барило, барила	‘опукла бочка’			+
	барилко	‘бочечка’			+
	барилце				+
	полбарила	‘бочечка, місткістю 45 л’			+
	ґелета, ґелетка	‘бочка’			+
	фаса				+
	фаска				+
	делва				+
	брытвана	‘плоска металева посудина для смаження			+

		або випікання, лист’			
	панва	‘пательня’			+
	пательня				+
	ринка (1726 р.)				
	казанъ	‘казан’			+
	казанокъ	‘маленький казан’			+
	друшлякъ	‘посуд для проціджування вареного, шумівка’			+
	ґантвасъ	‘рукомийник’			+
	ванна	‘купіль’			+
	ваненъка				+
назви пристосувань для перенесення речей, сипких матеріалів	*торба*	‘мішок, велика сумка’			+
	манътыка	‘торба, сумка’			+
	бисага	‘торба, сакви’			+
	тайстра	‘торба, торбина, дорожня сумка, котомка’			+
	тлумокъ	‘торба, валіза, вузол’			+
Назви господарств	*фолварокъ*	‘невеликий маєток разом із належними до нього житловими і господарськими будівлями’		+	+
	фольварцекъ	демін. до *фолварокъ*			+
	кѣнчъ	‘маєток’			+
	маетность			+	+
Назви житлових будівель	*хата*	‘хата’			+
	хижа	‘невелика, убога хатина; комора’		+	+
	халупа	‘стара, занедбана, бідна хата’			+
	халупка	‘бідна хатинка’			+
	колиба	‘невелика будова, хатина, повітка’			+
	колибка	‘хатинка’			+
	палати	‘багатий будинок’			+
	буда	‘будівля’			+
	будованѧ	‘будинок, будівля’			+
	будовля				+
	будинокъ				+
	будинковий	‘належний будинку, будівлі’			+
	ґмахъ	‘будинок, дім’			+
	палац	‘розкішний будинок заможних людей’			+
	іздебка	‘невеликий житловий будинок, хатка, хатинка’			+
	комора	‘будинок, квартира’		+	+

назви приміщень для проживання	*комната*	‘кімната’			+
	комора				+
	комнатный	‘кімнатний’			+
	комнатка	‘кімнатка’			+
	ґмахъ	‘кімната, приміщення’			+
	олкиръ, алкиръ	‘бічна кімната, ванькир’			+
	алкирикъ	‘невеличка кімнатка’			+
	саля	‘вітальня’			+
	кабак	‘приміщення, в якому мешкають’			+
назви приміщень для купання	*ванна*	‘ванна, приміщення для купання’			+
назви приміщень для приготування їжі	*кухня*	‘приміщення для приготування їжі’		+	+
	кухонный	‘належний кухні’			+
назви елементів будівлі та внутрішнього опорядкування	*клямка*	‘ручка в замку для дверей, клямка’			+
	клямра	‘залізна скоба для скріплення чого-небудь, клямра, скріпа’			+
	рыкгелъ	‘засув, задвижка’			+
	шпаліеры	‘шпалери’			+
	подвои	‘створи у дверей’			+
	крати	‘ґрати на вікна’			+
	веґаръ	‘рама вікон, дверей’			+
	шиба	‘віконне скло’			+
	кватыра	‘квартирка’			+
	клодка	‘висячий замок, колодка’			+
	груба	‘піч, призначена для опалення житлових кімнат’			+
	коминъ	‘піч; передня (нижня) частина домоходуваристої печі, комин, димар’			+
	коминокъ	‘пічечка’			+
	ґанокъ	‘ґанок, передсінок’			+
		‘дашок над воротами’			+
		‘балкон’			+
	ґаночокъ	‘балкончик’			+
	ґрунтъ	‘фундамент, підмурівок’			+
	фундаментъ				+
	дахъ	‘покрівля’			+
	рынва	‘труба для стоку води’			+
	фацята	‘фасадна, лицьова сторона будівлі’			+

	филяръ	‘стовп, колона, пілястра, опора’			+
назви забудов на прибудинковій території	*барканъ*	‘огорожа міська, брама’			+
	парканъ				+
	паркановый	‘належний огорожі’			+
	диль	‘паркан з грубих дощок’			+
	муръ	‘стіна цегляна або кам'яна’		+	+
	муровый, муровный	‘належний мурові’			+
	муроломный	‘ламаючий мури’			+
	муробитный				
	муровати	‘мурувати, будувати’			+
	муроване				+
	брама	‘ворота’			+
	брамы пекельные	‘царство диявола, пекло’			+
	брамы адовы				+
	форта	‘невеликі двері у воротах, паркані, вхід’			+
	фортка	‘хвіртка’			+
	хвортка (1731 р.)				
Назви споруд негосподарського призначення	*стодола*	‘приміщення для зберігання врожаю, зокрема зернових’			+
	спѣжарнѧ				+
	шпихлиръ				+
	клуня				+
	гоумно		+	+	+
	гумънище	‘місце, де було гумно’			+
	пуня	‘приміщення для снопів, сіна, полови’			+
	іздебка	‘приміщення для домашньої птиці’			+
	буда	‘місце (додаткове приміщення) тимчасового перебування покійника’	+	+	
	пуздро	‘льох, погріб’		- Пуздро	+
	пуздерко	‘погрібець’			+
	пуздерковый	‘належний пуздерку’			+
	склепъ	‘підвал, льох’			+
	засклепѣнє	‘господарське приміщення’			+
	шопа	‘сарай’			+
	лямус	‘мурована комора’			+
	гута	‘майстерня, де виплавляють метал або виготовляють скло’			+
	кошара	‘хлів для овець’			+
	кошарня				+

	кошарыще	‘місце, де була кошара’			+
назви матеріалів для зведення будівель, чужоземних технік обробки матеріалів і знарядь праці	*варстатъ*	‘знаряддя праці ремісника: прилад для виготовлення чого-небудь, верстат’			+
	лата	‘довга жердина, яка клалися упоперек кроков для підкріплення до них покрівлі (іноді використовувалася для огорожі)’			+
	диль	‘різновид грубої дошки, бруса, дилини’			+
	дилеваний	‘належний до дилі’			+
	трамъ	‘поздовжня балка стелі хати’			+
		‘колода’			+
	рыштованє	‘допоміжні дерев’яні конструкції, риштування’			+
	гебель	‘столярське знаряддя для стругання дерев’яної поверхні, рубанок, гембель’			+
	ганкеръ	‘металева або дерев’яна зв’язка, якою скріплюють частини будівлі’			+
	ганкровый	‘анкерний’			+
	ґонтъ	‘покрівельний матеріал у вигляді дерев’яних дощечок’			+
	ґонтовый	‘зроблений із гонтів’			+
	геблювати	‘вирівнювати, вигладжувати, стругати’			+
	гецований	‘шліфований, полірований’			+
	филонка (1737 р.)	‘шматок тонкої дошки або фанери в каркасі дверей, шафи’			
	гантаба	‘зігнута залізна смужка для скріплення стін чи балок, скоба, клямра’			+
	керамида, кремида	‘цегла’		+	+
	цегла				+
	цегелний	‘виготовлений із			+

	цегляний	цегли’			+
	крейда	‘м’який білий вапняк’			+
	бляха	‘металевий пласт, яким покривали дахи тощо’			+
	бляшка	‘тонкий металевий лист, бляшка’			+
	фарба	‘фарба’			+
	тинкувати	‘штукатурити’			+
	алавастр	‘алебастр, вид гіпсу, який використовували у будівництві як в’яжучу речовину’			+
	алѧбастровый	‘виготовлений із алебастру’			+
	кахли	‘кахлі’			+
	каракуля	‘вила’			+
	кафаръ	‘пристрій для забивання паль, кафар’			+
	клюба	‘слюсарний інструмент, лещата’			+
	биндась	‘тесло, інструмент’			+
	гецований	‘шліфований, полірований’			+
	варкочъ	‘коса’			+
	братналъ	‘цвях з великою головкою’			+
	крокштынъ	‘скісна підпора, переважно кам’яна, кронштейн, консоль’			+
	келня, келна	‘кельня, лопатка для укладання цегли’			+
	гакъ	‘гак, металевий або дерев’яний стержень, загнутий на одному кінці’			+
		‘інструмент для обтягування бочки обручем’			+
		‘деталь завіс для дверей, вікон’			+
		‘знаряддя тортур’			+
	гартволъ	‘дрюк з гаком’			+
	гарта, гартъ	‘металева окалина; процес виготовлення поташу’			+
	гартовати	‘спеціально обробляти металеві вироби, гартувати’			+

	гартовный	‘виготовлений способом гартування, гартований’			+
	обцаликъ	‘інструмент для виготовлення чи ремонту чобіт’			+
виробничі процеси і дії	*вреждатисѧ*	‘трудитися, працювати’			+
	избирати	‘збирати; забирати’		+	+
	избрати			+	+
	изобрати	‘зібрати’			+
	издѣлати	‘(виконати, здійснити) зробити’		+	+
	измивати	‘умивати, змочувати’			+
	измыти	‘змити, вимити, помити’		+	+
	истнити	‘стерти, стовкти’			+
	исправляти	‘справляти, виправляти, удосконалювати’			+
	исправити	‘здійснити, виконати, завершити, закінчити, справити, залагодити, владнати, удосконалити, випрвити, змінити’			+
	исполняти, исполнити	‘сповнювати, виконувати, виправляти, задовольняти, заспокоювати’		+	+
	исплести	‘сплести’			+
	ископати	‘викопати, вирити’			+
	испечи	‘спекти’		+	+
	возбрати	‘набирати, вдарити, всипати’			
	направа	‘виправлення; ремонтування, ремонт’			+
	згнѣти	‘здавити щось, згнітити’			+
	затамовати	‘загатити, перекрити; укріпити, зміцнити; закрити, затулити’			+
	выконтерфетовати	‘намалювати, виконати картину’			+
	выпельняти	‘виконувати, здійснювати’			+
	выпельненъє	‘виконання, здійснення’			+
	взнавяти	‘відновлювати, поновлювати’			+
	шмаровати	‘змазувати, мазати’			+

	потлученье	‘розбиття’			+
	урзнене	‘відрізання’			+
	ужичити	‘уділити’			
	грунтовати	‘закладати фундамент, засновувати; зміцнювати, робити’			+
	цѣховати	‘позначати, відмічати’			+
Торговельна номенклатура та економічна лексика ***спосіб ведення господарювання, торгівлі, послуг***	*гандлевати*	‘займатися купівлею і продажем товарів, торгувати’			+
	гандель	‘торгівля’		+	+
	гендель	‘гендлярство’			+
	вышинкъ	‘продаж вина, хмільних напоїв’			+
	шинкованье				+
	шинковати	‘продавати хмільні напої’		+	+
	вышинковати				+
	шинковный	‘хмільний’			+
	купчити	‘займатися торгівлею’			+
	товаръ	‘товар роздрібного продажу’		+	+
	крамные рѣчи			+	
	крамарскии речи			+	+
	крамаріа			+	-
	крамарє			+	-
	крамныи			+	+
		‘який стосується краму’			+
	крамъ	‘роздрібна торгівля’		+	+
		‘предмет торгівлі, товар’			+
	терхъ			+	
	гуртомъ	‘оптова торгівля’			+
	гуртовный	‘продаж чого-небудь у великій кількості, гуртовий’			+
	фримарокъ	‘торговий обмін’			+
	фримарчити	‘міняти, вимінювати, обмінювати’			+
	профримарчити	‘обміняти, виміняти’			+
	аренда	‘користування майном на договірній основі’			+
	арендованьє				+
	арендованый	‘взятий в оренду, орендний’			+
	арендовный				+
	арендовати	‘орендувати’			+
місце продажу чи обміну товарів	*торжищная брама*	‘торгова брама, через яку пропускали купців’			+
	шинкъ	‘місце торгівлі хмільними напоями’			+
	шинокъ				+
	домъ шинковный				

	(1710 р.)				
	арендовый шинкъ				+
	карчма, коръчма			+	+
	аренда корчомная				+
	изба коръчомънаѧ				+
	броваръ	‘приміщення, в якому продавалося пиво’		+	+
	ятка	‘місце для продажу м’яса’		+	+
	выдати на мясные ятки	‘вести на смерть’			+
	зеистиє з свѣта сего	‘смерть, кончина’			+
	зестьє зъ сего жытія				+
	комора	‘приміщення для тривалого зберігання краму, склад’		+	+
	комора крамъная	‘крамниця’			+
	рынокъ	‘місце торгівлі, а саме торгова площа’		+	+
	ѧрмарокъ			+	+
	крамъ	‘приміщення для роздрібної торгівлі’			+
	крамниця				+
	курамница				+
засоби вираження вартості товару чи послуг	*вага*	‘міська вага з правом для зважування товарів та дохід від неї’		+	+
	аренда	‘орендна плата’			+
	такса	‘сума грошей, що рівнозначна вартості товару’			+
	таксовати	‘визначати вартість, оцінювати, обраховувати’			+
	вартъ (1717 р.)	‘вартість, ціна’			
	квитовоє	‘оплата на написання, видання квиту’			+
	шацовати	‘оцінювати, встановлювати вартість’			+
	ошацовати				+
	шацоване, шацованье	‘оцінка, встановлення вартості’			+
	ошецованьє			+	+
	жолдъ	‘плата військовикам’		+	+
	коштъ	‘витрати, видатки, кошт’		+	+
	шкода	‘матеріальні витрати, збитки; відшкодування’		+	+
	шкодити	‘завдавати збитків, непередбачених		+	+

		витрат’			
	коштовати	‘мати певну ціну, вартість у грошовому вираженні, коштувати’			+
	коштовность	‘висока вартість, коштовність’			+
	коштовный	‘який має високу вартість, коштовний’			+
	коштовне				+
	коштовнѣйший	‘який дорожче коштує, коштовніший’			+
	коштовней				+
позначення боргово-кредитних відносин	*борг*	‘кредит’			+
	борговати	‘давати або брати в борг’			+
	рата	‘термін оплати боргу, а також частини його, яка сплачується за певний відрізок часу’			+
	фригить	‘відстрочка платежу’			+
	кредит	‘позика’			+
	позика, позыченье, позычье (1710 р.)				
	позычати, напозычати (1710 р.)	‘брати у борг’			
	квитацийный листь	‘документ про сплату боргів’			+
	квитація				+
		‘письмове доручення про видачу з митного збору певної грошової суми’		+	
	церографь	‘розписка’			+
	листь-цырокрафь	‘боргова розписка’			+
	листь обликговый				+
	кассувати	‘анулювати боргове зобов’язання’			+
	облѣкгь				+
	облѣgація (1731 р.)				
обліково-розрахункові операції	*квить, квита*	‘письмове зобов’язання, розписка, квитанція, квит’			+
	квить добровольный	‘згідний з правом, правомірний’			+
	квить отмытный	‘квит про сплату мита’			+
	квить поборовый	‘квит про сплату податку’			+
	квит скарбный	‘квит, виданий скарбницею’			+
	комора	‘державна скарбниця, казна’		+	
	скарбь			+	+
	газофилакія		+	+	+

	увяжчий квитъ	‘квит на офіційне введення когось у володіння’			+
	квитовый	‘який стосується квита, квитаційний’			+
	квитованный	‘підтвердний’			+
	квитовати	‘засвідчувати правильність, достовірність, підтверджувати’			+
	квитоватисє				+
	листъ безмытный	‘дозвіл на право безмитної торгівлі’			+
	арендовный листъ	‘письмовий дозвіл на орендування майна, орендний лист’			+
	рахунокъ	‘рахунок’			+
	порахунокъ (1720 р.)				
	порахованье				+
	раховати	‘рахувати’		+	+
	компутовати				+
	рахованье	‘рахування, вираховування’			+
	рахуба				+
	дорахуватися	‘дорахуватися’			+
	пораховатися	‘порахувати’			+
	высумовати	‘вирахувати’		+	
	монета	‘загальна назва грошей’		+	+
	цата / цѧта	‘дрібна монета, гріш’	+		+
		‘гроші’	+		
	денга, тенга			+	+
	пѣнязи		+	+	+
		‘українська назва динарія, дрібної білонової монети польського і литовського карбування XIV – поч. XVII ст.’		+	+
	бѣлый пенезь	‘дрібна срібна монета вартістю 0,1 гроша’			+
	пеняжный	‘грошовий’			+
	пѣняжный			+	+
	голодный на пенези	‘той, хто не має грошей’			+
	алтынъ	‘давня дрібна московська монета, вартістю 3 копійки’		+	+
	денга	‘дрібна монета вартістю ¼ копійки’		+	+
	шелюгъ	‘найдрібніша		+	+

		польська монета’			
	дукатъ	‘срібна, а потім золота монета Європи’		+	+
	талантъ	‘грошова одиниця’	+		+
	драхма	‘грошова одиниця у Греції, драхма’	+		+
	дидрахма	‘грецька срібна монета вартістю у дві драхми, дідрахма’	+		+
	вердунокъ	‘давня польська монета, вартістю четвертини гривні’		+	+
	гарель	‘монета польської чеканки, яка мала змінну вартість’		+	+
	полугрошокъ	‘півгрошик’		+	+
	полъ гроша			+	+
	широкий грошъ			+	+
	калкуляция (1710 р.)	‘підрахунок товару, грошей’			
	експенсъ (1717–1734 рр.)	‘видаток’			
	решта (1724 р.)	‘частина грошей, що не сплачена за товар чи послугу’			
	дерышто (1724 р.)				
	фундушъ	‘гроші, капітал, вклад, фонд’			+
	фундушный	‘грошовий’			+
	фундушовый				+
	квота	‘сума, частка’			+
	пенсыя	‘доходи із шинків, броварів, винниць, арендна плата’			+
	депозитъ	‘віддання грошей чи речі на певний термін на певних умовах’			+
	индепозитъ				+
	индепозито				+
	готовая сума	‘готівка’			+
	готовыи пѣнязи			+	+
	сума	‘певна кількість грошей, сума’		+	+
	готовизна	‘наявний запас грошей, готівка’		+	+
	изложити	‘покласти (гроші), заплатити’			+
	скарбити	‘збирати, накопичувати, набувати’			+
	изъкелтовати	‘витратити, потратити’			+
	выраховати	‘віддати готівкою’		+	
	квестъ	‘дохід’			+

	инструктаръ	‘митний тариф’			+
	стацея	‘сума, що сплачувалася (грішми чи продуктами) за проживання солдат; постій’			+
	валчакъ	‘викуп’			+
	ищаловати	‘не додавати комусь чого-небудь, обраховувати’			+
	баришъ	‘прибуток від торгівлі’			+
	капѣталъ	‘значна сума грошей, капітал’			+
назви грошових податків та повинностей	*экзекция*	‘податок’			+
	дякло	‘податок натурою від урожаю і загального прибутку в селянському господарстві крім худоби’		+	+
	дякло житноє	‘данина від орних земель житом’			+
	дѧкло ржаноє (*иржаноє, оржаноє*)				+
	дѧкло овсѧноє	‘данина від орних земель вівсом’			+
	дякло сенъноє	‘данина сіном’			+
	подяколный	‘різні податки натурою, що стягалися із селянських господарств, дякло’		+	+
	чиншъ	‘податок’		+	+
	циншовий			+	+
	аренда	‘податок з млинів і млинків’			+
	трыбутъ	‘данина, податок’			+
	помильне	‘плата посланому від милі’			+
		‘поверстова плата замковому слузі за проїзд до позивача для сповіщення терміну слухання його справи у суді’			+
	мыто	‘торгове мито’	+	+	+
		‘місце, де збирали оплату за товар, який привозили і продавали, або перевозили транзитом, митна застава, митниця’		+	-
	мытница				+
	комора				+
	комора мытная				+
	комора мытницкая				+
	комора мытнича				+
	контарне	‘мито від продажу солі’			+

	ясак	‘ясак, податок, данина’		+ (*єсѧкъ*)	+
	єсачъчизна				+
	єсачнисmво	‘обов’язок платити ясак’			+
	єсачныи	‘ясачний’		+	
	лановоє	‘податок з орної землі, чинш від лану’			+
	поемщина	‘церковний дохід; збір, який сплачував селянин поміщику за дозвіл одружитися’		+	
	болкоуновщина	‘збір на утримання почету князя, його послів та гінців’		+	
назви управління власним чи чужим майном	*администрация*	‘завідування чужим добром’			+
	администрованье				+
	шафовати	‘господарювати, управляти’			+
	шафунокъ	‘управління, розпорядження, керування’			+
	шафоване				+
	економія	‘управління поміщицькою садибою’			+
Метрологія	*шнур*	‘мірна вірьовка, що використовувалася при обмірах земельних ділянок’			+
	миля	‘міра довжини’		+	+
	ланъ	‘міра площі, землі’		+	+
	морговати	‘поділ землі на морги’			+
	морг	‘міра землі, що дорівнювала 0,57 га’		+	+
	пляц	‘земельна міра’			+
	стырта	‘стоги необмолочених снопів, укладені особливим чином, скирти’		+	+
	маца	‘хлібна міра; міра зерна; чотири четверика’; ‘міра об’єму сипких тіл, що дорівнювала 20–25 гарнцям’			+
	полумацьок, полмаца	‘міра об’єму сипких тіл, що дорівнювала 10–12,5 гарнцям’			+
	мус	‘міра на олію’			+
		‘міра сипких тіл, меду місткістю 8,5 л’			+

	куфа	‘одиниця виміру рідини, головним чином напоїв; бочка місткістю близько 40 відер’			+
	кухва (1717–1734 рр.)				
	гинъ	‘стародавня міра рідких речовин’			+
	кадъ	‘міра місткості, бочка’	+	+	+
	полукадиє	‘міра місткості, півбочки’		+	+
	цеберъ	‘міра ємності, об’ємом у відро, чан’	+		+
	корамань	‘міра місткості, кораймон’		+	+
	фаска, фаса	‘бочка місткістю близько 30 кварт, що служила для виміру масла, сиру, пива; пучок, жмут, низка, в’язка, пакунок на 12 бунтів’			+
		‘міра збіжжя 25 кг’			+
	белля	‘стопа, міра кількості паперу’			+
	вантухъ, ванътухъ	‘мішок, лантух (мірило товару)’			+
	штука	‘шматок’			+
	бунтъ	‘в’язка, сувій, пачка, бунт, 15 шт.’			+
	вигъ	‘сувій, міра довжини тканини’		+	
	фаса	‘рахунок предметів: 100 бунтів (1500 шт.)’			+
	пуд	‘вага в 16 кг’	+	+	+
	безмен (*батманъ*)	‘міра ваги, що дорівнювала 8–10 фунтам’		+	+
	берковецъ	‘міра ваги, що дорівнювала 10 пудам, берківець’	+		+
	берковесокъ				
	кантаръ	‘міра ваги твердих і сипких тіл у 125 фунтів, безмен, кантар’		+	+
	лотъ, лутъ	‘міра ваги, що вживалася для зважування коштовностей, кави, перцю і становила 1/32 частину фунта” (12,797 г)’			+

	бохонъ, боханецъ	‘хлібина (як мірило податку)’			+
	ґарнецъ, кгарнецъ, кгарецъ	‘міра об’єму сипких тіл і рідин місткістю близько 4 кварти (3,7681 л)’			+
	гарнець шинковий				+
	гарнець цеховий	‘міра об’єму у 8 кварт’			+
	центнаръ, цетнаръ	‘міра ваги, що дорівнювала 100 кг чи 100 фунтів’		+	+
	варшавський центнар	‘міра ваги, що дорівнювала 160 фунтів’			+
	звичайний польський центнар	‘міра ваги, що дорівнювала 100 фунтів’			+
	львівський центнар	‘міра ваги, що дорівнювала 126 фунтів’			+
	лаштъ, ластъ	‘міра ваги, що вживалася на річковому транспорті і дорівнювала 120 пудам’			+
	гданський лашт	‘міра ваги, 2107–2124 кг’			+
	російський лашт	‘міра ваги, 72 пуда, 1152 кг’			+
	кейсякъ	‘міра довжини у 50 ліктів’			+
	кавалокъ, ковалокъ	‘відділена частина чого-небудь, кавалок, кусок, шматок; окрема частина якої-небудь речовини, крупина, зернина’			+
	укрухъ	‘шматок, скибка хліба’			+
назви одиниць виміру та ваги	*барило, барила*	‘міра рідини місткістю 90 л’			+
	барилко, барилце	демінутив до *барило, барила*			+
	полбарила	‘міра рідини місткістю 45 л’			+
	анкерокъ (І пол. XVIII ст.)	‘дубова бочка на 6-9 гарців’			
	анталъ (поч. XVIII ст.)	‘міра вина, барило у два відра, бочечка’			
	анталок поч. XVIII ст.)	‘міра рідини в 9 гарнців (34,56 л)’			
	бєрбєница	‘діжка, бочка’		+	
	лібра паперу (І пол. XVIII ст.)	‘міра, що становила 24–25 аркушів’			
	аршинъ	‘міра довжини в 15–			+

	воршин	16 вершків, ліктя; лінійної довжини у 0,71 м’			+
	талантъ	‘міри ваги, яка відповідала 100 фунтам або центнеру’	+		+
	літер, *літра*	‘пакунок шовку або золотої пряжі вагою близько 240 г’	+		+
	белецъ	‘міра, що відповідала 8 квартам’; ‘специфічна (територіальна) медова міра, еквівалентна 1,5–2 кг’; ‘міра об’єму, близька до кварти, що служила до вимірювання меду, горілки і відповідала вазі 5–8 фунтів’			+
	фунт	‘міра ваги’		+	+
	ґелета, ґелетка	‘стара міра молока і зерна’			+
	надзамѣръ	‘понад міру’			+
	надмѣрный	‘надмірний’			+
	назбытъ	‘занадто, через міру’			+
	збытокъ, избытъкъ	‘надмір, надлишок’			+
	имати збытокъ	‘зазнати покарання’			+
	збытний	‘значний щодо величини, розміру, міри виявлення, надмірний’			+
	збитне	‘надмірно, занадто’			+
	достатечне	‘у достатній мірі, кількості, достатньо, вичерпно’			+
	тузинъ, *тузня*	‘дюжина’, ‘міра лічби, 12’			+
	обфитостъ	‘чисельність, велика кількість’			+
	обфитый	‘чисельний, значний’			+
	обфите	‘чисельно’			+
	обфитованье	‘надлишок’			+
	килкасетъ, килкусетъ	‘кількасот’			+
	килкунасту	‘кільканадцять’			+
	обойга	‘обидва, обом, обох’			+
	найбарзѣй (1727–1753 рр.)	‘найбільше’			
	двай	‘при назвах істот іменників чоловічо-			+

		го роду – двоє’			
	чворако	‘вчетверо’			+
	седморако	‘семи способами’			+
	десетерако	‘у десяти видах’			+
	пятеракій	‘п’ятеричний’			+
	дванадцаторакий	‘дванадцятикратний’			+
	трикротный	‘трикратний’			+
	двакротный	‘двократний, двоpазовий’			+
	двакротъ	‘двічі, два рази’			+
	десяткротъ, десеткротъ	‘повторений десять разів, по десять разів’			+
	килкакротъ, килкукротъ	‘кількакратно’			+
	колкократ, -кротъ			+	
	одробина	‘дещиця, крупиця, дріб’язок’			+
	мнозство, мнозтво	‘велика кількість’			+
	многий	‘численний’			+
	половица	‘половина’		+	+
	компутъ	‘загальна кількість, список’			+
	буката	‘шматок, штука’		+	+
	пара	‘двоє’			+
	тахъръ, тахер	‘міри лічби, 10, яка вживалася при підрахунках дрібного краму’		+	+
	захцыкъ	‘міра лічби (60); відповідала місцевій копі; вживалася при підрахунках кількості деревини’			+
Транспортна мережа ***суходольний транспорт***	*друмъ*	‘дорога, шлях’		+	
	дроумъ возниі	‘возовий шлях’		+	
	вєликыи дроумъ	‘битий шлях, тракт’		+	
	колѣбка	‘критий кінний віз на ресорах’			+
	колѣбочка	‘малий візок, коч’			+
	повозъ	‘екіпаж, повозка’			+
	повозъ возити	‘повинність доставляти феодалу’		+	
	коляса	‘чотириколісний екіпаж, коляса, карета’			+
		‘віз господарського призначення, коляса, кара’			+
	коляска	‘віз господарського призначення, коляса, кара’			+

	колтрина	‘покривало для коней, попона’			+
	водза	‘віжки’			+
	лѣйци (1727–1753 рр.)				
	цугли				+
	ридванъ	‘дорожня карета’			+
	фурманка	‘віз, бричка’			+
	фоурманскии возъ	‘вантажний віз’		+	+
	мажа	‘(великий купецький віз, запряжений волами) мажа, чумацький віз’		+	+
	бурда	‘сідло’			+
	шина	‘залізна полоска, рельса, штаба; паралельні планки між двома шарами основи’			+
	кочъ, котчъ	‘коляска’			+
	котчий	‘вид коляски, фаєтона, коч, бричка’			+
	котчикъ	‘маленький екіпаж, коч’			+
	карета	‘карета’			+
	каретка	‘мала карета, каретка’			+
	берлин, берліна (1727–1753 рр.)	‘дорожній екіпаж’			
	возъ *буксованый* (*букшованый*), *бошованый*	‘віз, який має на кінці осі буксу – втулку в колесі (дозволяє перевозити вантаж певної маси)’			+
	возъ *котчий*	‘бричка, напіввідкритий віз для перевезення людей’			+
	возъ *крамный*	‘віз для перевезення товару, краму; торговий віз’			+
	возъ *скарбный*	‘віз із накриттям, що використовувався для збирання податей для феодала або для подорожування’			+
	возъ *триумфалный*	‘тріумфальний віз, колісниця переможця’			+
річково-морський транспорт	*чайка*	‘різновид корабля, шо використовували козаки під час походів’			+

	байдак	‘річкове судно, байдак’			+
		‘судно значно більше за звичайний човен’		+	+
		‘пором’			+
	каюк	‘невеликий річковий плоскодонний човен із двома веслами чи річкове однощоглове вітрильно-веслове судно’			+
	комяга	‘невеличке судно для сплаву товарів, що нагадувало барку’			+
	комяжный	‘те, що стосується комяги’			+
	сала	‘невеликий пліт із снопів, що до нього козаки вдавалися при переправі через річку: на нього складали зброю та одяг, а тоді прив’язували його до кінського хвоста’			+
	чардак	‘перекриття-палуба у носовій частині човна, на якій розташовувався спостерігач’			+
	окрут	‘корабель’			+
	окрутовый	‘корабельний’			+
	батъ	‘великий вітрильний перевізний човен’			+
	тратва	‘пліт, дараба’			+
	шкутъ, шкута	‘найбільше, двохмачтове судно; човен з вітрилами’, ‘шкут, ялик’			+
	ліхтер, ліхтан	‘мале судно до ліхтування-розвантажування шкути’			+
	ґаляра (кгаляра)	‘дерев’яне гребне військове судно з одним рядом весел і 2-3 щоглами з тричотирикутними вітрилами’			+
	гармата водная	‘морський флот’			+
	галеас, галіяс	‘вітрильно-гребне військове судно в європейських флотах			+

		XVI–XVII ст.’, ‘рід ґалери 2–3-маштової з 30–50 парами весел’			
	галія, галѣя	‘різновид судна’	+	+	+
	олядь				+
	кубара	‘довге судно’	+		+
	корабь	‘судно’		+	+
	катарха	‘(морське веслове судно, вид галери) каторга’		+	+
	гемія	‘велике судно з вітрилами’			+
	берлин, берліна	‘різновид річкового судна, баржі’			+
назви реалій, пов’язаних з водним транспортом (деталями човнів, діями і процесами, ознаками)	*стыръ*	‘кормило, руль’			+
	стыровати	‘керувати, управляти кораблем’			+
	жаґелъ	‘вітрило’			+
	парусъ		+	+	+
	жаґлєвати	‘пливти, плисти; веслувати’			+
	вреґъ	‘брус у корпусі судна, шпангоут’			+
	дрыґавка	‘весло’			+
	криґа	‘рибальські вудила у вигляді натянутої на обручі сітки з крилоподібним пристроєм для спрямування риби в середину сітки’			+
	криговый	‘який стосується вудил’			+
	котва	‘якір’			+
	котвица				+
	портъ	‘місце швартування суден’		+	+
	портовый	‘судохідний’			+
	катарть	‘щогла’		+	+
	машта				+
	маштъ				+
	машт окрутовый				+
	бурундук	‘канат від суднової корми до набережного кнехта-паля’			+
	чал	‘мотузка, канат’			+
	чалка	‘місце, де пристають дараби’			+
	чалити	‘прибивати дарабою до берега’			+
	лина	‘товстий канат, який			+

		використовували у процесі транспортування’			
	ванчосъ	‘обтесані колоди для човнів’			+
	ванчюсъ				+
	ванчесъ				+
	болтъ	‘рибальський дручок наганяти рибу до сітей’			+
	абордаж	‘спосіб ведення морського бою за часів гребно-вітрильного флоту, що полягав у зчепленні бортів суден для рукопашної сутички їхніх екіпажів’			+
Військова справа ***назви зброї та її елементів***	*армата, гармата*	‘зброя’			+
	риштунокъ				+
	зброя			+	+
	збройно	‘зі зброєю, збройно’		+	+
назви вогнепальної зброї, її складових та супровідних елементів	*гаковица*	‘рід довгої важкої на дерев’яній підставці рушниці, що вживалася по фортецях і закріплювалася гаком до землі’			+
	гаковниця				+
	гакивница				+
	гаковничный	‘призначений для гаківниці’			+
	бардабушка	‘гаркебуз, аркебуз’			+
	дѣло	‘вогнепальна зброя великого калібру, гармата’		+	+
	дѣлный	‘(призначений для гармати) гарматний’			+
	куля	‘куля, ядро (снаряд для стрільби)’			+
	курокъ	‘(частина ударного механізму в ручній вогнепальній зброї) курок; (фігура мішень у вигляді півника; пристрій для стрижні, що служить для напрямку вітру) флюгер’			+
	ручница, рушница	‘рушниця, різновид легкої, ручної гаківниці’			+
	ручничый	‘належний рушниці’			+
	армата	‘гармата’			+

	аркабузъ, гаркабузъ	‘ручна зброя без багнету з монтовим запалом, яка заряджалася з дула’			+
	шротъ (1720 р.)	‘свинцеві кулі’			
	ладунокъ	‘(пучок паперу для забивання набою в ручну вогнепальну зброю) пиж’			+
	карабинъ	‘вид ручної вогнепальної зброї, карабін’			+
	мушкетъ	‘рушниця з гнотовим затвором’			+
	мушкетовъница	‘якась (?) річ, пов’язана з мушкетом’			+
	граната, гранатъ	‘заряд у вигляді кулі, начинений по-рохом, смолою, який метали гарматою чи вручну на ворожу ціль’			+
назви холодної зброї, її складові та супровідні елементи	*кинджал, ганджар*	‘холодна зброя, кинджал’			+
	кончеръ	‘різновид кинджала, який мав довгий вузький клинок’			+
	чеканъ	‘вид давньої зброї у вигляді палки з молотком на кінці’	+		+
	келеп, келепа	‘старовинна ручна зброя, молот з довгим держаком’			+
	кестень, кистень	‘різновид холодної зброї, гиря на ремінці’			+
	балта	‘сокира, насаджена на довгий держак, діал. балта’			+
	барта	‘сокира’			+
	кобур, кубур, кобура	‘шкіряний футляр на пістолет’			+
	ковчанъ	‘колчан, сагайдак, футляр для стріл’			+
	сагайдак (*сайдак*)	‘дерев'яний футляр для стріл’			+
	сагайдачче	‘футляри для луків’			+
	пуйналъ (*пувналъ*)	‘кинджал’			+
	ґротокъ	‘невеликий спис’			+
	ґротъ	‘спис’			+
	ощепъ				+
	шефелинъ				+

	списъ				+
	болтъ	‘спис, ратище’			+
	желязко	‘залізний накінечник на стрілі або списі’			+
	веленъсъ	‘різновид опанчі, якою військові прикривали зброю’			+
	шабелтасъ	‘шашка’			+
	галабартъ	‘ратище з сокирою на кінці – алебарда’			+
	бандолетъ	‘палаш’			+
		‘пас до палаша’			+
	килефъ	‘(бойова сокира) кайло’			+
	дарда	‘спис на дерев’яному держаку, дарда’			+
	сагайдак, сайдак	‘футляр для стріл’		+	+
	канчук	‘різновид батога, нагайка’			+
	карбач				+
	басаликъ	‘нагайка з олов’яним наконечником’			+
	булатныи	‘гартована сталь, стальний клинок, шабля’		+	+
	кордъ	‘палаш, меч’	+	+	+
	нагайка	‘нагайка, плетений батіг’			+
	шабля	‘холодна зброя (застосовується кіннотою), шабля’	+	+	+
	аркан	‘довга мотузка із зашморгом на кінці, лассо’			+
назви військових дій *воювати, битися, боротися // війна, бій, боротьба*	*валчити, валчить*	‘боротися, битися; вести воєнні дії, воювати’		+	+
	звалчити, звалчовати	‘побороти, перебороти, подолати’			+
	запасництво	‘боротьба, змагання’			+
	запасы	‘боротьба, змагання’			+
	запасы ходити	‘боротися’			+
	боєвати	‘точити бій, битися, боротися, воювати’			+
	гарцовати	‘битися перед військовим строєм’			+
	въ шранки вступити	‘вступити в поєдинок, двобій’			+
	рать	‘війна’	+		
		‘ворожнеча’	+		+
		‘битва, бій’		+	
	валка	‘битва, бій, війна’			+

	валку мети	‘вести (війну), воювати’			+
	валку поднести	‘розпочати війну’			+
	валку узнести	‘виступити війною проти когось’			+
	гарцъ	‘битва, початок боротьби, війна’			+
	на гарцъ (*герцъ*) *выежджати*	‘вести боротьбу, виступати проти ворога’			+
	выскаковати на герц	‘ставати до бою’			+
	моцованіе	‘битва, боротьба’			+
	моцуватися, моцювати	‘битися, боротися’			+
	утарчка	‘сутичка’			+
	потычка	‘сутичка, битва, бій’			+
	боеванье, боіоване	‘битва, боротьба, війна’			+
	валка	‘битва, бій, війна, боротьба’		+	+
	валкость				+
	валчѣне				+
	запасы	‘боротьба (змагання)’			+
	запасництво	‘боротьба, двобій’			+
	запасы ходити	‘боротися’			+
	бѣджѣнє, бѣджѣнєсѧ	‘боротьба, битва’			+
	гарцъ, герцъ	‘битва, початок боротьби, війна, перша сутичка ворогуючих сторін’			+
	гарцованє				+
	звалченє	‘поборення, захоплення, подужання, подолання’			+
	ширмѣрство	‘битва, боротьба’			+
	конътрадикъцию чинити	‘чинити опір’			+
	здезоловати	‘знищити, спустошити’			+
	дезоляция	‘руйнування, нищення’			+
	длавити	‘убивати’			+
	ламати карки				+
	дренчити	‘мучити, катувати’			+
	на гакъ скинути	‘піддати тортурам’			+
	зостати на пляцу	‘загинути’			+
	засадзка	‘засідка’			+
	сидло				+
	шпиговати, шпѣкговати	‘шпигувати, вистежувати’			+
	шпикгирство	‘шпигування,			+

		стеження’			
нападати, наступати // напад, наступ	*натирати, натерти*	‘наступати, нападати, витісняти’			+
	натарте	‘наступ, напад’			+
	перенагабане				+
	штурмовати	‘штурм, напад’			+
	штурмъ				+
	штурмовый	‘що стосується штурму’			+
	чинити *чабул*	‘нападати’			+
	ходити в *чамбул*				+
захищати, рятувати, обороняти // захист, порятунок, оборона	*форитовати*	‘підтримувати, захищати’			+
	форитоване	‘захист, підтримка’			+
	котвиця				+
	зваленьє	‘визволення, звільнення’			+
	рятовати	‘рятувати’			+
	ратунокъ, рятунокъ	‘порятунок, допомога, захист’			+
	поратоване, поратованьє,				+
	поратунокъ				+
місце воєнних дій	*пляцъ*	‘поле битви’			+
здобувати перемогу // перемога	*звитяжити, звитяжати*	‘(вигравати бій, завдавати супротивнику поразки) перемогти, перемагати’			+
	звитяженє	‘перемога’			+
	звитяжство				+
	звитяжистый	‘переможний’			+
	звитѧжный				+
	зголдовати	‘підкорити, покорити, скорити’			+
зазнати поразки // поразка	*клѧска*	‘поразка’			
	шванковати (XVIII ст.)	‘зазанавати невдачі, поразки’			
	зъ пляцу уступовати	‘залишити поле битви’			+
припиняти воєнні дії // перемир’я, мир	-				
оцінка військових дій (зрада)	*здрада*	‘зрада’		+	+
	здражѣньє				+
	здрадецко				+
	здрадливе	‘зрадливий’			+
	здрадливый				+
	здрадецке	‘по-зрадницьки’			+
	здрайчиная	‘зрадницька’			+
	здрадецкий	‘зрадницький’			+
	здрадливший	‘зрадливіший’			+
	здрадити	‘зрадити когось або			+

		щось’			
	здрадливость	‘зрадливість’			+
	здрадецство	‘зрадництво’			+
	израдити	‘(вчинити по-зрадницькому, підступно) зрадити’		+	+
військове маневрування	маршъ (1717–1734 рр.)	‘похід, ритмічна хода в строю’			
	пасъ	‘прохід війська’			+
	вышпѣговати	‘вислідити, напасти на слід’			+
	вышпѣґованє	‘висліджування, вистежування’			+
	осочити	‘обійти, оточити’			+
	посилковати (XVIII ст.)	‘підкріплювати, підсилювати’			
	експедиция	‘воєнний похід’			+
	конюровати	‘вступити у змову, змовитися’			+
військові чини	*полковникъ*	‘полковник; начальник, правитель полкової області, що обирався полковою радою відкритим голосуванням і затверджувався гетьманським універсалом; командир полку’			+
	комисаръ	‘особа, в обов'язки якої входило наглядати за продовольчим постачанням, завідувати скарбом’			+
	дуксъ	‘(старший над військом) вождь’	+		+
	хоружій	‘особа, що носила прапор або корогву війська’		+	+
	шляхта хоруговная	‘очільник народного ополчення’		+	+
	рыцєрь	‘кінний воїн шляхетського стану’		+	+
	салдат, сальдат	‘воїн, солдат’			+
	пушкаръ (1720 р.)	‘пушкар, канонір’			
	шпикгъ, шпѣгь (1720 р.)	‘шпигун, диверсант’			
	джура	‘зброєносець; слуга при війську’			+
	осавул / осавула (ясаул, ясавул, ясаулъ, асавул,	‘козацький офіцер, ад’ютант отамана’			+

	асаул, есаул, осаул, осаула, савул, савула)				
	сердюкъ	‘солдат найманої козацької піхоти, який виконував сторожові функції’			+
	серденята	‘солдати-піхотинці’			+
	сердюцкій (1720 р.)	‘певний предмет, що належав сердюкові’			
	сайдакеръ	‘солдат, озброєний луком і стрілами’			+
	ротмістр	‘офіцерський чин у кавалерії’			+
	єнерал	‘титул деяких старост і воєвод’			+
	конфедератъ	‘(член тимчасового військово-політичного союзу шляхти) конфедерат’			+
	драбъ	‘піший воїн, зброєносець’			+
	драбский	‘жовнірський, воїнський’			+
	драбоваѧ	‘дружина пішого воїна, зброєносця’			+
	драґанъ	‘драгун’			+
	драґанский	‘драгунський’			+
	лазука	‘розвідник’			+
	жолдакъ	‘найманий солдат, який отримував плату за службу – жолд’			+
	жолдовати	‘служити у війську за певну плату’			+
	жолдоунарь	‘вербувальник до війська’		+	
	галабартникъ	‘воїн, озброєний в алебарду’			+
	копийникъ	‘воїн, озброєний списом, пікою’			+
	гермекь (кгермекь, гермокъ, ґермекъ)	‘джура, зброєносець’			+
	директорь	‘керівник, військовий керівник’			+
	рейментъ	‘командування, керування’			+
	рейментарство	‘командування військом’			+
	рейментарскій	‘належний команду-			+

		ючому військами’			
	годножъ	‘нижчий офіцерський чин’			+
	добошъ	‘військовий музикант’			+
	спекуляторъ	‘шпигун, диверсант’			+
	прапорчникъ	‘прапороносець’			+
	стражникъ (1720 р.)	‘страж, в обов’язки якого входило охороняти край від татарських набігів’			
	атаманъ курѣнний пихотний	‘атаман курінний’			+
	полковникъ выборний городовий	‘міський полковник, обраний на посаду’			+
	полковникъ пѣхотний наказний	‘призначений керівник піхоти’			+
	полковник конний	‘очільник кінноти’			+
	асаула арматний (1723 р.)	‘керівник гарматників’			
	артилерійний асаулъ (1734 р.)	‘керівник артилерії’			
оцінних назв учасників бойових дій	*звитяжцы*	‘переможці’			+
	здрадца	‘зрадник’			+
	рать	‘ворог’	+		
військові підрозділи та роди військ, тип військової служби	*рота*	‘військовий загін’			+
	гуфь (*гухвь, гуфець, уфець)*	‘військовий загін’			+
	легионъ	‘велике військове з’єднання, легіон’	+	+	+
	ватага	‘великий військовий загін’	+		+
	чета	‘розвідувально-сторожовий загін кінноти у татар і в козаків, варта’		+	
	чата				+
	військо *квартяное*	‘наймане військо, утримуване з кварти (податку з четвертої частини доходів королівських земель на утримання війська), кварцяне військо’			+
	кварцяный	‘(який стосується найманого війська) кварцяний’			+
	конфедераціа москевская	‘конфедеративний військовий загін, який брав участь у поході на Москву’			+

	драґания (драгкания, драгания)	'загін драгунів, кінний підрозділ'			+
	подездь	'кінний загін'			+
	компанѣйци, компанія	'наймана кіннота, компанійські полки'			+
	чамбул	'загін кінноти (татар)'			+
	ґвардия	'(військова частина) гвардія; військо, що первісно становило сторожу найвищих осіб'			+
	армата	'військо', 'збройні сили'			+
	рать		+	+	
	rattia			+	
	президіумъ (1722 р.)	'сторожа, гарнізон'			
	варта	'військова сторожа'			+
	вартованє	'вартування'			+
	вартовати	'вартувати, пильнувати'			+
	кгварньзон (1707 р.)	'залога, військо в місті або фортеці'			
	гайдуцтво	'гайдуцької служби'			+
зведення фортифікаційних споруд // фортифікаційні споруди	*шанець*	'окоп, траншея'			+
	шанцоватися	'окопуватися, робити шанці'			+
	зашанцованьє	'обведення шанцями, окопами'			+
	ошанцоватися	'окопатися'			+
	варовный	'уміцнений, уфортифікований'			+
	привалокъ	'бруствер, парапет'			+
	белюарда (1720 р.)	'башта'			
	стражница	'замкова вежа, караульна вежа; караулка; сторожка'			+
	башта (*бакста, бакшта*)	'башта, вежа'			+
	фортеца	'фортеця'			+
військові регалії, символи, атрибути	*барабан*	'барабан'			
	тарабан				+
	тулумбас	'старовинний ударний музичний інструмент, мідний казан, обтягнений шкірою'			+
	тулубаси (1720 р.)				
	телембаси (1720 р.)				
	кобза	'музичний інструмент, кобза'			+
	сурба, сурна, сурма	'різновид козацької дерев'яної труби, яку	+	+	+

		виготовляли з карагачу – дерева твердої породи’			
	бъздыгъ, буздиган	‘символ влади у козаків, булаву у вигляді кулі на древці’		+	+
	китайка	‘під час поховання козаків тіло накривали червоною китайкою’			+
організація війська та його побут	*вербунокъ*	‘вербування до війська’			+
	абшитъ (1727–1753 рр.)	‘увільнення з війська, відправа зі служби, відставка’			+
	абшитован(н)ый (1764 р.)	‘відправлений зі служби’			
	котера	‘намет, курінь, діал. котара’			+
	шиковати, шиховати	‘шикувати військо у ряди, вишикувати у боєвий порядок’			+
	вшиковати				+
	розшиковати				+
	ушиковати				+
	шикъ / шихъ	‘порядок, шикування’			+
	кошъ	‘(військовий табір, обоз) кіш’			+
	табур, табір	‘укріплене місце тимчасового розташування козацького війська з обозом’			+
	курінь	‘житло козаків та військовий підрозділ у Запорізькій Січі’			+
військове спорядження	*зброя*	‘спорядження воїна, збруя’			+
	зброініца	‘склад воєнних припасів’			+
	цекавза				+
	наспизоване	‘постачання провіантом, зброєю, амуніцією війська’			+
	наспизовывати	‘постачати, забезпечувати’			+
	вооружити	‘озброїти, забезпечити, наділити’			+
	вооружитисѧ	‘озброїтися’			+
	вооружатисѧ	‘озброюватися, захищатися’			+
	шлемъ	‘військовий головний убір’	+		+

	панцыр	‘частина металевого військового споряд-ження, що захищала тулуб від ураження холодною зброєю, панцир’		+	+
	карвашъ	‘металевий нарамен-ник’			+
	ойстро	‘чехол, кобура’			+
	павѣза	‘продовгуватий щит’			+
	зверцадло	‘деталь спорядження воїна’			+
	кирисъ	‘(металевий панцир на груди й спину для захисту від холодної зброї) кіраса’			+
	буклѣръ	‘щит кіннотника’			+
	тарча	‘щит’			+
	барва	‘умундирування вій-ськове’			+
	галжбантъ	‘деталі спорядження воїна’			+
	гелмъ	‘(частина військово-го спорядження) шо-лом’			+
	бехтеръ	‘кольчуга, кираса’			+
захоплення вій-ськових трофеїв // військові трофеї, полон	*бутынокъ*	‘здобич, трофей’			+
	єнецъ	‘полонений’			+
	ясиръ				+
Назви кольорів ***назви сірого кольору***	*дзикавый*	‘кольору заліза, сріблясто-сірий’			+
	шарый, шаравый, шарѧвъ	‘сірий, темно-сірий’			+
	вилчастый (*вилчас-тый, вилчатый, вилъчатый*)	‘(який має колір шерсті вовка) сірий’			+
	звилчатополовый	‘сіро-рудий’			+
назви червоного кольору	*червоный* (*черве-ный, червленый, черленый, чермный, червчатый, черв-чатъ, черчатый*)	‘забарвлення кольору крові і його близьких відтінків’			+
	темночръвоный	‘темно-червоний’			+
	дропятый	‘темно-сиво-черво-ний’			+
	рожевый / рожа-ный	‘ясно-червоний’			+
	шарлатный (*шарла-тий, шкарлатый, шарлатовый, шар-*	‘назва відтінку чер-воного кольору’			+

	латовий)				
	пурпуровый	‘який має колір пурпуру; темно-червоний або яскраво-червоний з фіолетовим відтінком’			+
	кармазиновый	‘малиновий, темно-червоний’, ‘фарба темно-червоного кольору, кармазин’			+
	коралный	‘яскраво-червоний колір’			+
	коралевий (1750 р.)				
	бураковый (1744 р.)	‘темно-червоний колір’			
назви синього кольору	*блакитний* (*блакотный, блєкитный, блєнкитный, бликтный, блокитный*)	‘небесно-голубий колір, голубий’			+
	блакитносвѣтлый	‘ясно-небесний’			+
	темноблакитный	‘темно-блакитний’			
	модрый, модравый	‘голубий, лазуровий, синьо-зелений’			+
	калѧсъ	‘синя фарба, калія, індиго’			+
	ігнациктовый	‘гіацинтовий’			+
	гранатовый (*кгранатовый*)	‘темно-синій’			+
	лазуровий (*лазоровий*)	‘яскраво-синій; блакитний’			+
	те(м)нолазуровый	‘темно-блакитний’			+
	василковый (1771 р.)	‘колір квіток васильків, волошок; синій’			
назви жовтого кольору	*жо(л)токгоро(н)ции*	‘жовтогарячий’			+
	злотистый (*злоцистый*)	‘позолочений, золотистий’			+
	злотый	‘золотий, злотий, золотистий’			+
	злотозелений	‘золотисто-зелений’			+
	жолтобрунатный	‘жовто-коричневий, темно-жовтий’			+
	жолточырвоный	‘жовто-червоний, оранжевий’			+
	блѣдожолтый	‘блідожовтий’			+
	сивожолтый	‘сіро-жовтий’			+
	помаранчовий, помаранчевый (1720 р.)	‘колір шкіри помаранчі; оранжево-червоний’			+
	бурштиновый	‘колір бурштину; прозоро-жовтий’			+
	канаровый (поч. XVIII ст.)	‘яскраво-жовтий’			

назви зеленого кольору	*ґришпановый*	‘колір мідної іржі, мідянки, зелений (колір одягу чи деталей)’			+
	злотозеленый	‘жовтозелений’			+
назви коричневого кольору	*бурый*	‘темно-коричневий із сіруватим або червонуватим відтінком’			+
	карый (*карий, карій*)	‘чорний, темний’, ‘темно-гнідий’, ‘темно-коричневий’		+	+
	синокарый	‘темно-коричневий, коричневато-чорний’			+
	каштановый	‘який має колір каштана’			+
	каштановатый, кошътановатый				+
	брунатный	‘коричневий, темно-жовтий колір’		+	+
		‘темно-коричневий’		+	
		‘темно-синього’			+
	кофейный (1732 р.)	‘темно-коричневий, темно-брунатний’			
	гвоздиковий	‘який має колір гвоздики, гвоздиковий’			+
назви фіолетового кольору	фиалковый (1723 р.)				
Звичаї та обряди	*шлюбъ*	‘шлюб, одруження’		+	+
	шлюбити	‘обіцяти, присягати’			+
	шлюбовати				+
	шлюбованє	‘обіцянка, клятва’			+
	актъ веселный	‘весілля’			+
	мары	‘ноші для перенесення покійника’			+
	труна	‘домовина’			+
	надгробокъ	‘пам’ятник, плита, хрест, що встановлені на могилі’			+
	катафалкъ	‘похоронна колісниця для трун’			+
Назви осіб за професійним спрямуванням чи родом занять	*астроліогъ*	‘астролог’			+
	практикаръ				+
	астрономъ	‘астроном’			+
	некромантикъ	‘ворожбит на трупах’			+
	лѣкаръ	‘лікар’			+
	врачъ		+		+
	докторъ				+
	медикъ				+
	майстеръ				+
	анатомии искусный				+
	докторка	‘лікарка’			+

	лѣкарка				+
	цилюрикъ	‘перукар, який також виконував деякі обов'язки лікаря (пускав кров, ставив п'явки і т. ін.)’			+
	бальвѣръ				+
	банникъ	‘лазник; той, хто допомагає лікареві втирати мазі’			+
	вождъ	‘поводир, керманич, вождь, глава’	+		+
	вожь				
	барішнікъ	‘баришник, ліверант, перекупник’			+
	цатоимъцъ	‘лихвар; той, хто приносить лихо’	+		
	лихвяръ	‘лихвар, кредитор’			+
	позичальникъ				+
	дебиторъ				+
	кредиторъ				+
	кредиторка	‘позичальниця’			+
	депозиторъ	‘особа, яка зберігає депозит’			+
	колесьни-цегонитель, колесникъ	‘майстер, який виготовляє коляски’	+		+
	ассистентъ	‘помічник, асистент, супровідна особа, член почету’			+
	асестантъ				+
	коадюторъ				+
	коморникъ	‘майстер по дереву, тесля; гравер, різьбяр’			+
	доилида				+
	сніцар, снѣцаръ				+
	теселскій *майстеръ*				+
	майстеръ				+
	штыхаръ				+
	столяръ				+
	плотникъ				+
	бондаръ	‘майстер, який виготовляв дерев’яні предмети, посудини, бондар’			+
	клунникъ (п. XVIII ст.)	‘столяр, який робить клуні, житниці’			
	гонтаръ	‘ремісник, що робить гонту і покриває нею дахи’			+
	ґалѧнцѣкъ	‘франтик, галантик’			+
	фалширъ, фалшеръ	‘фальшувальник’			+
	куклѧръ	‘шахрай, ошуканець, обманщик, лицемір, наклепник’			+
	кукольникъ				+
	кламца				+
	ошукачъ				+
	звадца				+

	дуфаматор				+
	ґбуръ	‘господар, хазяїн, власник, пан’			+
	влодаръ		+		+
	ґазда				+
	дука				+
	когересъ	‘спадкоємець’			+
	лекгатариумъ				+
	сукцессоръ	‘власник маєтку, поміщик’			+
	сукцесорка	спадкоємниця, власниця, поміщиця’			+
	майстеръ	‘трудівник, робітник, майстер, ремісник’	+	+	+
	мистръ			+	+
	ґрундалъ	‘некваліфікований ремісник’			+
	партачъ	‘поганий майстер; той, хто псує продукцію’			+
	бенкартъ	‘раб, невільник’			+
	вынальѣзца	‘винахідник, (той, хто компонує, створює що-небудь) творець’			+
	инноваторъ				+
	композиторъ				+
	каѳиґемонъ				+
	выбадачъ	‘той, хто з’ясовує причину чогось, дослідник’			+
	бадачъ				+
	императоръ	‘імператор’			+
	гетманъ	‘керівник, помічник, провідник, проводир; поводир, провожатий; вождь, ватажок’			+
	ватагъ				+
	ватажокъ				+
	герстъ				+
	администраторъ	‘правитель, намісник, заступник’			+
	моцаръ	‘той, хто має могутню владу’			+
	консулъ	‘консул, найвищий чиновник з певними функціями’			+
	сенаторъ	‘член польського сенату’			+
	губернаторъ	‘покровитель, намісник, губернатор’			+
	полковникъ	‘начальник, правитель полкової області, який обирався полковою радою відкритим голосуванням і затверджувався гетьманським універ-			+

		салом; командир полку’			
	кашталянъ, каштелянъ	‘каштелян, сановник із функціями нагляду за станом укріплень і постачання найбільших державних замків; заступник воєводи; вищий урядник, який засідає у сенаті’			+
	директоръ	‘маршалок сейму’			+
	корректоръ	‘намісник невеликої провінції’			+
	конфедератъ, конфедераторъ	’член політичного союзу, союзник’			+
	факторъ	‘представник влади’			+
	карачъ	‘татарський чиновник’			+
	регентъ	‘урядник’			+
	комисар	‘урядова особа із спеціальними обов’язками, уповноважена особа, комісар’			+
	маршалокъ	‘сановник із функціями ватажка шляхетських ополчень, розпорядник на сеймиках’			+
	мытникъ	‘митник’			+
	мытаръ				+
	промытникъ				+
	индукторъ				+
	пицовникъ	‘той, хто заготовляє провіант і фураж’			+
	цыкляръ	‘слідчий’			+
	инквизитаторъ, инквизытаръ, инквизиторъ				+
	мистръ	‘каральник, кат, мучитель, тиран’			+
	катъ		+		+
	оправца			+	+
	мордєрца				+
	спекуляторъ				+
	цыкляръ				+
	окрутникъ				+
	окрутница	‘тиранка, мучителька’			+
	лотръ	‘грабіжник, порушник, розбійник, розбишака, негідник’			+
	выдирца				+
	выдырачъ				
	опричникъ				+

	збойца				+
	драпѣжникъ				+
	драпѣжца				+
	драпѣжливый				+
	лупѣжца				+
	коррупторъ				+
	виоляторъ				+
	ексъцесоръ				+
	выкотца	'нищитель, шкідник, викрадач'			+
	быдлокрадца	'злодій худоби'			+
	ґвалтовникъ	'насильник, гвалтівник'			+
	квалтовнымъ обычаемъ	'насильно, силоміць'			+
	ґвалтъ вытиснути	'примусити виконувати чиюсь волю'			+
	зъ цноты злупити	'позбавити невинності, цноти'			+
	чиншовникъ	'чиншовник, селянин, який платить поземельний податок'			+
	колатералъ	'збирач податей, податків'			+
	экзакторъ				+
	показанщикъ (XVIII ст.)	'збирач податків від казана'			
	есочникъ	'людина, яка платить або збирає ясак – данину натурою'			+
	єсачъникъ				
	депутатъ, дептатъ	'член трибуналу'			+
	трибуналистъ				+
	комьпромисаръ	'третейський суддя, полюбовний суддя, арбітр'			+
	арбитеръ				+
	комисия	'(група людей, яка розглядала конфліктні судові справи) комісія'			+
	юриста (XVIII ст.)	'юрист'			
	юридики	'суддя'			+
	судя *полковий*				+
	судія *енералний*				+
	бирувъ				+
	возный енеральний	'головний судовий слідчий воєводства або повіту'			+
	возный	'виконавець судового рішення, возний, судовий слідчий'			+
	коморникъ				+
	екзекуторъ				+

	подкоморій	‘урядник земських шляхетських судів, якого вибирала шляхта для розгляду земельних судових справ’		+	+
	підкоморній			+	+
	підкоморнікъ	‘заступник помічника коморника – судового виконавця, возного’		+	+
	прокураторъ	‘повірений у суді, уповноважений у судових справах, адвокат’			+
	прокуратъ				+
	плєнипотєнтъ				+
	адвокатъ (п. XVIII ст.)				
	синьдикъ				+
	субделекгатъ	‘судовий урядник нижчого ступеня, намісник вибраного’			+
	консилий	‘судовий засідатель, радник, особа, яка засідає у суді’			+
	асесоръ				+
	авдиторъ (п. XVIII ст.)	‘член суду’			
	деляторъ	‘позивач, поводова, оскаржена або потерпіла сторона’			+
	акторъ				+
	манифестантъ				+
	оскаржитель				+
	протестансъ				+
	протестантъ				+
	принципалъ	‘головний позивач у процесі з багатьма учасниками, захисник протиправної акції, співучасник’			+
	апелянтъ (XVIII ст.)	‘той, хто подає апеляцію’			
	инстыкгатор	‘урядова особа, яка стежила за правосуддям, притягувала порушників до відповідальності, прокурор, обвинувач, оскаржувач’			+
	канцеляристъ судовый (1753 р.)	‘писар у суді’			
	номѣнатъ	‘піднесений до сану, сановник, достойник’			+
	дигнытаръ				+
	дигнитаторъ				+
	левизоръ	‘ревізор; вищий королівський урядо-			+
	ревизоръ				+

	інспектор	вець, який контролював роздачу земель у повітах, чинив суд, стежив за королівськими доходами; з часом – особа, яка здійснювала нагляд, опис майна’			+
	визитаторъ (XVIII ст.)				
	президент	‘голова ради міста з повним магдебурзьким самоврядуванням’			+
	ланвойтъ	‘керівник міського чи сільського самоврядування, ланвійт, земський війт’			+
	спищикъ	‘особа, яка займалася переписом населення’			+
	канцлер	‘урядовець, який очолював канцелярію і охороняв королівську печатку, канцлер’		+	+
	канцелерий				+
	вицерегентъ	‘заступник начальника княжої канцелярії’			+
	вицеканцлерий	‘заступник канцлера’			+
	подканцлерій			+	+
	канцеляристъ, -та (1708 р.)	‘особа, яка працює в канцелярії’			
	дигнитаръ	сановник, достойник, вельможа’		+	+
	ротмистръ	‘ранг між поручником та підполковником (полковником) у XVI–XVIII ст.; повітова шляхецька посада у Великому князівстві Литовському’			+
	церемониатъ	‘особа, яка стежить за дотриманням церемонії під час дипломатичних прийомів’			+
	вратаръ	‘(сторож біля воріт) воротар, ворітник’			+
	вратникъ			+	+
	фортникъ				+
	спвавующій	‘управитель, розпорядник маєтку; керівник, принципал’			+
	заводца				+
	жонца				+

	ишпанъ				+
	кормчий				+
	діспозиторъ				+
	икономъ, економъ	‘економ, завідувач панським господарством, ключник, збирач податків’	+		+
	шафаръ				+
	казначей	‘скарбник’		+	+
	подскрабій			+	+
	подскарбиная	‘жінка скарбника’			+
	домна	‘пані, яка керувала домом, економка’			+
	доматуръ	‘домонтар, домосід; діал. доматор’			+
	бисерникъ	‘майстер, який виготовляє прикраси з перламутра або дорогоцінного каміння’			+
	котляръ	‘майстер по виготовленню речей з міді, олова і бронзи, котляр, мідник, казаняр’			+
	котельникъ				+
	мосꙗжникъ				+
	кузнєцъ			+	
	мѣдный *кузнєцъ*				+
	сєрєбныи *коузнєцъ*	‘майстер, який посріблював речі й чеканив срібло, срібляр’		+	
	котлярчикъ	‘помічник котляра’			+
	бляхаръ	‘бляхар, лудильщик; ремісник-ливарник’			+
	бляховникъ				+
	бляхнѣръ				+
	конвисаръ				+
	людвисар				+
	комысаръ				+
	гармашъ	‘той, хто виготовляє або обслуговує гармати’			+
	пушкаръ	‘ремісник, який виготовляє зброю’			+
	слюсаръ	‘ремісник, який виготовляє різні речі з металу, слюсар’			+
	рурникъ	‘той, хто виготовляє металеві труби’			+
	гартаръ	‘той, хто гартує металеві вироби’			+
	будникъ	‘робітник поташні, буди, будник’			+
	поташникъ				+
	зеґармистровъ	‘майстер, який робить чи ремонтує го-			+

		динники, годинникар’			
	гандлювникъ	‘купець, продавець, гендляр’			+
	крамаръ				+
	крамарка	‘торговка, крамарка’			+
	крамарчикъ	‘крамарчук’			+
	купчикъ	‘купчик; покупець’			+
	подкупца	‘той, хто підкуповує’			+
	провизоръ	‘той, хто відає майновими справами в установі’			+
	фактор	‘наглядач на сплавному судні, посередник у торгових операціях’			+
	фактор	‘посередник у торгівлі’			+
	фактор индуктарский (1714 р.)				
	барышник	‘посередник у торгівлі’		+	
		‘торговець кіньми або посередник при купівлі-продажу коней’			+
	*хлѣб*отворецъ	‘пекар’			+
	винаръ	‘винар, виробник вина’			+
	винникъ				+
	винаръ	‘продавець вина’			+
	винникъ				+
	виноградаръ	‘виноградар’			+
	виноградникъ			+	+
	виноградничка	‘виноградарка’			+
	важникъ	‘вагар’			+
	важитель				+
	контаржиста	‘козак, який пильнував за правильністю мір і ваг на базарах і надходженням прибутків			+
	кантарій				+
	контаржій				+
	интерпретаторъ	‘тлумач, коментатор’			+
	комментаторъ				+
	тлумачъ				+
	коррєкторь	‘той, хто поправляє, звіряє’			+
	коррєктъ				+
	корыкгатор				+
	корикгователь				+
	ретръ	‘ритор, оратор’			+
	риторъ				+
	оратор				+
	красномовъца				+
	диспутаторъ,	‘учасник обговорен-			+

	диспутагъ	ня, захисник своєї теорії’			
	длубачъ	‘перекладач’			+
	секлитаръ *сєкрєтаръ*	‘писар, секретар’			+
	лѣтератъ (1720 р.)	‘письменник, літератор’			
	скрибентъ				+
	композиторъ				+
	євграфъ	‘той, хто гарно пише, каліграф’			+
	кройникаръ	‘літописець, хроніст’			+
	хронографъ				+
	гисторикъ				+
	гисториографъ	‘історик’			+
	поета	‘поет’			+
	*вѣрш*описъ *вѣрш*описецъ				+
	длубачъ	‘знавець церковних книг, тлумач, учений, книжник; літератор’			+
	тлумачъ				+
	дидаскалъ				+
	докторъ				+
	автор	‘автор, творець’			+
	кондакаръ	‘виконавець хвалебної пісні церковного змісту’	+		+
	пастыръ	‘наставник’			+
	профессор				+
		‘професор’			+
	екзаменаторъ (п. XVIII ст.)	‘екзаменатор’			
	лекторъ	‘лектор’			+
	дидаскалъ	‘вчитель, педагог’			+
	даскалъ				+
	педагог				+
	гимнастес				+
	колегіат				+
	бакаларь				+
	протодидаскал	‘старший учитель, начальник’			+
	префект	‘особа, яка відповідала за організацію навчання в колегії, в обов’язки якої входив контроль професорів та учнів’		+	+
	цензоръ	‘особа, яка в католицьких навчальних закладах здійснювала контроль за учнями (їхніми думками, поглядами); в право-			+

		славних навчальних закладах – наглядач’			
	сеніор	‘старший цензор’			+
	гімназіарх	‘керівник училищ’			+
	ректор	‘керівник’			+
	директоръ				+
	граммотникъ	‘учитель, дяк; освічена людина, грамотій, книголюб’			+
	грамотикий	‘учитель граматики’			+
	граматикъ				+
	аріѳметикъ	‘математик’			+
	гографъ/еографъ	‘географ’			+
	схоластик	‘філософ’			+
	архіфілософъ	‘найстарший філософ’			+
	гієроглифікъ	‘знавець ієрогліфів’			+
	хартофилаксъ	‘бібліотекар’		+	+
	майстриня	‘вчителька, людина, яка виховує, навчає дітей, прищеплює їм навики і правила поведінки’			+
	выховательниа				+
	выховательникъ	‘вихователь, наставник’			+
	схоластик	‘школяр’, ‘учень, вихованець’			+
	школярей				+
	школярникъ				+
	школьникъ				+
	спудей	‘особа, яка здобуває освіту у навчальних закладах’			+
	алюмн	‘семінарист, бурсак, учень, вихованець, який навчається безкоштовно’			+
	бурсакъ				+
	бурсникъ	‘товариш із бурси’			+
	студентъ	‘студент’			+
	литаврщикъ	‘той, хто грає на литаврі, різновиді барабана’			+
	корнетиста	‘граючий на корнеті’			+
	цимбалистый	‘музикант, який грав на цимбалах’			+
	сурмачъ	‘той, хто грає на сурмі, трубі’			+
	трембачъ (1717–1734 рр.)				
	картникъ (1720 р.)	‘азартний гравець’			
	музыкантъ	‘музикант’			+
	добошъ	‘військовий музикант’			+

	партесникъ	‘співак, півчий’			+
	канторъ	‘кантор, соліст хору в католицькій церкві’			+
	псалмиста	‘співець псалмів’			+
	лементѣйка	‘та, яка здіймає крик, лемент’			+
	рекгалиста	‘майстер, який налаштовує орган’			+
	лекгатъ	‘посол’		+	+
	резидентъ (1721 р.)				
	грамотоносецъ	‘посланець, кур’єр, посильний’			+
	курсоръ (XVIII ст.)				
	колеґа				+
	куріеръ (1725 р.)	‘особа, яка перевозить дипломатичні папери, або виконує спеціальні доручення’			
	коморникъ				+
	медіаторъ	‘посередник’			+
	антецесор				+
	комисъ	‘конюший’	+		+
	фурманъ	‘візник, фурман’			+
	кучоръ				+
	форытаръ				+
	дракгаръ				+
	камонаръ				+
	машталѣръ	‘старший конюх, візник’			+
	кавалкаторъ	‘наїзник, вершник’			+
	кулбачникъ				+
	стелмахъ	‘той, хто робить карети, каляски, вози, сани’			+
	колѧсъникъ				+
	возный	‘глашатий, оповісник’			+
	приставъ	‘наглядач’			+
	опатритель				+
		‘постачальник’			+
	драбантъ	‘охоронець можновладної особи’			+
	протекторъ	‘оборонець, заступник’			+
	ктиторъ	‘опікун, покровитель, душеприкажчик’		+	+
	протекторъ				+
	патрон				+
	защитникъ				+
	ктиторка	‘опікунша, покровителька’			+
	ктиторство	‘заступництво, покровительство’		+	+

	коморникъ	‘прислужник, слуга’			+
	служебникъ				+
	камарашь				+
	францимеръ	‘служниця, прислужниця’		+	+
	служебка				+
	служебница				+
	роба				+
	цехмистръ резницкий	‘м’ясник’			+
	чебанъ	‘чабан, пастух овечий’			+
	гарбаръ	‘скорняк, кушнір, гарбар; ремісник, який займався виготовленням речей із шкіри’			+
	кушнѣръ				+
	ремесникъ *кушнѣрского цеху*				+
	усмар				+
	римар				+
	кушнѣръчикъ	‘підмайстер у гарбаря, кушніра’			+
	гарбарчикъ				+
	замшникъ	‘майстер, що виготовляє замшу або вироби із неї’			+
	чоботаръ	‘той, хто шиє і ремонтує чоботи’			+
	чижмаръ				+
	сагайдачникъ	‘той, хто робить стріли (колчани, луки)’			+
	шабелникъ	‘майстер, який робить шаблі’			+
	гармашъ	‘той, хто виготовляє або обслуговує гармати’			+
	мысливецъ	‘стрілець; любитель полювання, хто займається, захоплюється мисливством, мисливець’			+
	велблюдникъ	‘погонич верблюдів’			+
	гарабурда	‘погонич звірів під час полювання’			+
	осочникъ				+
	шкляръ / скляръ	‘майстер по склу’			+
	блонѧръ				+
	блянкаръ				+
	гутникъ	‘той, хто працює у гуті’			+
	грубникъ (п. XVIII ст.)	‘той, хто палить і чистить груби’			
	будовникъ	‘будівельник, будівник, майстер мурування’			+
	будовца				+
	будовничій				+
	муляръ				+

	мурар				+
	майстеръ мурарски				+
	майстеръ дѣла муревого				+
	муровникъ (XVIII ст.)				
	муровшикъ				+
	мулярчикъ	‘помічник муляра’			+
	мурарчикъ				+
	мраморникъ	‘майстер, який витесував мармур’			+
	комѣнникъ	‘той, хто мурує димарі’			+
	рубачъ	‘той, хто рубає’			+
	шатерникъ	‘той, хто ставить шатро’			+
	архитектонъ	‘архітектор, будівничий, головний тесля’		+	+
	будовникъ	‘засновник, творець, фундатор’			+
	будовца				+
	фундатор				+
	фундаторка	‘засновниця’			+
	друкаръ	‘фахівець друкарської справи, друкар’			+
	зицеръ				+
	архитипографъ	‘головний друкар’			+
	интрелѣгаторъ	‘палітурник’			+
	папѣрникъ	‘майстер, який виготовляв папір’			+
	фарбейникъ (1727 р.)	‘той, хто прикрашає що-небудь’			
	фарбелница (1727 р.)	‘фарбувальниця’			
	маляръ	‘художник, який розписував ікони’			+
	иконописѣцъ				+
	маляръ	‘художник, маляр’			+
	живописецъ				+
	малярчикъ	‘помічник художника’			+
	симболѣста	‘худжник-символіст’			+
	реставраторъ	‘майстер, який відновлює мистецькі речі’			+
	барбер	‘цирульник’			+
	цилюрикъ				+
	балвирчикъ	‘помічник, учень перукаря’			+
	блѣхаръ	‘той, хто вибілює полотно, білильник, діал. бліхар’			+
	коверникъ, коберникъ (п. XVIII ст.)	‘килимар, килимник’			+

	коврникъ				+
	ковроткачъ				+
	шаповалъ	‘той, хто вибиває вовну’			+
	гафтарка	‘вишивальниця золотом та сріблом, гаптарка’			+
	гафаръ	‘гаптувальник’			+
	гафарчикъ	‘помічник гаптувальника’			+
	брагаръ	‘той, хто робить або продає брагу, бражник’			+
	бражнъникъ				+
	шинкаръ	‘корчмар, шинкар, працівник чи господар питного закладу’			+
	карчмаръ			+	+
	коръчмитъ			+	+
	арендаръ				+
	шинкарка	‘жінка шинкаря’; ‘особа, яка продає напої у спеціальному закладі – шинку’			+
	арендарка				+
	броваръ	‘бровар, робітник броварні, броварник’		+	+
	броварникъ				+
	грабаръ	‘грабар, землекоп’			+
	ґрунтаръ	‘той, хто копає, копач, землекоп’			+
	кухта	‘кухар’			+
	кухаръ				+
	кухарка	‘кухарка’			+
	куховарка				+
	кухтикъ (п. XVIII ст.)	‘помічник кухаря’			
	кухмистръ	‘старший над кухарями, керівник кухні, кухмістер; почесний титул сановника, який відав королівською кухнею’		+	+
	магирь				+
	кухмистровичъ	‘син кухмістра’			+
	флисникъ	‘весляр; гребець; матрос на судні, моряк’			+
	флисъ				+
	стырникъ	‘керманич, стерновий’			+
	кормчий				+
	капитанъ	‘морський чин, капітан’			+
	морской кошевой атаманъ	‘морський чин, атаман’			+
	кортизанъ	‘куртизан, розпусник’			+
	вшетечникъ	‘розпусник’			+
	вшетечница	‘розпусниця’			+

	вертоградаръ	‘садівник’	+		+
	градаръ		+		+
	пожогникъ	‘підпалювач’			+
	должникъ	‘боржник’			+
	должмитъ				+
	длъжникъ			+	
	длужникъ				+
	мынцаръ	‘монетник, міняйло’		+	+
	цехмистръ	‘цеховий старшина’			+
	цехмейстер				+
	дрїєръ	‘токар’			+
	римарь	‘шорник’			+
	ланый	‘селянин, який обробляє цілий лан поля, ланник’			+
	линникъ	‘майстер, який виготовляє мотузки, канати’			+
	цегельникъ	‘той, хто виготовляє цеглу’			+
	плинфникъ				+
	кирпичний майстеръ (1730 р.)				
	шпалерникъ (1727–1753 рр.)	‘ремісник, який виготовляв чи клеїв шпалери’			
	танцоводецъ	‘танцмейстер’			+
	ширмѣръ	‘фіхтувальник’			+
	инспекторъ	‘воєнний чиновник’			+
	герциръ	‘зброєносець, борець, воїн, солдат’			+
	ширмѣръ				+
	жолнѣръ			+	+
	моцовникъ				+
	боєвникъ/воєвникъ				+
	запасникъ			+	+
	защитникъ			+	+
	валечникъ				+
	салдат				+
	жолдакъ				+
	гайдукъ	‘солдат придворної охорони’		+	+
	гайдучка	‘дружина гайдука (солдата придворної охорони)’			+
	жолнѣровая	‘дружина жовніра, солдатка’			+
	валечница	‘богатирка, героїня’			+
	спекуляторъ	‘розвідник, диверсант, шпигун’			+
	лазука				+
	подхвитачъ				+
	шпикгъ (шпѣгъ)				+
	небораќъ	‘дуже бідна людина,			+

		яка завжди відчувала нужду’			
	жебракъ	‘людина, яка живе з милостині, жебрає; той, хто випрошує’			+
	ковдошъ				+
	банитъ	‘вигнанець’			+
	тулачъ	‘волоцюга’			+
	заводникъ	‘спортсмен’			+
	гарцовникъ	‘той, хто гарцює на бойовищі, що справляє герці на коні’			+
	кавалеръ	‘хоробрий воїн, рицар’			+
		‘(поклонник, залицяльник) кавалер’			+
	вытрикушъ	‘доглядач церковних речей’			+
	турбаторъ	‘зрадник, запроданець, відступник’			+
	гнюсникъ	‘ледар, ледацюга’			+
	гнюсный	‘лінивий, недбалий’			+
	горливецъ	‘поборник’			+
	горливий	‘ревний, пильний; старанний; уважний’			+
	змаменникъ	‘зваблювач; брехун’			+
	кардиналъ	‘високий духовний сан у католиків після Папи римського, кардинал’			+
	митрополитъ	‘митрополит’		+	+
	митрополита			+	+
	примась	‘голова духівництва, що заступає короля під час його відсутності’		+	+
	капитула	‘колегія вищих церковнослужителів при єпископі’		+	+
	бискупъ	‘єпископ’		+	+
	пискупъ			+	
	пискоупъство	‘єпископство’		+	
	пискоупъскии	‘єпископський’		+	
	коадюторъ	‘помічник чи намісник єпископа’		+	+
	авдиторъ			+	+
	официяль	‘заступник єпископа у духовному суді’		+	+
	архиєпископь	‘архієпископ’		+	+
	архиєрархъ	‘архієрарх, архієпископ’		+	+
	арцибискупъ	‘католицький		+	+

		архієпископ’			
	архимандритъ	‘ігумен (настоятель) монастиря’		+	+
	архимандрита			+	+
	архимандрытий				+
	гвардианъ				+
	викарий	‘вікарій (помічник або заступник архієрея, єпископа чи парафіяльного священника)’			+
	викария				+
	дияконъ	‘духовна особа нижчого рангу, церковний прислужник’			+
	клирикъ			+	+
	акколитъ				+
	исповѣдникъ	‘духівник’			+
	сповѣдникъ				+
	архидияконъ	‘архідиякон, старший диякон’			+
	архикапланъ, арцыкапланъ	‘первосвященник; старший над католицькими священниками’			+
	екклесиарх (XVIII ст.)	‘той, хто завідує дієцезією; патріарх’			
	ректоръ	‘священник, що завідує філіальною церквою’			+
	препозитъ	‘приходський ксьондз’			+
	капланъ	‘католицький священник, що править службу в каплиці для вузького кола віруючих’		+	+
	капелянъ				+
	екзорциста	‘католицький священник’			+
	капланецъ	‘молодий капелан’			+
	префектъ	‘священник’			+
	деканъ	‘старший священник, декан’			+
	инфулатъ	‘священник, який має право використовувати митру’			+
	докторъ	‘наставник богословія’		+	+
	бонифратръ	‘монах, чернець ордену св. Яна Божого’			+
	аполинаристъ	‘прихильник Аполінарієвої науки’			+
	базилѣянинъ (XVIII ст)	‘монах-василіянин’			
	бесурменъ	‘магометянин,			+

	бесурменинъ	мусульманин’			+
	махометанинъ				+
	бернардынъ	‘монах католицького ордену св. Бернарда, бернардинець’			+
	доминиканинъ	‘монах-домініканин’			+
	езуитанъ	‘член войовничого католицького черне-чого ордену’			+
	игнатіанинъ	‘прихильник вчення Ігнатія’			+
	нестеріанинъ	‘член релігійної сек-ти, засновником якої був Нестор’			+
	савеліанинъ	‘прихильник учення Савелія’			+
	францишканинъ	‘монах-францискa-нин’			+
	пасионистъ	‘член релігійної сек-ти, яка проповідувала мученичество як шлях до спасіння’			+
	кальвинистъ	‘кальвініст’			+
	калвинъ				+
	кармелитъ	‘монах-кармеліт’			+
	латинникъ	‘папський прихиль-ник’			+
	монофилитъ / монофилистянинъ	‘прихильник релігій-но-політичного вчен-ня монофелістів’			+
	магістеръ	‘голова ордену’			+
	комендаръ	‘(мирянин, який одержує прибутки з парафії) комендатор’			+
	келаръ	‘монах, який завідує монастирськими при-пасами, займається світськими справами монастиря’		+	+
	кубракъ	‘той, хто збирає по-даяння для церкви’			+
	канионикъ	‘каноник, теоретик’		+	+
	патронъ	‘святий’			+
	игуменъ	‘церковний сан на-стоятеля чоловічого монастиря’		+	+
	шафаръ	‘управитель монастиря’			+
	инквизиторъ	‘член церковного суду’			+
	официалъ (п. XVIII	‘заступник єпископа,			

	ст.)	який провадив судові справи’			
	геретикъ (*кретикъ*)	‘(відступник від догм панівної релігії), єретик’		+	+
	комендаръ	‘урядник, який володіє частиною костьольних земель’			+
	церковникъ	‘особа, яка служить у церкві, але не посвячена у духовний сан’			+
	выволанецъ	‘той, хто відлучений від церкви’			+
	рандаръ	‘орендар’			+
	поссесор				+
	арендар				+
	кметъ	‘селянин, мужик, хлібороб, наймит, кмет’	+	+	+
	кметокъ				+
	уломокъ	‘безземельний селянин’		+	+
	калитникъ	‘сільський листоноша, діал. калитник’			+
	ватамманъ	‘очільник, ватажок, сільський старшина’		+	+
	тютюнникъ (I пол. XVIII ст.)	‘виробник тютюну’			
	компринципалъ	‘співучасник’			+
	адьгерентъ				+
	кооператорь	‘співпрацівник, колега’			+
	колекга				+
		‘виборна особа; делегат; депутат колега’			+
	електорь	‘особа знатного роду, яка має право бути обраною на трон, виборець’			+
	електъ				+
	кандидатъ	‘претендент на певну посаду’			+
	компетиторъ	‘суперник, конкурент’			+
	конъкурентъ				+
	панъ	‘представник вищого соціального стану; володар, власник’		+	+
	панский	‘належний панові’		+	+
	пани, панїи, панїѧ	‘жінка з привілейованої верстви суспільства’		+	+
	панна	‘дівчина з привілейованої верстви суспільства’		+	+

	панноша	‘дрібномаєтний шляхтич’		+	
	джоура-тоул	‘присяжний’		+	+
	воитъ	‘голова місцевого самоврядування і міського суду’		+	+
	боуръмистръ	‘виборний голова міської ради середньовічних міст, бургомістр’		+	+
	боургоуръ	‘міський радник, порадник, дорадник’		+	
	боургаръ			+	
	рѧдца, райца			+	+
	дорадца				+
	порадца				+
	порадникъ				+
	сынъклитъ	‘рада старійшин’		+	
Судочинство	*скарга*	‘офіційна заява у судову інстанцію’		+	+
	листъ комисарский	‘документ про розгляд межових справ’			+
	листъ комисейный				+
	листъ ревизорский				+
	листъ глейтовный	‘охоронний лист’			+
	вечистый листъ	‘дарча на маєток’			+
	листъ децкованый	‘лист на право судовому виконавцю здійснювати стягнення, плату за судочинство’			+
	листъ сеймовый	‘ухвала сейму’			+
	екзекуториалный листъ	‘документ на право виконання судового вироку’			+
	листъ фундацийный	‘дарча грамота на будівництво чи утримання церкви, монастиря’			+
	листъ квитовный	‘підтверджувальний лист, засвідчує правильність’			+
	листъ авизориалный	‘письмове повідомлення, сповіщення’			+
	листъ арештовный	‘санкція на арешт’			+
	записъ контрактовый	‘письмове свідчення укладання договору’			+
	габати, нагабати	‘подавати скаргу, скаржитися’		+	+
	producedъ	‘позивач’		+	+
	вырокъ	‘рішення суду’		+	+
	вырѣкати	‘оголошувати рішення суду, постановля-		+	+

		ти’			
	баницию на собе носити	‘бути засудженим на вигнання’			+
	баницию ѡдє(р)жа-ти				+
	минута	‘копія без печаті, що не має законної сили’		+	
	клявзула	‘пункт офіційного документа, який необхідно було виконати’			+
	зражєнє	‘опротестування’			+
	зруцене	‘усунення з посади, зняття, скинення, позбавлення’			+
	безецный	‘поставлений поза законом, засуджений на вигнання з краї-ни’			+
	выводне	‘доказово, перекон-ливо’			+
	выдерокъ	‘викупне право на нерухоме майно’			+
	выкроченє	‘відступ від законів, порушення’			+
	выкрочати, выкро-чатисѧ, выкрочи-ти, выкрочитисѧ, выкрочовати	‘порушувати, пору-шити’			+
	выкрочаючий	‘який порушує’			+
	выналѣзенє	‘вирок, ухвала, дек-рет’			+
	выналѣзка				+
	выналѣзокъ				+
	креованы	‘обраний, призначе-ний’			+
	вырумовати, вырумоватися	‘вигнати, виселити’			+
	вырумованє	‘вигнання, виселен-ня’			+
	домнимати	‘підозрювати’			+
	домниманє	‘підозра’			+
	домниманый	‘підозрілий, непев-ний’			+
	драпѣжство	‘здирство, грабіж’			+
	драпежство чинити	‘займатися здирни-цтвом, грабувати’			+
	драпѣжити				+
	злупати, злупити	‘пограбувати, обі-красти, позбавити права володіння, ві-дібрати’			+
	злупѣжити				+

	злупене	‘пограбування, розбій’			+
	картелюшъ	‘офіційний документ, лист’			+
	катуша	‘катівня’			+
	експитативъ	‘королівський привілей’			+
	забюръ	‘награбоване майно’			+
	заводъ	‘передача маєтку, земель у володіння іншій особі’			+
	завожєнє				+
	заяздъ	‘визначення меж певної території, частина земельного володіння’			+
	збуйца	‘розбійник’			+
	збойца морский	‘пірат’			+
	збияне	‘відхилення, заперечення’			+
	збродень	‘злочинець’			+
	зданє	‘розпорядження, наказ, рішення’			+
	бурковати	‘скріплювати, підтверджувати’			+
	выдекрафъ	‘викупне право на нерухоме майно’			+
	выдекрафовый записъ	‘юридичний документ про викупне право на нерухоме майно’			+
	выдекрафовый контрактъ	‘викупний контракт’			+
	записъ *квитовый*	‘підтвердний запис’			+
	квитовный записъ				+
	записъ *фунъдушовый*	‘акт про пожертву’			+
	клюба	‘знаряддя для тортур, клюба’			+
	глейтъ	‘право вільного переїзду, охоронна грамота’			+
	бирувъ	‘суддя’			+
	инъкедаванє	‘дозвіл’			+
	бѣнътетовати	‘карати’			+
	бѣзентовати	‘свідчити, засвідчувати’			+
	бѣзоншаство	‘свідчення’			+
	бѣзонъшагъ	‘свідок’			+
	вредъ	‘шкода’			+
	вредити	‘шкодити’			+
	вредный				+

	вредостъ				+
	возбраняти, возбранятися, возбранити	‘забороняти, перешкоджати’			+
	возбранене	‘заборона’			+
	извѣтъ	‘причина, доказ’			+
	вознепщевати	‘зводити наклеп’			+
	изгубити	‘занапастити, згубити’			+
	изображенє	‘канон, закон, норма’			+
	казнъ	’кара, покарання’			+
		‘в’язниця’			+
	ареопагъ	‘найвищий орган судової і політичної влади у стародавніх Афінах, ареопаг’			+
	ефет	‘суддя’			+
	каталогъ	‘каталог, реєстр; припис, правило’			+
	глоба	‘судовий штраф, судове стягнення’			+
	именъє вечистоє	‘маєток з правом вічного володіння’			+
	инстанцыю чинити	‘звертатися з проханням; домагатися чогось’			+
	учинити инътерцызу	‘укласти договір, угоду’			+
	зуполный зростъ	‘повноліття’			+
	брама судовая	‘суд’			+
	судъ каптуровый	‘суд під час безкоролів’я’			+
	година арештовая	‘визначений час появи у суді обвинуваченого’			+
	година звыклая до арешту				+
	на декретѣ стати	‘бути на розгляді’			+
	зражєнє	‘опротестування’			+
	зруцене	‘усунення з посади, зняття, скинення’			+
	безецный	‘поставлений поза законом, засуджений на вигнання з країни’			+
	выводне	‘доказово, переконливо’			+
	выдерокъ	‘викупне право на нерухоме майно’			+
	выкроченє	‘відступ від законів, порушення’			+
	выналѣзенє,	‘вирок, ухвала, дек-			+

	выналѣзка, выналѣзокъ	рет’			
	креованы	‘обраний, призначений’			+
	вырумовати, -ся	‘вигнати, виселити’			+
	вырумованє	‘вигнання, виселення’			+
	децковати	‘накладати стягнення’			+
	домнимати	‘підозрювати’			+
	домниманый	‘підозрілий, непевний’			+
	драпѣжство	‘здирство, грабіж’			+
	драпѣжити	‘займатися здирництвом, грабувати’			+
	злупати, злупити, злупѣжити	‘пограбувати, обікрасти, позбавити права володіння, відібрати’			+
	злупене	‘пограбування, розбій’			+
	картелюшъ	‘офіційний документ, лист’			+
	катуша	‘катівня’			+
	експитативъ	‘королівський привілей’			+
	забюръ	‘награбоване майно’			+
Розумова і психічна діяльність (психічний стан) людини	*зычливость*	‘доброзичливість, зичливість, прихильність’			+
	зычливый	‘зичливий, доброзичливий, прихильний, старанний, відданий, надійний’			+
	зычливе	‘зичливо, прихильно, доброзичливо’			+
	домешчатисѧ	‘обдаровувати, наділяти радістю’			+
	забуренє	‘(перен. надмірне збудження) шал, шаленство, перезбудження’			+
	дохрапатися	‘(зробити зусилля додуматися до чогось) зрозуміти, дохрапатися’			+
	выналѣзти	‘(створити що-небудь) винайти, вимислити, вигадати,			+

		придумати’			
	пилновати	‘спостерігати, приглядати’			+
	збранятися	‘ухилятися, відмовлятися’			+
	взборонитисѧ	‘ухилитися’			+
	выбрънути	‘виплутатися’			+
	вывиклатисѧ	‘(вийти із скрутного становища) виплутатися’			+
	предсявзяти	‘втілити намір, спланувати’			+
	замышлѧвати	‘задумувати (щось зробити)’			+
	уфати	‘покладатися, сподіватися’			+
	пудити	‘прагнути, намагатися’			+
	уклѣтитися	‘аби-як улаштуватися’			+
	упоминатися	‘добиватися, вимагати’			+
	скурати (XVIII ст.)	‘встигнути, спіймати удачу’			+
	награватися	‘знущатися, насміхатися’			+
	шлюбовати	‘обіцяти, присягати, ручатися’			+
	доражати	‘докучати, докоряти’			+
	зметусити	‘(втратити певність, знітитися) зіщулитися, зжужмитися’			+
	врѣти	‘(пройматися сильним почуттям, сильно захоплюватися чимсь) горіти’			+
	влацнитися	‘уладнати, полагодити’			+
	рачити	‘благоволити, звернути увагу’		+	+
	спростати	‘змогти, пересилити (себе у чомусь)’			+
	зрѣти на лице	‘не боятися’			+
	трощитися	‘турбуватися, тривожитися, знічуватися’			+
	лежати на карках	‘бути об’єктом турботи, переживань, лежати на душі’			+
	жарливость	‘вірність, відданість, щирість, пристрастність, палкість’			+

	жарливий	‘пристрасний, палкий’			+
	залецанє	‘залицяння’			+
	залеценє	‘повага, шана, честь’			+
	у бѣчелованю имати	‘відзначати, святкувати, пошановувати’			+
	здеймовати	‘(проймати, охоплювати) (про почуття) здіймати’			+
	зєдночитися	‘(одружитися) поєднатися’			+
	зафрасовати/ся	‘засмутити/ся, зажурити/ся, опечалити/ся’			+
	троска	‘піклування, турбота’			+
	зафрасованє	‘неспокій, смуток, клопіт, турбота’			+
	зафрасований	‘потривожений, потурбований’			+
	звонтплєний	‘зневірений’			+
	вонтпенє	‘сумнів, вагання’			+
	вонтпити	‘мати сумнів, сумніватися’			+
	вонтпливе	‘непевно, з сумнівом’			+
	вонтъпливость	‘сумнів, вагання’			+
	вотпливо	‘сумнівно’			+
	затроскати	‘(навіяти кому-небудь смуток) зажурити’			+
	ґласкати слоухи	‘пестити вухо, бути приємним для слуху’			+
	жолудкованьє	‘гнів, роздратування’			+
	драпѣжный	‘лютий, жорстокий, жадібний’			+
	базилишокъ	‘злобна (злісна) людина’			+
	корчемноє слово задати	‘знеславити, зганьбити, обізвати дошкульно’			+
	слова неуцтивые задати				+
	зелженє	‘знеславлення, збезчещення, зганьблення’			+
	зелживость				+
	змазанє	‘(зганьблення) заплямування’			+
	змаза	‘(вияв морально-духовного падіння) пляма; (негативна риса) вада, недолік; зганьблення, заплямування, очорнення’			+

	блюзненє, блюзнѣрство	‘(зневажання чого-небудь святого, високого) блюзнірство, огида’			+
	безецность	‘безчестя, безслав’я, розпуста’			+
	вшетечне	‘розпусно’			+
		‘зухвало, нахабно, настирливо’			+
	нацеховати	‘намітити, відзначити, заклеймити’			+
	зконъфероватисє	‘умовитися, порозумітися’			+
	анѣмушно	‘гнівно, зухвало’			+
	здеспектованє	‘образа, ганьба, кривда’			+
	деспектъ	‘зневага, образа, ганьба, кривда’			+
	дизгонор	‘зневага, образа’			+
	возводити	‘(звертатися думками) слати, посилати, заносити; (робити вагомішим, кращим, значнішим) підносити, піднімати’			+
	возвращатися	‘(змінювати свої погляди) навертатися’			+
	воздержати	‘стримати, відмовити’		+	+
	воздержатися	‘стриматися, відмовитися’		+	+
	воздєржаниє	‘поміркованість, стриманість’		+	+
	(людина) твердого карку	‘уперта, непоступлива (людина)’			+
	воскормити	‘виховати; вигодувати’			+
	изнести	‘винести; витерпіти, знести’		+	+
	износити	‘витримувати, зносити, виносити; визволяти, виносити’		+	+
	поймовати	‘обніматися’			+
	восплескати	‘(у долоні) заплескати’		+	+
	изливатися	‘(знаходити свій вияв) виявлятися, проявлятися’			+
	измести	‘(позбутися чогось шкідливого, стороннього; зробити щось			+

		чистим у духовному відношенні) очистити’			
	кольбатисѧ	‘(виявляти нерішучість у чому-небудь) вагатися’			+
	изволитисѧ	‘погодитися’			+
	источити	‘виявити, проявити почуття’			+
	воспренути	‘встати, піднестися духом’		+	+
	керешъкедовати	‘користуватися’			+
	инкедливъ	‘покірний, слухняний’			+
	до зневаги привести	‘зігнорувати’			+
	зневага, изневага	‘(відсутність поваги, шанобливості) зневага; (ігнорування, нехтування) зневага; (приниження гідності) зневага’			+
	зъневагою накормити	‘завдати зневаги’			+
	зневаження	‘(приниження гідності) зневажання; (ображання, поганьблення) т.с.; (погорда, гординя) зневажання, зневага; (ігнорування, нехтування) т.с.; (осквернення) т.с.’			+
Мовленєва діяльність людини	*обцовати*	‘спілкуватися’			+
	обцоване	‘спілкування’			+
	сполокъ				+
	свекготати	‘розмовляти, чесати язиками’			+
	сполковати	‘спілкуватися, знатися’			+
	сполкованне	‘спілкування, зв’язок, стосунки’			+
	выконтерфетовати	‘виразити, висловити’			+
	выеждчати на пляцъ	‘доводити, аргументувати своє бачення на щось у словесному поєдинку’			+
	контроверсію чинити	‘вступати у суперечку’			+
	баканє	‘лаяння, лихослів’я’			+
	бакати	‘лаятися, лихословити’			+

	протлумачити	‘пояснити’			+
	наклекувати	‘наговорити, накалякати’			+
	ово згола	‘одним словом, коротко говорити’			+
	на шрот губу пустити	‘розпустити язика, говорити дурниці’			+
	замыдляти очи	‘замилювати очі’			+
	на гакъ прийти	‘піддатися на чиюсь намову’			+
	повархолитися (1717–1734 рр.)	‘посваритися’			
	построфовати	‘посварити, пожурити’			+
	строфовати	‘робити догану, журити, сварити’			+
	наганяти	‘сварити, докоряти’			+
	давати ганбу	‘осуджувати, ганити’			+
	маркотане	‘бурчання, вияв невдоволення’			+
	маркотати	‘бурчати, демонструвати невдоволення’			+
	ускаржатися	‘скаржитися, нарікати’			+
	фукати	‘лаяти, кричати’			+
	запрашати	‘запрошувати’			+
	вядомо	‘відомо, повідомлено’			+
	вшрубоватися	‘(із запереченням) відмовитися, викрутитися; вникнути (у що), пристати (на що)’			+
	грухнути	‘рознестися, пролунати, прогриміти, розлягтися’			+
	выжейменованый	‘вищеназваний, вищезгаданий’			+
	обѣцати, обѣцовати, приобѣцати	‘обіцяти’			+
	обѣцоватися	‘обіцятися’			+
	обѣтница	‘обіцянка’			+
	пожегнати, пожегнатися	‘попрощатися з кимось’			+
	строфованье	‘усна догана’			+
	змоцнити, змоцнитися, змоцняти, змоцнятисе	‘підкріпити, підтвердити’			+
	змоцнене	‘підкріплення, підтвердження’			+

	задати кламство	‘звинуватити у брехні’			+
	кламство	‘наклеп, брехня, облуда’			+
	кламанѧ				+
	потваръ (1720 р.)				
	змышлѧньє				+
	ошуканє				+
	облуда				+
	облудность				+
	бенкартъ				+
	гипокрызыя				+
	фалшъ				+
	влудити	‘ввести в оману, облудно вмовити, обдурити, обманути’			+
	змышляти				+
	омилити				+
	кламати				+
	лгати				+
	вылгати				+
	лудити				+
	кламный	‘облудний, фальшивий, брехливий’			+
	кламливый				+
	кламливе				+
	фалшивый				+
	фалшиве				+
	гипокритський				+
	облудный				+
	облудно	‘фальшиво, оманливо, облудно’			+
	гамѣшно				+
	на лице зрѧчи	‘упереджено, необ’єктивно’			+
	ґвалтъ	‘крик, галас, шум, сполох, тривога’			+
	обволати	‘оголосити, обнародувати, проголосити’			+
	воковати	‘скликати, зібрати’			+
	возлагати	‘висловлювати’			+
	возвати	‘позвати, покликати, скликати, запросити, закликати, назвати, наректи’			+
	извѣстовати	‘запевняти, стверджувати’			+
	извѣстити	‘звістити, сповістити, повідомити’			+
	извѣститися	‘довідатися’			+
	извѣщати, извѣщавати	‘сповіщати, повідомляти’			+
	извѣщениє	‘повідомлення’			+
	изняти	‘підняти, подати голос’			+
	исповѣдати	‘розповісти, розказа-		+	+

		ти, проповідувати, сповідувати, визнавати’			
	изречи	‘сказати, промовити, розказати’		+	+
	изглаголати, изглаголити	‘висловити, вимовити’			+
	изнести (гласъ)	‘почати говорити, підняти голос’			+
	изобразити	‘сформулювати, викласти, подати, відтворити; вказати, дати постанову, пояснити; зобразити, відтворити’			+
	испытати	‘спитати, запитати, дізнатися, випробувати, перевірити, вивчити, проаналізувати’		+	+
	испущати	‘говорити, промовляти’		+	+
	исказати	‘сказати, повідомити’		+	+
	изявити	‘виявити, оприлюднити, оголосити’			+
	изъдыхнути	‘удатися за порадою, допомогою, звернутися’			+
	карки до ѧрма подкладати	‘брати на себе зайвий клопіт, важкий тягар’			+
	всажати на свої карки	‘брати відповідальність за кого-небудь, звалювати собі на плечі когось’			+
	возвѣстити	‘повідомити, сповістити’			+
	возвѣщати	‘повідомляти, сповіщати’			+
	возывати	‘називати, взивати’		+	+
	возыватисѧ	‘називатися, іменуватися’		+	+
	восписати	‘написати’			+
	воспоминати	‘згадувати, пригадувати, споминати’			+
	воспомянути	‘згадати, пригадати, спом’янути’			+
	вопросити	‘запитати’			+
	вопрошати	‘питати, запитувати’			+
	воскричати	‘закричати’		+	+
	воспѣвати	‘оспівувати, прославляти; співати’			+

	возопити	‘закричати, заволати, закликати’			+
	испрашати	‘просити’			+
	испросити	‘попросити, випросити’			+
	изъѧснѧти	‘(про почуття) висловлювати’			+
Рух, переміщення	*возыити*	‘зійти, піднятись’			+
	излѣзати	‘(вибиратися звідки-небудь) вилізати, вилазити’			+
	излѣзти	‘спуститися вниз, злізти’			+
	избыти	‘збутися, позбутися, звільнитися’			+
	здойняти з карку	‘позбутися чогось небажаного, скинути з плечей’			+
	излучити	‘з’єднати, об’єднати’			+
	восходити	‘виходити, підніматися’			+
	гоньзнути	‘побігти, утекти’			+
	воздатися	‘дістатися, повернутися’			+
	возвращатися	‘повертатися’			+
	возвращєниє	‘повернення’			+
	возвратити	‘повернути’			+
	возвратитисѧ	‘повернутися; перетворитися’			+
	изыйти	‘вийти, піти, відійти, зійти, розійтися’			+
	изытїє	‘відхід’			+
	избѣгати	‘(покидати яке-небудь місце), втікати; уникати’			+
	на каркъ настоупає(т)	‘наближатися до когось (про смерть); добиватися переваги’			+
	изметати	‘(кинути щось униз) скинути, зняти’			+
	измѣтовати	‘викидати’			+
	колѣбатисѧ	‘коливатися, гойдатися, колихатися, трястися, дрижати’			+
	исходити	‘виходити, відходити, доходити’			+
	исходитисѧ	‘сходитися, міститися’			+
	касатися	‘торкатися’			+
	возложити	‘покласти’			+
	возлїѧнїє	‘поливання’			+

	вратити, вратитися	'віддавати, повернути'			+
	вредити	'шкодити (кому)'			+
	възносити в висоту рога	'демонструвати, виявляти силу'			+
	рога возносити				+
	избавити, избавляти	'(урятувати від вічних мук) спасти; (захистити, уберегти від кого-, чого-небудь) урятувати'			+
	изгладити	'знищити, згладити; (стерти з пам'яті) згладити'			+
	издати	'(віддати, передати у чиєсь розпорядження) дати'			+
	изложити	'скинути; (позбутися чого-небудь обтяжливого, гнітючого) скинути; відлічити, відняти'			+
	изволочи	'(звільнитися від шкідливого, згубного) скинути, зняти'			+
	извести	'вивести; звести; прогнати, вигнати; забрати; підвести; підняти; визволити, звільнити'			+
	изврещи	'викоренити'			+
	изнайти	'знайти'			+
	изналезти				+
	изняти	'зняти'			+
	изожечи	'спалити'			+
	изоръвати	'зірвати'			+
	истѣкати	'витікати, виникати, випливати, виливатися'			+
	истребити	'викоренити, відмести, відкинути'			+
	истребитися	'бути усуненим, відстороненим'			+
	истребляти	'викорінювати, позбуватися'			+
	истреблѧтисѧ	'знищуватися'			+
	истечи	'стекти, витикти, пролитися'			+
	испустити	'спустити, випустити, пустити, виділити, спрямувати, від-			+

		пускати, наслати’			
	возимати	‘приймати, отримувати’			+
	издеятися	‘(скоїтися, зчинитися, зробитися) статися’			+
	изловити	‘виловити, вибрати’			+
	измѣнити	‘змінити, зрадити, уберегти’			+
	измѣняти	‘зміняти, міняти; змінювати; зраджувати’			+
	изгорѣти	‘(знищитися вогнем) згоріти’			+
	измарати	‘вимазати, забруднити’			+
	избивати	‘збивати, збовтувати, збурювати; здіймати, вчиняти’			+
	издавати	‘(приносити плоди, врожай) давати, родити’			+
	излїꙗти	‘(наділити кого-небудь чимось, дарувати щось) поширити’			+
	излїꙗнїє	‘вплив, випромінення, поширення’			+
	истратити	‘втратити’			+
	изсякнути	‘витекти, вичерпатися’			+
	изсыхатисѧ	‘висихати, висушуватися’			+
	изсушити	‘висушити’			+
	дождатися	‘діждатися, дочекатися’			+
	восхититисѧ	‘піднятися, підвестися, встати’		+	+
	возмагати	‘набиратися сили, міцніти’		+	+
	вознестися	‘піднятися’		+	+
	исчезнути	‘щезнути’		+	+
	возмутити	‘привести в бурхливий рух, збурити’		+	+
	возмутитисѧ	‘збуритися, схвилюватися, сколихнутися, збаламутитися’		+	+
	восприяти	‘одержати, отримати, прийняти’		+	+
	возсияти	‘засяяти, засіяти, засвітити’		+	+
	источати	‘роздавати, розсівати’		+	+

	возлечи	‘лягти, прилягти’		+	+
	восхватити	‘підхопити, піднести’		+	+
	воследовати	‘піти слідом (за кимось)’		+	+
	возратитисѧ	‘повернутися, вернутися’		+	+
	возвести	‘вивести; довести, підняти, піднести’		+	+
	возвестисѧ	‘підвестися, піднятися’		+	+
	возыскать	‘розшукати; знайти’		+	+
	восхождєнїє	‘підняття (вгору)’		+	+
	возыгратисѧ	‘розбуркатися, заворушитися’		+	+
	воздвизатисѧ	‘підніматися, здійматися’		+	+
	возлетати	‘злітати; підніматися вгору’		+	+
	возлѣтети	‘піднятися вгору; злетіти’		+	+
	искоренити	‘викоренити’		+	+
	искоренѧти	‘викорінювати’		+	+
	искоренѧтисѧ	‘викорінюватися, зникати’		+	+
	испущати	‘пускати, утворювати, творити, породжувати, насилати’		+	+
	воскипѣти	‘початися’		+	+
	увароватися	‘уникнути, зберегти себе, остерегтися’			+
	уварованье	‘збереження, уникання чогось чи когось’			+
	выстрашати	‘виганяти, залякувати’			+
	на шию вытручати	‘гнати в шию’			+
	зъєдночитися, зедночитисѧ	‘з’єднатися, об’єднатися’			+
	зєдноченієсѧ, зєдноченьє	‘об’єднання, з’єднання’			+
	свороватися (1720 р.)	‘поєднуватися, об’єднуватися’			
	спирати	‘підтримувати’			+
	одыйсте	‘відхід’			+
	брнути	‘переходити вбрід, брести’			+
	танчити (1717–1734 рр.)	‘танцювати’			+
	ваговатися	‘бродяжити, поневірятися, тинятися’			+
	достарченє	‘доставляння, поставляння’			+

	дындовати	‘тинятися, швендяти, волочитися’			+
	звлечи	‘зволокти; порятувати’			+
	вылыганѧ	‘спритна дія, викрут’			+
	ускробати (1720 р.)	‘втекти’			
	навинутися (1720 р.)	‘підпасти, попасти’			
	наброити	‘зробити щось погане, натворити’			+
	завитанє	‘прихід, прибуття’			+
	гибатисѧ	‘хитатися, зрушуватися’			+
	вроценє	‘повернення’			+
	вроценый	‘повернений’			+
	вспачитисѧ	‘повернутися назад, відвернутися’			+
	пропудити (XVIII ст.)	‘прогнати, вигнати’			
	спудити (1720 р.)	‘зігнати, підняти’			
	споткати, споткатися	‘зустріти, -ся’			+
	зепсовати	‘зруйнувати, знищити, зіпсувати, усунути, ліквідувати, позбавити; споганити’			+
	залецати	‘віддавати, передавати, пропонувати, виявляти, засилати; вихваляти, прославляти, оцінювати, рекомендувати, радити’			+
	дотkненьє	‘доторкання, дотик’			+
	дотыкане	‘дотик, дотикання, доторкання’			+
	рукговати (1720 р.)	‘виганяти’			
	привлащати (1720 р.)	‘присвоювати, захоплювати; приписувати, стосуватися’			
	потыкати, потыкатися	‘зустріти, -ся’			+
	полкнути	‘поглинути, проковтнути’			+
	бстрыкати	‘занурювати у воду’			+
	вынал׀ѣзти	‘знайти, відшукати’			+
	зложенє	‘закладання, заснування, організація’			+
	завстягати, завстягнути	‘(припиняти чиюсь дію) спиняти, зупиняти; утримувати, загамувати’			+

	завстѧгнєнїє	‘припинення, перешкоджання, перешкода’			+
	выщватити	‘вигнати, прогнати’			+
	вруцити	‘накинути’			+
	вылянє	‘виливання; розлив, повінь’			+
	плужити	‘процвітати; сприяти’			+
	зарутити	‘загубити, втратити’			+
	взнѣтити	‘(викликати наростання чого-небудь) розпалити, збудити’			+
	взнѣчати	‘розпалювати’			+
	взнѣченіє	‘розпалення, збудження’			+
	врѣти	‘кипіти, клекотіти; горіти, палати’			+
	збужати, збужовати	‘збурювати, розбурхувати’			+
	подбужати (XVIII ст.)	‘підбурювати, збуджувати, збурювати’			
	вщати	‘почати; походити, починати’			+
	вщатися	‘початися, виникнути; походити’			+
	вщинатися	‘починатися, виникати’			+
	выгладити	‘винищити, знищити; викреслити, стерти, вимазати; простити гріх’			+
	выглажати	‘винищувати, стирати, викреслювати’			+
	выглаженє	‘знищення, викреслення, стирання’			+
	зъ свѣта выгладити	‘стерти з лиця землі’			+
	вылегати	‘(приводити на світ потомство) виводити; (мати початок) зароджуватися, з’являтися’			+
	вылеглий	‘виниклий’			+
	выплевенѧ	‘винищення’			+
	клѣтити	‘засновувати, досягати, базувати, основувати’			+
	умоцняти	‘зміцнювати’			+
	умоцнятися	‘зміцнюватися’			+
	умоцненье	‘зміцнення, ствердження’			+

	притрафлятися	‘випадково стається’			+
	притрафленье	‘випадок’			+
	трафити яко коса на камень	‘натрапити як коса на камінь’			+
	чирствити	‘оживляти, освіжувати, підкріплювати’			+
	вскурати	‘(одержати користь з чого-небудь) скористати (з чого), добитися (чого)’			+
	змешкати	‘тривати, продовжуватися; забаритися, затриматися, спізнитися’			+
	змешкивати	‘затримуватися’			+
	вымешкати	‘прожити у помешканні упродовж певного часу’			+
	звлекати	‘зволікати’			+
	звлока	‘зволікання’			+
	выницовати	‘перекрутити, перетворити’			+
	угрунтовати, укгрунтовати	‘затвердити, зміцнити, улашутвати’			+
	мандровати (поч. XVIII ст.)	‘вирушати у подорож, виїздити, виходити, мандрувати’			
	вендровати	‘мандрувати’			+
	вендровка	‘мандрівка’			+
	гамовати, гамоватися	‘(не давати проходити, провозити що-небудь, примушувати кого-небудь стати) зупиняти, затримувати’			+
	гамованє	‘затримування; затримка; спиняння, стримування; вгамування’			+
	погамовати, погамоватися (1720 р.)	‘утримати, присмирити, заспокоїти’			
	нобѢлѢтовати (XVIII ст.)	‘набувати дворянського титулу’			
	ратовати	‘рятувати’			+
	ратунокъ	‘порятунок’			+
	нарихтовати	‘направити, навести, націлити’			+
	нариштовати (1720 р.)				
	шукати	‘шукати’			+
	будушловати	‘блукатися, тинятися, бродити’			+

	не заглядайже ты въ мою манътыку	‘не втручатися до інших, займатися своїми справами’			+
Відношення між особами, вплив та волевиявлення	*вовлачати*	‘(схиляти до певної дії) втягувати’			+
	исказити	‘нашкодити’			+
	воздвигнути	‘підняти, врятувати, викликати, висунути, підтримати, настановити, посадити’			+
	воздвигнутисѧ	‘піднятися, розбурхатися, вибратися’			+
	воздвиженє	‘підняття’			+
	израдити	‘(вчинити по-зрадницькому, підступно) зрадити’		+	+
	изражати	‘зраджувати’			+
	керовати	‘керувати, правити, скеровувати, спрямовувати, приваблювати, розпоряджатися, наполягати’			+
	накеровати	‘направити, навести, скерувати’			+
	навижати	‘відвідувати, наказувати’			+
	улегати	‘підпорядковуватися’			+
	принагляти (1720 р.)	‘примушувати, підштовхувати, підганяти’			
	розстрыгати	‘вирішувати, дозволяти’			+
	розстрыгненье	‘рішення, дозвіл’			+
	ростриxнути	‘вирішити, дозволити’			+
	полѣцити (1717–1734 рр.)	‘поручити, довірити’			
	полецати	‘доручити’			+
	полецатися	‘доручати’			+
	стягатися	‘стосуватися’			+
	знайдовати	‘знаходити; добирати, знаходити’			+
	знайдованє	‘знаходження’			+
	знайдоватися	‘(перебування де-небудь, мати місце) знаходитися; (бути поширеним) знаходитися’			+
	вышпотити, вышпочати	‘переінакшити, перекрутити, спотворити; переінакшувати, пе-			+

		рекручувати, спотворювати’			
	габати	‘напастувати, турбувати’			+
	вылужати	‘(добувати щось хитрощами) виманювати’			+
	на свою руку выцвичити	‘привернути на свій бік, переманити’			+
	горшити	‘подавати поганий приклад; викликати невдоволення’			+
	щвати	‘цькувати (собаками)’			+
	взвазненъє	‘чвари, ненависть, розбрат’			+
	звазнєнє	‘незгода, неприязнь, розбрат’			+
	звазнитися	‘(по-ворожому ставитися до кого-небудь) зненавидіти, посваритися’			+
	замѣшанє, замѣшаниє	‘незгода, неспокій, колотнеча, сум’яття’			+
	замѣшаный	‘неспокійний, тривожний’			+
	замѣшати	‘занепокоїти, стривожити, злякати’			+
	замѣшатися	‘(про неспокій, сум’яття в суспільстві) стати безладним, неспокійним’			+
	заторгненє	‘сутичка, сварка, зачіпка’			+
	заторгнутися	‘(вступити із кимось у небажані стосунки), зачепитися, счепитися’			+
	заторъжька	‘суперечка, сварка, зачіпка’			+
	кновати	‘замишляти зло’			+
	кноватисѧ	‘підступно замишлятися, замірятися’			+
	кнути				+
	затрентвѣнє	‘(стан байдужості, відсутності співчуття) заціпеніння, закам’янілість’			+
	штукою зайти	‘вдатися до хитрощів, перехитрити’			+
	выкрутацтво	‘(вдавання до хитрощів) вивerткість; (не-			+

		чесне поводження), крутійство, перекручення’			
	выкрутацкый	‘вивертливий, підступний’			+
	выкрутарскїй				+
	ганебне	‘(безчесно) ганебно’			+
	ганебний	‘який викликає осуд, ганьбу, ганебний’			+
	дотклвый	‘дошкульний, образливий, неприємний’			+
	згоршенє, згоршенїє	‘(поганий вчинок, моральний розклад) зіпсутість, деморалізація; (погіршення стосунків) розбрат, незгода’			+
	зелживость	‘сором, срам, безчестя’			+
	цнота	‘чеснота, доблесть’		+	+
	стосоватися	‘стосуватися, застосовуватися, співвідноситися’			+
	жегнати	‘прощатися, залишати, покидати’			+
	жегнанє	‘прощання’			+
	жегнатисѧ	‘(покладати знак хреста на себе) хреститися; прощатися’			+
	зъ свѣтомъ жегнатисѧ	‘помирати, прощатися зі світом’			+
	укороновати	‘увінчати’			+
	промовати	‘протегувати, продвигати’			+
	афектъ	‘намір, бажання’			+
	афектация				+
	афектовати	‘бажати’			+
	кедвезовати	‘догоджати, благоволити’			+
Дивитися, оглядати	*возрѣти*	‘подивитися, поглянути, зглянути, побачити’		+	+
	возирати	‘поглядати’		+	+
	пасти зрѣнїє	‘задивлятися на щось’			+
	упильновати	‘доглянути, встерегти, оберегти, пильнувати’			+
	обейзрѣтися	‘озирнутися’			+
	змацати	‘(уявити собі) побачити’			+
	выпатровати	‘виглядати, визирати,			+

		видивляти’			
	упатровати	‘вбачати’			+
	натрафити	‘випадково зустріти, побачитися’			+
	обачити	‘побачити’			+
	патрати	‘дивитися’			+
	поткати	‘зустрітися’			+

III. НАЗВИ ПРОФЕСІЙ ТА РОДУ ЗАНЯТЬ

Сема	Питома лексема	Запозичена лексема
‘астролог’	*гвіздар/звѣздаръ*	***астроліогъ*** (XVII ст.)
	вѣщшъ	***практикаръ***[9] (XVII ст.)
	вѣщокъ	
	звѣздословъ	
‘астроном’	*звѣздозаконникъ*	***астрономъ*** (1598 р.)
‘заклинач, ворожбит’	*заклинатель*	
	заклиначъ	
	чорнокнижникъ	
	чаровникъ	
	чародѣй	
	чародѣйникъ	
	обаватель	
	ворожбитъ	
	гадатель	
	влъшебник	
	кудесникъ	
	прознаменатель	
	прозорливецъ	
‘ворожбит на трупах’		***некромантикъ*** (1598–1599 рр.)
‘заклинателька’	*ворожѣля*	
	чаровница	
	ворожка	
‘той, хто розгадує сни’	*сонникъ*	
‘лікар’	*цѣлитель*	***лѣкаръ*** (1596 р.) < псл.
		врачъ (XI ст.)
		докторъ (II пол. XVI ст.)
		медикъ (п. XVII ст.)
		майстеръ (1619 р.)
		анатомии *искусный* (1642 р.)
‘лікарка’	*цѣлительница*	***докторка*** (1698 р.)
		лѣкарка (XVII ст.)
‘знахар-лікар’	*вѣщокъ*	
	вѣщатель	
‘ворожбит, який готує отруту’	*отравникъ*	
‘той, хто лікував або доглядав за хворими у монастирському благодійному притулку’	*больничарь*	
‘перукар, який також виконував деякі обов'язки лікаря (пускав		***цилюрикъ*** (1627 р.)
		бальвѣръ[10] (1521 р.)

[9] Напівжиром виділені лексеми, які зафіксовані у писемних пам'ятках вперше у досліджуваний період.

кров, ставив п'явки і т. ін.)’		
‘лазник; той, хто допомагає лікареві втирати мазі’		***банникъ*** (1642 р.)
‘працівник лазні’		
‘баришник, ліверант, перекупник’	*достатчикъ*	*перекупецъ* (II пол. XVI ст.)
		перекупникъ (II пол. XVI ст.)
		барішнікъ (I пол. XVII ст.)
‘лихвар, кредитор’	*грошваръ*	***лихвяръ*** (1586 р.)
	заимодавецъ	***позичальникъ*** (XVI ст.)
	заставникъ	***дебиторъ*** (XVII ст.)
		кредиторъ (1616 р.)
‘позичальниця’		***кредиторка*** (1623 р.)
‘особа, яка зберігає депозит’		***депозиторъ*** (1622 р.)
‘посада лавника в ратуші’	*лавица*	
	лавникъ	
‘помічник, асистент, супровідна особа, член почету’		***ассистентъ*** (1625 р.)
		асестантъ (1628 р.)
		коадюторъ (1632 р.)
‘помічник намісника’	*поднамѣстникъ*	
‘винаймач житла, комірник’		***коморникъ*** (1552 р.)
‘майстер по дереву, тесля; гравер, різьбяр’	*древодѣлецъ*	***доилида*** (1500 р.)
	добродеревецъ	***сніцар*** (сер. XVII ст.) ***снѣцаръ*** (1652 р.)
	тесля	**теселскій** ***майстеръ*** (1627 р.)
		майстеръ (1627 р.)
		штыхаръ (к. XVII – п. XVIII ст.)
	тисаръ	***столяръ*** (1627 р.)
		плотникъ (1503 р.)
‘помічник теслі’	*теселчик*	
‘пиляр’	*тертичникъ*	
‘майстер, який виготовляв дерев’яні предмети, посудини, бондар’	*коробейникъ*	***бондаръ*** (1607 р.)
	пударъ	
‘ложкар’	*ложечникъ*	
‘столяр, який робить клуні, житниці’		*клунникъ* (п. XVIII ст.)
‘ремісник, що робить гонту і покриває нею дахи’		***гонтаръ*** (1649 р.)
‘копіювальник, той, хто наслідує, копіює’	*подобникъ*	
	наслѣдовца	
‘насмішник, пересмішник’	*насмѣвца*	

[10] Докладніше про етимологію, історію входження та адаптацію лексем *бальвѣръ* і *цилюрикъ* див.: Непокупний А. „Реєстр Війська Запорізького 1649 р.” як словник, покладений на карту. // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 35-46.

'франтик, галантик'		***ґаланцѣкъ*** (п. XVII ст.)
'фальшувальник'		***фалширъ*** (1597 р.) ***фалшеръ*** (1656 р.)
'шахрай, ошуканець, обманщик, лицемір, наклепник'	*плутець*	***кукларъ*** (п. XVII ст.)
		кукольникъ (1598–1599 рр.)
		кламца (1509 р.)
		ошукачъ (XVII ст.)
		звадца (1596 р.)
		дуфаматор (1638 р.)
'господар, хазяїн, власник, пан'	*господаръ*	***ґбуръ*** (1627 р.)
		влодаръ (XI ст.)
		ґазда (XVII ст.)
		дука (1649 р.)
'спадкоємець'		***когересъ*** (1643 р.)
		лекгатариумъ (XVII ст.)
'власник маєтку, поміщик'		***сукцессоръ*** (1643 р.)
'спадкоємниця, власниця, поміщиця'		***сукцесорка*** (1638 р.)
'трудівник, робітник, майстер, ремісник'	*дѣлатель*	***майстеръ*** (1591 р.)
		мистръ (1447–1492 рр.)
'некваліфікований ремісник'		***ґрундалъ*** (1627 р.)
'поганий майстер; той, хто псує продукцію'		***партачъ*** (XVII ст.)
'раб, невільник'		***бенкартъ*** (1627 р.)
'людина, яка дуже віддана якійсь справі, ревнитель'	*забавца*	
'винахідник, (той, хто компонує, створює що-небудь) творець'	*вынайдителъ*	***выналѣзца*** (1600 р.)
	вынайдователь	***инноваторъ*** (1621 р.)
	изобретатель	***композиторъ*** (1646 р.)
		каѳиґемонъ (1627 р.)
'той, хто з'ясовує причину чогось, дослідник'		***выбадачъ*** (1642 р.)
		бадачъ (XVII ст.)
'імператор'		***императоръ*** (1622 р.)
'керівник, помічник, провідник, проводир; поводир, повожатий; вождь, ватажок'	*вожъ*	***гетманъ*** (1595 р.)
	наставникъ	***ватагъ*** (1683 р.)
	проводникъ (> *проводителка*)	***ватажокъ*** (1699 р.)
	проводитель	
	провожай	
'правитель, намісник, заступник'		***администраторъ*** (1576 р.)
'той, хто має могутню владу'		***моцаръ*** (1627 р.)
'консул, найвищий чиновник з певними функціями'		***консулъ*** (1646 р.)
'член польського сенату'		***сенаторъ*** (XVII ст.)
'покровитель, намісник, губернатор'		***губернаторъ*** (XVII ст.)
'начальник, правитель полкової області, який обирався полковою радою відкритим голосуванням і затверджувався гетьманським		***полковникъ*** (XVI ст. < *полкъ* (псл.))

універсалом; командир полку’[11]		
‘каштелян, сановник із функціями нагляду за станом укріплень і постачання найбільших державних замків; заступник воєводи; вищий урядник, який засідає у сенаті’		***кашталянъ*** (1565 р.) ***каштелянъ*** (сер. XVII ст.)
‘маршалок сейму’		***директоръ*** (кін. XVI ст.)
‘намісник невеликої провінції’		***корректоръ*** (XVII ст.)
’член політичного союзу, союзник’		***конфедератъ*** (1614 р.) ***конфедераторъ*** (поч. XVII ст.)
‘представник влади’		***факторъ*** (1583 р.)
‘татарський чиновник’		***карачъ*** (1584 р.)
‘урядник’	*врадничий*	***регентъ*** (XVII ст.)
	врадовникъ	
	врадникъ / урядникъ	
‘урядова особа із спеціальними обов’язками, уповноважена особа, комісар’		***комисар*** (XVII ст.)
‘сановник із функціями предводителя шляхетських ополчень, розпорядник на сеймиках’		***маршалокъ*** (1510 р.)
‘митник’	*цельникъ*	***мытникъ*** (XVII ст.)
		мытаръ (XVII ст.)
		промытникъ (1656 р.)
		индукторъ (XVII ст.)
‘посада, в обов’язки якої входить облаштування військового обозу’	*обозный*	
‘той, хто заготовляє провіант і фураж’		***пицовникъ*** (1559 р.)
‘доглядач’	*выглѧдачъ*	
‘спостерігач’	*зритель*	
	постерегачъ	
‘допитувач, той, хто допитує, запитує’	*выпытатель*	
	пытачъ	
‘той, хто докопується, висліджує; діал. нишпорка’	*вышпырачъ*	
‘слідчий’		***цыкляръ*** (2-га пол. XVI ст.)
		инквизитаторъ (1600 р.) ***инквызытаръ*** (XVII ст.)

[11] „…починаючи з XVII ст. слово *полковник* має певні відмінності у російській та українській мовах. Якщо в Росії слово *полковник* почало широко вживатися з XVII ст. для означення командира піхотного, рейтарського та драгунського полків, то в Україні в цей час аналізована лексема вживалася для означення командуючого військовим округом, тобто була зв’язана з поняттям адміністративно-територіальної одиниці (козацькі полки в Україні, сформовані Б.Хмельницьким, називалися за містами – центрами військових округів: Полтавський, Миргородський та ін. – і складалися в середньому з 3–5 тисяч козаків)” [814, с. 87].

		инквизиторъ (XVII ст.)
‘донощик’	*удавца*	
‘каральник, кат, мучитель, тиран’	*казнитель*	***мистръ*** (1555 р.)
		катъ (1073 р.)
		оправца (XV ст.)
		мордєрца (1616 р.)
		спекуляторъ (XVII ст.)
		цыкляръ (XVI ст.)
‘бунтівник’	*шемрачъ*	
‘грабіжник, порушник, розбійник, розбишака, негідник’	*грабитель*	***лотръ*** (1528 р.)
	грабовникъ	***выдирца*** (п. XVII ст.)
	рабовникъ	*выдырачъ* (XVIII ст.)
	злодюга	***опричникъ*** (1621 р.)
	воропай	***збойца*** (1509 р.)
	нарушитель	***драпѣжникъ*** (1592 р.)
		драпѣжца (1556–1561 рр.)
		драпѣжливый (1637 р.)
		лупѣжца (1599 р.) < псл.
		коррупторъ (1639 р.)
		виоляторъ (1638 р.)
		ексъцесоръ (1634 р.)
‘нищитель, шкідник, викрадач’		***выкотца*** (1607 р.)
‘насильник, гвалтівник’	*насилникъ*	***ґвалтовникъ*** (1544 р.)
	насиловникъ	
‘рятівник’	*выбавца*	
	выбавитель	
‘суддя, вимірювач; старший уповноважений інструктор у справах поміри’	*вымѣрникъ*	
	помѣрчий	
‘збирач судових штрафів’	*глобникъ*	
‘підданий, який платив господареві податок шкірами куниць’	*куничникъ*, *кунникъ*	
‘чиншовник, селянин, який платить поземельний податок’		***чиншовникъ*** (1591 р.)
‘збирач податей, податків’	*бирчий*	***колатералъ*** (1614 р.)
	заборца	***экзакторъ*** (1660 р.)
	поборца	
	кунничникъ	
	зборщикъ (XVIII ст.)	
‘збирач податку від воску’	*восковничий*	
‘збирач податків від казана’		*показанщикъ* (XVIII ст.)
‘людина, яка платить або збирає ясак – данину натурою’		***есочникъ*** (1536 р.) *єсачъникъ* (1471 р.)
‘член трибуналу’		***депутатъ*** (1632 р.) ***дептатъ*** (XVII ст.)
		трибуналистъ (1599 р.)
‘третейський суддя, полюбовний суддя, арбітр’	*роз’ємца*	***комьпромисаръ*** (1553 р.)
	едначъ	***арбитеръ*** (1621 р.)

	поедначъ	
	полюбовний судья	
‘(група людей, яка займалася розглядом конфліктних судових справ) комісія’		***комисия*** (1533 р.)
‘юрист’	*правникъ*	*юриста* (XVIII ст.)
‘суддя’	*судникъ*	***юридики*** (XVII ст.)
	суддя земскій	
		судя ***полковий*** (1693 р.)
		судія ***енералний*** (1656 р.)
‘головний судовий слідчий воєводства або повіту’		***возный енеральний*** (1596 р.)
‘виконавець судового рішення, возний, судовий слідчий’		***возный*** (1566 р.)
		коморникъ (1570 р.)
	выконатель	***екзекуторъ*** (1567 р.)
‘виконавиця’		***екзекуторка*** (1617 р.)
‘урядник земських шляхетських судів, якого вибирала шляхта для розгляду земельних судових справ’		*подкоморій* (1399 р.)
		підкоморній (1491 р.)
‘заступник помічника коморника – судового виконавця, возного’		*підкоморнікъ* (XV ст.)
‘повірений у суді, уповноважений у судових справах, адвокат’		***прокураторъ*** (XVII ст.)
		прокуратъ (1630 р.)
		плєнипотєнтъ (XVII ст.)
		адвокатъ (поч. XVIII ст.)
		синьдикъ (1646 р.)
‘судовий урядник нижчого ступеня, намісник вибраного’		***субделекгатъ*** (1649 р.)
‘судовий засідатель, радник, особа, яка засідає у суді’	*засѣдаючій / засідачъ*	***консилий*** (1586 р.)
	засѣлый	***асесоръ*** (1569 р.)
	присяжный	
‘член суду’		*авдиторъ* (поч. XVIII ст.)
‘позивач, поводова, оскаржена або потерпіла сторона’	*позивачъ*	***деляторъ*** (1595 р.)
	позовникъ	***акторъ*** (1580 р.)
	позовчикъ	***манифестантъ*** (1649 р.)
	тяжбитъ	***оскаржитель*** (XVII ст.)
		протестансъ (1643 р.)
		протестантъ (1646 р.)
‘головний позивач у процесі з багатьма учасниками, захисник протиправної акції, співучасник’		***принципалъ*** (XVII ст.)
‘той, хто подає апеляцію’		*апелянтъ* (XVIII ст.)
‘член копного суду’	*копникъ*	
‘член колегії суддів, яка розглядає кримінальні справи’	*лавникъ*	
‘сановник чи урядова особа, в обов’язки якої входило стежити за правосуддям, притягувати порушників до відповідальності, прокурор, обвинувач,		***инстыкгатор*** (1570 р.)

оскаржувач’		
‘писар у суді’	*писаръ* судовий	*канцеляристъ* судовый (1753 р.)
	присудокъ	
‘той, хто присягає на суді’	*присяжця*	
	присежникъ	
‘піднесений до сану, сановник, достойник’		***номѣнатъ*** (кін. XVII – поч. XVIII ст.)
		дигнытаръ (1571 р.)
		дигнитаторъ (XVII ст.)
‘ревізор; вищий королівський урядовець, який контролював роздачу земель у повітах, чинив суд, стежив за королівськими доходами; з часом – особа, яка здійснювала нагляд, опис майна’		***левизоръ*** (1552 р.)
		ревизоръ (XVII ст.)
		інспектор (1642 р.)
		визитаторъ (XVIII ст.)
‘голова ради міста з повним магдебурзьким самоврядуванням’		***презыдент*** (1580 р.)
‘воєначальник міста; вищий адміністративний начальник’	*воєвода*	
‘керівник міського чи сільського самоврядування, ланвійт, земський війт’		***ланвойтъ*** (1523 р.)
‘особа, яка займалася переписом населення’		***спищикъ*** (1666 р.)
‘регент земської канцелярії, піддячий’	*подписокъ*	
‘урядовець, який очолював канцелярію і охороняв королівську печатку, канцлер’		*канцлер* (1436 р.) *каньцлѣрии* (1445 р.) ***канцелерий*** (1583 р.)
‘заступник начальника княжої канцелярії’		***вицерегентъ*** (1621 р.)
‘заступник канцлера’		***вицеканцлерий*** (1581 р.)
		подканцлерій (1415 р.)
‘особа, яка працює в канцелярії’		*канцеляристъ, канцелляриста* (1708 р.)
‘сановник, достойник, вельможа’		*дигнитаръ* (1443 р.)
‘ранг між поручником та підполковником (полковником) у XVI - XVIII ст.; повітова шляхецька посада у Великому князівстві Литовському’		***ротмистръ*** (1563 р.)
‘особа, яка стежить за дотриманням церемонії під час дипломатичних прийомів’		***церемониатъ*** (1616 р.)
‘охоронець печатки’	*знаменатель*	
	печатар	
‘(сторож біля воріт) воротар,	*дверникъ*	***вратаръ*** (1642 р.)

ворітник’	*одверный*	*вратникъ* (1489 р.)
	воротаръ	***фортникъ*** (1609 р.)
	воротникъ	
‘той, хто вимітає, прибирає’	*вымѣтачъ*	
‘управитель, розпорядник маєтку; принципал, керівник’	*дворникъ* (> *дворничка*)	***спвавующій*** (1656 р.)
	заходца	***заводца*** (1539 р.)
		жонца (1618 р.)
		ишпанъ (1603 р.)
		кормчий (1642 р.)
		діспозиторъ (1622 р.)
‘радник, порадник, дорадник’		*рѧдца, райца* (1500 р.)
		дорадца (1599 р.)
		порадца (1659 р.)
		порадникъ (1621 р.)
‘економ, завідувач панським господарством, ключник, збирач податків’	*приставникъ*	*економъ* (XII ст.)
	пивничій	***шафаръ*** (1582 р.)
	господаръ	
	дворникъ	
‘той, хто оберігає ключі; кому довірили нагляд над міськими об’єктами, коморами, маєтками’	*ключаръ*	
	ключникъ	
‘помічник ключника’	*подключій*	
‘скарбник’		*казначей* (1495 р.)
		подскрабій (1424 р.)
‘жінка скарбника’		***подскарбиная*** (1655 р.)
‘пані, яка керувала домом, економка’		***домна*** (1627 р.)
‘домонтар, домосід; діал. доматор’		***доматуръ*** (1596 р.)
‘ювелір, золотар; майстер, який виготовляв речі із золота чи оздоблював золотом чи іншими дорогоцінними металами’	*золотникъ*	
	золотар *злотникъ*	
‘майстер, який виготовляє прикраси з перламутра або дорогоцінного каміння’		***бисерникъ*** (1650 р.)
‘майстер по виготовленню речей з міді, олова і бронзи, котляр, мідник, казаняр’	*железнякъ*	***котляръ*** (1627 р.)
	клепачъ	***котельникъ*** (1507 р.)
	ковачъ	***мосѧжникъ*** (1627 р.)
	ковачъ мѣди	*кузнєцъ* (1448 р.)
	ковникъ	**мѣдный *кузнєцъ*** (1627 р.)[12]
	коваль	
	млатобієцъ	
	медникъ / меденикъ	
	оловникъ	
‘помічник коваля’	*ковальчикъ*	
‘помічник котляра’		***котлярчикъ*** (XVI ст.)

[12] Пор.: *сєрєбныи коузнєцъ* ‘майстер, який посріблював речі й чеканив срібло, срібляр’, 1369 р. [ССУМ 2, 339].

‘бляхар, лудильщик; ремісник-ливарник’	*билинникъ*	***бляхаръ*** (1650 р.)
		бляховникъ (1637 р.)
		бляхнѣръ (1688 р.)
		конвисаръ (1570 р.)
		людвисар (1655 р.)
		комысаръ (к. XVII ст.)
‘учень виливальника’	*ґисарчикъ*	
‘той, хто виготовляє або обслуговує гармати’		***гармашъ*** (1649 р.)
‘ремісник, який виготовляє зброю’		***пушкаръ*** (1566 р.)
‘той, хто виготовляв мечі’	*мечникъ*	
‘ремісник, який виготовляв різні речі з металу, слюсар’		***слюсаръ*** (1594–1595 рр.)
‘той, хто робить дзвони’	*дзвонникъ / звонникъ*	
‘той, хто виготовляє голки’	*игларъ*	
‘той, хто виготовляє металеві труби’		***рурникъ*** (1642 р.)
‘той, хто гартує металеві вироби’		***гартаръ*** (1566 р.)
‘робітник поташні, буди, будник’		***будникъ*** (1577 р.)
		поташникъ (к. XVII ст.)
‘майстер, який робить чи ремонтує годинники, годинникар’	*часовникъ*	***зеґармистровъ*** (1552 р.)
‘купець, продавець, гендляр’	*торговникъ*	***гандлювникъ*** (1627 р.)
	торговецъ	***крамаръ*** (1528 р.)
	гость	
	купецъ	
	перекупецъ	
	перекупникъ	
‘торговка, крамарка’	*перекупка*	***крамарка*** (1605 р.)
‘крамарчук’		***крамарчикъ*** (1599 р.)
‘купчик; покупець’		***купчикъ*** (1585 р.)
‘той, хто підкуповує’		***подкупца*** (1621 р.)
‘відкупник’	*откупщикъ*	
‘дрібний торговець’	*перекупенъ*	
	перекупецъ	
	перекупникъ	
‘той, хто відає майновими справами в установі’		***провизоръ*** (1622 р.)
‘наглядач на сплавному судні, посередник у торгових операціях’		***фактор*** (1613 р.)
‘посередник у торгівлі’		*фактор индуктарский* (1714 р.), ***фактор*** (1629 р.)
‘торговець кіньми або посередник при торгівлі кіньми’		***барышник*** (I пол. XVII ст.)
‘торговець харчовими продуктами’	*брашнокупецъ*	
‘продавець хліба на базарі’	*перепечайка*	
‘пекар’	*пекаръ*	***хлѣб****отворецъ* (1627 р.)

‘той, хто пече калачі, пекар’	*калачникъ, колачникъ*	
‘майстриня, яка випікала калачі’	*калачниця*	
‘солевар; продавець солі’	*соляникъ*	
	торяникъ	
‘винар’	*вирꙍръ*	***винаръ*** (1594–1595 рр.)
		винникъ (1518 р.)
‘продавець вина’	*вінопродавач*	***винаръ*** (1600 р.)
		винникъ (1569 р.)
‘виночерпач’	*подчашій*	
‘виноградар’		***виноградаръ*** (1556–1561 рр.)
		виноградникъ (1491 р.)
‘виноградарка’		***виноградничка*** (1507 р.)
‘постачальник води, водовоз’	*водовозъ*	
‘особа, що приносила воду, водонос’	*водоносецъ*	
‘вагар’	*вѣсникъ*	***важникъ*** (1642 р.)
		важитель (XVII ст.)
‘жнець’	*жнецъ*	
‘молотник’	*змолотникъ*	
	молотилник	
‘косар’	*косаръ*	
‘той, хто сіє, засіває’	*сѣвачъ*	
‘орач, землероб, рільник’	*ратай*	
	орачъ	
	плугатаръ	
	пахаръ	
	ролникъ	
	земледѣлатель	
	земледѣлецъ	
‘боронувальник, волочильник’	*боронникъ*	
‘землемір’	*мѣрникъ*	
‘козак на Запорожжі, який пильнував за правильністю мір і ваг на базарах і надходженням прибутків’		***контаржиста*** (XVII ст.)
		кантарій (XVII ст.)
		контаржій (XVII ст.)
‘службовець, який визначає межу між маєтками чи земельними угіддями’	*стенникъ*	
‘той, хто ріже солому’	*сѣчкаръ*	
‘той, хто згрібав сіно’	*гребцы*	
‘тлумач, коментатор’	*выкладачъ*	***интерпретаторъ*** (1616 р.)
	толкованикъ	***комментаторъ*** (1621 р.)
		тлумачъ (XVII ст.)
‘той, хто поправляє, звіряє’		***коррєкторь*** (1639 р.)
		коррєктъ (1646 р.)
		корыкгатор (1585 р.)
		корикгователь (1587 р.)
‘оповідач’	*повѣдачъ*	
	оповѣдачъ	
‘ритор, оратор’		***ретръ*** (XVII ст.)

		риторъ (1586 р.)
		оратор (1587р.)
		красномовъца (1596 р.)
‘учасник обговорення, захисник своєї теорії’		***диспутаторъ*** (1621 р.) ***диспутагъ*** (1605–1606 рр.)
‘перекладач’	*перекладачъ*	***длубачъ*** (1642 р.)
	преводникъ	
‘байкар’	*байкоповѣдачъ*	
	баснословъ	
	баснословецъ	
‘байкотворець’	*басномудрецъ*	
	баснописецъ	
‘чарівник’	*дивотворецъ*	
	чаровникъ	
‘той, хто гарно пише, каліграф’	*доброписецъ*	***євграфъ*** (XVI–XVII ст.)
‘літописець, хроніст’	*дѣєписецъ*	***кройникаръ*** (1582 р.)
		хронографъ (1619 р.)
		гисторикъ (1605–1606 рр.)
‘історик’		
		гисториографъ (п. XVIII ст.)
‘писар, секретар’	*таинникъ*	***секлитаръ*** (1624 р.) ***сєкрєтаръ*** (1531 р.)
	писаръ	
‘письменник, літератор’		*лѣтерать* (1720 р.)
	описатель	***скрибентъ*** (1621 р.)
		композиторъ (1646 р.)
‘поет’		***поета*** (XVII ст.)
		вѣршо*писъ* (к. XVII ст.) ***вѣршо****писецъ* (к. XVII ст.)
‘переписувач книг’	*спасатель*	
‘знавець церковних книг, тлумач, учений, книжник; літератор’	*книжникъ*	***длубачъ*** (1632 р.)
		тлумачь (XVII ст.)
		дидаскалъ (1621 р.)
		докторъ (1510 р.)
‘автор, творець’		***автор*** (XVI ст.)
‘наставник’	*наставникъ*	***профессор*** (1633 р.)
	научительникъ	***пастырь*** (1596 р.)
	научникъ	
‘екзаменатор’		*екзаменаторъ* (п. XVIII ст.)
‘професор’		***професоръ*** (XVII ст.)
‘просвітитель’	*просвѣтитель*	
‘лектор’		***лекторъ*** (1649 р.)
‘вчитель, педагог’	*дѣтоучитель*	***дидаскалъ*** (1586 р.)
		даскалъ (XVI ст.)
	научитель	***педагог*** (1609 р.)
		гимнастес (1632 р.)
		колегіат (1646 р.)

		бакаларь (1531 р.)
‘старший учитель, начальник’		***протодидаскал*** (XVI ст.)
‘особа, яка відповідала за організацію навчання в колегії, в обов’язки якої входив контроль професорів та учнів’		*префект* (XIV ст.)
‘особа, яка в католицьких навчальних закладах здійснювала контроль за учнями (їхніми думками, поглядами); в православних навчальних закладах – наглядач’		***цензоръ*** (1642 р.)
‘старший цензор’		***сеніор*** (XVII ст.)
‘керівник училищ’		***гімназіарх*** (1642 р.)
‘керівник’	*справца*	***ректор*** (1622 р.)
		директоръ (к. XVI ст.)
‘учитель, (історично) дяк; освічена людина, грамотій, книголюб’	*книжникъ*	***граммотникъ*** (1627 р.)
‘читач’	*прочитач*	
	читатель	
	читачь	
	читательникъ	
	чительникъ	
‘учитель граматики’	*обучительникъ*	***грамотикий*** (XVII ст.)
		граматикъ (XVII ст.)
‘математик’		***аріѳметикъ*** (1591 р.)
‘географ’		***гографъ/еографъ*** (1582 р.)
‘філософ’		***схоластик*** (1627 р.)
‘найстарший філософ’		***архіфілософъ*** (1625 р.)
‘знавець ієрогліфів’		***гієроглифїкъ*** (1646 р.)
‘бібліотекар’		***хартофилаксъ*** (1621 р.)
‘вчителька, людина, яка виховує, навчає дітей, прищеплює їм навики і правила поведінки’	*научителка*	***майстриня*** (1621 р.)
		выхователька (1634 р.)
‘вихователь, наставник’	*учитель*	***выховательникъ*** (XVII ст.)
	учительникъ	
‘школяр’, ‘учень, вихованець’	*вученикъ*	***схоластик*** (1627 р.)
	ученикъ	***школярей*** (1603 р.)
	учень	***школярникъ*** (XVI–XVII ст.)
		школьникъ (XVI–XVII ст.)
‘особа, яка здобуває освіту у навчальних закладах’		***спудей*** (1591 р.)
‘семінарист, бурсак, учень, вихованець, який навчається безкоштовно’		***алюмн*** (1639 р.)
		бурсакъ (1627 р.)
‘товариш із бурси’		***бурсникъ*** (1529 р.)
‘студент’		***студентъ*** (XVI ст.)
‘той, хто грає на дудці, дудар’	*шамайникъ*	
	дудка	
	дударъ	

	дудникъ	
	пищалникъ	
‘той, хто грає на бубні, бубняр’	*бубениста*	
‘той, хто грає на литаврі, різновиді барабана’		***литаврщикъ*** (1661 р.)
‘скрипач’	*скрипникъ*	
‘граючий на корнеті’		***корнетиста*** (1627 р.)
‘музикант, який грав на цимбалах’		***цимбалистый*** (к. XVII ст.)
‘той, хто грає на сурмі, трубі’	*трубачъ*	***сурмачъ*** (1539–1558 рр.)
		трембачъ (1717–1734 рр.)
‘азартний гравець’	*грачъ*	*картникъ* (1720 р.)
‘музикант’		
	играчъ	***музыкантъ*** (к. XVII ст.)
‘військовий музикант’		***добошъ*** (1650 р.)
‘співак, півчий’	*спѣвакъ*	***партесникъ*** (к. XVII ст.)
	пѣвєцъ	
‘кантор, соліст хору в католицькій церкві’		***канторъ*** (1640 р.)
‘співак на крилосі у церкві’	*крилошан*	
	крилошанин	
‘співець псалмів’		***псалмиста*** (XVII ст.)
‘та, яка здіймає крик, лемент’		***launchлементѣйка*** (XVI ст.)
‘майстер, який налаштовує орган’		***рекгалиста*** (к. XVI ст.)
‘провідник’	*провожай*	
	вождъ	
‘посол’	*поселъ*	*лекгатъ* (1447 р.)
		резидентъ (1721 р.)
‘подорожуючий’	*приходень*	
‘мандрівик’	*подорожный*	
	путешественникъ	
‘прибулець’	*пришельникъ*	
‘бродяга, бурлака’	*тулачъ*	
	галайда	
‘посланець, кур’єр, посильний’	*посланецъ / посланникъ*	***грамотоносецъ*** (1642 р.)
	розосланецъ	*курсоръ* (XVIII ст.)
	служка	***колеґа*** (1612 р.)
‘особа, яка перевозить дипломатичні папери, або виконує спеціальні доручення’	*гонецъ*	*куріеръ* (1725 р.)
		коморникъ (1569 р.)
‘урядник, який відправлений з певними дорученнями’	*высылокъ*	
	высылчий	
‘посередник’	*єдначъ* (*идначъ*)	***медіаторъ*** (1646 р.)
		антецесор (1523 р.)
‘конюший’		*комисъ* (XI ст.)
‘візник, фурман’	*возникъ*	***фурманъ*** (1526 р.)
	стадникъ	***кучоръ*** (1649 р.)
		форытаръ (XVII ст.)
		дракгаръ (1598 р.)

		камонаръ (1565 р.)
‘старший конюх, візник’		***машталѣръ*** (1597–1599 рр.)
‘доглядач коней’	*конешевецъ*	
‘наїзник, вершник’	*єздецъ*	***кавалкаторъ*** (1627 р.)
	издецъ	***кулбачникъ*** (XVII ст.)
‘колісник, діал. колодій’	*колодей*	
‘той, хто робить карети, каляски, вози, сани’		***стелмахъ*** (1592 р.)
		колѧсъникъ (1634 р.)
‘нічний сторож, який перекрикується з іншими’	*кликунъ*	
‘глашатий, оповісник’		*возный* (п. XVII ст.)
‘наглядач, дозорець’	*дозорецъ, дозорца*	
‘наглядач’	*наглядникъ*	***приставъ*** (XVII ст.)
		опатритель (XVII ст.)
‘постачальник’		
‘охоронець’	*сторожа*	
‘помічник сторожа’	*сторожецъ*	
‘охоронець можновладної особи’		***драбантъ*** (1582 р.)
‘охоронець, хранитель, той, хто стежить за дотриманням чогось, піклується про непорушність чого-небудь’	*заховывачъ*	
‘оборонець, заступник’	*захователъ*	***протекторъ*** (XVII ст.)
‘опікун, покровитель, душеприкажчик’	*опекальникъ*	*ктиторъ* (1382 р.)
	заступникъ	***протекторъ*** (XVII ст.)
		патрон (1633 р.)
		защитникъ (1600 р.)
‘опікунша, покровителька’		***ктиторка*** (1633 р.)
‘прислужник’, ‘слуга’	*пахоля*	***коморникъ*** (1614 р.)
	пахолок	***служебникъ*** (1516 р.)
	служалецъ	***камарашь*** (1627 р.)
	служатель	
	служитель	
	подножокъ	
	выростокъ	
	слуговинъ	
	служка	
	челядникъ	
	челядинець	
	челядинъ	
‘служниця, прислужниця’		*францимеръ* (1494 р.)
		служебка (1656 р.)
		служебница (1556–1561 рр.)
		роба (XVII ст.)
‘найманий працівник, -иця’	*бурлака*	
	наймѣчка	
‘заробітчанин, який поселявся у чужому дворі’	*подсусѣдокъ*	
‘плакальниця’	*плачка*	

‘ветеринар’	*коновалъ*	
‘м’ясник’	*рѣзникъ, рѣзныкъ*	**цехмистръ** *резницкий* (1644 р.)
	рѣзунъ	
	месникъ	
‘живодер’	*сѣпачъ*	
‘птахолов’	*пташникъ*	
‘пастух качок’	*качкопасъ*	
‘доглядач кіз, пастух, козопас’	*козопасъ*	
‘пастух коней’	*кобильникъ*	
‘чабан, пастух овечий’		**чебанъ** (к. XVI–XVII ст.)
‘пастух’	*чередникъ*	
	стадникъ	
‘феодально залежний селянин, який займався полюванням на бобрів, бобровник’	*бобровникъ*	
‘рибалка’	*рыбалка*	
	рыбалокъ	
	рыболовъ	
	рыбытвъ	
‘майстер, який стриже шерсть’	*постригачъ*	
‘той, хто вичиняє шкури тварин, виготовляє сирицю’	*кожемяка*	
	сиромятник	
‘той, хто ріже шкуру’	*кожерѣзатель*	
‘скорняк, кушнір, гарбар; ремісник, який займався виготовленням речей із шкіри’	*кожаръ*	**гарбаръ** (1590 р.)
	кожушникъ	**кушнѣръ** (1507 р.)
		ремесникъ **кушнѣрского цеху** (1655 р.)
		усмар (1642 р.)
		римар (1503 р.)
‘підмайстер у гарбаря, кушніра’		**кушнѣръчикъ** (1649 р.)
		гарбарчикъ (1622 р.)
‘майстер, що виготовляє замшу або вироби із неї’		**замшникъ** (1627 р.)
‘той, хто шиє і ремонтує чоботи’	*сапожникъ*	**чоботаръ** (1552 р.)
	сапогошвецъ	**чижмаръ** (1627 р.)[13]
‘конюх’	*конюхъ*	
	конюши	
	конюший	
‘власник млина, ремісник, який працював у млині, мельник, мірошник’	*жерновникъ*	**млинаръ** (1624 р.)
	мєрочникъ, мѣрочникъ	
‘млинарка’		**млынарка** (XVII ст.)
‘камінолом; той, хто витесує каміння, каменяр’	*каменосѣчецъ*	
	каменникъ	
‘той, хто товче каміння’	*толкачь*	
‘той, хто робить стріли (колчани, луки)’	*стрѣльникъ*	**сагайдачникъ** (к. XVII – п. XVIII ст.)

[13] Про південнослов’янське походження лексеми *чижмаръ* докладніше див.: [792, с. 89].

	лучникъ	
'майстер, який робить шаблі'		***шабелникъ*** (к. XVII – п. XVIII ст.) < *шабля* (1496 р.)
'той, хто виготовляє шоломи'	*шлемникъ*	
'той, хто виготовляє або обслуговує гармати'		***гармашъ*** (1649 р.)
'той, хто виготовляє рушниці'	*стрѣлецъ*	
'стрілець; любитель полювання, хто займається, захоплюється мисливством, мисливець'		***мысливецъ*** (1565 р.)
	болоховецъ	
'погонич верблюдів'		***велблюдникъ*** (1642 р.)
'погонич звірів під час полювання'	*погоничъ*	***гарабурда*** (1599 р.)
		осочникъ (1556 р.)
'майстер по склу'	*оболонникъ*	***шкляръ / скляръ*** (к. XVII ст.)
		блонѧръ (1628 р.)
		блянкаръ (к. XVI ст.)
'той, хто працює у гуті'		***гутникъ*** (1633 р.)
'той, хто палить і чистить груби'		*грубникъ* (п. XVIII ст.)
'майстер, який виготовляє мішки'	*мѣховникъ*	
'ліпщик'	*лѣпяръ*	
'той, хто обліплює глиною або вапном стіни будівлі'		
'майстер, який виготовляв вапно'	*вапенчикъ*	
	вапенникъ	
'будівельник, будівник, майстер мурування'		***будовникъ*** (1597–1599 рр.)
		будовца (1618 р.)
		будовничій (1627 р.)
		муляръ (1596 р.)
		мурар (1687 р.)
		майстеръ мурарски (1687 р.)
		майстеръ дѣла муревого (1687 р.)
		муровникъ (XVIII ст.)
'помічник муляра'		***мулярчикъ*** (1630 р.)
		мурарчикъ (1627 р.)
'майстер, який витесував мармур'		***мраморникъ*** (XVII ст.)
'той, хто мурує димарі'		***комѣнникъ*** (1652 р.)
'колодязник'	*колодяжникъ*	
	стударъ	
'той, хто рубає'		***рубачъ*** (XVII ст.)
'той, хто ставить шатро'		***шатерникъ*** (XVII ст.)
'архітектор, будівничий, головний тесля'		*архитектонъ* (XIV ст.)
'засновник, творець, фундатор'		***будовникъ*** (1597–1599 рр.)
		будовца (1618 р.)
		фундатор (XVII ст.)
'засновниця'		***фундаторка*** (XVII ст.)
'фахівець друкарської справи, друкар'	*печатникъ*	***друкаръ*** (1578 р.)
		зицеръ (1607 р.)

‘головний друкар’		***архитипографъ*** (1627 р.)
‘палітурник’	*лѣпитєлъ*	***интрелѣґаторъ*** (1612 р.)
‘майстер, який виготовляв папір’		***папѣрникъ*** (1571 р.)
‘той, хто прикрашає що-небудь’	*краситель*	***фарбейникъ*** (1727 р.)
	оздоблювачь	
‘фарбувальниця’		***фарбелница*** (1727 р.)
‘художник, який розписував ікони’		***маляръ*** (к. XVII ст.)
		иконописѣцъ (к. XVII ст.)
‘художник, маляр’		***маляръ*** (1600–1605 рр.)
	писатель	*живописецъ* (1097 р.)
‘помічник художника’		***малярчикъ*** (1650 р.)
‘худжник-символіст’		***символѣста*** (XVII ст.)
‘майстер, який відновлює мистецькі речі’		***реставраторъ*** (XVI ст.)
‘майстер, який виготовляв сита’	*ситникъ*	
	ситаръ	
‘свічник (той, хто виготовляє і той, хто продає свічки)’	*свѣчкаръ*	
‘рогівщик’	*роговникъ*	
‘майстер, який виготовляє решето’	*решетникъ*	
‘пороховий майстер’	*пороховникъ*	
‘цирульник’	*гривострыжца*	***барбер*** (1538 р.)
		цилюрикъ (1656 р.)
‘помічник, учень перукаря’		***балвирчикъ*** (1603 р.)
‘гончар’	*гончаръ*	
‘учень гончаря’	*гончарчикъ*	
‘майстер, який фарбує тканину’	*крашенинникъ*	
‘той, хто вибілює полотно, білильник, діал. бліхар’	*бѣлилникъ*	***блѣхаръ*** (1627 р.)
	бѣлникъ	
‘швець’	*швецъ*	
	шевцъ	
‘майстер, який ткав’	*ткач*	
‘майстриня, яка ткала’	*ткачиха*	
	ткаха	
‘килимар, килимник’		***коверникъ*** (1566 р.) *коберникъ* (п. XVIII ст.)
		коврникъ (1642 р.)
		ковроткачъ (1642 р.)
‘той, хто вибиває вовну’	*волняръ*	***шаповалъ*** (к. XVII – п. XVIII ст.)
‘вишивальниця золотом та сріблом, гаптарка’		***гафтарка*** (1566 р.)
‘гаптувальник’		***гафаръ*** (к. XVII ст.)
‘помічник гаптувальника’		***гафарчикъ*** (1675 р.)
‘майстер по виготовленню одягу’	*кравецъ*	
	кроителъ	
	кравчий	
‘майстриня по виготовленню	*кравчиха*	

одягу’		
‘ремісник, який виготовляв берди – частини ткацького верстата’	*бердникъ*	
‘той, хто подає вилами сіно на скирту’	*кидалникъ*	
‘той, хто виготовляє неводи’	*неводничій*	
‘пасічник, бортник’	*бортникъ*	
‘(той, хто виробляє гребені) гребінник’	*гребенникъ*	
‘медовар’	*медосытца*	
‘той, хто робить або продає брагу, бражник’		***брагаръ*** (1649 р.)
		бражнъникъ (1552 р.)
‘корчмар, шинкар, працівник чи господар питного закладу’	*карчмаръ*	***шинкаръ*** (1656 р.)
		арендаръ (1569 р.)
‘жінка шинкаря’; ‘особа, яка продає напої у спеціальному закладі – шинку’		***шинкарка*** (к. XVI ст.)
		арендарка (1592 р.)
‘бровар, робітник броварні, броварник’	*пивовар*	*броваръ* (1456 р.)
		броварникъ (1649 р.)
‘ремісник, який із збіжжя готує солод на пиво’	*солодовникъ*	
‘миловар’	*мыльникъ*	
‘дьогтяр’		*дегтяръ* (1586 р.)
‘майстер, який виготовляв смолярський дьоготь’	*смоляръ*	
‘грабар, землекоп’	*гробокопатель*	***грабаръ*** (1562 р.)
‘той, хто копає, копач, землекоп’	*копатель*	***ґрунтаръ*** (1592 р.)
	копачъ	
‘кухар’	*варникъ*	***кухта*** (1582 р.)
		кухаръ (1552 р.)
‘кухарка’		***кухарка*** (1586 р.)
		куховарка (к. XVII ст.)
‘помічник кухаря’		*кухтикъ* (п. XVIII ст.)
‘старший над кухарями, керівник кухні, кухмістер; почесний титул сановника, який відав королівською кухнею’		*кухмистръ* (1399 р.)
		магирь (1642 р.)
‘син кухмістра’		***кухмистровичъ*** (1552 р.)
‘годувальник’	*кормителъ*	
	кормникъ	
‘той, хто готує кашу’	*кашоваръ*	
‘весляр; гребець; матрос на судні, моряк’	*гребецъ*	***флисникъ / флисъ*** (1660 р.)
	веселникъ	
	корабельникъ	
	корабле(н)никъ	
	корабльникъ	
	корабникъ	
‘той, хто будує кораблі, корабельник’	*корабельникъ*	
‘керманич, стерновий’	*кормникъ*	***стырникъ*** (1621 р.)

		кормчий (1642 р.)
‘морський чин, капітан’		***капитанъ*** (1675 р.)
‘морський чин, атаман’		***морской кошевой атаманъ*** (1674 р.)
‘фокусник, фігляр’	*мєтальникъ*	
‘гімнаст, акробат’	*колисачъ*	
‘гравець у кості’	*костыръ*	
	костыра	
‘гультяй, гульвіса, нероба’	*гольтяй*	
‘куртизан, розпустник’		***кортизанъ*** (1621 р.)
‘нянька’	*пѣстунка*	
‘садівник’	*садовничій*	*вертоградаръ* (XI ст.)
‘гайовий, лісовий сторож, побережник’	*гаєвый*	
‘нищівник, нищитель’	*збуритель*	
	выкотецъ	
‘підпалювач’	*подводца*	***пожогникъ*** (XVII ст.)
‘засновник’	*надавца*	
‘той, хто роздає доходні місця’	*подавца*	
‘урядовець у жупі – соляній копальні, жупник’	*жупникъ*	
‘боржник’		***должникъ*** (1529 р.)
		должмитъ (XVI ст.)
‘фальшивомонетник’	*грошоробъ*	
‘монетник, міняйло’		*мынцаръ* (1388 р.)
‘цеховий старшина’		***цехмистръ*** (1600 р.)
		цехмейстер (1636 р.)
‘токар’	*токаръ*	***дрїєръ*** (1630 р.)
‘шорник’		***римарь*** (1627 р.)
‘селянин, який обробляє цілий лан поля, ланник’		***ланый*** (1619 р.)
‘майстер, який виготовляє мотузки, канати’	*поворозникъ*	***линникъ*** (к. XVII ст.)
‘той, хто виготовляє цеглу’		***цегельникъ*** (1627 р.)
		плинфникъ (1627 р.)
		кирпичний майстеръ (1730 р.)
‘ремісник, який виготовляв чи клеїв шпалери’		*шпалерникъ* (1727–1753 рр.)
‘танцмейстер’		***танцоводецъ*** (к. XVI – п. XVII ст.)
‘фіхтувальник’		***ширмѣръ*** (1627 р.)
‘воєнний чиновник’		***инспекторъ*** (XVII ст.)
‘зброєносець, борець, воїн, солдат’		***герциръ*** (1596 р.)
		ширмѣръ (1656 р.)
		жолнѣръ (1389 р.)
		моцовникъ (1627 р.)
		боєвникъ/воєвникъ (1573–1579 рр.)
		запасникъ (1489 р.)
		защитникъ (1489 р.)

		валечникъ (1607 р.)
		салдат (1656 р.)
		жолдакъ (1646 р.)
‘богатирка, героїня’		***валечница*** (1627 р.)
‘розвідник, диверсант, шпигун’		***спекуляторъ*** (1656 р.)
		лазука (1556–1561 рр.)
		подхвитачъ (XVII ст.)
		шпикгъ (шпѣгъ) (XVII ст.)
‘дуже бідна людина, яка завжди відчувала нужду’	*нужникъ*	***небораκъ*** (1644 р.)
	небожа	
	бѣдникъ	
	сиромаха	
	бездолюкъ	
	вигнанецъ	
	голякъ	
	голота	
‘людина, яка живе з милостині, жебракує; той, хто випрошує’	*прошак*	***жебракъ*** (1598 р.)
	вѣчний старецъ	***ковдошъ*** (XVI ст.)
‘вигнанець’	*вигнанецъ*	***банитъ*** (1597 р.)
‘спортсмен’		***заводникъ*** (1621 р.)
‘той, хто гарцює на бойовищі, що справляє герці на коні’		***гарцовникъ*** (1551 р.)
‘хоробрий воїн, рицар’		***кавалеръ*** (1642 р.)
‘(поклонник, залицяльник) кавалер’		***кавалеръ*** (1557 р.)
‘доглядач церковних речей’		***вытрикушъ*** (1579 р.)
‘зрадник, запроданець, відступник’	*выдавца*	***турбаторъ*** (XVII ст.)
	отступецъ	
	отщепенецъ	
‘високий духовний сан у католиків після Папи римського, кардинал’		***кардиналъ*** (1582 р.)
‘митрополит’		*митрополитъ* (1398 р.)
		митрополита (1440 р.)
‘голова духівництва, що заступає короля під час його відсутності’		***примась*** (XVII ст.)
‘колегія вищих церковнослужителів при єпископі’		***капитула*** (1558 р.)
‘помічник чи намісник єпископа’		***коадюторъ*** (1632 р.)
		авдиторъ (XVII ст.)
‘заступник єпископа у духовному суді’		***официјаль*** (XVII ст.)
‘архієпископ’		*архиєпископь* (1467 р.)
‘архієрарх, архієпископ’		*архиєрархъ* (1448 р.)
‘католицький архієпископ’		*арцибискупъ* (1415 р.)
‘ігумен (настоятель) монастиря’		*архимандритъ* (1322 р.)
		архимандрита (1481 р.)
		архимандрытий (1591 р.)
		гвардианъ (1633 р.)
‘вікарій (помічник або заступ-		***викарий*** (1559 р.)

ник архієрея, єпископа чи парафіяльного священника)’		***викария*** (п. XVII ст.)
‘духовна особа нижчого рангу, церковний прислужник’		***дияконъ*** (1514 р.)
		клирикъ (1481 р.)
		акколитъ (1642 р.)
‘духівник’	*духовникъ*	***исповѣдникъ*** (1645 р.)
		сповѣдникъ (1591 р.)
‘архідиякон, старший диякон’		***архидияконъ*** (1561 р.)
‘первосвященник; старший над католицькими священниками’		***архикапланъ*** (п. XVII ст.) ***арцыкапланъ*** (1619 р.)
‘той, хто завідує дієцезією; патріарх’		*екклесиархъ* (XVIII ст.)
‘священник, що завідує філіальною церквою’		***ректоръ*** (XVII ст.)
‘приходський ксьондз’		***препозитъ*** (XVII ст.)
‘католицький священник, що править службу в каплиці для вузького кола віруючих’		*капланъ* (1471 р.) ***капелянъ*** (1541 р.)
‘католицький священник’		***екзорциста*** (XVII ст.)
‘молодий капелан’		***капланецъ*** (п. XVII ст.)
‘священник’	*священикъ*	***префектъ*** (XVII ст.)
‘старший священник, декан’		***деканъ*** (1567 р.)
‘священник, який має право використовувати митру’		***инфулатъ*** (XVII ст.)
‘наставник богословія’		*докторъ* (ІІ пол. XV ст.)
‘монах, чернець ордену св. Яна Божого’		***бонифратръ*** (1649 р.)
‘прихильник Аполінарієвої науки’		***аполинаристъ*** (XVI ст.)
‘монах-василіянин’		*базилѣянинъ* (XVIII ст)
‘магометянин, мусульманин’	*поганинъ*	***бесурменъ*** (1566 р.)
		бесурменинъ (1600 р.)
		махометанинъ (1619 р.)
‘монах католицького ордену св. Бернарда, бернардинець’		***бернардынъ*** (1626 р.)
‘монах-домініканин’		***доминиканинъ*** (1605–1606 рр.)
‘член войовничого католицького чернечого ордену’		***езуитанъ*** (1587 р.)
‘прихильник вчення Ігнатія’		***игнатіанинъ*** (1621 р.)
‘член релігійної секти, засновником якої був Нестор’		***нестеріанинъ*** (1626 р.)
‘прихильник учення Савелія’		***савеліанинъ*** (1626 р.)
‘монах-францисканин’		***францишканинъ*** (1633 р.)
‘член релігійної секти, яка проповідувала мученичество як шлях до спасіння’		***пасионистъ*** (п. XVII ст.)
‘кальвініст’		***кальвинистъ*** (1595 р.)
		калвинъ (XVI ст.)
‘монах-кармеліт’		***кармелитъ*** (1608 р.)
‘папський прихильник’		***латинникъ*** (1621 р.)
‘прихильник релігійно-політич-		***монофилитъ*** (1619 р.) /

ного вчення монофелістів’		***монофилистянинъ*** (1621 р.)
‘монах-затворник’	*затворникъ*	
‘голова ордену’		*магістеръ*
‘(мирянин, який одержує прибутки з парафії) комендатор’		***комендаръ*** (1571 р.)
‘монах, який завідує монастирськими припасами, займається світськими справами монастиря’		***келаръ*** (XVII ст.)
‘той, хто збирає подаяння для церкви’		***кубракъ*** (1649 р.)
‘збирач десятини на користь єпископа’	*десятилникъ*	
‘каноник, теоретик’		*каноникъ* (1451 р.)
‘святий’		***патронъ*** (XVII ст.)
‘чернець’	*законникъ*	
‘церковний сан настоятеля чоловічого монастиря’	*настоятель*	*игуменъ* (1489 р.)
‘управитель монастиря’		***шафаръ*** (1644 р.)
‘член церковного суду’		***инквизиторъ*** (XVII ст.)
‘заступник єпископа, який ввів судові справи’		*официалъ* (XVIII ст.)
‘посол єпископа або патріарха’	*обходникъ*	
‘проповідник’	*проповѣдникъ*	
‘(відступник від догм панівної релігії), єретик’		*геретикъ* (*юретикъ* 1322 р.)
‘урядник, який володіє частиною костьольних земель’		***комендаръ*** (1571 р.)
‘той, хто стежить за дотриманням церковного уставу’	*уставникъ*	
‘особа, яка служить у церкві, але не посвячена у духовний сан’		***церковникъ*** (XVII ст.)
‘особа, яка мешкає у монастирі, але в закон не пострижена’	*б҃ѣлецъ*	
‘віруючий’	*вызнавца / вызнавець*	
‘той, хто відлучений від церкви’		***выволанецъ*** (1598 р.)
‘орендар’	*заставникъ*	***рандаръ*** (XVI ст.)
		поссесор (1605 р.)
		арендар (1561 р.)
‘селянин, мужик, хлібороб, наймит, кмет’		*кметъ* (XII ст.) > ***кметокъ*** (сер. XVII ст.)
‘сільський листоноша, діал. калитник’		***калитникъ*** (1584 р.)
‘кобзар’		***кобзистый*** (1649 р.)
‘виробник тютюну’		*тютюнникъ*[14] (I пол. XVIII ст.)
‘співучасник’		***компринципалъ*** (1618 р.)
		адьгерентъ (1639 р.)
‘співпрацівник, колега’		***кооператорь*** (1643 р.)

[14] Пор.: *табачникъ* ‘особа, яка вживає тютюн’ к. XVII ст. [Зінов. Прип., 48].

		колекга (1608 р.)
‘(виборна особа; делегат; депутат) колега’		***колекга*** (1596 р.)
‘особа знатного роду, яка має право бути обраною на трон, виборець’		***електорь*** (1598–1599 рр.)
		електъ (1591 р.)
‘претендент на певну посаду’		***кандидатъ*** (1644 р.)
‘суперник, конкурент’		***компетиторъ*** (1629 р.)
		конъкурентъ (1639 р.)

IV. СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ ЗАПОЗИЧЕНЬ
(фрагмент історичного опису)

Українська мова II пол. XVI–XVII ст.	**Сучасна українська мова**	
	літературна	**діалектна**
байбаракъ ‘кожух, критий сукном або іншою якою матерією’ [ІСУЯ, 50]	‘верхній чоловічий чи жіночий одяг або кожушок, вкритий сукном’ [СУМ І, 89]	Гуцульщина: ‘чоловічий кожух з хутром до середини і смушковим коміром’, ‘звичайний сердак без клинів’, ‘різновид чоловічого та жіночого сукняного одягу зимою з рукавами, восени без рукавів’ [144, с. 57], ‘чоловічий кожух з рукавами (тепер називають *рукавник*)’, ‘верхній суконний короткий чоловічий, рідше жіночий одяг з клинами або без них’ [281, с. 129–130]; Покуття – синонім до *сердак*, ‘короткий кожух з рукавами’ [281, с. 53]; Слобожанщина – ‘критий сукном кожух’, ‘довгий халат, який раніше на свята носили жінки і дівчата’ [517, с. 336]; Сумщина – ‘верхній жіночий зимовий одяг, пошитий з овечих шкір і покритий зверху коштовним матеріалом’ [721, с. 7]; Полісся – ‘кожух, покритий сукном’ (Житомирська, Хмельницька обл.), ‘приталений кожух із зборками внизу’ (Новоград-Волинський р-н Житомирської обл.), ‘жіноче плаття’ (Попільнянський, Ємільчинський р-ни Житомирської обл.) [Гримашевич, 15].
кобенякъ ‘довгий просторий верхній розстібний одяг з пришитою відлогою (капюшоном), який можна одягти поверх кожуха; вид плаща’ [ІУМЛФ, 392]	заст. ‘верхній сукняний одяг із відлогою, кобеняк’ [СУМ IV, 152].	у східноподільських говірках *кобиняк* засвідчений спорадично як номінація ‘верхнього сукняного чоловічого одягу’ (Озірна Звенигородський р-н Черкаської обл.) [Березовська, 112]; більший ареал поширення та семантичне наповнення ця лексема (*кобеняк, кобиняк, кабеняк, кабиняк, коберняк*) має у середньополіських та суміжних говірках, позначаючи (сема подана відповідно до частоти фіксації у говірці): ‘широкий верхній чоловічий одяг із сукна у вигляді накидки з капюшоном для захисту від дощу чи снігу’ (Овруцький, Баранівський, Житомирський, Народицький, Олевський, Ємільчинський, Коростенський, Радомишльський, Коростишівський, Дзержинський, Чуднівський, Бердичівський, Попільнянський, Любарський, Андрушівський, Ружинський р-ни Житомирської обл., Ізяславський, Кам’янець-Подільський р-ни Хмельницької обл., Іванківський р-н Київської обл.), ‘чоловічу домоткану свиту’ (Ємільчинський, Баранівський р-ни Житомирської обл., Ізяславський р-н Хмельницької обл.; зауважимо, з цим значенням у говірці фіксується і лексема *кобеня* у Червоноармійському р-ні Житомирської обл., а в Соснівці Макарівського р-ну Київської обл. збережена форма *кобеня* номінує ‘доморобну чоловічу свиту з каптуром’ [СПГ, 99]), ‘чоловічий одяг з хутра, шуба’ (Ємільчинський, Овруцький, Народицький р-ни

		Житомирської обл.), 'чоловічий плащ з відлогою' (Новоград-Волинський, Баранівський, Андрушівський р-ни Житомирської обл.), 'капюшон' (Черняхівський, Житомирський, Любарський р-ни Житомирської обл.), 'чоловічий піджак з підкладкою' (Щорський р-н Чернігівської обл., Здолбунівський р-н Рівненської обл.), 'сукняний головний убір з довгими кінцями, який одягають поверх шапки' (Дзержинський р-н Житомирської обл., Ізяславський р-н Хмельницької обл.) [Гримашевич, 69].
опанча 'вид літнього плаща' [ІУМЛФ, 392]	'старовинний верхній одяг, що мав вигляд широкого плаща' [СУМ V, 703]	у діалектах це слово розширило свою семантику: пол. *панча* – 'старовинна довга і широка накидка' [СПГ, 151], полт. *опанча* – 'старовинний одяг', 'матерія' [Ващенко, 68], слобож. *опанча* – 'велика повстина, якою накривають вози з поклажею' [517, с. 339], бойк. *опонча* – 'довгий сіряк з грубого сукна', 'верхній чоловічий одяг, який носила шляхта', 'довгий сукняний сіряк від талії із зборками, з „заверненим" коміром, облямований чорно-білим шнурком', 'плащ із сірого сукна внизу із зборами і „клабуком" (пелериною), який носили заможні селяни' [Онишкевич ІІ, 22]. Полісемантичність лексеми *опанча* (*опанжа, панча*) простежується і в середньополіських та суміжних говірках, зокрема домінантною є сема 'одяг у вигляді широкого плаща, який одягали в негоду або в дорогу' (Олевський, Житомирський, Любарський, Ружинський р-ни Житомирської обл.), далі за ареалом поширення йде більш узагальнена сема 'верхній довгий одяг із сукна' (Ємільчинський, Овруцький, Баранівський, Коростишівський р-ни Житомирської обл., Здолбунівський р-н Рівненської обл.) та конкретизована – 'довгий верхній одяг у вигляді свити з відлогою, оздоблений на спині та рукавах мотузками, кольоровими смужками' (Овруцький, Ємільчинський, Попільнянський р-ни Житомирської обл., Іванківський р-н Київської обл.). В окремих населених пунктах ця лексема зустрічається на позначення 'незграбно одягненої людини' (Кишин Олевський, Розівка Коростенський р-ни Житомирської обл.), 'верхнього святкового жіночого одягу' (Овруч Овруцький р-н Житомирської обл.), 'кожуха' (Ємільчине Ємільчинський р-н Житомирської обл.), 'плетених панчох' (Ялишів Баранівський р-н Житомирської обл.), 'старовинної довгої і широкої накидки без рукавів' (Червоноармійськ Червоноармійський р-н Житомирської обл.) [Гримашевич, 110]. Ареал поширення застарілої лексеми *опанча* ('довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна з відлогою') в східноподільських говірках незначний (Журавки Новоархангельський р-н Кіровоградської обл.).
бурка 'довга вовняна опан-	'повстяний безрукавний плащ	у діалектному мовленні українців це слово номінує: 'опанчу, валяну із шерсті, від дощу' [Пискунов, 27],

ча' [ІСУЯ, 56], 'тонкий овечий войлокъ, коимъ одѣваются козаки въ дождливое время вмѣсто епанчи' [САР, I, 386]	або накидка з козячої вовни (переважно на Кавказі)' [СУМ I, 258]	'чемерку' [Онишкевич I, 77], 'вид верхньої довгої суконної одежі' [24, с. 117], 'верхній довгополий чоловічий одяг із сукна' [15, с. 62; Аркушин I, 38], 'ткану спідницю з вовняних ниток' [Аркушин I, 38], 'відлогу в опанчі' [186, с. 18], 'вовняну спідницю власного виробу' [PJ 44, 68]. На Поліссі лексема *бурка* вступала в синонімічні відношення із словами *андарак* та *рябак*, а також номінувала 'довгий одяг із домотканого сукна з башликом, який чоловіки одягали поверх свити' [837, с. 283]. У середньополіських та суміжних говірках ця лексема має 17 значень, що свідчить про її поширеність та семантичну „активність". Найбільший ареал використання має сема 'довгий верхній чоловічий одяг з домашнього сукна, свита' (Наровлянський р-н Гомельської обл., Олевський, Овруцький, Народицький, Новоград-Волинський, Ємільчинський, Лугинський, Коростенський, Малинський, Володарсько-Волинський, Дзержинський, Червоноармійський, Черняхівський, Радомишльський, Коростишівський, Баранівський, Житомирський, Любарський, Чуднівський, Бердичівський, Попільнянський р-ни Житомирської обл., Полонський р-н Хмельницької обл.), поширення набули також семи: 'верхній чоловічий одяг з фабричного сукна з капюшоном' (Овруцький, Ємільчинський, Лугинський, Коростенський, Володарсько-Волинський, Новоград-Волинський, Черняхівський, Коростишівський, Червоноармійський, Дзержинський, Житомирський, Чуднівський, Любарський, Бердичівський р-ни Житомирської обл., Корюківський р-н Чернігівської обл.), 'плащеподібна накидка від дощу без рукавів з прорізом для рук' (Черняхівський, Коростишівський, Чуднівський, Житомирський, Андрушівський, Любарський, Бердичівський р-ни Житомирської обл., Новгород-Сіверський, Семенівський р-ни Чернігівської обл., Калинівський р-н Вінницької обл.), 'сукняна накидка без рукавів із зав'язками' (Овруцький, Ємільчинський, Коростенський, Малинський, Новоград-Волинський, Черняхівський, Дзержинський р-ни Житомирської обл., Здолбунівський р-н Рівненської обл.), 'шапка з овчини' (Олевський, Ємільчинський, Новоград-Волинський, Дзержинський, Житомирський, Любарський, Чуднівський р-ни Житомирської обл., Ізяславський, Теофіпольський р-ни Хмельницької обл.). Поодинокими у цих говірках є фіксації лексеми *бурка* на позначення поняття 'одяг типу сучасної шинелі, який одягали поверх кожуха' (Копитів Корецький р-н Рівненська обл.), 'довге осіннє пальто прямого крою' (Корнин Попільнянський р-н Житомирська обл.), 'жіноче півпальто' (Анета Новоград-Волинський р-н Житомирська обл.), 'накидка з овечих шкур' (Баранівка Баранівський р-н Житомирська обл.), 'великий чоловічий

		кожух' (Кропивня Новоград-Волинський р-н Житомирська обл.), 'чоловічий короткий одяг у вигляді куртки з капюшоном, у поясі призібраний на ризинку' (Крилівка Андрушівський р-н Житомирська обл.) [Гримашевич, 26–27]. У східноподільських говірках аналізована лексема кваліфікується як застаріла та полісемантична з домінуючою семою 'довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна з відлогою' або ж з більш узагальненою 'довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна'. Незначний ареал поширення мають семи 'довгий верхній чоловічий одяг із плащової тканини з капюшоном' та 'тепле чоловіче півпальто' [Березовська, 31–32].
чамара 'вид довгополого чоловічого та жіночого одягу, підбитого хутром' [ІУМЛФ, 392]	'старовинний чоловічий верхній одяг, пошитого у талію з фалдами ззаду' [СУМ ХІ, 292–293]	функціонує у різних фонетичних варіантах у поліських, середньонаддніпрянських, подільських та слобожанських говірках, про що свідчить АУМ [Т. 1, карта № 160], зокрема у середньополіських та суміжних говірках лексема *чамара* номінує поняття 'теплий одяг на ваті' (Періжки Малинський р-н Житомирської обл.) та 'довгий чоловічий одяг у вигляді свити з брижами в стані' (Буща Здолбунівський р-н Рівненська обл.) [Гримашевич, 169]. У західнополіських говірках зафіксована лексема *чемерка* номінує поняття 'довгий двополий одяг чоловіків із сукна' [Аркушин ІІ, 248]. Семантину розгалуженість (11 значень) демонструє аналізована лексема (*чемерка, чимерка, чимарка*) у східноподільських говірках, в яких вона кваліфікується як застаріла: домінуючими є зачення 'короткий верхній одяг' (Монастирищенський, Уманський р-ни Черкаської обл., Новоархангельський, Ульянівський р-ни Кіровоградської обл.) та 'чоловічий головний убір із сукна' (Гайсинський р-н Вінницької обл., Тальнівський р-н Черкаської обл.); рідше фіксуються семи: 'сукняна куртка з підкладкою' (Бершадський р-н Вінницької обл., Тальнівський р-н Черкаської обл.), 'довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна' (Звенигородський р-н Черкаської обл.); поодинокими є фіксації сем 'короткий верхній одяг із домотканого грубого сукна'' (Митків Гайсинський р-н Вінницька обл.), 'довгий одяг із домотканого грубого сукна від пояса донизу розширений' (Ульянівка Ульянівський р-н Кіровоградська обл.), 'довга куртка з овечої шкури із зборками в поясі' (Перельоти Балтський р-н Одеська обл.), 'верхній одяг із овчини, оздоблений хутром' (Кринички Балтський р-н Одеська обл.) [Березовська, 311–312].
єрмакъ 'довгий з відлогами чоловічий одяг з овечого сукна, кобеняк' [ІСУМ 9,	-	форма *арим'як* 'теплий чоловічий верхній одяг, пошитий з домотканого сукна' збережена у поліських говірках Чернігівщини [СПГ, 26]; форма 'рід одягу' відображена Д. Яворницьким [Яворницький, 136]; форми *арм'як, армяк, арим'як, орм'як, рем'як* представлені у середньополіських говірках на

100]; ‘кімнатний чоловічий одяг халатного крою із зав’язками на комірі і внизу на бокових розрізах подолу’ [Срезн. II, 707]		позначення понять ‘короткий піджак’ (Овруцький р-н Житомирської обл.), ‘короткий теплий зимовий одяг з домотканого сукна’ (Коростенський, Дзержинський, Любарський, Бердичівський, Андрушівський р-ни Житомирської обл.), ‘кожух, покритий сукном’ (Овруцький, Володарсько-Волинський, Червоноармійський р-ри Житомирської області), ‘кожух з овчини’ (Новоград-Волинський р-н Житомирської обл.), ‘широка свита з тонкого сукна без бортів’ (Черняхівський р-н Житомирської обл.), ‘довгий верхній зимовий чоловічий одяг’ (Червоноармійський р-н Житомирської обл.) [Гримашевич, 14].
чуга (чугай) ‘шуба; короткий, не довший, ніж по коліна одяг без коміра, а тільки з вирізом для шиї, що обшитий шкірою або червоним сукном’	*чугай* ‘назва свити’, *чуга* ‘вид верхнього одягу з довгим коміром у галицьких лемків, пошитий із суцільних шматків доморобної тканини’, *чуйка* ‘вид довгого суконного каптана’ [СУМ 11, 380].	у середньополіських та суміжних говірках лексема *чуга* номінує ‘прямоспинний плащеподібний одяг з саморобного сукна у вигляді свити’ (Здолбунівський р-н Рівненської обл.), а форма множини – *чуги* – ‘глибокі калоші на валянки’ (Новоград-Волинський р-н Житомирської обл.) [Гримашевич, 174]. У східноподільських говірках зафіксовані новотвори: *чугаїна* (Котовський, Балтський р-ни Одеської обл., Гайворонський р-н Кіровоградської обл., Крижопільський р-н Вінницької обл.), *чугуїна* (Чечельницький р-н Вінницької обл.), *чуваїна* (Балтський р-н Одеської обл.), які номінують поняття: ‘довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна з відлогою’ (Крижопільський р-н Вінницької обл., Гайворонський р-н Кіровоградської обл., Балтський р-н Одеської обл.), ‘довгий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна з відлогою’ (Балтський р-н Одеської обл.), ‘широке пальто’ (Чечельницький р-н Вінницької обл.), ‘довгий плащ’ (Котовський р-н Одеської обл.) [Березовська, 320]. У сучасних гуцульських говірках лексема *чуга* (*чюга*) позначає ‘знак, який ставлять землеміри’ [ГГ, 213].
каптанъ ‘легка верхня розстібна одежа різного крою’ [144, с. 84]	*кафтан* кваліфікується як застаріла [СУМ IV, 122], *каптан* ‘старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами’ [СУМ IV, 97]	у сучасній діалектній репрезентації лексеми *кафтанъ* відчутні семантичні зміни, які були продиктовані культурними та історичними чинниками: бук. *кафтан* – ‘пальто’, ‘довгий жакет’, ‘кофта, блузка’ [МСБГ IV, 27, 28], бойк. *каптан* – ‘каптан з тонкого полотна’, *кахтан* – ‘плащ, приталений у поясі, нижче розширений клинами, які називаються „колами”’, *кахтанка* – ‘кофта із зборами на стегнах’ [Онишкевич I, 339, 343, 343], наддністр. *кафтаня* – ‘стара чорна довга жіноча одежа’ [362, с. 5], силенська говірка – ‘верхній жіночий одяг без рукавів’ [15, с. 84]. У середньополіських і суміжних говірках ця лексема представлена словоформами: *каптан* (Житомирська, Хмельницька обл.), *кафтан* (Житомирська, Вінницька обл.), *кахтан* (Житомирська обл.), *катан* (Ружинський р-н Житомирської обл.), які номінують поняття: 1) ‘жіноча блузка’ (Житомирська, Вінницька обл.), 2) ‘тонка шовкова блузка’ (Бердичівський р-н Житомирської обл.), 3) ‘плетена

		кофта' (Червоноармійський р-н Житомирської обл), 4) 'теплий піджак' (Новоград-Волинський, Чуднівський р-ни Житомирської обл.), 5) 'чоловічий піджак' (Житомирська, Хмельницька обл.), 6) 'безрукарка' (Житомирська обл.), 7) 'короткий верхній одяг' (Житомирська обл.), 8) 'теплий одяг з ватною підкладкою' (Житомирська обл.), 9) 'чоловіча накидка' (Новоград-Волинський, Червоноармійський р-ни Житомирської обл.), 10) 'жіноче напівпальто' (Житомирська, Хмельницька обл.), 11) 'старовинний довгий чоловічий одяг з крамної тканини' (Житомирська, Хмельницька обл.), 12) 'старовинний одяг без рукавів довжиною до колін, який щільно облягає стан' (Житомирська обл.), 13) 'верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром' (Андрушівський р-н Житомирської обл.), 14) 'довгий чоловічий сукняний одяг з відлогою' (Житомирська обл.), 15) 'теплий сукняний одяг червоного кольору з клітчастою підкладкою' (Дзержинський р-н Житомирської обл.), 16) 'жіночий святковий верхній одяг' (Дзержинський, Чуднівський р-ни Житомирської обл.), 17) 'верхній одяг з розрізами на боках' (Чуднівський, Житомирський р-ни Житомирської обл.), 18) 'відрізне пальто на ваті з вишитим коміром' (Чуднівський р-н Житомирської обл.), 19) 'довге тепле чоловіче пальто' (Коростенський р-н Житомирської обл.), 20) 'осіннє пальто' (Малинський р-н Житомирської обл.) [Гримашевич, 60–61]. У східноподільських говірках частіше вживаною є форма *каптан*, трохи менший ареал поширення має форма *кафтан*; вони номінують поняття (подаємо за кількістю ареальних фіксацій): 1) 'короткий верхній чоловічий одяг' (Голованівський, Ульянівський, Гайворонський, Новоархангельський р-ни Кіровоградської обл., Теплицький, Гайсинський, Немирівський, Чечельницький р-ни Вінницької обл., Маньківський, Катеринопільський, Уманський, Жашківський, Тальнівський, Христинівський, Звенигородський р-ни Черкаської обл., Котовський, Любашівський, Савранський р-ни Одеської обл.), 2) 'довгий верхній чоловічий одяг' (Ульянівський, Новоархангельський р-ни Кіровоградської обл., Савранський, Любашівський р-ни Одеської обл., Гайсинський, Іллінецький р-ни Вінницької обл., Катеринопільський, Маньківський, Жашківський р-ни Черкаської обл., Врадіївський р-н Миколаївської обл.), 3) 'верхній чоловічий одяг із грубого сукна' (Ставищенський р-н Київської обл., Тростянецький р-н Вінницької обл., Монастирищенський р-н Черкаської обл.), 4) 'чоловічий піджак, жакет' (Балтський р-н Одеської обл., Немирівський, Чечельницький р-ни Вінницької обл.), 5) 'верхній широкий чоловічий чи жіночий одяг із широкими рукавами' (Савранський р-н Одеської обл.), 6) 'широка кофта' (Бершадський р-н Вінницької обл.,

		Маньківський р-н Черкаської обл.), 7) ‘довгий верхній чоловічий одяг без рукавів’ (Гайсинський р-н Вінницької обл., Христинівський р-н Черкаської обл.), 8) ‘безрукавка з хутряною підкладкою, тілогрійка’ (Звенигородський р-н Черкаської обл.), 9) ‘чоловічий одяг, широкий у плечах і завужений донизу’ (Тальнівський р-н Черкаської обл.) [Березовська, 97]. Отже, як свідчать сучасні діалектологічні розвідки, семантичне ядро аналізованої лексеми у середньо-поліських говірках є ‘старовинний довгий чоловічий одяг з крамної тканини’, що є найближчим до староукраїнської лексеми, а в східноподільських говірках – ‘короткий верхній чоловічий одяг’ (спільними виступають ознаки „статева приналежність власника речі” – чоловічий та „вид одягу” – верхній).
кунътушъ ‘верхній розстібний чоловічий та жіночий одяг, пошитий з дорогої тканини (парчі, штофу, кольорового сукна) із прорізними рукавами, що могли відкидатися через плечі за спину, який носили поверх жупана’ [ІУМЛФ, 392].	‘верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського і польського населення XVI–XVIII ст.’ [СУМ IV, 400]	лексема фіксується у східноподільських говірках зі значенням ‘верхній чоловічий одяг’ з приміткою: ‘це годежа віїськових’ (Гордашівка Тальнівського р-ну Черкаської обл.) [Березовська, 135]. У середньополіських та суміжних говірках лексема *кунтуш* часто фіксується із значенням ‘верхній одяг з якісного сукна з великими прорізами для рук і довгими фальшивими рукавами, які звисали донизу або частіше перекидалися на спину’ (Володарсько-Волинський, Житомирський, Баранівський р-ни Житомирської обл.), рідше – ‘чоловічий добрий одяг з якісної тканини, в якому поли, комір, рукави обшиті хутром’ (Баранівський, Андрушівський р-ни Житомирської обл.) або ‘верхній розпашний одяг без гудзиків’ (Червоноармійський р-н Житомирської обл., Кам’янець-Подільський р-н Хмельницької обл.), поодинокими є фіксації із семами ‘чоловічий і жіночий старовинний одяг, який носила шляхта’ (Овруцький р-н Житомирської обл.), ‘верхній одяг, подібний до фуфайки’ (Червоноармійський р-н Житомирської обл.), ‘халат з фабричної тканини’ (Ємільчинський р-н Житомирської обл.) [Гримашевич, 80].
доломан ‘короткий гусарський плащ’ [ІСУЯ, 773]	істор. ‘гусарський мундир, розшитий шнурами’ [СУМ II, 359]	у закарпатському говорі під впливом угорської мови позначає ‘довге пальто з петлями’ [513, с. 88], у гуцульських говірках репрезентує семи ‘ворс (на вовняному ліжнику, килимі)’ та ‘колір’ [ГГ, 21; 281, с. 148–149], у середньополіських говірках – ‘довгий верхній одяг типу свити з гудзиками і вишивкою’ (Нова Борова Володарсько-Волинський р-н Житомирська обл.) [Гримашевич, 46].
бекеша **(> *бекейшка*)** ‘довгий чоловічий хутряний одяг угорського крою’	*бекеша* ‘чоловічий верхній теплий одяг старовинного крою з брижами в стані’ [СУМ I, 155]	Галичина – ‘різновид дорогого жіночого хутряного одягу, покритого синім сукном на Львівщині’ [186, 51], долівський говір – ‘святкова верхня одежа для селян з тонкого сукна’ [126, с. 94], говірка верхів’я ріки Орелі (Полтавщина) – ‘чоловічий одяг; служить для називання куртки з водонепроникної тканини’ [500, с. 29]. На Поліссі, за свідченнями А. Соколовської, зафіксовані два фонетичних варіанти, які мають відмінні семи,

		зокрема *бекеш* на позначення ‘довгого чоловічого одягу із домотканого чи фабричного сукна із брижами у поясі, донизу клинами’, а *бекеша* – ‘шуба, покрита чим-небудь’ [Соколовська 1968, 282]. В західнополіських говірках лексема *бекеша* позначає ‘куртку’ [Аркушин І, 14] У середньполіських і суміжних говірках фіксується лексема *бекеша* та її фонетичні варіанти (*бикеша, бикєша*) на позначення ‘верхній одяг з брижами в стані, свита’ (Житомирська, Хмельницька обл.), ‘свита без капюшона’ (Житомирська обл.), ‘зимовий жіночий одяг до колін з овечого хутра’ (Коростишівський р-н Житомирської обл.), ‘короткий зимовий одяг без коміра’ (Черняхівський р-н Житомирської обл.), ‘короткий демісезонний чоловічий одяг з якісного сукна’ (Дзержинський р-н Житомирської обл.), ‘чоловіче півпальто, обшите хутром’ (Бердичівський р-н Житомирської обл.), ‘легкий дитячий халатик без рукавів, який застібають ззаду’ (Чуднівський р-н Житомирської обл.), ‘кофта’ (Овруцький р-н Житомирської обл.) [Гримашевич, 18]. Аналізована лексема у східноподільських говірках засвідчена у фонетичних варіантах *бікеша* (Гайворонський р-н Кіровоградської обл.), номінуючи поняття ‘короткий верхній жіночий одяг’, та *бикеша* (Гайсинський р-н Вінницька обл.), що позначає нове поняття ‘частина верхнього одягу для захисту голови в негоду, коли немає потреби, її відкидають на спину, капюшон’ [Березовська, 19].
саянъ ‘вид одягу, який носили заможні жінки – шляхтянки’, ‘військовий одяг’	-	у східноподільських говірках аналізована лексема позначає ‘спідницю з грубої тканини’ (Тридуби Кривоозерський р-н Кіровоградська обл.) [Березовська, 257], на Поліссі, за даними А. Соколовської, виступає синонімом до слова *андарак* ‘спідниця із особливого домотканого сукна’ [837, с. 312, 218], у середньополіських та суміжних говірках лексема *саян* фіксується із семами: ‘спідниця з смугастої матерії’ (Олевський, Дзержинський, Чуднівський р-ни Житомирської обл.) та ‘картата домоткана вовняна спідниця, андарак’ (Лельчицький р-н Гомельської обл., Олевський р-н Житомирської обл.) [Гримашевич, 145]. Отже, сучасні діалектологічні розвідки свідчать про зміну семантичного наповнення лексеми *саян*, порівняно із староукраїнською мовою: семи ‘верхній одяг заможньої верстви населення’ чи ‘військовий одяг’ були заміщені основною семою ‘вовняна спідниця’.
кобенякъ ‘довгий просторий верхній розстібний одяг з пришитою відлогою (капюшоном), який можна одягти по-	заст. ‘верхній сукняний одяг із відлогою, кобеняк’ [СУМ IV, 152].	у східноподільськії говірках лексема *кобиняк* засвідчена спорадично як номінація ‘верхнього сукняного чоловічого одягу’ (Озірна Звенигородський р-н Черкаської обл.) [Березовська, 112]. Більший ареал поширення та семантичне наповнення ця лексема (*кобеняк, кобиняк, кабеняк, кабиняк, коберняк*) має у середньополіських та суміжних говірках, номінуючи (значення подаємо відповідно до частоти фіксації у

верх кожуха; вид плаща' [ІУМЛФ, 392]		говірці): 'широкий верхній чоловічий одяг із сукна у вигляді накидки з капюшоном для захисту від дощу чи снігу' (Овруцький, Баранівський, Житомирський, Народицький, Олевський, Ємільчинський, Коростенський, Радомишльський, Коростишівський, Дзержинський, Чуднівський, Бердичівський, Попільнянський, Любарський, Андрушівський, Ружинський р-ни Житомирської обл., Ізяславський, Кам'янець-Подільський р-ни Хмельницької обл., Іванківський р-н Київської обл.), 'чоловіча домоткана свита' (Ємільчинський, Баранівський р-ни Житомирської обл., Ізяславський р-н Хмельницької обл.; зауважимо, з цим значенням у говірці фіксується і лексема *кобеня* у Червоноармійському р-ні Житомирської обл., а в Соснівці Макарівського р-ну Київської обл. збережена форма *кобеня* номінує 'доморобну чоловічу свиту з каптуром' [СПГ, 99]), 'чоловічий одяг з хутра, шуба' (Ємільчинський, Овруцький, Народицький р-ни Житомирської обл.), 'чоловічий плащ з відлогою' (Новоград-Волинський, Баранівський, Андрушівський р-ни Житомирської обл.), 'капюшон' (Черняхівський, Житомирський, Любарський р-ни Житомирської обл.), 'чоловічий піджак з підкладкою' (Щорський р-н Чернігівської обл., Здолбунівський р-н Рівненської обл.), 'сукняний головний убір з довгими кінцями, який одягають поверх шапки' (Дзержинський р-н Житомирської обл., Ізяславський р-н Хмельницької обл.) [Гримашевич, 69].
кабатъ 'короткий верхній чоловічий і жіночий полотняний або суконний одяг, діал. кабат'		Буковина – 'куртка, солдатський мундир (часів Австро-Угорщини); кофта з простого матеріалу' [МСБГ IV, 3], Лемківщина – 'спідниця' [127, с. 422], 'спідниця з грубої тканини', 'спідниця з тонкої тканини', 'задня частина фартуха' [AGB, 62], Полісся – 'піджак' [23, с. 99], Буковина – 'коротка з рукавами сукняна верхня одежа' [686, с. 25], Бойківщина – 'короткий каптан' [Онишкевич І, 332], Волинь – зменш. форма *кабатик* – 'верхній літній полотняний одяг' [564, с. 150] (чи не найточніше збережена семантика запозиченої у XVII ст. лексеми), Наддністрянщина – зменш. форма *кабатик* – 'жіночий одяг, що сягає колін', форма *кабатина* – 'довгий шовковий або перкалевий жіночий одяг, зимою на ваті' [186, с. 58, 24].
катанка 'одежа з грубого сукна', 'одежа, підшита хутром', 'одежа розстібна', 'одежа жіноча' [144, с. 93]	діал. 'жіночий верхній суконний одяг', 'чоловіча суконна куртка' [СУМ IV, 117].	у XIX ст. ця лексема фіксується із значеннями: 'солдатський мундир' [ГС II, 224], 'святкова одежа міщанок – вид напівкаптана з відкидним коміром' [186, с. 51]. У XX ст. засвідчені семантичні діалектні варіанти, зокрема: Буковина – 'довга суконна одежа з рукавами', 'коротка суконна одежа з рукавами' [686, с. 28], Полісся – 'спідниця з домотканого сукна' [СПГ, 93; 770, с. 123], Бойківщина – форма *катаєна* – 'короткий сіряк без рукавів; жилетка з домашнього сукна', форма *катанкє* – 'приталена кофта, а від талії широка'

		[Онишкевич I, 342].
курта ‘вид прямоспинного просторого одягу з укороченими полами і великим відкладним коміром’ [ІУМЛФ, 393]	*курта* ‘короткий верхній одяг, що наглухо застібається’ [СУМ IV, 413]	*курта* – ‘короткий одяг до пояса’ [ГС ІІ, 331], ‘короткий сердак’ [127, с. 301], ‘козачий одяг’, ‘короткий теплий одяг’ [Ващенко І, 52]; *куртак* – ‘жіночий короткий сукняний одяг з рукавами’ [859, с. 102]; *куртан, куртас, куртач* – ‘короткий верхній одяг на ваті’ [Яворницький, 408]; *курташ* – ‘старовинний піджак із домотканого сукна’ [23, с. 67]; *куртина* – ‘коротка свита для роботи’ [517, с. 340].
запаска ‘буденний жіночий одяг, що складається із двох поздовжніх кусків полотна грубої (неваляної) вовняної тканини (а пізніше і бавовняної) із зав’язками у верхніх кутах’ [ІУМЛФ, 393]	‘жіночий одяг у вигляді шматка тканини (переважно вовняної) певного розміру, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки, запаска’, діал. ‘фартух’ [СУМ ІІІ, 247]	сема ‘фартух’ лексеми *запаска* згадана у багатьох наукових розвідках [БНС, 146; 128, с. 267; 23, с. 72, 75; МСБГ ІІ, 29; Аркушин І, 172]. У бойківських говірках ця сема передається ще синонімами *запинка, запаща, припинка* [Онишкевич І, 279], а в середньополіських та суміжних говірках – *запинало, запинач, запинка, запинанка, запиначка* [Гримашевич, 54]. У гуцульському говорі лексема *запаска* номінує поняття ‘жіночий поясний одяг з двох полотнищ (тканий з вовняної пряжі)’ [ГГ, 77], ‘незшитий двоплатовий поясний одяг, виготовлений із різнобарвної тканої упоперек овечої шерсті, інколи переплетеної з металевими нитками – сухозолотом’ [картотека СГГ], а словосполучення *поверхна запаска* позначає поняття ‘фатрух’ [картотека СГГ]. Б. Кобилянський вказує на наявність у семантичній структурі лексеми *запаска* компонента ‘широкий плетений пояс, звичайно червоний’ [432, с. 70]. На Поліссі ця лексема позначає ‘жіночий фартух’ та ‘спідницю’ [837, с. 288]. Дані, зібрані Г. Гримашевич щодо назв одягу у середньополіських та суміжних говірках, дозволяють нам виділити три семантичних ядра лексеми *запаска*, навколо яких виникли допоміжні або уточнюючі семи: o ‘<u>жіноча спідниця</u>’ (Андрушівський, Житомирський, Коростенський, Ємільчинський р-ни Житомирської обл., Шаргородський р-н Вінницької обл.) > ‘незшита спідниця, яку запахують на стані’ (Бердичівський, Андрушівський, Баранівський р-ни Житомирської обл.) > ‘жіночий поясний одяг у вигляді шматка тканини, який одягають поверх сорочки замість спідниці’ (Олевський, Овруцький, Новоград-Волинський, Ємільчинський, Лугинський, Володарсько-Волинський, Коростенський, Черняхівський, Радомишльський, Коростишівський, Дзержинський, Житомирський, Чуднівський, Попільнянський, Любарський р-ни Житомирської обл., Кам’янець-Подільський, Ізяславський р-ни Хмельницької обл.) > ‘жіночий поясний одяг з двох незшитих полотнищ домашнього ткання’ (Овруцький, Новоград-Волинський,

		Олевський, Ємільчинський, Новоград-Волинський, Черняхівський, Дзержинський, Баранівський, Любарський р-ни Житомирської обл.) > ‘спідниця з двох пілок з розрізами на боках’ (Овруцький, Ємільчинський р-ни Житомирської обл.) > ‘широка жіноча спідниця’ (Ружинський р-н Житомирської обл.) > ‘спідня спідниця’ (Новгород-Сіверський р-н Чернігівської обл.) > ‘обгортка під спідницю’ (Баранівський р-н Житомирської обл.) > ‘підкладка у спідниці’ (Ружинський р-н Житомирської обл.); o ‘<u>жіночий фартух</u>’ > ‘жіночий тканий фартух’ (Лельчицький р-н Гомельської обл., Баранівський, Житомирський, Овруцький, Олевський, Лугинський, Ємільчинський, Попільнянський, Коростенський, Малинський, Червоноармійський, Черняхівський р-ни Житомирської обл., Новгород-Сіверський р-н Чернігівської обл., Шаргородський р-н Вінницької обл.) > ‘фартух з полотна’ (Бердичівський, Червоноармійський р-ни Житомирської обл., Корюківський р-н Чернігівської обл.) > ‘вишитий фартух’ (Овруцький р-н Житомирської обл.) > ‘витканий фартух, який нагадує килим’ (Коростенський р-н Житомирської обл.) і ‘який одягають тільки до андарака’ (Овруцький р-н Житомирської обл.) чи ‘до саяна’ (Лельчицький р-н Гомельської обл.); o ‘<u>пояс</u>’ > ‘вовняний пояс, переважно зеленого чи червоного кольору’ (Ємільчинський, Андрушівський, Житомирський р-ни Житомирської обл.) > ‘витканий пояс’ (Полонський р-н Хмельницької обл.) > ‘вишитий пояс’ (Олевський р-н Житомирської обл.) > ‘пояс, виплетений з соломи’ (Баранівський р-н Житомирської обл.) > ‘чоловічий червоний пояс’ (Ружинський р-н Житомирської обл.) [Гримашевич, 53]. У східноподільських говірках, за даними Г. Березовської, лексема *запаска* номінує поняття: o ‘<u>спідниця</u>’ > ‘спідниця із запахом’ (представлена практично в усьому аналізованому ареалі) > ‘жіночий одяг типу спідниці, виготовлений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини; синонім *плахта*’ (Чечельницький, Гайсинський р-ни Вінницької обл., Гайворонський р-н Кіровоградської обл., Жашківський, Маньківський, Тальнівський, Уманський р-ни Черкаської обл.) > ‘спідня спідниця’ (Кримка Первомайський р-н Миколаївської обл.); o ‘<u>тканина</u>’ > ‘зайва тканина у швах, яку при потребі розпускають’ (Новоархангельський, Голованівський, Ульянівський р-ни Кіровоградської обл., Балтський, Котовський р-ни Одеської обл., Теплицький, Гайсинський р-ни Вінницької обл.,

		Христинівський, Уманський, Жашківський, Маньківський р-ни Черкаської обл.) > ‘шматок тканини’ (Теплицький р-н Вінницької обл., Маньківський р-н Черкаської обл.); o ‘<u>тканина у функції спідниці</u>’ > ‘два, переважно різноколірних, полотнища, які одягають замість спідниці’ (Тростянецький р-н Вінницької обл., Тальнівський, Уманський р-ни Черкаської обл., Кривоозерський р-н Миколаївської обл.) > ‘незшита спідниця, що складається з одного шматка тканини’ (Теплицький, Тростянецький, Немирівський р-ни Вінницької обл.) > ‘шматок тканини із зав’язками, який одягають замість спідниці’ (Немирівський, Бершадський р-ни Вінницької обл.) > ‘чотирикутний шматок грубої вовняної тканини на зав’язках, який одягають замість спідниці’ (Звенигородський р-н Черкаської обл, Бершадський р-н Вінницької обл.); o ‘<u>пояс</u>’ > ‘широкий пояс’ (Врадіївський р-н Миколаївської обл., Балтський р-н Одеської обл., Уманський р-н Черкаської обл.); o ‘<u>фартух</u>’ (Софіполь Тетіївський р-н Київської обл.); ‘<u>сорочка</u>’ > ‘<u>довга сорочка, яку одягали під плахту</u>’ (Мала Мечетня Кривоозерський р-н Миколаївської обл.). [Березовська, 84–85]
фартухъ ‘жіночий поясний одяг, який одягають спереду на сукню, спідницю’	‘жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, аби запобігти забрудненню їх’, ‘предмет одягу різного крою з різного матеріалу, який одягають під час роботи, щоб запобігти забрудненню одягу спереду’ [СУМ X, 566].	наддністрянська говірка – ‘спідниця з кольорового фабричного полотна’ [186, с. 49], бойківська – ‘спідниця з грубого домашнього полотна’, ‘будь-яка спідниця’, ‘весільна спідниця із білого полотна’ [Онишкевич II, 328], гуцульська – ‘фартух’, ‘спідниця з білого домотканого полотна, яку одягали під запаску’, рідк. ‘хустка’ [ГГ, 195], волинська – ‘домоткана призбірана біля пояса спідниця, переважно п’ятипілкова з розрізом попереду’ [713, с. 37], західнополіська – ‘шматок тканини, який одягають жінки спереду на спідницю’ (фонетичний варіант *хвартух*: Ківерцівський р-н Волинської обл.), ‘ткана полотняна спідниця’ (*фартух*: Камінь-Каширський, Ратнівський р-ни Волинської обл.; *хвартух*: Камінь-Каширський р-н Волинської обл.), ‘спеціальне пристосування з дощок під фронтоном будинку над причілковою стіною для стікання води’ (Ківерцівський р-н Волинська обл.) [Аркушин II, 220], східноподільська – ‘предмет одягу різного крою з різного матеріалу, який одягають під час роботи, щоб запобігти забрудненню одягу спереду’, ‘фартух без нагрудника’ (синоніми – фартушок 2, запередник, напередник, обпиначичка, передник 2, попередник, припинда, припиндушка), ‘предмет шкільного одягу, який одягають на плаття’ [Березовська, 290–291], середньополіська – ‘жіночий одяг у вигляді шматка

		тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню їх' (весь ареал поширення), 'спідниця з ситцю чи полотна' (Ємільчинський р-н Житомирська обл., Здолбунівський р-н Рівненської обл.) [Гримашевич, 162].
индеракъ, індеракъ 'рід утепленого поясного жіночого одягу'	-	за матеріалами АУМ, це запозичення у варіантах *ондорак*/*андарак* збережене у сучасних українських говірках Берестейщини як номен 'зимова спідниця' та 'вовняна спідниця із кольоровими смужками' та в р-нах Житомирщини та Київщини, що межують з Білоруссю, в значенні 'вовняна, переважно червона спідниця переткана різнокольоровими поздовжніми смугами' [713, с. 56]; з цим же значенням вживається у західнополіських говірках у Іванівському р-ні Брестської обл. у фонетичних варіантах: *андарак* (Стрельна) та *гандарак* (Ляховичі, Ополь) [Аркушин І, 3]. У середньополіських та суміжних говірках маркувала залежно від типу тканин та функціонального призначення різні типи спідниць ('тепла вовняна, переважно картата спідниця', 'спідниця з домотканого полотна', 'вовняна спідниця', 'сукняна спідниця') і вживалася в різних фонетичних варіантах (*андарак*, *андорак*, *ондарак*, *шандарак*, *шандарк*) [Гримашевич, 14].

V. ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ’ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

Не *штука* наука, а *штука* розум [Номис, 117].
Не *штука* …, шити ми зуміємо [СФУМ, 780].
Не *штука* книжку видати [СФУМ, 780].
Кинути роботу – не *штука* [ФСУМ, II, 968].
Встругнути *штуку* ‘робити щось несподіване’[ФСУМ, I, 90].
Викидати *штуки* ‘робити щось безглузде, діяти підступно’ [ФСУМ, I, 91].
Важити головою ‘наражати кого-небудь на смертельну небезпеку’ [СФУМ, 49].
Важити життям ‘тс.’ [СФУМ, 49].
Моя *цнота* лучче од твого, пане, злота [Номис, 86].
Цнота ліппшей од злота [Номис, 86].
Лучче *цнота* в болоті, як *нецнота* в золоті [Номис, 86].
Gвалт кричить [Номис, 48].
Карка вломиш ‘стережися’ [Номис, 84].
Карка вловиш ‘стережися’ [Номис, 84].
Мати голову на *карку* ‘розважливо, розсудливо міркувати і діяти; бути розумним, кмітливим’ [СФУМ, 372].
Брати за *карк* ‘ставити у скрутне, безвихідне становище, утискувати’ [ФСУМ, I, 50].
Гнути *карк* ‘важко працювати’ [ФСУМ, I, 175].
Ламати *карк* ‘ризикувати життям, гинути’ [ФСУМ, I, 413].
Скрутити *карк* ‘сильно побити, покалічити’ [ФСУМ, II, 821].
Воза і *адвоката* треба часто мастити [Плав’юк, 1].
Адвокатову помилку вішають, а лікареву закопують [Плав’юк, 1].
Град там не б’є, де *асекурація* [Плав’юк, 2].
Можна *засекуруватись* від вогню, та не від лиха [Плав’юк, 3].
Неасекурована хата горить скоріш [Плав’юк, 3].
Сидить, як на *екзекуції* ‘уперто’ [Плав’юк, 300].
Те, що не єсть, не писати в *реєстр* [Номис, 101].
Ніхто з Богом *контракту* не брав [Номис, 1].
От мені велика *турбація* ‘великий клопіт’ [Номис, 97].;
Хоч нема *бариша*, так слава хороша [Номис, 206].
Горшки хоч сім раз перекинь, то все з *баришем* [Номис, 204].
Бариш дурному товариш [Номис, 205].
Покуль будуть *бариші*, у баби не стане душі [Номис, 206].
От *побаришовав*: ні стовпа, ні борошна [Номис, 206].
Тропарів з *кондаками* [Номис, 71].
За хазяїном і *товар* плаче [Плав’юк, 254].
Не то *товар*, що лежить, а то, що біжить [Номис, 139].
Народ – як *товар* у череді: усякі є [Номис, 49].
Овсяниця, просяниця – все то *товару* користь [Номис, 199].
За добрим *товаром* зовуть и паном [Номис, 199].
Товар не потвар [Номис, 199].

Оставайся лавка з *товаром* [Номис, 151].
Дорогий *товар* зпід землі йде [Номис, 41].
Чужа біда за *цукар* [Номис, 47].
Чужа біда за *сахар* [Номис, 46].
Утри мої смажниї уста, а *сахарниї* и сам утру [Номис, 46].
Кожен ласий на чужі *ковбаси* [Плав'юк, 179].
Більше днів, як *ковбасів* ('не марнуй час') [Плав'юк, 94].
Де са тії діли, що самі *ковбаси* до губи летіли! [Номис, 15].
Не для пса *ковбаса*, не для кіцьки сало [Номис, 92].
Кожні свасці по *ковбасці* [Номис, 69].
На Поділю хліб по кілю, а *ковбасами* хлів загороженний [Номис, 16].
За що мене Господь карає! чи я уплів, чи я убрів, чи в середу *ковбаску* ззів [Номис, 43].
Всяк ласий на чужі *ковбаси* [Номис, 90].
Добра жінка і здоровля, то найбільший *скарб* [Плав'юк, 124].
Нема такого *краму*, аби купив тата й маму [Плав'юк, 168].
Які гроші – такий *крам*, які халяви – такий пан [Плав'юк, 85].
Який пан – такий ёго *крам* [Номис, 137].
На готовий *крам* найдецця пан [Номис, 90].
Заблудив до кума в *комору* [Плав'юк, 20].
Чи багато мотовил, деякі на *комору* закинь [Номис, 200].
Не гнівайся жона, коли з *комори* міх пшона (Житомирщина, Бердичів) [Номис, 54].
Не той лях в полі, який в *коморі* [Номис, 84].
Корчма розуму учить [Номис, 228].
Як би не діти, то би добре було в *корчмі* сидіти [Номис, 228].
Ти казане кажеш, а мій батько під *корчмою* чув (про брехню) [Номис, 132].
Пани мої, біда з вами: ми до *корчми*, а ви за нами (Умань) [Номис, 26].
Доброго *коршма* не зопсує, а лихого и церков не поправить [Номис, 64].
До *коршми* гостинець битий, а до церкви травою вкритий [Плав'юк, 166].
Коршма горить, а вони руки гріють [Плав'юк, 192].
Ніхто не знає *ваги* чужої біди [Плав'юк, 17].
Хто не *важить*, той не смажить [Плав'юк, 17].
Важить своїм життям [Плав'юк, 17].
Від *відваги* не зазнаєш *зневаги* [Плав'юк, 33].
До *відваги* треба й *розваги* [Плав'юк, 42].
Хто *відважний*, той здобуває, а хто боягуз, той пропадає [Плав'юк, 17].
Давні пригоди боронять від *шкоди* [Номис, 36].
Слова *шкоди* не нагородять [Номис, 46].
Не така *шкода,* як невигода [Номис, 46].
Шкода нікому не мила [Номис, 46].
Три дні молотили – *шеляг* заробили [Номис, 202].
Хто за *шелягом* не стоїть, той сам ёго не стоїть [Номис, 202].
Хто не стоїть о гріш, той и *шеляга* не варт [Номис, 193].
Стільки правди, як у *шелягу* сребра [Номис, 134].
Не зможеш збути, як лихого *шеляга*; [Номис, 58].

Я його знаю, як лихого *шеляга* [Номис, 58].
Як його знаю, як мідний *шеляг* [Номис, 95].
Дождусь и я тії години, що будуть по *шелягу* дині [Номис, 95].
Хай буде й від ката, аби *дуката* [Плав'юк, 112].
Таке *быдливе,* що возьми та прямо и наплюй ёму серед лоба [Номис, 55].
Якби *рахував* сир і масло, то б ніколи пирогів не їв [Плав'юк, 275].
Любімося, як брати, *рахуймося,* як жиди [Плав'юк, 28].
Що дароване, то не *раховане* [Плав'юк, 92].
І *раховані* вівці вовк бере [Плав'юк, 42].
Хто гроші не *рахує,* того біда частує [Плав'юк, 85].
Махання за биття не *рахуєцця* [Номис, 76].
Рахуби не дам [Номис, 129].
Ударив у губу, та й забув *рахубу* (Сквира) [Номис, 112].
Як ударив в губу, то й розбив всю *рахубу* (Київщина) [Номис, 112].
Не прийдецця *рахуба* до чуба [Номис, 102].
Оце сіла – так як та *рахмистриня* (Бердичів) [Номис, 49].
Кат би справив тебе за твою *натуру*! [Номис, 72].
У нас, де крам, там козак, а де *байрак,* там и сто козаків [Номис, 17].
Де *байрак,* там и козак [Номис, 17].
Пісменний, та *недрукований* [Номис, 118].
Найму собі *цимбали*, аби ніжки дригали, найму собі і баса, бо робити не ласа [Плав'юк, 179].
На словах, як на *цимбалах* [Номис, 60].
Цимбале, *цимбале* дурний [Номис, 122].
Я свою *бандуру*, чим-будь іздуру ('переконливо') [Плав'юк, 114].
Голос, як *сурмонька*, але ж чортова думонька [Номис, 60].
Я б тому бісовому *тарабану* хліба б не дав, за те, що каже: „порубать хохлів, Порубать хохлів!"; а ту маленьку сопілочку все б паляницями годував, за те що каже: „а за віщо їх, а за віщо їх!" [Номис, 18].
Бреше, як *календар* [Плав'юк, 29].
Що-що, а біда *завше* здибає [Номис, 44].
Сій *гречку* і просо, то будеш ходити босо [Плав'юк, 81].
Хай буде і *гречка,* щоб не була суперечка [Плав'юк, 81].
Посію *гречку* під груду, то й видіти її не буду [Плав'юк, 81].
Нехай буде *гречка* 'вираження згоди' [СФУМ, 169].
Скакати в *гречку* 'мати нешлюбні зв'язки' [СФУМ, 492].
Переганяти через *гречку* 'виражаючи своє незадоволення або лаючи кого-небудь, примушувати робити щось' [СФУМ, 653].
Вже тая умерла, що *табаку* терла, а ще тая жиє, що *табаку* продає [Плав'юк, 327].
Зажий *табаки,* та не забивай баки [Плав'юк, 226].
Чи ніс для *табаки,* чи *табака* для носа [Плав'юк, 228].
Не варт і за нюх *табаки* [Плав'юк, 228].
Не варт и рожка *табаки;* а що понюхав *табаки?* [Номис, 146, 77].
Спасибі за *тютюн,* це турецький, а не бакун [Плав'юк, 334].
Як ти курець, то май свою люльку і *тютюнець* [Плав'юк, 334].

Закуримо *тютюну* мого, бо ти ще не мав свого [Плав'юк, 176].
Та вже ж, *гарбуз* капелюху не зверне! [Номис, 83].
Буряк не дурак: на дорозі не росте, а все в огороді [Номис, 111].
Виліз на грушку, рвав *петрушку,* а сказав: яка *цибуля* смачна [Плав'юк, 39].
В хаті гульки, а в городі ані *цибульки* [Плав'юк, 87].
Як потягнувся на юшку, то розстарайся и на *петрушку* [Номис, 95].
Не сто кіп за *петрушку* [Номис, 101].
Добра, як з курки молока, а з верби *петрушка* [Номис, 146].
Любить, як собака *цибулю* [Номис, 98].
Забудь ласощі, паслін и *цибулю,* а за гірку твою працю візьми під ніс дулю [Номис, 109].
Ликом *постернаку* не викопаєш [Номис, 101].
Тямиш, як свиня в *опельсинах* [Номис, 126].
Знає смак, як свиня в *опальцинах* [Номис, 126].
Правда – як *олива* наверх вийде [Номис, 131].
Вийде наверх, як *олива* на воді [Номис, 131].
Чи з *рутою* чи без *рути*, а вже старій бабі дівчиною не бути [Плав'юк, 5].
Зелене, як *рута* [Плав'юк, 5].
Не поможе *рута* й маруна, як голова обернеться до труна [Плав'юк, 289].
У неділю по *шевлію* [Номис, 277].
Обідецця паска й без *шахврану* [Номис, 100].
Купи, дурню, перцю – *шахврану* ті причиню [Номис, 124].
Благородний, як *кабан* городний [Номис, 21].
Яка приправа, така *потрава* [Номис, 137].
На хврасунок добрий *трунок* [Номис, 45].
Не поможе и *трунок*, як прийде хврасунок [Номис, 45].
Клапоуху хоч *родзниками* годуй, а все буде клапоуха (Васильківщина, Київщина) [Номис, 57].
Ждала баба внукового *книша*, аж вилізла її голодна душа [Плав'юк, 4].
От маєш *книш*, тебе б'ють, а ти спиш [Плав'юк, 13].
Сита душа і без *книша* [Плав'юк, 13].
Не того тіста *книш* [Номис, 152].
Одного тіста *книш*[Номис, 153].
А, матері твоїй *книш*! [Номис, 65].
Поки бабуся спече *книші*, а у дідуся не буде душі [Номис, 110].
Капуста *тлуста* саме йде в уста [Плав'юк, 154].
З *тлустого* мъяса *тлуста* и юшка [Номис, 138].
Луччий дома горох, капуста, як на войні курка *тлуста* [Номис, 82].
Брат – братом, а *бриндзя* за гроші [Плав'юк, 27].
Бриндзю б'є ('сидить без діла') [Плав'юк, 31].
Щерби багато, а *галушок* трохи [Номис, 145].
Обійдеться циганське весілля без *марципанів* [Плав'юк, 36; Номис, 100].
Зузуля *манрикою* вдавилася! (мандрики печуть до Петра з борошна, сиру, яєць; Після Петра зозуля перестає кувати, тому кажуть, що вдавилася мандрикою) [Номис, 11].

Там то Гандзя, там то зух, там то письо, як *пампух* [Плав'юк, 63].
Веди мене поводир, де *пампушки* печуть: там мене поцілують и *пампушками* нагодують [Номис, 91].
Пожививсь, як сірко *паски* [Номис, 37].
Люде до церкви з *пасками*, а мій батько в очерет за качками [Номис, 41].
Хоч не *ошатно,* та здатно [Номис, 220].
Лучшая *кошуля*, ніж *кабат* [Номис, 218].
Не для баби *єдваби* [Плав'юк, 5].
Ніщо бабі по *єдвабі*! 'хвалити' [Номис, 145].
Ладна баба без *єдваба* [Номис, 145].
Давай пану по *жупану* [Номис, 25].
Сорочку викупив, а *сукман* заставив [Номис, 208].
И *сукманка* не мамка, як хліба нема [Номис, 191].
Дівки, не прядіть: виросте лопух – буде сорочка и *хвартух* [Номис, 200].
Не купив батько *шапку*, хай вуха мерзнуть [Плав'юк, 175].
Пак *шапку* хоч и здийма, та в *шапці* правди нема (Лубеншина) [Номис, 216].
На злодію *шапка* горить [Номис, 26].
У *шапці* правди немає [Номис, 216].
Скинь *шапку* – теща глуха буде [Номис, 57].
Боже, батьку! Дай грошей *шапку*! [Номис, 30].
Ліпше порожня *кишеня*, ніж голова [Плав'юк, 218].
Ліпше гріш у жмені, як в чужій *кишені* [Плав'юк, 85].
Хоч ми собі браття, але наші *кишені* не сестри [Плав'юк, 28].
Попівські очі, а панська *кешеня*[Номис, 154].
Спасибі в *кишеню* не ховають [Номис, 90].
Утішеніє, коли в *кишені* є [Номис, 30].
Вітер гуде в *кишенях*; [Номис, 32].
Багато ума, та в *кишені* катма [Номис, 33].
Ті *каптани*, та не ті *кармани* [Номис, 152].
Уже язик такий, як двуличная *китайка* [Номис, 152].
Двійна *китайка* [Номис, 152].
Купуй *сукню* шиту, а хату криту [Номис, 60].
Кравець кране, як ёму *сукна* стає [Номис, 156].
З того *сукна* и *ґудзики* [Номис, 193].
Не тикай, бо мене цар *гудзиками* обтикав [Номис, 153].
Бреше, як *шовком* шиє [Номис, 21].
Що ти, мужик, кидаєш мені – то *атлас*! – Та то все, пане, з нас! [Номис, 135].
Хоч у мене *шуба* овеча, та душа чоловіча [Номис, 28].
Наші лати переходять у панські *шати* [Номис, 34].
За царя Саса, тоді добре було: їж хліб, хоч розперeжи *паса* (Сквира) [Номис, 15].
Від злого давця, бери і *капця* [Плав'юк, 28].
Моргай не моргай: покрали хлопці *капці* [Номис, 133].
Такий чистий, як жидівський *пантохвель* [Номис, 220].
Зіма! кожуха нема, *чоботи* ледащо и їсти нема що [Номис, 12].
Як маєш кланяцьця лаптю, то лучче поклонись *чоботу* [Номис, 23].

Золотий *ланцюг* потягне більше, як залізний [Плав'юк, 144].
Біда за біду чіпляєцця – як у *ланцюзі* кільце за кільце [Номис, 44].
Краси не крають на *тарелі* [Плав'юк, 169].
Знає Марта по чому крупів *кварта* [Плав'юк, 197].
Кварта горілки на раз, а сірник на четверо (про п'яницю) [Плав'юк, 273].
Горілки *кварта*, тому хто варта [Плав'юк, 34].
Така, як *кадовб* [Номис, 165].
Обдувсь, як *барило* [Номис, 165].
Вертишся, як чорт в *боклазі* [Номис, 60].
Дівчину і *шкло* легко попсувати, та тяжко направити [Плав'юк, 261].
Не *шклянка,* не розибъюся (Чернігівщина, Черкащина) [Номис, 76].
Бачив вже *шкляного* Бога [Номис, 76].
Коли игумен за *чарку,* то братія за *ковші* [Номис, 229].
Поводицця *кухоль* по воду ходить, поки ёму ухо одломлять [Номис, 119].
Дощику, дощику! зварю тобі борщику, в маленькому *горщику,* поставлю на дубочку: Дубочок схитнувся, а дощик лизнувся – *цебром,* відром, дійничкою над нашою пашничкою (Лубенщина) [Номис, 79].
Попа видно и під *ціновкою* [Номис, 7].
Голова, як *пляшка* [Номис, 142].
Голий такий, як *пляшка* [Номис, 166].
Гудить, як муха у *пляшці* [Плав'юк, 256].
Майстер до чужих *тайстер* [Плав'юк, 194].
За сиротою Бог з *калитою* [Номис, 209].
Де оком не доглянеш, там *калиткою* доплатиш [Номис, 194].
Не продереш очі, то продереш *калитку* [Номис, 194].
Як у *калитці* є гроші, то й добре [Номис, 30].
Багач гроші збірає, а чорт *калитку* шиє [Номис, 31].
Скупий збірає, а чорт *калитку* шиє [Номис, 9].
Вільно губці в своїй *халупці* [Номис, 132].
Так моя добра хата, як твоя *кімната* [Номис, 187].
Лучче держатись у багатого пана за *клямку*, як у бідного за столом сидіти [Номис, 26].
Запала й тому *клямка*; вже по всёму, вже *клямка* запала [Номис, 38].
Золота швайка *мур* пробиває [Номис, 30].
Коли сам пан коло *брами,* то слух у ёго мало (Київ) [Номис, 26].
Зачиняюцця царські *врата* для нашого брата [Номис, 93].
Завдати *гарту* [Номис, 81].
З переляку став такий, як *крейда* [Номис, 85].
За три купив, а за два продав, аби „*гандель*" не стояв [Плав'юк, 63].
Прогандлював, акби у карти програв [Плав'юк, 62].
Пани ж наші, пани голоколінці: як ми в *шинок,* то й ви навздогінці (Радомисль, Бердичев) [Номис, 26].
Хочецця так, щоб хитро-мудро, та невеликим *коштом* [Номис, 62].
Господи, яка *суха рата* вдарила (Сквира; у поляків є вираз: *сухі рати заплаціл* – коли нічого їсти [Номис, 13].

в українців цей вираз означає, коли може настати голод) [Номис, 13].
Брешіть, брешіть, а *решту* на завтра лишіть [Плав'юк, 29].
Громада по нитці, та й бідному *шнурок* [Плав'юк, 84].
Де можна *лантух,* тамъ торби не треба [Номис, 30].
Де можна в торбу, там *лантух* не потрібен [Номис, 193].
Три вірви в шию та *лантух* кулаків [Номис, 93].
У кожній хаті клопоту по *букаті* [Плав'юк, 160].
Треба працювати, аби *кавалок* хліба мати [Плав'юк, 265].
За *кавалок* кишки – біг сім *миль* пішки [Плав'юк, 157].
Сім *миль* пішки за *кавалок* кишки [Плав'юк, 178].
За *кавалок ґрунту* бився до шпунту [Плав'юк, 88].
Від вола жадають *кавалок* м'яса, а від чоловіка слова [Плав'юк, 46].
Як у чоловіка нема здоровъя, то він и клоччя не варт *хунта*: тогді ёго в *гармату*, та й стреляй за хату [Номис, 156].
Лихо приходить *пудами*, а сходить золотниками [Номис, 156].
Лихо входить *пудами*, а виходить *хунтами* [Номис, 40].
Літом – такий-сякий буръянець, а хліба *буханець*, та ситий чоловік [Номис, 12].
Сто сот *крот* ёго ма! [Номис, 73].
Як *штихом* докинуть ('міра відстані') [Номис, 48].
Достатечность показує статечность [Номис, 29].
Заїхав, як *фіра* сіна в голову ('про думку, яка засіла в голові') [Плав'юк, 151].
Упхався, як жид на *фіру* [Плав'юк, 49].
Виглядає, як бик у *кариті* [Плав'юк, 37].
Мала діра топить і великий *корабель* [Плав'юк, 165].
Не море топить *корабля*, а вітри [Плав'юк, 48].
Жаль багатому *корабля*, а бідному кошеня [Номис, 34].
Човен човном, а *байдак* байдаком, по єдной воді правлять [Номис, 154].
Коли пропав віл, то пропадай и *батіг*! [Номис, 191].
Взяв чорт *батіг*, нехай бере й пужално [Номис, 191].
Голова місця шукає, а щось инше *батога* [Номис, 191].
На грош *амуніції*, на десять *амбиції* (Київ) [Номис, 18].
Відпалив, мов з *мушкета* [Плав'юк, 43].
Ні лев, ні *гармати* жінки не відженуть, доки миші не принесуть [Плав'юк, 126].
З *гармат* не злякать; хоч из *гармати* стріляй [Номис, 53].
Береженого и Бог береже, а козака *шабля* стереже [Номис, 83].
Попав *кулею* в пліт! [Номис, 37].
Щоб перша *куля* не минула [Номис, 73].
Куля – не галушка, її не проковтнеш [Номис, 82].
Ратунок вчас проганяє смерть від нас [Плав'юк, 290].
Порятуй мене в пригоді, а в добрім разі не потребуєм *ратунков* [Номис, 46].
Як утопає, сокиру дава́є, а як *порятують*, и топорища жалує [Номис, 47].
Усяк готов, щоб погубить, та хто буде *рятовати*! [Номис, 89].
И кури б загребли, єсли б не *ратував* [Номис, 89].
Рятований два рази умирає, а *нерятований* лише раз [Плав'юк, 185].
Атаманувати, то не чарку в руках держати [Плав'юк, 3].

Три пани, два *отамани*, а оден підданий [Номис, 25].
Добрий козак баче, де *отаман* скаче[Номис, 17].
Терпи козаче, *отаманом* будеш [Номис, 48].
То не люди – супостати, беруть хлопців у *салдати* [Плав'юк, 29].
З *салдатом* – не з своїм братом, не стягайся [Номис, 18].
Салдат світ прійде, та назад не вернецця [Номис, 18].
Жовнір не має: ні тата, ні брата, лиш камрата [Плав'юк, 128].
Кров *жовнярів* робить славних *генералів* [Плав'юк, 88].
Ліпше здоровий *жовнір*, як хорий *генерал* [Плав'юк, 88].
У їх *драгунська* совість (Київщина) [Номис, 63].
Лучче живий *хорунжий*, ніж мертвий сотник [Номис, 141].
Дурний слуга без помочі, а *полковник* без війська [Номис, 83].
Або *полковник*, або покойник [Номис, 202].
Від Бога люб, а від попа *шлюб* [Плав'юк, 200].
Щоб на *марах* винесло! [Номис, 74].
Що новий лікар, то новий *цвинтар* [Плав'юк, 185].
У молодого лікаря горбатий *цвинтар* [Плав'юк, 185].
Хата без дитини, то *цвинтар* [Плав'юк, 99].
З довгою рукою під *цвинтарь* [Номис, 92].
О, то битий *жак* 'тямущий' [Номис, 110].
Ми разом камаші не *фрасували* 'ми не рівня' [Плав'юк, 153].
Що город – то й *гонор* [Номис, 152].
Шляхтич за *гонор* уха рішивсь [Номис, 82].
Межи двома парубками, дівчина *баламутна* [Плав'юк, 242].
Як жид не *ошукає*, то і не снідає [Плав'юк, 237].
Хто *ошукає* мене раз – то стид йому, а як два рази – то стид мені [Плав'юк, 237].
Треба рано вставати, аби его *ошукати* [Номис, 61].
Отечество на язиці, а в серці *облуда* [Номис, 182].
Плете *мандрони* 'говорить байки' [Плав'юк, 255].
Мандрівочка – рідна тіточка [Номис, 215].
Стали думать та гадать, як би в шори убрать, а самим десь дальше *мандрувать* [Номис, 61].
Росте, як жидівська *лихва* [Плав'юк, 286].
Миша і на вівтар скаче, як *паламар* не баче [Плав'юк, 202].
У чужій церкві не *паламарюй* [Номис, 188].
Крутить як *фурман батогом* [Плав'юк, 173].
Два *кухарі* – лихий борщ; який *кухар* – такий борщ [Плав'юк, 177].
Де дві *кухарці*, там собакам празник [Плав'юк, 177].
Де багато *кухарів*, там собаки не голодні [Плав'юк, 220].
Жаба до покою, а *кухар* з рожною и з мукою [Номис, 26].
Жаба кричить, верещить, а *кухар* на рожні до *кухні* її тащить [Номис, 26].
Кухара мовлять, під порогом положити, єжели би мів себе голодом уморити [Номис, 204].
На селі лікар – піч, а свиня – *астроном* [Плав'юк, 297].
Моя свиня більш знає, як ваш *астроном* [Номис, 126].

Заки *слюсар* обпилує, коваль діти погодує [Плав’юк, 311].
Слюсар – холодний коваль [Плав’юк, 311].
Два *кметі*, пан третій [Номис, 25].
Катюзі по заслузі [Номис, 137; Плав’юк, 43].
На тобі *дуката*, та не йди собі до *ката* [Плав’юк, 112].
Бодай *кат* спорав! [Номис, 72].
Щоб тебе *кат* сіконув перед великими вікнами [Номис, 72].
Дай *кату* плату [Номис, 21].
И *кат* панує, та долі не бачить [Номис, 36].
Щоб тебе не минули *катівські* руки [Номис, 72].
Діло *майстра* хвалить [Плав’юк, 108].
Знає *майстер*, що робить [Номис, 185].
Майстер мастрю не укажчич [Номис, 203].
Такий уже *майстер* – про *оптекаря* – из воза вбився [Номис, 145].
Ґаздиня на чотири *ґазди* [Плав’юк, 87].
Ґаздувала б і вош, коби мож [Плав’юк, 87].
Де дві ґаздині, там голодні й свині [Плав’юк, 87].
Шинкар – як не вірить, так обголює [Номис, 204].
Шинкар пъяницю любить, а дочки не оддасть [Номис, 204].
Бог дає купця, а чорт *барішивника* [Плав’юк, 175].

Додаток

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ТА АПРОБАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Гриценко С. П. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст. : [монографія]. – К.: КММ, 2017. – 936 с.

2. Миронова В., Гриценко С., Корольова Н. та ін. Латинська мова в Україні XV – початку XVIII століття : [монографія]. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2014. – 591 с.

3. Гриценко С. П. Взаємодія мов у світлі класифікацій / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Н. Ф. Клименко. – № 6, кн. 1. – К. : «Прайм-М», 2002. – С. 103–107.

4. Гриценко С. П. Латинські запозичення в україномовних пам'ятках доби козацтва. / С. П. Гриценко. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. / Наук.-досл. центр „Часи козацькі"; Укр. тов-во охорони пам'яток історії та культури; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК; відп. ред. Телегін Д. Я. – Вип. 12. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2003. – С. 271–275.

5. Гриценко С. Мовні інновації: від імпульсу до усталеності. / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Г. Ф. Семенюк. – Вип. 14. – К. : ВПЦ „Київський університет", 2003. – С. 51–52.

6. Гриценко С. П. Латинська мова і мовна політика України XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. О. С. Снітко. – Вип. 11, кн. 1. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 110–112.

7. Гриценко С. П. Польські запозичення в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. статей. / Наук.-досл. центр „Часи козацькі"; Укр. тов-во охорони

пам’яток історії та культури; Центр пам’яткознавства НАН України і УТОПІК; відп. ред. Телегін Д. Я. – Вип. 15. – К. : ХІК, Часи козацькі, 2006. – С. 246–252.

8. Гриценко С. П. Військові полонізми доби козаччини. / С. П. Гриценко. // Мовні й концептуальні картини світу: зб. наук. праць. / Відп. ред. О. І. Чередниченко. – Вип. 21, ч. 1. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 192–197.

9. Гриценко С. П. Тематична класифікація польських запозичень (на матеріалі українських писемних пам’яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сучасні тенденції розвитку мов. / Мін-во освіти і науки України; відп. ред. Корольова А. В. – Серія 9. – Вип. 1. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 117–124.

10. Гриценко С. П. Лексичні запозичення XVI–XVII ст. як фактор розвитку української мови (на матеріалі „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.”) / С. П. Гриценко. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Проблеми граматики і лексикології української мови. / Мін-во освіти і науки України; відп. ред. Плющ М.Я. – Серія 10. – Вип. 5. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 137–142.

11. Гриценко С. П. Лінгвістична термінологія латинського походження. / С. П. Гриценко. // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України; НАУ, Гуманітарний ін-т; відп. ред. С. С. Кіраль. – К. : ДП „Інформативно-аналітичне агенство”, 2009. – Вип. 16. – С. 159–171.

12. Гриценко С. П. Польські лексичні запозичення XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 2. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2009. – С. 123–129.

13. Гриценко С. П. Становлення біологічної термінології та номенклатури: історико-методологічний погляд. / С. П. Гриценко. // Проблеми підготовки фахівців-аграріїв в навчальних закладах вищої та професійної освіти: матеріали Всеукр. наук.-метод. конференції. / Мін-во аграрної політики України, Ін-т професійної

освіти АПН України; відп. ред. І. М. Бендера. – Кам’янець-Подільськ, 2009. – С. 68–72.

14. Гриценко С. П. Міжмовна взаємодія як фактор розвитку писемної української мови XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Ukrajinistika: minulost, přitomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací. Ukrainica Brunensia. – Vol. II. – Brno : Masarykova univerzita, 2009. – S. 81–90.

15. Гриценко С. П. Біологічна термінологія і номенклатура в Україні. / С. П. Гриценко. // Europejska nauka XXI powieką – 2009. Materiały V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji. – Vol. 10. – Filologiczne nauki. / Red. naczelna: Prof. dr. hab. Sławomir Górniak. – Przemyśl : Nauka i studia, 2009. – S. 69–73.

16. Гриценко С. П. Українська побутова лексика латинського походження Київського періоду. / С. П. Гриценко. // „Dny vědy – 2009”. Materiály V Mezinårodni vědecko-praktickå konference. Dil Filologickė vědy. Hudba a život. / Šefredaktor: Prof. JUDr Zdeněk Černák. – Praha : Publishing House „Education and Science”, 2009. – S. 71–74.

17. Гриценко С. П. Латиномовна юридична термінологія: діахронічний погляд. / С. П. Гриценко. // Актуальні проблеми вищої професійної освіти України: матеріали наук.-практ. конф. (25–26 березня 2009 р.). / Мін-во освіти і науки України, Нац. авіаційний ун-т; за заг. ред. І. В. Лузік, О. М. Акмалдінової. – К. : Національний авіаційний університет, 2009. – С. 19–21.

18. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексичного складу староукраїнської мови (за матеріалами „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.”). / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica: зб. наук. праць: до 80-річного ювілею професора Нікітіної Фіонілли Олексіївни. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 4. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2010. – С. 47–62.

19. Гриценко С. П. Лексика українських ділових пам’яток XVI–XVII ст. через призму запозичень. / С. П. Гриценко. // Актуальні проблеми української діалектології й історії мови: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки, молоді та

спорту України; Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Вип. 12–13. – Черкаси : Вид-во Черкаського нац. ун-ту імені Богдана Хмельницького, 2011. – С. 10–18.

20. Гриценко С. П. Номінування різних форм психічної діяльності людини в староукраїнських пам’ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 5, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2011. – С. 392–408.

21. Гриценко С. П. Побутові реалії українців крізь призму запозичень „Лохвицької ратушної книги другої половини XVII ст.”. / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. Г. Ф. Семенюк. – Вип. 22. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2011. – С. 35–38.

22. Гриценко С. П. Номінація понять військової тактики, стратегії та маневрування в українських писемних пам’ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. А. Д. Бєлова. – Вип. 41, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2012. – С. 297–332.

23. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексико-семантичної групи „назви зброї та її частин” (на матеріалі українських писемних пам’яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Studia Linguistica: зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 6, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2012. – С. 357–379.

24. Гриценко С. П. Історія походження та функціонування в українській мові назв одягу (кожух, каптан, жупан, свита, плащ). / С. П. Гриценко. // Мовні і концептуальні картини світу. / Відп. ред. А. Д. Бєлова; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Вип. 43, ч. 1. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2013. – С. 278–293.

25. Gritsenko S. Lexical borrowings: problems and perspectives of the research / S. Gritsenko // Studia Linguistica : зб. наук. праць. / Київський нац. ун-т імені Тараса

Шевченка; відп. ред. І. О. Голубовська. – Вип. 7. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – С. 50–59.

26. Гриценко С. П. Номінування колористичної гами в староукраїнських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. / Київ. нац. лінгв. ун-т; відп. ред. А. В. Корольова. – Т. 16, № 1. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – С. 11–30.

27. Гриценко С. П. Військова лексика: співвідношення питомих та запозичених елементів (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. Anul II, nr. 1. – Cluj-Napoca, 2013. – S. 137–145.

28. Гриценко С. П. „Судьба" лексических заимствований староукраинского языка. / С. П. Гриценко. // Научные труды Калужского гос. ун-та им. К. Э. Циолковского. – Серия Гуманитарные науки. / Мин-во образования и науки РФ; Калужский гос. ун-т им. К. Э. Циолковского. – Калуга : Калужск. гос. ун-т, 2013. – С. 272–278.

29. Гриценко С. П. Німецькі запозичення на позначення назв одиниць виміру і ваги в староукраїнських писемних пам'ятках кін. XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka. Zbiór raportów naukowych. – Część 5. – Wrocław : Wydawca: Sp. z o.o. „Diamond trading tour", 2013. – S. 25–33.

30. Гриценко С. П. Семантическая адаптация заимствований в украинском языке. / С. П. Гриценко. // Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В. И. Карасика. Серия „Концептуальный и лингвальный миры". / Отв. соред. В. В. Колесов, М. Т. Пименова, В. И. Теркулов. – Вып. 2, ч. 1. – К. : Издательский дом Д. Бураго, 2013. – Изд. 2, испр. – С. 239–248.

31. Гриценко С. П. Лексические заимствования и языковая картина мира. / С. П. Гриценко. // Новые парадигмы и новые решения в современной лингвистике. Научный журнал. / Гл. ред. М. В. Пименова. – Кемерово : ВПО „Кемеров. госуд. ун-т", 2013. – Серия „Славянский мир". – Вып. 9. – С. 10–18.

32. Гриценко С. П. Запозичення як джерело збагачення військової лексики XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Писемні пам'ятки: від картотеки до словника. /

НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, Наук. тов-во ім. Шевченка; відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів : „Львівська політехніка”, 2013. – С. 41–89.

33. Гриценко С. П. Назви спецій, приправ, прянощів: генеза і функціонування. / С. П. Гриценко. // Science and education. A new dimension. Philology. / Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos. – II (I), Issue: 17. – Budapest, 2014. – S. 34–38.

34. Гриценко С. П. Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток кін. XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Studia ukrainica Poznaniensia. – Zeszyt III. – Poznań : Wydawnictwo naukowe, 2015. – S. 87–96.

35. Гриценко С. П. Іншомовна лексика на позначення грошових одиниць та операцій з ними (на матеріалі українських писемних пам’яток XVI–XVII ст.). / С. П. Гриценко. // Dialogul slaviştilor la începutul secolului al XXI-lea. Anul IV, nr. 1. – Cluj–Napoca, 2017. – S. 116–134.

36. Гриценко С. П. Динаміка українського лексикону XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т імені Богдана Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова; відп. за вип. Л. В. Щитик, В. В. Калько. – Вип. 22–23. – Черкаси, 2017. – С. 71–81.

37. Гриценко С. П. На роздоріжжі: запозичення чи питоме утворення. / С. П. Гриценко. // Лінгвістика: зб. наук. праць. / Мін-во освіти і науки України, Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка; відп. ред. К. Д. Глуховцева. – № 1 (36). – Старобільськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2017. – С. 5–20.

38. Гриценко С. П. Час запозичення як параметр опису історії українського лексикону. / С. П. Гриценко. // Science and education. A new dimension. Philology. / Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos. – V (33), Issue: 123. – Budapest, 2017. – S. 31–36.

Апробація результатів дослідження

1. Міжнародна наукова конференція „Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя від дня народження професора Федота Трохимовича

Жилка" (Київ, НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови, 4–7 березня 2008 р.).

2. Міжнародна наукова конференція „Взаємодія лексичної і граматичної семантики" (Київ, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 22–23 травня 2008 р.).
3. Міжнародна наукова конференція „Розвиток словникового складу та граматичного ладу української мови у зв'язку з демократизаційними та глобалізаційними процесами" (Рівне, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Я. Дем'янчука, 15–16 жовтня 2009 р.).
4. V Міжнародна науково-практична конференція „Europejska nauka XXI powieką – 2009" (Перемишль, 7–15 травня 2009 р.).
5. V Міжнародна науково-практична конференція „Dny vědy – 2009" (Прага, 27 березня – 5 квітня 2009 р.).
6. Міжнародна наукова конференція „Ukrajinistika: minulost, přitomnost, budoucnost" (Брно, Університет ім. Масарика, 19–20 листопада 2009 р.).
7. Міжнародна наукова конференція „Думка й слово: традиції О. Потебні й сучасна філологічна наука (до 175-річчя О. Потебні)" (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 21 жовтня 2010 р.).
8. „Міжнародна наукова конференція до 80-річчя від дня народження професора Станіслава Володимировича Семчинського (1931–1999)" (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 19–20 травня 2011 р.).
9. Міжнародна науково-практична конференція „Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka" (Вроцлав, 28–30 вересня 2013 р.).
10. II Міжнародна наукова конференція „Ukrainistyka: wczoraj, dzisiaj, jutro" (Познань, Університет ім. Адама Міцкевича, 8–9 листопада 2013 р.).
11. Міжнародна наукова конференція „Ukrainistyka: tradycje i współczesność" (Варшава, Варшавський університет, 6 грудня 2013 р.).
12. Міжнародна наукова конференція „Етнознакові функції культури: мова, література, фольклор" (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 17 жовтня 2013 р.).

13. Міжнародна науково-практична конференція „Modern problems of education and science” (Будапешт, 28–30 січня 2014 р.).
14. Міжнародна наукова конференція „Пріоритети мовознавчої науки у контексті глобалізаційних процесів” (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 12–14 листопада 2015 р.).
15. Міжнародна наукова конференція „Українська термінологія і сучасність” (Київ, Інститут української мови НАН України, 22–24 квітня 2015 р.).
16. Міжнародна наукова конференція „Діалектний текст як джерело лінгвістичних студій” (Київ, Інститут української мови НАН України, 23–24 березня 2015 р.).
17. Міжнародна науково-практична конференція „Philology and linguistics in the digital age” (Будапешт, 26 березня 2017 р.).
18. Міжнародні наукові читання „Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність. Міжнародні наукові читання, присвячені 70-річчю від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко” (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 4–7 жовтня 2009 р.).
19. Міжнародні наукові читання „Класичні та сучасні мови у вимірах теоретичної та прикладної лінгвістики. Міжнародні наукові читання, присвячені 80-річчю доктора філологічних наук, професора Нікітіної Фіонілли Олексіївни” (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 4 грудня 2009 р.).
20. Міжнародні наукові читання „Античний світ і сучасність” (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 10 квітня 2014 р.).
21. Міжнародний науковий симпозіум „Современная славистика между традицией и инновацией” (Румунія, Клуж-Напока, Університет ім. Бабеша-Бойаі, Департамент слов’янських мов і літератур, 11–12 травня 2012 р.).
22. Міжнародний науковий симпозіум „Диалог славистов в начале XXI века” (Румунія, Клуж-Напока, Університет ім. Бабеша-Бойаі, Департамент слов’янських мов і літератур, 22–24 травня 2014 р.).

23. Всеукраїнська наукова конференція за участю молодих учених „Діалог культур: лінгвістичний і літературознавчий виміри” (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 9 квітня 2008 р.).
24. Всеукраїнська наукова конференція за участю молодих учених „Етнічні виміри універсуму: мова, література, культура” (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 14 квітня 2010 р.).
25. Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної граматики» (Черкаси, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 27–28 квітня 2017 р.).
26. IV Всеукраїнські щорічні науково-практичні читання „Фольклор і література в історичному розвитку та державотворенні України” (Бориспіль, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 22 лютого 2008 р.).
27. Регіональна науково-практична конференція „Региональная университетская научно-практическая конференция” (Калуга, Калузький державний університет імені К. Е. Ціолковського, 18–22 лютого 2013 р.).

ІНДЕКС ЛЕКСЕМ

А
абордаж 259, 409, 461, 874, 990
абтекарка 372
абшитован(н)ый 290, 727, 999
абшитъ 290, 726, 999
абъшлѧгъ 419
авдиторъ 358, 390, 396, 1007, 1018, 1050, 1064
августъ 149, 950
листъ *авизориалный* 140, 1022
автор 390, 1011, 1055
авшусь 419, 764
агравація 312
агравовати 312
агрестъ 208, 953
агрис 208, 210, 953
адамашковый 163, 297, 298
адвокатъ 142, 362, 363, 1007, 1050, 1081
администраторъ 358, 390, 395, 1004, 1047
администрация 245, 246, 311, 982
администрованье 245
адресант 360
адьгерентъ 391, 397, 1021, 1066
аєръ 209
азъбуки 195, 943
аквабита 211, 381, 421, 808, 956
аквавита 211
аквабитка 376, 421, 808, 957
аквареліст 360
акколитъ 362, 1019, 1065
акростіхісъ 195, 381, 943
аксамитъ 158, 160, 163, 963
оксамитъ 773, 963
аксиома 195, 944
акт 305, 311, 1002
актыковане 306
актований 306
актовати 311
акторъ 391, 401, 1007, 1050
акцесїя 306
акцессорыя 306
акция 306
акъторат 306
алабарта 372
галябарта 372
алабартникъ 372
галябартникъ 281, 372, 421, 996
алавастр 238, 974
алдомашъ 85, 420
алегация 306
алеговати 306
алкирикъ 232, 361, 971
алкиръ 232, 361, 971
алтабасовый 216, 222, 377, 418, 765, 965
алтембасовый 222, 377, 765, 965
алтабасъ 222, 377, 418, 764, 965
алтеркація 306
алтынъ 171, 436, 875, 979
алъкермесъ 422, 808
алътерната 306
алюмн 422, 875, 1012, 1056
алѧбастровый 238, 974
аляканть 420, 808
ампулка 229, 969
амфора 229, 969
анатомии искусный 391, 1002, 1045
анкерокъ 251, 984
анталок 251, 984
анталъ 251, 984
антарктикусъ 196, 945
антецеденсъ 306
антецесор 390,1013, 1057
антра 197, 946
анѣмушный 320, 410, 660
анѣмушно 320, 410, 660, 1029
анѣмушъ 147, 320, 410, 461, 659
апелевати 306
апеляитъ 360, 1007, 1050
апеляция 306
Аполинаристъ 360, 1019, 1065
апостатскїй 378
аппаратъ 265,745
априлевый 377
априль 149, 377, 950
апробація 306
аптека 352, 447
аптекаръ 357
абтекаръ 372
арбитеръ 390, 1006, 1049
аргументовати 306
аргументъ 306
аренда 241, 245, 976, 977, 981
аренда корчомная 241, 977
арендаръ 357, 372, 391, 401, 1016, 1021, 1062, 1066
арендарка 373, 391, 1016,1062
арендарчик 391
арендованый 241, 976
арендованьє 241, 976
арендовати 241, 976
арендовный 241, 976
арендовный листъ 140, 979

арендовый шинкъ 241, 977
ареопагъ 315, 1025
аресть 306
    арешть 306
    година звыклая до *арешту* 139, 1025
арештантъ 360
година *арештовая* 139, 1025
листъ *арештовный* 140, 1022
аріѳметика 196
аріѳметикъ 361, 392, 393, 397, 420, 1012, 1056
    аритметикъ 420
аркабузъ 266, 417, 431, 432, 462, 727, 991
    гаркабузъ 266, 293, 432, 727, 991
аркан 76, 270, 410, 461, 727, 992
армата 143, 191, 237, 263, 266, 286, 335, 727, 990, 998
    гармата 191, 263, 286, 403, 421, 727, 728, 1087
    гармата водная 257, 449, 728, 988
артикулъ 142, 306
арктикусъ 196
артилерійний асаулъ 283, 997
артусъ 154, 157, 158, 212, 342, 957
арфа 199, 355, 949
    гарфа 199, 355
арфистъ 360
    арфїста 360
архидияконъ 392, 394, 398, 455, 1019, 1065
архиєпископиа 454
архиєпископь 394, 454, 1018, 1064
архиєпископьскыи 454
архиєпископьство 454
архиєрархъ 392, 394, 454, 1018, 1064
архиєрейство 454
архиєрѣєвъ 454
архиєрѣи 454
архиєрѣискыи 454
архикапланъ 391, 398, 1019, 1065
архипопъ 455
архимандрита 37, 113, 392, 394, 454, 1019, 1064
архимандритий 454
архимандрития 454
архимандритовъ 454
архимандритский 454
архимандритство 454, 455
архимандритъ 362, 454, 1019, 1064
архимандрический 454
архимандричий 454
архимандричъ 454
архимандрия 455
архитектонъ 182, 1015, 1060
а(р)хитекто(н)ский 378
архитипографъ 397, 1015, 1061
архіфілософъ 357, 392, 393, 397, 421, 1012, 1056
арцибискупій 453
арцибискупство 453
арцибискупъ 453
арцыкапланъ 391, 1019, 1065
аршинъ 222, 250, 304, 416, 876, 984
асаула арматний 283, 997
асекурация 306
асесорский 306
асесоръ 358, 390, 1007, 1050
асигнация 306
аспарагъ 209, 954
    аспараг зєлиє 209, 954
аспірант 360
ассистентъ 390, 1003, 1046
    асестантъ 390, 1003, 1046
астрологиѧ 149
    астрологіа 196
астрологъ 182, 410
астрономиѧ 149, 943
    астрономіа 196
    остерономѣѧ 149, 943
астрономский 378
астрономъ 1045
атаманъ курѣнний пихотний 283
атеиста 360
атентовати 310
атестация 306
атласовый 223, 377, 418
атласъ 223, 418
    атлясъ 197, 947
    гатла(с) 223
афектований 310
афектовати 339, 420, 700, 1043
афектация 339, 420, 700, 1043
афектъ 339, 420, 700, 1043
афорізмъ 422, 700
ахатисъ 412, 459, 700

Б / В

бабакъ 210, 956
    бабяк 364
бавовна 64, 69, 161, 440, 441, 766, 963
    баволна 161, 440, 441, 766, 963
баволняный 963
багранъ 296
    багрѧнъ 296
багровый 296
багряный 296

багрaний 296
багазиевый 377, 419, 765, 965
багазия 223, 377, 419, 765, 965
бадати 371
бадачъ 371, 1004, 1047
базилишокъ 319, 1028
базилѣянинъ 391, 1019, 1065
баиберекъ 422, 766
байбаракъ 215, 422, 959, 1068
байдак 76, 255, 372, 876, 988, 1087
байдарка 376
байдачник 372
байкоповѣдачъ 395, 1055
байракъ 197, 946, 1083
байрачокъ 197, 376, 946
бакаларъ 195, 390, 401, 457, 1011, 1056
баканє 322, 1030
бакати 322, 1030
бакста 288, 442, 998
бакшта 288, 998
балверъ 392, 402, 417, 837
балверъчикъ 376, 837
балвирчикъ 376, 837
балта 268, 746, 991
бандолетъ 269, 992
бандура 199, 949, 1083
бандурка 199, 376, 949
банитъ 362, 392, 1018, 1064
баниция 306
баницию на собе носити / ωдє(р)жати 139, 1023
баніованя 306
банованъ 147
баня 232
банъ 419
барабан 199, 288, 948
тарабан 199, 288, 948
барбер 145, 401, 836, 1015, 1061
барва 95, 218, 293, 296, 299, 417, 440, 441, 462, 791, 958, 961, 1000
барвѣнокъ 209, 954
бардабушка 265, 419, 729, 990
барзо 37, 252, 276, 351, 421, 486, 910
баржа 257
барила 229, 249, 250, 351, 969, 984
барило 229, 249, 250, 351, 417, 876, 969, 984, 1086
барилко 229, 249, 250, 376, 418, 876, 969, 984
барилце 229, 249, 250, 376, 417, 877, 969, 984
баришъ 142, 1081
барышникъ 187, 399, 1010, 1053
Barysznikom 187
барк 257
баркас 257
барометрумъ 197, 947
барта 416, 746, 991
бархановый 161, 377, 765, 964
бархaнъ 161, 222, 248, 415, 461, 765, 964
бархатный 161, 964
бархатъ 158, 160, 161, 964
бархутовый 964, 161
басаликъ 269, 409, 461, 794, 992
басарунокъ 421, 794
баснословецъ 395, 1055
баснословъ 395, 1055
басномудрецъ 395, 1055
баснописецъ 395, 1055
батманъ 171, 176, 983
батъ 256, 422, 877, 988
бахматъ 210, 956
бачене 366
бачити 366
бачмаги 214, 420, 767
бачмажникъ 420, 767
бачмакги 420, 767
бачмаки 420, 767
башта 288, 442, 998
бе(з)злобіє 316
бездолюкъ 400, 1064
безецный 64, 312, 313, 418, 671, 1023, 1025
безецникъ 418, 671
безецнити 418, 671
безецность 320, 418, 671, 1029
безконечний 369
листъ *безмытный* 139, 979
безмѣнъ 78, 176, 412
безпечне 412, 702
безпечно 416, 423, 703
безпечность 416, 423, 704
безпеченство 416, 423, 703
безправный 369
безпроходний 369
безчестиє 317
безь 223, 418, 766, 965
бейберековый 377, 422, 766, 965
бейберекъ 222, 377, 766, 965
белюарда 998
бекеша 217, 770, 960, 1074, 1075
бекейшка 770, 960, 1074
белецъ 250, 417, 877, 985
белкотливый 368
белля 247, 983
белужина 367
беляв 296
бендюга 197

бенкартъ 147, 324, 396, 675, 1004, 1047
бєрбєница 190, 342, 984
бердникъ 394, 1062
березовий 368
берковесокъ 177, 178, 412, 459, 878, 983
берковьскъ 171, 177, 878
берковецъ 178, 878, 983
берлин 257, 258, 261, 410, 461, 878, 987, 989
берліна 257, 258, 261, 878, 987, 989
берлінка 258
берло 443, 729
бернардынъ 391, 1020, 1065
бескидъ 197
бесурменинъ 392, 1020, 1065
бесурменъ 392, 1019, 1065
бетегъ 409, 461, 728
бехтеръ 293, 417, 728, 1000
бечка 417, 728
бєзпєчнѣшии 412, 702
билинникъ 364, 401, 1053
биндась 238, 974
биретъ 220, 418, 768
бирувъ 315, 1024
бисага 231, 970
бисерникъ 371, 392, 397, 1009, 1052
бискупий 450, 452
бискупицкый 453
бискупия 450, 452
бискуплий 452
бискуповъ 450, 452
бискупский 450, 452
бискупство 332, 450, 452
бискупщизна 450, 452
бискупъщизный 452
бисеръ 371
битва 256, 272
зводити *битву* 271
звести *битву* 271
блаватный 223, 355, 375, 422, 769, 965
блаватъ 161, 223, 351, 355, 375, 413, 769, 965
блакитний 219, 223, 299, 418, 798, 1001
блакитъный 299, 1001
блакитносвѣтлый 299, 300, 305, 1001
блакотный 299, 1001
бламъ 158, 160, 163, 221, 413, 769, 963, 964
блєкитный 299, 1001
блєнкитный 299, 1001
близкий 368
близнѧк 364
бликтный 299
блокитный 224, 299, 1001
блонѧръ 391, 401, 422, 837, 1014, 1060
блудный 337
блюзненє 320, 410, 1029
блюзнивый 320, 410, 670
блюзнити 320, 410, 670
блюзнитися 320, 410, 670
блюзнѣрский 320, 410, 670
блюзнѣрско 320, 410, 670
блюзнѣрство 147, 320, 410, 670, 1029
блюзнѣрца 410, 670
блюзнѣръ 410, 461, 670
блянкаръ 392, 393, 401, 1014, 1060
бляха 225, 238, 413, 967
бляхаръ 357, 392, 393, 401, 413, 837, 1009, 1053
бляховый 413
бляховникъ 413, 838, 1009, 1053
бляхнѣръ 413, 838, 1009, 1053
бляхмалъ 225, 967
бляшаный 413
бляшка 413
блѣдожолтый 305, 1001
блѣдявый 368
блѣхарня 421, 841
блѣхарскый 421, 841
блѣхаръ 421, 841
бобровникъ 365, 394
богачь 364
боеванье 272, 374, 993
боевати 374
боєвиско 276
боєвникъ 398
боіоване 272, 993
бой 272
бойка 272
боклага 229, 969
болкоуновщина 190, 982
болоховецъ 401, 1060
болтъ 259, 269, 880, 990, 992
больничарь 370, 395, 1045
бондарка 372
бондаръ 372, 400, 402, 1003, 1046
бонифратръ 391, 398, 1019, 1065
борг 242, 978
боргатный 181, 303
борговати 242, 978
боронникъ 364, 394, 1054
бортникъ 394, 1062
боршовый 296
баршовий 296
боты 137, 187, 214, 380, 412, 767, 958
ботки 214, 380, 412, 767, 958
боханецъ 248, 417, 809, 957, 984
боханъ 212, 248, 417, 808

бохенки 248
бохенокъ 417, 809
бохоначокъ 212, 417, 809, 957
бохонъ 248, 808, 984
бочка 158, 229
брага 371
брагаръ 357, 371, 1016, 1062
Павло *Брагаръ* 402
бражъникъ 402, 1016, 1062
брама 235, 285
торжищная *брама* 139, 976
брама судовая 139, 1025
брамы адовы 140, 972
брамы пекельные 138, 972
брандвахта 257
брандер 257
брантовый 197, 377, 948
брантъ 377, 948
браселикъ 225, 419, 768, 967
братский 369
братналъ 238, 974
бречъка 202
Бречка 202
бриль 219, 768, 961
бринзя 212, 809, 958
брынъдза 212, 809, 958
брнути 331, 1037
броварецъ 376, 391, 393, 839
Ма(р)тинъ *броварєцъ* 402
броварный 375, 413, 839
броварникъ 371, 391, 393, 413, 839, 1016, 1062
броварноє 413, 839
броварщизна 413, 839
броваръ 168, 228, 241, 352, 371, 375, 391, 393, 413, 839, 969, 977, 1016, 1062
брожки 259
бросква 417, 809
бросква дрєво 207, 952
бросквина 207, 208, 373, 417, 809, 952
бросквина полная 209, 952
бросквинѧ дрєво 207, 952
бросквинный 417, 809
бросквинный плодъ 207, 952
бруки 223, 768, 966
брунатно 412, 795
брунатность 412, 795
броунатьный 304, 412, 795
брытвана 230, 969
бстрыкати 333, 1038
буда 165, 231, 356, 371, 414, 840, 970
будинковий 231, 970
будинокъ 231, 970
будникъ 356, 371, 392, 393, 397, 402, 419, 840, 1009, 1053
будованый 231
будованѧ 231, 970
*будованяся*231
будовати 231
будоватися 231
будовля 231, 970
будовный 231
будовникъ 399, 840, 1014, 1060
будовничій 391, 399, 1014, 1060
будовца 399, 840, 1014, 1060
будушловати 336, 1040
буздиган 288, 289, 729, 999
боуздоуганъ 179, 289, 413
бъздыгъ 179, 413, 999
боуката 149, 150, 946
буклѣръ 293, 1000
буковий 368
булава 289
булатныи 180, 375, 729, 992
булга 229, 969
бунтъ 248, 448, 462, 879, 983
бураковый 299, 377, 1001
розсол *бураковый* 205, 951
буракъ 204, 356, 377
бурякъ 204, 205
боракъ 205
буратиковый 221, 355, 377, 421, 963
буратовый 221, 355, 421, 963
буратикъ 221, 355, 377, 421, 963
боургаръ 189, 342, 1022
боургоуръ 189, 342, 1022
бурда 260, 878, 987
бурка 215, 216, 420, 770, 959, 1070
буркателовый 220, 355, 377, 421, 770, 962
буркателя 220, 355, 377, 421, 770, 962
бурковати 314, 1024
бурлака 364, 1058
бурний 367
бурсакъ 371, 1012, 1056
боуръмистръ 182, 381, 382, 1022
бурундук 259, 867, 989
бурштиновый 301, 302, 377, 410, 461, 799, 1001
бурштинъ 301, 410, 799
бурый 216, 302, 1002
бусол 257
бутынокъ 294, 1000
бухта 188, 946
быдло 137, 185, 186, 246, 342, 955
быдло великоє 186, 955
быдло великоє рогатоє 186, 956

быдло рогатоє 186, 956
быдло нерогатоє 186, 956
быдло рогатоє малоє 186, 956
быдло дробноє 186, 956
быдло малоє 186, 956
быдло дворскоє 186, 956
быдлокрадца 186, 1006
быдлячий 186, 956
быдлятко 186, 956
бѣта 204, 951
бѣджѣнє 272, 993
бѣджѣньє 272
бѣджѣнєсѧ 272, 993
бѣдникъ 400, 1064
бѣзентовати 315, 1024
бѣзоншаство 315, 1024
бѣзонъшагъ 315, 1024
бѣленкий 296
бѣлецъ 417, 878, 1066

В

в вечер 199
на(д) *вечеромъ* 199
предъ *вечеромъ* 199
въ *вечерѣ* 199
звечера 199
в полуден 199
по полудни 199
вага 169, 171, 342, 349, 371, 841, 977
ваговатися 331, 1037
горло своє *важити* 138, 951
на здоровя *важити* 138, 951
легко *важити* 138, 951
важникъ 371, 392, 393, 400, 422, 841, 1010, 1054
валечне 416, 705
валечный 143, 274, 416, 704
валечникъ 391, 398, 416, 705, 1017, 1064
валечница 391, 398, 416, 705, 1017, 1064
валіоръ 422, 880
валка 180, 270, 272, 356, 413, 414, 460, 747, 992, 993
валку мети 993
валку поднести 993
валку узнести 993
валкость 272, 747, 993
валчакъ
валчити 180, 356, 413, 747
валчѣне 272, 747, 993
валоръ 422, 880
валтовати 410, 461, 880
валтоватися 410, 880
валъ 149, 150, 195, 410, 944
ванголь 197
бѣлый 296
бѣлилникъ 296, 364, 401, 1061
бѣлилница 296
бѣлити 296
бѣлник 296
бѣловзористый 296, 305
бѣлоголова 296
бѣлодробный 296
бѣложонка 296
бѣлоконный 296
бѣлокопитный 296
бѣлообразный 296
бѣлопаскoватый 296
бѣлопестрый 296, 305
бѣлявый 296
бѣндаликъ 220
бѣнътетовати 315, 1024
у *бѣчелованю* имати 140, 1028

ваненъка 231, 376, 970
ванна 231, 232, 970, 971
вантухъ 248, 417, 881, 983
ванчесъ 416, 881, 990
ванчосъ 416, 881, 990
вапенчикъ 394
варенина 367
варияция 306
варкочъ 238, 974
варникъ 401, 1062
варовный 288, 998
варстат 198, 236, 948, 973
варстатъ 236, 973
варта 286, 417, 730, 998, 1086
вартованє 286, 998
вартовати 286, 417, 730, 998
вартъ 242, 977
варунокъ 418, 730
вархолити 356
вархолникъ 420, 656
вархоль 322, 356, 420, 656
варцабница 420, 731
варцабы 420, 731
василковый 301, 1001
ватага 180, 348, 412, 459, 723, 997
ватагъ 180, 392, 1004, 1047
ватажокъ 392, 1004, 1047
ватамманъ 183, 412, 1021
вахлѧръ 421, 770
вацокъ 421, 770
вдячность 413, 705
вегаръ 233, 971
векуисте 416, 882

велбене 419, 881
велбенье 419, 881
велбити 419, 881
велблюд 371
велблюдникъ 371
велене 366
веленъсъ 269, 422, 747, 992
великый 369
великосилный 380, 386
велити 366
велосипедист 360
вендзоный 213, 421, 958
вендровати 335, 1040
вендровка 335, 1040
веприна 367
вербунокъ 191, 290, 342, 999
верголя 257
вердунокъ 171, 412, 980
вертоградаръ 145, 182, 392, 400, 410, 461, 843, 1017, 1063
вертоградъ 410, 461, 843
верф 257
верховный 368
верхь 368
вершене 366
вершити 366
веселий 316
веселникъ 365, 1062
веселье 316
весна 199
весѣлля 145, 305
ветовати 414, 427, 428, 460, 463
ветчина 367
веты 211, 409, 461, 810, 957
вєпрєвина 367
взборонитисѧ 317, 1027
взвазненъє 337, 416, 1042
взгарда 420, 682
взгаржати 420, 683
взгаржоный 420, 683
взнавяти 240, 975
взнѣтити 333, 1039
взнѣченіє 333, 1039
вигнанецъ 400, 1064
вигъ 190, 342, 983
вижель 210, 956
викарий 390, 398, 1019, 1064
вильготный 197, 946
вилчастый 297, 1000
вилчатый 297, 1000
виндикованє 307
виндиковати 310
вино 157, 229, 357, 371
винаръ 357, 1010, 1054
винникъ 371, 1010, 1054
виноградаръ 357, 380, 1010, 1054
виоленция 422
виоляторъ 146, 390, 401, 1006, 1049
висектовоє лѣто 139, 949
виховальникъ 365
вицеканцлерий 392, 393, 412, 1008, 1051
вицерегентъ 357, 391, 421, 1008, 1051
вишневый 161, 224, 296
владца 379
владыка 144, 284, 312, 331, 454
владычество 454
влацнитися 318, 1027
влодаръ 182, 845, 1004, 1047
влудити 324, 1032
влъшебник 395
вночи 199
вовлачати 336, 1041
водза 260, 880, 987
водити 366
водоносецъ 381, 1054
воднистый 296
воевода 281, 284, 314, 351, 381, 1051
воєводство 34, 37, 110, 381, 434
военникъ 364
вожа 259
вождъ 182, 259
вожь 182
вожене 366
вожки 259
рога *возносити* 141
възносити в висоту рога 141
возбрати 239, 975
возбраняти 315, 1025
возбранятися 315, 1025
возбранити 315, 1025
возвати 324, 379, 1032
возведениє 379
возвеличити 379
возвеличитисѧ 379
возвеселитисѧ 379
возвести 379
возвестисѧ 379
возводити 379
возводитисѧ 379
возвратити 327, 1034
возвратитисѧ 327, 1034
возвращєниє 327, 1034
возвѣстити 325, 1033
возвѣщати 325, 379, 1033

возданиє 315
воздатися 327
воздвигнути 336, 1041
воздвигнутисѧ 336, 1041
воздвижєнє 336, 1041
воздвизатисѧ 336, 1037
воздєржаниє 320, 1029
воздержати 320, 1029
воздержатися 320, 1029
возимати 329, 1036
возирати 339, 1043
возлагати 330, 1037
возлетати 330, 1037
возлечи 330, 1037
возлиятисѧ 330
возлїѧнїє 327, 1034
возложити 327, 1034
возлѣтети 330, 1037
возмагати 329, 1036
возмутити 330, 1036
возмутитисѧ 1036
вознепщевати 315, 1025
вознестися 330, 1036
возникъ 146, 364, 401, 1057
возница 259
возный 190
возовий 368
возокъ 259
    вузокъ 259
возопити 326, 1034
возратитисѧ 330, 1037
возрѣти 339, 1043
возсияти 330, 1036
возъ 259
    возъ фурманский 178, 261, 826, 987
    возъ буксованый 261, 987
    возъ букшованый 261, 987
    возъ бошованый 261, 987
    возъ кошоватый 261, 987
    возъ котчий 261, 987
    возъ крамный 261, 987
    возъ скарбный 262, 987
    возъ триумфалный 262, 987
возывати 325, 1033
возыватисѧ 325, 1033
возыгратисѧ 330, 1037
возыити 326, 1034
возыскать 330, 1037
вои 191
воиско 191, 280
воитъ 182, 1022
войсковая музика 282
войсковий 368
воковати 324, 1032
волина 367
во(л)нисти(й) 371
волняръ 400
воловина 367
воловоє мясо 367
воловникъ 364
волосатый 371
волочникъ 365
волочнѧ 267, 269
    волучня 267
волюнтарист 360
вонтпенє 319, 374, 416, 423, 654, 1028
    вонтпленье 319, 416, 423, 655
вонтпити 319, 416, 423, 655, 1028
вонтпливе 319, 416, 423, 655, 1028
вонтпливший 319, 416, 423, 655
вонтливый 319, 416, 423, 655
вонтъпливость 319, 416, 423, 655, 1028
вооружити 292, 999
вооружитисѧ 292, 999
вооружатисѧ 292, 999
вопросити 326, 1033
вопрошати 326, 1033
ворожбитъ 362, 395, 1045
ворожити 366
ворожѣнье 366
вороный 296
ворота 234, 235
воротаръ 370, 1052
воршин 250, 416, 876, 985
воскипѣти 331, 1037
восковый 297
воскормити 320, 1029
воскричати 326, 1033
воследовати 330, 1037
восписати 325, 1033
восплескати 321, 1029
воспоминати 326, 1033
воспомянути 326, 1033
воспренути 321, 1030
восприяти 330, 1036
воспѣвати 326, 1033
восхватити 330, 1037
восхититисѧ 329, 1036
восходити 326, 1034
восхождєнїє 330, 1037
вотпливо 319, 416, 423, 460, 655, 1028
вощинаръ 370
вояк 364
впоранку 199

врадничий 400, 1048
врадникъ 400, 1048
урадникъ 400, 1048
врадовникъ 400, 1048
враждебникъ 365
врата 371, 1086
вратаръ 371, 1008, 1051
вратити 327, 1035
вратитися 327, 1035
вратникъ 392, 1008, 1052
врачъ 392, 1002, 1045
врегъ 258, 883, 989
вредити 315, 327, 1024, 1035
вредный 315, 1024
вредостъ 315, 1024
вредъ 315, 1024
враждатисѧ 238, 975
время 199, 215, 411, 1070
времня 199
веремя 199
вроценє 332, 1038
вроценый 332, 1038
вруцити 332, 1039
врыхле 327
врѣти 318, 333, 1027, 1039
врядовий 368
вскурати 334, 1040
вспачитисѧ 332, 1038
встекливостъ 316
встеклый 317
встеклостъ 317
вступний бой 274
встѧжливость 147, 707
вулканъ 197, 946
вчасне 199
вчора 199
вшетеченство 64, 419, 691
вшетечне 147, 419, 691, 1029
вшетечный 419, 691
вшетечникъ 146, 373, 419, 691, 1016
вшетечница 146, 373, 419, 691, 1016
вшехмоцне 420, 692
вшехмоцный 420, 692
вшехмоцность 420, 692
вшиковати 290, 379, 417, 751, 999
вшрубоватися 323, 1031
вщати 334, 1039
вщатися 334, 1039
вщинати 334
вщинатися 334, 1039
выбавитель 366, 1049
выбадати 371, 380
выбаданє 380
выбадачъ 371, 397, 844, 1004, 1047
выбрънути 317, 1027
вывиклатисѧ 318, 1028
выводне 313, 1023, 1025
выволанецъ 391, 1021, 1066
выгафтованый 420, 775
выгладити 334, 1039
выглажати 334, 1039
выглаженє 334, 1039
выглѧдачъ 363, 395, 1048
выдекрафъ 314, 1024
выдекрафовый записъ 314, 1024
выдекрафовый контрактъ 314, 1024
выдавца 409, 461, 844, 1064
выдерокъ 313, 1023, 1025
выдирач 363, 1005, 1049
выдирца 145, 391, 401, 410, 461, 845, 1005, 1049
выдруковати 198, 948
выжебраный 382, 383
выжебрати 382, 383
выжейменованый 323, 1031
выкасоване 379
выкладачъ 363, 401, 1054
выконтерфетовати 240, 322, 975, 1030
выкотца 391, 396, 420, 845, 1006, 1049
выкрочати 313, 1023
выкрочаючий 313, 1023
выкроченє 313, 1023
выкрочити 313, 1023
выкрутарскїй 338, 686, 1043
выкрутацкый 338, 686, 1043
выкрутацтво 338, 686, 1042
выкшталтованє 380
вылгати 324, 1032
вылегати 324, 1039
вылеглий 324, 1039
вылужати 337, 420, 1042
вылыганѧ 331, 1038
вылянє 198, 333, 948, 1039
вымешкати 335, 380, 1040
вымѣрникъ 365, 395, 1049
вынайдителъ 401, 1047
вынайдователъ 1047
выналѣзенє 313, 1023
выналѣзка 313, 1023
выналѣзца 391, 401, 410, 461, 1004, 1047
выналѣзокъ 313, 1023
выналѣзти 317, 333, 1026, 1038
вынеслость 420
выницовати 335, 1040
выпатровати 339, 1043

выпельненъє 240, 975
выпельняти 240, 975
выплевенѧ 334, 1039
выпосаженье 417, 687
выпосажити 417, 687
выпосажоный 417, 687
выпытателъ 365, 395, 1048
выраховати 169, 980
вырко 227, 968
вырокъ 184, 299, 310, 1022
выростокъ 400, 1058
вырумованє 313, 1023, 1026
вырумовати 1026
вырумоватися 1026
вырѣкати 184, 1022
вырядъ 293
высепъ 197, 946
высопъ 197, 946
высокый 369
выспа 197, 946
выставити 141
на очи *выставити* 141
на ножки *выставити* 142
небу *выставити* 142
выставовати 141
на свѣтъ *выставовати* 141
предъ очи *выставовати* 141
выстинати 272
выстрашати 331, 1037
выстрелъ 264
вытрикушъ 391, 397, 419, 1018, 1064
выстрѣлити 264
выстрѣлѧти 264
высумовати 169, 170, 979
вытиснути 141
на светъ *вытиснути* 141
вытлумаченіє 379
вытлумачоный 379
на шию *вытручати* 141, 1037
вытѣчка 421, 748
выфалшованый 379
выфѣґуровати 379
выхелзненый 421
выхователька 391, 1012, 1056
выцвичити (на свою руку) 141
вышинковати 240, 976
вышинкъ 240, 976
вышпотити 337, 1041
вышпочати 1041
вышпырачъ 395
вышпѣґованє 278, 995
вышпѣговати 278, 380, 995
выщватити 333, 1039
вѣделка 227, 968
вѣкуистый 200, 416, 882, 950
вѣкуистѣ 416, 882
вѣкъ 199, 333
вѣрныи 366, 367
вѣршописецъ 381, 398, 1011, 1055
вѣршописъ 380, 391, 398, 1011, 1055
вѣсникъ 364, 400
вѣчистый 243
вечистый 243, 310
з *вечистых* часовъ 138
з вековъ *вечистых* 138
именъє *вечистоє* 139, 1025
вечистый листъ 140, 1022
вѣчне 199, 236, 336, 345
вѣчность 199
вѣчный 199, 367
вѣчныи 366
вѣчний старецъ 145, 400, 1064
вѣщатель 395
вѣщокъ 395, 1045
вѣщишъ 1045
вядомо 323, 1031
вязень 295
вязовий 368

Г
габа 222, 371, 422, 773, 964
габачъ 371, 422, 773
габеный 222, 964
габъяный 222, 964
габати 183, 184, 337, 1022, 1042
гаванъ 197
гадатель 366, 395, 1045
гаєвникъ 364
газофилакїя 167, 412, 459, 460, 978
газука 217, 418, 772, 960
газучка 181, 217, 303, 376, 419, 772, 960
гайдукъ 146, 183, 372, 410, 415, 461, 753, 1017
гайдучка 146, 372, 420, 753, 1017
гайдуцкий 286, 420, 753
гайдуцтво 286, 420, 753, 998
гаковица 264
гакивница 265
гаковниця 264
гаковьница 268, 417, 737, 990
гаковничный 265, 417, 737, 990
гакъ 237, 264
на *гакъ* прийти 141, 1031
на *гакъ* скинути 139, 993

галабартникъ 281, 372, 421, 736, 996
галабартъ 269, 372, 421, 736, 992
галасъ 422, 656
галбантъ 440, 462, 933
галгановая трава 209, 954
галеас 257, 403, 410, 461, 884, 988
    галіяс 257, 403, 884, 988
галеръ 413, 883
галжбантъ 293, 1000
галіотъ 410, 461, 883
галія 257, 410, 879, 989
    галеѧ 179, 410, 412, 459, 879
    галѣя 257, 410, 879, 989
галунъ 197
галушка 212
гамалия 421, 746
гамлѣтъ 418, 777, 964
гамованє 335, 374, 1040
гамовати 335, 1040
гамоватися 335, 1040
гамрацтво 222
гамѣство 410, 682
гамѣшно 410, 681
ганджар 267, 991
гандель 167, 976
    гендель 167, 240, 412, 976
гандлевати 240, 412
    гандлювати 372
гандлювникъ 145, 372, 392, 393, 400, 412, 1010, 1053
ганебне 338, 1043
ганебний 338, 375, 1043
ганкровый 237, 973
ганкеръ 237, 973
гантаба 237, 973
ганчаръ 267
ганьба 375
    давати *ганбу* 139, 1031
    ганьбу дати 139
гапла 419, 774
гапликъ 419, 774
гарабурда 392, 393, 402, 420, 1014, 1060
гарбарчикъ 376, 392, 393, 397, 420, 1014, 1059
гарбаръ 392, 393, 401, 402, 420, 847, 1014, 1059
гарбузъ 204, 951
гарель 171, 883, 980
гармата 263, 403, 421, 727, 990
гармашъ 392, 397, 422, 850, 1009, 1014, 1053, 1060
    Климко *гаръмашъ* 402
гарта 237, 352, 974
гартаръ 392, 393, 397, 418, 847, 1009, 1053
гартволъ 237, 974
гартовати 237, 974
гартовный 237, 975
гартъ 237, 847, 974
гарасовый 163, 377, 774, 963, 964
    гарусовыи 163, 377, 413, 455, 774, 963, 964
гарусъ 163, 221, 413, 455, 774, 963, 964
гарцъ 272, 356, 417, 440, 442, 443, 462, 749, 933
    герцъ 272, 749
    на *гарцъ* (*герцъ*) выежджати 138, 271, 993
    выскаковати на *герц* 138, 271, 993
гарцованє 272, 417, 750, 993
гарцовати 356, 417, 750
    герцовати 270
гарцовникъ 417, 749
    герцевникъ 372
гаталомъ 410, 461, 660
гафаръ 392, 393, 397, 1016, 1061
гафарчикъ 397, 1016
гафтарка 392, 393, 397, 418, 1016, 1061
гафтарский 418
гафтка 225, 418, 774, 967
гафтованє 420, 775
гвардианъ 307, 1019, 1064
гвіздар 370, 1045
гвоздика 153, 154, 155, 156, 174, 210, 304, 377, 417, 800, 952
    гвоздьникы 154, 800
    гвоздникы 154, 952
    гвозникы 154, 155, 156
гвоздиковий 304, 377, 417, 800, 1002
гебель 237, 973
геблювати 237, 973
гелетка 458
гелмъ 293, 430, 441, 442, 737, 1000
гемія 257, 879, 989
гемисферіумъ 196
генварь 149, 950
гендель 167, 240, 412, 846, 976
геретикъ 391, 1021, 1066
    гератикъ 391
гермачокъ 217, 959
гермекь 281, 737, 996
    гермокъ 281, 996
герциръ 359, 391, 398, 417, 443, 749, 1017, 1063
гетмаванье 445
гетманити 445, 725, 745
гетманиха 445
гетманичовъ 445
гетмановая 146, 445, 725
    гетьмановая 373
гетмановъ 279, 445, 725
гетманский 378, 445, 724
гетманство 332, 445, 724

гетманунко 445
гетманчикъ 445
гетманчиновъ 445
гетманша 445
гетьманенко 445
гетьманичъ 445, 725
гетманъ 146, 290, 373, 723
геωграфіа 196, 945
гиацинтъ 209, 300, 798
гибатисѧ 332, 418, 1038
гиєна 210, 956
оуєна 210, 956
гимназия 36, 195
гимнастес 391, 401, 422, 845, 1011, 1055
гинъ 247, 885, 983
гипокритський 324, 421, 676, 1032
гипокрызыя 324, 421, 676, 1032
гирло 72, 73, 197, 946
гисторикъ 361, 401, 1011, 1055
гисториографъ 381, 1011, 1055
гієроглифїкъ 361, 392, 393, 397, 1012, 1056
гімназіарх 391, 397, 422, 1012, 1056
гладїолусъ 209, 954
гладкий 368
глибокый 369
глубокый 369
хлубокый 369
листъ *глейтовный* 139, 1022
глейтъ 314, 1024
глинаръ 370
глинястый 297
глоба 315, 1025
глобникъ 364, 395, 1049
гнѣвъ 345
вѣчный *гнѣвъ* 345
божий *гнѣвъ* 346
господнїй *гнѣвъ* 346
о(т)пустить *гнѣвъ* 345
гнѣвъ отпустити 345
держати *гнѣвъ* 345
заходити в *гнѣвѣ* 345
быти в *гнѣвъ* 345
взрушити на *гнѣвъ* 345
взяти *гневъ* 345
имати *гнѣвъ* 345
мѣти *гнѣвъ* 345
исполнитисѧ *гнѣвомъ* 345
прївѣсти *гнѣвъ* 345
уложити *гнѣвъ* 345
откинути *гнѣвъ* 345
ховати *гнѣвъ* 345
гнѣвъ оупадаю(т) 345
побужати до / къ *гнѣву / гнѣвови* 345
гнедорыжий 296, 305
гнѣдый 297
гнюсникъ 354, 362, 648, 1018
гнюсный 354, 362, 647, 1018
гнюсъ 346, 456, 647
говѧдина 367
гографъ 392, 393, 397, 419, 848, 1012, 1056
еографъ 392, 393, 397, 419, 848, 1012, 1056
година 199
годъ 175, 199, 248
годножъ 282, 738, 997
гойновати 419, 456, 646
гойность 147, 419, 456, 646
гойный 419, 645
гойнѣ 456, 646
гойне 419, 456, 646
гойнѣй 419, 456, 647
гойнѣйший 419, 456, 647
голд 412, 449, 931
голдованиє 449, 932
голдованьє 412, 449, 932
голдовати 276, 412, 414, 448, 460, 462, 930
голдоватисѧ 412, 449, 931
голдовий 449, 932
голдовний 412, 449, 931
голдовникъ 412, 449, 931
голдуючий 449, 932
головний 367
голота 400
голубой 296
голяк 364, 400, 1064
гонецъ 145, 400
гоноръ 145, 147, 710
гончарчикъ 394, 1061
гончаръ 394, 1061
гончаръский 369
гоньзнути 327, 1034
горбатий 371, 1088
горизонтъ 197, 945
горкий 368
горколюбєцъ 156, 380
Іван *Горлач* 364
горливе 420, 647
горливецъ 354, 376, 420, 647, 1018
горливий 354, 376, 647, 1018
горливость 420, 647
гороскопусъ 196, 947
горчиковатъ 297
горшити 337, 1042
господа 231
господарский 243, 369

гость 145, 400, 1053
готовая сума 244, 980
готовизна 244, 374, 980
грабаръ 358, 391, 402, 418, 845, 1016, 1062
грабитель 1049
градаръ 182, 845
градитель 365
граматикиѧ 195, 943
граматикъ 361, 1012, 1056
граммотникъ 372, 392, 393, 400, 1012, 1056
грамота 195, 325, 372, 943
грамотикий 392, 393, 1012, 1056
грамотикъ 361
грамотоносецъ 381, 392, 394, 1013, 1057
гранат 350, 419, 806
гранатъ 266, 403, 991
гранатъ сукно 351
граната 266, 403, 991
гранатовый 300, 351, 419, 807, 1001
кгранатовый 300, 1001
грановитое яблко 351
графия 166, 948
гребенникъ 394, 1062
гребцы 394
гречаный 202
гречаний 202
греччаный 202
гричаный 202
грецаный 202
гречка 201, 202, 416, 810, 1083
гречиха 201, 202
гречишный 202
грецкий 202
грика 201, 951
гривострыжца 145, 401, 1061
громити 272
гробокопатель 365, 1062
грошваръ 370, 401, 1046
грошовые чинши 438
грошъ 222, 255, 456, 457
широкий *грошъ* 171
груба 233, 971
грубниковъ 234
грубникъ 234, 391, 1014, 1060
грубный 234
грудень 199
грудина 367
грунтаръ 412, 848
грунтовати 240, 976
грухнути 323, 1031
грушковий 297
грѣховный 333, 368
грѣхь 135, 325, 368
губа 197, 946
губатий 371
губернаторъ 390, 395, 1004, 1047
губитель 366
гоумно 165, 166, 972
гумънище 166, 972
гуморист 360
гуртовный 240, 976
гуртомъ 240, 241, 976
гутникъ 228, 391, 1014, 1060
гуфецъ 284, 418, 447, 462, 997
уфецъ 284, 997
гуфъ 284, 418, 448, 754, 997
гухвь 284, 997

Ґ / Кв / Kh

ґазда 392, 1004, 1047
ґалета 257, 403, 883
ґалѧнцѣкъ 391, 410, 461, 1003, 1047
ґаляра 257, 403, 988
ґамрацкий 422, 652
ґанокъ 234, 971
ґаночокъ 971
ґантвасъ 231, 970
ґарло 221, 963
ґарнецъ 229, 419, 884, 969, 984
гарнецъ шинковий 249, 984
гарнецъ цеховий 249, 984
ґарнъцовый 229, 969
ґатунокъ 419, 772
ґбуръ 391, 393, 421, 849, 1004, 1047
ґвалтити 353, 417, 662
ґвалтовати 353, 417, 661
ґвалтованьє 147, 417, 661
ґвалтовнє 353, 417, 662
ґвалтовникъ 353, 391, 417, 662, 1006, 1049
ґвалтовно 353, 417, 662
ґвалтовность 353, 417, 663
ґвалтовный 353, 663
khwałtownyj 353, 663
квалтовная вина 663, 1006
квалтовнымъ обычаемъ 139, 1006
ґвалтъ 324, 348, 428, 429, 463, 660, 1032
ґвалтъ вытиснути 141, 1006
ґарнизонъ 287
ґварнизонъ 287
ґвардия 285, 420, 738
гвинтовка 265, 738
ґвѣнтувка 265, 738
винтовка 265, 738
ґелета 251, 458, 459, 885

ґелетка 251, 458, 459, 885
ґерлица 221, 443, 773, 964
ґеωметрїя 196, 944
ґласкати слоухи 141, 1028
ґліобусъ 197, 947
ґліоть 265, 745
ґмахъ 231, 232, 970, 971
ґолкъ 418, 656
ґонтовый 237, 418, 446, 933
ґонтъ 237, 932, 973
ґравамень 312
ґравовати 312
ґришпановый 302, 420, 1002
ґрышпанъ 302, 420
ґротокъ 267, 417, 738, 991
ґротъ 268, 417, 738, 991
  гротъ 268, 738
ґрубринъ 221, 772, 964
ґрундалъ 392, 393, 397, 421, 848, 1004, 1047
ґрунтъ 184, 234, 342, 412, 848, 944
ґрунтаръ 145, 357, 392, 393, 400, 848, 1016, 1062

КГ
кгалкганъ 209
кгаляра 257, 403, 419, 884, 988
кгамаинъ 419, 773
кгарло 221, 964
кгарнецъ 419, 884, 984
кгарнъцовый 419, 885
кгарцовый 419, 885, 969
кгатунокъ 223
кгвалтомъ 353, 663, 415, 461
кгвалтъ 348, 353, 428, 429
кгвоздиколюбецъ 156, 956
кгелета 458, 885
кгеле(т)ка 251, 458
кгермекь 281, 772, 959, 996
кголдовати 412, 449, 930
кголдъ 412, 449, 931
кгонта 446
кгонтъ 418, 932
кгришпанъ 420, 799
кгроть 268, 738
кгрунтовати 374
кгрунтовный 374
  ґроунтовный 374
кгрунтъ 184, 234, 342, 944
  кгрунтъ бортницкий 184, 944
  кгрунтъ венный 185, 945
  кгрунтъ вечный 185, 945
    кгрунтъ звечный 185, 945
  кгрунтъ выбитый 185, 945
  кгрунтъ вислужений 185, 945
    кгрунтъ вислужоний 185, 945
  кгрунтъ воденый 184, 944
  кгрунтъ дѣдизный 185, 945
    кгрунтъ дѣдичный 185, 945
  кгрунтъ заведенный 185, 944
  кгрунтъ заставный 185, 944
  кгрунтъ зупелный 185, 945
  кгрунтъ лѣсный 184, 944
    кгрунтъ лѣсовый 184, 944
  кгрунтъ ловский 184, 944
  кгрунтъ лядинский 184, 944
  кгрунтъ пенный 185, 944
  кгрунтъ пустовский 184, 944
  кгрунтъ пустой 184, 944
  кгрунтъ сеножатный 185, 944
  кгрунтъ сѣнокосный 185, 944

Д
давене 366
давити 366
дактиловый 377
дактиловоє дерево 207, 952
дактиль 207, 377, 422, 810, 952
далекый 369
дамнификовати 312
дарабъ 256, 410, 461, 879
дарда 269, 420, 731, 992
дарити 369
даровникъ 365
даръкій 369
дата 149
дафина 151, 152, 410, 461, 810, 953
  дафинъ 373, 410, 810, 953
дафнія 151, 152, 410, 461, 810, 953
дахъ 234
двай 252, 253, 410, 888, 985
двакротный 253, 986
двакротъ 253, 380, 986
дванадцаторакий 142, 228, 253, 986
дващи 179, 252, 410, 426, 888
двери 135, 233, 235, 447
дверникъ 364, 1051
дворак 364
дворне 419, 640
дворникъ 191, 364, 1052
дворность 419
дворовати 419
дворство 419
дворъ 231, 232, 236
Микита *Де(г)тяр* 402
деґрадация 312

дєдєковати 307
дедукувати 307
дезоляция 237, 993
декабрь 149, 150, 950
деканъ 391, 398, 1019, 1065
дзеканъ 391
декларация 307, 311
декларовати 307, 311
декретовати 307
декретувати 307
декретъ 143, 144, 307, 315
декретъ духовный 144
на *декретѣ* станути 139, 1029
делва 229, 969
деліберовати 307
делиберация 307
делия 77, 216, 418, 771, 960
делфинъ 153, 154, 956
делфисъ 154, 956
делюра 77, 216, 771, 960
делята 307
деляторъ 390, 401, 1007, 1050
денга 171, 431, 436, 462, 637, 979
денунція 307
день 109, 176, 199, 329
депозитъ 244, 980
депозиторъ 391, 1003, 1046
депутовати 311
депутатъ 362, 1049
дептатъ 362, 1049
державца 379, 386
дероґовати 307
дерышто 244, 980
десетерако 253, 986
деспектовати 312
деспектъ 320, 1029
десяткротъ 253, 986
десеткротъ 253, 986
детерминованє 307
дефеньсыя 307
децидовати 307
децизия 311
листъ *децкованый* 140, 1022
децковати 313, 1026
джура 279, 995
джоура-тоул 183, 732, 1022
дзикавый 297, 421, 798, 1000
дзюбасъ 422, 798
диверсант 360
дивотворецъ 395, 1055
дигнитарство 147, 419, 711
дигнитаръ 183, 391, 396, 413, 1008, 1051
дидаскалия 190, 195, 342, 412, 711, 943
дидаскалъ 191, 342, 392, 394, 401, 411, 711, 1011, 1055
дидрагъма 357, 410, 461
дидрахма 357
дизгонор 320, 671, 1029
дизунитъ 422, 711
дикая лактука 207, 209
диляция 307
диляцыя 307
дилованє 236
дилеваний 236, 973
диловати 236
диль 235, 236, 972, 973
димаръ 370
димноватый 296
димчатый 296
директоръ 281, 359, 391, 396, 1005, 1012, 1048, 1056
дисєйший 417, 889
диспозиция 311
диспонованє 312
диспоновати 312
диспут 126, 195
диспутаґъ 390, 397, 1011, 1055
диспутаторъ 390, 397, 1010, 1055
диспутация 36, 337
дисцепьтацыя 307
дисциплина 307
диференции 307
диѩковъ 455
диѩконовыи 455
диѩконьскый 455
диѩконьство 455
дияконъ 392, 394, 398, 455, 1019, 1065
діамант 136
діамантовий 136
діспозиторъ 390, 1009, 1052
дїѡптра 196, 947
діяріушистъ 360
дїякъ 455
длавити 273, 993
длубачъ 363, 391, 401, 422, 850, 1011, 1055
длуго 200, 420, 888, 950
длугъ 413, 887
длужекъ 413, 887
длужитися 413, 887
длужникъ 169, 413, 887, 1017
длъжникъ 169, 342, 887, 1017
должникъ 392, 1017, 1063
длужный 413, 888
днемъ и ночю 199
днина 137
дня вчорашнего 199

до обѣда 199
доба 199
добѣзентовати 315
добошъ 282, 731, 997, 1012, 1057
довбишъ 282, 731
добивати 294
добыти 294
добытокъ 294
добыча 294
доброво(*л*)*ность* 336
добродеревецъ 401, 1046
добродѣйство 316
доброписецъ 400
щираѧ *доб(ъ)роть* 316
доганъ 203, 951
долганъ 203, 951
долгань 203, 951
довганъ 203, 951
дождатися 329, 1036
дозатор 359
дозволити 336
дознавца 379, 386
дозорца 379, 1058
доилида 392, 401, 416, 851, 1003, 1046
доконечний 369
документъ 145
докторант 360
докторскый 379
докторъ 358, 1002, 1011, 1019, 1045, 1055, 1065
доломан 217, 297, 420, 771, 960, 1074
домак 364
доматуръ 391, 420, 850, 1009, 1052
домешчатисѧ 317, 421, 642, 1026
доминиканецъ 391
домна 391, 421, 851, 1009, 1052
домниманє 313, 1023
домниманый 313, 1023
домнимати 313, 1023
домовка 231
домурованє 379
домуровати 238, 379
домекъ 232
домъ 231, 232, 236, 286, 447
допѣро 200, 422, 889, 950
дорадца 189, 342, 379, 392, 393, 1022, 1052
доражати 318, 1027
доразливе 420, 666
дорахуватисѧ 243, 379, 979
вєликая *дорога* 190
дорочне 173, 412, 889, 950
дорочный 171, 173, 412
достарчене 331, 374, 421, 649, 1037
достатечне 251, 418, 649, 985
достатечность 418, 648, 1087
достатечный 411, 461, 649
достати 294
достато(ч)нѣший 116
достатчикъ 1046
дотkливе 418, 688
дотkливость 147, 418, 688
дотkливый 338, 418, 687, 1043
дотkненьє 332, 418, 688, 1038
дотkненьєсѧ 418, 688
дотыкане 332, 1038
дотычити 337
дотычитися 337
дофрасовати 379
дохрапатися 379
доцент 360
дочасный 369
драбантовати 420, 851
драбантъ 360, 391, 396, 419, 851, 1013, 1058
драбоваѧ 146, 281, 417, 732
драбский 281, 417, 732
драбъ 146, 281, 417, 732
драгкания 285, 998
драґания 285, 997
драґанъ 281, 285, 422, 996, 998
драґанский 281, 378, 422, 996
дракгаръ 358, 851, 1013, 1057
драпежити 413, 659
драпежство чинити 139, 1023
драпѣженый 413
драпѣжливый 413, 659
драпѣжникъ 413, 659
драпѣжный 413, 658
драпѣжство 413, 1023
драпѣжца 413, 659
драпѣжъ 413, 658
драпѣзство 413, 658
драхма 171, 410, 461, 637, 980
драч 363
древодѣлецъ 1046
дрентвѣти 422, 751
дренчити 422, 751
дрїєръ 391, 393, 397, 400, 402, 422, 850, 1017, 1063
дробіазки 264
дробница 199
дробный 137, 186, 230, 367
дробъ 264
дропятый 298, 418, 1000
дружина 285
друкарня 198, 948
друкарский 198, 948

друкарскїй 378
друкаръ 357, 392, 393, 401, 419, 850, 1015, 1060
друкованый 375, 948
друковати 375
друкувати 116
друкъ 102, 198, 948
друмъ 190, 342, 986
дроумъ вознии 190, 986
вєликыи *дроумъ* 190, 986
друшлякъ 230, 970
дрыґавка 258, 890, 989
дуда 420, 885
дударъ 370, 395, 1056
дудка 395, 420, 886, 1056
дудникъ 364, 395, 1057
дука 392, 1004, 1047
Иванъ *Дука* 402
дукатъ 171, 431, 433, 434, 462, 637, 980, 1083, 1089
дукля 220, 419, 770, 962
duксъ 181, 281, 995
дукть 307
дуфаматор 391, 396, 1004, 1047
дифиматор 391, 396
духовный 144, 368
духь 368
душевный 368
душа 368, 1084, 1085
дьржавьнъи 366
дындовати 331, 1038
дѣєписецъ 401, 1055
дѣлатель 325, 365, 401, 1047
дѣло 136, 150, 161, 237, 239, 265, 271, 318, 325, 335, 990
дѣлный 265, 990
дѣлъ 195, 342, 945
дѣрявый 368
дѣтоводитель 381
дѣтоучитель 401, 1055
дякло 170, 413, 811, 981
дякло житноє 170, 981
дѧкєлноє жито 170, 981
дѧкло ржаноє (иржаноє, оржаноє) 170, 981
дякло сенъноє 170, 981
дяковати 413, 705
дяколный 413, 811
дѧкєльноє 413, 811

Е / Э
евазия 308
еван 208, 953
гебанъ 208, 953
геванъ 208, 953
евикция 308
евинковати 308
еврѣпина 197, 946
егкомїа 147, 713
экзакторъ 422, 1006, 1049
екзаменъ 195
екзеквовати 308
екзеквуция 308
екзекутор 390
екзеквутор 390
екьзекутор 390
екзекуторъ 390, 1050
екзекуториалный листъ 140, 1022
екзекуторка 1050
экзекция 422
екземптъ 308
екзорциста 360, 392, 1019, 1065
економія 81, 246, 982
економъ 392, 394, 414, 460, 854, 1009, 1052
ексакторъ 391
ексклюдовати 312
експедитор 359
експедиция 278, 716, 995
експенсъ 244, 980
експировати 308
експироване 308
ексъпираванъє 308
експитативъ 313, 1024, 1026
експулсия 312
екстендованьє 308
екстрактъ 311
ексцесъ 308
ексъпедиованя 308
ексъпериментъ 308
ексътерминация 312
ексъторсия 308
ексьтракт 308
ексъцепъцие 308
ексъцесоръ 1006, 1049
екъземпцыя 308
електоръ 391, 396, 1021, 1067
електъ 391, 396, 1021, 1067
елеменъти 196
елиберовати 312
елизия 308
емігрант 360
еографъ 392, 393, 397, 419, 848, 1012, 1056
епендитъ 216, 217, 218, 961
ерекция 391
есочникъ 372, 392, 413, 854, 1006, 1049
ефет 315, 1025

Є / Ѣ
євграфъ 392, 393, 400, 1011, 1055
євхарістиріон 422, 706
євхаристїя 421, 706
єдвабниця 416, 423
єдвабный 221, 416, 423, 963
єдвабовый 221, 416, 423, 963
ядвабовый 355
єдвабъ 355, 416, 423, 963
єдвабя 416, 423, 963
єдначъ 363, 1057
идначъ 363, 1057
єдностайность 420, 644
єдностайный 221, 420, 643, 963
єдночитисѧ 421, 644
єзда 285
ѣзда 285
єнерал 281, 733, 996
єнецъ 295
єпископий 454
єпископия 454
єпископский 454
єпископство 454
єпископствовати 454
єпископъ 37, 392, 454
єретикъ 361, 1066
єрмакъ 217, 1071
єродій 422, 644
єсакъ 193, 372, 374, 413, 854
ясакъ 193, 245, 982
єсачниство 194, 245, 982
єсачныи 413
єсачъникъ 372, 413, 854
есочникъ 372, 413, 854
єсачъчизна 194, 245, 374, 982
Єvропа 197
єханє 278
єхати 278

Ж / Ζ
жаґелъ 258, 890, 989
жакє(л) 258
жаґлєвати 258, 890, 989
жадливе 413, 891
жадливость 413, 890
жадливый 413, 891
жак 157, 211, 457, 1088
ижакъ 457
жаковати 312
жаловали 316
жалосний 367
жаль 316, 319, 1087
жарити 368
жаркий 369
жарливий 319, 1028
жарливость 147, 319, 421, 1027
жарт 377
жартливый 377
жартовати 316, 374, 377
жартовливый 377
жартовный 374
жарты 316
жебракъ 145, 371, 382, 383, 391, 400, 418, 853, 1017, 1064
жебранина 382, 383, 418, 853
жебрати 382, 383, 418, 854
жебрацтво 382, 383
жебровати 382, 383
жебручий 382, 383
жегнанє 338, 374, 1043
жегнати 338, 1043
жегнатисѧ 339, 1043
жеґлєвати 419
звѣзда *жеґлѧрскаѧ* 139, 947
железнякъ 364, 1052
железо 263, 293
желязко 268, 269, 992
желѣнь 316
жерновникъ 364, 1059
живописецъ 182, 414, 460, 1015, 1061
живостъ 422, 854
жировати 368
жировный 368
жиръ 368
жнецъ 394
жовтий 296, 301, 1001
жовтый 296
жолтий 296
жлътый 296
жовтенький 296
жовтоватий 296
жовтонъ 296
жовтость 296
жолдакъ 281, 398, 733, 996, 1017, 1064
жолдовати 291, 422, 734, 996
жолдоунарь 182, 191, 996
жолдъ 169, 170, 191, 242, 733
жолнѣровая 146, 354, 373, 417, 753, 1017
жолнѣровичъ 354
жолнѣрский 354, 417, 752
жолнѣрско 354, 411, 461, 751
жолнѣрство 354, 373, 417, 752
небесноє *жолнѣрство* 354

жолнѣръ 146, 182, 276, 350, 354, 373, 398, 410, 414, 460, 461, 752, 1017, 1063
жолтачка 296
жолто 296
жолтобрунатный 301, 305, 1001
жолтокгоронцый 305
żółtogorący 301
жолтокгронний 301
жолточырвоный 301, 305, 1001
жолтѣйшиий 296
жолтявий 368
жолтѧница 296
жолтъ 296
жєлтъ 296
жолудкованьє 319, 421, 658, 1028
жолчъ 296
жонца 391, 421, 854, 1008, 1052
жродло 197, 239, 316
жродло сле(з) 316
жултавый 296
жупан 218, 219, 412, 775, 961
жепанъ 218, 775, 961
жупица 219, 412, 776, 961
жупуца 219, 776, 961
жупникъ 1063
журавель 352
журяться 316

З

заарендовати 379
заареньдованъє 379
заарешътовати 379
забавленіє 316
забавца 1047
забой 287
забойца 379
заборoло 388
заборонитель 366
заборца 1049
заборъ 235
забюръ 313, 1024, 1026
забуренє 317, 642, 1026
заваровати 380
завжды 199
завидна 199
зависи 233
завистний 367
завитанє 332, 1038
завиядло 224, 419, 775, 967
заводникъ 382, 391, 1018, 1064
заводницкаа 382
заводца 391, 417, 852, 1008, 1052
заводъ 313, 640, 1024
завожєнє 314, 1024
завойковый 221, 963
заволати 379
завора 233
завсє 171, 173, 291, 950
завстягати 333, 1038
завстягнути 333, 1038
завстѧгнєніїє 333, 1039
завчасу 199
завше 134, 173, 367, 413, 891, 1083
завшебитне 413, 891
завшебытный 200, 413, 891, 950
завшебытность 413, 891
загонъ 285
загорнути 294
загортовати 276
заграда 235
заградка 235
заградити 235
зазлемѣньє 317
зазора 317
зазоръ 317
заимодавецъ 401, 1046
закалъ 421, 689
заклинатель 366, 395, 1045
заклиначъ 395, 1045
закожный 369
закопати 287
залецанє 147, 319, 417, 708, 1028
залецати 332, 417, 708, 1038
залецатисѧ 417
залеценє 319, 417, 1028
залецити 417
залечі 278
залога 287
залубици 259
замыдляти очи 141, 1031
замки 233, 332
замковий 368
замордовати 380
заморский 369
замша 221, 371, 418, 851, 964
замшникъ 371, 392, 393, 397, 418, 851, 1059
замшовый 418, 851, 964
занавѣси 233
замышлѧвати 318, 1027
замѣшанє 338, 1042
замѣшаниє 1042
замѣшаный 338, 1042
замѣшати 338, 1042
замѣшатися 338, 1042

западъ 136
запаска 224, 966, 1077
запасникъ 182, 374, 1017, 1063
запасы 270, 272, 749, 992, 993
запасы ходити 138, 291, 992, 993
запасницкий 421
запасництво 272, 374, 749, 992
запрашати 323, 1031
зараз 173, 199, 215, 278, 334
зарукавє 293
зарутити 333, 1039
засада 273, 689
засадка 273
засадзка 273, 689, 993
засажка 273
засадити 273
засадитися 273
засажоный 273
засклепѣнє 236
заслон 356
заслона 275, 356
заслонити 275, 356
засланяти 275
засланяючи 275
заставникъ 364, 401, 1046, 1066
застава 287
заставовати 271
застановлятися 271
застановливатися 271
застрелити 264
заступати 275, 356
заступити 183, 275
заступникъ 1058
заступовати 275, 366
заступлене 275
заступлениє 275
заступованє 275, 366
заступца 379
заступъ 275, 356
затамовати 239, 975
заторгненє 338, 417, 657, 1042
заторгнутися 338, 417, 657, 1042
заторъжька 338, 417, 657, 1042
заточити 274
затрвожѣнєсѧ 316
затрвожный 316
затревоженьє 316, 324
затрентвѣнє 147, 338, 1042
затроскати 319, 1028
затягъ 191, 292, 342
зафарбовати 379
зафарбоватися 379
зафрасованє 147, 319, 420, 1028
зафрасований 319, 420, 1028
зафрасовати 319, 379, 420, 1028
зафрасоватися 319, 379, 420, 1028
зафундовати 379
заховалый 708
захованє 317, 377, 707
захователь 366, 1058
заховати 275, 707
заховывачъ 363, 1058
захцыкъ 253, 419, 891, 986
зацне 418, 711
зацно 418, 711
зацность 147, 418, 711
зацный 95, 280, 712
зацнѣйший 115, 418, 712
зашанцованьє 287, 418, 726, 998
зашчепъки 233
защитити 275, 356
защитникъ 182, 392, 398, 1013, 1017, 1058, 1063
защитъ 275, 356
заяздъ 314, 1024
заѧчина 367
збавитель 366
збанъ 251, 458
збествити 422, 658
збествитися 422, 658
збитне 251, 985
збытний 251, 985
збытокъ 251, 985
збияне 314, 1024
збожность 421, 852
збожный 421, 852
збойца 391, 852, 1024
збойца морский 1024
збуйца 314, 1024
збранятися 317, 1027
збродень 314, 1024
збродня 314
збройно 179, 263, 265, 270, 734, 990
збройный 281, 418, 734
зброініца 292, 999
зброя 179, 224, 262, 263, 281, 292, 293, 441, 734
збужати 333, 1039
збужовати 333, 1039
збунтоватися 379
збуритель 366
збытекъ 372
збытечникъ 372
збытечный 417, 689, 985
збытнє 251, 417, 690
збытний 148, 251, 417, 690

збюръ 215, 422, 775
звадца 391, 396, 420, 678, 1003, 1047
зважитисѧ 379
звазнєнє 147, 337, 416, 657, 1042
звазнитися 416, 657, 1042
звалченє 272, 374, 379, 420, 748, 993
звалчити 270, 374, 420, 748, 992
звалчовати 270, 420, 748, 992
зверцадло 145, 226, 293, 968, 1000
звечна 199
звечный 185, 199
звилчатополовый 297, 305, 1000
звитяжати 276, 354, 416, 423, 735, 994
звитяжити 276, 354, 373, 374, 416, 423, 430, 735, 994
звитяжитися 276
звитѧжатися 276
звитяженє 276, 354, 374, 416, 423, 735, 994
звитяжистый 276, 416, 423, 736, 994
звитѧжный 276, 736
звитяжство 276, 354, 373, 416, 423, 736, 994
звитяжца 293, 416, 423, 736, 997
звитязца 416, 423, 736
звлекати 335, 1040
звлечи 331, 1038
звлока 335, 1040
зводителница 381
зводитель 381
зводительство 381
звоєвання 276
звоєвати 276
звоювати 276
зволенє 336
звонтпити 319, 379, 416, 423, 460, 656
звонтплєний 319, 416, 423, 460, 656, 1028
звѣздозаконникъ 145, 400, 1045
звѣрина 367
звѣриный 327
звѧзный 367
зганбеньє 374
зганбити 374, 379
згвалтовати 417, 664
зголдованє 374
зголдованый 379
зголдовати 276, 374, 379, 994
згоршенє 338, 419, 672, 1046
згоршеніє 338, 673, 1043
згоршителный 338, 419, 672
згоршитель 338, 419, 672
згоршити 338
згоршитисѧ 338
згнѣти 239, 975
зґвалтити 353, 379, 417, 664
зґвалченє 147, 353, 417, 663
зґелкъ 418, 656
зґляґаноє молоко 213, 958
зґляґаный 410, 461
зґрунту 379
зда 234
зданє 314, 1024
здезоловати 272, 312, 993
здеймовати 319, 1028
здекретувати 307, 379
здержати поле 271
здеспектованє 320, 379, 421, 1024
здеспектовати 312, 379, 421
здобыти 294
здобычъ 294
здорожность 420
здорожный 420
здрада 180, 277, 339, 356, 683, 994
здрадецке 277, 684, 994
здрадецкий 277, 685, 994
здрадецко 277, 685, 994
здрадзатъ 277, 685
здрадецство 277, 685, 995
здрадити 277, 356, 684, 994
здрадливе 277, 685, 994
здрадливость 277, 685, 995
здрадливший 277, 684, 994
здрадливый 277, 685, 994
зрадне 684
здрадца 180, 283, 372, 686, 997
здражоватії 277
здражѣньє 277, 994
здрайчиная 277, 994
здрайца 180, 686
здрой 136
здыханѧ 316
зевшондъ 422, 853
зеґармистровъ 381, 391, 393, 400, 417, 852, 1009, 1053
зегармистръ 381
зеґарковый 417, 853
зеґаровый 417, 853
зеґарокъ 376, 417, 853
зеґаръ 417, 853
зедликъ 227, 461, 853, 968
зедночитисѧ 1037
зезволити 336
зезволяти 336
зезволятися 336
зеистиє 138
зеистиє з свѣта сего 138, 977
зестьє зъ сего жытія 138, 977

зеленый 218, 222, 297
зеленявий 368
зелжене 416, 672
зелживость 416, 672
зелживый 416, 672
зелжити 416, 671
земледѣлатель 365, 394, 1054
земледѣлецъ 394, 1054
земста 410, 667
земститися 410, 667
земщенє 410, 667
зепсовати 332 1038
зе(р)ни(с)ты(й) 371
зерцало 108, 226
зеспечоный 421, 673
зесромотити 422
зєдноченієсѧ 331, 651, 1037
зєдноченьє 331, 651, 1037
зєдночитися 319, 651, 1028, 1037
зима 187, 199
зинвентовати 307
зицеръ 391, 397, 401, 1015, 1060
зконътемновати 379, 422, 672
зконъфероватисє 320, 379, 1029
зкремпованый 380
златолюбецъ 381
злитованє 421, 650
злитованєсѧ 421, 650
злитовати 421, 650
злобний 367
злодѣйскый 369
злодюга 145, 401, 1049
зложенє 333, 1038
злостникъ 365
злотистый 301, 1001
злоцистый 301, 1001
злотозеленый 301, 1001
злупати 313, 1023, 1026
злупене 419, 651
злупити 313, 1023, 1026
злупѣжити 313, 1023, 1026
злученє 419, 651
злученєсє 147, 652
змаза 319, 320, 1028
змазанє 319, 320, 1028
змамениє 419
змаменникъ 419
змамити 419
змацати 339, 1043
зметусити 318, 1027
змешкати 334, 1040
змешкивати 335, 1040
змолотникъ 394, 1054
змордованє 380, 417, 423, 460, 664
змордований 417, 423, 460, 665
змордовати 380, 417, 423, 460, 665
змордоватисѧ 380
змоцнене 323, 374, 1031
змоцнитель 372, 385
змоцнити 323, 324, 372, 1031
змоцнитися 323, 1031
змоцняти 323, 1031
змоцнятися 323, 1031
змурованє 235
змуровати 235
змуроватисѧ 235
змышлѧньє 323, 419, 1032
змышляти 323, 419, 1032
змышлѧчъ 419
знайдованє 337, 1041
знайдовати 337, 1041
знайдоватися 337, 1041
знаменатель 365, 395, 1051
знаменіемъ жекгнатися 140
значене 366
значити 366
значный 367
зневага 147, 321, 372, 409, 667, 1030, 1082
до *зневаги* привести 141, 1030
зъневагою накормити 141
зневажати 409, 668
зневажачъ 409, 669
зневаження 321, 409, 667
зневажити 409, 668
зневажца 372, 409, 669
зневоляти 276
зневѣстѣлый 419, 645
зневѣстѣти 419, 644
знищенє 272
знищити 272
золотистый 296
зрада 277, 683
зрадецки 277
зрадецкий 277
зрадецко 277
зраджати 277
зрадити 277
зражєнє 312, 1023, 1025
зраховати 379
зревидовати 310, 380
зреєстровати 379
зритель 365, 395, 1048
зрумѧночорный 303
зруцене 312, 1023, 1025

зрыжаплеснивый 296, 305
зрыжастрокатый 296, 297, 305
зрѣнїє 141
пасти *зрѣнїє* 141, 1043
зрѣти на лице 139, 1027
на лице *зрѧчи* 139, 1032
зсоромоченє 317
зсумоване 379
зтачати 421, 736
зточєнє 374
зточити 374
зубатый 371
зубрина 367
зуполный 246
зуполный зростъ 139, 1025
зфалшованый 312
зфалшовати 312
зъ охотою 336
зъ свѣта выгладити 143, 334, 1039
зъ свѣтомъ жегнатисѧ 339, 1043
зъєдночене 331, 420, 651, 1037
зъєдночитися 331, 651, 1037
зъсерниставилчавый 380
зъсерниcтаполовый 380
зыделокъ 227, 968
зыдель 227, 968
зыченьє 413, 645
зычити 413, 645
зычливе 413, 645
зычливость 413, 645
зычливый 413, 645

И

игнатіанинъ 392, 1020, 1065
играчъ 363, 1057
игуменъ 392, 1020, 1066
изба 232
избавити 326, 327, 1035
избавляти 327, 1035
избивати 329, 1036
избирати 238, 975
избрати 239, 975
избыти 326, 1034
избытъкъ 251, 985
избѣгати 327, 1034
извести 328, 1035
изволитисѧ 321, 1030
изволочи 328, 1035
изволяти 336
изврещи 328, 1035
извѣстити 324, 325
извѣститися 325, 1032
извѣстовати 324, 1032
извѣтъ 315, 1025
извѣщавати 325, 1032
извѣщати 325, 1032
извѣщениє 325, 1032
изглаголати 325, 1033
изглаголити 325, 1033
изгладити 328, 1035
изгорѣти 329, 1036
изгубити 315, 1025
издавати 329, 1036
изданіє 198, 948
издати 328, 1035
издатисѧ 198
издеятися 329, 1036
издѣлати 239, 975
изливатися 321, 1029
излїѧнїє 329, 1036
излїѧти 329, 1036
изловити 329, 1036
изложити 328, 1035
излучити 326, 1034
излѣзати 326, 1034
излѣзти 326, 1034
измаганя 336
измагати 336
измагатися 336
измамити 419, 652
измарати 329, 1036
измести 321, 1029
изметати 327, 1034
измивати 239, 975
измыти 239, 975
измѣнити 329, 1036
измѣняти 329, 1036
измѣтовати 327, 1034
изнайти 328, 1035
изналезти 328, 1035
изневага 321, 409, 669, 1030
изнести 325
изнести (гласъ) 325, 1033
износити 321, 1029
изняти 325, 328, 1032, 1035
изображенє 315, 1025
изобразити 325, 1033
изобрати 239, 975
изожечи 328, 1035
изоръвати 328, 1035
израдити 180, 336, 995, 1041
изражати 336, 1041
изречи 325, 1033
изсушити 329, 1036

изсыхатисѧ 329, 1036
изсякнути 329, 1036
изумѣти 195
изъдыхнути 325, 1033
изъиленкедовати 379
изъкелтовати 379
искелтовати 379
изъѧснѧти 326, 1034
изыйти 327, 1034
изытїє 327, 1034
изюм 135, 211, 212, 409, 461, 811, 957
изявити 325, 1033
икономъ 182, 416, 460
иконописецъ 380, 381
иллегитиме 308
и(м)бєролюбєцъ 156
императоръ 390, 1004, 1047
имъпедиовати 312
инбир 152, 811, 953
ингбир 152, 811, 953
инвентаръ 307
ингвентарь 308
инвентованє 307
инвентовати 307
инґросовати 307
индепозитъ 244, 980
индепозито 244, 980
индеракъ 775, 966
индиктъ 149, 171, 176, 412, 459, 949
индукторъ 1005, 1048
инкаустъ 195, 343, 943
инквизитаторъ 391, 396, 1005, 1048
инквизиторъ 391, 1005, 1048
инквизытаръ 391, 396, 1005, 1048
инквизицыя 307
инквьзиція 311
инквировати 307
инквировано 307
инквированый 307
инквированья 307
инкедливъ 321, 409, 461, 1030
инклюдовати 312
инноваторъ 391, 1004, 1047
иннотесценъция 308
инорозъ 264
инсерованыи 308
инспекторъ 390, 3989, 1017, 1063
инстанция 307, 311, 312
инстанцыю чинити 139, 1025
инстикговати 307
инструктаръ 244, 981
инструкція 311
инструменть 311
инстыкгаторъ 144
интентовати 307
интенція 307
интермиттованъ 307
интерпретаторъ 391, 401, 1010, 1054
интерциза 311
интерцыза 308
интєрцєссія 306
интрелѣґаторъ 391, 400, 1015, 1060
интромиссия 307
интромиттовати 307
инферовати 308
инфулать 362, 363, 391, 398, 1019, 1065
инъквизиторъ 391
инъквизовати 312
инъкедаванє 315, 1024
инъкедовати 315
инъкорповати 307
инъпукгъновати 307
инъсєровати 308
инъстинъкция 308
инъструменталиста 360
инътєрпоновати 308
учинити *инътерцызу* 139, 1025
иньсимулы 308
иньтеньдитъ 307
исказати 325, 1033
исказити 336, 1041
ископати 239, 975
искоренити 330, 1037
искоренѧти 330, 1037
искоренѧтисѧ 330, 1037
испечи 239, 975
исплести 239, 975
исповѣдати 325, 1032
исповѣдникъ 392, 1019, 1065
сповѣдникъ 392, 1019, 1065
исполнити 239, 975
исполняти 239, 975
исправити 239, 975
исправляти 239, 975
испрашати 326, 1034
испросити 326, 1034
испустити 328, 1035
испущати 325, 330, 1033, 1037
испытати 325, 1033
истечи 328, 1035
истинный 116, 326, 367
истнити 239, 975
историкъ 195, 392, 393
источати 330, 1036

источити 321, 1030
истратити 329, 1036
истребити 328, 1035
истребитися 328, 1035
истребляти 328, 1035
истреблѧтисѧ 328, 1035
истѣкати 328, 1035
исходити 327, 1034
исходитисѧ 327, 1034
исчезнути 330, 1036
ишпанъ 392, 420, 854, 1009, 1052
ищаловати 196, 245, 409, 461, 854, 981
июнь 149, 377, 950
июневая 377

І
ігнациктовый 300, 410, 461, 1001
іздебка 232, 236, 970
інспектор 390, 396, 422, 855, 1008, 1051
інтермедіантъ 357
іюль 149, 950

Ї
їодловый 421, 855

К
кабак 203, 232, 421, 812, 971
кабакъ 203, 418, 833, 951
кабака 203, 951
кабанина 210, 213, 373, 422, 813, 858
кабанъ 213, 373, 422, 813
кабатикъ 361, 410, 461, 785, 961
кабатъ 361, 785, 961
каботаж 257
кавалецъ 197, 946
кавалеръ 392, 398, 650, 1018, 1064
кавалкаторъ 359, 392, 421, 855, 1013, 1058
кавалокъ 249, 421, 894, 984, 1087
ковалокъ 249, 894, 984
каденция 308
казанокъ 230, 970
казанъ 230, 970
казначїй 392, 396
казнъ 315, 1025
кадъ 158, 171, 175, 412, 983
калачникъ 364
колачникъ 364
калвинистъ 360
кальвинисъ 391, 1021, 1065
калвинъ 391, 1021, 1065
календаръ 200, 949
калига 158, 214
калита 77, 231, 372
калитникъ 372, 396, 1021, 1066
Вацлавъ *Калитникъ* 402
калкуляція 196, 944
калумниа 308
калѧсъ 300, 419, 801, 1001
камазелѧ 217, 421, 785, 960
камарашъ 392, 1014, 1058
каменица 231
каменникъ 364, 394, 1059
каменныхъ куль 367
каменосѣчецъ 394, 1059
камка 158, 160, 162, 220, 223, 351, 777, 962
камха дамаска 158, 160
камлетъ 221, 418, 777
камонаръ 146, 393, 401, 418, 855, 1013, 1057
камортухъ 223, 966
камховый 419, 963
канаваца 220, 420, 777, 962
канавацовый 220, 221, 377, 420, 777, 962
канакъ 225, 422, 783, 967
канаровый 302, 1001
кандидатъ 362, 363, 396, 1021, 1067
каноникъ 361, 1020, 1066
контаржій 177, 392, 1010, 1054
контаржиста 177, 392, 1010, 1054
кантарій 177, 392, 1010, 1054
контарне 177, 245, 981
кантаръ 171, 176, 412, 420, 892, 983
канторъ 358, 390, 398, 1013, 1057
канчук 269, 738, 992
канцелерий 313, 445
канцелларейный 445
канцеляриста 360, 445
канцелярия 445
канцлерейский 445
ка(н)целере(и)ский 445
канцлериная 446
каньцлѣрии 445
канцлерство 445
канцлеръ 445
каньтор 358
капалюш 419, 779
капелюш 419, 779
капари 209, 953
капари садовноє 209, 953
капелянъ 390, 413, 440, 861, 1019, 1065
капитанъ 390, 398, 1016, 1062
капитула 390, 398, 1018, 1064
капланецъ 413
капланный 413
капланский 413

капланство 413
капланъ 390, 413, 1019, 1065
каптанъ 216, 419, 778, 960, 1072
судъ *каптуровый* 139, 1025
капоуста 151
капустникъ 151
капти 214, 419, 781
    капци 214, 419, 781
капѣталъ 245, 422, 893, 981
карабинъ 266, 422, 431, 432, 462, 739, 991
карадомида 166
каразиевый 419, 963
каразия 215, 218, 219, 221, 299, 419, 777, 963
каразь 419, 777, 961
карасикъ 213, 958
карась 213, 958
караульныи 725
карaулъ 183, 725
карацер 319
карачъ 392, 396, 1005, 1048
карбач 76, 269, 420, 992
карбунклъ 410, 461
    карбункулъ 410
карбункулюсъ 410
карвашъ 293, 739, 1000
кардашъ 422, 739
кардимонъ 422
кардиналъ 390, 398, 1018, 1064
карета 261, 419, 893, 987
каретка 261, 379, 419, 893, 987
карый 77, 181, 305, 303, 342, 801, 1002
карк 141, 1081
    ламати *карки* 141, 993
    на *каркъ* настоупає(т) 141, 1034
    (людина) твердого *карку* 141, 1029
    карки до ѩрма подкладати 141, 1033
    здойняти з *карку* 141, 1034
    лежати на *карках* 141, 1027
    всажати на свої *карки* 141, 1033
кармазиновый 218, 222, 249, 299, 302, 377, 418, 800, 964, 1001
кармазинъ 222, 299, 418, 800, 964
кармелитъ 362, 1020, 1065
карта 311, 313, 372
картникъ 372, 392, 855, 1012, 1057
картелюшъ 313, 1024, 1026
карция 312
карчемный 420, 699
карчма 241, 412, 698, 977
карчмарство 420, 698
карчмаръ 183, 401, 411, 461, 699, 1016, 1062
карпъ 213, 812
касатися 327, 1034
кассувати 243, 978
кат 182, 1083
    катъ 391, 401, 412, 459, 859, 1005, 1049
каталогъ 315, 1025
катанка 217, 422, 785, 960, 1076
катарга 76, 412, 893
    катарха 412, 893
    катерга 412, 893
    каторга 412, 893
катарть 179, 259, 410, 905, 989
катафалкъ 305, 1002
катовати 420, 666
католик 361
катуша 313, 1024
кауза 308
кауция 308
кафаръ 238, 974
кафедральный 391
кахли 238, 974
качкопасъ 394
кашталянъ 391, 395, 1048
    каштелянъ 391, 1048
ка(ш)тан 208, 952
каштановатый 303
    кошътановатый 303
каштановый 303
каштель 257
каштъ 224, 782, 967
каюкъ 76, 409, 461, 893
квадрансъ 200, 949
квадрансы 200
квадрантес 200, 949
квадратумъ 149, 944
квадратъ 149, 944
кварта 142, 228, 247, 249, 969, 1086
квартка 228, 968
квартникъ 436
кварцяный 284
    во(и)ско *ква(р)цяноє* 284
    квартяное (військо) 284, 422, 754, 997
квасный 375
квасъ 137, 154, 375, 957
квартирант 360
кватыра 233
кватирка 233
квестъ 244, 980
квересъ 311
квита 243, 436, 978
квитація 242, 978
квитацийный листъ 140, 978
квитованный 243, 979

листъ *квитовный* 140, 1022
квитовати 243
квитоватисє 243
квитовоє 242, 977
квитовый 243, 979
квитъ 245, 978
    квитъ отмытный 140, 243, 978
    квитъ поборовый 243, 978
    квит скарбный 140, 243, 978
    увяжчий *квитъ* 243, 979
    квитъ добровольный 978
квота 244, 901, 980
квѣтень 199
кедвезовати 339, 409, 461, 1043
кейсякъ 249, 418, 895, 984
келаръ 182, 392, 1020, 1066
келеп 76, 267, 268, 991
келепа 420, 742, 991
келихъ 228, 458, 742, 969
    келихъ смерти 969
келишокъ 224, 969
келня 237, 974
    келна 237, 974
кельтовати 410, 461, 901
кенъдакъ 222, 779, 965
    киндяк 76, 288
керамида 238, 973
    кремида 238, 973
керешъкедовати 321, 1030
керовати 336, 1041
кестень 268, 417, 743, 991
    кистень 268, 417, 743, 991
киверъ 187, 219, 412, 779, 962
кидалникъ 394, 1062
кий 264, 267
килефъ 269, 742, 992
килимъ 226, 968
килкакротъ 253, 986
    килкукротъ 253, 986
килкасетъ 252, 985
    килкусетъ 252, 985
килкунасту 253, 985
кимвалъ 199, 949
кими(н) полъны(й) 209, 955
кинджал 76, 267, 991
кѣнчъ 232, 970
кипарисина 208, 373, 953
кирисъ 293, 742, 1000
кировый 377, 413, 778, 964
кирпичний майстеръ 350, 382, 392, 397, 1017, 1063
киръ 377, 413, 778, 964
китайка 76, 77, 288, 289, 290, 378, 416, 778, 999, 1085
китайчаный 217, 224, 378
клавимъцимбалъ 199, 949
кламанѧ 323, 410, 673, 1032
кламати 410, 673
кламливе 410, 674
кламливый 410, 674
кламный 410, 674
кламство 410, 673, 1032
    задати *кламство* 139, 1032
кламца 410, 673
кламъ 410, 674
кларнетист 360
клейнотъ 225, 783, 967
кленовий 368
клепачъ 363, 1052
клецокъ 214, 409, 461, 781, 959
клирикъ 361, 390, 1019, 1065
клодка 233, 971
клунокъ 231
клунникъ 855, 1003, 1046
клуня 235, 417, 855, 972
клѣтити 334, 1039
клѣтъ 232, 346
клюба 238, 314, 974, 1024
ключаръ 370, 395, 1052
ключникъ 395, 1052
клявзула 142, 311, 948, 1023
клямка 233, 971, 1086
клямра 233, 971
клѧска 276, 741, 994
кметъ 182, 410, 860, 1021, 1066
кметокъ 410, 1021, 1066
кминолюбєцъ 156, 380, 381, 956
кнафель 225, 361, 417, 781, 967
    кнахвель 417, 781
кнафликъ 361, 417, 781, 967
кнебель 225, 361, 419, 781, 967
кнехт 257
книголюбецъ 380
книжникъ 364, 400, 401, 1055, 1056
книшъ 212, 410, 461, 813
кнованє 418, 657
кновати 418, 657
кноватисѧ 418, 657
кнути 418, 657
кныбликъ 361, 419, 782,957, 1084
князский 369
коадюторъ 391, 396, 398, 1003, 1018, 1046, 1064
кобелъ 410, 461, 786
кобенякъ 77, 215, 217, 418, 786, 959, 960, 1068, 1075
    копенякъ 215, 959
коберъ 372

коберецъ 77, 226, 998
коберникъ 372, 392, 397, 1015, 1061
кобза 199, 289, 861, 949
кобзаръ 357
кобзистый 398, 861, 1066
Грицко *Кобзисты(и)* 402
кобильникъ 364, 394, 1059
кобур 268
кубур 268
кобура 268
кобыла 264
ковалский 369
ковачь 363, 1052
ковбаса 214, 411, 1082
ковбаска 411
Иванюта *Ко(в)ба(с)ка* 412
Колъбаса 412
ковдошъ 145, 392, 400, 409, 461, 855, 1018. 1064
коверецъ 226, 968
коверцовый 226, 968
коверъ 226, 372, 968
коверникъ 372, 392, 397, 1016, 1061
ковроткачъ 392, 397, 1016, 1061
коврникъ 372, 392, 397, 1016, 1061
ковчанъ 268, 991
когересъ 390, 396, 1004, 1047
кокгниция 308
кожаный 368
кожаръ 370, 401, 1059
кожемяка 394, 1059
кожерѣзатель 394, 1059
кожух 159, 373
кожушина 373
кожушникъ 401, 1059
коза 264
козакъ 142, 157, 183, 211, 215, 234, 237, 263, 265, 270, 273, 278, 280, 284, 290, 291, 294, 320, 332, 335, 433, 1083, 1087, 1088
козикъ 227, 968
козичокъ 227, 968
козїа рутка зелїє 210, 955
козопасъ 394, 1059
козяр 370
колдра 226, 998
колегїат 362, 363, 390, 401, 422, 863, 1011, 1055
колегїум 418, 863
колеґа 1013, 1068
колекга 390, 396, 1021, 1066
колесникъ 182, 372, 391, 1003
колесьни-цегонитель 182, 1003
колиба 231, 970
колибка 231, 970
колисачъ 363, 1063
коллятералъ 391
колода 264
колодка 233
колодяжникъ 394, 1060
колпакъ 220, 416, 779, 962
ковпакъ 780
колпачокъ 376, 416, 780, 962
колтрина 260, 410, 461, 780, 962
колтрышовый 377, 417, 780, 962
колтрышокъ 417, 780, 962
колтрышский 417, 780, 962
колтрышъ 220, 417, 780, 962
кольбатисѧ 321, 327, 1030
кольбка 269, 986
кольбочка 259, 986
колюмна 136, 234
коляса 260, 895, 986
колѧса 260
коляска 260, 896, 986
колѧсъникъ 372, 391, 896
комендаръ 391, 398, 1021, 165, 1066
комерсант 360
комета 196
коминъ 234, 971
коминокъ 234, 971
комисъ 182, 392, 394, 410, 461, 860, 1013, 1057
комисарский 378
листъ *комисарский* 139, 1022
комисаръ 279, 391, 396, 995, 1048
комисийный 308
листъ *комисейный* 139, 1022
комисия 308, 312, 391, 396, 1006, 1049
комментаторъ 390, 1010, 1054
коммисѣантъ 360
комната 232, 236, 971
кѵвната 232, 346
комнатка 232, 971
комнатный 232, 971
комонникъ 285
комора 137, 166, 168, 232, 235, 236, 241, 346, 372, 970, 971, 977
комора восковая 241, 347
комора крамъная 168, 169, 241, 347, 977
комора мытная 138, 347, 981
комора мытницкая 138, 347, 981
комора мытнича 138, 347, 981
комора пострыгальная 347
комора рынковая 241, 347
комора соляная 241, 347
болницкоє *коморы* 169, 346, 347
комо(р)ка куха(р)скаѧ 347

коморка потребная 347
коморникъ 372, 394, 400, 1003, 1006, 1014, 1046, 1050, 1057, 1058
компанія 285, 421, 739, 998
компанѣйци 285, 998
компасъ 197
компетентъ 398
компетиторъ 390, 1021, 1067
композиторъ 390, 401, 1004, 1011, 1047, 1055
композыцыя 308
компринципалъ 357, 391, 397, 1021, 1066
компробація 308
компробовати 308
комъпробовавши 308
компромисарский 378
компромисаръ 357, 390
компромисъ 311
компутовати 253, 979
компутъ 253, 986
комъпарация 308
комысаръ 401, 1009, 1057
комѣнникъ 392, 393, 399, 1015, 1060
комяга 255, 988
комяжный 255, 988
конвенция 308
конверсация 308
конвикция 308
конвисаръ 391, 401, 419, 1009, 1053
кондакаръ 182 858, 943, 1011
кондакъ 149, 151, 412, 459, 858, 943
кондємнация 308
кондиктаменъ 308
кондиктаминъ 312
кондиция 309
конина 367
конклюдовати 308
конклюзия 311
конкуренция 197
конникъ 364
конно 179, 263, 278
консекровати 308
консерваты 311
консилий 390, 1007, 1050
конспіратор 359
конспирация 309, 312
констытуция 311
консультант 360
консулъ 390, 395, 1004, 1047
контаржиста 177, 392, 1010, 1054
контаржій 177, 392, 1010, 1054
контарне 177, 392, 1010, 1054
контемптъ 321
контентований 375
контентовати 375
контентъ 309
контравенция 309
контрадиковати 309, 312
контрадикция 312
контрактъ 142, 312, 1081
конътрактъ выдеркафовый 314, 1024
записъ *контрактовый* 140, 1022
контроверсия 309, 311
контроверсїю чинити 140, 1030
контровертовати 309, 311
контумация 309
конфедераторъ 391, 396, 1005, 1048
конфедератъ 281, 362, 363, 391, 396, 421, 996, 1005, 1048
конфедераціа 284, 997
конфекты 211, 421, 813
конфесата 309
конфесатъ 309
конфирмованый 309, 375
конфирмовати 309, 375
конфирмацыя 309
конфискованый 309, 375
конфисковати 309, 375
конфискация 309
конформовати 309
кончеръ 267, 739, 991
конюровати 278, 995
конюхъ 394, 1059
конюши 394, 1059
конюший 394, 1059
конъкурентъ 390, 1021, 1067
конъструкъция 311
конътрадикъцию чинити 139, 993
конътрадыковати 309
конъюрация 309, 312
коньдемьната 308
коньтрадиктория 309
коньтуллація 309
конъферованый 375
коньфєровати 375
кооператоръ 390, 1021, 1066
копателъ 145, 400, 1062
копати 287
рови *копати* 287
копачъ 145, 363, 400, 1062
копийникъ 281, 996
копръ 410, 461, 813
копытьце 158, 214
копѣиста 360
корабельникъ 364,1062

кораблецъ 376, 412, 892
кораблъ 412, 459, 892
корабникъ 364, 1062
корабь 179, 412, 892, 989
коралевий 299, 782, 1001
коралі 421, 782
коралный 421, 782
корамакъ 171, 175, 413, 896, 983
кордикъ 422, 740
кордъ 180, 266, 268, 410, 432, 461, 740, 992
коригователь 372
  корикгователь 372, 391, 397, 1010, 1054
користявий 368
користъ 294
корител 366
коритникъ 364
коричневий 296
коріандеръ 421
коріандровъ 421
кормитель 365, 1062
кормникъ 364, 401, 421, 861, 1062
кормчий 392, 401, 421, 861, 1009, 1016, 1052, 1063
корнетиста 355, 398, 421, 1057
корнет-а-пистон 199, 949
корнетъ 199, 355, 421, 949
коробейникъ 364, 400, 1046
корогва 285, 289
коронатъ 409, 461, 899
корректорство 198, 948
корректоръ 396, 1005, 1048
коррєктура 198, 948
коррупція 312
  корупьцыя 309
корруптоpъ 1006, 1049
кортизанъ 392, 421, 1016, 1063
корчемноє слово задати 139, 1028
корчма 154, 155, 168, 241, 698, 957, 977, 1082
коръчмитъ 183, 412, 699, 1016
изба *коръчомънаѧ* 169, 977
корыкгатор 1010, 1054
корыкговати 372
корыонъ 421
косаръ 370, 1054
Иванъ *Косачь* 364
косити 366
косяк 248
котва 258, 259, 410, 416, 895, 989
котвиця 410, 895, 989
котера 290, 740, 999
котлѧръ 370
котчий 260, 987
котчикъ 260, 987
котчъ 260, 987
кофейный 304, 1002
кофекты 211, 957
кочъ 260, 987
кошара 236, 972
кошарня 236, 972
кошарыще 236, 973
кошене 366
коштовати 242, 374, 416, 423, 446, 460, 897, 978
коштовне 242, 416, 460, 898, 978
коштовней 242, 416, 423, 460, 898, 978
коштовность 242, 416, 423, 460, 898, 978
коштовный 242, 374, 416, 423, 460, 898, 978
коштовнѣйший 242, 899
коштъ 169, 242, 446, 896
кошъ 75, 291, 999
кравецъ 394, 1061
кравчий 394, 1061
кравчиха 394, 1061
крамарє 167, 189, 412, 857, 976
крамаріа 167, 189, 412, 857, 976
крамарка 412, 856
крамарский 412, 857
крамарчикъ 412, 856
крамаръ 412, 856
крамникъ 372
крамниця 241
  курамница 241
крамныи 167, 412, 857, 976
крамъ 167, 372, 412, 857, 976
краситель 365, 1061
красный 298
крати 233, 971
крашенинникъ 364, 394, 1061
креденсъ 226
кредит 242, 420, 899, 978
кредиторка 146, 372, 420, 900, 1003, 1046
кредиторъ 146, 372, 401, 420, 899, 1003, 1046
крейда 238, 974, 1086
кремида 166, 238, 973
креованы 313, 1023, 1026
кресъ 134, 171, 173, 201, 264, 410, 461, 900, 950
  отъ *кресу* до *кресу* 133, 951
  до *кресу* прышли 133, 951
  кресъ вѣку 133, 201, 951
  кресъ живота 134, 201, 950
  кресъ остатнї 201, 950
    остатній *кресъ* 201, 950
  замѣренѧ *кресу* 201
  замѣренный *кресомъ* 201
  хибити *кресу* 201
кривавый 296

криґа 258, 989
криговый 258, 989
криминалный 309, 312
криминалъ 309, 312
кримѣналъ 312
кристалъ 196
кролик 213, 958
кровоутолите(л)ный 380
кровъ 234
кроителъ 394, 1061
кройника 257, 416, 859
кройникаръ 357, 392, 393, 401, 416, 859, 1011, 1055
крокштынъ 237, 974
кропивистій 296, 297
кропивныи 297
крот 253, 1087
крумълисъ 221, 964
крылатый 371
крыминовати 312
крѣпити 368
крѣпкий 368
крѣсло 226, 968
крюйсер 257
крейсер 257
ктиторка 146, 372, 412, 860, 1013, 1058
ктиторство 182, 412, 859, 1013
ктиторъ 146, 182, 372, 402, 412, 859, 1013, 1058
кубара 179, 257, 410, 411, 989
кубракъ 391, 398, 422, 859, 1020, 1066
Иванъ *Кубракъ* 402
кудлатый 371
кузнєцъ 392, 402, 1009, 1052
кукла 372
куклѧръ 357, 391, 394, 396, 410, 461, 860, 1003, 1047
кукольникъ 372, 394, 396, 1003, 1047
кулбачникъ 392, 1013, 1058
куля 266, 353, 418, 740, 990, 1087
куманъ 229, 969
кумпъ 213, 959
кунпъ 213, 959
кундысъ 210
куничникъ 395, 1049
кунникъ 395, 1049
кунътушъ 216, 422, 960, 1074
купецъ 1053
купчикъ 391, 399, 1010, 1053
купчити 240, 976
курганє 188, 946
курганокъ 188, 946
курганъ 188, 946
курієръ 145, 392, 400, 1013, 1057
курінь 291, 410, 461, 743, 999
курокъ 265, 417, 743, 990
курсоръ 358, 1013, 1057
курта 218, 373, 784, 961, 1077
куртина 373, 785, 1077
кустодея 311
куфа 247, 418, 899, 983
куфелъ 228, 858, 969
кухоль 228, 858, 969
куфтеръ 162, 222, 377, 776, 964
коуфтеръ 158, 160, 963
кувтѣръ 158, 160, 963
коутеръ 158, 160, 963
куфтѣровый 162, 222, 377, 963, 964
кухарка 393, 1016, 1062
кухаръ 356, 358, 393, 401, 417, 855, 1016, 1062, 1088
кухмистровичъ 381, 382, 412, 1016, 1062
кухмистровский 382
кухмистровство 382
кухмистровъ 382
кухмистръ 182, 188, 381, 382, 391, 393, 402, 412, 1016, 1062
кухонный 165
кухня 165, 352, 356, 971
кухта 401, 417, 258, 1016, 1062
кухтикъ 858, 1016, 1062
Грицко *Кухта* 402
кучерявый 368
кучоръ 857, 1013, 1057
Фєдо(р) *Кучо(р)* 402
Коучюръ 402
куша 267
кушнѣръ 392, 393, 401, 402, 416, 857, 1014, 1059
кушнѣръчикъ 392, 393, 397, 416, 858, 1014, 1059

Л
лаборант 360
лава 197, 285
лавица 395, 1046
лавникъ 395, 1046
лагодномовный 380
лагодный 367
ладунокъ 266, 991
лазбенъ 229, 969
лазня 232, 241, 331
лазука 281, 391, 398, 996, 1017, 1064
лазутчикъ 273
лазуровий 218, 300, 1001
лазоровий 300, 1001
лакота 211, 420, 815, 957
лакотка 211, 420, 815, 957
лакотникъ 420, 815, 957
лактука 206, 410, 461, 816

дикая *лактука* 207, 209, 954
лактукова трава 207, 209, 954
лактуковъ 410, 816
лампа 227, 968
лампочка 227, 376, 968
ланвойтъ 391, 393, 396, 402, 1008, 1051
ланцугъ 417
ланцухъ 225, 261, 967
ланцушокъ 967
лановоє 245, 982
ланый 392, 393, 396, 1017, 1063
ланъ 150, 174, 245, 945, 982
лапоть 159, 214
лапотьникъ 158
ластъ 417, 903, 984
лата 236, 973
латинникъ 391, 1020, 1065
лацво 418
лацне 418, 901
лацнейший 418, 902
лацно 418, 902
лацность 418, 901
лацный 418, 902
лаштъ 249, 902
лебертація 311
левада 196, 945
левизоръ 359, 396, 419, 864, 1007, 1051
ревизоръ 359, 1007, 1051
легионъ 180, 997
легкий 368
леитиме 309
лекгатариумъ 391, 396, 1004, 1047
лекгатъ 362, 363, 390, 400, 1013, 1057
лекгация 309
лекгованный 309
лекговати 309
лекгумины 211, 956
лекгуминъ 413
лекторъ 391, 397, 1011, 1055
лекція 195
лелѣа 209
лементѣйка 391, 410, 461, 864, 1013, 1057
леѡпардъ 210, 956
лиманъ 197, 945
лимитацыя 309
лимитовати 309
лимонія 207, 419, 824
лимонїѧ овощь 207
лимонновій 419, 824
лимоньныи 419
лимонъ 207
лина 259, 371, 903, 989
линеа 197, 946
линникъ 371, 904, 1017, 1063
липецъ 199
липовий 368
липяръ 370
листопадъ 199
литаврщикъ 282, 392, 394, 398, 1012, 1057
литера 198, 250, 371
литеракъ 371
литра 171, 172, 250, 410, 461
лихва 146, 147, 1088
лихваръ 357
лихвяръ 357, 1003
лихтаръ 134, 227, 968
лиштва 225, 418, 787, 967
літер 250, 985
літра 250, 985
ліхтан 419, 904, 988
ліхтер 257, 904, 988
ложечникъ 1046
лотровски 417, 865
лотровство 331, 417, 865
лотрыкъ 417, 865
лотръ 417, 864
лотъ 248, 409, 461, 904, 983
лутъ 248, 904, 983
лугъ 197, 947
луданъ 223, 965
лудановій 223, 966
лудити 324, 1032
лукъ 205, 266, 432
лупѣжца 1006, 1049
лучникъ 364, 401, 1060
лычьница 158, 214
лѣбра 250, 904
лібра паперу 250, 984
лѣйци 260, 987
лѣкаръ 253, 370, 1045
лѣкворъ 211, 822, 857
лѣпитєлъ 400, 1061
лѣпяръ 394
лѣтарня 227, 968
лѣтера 198, 371, 948
лѣтеракъ 371
лѣтератъ 362, 363, 391, 864, 1011, 1055
лѣто 178, 199, 425
любовний 367
людвисар 391, 393, 401, 1009, 1053
людский 369
люнатїк 361
лютниста 355, 360
лютнѧ 199, 355, 949

лютый 316
лявенда 209
лявръ 410, 461, 822
ляментъ 410, 864
лямпа 134
лямус 236, 972
лярва 410, 461, 697

М

магирь 352, 867, 1016, 1062
магистръ 195
магнєсъ 196
маетность 164, 165, 237, 313, 970
мажа 178, 425, 426, 463, 636, 987
мажара 178, 426
мазальник 365
маи 149, 950
майстеръ 146, 182, 234, 350, 373, 375, 401, 410, 865, 1002, 1003, 1004, 1045, 1046, 1047
майстеръ мурарски 350, 382, 399, 868, 1015, 1060
майстеръ дѣла муревого 350, 382, 399, 868, 1015, 1060
теселскій *майстеръ* 350, 382, 1003, 1046
майстє(р) кγхарѡ(м) 350
кирпичний *майстеръ* 350, 382, 1017, 1063
овєчій (овчарний) *майстєръ* 350
майстєръ философіи 350
майстриня 146, 373, 392, 393, 410, 866, 1012, 1056
майданъ 197, 947
майранъ 209, 954
макгерка 219, 419, 787, 961
мангєрка 961
маковый 296
макомедовий 380
малмазея 155, 229, 247, 250, 816
малмазия 154, 155, 413, 816, 957
малярский 378
маляръ 358, 867, 1015, 1061
мамзеръ 410, 461, 783
мандать 309
мандрикъ 212, 958
малдрикъ 418, 816
мандровати 335, 1040
манеля 420, 783
манифестантъ 360, 391, 401, 1007, 1050
манътыка 141, 420, 970
не заглядайже ты въ мою *манътыку* 141, 1041
маппа 197, 947
маркотане 322, 1031
маркотати 322, 1031
мары 305, 1002
мартъ 149, 950
марципанникъ 420, 817
марципанъ 420, 817
маршалокъ 391, 395, 1005, 1048
маршъ 278, 716, 995
масте(р)ный 350
маїстернымъ Тvпографїи дѣломъ 350
мѣсте(р)ный на неправду 350
математикъ 196, 944
математическии науки 196, 944
материцъ 226, 968
материзна 374
матрица 198, 948
махометанинъ 393, 1020, 1065
маца 202, 247, 249, 418, 905, 982
машта 259, 422, 905, 989
машталѣръ 392, 393, 399, 420, 866, 1013, 1058
машт окрутовый 259, 989
мгненя 410, 461, 906
медведина 367
медикъ 361, 1002, 1045
медіаторъ 359, 867, 1013, 1057
медосытца 395, 1062
медяний 368
мелодийний 375
мелодия 375
мелянхоликъ 361
мембрам 311
мембрамова 311
мембранова 311
мемуарист 360
мертвечина 367
месникъ 401
метрика 311
механика 196, 947
мечникъ 364, 1053
мешти 214, 788, 959
мєшькати в смоу(т)коу 316
мигдалевый 152, 824
мигдальскыи 152, 410, 824
мигдалъ 151, 152, 823, 952
микгладь 823
микдалъ 152, 410, 823
мигдола 151, 152, 823, 952
мигдольныи 151, 152, 824, 952
мидалевий 410
миля 171, 172, 173, 412, 982
польська *миля* 172
литовська *миля* 172
українська *миля* велика 172
українська *миля* мала 172

руська *миля* 172
подільська *миля* 172
волинська *миля* 172
миро 154, 158, 330, 342, 958
мир(р)а 208, 953
мирта 420, 825
мистръ 182, 314, 382, 401, 866, 1004, 1047, 1049
митрополит 367, 1018, 1064
митрополита 1018, 1064
митрополитового 376,
мысливець 868
мышенский 296
мышастый 296
мышчасътый 296
мышатый 296
многий 253, 986
мнозство 253, 986
мнозтво 253, 986
модеровати 421, 788
модерунокъ 788
модрина 373
модравый 300, 1001
модрый 300, 304, 421, 797, 1001
молотилник 394
монастир 378
монастирский 378
монета 169, 170, 979
монофилитъ 362, 391, 1020, 1065
монофилистянинъ 1020, 1066
морг 171, 173, 246, 412, 907, 982
морговати 174, 246, 409, 461, 907, 982
море 150, 411, 1087
всесвѣтнєє *море* 150
мордерско 417, 423, 460, 665
мордерство 417, 423, 460, 665
мордєрца 417, 423, 460, 665, 1005
мордованє 417, 423, 460, 665
мордовати 275, 337, 417, 460, 666
мордъ 417, 423, 460, 666
мосіонзъ 197, 947
мосѧжникъ 392, 393, 1009, 1052
мосяжъ 197, 947
моторист 360
моцаръ 391, 1004, 1047
моцный 375, 694
моцною рукою 375
не *моцный* на голову 138, 951
мо(ц)но 696
моцне 696
моцнейшїй 696
моцованєсѧ 271, 748
моцованіе 271, 374, 421, 748, 993
моцуватися 271, 421, 993
моцовникъ 391, 398, 421,748, 1063
моцювати 271, 993
моцоватися 371, 748
моцъ 236, 375, 692
мошкатъ 154, 157, 413, 818, 952
мраморникъ 372, 391, 399, 1015, 1060
мраморъ 372
музикант 360
мулярчикъ 376, 1015, 1060
мурарчикъ 376, 1015, 1060
муляръ 391, 399, 422, 867, 1060
мураръ 399, 868, 1060
мунимент 309
мунтянъ 267
муробитный 165, 380, 972
муроване 165, 235, 972
муровати 165, 235, 972
муровный 165, 235, 972
муровшикъ 165, 1015
муровый 165, 235, 972
муроломный 165, 380, 972
муръ 95, 165, 235, 972
мус 247, 906, 982
мус грубешівський 247
мус львівський 247
мус перемиський 247
мус ратненський 247
мусатъ 419, 716
мусъ 336, 906, 982
мушкатъ 153, 156, 157, 174, 818, 952
мушкателъ 155, 156, 157, 247, 418, 817, 952
мушкатєлка 157, 418, 817, 952
мушкатова галка 157, 952
кветъ *мушкатовый* 153, 157, 174, 952
мушкотовый цвѣтъ 157, 952
мухояръ 222, 377, 788
мухоиръ 789
мухоєръ 789
мухаєровый 22, 377, 789
мухояровый 789
мушкетеръ 280, 431
мушкетный 375
мушкетовъница 266, 421, 639, 991
мушкетъ 266, 375, 403, 421, 431, 462, 639, 991, 1087
муштарда 409, 461, 817
муфъ 788
мыльникъ 365, 1062
мынца 419, 431, 433, 462, 636
мынцаръ 182, 392, 393, 414, 433, 460, 636, 1017, 1063
мысливець 391, 401, 418, 1014, 1060
мытаръ 145, 357, 401, 1005, 1048

мытникъ 145, 371, 401, 1005, 1048
мытница 137, 168, 981
мыто 137, 138, 153, 156, 166, 168, 170, 178, 189, 347, 357, 371, 437, 981
мѣзерный 375
мѣзеръ 375
мѣлкий 368
мѣнюта 420, 906
мѣрникъ 365, 395, 1054
мѣсяць 199
мѣстерный 375
мѣховникъ 364, 394, 1060
мѣхъ 231
мѣшокъ 231
мята 209
мята червоная 209, 955
мятка 209

Н

на утрешний день 199
на-тыхъ-мѣстъ 200, 950
наброити 332, 1038
навижати 336, 1041
навинутися 332, 1038
нагабати 183, 184, 1022
нагайка 269, 992
наганяти 322, 1031
наглядникъ 365, 1058
нагорный 369
награватися 318, 1027
надгробокъ 305, 1002
надза 418, 909
надзамѣръ 251, 985
надмѣрный 251, 985
назбытъ 251, 421, 910, 985
найбарзѣй 252, 421, 910, 985
накеровати 336, 379, 1041
наклекувати 322, 1031
налога 274
напозычати 242
наполнитель 365
напоминачъ 363
направа 239, 975
напрасникъ 365
нарихтовати 237, 335, 1040
нариштовати 237, 335, 1040
наручний 269
наслідник 379
наслѣдовати 379
наслѣдовца 379, 395, 1046
наспизоване 292, 293, 417, 744, 999
наспизовывати 293, 417, 744, 999
наставникъ 364, 401, 1047, 1055
наступати 274
наступити 274
наступованє 274, 366
наступовати 274, 366
наступство 274
наступъ 274
натарте 274, 744, 994
натирати 274, 994
натерти 274, 994
натравка 264
натрафити 339, 1044
натура 196
натуралистъ 360
научителка 1056
научитель 365, 401, 1055
научительникъ 401, 1055
научитися 195
научникъ 401, 1055
находъ 274
нахожене 274
нацеховати 320, 380, 1029
небесьны 366
небожа 400, 1064
небоpакъ 391, 400, 1017, 1064
невеселий 369
неводничій 394, 1062
недобойокъ 285
недобытокъ 285
недѣля 199
незабаром 200
незбройный 418, 734
незвитяжоный 416, 423, 736
неистовати 368
неистовный 368
некромантикъ 361, 392, 1002, 1045
ненависть 114, 316, 345
неомѣшкале 200, 412, 907, 950
неотволочне 200, 909, 950
непослушникъ 365
неприятель 366
неприятельский 272, 294
нестеріанинъ 392, 1020, 1065
неумѣлый 369
слова *неуцтивые* задати 139
нецеситовати 375
нецесьситованый 375
нешпоръ 201, 420, 910, 950
нєшпо(р)на година 201, 950
низкий 368
никчемность 419
никчемный 419

нобѣлѣтовати 335, 1040
новофунъдованый 380
ножовникъ 364
номѣнатъ 362, 363, 391, 396, 1007, 1051
носатий 371
ночъ 199
ночю 199
нолѧбрь 149, 950
нужникъ 400, 1064
нурт 197, 947

О
обачити 253, 339, 1040
обволати 324, 1032
обвѣсити 314
обдукцыя 310
обейзрѣтися 339, 1043
обецне 200, 421, 911, 950
обецностъ 421, 911
обецный 421, 911
облегти 284, 366
облежене 284, 366
обляжене 284, 366
облеженецъ 284, 366
листъ *обликговый* 140, 978
облуда 324, 1032, 1088
облудный 324, 1032
облудно 324, 1032
облудность 324, 1032
облѣкгъ 243, 978
облѣgація 243, 978
облѣговатися 243
облята 309
обмурованний 375
обовязался 336
обозъ 263, 292
обойга 252, 420, 912, 985
оболонникъ 401
оборонити 275
оборона 265, 275
оборонца 283
оборонѣня 275, 366
обороняти 366
обрахованья 196
обручитель 366
обточити 274
обүвати 158
обүватисѧ 158
обүвище 158, 214
обүвь 158, 214
обухъ 267
обфите 252, 421, 913, 985
обфитованье 252, 421, 913, 985
обфитовати 421, 913
обфитостъ 252, 421, 912, 985
обфитый 252, 421, 912, 985
обцаликъ 238, 975
обцоване 322, 1030
обцовати 322, 1030
обѣсити 314
обѣситися 314
обѣцати 323, 1031
обѣцовати 323, 1031
обѣцоватися 323, 1031
обѣтница 323, 1031
обѣшене 314
ово згола 318, 322, 1031
овоцъ 351, 419, 822
овторка 391
овчаръ 370
огрожоватися 271
огурокъ 413, 819
од поранку 199
одверный 1052
одвирки 233
одноначальникъ 282
одпоръ 272
одробина 253, 911, 986
одруження 145, 305
одыйсте 331, 1037
оздоба 224, 328, 410, 789, 966
оздобне 410, 790
оздобность 147, 410, 790
оздобный 187, 219, 234, 410, 790
ойстро 293, 745, 1000
окгаръ 210
оконница 233
окопатися 287
окружити 274
окрутенство 147, 417
окрутне 680
окрутникъ 417, 680
окрутница 417, 680
окрутность 417, 681
окрутный 417, 679
окрутовый 256, 421, 913, 988
окрутъ 256, 913
оксамитъ 158, 160, 163, 375, 418, 773, 963
октѧбрь 149, 950
окуліст 360
олатки 422, 819
олд 412, 449, 931
олдованє 449, 932
олдовати 412, 448, 930

олдовний 449, 931
олдовникъ 449, 931
олива 207, 247, 421, 819, 952, 1084
оливка 207, 952
оливковый 421, 820
оливноє дерево 207, 952
оливниця 421, 819
оливный 421, 820
олкиръ 232, 971
олядь 257, 989
омєшкати 412
омилити 324, 409, 461, 678, 1032
омиляти 679
омилятися 679
омѣшкане 412
опанча 215, 418, 959, 1069
опонча 215, 959
єпанча 215, 959
опатрене 413, 429, 869
опатритель 372, 385, 391, 413, 870, 1013, 1058
опатрити 372, 413, 870
опатрне 413, 869
опатрный 64, 413, 870
опатровати 314, 372, 413, 870
опекальникъ 365, 1058
оператор 359
опиратися 271
опертися 271
опоръ 272
опилство 410, 698
оповѣдати 356, 1054
оповѣдь 356
опока 154, 197, 946
опонент 360
опоръ 272
опочистый 197, 946
оправца 391, 401, 411, 461, 868, 1005, 1049
оприсягнити 289
опричникъ 145, 401, 421, 870, 1005, 1049
оратор 391, 397, 1010, 1055
ораторский 378
орачъ 363, 394, 1054
організатор 359
органиста 355, 360
органъ 199, 355, 949
ординация 310
ординувати 310
оркишъ 212, 422, 820, 957
ортъ 410, 461, 913
оруддє 263
оружже 263
оруженье 263
оружникъ 282
оружно 263, 268
оружный 263
осавул 76, 280, 995
осавула 280, 995
осаула 280, 996
осаулъ 280, 372, 996
ясаул 995
асавул 995
есаул 996
савул 996
осаулца 280, 372, 996
осетрина 367
оселя 231
осень 199
оскаржитель 391, 401, 1007, 1050
ослобоженье 275
осочникъ 391, 1014, 1060
остраномѣѧ 149, 410, 461, 943
осочити 278, 995
остре 267
отгромлювати 272
отнога морская 197, 946
оточити 274
отповедати 356
отповедь 356
отпудити 275
отстрѣліовати 264
отступити 277
отступованье 277, 366
отступовати 366
отсѣктися 275
отсѣчъ 285
оттягнути 277
отуха 147, 420, 700
отцевский 369
отчизна 374
оферовати 375
официіаль 391, 398, 1018, 1064
офѣрований 375
охандожити 373, 790
охендожство 224, 373, 790, 967
оцетъ 154
ошецованьє 169, 170, 379, 418, 930, 977
ошацовати 242, 379, 418, 929, 977
ошанцоватися 287, 379, 998
ошуканє 147, 324, 420, 678, 1032
ошукати 1088
ошукачъ 364, 391, 396, 420, 678, 1003, 1047
ошуковати 420, 677
ощепъ 268, 745

П
павидла 211, 422, 820, 957
павпер 422, 914
павѣза 293, 410, 461, 718, 1000
падолъ 197, 946
пакостникъ 365
пакть 311
паламар 392, 398, 1088
паламарювати 1088
палати 231, 970
палац 231, 232, 237, 970
палма 207
палмовоє дерево 207
палубецъ 259
палубъ 259
пампушокъ 212, 957
пани 127, 160, 166, 181, 182, 183, 215, 303, 313, 318, 1021, 1082, 1086, 1088
панїи 182, 1021
панїѧ 182, 1021
панна 182, 1021
панноша 1022
пановати 182
панский 182
пантофлѣ 214, 215, 420, 792, 959
панцыр 181, 293, 1000
панчоха 69, 214, 416, 792, 959
панъ 182
папиныхъ 368
папороть 209
папуці 421, 793
папуцъ 421, 793
папѣрникъ 372, 392, 393, 419, 872, 1015, 1061
папѣрня 419, 872
папѣровый 419, 872
папѣръ 372, 419, 872
пара 159, 214, 253, 986
параграфъ 195, 943
парканъ 192, 235, 972
барканъ 235, 972
паркановый 235, 972
партачъ 391, 397, 872, 1004, 1047
партесникъ 145, 391, 400, 1013, 1057
парча 222, 792, 965
парусъ 179, 259, 917, 989
пасионистъ 360, 391, 1020, 1065
паска 212, 957
паскудникъ 365
пастырнаковый 377, 419, 821
постернаковъ 206
пастернакъ 951
пастырнакъ 206, 377, 951
пестернак 206, 419, 821
пастыръ 392, 401, 1011, 1055
пасъ 278, 422, 716, 995
пательня 230, 970
пательнякі 230
патрати 339, 1044
патронъ 390, 398, 422, 873, 1020, 1066
пахаръ 370, 394, 1054
пахолок 400, 1058
пахоля 400, 1058
пахоляти 229
паштет 213, 409, 461, 820, 958
пашкет 213, 958
пашт 821, 958
педагог 392, 394, 401, 421, 873, 1011, 1055
пекаръ 370, 400, 1053
пеприца трава 209, 954
перчица трава 954
переборъ 278
перевѣтяжити 416, 423
пере(д) вечерою 199
перед вечернею 199
передатися 277
передобити 278
передъ всходомъ 199
перекидчикъ 283
перекладати 195
перекладачъ 363, 401, 1055
перекупецъ 1046
перекупка 400
перекупникъ 1046
перемовляти 277
перенагабане 274, 718
переправити 278
перехристя 233
перешкодца 379, 386
пернач 289
перфумы 225, 793, 967
пє(р)цолюбєцъ 156, 380, 381
петиция 309
петрушка 206, 951, 955, 1084
петрушка лѣснаа 209, 955
дивая *петрушка* 209, 955
пенсыя 173, 244, 980
печа(л) 311
печатар 370, 395
печатникъ 401, 1060
пєчєнина 367
пешьци 280
пивонѣя 209, 953
пигва 207, 824, 952
пигва овощъ 208, 952

пижмо 419, 821
пилновати 317, 1027
пирамида 196
писаръ 370, 1051
писарский 369
писецъ 195
письцъ 195
писменикъ 364
писмены 195
пискупъ 193, 342, 452, 1018
бискупъ 193, 337, 342, 450, 452, 454, 455, 457, 1018
пискоупъскии 193, 342, 452, 1018
пискоупъство 193, 342, 452, 1018
пысати 195
пытачъ 395
пицовникъ 397, 873
пищалникъ 395
пияк 364
плавый 296
плакати 316
планита 149, 196, 947
планета 196, 947
пластир 211, 957
плястер 211, 957
плястр 211, 957
платѧный 368
плачка 1058
плєнипотєнтъ 390, 396, 1007, 1050
плесна 158
плєснавый 296
плєснивый 296
плєснивъ 296
плесница 158, 214
плинфникъ 392, 394, 397, 1017, 1063
плодоносный 380, 386
плоскы 227
плотникъ 393, 401, 1003, 1046
площикъ 267
плугатаръ 370, 394, 1054
плужити 333, 1039
плюгавостъ 422
плюдры 223, 361, 793
плюндри 223, 361, 793
плюндрыкъ 361, 793
плюсква 210, 956
плятчикъ 185, 376, 945
пляцикъ 185, 945
пляцовый 185, 945
пляцъ 185, 945
пляцъ вольный 185, 945
пляцъ дворный 185, 945
пляцъ куничный 185, 945
пляцъ отчизный 185, 945
выеждчати на *пляцъ* 138, 1030
зостати на *пляцу* 138, 993
зъ *пляцу* уступовати 138
пляша 228, 969
пленѣпотенція 311
плѣнипотентъ 311
по заходѣ слонца 199
по снѣданю 199
побурити 272
побѣда 276
побѣ(ж)дати 276
побѣдитель 366
побѣдительний 366
побѣдникъ 283
повага 375, 421, 669
поважный 375, 421, 669
повархолитися 322, 1031
повень 294
повинни 336
повковникъ 422
полковник конний 283
полковникъ выборний городовий 283
полковникъ пѢхотний наказний 283
поводъ 183, 184, 1022
повозъ 260, 986
поволити 336
поворозникъ 145, 400
повѣдачъ 363
повѣсть 195
погамовати 335, 380
погамоватися 335, 380
поганский 369
погибелний 367
погинути 277
погромити 272
подбужати 333, 1039
подбѣгъ 274
подвода 259, 382
подводний 369
подвои 233, 971
подданикъ 365
подездъ 285, 998
подземний 369
подканцлерій 182, 392, 393, 412, 445, 1008, 1051
подключій 395
подкоморій 392, 394, 1007, 1050
поднамѣстникъ 364, 1046
подобникъ 364, 395, 1046
подошва 103, 158, 214
подскрабій 182, 413, 872, 1009, 1052

подскарбиная 413, 872, 1009, 1052
подхватачъ 282
подхвитачъ 283
подчашій 1054
подяколный 170, 375, 413
поемщина 190, 342, 413, 916, 982
поемщизна 413, 916
поета 390, 398, 1011, 1055
поетикъ 361
пожегнати 323, 1031
пожегнатися 323, 1031
пожогникъ 391, 1017, 1063
позивачъ 401, 1050
позика 242
позичальникъ 391, 401, 1003, 1046
позовникъ 401, 1050
позовчикъ 401, 1050
позыченье 242
позычье 242
позычати 242
пойманець 295
поймовати 321, 1029
показанщикъ 392, 1006, 1049
покровител 366
покровъ 275
полбарила 229, 250, 379, 418, 877, 969, 984
полкгарцовый 229, 969
полизачъ 363
полевая рута 209, 955
полецати 1041
полецатися 1041
полкнути 332, 1038
полководецъ 381
полкуфъка 247
полмаца 247, 379, 418, 905, 982
полмокрий 369
половый 269, 297
половица 253, 986
половъ 269
полонь 294
брати в *полон* 294
забрати в *полон* 294
полоняникъ 295
полотняный 368
полтяжкий 369
полуботы 380
полуботки 379, 380
полугрошокъ 171, 431, 436, 462, 980
полукадиє 171, 175, 379, 983
полумацьок 247, 982
полутабинокъ 220, 380, 962
полутабинъ 380
полъ гроша 171
полѣцити 337, 1041
помагачъ 363
помаранча 207, 422, 824, 952
помаранчовий 824
помарачъ 207, 952
помильне 173, 245, 981
помѣрчий 395, 1049
попартьє 310
попартьє справи 310
попєлистый 296
попєловий 296
попелятый 296
попелястий 296
попись 417, 722
поприкъ 422, 822
пора 199
порада 193
порадникъ 189, 342, 392, 393, 1022, 1052
порадный 367
порадокъ 292
порадца 189, 342, 379, 392, 393, 1022, 1052
поражка 276
поразка 274, 276
поратоване 275, 994
поратованье 275, 994
поратунокъ 275, 994
пораховање 243, 379, 412, 917, 979
пораховати 379
пораховатися 243, 412, 917, 979
порахунокъ 196, 243, 917, 944, 979
поросятина 367
порох 223, 264, 265
пороховникъ 394, 1061
португалъ 434
портовый 258, 413, 916, 989
портъ 179, 413, 916, 989
поручикъ 282
поручникъ 282
поръшьнь 158, 214
посилковати 275, 356, 995
посилокъ 275, 356
посланецъ 324, 400, 1057
посланникъ 1056
поселъ 400
поссесор 359, 390, 1021, 1066
поставъ 190, 222, 248
постерегачъ 363, 395, 1048
постригачъ 363, 394, 1059
пострикатель 366
построфовати 322, 379, 1031
поташ 197

поташникъ 372, 392, 397, 1009, 1053
поташня 372
потлученье 240, 976
потваръ 323, 1032
поткати 340, 1045
потреба 204, 272, 318
потурбоване 379
потыкати 332
потыкатися 332
потычка 271, 717, 993
потѣшительний 366
потѣшний 366
поутру 199
поциоритатемъ 310
похвы 293
пошвы 293
пѣхвы 293
почетъ 285
пошановане 418, 424
пошановати 418, 424
прабошьнь 158, 214
правдивий 368
праведный 367
правильник 365
прагнене 421, 699
прадивный 369
практикант 360
практикаръ 392, 393, 410, 461, 873, 1002, 1045
прапорчникъ 282, 997
прасы 198, 948
преважне 421, 669
преважный 421, 669
превисокий 369
преводникъ 401, 1055
предвечерний 369
предивный 369
предсявзяти 318, 1027
президент 360
презыдент 391, 396, 1008, 1051
президіумъ 286, 718, 998
преміант 360
премудрый 369
препозитъ 362, 398, 1019, 1065
препозиция 309
перокгатива 309
пресвѣтлий 369
претендент 360
претендовати 309
претендувати 310
претендуючий 310
префект 391, 398, 874, 1011, 1019, 1056, 1065
префикгованый 375
префикговати 375
префиксия терміну 310
прешлый 916
привалокъ 288, 998
привлащати 332
привлащенье 332
приволати 310
приволити 336
приволѣньє 336
пригрубникъ 234
приездити 356
приездъ 356
призелений 369
примась 391, 398, 1018, 1064
примире 277
примирокъ 277
примирный 277
примирье 193, 277
приморский 369
примусный 367
примусъ 336
принагляти 336, 1041
принципалъ 390, 396, 1007, 1050
приобѣцати 323, 380, 1031
природный 367
приставникъ 1052
приставъ 1013, 1058
притонкий 369
притрафленье 334, 1040
притрафлятися 334, 1040
приходенъ 1057
приходити 134, 187, 245, 294, 329, 346, 356, 1087
приходъ 190, 356
пришлый 916
приятель 366
пріязливій 368
пробация 309
провизоръ 391
проводир 381
проводителка 1041
проводитель 1041
проводник 381, 1047
провожай 1041
продавачъ 363
продуковати 309
прозекповати 310
прозекуція 310
прокураторъ 390, 396, 1007, 1050
прокуратъ 362, 363, 1007, 1050
пролонкгация 309
пролонкговати 309
промовати 339, 1043

промытникъ 379, 1005, 1048
пронунцыовати 310, 375
пронунъцишваний 375
проповѣдь 195
пропудити 332, 1038
простак 364
простирати мовы 173, 201
протекторъ 358, 390, 1013, 1058
протестансъ 279, 323, 390, 401, 1007, 1050
протестантъ 360, 401, 1007, 1050
протест 310
протестация 309
протестовати 309
протлумачити 379
протодидаскал 392, 394, 1011, 1056
професоръ 195, 390, 401, 1055
профримарчити 379
прошак 364
прѣлагати 195
псалмиста 360, 392, 1013, 1057
пташникъ 364, 394, 1059
птичая рута трава 210, 955
публикованє 311
публиковати 311
пугаръ 228, 969
пуд 171, 177, 427, 983
    поудъ 426, 463
пударъ 370, 1046
пудити 318, 1027
пудовик 171
пуздерко 228, 236, 972
пуздерковый 236, 972
пуздро 236, 972
пузументъ 793
пуйналъ 268, 718, 991
    пувналъ 268, 718, 991
пукалъ 228, 969
    пукель 421, 794
пулгакъ 264, 745
пунталъ 224, 421, 794, 967
пуня 236
пурпуровый 296, 299, 422, 1001
пушкаръ 279, 751, 995, 1009, 1053
пчоляр 370
пытачъ 363, 395, 1048
пѣвєцъ 145, 400
пѣнязи 169, 243, 914
    готовыи *пѣнязи* 169
    бѣлый *пенезь* 244, 915, 979
пѣняжный 169, 375, 915, 979
    голодный на *пенези* 138, 979
пѣрначъ 267, 289
пѣхота 274, 280
пѣхото 288
пѣщалъ 364
пятеракiй 253, 986

Р / R

радостный 367
радость 200, 316
радца 189, 342, 392, 393, 1022, 1052
    райца 189, 342, 392, 393, 1022, 1052
разити 272
райтария 410, 461
райтарский 378
рангоут 257
рандаръ 393, 401, 410, 461, 835, 1021, 1066
рано 199, 1088
рантухъ 219, 418, 761, 962
распудити 272
    роспудити 272
рата 242, 978, 1086
    рать 191, 192, 992, 997, 998
    rattia 191, 998
ратай 394, 1054
ратифѣкацiя 311
ратовати 335
    рятовати 355, 994
ратунокъ 335, 355, 994
    рятунокъ 355, 994
рахмистръ 196, 944
рахованье 243, 412, 917, 979
раховати 243, 412, 917
рахуба 196, 208, 373, 979, 1083
рахунокъ 243, 412, 917, 979
рацiя 310
рвати 274
рвачъ 363
реассумувати 310
ребелизантъ 265
    ребелълизанът 279
    ребелѣзантъ 360
ребри(с)ти(й) 371
ревизия 310
    листъ *ревизорский* 139, 1022
ревизоръ 390, 1007, 1051
    равизоръ 390
    левизоръ 390, 1007, 1051
ревидованя 310
регентъ 391, 400, 1005, 1048
регистраторъ 359
регота(н)еся 316
реготъ 316
регочуся 316

регула 309
реґалъ 199, 355, 949
редковъ 410, 461
реєстрований 375, 376
реестровати 375
реестровець 376
реестровый 278
резидент 360, 1013, 1057
резулицѣя 309
реиндукция 310
рейментарскій 282, 421, 754, 996
рейментарство 282, 421, 754, 996
рейментаръ 282, 357, 421
рейментъ 282, 421, 754, 996
реквизиция 310
реквировати 310
зареквированя 310
рекгалиста 355
рекокгниция 310
ректоръ 195, 391, 398, 1019, 1065
рекфакция 310
реляция 310
ремисса 310
ремора 309
пута *ремѣнные* 367
репетитор 359
репротестовати 310
респонсъ 309
реставраторъ 398
ресыкгнацыя 309
ретрузия 309
ретръ 391, 397, 410, 461, 833, 1010, 1054
рецензент 360
рецес 310
reczi kramnyje 167, 189, 375
решетникъ 364, 394, 1061
решта 244, 980
рея 257
ржавый 368
риба 353
подкова *риба* 353
риба иго(л)ница 353
иглица *риба* 353
риба куля 353
риба рашпля 353
риба тра(ч) 353
ковачъ *риба* 353
рибак 364
ридванъ 260, 917, 987
рыжовый 212, 377, 418, 957
рижъ 212, 377, 418, 957
римар 376, 1014, 1059
римарового 376
ринка 230, 970
ритаръ 397, 1055
рихлый 327
рицерско 701
рицєръ 283, 701
рыцєрь 701
риштунокъ 263, 421, 990
роба 392, 396, 1014, 1058
рогатий 371
рогатина 252, 263, 267, 269
Феодоръ *Рогачь* 364
родак 364
родзѣнка 145, 212
рожаный 298, 1000
рожевый 298, 796, 1000
розмаринъ 953
розмайринъ 953
розмайранъ 954
розмай 954
розмарин трава 209, 954
розосланецъ 400, 1057
розраховати 379
розраховатися 379
розтрыгати 336, 337, 1041
розтрыгненье 1041
розтруханъ 228
розсудца 379
розшиковати 380, 417, 751
рокъ 155, 162, 166, 168, 199, 241
ролникъ 364, 394, 1054
романова трава 209, 953
романово зело 209, 953
ромен 209, 953
румен 209, 953
росквась 379
роси(с)ти(й) 371
росправа 272
ростріхнути 337, 1041
рострухъ 276
рота 284, 289, 411, 461, 795, 997
ротмістр 281, 996
ро(т)ми(ст)ръ 281
рочитися 289
ротитися 289
рубачъ 363, 1015, 1060
руди сталніе и мѣдніе 367
рудый 296
рудій 296
рудъ 296
рукави(с)ти(й) 371
рукговати 332, 1038

руководство 381
рукопашъ 271
руль 257
румяный 296
румянъ 296
рурникъ 392, 393, 1009, 1053
русый 296
роусъ 296
русявый 297
русявъ 297
роута 209
ручница 266, 418, 745, 990
рушница 266, 745, 990
ручничый 418
рыбалка 394, 1059
рыбалокъ 394, 1059
рыболовъ 394, 1059
рыбытвъ 394, 1059
рыжий 296
рыжъ 296
рижъ 296
рыжовый 212, 377, 418, 957
рыкгелъ 233, 971
рынва 234
рынокъ 241, 977
рыцерскый 378
рыштованє 236, 973
рыштүнък 269, 292
рѣзникъ 365, 401, 1059
рѣзунъ 401
рѧдца 189, 1022, 1052

С
саблѧ 180, 721
савеліанинъ 392, 1020, 1065
сага 197, 946
сагайдак 76, 179, 267, 268, 372, 413, 432, 433, 462, 722, 991, 992
сагайдачникъ 372, 392, 401, 410, 835, 1014, 1059
сагайдачный 267, 722
сагайдачче 410, 461, 722, 991
садити 366
садно 141
ткнули … въ *садно* 141
садовникъ 364
садовничій 145, 400, 1063
сажене 366
сайдак 197, 268, 413, 432, 722, 991, 992
сайдакеръ 280, 996
сала 76, 255, 988
саламаха 367
саломаха 421, 805
соломаха 212, 957
салат 206, 422, 804, 951
салата 206, 362, 951
салата лѣснаа 206, 209, 951, 954
салатникъ 206, 362
салатный 362
салдат 279, 392, 398, 422, 753, 995, 1017, 1064, 1088
салитра 198
салѣтраный 198
саля 232, 971
самопалъ 264
сандалиѧ 158, 159, 412, 459, 959
санталъ 208, 953
сапогошвецъ 145, 400, 1059
сапогъ 158, 214
сапожникъ 145, 400, 1059
сап'янецъ 376
саранча 210, 956
шаранча 210, 956
сардакъ 418, 759
сардачина 418, 759
саф'ян 376
сафьяновый 376
сахаръ 154, 157, 211, 342, 410, 461, 805, 957, 1082
саянъ 217, 417, 758, 960, 1075
сварливый 368
свательникъ 365
свекготати 322, 1030
свекла 204, 205, 951
свекла лѣснаа 209, 951
цвекла 204, 205, 951
свинаръ 370
свинина 367
своволне 336
свороватися 331, 1037
свѣжина 367
на *свѣтаню* 199
свѣтлосиний 299, 305
свѣтъ 199, 228, 331
пред свѣтом 199
свѣчкаръ 370, 394, 1061
севський чех 435
седивый 296
щєдивый 296
седмица 199
седморако 253, 986
листъ *сеймовый* 140, 1022
секлитаръ 391, 393, 421, 1010, 1055
секретаръ 391, 1010, 1055
секстернъ 196, 343, 943
селедецъ 158, 213, 803
сельдъ 158, 213, 803

семінарій 420, 919
сенать 311
сенаторский 378
сенаторъ 359, 395, 1001, 1047
сена(с) 208, 953
сентебрий 149, 950
серветка 226, 968
серденята 280, 996
сердюкъ 280, 996
сердюцкій 280, 996
сермяга 758
сермѧжьныи 417
серпанокъ 220, 422, 962
серпенъ 199
сивенькый 296
сивобуланый 296
сивожолтый 296
сивопѣрстый 296
сивострокатый 296
сивый 296
сивъ 296
сигнетный 375, 416, 760, 967
сигнетъ 225, 375, 416, 760, 967
сидло 273, 420, 719, 993
сикеръ 412, 459, 768, 957
силачь 364
силний 367
сильникъ 365
симболѣста 360, 392, 394, 1015, 1061
синій 296
синокарый 303, 305, 1002
синод 367
синодовий 367
синьдикъ 361, 396, 1007, 1050
сирдак 373, 758
сирдачина 373, 418, 758
сиромаха 400, 1064
сиромятник 394, 1059
ситаръ 360, 1061
ситникъ 364, 394, 1061
сідляръ 370
сіканка 264
скандал 257
скарбъ 166, 261, 978
скарга 183, 184, 309, 310, 311, 1022
складачъ 363
склепъ 236, 972
скло 233, 352, 971, 972
    шкло 352, 1086
скорописецъ 195
скорыкгованє 198, 948
скотъ 153
скрибентъ 360, 391, 1011, 1055
скрипникъ 365, 1057
скрыпьт 312
скурати 318, 334, 1027, 1040
скрушити 272
славный 367
сла(д)колюбєцъ 156, 380
сладостный 367
слободникъ 365
    свободникъ 365
слонце над заходом 199
слуговинъ 400, 1058
служба 246
служебкаш 391, 396, 1014, 1058
служебникъ 400, 1014, 1058
служебница 396, 1014, 1058
служка 400
слухачъ 363
слюсаръ 233, 238, 265, 393, 397, 421, 432, 829, 1009, 1053, 1089
слѣпачь 364
смаглеватій 297
смаркачь 363
смерканне 199
    смерканье 199
смеркнене 199
смеркомъ 199
смирна 208, 953
смоквина 208, 373, 952
смоляръ 370
смутний 367
смѣшки 316
снастъ 264
сніцар 401, 1003, 1046
    снѣцаръ 829, 1003, 1046
собакаръ 357
собачий перецъ 210
совито 241, 417, 919
совитостъ 241, 417, 919
соліст 360
соловый 297
солодкий 368
солонина 367
соляникъ 364, 1054
сонливий 368
сонникъ 384, 1045
соромъ 317
сосновий 368
спвавующій 391, 1008, 1052
спекуляторъ 282, 401, 997, 1005, 1017, 1049, 1064
спецификованый 375
спецификовати 375

спешный 367
спирати 331, 1037
списъ 268
спищикъ 361, 396, 1051
сплюндровати 278
сполкованне 322, 1030
сполковати 322, 1030
сполокъ 322
споткати 271, 332, 1038
споткатися 271, 332, 1038
спотыкати 271, 332, 1038
спростати 318, 1027
спудей 397, 420, 919, 1012, 1056
спудити 332, 1038
спѣвакъ 145, 364, 400, 1057
спѣжарнѧ 166, 235, 972
спѣжовий 227
спѣжъ 197, 947
сромочєнє 319
срѣбний 214, 219, 297
ставити поле 271
стадникъ 364, 394, 1057, 1059
становинка 292
становиско 292
сталь 197
ста(м)на 251, 458
вѣчний *старецъ* 145, 400, 1064
старостинъ 368
статечность 136, 147, 1087
статочныи 413
статочно 413
статура 410, 461, 930
статут 310
статутовая 310
стацея 244, 918, 981
створитель 365
стелмахъ 391, 1013, 1058
стенгачка 224, 421, 761
стеньґа 257
стираксъ 208, 953
стирачъ 363
стихія 196
стырта 151, 982
стодола 166, 235, 972
стойчикъ 282
столяръ 393, 401, 1003, 1046
стосоватися 338, 1043
сточити 271
стражникъ 282, 725, 997
стражница 288, 420, 725, 998
стражництво 282, 725
стражъ 282, 339, 725
стрелба 264
стрѣльба 264
стрє(ль)ба 265
стрелене 264
стрєлецъ 282
строй 292
стройне 292
строфованье 323, 1031
строфовати 322, 1031
структура 196, 947
стрѣлецъ 401, 1060
стрѣльникъ 364, 401, 1059
стрѣлница 288
стударъ 370, 394
студентъ 195, 360, 390, 1012, 1056
стырникъ 372, 391, 401, 421, 1016, 1062
стыровати 421
стыръ 372, 421
стягатися 337, 1041
стягь 289
субделекгатъ 357, 362, 390, 396, 1007, 1050
субординація 312
субьселлия 310
судникъ 364, 1050
судовский 369
соудьца 379
сукня 411, 461, 760
сукцесорка 391, 396, 1004, 1047
сукцессоръ 396, 1004, 1047
суперседовати 309
супликацыя 310
суппелементь 312
сурба 181, 342, 355, 722
сүрна 181
сурма 181, 342, 355, 722
сурмачъ 354, 355, 420, 723, 1012, 1057
сурмити 354, 420, 723
суровый 316
сума 169, 170, 980
суспенса 310
суспиндовати 310
суспендовати 310
суспеньдований 310
сутки 199
схоластик 361, 397, 1012, 1056
схотѣти 336
сынъклитъ 189, 342, 1022
сѣвачъ 363, 394
сѣпачъ 363, 394, 1059
сѣренкий 296
сероватий 296
сѣрогнѣдый 296

сѣрочерный 296
сѣрый 296
сѣрякъ 296
сѣчкаръ 370, 394, 1054

Т
табака 203, 1083
вовча *табака* 204
песяча *табака* 204
табакъ 203
табинъ 181, 217, 220, 355, 377, 380, 417, 757, 962
табиновый 220, 223, 355, 377, 417, 757, 962
табур 291, 999
табір 291, 999
тазъ 227, 968
тасъ 227, 968
таемникъ 364
тайстра 231, 970
такса 241, 977
таксовати 242, 977
талантъ 171, 172, 321, 412, 459, 920, 980
таляръ 242, 418, 431, 434, 435, 462, 637
талѣръ 227, 968
талѣрка 227, 968
тамаришокъ трава 209, 954
тане 242, 422, 921
таность 422, 921
танцоводецъ 380, 381, 392, 393, 398, 1017, 1063
танчити 331, 1037
таншій 422, 921
тараканъ 210
тарча 293, 1000
татар-корѣня 209
татарка 201, 202
татарская трава 209
татарскоє зѣльє 209
тафта 158, 160, 162, 413, 756, 962
тахъръ 171, 172, 413, 921, 986
тахер 921, 986
таця 227, 942, 968
таца 227, 968
тация 942
твичине 195, 944
твичитися 195, 944
творитель 365
теды 135, 144, 242, 252, 264, 266, 287, 313, 317, 323, 331, 337, 339, 340, 412, 920, 950
темноблакитный 215, 299, 305, 1001
темнозелений 380, 386
темнокофейний 304
темнолазуровый 305, 386, 1001
темносиний 161
темносѣрій 296, 305
темночръвоный 300, 305, 1000
теперъ 194, 200, 245, 281, 310, 374
теразъ 200, 419, 920, 950
теразнѣйшій 200, 419, 920, 950
терминъ 310
терплывый 368
тенка 431, 436, 462, 637
терха 920
терхъ 167, 920, 967
теселскїй 369
теселскій майстеръ 350, 382, 401, 1003, 1046
тесля 401
тестаментъ 310
тестимония 309
тижденъ 199
тилецъ 269, 726
тимецъ 221, 421, 851, 964
тинкувати 238, 974
тинъ 235
типография 198, 948
тисавый 297
тисаръ 370
титул 310
ткачъ 286, 363, 394, 1061
ткачиха 394, 1061
ткаха 394, 1061
тлумачити 371
тлумачь 371, 391, 401, 410, 461, 833, 1010, 1011, 1054, 1055
тлумити 333
тлумокъ 231, 970
тлустость 212, 413, 804, 958
тлустый 413, 804, 1084
товалня 226, 968
товаръ 153, 166, 167, 186, 955, 976
живыи *товаръ* 153, 167, 955
мертвий *товаръ* 153, 167
токаръ 400, 1063
томительний 366, 386
томний 366
торговникъ 145, 365, 400, 1053
торговецъ 145, 400, 1053
торговый 426
торговский 369
то(р)жище мя(с)ное 367
точити війну 271
битву *точити* 271
трава гречка 209
трава кентаврий 210, 955
кентаврія зело 210, 955
трави(с)ти(й) 371

травястый 297
трактать 312
трактъ 310, 938
трамъ 236, 973
трансакція 311
транспортованый 375
транспортовати 375
тратва 257, 409, 461, 879
трафити 141
трембачъ 391, 834, 1012, 1057
трибуналистъ 360, 391, 397, 1006, 1049
трибуналский 378
трибуналъ 311, 378
трибъ 309
трикротный 253, 986
троска 148, 418, 1028
троскатися 418
трескливый 418
трощитися 319, 1027
трубачь 364
трубникъ 364
труна 305, 1002, 1084
трунок 211, 410, 805, 956, 1084
трунковый 211, 410, 805
трыбутъ 245, 431, 438, 636, 981
трюм 257
тузинъ 221, 252, 419, 922, 985
тузня 252, 419, 922, 985
тузѣнковый 220, 763
тузѣнокъ 220, 763, 962
тулачъ 763
тулумбас 199, 949, 998
телембас 199, 288, 289, 998
тулѣпанъ 209, 954
турбаторъ 391, 1018, 1064
турма 942
туфлѣ 215, 959
тълмачь 363
товмачъ 363
тыкгодня 422, 920
тыкы 204
тыкъвє 204
тѣшил(ъ)сѧ 316
тютюнуць 1083
тютюнъ 203, 372, 951, 1083, 1084
тутюнъ 951
тютюнный 196
тютюнникъ 372, 392, 834, 1021, 1066
тягнене 278
тяжбитъ 362, 401, 1050
тяжкий 368

У / Оу / Ȣ

убиръ 215
оубиръ 215
увага 375
уважный 375
уварованье 331, 1037
уварователися 331, 380, 1037
увелбити 380, 419, 882
увельбеный 419, 882
угорковый 413, 819
угорокъ 413, 819
угрунтовати 335, 1040
укгрунтовати 335, 1040
ударити 274, 366
ударення 274, 366
ужичити 240, 976
узброяти 418
узброятися 418
узурпатор 359
уклѣтитися 318, 1027
укоритель 366
укороновати 339, 1043
укрухъ 249, 984
ук̧сусъ 154, 155, 414, 460, 805, 957
улегати 336, 1041
уломокъ 182, 1021
уломний 367
умоцненье 334, 1039
умоцняти 334, 1039
умоцнятися 334, 1039
универсал 312
уніатъ 362
упатровати 339, 1044
упильновати 339, 1043
уподобане 336
упоминатися 318, 1027
уранцѣ 199
урзнене 240, 976
ускаржатися 322, 1031
ускробати 331, 1038
услугачъ 363
усмар 392, 401, 1014, 1059
успирати 379
устрелити 264
уступити 277
уступовати 277
утарчка 271, 718, 993
уторгатися 374
уторгненье 374
утѣкачъ 363
оутѣха 316
оутѣшайсѧ 316

утѣшитель 366
утѣшный 367, 411
уфати 318, 1027
уцтивость 413, 712
училище 192
учити 193, 195, 1082
учитєль 195, 326, 365, 1056
учительский 369
учительникъ 1056
учєникъ 195, 1056
вученикъ 1056
учень 1056
учєньѥ 195
учєньѥ книжьноѥ 195
учтиве 422, 713
учтивый 413, 712
уцтивый 712
ушановане 418, 424, 716
ушатый 371
ушиковати 290, 380, 417, 751, 999

Ф / Ѳ
фаилю(н)дишъ 419, 756, 964
фалюндышъ 221
фалендышъ 756, 964
хваляндышъ 756, 964
фалендышовый 181, 216, 218, 221, 303, 756, 964
фалюндышовый 217, 377, 756, 964
фактор 358, 390, 399, 1010, 1053
факьтор 390
фактор индуктарский 399, 1010, 1053
фалда 360
фалдистый 360
фалшеръ 392, 393, 420, 422, 677, 826, 1003, 1046
фалширъ 420, 422, 826, 1003, 1046
фалшиве 324, 422, 677, 1032
фалшивый 324, 677, 1032
фалшъ 324, 422, 676, 1032
фальшованый 375
фарба 69, 181, 238, 240, 260, 298, 299, 303, 304, 372, 422, 827, 974
фарбейникъ 372, 392, 393, 1015, 1061
фарбелница 392, 393, 827, 1015, 1061
фарбоватися 827
фарина 211, 805, 957
фартухъ 69, 163, 221, 224, 419, 759, 966, 1079
фартѫх 759
хвартухъ 224, 1079, 1085
фаса 229, 247, 248, 375, 418, 422, 926, 927, 969, 983
фаска 229, 247, 418, 927, 969, 983
фасованый 375
фасовати 927
фацеликъ 220, 420, 762
фацята 234, 971
ѳевраль 141
фебруаріи 141
февроуаріи 141
ферезийка 218, 376, 961
ферезия 218, 762, 961
ферованыи 310, 375
ферована 310, 375
фиалокъ 209, 954
фиалокъ зєлиє 209, 954
фиялокъ багрянии 209, 954
фѣялокъ 209, 954
фѣялка трава 209, 954
фѣялокъ бѢлий 210, 954
фиалковый 304, 409, 461, 796, 1002
фиялковій 309
физика 196, 947
философъ 195, 318
филя 175, 413, 928, 949
филяръ 234, 972
финджалъ 228, 969
финиковый 186, 187, 377
финикъ 187, 377
финігъ 186
фіолетовий 296, 304
фѣолетовый 304
флетня 199, 949
флинта 431, 462, 721
флирка 223, 764, 966
флисникъ 392, 1016, 1062
флисъ 1062
флаша 228, 969
фляшка 138, 228, 376
флѧшка 229, 969
фляшечка 229, 969
фолварокъ 164, 166, 416, 874, 970
фольварцекъ 376, 416, 875, 970
фонетист 360
форитоване 275, 354, 420, 719, 994
форитованье 275, 354, 420, 719
форитовати 354, 420, 719, 994
форытаръ 146, 391, 401, 410, 461, 1013, 1057
форман 413, 825
форта 235, 972
форте(л) рафованѧ 196
фортеца 278, 998
фортка 235, 376, 972
хвортка 235, 972
фортникъ 392, 1008, 1051
фортунная звѣзда 139, 947

форум 311
францимеръ 182, 391, 393, 396, 413, 1014, 1058
фрасовати 420, 653
фрасоватися 420, 653
фрасовливый 420, 653
фрасонливый 420, 653
фрасунок 64, 420, 653
фригитъ 242, 978
фримарокъ 241
фримарчити 241
фриштъ 201, 422, 926, 950
фузѣя 265, 431, 432, 462, 721
фукати 322, 1031
фундаментъ 234, 334, 338, 971
фундатор 358, 390, 398, 1015, 1060
фундаторка 391, 398, 1015, 1060
фундация 310
листъ *фундацийный* 140, 1022
фундовати 310, 375
фундовати юрисдикцію 310
фундованый 375
фундушный 244, 980
фундушовый 244, 980
фундушъ 244, 980
фунт 152, 153, 157, 171, 172, 174, 176, 177, 412, 427, 435, 926, 985
варшавський *фунт* 172, 174
німецький *фунт* 172, 174
російський *фунт* 172, 174
фура 875
фурманина 392, 393, 826
фурманка 260, 826, 987
фоурманскии 178, 378, 413
фоурманскии возъ 178, 987
фурманъ 146, 178, 378, 391, 393, 401, 413, 825, 1057
форман 413
футро 764
фуяра 199, 949
фѣяра 199, 949
фѣґура 196
фѣстула 199, 949
фюникъ 138, 186

Х

халдерство 449
холдерство 932
халупа 231, 970, 1086
халупка 231, 970, 1086
харатьѧ 195, 943
хартофилакъ 182, 195, 392, 394, 413, 834, 943, 1012, 1056
харчъ 413, 807
хата 142, 231, 1081, 1088
хвалитель 366
хвалний 267
хвиля 171, 175, 413, 928, 950
хвутро 223, 965
хижа 231, 970
хлѣботворецъ 400, 1010, 1053
хлѣбъ 154, 157
холдовати 412, 449, 930
холдъ 412, 449, 931
хороми 231
хоружій 181, 333, 413, 995
хотѣти 336
хронографъ 195, 943
худакъ 364
хула 317

Ѡ

ѡбваровати 379
ѡболгатель 366
ѡвоцный 419, 823
ѡкєїанъ 149, 150, 195, 944
ѡкиянъ 150
ѡцеанъ 150
ѡкрутный 319
ѡкрутне 267
ѡксамитный 220, 225, 375, 418, 773
ѡладки 212
ѡ(л)ховий 368
ѡпекатор 370
ѡтъ поранъку а(ж) до вечера 199
ѡхандожнє 419, 791
ѡхота 336

Ц

цата 164, 171, 192, 342, 918, 979, 967
цѧта 192, 342, 979
цатавыи 192, 967
цатоимъцъ 192
цвилиховая 223, 377, 419, 763, 966
цвѣлихъ 223, 419, 762, 966
цвѣтъ 157, 299, 304
цеберъ 171, 173, 247, 412, 928, 983
цебра 412, 929
цебульный 205, 951
цебуля 951
цегла 234, 235, 237, 238, 240, 371, 421, 424, 827, 973
цегелникъ 238, 371, 421, 827, 1017, 1063
цегелный 238, 421, 424, 828, 973
цегелня 421, 424, 828
цегляный 238, 421, 424, 828, 974
цегляръ 357

цекавза 293, 720, 999
цеклястій 424, 828
цельникъ 145, 395, 401
цензоръ 391
ценсоръ 397, 422, 735, 1011, 1056
центнаръ 171, 172, 411, 461, 928, 984
цетнаръ 172, 411, 928, 984
варшавський *центнар* 172
польський *центнар* 172
львівський *центнар* 172
церемониатъ 362, 363, 391, 395, 1008, 1051
церемонія 328
церографъ 242, 978
листъ-*цырокрафъ* 140, 978
цех 422, 830
цехмейстер 382, 397, 1017, 1063
цехмистръ 293, 381, 382, 386, 391, 393, 397, 422, 830, 1017, 1059, 1063
цехмистръ резницкий 401, 1014
цибуля 205, 951
цидріна 207, 952
цилюрикъ 145, 361, 391, 394, 399, 401, 422, 1003, 1015, 1045, 1061
цимбалистый 391, 398, 1012, 1057
цимбалъ 199, 949, 1083
циншовий 170, 638
циприсина 208, 373, 953
цитара 199, 355, 949
цитвар 210, 801
цитрина 207, 208, 373, 422, 807, 951
цитриста 355
цитарїста 360
цитрона 207, 951
ци(т)риново древо 207, 951
цитронъ 207, 951
цитръ 199, 355, 949
цитръ древо 951
цнота 147, 714, 1043, 1081
зъ *цноты злупити* 140, 1006
цнотливе 417
цнотливый 377, 417
цугли 260, 929, 987
цукеръ 802
цукор 69, 157, 211, 355, 375, 421, 802, 957
цукрованый 157, 355, 375, 421, 802
цукролюбєцъ 421, 803
цыкляръ 358, 396, 401, 833, 1005, 1048, 1049
цынша 425, 437
цыншовыи гроши 437, 438
цынъши 425, 437
цѣнь 197
цѣховати 240, 976

Ч

чай 208, 953
чайка 76, 254, 352, 422, 922, 987
чал 259, 410, 922, 989
чалити 259, 410, 923, 989
чалка 410, 923, 989
чамара 215, 216, 418, 758, 959, 1071
чамарокъ 216, 418, 758, 959
чамбул 76, 274, 285, 411, 461, 718, 998
чинити *чабул* 274, 994
ходити в *чамбул* 274, 994
чардак 76, 256, 410, 461, 922, 988
чаровникъ 365, 395, 1045, 1055
чародѣй 395, 1045
чародѣйникъ 395, 1045
часецъ 199
часниковий 368
часовникъ 400
часъ 199, 219, 239, 256, 275, 278, 319
чата 180, 415, 461, 720
чета 415, 461
чашникъ 364
чворакій 421, 922
чворако 421, 922
чебанъ 392, 397, 410, 461, 834, 1014, 1059
чеканъ 179, 721, 991
челядникъ 364, 400, 1058
чемлѣтъ 418, 778, 964
червоный 298, 100
червеный 298, 100
червленый 298, 100
черленый 298, 100
чермный 298, 100
червчатый 298, 100
червчатъ 298, 100
черчатый 298, 100
черевие 158, 214
черевикъ 158, 214
чередникъ 364, 394, 1059
черкеска 758
чернобѣлый 380
чехъ 431, 435, 462, 638
чижмаръ 1014
чиншовникъ 638
чиншъ 431, 462, 638
чирствити 334, 1040
читальникъ 365, 1056
читати 195
читательникъ 1056
читачъ 363, 1056
число 195

чоботаръ 145, 357, 392, 400, 413, 834, 1014, 1059, 1085
чоботища 158, 159, 959
чоботъ 77, 158, 159, 161, 187, 214, 413, 834, 958
чоботи пришви 159
калмицкиє *чоботи* 159
чоботы коза(ц)кие 159
чольникъ 364
чорний 163, 296, 297
чорнокнижникъ 395, 1045
чорнявий 368
чуга 77, 216, 772, 959, 1072
чугай 216, 772, 959, 1072
чудо 368
чудовный 368
ч(с)тный 367

Ш

шабелтасъ 269, 721, 992
шабля 180, 263, 267, 268, 293, 372, 413, 721, 835, 992, 1087
шабелникъ 372, 413, 1060
шайность 418, 424, 715
шаламая 199, 949
шалвѣя 209, 954
шалвѣя полная 209, 954
шамайникъ 395, 1056
шапка 158, 160, 187, 219, 373, 412, 785, 962, 1085
шапка макгєрка 160
шапку ставити 160
шапчина 373
шаповалъ 392, 400, 410, 461, 1016, 1061
шана 715
шанецъ 287, 418, 726, 998
животъ на *шанцъ* выставовати 141, 951
шановати 418, 423, 715
шанта бѣлая 210, 955
шанта черная зелиє 209, 955
шанцоватися 287, 998
шаравари 224, 996
шара риба 297
шаравый 297
шарлатий 298, 1000
шарлатный 215, 296, 298, 299, 1000
шарлатовый 298, 1000
шарлатъ 299
шарый 297
шарѧвъ 297
шата 215, 218, 223, 263, 293, 373, 413, 787, 961
шатерникъ 1015, 1060
шати 215, 299, 1085
шатина 373
шатка 376
шатыфанты 246
шафа 145, 226, 968
шафаръ 358, 391, 393, 418, 423, 831, 1009, 1020, 1052, 1066
шафран 152, 154, 156, 157, 174, 387, 413, 435, 801, 955
шафранолюбецъ 156, 380, 381, 386, 956
шафоване 418, 423, 831, 982
шафовати 246, 418, 423, 831, 982
шафунокъ 418, 423, 831, 982
шацоване 242, 418, 977
шацовати 242, 418, 977
шацунокъ 418
шбанба 198, 948
шванковати 276, 994
швартов 257
швартуватися 257
швецъ 204, 394, 1061
шевцъ 394, 1061
швурка 422, 925
шелюгъ 171, 414, 460, 638, 979
шелягъ 412, 638, 1082, 1083
шефелинъ 268, 269, 422, 721, 991
шиба 233, 971
шиковати 290, 417, 750, 999
шиховати 290, 750, 999
шикъ 290, 417, 751, 999
шихъ 290, 751, 999
шина 260, 987
шинар 357, 832
шинкарка 146, 372, 392, 393, 412, 832, 1016, 1062
шинкаръ 146, 357, 372, 392, 393, 401, 412, 831, 1016, 1062, 1089
шинкованье 240, 333, 412, 832
шинковати 138, 167, 168, 240, 412, 832, 976
шинковный 240, 412, 832, 976
домъ *шинковный* 241, 976
шинкъ 241, 412, 832, 976
шинокъ 241, 412, 832, 976, 1086
шиптуховый 420, 764, 966
шиптухъ 223, 420, 763, 966
шифтухъ 420, 763
ширмовати 828
ширмѣрскій 421, 828
ширмѣрство 270, 272, 374, 749, 828, 993
ширмѣръ 374, 391, 393, 398, 828, 1017, 1063
широкый 369
шишак 292, 293, 421, 761
шкарлатый 298, 1000
шкарлатъ 217, 351
шкарпетка 215, 422, 762, 959
шкатула 226, 434, 941, 968

шкатулка 226, 376, 942, 968
шкляный 941, 969
шкляниця 228, 941
скленица 228, 969
скляница 228, 969
шкляничка 941
шклянка 228, 969
шкляръ 401, 1014, 1060
скляръ 401, 1014, 1060
шкода 169, 935, 977, 1082
шкодити 169, 270, 936, 977
шкодливый 936
школа 34, 36, 165, 174, 192, 193, 195, 235, 263, 268, 334, 412
школка 192, 412, 924, 943
шкулка 192, 412, 924, 943
школьний 34, 192
школныи дом 192, 943
дом братскии 192, 943
школярей 397, 412, 924, 943, 1012, 1057
школярникъ 1012, 1057
школярский 358, 943
школьник 943, 1012, 1056
шкурокраячъ 382
шкут 257, 923
шкута 257, 923
шлемъ 181, 414, 460, 761, 999
шликъ 220, 420, 761, 962
шлюбити 305, 1002
шлюбованє 305, 1002
шлюбовати 305, 318, 1002, 1027
шлюбувати 64
шлюбъ 145, 305, 1002, 1088
шляхта 378
шляхта хоруговная 181, 995
шляхетне 413, 713
шляхетность 410, 461, 713
шляхетный 412, 457, 713
шляхетство 410, 714
шляхетский 166
шляхецкий 378, 958
шмалець 212, 355, 375
смалецъ 212, 958
шмальцований 355, 375
шмаровати 240, 975
шнур 246, 925, 982
шовковица 208, 952
шовковый 162, 208, 355, 377, 387, 412, 965
шовкъ 161, 162, 208, 225, 226, 250, 355, 377, 756, 965, 1085
шолкъ 412, 965
шопа 236, 418, 972
шопка 376, 418, 921
шпада 269, 403, 721
шпаковатый 296
шпакуватий 296
шпаковатъ 296
шпалера 372
шпаліеры 422
шпалерникъ 372
шпаргалъ 195
шпиговати 273, 420, 726, 993
шпѣкговати 273, 726, 993
шпикгирство 273, 420, 726, 993
шпикгоуючи 420, 726
шпигонъ 273
шпикгъ 279, 391, 393, 420, 726, 995, 1017, 1064
шпѣгь 279, 391, 393, 726, 995, 1017, 1064
шпиляти 264
шпиталь 937
шпихлеръ 925
шпихлиръ 235, 926
шпѣхлѣр 166, 235
въ *шранки* вступити 138
шрот 140, 185, 266, 721, 991
на *шрот* губу пустити 140, 1031
штампетовый 410, 461
штих 829
штука 198, 925, 948, 983, 1081
штукою зайти 138, 1042
штурвал 257
штурмакъ 233
штурмовати 143, 274, 356, 421, 719, 994
штурмувати 334
штурмовый 143, 274, 720, 994
штурмуючи 421, 720
штурмъ 143, 274, 356, 421, 719, 994
штыхаръ 357, 392, 393, 401, 410, 461, 829, 1003, 1046
шуба 159, 221, 412, 757, 959, 1085
шюба 159
шубка 159, 959
шубочка 159, 959
шукати 335, 1040
шустваль 224, 461, 760, 966
шухляда 226, 968, 969
шхербот 257
шхуна 257

Щ

щасливый 316
щвати 337, 1042
щерба 213, 410, 461, 807, 958
щиръ 209, 953
щитити 275, 366

щититися 275
щичене 366

Ю
юраменьть 310
юридик 361
юридики 390, 1006, 1050
юрызъдыкцыя 310
юриста 1050
юстификацыя 309
юхта 222, 377, 965
юхтовый 377, 965

Я
язикъ 233
ярлыкъ 195, 947
ялмужна 419, 796
ялмужникъ 419, 796
японча 215, 959
япончица 215, 959
ярлыкъ 943
ярмарокъ 241, 375
ярмарочный 375
ясак 245
яскиня 197
ясиръ 295, 1000
ятка 257, 292
выдати на мясныи *ятки* 292

Ѥ
ѥпископъ 454
ѥпистоль 195, 943